This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

630.10.2
1

HARVARD COLLEGE
LIBRARY

GIFT OF

THE ACADEMY

ПЕРИОДИЧЕСКО

СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СОФИЯ

LXIX

(ГОДИШНИНА XX)

9—10. СВЕЗКА — 1908.

ПЛОВДИВЪ
ПЕЧАТНИЦА НА ХР. Г. ДАНОВЪ
1908.

Loc 630.10.2

HARVARD COLLEGE LIBRARY
~~FROM THE ACADEMY~~
Gift of the
Bulgarian Academy
Sept. 17, 1930

30.11.5
17-7

Съдържание

на

LXIX. книга.

Стр.

I. **Значение на сложнитѣ (описателнитѣ) бждещи врѣмена въ новобългарския езикъ.** Отъ *Йорд Трифоновъ* 1
II. **Осми приносъ къмъ българската флера.** Отъ *Из. К. Урумовъ* 41
III. **Материали върху флората на Севлиевско.** Отъ *Ив. Нейчевъ* 73
IV. **Развой на дѣтския говоръ.** (Материали отъ собствени наблюдения, наредени въ хронологиченъ строй) Отъ *д-ръ Ив. А. Георговъ* . . 80
V. **Градиво за сеизмографията на България.** Съобщава *Спасъ Вацовъ.* (Продължение отъ кн. LXVIII) 127
VI. **Охридски архиепископъ Теофилактъ** (1084—1108). Отъ *Д. Цухлевъ* . . 161
VII. **Изъ праисторията на България.** Отъ *Атанасъ Д. Чилингировъ* . . . 200
VIII. **Серотерапията на дифтерита въ инфекциозното отдѣление при Александровската болница.** Отъ *д-ръ Д Кировъ* . . . 217
IX. **Пжтуване отъ Цариградъ прѣзъ България въ 1827 година,** отъ R. Walsh. Съобщава *К Стояновъ* 283
X. **Пжтуване отъ Цариградъ прѣзъ България въ 18 вѣкъ,** отъ C Niebuhr. Съобщава *Л Поповъ* 280
XI. **Приносъ къмъ фауната на дребнитѣ пеперуди** (Microlepidoptera **отъ Софийската околность.** Отъ *Ив. Бурешъ* 292
XII. **Опитъ за прѣсмѣтане богатството на България.** Отъ *Евстр Ив Гешовъ.* (Статия първа: Уводъ и недвижими имоти) 315
XIII. **Могилата „Топра-Асаръ" при село Салалий.** Отъ *Б. Дяковичъ* . . . 362
XIV. **Поетътъ на найскитѣ копнежи** (Литературенъ етюдъ) Отъ *Ник. Атанасовъ* 393
XV. **Принципитѣ на извъндоговорната отговорность за врѣди и загуби.** Отъ *д-ръ Сим. Ангеловъ* 479
XVI. **Гете у насъ.** Отъ *Боянъ Пеневъ* 583
XVII. **Приносъ къмъ прѣдисторията на България.** Отъ *Р Поповъ* 641
XVIII. **Трети приносъ къмъ ентомологочната фауна на България.** Отъ *Н Недѣлковъ* 670
XIX **Материали по флората на Битолската околность.** Отъ *А. Димитровъ* 693

Вѣсти и оцѣнки.

Властитѣ и цинцаритѣ въ България. (Rumänen und Aromunen in Bulgarien). Mit 16 Bildern und einer Karte von Prof. D-r G. Veigand. Lelpzig. 1907. 8°. VIII. 104). Разглежда Ст. Романски 135
Материали изъ турската архива при Народната библиотека въ София. Отъ Д. А. Ихчиевъ 147
По религията на Дониса. Съобщава Г. И. Кацаровъ 305
Врѣдителнитѣ и отровни растения въ България. XII популярни бесѣди съ много илюстрации, отъ А. С. Пенчевъ. Разглежда Ив. Нейчевъ 309
Въпросъ за македонскитѣ говори въ „Српски Књижевни Гласник". (1906—1907). Разглежда Ст. Младеновъ 424

Сини петна по кожата у българскитѣ дѣца. (Taches pigmentaires chez les enfants bulgare. Отъ д р ъ Ст. В а т е в ъ (София) 440
Библиография на Турция, България и Македония (малка бѣлѣжка). Отъ Н. В. М и х о в ъ. София, 1908. 456
Месемврийската кондика (cedex). Съобщава П. Ч и л е в ъ 608
Бѣлѣжки за юго-източна България прѣзъ епохата на Тертеровци. (Извадки отъ проектиранъ трудъ върху сѫщия прѣдметъ). Съобщава д-р ъ С. Т а б а к о в ъ 620
Една тенденциозна италиянска книга по Македонския въпросъ. Отъ д-ръ С. Т а б а к о в ъ 749

Значение на сложнитѣ (описателнитѣ) бѫдещи врѣмена въ новобългарския езикъ.

Отъ Юрд. Трифоновъ.

I. Бѫдеще увѣрено (опрѣдѣлено).

§ 1. Най-важната отлика въ значението на съединението „ща (да) + сег. врѣме" е това, гдѣто показва увѣреность въ настѫпването или ненастѫпването на дадено бѫдеще дѣйствие; поради това най-добрѣ е, това съединение да се нарече „бѫдеще увѣрено". — § 2. Старобълг. сложно бѫдеще съ глаголъ имамь (имамь носити) се употрѣбява и въ новобългарски, но най-много въ отрицателна форма (нѣма да нося), а въ положителната си форма (има да нося) то прибавя къмъ увѣреностьта въ бѫдещето извършване на дѣйствието още и прѣдставление за неговата (на дѣйствието) продължителность или изобилие.—§ § 3—5. Общославянското употрѣбение на перфектно сегашно съ значение на бѫдеще въ новобългарски е ограничено само въ такива приставни, които говорятъ за дѣйствие, много или малко условно. Въ главни изречения перфектното сегашно се употрѣбява да означи дѣйствия, които редовно смѣняватъ едно друго; ала въ македонскитѣ говори редовно, а въ срѣдногорскитѣ и въ книжовния ез. порѣдко сложното бѫдеще замѣства перф. сег. и въ такива главни изречения.—§§ 6—7. Македонскитѣ говори сѫ разширили употрѣбението на сложното бѫдеще още повече, като сѫ го въвели и въ приставни, въ които става дума за единъ или нѣколко случая измежду повече възможни, съ изключение на условнитѣ изречения. Таково употрѣбение на сложното бѫдеще, което не е изключено подпълно и въ източнитѣ говори, се дължи най-вече на това, че въ приставнитѣ изречения се приповтарятъ буквално думи отъ главнитѣ. — § 8. Съединението „ща (да) + сег. вр." може да покаже още възможность и догаждане. За изходна точка на това значение ще да е послужило бѫдещето неопрѣдѣлено вр. — § 9. За оживяване на израза бѫдещето понѣкога се замѣнява съ минало вр. — § 10. За косвено изказване на бѫд. дѣйствие спом. глаголъ ща се замѣнява съ причастие, та се явава косвено, или невъзприето бѫдеще.

§ 1. Съединението на сег. врѣме отъ спом. глаголъ ща (щѫ) и сег. врѣме отъ другъ глаголъ, което (съединение) се е развило въ новобългарски отъ старобългарското съединение на спом. глаг. хощѫ и инфинитивъ (напр. хощѫ носити), въ всичкитѣ си видоизмѣнения*) редовно показва, че дѣйствието или

*) Такива видоизмѣнения има 4. Тѣ произлизатъ отъ това, че въ съединението могатъ да се спрѣгатъ или и двата глагола — спомагателниятъ и другиятъ — или само вториятъ отъ тѣхъ, при което първиятъ остава все въ 3-то л. ед. ч.; а освѣнъ това, помежду имъ може да се тури съѭзъ да или да не се тури: 1) ща да нося, щешъ да носишъ и пр.; 2) ще да нося, ще да носишъ и пр.; 3) ща нося, щешъ носишъ и пр., и 4) ще нося, ще носишъ и пр Отъ тѣхъ най-употрѣбително е четвъртото, а най-рѣдко—третото. Примѣри. А ща да гния въ тѫм.

състоянието наздраво ще се върши (или свърши) подиръ минутата на говоренето. За неговото употрѣбение е безразлично, дали врѣмето, въ което ще се върши дѣйствието (състоянието) е опрѣдѣлено, или не, дали е скорошно, или далечно; единичкото нѣщо, което се иска — то е, говорительтъ да е увѣренъ въ настжпването на дѣйствието. Прим. Сега е друга работата, Марко, не ставай дѣте . . . Азъ ти казвамъ, че ще пламне на всѣкждѣ . . . Всичко е организувано, само деньтъ нека ни кажжтъ (Вазовъ, „Подъ игото", изд. I, ч. II, 77. — Явно е, че врѣмето тука не е опрѣдѣлено). — тако и назе ще да въскръси на второ пришествіе (Йос. Брадати. Сб. за нар. умотв. XVIII, 119).—Господь цьар ште даде (Ib. I, отд. III, 81).—Но ще дойде едно врѣме, когато нѣма да остане нито едно отъ съзвѣздията, които сега тъй блѣскаво горятъ и свѣтятъ на небесныя сводъ . . . Хыляда годины може да се изминжтъ безъ да стане нѣкоя забѣлѣжима промѣна, даже и милiонъ годины може да са (= се) изминжтъ... но онова око, което ще гледа звѣздна-та вселенная, кога безмълвно са изминжтъ десять милiона годины, напраздно ще търси съзвѣздія-та, които сега украшавжтъ наше-то нощно небе (Неб. свѣтила, отъ Митчеля, прѣв. Д. Витановъ, стр. 197).

Понеже обикновеното значение на разглежданото съединение е такова, каквото се посочи по-горѣ, — най-точно ще е, то

ница (Сжчин. на Хр. Ботйова, стр. 11). Да видиме съ какъвъ езикъ ще шъ да ми заговоришъ, когато си посръбнешъ отъ моето винце! (Сжч. на Л. Каравеловъ, II, 34). Тамъ ви е вамъ школьото; тамъ штете на разумъ да додете. „Тарасъ Булба", прѣв. Н. Бончевъ, 4); щете ли да повикате и дѣда си Хаджия да я поопита или не? (Сжчин. на Л. Каравеловъ, т II, 13); таче щьть (= щжтъ) да се съберьтъ (= събержтъ) сйчките людіе, та щьть да отидать дето нéго (Любл. дамаскинъ, Сб. за нар умотв. XII, 482). 2) Майка му ще съ коня си да стжпча, А жена му робиня іще зема (П Р Славейковъ, Избрани съчин. 1). Че и мойта глава ще да снеме (Ib.). Ти ще да оженишъ синътъ си и ще да доведешъ въ кжщата си зла и непослушна снаха (Сжчин. на Л. Каравеловъ, II, 9); а еднй тàмо ще да се мучатъ (отъ „Поучителни наставлéнія" на Иоакима Кърчовски, 1819 год. Сб. за нар. умотв. IV, 298). и много ще людіе да изльжать (Любл. дам, л. 22 а. Сб. за нар. ум. XII, 484). 3) ас щтж тж нжучж (Сб. за нар. ум XI. 102, приказка отъ Габрово) іа шта та пйтам батьува (отъ Ахъръ-Челебийско. Сб. за нар. ум. I, 33, № 5). Нъ само кажи: щешь ли ми помогнешь или не (Блъсковъ, „Изгубена Станка", 30). Тя щи (= ще) Николу пристани, Николу чорбаджията (Сб. Бончевъ, стр. 21). 4) Азъ ще идж въ равна България (П. Р. Сл-въ, Избрани съчин. 1). Прѣдъ кжщата играй(е) хоро, Прѣдъ хорото ти ще минешъ (Сжчин. на Хр. Ботйовъ, 31). Ако е дошло от хубавата и медена леличка, с мед ште го намажим (отъ Хаджи-Елеско. Сб. за нар. ум. I, 83). Нито пакъ слушай хората, Дѣто ще кажатъ за мене: „Нехранимайка излѣзе" (Сжч. на Хр. Ботйовъ, 15) и пр. По въпроса за генетичната връзка между казанитѣ четире видоизмѣнения на сложното бждеще, образувано чрѣзъ спом. гл. ща, (щж), ние ще поговоримъ другъ пжть, защото прѣдметътъ на тая ни статия не позволява да сторимъ това сега.

да се нарече бѫдеще увѣрено. Названието бѫдеще опрѣдѣлено, което е прието въ всичкитѣ ни граматики, се длъжи на желанието, да се изтъкне разликата между това съединение и тъй нареченото бѫдеще неопрѣдѣлено. Ако това общеприето название („бѫдеще опрѣдѣлено") не се изхвърли изеднажъ, като вече вкоренено въ граматическата ни книжнина, ще трѣбва поне още отсега да се въведе редомъ съ него и точното название „бѫдеще увѣрено".

§ 2. Отъ другитѣ глаголи (**бѫдѫ, начьнѫ, станѫ, имамь**), които (покрай **хоцѫ**) сѫ се употрѣбявали въ старобълг. езикъ като спомагателни за образуване на обикновено бѫдеще, въ новобългарски се употрѣбява само гл. имамъ (отрицат. нѣмамъ, вм. не имамъ), и то въ 3-то л. ед. число; така, вмѣсто старобългарскитѣ: имамь носити, имаши носити, иматъ носити и пр., въ новобълг. се явяватъ: има (нѣма) да нося, има (нѣма) да носишъ, има (нѣма) да носи и пр.

Съединението на спом. гл. има и сег. вр. отъ другъ глаголъ се употрѣбява най-често въ отрицателната си форма (нѣма + сег. вр. отъ глагола): нѣма да нося, нѣма да носишъ и пр. Употрѣбено въ тая си форма, то има напълно еднакво значение съ съединеннето „ща + сег. врѣме", (ща да нося, щешъ да носишъ и пр.). Прим. Нищо отъ това нѣма да ти помогне (= не ще помогне. Вазовъ. Пъстъръ свѣтъ, 67).—Нѣма да ми откапят (= не ще откапятъ) рѫцѣтѣ я. Нѣма да му дамъ да въздъхне. Нѣма да му дойде умът в'главата. Нѣма да му падне златото (П. Р. Славейковъ. Бълг. притчи, I, 319).—Ние нѣма да расказваме подробно историята на това обединение (Дриновъ, Христ. Пѣевъ за IV кл. 1893 г., стр. 38).—. . . ама сякамъ, че и шеесе (години) да се минатъ, пакъ нѣма да го забравя (Веселинъ. За дѣдов. Славч. унука. Пер. Спис. XXVIII—XXX, 446).—Ако е Богу угодно, звѣзды-тѣ на небето ще си останѫтъ сѫщы-тѣ, но никаква диря нѣма да са намѣри отъ прѣдишны-тѣ имъ относителны положенія (разбира се слѣдъ 10 милиона год.—„Небесни свѣтила", отъ Митчеля, прѣв. Д. Витановъ, 197).—Въ изрази като тоя: „Какво имашъ да възразишъ прѣди да бѫдешъ смазанъ?" („Клѣтницитѣ" отъ В. Хюго, прѣв. Д. Х. Ивановъ, 501), гдѣто и глаголътъ имамъ се спрѣга, послѣдниятъ запазва много или малко реалното си значение; такива изрази, слѣдов., не сѫ сѫщинско бѫдеще врѣме.

Въ положителната си форма съединението има да-а(-мъ) показва пакъ бждеще дѣйствие (състояние), което наздраво ще се върши кога да е слѣдъ минутата на говоренето, но прибавя къмъ увѣреностьта въ извършване на дѣйствието още и прѣдставление за продължителность или изобилие на това дѣйствие (състояние). Прим. Ако ни види мама, има да ни гълчи (= ще гълчи много). — Има да си патимъ. — Има да пропищи дѣте въ майка

§ 3. И общославянското употрѣбение на сег. форма отъ свършенъ видъ въ значение на бждеще вр. не е изчезнало въ новобългарски, само че е ограничено. Въ книжовния езикъ и въ източнитѣ говори перфектното сегашно се употрѣбява като бждеще само въ такива приставни изречения, въ които става дума за единъ или нѣколко случая измежду повече възможни — каквито могатъ да бждатъ най-вече условни и врѣменни, а покрай тѣхъ и мѣстни, начинни и опрѣдѣлителни изречения. Прим. Аще ли ми их не допустите, не имате мира съ мном (Нови влахо-бълг. грам. отъ Брашовъ, № 13, стр. 51). И ащи си кто оставит тузи добитькь . . . къга дойдет, да ес(т) волен да си възмет добитькь (Ib. грам. 80, стр. 80).—Това ако са случи... тогава що ще бжде съ мене и съ моята годеница! (Блъсковъ. „Изгуб. Станка", 13). Ако го навиете, сичко тогава е свършено (Ib. 52) Този позоръ вѣчно ще остане на Асѣнювци, ако ти не се постараешъ да очистишъ отъ него славното име на Асѣня (Друмевъ, „Иванку", 128). — Ако дадеш девет, ще земеш десет (Славейковъ, Бълг. притчи, II, 9). Ако избиколи, по-скоро ше (= ще) иде (Ib. 12). — И когато нанесж облакъ на земжтж, ще се яви джга-та въ облакъ-тъ (Бытіе. гл. 9, ст. 14). — Кога излѣзешъ да ме търсишъ, ще вървишъ все къмъ кждѣто изгрѣва слънцето. Ще ходишъ, ще теглишъ, додѣ ме намѣришъ (Нар. прик. Христ. Мишевъ и Костовъ. 1898 г., II, 185).—Постой, додѣ си тръгнеш (Славейковъ. Бълг. притчи, II, 70). Ще стане това, когато роди върбата грозде (Ib. 219). Дѣто човѣк пикне, там ще и да обикне (I, 160). — На всѣко мѣсто дѣто отидем, казувай за мене: Той ми е братъ (Бытіе, гл. 20, ст. 13). И дѣто срѣщнатъ душманинъ, Съсъ куршумъ да го поздравятъ (Сжчин. на Хр. Ботйовъ, 13). — Както падне, тъй да легне (Славейк. Бълг. притчи, I, 214), Както се истегнешъ, тъй и ще си легнеш (Ib. 215).—Азъ искамъ дрехи самотворки, рекла тя; който ми ги

направи, него ще вземѫ (Нар. прик. Христ. Мишевъ и Костовъ, 1898 г., II, 185). И рече Сарра: Богъ ми направи смѣхъ: който чуе, ще се смѣе съ мене наедно (Бытіе, 21, 6).—Каквото надробиш, таквоз ще сърбаш (Слав. Бълг. притчи, I, 213). Каквото постелиш, на таквоз ще легнеш (Ib.). Сос какви се собереш, таков ке (= ще) бидеш (Ib. II, 126)

Но, щомъ въ приставното изречение става дума не за единъ или нѣколко измежду много възможни случаи, а само за опрѣдѣленъ случай, който не допуща изборъ, — въ него (приставното изр.) се туря сложно бѫдеще, а не перфектно сегашно. Прим. Той нѣма да ти бѫде наслѣдникъ: но онзи който ще излѣзе изъ утробѫ-тѫ ти (ако се кажеше „който излѣзе", щѣше да се допусне извѣстна условность: който се случи да излѣзе), той ще ти бѫде наслѣдникъ (Бытіе, гл. 15, ст. 4, по изданието отъ 1874 г.). Истинѫ, истинѫ ви казувамъ, че иде часъ и сега е, когато мьртви-тѣ ще чуѭтъ гласъ-тъ на Сына Божія (Иоанъ, гл. 5, 25). А Утѣшитель-тъ, Духъ Святый, когото Отецъ ще ви проводи (староб. послетъ) въ мое име, той ще ви научи всичко (Иоанъ, гл. 14, 25).

§ 4. Както е извѣстно (вж. Miclosich. Vergleichende Syntax der slav. Sprachen, Wien, 1883, p. 776—7), общо свойство на славянскитѣ езици е да употрѣбяватъ въ изречения, що изказватъ общи правила (напр. пословицитѣ) сегашна форма отъ свършенъ видъ. Напр. сръбски: вино и мудрога побудали; вода свашто опере до (освѣнъ) погана іезика и пр. Сѫщата форма срѣщаме и въ новобългарски, но само въ такива изречения, въ които става дума за дѣйствия, що редовно смѣняватъ едно друго. Напр. Стане въ недѣля зарань рано, намаже си съ мась пантофитѣ.. и лъщатъ се тѣ като огледало; обуе своитѣ нови бѣли беневреци, облѣче своята шарена ленена риза... тури на главата си своята нова агнешка шапчица; запаше червенъ — хримизенъ поясъ, засуче чернитѣ си като смола мустачета и иде въ черкова и пр. (Л. Каравеловъ. „Войвода", Христом. Ив. П. Церовъ, 334).—Манастиръ се залюлѣе, Кървава роса заросѣе (А. Т. Страшимировъ. „Есенни дни", 44). — И самодиви въ бѣла премѣна, Чудни, прѣкрасни, пѣсень поемнатъ, Тихо нагазватъ трѣва зелена И при юнакътъ дойдатъ та сѣднатъ (Сѫчин. на Хр. Ботйовъ, стр. 37).—И дѣдо Маринъ забере да стѣга каци, бъчви и думъ! думъ! гърми, не стои (Автобиогр. на Р. Ил. Блъсковъ. Сб. за нар. умотв. XVIII, 573).

§ 5. Но въ македонскитѣ говори, па донѣгдѣ и въ срѣдногорскитѣ, а оттамъ и въ книжовния езикъ свършеното сегашно, а по-рѣдко и миналото повторително (зависимо) въ подобни изречения понѣкога се замѣстватъ съ сложно бѫдеще. Прим. а) Вмѣсто свършено сегашно: Баба Евда ке го нàтера болниот да меси еден колак... Ке го земит баба Евда кòлакот и една кóшула од болниот у себе и ке и чуа една нокь во дворо незин и пр. (Така обикновено поѭтѫпвала баба Евда. Сб. за нар. ум. I, отд. III, 94).—пá се гледа, osѫркьа се, — цал пудáр! Туку пá кье си рече: ... іá ли сум поп Стóіно, или сум отъ лáнскьите саіме́ни? (прик. отъ Щипъ, ib XI, 109).—А дѣдо Славчо сичко знае и сѣкиго ще на умъ и разумъ да научи (=научва). Той ще ти каже и жъбясалата крава, какъ да я излѣкувашъ, и съ метелясалитѣ овце какво дà сторишъ (Веселинъ. За дѣдов. Славч. унука. Пер. Сп. XXVIII—XXX, 448). Въ празднич̀енъ день той ще се облѣче чистичко и хубаво, и ще иде отъ рано въ черкова (ib. 460).—Червената бъклица, калеската, по-прѣди ще се изпрати (= се изпраща) до попа и даскала и послѣ до други (Автобиогр. на Р. Ил. Блъсковъ. Сб. нар. ум. XVIII, 552), а) На утрето е 24-й Юний — Енювъдень. До изгрѣванието на слънцето всичкитѣ момичета ще бѫдѫтъ испрѣмѣнени ... и събрани въ кѫщата на момиченцето, което ще прѣдставлява Еня или Енювата буля. Това малко момиченце ще облѣкѫтъ въ дрѣхитѣ на нѣкоя млада булка. (Сб. нар. ум. III, отд. III 272). б) Вмѣсто минало повторително (зависимо). Не бѣше обаче тъй съ новия ми запознатъ дѣдо Іосифа. Той ще посрѣщне (=посрѣщнѣше) старцитѣ, ще стане отъ мѣстото си, съ весело, засмѣно лице ще ги запитва дълго и широко (Сб. нар. умотв. XVIII 556). Наскърбенъ оставаше тоя, комуто дохождаха малко гостени, такъвъ ще излѣзе (= излѣзѣше) на пѫтнитѣ врата и ще кани тия, отъ които минуваха заминуваха (ib. 574). Други примѣри вж. 16. стр. 547.

§ 6. Нѣщо несвойствено на други славянски езици е това, гдѣто въ македонскитѣ говори сложното бѫдеще (съ гл. щѫ въ неговитѣ диялектични промѣни) е измѣстило сегашната форма отъ свършени глаголи и въ такива неусловни приставни, въ които става дума за единъ или нѣколко случаи измежду много възможни (вж. по-горѣ т. 3), та послѣдната форма е останала да се употрѣбява редовно само въ условни изречения. Прим.

а). Приставни неусловни изречения: Дуòвникот му ре́кол, оти коа ке пóминит уште́ еднаш да му одгóорит

де́тето (Прилѣпъ. Сб. нар. ум. III, 191). Кога ке ви́дам, ке пове́руам (ib. кн. IV, отд. III, 218). Кога ке ми пла́тит, и́ мене да ми кажит (ib. 219). Та́ткото, кога ке му де́лит сто́ката, на де́цата, не́ треба на е́дно да да́ват со гѫрс (шепа) и на дру́го со пѫрс (ib. 219). Кога кье се по́болит некоі от какфа да іе бо́лес, ти да хо́іш, да го по́прѫскаш со во́дата, и тоі кье о́здраіт (Охридско. Ib. III, 181). Коа ки ти до́іде ихтиза́, же́гни гу (Воденъ. Ib. 226). Ко́де кя на́ите мла́ди турча́нлия, Жив во ро́ка да го доне́сете (Дебърско. Сб. А. Илиевъ, № 87). Ка́ко ке си по́стелиш, така ке си ле́гниш (Прилѣпъ. Сб. нар. ум. IV, отд. III, 216). Коі не ке́ чует со ѐднаш, не ке чуе со дваж (ib. 218). Коі ке да́и па́ра, тоі ке свирит свѝрка (ib. 219). Прода́вам еди́н ла́ф за 500 гро́ша; ко́і кье го купи, и ко́і не кье го купи, пишма́н кье би́де (Солунско, ib. кн. III, 230).

б). Условни: Братенце, ако не ми кажиш, коі те научи вака да ораш... (Прилѣпъ. Сб. за нар. ум. I, отд. III, 106). да а́ко те на́чекам іас, ке ти го вратам. (ib. кн. III, отд. III, 192). Ако го на́іде еден от ва́с, кье о́здрава; а ако умра, не́му кье му о́става царството (Велесъ. ib. кн. III, отд. III, 217). аку па́дне на бе́лиіо о́вен, кье ѝзлезе на бе́лио сфет; ако па́дне на цѫрниіо, не кье излезе (ib. 221). Ако ми и дадеш твоіте царски руби да се облечам . . . тогаі та извагьам (Воденъ. ib. 223).

§ 7. Какъ да се обясни такова замѣстване на свършеното сегашно чрѣзъ сложно бѫдеще дори въ приставни неусловни изречения? За да отговоримъ на тоя въпросъ, нека забѣлѣжимъ най-напрѣдъ, че, колкото македонскитѣ говори и да сѫ се отдѣлили въ този случай отъ общославянското употрѣбение на свършената сегашна форма, тѣ пакъ не се различаватъ подпълно отъ другитѣ български говори и въ това отношение. Ма́каръ и рѣдко, сложно бѫдеще вмѣсто сег. врѣме отъ свършенъ видъ се срѣща въ приставни изречения и въ източнитѣ говори. Прим. Ако (= щомъ) не ще искараш, не го захващай (П. Р. Славейковъ. Бълг. притчи, I, 21). Кога ще бѫде, така да бѫде (ib. 248). Ако ще са давиш, не са мѫчи въ плитка вода (ib. I, 28). Ако ще са жениш, младъ са жени (ib. I, 28).

Подобни рѣдки примѣри въ източнитѣ говори ни даватъ възможность да нагадимъ пѫтя, по който сѫ вървѣли македонскитѣ, докато дойдатъ до казаното замѣстване на свършеното

сегашно чрѣзъ сложно бѫдеще въ приставнитѣ изречения. Тѣ ни показватъ, че за въпросното замѣстване сѫ влияли не само приставни изречения съ несвършени глаголи („когато ще замине“ се явява по примѣра на „когато ще заминува“), но и приставни, които съдържатъ съединение ща да(-а) (-мъ) съ повторително значение, па и такива приставни, които повтарятъ изказани по-рано отъ събесѣдника думи, като за държатъ бѫдещето въ такава форма, въ каквато е изказано то въ тѣзи думи. Това може да се случи и въ фрази, що прѣдаватъ често повтаряни дѣйствия, па и въ други, стига да има оживенъ разговоръ. Така, ако единътъ отъ събесѣдницитѣ каже: „И азъ ще дойда съ васъ“, другиятъ може да продължи: „Като ще дойдешъ, върви се приготвяй поскоро“. Въ послѣдната фраза глаголното съединение („ще дойдешъ“) си остава такова, каквото е въ първата („ще дойда“). Това е възможно и въ източнитѣ говори; но въ македонскитѣ, вслѣдствие на по-голѣма живость, по-голѣма разпаленость на разговора, подобно повтаряне на изказани вече думи ще да се е срѣщало по-често. Въ книжовната рѣчь, поради строго избѣгване на чести повторки, ние не срѣщаме достатъчно примѣри, които да ни посочатъ нагледно влиянието на прѣдходни фрази съ бѫдеще врѣме върху по-подирни; но по примѣри отъ народенъ говоръ можемъ нагади това влияние. Така, г-нъ М. Цѣпенковъ, като описва обичаитѣ на Водици (6-и януарий), за да разнообрази фразата си, казва: „и ке му пѐат на домакйните, уштеф кукьа невлѐзени, вака... Отъ кога ке влѐзат ф кукьа, ке фàтат òрото и ке запеат.. (Сб. нар. ум. III отд. IV, 14). Единъ простъ селянинъ би разказвалъ, сѫщото така: „ке влѐзат ф кукьата. Кога ке влѐзат ф кукята“... Още повече ще се повтарятъ казни вече изречения въ оживенъ, заинтересуванъ разговоръ. особено при сърдня. Така, пословицата „кога ке видам, ке поверуам“ (Сб. нар. ум. IV, отд. III, 218) е можела да се яви като продължение отъ заканването „Ти ке видиш“, т. е. ке въ нея е можело да се яви просто като повторка отъ израза на заканването.

§ 8. Отъ бѫдещето значение на „ща + сег. врѣме“ се е развило друго едно значение на сѫщото съединение, именно да показва а) възможность или нерѣшително твърдѣние и б) догаждане или недоумѣние. Прим. а) Девѐро Петре най-малѫк, Как штѫ дѫ (да) му сѫм (= какъ е

възможно да съмъ) убѫвѫ, Кѫту пѫрвѫтѫ гудинѫ? (Сборн. А. Илиевъ, № 294). Какъ штé да іе касмет другеаму (Сб. нар. умотв. I, отд. III, 117). — Какъ ще имъ ги дадешъ, бе братко, гюлъ е това, — не е шега, миризма силна, — ще бръкне да извади нѣкое шише, — иди го гони сетнѣ (А. Кон-въ, „Бай Ганю", 6) б) Азъ не съмъ ги видвалъ, ами се сѣщахъ, че такова нѣщо ще да има (За дѣдов. Славч. унука Пер. Сп. XXVIII—XXX, 484).—Абе чичо ще да е! — извика Найденъ и се спустна при портата, която веднага се раствори и пустна запъхтяний хаджи Евтимъ (Вазовъ. „Нова земя", 308).—Кинà ште да е сувà, какоаф ште да е сòіа прàзникъ (Родопско. Сб. нар.ум. I, 149).—Каквà кье е ваа работа? (Щипско. ib. XI, отд. III, 109). Каквà кье е пуста прйлика, како главата да и земàла (ib.).

§ 9. Пѫтьтъ, по който се е развило казаното значение на съединението „ща (да) + сег. врѣме" не може засега да се прослѣди документално, по липса на паметници; но той все пакъ може да се нагади. Че за изходна точка и тука е послужило бѫдещето врѣме, показва ни обстоятелството, че подобно значение виждаме свързано и съ съединение, което показва бѫдеще прѣдварително (вж. послѣдното врѣме, § 8). Остава само да се намѣри, кое отъ сложнитѣ бѫдещи врѣмена е послужило за начало. Като вземемъ прѣдъ видъ, че бѫдещето неопрѣдѣлено най-често показва възможность да се извърши дѣйствието занапрѣдъ, па се употрѣбява още и за изказване на нерѣшително или смегчено твърдѣние (вж. „Бѫдеще неопрѣдѣлено", § § 3—5), — ние можемъ съ голѣма вѣроятность да допуснемъ, че разглежданото значение на „ща (да) + сегашно врѣме" се е развило отъ бѫдещето неопрѣдѣлено вр. И наистина, отъ изречения като това: „Баща й не ще би до толкосъ лошъ" (А. Т. Илиевъ, „Синтаксисъ", § 140) лесно може да се мине къмъ изречения като горѣприведенитѣ, щомъ инфинитивната форма би се замѣни съ „да + сег. вр." (да е), т. е. щомъ, вмѣсто ще би се каже ще да е. Модалниятъ нюансъ, който се изказва съ фразата „баща й не ще да е толкосъ лошъ", вече се съдържа въ фразата „баща й не ще би..." Още по-лесно е можело да се мине отъ бѫд. неопрѣдѣлено къмъ съединението „ща (да) + сег. вр." въ изречения съ глаголи като имамъ, чакамъ и пр. понеже инфинитивната основа на послѣднитѣ е еднаква (като се абстрахира ударението) съ 3-то л. ед. ч. отъ сег. вр. За прѣминуване отъ

едното бѫдеще къмъ другото е оставало да се вметне само съюзъ да. По такъвъ начинъ отъ изречението „ами се сѣщахъ, че такова нѣщо ще има (ти)“ лесно се минува къмъ изречение: „ами се сѣщахъ, че такова нѣщо ще да има“ (За дѣдов. Славчова унука. Пер. Сп. XXVIII—XXX, 484).

§ 10. За да се посочи, че дѣйствието ще настѫпи много скоро, послѣдното понѣкога се прѣдставя като настѫпило вече, та вмѣсто бѫдеще увѣрено се употрѣбява аористъ или мин. неопрѣдѣлено. Такова замѣстване на бѫдещето чрѣзъ минало врѣме се срѣща както въ старобългарски, така и въ другитѣ славянски езици; въ новобългарски то се срѣща много по рѣдко, отколкото, напр., въ сръбския ез. Прим. а҆ще а҆зы́кы чл҃чьскыи гл҃ѧ. и҆ а҆гг҃льскы, любве же не и҆мамь. бы҃ мѣ́дь зьвнѧщи (Ржкоп. „Пчела“ въ библ. на българския св. Синодъ, стр. 12). — Наченахѫ мои другари да плачатъ съсъ сълзи: „ахъ, посѣче ни пашата!“ (Жит. и страд. грѣшн. Софрония. Пер. Сп. Браила, кн. V и VI, 56).—Ако сѫ заминѫли, отидохъ (= непрѣмѣнно ще загина. — Ц. Гинчевъ. „Зинал. стѣна“, „Трудъ“, г. I, 267).—Всичкиятъ народъ ще възстане въ единъ день и Турция зе-даде! каза бай Мичо распалено (Вазовъ. „Подъ игото“, год. 1890, г. II, 76). За това замѣняване на бѫд. вр. съ минало въ другитѣ слав. езици вж. Потебня. Изъ записокъ по русской грамматикѣ, 274; Music въ „Rad“ Jugosl. Academ. кн. 112 и кн. 127, стр. 160; Miclosich, Vergleich. Syntax, 787—8.

§ 11. За да се покаже, че говорительтъ прѣдава чужди думи (невъзприетость или косвено изказване), вмѣсто съединението „ща (да) + сег. врѣме“, се употрѣбява съедин. „щѣлъ съмъ да + сег. врѣме, „т. е. глаголътъ ща се измѣнява съ причастие, при което за 1-во и 2-ро л. се притуря и спом. гл. съмъ (щѣлъ съмъ да нося щѣлъ си да носишъ, щѣлъ да носи (безъ спом. гл. *е*); щѣли сме да носимъ, щѣли сте да носите, щѣли да носятъ (безъ спом. гл. сѫ). Послѣдното съединение можемъ нарече „косвено или невъзприето бѫдеще“ (вж. Пер. Сп. кн. 66, св. 3—4, стр. 191) Прим. Глей го ти него, — извърна се старецътъ къмъ другитѣ селяни; — ще се противи, глави щѣлъ да кѫса! Ба! (А Т. Страшимировъ. „Есенни дни“, 53). Прѣди единъ день Пундата му бѣше говорилъ, че въ конака нѣщо се слуша и че ужъ въ замѣна на новитѣ забтиета нѣкои стари щѣли ужъ да отиватъ (Н. Начовъ. „Бунтовници“, 143). Други примѣри виж. Пер. Сп. кн. 66, св. 3—4, 186.

II. Бѫдеще неопрѣдѣлено.

§§ 1—2. Съединението „ща + съкратенъ инфинитивъ" се прѣнебрѣгва донѣгдѣ отъ най-новитѣ ни писатели, но такова прѣнебрѣгване не е за прѣпоржка. Една отъ неговитѣ причини се крие въ невѣрното мнѣние, че ужъ съкратениятъ инфинитивъ трѣбвало да стои все прѣдъ спомагателния глаголъ.—§ 3. Въ сѫщность положението на инфинитива спрѣмо послѣдния се опрѣдѣля отъ законитѣ за славоразположението: всѣкога, когато логическото ударение не пада върху инфинитива, той стои слѣдъ спомагателния глаголъ. Въ този случай съединението показва възможность или готовность да бѫде извършено дѣйствието въ едно неопрѣдѣлено врѣме. — §§ 4—5 Въ два случая разглежданото съединение се явява съ значение на условно-съслагателно бихъ — лъ. — §§ 6—7. Когато съкратениятъ инфинитивъ стои подъ логическо ударение, мѣстото му е прѣдъ спомагателния глаголъ. И въ този случай съединението може да показва пакъ възможность и готовность да се извърши дѣйствието въ едно неопрѣдѣлено бѫдеще; ала подъ влияние на логическото ударение за него се е изработило и друго значение, именно—да изказва увѣреность, че дѣйствието наздраво ще бѫде извършено въ по-далечно врѣме. — § 8. Въ по-рѣдки скучаи логическото ударение, въ свръзка съ общия смисълъ на фразата, може да придаде на разглежданото съединение нюансъ на желателность. —§ 9. И при двѣтѣ положения на инфинитива спрѣмо спомаг. глаголъ, съединението може да покаже, че дѣйствието е отложено (било за неопрѣдѣлено, било за опрѣдѣлено врѣме) и че въ минутата на говорението не е прѣдметъ на внимание. По тая причина то се срѣща и въ отстѫпителни изречения. § 10. Поради всички горѣказани значения най-сгодно название за разглежданото съединение си остава общеупотрѣбителното — „бѫдеще неопрѣдѣлено". — § 11. Диференцирането на това бѫдеще трѣбва да се е извършило, още прѣди инфинитивътъ да изчезне вънъ отъ бѫдещето. Това се доказва не само отъ влахобългарскитѣ грамоти, но и отъ глаголитѣ, слѣдъ които се е запазилъ съкратенъ инфинитивъ. — § 12. Липсата на бѫдеще неопрѣдѣлено въ македонскитѣ говори трѣбва да е слѣдствие главно отъ по-ранното изчезване на инфинитива въ тия говори.

§ 1. Редомъ съ бѫдещето увѣрено, отъ старобългарското бѫдеще „**хощѫ** + инфинитивъ" (**хощѫ носити**) се е развило въ новобългарски още едно съединение, което по състава си е досущъ еднакво съ послѣдното (старобългарското), само че инфинитивътъ въ него е изгубилъ суфикса -ти, та е останалъ само съ основата си (носи вм. носити), а спомагателниятъ глаголъ се е съкратилъ, както и въ бѫдещето увѣрено (ща = **щѫ** вмѣсто **хощѫ**). Но, докато по съставъ това съединение е еднакво съ старобългарското бѫдеще, по значение то се е доста отдалечило отъ него.

§ 2. Макаръ най-новитѣ ни писатели да не употрѣбяватъ разглежданото съединение толкова често, колкото авторитѣ на дамаскинитѣ, па дори и колкото писателитѣ ни прѣди освобождението, — то си остава жива форма въ книжовния езикъ, и то една отъ тия, които заслужватъ не само запазване, но и по-нататъшно развитие особено поради способностьта си да дава понѣкога извѣстна мекость и резервираность на израза.

Една отъ причинитѣ, по които не го срѣщаме тъй често, колкото би било желателно, се съдържа въ невѣрното мнѣние, че ужъ съкратениятъ инфинитивъ въ него трѣбвало да стои все прѣдъ

спомагателния глаголъ (носи ща). И наистина, повечето наши граматики му даватъ този видъ, като съединяватъ дори двѣтѣ му съставни части съ съединително тире (носи ща). А въ този си видъ, както ще се каже по-долу, разглежданото съединение се явява само тогава, когато върху него пада логическо ударение. Вънъ отъ тия, сравнително по-рѣдки, случаи, то не може да бѫде употрѣбено въ тоя видъ, защото губи своята подвижность и става несгодно да се свърже добрѣ съ останалитѣ думи Ето какви неправилни фрази дава то, когато е турено между други думи: „да знаете, акрани: ако склони ще́ Ангелина да иде подъ вѣнчило съ писаря, то азъ ще ѝ извадя неи очитѣ (А. Т. Стр-въ, „Есенни дни", 31).—Едно нѣщо само забѣлѣзахъ, което за тогавашнитѣ врѣмена надали е било чудно и странно, но то би-ще чудно за бѫдещитѣ врѣмена. (Автоб. на Р. Ил. Блъсковъ. Сб. нар. умотв. XVIII, 549).—Въ сѫщность съкратениятъ инфинитивъ не само може да стои и слѣдъ спомаг. глаголъ, ами дори се срѣща въ това положение много по-често, отколкото прѣдъ спом. глаголъ. Случаитѣ, въ които инфинитивътъ стои по-напрѣдъ, сѫ по-рѣдки, а, освѣнъ това, при тѣхъ се забѣлѣзва стремежъ да се диференцира значението на съединението въ нови посоки; по тая причина ние ще говоримъ за тѣхъ, слѣдъ като изложимъ първитѣ.

§ 3. Мѣстото на съкратения инфинитивъ се опрѣдѣля отъ законитѣ на словоразположението; поради това той стои слѣдъ спом. глаголъ всѣкога, когато логическото ударение не пада върху него. Въ този случай разглежданото съединение обикновено показва възможность или готовность да се извърши дѣйствието въ едно неопрѣдѣлено врѣме. Прим. ами̑ ако̀ невѣ̑рувате а̀зе щь дове (=мога да ви приведа) мар'туріа пор(о)ка данїйла (Любл. дам. Сб. нар. ум. XII, 471). то̀и ще да ва̀мь хлѣ̑бь и ви̑но мно̀го да піете (ib. 482, л. 20") И тогі̑ва ре́че и̑м царь. а̀зь да се́ пом(о̀)ліа на бо̀говете на̀ши, и да ви̑да що ми̑ щьть ре́ (=какво биха ми рекли), а̀зе щь ка̀за ,амь (ib. 520, л. 62[6]). у до̀брь час да ти̑ бьде прїа̀телю, ами кажи̑ ми, за ко̀л'ко ще́шь прода̀ на̀щрапата а̀зь іа ща ку́пи (ib. 547, л. 92[6])—и пр. а̑мы да скажѣ̑ малко и̑ за а̑рхгі̑ла гаврі̑ила и̑ послѣ̑ ще́ ска́за па̑ и̑ за два̑та на е̑дно что̑ сь сто́риле. (Брѣстовишки дамаск. Сб. нар. умотв. XVIII, 54) кои мо́жи ѿ васъ да ѹидѹрди́са на Іωановѹто слово голѣ̑ма да́рба ще зе ѿ мѣнѣ̑. (Свищовски дамаск. ib. 66). цр̑ю, аз ща написа дето самси

Іѡань ни щѐ го познá (ib.) тáѧ хората да посмѝслишъ ѝ кáкъ ѐ гдь при тéбѣ, та тá глéда що сторýвашъ, та не щéшъ нѝкоги зло сòри (=стори. Пражки катих. 15[6]). Кога идешъ моми доря (=дворье) . . . тамъ штѫт изля (=излѣзе) три девойки (Сб. Ат Илиевъ, № 50). Акò бàде àрен іунак, Тоіште узé меден кафàл; Акò ли е малка момà, Тиіаште узе танка ýрка (Сб. нар. умотв. IV, отд. III, 14). С петаште та притàпка, Та штàт болѐзни повéна . . . Та штàт са болезни разнé . . Та штат утѝ ф пусто гòре . . . (ib. XI, отд III, 89). пак ниеа смеа млади та штим руди и другу деатеа (Ахѫ-Челебийско. Сб. нар. умотв. I, отд. III, 117). іеа ништа мок с нѝшту да ти са ѝсплатеа (ib. 119). Попѣй ми, слýго Степане! . . . Я чемъ ти църкви доправѝ И на дюнгере доплати (Христ. Церовъ, стр. 105). — По-слабитѣ дѣца нека се задържатъ у дома и слѣдъ седмата година . . . послѣ щѫтъ оти да учять (Хр. Г. Дановъ. Юбилеенъ Сборникъ, 219). — Тамъ е градъ, та могатъ са намѣри милостиви хора, на които като са оплача, беки щѫтъ ми помогна, или щѫтъ ми показа нѣкой пѫть (Блъсковъ. „Изгуб. Станка", 28). — Това и други пѫть щешь гледа, ами такова хорозàманъ има ли го? (За дѣдов. Славч. унука. Пер. Сп. XXVIII —XXX, 473). — Гидижката наша калина . . . Нея иргенъ не ще я пудлѫга, Нея иргенъ ни ще я излѫга (Сб. Бончевъ, стр. 126)

§ 4. Вече отъ нѣколко горѣприведени примѣри се вижда, че съединението „ща + съкратенъ инфинитицъ" въ нѣкои случаи е еднакво по значение съ условно-съслагателното бихъ-лъ (бихъ носилъ). По-внимателното вглеждане ни показва, че това бива главно въ два случая: 1) Въ фрази, които съдържатъ прѣдпазливо, нерѣшително или смегчено твърдѣние, прѣдложение, питане и др. подобни. Напр. Коіаште се наіе, Нива да зажжне (Панагюрище. Сб. нар. умотв. I, отд. III, 48). Кòи ще дò цàрь със' мéне да се бѝе (Любл. дам. л. 18[a] Сб. нар. умотв. XII, 401). Ние не щемъ се излъга, ако кажемъ и за тѣхъ сѫщото, което първий словѣнски лѣтописецъ Несторъ казва . . . (М. Дриновъ. Погледъ врѫхъ произхожд. на блъг. народъ,). И Господь рече Аврааму: Защо ся засмѣ Сарра, и каза: Като остарѣхъ азъ, да ли щѫ родѝ наистина? (Битіе, изд. 1874, гл. 18, 13). 2) Въ главни изречения, придружени съ условни или други равносилни тѣмъ по смисълъ изречения, стига условието въ послѣднитѣ да не бѫде несбѫднато (иреално). Прим. ѝ тѝ áкò блгодарѝшъ бга за товà дéтѫ ти е дáлъ, той ще ти дá

и ѻци по млогѹ (Пражки катих. л. 16[б]. Пер. Сп. кн. 44, стр. 192) **да поунташъ баща си и майка си . . . и по многѹ щешъ шивеа ако ги поунташъ** (ib. л. 14[а], стр. 191—2). — Ай та тебе, незнайна гедийо! Ако да би Богъ да ти помогне, И твойта (коня) ще тука вързанъ седѣ (Христом. Церовъ, стр. 89).

Съ посоченитѣ до тукъ значения разглежданото съединение спада къмъ съглагателното наклонение наравно съ развилата се отъ сегашно врѣме на многократния видъ форма — (в)амъ (висвамъ, носвамъ и пр.) [1]) Поради това въ една и сѫща фраза може да бѫде употрѣбено понѣкога или това съединение, или послѣдната форма. Така, вмѣсто да се каже „Ама, ако го намѣрите, ти и чорбаджиитѣ, мунасипъ, и него направямъ" (Н Начовъ, „Бунтовници", стр. 180), би могло да се рече и така: . . . „и него ща направи"; сѫщо така, вмѣсто: „Още единъ пѫть да не ва (=ви) виждатъ очитѣ ми, че чудо направямъ съ васъ" (Сб. нар. умотв., отд. III, 165) би могло да бѫде: . . . „че чудо ща направи съ васъ".

§ 5. Това обстоятелство показва, че съединението „ща + съкратенъ инфинитивъ" е поело върху си нѣкои отъ значенията на условно-съслагателното бихъ—лъ; но то не е едничкиятъ застѫпникъ на послѣдното: въ иреални (несбѫднати) условни изречения бихъ—лъ се замѣства 1) съ бѣхъ—лъ, 2) съ формата, която можемъ нарече повторително, а още по-добрѣ зависимо минало (защото всѣкога се срѣща въ съединение съ други глаголъ) и която се е образувала отъ основа на свършенъ глаголъ и окончание на мин. несвършено вр. (напр. прочетѣхъ, купѣхъ и пр), па дори 3) и съ мин. несвършено. Така, старобългарскитѣ изречения: **„аще не быхъ пришълъ и глаголалъ имъ, грѣха не быша имѣли"** (Иоанъ, XV, 22, Зогр. ев.), **„аще бы билъ зде, не бы братъ мои оумрѣлъ"** (ib. XI, 21), **„аще би вѣдѣла даръ Божи . . . . ты би просила оу него и далъ ти би водѫ живѫ** (ib. IV, 10) — на новобългарски се прѣдаватъ така: „ако не бѣхъ дошълъ или „ако не дойдѣхъ", „да бѣше (билъ) ти тука"... „ако знаеше Божия даръ . ." Въ главнитѣ пъкъ изречения, съ които сѫ свързани несбѫдванитѣ (иреалнитѣ) условия, съединението бихъ—лъ често

1) За съслагателно (условно) бѫдеще разглежданото съединение се посочва само въ граматиката на А. Теодоровъ (стр. 154); но къмъ тая категория не могатъ се отнесе и случаитѣ, когато инфинитивната основа стои прѣдъ спомагателния глаголъ (носи ща), въ които (случаи), както ще се каже по-долу, се е развило и друго значение, което нѣма нищо общо съ съслагателността.

се замѣства ту съ проститѣ съслагателни форми, които свършватъ на -(в)амъ и -(в)ахъ (носвамъ, носвахъ), ту съ сложни бѫдещи врѣмена, къмъ които спада и това, що разглеждаме сега (ща да нося, ща носи, ща бѫда (съмъ) носилъ, щѣхъ да нося, щѣхъ да бѫда (съмъ) носилъ). Така, главнитѣ изречения въ горѣприведенитѣ старобългарски фрази, ако не задържатъ архаичното бихъ—лъ, ще се прѣведатъ така: „не щѣха да иматъ грѣхъ", „братъ ми не щѣше да умре", или „братъ ми не умир(в)аше", или братъ ми ще щѣше да е умрѣлъ" и пр. За нюанситѣ на послѣднитѣ замѣни, доколкото ги има, както и изобщо за замѣнитѣ на бихъ—лъ, тука, разбира се, не е мѣсто да се говори. Въ случая за насъ е достатъчно да забѣлѣжимъ, че българскиятъ езикъ, като е ограничилъ употрѣбата на условно-съслагателното бихъ—лъ, послужилъ си е, между друго, и съ съединението „ща + съкратенъ инфинитивъ", като е свързалъ съ него най-вече значенията възможность и готовность да се извърши дадено дѣйствие.

§ 6. Когато съединението „ща + съкратенъ инфинитивъ" се намира подъ логическо ударение или по законитѣ на словоразположението стои въ началото на изречението,— инфинитивътъ дохажда прѣдъ спомагателния глаголъ. Напр. Наемате ли се? — Помѫчи-щемъ се, господарю, отговори Желю (Блъсковъ. „Изгубена Станка", 48.) Ако Богъ ме живъ остави Цариграда да пристигна, Каза щѫ ти, Кракро враго (П. Р. Славейковъ, Избрани съчин., 213). И въ този случай то (съединението) може да показва възможность или готовность да бѫде извършено дадено дѣйствие въ едно бѫдеще неопрѣдѣлено врѣме. Прим. Годишъ ма, мамо, женишъ ма, Ала ма, мамо, ни питашъ: Жени ли щѫ са ни щѫ ли? (Сборн. Бончевъ, 124 стр.). Питранка дума тейну си: „Би щишъ ма, тейни, да щишъ ма, Да щишъ ма, тейни, Парвану, ала ма ни щешъ ни видя. (ib. 165). — Брѫкни, мàле, извади ги. — Страх мѫ, синко, изя—штѫт мѫ (Сборн. Ат. Илиевъ № 30). Чувай, мари, ни зоамай гу, На вину я (е) баш бякрия, На ракия, баш дялия, Испи та ште, пруда та ште (ib. № 113). До кога щеш ма прежали? — Прежали—ща та, бае, Кога морето прѣсахне, На сухо риба да хвана, За душа да ти разнеса. (Сборн. К. Шапкаровъ, отд. IV, № 1287) Наймаш ли са да гу дучàкаш?.. Наймам си са, дучàка гу шта (Сб. нар. умотв. I, отд. III, стр. 32, № 3). Ако е рѣкълъ Господь, научи—щѫтъ се и нѣщо

повече, казахъ имъ азъ (Автобиогр. на Р. Ил. Блъсковъ. Сб. нар. умотв. XVIII, 553). Тйеа му реаклй: „дò ли штиш, да та вòдим нах нàшеану,ште ти дадéм іеаі саеаі срéбърна преамеана?“ Тò реаклò: „дò шта, ами чеакаіте да вйдеа жйтусу . . . (Христом. Пѣевъ за IV кл., 1893 год., стр. 76). Съ това си значение съединението „съкратенъ инфинитивъ + ща“ може да се, употрѣби и вмѣсто съслаг. наклонение (вж. по-горѣ, § 4) Прим. Мойтѣ крака коле ли сж? Коле да сж, прѣби—ще са! (=биха се прѣбили) Мойтѣ йочи звѣзди ли сж? Звѣзди да сж, пръсна—щатъ са! (=биха се пръснали. Христом. по бълг. литер. Церовъ, стр. 51).

§ 7. Но подъ влияние на логическото ударение въ разглежданото съединение се е развило и друго значение, именно увѣреность, че дѣйствието наздраво ще се извърши, само че въ по-далечно неопрѣдѣлено врѣме. Прим. амй шта ти са молеам да си ма извеадеш на беалата диньоа (свѣтъ). „Бйва, извѐ та шта, ала беала-та диньо іе іеацеа деалѐчеа (Сб. нар. умотв. I, отд. III, 119). И думат нѣкои така: че ето, кога болувамь и отй ща и побаіа ми щъть, та щъ оздраве (Троянски дамаск. Бълг. Прѣгледъ, г. I, кн. VIII, стр. 94). Кой ще да укжпи млада Бога — коладиле, Укжпи ще го Божа майка — коладиле . . . . Кой ще да залюлей млада Бога — коладиле, Люля ще го Божа майка — коладиле . . . (Ил. Блъсковъ, Станеникъ, стр. 5).

§ 8. Въ по-рѣдки случаи логическото ударение въ свръзка съ общия смисъль на фразата придава на сжщото съединение извѣстенъ нюансъ на желателность, безъ да прѣмахва увѣреностьта, че дѣйствието ще се извърши въ по-далечно врѣме. Прим. До-ще врѣме Марко пакъ да скочи (Вазовъ, Поля и Гори, 142). Дòште Нона басмарка, Гàземште та (болестьта) погледна . . . (Сб. нар. умотв. XI, отд. III, 89). Духна-ми-ще силен, буен ветар, Отраси-ще дебели снегове, Развище са зелената гора, Ниіа ще пушкьи да направим, Оти-щеме на царйови сарае, Спечели-щем си тежко имане (Сб. К. Шапкаревъ, отд. IV, № 1290). — Роди ще и нашата върба грозде (П. Р. Славейковъ, Бълг. притчи. II, 100). Протече ще вода и на мойта воденица (ib.)

§ 9. Като показва въ едни случаи възможность или готовность да се извърши дѣйствието въ неопрѣдѣлено бждеще, а въ други — увѣреность, че то (дѣйствието) наистина ще се

случи, но въ по-далечно бѫдеще, — разглеждането съединение става сгодно да покаже, че извършването на дѣйствието е отложено занапрѣдъ — било за неопрѣдѣлено, било даже за опрѣдѣлено врѣме—и че въ минутата на говоренето това дѣйствие не е прѣдметъ на внимание. Прим. И азъ ще донесѫ малко хлѣбъ, и укрѣпѣте сърдцето си, послѣ щете си заминѫ (Бытіе, издан. 1874, гл. 18, ст. 5). Елàте да изѣдѐм тàзи чòрба . . . и намѣсто това кýпи щем масло и свѣщи, и донѐ-щем с(ве)т(ò)му (Любл. дамаск. л. 71[б], 65. нар. умотв.; XII, 528).—іа ти шта кàза утре, ага са соамне (тука врѣмето е опрѣдѣлено. Сб. нар. умотв. I, отд. III, 102).—ѝ азь кѫга си земемъ ѫакатъ да тѝ ща пѫ много (Ржкоп. дамаскинъ на П. Гжбенски, л. 12[б])—амѝ да нѐ дýмаме много дýми прор(о)чьскы, амѝ да кàжемъ òще за едного прор(о)ка . . . таче тогѝва щем кàза и на другыте пророци. (Любл. дамаск. л. 3[б], Сб. нар. умотв. XII, 469). — Нека поклонъ ми направи, па видѣ щемъ пò подиръ (Вазовъ). Въпросното значение на съединението „ща + съкратенъ инфинитифъ" е причина, гдѣто срѣщаме послѣдното и въ отстжпителни изречения, чието значение се състои тъкмо въ това, да обезсилятъ извѣстно дѣйствие, да му не дадатъ голѣма важность. За жалость, ние не виждаме книжовниятъ ни езикъ да се ползува отъ него въ такива изречения тъй, както би могълъ и както се ползуватъ, напр., народнитѣ поговорки. Прим. Ако би щтжт хиляда, без попа са не сяда. (П. Р. Славейковъ. Български притчи, I, 6). Ако щеш ма и закла (ib. 28). Ако щжт би и девятъ джигеря за пара; кога няма парата и тия сѫ скжпи (ib. 29). Ако ще би и баща ми (нѣма да му гледамъ хатъръ, ib. 28). Ако би щешъ царски родъ, Брайно, съ благородство голо, И аярътъ бива долу (П. Р. Славейковъ, Избрани съчин., 77). Бий ма мжжо, бий, 'ко щеш ма уби (нар. пѣс.) и пр.

§ 10. Поради всички горѣказани значения, общеупотрѣбителното название на разглежданото съединение — бѫдеще неопрѣдѣлено се явява не напълно точно. И наистина, то не визира случаитѣ, когато бѫдещето дѣйствие може и да е опрѣдѣлено по врѣме, само че се прѣдставя като отложено, като такова, което се прѣнебрѣгва донѣгдѣ, което не е прѣдметъ на внимание въ минутата на говореното. Ала и едничкото име, което биде прѣдложено въ нашата граматична книжнина въ замѣна на първото — името бѫдеще възможно (Ат.

Илиевъ, Синтаксисъ на бълг. езикъ. стр. 66) не може да обгърне всички случаи, защото сѫщо така прѣнебрѣгва донѣгдѣ послѣднитѣ случаи, па и тия, въ които се изказва увѣреность, че дѣйствието ще бѫде извършено, само че въ по-далечно врѣме. Отъ друга страна, името „бѫдеще неопрѣдѣлено" подсѣща за неопрѣдѣлителното наклонение, което влиза въ състава на разглеждането съединение. Поради всичко това, както и поради общоприетостьта на това име, ние го прѣдпочитаме прѣдъ името „бѫдеще възможно".

§ 11. Относително врѣмето, когато сѫ се развили значенията на бѫдещето неопрѣдѣлено, засега не могатъ се даде точни свѣдѣния поради липса на паметници; но все може се прие, че тази глаголна категория се е диференцирала отъ бѫдещето увѣрено, още прѣди да изчезне инфинитивътъ вънъ отъ съединенията си съ глаг. хоѭѫ. Въ това ни убѣждаватъ донѣгдѣ примѣритѣ, които се срѣщатъ въ влахо-българскитѣ грамоти отъ Брашовъ (вж. Сб. нар. умотвор. XIII. 141). Въ тѣхъ наистина има случаи, въ които изглежда, че бѫдещето неопрѣдѣлено още не е добрѣ диференцирано по значение отъ обикновеното старобългарско бѫдеще [напр. а искѹт щет платит Антон. (ib. грам. № 35), главу му хтет възет (№ 48) и пр.]; но въ сѫщитѣ има и много случаи, въ които бѫдещето изказва готовность и възможность да бѫде извършено дѣйствието [напр. даите ми и вие помощ и подѣте с мене, оставит ви щѫ у краи горѣ, азъ щѫ поти на них съ мож г(о)лотѫ (ib № 36); ча ако не щете вратит, а азъ щѫ заставит единъ правь чловекъ, та му щу (=щѫ) узет, да щем вратит Радилу (№ 70) и др.]. Сѫщото нѣщо ни показва и обстоятелството. че въ новобългарски съкратениятъ инфинитивъ, вънъ отъ бѫдещето неопрѣдѣлено, се е запазилъ само слѣдъ глаголи мога (не мога), рача (=искамъ), смѣя, недѣй (недѣйте), не мой (не мойте), стига и нѣкои равнозначни тѣмъ думи, напр. нарѣчието доста (сравни А. Илиевъ. Синтаксисъ на българския езикъ, 76). Прим. Ѻти сѐтне не мо́жи да́ ѿвѣтъ за такива преслáвны дни̑ (Пражки катих. л. 14[a], Пер. Сп. 44, стр. 191), а̑съ да зе́ма да гѝ пѝша, не мо́га постѝгна кра́ия (ib. л. 15[б], стр. 192).—Да ли можем коледува? (Сборн. А. Илиевъ, № 113), Мож ли приіе млада Бога, Да му туриш Божо име? . . . Леле варе, Боже мале, Не можа го ни досегна, Ни досегна, ни погледна (ib № 125). — Да пита Димо виадика, рачѫтъ ли вѣнча младъ

Дима (Бълг. граматика отъ А. Теодоровъ, 115). Не смѣѭ продума прѣдъ войводата (ib.) Сѫмували, силна юди, Ни дейтѐ мѫ сѐга зимѫ (Сборн. А. Илиевъ, № 285). Нѐщо, дѐто не си вѝделъ . . . недѐй го хоратýва (Праж. кат. л. 16ª Пер. Сп. 44, стр. 192). Нимòі са кахарòва артлик (Сбр. нар. умотв. XI, от. III, 95). Вѫрвете си силна вуйскѫ . . . Чи нимойти разби Будим градѫ (Сборн. А. Илиевъ, № 325).—За гроба ми, стара майко, Недѣй пита накѫдѣ й, Не жалѣй, недѣй се вайка (П. Р. Славейковъ, Избрани съчинения, 141). Недѣйте пита, що се е зело Нашето Куко тъй за Пѣтело добро да дума (ib. 89), нимòі рàбути (Сб. нар. умотв. I, 146). Вѫрвеше си силна вуйскѫ . . . Ергенине, левенине, Стига ходи ергенува, Стига носи мор ережа. (Сборн. А. Илиевъ, № 196). Други примѣри вижъ въ „Синтаксисъ на бълг. езикъ", отъ А. Илиевъ, стр. 76).

Запазването на съкратения инфинитивъ само слѣдъ горѣказанитѣ глаголи показва, че главнитѣ значения на бѫдещето неопрѣдѣлено сѫ били развити, още прѣди да изчезне инфинитивътъ вънъ отъ бѫдещето вр., защото е немислимо той да е билъ въведенъ слѣдъ тѣзи глаголи отпослѣ подъ влияние на бѫдещето неопрѣдѣлено.

§ 12. Като установимъ това, ние вече можемъ нагади една отъ причинитѣ, по които бѫдещето неопрѣдѣлено липсва съвсѣмъ въ македонскитѣ говори. Именно, ние ще трѣбва да допуснемъ, че въ тия говори инфинитивътъ е изчезналъ порано, отколкото въ източнитѣ говори, а особенно въ сѣверозападнитѣ (ч- и дж-) говори, макаръ че самото развитие на новобългарското бѫдеще въ македонскитѣ говори изглежда да се е захванало по-рано, отколкото въ другитѣ. Въ това нѣма нищо чудно, като се знае, че и въ нѣкои други отношения македонскитѣ говори сѫ се отдалечили отъ старобълг. ез. повече, отколкото източнитѣ; така, въ тѣхъ употрѣбението на члена е по-развито (имаме траенъ членъ), сложни глаголни врѣмена се образуватъ не само чрѣзъ миналото дѣйствително причастие и гл. съмъ, но и чрѣзъ мин. страдателно причастие и глаг. имамъ (имам кýпено, немам кýпено; имах вѝдено и пр.), въ сегашната форма за 1-во л. личното окончание *м* е много поразпространено, отколкото въ другитѣ нарѣчия, (гребам, печам и пр.). Когато се е започнала замѣната на съединението бихъ-лъ съ други форми и съединения, инфинитивътъ въ маке-

донскитѣ говори вече трѣбва да е билъ изчезналъ, поради което не е могло да се диференцира бѫдеще неопрѣдѣлено, върху което въ другитѣ бълг. говори сѫ минали нѣкои отъ значенията на това съединение (бихъ-лъ).

За по-раншно развитие на новобългарското бѫдеще въ македонскитѣ говори, сравнително съ другитѣ, подсѣща и това обстоятелство, че спомагателниятъ глаголъ ща, който влиза като съставна часть въ бѫдещето, въ първитѣ не е запазилъ спрежението си толкова, колкото въ послѣднитѣ, а се срѣща повече въ формата к'е. И въ останалитѣ български говори формата ще (че) се прѣдпочита вече прѣдъ другитѣ лица, но тя още не е успѣла да измѣсти съвсѣмъ послѣднитѣ, та все още се употрѣбяватъ редомъ съ нея. Това обстоятелство, както ще се каже по-долу, е имало влияние и върху формата на миналото бѫдеще, което въ македонскитѣ говори почесто се образува като се прѣобъне въ минало врѣме обикновениятъ, а не на спомагателниятъ глаголъ (к'е дойдѣше, к'е паднѣха и пр. вм. к'ехъ да дойда(мъ), к'еха да паднатъ и пр.*). Този начинъ за образуване на миналото бѫдеще се е явилъ главно поради отслабване на личния елементъ въ спомагателния глаголъ ща; а послѣдното трѣбва да се дължи на това, че промѣнитѣ на тоя глаголъ въ македонскитѣ говори ще да сѫ били почнати по-рано, отколкото въ другитѣ. Впрочемъ, пълно разяснение на въпроса за врѣмето, когато се е развило новобълг. бѫдеще въ македонскитѣ говори, може да се чака само отъ езиковни паметници по тия говори отъ началото на новобългарската епоха, каквито, за жалость, още липсватъ.

III. Бѫдеще прѣдварително.

§ 1. Старобългарското съединение бѫдѫ -лъ (futurum exactum) въ новобълг. езикъ би могло да се чака само въ приставни изречения, въ които се говори за единъ или нѣколко отъ много възможни случаи, и въ такива главни, които показватъ взаимно смѣняващи се дѣйствия; въ други изречения вмѣсто бждж-лъ, би трѣбвало да се яви съединението ща (да) бжда -лъ. — § 2. Но и това съединение се срѣща твърдѣ рѣдко. Вмѣсто него, като бѫдеще прѣдварително се употрѣбява съединението ща (да) съмъ -лъ, което се е развило отчасти отъ първото, а отчасти отъ мин. неопрѣдѣлено вр. — §§ 3—4. И въ приставни изречения, въ които се говори за единъ или нѣколко отъ много възможни случаи, вмѣсто бжда -лъ, много по-често се срѣща съединен. съмъ -лъ. — § 5. Замѣстването на бжда -лъ чрѣзъ съмъ -лъ въ приставни изречения е само частенъ случай отъ общото замѣстване на глаг. бжда чрѣзъ съмъ въ тѣзи изречения. Послѣдното се дължи главно на обстоятелството, че съмъ има по-общо значение отъ бжда, та може да обгърне и значението на послѣдния. — § 6. И

*) Сравни Сб. нар. умотв. XVIII, 468.

съединението съмъ -лъ има по-общо значение сравнително съ бѫда -лъ. Съ послѣдното е свързанъ нюансъ на начинателность, чието прѣнебрѣгване естествено води къмъ замѣстването му чрѣзъ първото. За това замѣстване е влияла и изобщо по-честата употрѣба на съедин. съмъ -лъ. — § 7. Послѣдното се употрѣбява (вм. бѫда -лъ) понѣкога съ значение на бѫдеще прѣдварително и въ главни изречения; но причината на подобно употрѣбение се длъжи на обстоятелството, че говорительтъ понѣкога мислено се прѣнася въ бѫдеще врѣме, та говори за дѣйствието, което трѣбвало да се случи прѣдварително, като за минало. — §§ 8—9. Съединението ща (да) съмъ -лъ се употрѣбява (най-много въ главни изречения) още, за да покаже догаждане, вѣроятность, нерѣшително твърдѣние. Послѣднитѣ значения трѣбва да сѫ се развили възъ основа на бѫдеще неопрѣдѣлено врѣме посрѣдствомъ би (быти) ще -лъ, подобно на което срѣщаме и въ сръбски ез.

§ 1. Както е извѣстно, старобългарското съединение, което, покрай перфектното сегашно, се е употрѣбявало съ значение на бѫдеще прѣдварително (futurum exactum), се е състояло отъ спом. глаголъ бѫдѫ и II мин. дѣйств. причастие; напр., бѫдѫ пришьлъ, бѫдетъ коупилъ и пр. Понеже глаголътъ бѫдѫ е сегашно врѣме отъ свършенъ видъ, а послѣдната форма, както се каза (вж. „Бѫдеще увѣрено", § 3—4), се употрѣбява въ новобългарски най-много въ приставни изречения, въ които се говори за единъ или нѣколко отъ много възможни случаи, и въ такива главни, които показватъ взаимно смѣняващи се многократни дѣйствия, — то затова въ други изречения, вмѣсто старобългарското бѫдѫ пришьлъ, въ новобългарски би трѣбвало да чакаме съединението ща (да) бѫда -лъ. Послѣдното, подобно на старобългарското бѫдѫ -лъ, показва, че дѣйствието (състоянието) ще бѫде вече извършено, когато настѫпи бѫдещиятъ даденъ моментъ; по тая причина то справедливо се нарича отъ повечето наши граматики бѫдеще прѣдварително.*) Прим. Да сполучи даже, тя нищо не ще бѫде направила (Христ. Пѣевъ за IV кл 1893 год, стр. 68). А азъ ще бѫдѫ ли му отмъстилъ за всичко туй, ако сега му вземѫ душата, 'гато тя е на молитва, готова да излѣзе изъ тѣлото? (Хамлетъ. Прѣв. И. П. Плачковъ. Христом. Мишевъ и Костовъ, изд. 1889, ч. II, стр. 558).

§ 2. Но и така съединено съ спом. глаголъ ща, съединението бѫдѫ -лъ въ новобългарския езикъ се употрѣбява твърдѣ рѣдко. Като бѫдеще прѣдварително по-често се срѣща съеди-

*) Терминътъ „бѫдеще прѣдположително", който се употрѣбява отъ нѣкои наши граматики (напр. Мишевъ,) не е точенъ. Наистина, разглежданото съединение, както ще се каже по-долу (§ 8), може да показва, че дѣйствието е само вѣроятно или че за него се твърди по догаждане, а не съ увѣреность; но вѣроятность и догаждане може и да показва съединението ща (да) -а (вж. „Бѫдеще увѣрено", § 8), което отъ никого не се нарича бѫдеще прѣдположително.

нението ще (да) съмъ -лъ, което се е развило отчасти отъ миналото неопрѣдѣлено врѣме (за случаитѣ, които сѫ образувани отъ това минало вж. Пер. Спис. кн. 66, свезка 3—4 стр. 156 - 7 § 25). Примѣри: ако не туримъ редъ, французската революция ще е станѫла въ полза на Потсдамъ; тя ще е имала за единственненъ резултатъ да уголѣми малката дѫржава на Фредерика II, и ние ще сме убили Французский Царь за Пруский Царь („Деветдесеть и третя година" отъ В. Хюго. Прѣв. Ив. Ев. Гешовъ, стр. 89). Азъ могѫ да криѭ невъздържаностьта си, па даже да направѭ така, щото тя да ми не прѣчи да си бѫдѫ силенъ и здравъ; въ такъвъ случай обществото нѣма да пострада, но азъ ще съмъ прѣнебрѣгнѫлъ длъжностьта си (Учебникъ по етика, отъ Компейре. Прѣв. Вл. Шишмановъ стр. 77).

§ 3. Съгласно съ правилото за употрѣбението на перфектното сегашно въ приставни изречения (вж. „Бѫдеще увѣрено", § 3), трѣбвало би бѫдещето прѣдварително дѣйствие поне въ приставни изречення, въ които се говори за единъ или нѣколко отъ неопрѣдѣлено много възможни случаи, да се изказва чрѣзъ съединението бѫда -лъ, защото формата бѫда е перфектно сегашно. Ала и тука послѣдното съединение се срѣща много рѣдко. Ето нѣкои такива рѣдки примѣри:—идете и вижьте ако бѫде остало що годѣ отъ коститѣ му, и фрьлѣте ги да се не намѣрѫтъ (Любл. дамаскинъ, л. 53[a]. Сб. за нар. умотв. XII, 511). — Таком' Бога, танка Митро! Ако бадем колàн нашел, Да се сфѝем òкол' твòи, Окол' тфои половѝни (Сб. Шапкаровъ, ч. I, отд. IV, № 1051). — Ако бѫде рекъл господ' (би ще). (П. Р. Славейковъ. Бълг. притчи, I, 7). — всичкитѣ казватъ, че за това се трудѭтъ, за да добруватъ на старость, щомъ си бѫдѫтъ приготвили нужний запасъ за живѣнье (I-ва Хорациева сатира, прѣв. Р. Горановъ. Христ. Мишевъ и Костовъ, III, изд. 1900 г., стр. 70). — Ако бѫде сгрѣшилъ нѣщо, ще му се прости (А. Илиевъ. Синтаксисъ, 99).

§ 4. Вмѣсто въпросното съединение, новобългарскиятъ езикъ и въ разглежданитѣ случаи употрѣбява повече съединението ще (да) съмъ -лъ. По тоя начинъ той е тръгналъ по пѫть, донѣгдѣ различенъ отъ тоя, по който върви, наприм., съсѣдниятъ нему сърбо-хърватски езикъ. Както е извѣстно, послѣдниятъ не само запазва съединението бѫдѫ -лъ въ приставни изречения, въ които се говори за дѣйствия, станали слѣдъ минутата на говоренето, ами го употрѣбява и въ такива приставни, въ които

се говори за дѣйствия, станали прѣди минутата на говоренето. Прим. Некакав чоек који није знао Српски, изгуби негѣе у путу кабаницу, па неколико дана хода оданде у некакој вароши навали да пусти телала да му да кабаницу ко је буде нашао. Не могу мислити да га (писмо) нијесте примили . . . Ако ли га не будете примили, потражите га у Варадину (вж. „Kondicional u hrvatskom jeziku", отъ A. Musića, въ Rad jugoslov. akad., кн. CXXVII, стр. 157).

И въ българския ез. се срѣщатъ изречения, подобни на горнитѣ, съ съединение бѫда—лъ; напр. „Твърдѣ досадно е да бѫдешъ почти достигнѫлъ цѣльта и изедньжъ да срѣщнешъ прѣчки" (Ж. Вернъ, „Робство и освобождение", прѣводъ, стр. 162). Ала такива изречения сѫ голѣма рѣдкость; обикновено, вмѣсто бѫда—лъ, срѣщаме съмъ—лъ, както за дѣйствия, станали прѣди минутата на говоренето, така и за такива, които се очакватъ слѣдъ тая минута. Прим. Ако не е сторилъ това, ще му земемъ дипломата за дипломатъ (Вазовъ. „Подъ игото", I, 91). — **и҆ па́къ кога́ са прика́ра не́комꙋ, та́ мо са́ запа́ли ка́щата, ни́щечко да не мꙋ́ скри́ешъ, а҆́ко си можи́лъ ѿ ѻ҆́гано да ѿтарве́шъ не́що, да́й мꙋ гꙋ** (Пражки катих., л. 28[6], Пер. Спис. кн. 44, стр. 196). — не ще усѣтишъ, кога сѫ изминѫли годинитѣ (Автобиогр. на Р. Ил. Блъсковъ. Сб. за нар. умотв. XVIII, 559). — Ако той е рѣшилъ да погуби Туркия, то нѣма да възложи на насъ, сополковци, такава работа (Вазовъ. „Подъ игото", I, 97).

§ 5. Замѣстването на бѫда—лъ чрѣзъ съмъ—лъ въ приставни изречения е само частенъ случай отъ общото замѣстване на глагола бѫда съ съмъ, което (замѣстване) виждаме да се извършва особно въ книжовния езикъ. И наистина, въ послѣдния, па и въ народнитѣ говори, виждаме да ставатъ рѣдки примѣри' като тия: Ако бѫде Богу на пѫт' (и то ще бѫде). (П. Р. Славейковъ, Бълг. притчи, I, 7). — Аще бѫдѫт сь своимь си добитком, да си поидѫт (Нови влахобълг. грамоти отъ Брашовъ, № 31. Отдѣл. отпеч. стр. 6). Вмѣсто тѣхъ, почесто се срѣщатъ изречения съ съмъ.

Въпросното замѣстване се дължи главно на обстоятелството, че глаголътъ съмъ има по-общо значение отъ бѫда. Послѣдниятъ, като свършенъ по видъ, показва захващане, възникване на дѣйствието или признака въ даденъ бѫдещъ моментъ, т. е. въ изказваното отъ него понятие има нѣкаква начинателность; съмъ пъкъ, като несвършенъ по видъ, може да

обнема както сегашенъ, така и бѫдещъ, па даже и миналъ моментъ, т. е. може да покаже, че дѣйствието или признака сѫществува всѣкога. Напр., Ако *е* дърта (качеството принадлежи вече на прѣдмета), нѣма да я варим я (П. Р. Слав-въ. Бълг. притчи, I, 10). Ако *е* нѣкой луд (разбира се, сега или въ бѫдеще), ти не бивай другъ (Ib. 11). Ако си богат (разбира се, въ минало, сега и занапрѣдъ), секиму си сват (Ib. 28).

§ 6. И съединението бѫда—лъ, сравнително съ —лъ съмъ, има по-тѣсно значение, защото съ него е свързанъ нюансъ за начинателность на дѣйствието въ бѫдеще; по тая причина, щомъ се прѣнебрѣгне тоя нюансъ, въпросното съединение може да се замѣни съ —лъ съмъ. Разбира се, че това прѣнебрѣгване е една загуба за точното изказване на мисъльта, но, за жалость, то е вече много обикновено.

Въ случаитѣ, кога се говори за дѣйствие, що става всѣкога, съединението съмъ—лъ си е на мѣстото, Прим. Въ тѣхъ (локвитѣ) ще намѣримъ (разбира се всѣкога) вода, само ако наскоро е валѣло (Блъсковъ Изгубена Станка, 76). — ако не сѫ оставили на градината момчета . . . кондисватъ у нѣкой свой познайникъ („Трудъ", I, 1199). — Само лѣтѣ, и то съ мѫка, може доближи човѣкъ прѣзъ споменѫтата дупка до тая подземна рѣка — ако не сѫ валѣли голѣми дъждове (Н. Начовъ, „Бунтовници", 65). Тѣзи случаи влияятъ и върху такива, въ които дѣйствието прѣдлежи да се случи въ бѫдеще врѣме, т. е. да възникне едва слѣдъ минутата на говоренето. Изобщо, понеже съединението съмъ—лъ е едно отъ най-разпространенитѣ въ новобългарски (вж. Пер. Спис. кн. 66, св. 3—4, стр. 155—192), то е поставено въ благоприятни условия въ борбата си съ бѫда—лъ, защото, както е извѣстно, колкото една морфологична единица се употрѣбява по-често, толкова влиянието ѝ бива по силно.

§ 7. Понѣкога съединението съмъ—лъ се срѣща (вмѣсто бѫда—лъ) съ значение на бѫдеще прѣдварително и въ главни изречения; но това се длъжи на сѫщата причина, по която бѫдеще увѣрено се употрѣбява вмѣсто аористъ (вж. „Бѫдеще увѣрено", § 9), именно на обстоятелството, че говорительтъ се прѣнася мислено въ бѫдеще врѣме и говори за дѣйствието, което трѣбвало прѣдварително да се случи, като за минало. Случаи отъ подобно замѣстване срѣщаме и въ новобългарски, и въ старобългарски. Примѣри: **ты зови ѥго въ тайнѫ . . . и̂ аще послꙋшает тѧ. Ѡбрѣлъ ѥси брата твоего** (Ржкописна „Пчела" въ библ. на Св. Синодъ, стр. 15). **а̂ще блѫд-**

ника цѣломѫдръна быти наоучиши. се пламѣнь ѻгньныи оугасиль ѥси (Ib. стр. 44). — Собери нищіи и убоги и сироти и вдовици и сирачета и нареди ги, гостѝ ги и напои ги и три пати да речеть бог да прости душу сродника твоего: тогда му си помогнал, тогда му си сотвориль на душу добро (Дамаск. на Йосифа Брадати. Сб. за нар. умотв. XVIII, 122). — Щомъ изучимъ отъ всички страни бълг. езикъ, изучили сме и бълг. народъ (Б. Цоневъ. Уводъ въ историята на бълг. езикъ. Сб. за нар. умотв. XVIII, 355). — Ако искаме отъ тѣзи българовци нѣщо хубаво за насъ, — била ни работата намъ! (Друмевъ, „Иванку", 48).

§ 8. Съединението ще (да) бѫда (съмъ)-лъ се употрѣбява (наймного въ главни изречения) още, за да покаже вѣроятность, нерѣшително твърдѣние и догаждане. Съ подобно значение се употрѣбява, както видѣхме, и съединението ща (да)-а (-мъ) (вж. „Бѫдеще увѣрено", § 8). Примѣри. Въ Цариградъ паритѣ щѫтъ бѫдѫтъ паднали (П. Р. Сл-въ. Писма. Сб. нар. ум. XX, стр. 58), и нашій чорбажій го выкахѫ пашата на градъ и Владыка-та да му нарьчватъ нѣщо шабѫдѫтъ го клели за да е вѣренъ (ib. стр. 47). — не пише; ама не ще да е живѣлъ тамъ (П. Р. Слав-въ, Сб. за нар. умотв. XI, 115). — не съмъ челъ за него нищо писано въ книгитѣ, ама ми се струва, че той ще да е умрѣлъ въ Едирне (ib.) — Такъвъ човѣкъ не ще да е билъ доленъ, на-ли? (За дѣдов. Славчова унука. Пер. Сп. XXVIII—XXX, 448). — Изъ пѫтя Райкина майка подкачи да поразпитва дъщеря си . . . само да не може да мисли Райка, че нейната майка ще да е чула разговорката имъ съ Ненка (ib 488). — Въ подобна минута ще е излѣлъ Вазовъ и пълната своя „Молитва" (А. Теодоровъ. Пер. Сп. 1902 г. св. 1—2, стр. 80). — Частни училища като Фотиновото ще е имало въ Смирна голѣмо количество (Ив. Д. Шишмановъ. Сб. за нар. умотв. XI, 632). — А и високопатриотическиятъ духъ на тогавашнитѣ гръцки вѣстници ще е указалъ своето влияние. (ib. 656). — Вазовъ не ще да е ималъ случай да му обади (на Ботева) своето мнѣние за неговата поезия, понеже Ботевъ бѣ твърдѣ много залисанъ съ похода си за България (А. Теодоровъ. Бълг. прѣгледъ, г. II, кн. 12, стр. 45).

§ 9. Понеже старобългарското бѫдѫ-лъ не е било свързано съ това значение, ще трѣбва за обяснение на послѣдното да излизаме отъ друго съединение. Наистина, въ староруски езикъ буду -лъ се срѣща съ подобно значение, но много рѣдко (вж.

Потебня. Изъ записокъ по русской грамматикѣ, 292—3); по тая причина едвали имаме право да туряме въ свръзка новобългарското ще (да) бѫда (съмъ) -лъ съ староруското буду -лъ, щомъ не намираме за това подкрѣпа въ старобългарски. По-вѣроятно е, че въпросното значение на ще (да) бѫда (съмъ) -лъ се е развило едвамъ въ новобългарски и че за негова изходна точка е послужило пакъ бѫдещето неопрѣдѣлено, отъ което подобно значение, както се каза (вж. „Бѫдеще увѣрено", § 9), е прѣминало и въ съединението „ща (да) + сег. вр." И наистина, въ нѣкои български говори срѣщаме, ако и рѣдко, съединение на бѫдеще неопрѣдѣлено отъ спом. глаголъ съмъ (быти) съ II мин. дѣйств. приг. (ще би -лъ); а тъкмо това съединение е можело да послужи за изходна точка на разглежданото значение. Напр. Тугàва рекли дрýгитѣ: „хàйдате сигà да идим да адѐм, то би ште уврѐлу ду сигà" (Ахъръ-Челебийски говоръ. Сб. за нар. умотв. I, отдѣлъ III, 129). Съединението би ште уврѐлу изказва догаждане, възможность, понеже въ него влиза бѫдещето неопрѣдѣлено би ще; а отъ това съединение лесно може се мина къмъ съединението ще да е уврѐлу, щомъ съкратениятъ инфинитивъ би се замѣни съ да е. Че разглеждането значение е можело да се развие отъ съединението ще би (быти) лъ, показва ни и сръбскиятъ езикъ, който въ подобенъ случай употрѣбява сѫщо такова съединение — биће + минало причастие. Прим. Ти имадеш брата јединога, он је тебе на војску цареву, страх је мене биће погинуо (Новаковић. Српска граматика, 1902 год., § 694).

IV. Минало бѫдеще, или минало прѣдстоело.

§§ 1—2. Миналото бѫдеще (щѣхъ да + сег. врѣме) се е развило отъ старобългарското съединение „хотѣахъ + инфинитивъ" и има неговото значение, покрай което се е свързало и съ други (значения). — § 3. Подобно на обикновеното бѫдеще увѣрено, миналото бѫдеще може да се образува и съ помощьта на спомаг. глаголъ имамъ (нѣмамъ). Въ утвърдителни изречения съединението имаше да -а (-мъ) е съединено още съ прѣдставление за продължителность или изобилие на прѣдстоелото дѣйствие (състояние), каквото прѣдставление не е съединено съ отрицателното нѣмаше да -а. — § 4. Нѣкои говори, най много македонскитѣ, образуватъ миналото бѫдеще, като промѣняватъ въ минало несвършено врѣме не спомагателния глаголъ ща отъ бѫдещето увѣрено на дадения глаголъ, а сегашната форма отъ послѣдния, та се получава съединение ще (к'е) — ѣхъ (ще дойдѣхъ).— § 5. На това, гдѣто щѣхъ да -а (-мъ) се схваща вече като видоизмѣнение на бѫдещето увѣрено, се длъжатъ голѣма часть отъ случаитѣ, въ които разглежданото съединение замѣстя старобългарското бихъ (быхъ) -лъ въ иреални (несбѫдвани) условия. Наистина, послѣднитѣ случаи се длъжатъ отчасти на това, че бихъ (быхъ) -лъ въ новобългарскитѣ условни изречения е замѣстено съ бѣхъ-лъ; но повечето отъ тѣхъ трѣбва да се обяснятъ чрѣзъ аналогията на бѫдещето увѣрено. Чрѣзъ сѫщата аналогия могатъ се обясни и случаитѣ отъ щѣхъ да-а (-мъ) вмѣсто бихъ-лъ въ обикновени условни изречения. — § 6. Постъпенното замѣняване на бихъ-лъ чрѣзъ щѣхъ да-а въ фрази съ условни изречения е

причина, гдѣто нашитѣ граматики обикновено отнасятъ послѣдното съединение къмъ условното, или съслагателното наклонение. Въ сѫщность, обаче, то е отъ изявително наклонение. — § 7. Подобно на бѫдещето увѣрено, разглежданото съединение се употрѣбява още да покаже повтаряно минало дѣйствие. Въ македонскитѣ говори, гдѣто подобна употрѣба е най-честа, тя може се обясни не само чрѣзъ аналогия на бѫдещето увѣрено, а и направо чрѣзъ влияние на зависимата (смѣнявано-повторителната) форма (напр. отидѣхъ). — § 8. И съединението ще -ѣхъ може да се употрѣби, ако и рѣдко, за да се изкаже догаждане, нерѣшително твърдѣние. — § 9. Сѫщото съединение се срѣща и безъ спомаг. глаголъ щѣхъ. Това изпущане може се обясни чрѣзъ стремежъ къмъ симетрични фрази. — § 10. Въ приставни допълнителни изречения (съ съюзъ че) вмѣсто минало бѫдеще (щѣхъ да -а) се употрѣбява обикновено бѫдеще увѣрено (ще да -а). Това употрѣбение се обяснява съ обстоятелството, че за изходна точка на бѫдещето въ този случай се взима само дѣйствието, изказано отъ глагола на главното изречение. — § 11. За да се изтъкне невъзприетостьта, или косвеното изказване на дѣйствието (състоянието), употрѣбява се сѫщото съединение, което се употрѣбява за сѫщата цѣль вмѣсто бѫдеще увѣрено.

§ 1. Съединението щѣхъ да + сегашно вр. (щѣхъ да умра) не е друго нищо, освѣнъ измѣнение на старобългарското съединение хотѣахъ + инфинитивъ: **се же глаголаше знаменаѭ, коеѭ съмрьтиѭ хотѣаше оумрѣти** (Иоан. 12, 33); **наѵа имъ глаголати, еже хотѣаше быти** (Марк. 10, 32); **нѫ помѣне, егы хтѣхмы къ отоцѣ ономь ѿ злыа боѵра погынѫти за она кошоѵтѫ** (Троянска прик. Сб. за нар. умотв. VI, 355) и пр. Като послѣдното, и то се употрѣбява най често да покаже, че дѣйствието (състоянието) е прѣдстоело да се случи въ даденъ миналъ моментъ. Примѣри. Гемеѭіа нѣкой жѝтопродавецъ, напльни геміата си сьс'пшеница, щѣше да іа завезе на френскаа земліа (Любл. дам. л. 88[a]. Сб. за нар. умотв.) и в'тоизи часъ когѝто щѣше да вдѝгне ѭелàтинь сабіата да ѝмъ отсѣчé главите едному по едному. Ето дойде и (св)ти Николае (ір. л. 84[б]). Ниемного лѣтнѝ ц(а)ру, когѝто щѣхме да ѝдемъ на френска зимля на тайфàли . . . а ние привезахме геміите нàши въ адріàки, на скелàта мирейскаа (ib. 90 л[б]). И тогѝва като чю онзи вл(а)д(и)ка, тéче и истрьгна сáбїата изрьцѣте ѭелàтинутому дето щѣше да гы посѣ'чé (ib. л. 90[a]).— Като отхождаше за ѩсы съсъ пощата и като щѣше да мине на рѣка рибникъ, кѫто бѣше притекла много, и той присили да мини, и го отнесе реката (Лѣтоп. на попъ Йовча. Сб за нар. ум. II, 316). И доклѣ поидимъ у Зимниче, хочехме отъ студъ да помреме. (Житие и страд. грѣшн. Софрония. Пер. сп. Браила, V и VI, 74). Ноштемъ пойдохъ на Тетювенъ прѣзъ гората; вършинитѣ очитѣ ми хочехѫ да извадятъ (ib. 68). — Още малко, и съмваше съвсѣмъ, и пѫтьтъ щѣше да заработи (Вазовъ. Подъ игото, I, 166). — Шепата защитници . . . не стигахѫ, за да отблъснатъ страшната сгань башибузуци, които щѣхѫ да налетѭтъ

както отъ изтокъ, тъй и отъ западъ (ib. II, 119). — Прочее, Стефчовъ тая нощь щѣше да остане самъ (ib. 59).— Слънцето се бѣше наклонило на западъ и скоро щѣше да се скрие задъ търновскитѣ лозя (Ц. Гинчевъ. „Зиналата стѣна", спис. „Трудъ" I, 60). — На свои и на съсѣди дюкянджии той казваше, че бърза едно кандило за митиришката черкова, която наскоро щѣше да се осветява (Н. Начевъ, „Бунтовници", 105). — Скоро студътъ щѣше да ги принуди да зарѣжжтъ Стара планина (ib. 133) — Изведнжжъ славата му щѣше да прогърми изъ цѣла Гйопса (ib. 159). — Какво щѣхъ да направыж! (В. Друмевъ, „Иванку", 51). — Въ минутата, когато щѣхж да поченжтъ яденьето си, тази бабичка... похлопа на вратата („Прикл. на Телемаха", прѣв. Н. Михайловски, 126). — Не имъ знаж реда на тия американци, яденье болъ, бадева, па ядохъ, ядохъ, щѣхъ да се пукнж отъ яденье (А. Конст-въ, „Бай Ганю", „Мисъль", год. IV, 27).—Абе той е онзи бе, дѣто щѣше да го хвърлишъ отъ моста..... той е! (ib. 25). — Колкото за Аврама, нищо не могж ти каза; той щѣше или да се върне безъ конь... или... (Ц. Гинчевъ, „Зиналата стѣна". Спис. „Трудъ" I, 272).

§ 2. Отъ горнитѣ примѣри се вижда, че разглежданото съединение показва дѣйствие, което спрѣмо даденъ миналъ моментъ е бждеще, а спрѣмо момента на говоренето — минало. Така, въ изречението: „Въ минутата, когато щѣхж да поченжтъ яденьето си, тази бабичка... похлопа на вратата („Прикл. на Телемаха", прѣв. Н. Михайловски. 126), — яденето прѣдстоело да се почне, но още не било почнато въ минутата на похлопването; ала това почване въ минутата на разказа все пакъ е минало. По тая причина то справедливо се нарича отъ много наши граматици (Груевъ, Т. Икономовъ, Сирмановъ и др.) прѣминало (или минало) бждеще. Вмѣсто това название бихме могли да употрѣбимъ и названието „минало прѣдстоело", което още по-ясно изтъква изминалостьта на дѣйствието въ момента на говоренето, безъ да съдържа двусмисленостьта на послѣдното.

§ 3. Подобно на обикновеното бждеще увѣрено (вж. това врѣме, § 2), и миналото бждеще може да се образува понѣкога съ помощьта на 3-то лице ед. число отъ спом. глаголъ имамъ (отрицателно — нѣмамъ), т. е. може да се каже, вмѣсто щѣхъ да-а — имаше (нѣмаше) да-а. Послѣдното съединение се срѣща най-много въ отрицателни изречения, въ които неговото

значение е напълно еднакво съ значението на щѣхъ да-а. Прим. Да имаше повече такива честни души. България нѣмаше да плуе (= не щѣше да плуе) въ такова радикално блато (Вазовъ, „Дѣдо Нисторъ". „Денница", год. I, стр.) — Благодаря на Бога и на лѣсковчани, че ме отървахѫ отъ борчове, които нѣмаше да се изплатѭтъ, ако не бѣше благословената бахчеванска майка (Ц. Ганчевъ, спис. „Трудъ", год. I, 1191). — Да не бѣше говорилъ такива думи на игумена, нѣмаше нито да закачаме манастирския ясакчия (П. Кисимовъ. „Историч, работи", IV, 22).

Въ утвърдителни изречения съединението имаше да-а(мъ) е свързано съ прѣдставление за продължителность или изобилие на дѣйствието. Прим. Неприятното бѣше, че той имаше да се забави повече врѣме въ Цариградъ, а пъкъ азъ бързахъ да се върна по-скоро (П. Кисимовъ. „Истор. работи", IV, 18—9).

§ 4. Новобългарското съединение „щѣхъ да + сегашно врѣме" (щѣхъ да умра), както се каза (вж. § 1), се е развивало отъ старобългарското „хотѣахъ + инфинитивъ" (хотѣахъ оумрѣти) успоредно съ развитието на новобългарското бѫдеще увѣрено (ща да умра) отъ старобългарското „хощѫ + инфинитивъ" (хощѫ оумрѣти). Че въ нѣкои случаи щѣхъ да — а се е развило направо отъ съединение щѣхъ + съкратенъ инфинитивъ, което (съединение) отговаря на бѫдещето неопрѣдѣлено врѣме, — показватъ ни несъмнѣни, ако и рѣдки фактове отъ съврѣменния езикъ. Прим. Да беше кѝтка в градѝнка, Фрѝпна штеах, уткоаца та штеах, На глáва та штеах закѝчи, Лу кадé ходьам, деавоіку, Сас тéбе да са разтоажвам; Да беаше зѝмка ебалка, Фоарли штеах, удбруси та штеах, Та та штеах тури, деавоіку, Фаф дéсна моіа пазушка, Лу каде хóдьам, деавоіку, Сас тéбе да се растоажвамъ; Да беаше вóда студéна, В боакалчек та штеах натóчи (Ахѫ-Челебийско. Сб. нар. умотв. XII, отд. III, 28—9).—Ако да ми не бѣ добрѣ извѣстенъ характера ви много щѣхъ продължи да ви умалявамъ за това (П. Р. Слав. Писма. Сб. нар. ум. XX, стр. 25). Ала, образувани еднажъ, тѣзи двѣ новобългарски бѫдещи сѫ се схващали като образувани едно отъ друго, именно съединението щѣхъ да—а се е схващало като минала форма отъ ща да—а, образувана чрѣзъ промѣняване на сегашното врѣме отъ спом. чл. ща въ мин. несвършено — щѣхъ. При това, понеже 3-то лице ед. число отъ спомагателния глаголъ ща полека-лека измѣстило въ

нѣкои говори (най-много въ македонскитѣ) другитѣ форми отъ сегашно врѣме на сѫщия глаголъ, — то затуй въ тѣзи говори, вмѣсто да се промѣнява спомагателния глаголъ ща въ мин. несвършено врѣме, почналъ да се промѣнява обикновениятъ глаголъ, а спомагателниятъ оставалъ непромѣненъ въ 3 то лице единств. число; така се е получило съединението ще (к'е) — ѣхъ, ще (к'е) — ѣше и пр. Това съединение се употрѣбява редовно въ македонскитѣ говори, но се срѣща, макаръ много по-рѣдко, и въ източно-българскитѣ, а слѣдов. и въ книжовния езикъ. Примѣри. ІІІ тóгаї пóсле дáде Г(оспо)дъ éденъ гнéвъ — бóлесъ чýма въ Стамболъ сѝте ке ýмреа (= ще умрѣха. Чудеса прес(ве)тыіа Богородѝци во влахернѣ. (Сб. за нар. умотв. XVI—XVII, 494). — ако не беше тóі іазик за да ме ýчит на арàмилѫк, іас некé доідев (= не ще дойдѣхъ) на бéсенье (Прилѣпско. Сб. за нар. умотв. II, отд. III, 181). — Кога лéтнале гьаòлите да бéгаат, òчите кé си и извàеа (= ще извадѣха) от пýсти стрàои на врéкьата (ib 179). — Во три дни іа созѝдаа кулата и за утрото ке се качеше Зерзевул, за да го бие Господа (ib. I, отд. III, 97). — Жàль ми пáдна зà-тебе; Кье óпереф тàтка ти... (Охридско. Сборн. Шапкаровъ, ч. I, отд. IV, № 880). — Кога ми беше во стредé море, Шчо завéяе сѝлни вéтрови, Кя превртее (= ще прѣвъртѣха) девет гемии (Дебърско. Сборн. А. Илиевъ, 232). — Желаещитѣ да минатъ отъ по-долня категория въ по-горня, ще трѣбваше да положатъ съотвѣтния за тази категория изпитъ. Разбира се, това нѣмаше да бѫде задължение за тѣхъ, а едно тѣхно право, отъ което тѣ, ако поискаха, ще можеха да се възползуватъ. Въ противенъ случай, ще трѣбваше да останатъ до пенсионирането си въ сѫщата категория... („Учителски вѣстникъ", год. III, брой 3, стр. 21).

§ 5. На това, гдѣто миналото бѫдеще (щѣхъ да — а(мъ) се е схващало като видоизмѣнение на бѫдещето увѣрено (ща да — а(мъ), се длъжатъ и по-голѣмата часть отъ случаитѣ, въ които разглежданото съединение замѣства старобългарското условно-съслагателно быхъ—лъ. Това замѣстване вече е тъй разпространено, щото при иреални (несбѫднати) условия въ новобългарски ез. редовно се срѣща въ главнитѣ изречения съедин. щѣхъ да — а(мъ). Прим. Да не си ти (но условието е само прѣдполагаемо, а не фактъ, защото баба Аврамица била жива), — вуйчо, какъвто си е разложенъ и заетъ съ селската работа, не щѣше да е дѣдо Аврамъ днесь (Ц. Гинчевъ, „Зиналата

стѣна". „Трудъ", I, 580). — Ако бѣхѫ убити (разбира се: но тѣ сѫ живи), то хиляди пѫти повече щѣхме да бѫдемъ благодарни (Блъсковъ, „Изгубена Станка", 43). — Ако да нѣмаше (разбира се: но тя имаше) християнски духъ, тая бѣдна жена скоро щѣше да се убие сама, понеже нещастията ѝ бѣха твърдѣ голѣми (Друмевъ, „Нещастна фамилия", 4). — Да ме изгледаше добрѣ (разбира се: но не ме изгледа), и той щѣше да ме познае (Н. Начевъ, „Бунтовници", 235). — Като ме пренóсеше, ако ме не бéше бол, ти кьéше да си бескрáіно богáт; а нале ме бóде, ти кье си и докраі такóф сурімàх (нар. прик. отъ Разложко. Сб. за нар. умотв. IX, отд. III, 168). Па, ако не е било и Нишкото възстание прѣзъ 1841 год... то едвали щѣха френскитѣ държавни хора да се погрижатъ за християнскитѣ поданници, на султана (П. Черновѣждъ. Сб. за нар. умотв. VI, 423).

Отъ приведенитѣ примѣри е явно, че срѣщу съединението щѣхъ да — а(мъ), което се намира въ главното изречение — въ самото иреално условие може да стои кое да е врѣме отъ изявително наклонение, съ изключение на аориста. Такова широко разпространение на разглежданото съединение се длъжи най-главно на аналогията на бѫдещето увѣрено врѣме (ща (да)—а), макаръ да сѫ влияли и други причини. Къмъ послѣднитѣ (причини) трѣбва да отнесемъ замѣстването на старобългарското условно-съслагателно съедин. бихъ — лъ чрѣзъ бѣхъ — лъ, за което (замѣстване) ще говоримъ, когато дойде редъ да изложимъ значението на тѣзи съединения. И наистина, вмѣсто старобългарската фраза: аще бисте имѣли вѣрѫ ꙗко (и) зрьно горꙋшично (то) гл҃али бисте горѣ сеи . . . (Лука, XVII, 6), което намираме въ Добрѣйшовото евангелие (по изданието на проф. Цоснева, стр. 175), — въ новобълг. се казва: ако бѣхте имали вѣра... щѣхте да кажете. Ала въ тоя случай езикътъ не е употрѣбилъ съединениео бѣхте имали подъ влияние на щѣхте да кажете, а наопаки. Такива сѫ и примѣритѣ: Колко щѣше да бѫде хубаво да не бѣше побързвалъ отецъ Иванъ! (Друмевъ. „Иванку", 86). — Какво щѣше да бѫде хубаво, даскале... ако бѣше знаелъ да пѣешъ въ черква мало по гръцки (Автоб. на Р. Ил. Блъсковъ. Сб. за нар. ум. XVIII, 569).

Сѫщо така не можемъ допусна, че бихъ—лъ е можело да бѫде замѣстено въ главното изречение чрѣзъ щѣхъ да—а

само подъ влияние на бѫдещето увѣрено врѣме (ща да—а) и въ случая, когато въ иреалното условие стои съмъ—лъ, както е въ тоя примѣръ: ако не е било и нишкото възстание прѣзъ 1841 год. . . то едвали щѣхѫ френскитѣ държавни хора да се погрижатъ за християнскитѣ поданници на султана (Сб. нар. ум. VI, 423). И въ тоя случай по вѣроятно е прѣдположението, че по-рано е било замѣстено (въ приставното изречение) би било чрѣзъ е било а слѣдъ това вече въ главното изречение се е явило вмѣсто биха се погрижили — щѣха да се погрижатъ. — Но за всички други случаи трѣбва да допуснемъ, че замѣстването на старобългарското бъıхъ—лъ чрѣзъ щѣхъ да—а(мъ) въ главни изречения, придружени съ приставни условни, е станало най-главно надъ влияние на бѫдещето увѣрено врѣме (ща да—а). Така, примѣрътъ: „Азъ ако да не те обичахъ, не щѣхъ и да си отварямъ устата“ (Ц. Гинчевъ, „Ганчо Косерката“, „Трудъ“, III) е можелъ да се яви по аналогия на: „азъ ако да те не обичамъ, не ще и да си отварямъ устата“; примѣрътъ: „Да е изкълчено или извѣхнѫто . . . щѣхъ да се наемѫ да го правѭ“ (ib.) е можелъ да се яви по аналогия на: „ако *е* изкълчено . . . ща да се наема“; примѣрътъ: „ако не бѣше г-нъ Василаки да имъ позамаже очитѣ, ний съвсѣмъ щѣхме да се провалимъ (А. Кон-новъ, „Бай Ганю“. „Мисъль“, IV, 37) е можелъ да се яви по аналогия: „ако не *е* . . . ний съвсѣмъ ще да се провалимъ“; най-послѣ, примѣритѣ: „Да го видѣхте вчера, какъ би едни долнеорѣховчени, чакъ въ Търново щѣхте да избѣгате“ (Ц. Гинчевъ, „Ганчо Косерката“, „Трудъ“, III, 369), „Ако се скриеше или откажеше, щѣше да възбуди по-голѣмо съмнѣние“ (Н. Начовъ, „Бунтовници“, 143) сѫ можели да се явятъ по аналогия на: „да го видите . . . ще да избѣгате“ . ., „ако се скрие . . . ще възбуди . . .“ и пр.

Въ всички подобни случаи, езикътъ, понеже схваща съединението щѣхъ да—а(мъ) като минало врѣме отъ бѫдещето увѣрено (ща да—а(мъ), промѣнява въ минала форма и глаголътъ на приставното изречение, та вмѣсто сегашно вр. обичамъ, скрия, откажа се явява мин. несвършено или мин. зависимо (смѣнявано многократно) — обичахъ, скриехъ, откажехъ и пр.

Все чрѣзъ аналогията на бѫд. увѣрено вр. (ща да—а) могатъ се обясни и случаитѣ, когато съедин. щѣхъ да—а се явява при условия, за които не се знае, дали ще се сбѫднатъ,

или не. Напр. Идѣше ли Петъръ у Цанкови (дали ще иде, не се знае), кръвь щѣше да се лѣе (Вазовъ. „Подъ игото", I, 162). — Ако го не хванѣхѫ като подозрителенъ, щѣхѫ да го утрѣпатъ като гяуринъ (ib. 132). — Ако турчетата попаднѣхѫ въ рѫцѣтѣ имъ (дали ще попаднѫтъ, не се знае), щѣхѫ безъ друго и тѣхъ да издадѫтъ (Н. Начовъ, „Бунтовници", 194) — Ако хванѣше киша (още не се знае, дали ще хване), щѣше още по-тежко да имъ стане (ib. 90). — Както се вижда отъ горнитѣ примѣри, на съедин. щѣхъ да—а, което се намира въ главното изречение, въ приставното условно отговаря минало зависимо (смѣнявано повторително), т. е. форма, която не се употрѣбява въ старобълг. езикъ и която е образувана отъ основа на свършенъ видъ и окончание на мин. несвършено врѣме; а това именно показва, че въ тия случаи имаме не старобългарска традиция, а прѣобръщане на перфектното сегашно въ минало врѣме: ако хвана → ако хванѣхъ, ако ида → ако идѣхъ и пр. По тая причина най-вѣроятно е да прѣдположимъ, че и въ главното изречение съединението щѣхъ да—а се е получило чрѣзъ промѣняване на бѫдещето увѣрено въ минало: ще да се лѣе → щѣше да се лѣе, ще да издадатъ → щѣха да издадатъ и пр. За посрѣдници въ случая сѫ служели фрази, въ които приставното условно съдържа перфектно сегашно, а главното има бихъ—лъ. Напр. Надъ главата му виси нѣкаква грамадна сила . . . която би го съкрушила, ако ѝ се опре, (Денница, I) — Ако заповѣдамъ тутакси да те уловѭтъ . . . всичкитѣ добри граждани бихѫ помислили (Христ. Пѣевъ, за IV кл. 1893 год., стр. 66). — . . ако ти излѣзешъ отъ тука, клеветницитѣ ти би ни направили бозна какви затруднения (Библ. „Св. Климентъ", I, 264). За подобно посрѣдничество ни подсѣщатъ фрази, въ които въ главното изречение стои съединение бихъ—лъ, а въ приставното се намира зависимо (смѣнявано многократно) минало. Прим. Тя се отдалечаваше единъ часъ нѣщо отъ Алтѫново, дѣто не бихѫ се чули гръмоветѣ, ако станѣхѫ нуждни (Вазовъ „Подъ игото", I, 165). — Би ли ме обичала, ако бѫдѣхъ такъвъ, какъвто ме кичѫтъ прѣдъ тебе? (ib. 54). — . . бившиятъ му ученикъ го обожаваме и би сторилъ всичко, ако го помолѣше (ib. II, 142) — и да влѣзѣше, не би смѣяла сега да остане въ стаята (Н. Начевъ. „Бунтовници", 46). — . . Въ послѣднитѣ примѣри ние вече имаме първата часть на фрази като горѣказанитѣ:

„Идѣше ли Петъръ у Цанкови, кръвь щѣше да се лѣе" и пр.; а щомъ сѫществува първата часть, аналогията на бѫдещето увѣрено (по типа: иде ли.. ще се лѣе) лесно довежда и до втората.

§ 6. И така, отчасти поради замѣстването на бихъ—лъ чрѣзъ бѣхъ—лъ, а отчасти поради аналогията на бѫдещето увѣрено врѣме (ща да—а), съединението щѣхъ да—а (-мъ) е могло да замѣсти старобългарското условно-съслагателно съединение бъıхъ—лъ както въ главни изречения, придружени съ иреални (несбѫдвани) условни, така и въ главни, придружени съ обикновени условни. Наистина, както ще се каже, когато дойде редъ да се излагатъ значенията на бихъ—лъ, послѣдното съединение още продължава да се употрѣбява, а въ нѣкои случаи се държи здраво; ала постепенното му измиране не подлежи на съмнѣние.

Честото явяване на съединението щѣхъ да—а въ роля на старобългарското условно-съслагателно бъıхъ—лъ въ главни изречения е причина, гдѣто повечето наши граматики отнасятъ това съединение къмъ условно (или съслагателно) наклонение.[1]) Ала такова отнасяне не може да се признае за основателно: наистина, разглежданото съединение полека-лека замѣства старобългарското бъıхъ—лъ въ главни изречения, придружени съ условни, но сѫщото се срѣща и въ такива изречения, при които нѣма условие. Това може да се види и отъ примѣритѣ, приведени по-горѣ въ § 1. Подобни примѣри се срѣщатъ много често въ разгледанитѣ отъ насъ материяли; но ние мислимъ, че ще бѫде достатъчно да посочимъ още само тия: .. той ми отстѫпи тая книга безъ никакво възнаграждение, само да я напечатамъ. Азъ приехъ на драга воля. Книгата щѣше да излѣзе отъ 16—17 печатни коли (Автобиогр. на Р. Блъсковъ. Сб. за нар. умотв. XVIII, 592). — Благодарение на тазь неожидана помощь купътъ се увеличи съ триста души — число, което една нищожна нула въ резолюцията щѣше да умножи на три хи-

1) Пръвъ е отнесълъ това съединение къмъ условно накл. Груевъ. Мирковичъ, Войниковъ и Момчиловъ не го споменуватъ. Радуловъ го отнася къмъ съслагателно наклонение и го нарича „протяжно прошедше". Къмъ съслагателно наклон. го отнася и Панаретовъ, който го нарича „бѫдуще". Отъ новитѣ ни граматици, Симовъ и Матеевъ го наричатъ „бѫдеще" отъ условно наклонение; Топковъ и М. Ивановъ само бѣлѣжатъ, че вмѣсто бихъ—лъ всѣкога може да стои щѣхъ да—а. Въ най-пълния досега български синтакситъ четемъ: „Вториятъ видъ отъ условния начинъ (съ щѣхъ) се употрѣбява само въ главното изрѣчение на сложното съ условие изрѣчение". (Ат. Т. Илиевъ. „Синтаксисъ на българския езикъ", 75).

ляди (Вазовъ. „Дѣдо Нисторъ. „Денница“ I, 10). — Я се остави, холанъ, то добрѣ, че уцѣлѣхѫ . . . каква файда, че щѣха да изгорѭтъ? (Вазовъ. „Подъ игото“, III 10). — Колкото за излизанье, послѣ щѣхѫ да бъхтѭтъ глава да му намѣрѭтъ леснотията (Н. Начовъ. „Бунтовници“, 198). — споменуваме за наградитѣ, които щѣхѫ да послѣдватъ отъ падишаха и за двамата (ib. 190). — Разтѫженитѣ майки изпратихѫ до Плачикамъкъ и до Червенака рожбитѣ си . . . Тия немирни дѣчурлига . . . щѣхѫ да видѭтъ майка, сестри, роднини . . . чакъ кога имъ набодѫтъ подъ носа черни косми (ib. 3). — Тя посрещнѫ дѣда Петка като роднина, защото той щѣше и устно да ѝ разправи надълго и много работи за момченцето (ib. 4). — Тая вечеринка се даваше въ честь на славянскитѣ гости, поканени всички на нея. Знаменития Славянски щѣше да пѣе националнитѣ химни на всички славянски народи (Вазовъ. „Пъстъръ свѣтъ“, 7 .—5). — Тъй говори Алия прѣдъ всички, Кога щѣхѫ изъ село да тръгватъ (Ц. Гинчевъ, „Сиракъ Али“, „Трудъ“, III, 1416). — Когато вече щѣхѫ да тръгватъ (войницитѣ) за Стамболъ, съ гайдата или тѫпана ги сѫбирахѫ (П. Черновѣждъ. Сб. за нар. умотв. VI, 392). — На зараньта слѣдъ тоя день Божко се дигна рано и съ свито сърдце чакаше доброволцитѣ, — тѣ щѣха да се съберат у тѣхъ и отъ тамъ ще тръгнатъ (А. Страш-въ. „Срѣща“, 46). — другитѣ мѫже — всички съ колове въ рѫка — раздѣли на три. Една голѣма навалица щѣше да нападне на главнитѣ стрѣхести порти на чифлишкия дворъ и щѣше да привлѣче тамъ чифлишкитѣ работници; а други двѣ чети отъ селяни щѣха да ударятъ отъ двѣтѣ страни високия чифлишки плетъ . . . Дѣто най-напрѣдъ се пробиеше входъ, тамъ щѣха да тичатъ и другитѣ чети (А. Т. Страш—въ. „Есенни дни“, 74).

И старобългарското съедин. хотѣахъ + инфинитивъ, отъ което се е развило разглежданото съединение, е отъ изявително наклонение. Прим възлѣзе (Зак'ъхеи) на сѹкомориѭ да видитъ Іса ѣко тѫдѣ хотѣаше минѫти (=щѣше да мине Зогр. св., Лука, XIX, 4). — сь бо хотѣаше прѣдатиі (=щѣше да го прѣдаде) единъ сы ѿ обою на десѧте (ib. Иоанъ VI, 71). — Ѥже рече одсѣ еже хотѣхѫ приемати (=щѣха да приематъ, имаше да приематъ) вѣроѹѭщеі ѝ вь нѣго (ib. Иоанъ, VII, 39).— Сего же о себѣ не рече нъ архиереі сы лѣтоу томоу пророче ꙗко хотѣаше ис оумьрѣти за люди (ib. XI, 51) и пр.

Че съединението щѣхъ да—а(мъ) е отъ изявително наклонение, вижда се и отъ обстоятелството, гдѣто, дори когато е употрѣбено слѣдъ условно изречение, то пакъ показва, че дѣйствието е прѣдстоело да се върши, а не показва готовность, възможность и съгласие да бжде извършено това дѣйствие. За изказване на послѣднитѣ значения се употрѣбяватъ или съслагателнитѣ съединения и форми (бихъ падналъ, падвамъ, падвахъ), или специялна дума. Прим. Ако бѣше свалилъ и втория (стълбъ) цѣлиятъ сайвантъ можеше да падне (съ „щѣше да падне" би се изтъкнала прѣдстоелостьта на дѣйствието, а не възможностьта. Ц. Гинчевъ. „Трудъ" I, 326). — Ако турцитѣ не бѣхж направили такъвъ шумъ, лесно можахж позна... че стопанътъ ги лъже (Н. Начовъ. „Бунтовници", 215). — Ако е искалъ, можалъ е много нѣщо да стори за народа си (П. Черновѣждъ, Сб. за нар. умотв, VI, 417).

Наистина, срѣщатъ се нѣкои случаи, въ които съедин. щѣхъ да—а(мъ) изказва възможностьта на дѣйствието. Прим. Та и какъ е щѣла да се земе (отъ щѣше да земе) въ внимание (молбата), като тая българска община не е била припозната званично отъ правителството. (П. Черновѣждъ. Сб. нар, умотв. VI, 422). Ала тия случаи сж много рѣдки, та се губятъ прѣдъ многото примѣри, въ които въпросното съединение несъмнѣно е отъ изявит. наклонение. Освѣнъ това, съ подобно значение, както видѣхме (вж. „Бжд. увѣрено, § 8) се употрѣбява понѣкога и бждащето увѣрено, което никой не счита за съслагателно наклонение.

§ 7. Понеже съединението щѣхъ да—а(мъ), подобно на старобългарското хотѣахъ + инфинитивъ, си остава отъ изявително наклонение и се схваща като минала форма отъ бждещето увѣрено, — то, като послѣдното, се употрѣбява въ нѣкои говори, а поради това рѣдко и въ книжовния ез. за изказване на повтаряно минало дѣйствие. Примѣри. Щомъ испаднѣхж на нѣкое мѣсто, дѣто нѣма турци, това добрѣ съзрѣхъ, по хубавитѣ отъ тѣхъ щѣхж непрѣменно да вдигнжтъ (=вдигаха) и да я метнжтъ на главата (И. П. Плачковъ. „Мисъль", г. V, стр. 323). — Единъ щѣше да забѣлѣжи: „Колко величествено грѣе луната!" — Другъ подемѣше: „И какъ тайнствена е нейната свѣтлина при тая самота на небето!" — Трети щѣше да се обади: „Вижъ колко тъмно-синя седи морската дълбочина и каква хармония прави съ небесния сводъ"....

(ib. 326). Лесно бѣ да се познае, кога баща имъ е излѣзълъ и кога се очаква да се върне. Прѣди да се върне, най-старото момиче щѣше да се облѣче (=обличаше се) и го чакаше въ приемната стая или на балкона . . . . Подиръ това Флоренса виждаше, какъ тя щѣше да седне до него, или на колѣнѣтѣ му, или пъкъ щѣше да го прѣгърне прѣзъ шията и да се разговаря съ него („Добми и синъ", Дикенсъ. Прѣв. И. П. Плачковъ. Христом. Костовъ и Мишевъ, 1869, т. II, 250—1). Такава употрѣба на разгледаното съединение се срѣща най-много въ македонскитѣ говори. Прим. Кога имав нешто гаіле, Веднаш при тебе ке доідевъ, Се што имав ке си кажев, Тѧгата ке си ѝзвадев И радосна ке си одев (Отъ Прилѣпъ. Сб. нар. умотв. I, отд. III, 45). — На баба Петра, кога ке іе доідеше нѐкоіа жена да іе баит на некоіе дете, ке го пречекаше со овіе зборои (ib. 92) — И ке му дувнеше три пати во лицето: „пуф, пуф, пуф" и ке го испратеше (ib. 93). и како што кье речела таіа, така кье било (трѣбваше: кье бидело. (Отъ Прилѣпъ. Сб. нар. умотв. XI, отд. III, 123). — И така едеікьи Богородица во едно село, кье іа виделе жените со какфи алища била облечена, и веднаш кье си напраеле (ib. 100) — Понеже тия говори спрѣгатъ въ разглежданото съединение не спомагателния, а обикновения глаголъ, та въ втората му половина се явява зависимо, или смѣняване повторително минало (земех, ѝзвадев = земѣхъ, извадѣхъ), — то затова можемъ допустна, че честата употрѣба на това съединение за изказване на минало повторително дѣйствие се длъжи не само на аналогията на бѫдещето увѣрено врѣме, а и направо на зависимата, или смѣнявано повторителната форма, понеже послѣдната и сама може да изкаже повторително дѣйствие. Прим. Като се разсмѣеше, екваше кѫщата (А. Страш—въ. „Срѣща", 7). И когато хорото се сгѫстѣше, та Джанко и Ангелина си прилѣпваха раменетѣ, то тѣ пръпнѣха отъ нѣщо сладко и непосилно (А. Страш—въ, „Есенни дни", 9).

§ 8. По аналогия на обикновенитѣ бѫдещи врѣмена (вж. по горѣ), и миналото бѫдеще показва, ако и рѣдко, догаждане, нерѣшително твърдѣне. Прим. Мнозина беха, не познàх, — Мàлко как' да го припознàх, — Кье беше Кòсто Костýрче. (Отъ Самоковско. Сб. Шапкаровъ, ч. I, отд. IV, № 1016).

§ 9. Въ фрази, въ които условното изречение захваща съ съѭзъ да (вм. ако да), разглежданото съединение понѣкога из-

пуща спомаг. глаголъ щѣхъ, та добива вида да—а(мъ), да—ѣхъ (да кажа, да кажехъ). Прим. Да бѣше пратилъ, дѣто ти думахъ, у Гавриличини, до сега да е (вм. щѣше да е) свършена работата (Веселинъ. За дѣдов. Славчова унука. Пер. Сп. XXVIII—XXX, 507). — Дѣдо Славчо пъкъ да биваше да я изеде отъ радость и милване (ib. 449). — И когато да се запжти къмъ сѣверната врата, видѣ, че изъ нея бѣше излѣзло множество народъ (Вазовъ. „Пъстъръ свѣтъ", 68). — Ама, неразбрана работа! Да бѣха бари нападнали на митрополията, да изплашатъ или да изгонятъ гръцкия владика отъ Търново, да имъ кажехъ (вм. ще да кажехъ) едно аферимъ. (П. Кисимовъ. Историч. работи, IV, 16).

Въ това изпущане на спомаг. глаголъ изглежда да е игралъ роля стремежътъ да се даде симетрия на фразата, като се направи, и двѣтѣ ѝ части да се захващатъ еднакво (съ съюза да). Ала нѣкои отъ тия случаи трѣбва да сж се получили и направо по аналогия на сегаш. вр.: „когато да се запжти" може да стане азъ „когато се запжти".

§ 10. Отъ всичко горѣказано се вижда, че, за да се употрѣби миналото бждеще, трѣбва да се излиза отъ момента на говоренето, по отношение къмъ който прѣдстоелото дѣйствие (състояние) се явява като минало. Тъкмо това условие липсва въ допълнителни изречения (съ съюзъ че), въ които прѣдстоелото или очакваното дѣйствие (състояние) се взима въ свръзка само съ миналия моментъ, изказанъ отъ глагола на главното изречение. По тая причина въ тѣзи изречения (приставнитѣ допълнителни съ че), вмѣсто минало бждеще, се употрѣбява обикновено бждеще увѣрено, особено когато стои наблизо до глагола на главното изреч. Прим. Нещастниятъ! не знаехъ, че всичко това ще ми излѣзе (а не щѣше да ми излѣзе) люто изъ носа и че това ще бжде за мене и послѣдна честь отъ селянитѣ (Автобиогр. на Р. Ил. Блъсковъ. Сб. за нар. умотв. XVIII, 506). Коа беше чу̀л о̀вчарот, оти . . . не́му в' сж'рце кье му го кла̀ат, у̀мрел отъ стра̀ф (Прилѣпъ. Сб. нар. умотв. XI, отд. III, 98). — Примѣри съ минало бждеще въ приставни допълнителни изречения (съ че) вече се чувствуватъ като несвойствени на новобълг. ез. Прим. ѝ знаѣши то́зи сѫ̑ти прѫ̑къ софо́ни чи щѣ́ши да изба́ви гдь̑ си́чкиѫть свѧть (Дамаск. на Н. Бобчевъ, л. 27[а]). — Разбирахъ и знаяхъ, че въ Цариградъ щѣхъ да бжда третиранъ въ всѣки случай, виновенъ или невиненъ, по̀-човѣшки, по̀-законно и справедливо (П. Киси-

ловъ, Исторически работи, IV, 15). — Разбрахъ, че първото условие, като слѣдствие на отиванието ми въ Търново, щѣше да бѫде, да прѣтърпя и азъ това унижение (ib. 24).

§ 11. За да се покаже, че говорительтъ не е възприелъ самъ дѣйствието, а е чулъ за него отъ другиго (невъзприетость, или косвено изказване), — вмѣсто съединението щѣхъ да-а(мъ), употрѣбява се, както и вмѣсто бѫдеще увѣрено (вж. това врѣме, § 11), съединение щѣлъ съмъ да + сегашно врѣме, което въ 3 то лице единствено и множ. число нѣма спомаг. гл. съмъ; а вмѣсто съединението ще (ке) — ѣхъ се употрѣбява — ще (кѐ)-ѣлъ. Примѣри: Нѐму му билà умріалѫ нѫскòру жинѫтѫ, чи штьàл дѫ сѫ жени зѫ дрýгѫ (Отъ Габрово. Сб. за нар. умотв. XI, 103). — И да нѐ прибѝл змиіа-та, штеала да хи изеадѐ (Сб. нар. умотв. I. отд. III, 119). Други примѣри вж. въ Пер. Спис. кн. LXVI, св. 3—4, стр. 186—7; б) Чул еден òвчар, што се нàшол тàмо, и му се нажàлило мнòгу за Ристà, дека кье му клàеле во сѫрцето брýт (Прилѣпъ. Сб. нар. умотв. XI, отд. III, 98). — Арно одела воіската, туку не знаела, што кье іа наіделo от звероіте (ib. 124) — Тýку ке се прибѐрела нѐкоіа жена, за да зàлеит вòда, дòіди друга, трѐкьа (ib, II, отд. III, 176). Еден чòек си ѝмал ѐдна врѐкьа блаосòена. За сѐ што да сàкал да му влѐзит вò неіа, ке рѐчел: „аі нѐка влѐзит òва во врѐкьова“ и ке си влѐзело (ib. 178). И како што била змиіата, со іат во устата, кога да го укасала чоека, така и турците, кога кье дошле въ Стамбол и околу Стамбол, кье му досадуале на рѝсіаните многу лошо, Госпо знаи до колко години кье и мачеле. Арно ама, како што іа отепале змиіата, така кье го отепале и турчино и кье му го земале па крисіаните Стамболот (Сб. за нар. умотв. XII, отд. III, 196). Други примѣри вж. въ Пер. Спис. кн. LXVI, св. 3—4, стр. 187).

V. Минало бѫдеще прѣдварително, или прѣдстоело минало прѣдварително.

§ 1. Слѣдъ като миналото бѫдеще щѣхъ да-а(мъ) почнало да се схваща като видоизмѣнение на обикновеното бѫдеще увѣрено (ща (да)-а) — развила се минала форма и отъ бѫдещето прѣдварително, т. е. появило се съединение щѣхъ да бѫда (съмъ)-лъ, или ще да бѫдѣхъ (бѣхъ)-лъ. Ала това съединение се срѣща рѣдко. Прим... защото добрѣ знаете, мѫжье атиняне, че ако да бѣхъ азъ отдавна врѣме захванѫлъ да се

занимавамъ съ обществеитѣ работи, отдавна щѣхъ да съмъ загиналъ, и нито вамъ, нито менѣ си щѣхъ да принесѫ нѣкаква полза (Апология на Сократа. Христом. Мишевъ и Костовъ, 1900, т. 1, 482). — Да бѣфъ (= бѣхъ) брала бѣло руво, ке бѣфъ джбіе изоблѣкла; Туку стани да ме дарвишъ за твоето бѣло гѫрло! (Сборн. Миладинови, № 5).

§ 2. И въ това съединение, както и въ миналото бѫдеще увѣрено, спомагателниятъ глаголъ щѣхъ може да се изпусне, та, вмѣсто щѣхъ да съмъ-лъ се срѣща само да съмъ-лъ. Въ тоя си видъ то се употрѣбява много по често. Прим. Ако бѣхъ се продавалъ за пари, да съмъ ималъ единъ толумъ жълтици (Ц. Гинчевъ, „Трудъ", I, 586). — И то пакъ отколѣ да сме ти платиле тия пари, ама нà: магарето го притисна глината. (Хр. Ботйовъ. Сѫчинения, 144). Ако го знаехме тогава, че той ще бѫде Христо Ботйовъ, поетъ, революционеръ и войвода, то да сме го носяли въ пазвата си (З. Стояновъ. „Хр. Ботйовъ", 54).

Осми приносъ къмъ българската флора.

Отъ Ив. К. Урумовъ.

Помѣстенитѣ материали въ тоя ми приносъ сж събирани изключително изъ южна България, и то около градоветѣ Айтосъ, Ямболъ, Нова Загора, Стара Загора, Чирпанъ, Сливенъ и Хасково. Отъ изобилния материалъ, който притежавамъ отъ всички тия мѣста, тукъ е помѣстена само една малка часть, която до сега успѣхъ да обработя, а по-голѣмата часть ще публикувамъ слѣдъ като я щателно проуча.

Списъкъ

на растенията, събирани изъ разни мѣста въ България.

Dicotyledoneae.

Ranunculaceae Iuss.

Clematis L. *C. Vilalba* L. Разпространено въ околностьта на Айтосъ, с. Сотиря Сливенска околия и с. Михаилово Чирпанско, обикновено.

Pulsatilla Mill. *P. vulgaris* Mill. По сухитѣ каменисти и трѣвисти мѣста между с. Али-пашино и Стара Загора.

Adonis L. *A. flammea* Icq. Измежду посѣвитѣ въ околностьта на Чирпанъ и с. Уланлии Айтоска околия.

A. **aestivalis** L. По трѣвениститѣ мѣста и нивитѣ на с. Коруджа Новозагорска околия и Раднево.

Thalictrum L. *T. angustifolium* Icq. По трѣвениститѣ мѣста въ околностьта на Ямболъ и с. Михаилово Чирпанска околия, разпространено.

Ranunculus (L.) *R. oxyspermus* MB. По сухитѣ трѣвенисти мѣста на с. Стралджа и Хасково, срѣща се на рѣдко.

R. millefoliatus Vahl. По трѣвениститѣ мѣста между Стара Загора и Чирпанъ.

R. pedatus WK. По трѣвениститѣ мѣста въ околностьта на Хасково.

R. velutinus Ten. По трѣвениститѣ мѣста между Ямболъ и Айтосъ, рѣдко.

R. nemorosus D. C. Край гориститѣ мѣста въ Сливенския балканъ.

R. repens L. По ливадитѣ и край поточнитѣ мѣста въ околностьта на Хасково и Търново-Сейменъ.

R. Lingua L. Край блатиститѣ мѣста между Айтосъ и Бургасъ, срѣща се нарѣдко.

R. arvensis L. Доволно разпространено растение около Чирпанъ, Раднево, с. Ичера, Уланлии Айтоска околия и с. Зимница, обикновено

R. sardous Crtz. Край блатиститѣ мѣста при с. Каяджикъ, Търново-Сейменъ и Страл дж а.

Nigella L. *N. arvensis* L. По сухитѣ трѣвенисти мѣста въ околностьта на Хасково и с. Черкешлий Сливенска околия.

Delphinium L. *D. Consolida* L. По сухитѣ трѣвенисти мѣста при с. Раднево и Борисовградъ.

Papaveraceae DC.

Papaver L. *P. Rhoeas* L. Край синоритѣ и трѣвиститѣ мѣста въ околностьта на Хасково, с. Азаплий Айтоско и Раднево.

P. dubium L. Доволно разпространено растение около Айтосъ, Ямболъ, с. Коруджа и Семихче Хасковска околия.

Cheledonium (L.) *Ch. majus* L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ околностьта на Хасково и Чалъ-планина въ Родопитѣ.

Fumariaceae DC.

Corydalis DC. *C. Marschalliana* Pall. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста между с. Михаилово и Чирпанъ.

C. cava Schw. При с. Сотиря и Хасково срѣща се на рѣдко.

Fumaria (L.) *F. officinalis* L. По трѣвениститѣ мѣста при с. Зимница и Папазлий.

F. densiflora DC. По нивитѣ и трѣвениститѣ мѣста въ Борисовградъ.

Cruciferae Iuss.

Turritis L. *T. glabra* L. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста въ Айтоския балканъ.

Arabis L. *A. Turrita* L. По сѣнчеститѣ гористи мѣста въ околностьта на Хасково и Айтосъ.

A. hirsuta Scp. По трѣвениститѣ мѣста при с. Михаилово Чирпанска околия и Ямболъ.

Nasturtium Br. *N. silvestre* R. Br. По влажнитѣ и мочурливи мѣста въ околностьта на Хасково и Чирпанъ.

N. thracicum Grsb. По трѣвениститѣ мѣста между Папазлий и Борисовградъ.

Erysimum L. *E. repandum* L. По трѣвиститѣ мѣста въ околностьта на Търново-Сейменъ.

E. cuspidatum (MB). По сухитѣ трѣвенисти мѣста въ околностьта на Чирпанъ и с. Зимница.

Sisymbrium L. *S. Thalianum* L. По обработенитѣ мѣста въ околностьта на Ямболъ, с. Муратлий Старозагорска околия и Борисовградъ.

S. Sofia L. По пуститѣ мѣста около Нова Загора, с. Черкешлии и Сотиря Сливненско.

S. pannonicum Icq. По край нивитѣ и трѣвиститѣ мѣста между с. Михаилово и Али-пашино Чирпанска околия, малко разпространено.

Sinapis L. *S. arvensis* L. Разпространено около с. Раднево, Търново-Сейменъ и с. Идирлий Хасковско

Berteroa DC. *B. incana* D. C. По сухитѣ трѣвенисти мѣста при Нова Загора, с. Азаплий Айтоско.

Alyssum L. *A. murale* WK. По камениститѣ мѣста около Хасково.

Alysum minimum. Wlld. По необработенитѣ мѣста около Чирпанъ, Ямболъ и с. Коруджа.

Това растение изцѣло прилича на недорасълъ екземпляръ отъ *Alyssum calycinum,* но при по-внимателно разгледване веднага се забѣлязва сѫществена разлика помежду имъ. То расте по ровкава почва, затова и влакновидниятъ му и блѣдо-желтъ коренъ проникнува дълбоко въ земята. Стъблото при основата си е снабдено съ многобройни листчета, и на нѣколко милиметра надъ земята започва да се разклонява на многобройни клонки, отъ които едни се простиратъ върху земята, други пъкъ се изправятъ на нагорѣ. По такъвъ начинъ това растение образува малки легла, които го прѣдпазватъ отъ силно изпаряване. Клонкитѣ едва достигатъ 8 см. на дължина, понѣкога оставатъ и по-кѫси, листата не ставатъ по-дълги отъ 6 мм., на долната часть на стъблото до 2 мм., на горната часть едва 2 мм. Цѣлото растение е покрито съ сиво-бѣли косъмци, които косъмци по листата биватъ или звѣздовидни или виловидни.

Това растение се различава отъ *Alyssum calycinum* по слѣднитѣ бѣлѣзи: 1) цвѣтчетата му сѫ съвсѣмъ дребнички, но при това вѣнечнитѣ листчета сѫ двойно по-дълги отъ чашката, сравнително по-широки, и на върха закрѫглени; 2) шушулчицитѣ съвършено голи и 3) листчетата сѫ много по-тѣсни и на горната часть се завършатъ съ изостренъ връхъ.

A. calycinum L. Край нивитѣ между с. Зимница и Черкешлий, Ямболъ и Търново-Сейменъ

Camelina Cr. *C. sativa* Cr. По сухитѣ трѣвенисти мѣста между с. Стралджа и Зимница.

Thlaspi L. *T. arvense* L. По обработенитѣ мѣста при с. Семихче, Раднево и Ямболъ.

T. alliaceum L. По обработенитѣ мѣста въ околностьта на Хасково.

Lepidium L. *L. Draba* L. По пуститѣ мѣста около Борисовградъ и Ямболъ.

Coponopus Hall. *C. procumbens* Gil. По пѫтищата и пуститѣ мѣста при Стара Загора и Раднево.

Resedaceae DC.

Reseda (L.) *R. Lutea* L. По нивитѣ и обработенитѣ мѣста при с. Керменлий, Али-пашино Чирпанско и с. Могила.

Cistineae DC.

Helianthemum G. *H. vulgare* Gaertn. По сухитѣ трѣвенисти мѣста въ околностьта на Чирпанъ и Търново-Сейменъ, доволно разпространено.

Violarieae DC.

Viola L. *V. hirta* L. Разпространено по сухитѣ трѣвенисти мѣста около Айтосъ и Хасково.

V. silvatica Fries. Изъ сѣнчеститѣ гористи мѣста около с. Сотиря и Чалъ-планина въ Родопитѣ.

Polygaleae Iuss.

Polygala L. *P. comosa* Schk. По пасбищата и трѣвениститѣ мѣста на Кутелка въ Сливенския балканъ, твърдѣ на рѣдко се срѣща.

Silenaceae Lndl.

Agrostemma L. *A. Githago* L. Измежду посѣвитѣ при Борисовградъ, Керменлий, Каяджикъ и Уланлий.

Silene L. *S. conica* L. По сухитѣ трѣвенисти мѣста при с. Страндджа и Семихче.

S. noctiflora L. По нивитѣ въ околностьта на Нова Загора, с. Папазлий, с. Лъджи Татаръ-кьой Хасковско и Каяджикъ.

S. dichotoma Ehrh. Изъ между посѣвитѣ и трѣвениститѣ мѣста въ околностьта на Ямболъ, с. Каснаково Хасковска околия и с. Раднево.

S. densiflora Urv. Край гориститѣ мѣста въ околностьта на Стара Загора.

Dianthus L. *D. pallens* S. S. По трѣвениститѣ мѣста между Чирпанъ и с. Скобелево, срѣща се нарѣдко.

D. corymbosus Sibth. По ливадитѣ и трѣвениститѣ мѣста въ околностьта на Хасково.

D. pinifolius Sibt. По сухитѣ трѣвенисти мѣста въ околностьта на Търново-Сейменъ и с. Каяджикъ.

D giganteus Urv. Край храсталацитѣ между с. Михаилово и с. Али-пашино Чирпанска околия.

D. superbus L. По сухитѣ трѣвенисти мѣста въ Сливенския балканъ срѣща се на рѣдко.

Стъблото отъ 50—70 см. високо, въ основата малко закривено, иначе е право, членесто и само на горната си часть разклонено; интернодиитѣ на долната часть на стъблото сѫ много кѫсички, по-кѫси отъ листата. Всички части на растението сѫ гладки и голи. Листата сѫ срѣщуположни, въ основата си съ кѫсо влагалище, което обгръща стъблото, дълги 2—3 см. ланцетно-линеини, заострени, на длъжъ протегнати съ 3 нерви, отъ които срѣдната е най-дебела; най-долнитѣ листа, които въ врѣме на цъвтенето вече изсъхватъ, сѫ най-кѫси и тѫпи, ония по срѣдата на стъблото най-голѣми, горнитѣ постепенно ставатъ все по-кѫси, по тѣсни, заострени, и най-послѣднитѣ, които се намѣрватъ токо подъ самата цвѣтна опашка—сѫ почти люсповидни. Цвѣтчетата сѫ събрани въ многоцвѣтно съцвѣтие; отдѣлнитѣ цвѣтчета сѫ опашати и при основата подпрѣни отъ 2 чифта люспици, отъ които долнитѣ сѫ по-кѫси, широко-яйцевидни, на края съ бодилце, горнитѣ люспици сѫ по-високи, много по-широки, нагорѣ по-закръглени, съ по-кѫсичко бодилце.

Чашката е нѣжно начертана, зелена или кафявочервена, на края раздѣлена въ остри зжбци. Вѣнечнитѣ листчета сж блѣдосини или розови, по срѣдата съ зеленикаво петно, кждѣто се намѣрватъ и тъмнопурпурени косъмци; по краищата повече отъ половината е перовидно насѣчена. Тичинкитѣ сж 10. Кутийката е валцовидна, малко издута, обгърната отъ чашката, която на върха се отваря съ 5 зжбеца. Сѣменцата сж ржбести и тъмнокафяви. Цвѣтчетата издаватъ приятна миризма.

Alsineae DC.

Cerastium L. *C. anomalum* WK. По трѣвениститѣ мѣста въ околностьта на Стара Загора.

C. brachypetalum P. По сухитѣ трѣвенисти мѣста около Хасково и с. Мансарлий Ямболска околия.

Arenaria L. *A. serpyllifolia* L. По сухитѣ трѣвенисти мѣста около Търново-Сейменъ, с. Скобелево и Каяджикъ.

Lineae L.

Linum L. *L. hirsutum* L. По трѣвениститѣ мѣста въ околностьта на Хасково, Каяджикъ и с. Михаилово Чирпанско.

L. angustifolium Huds. По трѣвениститѣ мѣста при с. Сотиря и Раднево.

L. austriacum L. По трѣвениститѣ мѣста край желѣзопжтната линия при Сладъкъ-Кладенецъ—Търново-Сейменъ.

Malvaceae Br.

Hibiscus L. *H. Trionum* L. Изъ между посѣвитѣ при с. Раднево, Уланлий, Каяджикъ и Кору-чешме Хасковско.

Malva L, *M. silvestris* L. Доволно разпространено растение въ околностьта на Хасково, с. Зимница, Михаилово и Муратлий Старозагорско.

Hypericineae DC.

Hypericum L. *H. perforatum* L. Доволно разпространено растение въ околностьта на Хасково, с. Мурсалково Чирпанско и с. Ичера.

Acerineae DC.

Acer L. *A. tataricum* L. По храсталацитѣ въ околностьта на Айтосъ.

Geraniaceae. DC.

Geranium DC. *G. sanguineum* L. По сухитѣ трѣвенисти мѣста на Гаговецъ и Абланова Кория около Сливенъ.

G. rotundifolium L. По каменистите и трѣвениститѣ мѣста при с. Ичера, Лъджи Татаръ-кьой Хасковско.

Erodium l'Her. *E. cicutarium* l'Her. Обикновено растение въ околностьта на Нова Загора, Раднево, Търново-Сейменъ и Семихче.

Papilionaceae. DC.

Genista L. *G. elatior* Koch. По трѣвениститѣ мѣста въ околностьта на Хасково.

Cytisus (L.) *C. elongatus* WK. По трѣвениститѣ мѣста при с. Черкешлии и Търново-Сейменъ.

Ononis L. *P. hircina* Icq. По пуститѣ мѣста въ околностьта на Нова Загора, Папазлий, Чирпанъ и Кору-чешме.

Medicago L. *M. falcata* L. По трѣвениститѣ мѣста около с. Глушникъ Сливненска околия, с. Раднево, Ичера, Ямболъ, Нова Загора и Търново Сейменъ.

M. sativa L. По сухитѣ трѣвенисти мѣста около с. Балабанлий и Михаилово Чирпанска околия.

M orbicularis All. Разпространено по ливадитѣ и трѣвениститѣ мѣста при с. Сотире, Страл джа и Ямболъ.

Коренътъ на това растение е тънъкъ, вретенестъ, разклоненъ или простъ и кафявъ. Стъблото още отъ самия коренъ е разклонено. То бива или разпострѣно върху земята, или издигнато, или пъкъ съвършено изправено нагорѣ; достига около 50 см. на височина. Както стъблото, тъй и клонкитѣ сѫ тѫпорѫбести, по цѣлата си дължина сѫ снабдени съ листа, отъ пазвицитѣ на които изникватъ малки клонки или цвѣтни дръжки (опашки); тѣ сѫ или голи, или покрити съ бѣли косъмци, съ каквито сѫ покрити и другитѣ части на растението, съ изключение само на вѣнечнитѣ листчета. Листата сѫ тридѣлни, съ кѫси, или дълги опашки; при основата на листнитѣ опашки се намѣрватъ полусърцевидни или кривояйцевидни прилистници, които нагорѣ сѫ свободни и заострени, въ основата си слабо назѫбени. Листчетата сѫ съ кѫси опашчици; срѣдното отъ тѣхъ е съ по-дълга опашка; формата имъ е обратно яйцевидна или кръгла, на долната страна сѫ клиновидно стѣснени, по край-

щата слабо назжбени или никакъ; горната имъ страна, когато остарѣятъ, бива гола, долната е по-блѣда и винаги косместа. Отъ листнитѣ пазухки изниква по една цвѣтна дръжка, обикновено гола и по-дълга отъ листата, която на върха си носи по едно длъгнесто гроздовидно съцвѣтие, съставено кога отъ повече, кога отъ по-малко кжсоопашати цвѣтчета. Покривнитѣ листчета сж бѣлѣзникави, дребнички, игловидни, по-кжси или по-дълги отъ цвѣтнитѣ опашчици; чашката е 5-зжбна и шиловидно остра. Дребнитѣ цвѣтчета отначало сж блѣди, по-послѣ желти; крилцата и ладийката сж еднакво дълги, но наполвина по-кжси отъ знамето. Шушулчицата е подпрѣна отъ чашката, отначало зелена, когато узрѣе почернѣва, кръстосана съ жилки, сплескана, почти бъбрековидна, съ едно или двѣ гладки сѣменца.

M. lupuluia L. По обработенитѣ мѣста и нивитѣ около Хасково, Борисовградъ, Каяджикъ и с. Муратлий.

Melilotus Iuss. *M. officinalis* Dsr. По трѣвениститѣ мѣста около Нова Загора, с. Черкешлии — Зимница, с. Меричлери и Скобелево.

M. albus Dsr. Разпространено въ околностьта на Ямболъ, с. Семихче, Сотиря и Раднево.

Trifolium L. *T. pratense* L. По трѣвениститѣ мѣста около Нова Загора, Лъджа Татаръ-кьой, Керменлий и Търново-Сейменъ обикновено.

T. arvense L. По сухитѣ трѣвенисти мѣста около Чирпанъ, с. Зимница, Сладъкъ Кладенецъ и с. Уланлий, Айтоско.

T. angustifolium L. Край синоритѣ на нивитѣ между с. Зимница и Стралджа.

T. striatum L. По трѣвениститѣ мѣста и пасбища въ околностьта на Ямболъ.

T. fragiferum L. Разпространенъ около Нова Загора, Търново Сейменъ и с. Михаилово Чирпанска околия.

T. multistriatum Koch. По трѣвениститѣ мѣста между Ямболъ и Айтосъ, малко разпространено.

T. repens L. По ливадитѣ и трѣвениститѣ мѣста между Чирпанъ и с. Скобелево.

T. elegans Savi. Разпространено по трѣвениститѣ мѣста около с. Ичера, Сладъкъ кладенецъ и Търново-Сейменъ.

T. patens Schreb. По трѣвениститѣ мѣста въ околностьта на Ямболъ, с. Черкешлий и Борисовградъ.

Lotus (L.) *L. corniculatus* L. По ливадитѣ и трѣвиститѣ мѣста край желѣзнопжтната станция между Търново-Сейменъ и с. Раднево.

Galega. L. *G. officinalis* L. Край баритѣ около Нова-Загора и Папазлий, доволно разпространено.

Pisum L. *P. elatius* M. B. Край сѣнчеститѣ гористи мѣста между Стара-Загора и с. Михаилово, срѣща се нарѣдко.

Lathyrus L. *L. Aphaca* L. По сухитѣ трѣвенисти мѣста въ околностьта на Хасково, Раднево. с. Ичера, с. Семихче, Каяджикъ и Уланлий.

L. floribundus Vel. По трѣвениститѣ мѣста край желѣзнопжтната линия между с. Зимница и Стралджа, разсѣяно тукъ-тамъ.

L. Nissolia L. По трѣвениститѣ мѣста въ околностьта на Борисовградъ.

L. sativus L. Разпространенъ при с. Каяджикъ, Ямболъ и с. Могила.

L. pratensis L. По ливадитѣ и трѣвениститѣ мѣста при с. Лъджи—Татаркьой, Айтосъ и Ичера.

Vicia L. *V. pannonica* Icq. Измежду посѣвитѣ при с. Зимница, Идирмли и с. Семихче.

V. striata M. B. По обработенитѣ мѣста въ околностьта на Търново-Сейменъ, Ямболъ, Скобелево.

V. sativa L. Изъ между посѣвитѣ въ околностьта на Чирпанъ, обикновено.

V. lathyroides L. По трѣвениститѣ мѣста около с. Папазлий и Каяджикъ.

V. varia Host. По необработенитѣ мѣста въ околностьта на Ямболъ, Нова-Загора и Сладакъ кладенецъ.

V. Cracca L. Край гориститѣ мѣста между Папазлий и Скобелево, срѣща се на рѣдко.

Ervum L. *E. hirsutum* L. По обработенитѣ мѣста въ околностьта на Ямболъ, Семихче и Керменлий.

Rosaceae Iuss.

Amygdale a e Iuss.

Prunus L. *P. spinosa* L. Покрай синоритѣ на нивитѣ между с. Кору-Чешме и Хасково, срѣща се тукъ тамъ разсѣяно.

Crataegus L. *C. monogyna* Icq. По храсталацитѣ въ околностьта на с. Михаилово, Чирпанска околия.

Rosaae DC.

Rubus L. *R. caesius* L. По обработенитѣ мѣста въ околностьта на Хасково, с. Уланлий Айтоско и Страл́джа.

Fragaria L. *F. Vesca* L. По трѣвениститѣ мѣста въ околностьта на Айтосъ и г. Хасково.

Potentilla L. *P. argentea* L. По трѣвениститѣ мѣста край желѣзнопжтната линия между Търново-Сейменъ и Раднево, малко разпространено.

P. canescens Bess. По сухитѣ трѣвенисти мѣста въ околностята на Ямболъ, срѣща се съвсѣмъ нарѣдко.

P. micrantha Ramond. Край сѣнчеститѣ гористи мѣста въ околностьта на с. Михаилово, Чирпанска околия.

P. reptans L. Разпространено по трѣвениститѣ мѣста на Нова Загора, с. Скобелево — Куру-Чешме, Хасковско.

Rosa L. *R. canina* L. Разпространено въ околностьта на Айтосъ, с. Али-Пашино, Черпанска околия и с. Сотиря.

R. gallica L. По трѣвениститѣ мѣста въ околностьта на Хасково и Стара-Загора.

Agrimonia L. *A. Eupatoria* L. По сухитѣ трѣвенисти мѣста въ околностьта на Чирпанъ, с. Сотиря Сливенско, Каяджикъ, с. Пандаклий, обикновено.

Коренътъ е голѣмъ, разклоненъ, твърдъ и траенъ. Стъблото е право, въ повечето случаи неразклонено, високо отъ 30—60 см. ржбесто, листнато и на горната часть косместо. Листата сж размѣстени, перести, съставени отъ 4—6 чифта малки листчета, които колкото отиватъ нагорѣ, ставатъ все по-малки, крайното нечифтно листче е най-голѣмо и опашато. Листната опашка е кжса, кораво-косместа, при основата ѝ се намѣрватъ 2 полусърцевидни листчета, които сж напилени по крайщата и обгръщатъ стъблото. Златожелтитѣ цвѣтчета се намѣрватъ на върха на стъблото по едно, понѣкога по 2 или 3 заедно, съ кжса опашчица; при узрѣване на плода, съцвѣтието се значително удължава. Вѣнечнитѣ листчета сж яйцевидни, при основата на цвѣтната опашчица се намѣрва троедѣленъ покривенъ листъ; чашечнитѣ изрѣзки сж яйцевидни, остри и 3-нервни. Тичинкитѣ на брой сж 12—15 и желто обагрени. Плодътъ яйцевиденъ, двоепрѣграденъ и съ 2 шийки. Плодътъ е кожесто орѣхче, сѣменцата дребнички и безъ бѣлтъкъ.

Spiraeaceae DC.

Spiraea L. *S. Filipendula* L. По ливадитѣ и трѣвеничитѣ мѣста въ околностьта на Борисовградъ, с. Черкешли, Зимница, Ямболъ и Търново-Сейменъ.

Onagrarieae Iuss.

Epilobium L. *E. hirsutum* L. Край баритѣ въ околностьта на Нова Загора, Борисовградъ и Хасково.

E. parviflorum Schreb. Край р. Марица при Търново-Сейменъ доволно разпространено.

Cucurbitaceae Iuss:

Bryonia L. *B. alba* L. По край храсталацитѣ и селскитѣ плетища при с. Скобелево, Михаилово и Чирпанъ, обикновено.

Portulaceae DC.

Portulaca L. *P. oleracea* L. По пуститѣ мѣста и пжтища въ околностьта на Чирпанъ, с. Глушникъ Сливенско, Търново-Сейменъ и Ичера.

Paronychieae St. Hil.

Herniaria L. *H. incana* Lam. По сухитѣ трѣвенисти мѣста около с. Лъджа—Татаркьой, Скобелево—Коручешме и Нова-Загора обикновено.

Crassulaceae DC.

Sedum L. *S. album* L. По каменичитѣ мѣста въ околностьта на Ямболъ и Айтосъ.

Umbelliferae Iuss.

Daucus L. *D. Carota* Разпространено по трѣвеничитѣ мѣста въ околностьта на Нова-Загора, Стралджа, Аликария Бургаско и Сладакъ Кладенецъ.

Turgenia Hoffm. *T. latifolia* Hoffm. Изъ между посѣвитѣ между с. Раднево — Керменлий.

Caucalis Hoffm. *C. daucoides* L. По трѣвеничитѣ мѣста при с. Пандаклий Ямболско и Борисовградъ.

Torillis G. *T. noglecta* R. Schlt. По трѣвеничитѣ мѣста между с. Зимница и Ямболъ, малко разпространено.

T. nodosa Gaer. По трѣвениститѣ мѣста въ околностьта на Нова-Загора.

Peucedanum L. *P. alsaticum* L. Срѣща се тукъ-тамъ между с. Михаилово и Али Пашано Чирпанско.

Pastinaca L. *P. sativa* L. По трѣвениститѣ мѣста въ околностьта на Търново-Сейменъ и Раднево.

Heracleum L. *H. ternatum* Vel. Край гориститѣ мѣста и храсталацитѣ между Ямболъ и Айтосъ.

Oenanthe (L.) *Oe. fistulosa* L. Край блатиститѣ и воднитѣ мѣста въ околностьта Нова Загора.

Physocaulus Tsh. *P. nodosus* Tsh. По камениститѣ мѣста между с. Скобелево и Кору Чешме Хасковско.

Chaerophyllum L. *Ch. bulbosum* L. Край храсталацитѣ между Ямболъ и Карнобатъ, с. Черкешлий.

Falcaria Host. *F. Rivini* Host. По сухитѣ трѣвенисти мѣста край желѣзнопжтната линия при Търново-Сейменъ.

Bupleurum L. B. *Marschallianum* C A M. По трѣвениститѣ мѣста между с. Папазлий и Борисовградъ.

B. apiculatum Friv. По сухитѣ трѣвенисти мѣста въ околностьта на Нова Загора и с. Куру-Чешме Хасковско, рѣдко.

Conium L. *C. maculatum* L. Разпространено въ околностьта на Чирпанъ, с. Керменлий и Ичера.

Bifora Hffm. *B. radians* MB. Изъ между посѣвитѣ около с. Зимнище, Уланлий, Каснаково и Сотиря.

Eryngium L. *E. campestre* L. По пасбищата и трѣвениститѣ мѣста около Нова Загора, Търново-Сейменъ и Раднево.

Corneae DC.

Cornus L. *C. mas* L. По гориститѣ мѣста и храсталацитѣ навредъ въ околностьта на Хасково, разпространено.

Caprifoliaceae Rich.

Sambucus L. *S. Ebulus* L. По полянитѣ и пуститѣ мѣста въ околностьта на Търново-Сейменъ, Каялий, Идирлий, Могила Ямболско и Семихче.

Rubiaceae Iuss.

Galium L. G. *Mollugo* L. Край храсталацитѣ и трѣвениститѣ мѣста между с. Михаилово и Али-Пашино Чирпанска околия, разпространено.

G. palustre L. Край блатиститѣ мѣста между Ямболъ и Айтосъ, обикновено.

G. verum L. По сухитѣ трѣвенисти мѣста край желѣзопжтната линия Сладъкъ Кладенецъ — Раднево.

Asperula L. *A. arvensis* L. По обработенитѣ мѣста и нивитѣ въ околностьта на Ямболъ, Каялий и с. Аликария Бургаско разпространено.

Valerianeae DC.

Valerianella Hall. *V. olitoria* Poll. Край храсталацитѣ между с. Михаилово и Али Пашино Чирпанска околия.

V. membranacea Lois. По сухитѣ трѣвенисти мѣста въ околностьта на с. Сотиря и Раднево.

Dipsaceae DC.

Scabiosa L. *S. ochroleuca* L. Доволно разпространено растение въ околностьта на Хасково, с. Семихче, Сливенъ, Стара-Загора, Чирпанъ и Търново-Сейменъ.

Dipsacus L. *D. laciniatns* L. Разпространено въ околностьта на с. Сладъкъ Кладенецъ, Зимница, с. Пандаклий Ямболско, с. Коруджа и Ичера.

Cephalaria Schrad. *C. transsilvanica* Schrad. По сухитѣ трѣвенисти мѣста и синоритѣ на нивитѣ около Ямболъ, Черкешлий, Раднево.

Knautia Coult. *K. hybrida* Coult. По сухитѣ трѣвенисти мѣста въ околностьта на Хасково, с. Идарлий и Стралджа.

K. arvensis L. По ливадитѣ и трѣвениститѣ мѣста въ околностьта на Нова-Загора.

Compositae.

Bidens L. *B. cernua* L. Край мочурливитѣ и воднитѣ мѣста въ околностьта на Нова Загора и Ямболъ.

B. orientalis Vel. Край баритѣ и мочурливитѣ мѣста въ околностьта на Хасково, с. Кору-Чешме, с. Папазлий, Сотиря и Уланлий Айтоско.

Sénecio (L). *S. vulgaris* L. По необработенитѣ мѣста при с. Черкешлий — Зимница, Папазлийи и Търново-Сейменъ, обикновено.

S. vernalis WK. По обработенитѣ мѣста въ околностьта на Нова-Загора, Кору-Чешме — Скобелево и с. Памукчий Старозагорско.

Anthemis L. *A. tinctoria* L. По сухитѣ трѣвенисти мѣста въ околностьта на Хасково, Керменлий, Михаилово Чирпанско, Търново-Сейменъ, обикновено.

A. austriaca Icq. По синоритѣ на нивитѣ между Борисовградъ и Папазлий, малко разпространено.

A. arvensis L. По трѣвениститѣ мѣста на Нова Загора, край желѣзопжтната линия при Търново Сейменъ.

Achillea L. *A. Millefoliatus* L. По сухитѣ трѣвенисти мѣста въ околностьта на Хасково, с. Ичера, Папазлий, Кору-Чешме, с. Даутлий Бургазко, Търново-Сейменъ и с. Али Пашино.

A. odorata Koch. По сухитѣ трѣвенисти мѣста въ околностьта на Айтосъ, с. Черкешли, с. Ханово Ямболско и с. Михаилово обикновено.

A. nobilis L. b] snbsp. Neilreichii Kerner. По сухитѣ трѣвенисти мѣста въ околностьта на Борисовградъ и с. Зимница.

Leucanthemum Lam. *L. vulgare* Lam. По трѣвиститѣ мѣста и ливадитѣ въ околностьта на Ямболъ и Търново-Сейменъ, обикновено.

Tanacetum L. *T. vulgare* L. По трѣвениститѣ мѣста между Сладъкъ Кладенецъ и Раднево, с. Ичера, Михаилово и Уланлий, обикновено.

Matricaria (L). *M. Chamomilla* L. По пуститѣ мѣста въ околностьта на Чирпанъ, Керменлий и с. Каснаково Хасковско.

Artemisia L. *A. scoparia* WK. Разпространено въ околностьта на Нова Загора, с. Скобелево — Каяджикъ.

A. vulgaris L. Край храсталацитѣ около Хасково, с. Кору-Чешме, Папазлий и с. Азаплий Айтоско.

A. annua W. По пуститѣ мѣста въ околностьта на Чирпанъ, с. Скобелево, Борисовградъ, обикновено.

Gnaphalium (L). *G. uliginosum* L. Край р. Тунджа при Ямболъ, а тъй сжщо и около Нова Загора.

Filago L. *F. arvensis* L. По орницитѣ и трѣвиститѣ мѣста въ околностьта на Сливенъ, Кермеилий, Лъджи — Татаркьой, Буюклий Айтоско, обикновено.

Sollidago L. *S. Virgaorea* L. Изъ гориститѣ мѣста и храсталацитѣ на Равната рѣка и Мочура въ Сливенския балканъ, обикновено.

Erigeron L. *E. canadensis* L. По пуститѣ мѣста и край пжтищата въ околностьта на Стара Загора, с. Елхово Чирпанско, Папазлий и с. Зимница.

Inula (L). *I. hirta* L. Доволно разпространено растение въ околностьта на Хасково, Търново-Сейменъ и Каяджикъ.

I. bifrons L. Край гориститѣ мѣста и храсталацитѣ между с. Михаилово и Чирпанъ, срѣща се нарѣдко.

I. Britanica L. По край баритѣ и мучурливитѣ мѣста въ околностьта на Нова Загора, Ямболъ по край Тунджа и Папазлий, рѣдко.

Pulicaria G. *P. dysenterica* Gaertn. По блатиститѣ и мучурливитѣ мѣста въ околностьта на Нова Загора, Хасковско, Папазлий, обикновено.

P. vulgaris Gaertn. По трѣвениститѣ мѣста въ околностьта на Ямболъ и Борисовградъ, обикновено.

Eupatorium L. *E. cannabinum* L. Доволно разпространено растение въ околностьта на Хасково и на Мочура въ Сливенския балканъ.

Tussilago (L). *T. Farfara* L. Край поточнитѣ и влажнитѣ мѣста въ околностьта на Хасково.

Echinops L. *E. microcephalus* S. S. По нивитѣ и трѣвениститѣ мѣста край желѣзопжтната линия между Търново-Сейменъ и Сладъкъ Кладенецъ, доволно разпространено.

Carlina L. *C. vulgaris* L. По сухитѣ трѣвенисти мѣста на Св. Спасъ и Айвалж дере около Сливенъ, разпространено.

C. longifolia Rchb. Край гориститѣ мѣста въ околностьта на Хасково и с. Каяджикъ.

Xeranthemum L. *X. annum* L. Доволно разпространено растение въ околностьта на Нова Загора, край желѣзопжтната линия между Ямболъ и с. Зимница.

Lappa Trn. *L. major* Gaert. По пуститѣ мѣста при с. Скобелево, Търново-Сейменъ и Чирпанъ.

Onopordon L. *O. Acanthium* L. Край пжтищата и пуститѣ мѣста около Борисовградъ, Папазлий, Хасково, с. Мурсалково Чирпанско и Ичера.

Picneumon Cass. *R. Acarna* Cass. Доволно разпространено растение въ околностьта на Нова-Загора, с. Муратлий, с. Пандаклий и Борисовградъ.

Cirsium Scp. *C. lanceolatum* Sep. Разпространено по пуститѣ мѣста въ околностьта на Търново-Сейменъ Каяджикъ и Черкешлий.

C. cannum Mch. По ливадитѣ и трѣвениститѣ мѣста около Нова-Загора и Папазлий.

C. arvense Scp. По обработенитѣ мѣста въ околностьта на Чирпанъ, с. Могила Ямболско, Семихче и Керменлий.

Carduus (L). *C. collinus* WK. По припечнитѣ мѣста въ околностьта на Хасково и с. Сотиря.

C. acanthoides L. Доволно разпространено растение около Сливенъ, Ямболъ, с. Синеджикъ, Хасковска околия.

Carthamus (L). *C. lanatus* L. Доволно разпространено растение край желѣзнопжтната линия между Сладъкъ Кладенецъ и Търново-Сейменъ, с. Черкешлий и Кору-Чешме — Скобелево.

Centaurea (L). *C. Jacea* L. По ливадитѣ и трѣвениститѣ мѣста въ околностьта на Хасково, Нова-Загора и Керменлий.

C. Cyanus L. Изъ между посѣвитѣ и трѣвениститѣ мѣста при с. Раднево, Нова-Загора, Паша Кьой и Уланлий.

C. maculosa Lam. По сухитѣ трѣвенисти мѣста между Търново-Сейменъ и Раднево.

C. diffusa Lam. Доволно разпространено растение около с. Мансарлий, Ямболско, Търново-Сейменъ, Каяджикъ и с. Уланлий, обикновено.

C. solstitialis L. По пуститѣ мѣста въ околностьта на Сливенъ, с. Михаилово Чирпанско и с. Керменлий.

C. iberica Trev. Край пжтищата и пуститѣ мѣста въ околностьта на Търново-Сейменъ, Борисовградъ, Нова-Загора и Скобелево.

Sonchus L. *S. oleraceus* L. Край нивитѣ въ околностьта на Чирпанъ, с. Ичера и Керменлий.

S. arvensis L. Обикновено растение около Нова-Загора и Търново-Сейменъ.

S. uliginosus MB. По влажнитѣ мѣста въ околностьта на Ямболъ край р. Тунджа.

Lactuca L. *L. Scariola* L. По трѣвениститѣ мѣста около Хасково, с. Керменлий и с. Михаилово Чирпанско.

L. sagittata WK. Край храсталацитѣ около Сливенъ и с. Али-Пашано Чирпанско.

Chondrilla L. *Ch. juncea* L. По нивитѣ и трѣвениститѣ мѣста въ околностьта на Търново-Сейменъ, Каяджикъ и Стралджа обикновено.

Taraxacum Iuss. *T. officinate* Web. По трѣвениститѣ мѣста въ околностьта на Търново-Сейменъ, с. Алиакрия, Папазлий и Каснаково.

Crepis L. *C. rhoedifolia* MB. По необработенитѣ мѣста между с. Раднево и Керменлий.

C. setosa Hall. По пуститѣ мѣста и край пѫтищата въ околностьта на Ямболъ, Лъджи—Татаркьой Хасковско, Балабанлий и Раднево.

Hieracium L. *H. Bauchinum* Schult. По сухитѣ трѣвенисти мѣста въ околностьта на Хасково, Търново Сейменъ, с. Мурсалково Чирпанско и с. Ханово.

H. murorum L. Край гориститѣ мѣста и храсталацитѣ при с. Сотиря и Хасково, рѣдко.

H. umbellatum L. По трѣвиститѣ мѣста въ околностьта на Нова-Загора и с. Михаилово, рѣдко.

Tragopogon L. *T. porifolium* По трѣвениститѣ мѣста около Борисовградъ, с. Синеджикъ Хасковско.

T. campestre Bess. По сухитѣ рътлини между Търново-Сейменъ и Сладъкъ Кладенецъ.

T. pratense L. По ливадитѣ и трѣвениститѣ мѣста въ околностьта на Ямболъ и Чирпанъ.

Scorzonera L. *S. laquiniana* Koch. По трѣвениститѣ мѣста въ околностьта на Айтосъ, срѣща се нарѣдко.

Picris L. *P. hieraciiodes* L. Разпространено растение около с. Идирлий Хасковско, Страл джа, Муратлий.

Leontodon (L) Iuss. *L. asper* WK. Доволно разпространено растение въ околностьта на с. Черкешлий, Зимница, Търново-Сейменъ и Михаилово.

Cichorium L. C. *Intybus* L. Разпространено при Търново-Сейменъ, Борисовградъ, с. Идирлий, Чирпанъ, с. Памукчий и Скобелево.

Ambrosiaceae Lk.

Xanthium L. *X. spinosum* L. Обикновено при Чирпанъ, с. Скобелево, с. Михаилово, Търново Сейменъ.

X. strumarium L. По пуститѣ мѣста при с. Сладъкъ Кладенецъ, Раднево, Хасково и с. Китлуджа.

Campanulaceae Iuss.

Campanula (L). *C. sibirica* L. По трѣвениститѣ мѣста и храсталацитѣ между Михаилово и с. Али-Пашино Чирпанско.

C. lingulata WK. По сухитѣ трѣвенисти мѣста въ околностьта на Хасково, доволно разпространено.

C. bononiensis L. Край храсталацитѣ въ околностьта на Хасково и с. Черкешлий.

Oleaceae Lndl.

Ligustrum L. *L. vulgare* L. По храсталацитѣ въ околностьта Хасково, доволно разпространено.

Fraxinus L. *F. Ornus* L. По гориститѣ мѣста между с. Михаилово и Чирпанъ.

Gentianaceae (Iuss).

Gentiana (L). *G. cruciata* L. По трѣвеническитѣ мѣста на Мочура въ Сливенския балканъ, доволно изобилно.

G. Pneumonanthe L. По ливадитѣ въ околностьта на Нова Загора, рѣдко.

Коренътъ е кжсъ и траенъ; отъ него изкарватъ едно или нѣколко прави или полегати стъбла; то е високо отъ 7—45 см., разклонено, тжпоржбесто, голо, лъскаво, на горната часть кафяво обагрено, снабдено съ многобройни листа. Най-долнитѣ листа сж много дребни, почти люсповидни; тѣ се намѣрватъ по долната дървениста часть на стъблото; другитѣ листа сж отъ 2—4 см. дълги и отъ 2—4 см. широки. Всичкитѣ листа сж голи, цѣлокрейни, тжпи, отъ горната страна тъмнозелени, отдолу яснозелени. Цвѣтоветѣ изникватъ отъ пазвицитѣ на горнитѣ листа; на често се срѣща по 4—6 цвѣтчета на едно стъбло, но се срѣщатъ и такива екземпляри, които носятъ само по едно цвѣтче на стъблото си. Цвѣтчетата сж отъ 3—4 см. дълги съ съвсѣмъ кжси опашки; при основата на опашката имъ се намѣрватъ 2 покривни листчета. Чашката е по-кжса отъ вѣнчето, тя е зелена, ржбеста и гола; вѣнчето е чисто синьо, 5-дѣлно, съ яйцевидни и тжпи изрѣзки. Антериитѣ сж $^3/_4$ по-дълги отъ вѣнчето, а по-кжси отъ стълбчето; близалцата сж двѣ и назадъ завърнати.

Erythraea Rich. *E. Centaurium* Pers. По сухитѣ трѣвенисти мѣста и ливадитѣ при с. Зимница и Борисовградъ.

Convolvulaceae Vent.

Convolvulus (L). *C. arveresis* L. Доволно разпространено растение въ околностьта на Чирпанъ, с. Идирлий, Скобелево, Папазлий, Каяджикъ и с. Кору-Чешме.

Cuscuta L. C. *Epithymum* Murr. Обикновено растение при Ямболъ, с. Дервентъ Старо-Загорско и с. Папазлий.

Boragineae

Heliotropium L. *H. europaeum* L. По обработенитѣ мѣста въ околностьта на Нова-Загора, с. Зимница, Търново-Сейменъ и с. Пандаклий.

Anchusa L. *A. officinalis* L. По трѣвениститѣ мѣста при с. Балабанли Чирпанско и Борисовградъ.

Nonea Med. *N. pulla* DC. По сухитѣ трѣвенисти мѣста въ околностьта на Хасково, обикновено.

Cerinthe L. *C. minor* L. По сухитѣ трѣвенисти мѣста въ околностьта на Хасково, Търново-Сейменъ и с. Ичера.

Echium L. *E. italicum* L. Разпространено по трѣвениститѣ мѣста край желѣзнопѫтната линия между с. Раднево и Керменлий.

E. vulgare L. Край пѫтищата и трѣвениститѣ мѣста въ околностьта на Нова-Загора, Скобелево, Кору-Чешме, Уланлий и с. Синеджикъ Хасковско.

Lithospermum L. *L. arvense* L. По сухитѣ трѣвенисти мѣста въ околностьта на Ямболъ. с. Папазлий, Търново-Сейменъ и с. Ичера.

Myosotis L. *M. stricta* Lnk. По обработенитѣ мѣста при Нова-Загора, с. Черкешлий и с. Аликария.

M. collina Hffm. По трѣвениститѣ мѣста при с. Сотиря Сливенско.

Cynoglossum (L). *C. officinale* L. По необработенитѣ мѣста въ околностьта на Хасково и с. Михаилово.

Echinospermum Sw. *E. Lappula* Lehm. По сухитѣ трѣвенисти мѣста въ околностьта на Чирпанъ, с. Каяджикъ, Търново-Сейменъ и с. Коруджа.

Solanaceae

Datura L. *D. Stramonium* L. Разпространено въ околностьта на Ямболъ, с. Скобелево и Нова-Загора.

Hiosciamus (L). *H. niger* L. По пуститѣ и трѣвенисти мѣста въ околностьта на Чирпанъ, разпространено.

Solanum L. *S. nigrum* L. По обработенитѣ мѣста около Нова-Загора, Търново-Сейменъ и с. Ичера.

Personatae L.

Verbascum L. *V. phlomoides* L. По сухитѣ трѣвенисти мѣста при с. Керменлий, Чирпанъ и Пандаклий Ямболско.

V. Blataria L. По влажнитѣ трѣвенисти мѣста при с. Папазлий — Борисовградъ.

V. Lychnitis L. По сухитѣ трѣвенисти мѣста въ околностьта на Ямболъ, с. Черкешлий и с. Каяджикъ.

V. austriacum Schott. По сухитѣ трѣвенисти мѣста въ околностьта на Хасково и Борисовградъ.

Scrophularia L. *S. canina* L. По сухитѣ трѣвенисти мѣста между с. Скобелево и Кору-Чешме Хасковско.

S. nodosa L. Край гориститѣ мѣста между с. Михаилово и с. Али-Пашино.

Digitalis L. *D. lanata* Ehrh. По сухитѣ трѣвенисти мѣста между с. Михаилово и Али-Пашино, Търново-Сейменъ.

Gratiola L. *G. officinalis* L. По мочурливитѣ и блатиститѣ мѣста въ околностьта Ямболъ и Папазлий.

Linaria Iuss. *L. Elatine* Mill. По орницитѣ между с. Зимница и Черкешли Сливенско.

L. vulgaris L. Доволно разпространено растение около Нова-Загора, с. Ичера и Търново-Сейменъ.

L. genistaefolia Mill. По трѣвениститѣ мѣста въ околностьта на Чирпанъ, обикновено.

Veronica L. *V. Anagallis* L. По блатиститѣ мѣста въ околностьта на Чирпанъ обикновено.

V. Chmaedrys L. По трѣвениститѣ мѣста въ околностьта на Хасково, рѣдко.

V. Multifida L. Разпространено въ околностьта на с. Сотиря и Търново-Сейменъ.

V. arvensis L. По обработенитѣ мѣста при с. Каяджикъ и Борисовградъ.

V. triphyllos L. По трѣвениститѣ мѣста около Нова-Загора обикновено.

V. polita Fries. По орницитѣ при с. Зимница, Хасково и Уланлий.

V. praecox All. По нивитѣ и обработенитѣ мѣста около Търново-Сейменъ.

Melampyrum L. *M. arvense* L. По обработенитѣ мѣста при с. Сотиря Сливенска околия, обикновено.

Orobancheae Rich.

Phelipaea CM. *Ph. coerolea* CAM. Срѣща се тукъ-тамѣ между с. Скобелево и Кору-Чешме Хасковско.

Orobanche (L). *O. alba* Steph. По трѣвениститѣ мѣста въ околностьта на Чирпанъ и с. Пандаклий.

O. caryophyllacea Sm. По ливадитѣ въ околностьта на Нова-Загора.

O. major L. Срѣща се тукъ-тамъ около Хасково, с. Ичера и Търново-Сейменъ.

Verbenaceae Iuss.

Verbena L. *V. officinalis* L. По пуститѣ мѣста и пѫтищата въ околностьта на Чирпанъ, Борисовградъ, Папазлий и Търново-Сейменъ.

Labiatae Iuss.

Teucrium L. *T. Polium* L. По сухитѣ трѣвенисти мѣста край желѣзнопѫтната линия между Стралджа и Зимница.

T. chamaedrys L. По камениститѣ мѣста при с. Сотиря и Скобелево.

T. scordioides Schreb. По мочурливитѣ трѣвенисти мѣста въ околностьта на Нова-Загора, обикновено.

Ajuga L. *A. genevensis* L. Разпространено по трѣвениститѣ мѣста при с. Михаилово Чирпанско, Сотиря и с. Коруджий.

A. chamaepitys Schreb. По нивитѣ въ околностьта на Чирпанъ, с. Муратлий, Борисовградъ, Скобелево и Кору-Чешме.

Salvia L. *S. Sclarea* L. По трѣвениститѣ мѣста при с. Черкешлий и Сладъкъ Кладенецъ.

S. Aethiopsis L. Край шосето между Чирпанъ и с. Каялий, разпространено.

S. pratensis L. По трѣвениститѣ мѣста на Нова-Загора, с. Мурсалково, Лъджи—Татаркьой и с. Уланлий Айтоско.

S. virgata Ait. По сухитѣ трѣвинисти мѣста въ околностьта на Ямболъ и с. Каяджикъ.

S. nemorosa L. По трѣвиниститѣ мѣста край желѣзнопѫтната линия Керменлий — Зимница.

S. verticillata L. По пуститѣ и необработени мѣста около Хасково, с. Али-Пашино, Черкешлий и Каснаково.

Scutellaria L. *S. hastifolia* L. Край поточнитѣ мѣста около Нова-Загора и Ямболъ.

Prunella L. *P. vulgaris* L. По трѣвениститѣ мѣста и ливадитѣ въ околностьта на Хасково, Борисовградъ и Търново-Сейменъ обикновено.

Lamium L. *L. amplexicaule* L. По обработенитѣ мѣста въ околностьта на Чирпанъ, Керменлий, Зимница и Ичера.

L. purpureum L. По трѣвениститѣ мѣста около Борисовградъ рѣдко.

Galeopsis L. *G. Tetrahit* L. Край шосето Чирпанъ, с. Скобелево, тукъ-тамъ разсѣяно.

Betonica L. *B. officinalis* L. По ливадитѣ и трѣвениститѣ мѣста въ околностьта на Нова-Загора.

Stachys L. *S. germanica* L. По сухитѣ трѣвенисти мѣста въ околностьта на Ямболъ и с. Уланлий и Айтоско.

S. annua L. Разпространено по обработенитѣ мѣста около Хасково. Черкешлий и Каяджикъ.

Chaiturus Ehrh. *Ch. Marubiastrum* Ehrh. По пуститѣ мѣста около Чирпанъ, Борисовградъ, и Търново Сейменъ.

Ballota (L.) *B. nigra* L. По пуститѣ и необработенитѣ мѣста около Сливенъ, Папазлий, Скобелево и с. Коруджа.

Marrubium (L). *M. peregrinum* Icq. По пуститѣ и необработенитѣ мѣста край желѣзнопжтната линия между Търново-Сейменъ и Радново.

Sideritis L. *S. montana* L. Разпространено по сухитѣ трѣвенисти мѣста въ околностьта на Чирпанъ.

Nepeta L. *N. Cataria* L. По трѣвениститѣ мѣста край желѣзнопжтната станция при Ямболъ, с. Уланлий и Сотиря.

Glechoma L. *G. hirsuta* WK. По трѣвениститѣ мѣста при с. Сотиря, Лъджи—Татаркьой Хасковско.

Melissa L. *M. officinalis* L. Обикновено растение около с. Михаилово Чирпанско.

Clinopodium (Mch). *C. vulgare* L. По трѣвениститѣ мѣста при Нова-Загора и край желѣзнопжтната линия между Борисовградъ и Папазлий.

Calamintha (Mch. *C. officinalis* Mch. Край гориститѣ мѣста и храсталацитѣ между с. Михаилово и Али-Пашино Чирпанско, разпространено.

Origanum L. *O. vulgare* L. По сухитѣ трѣвенисти мѣста край желѣзнопжтната линия Търново-Сейменъ — Керменлий.

Thymus (L.) *T. Rochelianus* Čel. По трѣвениститѣ мѣста около с. Ичера, Ямболъ и Търново-Сейменъ.

T. striatus Vahl. По сухитѣ рътлини край шосето, което води отъ Чирпанъ за Хасково.

Mentha L. *M. aquatica* L. Край баритѣ и блатиститѣ мѣста въ околностьта на Нова-Загора.

M. silvestris L, Обикновено въ околностьта на Чирпанъ и Борисовградъ.

Lycopus L. *L. europaeus* L. Край воднитѣ мѣста при Ямболъ и Търново-Сейменъ.

Primilaceae Vent.

Lysimachia L. *Nummularia* L. По мочурливитѣ мѣста въ околностьта на Хасково, обикновено.

Anagalis L. *A. coerulea* Schreb. По нивитѣ въ околностьта на Карнобатъ — Ямболъ и с. Ичера.

A. arvensis L. Разпространено около Чирпанъ, с. Коруджа, Ханово Ямболско и Керменлий.

Plantagineae Vent.

Plantago L. *P. major* L. Обикновено растение около Нова-Загора, с. Страл джа, Синеджикъ Хасковско и с. Сотиря.

P. media L. По трѣвеничитѣ мѣста около Чирпанъ и с. Черкешлий.

P. lanceolata L. Разпространено въ околностьта на Хасково, с. Муратлий и с. Джиново Сливенско.

Amarantaceae Br.

Amarantus (L.) *A. retroflexus* L. По обработенитѣ мѣста въ околностьта на Нова Загора и Търново-Сейменъ.

Polycnemum L. *P. arvense* L. По сухитѣ трѣвенисти мѣста край шосето Чирпанъ—с. Скобелево.

Chenopodiaceae (Br.)

Chenopodium L. *Ch. urbicum* L. Разпространено въ околностьта на Търново-Сейменъ и Нова Загора.

Ch. album L. Твърдѣ разпространено около Чирпанъ, Борисовградъ и с. Керменлий.

Atiplex (L.) *A. rosea* L. По пуститѣ мѣста около с. Сладъкъ Кладенецъ, с. Черкешли и Нова Загора.

Polygonaceae Lndl.

Rumex L. *R. conglomeratus* Murr. Край воднитѣ мѣста въ околностьта на Ямболъ, обикновено.

R. acetossella L. По ливадитѣ при Нова Загора, Чирпанъ и с. Папазлий.

Polygonum L. *P. Hidropiper* L. Обикновено растение въ околностьта на Търново-Сейменъ и Чирпанъ.

P. mite Schrk. Край баритѣ въ околностьта на Нова Загора и с. Скобелево.

P. arenarium WK. По пѣсъчливитѣ мѣста край р. Марица при Търново-Сейменъ.

Lygia Fas. *L. Passerina* Fas. По орницитѣ край желѣзопжтната линия между с. Раднево и Керменлий.

Santalaceae Br.

Thesium L. *T. divaricatum* Ian. По сухитѣ каменисти рътлини между Чирпанъ и Хасково.

Aristolochieae E.

Aristolochia L. *A. Clematitis* L. По обработенитѣ мѣста въ околностьта на Ямболъ.

Euphorbiaceae Iuss.

Euphorbia L. *E. helioscopia* L. Доволно разпространено растение въ околностьта на Нова Загора, с. Папазлий и Търново-Сейменъ.

E. plathyphylla L. По пуститѣ мѣста вь околностьта на Чирпанъ и Борисовградъ, обикновено.

E. stricta L. Обикновено растение въ околностьта на Ямболъ и с. Папазлий.

E. polychroma Kerner. Край храсталацитѣ между с. Михаилово и с. Али-пашино Чирпанско.

E. esuloides Vel. Край нивитѣ и обработенитѣ мѣста около с. Черкешлий и Ямболъ.

E. Cyparissias L. По трѣвиститѣ мѣста между с. Каялий и Скобелево.

E. chamaesyces L. Това растение е едногодишно, съвсѣмъ низко. Нѣжното му стъбълце лежи непосредствено върху земята и клонкитѣ си разпростира по разни направления по земята. Листчетата срѣщуположни, доста нараздалечъ едно отъ друго, яйцевидни, почти закржглени, снабдени съ дребнички прилистници, кжсоопашати, въ основата закривени. Стъблото и листата сж или голи или пъкъ съ корави косъмци покрити. Цвѣтчетата изникватъ по единично отъ листнитѣ пазвици, тѣ сж съвсѣмъ дребнички; жлезицитѣ сж червени и цѣли; кутийката гладка, сѣменцата напрѣчно набръчкани.

Artocarpeae DC.

Ficus L. *F. carica* L. По каменистите и припечни склонове на Гаговецъ и Айвалж-дере около Сливенъ.

Urticaceae E.

Urtica L. *U. urens* L. Разпространено въ околностьта на Търново-Сейменъ, с. Балабанлий, Скобелево и Папазлий.

U. dioica L. Обикновено въ околностьта на Нова Загора, с. Кору-чешме, Михаилово и Ичера.

Parietaria L. *P. erecta* M. K. Край храсталацитѣ при с. Сотиря, Чирпанъ и Ямболъ.

Cannabineae L.

Humulus L. *H. Lupulus* L. Край храсталацитѣ и гористи мѣста между Търново-Сейменъ и Керменлий, с. Михаилово Чирпанско. обикновено.

Cannabis L. *C. sativa* L. Разпространено растение около Нова Загора, с. Муратлий, Кору-чешме — Скобелево и Папазлий.

Ulmaceae Mirb.

Ulmus L. *U. campestris* (L.) Sm. Разпространено въ околностьта на Търново-Сейменъ и Сливенъ.

Juglandeae DC.

Juglans L. *I. regia* L. Обикновено въ околностьта на Хасково и с. Сотиря.

Cupultferae Rich.

Quercus L. *Q. pubescens* Wlld. По гориститѣ мѣста при манастира Св. Спасъ около Сливенъ.

P. pedunculata Ehrh. По гориститѣ мѣста въ Айтоския балканъ.

Corylus L. *C. Avellana* L. Изъ храсталацитѣ и гориститѣ мѣста въ околностьта на Хасково.

Salicineae Rich.

Populus L. *P. alba* L. Разпространено въ околностьта на Ямболъ, Нова Загора и Борисовградъ.

P. tremula L. Изъ гориститѣ мѣста въ Айтоския балканъ и с. Михаилово.

Salix L. *S. alba* L. Разпространено около Чирпанъ, Търново-Сейменъ, Скобелево и Муратлий.

S. fragilis L. Край р. Марица при с. Скобелево и Търново-Сейменъ.

S. purpurea L. Обикновено въ околностьта на Ямболъ.

Betulaceae Brtl.

Alnus G. *A. glutinosa* G. Край р. Тунджа около Ямболъ.

Monocotyledoneae.

Butomaceae Lndl.

Butomus L. *B. umbelatus* L. Край воднитѣ мѣста и баритѣ между Сладъкъ Кладенецъ и Раднево, Скобелево, Папазлий.

Alismaceae Rich.

Alisma (L.) *A. Plantago* L. По блатиститѣ мѣста въ околностьта на Нова Загора, Търново-Сейменъ, Кору-чешме и Зимница.

Orchideae L.

Orchis Br. (L.) *O. Morio* L. По трѣвениститѣ мѣста въ околностьта на Хасково и Търново-Сейменъ.

O. coriophora L. По трѣвениститѣ мѣста при с. Сотиря и Каяджикъ.

O. militaris L. Край храсталацитѣ въ околностьта на Айтосъ, малко разпространено.

O. mascula L. На Равната рѣка и Гунчовъ азмакъ въ Сливненския балканъ.

O. incarnata L. По мочурливитѣ мѣста между Борисовградъ и Папазлий.

Ophrys L. (SW). *O. aranifera* Huds. По припечнитѣ мѣста въ околностьта на Хасково.

Irideae Br.

Iris (L.) *I. Pseudocorus* L. По блатиститѣ мѣста въ околностьта на Нова Загора и Керменлий.

Gladiolus L. *G. segetum* (Gawl.). Измежду посѣвитѣ при с. Коруджа, Уланлий и Каяджикъ.

G. communis L. Между с. Зимница и Черкешлий.

Amaryllideae Br.

Galanthus L. *G. nivulis* L. Разпространено около с. Сотиря.

Asparageae DC.

Asparagus L. *A. tenuifolius* Lam. По припечнитѣ рътлини въ околностьта на Ямболъ, край желѣзопжтната станция при с. Раднево и с. Муратлий.

A. Verticillatus L. По трѣвениститѣ мѣста при с. Уланлий Айтоска околия.

Polygonatum Mch. *P. multiflorum* All. Въ околностьта на с. Сотиря, Сливненска околия.

Dioscoreae DC.

Tamus L. *T. communis* L. Край храсталацитѣ въ околностьта на Ямболъ, с. Джиново Сливненско, с. Кадж-кьой и Раднево.

Liliaceae DC.

Anthericum L. p. p. *A. ramosum* L. По припечнитѣ каменисти рътлини между с. Скобелево и Кору-чешме Хасковско.

Lilium L. *L. Martagon* L. Изъ гориститѣ мѣста между с. Михаилово и с. Али-пашино Чирпанско.

Gagea Slsb. *G. arvensis* Dmrt. Schult. По сухитѣ трѣвенисти мѣста въ околностьта на Борисовградъ, с. Пандаклий Ямболско и с. Коруджа.

G. minima Schult. Срѣща се тукъ-тамъ въ околностьта на Търново-Сейменъ.

G. lutea Ker. Schult. По влажнитѣ трѣвенисти мѣста въ околностьта на Нова Загора, рѣдко.

G. stenopetala Rchb. Разпространено по сухитѣ трѣвенисти мѣста между Чирпанско и Каялий.

Ornithogalum (L.) *O. chloranthum* Saut. По обработенитѣ мѣста при с. Папазлий.

O. narbonense L. Изъ между посѣвитѣ въ околностьта на Чирпанъ и с. Мансарлий Ямболско.

O. comosum L. По трѣвениститѣ мѣста между с. Зимница и с. Черкешлий.

Muscari Tourn. *M. tenuiflorum* Tsch. По трѣвиститѣ мѣста при с. Черкешлий и Стралджа.

M. neglectum Guss. По сухитѣ трѣвенисти мѣста въ околностьта на Търново-Сейменъ.

Allium L. *A. paniculatum* L. Край храсталацитѣ между с. Михаилово и Чирпанъ.

A. scordoprasum L. По нивитѣ и трѣвениститѣ мѣста при с. Мансарлий Ямболска околия.

A. rotundum L. По сухитѣ трѣвенисти мѣста въ околностьта на Хасково, срѣща се начесто.

A. segentum Ian. По трѣвениститѣ мѣста въ околностьта на Стара Загора.

A. gutatum Stev. По сухитѣ трѣвенисти мѣста въ околностьта на Ямболъ, малко разпространено.

Colchicaceae DC.

Colchicum L. *C. autumnale* L. По пасбищата и ливадитѣ при с. Лъджи-Татаркой Хасковско.

Juncaceae Fr.

Iuncus (L.) D. C. *I. effussus* L. По трѣвениститѣ мѣста край желѣзопжтната станция край Сладъкъ Кладенецъ и с. Синеджикъ Хасковско.

I. conglomeratus L. Разпространено въ околностьта на Нова Загора, Търново-Сейменъ и с. Каснаково.

I. glaucus Ehrh. Обикновено по трѣвениститѣ мѣста около Ямболъ, Борисовградъ и с. Каяджикъ.

I. compressus Iacq. По мочурливитѣ мѣста въ околностьта на Нова Загора, с. Скобелево и Папазлий.

I. atratus Krock. По влажнитѣ трѣвенисти мѣста въ околностьта на Ямболъ край р. Тунджа.

I. lamprocarpus Ehrh. По мочурливитѣ мѣста около Ямболъ и с. Папазлий.

I. buffonius L. Разпространено при с. Сладъкъ Кладенецъ и Търново Сейменъ.

I. obtusiflorus Ehrh. По влажнитѣ трѣвенисти мѣста около Папазлий.

Lemnaceae Dmrt.

Lemna L. *L. minor* L. По блатиститѣ мѣста при Нова-Загора, обикновено.

L. trisulca L. Срѣща се тукъ-тамъ въ околностьта на Ямболъ.

Typhaceae DC.

Typha L. *T. angustifolia* L. Покрай блатиститѣ мѣста и баритѣ при Чирпанъ и Сладъкъ Кладенецъ.

T. latifolia L. По брѣговетѣ на р. Тунджа въ околностьта на Ямболъ.

Spargonium L. *S. ramosum* L. Край поточнитѣ и блатиститѣ мѣста въ околностьта на Нова-Загора, разпространено.

Cyperaceae DC.

Carex L. *C. divisa* Hnds. По трѣвениститѣ мѣста въ околностьта на Сливенъ и с. Коруджа.

C. vulpina L. По влажнитѣ трѣвенисти мѣста около Нова-Загора и Папазлий.

C. muricata L. По трѣвениститѣ мѣста при Михаилово Чирпанско.

C. leporina L. По трѣвениститѣ мѣста въ околностьта на Сливенъ.

C. acuta L. По мочурливитѣ и блатиститѣ мѣста въ околностьта на Борисовградъ и Сладъкъ Кладенецъ.

C. humilis L. Leuss. По трѣвениститѣ мѣста въ околностьта на Търново-Сейменъ.

C. praecox L. Iacq. По сухитѣ трѣвенисти мѣста около Чирпанъ и с. Муратлий Старо-Загорско.

C. tomentosa L. По трѣвениститѣ мѣста въ околностьта на Ямболъ и с. Ичера Сливенско.

C. glauca Scop. Разпространено въ околностьта на Хасково, с. Лъджи-Татаркьой и Раднево.

C. riparia L. Curt. По блатиститѣ мѣста и баритѣ въ околностьта на Нова-Загора и с. Скобелево.

C. hirta L. Обикновено растение въ околностьта на Хасково, с. Атларе и Търново-Сейменъ.

C. distans L. По мочурливитѣ трѣвенисти мѣста въ околностьта на Айтосъ, рѣдко.

Scirpus L. *S. Tabernaemontani* L. По блатиститѣ мѣста край р. Марица при Търново Сейменъ.

S. maritimus L. Край баритѣ и блатиститѣ мѣста въ околностьта на Ямболъ.

S. compressus Pers. По мочурливитѣ трѣвенисти мѣста въ околностьта на Стара-Загора.

Heleocharis R Br. *H. palustris* R Br. По блатиститѣ мѣста въ околностьта на Ямболъ и Чирпанъ.

Cyperus L. *C. flavescens* L. По влажнитѣ пѣсъчливи мѣста край р. Марица при с. Скобелево, разпространено.

C. fuscus L. Доволно разпространено растение въ околностьта на Ямболъ.

C. glaber L. По блатиститѣ мѣста въ околностьта на Нова-Загора и с. Папазлий.

C. glomeratus L. По блатиститѣ мѣста около Стара-Загора обикновено.

C. longus L. По край баритѣ и блатиститѣ мѣста въ околностьта на Нова-Загора, обикновено.

Gramineae.

Shorghum P. *S. halepense* P. По нивитѣ и сухитѣ трѣвенисти мѣста въ околностьта на Чирпанъ и с. Черкешлий.

Chrysopogon Trin. *Ch. Gryllus* Trin. По трѣвениститѣ мѣста въ околностьта на Чирпанъ, Търново-Сейменъ и Папазлий.

Andropogon (L.) *A. Ischaemum* L. По сухитѣ трѣвенисти мѣста въ околностьта на Ямболъ и с. Муратлий Старозагорско.

Setaria P. B. *S. glauca* P. B. Разпространено при с. Ичера, Балабанлий и Михаилово.

S. verticillata P. B. По трѣвениститѣ мѣста около Хасково, с. Аладаглий Сливенско и с. Семихче.

Panicum (L.) *P. sanguinale* L. Обикновено растение около Стара-Загора и Папазлий.

Tragus Hall. *T. recomosus* Hall. По трѣвениститѣ мѣста около Хасково, с. Мурсалково и Търново-Сейменъ.

Cynodon Bich. *C. Dactylon* Pers. Обикновено растение около с. Атлари Новозагорско, Раднево, Каялий и с. Идирлий.

Anthoxanthum L. *A. odoratum* L. Разпространено около Ямболъ Хасково, Скобелево, Ичера и с. Омурово Чирпанско.

Phleum L. *Ph. asperum* Vill. По трѣвиниститѣ мѣста въ околностьта на Чирпанъ.

Alopecurus L. *A. pratensis* L. По ливадитѣ и трѣвениститѣ мѣста въ околностьта на Хасково.

Calamagrostis Roth. *C. epigeios* Roth. Край храсталацитѣ между с. Михаилово и с. Али-Пашино.

Agrostis (L.) *A. alba* L. По мочурливитѣ ливади и трѣвениститѣ мѣста при с. Сотиря и Лъджи-Татаркьой Хасковско.

Aira (L.) *A. capillaris* Host. Разпространено по сухитѣ трѣвенисти мѣста между Търново-Сейменъ и Сладъкъ Кладенецъ.

Holcus L. *H. lanatus* L. Край поточнитѣ мѣста въ околностьта на Ямболъ.

Avena (L). *A. fatua* L. Разпространено изъ между посѣвитѣ въ околностьта на Чирпанъ, Скобелево, с. Памукчии и с. Стралджа.

Melica L. *M. nebrodensis* Parl. По каменистите склонове въ околностьта на Сливенъ, малко разпространено.

M. picta C. K. Край храсталацитѣ около Айтосъ.

Dactylis L. *D. glomerata* L. Разпространено по трѣвенистите мѣста около Търново-Сейменъ, Чирпанъ и с. Каялий.

Bromus L. *B. inermis* Leyss. Разпространено около с. Раднево.

B. tectorum L. По пуститѣ мѣста навредъ около Хасково, с. Аликария, Уланлий и Чирпанъ.

B. squarrosus L. Доволно разпространено растение въ околностьта на Сливенъ и Нова-Загора.

B. mollis L. По трѣвенистите мѣста около Търново-Сейменъ.

B. arvensis L. По сухитѣ трѣвенисти мѣста въ околностьта на Стара-Загора, с. Керменлий и Ичера.

Festuca L. *F. ovina* L. По трѣвенистите мѣста около Айтосъ, Скобелево — Кору-Чешме.

F glauca Lam. По скалистите склонове въ Сливенския балканъ.

F. elatior L. По трѣвенистите мѣста въ околностьта на Хасково, рѣдко се срѣща.

Glyceria Br. *G. fluitans* Fries. Край поточнитѣ мѣста между Борисовградъ и Папазлий.

B. media Whlnb. Край воднитѣ мѣста въ околностьта на Нова-Загора и Търново-Сейменъ.

Briza L. *B. media* L. По сухитѣ трѣвенисти мѣста между с. Михаилово и Чирпанъ.

Eragrostis P. B. *E. pilosa* P. B. По сухитѣ трѣвенисти мѣста около с. Ичера и Раднево.

E. major Host. По обработенитѣ мѣста въ околностьта на Ямболъ.

Poa (L) *P. pratensis* L. По сухитѣ трѣвенисти мѣста около с. Идирлии, Могила, Търново-Сейменъ и Борисовградъ.

P. compressa L. Разпространено въ околностьта на Ямболъ и Нова-Загора.

P. bulbosa L. По сухитѣ трѣвенисти мѣста около Чирпанъ, Сливенъ и Търново-Сейменъ.

Catabrosa P. B. *C. aquatica* P. B. Край поточнитѣ мѣста между Хасково и Лъджа Татаркьой.

Elymus L. *E. crinitus* Schrb. По сухитѣ рътлини въ околнбстьта на Търново-Сейменъ.

Hordeum L. *H. maritimum* Witb. По трѣвениститѣ мѣста между с. Раднево и Нова-Загора.

H. murinum L. По сухитѣ трѣвенисти мѣста около Хасково, Сотиря и Каялий.

Aegilops L. *Ae. cylindica* Host. По сухитѣ трѣвенисти мѣста навредъ въ околностьта на Хасково, разпространено.

Triticum L. *T. rigidum* Schd. Срѣща се тукъ-тамъ въ околностьта на Айтосъ.

T. repens L. По трѣвениститѣ мѣста въ околностьта на Чирпанъ, Стара-Загора и с. Ичера.

T. villosum M. B. По пуститѣ мѣста около Търново-Сейменъ, Скобелево и с. Пандаклий.

Lolium L. *L. temulentum* L. Изъ между посѣвитѣ около с. Каснаково Хасковско, Уланлий, Зимница и с. Бѣлчево.

L. perenne L. Обикновено растение при с. Балабанлий, Коруchешме и Радново.

Cryptogamae Vasculares.

Equisetaceae DC.

Equisetûm L. *E. arvense* L. По нивитѣ и трѣвиститѣ мѣста около с. Сотиря и Чирпанъ.

E. palustre L. По мочурливитѣ мѣста въ околностьта на Нова-Загора, рѣдко се срѣща.

Polypodiaceae Br.

Asplenium (L) *A. Trichomanes* L. По камениститѣ мѣста въ Айтоския балканъ.

София, 3 ноември, 1907 год.

Материали върху флората на Севлиевско.

Отъ Ив. Нейчевъ.

Прѣзъ 1901 и 1902 год. събирахъ флористични материали отъ Севлиевско. По-голѣмата часть отъ тѣхъ публикувахъ въ „Пер. списание" (кн. LXIV, св. 3—4), а по-малката, като по критична и трудна за проучване остана да опрѣдѣля по-послѣ при по-благоприятенъ случай. Настоящата малка работа е продължение отъ първата и обема именно тия по послѣ опрѣдѣлени материали. Изъ между тѣхъ азъ отбѣлѣзвамъ около 20 вида, вариетети и форми, нови за българската флора, а единъ видъ и два вариетета нови изобщо за флората. Диагнозитѣ на послѣднитѣ за пръвъ пѫть тукъ обнародвамъ, а новитѣ за българската флора сѫ отбѣлѣзани съ курсивъ. При това въ настоящата статийка азъ поправямъ нѣкои по-рано погрѣшно опрѣдѣлени отъ мене видове. Сѫщо въ първата ми работа погрѣшно е уведенъ Medicago glutinosa M. B., като новъ видъ на нашата флора.

Материалитѣ, що излагамъ тука, сѫ проучвани въ ботаническия институтъ при университета. По-голѣмата часть отъ тѣхъ сѫ сравнявани съ находещитѣ се екземпляри отъ български и европейски сбирки въ ботаническия институтъ.

Ranunculaceae Iuss.

Ranunculus Sardous Cr. v. parvulus L. По ливадни мѣста около Севлиево. Май. Нашитѣ екземпляри сравнени съ тия отъ Corfu, се отличаватъ, че долнитѣ имъ листа не сѫ цѣли, а тридѣлни. — *R. polyanthemos* L. var. **latifissus** Simk. (= var. latifolius Rupr. Fl. Cauc. p. 16. non Wall). По ливадни мѣста около Севлиево. Май. Този вариететъ е застѫпенъ въ двѣ форми: а) дребна и б) много едра. Послѣднята е събирана изъ влажни ливадни мѣста на Баадалата.

Thalictrum collinum Wall. Край храсталачни трѣвисти мѣста на Баадалата, Крушевскитѣ лозя, Чакала при Севлиево. Май.

Silenaceae Lndl.

Melandryum album (Mill.). Garcke. По сѣнчести влажни мѣста на Мармарча, Киревата воденица и Баадалата. Май. Екземпляритѣ отъ тѣзи мѣстности рѣзко се различаватъ по неразклоненото си стъбло и широкитѣ листа отъ екземпляритѣ, събирани край водата при Чакала. (Гл. „Материали по флората на Севлиевско").

Dianthus Vandasii Vel. var. **Sevliviensis** Deg. et Neič *). Изъ марашкитѣ лозя, Мармарча, Киревата воденица. Май.

A typo differt calycibus longioribus, imprimis autem squamis *longe* aristatis (nec tantum cuspidatis), arista ad 4 m. m. longa terminatis, bracteisque angustioribus, longioribus, unaltera capitulum subsuperante et foliis latioribus planiusculis. Forma fere intermedia inter D. Vandasii Vel. et D. australem Panč. Habit. in Bulgaria, prope Sevlievo.

D. **Subgiganteus** Borb. По трѣвисти ливадни мѣста на Баадалата. Юлий.

Capitulum illi D. gigantes simile, praecipue calycis squamis sensim attenuatis, differt tamen *arista squamarum elongata.* — D. **Haynaldianus** Borb. (D. intermedius Boiss. non al). Изъ марашкитѣ лозя при Севлиево. Юлий.

Malvaceae Br.

Lavatera thuringiaca L. β. var. bulgarica Vel. По трѣвисти храсталачни мѣста на Баадалата, Мармарча. Май, въ разцвѣтъ. — *L. thuringiaca* L. j.) var. **Urumovii** m. Край храсталака около Киревата воденица при Севлиево. Юлий въ развѣтъ.

A typo differt floribus longe pedicellatis (4—4$^1/_2$ cm.), indumento magis hirsutis. lobo medio foliorum (an etiam inferiorum) longe protenso. Hab. in Bulgaria prope Sevlievo. Iulio.

Althaea micrantha W. Край храсталачни мѣста около Севлиево. Май, още неразцъвналъ.

Papilionaceae L.

Genista elatior Koch. По трѣвисти, край храсталачни мѣста на Баадалата. Юлий. — **G. hungarica** Ker. (Ovarium sericeum). По сѫщитѣ мѣста. Май.

---

*) Диагнозата на тоя новъ вариететъ за пръвъ пѫть обнародвамъ тукъ.

Cytisus leucanthus W. K. По трѣвисти мѣста около Мармарча. Юлий съ плодове. Различава се отъ C. albus и C. Frivaldskyanus Deg. по голитѣ си отъ горнята страна листа и по този бѣлѣгъ е най-близко сроденъ съ C. leucanthus, обаче различава се отъ послѣдния по отстоящо гѫсто косместитѣ си плодове. Плодоветѣ на C. leucanthus сѫ покрити съ полегнали копринoвидни косми, при това той има тѣсни продълговати листенца.—*C. Frivaldskyanus* Deg. край гористи мѣста на Баадалата. Май, въ разцвѣтъ.

Различава се отъ C. albus Hacqn. по отстоящо-дългокосматата си чашка, по косматитѣ си крила и ладийка и е съвсѣмъ близко стоящъ до C. Frivaldskyanus Deg., отъ който нашето растение се отклонява само по по-слабия си и по малко отстоящъ индументъ на клонкитѣ. Интересно е по нататъшното проучване на тази форма, при което би се забѣлѣзали и други отклонения.

Dorycnium intermedium Led. Трѣвисти мѣста около Севлиево. Юлий, въ разцвѣтъ. — **D. macedonicum** Degen et Dörfl. По сѫщитѣ мѣста. Май, въ разцвѣтъ.

Lathyrus **megalanthus** Stenb. *) Край чошмата за Крушевскитѣ лозя; край ливадни мѣста на Баадалата. Май.

Orobus **versicolor** Gmel. Храсталачни мѣста на Крушевски баирь. Априлъ, въ разцвѣтъ; рѣдко.

Vicia cracca L. Изъ ливадни мѣста около Севлиево. Юлий.

Roseae DC.

Potentilla recta L. var. *balcanica* Th. Wolf. Край лозята на Крушевски баирь; по трѣвисти мѣста на Баадалата. Юлий, често се срѣща.

Onagrarieae Iuss.

Epilobium **adnatum** Grsb. Край водитѣ на Мармарча. Юлий.

Umbelliferae Iuss.

Pastinaca **elatior** Roch. Изъ храсталачни мѣста между Киревата воденица и Мънастирското, рѣдко. Юлий, току що се разцъвтѣло.

Heracleum sibiricum L. Край ливадни и влажни мѣста около Киревата воденица. Юлий.

---

*) Екземпляритѣ отъ послѣднето мѣсто погрѣшно сѫ публикувани за L. silvestris L. (гл. моитѣ „Материали по флората на Севлиевско").

Pimpinella Sp. По трѣвисти мѣста на Мармарча. Юлий. Поради недостатъченъ материалъ не може за сега да се опрѣдѣли.

Rubiaceae Iuss.

Galium **Heuffelii** Borb. *) По трѣвисти мѣста на Мармарча. Юлий, въ разцвѣтъ.

Asperula galioides M. B. f. **hirsuta** Wrb. Край храсталака на Крушевски баиръ. Май, въ разцвѣтъ. — *A. Aparine* M. B. Трѣвисти мѣста около Мармарча. Юлий, въ разцвѣтъ

Compositae Iuss.

Inula cordata Boiss. Край ливадни мѣста и лозята на Балъкянаса при Севлиево.

Pulcaria dysenterica Gaertn. Трѣвисти мѣста около Мармарча. Юлий, въ разцвѣтъ.

Achillea **pannonica** Schel. Край гористи трѣвисти мѣста на Баадалата. Юлий, въ разцвѣтъ.

Cirsium arvense Scop. β. mite Koch! Край Мармарча.

Centaurea Neiceffii Sp. nov. Deg. et Wag. Изъ крушевскитѣ лозя, рѣдко. Май.

Perennis? Caulibus sat elatis angulato-striatis, crispule puberulis et parse floccosis, in parse superiore ramosis. Foliis inferioribus . . . . mediis coriaceis scabridis insuper glandulis albis sessilibus utrinque adspersis, in lacinias anguste lanceolatas pinnatisectis capitulis mediocribus ovatis, involucriphyllis imis et intermedis ovatis in appendices brunneas triangulares abeuntibus, (appendices utrinque longiuscule flavo ciliatis ciliis scabridis flexuosis) in spinam terminalem validiusculam ciliis sublongeorem flavidam pungentem abeuntibus, phyllis intimis elongatis concavis in appendicem flavidam concavam pectinato ciliatam margine hyalinam decurrentem abeuntibus flosculis sulphureis glabris; acheniis (junioribus) brunneis, hirsutis, pappo sordido subaequilonga superatis.

Habitat in Bulgaria prope Sevlievo. Julio, 1902.

Planta C. orientali L. affinis sed involucri phyllorum forma et colore, spina terminali valida, capitulis angustioribus diversa. Cent. orientalis enim habet appendices medias latas ovatas flavas ad mediam partem usque pectinato incisam Cent. Neiceffii autem appendices aequilateraliter triangulares brunneas et cilias ipsa

*) Тоя видъ погрѣшно е опрѣдѣленъ и публикуванъ за G. turcicum Vel. (гл. „Материали за Севлиевската флора").

appendice oricutibus longiores flexuosas cilia terminalis in Cent. orientali caeteris aequilonga vel brevior, in Cent. Neiceffii longior, pungens. A. C. Maugettae Podpera (in Vesh. der K. K. Zool. Bot. Ges. Wien. 1902. p. 661) differt foliorum sequenti non aristalatis sed mucronatis. Capitulis ovatis nec ovato-oblongis (conicis) involucri phyllis non in appendices scariosas ferrugineas abeuntibus sed parte inferiore viridi coriacea, appendice ipsa nitense brunnea aequaliter coriacea lateribus ciliata apice spinulosa, partem viridem squamarum occultante.

Planta aspectu quasi C. stereophylla Ben. X. orientalis L. sed flosculorum color foliorumque glandule sessiles quas nec in Cent. orientali nec in C. stereophylla vidimus inpediat hauc plantam pro hybridam conciderare.

C. Jurineaefolia Boiss. f. epapposa! По сухи припечни мѣста около Севлиево и Мармарча*).

C. Markiana (Banatica X. stenolepis). J. Wag.**) Ливадни мѣста на Баадалата, често. Юлий, въ разцвѣтъ.

Taraxacum laevigatum (W) DC. По влажни трѣвисти мѣста край Арнаудовата воденица при Севлиево. Май.

Crepis setosa Hall. f. var. **calvifrons** Borb. По трѣвисти мѣста и край пжтищата около Мармарча. Юлий, въ разцвѣтъ.

C. roeadifolia M. B. f. **calvescens** = rami sulglabri. По пѣсъчливи трѣвисти мѣста на Крушовски баирь. Май, често.

По външния си изгледъ този видъ лесно може да се смѣси съ C. foetida L,, но се отличава отъ послѣдния, че нѣма жлѣзи по инволукра.

Hieracium cymosum L. По трѣвисти мѣста къмъ Крушовскитѣ лозя. Май.

Tragopogon majus *Jacq.* По трѣвисти мѣста и марашкитѣ лозя при Севлиево. Май.

Scorzonera stricta Horn. Изъ марашкитѣ лозя при Севлиево. Май, още не разцъвналъ.

Leontodon **hispidus** L. По трѣвисти ливадни и влажни мѣста на Баадалата, Крушовски баирь. Май.

---

*) Този видъ погрѣшно е обнародванъ за C. ovina Pall. („Материали за Севлиево").

**) Сжщо и този видъ погрѣшно е публикуванъ за C. rasgradensis Vel. („Материали за Севлиево").

Convolvulaceae Vent.

Cuscuta europaea. L. Върху Sambucus ebulus при Мармарча и Киревата воденица. Юлий.

Boragineae Iuss.

Pulmonaria mollissma Kern. Сѣнчисти мѣста на мънастирското при Севлиево. Априлъ.

Personatae L.

Veronica Velenorvskyi Uechtr. Край водитѣ при Мармарча. Рѣдко.

Orobancheae Rich.

Orobanche pubescens Uvr. Гористи мѣста на Баадалата. Май.

Labiatae Iuss.

Prunella intermedia Link. По влажни трѣвисти мѣста около Мармарча. Юлий, рѣдко.

Salvia villicaulis Borb. По трѣвисти ливадни мѣста на Баадалата. Юлий, въ разцвѣтъ.

Poligonaceae Lndl.

Polygonum aviculare L. f. **segetum.** Край пжтекитѣ на Марашкитѣ лозя. Май, току що цъвналъ. — P. *tomentosum* Schenk. По влажни мѣста на Мармарча. Май.

Eupporbiaceae Iuss.

Euphorbia **Schurû** Simk. По сухи мѣста на Крушовски баиръ. — E. *glareosa* Vel vel *pannonica* Host? (Capsula nondum evoluta). По сжщитѣ мѣста. — E. *platyphylla* L. *var. literata* Jacqn. Край влажни, ливадни мѣста. Априлъ.

Cupuliferae Rich.

Quercus pubescens Wlld. Гористи мѣста на Баадалата.

Iuncaceae Fr.

Iuncus articulatus L. По блатисти мѣста на Кожакъръ при Севлиево. Май.

Cyperaceae DC.

Carex pendula Huds. Край водитѣ на Мармарча. Юлий, съ плодове.

Gramineae Iuss.

Phleum phleoides (L). Simk. Изъ лозята и сухи мѣста по Крушовски баирь.

Ventenata avenacea Koll. По трѣвисти край гористи мѣста около Севииево. Май.

Koeleria cristata L (Domin) (K. gracilis Pers.) **var. leiophylla** Hackel. По трѣвисти сухи мѣста около Севлиево.

Bromus **vestitus** Schrad. Трѣвисти мѣста около Севлиево. Юлий. — B. **japonicus** Thungb. v. **Subsquarosus** Borb. Трѣвисти мѣста при мънастирското. Май. — *B. Commutatus* Schrad. Ливадни мѣста около Севлиево. Май. — *B. Commutatus* Schrad. var. **apricus** Simonk. По сѫщитѣ мѣста. — B. *hordaceus* L. По сухи трѣвисти мѣста около Севлиево.

Festuca pratensis Huds. По сѫщитѣ мѣста. Май.

Poa silvatica Guss. По сѣнчести, край гористи и влажни мѣста около Севлиево. Май. — *P. nemoralis* L. По сѣнчести гористи мѣста на Мънастирското, Киревата воденица. Юлий. — *P. trivalis* L. По влажни и мочурливи мѣста. Май.

София, май 1907 г.

РАЗВОЙ НА ДѢТСКИЯ ГОВОРЪ.

(Материали отъ собствени наблюдения, наредени въ хронологиченъ строй.)

Д-ръ Ив. А. Георговъ.

Тоя материалъ е разработенъ въ извѣстни посоки въ моитѣ двѣ разправи: 1) „Първитѣ начала на езиковния изразъ за самосъзнанието у дѣцата" („Периодическо списание", кн. LXVI), излѣзла и на нѣмски подъ насловъ „Die ersten Anfänge des sprachlichen Ausdrucks für das Selbsbewussisein bei Kindern" като статия въ списанието „Archiv für die gesamte Psychologie", V. Band, 3. und 4. Heft и послѣ въ отдѣлна книжка като 1. Heft des II. Bandes отъ изданието „Sammlung von Abhandlungen zur psychologischen Pädagogik herausgegeben von E. Meumann" Leipzig 1905, 2) „Приносъ къмъ граматичния развой на дѣтския говоръ" („Годишникъ" на софийския университетъ за 1906. година), на нѣмски подъ насловъ „Ein Beitrag zur grammatischen Entwicklung der Kindersprache" като статия въ „Archiv für die gesamte Psychologie", XI. Band, 3. und 4. Heft и въ отдѣлна книжка като 3. Heft des II. Bandes отъ „Sammlung von Abhandlungen etc." 1908. Въ тия разправи е посочено и подробно, какъ сж събирани тия материали отъ наблюденията надъ говора на моитѣ два сина, Владимиръ, роденъ на 23. октомврий 1889. година, и Евгений, роденъ на 21. ноемврий 1890. година.

Тука трѣбва да обърна вниманието на читателя върху малката грѣшка, която се вмъкна при означаване днитѣ на говора на *първия* ми синъ поради това, че не зехъ въ внимание при него, какво годината 1892. бѣ високосна, поради което отъ 860. день нататъкъ трѣбва да се прибавя къмъ числото винаги още единица, тъй че намѣсто 860 трѣбва да се зима 861, намѣсто 1003—1004 и т. н.

А. Първиятъ ми синъ.

Първа година.

Шести мѣсецъ (152. до 182. день):

ма-ма — казва нѣколко пжти едно слѣдъ друго.

Седми мѣсецъ (183—212):

га-га-га и: *ка-ка* — казва около края на тоя мѣсецъ.

Осми мѣсецъ (213—243):

230: *ба-ба* — казва съвсѣмъ ясно на 230. день;
231: *ма-ма-ма-ма* — казва съвсѣмъ ясно и го казва постоянно на 231. день.

Девети мѣсецъ (244—273):

244: *рррр* — подражава съвсѣмъ добрѣ, като му казва това майка му, и отъ тоя день винаги повтаря *рррр*, когато нѣкой му каже това;
266: *та-та-та* — казва съвсѣмъ ясно, слѣдъ като и прѣди това врѣме казва нѣщо подобно.

Втора година.

Четирнайсети мѣсецъ (387—426):

410: Като му се каже: стучи! (=хлопай!—баба му и майка му му казватъ така на руски), хлопа на вратата, като прави юмрукъ съ ржката (около 410);
412: *дза* (= дай) — захваща да казва около 412. день, но сѫщо казва така понѣкога и като дава нѣщо;
425: когато му казахъ еднажъ: браво! отиде да хлопа на вратата, вѣроятно мислейки, че то значи сѫщото както и: стучи! защото обикновено когато на поканата ми: стучи! отиваше да хлопа, винаги му казвахъ: браво! (кждѣ 425).

Петнайсети мѣсецъ (427—457):

ка-ка (за: *кики*) — казва, когато се крие или подражава криене — въ първитѣ дни на тоя мѣсецъ, но кждѣ срѣдата на мѣсеца почти изчезва тая дума (така — *кики*—казваше му слугинята, когато се прѣструваше, че се крие);
танцува, когато му се пѣе или свири първиятъ дѣлъ отъ „Шуми Марица"; при други мелодии — не или твърдѣ рѣдко (начало на тоя мѣсецъ);
та и: *да* — казва, когато иска нѣщо (въ началото на тоя мѣсецъ);
на — повтаря често, когато му се каже това прѣдъ него (въ първата половина на тоя мѣсецъ);
ма-ма-ма — казва често за себе си, ала не иска да казва това по подражание, и то повече отъ своеволие нежели заради това, че не може (въ първата половина на тоя мѣсецъ; това *ма* дълго врѣме до това не го бѣ употрѣбялъ);
фа! — казва, когато зацапа или измокри ржичкитѣ си и дохожда и ги показва (въ началото на тоя мѣсецъ, дори и по-рано);
440: разбира, като му се каже: хлѣбъ — и знае, дѣ лежи той (кждѣ 440);
445: разбира, когато му казватъ: не бива, нельзя (руски), сир. да пипа нѣщо, и върши тъкмо това, което му се забранява съ тия думи (кждѣ 445);
446, 447: *фа* — казва, като ми подава мнима сметь (каль), която зима отъ пода, и идейки при мене, иска да му отворя ржката; повтаря често това;

445, 446:

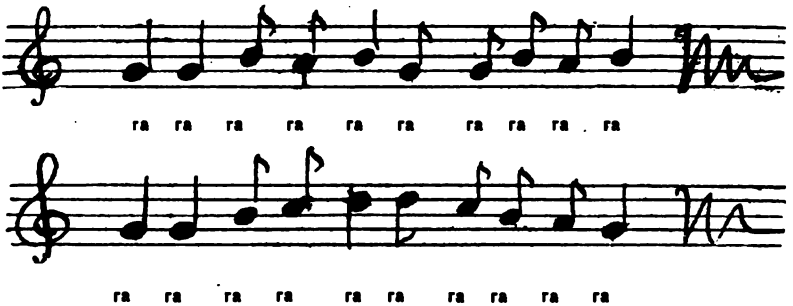

като му се пѣе тая мелодийка, той я повтаря доста вѣрно, ала сега още само като придружава оногова, който пѣе;

447: пѣе доста добрѣ самъ мелодийката, но не цѣлата, ами части; познава мелодийката, когато се свири на пианото, и я пѣе притова и той;

449: пѣе съвсѣмъ добрѣ самъ мелодийката; отъ тогава вече я пѣе съвсѣмъ добрѣ и не само съ „текста" *га-га,* ами като мѣнява текста въ: *ма-ка* и пр.; *)

453: разбира рускитѣ фрази: мама играетъ (сир. свири на пиано), какъ мама играетъ? гдѣ мама играетъ? и показва при послѣдния въпросъ къмъ съсѣдната стая, дѣто майка му свири; разбира, че се касае за игра на пиано (кждѣ 453);

5: *та-та* — казва, вѣроятно означавайки съ това „играчка" (отъ „цаца"=хубавичко; тая дума се употрѣбя въ руския и полския дѣтски говоръ за „хубаво", „добро"; и ние употрѣбяхме тая дума въ говора съ нашитѣ дѣца, особено подъ влиянието на баба имъ отъ майчина страна).

Шестнайсети мѣсецъ (458—488):

458: Подражава звука, който се чуе при цѣлуване, безъ обаче да цѣлува самъ;

459: *л'а* (послѣдниятъ звукъ е отворено *е,* като нѣмското *ä,* по-близу до *а*)—казва за хлѣбъ нѣколко пжти, така че вече си е усвоилъ тая дума;

2—4 дена прѣди това казваше за хлѣбъ: *ʾвърлъ;*

461: *мà-ма, пà-па* — подражава изведнажъ въ тоя день на часа 12½ на пладне, когато му казва майка му тия думи, и то нѣколко пжти; туй е толкова по-удивително, че той досега никога не искаше да подражае слогове, когато му се казваха (освѣнъ едно врѣме *рррр*);

ба-ба подражава сжщо доста добрѣ; чудно е изобщо, че тоя день подражава тъй волно, каквото му се каже съ такава умисъль;

468: когато му се свири на пиано или му се пѣе горната мелодийка, той удря точно въ тактъ съ ржката по пианото;

---

*) Около това врѣме, но не съмъ отбѣлѣзалъ точно кога, вѣроятно и порано, когато му пѣехъ пѣсеньта „Страшиле, страшенъ войвода", още при първитѣ звукове захващаше винаги да плаче; а когато му пѣехъ „Шуми Марица", захващаше да се усмихва; плачътъ въ първия случай вѣроятно стои въ свръзка съ печалния характеръ на пѣсеньта.

476: *ца,ча,ша* (= чай), ала първиятъ звукъ не е тъй опрѣдѣленъ, че да може да се означи съ нѣкоя отъ тритѣ букви;
481: *ча* (= чай) — знае вече добрѣ, какво означава „чай", и казва именно *ча,* когато иска чай и понѣкога като види чайника (обича много чая) (кждѣ 481); вж. 523;
те (= ето), казва, като чуе нѣщо (лай на куче или шума на машината за шевъ), притова дигайки ржката и показвайки съ пръста къмъ прѣдмета, като се вслушва внимателно (кждѣ 481).

Седемнайсети мѣсецъ (489—516):

490: *ле,* казва, като иде при мене и иска да го дигна на ржцѣтѣ (вѣроятно прѣнесено отъ *ле*=хлѣбъ; а не е ли отъ *ела?*) (кждѣ 490); казва сжщото и слѣднитѣ дни; вж. 514;
496: като му се казва: какъ бебка спи—клати се малко и пѣе *а̄—а̄*...; когато въ сжщия день по-малкото му братче въ количката захвана да плаче, той внезапно улови количката, зе да я клати и да вика, успивайки го: *а̄—а̄;*
гадась или *гадось,* казва много добрѣ и ясно, като му се казва думата: гадость;
и на слѣднитѣ дни повтаря много добрѣ думата;
497: *ка-ка-ка̄,* казва, когато го питаме, какъ вика пуйката;
502: *цаца* — подражава доста добрѣ, отначало произнасяйки *ц*-то като *ть* или *тс,* но привечерь вече съвсѣмъ добрѣ; вж. по-горѣ 15. мѣсецъ; вж. 511;
504: *деде* (= дѣдо), повтаря, като му се каже: дѣдо; вж. 514;
505: *бебе, вава,* повтаря, като му се каже така;
не, повтаря, като му се каже;
гака, повтаря, когато му се каже: Данка; сжщо и прѣзъ слѣднитѣ дни; вж. 514;
509: *папà, мамà* — употрѣбя вече доста вѣрно, напр. като го питаме: кой е това? като показваме тия лица; вж. 514;
кйкики, кàкака (= кйсинка), казва кждѣ 509; „кисинка" е дума, съ която особено майка му се отнася нѣжно къмъ него; вж. 523;
511: *цàца,* казва съвсѣмъ добрѣ; вж. 502;
512: като го питатъ: дѣ е мама? показва съ двѣтѣ си ржчички, като ги простира къмъ нея;
514: *дèдо,* повтаря много добрѣ; вж. 504;
гàка (= Данка); вж. 505;
папà, мамà, — употрѣбя вече съвсѣмъ вѣрно и разбира, какво казва съ тия думи; когато го питатъ: дѣ е папà, мамà? показва; когато го питатъ: кой е това? отговаря добрѣ: папà, мамà; вж. 509;
гийс (= грисъ) — познава, като му донесатъ, и го назовава така;
516: като му казвамъ: цѣлуни ме, дохожда и ме цѣлува;
ла, ла, казва винаги, когато иска да го земемъ (вѣроятно отъ *ела*); вж. 490.

Осемнайсети мѣсецъ (517—547):

519: *такà* и *бàв°* (= браво), повтаря, когато чуе тѣзи думи, отъ кждѣ 519;

523; *такà,* повтаря доста ясно;
дòйде, повтаря доста ясно;
кàкака (= кисинка), казва още; вж. 509;
чай, казва еднажъ самъ, когато обикновено казва *ча;* вж. 481;
Вòддя (= Володя), казва неочаквано; така го наричатъ съ руското умалително за Владимиръ майка му и баба му;
каки (= каша), кждѣ 523;
545: *кътѐ* (кюфте), кждѣ 545.

Деветнайсети мѣсецъ (548—577): *)

577: *дай ле* (= дай—ми—хлѣбъ) — първото изречение!

Деветнайсети—двайсети мѣсецъ (548—608): *)

мàмà (= нѣма) — *à* се произнася като нѣмското *ä;* вж. 600.

Двайсети мѣсецъ (578—608): *)

593: *Тàнà* и *Кàна* — казва добрѣ имената на слугинитѣ (кждѣ 593);
600: *нѐма, неама* (= нѣма), казва, когато нѣщо изчезне или когато го попитамъ, дѣ е нѣкой прѣдметъ или човѣкъ, който отсжтствува (кждѣ 600).

Двайсети—двайсеть и трети мѣсецъ (578—700):

лако (= сладко); — *вивйт* (= кибритъ); — *въ, вън* (= вънъ); — *хайде;—фачà* (= хартия, книга); отдѣ иде тая дума, не знамъ;—*цѝнка* (галена дума, която майка му употрѣбя за него);—*гъмѝ* (= гърми); — *дъж* (= дъждъ); — *месец;* — *кàчи,* казва, когато си дойде отъ разходка и иска самъ да окачи или да му окачатъ шапката;—*пàднж* и *пàднеш,* казва, като иска собствено да каже, че ще падне, та да го свалимъ отъ столъ, канапе или стълба;—*кýче;* — *фѐче* (=копче); — *вавà* (= вода) (вж. 713); — *фѐве* и *вѐве* (= сбогомъ);—*какàти* (= картофи); — *àце* (= яйце);—*лъжица;* — *пàтити* (= шапка или шапката?); — *бýтите* и (по-рѣдко) *бýците* (= обуща, обущата); —*мѐке,* послѣ *мѐко* (= млѣко); — *киша* (= круша); — *гис* (= грисъ), вж. 514;—*мàкити* (= малкиятъ, сир. по-малкиятъ му братъ Женя); (600—700); за *фачà* вж. 740—744;
Кàна вавà (= Кана е отишла за вода); — *дето пàче, мàкити пàче* (= дѣтето, малкиятъ плаче);—*пàтити* и *пàцити пàднж* (= шапката падна); — *папà пише;* — *папà пише бе бе, ве ве;* — *макити пи* (= малкиятъ спи); — *бегай,* казва, като иска да се махне нѣкой отъ стола; (600—700);
папà дòйде, мамà дòйде, дѐдо дòйде, казва, като че нѣкой отъ тѣхъ иде, иска значи да каже: папа и пр. *иде*; (600—700);
мамà те го (= ето я мама) (600—700);

---

*) За врѣменното прѣкжсване на точнитѣ наблюдения вижъ „Първитѣ начала на езиковния изразъ за самосъзнанието у дѣцата", стр. 34.

думи, които му казваме, повтаря отначало доста мжчно; нѣмски повтаря много по-мжчно, па и не обича да повтаря нѣмски и скоро познава, че това не е обикновениятъ езикъ, когато му се каже нѣкоя нѣмска дума; (600—700?);
пѣе Шуми Марица, сетнѣ и единъ рускн маршъ, (600—700?).

Двайсеть и трети мѣсецъ (670—700):

690: *гàта на мамà* (= иглата на мама) (кждѣ 690);
кàко, донесѝ печено мѐсо, кàфели, моко (= картофи, моркви), (кждѣ 690);
чоѐко пи (= човѣкътъ пари, сир. тѣзи пари — които вижда у мене — сж за човѣка, т. е. за хамалина) (кждѣ 690);
мамà бòли тýка, казва, като го питатъ, защо не даватъ грозде на мама, като при това показва на гждитѣ или на корема (кждѣ 690);
кàмо бѝто? (= камо кибрита? и пр.), казва, когато търси нѣщо; 23. мѣсецъ; *вивѝт* вж. 600—700; вж. 713, 745.

Двайсеть и четвърти мѣсецъ (701—730):

705: *там има кѝши* (= круши);—*там има àбъка* (= ябълки); — *там има гозде* (= грозде); (около 705);
папà фъли (= фърли) *мýха кофата* (= въ кофата) (около 705);
гòле (= горѣ) *ѝма кѝши* (= круши) (около 705); вж. 733;
710: *гѐдаш* (= гледашъ) (кждѣ 710);
711: *аз, аз да зема,* казва, когато азъ туряхъ царевица въ едно шишенце, а той ме видѣ и поиска да направи той сжщото;
това е за тебе (подъ „тебе" мислѣше тука обаче себе си, защото искаше да каже: това е за мене);
713: *не вавà — водà,* казва, като иска да каже, че не се казва *вавà,* (както до тогава казваше за вода), ами вода (около 713); вж. 600—700; сжщо и
не кукýто — кýтйата (= кутията) (около 713);
цѝнголото (= циганинътъ) *домàти не донѐсе, зелье донесе* или и: *цинголото не домати донесе, зелье* (около 713);
аз, аз, аз да туля бѝто (= да туря кибрита), казва, като искаше да тури той кутийката съ кибрита на долапа; вж. 714; 745;
714: *аз, аз да туля* (= туря); вж. 713;
Ладо (= Владо) *тули* (= тури);
аз, аз, немой ти, казва, като искахъ да дигна кибритъ отъ пода; вж. 719;
715; *чѐкам папà да ядѐ печено мѐсо*;
Ладо аз;
чекам Тана да дойде да земе вън да злезе (= да ме земе да излѣза вънъ);
паднà доле земѧ́та (= на пода);
папà, седѝ (= седни) *тука* (около 715); вж. 717;
макалà (= макара) (около 715);
716: *дедо тука беше;*
мамà дàде кафѐ папà (искаше да каже собствено: *на* мама даде кафе папа);

Ладо фане му̑ха (= Вл. иска, ще хване —);
товà цàца, дугото (= другото) *фа;* за „цаца" вж. 455; за „фа" вж. 15. мѣсецъ;
дуго фа му̑ха (= другата муха е грозна, не е хубава);
ту̑ли бѝто нà зема (искаше да каже: турихъ кибрита на земята);
аз тòпи (= азъ да потопя);
717: *папà, седѝ* (= седнѝ) *тука;* вж. 715;
сѣши (= свърши) *печено месо, посе гоздѣ̑е* (въ тая фраза той собствено повтаря една фраза, казана нему по-прѣди отъ насъ);
гоздѐнце (= грозденце), вѣроятно е чулъ тая дума отъ слугинитѣ, не отъ насъ; вж. 730;
718: *пожа* (= госпожа); — *дешка* (= дрешка) (кждѣ 718); вж. 740;
кай (=кждѣ) *папà* и: *кам* (=къмъ) *папà*; — *кай мамà* и: *кам мамà*, казва, когато иска да иде въ другата стая при мене или при мама си (кждѣ 718);
вогом и *богом* (=сбогомъ); — *лека нош* (=нощь); — *добу̑то* (=добро утро) (около 718); вж. 723;
мамà тебе де (=трѣбва да яде) *печено мѐсо;* — *папà тебе де* (=трѣбва да яде) *печено месо;*—*Лàдо* (=Владо) *тебе де меко* (=млѣко); тритѣ фрази сж казани вѣроятно въ свръзка;
719: *макити паче* (=малкиятъ плаче); — *макити буди се* (=съ—) (около 719); вж. 721;
пийка (=пуйка); — *го̑ска* (=гъска);
ебѝчам (=обичамъ) *папà, ебичам мамà,* казва, когато го бѣхъ попиталъ: обичàшъ грозде? и той бѣ отговорилъ: ебичам гоздье— като прибави веднага слѣдъ това горното;
немòй (не съмъ отбѣлѣзалъ обаче цѣлата фраза, въ която е употрѣбилъ тая дума); вж. 714;
720: *нема ич водà*; — *да вида*; — *чекай да вида*;
Ладо седи тол (=на стола);
нема папà да дадѐ ку̑тйа; прѣди нѣколко деня бѣ поискалъ отъ мене да дигне кутията съ кибритъ на долапа, но бѣ я разсипалъ притова, та азъ му бѣхъ казалъ, че вече нѣма да му давамъ кутията; той сега слѣдъ нѣколко деня си спомня това и ми казва горната фраза;
некой дойде, казва рано, като се събужда, почти въ полусънъ;
Ладо сам кàчи (качи или да закачи) *ш(ч)апка; — Ладо качи сам*;
721: *папà, леги* (=легни) *си тука;*
макити буди (съ—) *се*; вж. 719;
722: *чàнкото* (=часовникъ, —тъ) (около 722); вж. 737;
723: *лека нош*, казва не само, когато отива вечерь да си легне, но и когато си отива прѣзъ деня (около 723); вж. 718;
вилица; — *ламба*; — *лъжѝца* (около 723); вж. 600—700;
камѐлите (=моливъ), отъ калемъ, дума, която е чулъ вѣроятно отъ слугинитѣ или отъ дѣда си (около 723); впрочемъ тази дума казва и по-рано; вж. 724, 729, 731;

724: *чушка*—си спомня, слѣдъ като вѣроятно е чулъ тая дума нѣколко пжти, и то още *прѣди нѣколко недѣли;—палто;*
Ладо не иска (интересно е, че въ послѣдната дума вече се чуе ясно *с*-то);
Тана нека земе Ладо, казва неочаквано самъ, безъ да бѣ чулъ тая фраза непосрѣдно прѣди това;
папà теба (=трѣба) *да пише*, казва, безъ да е чулъ това непосрѣдно прѣди това;
Ладо сам да бъка (=бърка), ми казва, като ме вижда, че искамъ да разбъркамъ млѣкото съ лъжицата;
п'и (=при) *Тана* (име на слугинята);
на, Тано, земи Ладо („на" тука е вмѣсто: „ела");
папà (и: *мамà*) *сѐрди* (=сърди) *се*;
дедо нема го; — *Ладо нема го*, отговаря, като го питаме: дѣ е Владо?
папà даде гозде (=грозде) *на Ладо*;
Ладо отиде да купи лако (=сладко), отговаря, като го питахме: дѣ е Владо?
Ладо тули вѣте (=тури вжтрѣ, сир. захарь въ млѣкото);
Ладо тули голе бито (=тури горѣ кибрита);
аз, аз да пиша, ми казва, като вижда у мене молива, който все още нарича „камелите"; вж. 723;
не мога (сир. да извади ключа отъ вратата);
725: *да вида пийка* (=пуйка), казва, като отива при прозореца, за да види прѣзъ него пуйкитѣ въ двора;
чичо донесе мекото, казва, като вижда млѣкаря отъ прозореца;
папà, видиш пийка (=пуйката)? — *папà, видиш лабчето* (=врабчето)?
дай ми това, казва нѣколко пжти самъ отъ себе си, като не е чулъ тая фраза отъ нѣкого, значи самъ отъ себе си употрѣбя думата „ми";
726: *нек* (=снегъ), казва, но когато му изговоря азъ добрѣ прѣдъ него тая дума, той я повтаря добрѣ: *снек;*
Ладо геда (=гледа); — *Ладо качиш гедаш*, казва, като се качва на стола, за да види снѣга вънъ; искаше значи да каже: Вл. се качва да гледа, тъй че отъ фразата се вижда, че още не схваща добрѣ смисъла на окончанията;
мамà дàде на Ладо леп (=хлѣбъ), вм.: Вл. даде на мама, значи все още бърка употрѣбението на на-то въ такива фрази;
пън (=първенъ) *съши* (=свърши) *кютѐ* (=кюфтето), *посе* (=послѣ) *земеш* (=ще—) *кутия* (=—та), казва за себе си; вѣроятно тази фраза е или употрѣбена отъ насъ или съставена по подобие на нѣкоя такава казана отъ насъ;
728: *семка* (на гроздето);—*манѝ се* (=махни се); (около 728);
мамà дàде на пàпа лако (=сладко);
729: *папà буй бущи* (=обуй обущата) *на Ладо*;
Тàна дава на Ладо бущи (=обущата);
Ладо ика (=иска) *да качи кучѐлите* (=ключа); а като му казахъ азъ: не кучелитѣ, той се поправи: *куча;*

камелите нарича отъ отдавна молива; а днесъ като му казахъ: не камелитѣ—моливъ, той се поправи: *калѐм*; вж. 723, 724, 731;
Ладо качи бито голе долапо (= кибрита горѣ на долапа);
730: *гоздѐнце* (= грозденце) (около 730); вж. 717;
папà видѐ огънът;
Тано, ела земи Ладо, ика (= иска) *ка,* казва внезапно.

Трета година.

Двайсеть и пети мѣсецъ (731—761):

731: *папà целу̑ни Ладо,* ми казва, като иска *той* да ме цѣлуне;
Тана нека да земе Ладо, казва, като чува, че азъ бѣхъ казалъ: нека дойде Тана да го земе;
аз да чете весинка, ми казва, когато азъ искахъ да чета вѣстника, който ми поисква той;—*аз ше четем весинка,* ми казва, слѣдъ като зима или иска да земе вѣстника;
мама нека чете, казва и мисли, да ѝ дадатъ да чете едно писмо;
сега Ладо ше (й)аде печено месо, казва, като му донасятъ месото;
аз да милиша; — аз Ладо да милиша; — Ладо милише, казва, като мирише;
Ладо седѐно и папà седѐно (= на Вл. му е студено и на папа му е студено;
сенѐга[5] или: *сенѐка* или: *сънѐка* (= снѣгъ);
Ладо не обѝча макалòн (= макарони), казва, като искахме да му дадемъ макарони, слѣдъ като бѣ вкусилъ отъ тѣхъ;—сѫщо и: *Лаоо не щеш àде* (= яде) *макалòн*; сѫщо и: *Ладо не обича àде макалон;*
аз да види камелите; вж. 723, 728, 729;
папà, диги (= дигни) *Ладо*;
папà тули (= тури) *тука къ'па, седѐно* (= студено е), казва и иска да му се тури кърпата на скута, защото му било студено;
733: *куши* (= круши); вж. 705;
папà, шумилѝца пей, ми казва внезапно, като иска да му пѣя „Шуми Марица";
папà донеси, Ладо иска леп; казва вече: искам, иска;
папà, ла (= ела) *тука;*
тулѝ папà шапката да видим (т. е. иска да види, кака изглежда);
игай си тука село (= съ ексера), т. е. той казва на себе си да си играе съ ексера;
не земаш (= да —) *куча* (= ключа) *тука,* казва къмъ себе си, защото му бѣхъ казалъ да не зима ключа;
видиш, папà? — папà, видиш мамà? ми казва, като ми показва нейния протретъ;
мàкити (= малкиятъ) *съсѐм* (= съвсѣмъ — въ смисъль на: твърдѣ много) *даска* (= одраска);
не щем; не ща; и: *не искам леп,* казва;
дай да видим (или: *да вида*); — *дай да милиша сапунча;*

Ладо сега ще тане (= стане);
аз сам да вида (или и: *да видим*); — *аз да видим;*
зел това куча (= тоя ключъ) *Ладо;*
папà зел Ладо сѐло, сѐлицо (=ексера, ексерчето), като умалява внезапно самъ отъ себе си думата; искаше да каже, че папа отнелъ на Владо ексера;
Ладо отиде салона (= въ салона); ала единъ пѫть се чуе малко като: *всалона*;
папа зеде (= изяде) *фасул*;
Ладо вали бедѐто (= развали пердето); — *папà вали бедѐто* (= пусна, свали пердето);
ѹбаво, произнася винаги чудновато, особено първото *у;*
каза Данка да отоли макити, казва, като чува, какъ слугинята Данка казва на малкия да отвори той вратата;
и там има колѐло, и там има колѐло, казва, като показва на разни кръгове на тавана;
кой е това? бебѐнце, пита самъ себе си и си отговаря;
Ладо да види палѝте (= паритѣ);
още, произнася още срѣдно между „еще" и „още" — първиятъ звукъ е смѣсенъ отъ *е* и *о*;
Ладо не ще (или: *ше*) *да пи* (= спи), ала при все това казва понѣкога: *спи, спиш;*
да вади Ладо село (= ексера);
о, боже, боли, извиква, като се бѣ ударилъ по носа при падането (вѣроятно е чулъ тоя викъ отъ слугинята);
мамà да види Ладо (иска да каже: Вл. да види — портрета на — мама;
папà теба (= трѣбва) *да пише на баба*;
нека Тана земе Ладо, казва ни намъ;
папà, не теба тули долапо (= на долапа) *сеш* (= свѣщь);
Ладо да тули вѣте (= вѫтрѣ);
не знае още да отличава между говоръ на нѣмски и на български, защото често казва: *gib*, *папà*, *водà*, (или: *леп* = хлѣбъ) и отъ вироглавство не иска да повтори поправеното прѣдложение;

734: *фасулче*, казва, безъ да е чулъ нѣкога тая форма отъ насъ, — значи образува си самъ тая форма;
Лàдето (звучи като: Лàдецо), казва сега за себе си;
Ладо пущи бедѐто (= пуща пердето);—*папа пусти* (= пуща) *бедето*;
толàйо (= столовая); — *Ладо да иде толайо* (= въ столоваята);—*Ладо ше ядѐ печено мѐсо толайо* (= въ столоваята); *дѐдо изеде* (= изпи) *вино;*
папà, пòнтиш? ме пита внезапно; прѣди нѣколко деня му бѣхъ казалъ: Владо помни, като се бѣ случило . . . .;
Ладо дави се, казва, като му се бѣ спрѣло едно парче въ устата (вѣроятно е чулъ нѣкога отъ слугинята: задави се,—не отъ насъ);

735: *сосче*, умалително отъ сосъ, безъ да е чулъ такава форма отъ насъ;
нема кафиò (= карфиолъ), — чулъ бѣ тая дума само малко пѫти и отъ нѣколко деня не бѣ я чулъ;

нека да доде по Данка Ладо (иска да каже: да дойде Данка да земе Владо), но казва и: *да доде по Ладо Данка*;
на папà той (или: *тоя*, т. е. моливъ, като ми подава другъ моливъ, а си зима моя);
макити е още малък, изговаря много добрѣ и ясно думата малъкъ, която е чулъ вѣроятно отъ слугинитѣ;
нема да падне Ладо, казва самъ;
папà купил гозде (казва още и: *гднденце, гоздѐнце*); — *папà чисти гозде;*
Малица отиде си да купи леп (= хлѣбъ);
не щем (= ща) *да иде* (= ида) *да каже* (= кажа) *да пали ка* (=правн ка), ми отговаря, като му казвамъ: иди да кажешъ на макити да прави ка, за да отвлѣка вниманието му да не плаче, защото бѣше плакалъ силно;
тука да пишеме; — *лупи* (= похлупи), вѣроятно чулъ тая дума отъ слугинитѣ; вж. 736;
736: *мама теба да шие*;
папà, зѐми това (= тая) *кутийка да тулиш голе* (= горѣ), — и когато азъ наистина дигнахъ кутийката, той зе да плаче: *не, не, да седи тука*;
Ладо да тули вѣте (= вжтрѣ);
мончѐ (= момче), казва за една жена на една картина;
пàпа дава (= даде) *на Ладо кутийка, чупи* (сир. и той я счупи);
не бива така да вадиш, казва самъ на себе си;
дай Ладо да тули пакако (= капака) *да го лупи* (=похлупи); вж. 735; вж. 745, 750;
папà, пѝши; — *вадѝ*; — *тулѝ пак;*
дай папà той камел (= калемъ) *да пише*;
о, боже (или само: *боже*) *мой, паднà кутийка* (= — та);
папà, дай чекките (=четкитѣ за зжби), *теба Ладо да мие зъбите*;
737: *иска* (казва вече хубаво); — *не бива*;
Ладо да дуне (=духне) *сеш* (или: *çеç*=свѣшь; ç като полското ç, между *с* и *ш*); думата „дуне" употрѣбя вече отъ нѣколко деня;
чанкото (= часовникъ), казва все още, а като му произнасямъ азъ думата чосовникъ, повтаря „чаноник"; вж. 722;
бѐбика (= бебичка), *бѐбка* (тия думи казваме ние, и той ги научава отъ насъ);
сухо гозде; *х*-то произнася особено;
733: *папà, иди да донесеш меко* (= млѣко);
кднченце (= кученце) — умалява самъ отъ себе си за „куче", която дума произнася хубаво; и когато азъ му кажа: кученце, пакъ казва винаги: *кднченце*;
739: *Данко, ела тука да даваш меко* (= млѣко), казва къмъ слугинята да му дава млѣко;
740: *Ладо не ще каже на Данка да донесе меко*;
кина (= книга, хартия), употрѣбя тая дума често (откждѣ 740), вж. досегашното *фачà*, която дума обаче казва сжщо понѣкога; вж. 600—700, 744;

келат (= креватъ) (кждѣ 740);
те пожата (= госпожата), мисли собствено мене, значи не разбира смисъла на тая дума; вж. 718;
каката (= краката); — *отежи* (= отрежи);
сколо (= скоро) *дай гозде* (= грозде);
папà, видиш къв (= кръвь)? — *кишка* (= книжка) *да земем* (=зема);
камо куча (= ключа)? *къде дена* (= се дѣна)? чулъ вѣроятно послѣдната дума отъ слугинята;
741: *бибелдн* или: *бибалдн* нарича неочаквано биберона, който ие бѣ виждалъ вече отъ доста врѣме, — чулъ вѣроятно думата отъ слугинята;
пàпица, казва ми понѣкога нѣжно; откждѣ ли е зелъ тая форма? (откждѣ 741);
еннà (= едно) въ фразата: *тè еннà, те еннà* (около 741);
мамà, може ли да отолим ватата (= вратата)? пита майка си отъ другата стая, като иска да отвори вратата;
Малицо, земи зельето, казва и сетнѣ се обръща къмъ мене съ думитѣ: *казал да земе зелье*;
леля донесе бебето, ми казва, понеже азъ бѣхъ му казалъ това прѣди;
папà, може ли да (се?) *тули на кърпата* (или: *купата* = кърпата) *лакото* (= сладкото, сир. сухото грозде), ме пита, като иска да тури сухо грозде на кърпата върху скута;
743: *нема гоздье, това само куши* (= круши);
мамà не ще цупа (= супа) или и: *мама не иска цупа;*
вън има снег;
уте (= утрѣ) *ще изезе* (= излѣзе) *Ладо, сега темно*, казва приевчерь;
танàл къв (= станало кръвь, сир. потече кръвь);
те, колко писал! ми казва, като поглежда въ тетрадката ми и вижда, колко съмъ написалъ;
макия напави ка (= направи ка); обикновено казваше: *макити* (вм. малкия), която дума употрѣбяхме и ние;
вали, значи още: развали и свали;
папà, пиши!
папà ще земе Ладо, ако бъдеш милен, вж. обяснението на това изречение въ статията ми „Първитѣ начала на езиковния изразъ за самосъзнанието и пр.", стр. 48—49;
коло (= скоро) *да донесеш лако* (= сладко); думата „скоро" въ тоя смисълъ я е научилъ отъ слушане, защото азъ никога не съмъ я употрѣбилъ спрѣмо него; вж. за думата „скоро" 740;
лучи (= ручай)! — *лучи го!* ми казва, като ми подава едно парче отъ своето пиле;
744: *нема куча* (= ключа), *коло* (= скоро) *да го намелиш* (= намѣришъ);
пайтдн, казва много хубаво; — *товà камел* (= тоя калемъ = моливъ);

дѐнеска (вм. сега) *искам да зема пудлата* (= пудрата);
Ладо да тули на (= въ) *кофата?* ме пита, и слѣдъ като хвърля парчета, съобщава ми: *тȳли кȍфата* (=въ—);—*Ладо фъли на кофата* (= въ —) или само: *Ладо тули кофата* (= въ —);
и фачà (= хартия) *да тулиме?—фача* употрѣбя инакъ по-рѣдко, отъ нѣколко деня казва повече: *кина;* вж. 600—700, 740;
убаво бѣше вън, казва, като се връща отъ разходка; — *убаво сухо гȍзденце:*
зашчела (=завчера) *леля дойдеше и дедо зашчела беше,* разбира се, че не разбира точно смисъла на думата „завчера";
745: *нещо паднало долу;*
папà тулѝл (= турилъ); — *тезал* (=отрѣзалъ), отговаря, като го питатъ, дали сж му отрѣзали косата;
бибито (= кибритъ), но като му казахъ: не бибитъ — кибритъ, той повтори: *кибѝт;* вж. 690, 713; — *дедо земе бибито* (искаше вѣроятно да каже: зе=);
Ладо не ще вън, отговаря, като му казвамъ да остане вънъ;
пи, казва още намѣсто: спи, но когато му кажа: не пи, поправя се и казва: *спи,* като наблѣга особено върху *с*-то;
има нещо; — болѝ нещо; — апе (= хапе) *нещо;*
макити да изѐзе вън, Ладо не ще вън, Ладо гай си (= играе си); — *Ладо не иска вън, Ладо още малък, още гай си* (= играе си);
Ладо нека да тави (= остави) *тука;*
елà, папà, към мама, ла;
тука има закала (= захарь); но и *шѐкел;*
кално фа (= кално е, фа е); — *бущи фа* (обущата сж фа, лоши обуща);
камо папако (казва още за капака); вж. 736, 750;
и Ладо не бива ножа да полеже (= че ще се порѣже), ми казва, като вижда моя порѣзанъ пръстъ, който му бѣхъ показалъ, когато бѣ поискалъ да земе ножъ, че и той ще се порѣже, и послѣ пакъ казва: *Ледо не тебе да полеже* (= не трѣбва, не бива, да се не порѣже);
папà, може ли да земе кина? (= мога ли да зема книгата?);
иска да земе бибѝт;—иска да земе шишенце; (казва за себе си);
Ладо къса лапа (= скжса чорапа);
на папà Ладо даде — ала въ сжщия смисълъ казва и погрѣшно: *папà даде на Ладо* (= Вл. даде на папа);
иска да седне; — иска да пише сам; казва за себе си, като мисли навѣрно притова: Ладо . . .;
папà, тулѝ бибито (= кибрита), *тулѝ го!*
папà, коло (= скоро) *да земеш пудъла* (= скоро да земешъ пудрата);
Малицо, коло да пиш макити (= Марицо, скоро да успишъ малкия);
къде денал кутийка? ме пита внезапно, като не вижда своята кутийка;

и тука да отежеше (= отрѣжешъ); — *тука тежено* (= отрѣзано);
не ще тебе, казва на слугинята, като иска, види се, да ѝ каже; Владо не те ще тебе;
746: *аз да пишем;*
Ладо иска да пише (и 747);
и на пожата вогом (= госпожата сбогомъ); по-прѣди казваше вече и „сбогомъ";
папà пави цигала (= прави цигара);
дедо пуши, папà пуши, мамà не ще да пуши, казва на себе си;
иска да пали ламбата, казва за себе си, като мисли навѣрно: Ладо . . .;
датите пей (солдатитѣ пѣятъ);
747: *коло* (= скоро), *папà, да земеш пудъла да пудиш Ладо;*
товà е на папà панталòн, казва, безъ да съмъ му казалъ послѣдната дума, която навѣрно е дочулъ самъ; казва послѣ и: *паталòн;*
мамà нема да изезе вън, още пи (= спи), т. е. лежи още болна въ леглото;
папà не ще да пише (= не иска да пише);
дедо даде на Ладо абака и не щеше (т. е. Вл. не щѣ);
ей го там, отговаря, като го питаме: дѣ е чехълътъ (обувката)?
куча (= ключа) *не бива да вадиш;*
папà, донесѝ кутийката (= кутията) *да тули Ладо захалата* (= захарьта);
Малица (=Марица) *не купѝ* (или: *не купѝла гозде* = грозде);
бедѐнце (= перденце); — *дгънче;* казва, самъ умалявайки, безъ да е чулъ тия форми отъ насъ;
папàнчо; — папàцо; тия думи умалителни отъ „папа" казва постоянно отъ това врѣме (особено първата); изглежда да си ги е образувалъ самъ;
748: *нà палѝ* (= пари), *Малицо, да купиш гозде* (= грозде), казва, като ѝ дава паритѣ;
не зимай тола (=стола); — *не т'ебеше* (=трѣбваше) *да земеш;*
Ладо да въти (= върти); — *Ладо тебе да четѐ;*
Ладо ще качи така на папà, ще пие чай, т. е. ще седне на скута на папа и ще пие чай;
не иска да фане на Милица куната на Ладо, разказва ми, че видѣлъ Милица и не билъ искалъ да ѝ даде ржката; грѣши още въ употрѣбението на „на"-то;
папà тука да тули пудлата на софата;
леля пива (= успива) *бебенце;*
темо (= тъмно е) *сегà, пиленца пи* (= пиленцата спятъ);
майка му му казва на нѣмски: Vlado, küsse Papa (Вл., цѣлуни папа), а той отговаря: *не иска да куси,* образува си значи самъ израза „да куси";
749: *папà, коло* (= скоро) *да идеш толайо* (= въ столоваята) *да земеш пудла;*

това на макити шишето, това на бебе шишенце;
дедо отиде да спи;
кокошките съши (= свършиха), *жито;*
папà зѐма Ладо и казàл добýто на мама, ми казва, т. е. че съмъ го зелъ на ржцѣ и сме казали заедно съ него „добро утро" на мама;
не казàл мамà добýто на макити (мама не казала „добро утро" на малкия);
дедо зашчела (= завчера) *беше тука, ядеше и пушеше;*
ако катиш, папа не дава гоздье (= грозде), образува си самъ изречението, като му казвамъ: не бива да се клатишъ така; но азъ не бѣхъ му казалъ нищо за грозде, т. е. за сухо грозде;
750: *капàка,* казва изведнажъ самъ отъ себе си, докато досега казваше винаги *пакàко;* вж. 736, 745;
кучето гони петела; тая фраза бѣхъ му казалъ еднажъ, когато бѣхме чули пѣтела да вика, и той подиръ нѣкое врѣме повтори самъ отъ себе си много добрѣ тая фраза;
папà, да дадеш на мамà лако (= сладко), дохожда да ми каже по поржка на майка си, която му бѣ казала това: кажи на папа да ми даде сладко; — но слѣдъ това каза: *Ладо да качиш кучове* (= Владо да качи ключа);
751: *мамà, да тулиме пуд'ла на бебе* (= пудра на бебето)?
хайде да идем там;
пемѐтъл (= термометъръ), казва отъ себе си, безъ да съмъ казалъ тая дума прѣдъ него въ тоя моментъ;
753: *мамàнчо,* казва днесъ на мама си;
ма'ш, ма'ш, — гѐлина (= генерале) *наш, — даз, ти* (= разъ, два, три),—*вдйници мйли,* пѣе тая строфа отъ „Шуми Марица";
ладко (= сладко), казва днесъ нам. досегашното *лако*;—*катофи,* казва внезапно отъ себе си, безъ да му е било казано тоя пжть, докато досега казваше: *къфели;*
754: *огедàло* (= огледало); — *гѐбен* (= гребенъ); (кждѣ 754);
нема да фъли (= хвърли); — *Ладо иска да лаботи* (= работи), казва, когато иска нѣщо да борави въ книжа или парчетии; (откждѣ 754);
папà, да даваш, т. е. да му дамъ пърженъ хлѣбъ;
нема нищо да апе (= хапе), ми казва самъ, слѣдъ като потърсихъ, дали го хапе нѣщо и той забѣлѣза, че не съмъ намѣрилъ нищо;
папà, уте (= утрѣ) *дедо да дойде, да кажеш добъден* (= ще му кажа добъръ день);
755: *мàмка,* казва изведнажъ на мама си, безъ да е чулъ подобно умалително;—*писò* (= писмо);
колѐнцето боли, казва самъ отъ себе си, когато наистина го болѣше колѣното;
756: *не, папà нема да бие Ладо,* отговаря, като му казвамъ: папа ще бие Ладо;
аз ще метѐм, казва, като вижда слуґинята да мете; — *дай ми го да го четем,* казва, като ми иска едно писмо, за да го чете той;

Ладо зел на папà леп (= хлѣба на папа);
телешко, казва много добрѣ;
757 : *мамà, не седѝ на софата,* казва на майка си, когато тя иска да седне на софата;
гѐлинана наш, — даз — ти, — войници милѝ, пѣе вече тая строфа; вж. 753;
758 : *папà, аде да тулиш пудълче* (= хайде да туришъ пудърче, сир. пудрица, пудра), *боли коленце,* като си образува самъ умалителнитѣ; — сѫщо казва тоя день и: *захалче;*
759 : *пàпо,* ми казва (откѫдѣ 759);
761 : познава своята розова кутийка съ оризова пудра отъ синята съ lycopodium и донася винаги първата за себе си.

Двайсеть и шести мѣсецъ (762—791):

763 : *гаша* (= гаси); — *къса, каса* (= скѫса);
лимон (още кѫдѣ 763);
Ладо да изезе вън; — Ладо да земе железце;
Ладо ще земе копче;
да донесем? — да земем? пита: да донеса ли, да зема ли?
нема да чупѫ, отговаря на слугинята, която му казва: Владо, ще счупишъ;
Ладо седи на кина (или: *кината* = книгата); но нѣколко пѫти и: *Ладо седи кина* (или: *кината*), обаче повечето пѫти се поправя: *на кината;*
764 : *пъно* (= първенъ) *печено месо, посе катофи,* казва съ пълно разбиране; (още кѫдѣ 764);
765 : *лъкавици* (= ржкавици); — *папà, купи на Ладо лъкавици;*
фууми (= фурми), познава ги веднага (кѫдѣ 765);
колàта (= шоколата) (кѫдѣ 765);
още ладко (= сладко); — *още меко* (= млѣко); — *още фууми;* (кѫдѣ 765);
766 : *да земе ли Ладо железото?*
да тулим ли? казва за себе си;
нека Данка дойдо тук; — Данко, да обечеш (= облѣчешъ) *Ладето;*
дай ми това; — пущи ми това; казва вече постоянно много добрѣ; види се вече и 764, 765;
мама каша (= кашля);
767 : *папà бие Ладо по куната,* казва нѣколко пѫти;
папà, да земем ли кината (= книгата)? казва за себе си; — *да земе ли Ладо кината* (= сѫщо и: *кижката*=книжката)?
Ладо чупи (= счупи) *шишенцето на бебенцето;*
768 : *сега да пишеш папà тука на келата* (= кревата);
Ладо иска да мете тука на зем(ь)ата;
Ладо иска да лаботи (= работи, т. е. да прѣрови, да прѣгледа);
да покажем (= да покажемъ или видимъ, кой?), *има ли тука пудла въ жемѐто* (или: *земѐто* (= чекмеджето);
сипѝ водà тука;

Данка запали там? пита, като чуе майка си да пита: тамъ е запалено?
е (= и) *тука да одеже* (= отрѣже, вѣроятно майка му);
769: *Ладо нема да фъли* (=сипе) *пепел,* ми казва, слѣдъ като го бѣхъ гълчалъ прѣди заради това (кждѣ 769);
товà какде това? казва, като вижда нѣщо и пита за него;
папà, иди да купиш молив, дохожда при мене и ми казва, слѣдъ като майка му му казва: кажи на папа: купи, папа, моливъ;
770: *стои; — килим;* (откждѣ 770); — *моки* (= смокви) (кждѣ 770);
писана; — чупил; — купил; образува си (откждѣ 770); вж. 793;
оцапа дешката (= дрешката) (откждѣ 770); вж. 810;
не е ли голещо, папà? (кждѣ 770);
макити (= малкиятъ) *иска да оди;*
не може да пише тука; — и: *не бива да пише тука;*
771: *кончето намелиме* (= да намѣримъ кончето);
папàнчо и *пàпинчо,* ми казва;
своята стара пѣсничка (га—га—га . . ., вж. 445, 446) пѣе отъ недѣли насамъ съ разни думи като: Ладо бебинце, Ладо душинце и пр.;
познава лебеда като *гъска* и го нарича така;
къват (= креватъ); — познава единъ *чайник;*
да пише ли Ладо? пита ме;
Ладо кала (= кара) *бебе, Ладо кала пайтонче,* казва, като вижда картина съ количка и си припомня, че е каралъ малкия въ количката;
772: *калемчето; — килимчето;*
колко даваш? ме пита, като вижда пари у мене;
папà, донеси на Ладо чай;
това конче? (= това конче ли е?); но сжщо казва и правилно: *това конче ли е?*
и това иска Ладо да качи на кончето, казва въ смисълъ, че и той иска да бжде каченъ на кончето, както стои на картината;
качи (= езди) *на магале бебе,* казва, като вижда една картина, на която езди бебенце;
ти искаш качиш на кокошка? пита майка си, като вижда една картина, на която езди дѣте на кокошка;
има нещо, казва, като клати кутия съ игла и чуе вжтрѣ иглитѣ;
Ладо иска да види; — Ладо иска да земе нещо;
папа постели килим (не знамъ точно, дали е искалъ да каже да постеля или че съмъ послалъ);
гъска — познава по картината (но нарича така и лебеда), макаръ и да е виждалъ само живи гжски, никога не на картина;
това да тулим там на пешката;
Ладо чупи калема, папà посе (= послѣ) *ще пави?* (т. е. ще го наостри?
Ладо да земе ножица, папà да отеже нох (= да отрѣже ноктитѣ;
не искам да пишем;
773: *пониш* (= помнишъ)?

тол и: *толче* (= столче), казва все още;
не искам и: *не щем*, казва за себе си;
това како е? и: *това що е?* пита, като вижда единъ томатъ, който по форма не прилича на другитѣ;
часòоник;—папà купи часòоник или *часòоника;*
кина (= книга), казва все още, и: *калѐм* (= моливъ); вж. 794;
вивѝт (= кибритъ), казва още повечето пжти, но когато го питамъ: какво е това вивитъ? поправя се и казва: *кибѝт;*
това томати, това кацавици (= краставици); — *тука има томати;*
папà, донеси на макити меко (= млѣко);
папà, земи го, казва още за себе си;
774: *иска да лази* (откждѣ 774);
това за уте (= утрѣ), т. е. останалитѣ смокви, ала по всѣка вѣроятность не разбира още смисъла на думата „утрѣ";
не давам пали (= пари) *на човека,* казва самъ на себе си;
Малица (= Марица) *да донесе още катофи,* и: *още да донесе Малица катофи* (= картофи);
775: *петѝка* (= прѣстилка); — *хапе нещо;* — *коленцето боли;*
папà купил часòоник;
Ладо тука пише (= написа); — *тука Ладо пише, и тука ще пише Ладо още;*
ще пишем (= пиша) *на масата,* казва за себе си;
сегà ще аде (= ямъ), казва, като зима хлѣбъ;
папà, дай калем да пиша (и: *да пише*) *тука;*
папà, дай да пише (= пиша) *тука;*
нема да вали калема (= нѣма да разваля, т. е. да счупя калема);
калѐм там ще тули (сир. той самъ), *уте ще пиша* (разбира ли смисъла на думата „утрѣ"? изглежда, като че тука разбира донѣкждѣ);
тука да тавиш (= оставишъ);
и тука пиши, папà; — *папà, тука да пишеш;*
има ли паница?—има ли олиз (= оризъ)?—*има ли захал?*
писòто нема (= писмото го нѣма); вж. 829;
папà, вади (= извади) *семка;*
папа нема да пише тука, ми казва, като ми показва единъ бѣлъ листъ хартия;
тука ще пише Ладо;
Ладо тави (= остави) *тука;*
и това на Ладо дигаш (= и това да дигнешъ за Владо);
Ладо иска да пише мако (= малко);
Ладо иска да пѝше пàната (= въ спалнята);
Ладо не иска да цуне, не цуни (= цѣлуна) *мама,* ми казва;
776: *не цуни, бе* (вѣроятно чулъ туй „бе" отъ слугинитѣ);
молива нà, ми казва, като ми подава молива, впрочемъ „на"-то употрѣбя вече отъ мѣсеци;
от тола (= стола) *паднж;*

там беше паднъл, казва нѣколко минути слѣдъ като бѣ падналъ, и показвайки на мѣстото, дѣто бѣ падналъ;
тука да отежеш (= отрѣжешъ); — *папа тука да отеже;*
тука одезано (искаше да каже: косата е тука отрѣзана);
пѣе по своята мелодия (га-га-га . . .) самъ отъ себе си: *вода—водинце, вода—водинце* и: *Ладо бебинце, Ладо мишинце;*
777: *кавàтче* (= креватче); —*вѐсинката* (вѣстникътъ);—*лъйца* (= лъжица), произнася все още;—*билица*, казва понѣкога за вилица, но и: *вилица;*—*бибйт*, казва, но самъ се поправя: *кйбит* (=кибритъ);
нà, сега;
нема ли тука пудла (= пудра)? — *Ладо да види, нема ли пудла*, казва, като иска да види въ кутийката, дали има пудра;
Ладо иска да фане чашата;
тука да седиш; — *тука нема памук;*
това кàко е това? — *това е чолап* (=чорапъ) *на Ладо;* — *това е чолап на папа;*
тук бебе седи на кокошка, познава на картинка;
това валено (= развалено); познава на една картина, че креватчето е развалено;
тука пишано или: *пишана* (= тука е писано);
такà да стòи, казва, като поставя кибритни клѣчици;
мамà не седи на тол (=столъ), *Ладо иска да седи;* — но и: *Ладо седи на стол;*
лела (=леля) *седи на софата;*
не иска да кажем, ми отговаря, като го питамъ: кажи, какъ се казва бебенцето;
Ладо не иска да пее, отговаря, като го подканятъ: Владо, пѣй Шуми Марица;
какò пави (=прави) *папà?* — *ше* (=ще) *бие папа;*
да донесеш у земѐто (или: *джемѐто*) *памук* (иска да каже: изъ чекмеджето),
папà, да купи (нам.: да купишъ) *чолàп* (= чорапъ); вѣроятно е сбъркалъ глагола съ заповѣдната форма: купи!; а като го питамъ притова: кому? отговаря: *на Ладо;*
778: *папàнченце,* ми казва за пръвъ пѫть, и то безъ да е чулъ тая форма отъ нѣкого; сѫщо тъй ми казва отъ дълго врѣме и: *пàпо;* вж. 759; — *калемче;*
не земи го (=не го зимай);
те, не може, ми отговаря, когато му казвамъ да затвори вратата, а той не може и ми бѣ казалъ вече по-прѣди: *не може да затоли* (=не мога да затворя или не може да се затвори);
не ща и: *не щем*;
иска да каже (или само: *да кажем*) *на мамà лека нощ* (вм. сбогомъ, или: *сбогом)*, казва, прѣди да иде въ другата стая;
тука (или: *това) угасено* (или: *изгасено)* (т. е. пещьта е изгаснала), *дугото голй* (сир. другата пещь гори);

Ладо иска да стои тука, ми отговаря, като му казвамъ да иде заедно съ мене въ другата стая;
това како е това, видиш, що е това?
779: *макитѐнце*, нарича самъ отъ себе си малкия; умалително отъ „макити";
това на Ладенцето;
да тули ли тука? — донесе ли, Малицо?
дай ми това, казва вече (не: *му*); — сѫщо и: *земи ме*, слѣдъ като прѣди нѣколко деня го бѣхъ поправилъ, понеже бѣ казалъ: *земи го;*
Ладо нема да отиде там;
папà, Ладо нема да фъли пепел надолу (т. е. на пода); — *Ладо нема да чупи паница;*
макити фъли (= малкиятъ хвърли) *това;—макити каза „га"* (= сега?);
Ладо да тули това у кошето (= кюшето);
папà би Бодана (= Богдана), ми казва внезапно, като си спомня, че я бѣхъ билъ въ негово присѫтствие прѣди повече отъ двѣ недѣли;
бебенце се каза (= казва) *Сенчо, аз казам* (= се казвамъ) *Ладо;* туй бѣхъ му казалъ азъ прѣди нѣкое врѣме нѣколко пѫти;
тука падна там Ладо и удали се тука;
какò павиш (= правишъ), *папà? лаботиш?*
780: *нема ли сухо гозде?* ме пита;
папà да чупи олехи;
там голи ли? (т. е. пещьта);
земи ме, ми казва и прибавя, като знае, че този изразъ, който по-рано употрѣбяше, е погрѣшенъ: *не земи го;*
сипи ми (т. е. сухо грозде въ рѫката);
папà ще бие мамà, казва внезапно самъ отъ себе си;
781: *пàпчо*, ми казва, безъ да е чулъ тая форма отъ другиго; — *Лиска*, казва на мама си, слѣдъ като бѣ чулъ прѣди нѣкое врѣме, че я нарекохъ прѣдъ него „Лиза"; умалителната форма е отъ него; не я е чулъ отъ никого;
папà, пониш(= помнишъ), *тука Ладо чупи?* ми разказва, показвайки ми нѣщо счупено отъ него;
това тебе (= трѣбва) *на Ладо;—това како е, на Ладо това?*
нем' го; — *т'ва* (= това);
783: *нек*, казва все още, а когато му казвамъ: *не нек*, той казва: *сънек, снек;*
папà даде на Ладо, не смѣсва вече съ: *Ладо даде на папа;*
ще дойде дедо, ще кажеш gunten Tag (сир. когато дойде дѣдо, ще му кажа: gulen Tag — добъръ день);
784: *макио* (=малкиятъ), казва и: *макити* (и двѣтѣ се отнасятъ до помалкото му братче) (откждѣ 784);
нема вече (откждѣ 784); — *нема вече лако* (= сладко);
като Ладо малък (= когато Вл. бѣше малъкъ); азъ бѣхъ му казалъ: това е Ладо, когато бѣше малъкъ (кждѣ 784);

785: азъ му казвамъ: първенъ ще яде макити грисъ, послѣ Ладо, а той казва на това: *като ще яде макити гийс, посе да яде Ладо*, значи самъ си образува приставеното изречение;

786: *папа фанченце* (= папа е фа = лошъ), като си образува самъ тая чудновата умалителна форма отъ „фа";
папà, покажи, ми казва, като ми донася албума да му казвамъ портретитѣ;

787: *мàмка*, казва на мама си; — *папàйо*, казва менѣ; — *папàнчето*; *кинче*, образува си самъ това умалително отъ *кина* = книга;
Ладо не иска да спи;

789: *капаче* (кждѣ 789); — *пàпе*; — *папàйо;* — *мамàйо;*
гачки (и: *гаччи* = играчки);
Ладо иска да пави (= прави) *къща;*
тули това там у шишенцето;
и папа, и мама, и сичките (разбира вече смисъла);

790: *çебойник* произнася думата „разбойникъ" (ç срѣдно между *с* и *ш*);
това на дедо да пуши;
това тука да стои;
папà тýли така (сир. цигарата въ устата) *и папà ще пали* (= и сега ще запали);
папà шъши (или: *çъши* = свърши).

Двайсеть и седми мѣсецъ (792—822):

792: *там пот долапо има ѐнно* (= една) *мишка;*
макити бега оттато (= оттатъкъ); — *макити напави* (= направи) *големо* (сир. излѣзе повънъ); така изразяваxме ние въ дѣтския говоръ тая природна функция;
Ладо нема да дума така (вѣроятно е чулъ глагола „дума" отъ слугинитѣ);
така ли? ме пита, т. е. дали камъкътъ трѣбва да се тури тъй;

793: *халвà* или: *'лавà* — позна я слѣдъ три-четири недѣли и я нарече веднага съ името ѝ;
пишано (= това е тука цѣло написано, изпълнено съ писано, сир. въ моята тетрадка);
чупил, употрѣбя днесъ тая дума въ смисълъ на „счупена"; вж. обаче 770;
това на папа копче кинало (= скинало се въ смисълъ на: „скжсано");
това тебе (= трѣбва) *ли на лел'а* (= леля)?
това така ли е тулено (= турено)?
нà тази, дай тази, казва, като подава на мама си скжсана кутийка, а иска отъ нея една здрава;
нема вече гийс (=грийсъ) *у тенджената;*
повече, повече, казва, но отдѣлно, не въ изречение, тъй че не зная, дали разбира думата;
тули малко, малко, малко, казва съ особенъ тонъ, който употрѣбя притова;
папà, видиш, Ладо пише тука;

тука тебе (= трѣбва) *да се тули; — иска да се тули* (= тури) *тука;—не може ли това да се тули? — това тебе да се тули и да се лупи* (= това трѣбва да се тури вжтрѣ и да се похлупи);
мамà ще даде ли копче, папà?
папà, покажѝ това;
папà даде това, земашъ дуго (= папа ти даде това за игране, а ти зимашъ нѣщо друго);
папà ще лови мишка и Ладо ще (или: *ше*) *види* (= ще я гледа); и на 795. день казва първото изречение;
папà нема да яде, Ладо ше яде;
Ладо да залупи игà (= да захлупи игла?);
794: *петѐлче* (= пѣтленце); — *калемче; — пàпченце;*
чистено (= очистено): — *пѝкани* (гащи); — *пикàе; — пелѐ* (= пере); — *чупѝ се* (= счупи се);
тука да се тули мастилче, и тука да се тули; — тука ще тулим мастилче;
Ладо зе го; (= го зе);
така тебе (= трѣбва); — *така вика;*
това тебеше (= трѣбваше) *да се тули това така;*
това беше така, казва, като туря похлупака върху мастилницата;
така да се лупи (= захлупи);
петелът дума кукулигу; — така дума: кукулигу;
това тука да стои, а па това тука;
това тебе (= трѣбва) *тука;*
и това тоже, казва го нѣколко пжти (откждѣ е зелъ думата „тоже", не знамъ);
има ли нещо тука? — има ли тука сѐло (= ексеръ)?
има ли калем на Ладо тука?
има ли тука кинче? (*кинче* = книжка, отъ *кига* = книга, макаръ и да познава и употрѣбя и *кижка* = книжка); вж. 773;
тука има молив на Ладенце да пише;
това не може да се вади; — да се тули и да се вади;
не искам да гаем (= играя); — *Ладо не иска да гае* (=играе);
Ладо да сипе ли? — нема ли да сипе (= изсипе)?
795: *Ладчето,* образува си пакъ самъ умалителната форма; — *напавено*(=направено);—*лешинци* (= лѣшници); — *остини го* (= изстини го, изстуди го);
нека да дойде Данка да тули железото (сир. на креватчето);
Ладо ще тули у пешката;
нека да дойде да тули това полека (дали обаче разбира добрѣ смисъла на думата „полека", не знамъ);
796: *файтон'т обаща* (= обръща);
797: *динче* (умал. отъ *дин*=димъ), образува си го самъ;
папà, мотѝ го (= намотай го); вж. 805, 827;
сега папа ще пуши;
папà, сипи тука на масата кестени;

това е за уте (= утрѣ); но още не разбира смисъла на думата „утрѣ";
798 : *немаш? — нà ти го; — Ладо намели това;*
топо (= топътъ) *пука,* като чуе биенето на топа;
това на (= за) *обущата;*
799 : *пущено* (= пуснато); — *и да остави тука;*
ще сипам; — да сипам; — папà, сипи вѣте (= вжтрѣ);
Ладо ще лаботи (= работи, сир. ще се занимава съ пари); вж. 768;—*Ладо ще земе палй* (=пари);—*тука има на папà пали;*
Ладо иска да гае (= играе) *съ това;* — *със къпата* (и: каапата = кърпата);
сега Ладо ще седи на софата (означава вѣроятно и: „ще седне"); — *Ладо иска да седй на софата;*
мамà зе това на (вм. отъ) *това;*
това не може да се тули;
тука пише баба, те тука пише;
от дугият ладко (= отъ другото сладко); но казва днесъ внезапно и: *садко;*
има ли вѣте ладко (= вжтрѣ сладко)?
като ще буди макити (= се събуди малкиятъ), *папà ще отеже* (= отрѣже) *от това ладко* (= сладко), сир. тѣстено;
800 : *кънязът* (= князътъ), на портрета;
ще падне чашата и ще се счупи;
и Ладо знае да фили (= знае да свири);
Ладо наледи палите (= нареди парите);
801 : *на посе* (= за послѣ); — *на уте* (= за утрѣ);
напиша (= написа) *това;*
сега Ладо ще адѐ (= яде) *мѐко* (= млѣко);
папà, Ладо паднъ'л (= падна) *и удали се тука;*
нашите кокошки носат яйце;
покажй дугите (= другите);
802 : *сфали ме* (= свали ме);
папà, ще ядем ние печено месо;
805 : *данка* (= дрънка); — *ще полеже* (= ще се порѣже);
по-голема, казва за една топка, обаче вѣроятно не разбира смисъла;
пот кавата (= пóдъ кревата);
това на кокошките леп (= хлѣбъ на или за к.);
тука папà напиша (= написа); — *тука папà написал;*
и това намотай го; вж. 797, 827; — *това не може да се вади;*
това какъв? т. е. конецъ, именно каква е боята му; — прѣди нѣколко деня бѣхъ му показалъ чернъ, бѣлъ и синь конецъ; днесъ често смѣсва чернъ и бѣлъ, но повечето пжти улучва, когато го питаме, какъвъ е синиятъ конецъ; ала когато му кажа: дай ми синь конецъ, дава и бѣлъ и чернъ; обаче когато самъ показва синия, почти винаги казва съвсѣмъ вѣрно: това е синь; вж. 824, 825, 826, 827;
808 : *забовалил* (= забравилъ); — *Ладо тулà* (= тури, туря?);

там има снек на позо̀ло (= прозореца), *а тук нема;* — сѫщо и: *тук има снек, а там нема;*
това на (= за) *супа, а това на* (= за) *сос,* казва, като ми посочва лъжицата за супа и обикновена лъжица;
810: *оцапа* (кѫдѣ 810); вж. 770;
812: *ще се качи Ладо, ама нема да паднеш,* казва къмъ себе си;
813: *млеко,* казва, като го поправихъ (нам. *меко*), а сетнѣ: *не меко — млеко,* но на другия день изпада въ сѫщата грѣшка и се поправя тепърва, когато го подсѣтя;
либа (= риба), познава я; — *дадвена* (= дървена) *кутийка;*
817: *абъка* (= ябълка), казва все още; — *по̀-голем* и: *по̀-малък;*
мишката топа (= тропа) *некаде;* — и: *там топа мишка пот долапа;*
със това не бива;
820: *дотол* (= докторъ); — *сега ще ядем ние;* (кѫдѣ 820);
822: *тоя часооник е като тоя.*

Двайсеть и осми мѣсецъ (823—853):

823: *поота* (= порта); — *вчела* (= вчера), макаръ и да не схваща точно смисъла;
ама (= ами) *катофи?* въ смисълъ: и още картофи ще ми дадатъ, нали?
Ладо дума пица (= птица), казва за себе си;
макити расипа супата;
това е за там; — *като тоя;*
вече нема да пеят (= не пѣятъ солдатитѣ);
Женя напави моко ка в'гащить (= направи мокро ка—);
там има д'уг (= други) *солдати;* — и: *дуг* (= други) *ще доде ли солдати?*
лъцете (= ржцѣтѣ) *са моки* (= мокри);
не види се, тебе (= трѣбва) *ламбата;*
824: *биволи* (= волове); — *загу̀би се,* обаче еднажъ казва и: *загуба̀ се;*
земà (= зехъ); — *да земѫ; да кажѫ,* казва, когато му се каже: земи; кажи;
аз намели (= намѣрихъ); — *аз да го намела* (= намѣря);
само има копче; именно въ кутията за шиене нѣма конецъ, ами само копчета, и като поглежда той въ кутията, казва горното;
ето че'н (= чернъ; при тая дума се чуе вече малко *р*) *конец;* обаче не отличава още добрѣ боята на концитѣ; отъ боитѣ на концитѣ, които му показвамъ, именно: чернъ, бѣлъ, синь, най-добрѣ познава и почти винаги вѣрно: *син;* вж. 805, 825, 826, 827;
това за там, за палто (сир. това копче е за тука за палтото, дѣто нѣмаше копче);
ти си котка; — *котка си ти;*
Ладо ше чѐте; — *сега да затола* (= затворя);
Ладо иска да везне (= влѣзе) *там;*
биши го със кърпата (= избриши го съ кърпата);
дугото се не данка (= другото не дрънка);

макити ще доде и ще го бутне (сир. една кула отъ макари, която бѣ направилъ той);
макити ще бутне сички макалà (= макари); — *ама нема да го бутне;*
Ладо ще се убодѐ, послѣ ще бòли;
Ладо ще земе едно копче, (послѣ прибавя още едно и казва:) *де* (= двѣ) *копче;*
ако ти се напиеш . . .;
ако ше падне, Ладо ще го намели;
и на бебенцето не;
825: *азъ искамъ меко* (= млѣко), ми отговаря, като го питамъ: искашъ и ти млѣко?
Ладо одаскал (= одраскалъ го);
сечат дъ'ва (= дърва);
стига вече, казва, като сипвамъ вода въ чашата съ чай;
тука оставѝ го, но и: *остáви го;*
и чай нема; — ама не искам;
ти си една пущоле; — ти си запиличок; ми казва, като измисля самъ думитѣ; отъ нѣколко недѣли той измисля безсмислени думи;
мама кашла тука, като показва на гушата;
ти тулаш в' устата;
да се истине;
тука има пъно (= пълно) *вода* (въ единъ сждъ);
това е чаша за чай;
Женя не 'нае да леди (= не знае да реди);
дай да го скием (= скриемъ) *тука;*
ти, папà, ще пушиш; — папà, земи това да пушиш; — това кибит (=кибритъ) *да запушиш цигала* (= цигара);
Ладо ще го къса (= скжса), *те видиш, Ладо го късал* (= скжсалъ);
ти нема да пушиш, аз ще пуша;
това е бел, а това е син; чудно, че винаги познава синьо (т. е. синь конецъ), но често (макаръ и вече по-рѣдко) казва „бел" вм. „че'н" и обратно, но и тия бои вече изобщо познава по-добрѣ); [1]) вж. 805, 824, 826, 827;
като бебенцето се събуди, посе (= послѣ) *Ладо ще т'опа* (=тропа), казва, като му казвамъ да не тропа, защото бебенцето спи;
Ладо като баде (= бжде) *сталец* (= старецъ), *ще пуши;*
826: *кокалите* (съ члена), казва, слѣдъ като чу: кокалъ, кокали;
Ладо тулàл (= турилъ);
по-висока пота (= порта), каза, като му рекохъ, че ще направя една висока порта;
ти напави (=направи) — наблѣга при говоренето върху думата „ти";

---

[1]) Това е пропуснато да бжде съобщено въ моята разправа „Приносъ къмъ граматичния развой на дѣтския говоръ" на стр. 32., р. 21. подчеръ „р"; — сетнѣ на стр. 62., р. 10. прѣдъ „мама не пуши . . ."; — стр. 70., р. 13. пакъ прѣдъ „мама не пуши . . .".

ти искаш малко садко (= сладко);
ти можеш да се подавиш (= задавишъ); — *Ладо се подавѝ* (= задави), *помниш?*
ние ще тулим (= туримъ);
ама пада (= ама така — ако го туришъ, — пада);
и хлеб; — не само хлеб;
Ладо на това (сир. чинийче) *ше яде садко* (= сладко);
да дадеш лекаства (= лѣкъ) *на бебе;*
аз искам да пия вода;
кам' водица? тебе (= трѣбва) *малко водица;*
видиш, како (= какъ) *пада; — Ладо како* (= какъ) *зима;*
това ваати (= върти) *се така;*
аз ще го зема, те, Ладо го земà;
ама аз не можа, ти напави (= направи) *го;*
помниш, кога Ладо испил?
сега вече познава добрѣ и именува вѣрно конецъ бѣлъ, чернъ, синь; вж. 805, 824, 825, 827;
827: *локата* (= роклята); — *във джепо* (= джеба);
посе затолѝ (= послѣ затворѝ)! — *да се закопчат; — и дамата* (= двамата);
чашката кам'? — камо чиста лъица (= лъжица)? пита слугинята, като вижда, че нѣма лъжица при себе си за супа;
събуди ли се? — ама бос, ми казва, когато искахъ да го зема въ другата стая, а той нѣмаше обувка на единия кракъ;
това за човека, ми казва, като вижда пари при мене;
Ладо ще се полеже (= порѣже);
това тука къ(а)назът (= князътъ), познава го добрѣ на портрета;
това теба (= трѣбва) *да завиш* (= завиеш);
папà, бебенцето заспало;
сега съших (= свършихъ) *аз;*
Ладо тук със калем пишеше;
посе (= послѣ) *ще покажем къназът;*
това тука за машината, знаш (= знаешъ)?
Ладо ще го испие сичкото (т. е. сичкия чай);
теба (= трѣбва) *да го испакнеш* (= изплакнешъ), употрѣбя го и въ смисълъ на: „изчистишъ";
ти обичаш, папà; — нà ти го да го замоташ; — замотѝ го (= замотай го)! вж. 797, 805;
аз не мога да го испиам, испи го ти!
аз ще покажа, ти нема да покажеш; — папà показа;
Ладо счупил гебен, мама нема да се чеша (= чешля);
като дойде (= дойдатъ) *гости, ще обуеш новите обуща;*
посе (= послѣ) *папà ще земе князът* (= пари) *и ще купи камъче* (т. е. играчки — камъне за строене);
това бастон, ще се удали Ладо, ще има къв (= кръвь) *и посе* (= послѣ) *ще паче* (= плаче);
само папà може да аде (=яде) *кости, защото Ладо посе ще*

се задави, ще везе (=влѣзе) *в' гаалото* (=гърлото, т. е. ще му влѣзе костичка въ гърлото);
като се събуди Жена, ще дадем обуща;
познава вече безъ грѣшка бѣлъ, чернъ и синь конецъ и ги назовава самъ вѣрно, когато го попитамъ; вж. 805, 824, 825, 826;
828: *кубд* (= кълбо); — *кината* (= книгата); — *чакай! — да го дам?*
искам да запушам; — ще пушам;
аз искам да испия; — аз искам да пиям; — аз искам да го носам; — аз ще го носам;
аз намелих това; — азъ искам вода, казва отъ сега нататъкъ, т. е. все съ „азъ";
аз не искам да ядем макалони;
аз искам да сипам на тебе водица;
диги (= дигни) *тука сичкото; — бебенцето испи сичкото меко;*
829: *писнд* (= писмо); вж. 775;
чупнѝ го, образува си самъ, като ми казва, да му разчупя единъ лѣшникъ;
да го исфалиш (= изхвърлишъ); — *сколо* (= скоро) *на место да го тулиш* (= туришъ);
само това има;
Ладо съши (= свърши) *супата; Ладо го съшил* (вм. я свърши), казва едно слѣдъ друго, значи „го" тука се отнася до супата;
Ладо иска това да си земе;
830: *големо па'чѐ* (= това е — парче);
заведи го, казва вм.: заведи ме; — *тука студено;*
Ладо го тулàл (= турилъ);
аз пак ще дойдж; — инак тебе (= трѣбва) *да падне* (въ смисълъ на: инакъ ще падне);
мамà не иска ли? само папà иска;
дигни това ножиците (вм. тия ножици);
това шише иска да се пàке (= плакне) въ смисълъ на: трѣбва да се оплакне;
по-бизу (= по-близу), *Ладо ще падне* (сир. да го заведемъ заедно съ столчето му по-близу до масата, за да не падне инакъ отъ столчето;
това —(е)— *много големо, иска да се задави Ладо тука в гаалото* (т. е. ще се задави въ гърлото, ако глътне такова голѣмо парче);
това какъв е, че'но ли е, бѣло ли е?
аз тука ще покажж, какъв е (т. е. каква боя има конецътъ);
аз вече не искам; сжщо и 831;
831: *ключ; книга,* казва добрѣ, когато го поправихъ, слѣдъ като бѣ казалъ: *куч, кина;*
станà; — скàча (сегашно врѣме) и: *скачà* (= скокна, от—); — *чул,* отговаря ми, когато го попитахъ: чу ли?
аз не го давам:

ти си поклета (= проклета), казва къмъ слугинята;
вече не искаш силене (= сирене);
хубавичко намелих копче (значи тука безъ „азъ") и: *аз намелих хубавичко копче; — аз намелих копче за палтото;*
де (= двѣ) *копче* (= копчета) *намелих;*
ти съшѝ (= свърши) *макалони;*
затолѝ (= затвори) *го; — това да затдлиш* (= затворишъ); *— Ладо иска да се затдли;*
Ладо иска да се задави (въ смисълъ: ще се задави, вѣроятно защото много пжти ща = искамъ);
уте (= утрѣ) *иска да купиш вино*, ми казва, когато му бѣхъ казалъ: нѣма вече вино (бѣше вечерь);
тука има пъно (= пълно, много) *снек;*
тия да се не искалʿат;
Ладо още саб (= слабъ), *не може да носи;*
това (сир. тая ржка) *студено, теба да се сгей* (= сгрѣе);
видиш, как Ладо отоли (= отвори);
Ладо не може да се качи на кон, защото ще падне;
837: *кина*, казва още, но когато очудено питамъ: кина? поправя се веднага и казва самъ: *книга;*
теба да се удали (= удари), казва още понѣкога въ смисълъ: ще се удари, макаръ и да употрѣбя по-често израза „ще се удали"; сжщо и: *ще се задави*, по-рѣдко: *теба да се задави;*
и на мене, казва ми да му дамъ; *на*-то си е прибавилъ самъ, по аналогия съ „на мама", „на папа"; азъ винаги му казвахъ: тебѣ, менѣ; вж. 840, 841;
желто, нарича жълтъка на яйцето, но не свръзва съ тая дума значението на „жълтото";
познава вече, какво е по-голѣмо и какво по-малко; когато го питамъ: кое е по-голѣмо, кое е по-малко? той отговаря добрѣ: *това е по-големо, това е по-малко;*
838: *клъв* (=кръвь); — *Ладо фъла̀* (= фърли);
днеска Ладо счупил, казва, но мисля, че още не свръзва истинския смисълъ съ думата „днеска";
човек събила дъ'вѝта (= дървата), *посе* (= послѣ) *ги носи;*
839: *ако* (= когато) *Ладо ще стане голем, ще пави* (= прави) *така;*
840: *млеко*, казва вече откждѣ 840;
тѝтун (= тютюнъ);
и на мене (да му дамъ вода); вж. 837, 841;
841: *аз го къпам* (= кжпя);
ти изеде целото;
тули ми и мене (безъ „на"); вж. 837, 840;
на̀ паницата, да се не счупи;
842: *папà не обичам, мамà не обичам, сичките не обичам;*
бело и *желто*, нарича частитѣ на яйцето и ги разпознава, но не знамъ, дали притова му е прѣдъ съзнанието смисълътъ на боитѣ;
843: *вѝдох* (= видѣхъ); — *съшѝх* (= свършихъ);
Ладо доведе стола тука;

още една кокошка додела (= дошла);
847: *паднах; — дай мене; — дай ми мене* (безъ „на");
848: *магале* (= магаре), *ти го* (сир. виното) *испи на мамà;* въ такъвъ смисълъ не е чулъ думата отъ насъ;
849: *ще го земж от тебе; — аз го зех*, отговаря ми, когато го попитахъ, кой го е зелъ;
ще го испием (= испия), казва повечето пжти;
видиш, Ладо как пие;
иска да се донесе още (сир. трѣбва да донесатъ още фасулъ);
познава на себе си дѣсната и лѣвата ржка и ги назовава;
назовава веднага *че'вена* боя;
853: *училище*, казва, но не разбира смисъла, ами казва само, че азъ отивамъ на училището (висшето училище);
аз ще те испа(ъ)да (= изпждя); — *аз ще го испа(ъ)дам папа;*
— *аз ще испадам тебе отъ тука;*
видиш, Ладо пиеше (= пи?) *вода.*

Двайсеть и девети мѣсецъ (854—882):

855: *наости го* (сир. наостри молива);
мама не пуши, а ти?
от дугата (но и: *дугото*) *стана* (= отъ другата страна) *ще го земж;*
сичките цигали ще го испушам;
камо сж цигалите?
856: *ти по дупéто биеш?* (вѣроятно е чулъ тая дума еднажъ отъ баба си и си я е запомнилъ (кждѣ 856, сетнѣ и 860);
сливи (не вече: *сиви*);
сичките изедох; — аз изедох кончето (сир. бисквитъ въ форма на конче);
ще го изедам сичките;
тия семки теба да се изади (= трѣбва да се извадятъ);
това стига на Женя, а тия за Ладо;
857: *това е метлàта за метен'е;*
познава винаги своята дѣсна и лѣва ржка, както и на мене и на майка си (притова ние седимъ всѣки отъ едната му страна, той между насъ). Но еднажъ при майка си нарече дѣсната ржка лѣва;
859: *ще испием; ще ядем,*—казва все още намѣсто: ще испия, ще ямъ;
аз ще си давам сам (сир. супата); — *аз ще си зема сам;*
папà отиде на гимназиа, на училище;
камо сж кокошките? — камо сж игачките? и: *игачките* (= играчкитѣ) *кам'* или: *камо сж?*
861: *даажи* (= държи), казва все още, макаръ вече отъ нѣколко деня — значи къмъ 855—да изгораря доста добрѣ *р*, което обаче повечето пжти е увално;
862: *тàка* (= търка); — *топа* или *тлопа* (= тропа);
камо сж? и: *камо го?*
кам нещо да пишам? — нещо искам да пишам;
аз ще седнам до тебе;

не, Ладо да обичаш, ми казва, когато му рекохъ: азъ обичамъ Женя;

аз написах, и тука ща напишам;

867 : *ще го ския* (= скрия) *некаде;*

познава вече добрѣ на три разни лица, и то не при яденето, ами слѣдъ ядене и далечъ отъ масата: дѣсна и лѣва ржка;

868 : *сега Ладо ще пише, после ще ти дадам да пишеш;*

869 : *аз имам ти* (= три, сир. три парчета ябълки), ала въпрѣки това, че позна тритѣ парчета, като му показахъ два молива, не знаеше, колко сж тѣ;

зафанъл да сфили (и: *сили* = свири); — *земалъ да сфили;* — *ще зафане да сфили;*

ще доде калакончо и ще го изеде (научилъ туй вѣроятно отъ слугинитѣ);

много мжчнотии срѣщамъ да му обясня разликата между *мой* и *твой* (послѣдното той произнася: *той*), макаръ и да разбира и отличава добрѣ *мене* и *тебе;* днесъ не можахъ да го доведа до тамъ да схване тая разлика;

днесъ сбърка единъ пжть при майка си при посочване и наименуване на ржцѣтѣ, като каза: *десна лъка*, а посочи лѣвата, вѣроятно защото майка му рѣжеше месо и притуй държеше ножа съ дѣсната, а вилицата съ лѣвата ржка, а пъкъ азъ му бѣхъ казалъ веднажъ, че вилицата се държи винаги съ лѣвата ржка.

Трийсети мѣсецъ (883—913):

901 : Като му казахъ да каже полека: рррица, той повтори: *ррлица* (около 901); вж. 1064.

Трийсеть и първи мѣсецъ (914—943):

Отъ 10. мартъ до 5. май 1892. г. (870—926), значи почти цѣли два мѣсеца, по неизвѣстни сега за мене основания, бѣхъ прѣстаналъ да правя бѣлѣжки върху говора на първия ми синъ; тия бѣлѣжки захващатъ пакъ съ редовность отъ послѣдната дата.

926 : *такава* и пр. употрѣбя вече отдавна;

гийс нема кой да ми дава;

838 : *вчела* (= вчера), каза, като го питахъ, кога станало нѣщо; но не зная, дали съ думата свръзва истинското понятие;

казва все още *л* вмѣсто *р* или пъкъ съвсѣмъ го прѣмълчава;

939 : *аз ще плача* (и: *плачам*) *за тебе;*

мамà не е видела, че свили (= свири);

Женя, ще паднеш и ще се убиеш, после де ще земем дуг (= другъ) *Женя;*

той все още казва за себе си: *сама, яла, свъ'шила,* макаръ и да обръщамъ вниманието му, че не бива да казва т о й така, ами други—момичетата. Той казва така вѣроятно, защото чуе тоя начинъ на говорене отъ слугинитѣ; вж. 962, 978, 1099;

познава и назовава: *че'вено, че'но, бело, син'о, зелено;* вж. 966.

Трийсеть и втори мѣсецъ (944—974):

945: Казахъ му да излѣзе вънъ, когато тъкмо валѣше, на което той отговори: *не;* когато пъкъ го попитахъ: защо не? отговори ми: *ще ми навали главата,* като си образува самъ глагола, защото не вѣрвамъ да е чулъ тая форма отъ нѣкого;

946: *това пò обичам;*

949: *слънцето; — иска да* (= ще?) *ме го'й* (= гори) *слънцето;*
казва все още понѣкога: *това е на мама кназът,* намѣсто: мама на князътъ;
Владо: *така само дедо ли дъжи* (=държи) *вилица?* като ми показва единъ начинъ на държене вилица; на това отговарямъ азъ: да, така само дѣдо държи, подиръ което той казва: *затова* (= защото) *дедо е голем, затова той дъ'жи така; затова* (= защото) *аз съм малък, затова дъ'жам така;*
Владо: *дай ми от това* (сир. тѣстено сладко); — азъ: не, това не ти трѣбва;—Владо: *не, теба ми;*—азъ: защо ти трѣбва?— Владо: *теба ми да го гълтнам;*

954: *що не тулаш* (= туряшъ) *шапката?*

956: когато му казахъ: това е за мене, той продължи: *а пак това за мене;*

958: *ето захвàна пак да пече слънце;*

960: питамъ: Женя, дѣ е вратовръзката? а Владо отговаря: *ето ми я; ще туря това на гава* (= главата) *си;*
това не може по-инак да се тули (сир. пердето да се дигне повече), *защо има сланце;*
подавамъ му съ лъжичка рохко яйце и му казвамъ: земи, яжъ вече, на което той ми отвръща: *нека ми даде още сол* (т. е. да чакамъ, докато майка му му тури соль върху лъжичката, каквото тя тъкмо се готвѣше да стори:

961: *у коя кутия има бомбони?*
дай да си зема, како (= каквото) *ми теба* (т. е. което искамъ);

962: *аз сама,* казва още за себе си; вж. 939, 978, 1099;
тогава дай ми дуго (= друго), ми казва, като му изядохъ едно негово бонбонче;
аз искам да гледам, как ще пушиш;

963: *това не е за биенье;*

965: *литни* (= ритни), сетнѣ и съвсѣмъ правилно отрицателно: *не литай* (= ритай);

966: *ям,* казва отъ себе си за пръвъ пжть намѣсто: *ядам,* както досега; *Данка ми се смее, защото аз скъсах цетето* (= цвѣтето); *днеска Стефчо ме би, кога убодих* (= убодохъ) *Неня* (т. е. тѣхната слугиня);
познава вече много добрѣ: *бело, че'но, жълто, син'о, зелено, че'вено;* вж. 939;

967: *за пиенье, за игаенье; — дай ми нещо за игаенье; — вода има за пиенье;*
колко е часа? — аз имам едничко;

тии сѫ моите, тии сѫ тоите (= твоитѣ, сир. лѣшници);
що не го земаш дугото (= другото)? — *що не земаш това да го ядеш?*
теба (= трѣбва) *да стане хубаво в'еме* (= врѣме);
дай, папà, палѝ (пари) *да купа аз игли на мамà;*
земѝ това, че е лошо;
папà, нека стане хубаво в'еме, искам да изезнам (= излѣза);
сега е хубаво в'еме, ама студено, затова не смеем да изезем (= излѣземъ);
968: *защо така?* пита често при разни случаи;
969: *защо си закъснѐл, папà?* (и 1023);
ветъл (= вѣтърь) *дува книгата;*
970: *дай това за глебенье* (= гребене) *вода;*
папà е по-силен, папà може да ме дигне, казва изведнажъ, безъ да сме говорили за това;
пипни, папà, колко е студено!
971: *тая пò не е хубава;*
уте (= утрѣ) *ще ми дадеш на обед?* (дали обаче разбира смисъла на думата „утрѣ"?)
мамà отиде на гости;
на какво милишат (= миришатъ) *тие?*
дай да видѫ, как милише;
папà каза, ти да не ядеш клуша (= круша);
искам да видѫ, колко има;
дай да видѫ, дали има много бисквит или малко;
тоя, дека го видехме.

Трийсеть и трети мѣсецъ (975—1004):

975: *Данка постоянно измива столчето;*
папà, днеска ми лезаха (= рѣзаха) *ноктите;*
нà ти това, инак ще го загуба аз;
976: *папà, какò* (= какво) *ще лежеш, като си земал ножа;*
977: *ела насам;*
папà, сега е лошо вемето (= врѣмето); *кога стане хубаво вемето, ще изезем* (= излѣземъ);
978: *цалевицата ласцъфнали* (977);
той (сир. братчето му) *постоянно вика* (т. е. когато го кѫпятъ);
Данка пелé (= пере), *а Малица* (= Марица) *глади;*
докалай ме (сир. съ столчето до масата), *че аз ще паднам;*
979: *Ладка* (= Радка) *е у бабини* (= при баба си);
981: *аз съм ядела,* казва за себе си; вж. 939, 962, 1099;
аз носа книга на училище, казва, зимайки една книга подъ мишка
тантелка на Женя пемелам (= прѣмѣрвамъ);
Женя вече посегна да затала (= затваря);
сколо (= скоро), *че вали дъж;*
Данка отиде на село; кога ще си дойде от село?
982: *не стува* (= струва); — *пестана* (= прѣстана) *да плаче;*
983: *папà, не му полявай* (= позволявай);

дай тогава мене (сир. ако той не иска);
пемина (= прѣмина) *ми да боли;*
984: *и тебе ли ти* (нам. те) *е ст'ах отъ кокошката?*
един сталец (т. е. просякъ) *иска да му дадеш кое шапка, кое панталони;* а когато азъ му отговорихъ: нѣмамъ панталони, той ми каза: *тогава дай му шапка;*
985: *ние сме идели* (= отишли въ смисълъ на: „ние бѣхме", ходихме);
ще му се са'диш (= сърдишъ) *ли, папà?* (т. е на братчето му, защото направилъ нѣщо);
цалевиците сѫ копани (= прѣкопани);
защо плаче толкова?
остави ме да минам;
затъкни ми това цвете на шапката;
Стефанчо и Ладка (= Радка) *отишли със папа си и със мама си да слушат музика, ние не сме идели;*
986: *аз я познавам* (сир. г-жа Данчова);
987: *аз се научих да слизам сам;*
не е ли писала тя одавна писмо?
у Стефчови дошли гости;
аз ще плачам за тебе;
още не разбира смисъла на думата „днесъ" и нѣма ясно понятие за „днесъ" и „вчера", защото рано ми каза: *днеска видех господина Доб'ева* (= Добрева), а пъкъ то бѣше вчера;
988: *спи ми се; — тая е много голѣма; — мамà ми давà игачки;*
папà, ти като си отидел . . .;
видиш, как изглежда (т. е. онова, което е построилъ отъ камъне)?
виде ли, как поливàа (= поливаха)?
виде ли ти тия човеци, дето беха там?
ти сега каде ще идеш, като си облечен?
989: *папà ти от тука лежеш* (= рѣжешъ) *кластавицата, а от тука я дъ'жиш* (= държишъ);
аз боям (= броя) *четили, пет, осемнайсет;*
990: *да купиш големи сухо-гоздета;*
каде си ти идел? (= отишелъ, т. е. билъ);
папà позаля (= позволява) *да не спам* (= спя);
ние отидохме чак далеко код чешмата; „кодъ" научилъ по всѣка вѣроятность отъ слугинитѣ;
нали Женя пие млеко, ми казва, когато го видѣхъ, че влиза въ столоваята и го питахъ, защо дохожда при насъ, а не остава при Женя; той искаше съ това значи да каже: Женя тъкмо яде, та азъ съмъ сега свободенъ и мога да дойда тукъ;
ами нали си ти малка, казва на майка си, когато тя на неговата бѣлѣжка, че тя трѣбва да яде малко хлѣбъ, го пита, защо това....; вж. 994;
аз ще стапам (= стѫпя) *на столчето и ще слезнам;*
кога мине клушалът (= крушарътъ), *ти ще му* (вм. го) *питаш, дали има доби* (= добри) *луши, дали нема;*
993: *ладвам се* (= радвамъ се); вж. 1017;

мене после подил (= подиръ);
ние сме додѐли (вм. дойдохме);
като му казахъ, че не бива нѣщо да прави, отговори ми: *а, теба* (=трѣбва) *да бива;*
един македонец заглажда (=загражда) *у Стефчови дъ'вета* (= дървета);
994: *малки клушѐта* (= крушки), образува си самъ умалителната форма и множ. число;
кусни малко; — ние иддхме (= отидохме);
ще чуем тупаньето (сир. на музиката);
дуг пат (= другъ пѫть) *да купиш клуши;*
тии искали да утепат (= утрепатъ);
на мамà по-малки, а тебе по-големи клуши;
ами нали си ти малка, отговаря, когато го пита майка му, защо тя трѣбва да получи малки круши, а папа голѣми; вж. 990;
аз ще гледам, как ще го занесеш;
ти си голем, затова не ти дам (= давамъ) *малки клуши;*
аз видех един чичо, дето водеше едно агне белò;
995: *ключ,* произнася вече много хубаво;
ще настапчим (= настѫпимъ);
996: *не е метено още, теба* (= трѣбва) *да се пометѐ;*
997: *ст'ашно* (= страшно) *хапе;*
гъските си (вм. се) *дигат сами наголе;*
ако искам, ще ми дадете, ако не щѫ, нема да ми дадете;
998: *това тука от каде купуваш?*
999: *тебе ти се спи?*
ще идем у мазето вчела (= вчера)?
дуг пат (= другъ пѫть) *Малица пак да купи цалевица;*
1000: *мене не ми даваш нито една, нито дуга* (= друга, сир. книга);
1002: *чуеш ли как гъ'ми* (= гърми)?
аз пия по малко, вие пиете по повече;
уте (и: *утле*) *кога пестане* (= прѣстане) *да вали, ние ще излезем;*
1003: *уте* (= утрѣ) *съмъ павил* (= правилъ);
вчела (= вчера) *му казах,* казва за нѣщо, каквото ми бѣ казалъ тъкмо малко по-прѣди; това показва, че не разбира, какво значи „вчера";
това е за пецежданье (= прѣцѣждане);
1004: *аз ще ва'на Женя* (= ще го изпрѣваря);
Женя изведнаж зима бискита (=бисквита) *и си напълнува устата;*
давай ми по-сколо, аз да свъ'шам (= свърша).

Трийсеть и четвърти мѣсецъ (1005—1035):

1005: *дължината е тесна; — Данка пò има пали* (= пари, сир. отъ тебе);
1007: *аз побегнах от кучето;*

не ми давайте вече вода, казва, като му забѣлѣзахъ, че затова отива толкова често повънъ, защото пие много вода;

1008: *утле-дуги ден* (= утрѣ-други день), казва, но не разбира смисъла;

де (сир. сж) *едните бели макали* (= макари)?

1013: *заедно не може да се яде сичко,* отговаря хитро, за да намѣри изговоръ, да не вкуси и отъ лубеницата, отъ която не искаше никакъ да опита, макаръ и да го карахме, слѣдъ като бѣ отхапналъ тъкмо една хапка отъ крушата;

1014: *аз съ ка'стен* (= съмъ кръстенъ), казва внезапно, — вѣроятно чулъ нѣщо подобно отъ слугинитѣ,—и като го питамъ, дали сж кръстени и братчетата му, утвърждава, а когато го питамъ, кой го е кръстилъ, отговаря: *попът ме ка'сти;*

кога дойде в'емето, мама ще ме събуди да пием топъл чай да ми мине кашлането;

1016: *дай ми го тогава* (сир. ако ти го не искашъ);

помилисни малко;

1017: *аз се ладвам* (= радвамъ) *за клуши;* вж. 992; — *тука е сенка;*

аз вече не ща, че теба (=трѣбва) *да оставим за утле;*

1018: *половина* (отъ една пржчка, която той счупва) *мене, половина на Женя;*

счупи го на две места (собствено искаше да каже: на двѣ парчета);

1020: *тоя хлеб не стува* (= струва, сир. не е добъръ);

1021: *нема нищо* (въ смисълъ: добрѣ, това не прави нищо);

това отовно (= отровно) *ли е?* казва, слѣдъ като му бѣхъ казалъ: не туряй това въ устата, можешъ да се отровишъ; той си образува значи самъ прилагателната форма, безъ да разбира, вѣроятно, точно смисъла на думата, ами свръзва съ нея само значението на нѣщо лошо;

аз ще го гълтнам у стомаха;

1023: *павил* (= правилъ, направилъ) *съм утле;* отъ това се вижда, че още не разбира смисъла на „утрѣ" и „вчера";

1025: *защо си изплюла?* (сир. люспитѣ отъ гроздето);

1026: *едно олешенце,* образува си самъ тая умалителна форма отъ „орѣхъ";

1029: *навали ти чадъла?*

1031: *кой го пла* (= пра)? формата „пла" си образува той самъ, слѣдъ като се бѣ помжчилъ малко да намѣри точния изразъ, между друго бѣ опиталъ: *пел* и пр.

папà, ти си стижан (= стриганъ) *и аз искам да се остигам* (= острижа);

1033: *папà, ти можеш да пиеш много вино, защото нема да се лазболееш;*

ще те биям (= бия), *че да видиш;*

1034: когато му назова „кърта" (= къртицата), изговаря въ тая дума хубаво *р*-то (*кърт*), макаръ и повече отзадъ, сжщо и: *хърт;*

ще те заведам на участъка, казва ми, а като го питамъ по-

нататъкъ, узнавамъ, че знае, какво тамъ стоятъ „войници", които ще ме биятъ, и то защото му казвамъ, че ще го обърша;
де живеем ние, папà? де живее господин Голанов? (= Горановъ)? *де живее левът?*

Трийсеть и пети мѣсецъ (1036—1066):

1041: *испуший целата! — още не съм зачукал;*
подил (= подиръ) *клуша не бива вода;*
мама пушна малко, образува си самъ формата „пушна" отъ „пуша", като видѣ, че майка му бѣ направила единъ малъкъ опитъ да „пушне" единъ пжть;
видиш, така ми пилича (= прилича); — *ми пилича много;* вж. 1069;
ние вчела сме земали (= зехме) *де* (= двѣ) *големи пилони* (= пирона), *та сме чукали* (= ги зачукахме);
наяде ли се Данка? (въ смисълъ: яде ли вече?)
като съшиш (= свършишъ) *пушеньето, пак ще пушиш;*
ърслан (= левъ), произнася вече съ малко усилие, но доста добрѣ *р*-то, безъ да му бѣхъ казалъ азъ прѣди това тая дума; тоя пжть вече *р*-то не е палатално, но доста ясно лингвално;
1046: *тук наслал един бивол* (сжщо и 1052);
1047: *ще те стапчи* (= стжпчи) *колата;*
1048: *Женьовата игачка* (= играчка); — *Женьовото . . .; Женьовите;*
сега уте (= утрѣ) *ли е? — това е за вечел* (= вечерь), обаче казва туй тъкмо вечерь, значи не разбира смисъла;
ще те нема вече (сир. ако се задушишъ);
п'естана (= прѣстана) *ли да те боли?*
да те поз'давам (= поздравя), *ми каза госпожа Доб'ева* (= Добрева);
1049: *видиш, нашия папà каква шапка има*, казва къмъ Стефчо, като му показва моята шапка;
1052: *люла* (= люлѣе); — *немой* (= недѣй) *го зема;*
1053: *силно се смеем;*
1054: *аз те ва'нах* (= прѣварихъ); — *ще те ва'на* (прѣваря);
да не останете дълго, че ще ви бия;
1061: *ела по-насам, да ти покажа нещо;*
1062: *търд* (= твърдъ), казва самъ, безъ да чуе прѣди това тая дума, произнасяйки *р*-то повече отзадъ;
нема за тебе место; — той заглабил (= заграбилъ) *сичко;*
1064: *кръст*, казва, но не може да повтори подирѣ ми „риза", ами казва *ррр-лиза;* вж. 901;
сега как ще ме дигнеш, като имам клуша! (сир. отъ столчето какъ ще го дигна, когато държи въ ржката си круша, която притова може да му изпадне);
1065: *Женя не е котка, да яде само масло.*

Трийсеть и шести мѣсецъ (1067—1096):

1068: *кой стовали тука дъ'вата?*
1069: *мене не ми пилича* (= прилича); вж. 1041;
1070: *сталата* (= старата) *вехта шапка;*
малко ми е (сир. каквото му съмъ далъ);
като надзърнам, виждам гълъбите;
1071: *не е добъл* (= добъръ);
1072: днесъ пакъ бъркаше при отличаването на *лѣвата и дѣснатa ржка* — слѣдъ като дълго не се бѣхъ занимавалъ съ туй съ него;
1075: *пржен* (= пърженъ); — *трд* (= твърдъ); при послѣдната дума се чу вече съвсѣмъ хубаво лингвално (съ върха на езика произнесено) *р*, а не отзадъ;
лазлежи (= разрѣжи) *на де* (= двѣ) *па'чета;*
1077: *прстен* (обаче все още: *тли* = три, *утле*);
зачуках; — *две*, *тли* (= три), обаче ги разбъква още;
обърни инак; — по-лесно се изваждат;
утле (= утрѣ) *беше тука* (значи размѣсва съ „вчера");
1078: *берà* (=бержь) (ала: *лъцете* = ржцѣтѣ, 1094; *оглело* = огрѣло, *гливна*=гривня, 1096; *сбълках*=сбъркахъ, *ластули се*=разтури се, *милува*=мирува, *поплавих*=поправихъ, *блат*=братъ, *лема*=хрема, 1097);
бухълчѐнце, образува си самъ;
казва въ една фраза първенъ: *утле,* но веднага се поправя и казва: *вчела,* обаче употрѣбя *вчела* и за нѣщо, което е станало по-отдавна;
1080: *ще изскокне;*
1081: *как е зашито?*
1084: почва вече да подражава навсѣкждѣ *р,* ала винаги то е нечисто *р,* което често напомня *л*;
1088: вече се присмива на братчето си, когато то произнася *blot* (блот) за *Brot* (хлѣбъ); значи забѣлѣзва разликата между *р* и *л*, ала *р*-то му прави все още мжчнотии, т. е. той не го произнася леко, бързо;
все още не отличава добрѣ *двѣ отъ три,* особено двѣ често не познава;
колчав, означава и „голѣмъ", казва тая дума за себе си, т. е. че той е „колчавъ",—вѣроятно я е чулъ отъ слугинитѣ; вж. 1089; — *по-колчав; — по-висок;*
ти вчела лежà, казва къмъ майка си, която бѣ болна;
1089: *колчав* (= и голѣмъ); вж. 1088;
1091: *бешела* (= била);
стига вече да спим;
това не е мое, това е чуждо;
1092: *на гости ли бехте?*
1094: *влажни ми сж лъцете;*
1096: *папà, оглело* (= огрѣло) *слънцето.*

Четвърта година.

Трийсеть и седми мѣсецъ (1097—1127):

1097: *мънинки; — отвади* (= извади, и въ смисълъ: земи го отъ тука, махни го отъ тука);
далеко на село, ми отговаря, когато го питамъ: дѣ е дѣдо? сѫщо и: *той е далеко на село;*
аз съм негов блат (= братъ);
аз си поплавих стомаха;
бие го, кога не милува (= мирува);
1099: *Владо,* произнася вече добрѣ; сѫщо и: *Стамболов;* повтаря много добрѣ: Wachs (восъкъ) и Knopf (копче);
жабчица, образува си самъ; сѫщо казва и: *хубавичко; книжчица;*
тебе книжка? (твоя книжка ли е тая?)
колчава, казва още днесъ за себе си; вж. 939, 962, 978;
що бешело тука? (= що е било вѫтрѣ? що бѣше тукъ?);
излизà ли, дали е хубаво влемето?
1103: *домашните обущи;* сѫщо и на 1142: *домашни обущи;*
не ви обичам, че сте лоши;
1106; *тъмно; — онзи* (сир. ножъ); — *сива кокошка;*
немой оди (= ходи) *там;*
що е това, дето е в' ръката?
1109: *лаз* (намѣсто: и азъ), казва днесъ внезапно нѣколко пѫти по подражание на Женя;
още не познава *двѣ* нѣща и не ги назовава винаги вѣрно;
1112; *да яда* (вм. ямъ); — *тука можете да сипвате;*
защото съм голем, затова можам да докàчам (= докача);
1114: *тука сѐ изгорело;*
защо ми даваш тонинко вода, защо не ми даваш повече? вѣроятно думата „тонинко" е чулъ отъ слугинитѣ;
1115: *на тебе ли е това?*
треба ли ти това? ме пита; азъ му отговарямъ: не; тогава той: *ами треба ли на мама?* и когато на тоя въпросъ азъ отговарямъ: не знамъ, той казва: *добле, ще го земам тогаз за мене;*
дай, аз да ти помогна, — видиш, аз ти помагам;
1117: знае *двѣ*, ала още не му е ясно и не е добрѣ усвоено това понятие;
почти винаги познава веднага *дѣсната и лѣвата ржка* на себе си и на други, отговаря сѫщо така вѣрно и когато го питамъ нѣмски: welches ist die rechte Hand? welches ist die linke Hand? Понѣкога сбръква на други хора, ала пакъ много рѣдко, н когато помисли малко, винаги казва вѣрно. Изглежда, като че на други хора разпознава дѣсната ржка отъ лѣвата ржка, като си прѣдстави, съ коя ржка държатъ вилицата, лъжицата, ножицитѣ;
1118: *у Милицини,* казва самъ отъ себе си, безъ да е чулъ подобно

нѣщо отъ мене; не знамъ, дали е чулъ тая форма отъ слугинитѣ или самъ си я е образувалъ по аналогия съ „Стефчови", „бабини" и пр. (вж. 979, 987);

1119: *защо не зине и тая?* (сир. чавка, на една картинка, както една друга, която бѣ разперила човката).

аз обичам най бисквити;

1125: *вечеламе; — обедваме;* употрѣбя и отличава добрѣ двѣтѣ понятия;

защо сме ние тука? пита, когато влизаме въ единъ дукянъ, за да питаме нѣщо;

вчела (= вчера), употрѣбя вече съвсѣмъ вѣрно за минало врѣме, но не винаги въ смисълъ на вчера, защото каза „вчела" и за „одѣвѣ" (на сѫщия день); — *утле*, употрѣбя вече за бѫдно врѣме, главно за „утре";

аз постоянно падам; — ние постоянно чупиме; изобщо често употрѣбя тая дума и то вѣрно.

Трийсеть и осми мѣсецъ (1128—1157):

1132: *мàмето,* нѣжно казва на майка си, вѣроятно си е образувалъ самъ формата;

тука се разхождат коньете;

1133: днесъ неочаквано го попитахъ, безъ нѣкога да съмъ му давалъ подобни въпроси: кое е твоето дѣсно око? лѣво око? Той веднага ми показа съвсѣмъ вѣрно, и то нѣколко пѫти, сетнѣ и на мене; само при майка си първия пѫть сбърка, но послѣ посочи вѣрно; сѫщо така го попитахъ: дѣ е дѣсното и дѣ лѣвото му ухо? и това показа вѣрно; но когато го запитахъ: коя е дѣсната и коя лѣвата му нога? наведе се, за да види нозѣтѣ си и посочи погрѣшно, сѫщо погрѣшно и на мене, като сбърка нѣколко пѫти (не е ли при него поради това, че при навождането се промѣня изгледътъ на нозѣтѣ?);

1137: *аз вече гледàх* (сир. картинитѣ);

от начало сѫ малките (т. е. отначало или на първо мѣсто сѫ малкитѣ камъне);

1140: *ще ги изедам сички да ги нема;*

1143: *мое папченце, защо ми го биете;*

днесъ пакъ каза „*утле*" за „вчера";

1147: *бешех; бешел,* казва понѣкога за „бѣхъ" и „билъ";

когато го попитахъ: коя е твоята дѣсна рѫка? когато тъкмо казваше „лека нощь" на майка си и ѝ бѣ подалъ лѣвата си рѫка (дѣсната му бѣше пълна съ бисквити), той посочи лѣвата си рѫка (вѣроятно побърканъ отъ това, че ѝ бѣ подалъ лѣвата рѫка); когато слѣдъ това го попитахъ: коя е моята дѣсна рѫка? той сѫщо тъй показа лѣвата, вѣроятно защото бѣ сбъркалъ при своята; впрочемъ той притова се усмихваше малко, та не зная, дали не посочваше нарочно погрѣшно;

1149: . . . *затова аз имам едно голѣмо* (сир. затова пъкъ азъ имамъ едно голѣмо такова парче);

1150: *тука има малко* (сир. супа), *та не може да се излее;*
1154: *така пò се държи* (сир. по-лесно);
1157: *вчела аз го фърлях* (т. е. търкаляхъ колелото); — *Женя го фърля много.*

Трийсеть и девети мѣсецъ (1158—1188):

1158: *ядех само половина;*
1159: *ти му* (сир. на Женя) *дава тогава лекарство;*
поради болесть, отначало пневмония, сетнѣ менингитъ, той прѣстана да говори на 1166, когато прѣзъ цѣлия день каза само нѣкои отдѣлни думи; това трая до 1189. [1])

Четиресети мѣсецъ (1189—1219):

1189: *земи ме,* това бѣха първитѣ му думи, слѣдъ като оздравѣ отъ менингита, който бѣ засегналъ между друго сферата на говора въ мозъка, та се мина нѣколко врѣме подиръ оздравяването, докато отново се върна способностьта му да говори; тия думи каза, когато го попитахъ: какво искашъ собствено? понеже правѣше нѣкакви усилия да каже нѣщо: думитѣ бѣха произнесени като прѣзъ нѣкакво було и почти не можеха да се чуятъ; то бѣ зарань на часа 8 и 10 м. (23. януарий 1893);
1190: *не искам,* каза на слѣдния день, въ часа 8 и 50 м. зарань, съ което искаше да каже, че не иска да си легне, когато искахъ да го туря въ леглото да си легне;
не искам да иглая (= играя); — *не искам* (сир. млѣко); — *искам още млеко;—искам бискити*; — *искам ка;* — *не искам да легна;* — *не искам вече млеко*;
1191: *мамà,* каза рано слѣдъ събуждането, слѣдъ като тя се бѣ отдалечила отъ него; сетнѣ по-късно каза и: *папà,* макаръ и да не бѣ ме видѣлъ още, защото лежахъ още въ леглото; тия думи каза нѣколко пжти едно слѣдъ друго;
искам папà; — *искам Данка;* — *искам ка;* — *Данка да дойде;* както се вижда, говори още малко, и то повечето за да изрази своята воля;
иска да му разказваме приказки; припомня си приказката за мечката, която искала да отпжди мухата отъ челото на човѣка;
още не съм нап'авил (сир. ка);
1200: *това е завито;*
каде е големият килим, дето беше у салона?
когато ми утият още едно палто, ще имамъ две.

Четиресеть и първи мѣсецъ (1220—1247):

1244: *как се откопчава палтото?*
ти върна другитѣ, тия нѣма да върщаш.

---

[1]) Вж. „Първитѣ начала на езиковния изразъ и пр." Стр 47.

Четиресеть и втори мѣсецъ (1248—1278):

1253 : *боядисаните* (сир. яйца) *сж хубави.*

Четиресеть и трети мѣсецъ (1279—1308):

1280 : *тогаз дай ми ги мене, ако не ги иска Женя;*
1281 : *и аз да вида, ако* (= дали) *не вали;*
1285 : *там по-настрана, че тука има;*
1288 : *тука не се седва* (сир. не бива да се седне);
дай ни книгата да си я догледаме;
1290 : *ние един път ходйхме тука,* употрѣбя впрочемъ често и вѣрно „единъ пжть";
1292 : *два кръста;*
от коя страна да идам?
1295 : *тъпан; — да тупа* (сир. тжпанътъ);
той гребàл песък;
ще кажеш да спрегнат пайтон да се качим;
1303 : *той седѐ пò-напред* (сир. на гърнето).

Четиресеть и четвърти мѣсецъ (1309—1309):

1309 : *секи ден; — секи път;*
1311 : *ние заклàхме* (и: *закòлехме*) — *кога беше то?* (сир. думата бѣ за една гжска);
дърварник;
да отрежеш крилцата на пиленцата.

Четиресеть и пети мѣсецъ (1340—1369):

1346 : Още сбръква „вчера" и „утрѣ";
боитѣ познава добрѣ;
1353 : *подир сладко не бива бисквит;*
1354 : *Женя като бъде болен, аз ще излезна, а Женя ще бъде въ стаята;*
1365 : *аз не съм нарочно рахвърлял водата;*
1368 : *ние търсихме по всичките дукяни, па немà палта.*

Четиресеть и шести мѣсецъ (1370—1400):

1379 : *стани да ми сипеш вода, аз не съм пил;*
1380 : *това не е далеко, да не го видим.*

Нѣкои форми и изрази отъ по-късно врѣме:

кюскаме се (чукаме се съ чашитѣ); — *тъмниш ми; — повчера, по-утрѣ; — княжица; — имам нос* (сир. носътъ ми е нечистъ); — *господар; — съдия* (на $5^1/_4$ год.);—*съучастник* (на $6^1/_2$ год.); — *кльоца, кльоцанье* (не знамъ въ какъвъ смисълъ);

като се стръкнахме (= затичахме) *от градината* (на 6 год. 9 мѣсеца);

този плат е менителен (= changeant), казва самъ въ Кишиневъ (Русия) (на 7 год. $10^1/_4$) мѣсеца);

ти си четолюбец, ми казва, понеже ме вижда че чета постоянно (на 8 год. 8½ мѣсеца);

като чува отъ майка си фразата: да се освободишъ отъ жъдность, казва ѝ: *не се казва жъдност, ами жъдба* (на 8 год. 9½ мѣсеца);

заедно съ братчето си измислиха думата *шакла,* която като тайна дума, за да не я разбираме ние, означаваше: броене на зърна грозде, и *бирзо,* която сѫщо означаваше: броене на лъжици ледено, чай или подобни нѣща; тѣ употрѣбяха тѣзи думи, за да видятъ, кой отъ тѣхъ колко зърна грозде ще изяде, лъжици ледено ще земе и пр.; когато азъ еднажъ казахъ: берзо, безро, по-малкиятъ ме поправи (на 8 год. и 10 мѣсеца).

Б. Вторият ми синъ.

Втора година.

Тринайсети мѣсецъ (366—395):

380: Когато му кажемъ: не бива да биешъ Владо, той прави това нарочно (кѫдѣ 380).

Петнайсети мѣсецъ (427—457):

428: Когато му се каже: пуйка, дѣ е пуйката? гледа къмъ прозореца накѫдѣ пуйкитѣ;

431: когато му кажемъ: цѣлуни папа, — цѣлуни мама, — той прави това съ широко разтворени уста (кѫдѣ 431); сѫщо и 453;

433: когато му кажемъ: *жж* или *шш* при пещьта, разбира смисъла и самъ казва: *жж* или: *з'з'*, като приближава ржката къмъ пещьта;

434: когато му кажемъ: клати бебенцето, — отива при количката и я клати; сѫщо и 453;

446: когато го питаме: дѣ е дѣдо, мамà, папà, Владо, бебенцето, Данка? — поглежда винаги къмъ надлежното лице и понѣкога показва съ пръста; а когато го питаме: дѣ е Женя? — усмихва се, и ако покажа на неговнтѣ гржди, той прави сѫщото;

когато му кажемъ: ти си направилъ ка, — разбира, понеже поглежда гащичкитѣ си;

447: когато му кажемъ: кажи сбогомъ, — разбира и подава ржчичката (кѫдѣ 447);

когато го питаме: искашъ въинъ? — захваща да иска, като вика (кѫдѣ 447);

448: когато го питаме: дѣ се удари (Женя)? — показва на главичката си, дѣто се бѣ ударилъ прѣди нѣколко деня; вж. 449;

когатв му кажа: ти ухапа мамà, — показва на ржката. дѣто я бѣ ухапалъ;

449: когато го питахъ: дѣ се удари? — показва пакъ на сѫщото мѣсто, дѣто се бѣ ударилъ прѣди нѣколко деня; вж. 448;

453: разбира, когато му кажемъ: не те обичамъ — и захваща да плаче; вж. 431; 434;

когато му кажемъ: иди, кажи на Данка „боцъ" — отива при нея и прави съ пръста така (както се прави притова) и казва: *уоц*, *уос* и пр.;

де (=дзе) казва, когато играе на криене.

Шестнайсети мѣсецъ (458—486):

484: Когато му кажемъ: прѣгърни папа — разбира.

Седемнайсети мѣсецъ (487—517):

505: Разбира, когато му кажемъ: дай това на папà, на мамà, на дѣдо (кждѣ 505);

515: казва вече: *мама,* когато го подканимъ; ала самъ отъ себе си не иска да употрѣбя думата, за да означи майка си, макаръ и да разбира думата (кждѣ 515);

казва: *хаде* и *аде* (= хайде), когато го подканимъ (кждѣ 515); вж. 518.

Осемнайсети мѣсецъ (518—547):

517: Билъ повторилъ думата: *икам* (= искамъ), като му я казали, но азъ не съмъ я чулъ (кждѣ 517). Изобщо е много вироглавъ и не ще да повтаря думи, които му казваме, и изобщо не ще да говори; вж. 669;

518: казва и самъ: *хаде* и: *аде* (=хайде), когато види, че се готвимъ за излизане (кждѣ 518); вж. 515;

530: *ди*, казва самъ отъ себе си (чулъ е тая дума отъ брата си), когато езди и подкарва кончето си (кждѣ 530);

разбира вече много и доста сложни фрази: дѣ е ржката на чичо, на Владо? дѣ е носътъ на папà? и пр. Показва веднага: дай другата ржка; покажи да видя зжбитѣ и пр. (кждѣ 530);

544: знае самъ, коя ржка трѣбва да даде за сбогомъ, защото искаше първенъ да подаде лѣвата, но си помисли веднага и се поправи, като даде дѣсната.

Деветнайсети мѣсецъ (548—578):

555: Разбира: искашъ череши?

ете, казва и показва на лицето, слѣдъ като му бѣхъ казалъ азъ: ето мамà, ето папà, ето Владо, и сетнѣ го попитахъ: дѣ е мамà, папà, Владо?

560: *опа*, *оба*, *хоба*, казва за „хоппа", което му казвахъ, когато се хвърляше въ моитѣ ржцѣ; вж. 644;

дай, повтори еднажъ, когато му казахъ азъ: дай;

561: *на*, каза нѣколко пжти, като ми подаваше нѣкой прѣдметъ; ала слѣднитѣ дни не чухъ вече тая дума;

е-те, казва понѣкога, като показва на нѣкого или нѣщо;

564: *д*ᵃ*й* (= дай), казва, когато иска нѣщо и му обърнемъ вниманието, че трѣбва да го поиска (и 565);

566: *фа*, каза, слѣдъ като бѣ поискалъ вода отъ каната за пиене, а азъ бѣхъ му казалъ, че тя не е добра, съ думитѣ: тая вода е

фа; като изговаряше думата *фа* той ме погледна; и по-късно повтаряше той тая дума, като му казвахъ да каже „фа", обаче произнасяше между *па* и *фа*; вж. 605, 633, 637!

569: *оа* (= вода), казва самъ отъ себе си; вж. 571, 615, 633;

571: *баба*, казва ясно на баба си, когато го питамъ: кой е това? вж. 590, 615;

кот (= котка), казва, като вижда котката и чува, какъ Владо я нарича „котка"; подражава тая дума и казва „кот";

ето и: *ете*, казва, като показва на лицата, когато го питамъ: дѣ е...?

оа, *оѫа* (= вода); вж. 569, 615, 633;

це и: *дзе* (= яйце);

ого (= сбогомъ), казва, като му кажемъ: кажи „сбогомъ"; вж. 615;

573: *лä* (= хлѣбъ), ä-то произнесено като нѣмското *ä*; вж. 576, 578;

574: *меч*, *мец*, повтаря често, когато Владо казва: мечка; вж. 636, 637;

576: *лäп* (= хлѣбъ); вж. 573, 578;

577: *нъс* (= нос);

лäсица (= краставица), повтаря, като чуе отъ брата си думата кластавица", но, разбира се, че тия звукове не бѣха тъй ясни, както сѫ написани; изобщо повтаря вече често думи, които ние говоримъ или казва братъ му Владо или слугинитѣ; вж. 517;

578: *ас* (= азъ), повтаря, когато му кажемъ тая дума;

не! казва самъ, когато му казахъ да даде на Владо една играчка, и нѣколко пѫти повтаря: *не!* когато нѣколко пѫти го подканихъ;

каквото чуе, повтаря; така когато вижда, какъ наричаме „маслото", казва: *мас*, когато чуе „копче", казва: *гач*, *гац*; вж. тутакси по-долу;

коче (= копче), но не произиася тъй ясно звуковетѣ, както сѫ тѣ писани; вж. 581;

нене (= Неиа), казва името на слугинята у съсѣдитѣ Данчови;

леб и: *лäб* (= хлѣбъ); вж. 573, 576;

гäка (= шапка); вж. 653, 654;—*ўако* (= млѣко); вж. 586, 650, 706;

Двайсети мѣсецъ (579—608):

581: *ъа* или: *ка* (= игла); — *коче* (= копче); вж. 578;

583; *шише* (= шише);

584: *дзеце* (= столче);

585: *къс* (= скѫсано), казва, като вижда, че шапката е скѫсана;

п^ач (= пръчка), повтаря, като чуе Владо да казва: *плачка*, (= пръчка); вж. 588, 599;

586: *чолäп* или: *цолäп* (= чорапъ); вж. 601; — *^ако* и: *мако* (= млѣко); — *буш*, *бущи* (= обуща); — *нъш* (= ножици);

аце, *оце* (= още), казва, когато иска още отъ нѣщо; вж. 619;

ас, *ас*, казва, когато иска да върши самъ нѣщо, напр. да седне на столъ, на който седи обикновено. Това е сигурно „азъ", ала той едвали още ясно схваща смисъла на тая дума; вж. 590, 591, 612, 622;

587: *мъх*, което звучи и като: *мъс*, нарича самъ мухата; вж. 591;

лис (= оризъ), нарича ориза, щомъ го види;

моçе, казва, когато се мжчи да направи нѣщо, въ което не успѣва, напр. когато при бутането на единъ столъ послѣдниятъ се спре нѣгдѣ, та не ще да върви вече; тъй че тоя изразъ означава: не може;

588: *лач,* нарича своитѣ играчки, а така сжщо и пржчката; вж. 585, 599; *цеце* и: *цете* (= цвѣте); вж. 779;

590: *ас, ас,* казва постоянно, когато иска да направи самъ нѣщо или иска да го земе въ ржка; вж. 586, 591, 612, 622;
таи (= чай); — *баба;* вж. 571, 615;
голещ (= горещо), казва и самъ отъ себе си;

591: *иш* (= вижъ), казва постоянно, когато иска да обърне вниманието нѣкому върху нѣщо;
ча (= часовникъ); — *мух'* (= мухи); вж. 587;
каво (= кораво), нарича твърдото въ яйцето—твърдо свареното;
нас (= князъ), повтаря, когато чуе думата „князъ", съ която назоваваме образа върху паритѣ;
мака (= малка), повтаря, когато чуе думата „малка";
ас (= азъ), казва често, когато иска да направи нѣшо; вж. 586, 590, 612, 622;

598: *па* (обаче и: *папà*), ме нарича, сжщо и
ма (= мамà), нарича повечето пжти майка си; вж. 618;

599: *лачка* (= пржчка), изговаря вече много отчетливо; вж. 585, 588, 660;

600: *гака* (кака?) и: *данка,* нарича слугинята Данка; вж. 616;

601: *лап* (= чорапъ); вж. 586;—*бага* или: *бега* (= бѣгай); вж. 670;
дай леп (= хлѣбъ), повтаря, когато чуе тая фраза отъ Владо; вж. 612, 624;

603: *мишка,* познава и назовава я самъ;

605: *масо* (= масло), познава и назовява го самъ;
фа леп, повтаря, като му казвамъ: това е фа (лошъ) хлѣбъ, показвайки окалянъ хлѣбъ; вж. 566, 633, 637;
ци (= бисквити); вж. 611, 626; — *цаца* (=хубавичко, вижъ погорѣ при първия ми синъ, 455, стр. 82; вж. 644;

608: *лам* или: *лап,* нарича Володя (= Владо), но послѣдниятъ звукъ при него не е тъй ясенъ; вж. 623, 629, 636.

Двайсеть и първи мѣсецъ (609—639):

611: *Мъсца* (= Марица); — *ци* или: *бисцà* (= бисквити); вж. 605, 626;

612: *ãто* (= ето); — *ла нана* (= ела, нане), казва на брата си; думата „нане" научилъ вѣроятно отъ слугинитѣ въ това значение;
дай леп; вж. 601, 624;
ас (= азъ), казва постоянно въ прѣдишното значение; вж. 586, 590, 591, 622;

613: *тука,* повтаря доста добрѣ, но самъ, разбира се, не употрѣбя тая дума;

615: *баба,* вж. 571, 590, 676; — *канче* (= камъче);
бого (= сбогомъ); вж. 571, 615, 683;
ъдà (=вода) (откждѣ 615); вж. 569, 571, 633;

лāмо (= голѣмо, сир. камъче), употрѣбя самъ думата и разбира смисъла ѝ; вж. 621;

малко, повтаря, когато чуе тая дума отъ Владо, ала ие знамъ, дали разбира смисъла; възможно е да разбира смисъла и на тая дума, понеже въ сѫщия день употрѣбя съ разбиране думата *лāмо* = голѣмо;

616: *Данка,* казва вече много добрѣ; вж. 600;

тига (= стига), казва, когато го кѫпятъ и му се вижда доста, та иска вече да го извадятъ изъ банята; вж. 631;

618: *па* (= папà) и: *ма* (= мамà), ни нарича повечето пѫти; вж. 598, 644;

дати (= солдати), нарича самъ солдатитѣ;

619: *гънче* или: *кънче* (= конче), нарича своята пръчка, която езди;

пиле, казва много ясно, когато чуе гласоветѣ на пилетата;

$^{(а)}_{о}$*ще* (= още); вж. 586, 643;

нажд (= дъждъ), отговаря много хубаво, когато го питамъ, какво има вънъ; вж. 653; сѫщо

бли, вли (= вали), но не съвсѣмъ ясно;

620: *иск^{а}м* (= искамъ), отговаря, когато го питамъ, дали иска нѣщо (откждѣ 620);

маш (и: *маç* = маршъ), казва къмъ майка си, като се разсърди на нея и ѝ показва вратата (откждѣ 620; азъ го чухъ обаче само тепърва на 624, вж. тамъ);

621: *лам* (= голѣмъ), ми отговаря, когато му казвамъ: ти си малъкъ; вж. 615;

лип (= искамъ да рипна, ще рипна), сѫщо и: *аз лип* (= азъ искамъ да рипна);

622: *уçи* (= круши);

ас, ас (сир. азъ искамъ да ги държа, да ги запазя), ми отговаря, когато му казвамъ да даде копчетата, които държи въ ръката, на майка си; вж. 586, 590, 591, 612;

623: *пак,* повтаря много добрѣ, но безъ да употрѣбя самъ думата;

ŭаŭа (= Владо отъ Володя?); разбира се, че думата не е съвсѣмъ точно прѣдадена съ тѣзи букви; вж. 608, 629, 636.

бли (= боли); вж. 638;

ас, ас (=менѣ), извиква когато видѣ, какъ искахме да дадемъ нѣщо на Владо;

ас, ас, извика сърдито, когато му рекохъ на шега, че Владо е излѣзълъ и отишелъ у другаря си Стефчо въ съсѣдство; това означаваше: и азъ искамъ да ида;

бѣлѣхъ едно парче круша, и Владо ми каза, да я дамъ нему; слѣдъ нѣколко минути, като попитахъ, кому да я дамъ, казва той: *мене;* вж. 624;

624: *к$^{ъ}_{о}$фа* (= кофа); — *$^{ъ}_{у}$ч* (ключъ); — *лебн* (= гребенъ; вж. 763;

маш (и: *маç*), ми казва, като иска да ме изгони отъ стола, за да седне той; вж. 620, 672;

мънъ (= менѣ, мене), отговаря тихо, когато го попитахъ нарочно, за да видя, дали ще употрѣби думата „мене": кому да донеса хлѣбъ? сѫщо и като го попитахъ: кого да заведа въ столо-

ваята? вж. 623. Понѣкога отговаря въ такива случаи, ала твърдѣ рѣдко, и: *ас*; вж. 670;

ас, ас (= азъ ще ги туря), казва, когато му поискахъ кибритни клѣчки, които бѣ събралъ отъ пода, за да ги туря въ кутията;

ас, ас, извиква, когато искахъ да хвърля едно сухо парче хлѣбъ въ кофата, а то падна отвънъ, та азъ го зехъ да го хвърля изиово; той искаше значи да каже: дай го, азъ да го хвърля;

дай леп (= дай хлѣба, сир. опрѣдѣленъ хлѣбъ); вж. 601, 612;

не иск^а^м, отговаря, когато го пита баба му, дали иска да остане при нея; вж. 633;

625: *нема^н^,* отговаря, като го питамъ, дали нѣма пѣсъкъ на главата;

626: *лун* (= салонъ);—*ци* (= бисквити), казва все още; вж. 605, 611;

йскъм;—*йскам,* отговаря, като го питаме: искашъ . . .?

лозде (= грозде);

мене, казва, когато иска да дадемъ нѣщо и нему, не само на Владо;

малко, отговаря, като го питамъ, колко да му дамъ отъ нѣщо;

ного (= много), повтаря, като го питамъ: ти много ли грозде яде? вж. 641, 738;

(о)бич (= обичамъ), отговаря, като го питаме: обичашъ . . .? еднажъ само отговаря.

обич лозде (= обичамъ грозде), когато го питамъ: обичашъ грозде?

628: *тас, тас* (= тази), казва ми, когато искахъ да му дамъ за сбогомъ едната ржка, а той показа на другата, като искаше да каже: дай ми тази;

629: *ла^д^,^а^о* (= Владо); вж. 608, 623, 636; — *глозде* (= грозде);

дай дзинам (= дай да го цѣлуна, сир. бебето);

630: *бос* (= азъ съмъ босъ);

дуго (= друго), ми казва, като не иска онова парче хлѣбъ, което му давамъ, а ми иска да му дамъ друго; значи: дай ми друго парче;

631: *^н^ише* (= искамъ да мириша, дай да —);

тига (= стига), употрѣбя, когато не ще вече; вж. 616;

не^д^ам (= не ща, отъ: не щамъ); сжщо и: *не дам* (= не ща); вж. 640, 664;

633: *качи* (= качва се);

не искам; вж. 624;

да (= вода) *искъм,* казва, а като му рекохъ: водата е фа=лоша, той каза съ въпросителенъ тонъ: *дата фа?* вж. 569, 571, 615;

634: *кола* (= кула), назова самъ оня строежъ, който си направя отъ камъне;

636: *удуо* (= Владо); вж. 608, 623, 629, 644;

мäшка (= мечка), нарича вѣрно изображението на една мечка, слѣдъ като не бѣ го видѣлъ дълго врѣме, и то измежду нѣколко животни показва вѣрно мечката; вж. 574, 637;

(Слѣдва.)

Градиво за сензмографията на България.

Съобщава Спасъ Вацовъ.

(Продължение отъ кн. LXVIII)

Свѣдѣния за земетресения прѣзъ миналитѣ вѣкове.

За всестранното проучване земетресенията на България по тѣхното сѫщество, интензивность, периодичность и пр. сѫ отъ голѣма важность всички свѣдѣния, които биха могли да се намѣрятъ и да се извадятъ изъ стари черковни и домашни книги, изъ еснафски и частни тефтери, изъ наши и чужди лѣтописи, стари вѣстници, списания и пр.; такива материали ще послужатъ като твърдѣ цѣнно допълнение къмъ съврѣменнитѣ материали за земетресенията въ страната ни, редовно и систематично събирани отъ 1892 година насамъ отъ страна на централната метеорологическа станция.

За събирането поне на една часть отъ наличнитѣ свѣдѣния за наши стари земетресения е направенъ досега пръвъ скроменъ опитъ само съ моята книга *„Земетресения въ България въ XIX-я вѣкъ"*, напечатана въ края на 1901 година. А като помѣствамъ сега на страницитѣ на *Периодическо списание* тоя втори приносъ, бързамъ самъ да призная неговата непълнота и да изтъкна тукъ, че за по-бързото дотъкмяване на събранитѣ досега материали ще да е потрѣбно съдѣйствието на повече лица. Всѣки, който за една или друга цѣль борави съ разни хроники, стари рѫкописи и пр., би могълъ много да услужи, като склони да извлѣче и да обнародва въ страницитѣ на това списание всички срѣщнати бѣлѣжки за земетресения, станали кѫдѣто и да било въ границитѣ на цѣлокупното ни отечество и когато и да било прѣзъ изтеклитѣ вѣкове.

Година 52. сл. Хр.

— Почти насрѣдъ пѫтя между градоветѣ Драма и Кавала се намиратъ развалинитѣ на нѣкогашния градъ *Филипи*. Въ най-вѫтрѣшната тъмница на тоя градъ апостолъ Павелъ и другарьтъ му Сила били затворени, когато дошли да проповѣдватъ въ Македония. Въ Дѣянията на Апостолитѣ, гл. 16, ст. 23—27, четемъ слѣдното: „И по срѣдъ нощь Павелъ и Сила молѣха се и славѣха Бога; а запрѣнитѣ ги слушаха. И внезапно би трусъ голѣмъ, така щото поклатиха се основанията на тъмницата, и тутакси отвориха се всичкитѣ врата, и на всичкитѣ оковитѣ се развързаха. И като се събуди стражарьтъ и видѣ отворени вратата на тъмницата, измъкна ножь и щѣше да се убие, понеже мислѣше, че сѫ избѣгали запрѣнитѣ . . . ".

Година 542

— Споредъ „Лѣтопись Византійца Феофана, перев. Оболенскаго и Терновскаго", стр. 171, станало на 16 августъ въ *Цариградъ* голѣмо земетресение, за което въ издадения на 1905 година отъ руската Академия на Наукитѣ славянски прѣводъ на хрониката на Симеона Логотета, на стр. 57 четемъ:

И трѫ велѝ по въсемꙋ миро̀ бы̀; и падошѫ домове и цр̀кви мнѡги въ Костан'динѣ градѣ, ꙗко мнѡзѣмь ѿ ни^х скон'чатисѧ; нѫ и стѣна Златыи^х вратъ и копїе, е^ж дръжит образъ сѫщїи на тръговици; и дръжа трѫ земныи на мнозѣ. Мѡре же излїано бывше. гл̀ѧть, ѿ трѫса оного пъприци двѣ, и погыбошѫ корабли мнѡзи ѿ съмѫщенїа воѝнаго,

Година 545.

— Морето при *Одисосъ* (Варна), *Діонисиополь* (Балчикъ) и *Афродисия* наведнажъ излѣзло извънъ брѣговетѣ, навлѣзло 4000 разкрача навѫтрѣ въ сушата, издавило много хора и послѣ се оттеглило. (Лѣтопись Византійца Феофана, перев. Оболенскаго и Терновскаго, стр. 172).

Година 677.

— Градъ *Солунъ* ограбенъ отъ аваритѣ и опустошенъ отъ земетресение. (Julius Schmidt, Studien über Vulcane und Erdbeben. Leipzig, 1881. II, стр. 155).

Година 740.

— Въ тая година се случи голѣмо и страшно земетресение въ Цариградъ на 28 октоври, въ чатвъртия день на седмицата, въ осемь часа, отъ което се срутиха черкви и монастири и загина много народъ .... и въ *Тракия* градове съ околноститѣ, и Никомидия въ Витиния и Никея, въ която останала читава само една черква. Излѣзна и морето на нѣкои мѣста извънъ брѣговетѣ си. Това земетресение трая дванадесеть мѣсеци. (Лѣтопись Феофана, 301).

Година 927.

— Въ казания славянски прѣводъ на хрониката на Симеона Логотета четемъ на стр. 136 слѣдното:

... Бы̀ же тогда и тр̀ъ страшень въ Ѳрачьстѣи странѣ, и разсѣданїе земли велико и чюѧно и страшно, ꙗко мнѡго^м селѡ^м и цр̀ква^м съ мѫ^жми поглъщено^м быти ... Маїа же мц̀а 31 Симеѡнь кнѧзь Бльгарскыи скончасѧ.

Година 989.

— Силно пострадала отъ земетресение Гърция заедно съ *Тракия* и провинцията Византия. Въ самия Цариградъ били разрушени много черкви, между които и черквата Св. София. (И. А. Мушкетовъ и А. Орловъ. Каталогъ землетрясеній Россійской Имперій. Спбг. 1893. Стр. 115).

Година 1430.

— На 26 февруари прѣзъ нощьта въ *Солунъ* имало голѣмо земетресение, отъ което турцитѣ ее възползували и прѣвзели града. (I. v. Hammer, Geschichte des Osmanischen Reiches, 2. Aufl. I, 333).

Година 1560.

— **Бысть трѹсь великь и грьмешъ, мѣс. февр. въ 8 день.** (Бѣлѣжка въ единъ светогорски ржкописъ. Л. Стојановиѣ, Записи и натписи. I, 191).

Година 1585.

— **Бысть троус страшьнь мѣсеца юліа .ѢІ. день и многы бы оубиткъ и зымїа по манастырѣх, и пиргови падоше многы . . .** (Бѣлѣжка въ единъ светогорски ржкописъ. Л. Стојановиѣ. Записи и натписи. I, 234).

— Земетресението прѣзъ 1585 година въ *Осоговско* било много силно; то съсипало голѣмия Осоговски манастиръ, та епископътъ и братията били принудени да искатъ помощь отъ Русия за съграждането му. (Иорданъ Ивановъ, Сѣверна Македония, стр. 161).

Година 1717 (?).

— Въ единъ требникъ, който принадлежалъ на единъ свещеникъ отъ с. *Дущанци,* Пирдопска околия, има написана слѣдната бѣлѣжка:

Дто ѕ.ѕ.с.і.ѝ.ѕ. трѹсь бѹть міца матиа іа (11) дѝь въ второникь полѹнощи.

Както се вижда, годината тукъ е написана убъркано. Спространовъ въ своя описъ на ржкописитѣ въ Соф. синодална библиотека я приема за 7257=1749 сл. Хр.; но това не може да е право, защото 11 мартъ на 1749 се е падналъ въ день сѫбота, а не въ вторникъ. Л. Стојановиѣ, който въ своитѣ „записи и натписи" е заелъ сѫщата бѣлѣжка отъ Спространова, приема, не зная защо, годината 1717. Въ тая година 11 мартъ се е падналъ въ день понедѣлникъ, което може и да отговаря на „второникъ полунощи".

Година 1752.

— На $^{18}/_{29}$ юли въ *Одринъ* имало силно земетресение, което било усѣтено и въ Цариградъ. (Die Erdbebenwarte, III, 137).

Година 1755.

— На 15 февруари отъ силно земетресение паднала портата на монастира св. *Прохоръ Пчински.* (Л. Стојановиѣ, Записи и натписи, II, 187).

Тоя прочутъ монастиръ се намира на лѣво отъ рѣка Пчиня при западнитѣ склонове на Козякъ планина до село Ябланица, въ сѣверна Македония.

Година 1790.

— На 26 мартъ (6 априлъ н. ст.), около $9^1/_2$ часа вечерь станало много силно земетресение въ югоизточна и южна Русия, въ Галиция, Трансилвания, Банатъ, Ромьния и въ *България*. (Мушк. и Орл., Катал. земл. рос. имп. стр. 180).

Година 1818.

— Въ единъ миней, намѣренъ въ софийската черква Св. Петка Самарджийска, има написано:

1818 мц҃ мартъ 23 денъ знатисѧ кѡгасе земѧта търси ѹ сѡфиѧ та паднаха: 8: цамии и чешмите престанаха и банните пресъхнаха.

11 месеци непрестано търсисе" (Спространовъ: Бѣлѣжки и приписки по соф. черкви и пр.).

Въ книгата „Земетресения въ България въ XIX-я вѣкъ" на стр. 3 бѣхъ посочилъ, че датата въ обнародвания документъ въ „Периодическо списание", книжка VIII за 1884, стр. 127, трѣбва да е погрѣшна. Сега съ бѣлѣжката въ споменатия миней вече наздраво се установява, че не на „23 априлъ", а на 23 мартъ 1818 година, въ день сѫбота, е станало земетресението, за което е дума въ казаната книжка. Излиза сѫщо на явѣ, че и въ дописката, помѣстена въ вѣстникъ Пловдивъ, брой 32 отъ 3 май 1890, погрѣшно се твърди, че въ София имало земетресение на 23 априлъ 1848 година, день сѫбота. Очевидно тукъ е думата пакъ за земетресението, станало на 23 мартъ 1818 година, въ день сѫбота.

Година 1829.

— На $^1/_{13}$ априлъ на 4 часа сл. пл. земетресение, чиито дѣйствия сѫ се почувствували въ островъ *Тасосъ*, сѫщо и въ часть отъ Македония и чакъ до *Одринъ*. На казания островъ тъкмо седѣлъ на обѣдна маса рускиятъ адмиралъ Рикордъ съ турския заповѣдникъ, когато се усѣтилъ първиятъ хоризонталенъ трусъ отъ СЗ; стъкленици и чаши паднали отъ масата. Сѫщо и на борда на руския адмиралски параходъ усѣтили труса. Една кула на брѣга, съградена още отъ венециянцитѣ, се срутила. Въ пристанищния градъ *Кавала*, срѣщу о-въ *Тасосъ*, се срутили нѣколко кѫщи. Селото *Прави*, което е около три часа навѫтрѣ отъ брѣга, пострадало съ 70 кѫщи, а селото *Ксанти* почти съ всички свои жители било погълнато отъ земята. Въ *Одринъ* паднали нѣколко джамии и кѫщи. Първиятъ трусъ билъ прѣдхожданъ отъ една буря на ЮЗ. До слѣдния день били усѣтени още нѣколко по-слаби трусове. (Изъ Courier de Smyrne отъ $^{14}/_{26}$ априлъ, 1829, цитатъ въ Mittheilungen d. Erdbeben-Cömmission d. k. Ak. d. Wiss., in Wien, № XIII, 1902).

— На 23 априлъ (5 май н. ст.) слѣдъ пладне нѣколко силни трусове въ сѫщата область на македонското и тракийското прибрѣжие, която бѣ раздрусана на $^1/_{13}$ априлъ. Тѣ едноврѣменно сѫ усѣтени отъ *Солунъ* до *Цариградъ* и дори въ *Букурещъ*. Въ южната часть на тая область трусоветѣ сѫ били най-силни и разрушителни; съборили сѫ въ

Солунъ кжщи, джамии и една часть отъ градската стѣна, и до 28 априлъ (10 май) тамъ земята нѣколко пжти се търсила. Малкиятъ градъ *Драма* билъ съвършено срутенъ и много околни села твърдѣ пострадали. Сжщо пострадали и градоветѣ *Сересъ* и *Кавала*, а въ *Одринъ* отъ 1 до 23 априлъ (ст. ст.) трусоветѣ се усѣщали всѣки день. Изъ една планина, която е четири часа далече отъ *Драма*, се излѣла внезапно нѣкаква червеникава вода. (Въ Mittheil. d. Erdb.-Commis. d. k. Ak. d. Wiss., Wien, 1902., № XIII, цитатъ изъ Preuss. Staatszeitung 1829, № 188, Beilage).

Въ това врѣме и въ *Чепеларе* имало „страшна тресавица". Въ *Устово* (Ахж-Челебийско) на 23 априлъ изпадали много минарета на джамии, много стари кжщи и комини, а много нови и яки кжщи се попукали. Въ приморската равнина (Гюмюрджинско и Скечанско) на нѣколко мѣста се разпукала земята, та извирала вода съ дребни черни рибици. (Сравни: Спасъ Вацовъ, „Земетресения въ България въ XIX-я вѣкъ", стр. 4).

— На $^{14}/_{26}$ ноември е станало около 4 часа сутриньта силно земетресение на голѣмо пространство, съ вѣроятенъ центъръ около *Букурещъ*, дѣто били срутени около 130 кжщи. Това земетресение е било усѣтено и въ *България*. (Мушк. и Орл., Кат. руск. землетр. стр. 228).

Година 1851.

— Въ една дописка отъ *Солунъ* съ дата $^{8}/_{20}$ май 1851, помѣстена въ „Цариградски вѣстникъ", брой 36, се казва: „Прѣзъ тия дни почувствувахме и двѣ леки земетресения".

Година 1855.

— Въ „Цариградски вѣстникъ" отъ 19 февр. 1855, брой 213, четемъ: „Силно земетресение устраши сега въ срѣда ($^{16}/_{28}$ февр.) Цариградскитѣ жители. Кждѣ деветь часа разтресе се земята и държа почти 35 секунди. Това тресение се повтори шесть пжти въ разстояние на единъ часъ. На много мѣста столоветѣ се помѣстиха, джамове се строшиха, камъне попадаха отъ стѣни, много кжщи съвсѣмъ се събориха, комини и джамии паднаха. Прѣди 14 години, казватъ, станало такова силно земетресение въ Цариградъ".

Това земетресеиие е причинило голѣми разорения въ *Бруса* (сжщиятъ вѣстникъ, брой 213); то се е усѣтило и въ *Одринъ* (сжщиятъ вѣстникъ, брой 220) и непрѣмѣнно трѣбва да е достигнало поне до източната часть на княжество България.

Година 1858.

— Въ единъ миней въ соф. черква „Св. Спасъ" има тая приписка: 1858 : мїцъ септемврїа 18 день тогаа се тжрси земѧта ѹ четвъртокъ на 6: сахато йспадаха тогаи многу цами кѹрй чешма вашь чешма буюкь цамиа челеби цамиа саѹшь цамиа (Св. София) й прочи и паднаха церкви сти николаа мали и пречеста (Спространовъ, Бѣлѣжки и приписки по соф. черкви и пр.).

Съ изброяването въ настоящата бѣлѣжка на нѣкои отъ падналитѣ джамии и черкви се прави важно допълнение къмъ събраното досега градиво за това голѣмо софийско земетресение. Относително черквата Св. Краль, която тогава още не била довършена, можахъ да узная отъ столичния свещеникъ Тризлинцевъ, че въ врѣме на земетресението се срутило едно отъ кубетата и убило едного отъ работницитѣ.

Година 1866.

— Въ брой 69 отъ 1 май 1866 в. „Дунавъ" пише: „На 29 мартъ 1866 (ст. ст.), въ срѣда прѣзъ нощьта, часа по четири, станали едно слѣдъ друго земетресения въ градъ *Кюстендилъ,* но слава Богу, че тѣ били леки, щото не станали никакви поврѣди".

— Въ недѣля, на $^{18}/_{30}$ септември, въ врѣме на появението на зората, въ *Тулча* станало едно леко земетресение (в. Дунавъ, брой 112).

— На $^{18}/_{30}$ октомври, вторникъ, часа около петь, въ *Самоковъ* станало едно леко земетресение, отъ което не се случила никаква поврѣда на зданията, нито на жителитѣ. (в. Дунавъ, брой 122, отъ $^{2}/_{14}$ ноемврий).

Забѣлѣжка. Въ книгата „*Земетресения въ България прѣзъ XIX-я вѣкъ*", на стр. 12 за сѫщото земетресение погрѣшно е казано, че е станало на 2/14 ноември, вмѣсто на 18/30 октомври.

— На 25 октомври (6 ноември), вторникъ, часа около петь, въ *Ихтиманъ* станало силничко земетресене, отъ което не се случила никаква поврѣда (в. Дунавъ, брой 124).

— На 7/19 декември, срѣда, въ *София* се случило едно силничко земетресение, отъ което се съборили нѣкои здания и дувари, обаче отъ жителитѣ никой не пострадалъ (в. Дунавъ, брой 136).

Година 1867.

— На 11/23 февруари, сѫбота прѣзъ нощьта часа около $7^{1}/_{2}$, въ *Самоковъ* се случило едно силно земетресение, и пакъ часа по деветь прѣзъ сѫщата нощь станало така сѫщо още едно по-слабо. Никакви поврѣди (в. Дунавъ, брой 152).

— На 16/28 мартъ, въ 6 часа 25 мин. сутр. усѣтели въ *Одринъ* три труса.

— На 17/29 мартъ, въ 6 часа 10 мин. сутриньта въ *Драма* два силни труса, така че паднали стѣни. На пладне единъ трусъ отъ 8 секунди въ *Пловдивъ,* а вечерьта въ 11 ч. 10 м. два силни труса въ *Солунъ.*

— На 18/30 мартъ, въ 5 часа вечерь пакъ два труса въ *Солунъ.* Въ сѫщия день въ *Драма* срутени нѣколко кѫщи отъ земетресение (Изъ Sitzungsb. d. k. Ak. der Wiss., Wien, XCII, 1885, цит. въ Mittheil. d. Erdb.-Comm., № XIII, 1902).

Година 1868.

— Въ единъ дамаскинъ, писанъ въ *Рилския монастиръ,* се срѣща тая записка: мѣсецъ октомври 4 день прѣзъ нощьта се затресе силно земята на 6 часа (съобщилъ проф. Б. Цоневъ).

— Въ петъкъ, 1/13 ноември, въ Русе, захвана да вали снѣгъ, а на часа около $4^1/_2$ два пжти едно по друго се случи земетресение, което се продължи по нѣколко секунди, но не стана никаква поврѣда нито на зданията, нито пъкъ между жителитѣ (в. Дунавъ, брой 325).

— Въ сжщия день, 1/13 ноември, земетресението се усѣтило и въ *Тулча* (в. Дунавъ, брой 329).

— На 7/19 ноември, четвъртъкъ сутриньта, въ *Тулча* станало леко земетресение (в. Дунавъ, брой 329).

— На 16/28 ноември, въ петъкъ прѣзъ нощьта срѣщу сжбота, часа по 6 и 8 минути въ *Русе* се случи едно силничко земетресение, което ако и да се продължи 5—6 секунди, но не стана никаква пакость нито на хора, нито на здания (в. Дунавъ, брой 329).

Година 1869.

— На 9/21 февруари, рано сутриньта, въ *Никополъ* се случило едно силничко земетресение. Никакви поврѣди, нито на хора, нито на здания.

Нѣкои си казватъ, че въ сжщото това врѣме се случило земетресение и въ *Русе*, но то било съвсѣмъ слабо и малко хора го угадили (в. Дунавъ, брой 352).

— На 20 мартъ (1 априлъ н. ст.), четвъртъкъ сутриньта, часа по 12, въ *Русе* стана едно леко земетресение, което трая около 4—5 секунди (в. Дунавъ, брой 362).

Година 1870.

— На 5/17 януари, понедѣлникъ, часа 8 и 48 минути, въ *София* се случи едно леко земетресение. Никакви поврѣди (в. Дунавъ, брой 445).

— На 7/19 априлъ, вторникъ, часа около 12 и 20 минути и на 9/21 априлъ прѣзъ нощьта, часа по шесть, въ *Кюстендилъ* се случили двѣ земетресения (в. Дунавъ, брой 469).

— На 3/15 юли, петъкъ, се случило едно силничко земетресение въ *Шуменъ*. Въ сжщия день, петъкъ прѣзъ нощьта, часа по четири се усѣтило сжщо едно леко земетресение и въ *Свищовъ* (в. Дунавъ, брой 490 и 491).

— В. Дунавъ въ брой 522 отъ 28 октомври (ст. ст.) пише: „Извѣстяватъ ни отъ София, че въ нѣкои мѣста отъ *Кюстендилското окржжие* се случили двѣ земетресения, но, защото били слаби, никаква поврѣда не станала нито на хората, нито на зданията".

Година 1871.

— Въ сжщия вѣстникъ, бр. 555 отъ 3/15 мартъ, е помѣстена слѣдната дописка отъ *Тутраканъ:* „На 13/25 февруари прѣзъ нощьта се случи едно земетресение на мѣстото називаемо *Сазлж-Гьолджюкъ*, което лежи край Дунава и отстои около единъ часъ отъ Тутраканъ. Слѣдъ едни голѣми шумове и трѣсъци, чу се единъ силенъ гласъ и пукотъ, земята се разпукна и отвори, по земната повръхность се появиха едни води, около седемстотинъ уврата лозя и ниви съ царевица се изгубиха, а тамошното мѣсто се прѣвърна на видъ на едно старо езеро, а на нѣкои мѣста се появиха купове и могили отъ прахъ и пепель. Въ сжщото врѣме стражата (стражарницата) за царскитѣ войски, която се намира въ околностьта на това мѣсто, отъ силното земетресение се съ-

бори съвсѣмъ, безъ да се случи нѣкоя пакость на солдатитѣ, които бѣха въ нея".

Година 1872.

— На 13/25 януари, въ четвъртъкъ срѣщу петъкъ, прѣзъ нощьта часътъ по 5 и 5 минути, въ *Тутраканъ и Силистра* се усѣтило едно леко земетресение (в. Дунавъ, брой 644 и 645).

Година 1876.

— Прѣзъ нощьта срѣщу 1/13 септември доста силенъ трусъ въ източната часть на *Балканския полуостровъ* и на брѣговетѣ на Егейско море, най-силно въ *Солунъ*. (Изъ Sitzungsb. d. k. Ak. d. Wiss., Wien, XCII, 1885, цит. въ Mittheil. d. Erdb. Comm., № XIII, 1902).

Година 1878.

— На 30 декември (11 януари 1879 н. ст.) въ югозападната часть на Стара планина и на Егейско море до Солунъ силно земетресение отъ нѣколко труса. Сѣверно отъ Стара-планина то се усѣтило чакъ въ дистрикта Мусчелъ (въ Ромъния), дѣто имало земни срутвания, свързани съ подземно бучение. (Изъ Sitzungsbi d. k Ak. d. Wiss., Wien, XCII. 1885, цит. въ Mittheil. d. Erbb-Comm., № XIII, 1902).

Година 1879.

— На 10/22 октомври около 5 часа сл. пл. и на 11/23 с. м. около 4 часа сутриньта въ *Ломъ* имаше вълнообразни земетресения, нѣкои отъ стѣнитѣ на новопостроеното реално училище се разпукаха, (Изъ моитѣ бѣлѣжки).

Година 1881.

— На 7/19 августъ, на 7 часа вечерь и изново около 1 часа сл. полунощь (на 8/20 августъ) въ *София* имаше земетресение. (Княжество България отъ д-ръ Конст. Иречекъ, стр. 41).

Година 1883.

— На 13/25 априлъ на $8^1/_4$ сл. пл. въ *София* имаше земетресение съ направление отъ ЮЗ къмъ СИ; трая 2 секунди. Човѣкъ се чувствуваше като побърканъ, мишкитѣ, коткитѣ, кучетата жално виеха, старитѣ вехти кжщички силно праскаха и керемидитѣ на стрѣхитѣ съ шумъ се размѣстяха. (Княж. Бълг. отъ Иречекъ, стр. 42).

Година 1885.

— Въ *Русе* на 2/14 януари на 2 часа и 30 минути (прѣди или слѣдъ пладне?) двѣ леки земетресения (Annales du Bureau central météorologique de France, Année 1885).

— Въ *Русе* на 1/13 ноември земетресение въ 10 часа 45 мин. сл. пл.; посока отъ З къмъ И. (Сжщитѣ анали).

Година 1886.

— Въ *Русе* на 10/22 февруари, на 3 часа и 27 минути (прѣди или слѣдъ пладне?) твърдѣ чувствително вълнообразно земетресение отъ СЗ къмъ И. (Сжщитѣ анали, година 1886).

— Въ *Русе* на 23 ноември (5 декември н. ст.) въ 6 часа вече земетресение. (Сжщитѣ анали).

ВѢСТИ и ОЦѢНКИ.

Властитѣ и цинцаритѣ въ България.

Rumänen und Aromunen in Bulgarien. Mit 16 Bildern und einer Karte von Prof. Dr. G. Weigand. Leipzig. 1907. 8⁰. VIII, 104.

Новата книга на проф. Вайганда е важенъ приносъ къмъ етнографията на нашето отечество. Отъ чуждитѣ народности на княжеството тя разглежда властитѣ и цинцаритѣ. За тѣхното разпространение въ България има нѣкои бѣлѣжки у Иречека въ класическото му съчинение Das Fürstentum Bulgarien. Wien 1891, 115—124, (вж. и българския прѣводъ Пловдивъ 1899, с. 135—145). И самъ Вайгандъ прѣди нѣколко години даде на два пѫти свѣдѣния за влашкото население на югъ отъ Дунава, които събралъ при едно бързо минуване прѣзъ Видинското краище и посрѣдствомъ разпитъ на влашкото население на сѣверното дунавско прибрѣжие (вж. неговия Jahresbericht des Institutes für rumäniche Sprache zu Leipzig, VII (1900) 12 и сл. и VIII (1902) 252 и сл.). Данитѣ, които той излага въ новото си съчинение, сѫ резултатъ отъ едно специялно пѫтуване въ България прѣзъ лѣтото 1905 год. съ цѣль да прослѣди разпространението на влашкото население въ България, а сѫщо и да изпълни едно свое отдавнашно желание — да се запознае по-отблизу съ нашия народъ и езикъ.

Началната глава на книгата заиматъ пѫтнитѣ му бѣлѣжки. Въ своята сложничка обиколка*) ту пѣши, ту на конь, ту съ кола, желѣзница или параходъ наблюдателниятъ ученъ е могълъ много нѣщо да види, чуе и изпита. Кратко, сбито и увлѣкателно разправя той за всичко това — за хубава природа, народенъ битъ, животъ, села, градове, пѫтища, бани, старини, музеи, библиотеки, ядене, пиене и за всичко—всичко, що му е направило впечатление, дори и за безсъннитѣ нощи въ мръснитѣ нашенски ханища, чиято „пълзеща и скачеща гадь“ не прави разлика между ученъ и простъ, гражданинъ и селянинъ, чужденецъ и туземецъ. Съ благодарствени думи споменува той често за услужливостьта на мѣстнитѣ власти, а сѫщо и за посрещанията, устроени нему отъ интелигенцията въ нѣкои български градове въ знакъ на благодарность и уважение като застѫпникъ на една права кауза по македонския въпросъ.

*) Маршрутътъ му билъ слѣдниятъ: отъ Видинъ прѣзъ Бѣлоградчикъ, Берковица, Враца, Мездра за София; отъ София прѣзъ Радомиръ, Кюстендилъ, Дупница за цинцарското село Бешбунаръ въ Рила планина и отъ тамъ прѣзъ с. Рила, Рилския манастиръ и Самоковъ низъ Искъра пакъ за София; нататъкъ прѣзъ Бѣлово за цинцарското селце Бакица въ Родопитѣ и отъ тамъ прѣзъ Чепинското корито и Батакъ за друго едно цинцарско селце Пиздица, и по-нататъкъ прѣзъ Пещера и Т.-Пазарджикъ за Пловдивъ; и най-послѣ отъ Пловдивъ прѣзъ Калоферъ, Шипка, Габрово до Търново и по-нататъкъ прѣзъ Сомовитъ по никополскитѣ влашки села за Орѣхово, отъ дѣто прѣзъ Русе и Тутраканъ за въ Силистра.

Особно цѣнни сѫ тука ония мѣста, въ които той дава изразъ на наблюденията си върху типа и др. етнографични особности на населението въ разни части на България, тъй като това сѫ наблюдения на единъ ученъ, който както никой други е пропѫтувалъ отъ наученъ интересъ цѣлия Балкански полуостровъ до най-затънтенитѣ му кѫтища. Отъ тѣхъ азъ ще приведа само едно, което не бива да остане безъ внимание отъ страна на българскитѣ етнографи. При пѫтуването си отъ Самоковъ за София покрай Искъра той забѣлѣзва, че населението по горното течение на р. Искъръ има други типъ, не като останалитѣ българи и при това съвсѣмъ различенъ отъ типа на шопитѣ въ Софийско, а именно направилъ му е впечатление високиятъ и едъръ ръстъ на хората въ Говедарци и Маджаре, който типъ, споредъ него, се среща до Пасарелъ и Лозенъ, сир. тъкмо до тамъ, отъ дѣто започва Софийското поле (с. 15). Както другадѣ, така и тука той се въздържа отъ по-подробни сѫждения.

Интересни сѫ и наблюденията му върху живота на влашкото население въ България. „Не само езикътъ, носията, строежътъ на кѫщитѣ и т. н. ме интересуваше, разправя той (с. 3 и сл.), но още повече и животътъ, условията на сѫществуване и културното и политическо положение на тия власи. Слѣдъ като посѣтихъ значително число влашки кѫщи въ разни села, можахъ да установя, че хората се чувствуватъ въ новото си отечество, което тѣ едва отъ 100 години насамъ сѫ размѣнили съ старото, много добрѣ. Почвата е добра, и тѣ иматъ доста земя на разположение; кѫщитѣ имъ показватъ и по вѣшенъ видъ, и по вѫтрѣшна нареда извѣстно благосъстояние. Всѣки селянинъ е свой собственъ господарь. Властитѣ иматъ изобщо сѫщитѣ права като българитѣ; въ училищата се прѣподава на влашки (!), но тѣ учатъ охотно и български, защото имъ трѣбва; въ смѣсенитѣ общини на езиковата граница влашкиятъ езикъ, разбира се, отстѫпя постоянно назадъ, но не и въ влашкитѣ общини въ затворената езикова область. Па и правителството не взима никакви мѣрки, за да ускори процеса на прѣтопяването имъ, а това е най-доброто срѣдство, да се възпитатъ доволни граждани на държавата. Плахото и унизително отнасяне на селянитѣ къмъ чиновницитѣ, което се тъй често среща въ кралството (Ромъния), отстѫпя тука на едно приятно самосъзнание. Глупаво е да се вѣрва, че между властитѣ и българитѣ сѫществуватъ вродени разлики въ характера, които да се дължатъ на различна раса: еднакви социялни условия прѣдизвикватъ и еднакви особности въ характера. Това се вижда най-добрѣ у властитѣ на югъ отъ Дунава. Въ двѣ-три поколѣния тѣ сѫ приели напълно характера на околнитѣ имъ българи, що живѣятъ при сѫщитѣ социялни и културни условия. А сѫщо и нѣкои външни особности, напр. носията, която сама по себе си поне у мѫжетѣ се малко различаваше, сѣмейнитѣ имена, градежа на кѫщитѣ, начина за обработване земята, за готвене и т. н., сѫ приели тѣ отъ българитѣ — и не сѫ сгрѣшили. Ако влашкитѣ градове въ много отношения надминаватъ далечъ българскитѣ, съвсѣмъ инакъ излиза работата, щомъ се сравнятъ селата; и това е вѣрно не само за селата въ богатата дунавска область, а сѫщо така и за българскитѣ села въ Балкана въ сравнение съ влашкитѣ въ Карпатитѣ. Сламени и

тръстени покриви не се срѣщатъ никакъ, но покривитѣ сж изключително отъ керамиди. Стѣнитѣ сж отъ плетъ или тухли, облѣпени съ каль и измазани съ глина или най-често съ варь. Всѣка кжща има обикновено три отдѣления: едно за готвене, дѣто се обикновено прѣкарва, една лѣтна и една зимна стая. Освѣнъ това всѣка кжща има обикновено единъ покритъ входъ или отводъ като въ българскитѣ кжщи. Сжщо и келеритѣ сж нѣщо обикновено въ селскитѣ кжщи; въ Ромъния почти никога. Па и типътъ между властитѣ и българитѣ, ако и при отдѣлни индивиди да може още добрѣ да се различи, а именно у женитѣ (овално лице и тънка висока снага срещу повече кржгло лице и широка, низка снага у българкитѣ), е най-често тъй обезличенъ, че и най-добриятъ познавачъ често не може да различи, къмъ коя народность принадлежи този или онзи, толкова повече, понеже брюнетниятъ типъ на властитѣ, що ги тъй добрѣ отличава отъ маджаритѣ и нѣмцитѣ, се среща у българитѣ най-малко сжщо толкова често, както у властитѣ. Цинцаринътъ обаче се познава винаги". Нѣкои отъ тия свои впечатления повтаря В. и послѣ, кога дойде да говори за разпространението на властитѣ.

Въ слѣднитѣ редове азъ ще си позволя да прѣдамъ, дѣ по-напространно, дѣ по-накжсо ония части отъ Вайгандовото съчинение, които сж особно интересни за етнографията на нашето отечество.

На разпространението на властитѣ въ България е посветена специялно втората глава на съчинението. Тѣ населятъ найвече крайдунавскитѣ окржзи. Споредъ прѣброяването отъ 1900 г. и по частни свѣдѣния В. опрѣдѣля числото на властитѣ въ България на около 86,000 души; най-много отъ тѣхъ населятъ Видинския (40,000), Врачанския (13,000) и Плѣвенския (10,000) окржзи, а най-малко сж, разбира се, на югъ отъ Балкана, дѣто пъкъ цинцаритѣ сж повече. Като се изключатъ нѣкои частични прѣселяния прѣди 19 вѣкъ, най-много власи сж се прѣселили на югъ отъ Дунава отъ 30-тѣхъ години на 19 стол. насамъ, а имено слѣдъ като се въведе т. нареч. органически статутъ (Statut organic), и тия прѣселения продължаватъ и до днесъ. Интересно е да се знае, че отъ 86-тѣхъ хиляди власи въ България 11,708 д. сж родени въ Ромъния и че само 1,409 д. сж ромънски поданици.

Разпространението на властитѣ въ България се разпрѣдѣля така:

I. Видински окржгъ.

а). Видинска околия:

Видинъ има 15,791 д. ж. : 9,421 бълг., 2,184 турци, 1,780 евреи, 958 власи, 765 цигани, повече отъ 100 д. нѣмци и др.

Брѣгово съ Балево (въ „Списъка на насел. мѣста въ България" София 1902—Балей), голѣма и заможна влашка община на р. Тимокъ, 30 км. с.-зап. отъ Видинъ, съ 4,503 власи и 161 бълг., половината отъ които говорятъ у дома си влашки.

Върфъ, хубава влашка община на Дунава, 20 км. с.-зап. отъ Видинъ, съ 1,967 д. ж.

Гомотаръ или Гомотарци, влашка общ., 12 км. сѣв. отъ Видинъ на Дунава, съ 1,400 д. ж.

Гънзово, влашка общ., 15 км. сѣв.-зап. отъ Видинъ, съ 1,770 д. ж.

Гърци, смѣсена община, 10 км. зап. отъ Видинъ, съ 2,033 бълг. и 240 д. власи, които упорствуватъ на българизуването.

Делейна, влашка общ., 20 км. зап. отъ Видинъ, съ 645 д. ж.

Каленикъ, Гърчанска общ., влашко село съ 603 д. ж.

Капитановци, влашка община до самия Видинъ съ 1,244 д. ж.

Киримъ-бей (въ „Списъка"—Киримъ-бегъ), влашка община прѣдъ вратата на Видинъ съ 1,687 д. ж.

Коилово, Ракитнишка общ., влашко село на р. Тимокъ съ 697 д. ж.

Косово, Делейнска общ., съ 629 д. ж.

Кошава, влашка община 15 км. сѣв.-изт. отъ Видинъ на Дунава съ 946 д. ж.

Кутово, заможна влашка община, 10 км. зап. отъ Видинъ близу при Дунава съ 1051 д. ж.

Малалия, Гърчанска общ.. влашко село съ 641 д. ж.

Неговановци, влашка общ. съ 1050 д. ж., 10 км. сѣв. отъ Видинъ.

Ново-село, на Дунава съ смѣсено население, чиито основенъ елементъ, споредъ В., се образувалъ отъ прѣселници сърби, къмъ които придошли българи отъ разни мѣста и власи. „Тамъ се образувалъ особенъ славянски диялектъ съ силенъ ромънски примѣсъ, но основниятъ му характеръ си остава сръбски, не български, както можахъ самъ да се убѣдя въ Видинъ". Срв. за това Ст. Младеновъ. Къмъ въпроса за езика и националната принадлежность на Ново-село (Видинско) въ Мин. сб. XVIII, 471 нт. — Споредъ статистиката въ Ново-село има 3,675 д. бълг. и 19 д. власи, споредъ свѣдѣнията на Вайганда властитѣ трѣбва да сж много повече.

Ракитница, смѣсена общ. близу при Тимокъ, южно отъ Брѣгово, съ 914 д. власи и 201 д. бълг.

Раковица, влашко село между Брѣгово и Върфъ съ 394 д. ж.

Сланотрънъ, Кутовска общ., влашко село съ 799 д. ж.

Тияновци, Гънзовска общ., влашко село съ 381 д. ж.

Флорентинъ, заможно влашко село съ 747 д. ж., Неговановска об.

Халваджи, влашко село съ 666 д. ж., юго-зап. отъ бълг. Чунгрусъ (споредъ „Списъка"—Чунгурузъ), що лежи 10 км. сѣв. отъ Видинъ.

Шефъ, Кутовска община, влашко село съ 381 д. ж.

Ясенъ, влашко село съ 648 д. ж., Негованска община.

б). Кулска околия:

Бориловецъ, Шишенска общ., влашко село 30 км. изт. отъ Видинъ съ 611 д. ж.

Бощнякъ, Царь Петровска общ., влашко село съ 253 д. ж.

Голѣми-Ясеновецъ, Шипиковска общ., влашко село съ 1070 д. ж.

Градсковъ, влашка община на р. Тимокъ точно 40 км. западно отъ Видинъ съ 1370 д. ж.

Злокукя, Черномашнишка общ., влашко село съ 1105 д. ж.

Мали-Ясеновецъ, Шипиковска община, влашко село съ 826 д. ж.

Периловецъ, Шишенска общ., влашко село съ 478 д. ж., 27 км. зап. отъ Видинъ.

Раброво, влашка община 25 км. западно отъ Видинъ съ 1687 д. ж., дѣто принадлежи и селцето Фунденъ съ 113 д. власи.

Тополовецъ, Царь Петровска общ., влашко село съ 664 д. ж.

Халово, влашка общ. 6 км. южно отъ Градсковъ близу до р. Тимокъ съ 1266 д. ж.; това е най-южната влашка обшина въ Видинския окржгъ.

Черномашница, влашка общ. съ 707 д. ж. на р. Тимокъ, 26 км. зап. отъ Видинъ.

Шипиково, влашка общ. 31 км. западно отъ Видинъ съ 1105 д. ж.

в). Ломска околия:

Ломъ паланка има отъ 10,115 д. ж. само 95 д. власи, болшинството сж българи 7,926 д., послѣ идатъ турци 1200, евреи 373, цигани 298 и др. — Влашкиятъ елементъ, споредъ Вайганда, въ тази околия е отстжпилъ много назадъ; въ Урсоя, което споредъ името е вѣроятно първоначално влашко поселище, власитѣ сж изтикани отъ татаритѣ, а тия послѣднитѣ отъ българитѣ, така че сега се наброяватъ само 52 власи (покрай 569 бълг.), които губятъ бащиния си езикъ.—Нагорѣ по Цибърската долина се срещатъ сжщо малко власи, напр. въ Дългодѣлци и Прогорѣлецъ.

Василовци, смѣсена общ. на р. Ломъ, брои между 3431 д. ж. само 104 д. власи.—Въ т. н. Влашка махала нѣма изобщо никакви власи; има нѣколко въ Дондуково (Татаръ-махала).

Калугеръ-махала, смѣсено село, Цибърска община, 7 км. южно отъ Цибъръ съ 883 власи и 113 бълг.

Куле-махала, влашко село, Цибърска общ., 5 км. южно отъ Цибъръ съ 920 д. ж.

Цибъръ-паланка има въ махалата Цибъръ-Варошъ 963 д. власи (99 д. бълг.); въ Долни-Цибъръ има 445 турци (48 бълг.).

Чучанъ, Цибърска община, 18 км. зап. отъ Ломъ, е чисто влашко село съ 346 д. ж. — Отъ Видинъ насамъ нѣмало влашки села, но отъ тукъ започватъ пакъ цѣлъ редъ влашки села покрай Дунава до Никополъ.

Градъ Бѣлоградчикъ има отъ 2078 д. ж. само 45 д. власи.

Градъ Акчаръ, 20 км. южно отъ Видинъ на Дунава се населя отъ 1937 д. бълг.. 408 д. турци, 218 д. циг. и 59 власи.

II. Врачански окржгъ.

а). Орѣховска околия:

Орѣхово брои между 5550 д. ж. около 700 д. власи; останалото население е прѣдимно българско, придошло подиръ освобождението главно отъ Тетевенско. Покрай 950 кжщи се наброяватъ и 50 бордеи, но инакъ градътъ има модеренъ изгледъ. Положението му на стръмния и при това подвиженъ дунавски брѣгъ, който не е свързанъ достатъчно съ вжтрѣшностьта на страната, е неблагоприятно за вирѣнето на търговията.

Бешлии, влашка общ., 40 км. отъ Орѣхово низъ течението на Дунава съ 1100 д. ж. Ако и да има селото двама учители, по-голѣмата часть отъ населението сж безграмотни.

Бутанъ, смѣсена общ. на Огоста, 22 км. юго-зап. отъ Орѣхово съ 1270 бълг. и 1000 власи.

Вадинъ, влашка община, се състои отъ Долни-Вадинъ (Vadinu vechiu), старото село, отдѣто много жители се изселили въ Горни-Ва-

динъ (Vadinu-nou), тъй като стръмниятъ и пѣсъченъ брѣженъ склонъ, на който лежи селото, постепенно се ронѣлъ. Въ още по-старо врѣме селото се е намирало въ мѣстностьта Селище, дѣто нѣкога е било с. Грождиподъ; една часть отъ жителитѣ сж избѣгали поради прѣслѣдването на турцитѣ въ Ромъния на насрещния дунавски брѣгъ, като взели съ себе си и старото име Грождиподъ. Отъ този примѣръ се вижда, каква постоянна промѣна е ставала нѣкога. Числото на жителитѣ въ Вадинъ достига 2075 души.

Гложене, смѣс. общ., 15 км. отъ Орѣхово на р. Огоста съ 1·717 д. ж., между които около 450 д. власи.

Козлодуй, смѣсена прѣдимно влашка общ. на Дунава, 20 км. източно отъ Орѣхово, съ 3930 д. ж., между които около 2800 власи. Има 17 кръчми и мнозина селяни, особно между власитѣ, сж се опропастили отъ пиянство. Срѣдно се падатъ по 80 декара земя на единъ селянинъ, но нѣколцина иматъ отъ 400 до 500 декара.

Крушовене, смѣсена прѣдимно влашка община въ Искърската долина, 35 км. изт. отъ Орѣхово, съ 1632 д. ж. между които около 1800 власи.

Лѣсковецъ, влашко село, 5 км. югоизт. отъ Орѣхово съ 612 д. ж., една часть отъ които сж новодошли отъ Ромъния.

Островъ, смѣсенъ общ. 18 км. източно отъ Орѣхово на Дунава съ 1952 д. ж., между които 500 д. власи, които сж стари жители, докато българитѣ, които сж вече по-много, сж придошли тепърва по-късно отъ Врачанско и Бѣлослатинско.

Сърбеница, смѣсена общ., 20 км. югозап. отъ Орѣхово въ долината на Огоста, съ 2200 д. ж., отъ които 1500 сж власи.

Хърлецъ, 11 км. югозап. отъ Орѣхово, влашка общ. съ 1255 д. ж., отъ които 300 д. могатъ да четатъ и пишатъ.

б). Врачанска околия:

Вълбешница (? въ „Списъка"—Върбешница), 10 км. изт. отъ Враца, съ 987 бълг. и 35 д. власи. Това е най-южното село, въ което има влашко население. Вѣроятно е сжщо и Влашко село, което лежи много пò на югъ близу до Мездра, да е било населено нѣкога отъ власи, но сега нѣма никаква слѣда отъ власи.

Лиляче, 15 км. сѣв. отъ Враца съ 1151 бълг., 159 власи и 13 д. цинцари.

Мраморенъ, 15 км. сѣв.-изт. отъ Враца, съ 707 д. бълг., 138 д. власи и 13 д. цинцари. Това село е отбѣлѣзано въ картата на Лежана (Lejean 1861) като влашко, а сжщо и другитѣ села отъ врачанската околия спадатъ въ областьта, отбѣлѣзана отъ него като влашка; вѣроятно числото на власитѣ въ тая область ще е било къмъ срѣдата на миналото столѣтие много по-голѣмо, отколкото сега, когато сж вече почти съвсѣмъ изчезнали.

И въ Бѣлослатинска околия има двѣ села съ влашко население:

Върбица, 16 км. югоизт. отъ Бѣла Слатина, съ 963 бъл. и 75 власи.

Габаре, 17 км. южно отъ Бѣла Слатина, има 1653 бълг. и 60 д. власи.

III. Плѣвенски окржгъ.

Никополска околия.

Гаурене, влашка общ. на дѣсния брѣгъ на р. Витъ 6 км. далечъ отъ устието съ 1946 д. власи.

Гигенъ, голѣма и хубава смѣс. община, 32 км. западно отъ Никополъ и 7 км. далечъ отъ дунавския брѣгъ на края на една равнина, която често се залива отъ Дунава, но единъ окопъ още отъ римско врѣме съ много могили пази отвждиата земя отъ заливане. Гигенъ има 1880 бълг. и 715 власи, а освѣнъ това и 100 д. турци и 145 д. циг.

Гигенска махла има 373 д. бълг. и 452 д. власи.

Гулянци, на лѣвия брѣгъ на Вита около 6 км. отъ устието, съ 1094 д. власи, (605 д. бълг. и 95 д. турци).

Дебово, смѣсена общ. 15 км. южно отъ Никополъ на Осъма съ 598 д. власи, 452 д. татари и 203 д. бълг.

Ерменлуй, влашко село 7 км. юго-изт. отъ Никополъ съ 329 д. ж.

Коприва, смѣсена общ., къмъ която принадлежи и с. Крета, 20 км. югозап. отъ Никополъ съ 1600 д. ж., отъ които 274 д. сж власи.

Мъгура, Черчеланска общ., влашко село на Дунава, 28 км. западно отъ Никополъ съ 952 д. ж.

Сомовитъ, на дунавския брѣгъ при устието на р. Витъ, 10 км. зап. отъ Никополъ, е почти съвсѣмъ влашко село съ 1008 д. жители, които споредъ прѣданието ще сж се прѣселили прѣди 200 години.

Черковица, влашко село 5 км. югозап. отъ Никополъ съ 331 д. жители.

Черчеланъ, влашка общ. на Дунава 24 км. зап. отъ Никополъ съ 751 д. жители.

Шамлиево, Сомовитска общ., смѣсено село на р. Витъ съ 479 д. власи и 354 д. българи.

Шейково (Шияково), Гауренска общ., смѣсено село недалечъ отъ р. Витъ 18 км. югозап. отъ Никополъ, съ 236 д. власи и 71 д. бълг.

Мрътвица е едничкото село въ Плѣвенска околия съ влашко население, 20 км. далечъ отъ устието на р. Витъ и 15 км. отъ Плѣвенъ. Брои 595 д. бълг., 406 д. власи и 176 д. словаци.

IV. Русенски окржгъ.

Тутраканъ, околийски градъ на Дунава, билъ нѣкога населенъ отъ турци, подиръ което придошли постепенно власи, що научили риболовство отъ турцитѣ, заселяли се все повече и повече, та градътъ станалъ прѣдимно влашки. Още въ турско врѣме е сжществувало влашко училище. Слѣдъ освобождението българскиятъ елементъ силно се умножилъ, тъй че сега образува голѣмо болшинство, а турцитѣ остаятъ на послѣдно мѣсто. Тутраканъ населятъ около 5000 д. бълг., 3000 д. власи и 2000 д. турци и цигани.

Въ мах. Калимокъ, 6 км. западно отъ Тутраканъ ще има малко власи, които сж почти българизувани.

Силистра, околийски центъръ, има между 13000 д. ж. 5000 души турци и сжщо толкова българи, а останалото население е влашко (100 сѣмейства), гръцко и арменско.

Айдемиръ, смѣсена община близу до Силистра съ 320 бълг. и 160 влашки кжщи. По-рано имало влашко училище, а сега власитѣ пращатъ дѣцата си въ българското училище, но въ черковата се чете още както на български, така и на влашки. Населението е бѣдно, занимава се съ земедѣлие и съ плетене рогозки, тъй като въ близката блатиста мѣстность расте много тръсть.

Въ отдѣлна глава (с. 50 и сл.) разглежда Вайгандъ „аромънитѣ", сир. цинцаритѣ и куцовласитѣ въ България и въ турско-българската погранична область. Въ източна България не се срещатъ никакъ цинцари, до като въ западна България ги има чакъ до Дунава почти въ всѣки градъ и село, главно като ханджии, бакърджии и др. Пестеливи, работни и трѣзви, тѣ умѣятъ да печелятъ и тѣхното име „цинцари" у българитѣ е станало синонимъ на „скжперникъ". Изходната точка за разпространението имъ е българската столица София, дѣто сж придошли най-вече отъ Гопешъ и Маловище, а сжщо и твърдѣ много отъ Крушево слѣдъ разорението му отъ турцитѣ. Отъ врѣмето на Али паша насамъ, разорителя на цинцарската народность, който стана причина да се пръснатъ цинцаритѣ не само въ Турция, Гърция и България, но и въ Египетъ, Австрия и Италия, сж дошли въ България, споредъ В. (с. 58), отъ 10 до 15 хиляди цинцари, отъ тѣхъ обаче сж останали едва около 4000 д., които още „говорятъ или искатъ да говорятъ" бащиния си езикъ, като не се смѣтатъ 3,000 д. куцувласи пастири, за които ще съобщимъ по-долу. Знае се, че нѣкога е имало голѣми цинцарски колонии въ Етрополе, Панагюрище, Копривщица, Тетевенъ, Т.-Пазарджикъ и Котелъ, които сега сж изчезнали безслѣдно, другадѣ сж се спазили по нѣколко сѣмейства, които още говорятъ цинцарски, т. напр. въ Лъжене при Пирдопъ (25 сѣм.), Дупница (отъ 50 сѣм. само 20), Самоковъ (отъ 50 сѣм. само 10), Кюстендилъ (8 сѣм.), Радомиръ (6 сѣм.), с. Рила (6 сѣм.), Ракитово въ Чепино (10 сѣм.), Баня въ Чепино (10 сѣм.).—Въ Пещера отъ 100 сѣмейства, дошли отъ Невеска и и Мускополе, сж се задържали само 20 сѣм., които още говорятъ цинцарски, останалитѣ не сж се побългарили, но погърчили, какъвто е случаятъ и съ цинцаритѣ въ Пловдивъ и Станимака.

Точна статистика на цинцаритѣ, пръснати по българскитѣ села и градове, е невъзможна. И самата официялна статистика е неточна, за което сж виновни самитѣ цинцари, които се казватъ, че сж българи. Въ София напр. статистиката по прѣброяването отъ 31 дек. 1900 г. отбѣлѣзва 739 д. цинцари, отъ които само 161 д. сж родени въ България, останалитѣ въ Турция, до като споредъ В. ще има до 2000 души. Въ национално отношение повечето отъ тѣхъ сж равнодушни, та влашкото училище и новата черква могатъ само да забавятъ процеса на побългаряването, но не и да му попрѣчатъ; социялнитѣ и търговски условия влияятъ много силно, пъкъ освѣнъ това тѣ се женятъ за българки и българи.

Още по-мжчно могатъ се задържа цинцаритѣ, пръснати въ западна България като ханджии и търговци. Такива В. наброява въ Плѣвенъ 10 сѣм. (споредъ статистиката само 4 души), Орхание 10 сѣм., Берковица

5 сѣм., Орѣхово 12 сѣм. (статист. 14 души), Бѣлоградчикъ 3 сѣм., Враца 4 сѣм., Гигенъ 3 сѣм., Мездра, Вардинъ, Бешли и др. съ по едно или двѣ сѣмейства.

Въ Врачанския и Плѣвенския окржгъ споредъ официялната статистика В. изброява въ нѣколко села цинцарско население, което се състои главно отъ заселили се на постоянно мѣстожителство пастири отъ Родопитѣ и Рила, които нѣкога слизали по тия мѣста да зимуватъ. Такива има въ Врачанския окржгъ: с. Горникъ (Бѣлосл. ок.) 27 д. цинцари покрай 843 бълг.; Власатица (Бѣла-бълг. общ.) 26 цинц. покрай 311 бълг.; Дѣвене (Врач. ок.) 23 цинц. между 1196 бълг.; Мърчево (Фердин. ок.) 28 цинц. покрай 843 п. бълг.; Лиляче (Врач. ок.) 13 д. цинц. покрай 159 власи между 1151 бълг.; Мраморенъ (Врач. ок.) 13 цинц. покрай 138 д. власи между 707 д. бълг.; Бѣлотинци (Ферд. ок.), 19 цинц. между 936 д. бълг.; Охридъ (Ферд. ок.), 42 цинц. между 583 бълг. Въ Плѣвенския окржгъ: въ Луковитъ 74 цинц., въ Рупци (Луков. околия) 20 цинц. между 872 бълг. и въ Торосъ (Луков. окол.) 25 цинц. между 2000 д. бълг.

Има и други цинцари (аромъни), които не живѣятъ осѣдълъ животъ. Тѣ сж пастири, които лѣтно врѣме живѣятъ въ малки селца (колиби) съ дъсчени кжщурки въ Родопитѣ и Рила, дѣго пасатъ стадата си, а есени слизатъ да зимуватъ въ равнинитѣ, като отиватъ дори и на сѣверъ отъ Стара планина (Врачанско). Българитѣ ги наричатъ „каракачани" и „саракачани", но съ това име тѣ наричатъ и гърцитѣ пастири. Сжщо тъй и съ името „власи" въ нѣкои мѣста (Кюстендилъ, Дупница) българитѣ именуватъ както цинцаритѣ каракачани, тъй и гърцитѣ каракачани. Вайгандъ не споменува името *куцовласи*, подъ което българитѣ най-често разбиратъ именно цинцаритѣ пастири. Овчарството е тѣхниятъ главенъ поминъкъ; отъ млѣкото правятъ сирене или кашкавалъ, па и вълната имъ докарва добъръ приходъ; освѣнъ това всѣка година продаватъ една часть отъ овцитѣ си. Мнозина иматъ и коне, съ които прѣкарватъ дъски отъ Родопитѣ, а сжщо ги заиматъ за вършитба.

Тѣ произхождатъ най-вече отъ сѣвернитѣ склонове на Пиндъ планина, главно отъ планина Грамосъ, та затова се наричатъ и грамостяни. Въ българска територия има всичко 10 лѣтни селца (колиби) съ около 3000 д. жит. Тѣ сж изключително въ Родопитѣ и Рила; въ Балкана Вайгандъ не е можалъ да открие ни едно куцовлашко (цинцарско) селце, но гръцки (каракачани) се срещатъ; въ Витоша и Срѣдна гора сж били забѣлѣзвани куцовласи само мимоходомъ.

Прѣзъ границата въ турска територия въ Родопитѣ, Пиринъ и Малешевската планина В. наброява 12 селца, и по-нататъкъ въ Осоговската планина още 19 села и поселища, всичко съ 9,100 д. жит., така че въ турско-българската погранична область има всичко на всичко около 12,000 д. куцовласи. Тѣ се държатъ още здраво о езика и народностьта си, тъй като лѣтѣ прѣкарватъ съвсѣмъ уединенъ животъ горѣ въ планинитѣ, ако и зимно врѣме да живѣятъ между българитѣ.

Въ българска територия по сѣвернитѣ склонове на Родопитѣ южно отъ Чепино накъмъ Вакъфската область В. изброява слѣднитѣ куцовлашки селца (колиби):

1. Пиздица, 7 км. южно отъ Пещера и 8 км. сѣв.-изт. отъ Батакъ, има 50 колиби, 60 сѣмейства съ около 450 д. ж. Зимуватъ въ Пловдивско, по-точно въ Брѣстовица и Златнитрапъ.

2. Къртъли алъ Янку, 8 км. югозап. отъ Батакъ на Семеръ-аланъ съ 20 колиби.

3. Чакмакъ на върха Бейликъ, 12 км. южно отъ Батакъ съ 30 колиби.

4. Крива-рѣка, съвсѣмъ близу до турската граница на рѣкичката съ сѫщото име, съ 10 колиби, 10 км. южно отъ Батакъ.

5. Жълти-камене, източно отъ Крива-рѣка съ 15 колиби.

6. Костандовски колиби, 10 км. сѣв.-зап. отъ Батакъ, 4 км. източно отъ Костандово (2 часа пѫть) съ 20 колиби.

Западно отъ Чепино по Чадъръ-тепе до самата турска граница има още три куцувлашки колиби:

7. Бъкица въ мѣстностьта Куртово е най-голѣмото куцувлашко село съ 150 кол. и повече отъ 1000 д. ж. Зимуватъ въ Т.-Пазарджишко и ходятъ съ конетѣ си да вършеятъ дори сѣверно отъ Балкана, въ Орханийско и Врачанско.

8. Кара-мандра, 4 км. сѣв.-зап. отъ Бъкица въ турска територия съ 50 колиби.

9. Суфанлу или Суфандере, 3 км. сѣв.-изт. отъ Кара-мандра въ турска територия съ 50 колиби.

Въ цѣлата область има колиби на турци-юруци, гърци-каракачани, помаци респ. българи.

10. При Баня Костенецъ въ планината има покрай 50 гръцки колиби и 10 цинцарски.

Въ Рила планина има двѣ куцовлашки селца:

11. Бешъ-бунаръ, 50 колиби грамостяни 8 км. югоизт. отъ Дупница. Тамъ сѫ се заселили въ 1879 г.; зимата прѣкарватъ въ Врачанско и Бѣлослатинско.

12. Равна бука, 8 км. югоизт. отъ Дупница, сѣверно отъ Бешъ-бунаръ, има 30 колиби. Съ овцитѣ зимуватъ на сѣверъ отъ Балкана въ Плѣвенско, Луковитско и Фердинанско, а съ конетѣ отиватъ на вършитба дори до Ломъ-паланка на Дунава. Въ България сѫ се заселили прѣди 30 години отъ Пиринъ планина, дѣто има и сега куцовлаш. колиби.

Въ турска територия въ тази погранична мѣстность освѣнъ споменатитѣ двѣ села, Карамандра и Суфаклу, има още куцовлашко население, за разпространението на което Вайгандъ успѣлъ да събере чрѣзъ разпитъ слѣднитѣ свѣдѣния:

13. Джумая брои между населението си и 50 цинцарски сѣмейства, които иматъ дори влашко училище и черква.

Недалече отъ тука лежатъ въ Пиринъ планина:

14. Доброполе, 14 км. изт. отъ Джумая съ 50 колиби.

15. Ръсово, 4 км. южно отъ него, отбѣлѣзано на австр. карта като Осѣновски колиби, съ 40 колиби.

16. Бачево, 6 км. сѣв.-изт. отъ Разлогъ, съ 40 колиби, извънъ които повече български.

17. Недобърско, 8 км. сѣв. отъ Разлогъ, съ 10 куцовл. колиби, инакъ българско.

18. Влашки колиби (Бождово) на върха Йелтепе 24 км. сѣв. отъ Мелникъ съ 50 колиби. Тѣ принадлежатъ къмъ с. Буждово, което лежи 7 км. сѣв. отъ Мелникъ.

19. Шатра (Шаторъ, Шатрово) 8 км. сѣв. отъ Мелникъ съ 40 колиби.

20. Лупово, 8 км. сѣв.-изт. отъ Мелникъ съ 50 колиби.

21. Папасъ-чаиръ (Олахъ-кюлбелери, до което Юрушки колиби на на картата) 7 км. сѣв.-зап. отъ Неврокопъ съ 50 колиби.

Всички тѣзи пирински пастири зимуватъ въ Сѣрско и Драмско, дѣто и куцовлашкитѣ пастири отъ Малешевската планина, а имено:

22.
рнодолъ (на австр. карта Влашки колиби) 6 км. югоизт. отъ Пехчево съ 50 колиби.

Недалечъ отъ Егри (Крива) Паланка (2500 д. турци, 1500 д. бълг., 300 д. циг., 200 д. цинц.) въ Осоговската планина лежатъ:

23. Калиникамъкъ (Калинли) съ 80 колиби; тѣ иматъ влашко училище лѣтѣ въ планината, а зимѣ въ Егри-паланка.

24. Дурашко, 6 км. югоизт. отъ Егри-паланка въ планината (въ долината бълг. Дурашко), съ 25 колиби.

25. Станци, 5 км. югоизт. отъ Егри паланка, малко по̀ на сѣверъ отъ Дурашко, съ 20 колиби (въ долината бълг. Станци).

26. Бара, 20 км. сѣв.-западно отъ Егри-палаика съ 30 колиби.

27. Вакъфъ, 29 км. югозап. отъ Егри-паланка съ 30 колиби.

28. Чаталъ, 9 км. югоизт. отъ Егри-паланка съ 35 колиби.

Тѣзи куцовласи зимуватъ въ околностьта на Куманово и произхождатъ най-вече отъ Грамосъ. Отъ Линотопи, Фуша и Крушево пъкъ произхождатъ куцовласитѣ, които живѣятъ въ Кочанско и Кратовско и зимуватъ сѫщо въ Кумановско.

29. Градътъ Кочани има около 350 куцовласи (между 2800 д. българи и 2600 д. турци), които не се подаватъ на българизуване.

30. Пониква, вѣроятно на австр. карта съ Олахларъ отбѣлѣзаното мѣсто, 18 км. сѣв. отъ Кочани, съ 35 колиби.

31. Леопени (Лопенъ), 18 км. сѣв. отъ Кочани съ 30 колиби.

32. Ямище, 11 км. югоизт. отъ Кратово, 14 км. сѣв.-зап. отъ Кочани, съ 30 колиби.

33. Самари или Кошарица, съвсѣмъ близу до Ямище, съ 30 колиби.

34. Китка, 20 км. сѣв. отъ Кочани съ 28 кол.

35. Лисецъ, сѣв. отъ Кратово, съ 30 колиби.

36. Голакъ, на едноименна планина източно отъ Кочани съ 35 кол.

37. Търсино близу до Голакъ, 22 км. изт. отъ Кочани съ 30 кол.

38. Блатица (Блаца, Блатецъ), 12 км. югоизт. отъ Търсино съ 25 кол.

39. Ушица съ 20 колиби е вѣроятно мѣстото, отбѣлѣзано на австрийската карта като Осиче, Осинча, 8 км. сѣв.-зап. отъ Егри-паланка.

40. Чоканица, 15 колиби. — 41. Санлия, 30 кол. — 42. Чупени, 20 колиби.

Както въ градоветѣ въ зап. България, тъй и въ прѣзграничнитѣ градове Кратово, Кочани, Г. Джумая, Егри-паланка, Куманово и Щипъ има цинцари, мнозина отъ които сѫ още сега българизувани.

———

Освѣнъ това въ единъ дѣлъ отъ книгата си Вайгандъ се занимава и съ въпроса за отколѣшното разпространение на власи въ България (с. 40 и сл.). Редицата влашки мѣстни имена въ югозападния кжтъ на княжеството, на които пръвъ Иречекъ (Fürst. Bulg. 123) обърна внимание, уголѣмени още съ нѣколко, намѣрени въ картата на австрийския генераленъ щабъ 1 : 200,000, подлага Вайгандъ на строга лингвистична оцѣнка, за да установи точно тѣхния етимологиченъ произходъ. Отъ 35 такива имена, които разглежда, като сигурно влашки би могли да се смѣтнатъ едва ли половината: Банишоръ, Букоровци (вж. и Букоръ), Вакарелъ, Гургулятъ, Крецулъ, Мошино, Мургашъ, Мушатъ, Пасарелъ, Пелишатъ, Петърлашъ, Пичоръ, Пурченица и Церецелъ. Къмъ тѣхъ би могли да се прибройтъ и нѣколко съмнителни, като Ярбата, Ерулъ, Кърнулъ, Луповски, Пашунци, Цинцовци и др.. а сжщо и нѣколко планински имена: Черчелатъ, Мургашъ, Моша, Корница*). Както може да се види отъ приложената къмъ книгата карта, повечето отъ тия имена се намиратъ въ планинскитѣ мѣстности около софийското поле, сир. приблизително въ нѣкогашната Dacia mediterranea, въ трижгълника между Нишъ (Naisus), София (Serdica) и Кюстендилъ (Pautalia) съ една часть отъ Дардания. Въ тия мѣста сега нѣма никакви други слѣди отъ влашко население, а нѣкои отъ тия имена ще сж твърдѣ стари; Вакарелъ напр. е засвидѣтелствуванъ отъ XVI стол. Това би било една добра опора за ония учени, които поддържатъ южнодунавския произходъ на дакоромънитѣ и които търсятъ да опрѣдѣлятъ по-точно тѣхното балканско праотечество. А Вайгандъ принадлежи въ тѣхното число. Отъ езикова страна той обяснява тия имена като дакоромънски (влашки), не аромънски (цинцарски), и то отъ единъ по-старъ периодъ. Историческото значение на тия имена той гледа да изтъкне въ свръзка съ свидѣтелството на Никита Хониятъ за участието на власи въ възстанието на Асѣневци, въ което той не се съмнѣва. На тѣзи именно власи отъ XII—XIII стол. трѣбва да се отдадатъ горнитѣ имена, и тѣзи власи трѣбва да сж стояли по-близу до мегленитския ромънски клонъ (въ Македония) защото дакоромънитѣ наскоро изпжкватъ въ историята сѣверно отъ Дунава, дѣто

---

*) Тукъ би могло да се добавятъ още нѣколко планински и рѣчни имена, които можахъ да намѣря при прѣглеждането картата на руския генераленъ щабъ (масщабъ 1 : 125,00^). Нѣкои отъ тѣхъ е възможно да произхождатъ въ по-ново врѣме отъ цинцаритѣ пастири и колонисти въ тоя край, каквито сж, споредъ В., и приведенитѣ отъ Иречека Урсулица—име на една поляна, Чербулъ—единъ долъ, Дълбоки Валъ и Мерулъ при Панагюрище и Коприщица.

Гургулейка е името на една планина сѣверно отъ с. Гургулятъ (Брѣзнишко). За обяснението на Гургулятъ като име на село отъ вл. gurguiat (по-стара форма gurgul'at) 'warzenförmig, runderhaben' В. прѣдполагаше, че това ще се е отнасяло първоначално до планината като „издигнато мѣсто", отъ дѣто е прѣнесено върху селото. Това обяснение се потвърдява отъ руската карта, на която стои и името на планината.

Магурища, име на планина и рѣка, е едно ново образувано име съ български суфиксъ отъ вл. măgură, „могила".

Фенацъ, планина източно отъ Тетевенъ, вл. fînat "ливада, сѣнище".

Чунгуль, планински връхъ въ зап. Балканъ юго-изт. отъ Черни върхъ, членувана форма отъ вл. ciung „тжпъ".

При обяснението на *Ерулъ* у Вайганда (с. 43) срв. още и *Еришорски доль.*

трѣбва да сж дошли къмъ X вѣкъ, а за цинцаритѣ въ южна Македония има вече историческо свидѣтелство отъ 976 год.—Колкото се отнася до разбирането на онова мѣсто у Никита Хониятъ, че власитѣ „обръщали клѣпачитѣ на очитѣ си", за да плашатъ неприятеля, въ смисълъ, че тамъ е дума дѣйствително за власи, защото у цинцаритѣ, особно у фаршериотитѣ, му било познато, че тѣ правѣли това и сега, за да плашатъ дѣцата, нека ми бжде позволено да отбѣлѣжа, че това не е чуждо и на българитѣ.

Останалитѣ части на книгата се състоятъ отъ езикови бѣлѣжки, текстове и др. Сполучливитѣ фотографически снимки даватъ добра прѣдстава за типоветѣ и носиитѣ.

Ст. Романски.

Материали изъ турската архива при Народната библиотека въ София.

I.

Два сждебно-шериятски акта, издадени отъ Софийския сждъ за дългъ. (Тефтеръ № 269. стр. № 215.).

Монахътъ Игнатий Константиновъ (велед Константин), който сега е владика на раята—население, що живѣе въ казитѣ Софийска, Брѣзнишка, Пиротска и Изнеполска (Трънска), е опълномощилъ отъ своя страна именуемия Пандели веледъ Калоти, да направи надлежната изповѣдь по долуозначения прѣдметъ въ присжтствието на мюсулманитѣ Ибрахимъ ибни Юмеръ и Мустафа ибни Абдуллахъ, както и въ присжтствието на назначения отъ страна на сжда d'office пълномощникъ на противната страна. Пълномощното на казаното лице (Пандели), по сждебно-шериятски редъ, се прие, уважи и протоколира. Реченият Пандели се яви прѣдъ пълния съставъ на софийския сждебно-шериятски сждъ, дѣто въ присжтствието на бившия софийски сердаръ, благородника Мехмедъ Челеби ибни Мустафа, съ приличното за сжда страхопочитание и въ качеството си на законенъ пълномощникъ изповѣда, и заяви устно слѣдното:

„Довѣрительтъ ми, казаниятъ Игнатий, дължи на поменатия Мехмедъ Челеби сумата 175,000 анчета. Тази сума реченият владика ще изплати слѣдъ една година, като се счита отъ датата на този актъ. Че тоя дългъ ще се изплати—за това ставатъ гаранти, съ взаимнообразно поржчителство, слѣднитѣ софийски жители: извѣстниятъ „владико-оглу" — Иванъ веледъ Падо, Каракашъ веледъ Константинъ, попъ Стефанъ веледъ Петъръ, попъ Андрея, веледъ Семо, попъ Филипъ веледъ Тодоръ, Байо веледъ Димитъръ, попъ Лазарь веледъ Тодоръ, попъ Маноилъ веледъ Михаилъ, попъ Стайо веледъ Минчо, попъ Митре веледъ Радулъ, Екмекчи Петко веледъ Джорко и симитчи Петко веледъ Вълко". — Понеже всички тия гаранти присжтствуваха прѣдъ мезлиджа, — сждътъ гн покани да изповѣдатъ и кажатъ устно условията на поржчителството си. Всѣки единъ отъ тѣзи гаранти изповѣда, заяви и каза устно така: „Азъ, съ дѣйствителна и законна имотна гаранция, поржчителствувамъ, че слѣдъ една година отъ днесъ, сумата 175000 акчета ще се изплати на креди-

тора, речения Мехмедъ Челеби, или на заповѣдьта на лицето, върху което той би прѣхвърлилъ задължителния записъ отъ речения владика Игнатий. Всички ние взаимно ставаме поржчители както за изплащането на цѣлата сума отъ 175000 акчета, така и за неговата (на владиката) самоличность. (Лазям гелян мебалига тедижесина ве владикай меркумун нефсжна кефилъ олдук)".

Сждътъ, слѣдъ като удостовѣри тази изповѣдь и самопризнание на поржчителитѣ, за станалото написа, състави и протоколира по желанието на странитѣ този сждебенъ актъ (худжетъ) — днесъ, 15 день отъ мѣсецъ Мухаремъ, 1057 г. отъ егира (1646 г. Р. Хр.).—Слѣдватъ имената на присжтствувалитѣ въ сжда свидѣтели мухамедани.

Духовното лице монахъ Партений, който сега е духовно-религиозенъ патрикъ на цѣлата нещастна многострадална комуна въ укрѣпения славенъ градъ Константиниé, както и на всичкитѣ кюфáри въ провинциитѣ на османската империя, и който е гарантинъ за всичкитѣ имъ дѣла, — служебно е изпратилъ, като свой замѣстникъ, за софийски владика, раята — подданикъ Никола веледъ Георги. (Махрусей Констанеé джемиет ан-юл-афат ве-юл-белйеде сакин олюб, ве амей кюфренжн руханй ве халапатрики олан Пертениос нам рахибън джеми юмуринá кефил олюб; бил-фил мединей софиянда́ векялетéнъ ивладика оланъ Николай веледъ Георги намъ земй). Казаниятъ Никола, съ приличното за сжда страхопочитание, се яви лично прѣдъ пълния съставъ на софийския сжбебио-шериятски сждъ, дѣто въ присжтствието на носителя на настоящия актъ, бившия сердаръ и житель-първенецъ на градъ София, негово благородие Мехмедъ Челеби ибни Мустафа, въ качеството си на законенъ пълномощникъ на речения патрикъ, изповѣда, заяви и каза устно слѣдното: „Софийската владишка епархия се състои отъ казитѣ Софийска съ града София, Берковска, Пиротска (шехер-кеайска) и Изнеполска.

Тази епархия се управляваше отъ каноническия (бѐратлий) митрополитъ Игнатий, който сега е уволненъ и лишенъ отъ епархията . . . Споменатиятъ митрополитъ Игнатий за двѣ години не е изплатилъ на държавната хазна припадащия се данъкъ „джизие", който (данъкъ) бѣ длъженъ да изплати. Моятъ законенъ довѣритель, речениятъ патрикъ Партениосъ, за да изплати тоя данъкъ на царската хазна, принуди се да заеме отъ частни кредитори сумата 40,000 акчета. Тази сума се зае и така се изплати царскиятъ данъкъ, но тя още не е изплатена на лицата, на които я дължимъ, именно на кредитора ни, споменатия Мехмедъ Челеби, на когото трѣбва непрѣмѣнно да се изплати до пара. Срѣщу тоя патрияршески дългъ, ние възлагаме и отстжпваме на речения Мехмедъ Челеби, щото той направо да получава отъ раята-население, що живѣе въ Берковската каза, всички доходи, които принадлежатъ на патрика. Казаниятъ Мехмедъ Челеби, споредъ горѣизложеното, става занапрѣдъ сжщински прѣкупникъ (мюлтезиминъ) на тѣзи патрияршески доходи отъ Берковската каза, приема върху себе си това прѣдприятие. А казаниятъ владика Игнатий нѣма никакви права и нѣма никаква мѣшавина въ приходитѣ отъ сжщата каза".

Сждътъ, слѣдъ като потвърди самопризнанието на речения Никола, издаде, написа и протоколира, по желанието на странитѣ, този сждебно-шериятски актъ (хюджетъ) — днесъ, въ първитѣ числа на мѣсецъ Зилкааде, 1057 г. отъ егира (1646 г. Р. Хр.). — Слѣдватъ имената на присжтствувалитѣ въ сжда свидѣтели мухамедани.

II.

Ферманъ и бурюлтия отъ 1845 г. за поправка на църквата въ с. Караджа Арнаудъ (Разградско) 1).

Слѣдъ обичнитѣ величания и благопожелания, отправени до великия везиръ Мехмедъ Саидъ паша, който заималъ поста силистренски валия, както и до мюфтията, управителя на казата и до всички благородни и интелигентни тамъ първенци и служители, ферманътъ съдържа слѣдното:

Отъ съдържанието на този ми царски актъ, надлежно скрѣпенъ съ височайшитѣ ми царски знакове, който ще ви пристигне тамъ, ще узнаете обстоятелството, че раята-селяни отъ село Караджа-Арнаудъ, Диване-Орманска нахия, разградска каза, сж подали до императорския ми диванъ покорна молба, въ която излагатъ, че източно-православната християнска черква въ селото имъ, извѣстна съ името „Натурница Клисеси", съ течение на врѣмето се е развалила: таванътъ билъ се разпаднал, а дуваритѣ на нѣкои мѣста съвършено се разпукали. Поради това тѣ просятъ височайшето ми разрѣшение за поправка и направа на тая черква. Въпросната черква е била измѣрена и прѣгледана по сждебно-шириятски редъ. Константирано било, че тя обема едно пространство отъ 32 лакти дължина, 8 лакти и 9 пръста ширина и 5 лакти височина.

Съгласно съ сждебното рѣшение и съ официялната мазбата съставена и издадена отъ мѣстната сждебно-административна власть и прѣдставена на императорския ми диванъ, констатира се фактътъ, че въпросната черква наистина се нуждае отъ коренна поправка и направа, въ старитѣ си размѣри и на онова пространство, което старата църква е заимала по-прѣди.

За правилното разрѣшение на тоя въпросъ, императорската ми канцелария (диванъ) поиска мнѣнието на шейх-уль-исляма и на главния мюфтия Мекки Заде Мевлияне—Мустафа Асимъ. Послѣдниятъ се произнесълъ по тоя прѣдметъ въ форма на фетва съ *въпросъ:* „могатъ ли и иматъ ли право раята християни отъ единъ градъ да поправятъ старата си градска черква, която се е развалила и която се нуждае отъ коренна направа, щомъ тази направа — било по величина, било по широчина, било по обемъ — се извърши на старитѣ основи и по стария планъ?

Отговоръ: „Да, могатъ".—Слѣдъ като речениятъ Шейх-уль-ислямъ издаде по тоя прѣдметъ надлежната свещена фетва въ утвърдителна смисъль и ми яви, че не е противно на прѣдписанието на свещения шериятъ да се издаде надлежното височайше позволение на просителитѣ да си построятъ и поправятъ развалената църква;—азъ благоволихъ да

---

1) Оригиналитѣ на тия два документа—фермана и бурюлтията—се намиратъ въ Минист. на нар. просвѣщение.

издамъ височайшето си царско съизволение за направата на тази развалена черква, като рѣшихъ да издамъ за тая цѣль и надлежната си височайша царска заповѣдь.

Понеже поправката и направата на въпросната черква се допуща отъ прѣдписанията на свещения шериятъ, и понеже по тоя въпросъ трѣбва да се дѣйствува въ кржга на закона и съгласно съ съдържанието на издадената отъ шейх-уль-ислямството свещена фетва, — то, за височайшето си разрѣшение издавамъ този мой царски ферманъ, съ който позволявамъ да се направи и поправи казаната черква.

Прочее, съобразно съ прѣдписанията на свещения шериятъ и съ условие, казаната черква да се поправи и направи на старитѣ основи, като не надминава досегашната черква на дължина, нито на широчина, нито на височина, нито по обема даже и една педа, или единъ пърстъ, —издавамъ това си царско разпореждане и се съгласявамъ да дамъ моето височайше царско позволение, щото казаната черква да се построи и поправи върху старитѣ фундаменти и по стария си планъ. Ако пъкъ, по поводъ на това, нѣкои отъ моитѣ царски чиновници би дръзнали да изискватъ и зематъ отъ раята нѣкакви парични суми, виновницитѣ въ такова прѣстжпно дѣйствие да се заловятъ, да се считатъ за отговорни и да се наказватъ най-строго съ надлежното наказание. И така, велики ми везирю-муширю, кадио и други мои царски служители, щомъ това обстоятелство ви стане извѣстно, вие сте длъжни да дѣйствувате, както ви се прѣдписва въ текста на тоя ми актъ, като се стараете по всѣкакъвъ начинъ да отбѣгвате и да не вършите дѣйствия, които би били противни на тая ми заповѣдь. Затова именно и издавамъ по въпроса този си царски височайши ферманъ, съ сила на законъ.

Прочее, щомъ пристигне при васъ тоя ми царски актъ, заповѣдвамъ ви да дѣйствувате и да се разпореждате по тоя прѣдметъ тъй, както се изложи въ текста на тая ми царска заповѣдь, т. е. съобразно съ разпорежданията ми, подробно описани въ съдържанието на тоя ми славенъ царски ферманъ, на който сте длъжни да отдадете приличната честь, почитание и вѣра.

Тъй да знаете, тъй да дѣйствувате; честь и слава отдайте на царскитѣ ми знакове — туграта и монограма ми, приложени въ царския ми ферманъ, издаденъ въ прѣстолния ми градъ Константание — днесъ, 15-и шабанъ 1261 г. отъ егира (1 августъ, 1845 г. Р. Хр.). — Издаденъ отъ султана Абдулъ Меджидъ.

До негово високо прѣвъзходителство бея — начальникъ на разградската каза, който сжщеврѣменно се числи и за придворенъ султански славенъ и уважаванъ сановникъ капуджи башия. Нека Богъ увеличи славната ви кариера и достойния ви санъ! Сжщо до високоучения мевияне-кадия на сжщата каза. Нека Богъ умножи за дълго врѣме твоята ученолюбива и просвѣтителна дѣйность! Сжщо и до благороднитѣ членове на сждебно-административния градски съвѣтъ, както и до всичкитѣ други тамъ власть-имѣещи султански чиновници и служители. Нека Всевишнятъ увеличи вашата способность.

Съ настоящето надлежно ви се извѣстява, че източно-православната християнска черква, извѣстна съ името „Натурница клисеси“, която

лежи въ селото Караджа-Арнаудъ, разградска каза, отъ дълги години насамъ стои полуразрушена: таванътъ ѝ е откритъ, а четиритѣ ѝ стѣни сж разпукнати и клонятъ къмъ съвършено срутване.

По поводъ на това, раята-християни отъ сжщото село се обърнали по-прѣди съ покорна просба до височайшата султанска канцелария, за да искатъ разрѣшение да се направи, поправи и прѣустрои тая срутена църква върху старитѣ фундаменти, по сжщия планъ и форма, по каквито е била съградена въ старо врѣме.

Султанскиятъ диванъ е уважилъ молбата на просителитѣ и за тая цѣль е издалъ единъ височайши царски ферманъ, който пристигна при насъ и ви се изпроводи отъ вѣрната ми канцелария за свѣдѣние и изпълнение.

Прочее, вие, въ качеството си на държавни служители, слѣдъ като разберете съдържанието на височайшата царска заповѣдь по тоя прѣдметъ, ще позволите на раята християни отъ казаното село да прѣправятъ и построятъ прѣдметната църква, като внимавате, щото по обемъ и форма новата църква да е еднаква съ старата и да лежи на сжшитѣ фундаменти. Да не допуснете по никой начинъ, щото по дължина, ширина, височина и обемъ новата църква да бжде било педа, било пърстъ по-голѣма отъ старата църква.

При това, явява ви се за прѣдупрѣждение, че по никой начинъ не трѣба нито да изисквате нито да взимате по тоя поводъ каквито и да било парични суми отъ раята. За тая цѣль, съгласно височайщата царска заповѣдь нарочно се издаде отъ силистренското областно управленще, отъ частния диванъ на мушира и отъ главния комендантъ на Русе и Варна настоящата ни бурюлтия. Съ Божя помощь, щомъ тази ни бурюлтия пристигне при васъ, вие сте длъжни да дѣйствувате точно и напълно съгласно съ духа и смисъла на височайшата царска заповѣдь, като се стараете винаги да избѣгвате дѣйствия, които сж противни на духа на тая ни бурюлтия, написана въ градъ Силистра на 17 день отъ джемази-уль-ахяръ 1261 г. ег. (1845 г. Р. Хр.). — Подписалъ. Мехмедъ Саидъ паша, генедалъ губернаторъ и генералисимусъ на Силистренския вилаетъ.

III.

Султански ферманъ, изпратенъ до румелийския валия, до пашаларитѣ-везири коменданти на крѣпоститѣ Видинъ и Бѣлградъ и до други високопоставени държавни чиновници, относително правата на раята-християни, живѣещи въ вакъфитѣ на двата ислямски свещени градове — Мека и Медина.

(Тефтеръ № 52, стр. 17 и 18, дата 1173 г. отъ егира, или 1759 г. Р. Хр.).

Слѣдъ установенитѣ етикетни обращения и величални епитети къмъ лицата, до които е адресуванъ ферманътъ, послѣдниятъ съдържа слѣдното:

Отъ съдържрнието на този ми царски актъ, надлежно украсенъ съ височайшитѣ царски знакове, който ще пристигне тамъ, по вашитѣ мѣста, ще узнаете, че приходитѣ, които се получаватъ отъ мукатáта (частното отдѣление) на двата свещени града—Мека и Медина, сж прѣдназначени изключително за покриване разноскитѣ по поддръжка на бѣдни хора,

що живѣятъ въ тѣзи свещени градове, и за служещитѣ и чиновницитѣ на сѫщия свещенъ вакъфъ. Раята-селяни, които живѣятъ въ такива вакъвски имоти, сѫ се ползували още отъ начало, отъ врѣме на завладяване страната, откогато тѣзи имоти сѫ посветени, като вакъфъ, за поддръжка на бѣдното население въ двата свещенни града и за чиновническия персоналъ по управлението и надзора на тоя вакъвъ — съ пълна свобода и привилегии.

Тѣхнитѣ имоти се протежиратъ; честьта и животътъ имъ сѫ неприкосновени (Мухми ве хасанетъ). Главното управление на тѣзи вакъвски имоти е повѣрено и възложено съ султански актъ на Дар-юс-сеадет*) агаси Махмудъ ага. Защитата и покровителството на раята-селяни, които обработваха земята и живѣеха въ тѣзи вакъфски имоти, сѫщо така бѣ възложено и повѣрено на речения Махмудъ ага, въ чиитѣ рѫцѣ се врѫчваха султански актове, дѣто подробно се описваха не само правата и привилегиитѣ на раята, но и тежкитѣ наказания за онѣзи сановници и служители, които биха дързнали да нарушаватъ и отниматъ правата на раята.

Но казаниятъ главенъ управитель на вакфиранитѣ за двата свещенни мюсулмански градове земи и имоти не изпълняваше, както се слѣдва, възложената му мисия по управлението на тѣзи имоти, нито пъкъ се грижеше за опазване правата на раята отъ разни грабители-зулумкяри, както изрично му се прѣдписваше въ султанския ферманъ, а оставяше положението на раята на произвола на судбата, та съ това допускаше сé повече и повече да се влоши и така влошеното положение на привилигируваната рая. Отъ друга страна, като прѣнебрѣгваше мисията си и нехаеше никакъ за интереситѣ на вакъфа, както и за онѣзи на раята-селяни,—той даваше на чужди, съвсѣмъ непознати, лица подъ аренда за година врѣме приходитѣ и произведенията на земитѣ и имотитѣ, които, като вакъфъ, се считаха за пълна собственость (маликяне́) на реченитѣ два свещени града.

Прѣкупвачътъ—арендаторъ на приходитѣ отъ тѣзи имоти сключваше контрактъ съ речения управитель, като поставяше въ текста на условието такава клауза, която му даваше неограничено право, да взима отъ всичко, каквото си поиска. А правата, привилегиитѣ и свободата на раята-селяни, осветени съ свещени султански актове още отъ найстаро врѣме, бѣха оставени на заденъ планъ, неуважавани, нито зачитани. Често пѫти мюлтизимътъ-арендаторъ е казвалъ: „Азъ, като мюлтезиминъ, до изтичане на годишния срокъ, съмъ забитинъ на селата, чиито доходи сѫ завѣщани на свещенитѣ градове — Мека и Медина; споредъ това не мога да прѣнебрѣгвамъ своитѣ частни интереси и да защищавамъ и покровителствувамъ раята".

Понеже до императорския ми слухъ е дошла грозната новина, че бѣдната рая отъ тѣзи села била подложена на разни угнетения, мѫки и неволи и не могла свободно, както по-прѣди, да се ползува отъ своитѣ

*) Титлата „Дар-юс-сеадетъ агаси" значи началникъ на евнуситѣ въ султанския палатъ, който замѣства нѣкогашния началникъ на султянския харемъ „къзларъ агаси".

осветени и узаконени права и привилегии; и понеже това положение на раята-християни, като незаконно и противорѣчиво на свещения шериятъ, трѣбва непрѣмѣнно да се прѣмахне, за да се установятъ отново тѣхнитѣ права и привилегии, да се турятъ подъ покровителство, и да не се повтарятъ насилията, жестокоститѣ и вилненията надъ тѣхъ — то затова азъ, като императоръ, заповѣдвамъ, възъ основа на моето височайше царско ираде, управлението на мукатáта за селата и имотитѣ, вакфирани на двата свещени града — Мека и Медина — да се постави подъ особенъ правилникъ, като се пази, щото приходитѣ отъ тѣзи вакфирани села и имоти да бждатъ чиста собственость (маликянé) на двата свещени града. Тѣзи приходи да се управляватъ така, както се управляватъ и държавнитѣ установени налози (мири мукатé си мисиллю), безъ да има право другъ нѣкой отвънъ да се намѣсва въ тѣхното управление.

На никого отъ моитѣ високи държавни сановници не позволявамъ да нарушава занапрѣдъ правата и привилегиитѣ на раята-християни, които обработватъ и живѣятъ въ тѣзи земи и имоти. Тѣзи раи още отъ старо врѣме сж свободни, независими (сербесиéтъ юзерé-олюбъ) въ владѣнието на земитѣ и се ползуватъ отъ произведенията имъ. Опрѣдѣленитѣ, като мукатá, приходи, които трѣбва да се изплащатъ отъ раята-селяни, биха могли да се прѣпродаватъ и отстжпватъ подъ концесия на нѣкои отъ моитѣ видни и благонадежни сановници само съ условие, щото правдинитѣ, свободата и привилегиитѣ на раята да сж напълно гарантирани и да не ставатъ насилия и оплаквания. Концесията се допуща и може да бжде валидна, само слѣдъ като се одобри отъ императорския ми диванъ и се издаде за тая цѣль височайши царски ферманъ.

Никому не се позволява, подъ страхъ на тежка отговорность, да пуща лъжливи новини и дá казва, че раята-селяни, що живѣятъ въ земитѣ и селата, посветени на двата свещени града, ужъ били проста рая, та нѣмали никакви права и привилегии, и че тѣхната свобода на дѣйствуване ужъ била унищожена. Подобни лъжи и клевети строго се забраняватъ. Напротивъ, привилегиитѣ на раята почиватъ на закона и на шериата; тѣ (привилегиитѣ) не могатъ да се отниматъ и прѣмахватъ. Нужно е, прѣди всичко, прѣдставителитѣ на царската ми власть да взематъ най-строги мѣрки за покровителството и защитата на раята. Защото тя, раята, само при пълно спокойствие, миръ и тишина има възможность, да се труди и да работи за полза на себе си, и за развитие вакжфскитѣ доходи, както е ставало отъ най-старо врѣме. Покровитѐлството, зищитата н свободното дѣйствуване сж необходими за раята и трѣбва да иматъ сила на законъ, както се е практикувало и по-прѣди.

За голѣмо съжаление, обаче, провинциялнитѣ ми власти, като почнешъ отъ великитѣ ми везири, паши, мирмирани, мютеселими и други висши чиновници и забити, не искатъ и не желаятъ да защитатъ правата и привилегиитѣ на раята-селяни, що живѣятъ въ вакфиранитѣ за въ полза на двата свещени града земи и имоти — права, осветени още отъ старо врѣме, отъ деня, когато страната е била завладѣна отъ исляма. Както се научавамъ, провинциялнитѣ ми сановници — малки и голѣми — безъ разлика на чинъ и положение, единъ видъ на сила се мѣсятъ въ

дѣлата и управлението на мукатата въ тѣзи села и, безъ всѣко право, противозаконно, събиратъ отъ раята-селяни разни, тежки и леки данъци, като: тешрифие́ ресуми, кудумма́ хакки, па дори и разни тежки и извънредни данъци, които нито сѫ мислили, нито могтъ се отъ умъ умѫдри. Тѣзи данъци, доколкото имамъ точни свѣдѣния, макаръ неправилно и противозаконно налагани, разпрѣдѣляли се още по еднинъ бруталенъ и нехаенъ начинъ между бѣдното-раятско населиние въ земитѣ на двата свещени мюсулмански градове и се събирали съ бой, насилие, затворъ и прѣслѣдване.

Царската ми воля и твърдото ми рѣшение състои въ това, щото управлението на мукатата за двата свещени града да си бѫде самостоятелно и независимо учрѣждение, което, като чиста принадлежность на вакъфа за двата свещени града, да функционира и да се управява отъ лица честни, справедливи и достойни за моето царско довѣрие, като се ръководятъ буквално по прѣдписанията на старитѣ статути и закони, които подробно обясняватъ условията по управлението и владѣнието на мѣста и земи, вакфирани на двата свещени града—Мека и Медина, както и правата, привилегиитѣ и свободата на раята-жители, що живѣятъ въ тѣзи мѣста и обработватъ земитѣ и имотитѣ. Иначе, ако свободата и правата на раята-селяни не бѫдатъ запазени, както би трѣбвало и както го искатъ постановленията на старитѣ закони за такъвъ родъ имоти, — азъ, като султанъ, ще бѫда принуденъ да отдѣля отъ мукатата „хармеенъ" всички мѣста и земи, завѣщани на вакъфа отъ двата свещени града, и да ги поставя подъ особни правила и начала, подобни на онѣзи, по които се управляватъ въобще държавнитѣ имоти и земи. Раята-селяни трѣбва безъ друго да се покровителствуватъ отъ всѣкакви насилия, грабежи и незаконни налози; защото тѣ (селянитѣ) още отъ старо врѣме сѫ свободни (сербесиетъ) и не подлежатъ, като привилигирувана рая, на никакви тежки и извънредни налози, отъ които завинаги сѫ освободени съ царски актове. Не позволявамъ по никой начинъ да се отнима отъ раята-селяни свободата, на която се радватъ, нито пъкъ желая, тѣ да се обременяватъ съ тежки и непоносими глоби и даждия. Управлението на мукатáта Хармеенъ и Шерифеенъ, както и раята-жители, живѣещи въ имотитѣ на тази мукатá, сѫ свободни и независими фактори още отъ най-старо врѣме. Воденето дѣлата на тази мирийска мукатá ще става занапрѣдъ така, както се е практикувало още отъ памтивѣка, като се пазятъ и привилегиитѣ на раята-жители, живѣещи по тѣзи мѣста.

Везиритѣ, мирмиранитѣ, хукямитѣ, мутеселимитѣ, забититѣ и всички други царски чиновници занапрѣдъ абсолютно нѣматъ право, да нахлуватъ въ имотитѣ на вакъфа за двата свещени града, нито да отнематъ правата, привилегиитѣ и свободата на раята-жители.

Не се позволява никому да праща въ тѣзи мѣста и земи бюрултии и мубашири за призоваване на раята, нито пъкъ за нейното глобяване съ парични глоби. Дѣлата на раята ще се разгледватъ и рѣшаватъ, споредъ постановленията на шерията, на мѣстата имъ отъ тѣхнитѣ прѣми воиводи.

Съвършено забранявамъ на всички (които и да би били) мои подвѣдомствени сановници и служители, да изискватъ, силомъ и съ заплаш-

ване отъ раята-селяни, които фигуриратъ въ списъка на мирийската мукатá за вакъфа на казанитѣ градове—Мека и Медина, слѣднитѣ данъци: „тешрефиé" (право за посѣщение страната), „Кудумиé" (право за встжпване въ дадена територия), „Захайрибихá (право за храни, или стойностьта на храни), „Сарай-душемé" (право за постилане палата на управителя), „Мубаширие" (право за довеждане) и други подобни налози и данъци.

Държавнитѣ ми чиновници и служители не трѣбва да лъжатъ бѣдната ми рая съ голословнитѣ думи: „вашитѣ села сж отстжпени, като маликяне, на мене; вие сте изключени отъ мукатáта „хармеенъ".

Това мое царско височайше рѣшение съобщавамъ за всеуслишание на всички ви. Всѣки единъ отъ васъ трѣбва добрѣ да го знае и помни, за да не се кае отпослѣ. А за по-добра гаранция на това твърдо и непоколѣбимо мое царско рѣшение, както и за да не си позволява никой мой служитель чиновникъ да се намѣсва съ измама и съ лукавство въ дѣлата на раята-селяни отъ тази мукатá и да изисква и взима отъ нея парични глоби—благоволихъ да издамъ днесъ нарочно този си височайши царски ферманъ за прѣдупрѣждение на всички ви. За да може тази ми царска заповѣдь да ви пристигне по-скоро, проводихъ я съ нароченъ пратеникъ, многоуважаемия и достойния адютантъ на великия ми везиръ, втория му чокадаръ, Махмудъ ага.

Прочее, щомъ тази ми височайша царска заповѣдь, която урежда въпроса за мукатата на двата свещени града, пристигне въ вашитѣ кази и съдържанието ѝ ви стане извѣстно,—вие сте длъжни, подъ страхъ на отговорность, да покровителствувате и пазите раята-жители отъ всѣкакви насилия и зулуми, да уважавате и зачитате тѣхната свобода, правата и привилегиитѣ имъ тъй, както сж били уважавани отъ старо врѣме. Буквалниятъ текстъ на тоя ми царски актъ ще се прѣпише и регистрира, за знание и ржководство, въ официялнитѣ регистрови книжа на мѣстното сждилище (мухакемé сиджилинá кайдъ ве себтъ), слѣдъ като бжде публично прочетенъ и разбранъ отъ цѣлото население.

Управлението на мукатáта „Хармеенъ" е независимо и самостоятелно учрѣждение, и като такова, то ще се уважава и ще се радва на свобода, както е било прѣзъ миналитѣ вѣкове, при старитѣ му свободни традиции. Дѣлата му ще се управляватъ и водятъ по начинъ либераленъ, съ пълна свобода въ дѣйствията на раята-жители, и то тъй, както и порано сж се управлявали.

Воеводитѣ на тѣзи мѣста и земи свободно и независимо отъ когото и да било ще управляватъ дѣлата на тази мирийска муката. Раята-жители, слѣдъ като събератъ накупъ и изплатятъ на надлежнитѣ чиновници онѣзи царски данъци и налози (текяли фи ве хазжрие), които се прѣдвиждатъ въ височайшитѣ царски актове, оставатъ си свободни по кжщитѣ и имотитѣ и се числятъ като маликяне на мукатата за двата свещени града, Мека и Медина.

Никой отвънъ—било мои сановникъ и служитель, било гражданинъ-първенецъ—не може и не му се позволява по никой начинъ, безъ разрѣшение отъ мѣстния воевода, или безъ царска заповѣдь, да встжпва и нахлува въ землищата на тѣзи привилегирувани рай, или да прѣнощува, да спи и да се храни *даромъ*.

Никой нѣма право да изисква и да събира насилствено отъ раятажители каквито и да било тежки и обикновени даждия и налози, като тешрефиé ресуми, кудумиé хакки, захаири биха́, сарай-душемеси или други подобни тежки данъци.

Сѫщо никому не се позволява да повиква селенитѣ-рая отъ тѣзи вакъфски мѣста съ бюрултия и чрѣзъ мубаширъ, та да ги глобява и обременява съ извънредни данъци.

Всичкитѣ дѣла и разпри, които биха се появили между раята-селяни, както и процеситѣ имъ, ще се разглеждатъ и рѣшаватъ направо отъ тѣхнитѣ непосрѣдствени воеводи, съгласно съ постановленията на свещения шериятъ. Воеводитѣ имъ, когато рѣшаватъ дѣлата на раитѣ, ще внимаватъ да зачитатъ и уважаватъ свободата и правата, съ които тѣ (раитѣ) се ползуватъ отъ старо врѣме, като се стараятъ да ги покровителствуватъ и защищаватъ отъ всѣкакви външни насилия и отъ посѣгателства върху имотитѣ, честьта и живота имъ.

Воеводитѣ сѫ длъжни да водятъ и управляватъ дѣлата на раятажители по либераленъ начинъ, за да се не накърняватъ правата и привилегиитѣ имъ.

Валиитѣ, хукямитѣ, мутеселимитѣ, забититѣ и жителитѣ-първенци ще се прѣдпазватъ и ще внимаватъ да избѣгватъ всѣкакви незаконни постѫпки и дѣйствия, които биха били врѣдни за свободата и привилегиитѣ на тѣзи рая-селяни, като зачитатъ напълно тѣхната свобода тъй, както е била зачитана тя още отъ най-старо врѣме.

Воденето и управлението дѣлата на „Хармеенъ муката си" ще се изпълнява занапрѣдъ свободно и независимо отъ когото и да било, по единъ либераленъ начинъ (сербесиет узерé джари олунаджаги), както това изисква моята височайша царска особа и както е узаконено отъ старо врѣме.

За тази цѣль окончателно рѣшихъ и опрѣдѣлихъ, да издамъ този си височайши царски актъ, който има сила на законъ. Да постѫпвамъ тъй, азъ, като монархъ, имамъ пълно право, защото тѣзи земи, както и живѣещитѣ тамъ рай-селяни, се считатъ, по Божие съизволение за моя чиста държавна собственость (маликянем ве мулукянемé олдуги).

На всички ви днесъ заповѣдвамъ на всеуслишание да дѣйствувате по тоя въпросъ тъй, както по̀-горѣ обяснихъ и разпоредихъ. Ако моята височайша царска заповѣдь не би се изпълнила, както трѣбва, т. е. би се прѣнебрѣгнала отъ нѣкого, или пъкъ ако отъ страна на раята-селяни биха се получили въ императорския диванъ оплаквания въ смисълъ, че външни лица правятъ жестокости и насилия надъ бѣдната беззащитна рая; че свободата и привилегиитѣ на жителитѣ-селяни не се зачитатъ и уважаватъ, и че тѣзи жители по единъ или другъ начинъ се заличватъ отъ тефтеритѣ на Хармеенъ-муката си, защото послѣднята ужъ била станала притежание (маликянé) на нѣкого,—тогава всѣки мѫчитель-узурпаторъ, който и да би билъ, каквото положение, чинъ и степень да притежава, трѣбва добрѣ да знае, че спрѣмо него, кълня се въ името на светитѣ и чисти духове на нашитѣ пророци, ще взема най-строги мѣрки. Ще го отчисля най-напрѣдъ отъ служба и отъ пенсия, ще го прѣслѣдвамъ и, не само че ще го подложа на най-тежки тѣлесни наказания и изпитни, но още ще го обѣся, или ще му отсѣка главата.

Това трѣбва положително да знаете и съобразно съ него да дѣйствувате и постжпвате по тоя въпросъ. А за да не би да паднете и въ най-малка вина чрѣзъ дѣйствия, противни на моитѣ височайши царски разпореждания,—издадохъ за прѣдупрѣждение този си височайши царски ферманъ.

Прочее, щомъ тоя ми царски актъ пристигне при васъ, длъжни сте, въ интереса на службата, да се съобразявате и подчинявате напълно съ текста на тоя ми царски височайши актъ, на който вие всички трѣбва да се покорите и да му отдадете нуждитѣ почести.

Дѣйствувайте и се разпореждайте съгласно съ духа и смисъла на тая ми царска заповѣдь; напълно се въздържайте и отбѣгвайте отъ дѣйствия, които биха били противни на тази ми заповѣдь.

Тъй да знаете, тъй искамъ да дѣйствувате. Честь, слава и пълна вѣра отдайте на височайшитѣ ми царски знакове — ту(г)ра́та и подписа ми, турени на чело на настоящия ми царски ферманъ, съставенъ, написанъ и издаденъ въ славния ми прѣстоленъ градъ Константиниé—днесъ, края (30 день) отъ мѣсецъ рамазанъ, 1173 г. отъ егира (1759 г. Р. Хр.).

Ивдаденъ отъ султанъ Мустафа Ханъ III-и.

IV.

Султанска заповѣдь, изпратена отъ Османа II до кадиитѣ на казитѣ зависещи отъ софийския доганджи-башия, относително нѣкои права и привилегии на раята доганджии *).

(Тефтеръ № . . . стр. 30, дата 1028 г.—1618 г.).

До сждебно-административнитѣ власти, и справедливи кадии, на казитѣ, зависещи отъ софийския началникъ на соколаритѣ.

Неки Всевишниятъ Богъ увеличи вашата сждебно-шериятска дѣйность!

Отъ съдържанието на този царски актъ, написанъ и украсенъ съ височайшитѣ ми знаци, който ще ви пристигне тамъ, ще узнаете, че главниятъ началникъ на соколаритѣ, чакърджи баши Мехмедъ, който е единъ отъ моитѣ славни придворни служители (нека Богъ да умножи силата на властьта и службата му), изпраща до императорския ми диванъ въ прѣстолния царски градъ едно подпечатано (мюхюрлю) тескере по управлението дѣлата на соколаритѣ. Споменатиятъ доганджи-баши въ тескерето си ми явява, че соколаритѣ-рая не искали да доставятъ въ прѣстолния ми славенъ градъ (1619 г. Р. Хр.) за смѣтка на 1029 г. нужното число соколи, защото нѣмали на ржцѣ нужнитѣ официялни билети (тескерета), чрѣзъ които да се удостовѣрява тѣхната специялна служба, като доганджии. Въ новия царски официяленъ регистъръ (тефтеръ), тѣзи раи-доганджии сж записани като: чакърджии[1]), юваджии[2]), кюренджии[3]). Синоветѣ, братята, внуцитѣ, братовчедитѣ, хайманитѣ и другитѣ близки сродници на доганджиитѣ не сж прости рай, а се счи-

---

*) Допълнение къмъ съобщеното по сжщия прѣдметъ въ „Извѣстия на Истор. дружество въ София", II, 153—9.

1) *Чакърджии* се наричали соколаритѣ, сир. доганджиитѣ.

2) *Юваджии* се наричали лицата, които издирвали гнѣздата на соколчетата.

3) *Кюренджии* се казвали тѣзи, които пазѣли рудницитѣ.

татъ като привилегирувани; защото тѣ на врѣмето си сѫ записани като чакърджии и като такива фигуриратъ въ царскитѣ списъци. Отъ всѣко доганджийско домакинство (сѣмейство на соколарь) се получава прѣкъ годишенъ налогъ по 300 акчета за право на ресума „мюрде бихалари" всѣкога, когато соколарьтъ не занесе въ Цариградъ на императорския диванъ опрѣдѣленото за прѣзъ годината число соколчета въ натура. Освѣнъ това доганджиитѣ изплащатъ на царската хазна и слѣднитѣ налози: 1) „Адети агнамъ" (за прѣброяване на овцитѣ — бегликъ); 2) право за пчели и пчелни кошари („ресуми киваре"); 3) право за младоженство („ресуми арусанелери"); 4) право за убиване соколчета („ве юва дами хасълъ олубъ ресуми"); 5) право за ловене неопитомени (диви) соколчета, които сѫ годни и здрави; а сѫщо така и всички права, съ които се облагатъ тайфата „доганджии" и които поименно сѫ обозначени въ новия царски регистъръ, па сѫ приложени и обяснени въ издадената ми за тази цѣль височайша заповѣдь. За да се събиратъ, получаватъ и записватъ въ тефтера (а сѫщо и да се изпраща тефтерътъ) всички тѣзи царски доходи, които постѫпватъ въ императорската ми хазна, — назначенъ бѣ отъ страна на императорското ми правителство единъ началникъ на доганджийската тайфа „догинджи-баши", който да изпълнява и да ръководи дѣлата на доганджи-башилъка. Понеже сега ми се явява, че за доганджи-башии по тѣзи страни били назначени тия и тия лица (поименно), които сѫ вѣрноподанни, честни и способни да изпълняватъ тая длъжность, като се ходатайствува прѣдъ императорския ми диванъ, да имъ се врѫчи по тоя случай потрѣбния царски актъ, надлежно утвърденъ, — то затова позволихъ да се издаде настоещата ми султанска заповѣдь. Прочее, щомъ тая ми заповѣдь, заедно съ избранитѣ ми служители, пристигне при васъ, — вие сте длъжни веднага, безъ отлагане, да запишете и протоколирате въ новия официяленъ регистъръ имената на всички ония лица-рая, които се считатъ по закона за соколари (чакърджиларъ олюбъ). Занапрѣдъ, както и по-прѣди е било, всички, записани като доганджии рая, ще се считатъ за привилегирувани, а не за покорна рая. Сѫщо така ще бѫдатъ привилегирувани и ще се ползуватъ съ извѣстни права и синоветѣ на соколаритѣ. Онѣзи лица, които съ императорския ми бератъ сѫ признати за „чакърджии", нѣма да плащатъ други налози и права, освѣнъ слѣднитѣ: всѣко доганджийско сѣмейство (хер бирининден чакърджи оланлардан) ще плаща по 300 акчета като право за ресума „мюрде-биха"; освѣнъ това право на беглика („адети агнамъ"), ресуми киваре, ресуми арусаналере, ресуми бейт-улмалъ, ресуми мали-гайбъ (изгубенъ имотъ), ресуми малли-мефнутъ (имотъ на изчезнали лица), право за подаръкъ (мюжде-кянеси), – когато въ тѣхнитѣ земи би се заловили отъ властьта изгубенъ добитъкъ (юва), дезертьори, роби и робини-слугини: налогътъ за горитѣ (кориитѣ) ще бѫде обикновенъ и ще се смѣта по цѣната, по която горитѣ се продаватъ отъ притежателитѣ.

Всичко това ще бѫде записано на страницитѣ на новия царски регистъръ за знание. Стойностьта пъкъ на данъка „беделъ", който чакърджиитѣ ще плащатъ за „аваризларъ" *), ще се състои отъ 120 ак-

*) Извънреденъ данъкъ, подъ думитѣ: „ханей-аваризъ-теклиеф" (за правоживѣние).

чета на кжща за една година, безъ да плащатъ още нѣкои права за други сгради и мѣста.

Доганджи-башиитѣ иматъ право да събиратъ установения законенъ десетъкъ отъ произведенията на земитѣ, които се обработватъ отъ чакърджиитѣ, слѣдъ като послѣднитѣ изсѣкатъ съ собственитѣ си сѣкири горитѣ, що се намиратъ въ района на тѣхнитѣ земи. Този десетъкъ, съгласно съ новия царски регистъръ, ще се събира отъ доганджи-башиитѣ за смѣтка на правителствената хазна.

Никой отвънъ нѣма право да се противи на това.

Близу до мѣстата, що служатъ за гнѣзда на соколитѣ, не се позволява на никое външно лице, противъ прѣдписанията на стария законъ, да сѣче дърва, да стрѣля съ пушка, да пали огънь, да пуща гължби („гюгерчинъ угюрюбъ"), да посипва прахъ и да лови дивечъ.

Лица, които отиватъ на ловъ за соколи, сж длъжни да изплащатъ на доганджи-башията, за смѣтка на хазната, по 100 акчета; иначе, ловътъ на соколи не се допуща.

А вие, г. г. сждии и кадии, сте длъжни да подпишете и подпечатате съ печата си тефтеря-регистъръ, написанъ за всѣка подвѣдомствена вамъ каза. Тѣзи, така подпечатани и подписани тефтери-регистри, ще ми изпращате съ доганджи-башиитѣ въ славния ми прѣстоленъ градъ (дери се адетъ), като ги прѣдадете пò-напрѣдъ на главния ми чакърджи-башия. А ти, г. Чакърджи-баши, ще трѣбва съ паричнитѣ суми, които ще прибирашъ, да изплащашъ заплатитѣ на соколаритѣ, които изпълняватъ частната султанска соколарска служба. Сжщо така ще се грижишъ за разноскитѣ, що отиватъ за храна, отгледване и наемане на частнитѣ царски соколи. Ще се стараешъ да изпълнявашъ строго и съвѣстно службата си, защото соколарската служба въ славната ми империя е важно държавно дѣло, на което трѣбва да се обръща сериозно внимание. Гледай, колкото е възможно повече, да отбѣгвашъ отъ произволни увеличвания на горѣизброенитѣ налози.—Недѣй върши постжпки противни на свещения шериятъ, нито угнетявай раята ми за злоупотрѣба или грабежъ. Длъжни сте да не позволявате по никой начинъ да се вършатъ беззакония. Не ставайте причина за намаляване и ощетяване на правителственитѣ налози. Защото, знайте г. г. сждии — кадии, че вие ще бждете отговорни за всичко. А г. г. доганджи-башиитѣ и мубаширитѣ ще се наказватъ примѣрно съ слѣдуемото имъ се наказание. Затуй всички вие трѣбва да бждете твърдѣ внимателни и акуртани къмъ това. Нито вие сами вършете, нито пъкъ на други позволявайте да вършатъ такива работи, които сж врѣдни за империята, и които сж противни на закона, на височайшата ми царска заповѣдь и на господарския регистъръ-тефтеръ. Знайте, че трѣбва да отдадете на султанскитѣ ми свещени знаци — турата, положена върху този ми ферманъ — пълна вѣра, почесть и слава. Този ми царски ферманъ е издаденъ днесъ, 12 день отъ мѣсецъ джемази-юль-ахъръ 1028 г. отъ егира (1618 г. Р. Хр.) въ прѣстолния градъ Константиние отъ султанъ Османъ-Ханъ II.

Пристигна въ София и биде регистриранъ въ първитѣ дни на мѣсецъ зилхидже 1028 г. (1618 г.).

ОХРИДСКИ АРХИЕПИСКОПЪ ТЕОФИЛАКТЪ (1084—1108).

Отъ Д. Цухлевъ.

Историческиятъ животъ на Българската църква прѣзъ врѣме на гръцкото робство (1018—1185) е най-тъменъ и неизслѣдванъ. Отъ послѣднята четвърть на миналото столѣтие почнаха да се появяватъ нѣкои исторични изслѣдвания, които постепенно дигатъ тъмната и непроницаема завѣса, която заслонява този отдалеченъ отъ насъ животъ на нашата църква, бѣлѣжитъ не само като връзка между първото и второто българско царство, но и по своитѣ грамадни послѣдствия въ културно и литературно отношение. Ние тука нѣма да разкриваме този животъ, за който подробно говоримъ другадѣ,[1]) но ще се ограничимъ да дадемъ нѣкои подробности, до колкото позволяватъ твърдѣ оскждитѣ свѣдѣния, отъ живота и дѣйностьта на архиепископъ Теофилакта, като първостепененъ дѣятель отъ края на XI. и началото на XII. вѣкъ, които (подробности) хвърлятъ и немалко свѣтлина върху този животъ.

Архиепископъ Теофилактъ[2]) е билъ родомъ отъ гр. Еврипа или Халкисомъ (на островъ Еврипа или сегашния Евбея или Негропонтъ.[3]) Получилъ блѣскаво образование подъ ржководството на прославения и плодовития полилисторъ и енциклопедистъ Михаила Пселла въ Константинополъ и за своята всестранна ученость е билъ ржкоположенъ за дяконъ и назначенъ „магистъръ на риторитѣ" (проповѣдницитѣ) при великата Константинополска църква. На тази обществено-църковна катедра той спечелилъ симпатиитѣ на патриарха и придворната знатность. Императрица Мария го поканила за възпитатель на малолѣт-

---

1) Въ първия томъ на неиздадената ми още *История на българската църква.*

2) Настоящата статия е волно извлѣчение отъ първия томъ на сжщата ми история.

3) Това се вижда отъ неговитѣ писма, за които гл. въ Finetti, II; Migne, Patr., т. 126, стр. 311; ср. Голубинскій, Крат. очеркъ, стр. 43 и въ каталога на Дюканжа, Familiae Byzantinae, ed. Paris, p. 175, се дума: „*Θεοφιλακτος ὁ ἐξ Ευρίπου*"....; ср. Дриновъ, Историч. прѣгледъ на б. църква стр. 59; Голубинскій, ibid, стр. 42.

ния императоръ Константина Дука Порфирогенета [1]), и това му дало поводъ въ послѣдствие да напише и обширенъ трактатъ за възпитанието на царевича, когато той достигналъ на 14—15 год. възрасть, а Теофилактъ нѣмалъ възможность лично да участвува при възпитанието му. [2]) Наскоро слѣдъ това (1082 — 1084) той билъ ржкоположенъ въ епископски санъ или отъ патриарха Евстратия Гарида (1081—1084), или отъ патриарха Николая II Граматика (1084 — 1111), съ когото се намиралъ въ послѣдствие въ дружеска прѣписка. [3]) Непосрѣдствено слѣдъ това билъ назначенъ отъ императора Алексѣя I Комнина (1081—1118) за Охридски архиепископъ. [4]) Когато пристигналъ въ

1) Дюканжъ, Familiae Byzantinae, ed. Paris, p. 162. Това е могло да бжде къмъ 1082—1083 г., когато царевичъ Константинъ е билъ на 8 — 9 год. възрасть като роденъ въ 1074 год.

2) Васильевскій, Византія и Печенѣги, стр. 309—312. За този трактатъ говоримъ по-нататъкъ.

3) Тази интимна дружба, даже влияние на патриарха надъ Теофилакта, ясно се вижда отъ думитѣ на послѣдния, изказани въ едно негово писмо, вече като български архиепископъ, до патриарха, въ което между другото се дума: „Какъ ти се осмили, ще каже нѣкой, да говоришъ съ своя владика, ти, който толкова годинъ бѣше заградилъ устата си съ мълчание и не си продумалъ ни малко, нито много, макаръ за това да бѣше длъженъ — да го привѣтствувашъ съ уста, и душа, и писма, и да го попиташъ, не само като владика, но и като любвеобиленъ и милостивъ баща. Защото, *ако въ мене има душа, то тя е създадена и образувана отъ патриарха съ кратко и спасително строение и образование и снисхождение къмъ моитѣ немощи*" . . ., като слѣдъ това изложилъ произволитѣ на византийскитѣ чиновници и просилъ патриарха за посрѣдничество прѣдъ централнитѣ власти за обуздаването имъ (гл. Meursio, 3; Finetti, 4, 12; Успенскій, Образованіе втораго българскаго царства, стр. 6 и 23).

4) Точно датата за назначението на Теофилакта за архиепископъ е неизвѣстна. Това е породило разногласие между ученитѣ по този въпросъ. Едни (Meursio, 45 и Lamio, 1, — които сж издали и писмата на Теофилакта; Bern Mariae de-Rubeis, ad. Migne, Patr. t. 123, p. 14) приематъ датата 1081 г., а В. Г. Васильевскій въ Византія и Печѣнеги, приложение III стр. 309 (въ Журналъ м. н. просвѣщенія ноябрь и декабрь, 1872), възъ основа на възпитателния трактатъ гл. IV (Migne, Patr, t. 126, p. 257) който билъ написанъ, споредъ него, отъ Теофилакта, когато царевичъ Константинъ билъ на 14 — 15 год., слѣдователно около 1088 — 1089 год., безъ обаче Теофилактъ въ него да е „споменалъ нито едно слово за своя високъ санъ, нито пъкъ за България, която съставлявала постоянна тема на другитѣ му писма, но и се нарекълъ житель на столицата, на „щастливия" Константинополъ (ср. Migne, Patr., t. 126, p. 256), отнесълъ назначението на Теофилакта къмъ 1090 или 1091 г., съ уговорка: „въ всѣки случай послѣ 1088 или 1089 г." Но като се има прѣдъ видъ: 1) че Теофилактъ е билъ поканенъ да възпитава царевича Константина, роденъ въ 1074 год. (гл. Люканжъ, Familiae Byzantinae, ed. Paris, p. 162) когато той е билъ не по-малъкъ отъ 8—9 год. и го възпитавалъ най-малко 2 години, то ще се получи 1081—1085 год. (ср. Голубинскій, Крат. очеркъ, стр 257) и 2) нѣкои писма на Теофилакта, писани въ първитѣ години на архиепископствуването му въ България, които наложително трѣбва да се отнесатъ къмъ 1084 г. и по-рано. Тѣзи писма сж: до Иоанна Итала (Meursio, 45) и императрица Мария (Lamio, 1), писани отъ архиепископъ Теофилакта отъ България (гл. Успенскій, Образованіе втор. б. царства, стр. 7—9). Иоаннъ Италъ е билъ константинополски философъ и се е ползувалъ съ голѣма слава и влияние при императора Михаила VII Дука и първитѣ години отъ царуването на императора Алексѣя I Комнина (1081—1118). Императоръ Алексѣй заподозрѣлъ Итала въ еретичество и заповѣдалъ на

Охрида, „тази неголѣма область, както той самъ писалъ, твърдѣ бѣдна, страждующа отъ недороди на маслинитѣ и най-жалката отъ всичкитѣ теми (области)“ [1]), възпитанъ въ Константинополъ на царедворски животъ и изнѣженость, Теофилактъ билъ духомъ поразенъ отъ простота и оскждна обстановка на живота на българското си паство. Дълго врѣме той не можилъ да се помири съ положението си и да обикне повѣрения му разоренъ народъ, при всичко че въ нѣкои свои писма той го нарича „*мой народъ*“ [2]). Него, собствено, вълнувала прѣзъ всичкия му животъ неизказаната *ненависть и злоба* къмъ българитѣ, която

патриарха Евстратия Гарида (1081—1084) да разслѣдва учението му; но патриархъ не устоялъ противъ доводитѣ на философа и самъ станалъ еретикъ, за което и билъ низложенъ отъ патриаршия прѣстолъ въ 1084 г., и новиятъ патриархъ Николай II още въ сжщата (1084) година отлжчилъ отъ църквата Иоанна Итала (Anna Comnena, p. 266, 15). Теофилактъ, като архиепископъ, не е можалъ да поддържа приятелски сношения съ лице, отлжчено отъ църквата въ 1084 г., толкова повече да иска неговото ходатайство прѣдъ императора, който е заповѣдалъ неговото отлжчване. Отъ това слѣдва, че писмото до Итала е било писано прѣди 1084 г., когато послѣдниятъ е билъ още въ слава и влияние. И писмото до императрица Мария писано послѣ второто ѝ повръщане при двора, което е било подиръ 1081 г., когато и Алексѣй Комнинъ обявилъ нейния синъ Константинъ за императоръ и билъ повиканъ Теофилактъ да го възпитава. Анна Комнина (род. въ 1083 г.) се е считала нѣкое врѣме за годеница на малолѣтния Константина, но послѣ нѣкое врѣме послѣдниятъ билъ лишенъ отъ императорския титулъ, а майка му Мария била донѣйдѣ насилствено подстрижена въ монашество. Това се случило около 1086 г. Така че писмото си Теофилактъ е могълъ да напише само прѣди тази година, когато Мария е била още императрица и имала силно влияние въ управлението на държавнитѣ работи. При това писмото е написано слѣдъ второ завръщане на Теофилактъ въ Охрида, когато той вече билъ очистенъ отъ норманитѣ, нахлуванията на които сж го заставили да избѣга на врѣме въ Константинополъ (гл. Успенскій, Ibid, стр. 9—10). Слѣдователно, писмото е било написано или въ началото на 1086 г., или прѣзъ 1085 г., както прѣдполага и Успенскій, Ibid, стр. 10. Отъ тѣзи 2 писма се вижда, че архиеп. Теофилактъ, като ги е писалъ България прѣди 1084 и 1086 г., то и неговото назначение за архиепископъ трѣбва да се отнесе прѣди тѣзи дати а именно наскоро прѣди или въ началото на 1084 г. (ср. Успенскій, Ibid, стр. 11, заб. 1, дѣто е прѣведено още едно „рѣшително“ доказателство, че „Теофилактъ получилъ архиепископската катедра прѣди 1084 г.“). А колкото се касае до възпитателния му трактатъ, то той е могълъ да бжде написанъ ѝ по-сетнѣ, когато Константинъ е билъ на 14—15 год. възрасть, при всичко че и 9—10 год. възрасть на едно развито момче напълно отговаря на онѣзи чърти, които Теофилактъ описва да е ималъ царевичъ Константинъ (изкусна ксина язда, ловко владѣние на копие и лжкъ, умѣние въ ловъ и др. Migne, Patr, t. 126, p. 257) и които сж послужили за единъ отъ главнитѣ мотиви на Васильевски да отнесе написването му на 3—4 год. по-късно. Ако е така, то трактатътъ си за възпитанието Теофилактъ могълъ да напише прѣзъ 1083—1084, когато дѣйствително още не е билъ български архиепископъ, гражданинъ на столицата, „на щастливи“ Константинополъ, а не прѣзъ 1088 или 1089 г., както твърди Васильевски.

1) Писмото на Теофилакта е адресирано до сина на севастократора Исака, навѣрно Константина, който билъ дукъ на Верроя (гл. Lamio, № 1, 14).

2) „Τῆς μητρὸς τοῦ λαοῦ μου τῆς τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίας“ и още на друго мѣсто: „πρὸς τοὺς ἡμετέρους Βουλγάρους καστριναὺς (гл. Вороновъ, Источники для исторіи Кирилла и Меѳодія, стр. 101 — 103; ср. Баласчевъ, Климентъ . . . София, 1898, стр. XIII).

той изказалъ въ много свои писма до разни знатни личности на Византия. Така напр., въ писмото си до великия доместикъ Адриана Комнина Теофилактъ сравнилъ себе си съ тежкитѣ изпитания, на които билъ подвъргнатъ Иракълъ на службата си при Омфала: „Азъ ти описахъ положението, въ което се намирамъ. Различието е въ това, че азъ стоя въ обство не при богата царица, чиста и хубавица, съ една дума, не въ златната Афродита, но между *мръсни раби варвари, отъ които се издига* (излиза) *кучешка миризма отъ овча кожа,* които сѫ твърдѣ жалки по удобствата на живота и *богати по злонравие,* или по-добрѣ, които съ *бѣдность и злонравие царуватъ* (господаруватъ) *надъ всички ни.* Освободете ме, моля, отъ *това срамотно робство* . . . .“ [1]), или пакъ къмъ сѫщия великъ доместикъ: „И пакъ, прѣди да влѣза въ Охрида, отново азъ, сиромахъ, страдая за вашия градъ! Още отъ далечъ ме обхвана нѣкаква мъртвешка тѫга, която вѣе само отъ адскитѣ пещери. Въ Емпедокла враждата произвежда глави безъ трупове; [2]) а тукашното безначалие е породило безчислено множество трупове безъ глави. Защото не *всѣки ли охридянинъ е безглаво сѫщество, което не познава почить нито къмъ Бога, нито къмъ человѣка?* Съ такива *чудовища* съмъ обреченъ да имамъ сношения, и което е най-лошо — че нѣма никаква надежда съ помощьта на каквито и да било творчески сили да се турятъ главитѣ на тѣзи шии, подобно въ агригенския мѫдрецъ, у когото любовьта съединява на едно несъвършенитѣ глави. Но за мене съвсѣмъ сѫ немислими добри надежди. Орелътъ, [3]) който е нá жезъла на Зевса, уви, по земята ходи! Държи се на крака и тежко живѣе съ *жабитѣ.* [4]) А тѣ, като замислятъ нѣщо несъобразно съ своето жребие, присмиватъ се на Божията птица и скачатъ на нейния

---

[1]) Това писмо е било писано около 1087 г.; слѣдователно то служи за още едно доказателство, че архиепископъ Теофилактъ е билъ назначенъ много по-рано отъ тази дата за архиепископъ. Успенскій, Образованіе втораго Българскаго царства, стр. 11—12 и заб. 1 (отъ стр. 11).

[2]) Емпедокълъ, род. около 490 г. до Р. Хр., е признавалъ, че земята, водата въздухътъ и огъньтъ сѫ материални начала или коренъ на нѣщата, като присъединилъ къмъ тѣхъ и двѣ идеални начала: любовьта и враждата. Периодитѣ на миросъзданието сѫ се образували поради послѣдователното надмощие на любовьта или враждата. Най-напрѣдъ произлѣзли растенията и послѣ животнитѣ: отдѣлнитѣ части на тѣзи послѣднитѣ сѫ се образували самостоятелно, но послѣ сѫ се съединили при посрѣдството на любовьта. Успенскій, Образованіе втораго Болгарскаго царства, стр. 12, заб. 4.

[3]) Разбиралъ себе си, архиепископа.

[4]) Тоестъ охридянитѣ, българския народъ.

гърбъ, *мръсни и вонещи,* и като сж се настанили на нея, издаватъ своето *неприятно* и *нехармонично квакане!*[1]) И какво може да се очаква отъ *блатливи твари?*[2]) Тѣ мислятъ да пѣятъ побѣденъ химнъ, но не е настжпило още това врѣме[3]): не се е притжпилъ още клюнътъ (човката) и остритѣ нокти (види се на Византия), има още съ какво да се скуби и кжса месо! Като счита за унизително да се защищава или да имъ отмъщава за обидитѣ, тя (птицата) внимателно и открито гледа на лучитѣ на слънцето[4]) съ оперени очи, както я е надарила за това природата. И струва се, както *онзи,* тя иска да повика слънцето за свидѣтель на своитѣ страдания, та то да покаже своето неразположение и да се яви отмъститель за тѣзи псувни, съ които я обсипватъ. Заклевамъ те, най-мждриятъ и най-любезниятъ отъ людетѣ, съ честнитѣ лучи на това слънце, което те освѣщава ежедневно и което ти освѣщавашъ съ произвежданитѣ отъ тебе млади орли! Този оскърбяванъ орелъ желае да живѣе съ васъ щастливитѣ, дѣто е разсѣянъ чистиятъ ефиръ, свободенъ отъ блата и мръсотии . . ."[5]). За да се изтъкне още по-нагледно отъ една страна отношението на гордия византиецъ-архиепископъ къмъ поробения български народъ и неговото злочесто отечество, и отъ друга страна — неговото раболѣпство и нѣжни чувства къмъ византийския дворъ и знатнитѣ около него, ще приведемъ и слѣдиитѣ извадки отъ двѣ негови писма до Мехитара и Пакуриана. На първия е писалъ: „Ако въ тази варварска страна нѣма нищо, което би ме научило на добро, то и най-малкиятъ потокъ отъ мждрость, който дохожда при мене, се струва да е нектаренъ източникъ. Не ме оставяй и за напрѣдъ да се мжча въ тази пустинна, недостжпна и безводна страна.[6]) Защото такава е земята, въ която ми е сждено да прѣкарамъ живота, макаръ и да ме считатъ щастливъ. Азъ съмъ блаженъ на площада, но когато открия вратата си, — съмъ най-

---

1) Т. е. назидателство къмъ архиепископа — божията птица.

2) Около Охридъ е имало блата, отъ което и гражданитѣ били наречени „блатливи твари".

3) Вижда се, че архиепископътъ намеква за нѣкакво народно движение, или възстание, което се готвѣло да избухне, и той зорко е слѣдилъ за него.

4) Слънцето и лучитѣ му — алегория на императора и въобще на държавната власть.

5) Въ Лами това писмо е съединено съ прѣдидещето писмо, но Финетти го издалъ отдѣлно подъ № 1, а отъ него — въ руски прѣводъ и Успенскій, Образованіе втораго българ. царства, стр. 12—13.

6) Тѣзи думи трѣбва да се разбиратъ въ прѣносенъ смисълъ—въ страна безъ култура, образование и дива.

нещастенъ"[1]); а на Пакуриана, който билъ новоназначенъ главенъ бирникъ за охридскитѣ страни, архиепископътъ се оплаквалъ и умолявалъ: „По-напрѣдъ азъ оплаквахъ моята участь, която наричахъ несносна и нещастна, защото ме е хвърлила въ този далеченъ край, дѣто вирѣятъ завистъ и гнѣвъ и всѣкакви страсти и дѣто краснорѣчието нѣма никаква цѣна"; и като изказва радостьта си, че го назначили въ неговитѣ страни, продължава: „Ето какво неумолимо отъ тебе искаме и което е по-ужасно отъ опрѣдѣляемитѣ отъ тебе данъци: да не се рѣшавашъ на нововъведения противъ справедливостьта отъ любовь къмъ *по-много*. Нека това ти служи за правило при изпълнение на длъжностьта, на която ти стоишъ, макаръ даже да се случи да не обръщашъ внимание на царскитѣ приказн"[2]). Съ подобни сурови, доходещи до цинизъмъ, изражения и отзиви за българитѣ сж прѣпълнени и другитѣ писма на Теофилакта до разни високопоставени лица въ Византия. И ако архиепископътъ е мразѣлъ и ненавиждалъ „иноземното" си паство"[3]) ако той е считалъ „българската природа за *кърмилница на всѣкаква злоба*"[4]), то нѣма съмнѣние, че и българитѣ сж му отплащали съ сжщитѣ чувства ту съ затаена, ту съ открита вражеда. „Ти самъ знаешъ, се оплаквалъ Теофилактъ въ друго свое писмо, какви сж българскитѣ работи: *който държи (има) власть, той винаги има прѣдъ очи образитѣ (идолитѣ) на война*"[5]). Подобни недовѣрчиви и враждебни отношения между църквата и паството сж подривали до основа и влиянието на първата надъ народа. Това положение несъмнѣно, е било едно отъ главнитѣ причини, въ народа да се вмъкнатъ разни антицърковни учения: богомилство, манихейство, иаситство и др., за които говоримъ по нататъкъ.

Подиръ втората или третята година отъ прѣбиванието си въ България, Теофилактъ е билъ заставенъ или принуденъ отъ

---

1) Finetti, № 3; Успенскій, Ibid., стр. 14

2) Finetti, № 14; Успенскій, Ibid., стр. 14. Бирникъ Пакурианъ е билъ синъ на Григория Пакуриана, основателя на Бачковския манастиръ. Колкото Теофилактъ билъ небрѣженъ и злостенъ къмъ славянското си паство, толкова билъ, отъ друга страна, внимателенъ къмъ материалнитѣ интереси на архиепископията си, за защита на които той написалъ цѣлъ редъ писма, за които говоримъ по-нататъкъ.

3) Гл. писмото до царева братъ Адрияна въ Meursio, 34; Успенскій, Ibid., стр. 33.

4) Гл. писмото до царския зетъ Паниперсеваста Вриения въ Meursio, 41; Успенскій, Ibid., стр. 34.

5) Гл. писмото до Офеомаха въ Meursio, 10, и извлѣчение отъ него въ Успенскій, Ibid., стр 31.

безчинствата и насилията на норманитѣ въ Албания и Македония (1081—1088) и отъ възстанието на българитѣ, които, прѣдводителствувани отъ енергични водители, завзели планинскитѣ височини на планината Багора (между българскитѣ и драческитѣ планини, да посѣти врѣменно Константинополъ,[1]) като оставилъ врѣменно управляещъ дѣлата на архиепископията севаста и претора на гр. Драчъ.[2]) За причинитѣ на това свое бѣгство ето какво дума, между другото, въ едно свое писмо и самъ Теофилактъ до магистра Иоанна Пантехна: „Въ Охрида всичко е пълно съ ужасъ. Окржгътъ Мокра (часть отъ Охридската область) е опустошенъ отъ роба и отстжпника. Багора е завзелъ бунтовникътъ; кратко да кажа, на всѣкждѣ се е утвърдило злото. Но ще възложимъ надеждата си на Бога и на подвизитѣ на държавния императора"[3]). Но щомъ е минала опасностьта, той наново се е върналъ въ Охридъ по море прѣзъ Драчъ и веднага е написалъ писмо до императрица Мария, въ което казва: „Да знае милостивото твое царство, че като тръгнахъ отъ Никомидия, кждѣто бѣха ме занесли вълнитѣ на моитѣ прѣгрѣшения, азъ убѣдително молихъ матроситѣ да се спратъ на о. Принкипо. Но тѣ не чуваха думитѣ и заповѣдитѣ ми, като че силна буря затуляше тѣхнитѣ уши. Много пжти азъ се опитахъ да изпълня моето желание и да прибѣгна къмъ моята единствена послѣ Бога покровителница, но жестокиятъ нотъ (юженъ вѣтъръ), като че бѣ се условилъ съ воднитѣ колебания, ме отнесе въ морето. Севастътъ и преторътъ на Драчъ, комуто бѣ поржчано мѣстоблюстителството и управлението на моитѣ дѣла, ни помогна да слѣземъ на брѣга; така се случи да бжда излъганъ въ надеждитѣ си. Но азъ се надѣвамъ, че твоето царство ще приеме настоещето лично писмо вмѣсто покорно лично обращение и поклонение и ще прости недостойния си рабъ, който поскоро по необходимость, отъ колкото по добра воля, не се прѣдстави лично. До като азъ бѣхъ въ столицата, сж се вмирисали и загнили всичкитѣ (тукашни) мои дѣла, приятни и благоуханни *въ друго мѣсто*. И така, като се връщамъ при българитѣ цариградецъ въ душата, *съмъ чуждъ въ България*. Отъ мене мирише на гнилость, както отъ тѣхъ на *овча кожа* . . . ."[4]).

---

[1]) Иречекъ Исторія, стр. 275—276; Макушевъ, Историческія розысканія о славянахъ въ Албаніи, стр. 10.

[2]) Дукъ на Драчъ отъ 1085 г. е билъ братъ на царствуещата царица Ирина Иоаннъ Дукъ. Гл. Успенскій, Ibid., стр. 9, заб. 1.

[3]) Meursio, 65; Успенскій, Ibid., стр. 19 (на приложението).

[4]) Lamio, 1; Успенскій, Ibid., стр. 8—9; ср. заб. 1 на л. 1, стр. 3, дѣто

И дѣйствително, Теофилактъ прѣзъ всичкото си светителствуване на Охридския архиепископски прѣстолъ е останалъ чуждъ за българитѣ, които сѫ го много ненавиждали, като натрапеникъ отъ византийското правителство.[1]) Но затова пъкъ той е билъ въ висока стъпень полезенъ дѣятель за Византия, за която и дѣлата му сѫ били *„благоуханни на друго мѣсто"*, т. е. въ Константинополъ. Той е взималъ най-живо участие въ всички държавни и общоцърковни въпроси, които сѫ били насочени за защита на империята и нейното по-дълговѣчно господство надъ славянитѣ. Такъвъ единъ въпросъ, за който архиепископъ Теофилактъ се завзелъ съ всички сили на своята душевна мощь, е била унията съ западната църква, подигната отъ императора Алексѣя Комнина и скроена, може би, при участието на самаго Теофилакта въ врѣме на прѣбиванието му въ Константинополъ.

Унията е била изтикана на първи планъ отъ тежкото положение, което прѣживѣвала Византия. Начиная отъ 1084 г. империята е била силно обезпокоявана отъ печенѣгитѣ, които първоначално дѣятелно помагали на павликянската и богомилската буна въ Пловдивъ, около който погибнали двѣ силни гръцки армии подъ командата на Пакуриана и Врана, когато, по своя стара привичка, тѣ ограбили и Филипополъ; а отъ началото на 1087 г., когато били усилени отъ своитѣ задунавски родствени племена и отъ привърженицитѣ на изпъдения унгарски краль Саломона, тѣ стремително нападнали и оплечкосали Македония и околноститѣ на Одринъ, отъ дѣто по р. Марица се спуснали до Мраморно море. Населението отъ селата бѣгало да се спаси въ градоветѣ, но и тамъ било изтрѣбвано, понеже и градоветѣ били разорявани.[2]) Плячкосването се продължило и прѣзъ 1088 г., когато императоръ Алексѣй Комнинъ билъ поголовно разбитъ при гр. Плисково, близу до Дристъръ (Силистра)[3]) и прѣзъ 1090 г., когато печенѣгитѣ наново нахлули въ Тракия и Македония, и византийцитѣ били страшно разбити.[4]) Докато печенѣгитѣ вършили своята опусто-

---

датата на писмото е отнесана къмъ 1085—1086 г., когато и Алексѣй Комнинъ отнелъ отъ норманитѣ Драчъ и назначилъ за дукъ шуря си Иоанна. Ср. л. I, стр. 3, заб. 1.

1) Дриновъ, новонайденъ надписъ, въ Пер. сп., г. VII, кн. 32—33, стр. 362.
2) Васильевскій, Византія и Печенѣги, стр. 159.
3) Ibid., стр. 160.
4) Васильевскій, Ibid., стр. 160—163.

шителна работа въ Тракия и юго-източна Македония, прѣзъ това врѣме грабили и разорявали западна Македония — норманитѣ, а сѣверо-западна България — команитѣ или половцитѣ, така сѫщо диво и свирѣпо племе,[1]) което почнало тепърва да прѣминава прѣзъ Дунава изключително за плячка. Това отчаяно положение намѣрило изблик и въ двѣ писма на архиепископа Теофилакта: едно до Видинския епископъ и друго до епископа на Керкира. На първия той между другото е писалъ: „Отъ вънка сражения, вѫтрѣ ужаси и отъ никѫдѣ помощникъ и съюзникъ. Враговетѣ буйствуватъ и дигатъ глави, и повалятъ труповетѣ на робитѣ за храна на пернатитѣ, проливатъ кръвь около нашата столица и нѣма кой да погребава . . . .“ [2]), а на епископа на Керкира между другото е писалъ: „Ние сме съвършено зашемедени, така че се отчаяхме отъ живота. Отъ вънка сражения, отъ вѫтрѣ страхове. Враговетѣ господствуватъ надъ насъ; приятелитѣ и ближнитѣ — едни се умориха, други се оттеглиха на почивка . . . .“ [3]).

Това стѣснително положение, усилено и отъ стръвното нападение на турцитѣ откъмъ Мала-Азия, дѣто тѣ сѫ се мѫчили да подадатъ рѫка на европейскитѣ си събратия — печенѣгитѣ,[4]) принудило Византия да търси сближение съ западна Европа; а това могло да се постигне само чрѣзъ една уния съ латинската църква. Затова императорътъ още прѣзъ 1088 г. влѣзълъ въ сношение съ Римъ и заедно съ църковнитѣ власти не билъ чуждъ на извѣстни отстѫпки, за да се добие помощь отъ западъ.[5]) Папа Урбанъ II отговорилъ благосклонно на това прѣдложение и изявилъ желание да се свика съборъ, който да да разгледа въпроса за опрѣснацитѣ. Тѣзи прѣговори за уния породили силни прѣпирни въ източната църква, които намѣрили изразъ и въ едно обширно послание на влиятелния при двора и твърдѣ близкия до правителството архиепископъ Теофилактъ, подъ заглавие: *„Заблужденията на латинцитѣ“*, написано

---

1) Ibid. Изъ исторіи Византіи въ XII вѣкѣ, въ Славянскій сборникъ, Спб., 1877, т. II, стр. 220; Иречекъ, Нѣколко бѣлѣжки за печенѣзитѣ, команитѣ и т. н. въ Пер. сп. г. VII, кн. XXXII—XXXIII, стр. 216—225.

2) Finetti, 16; Успенскій, Образованіе втор. Болгар. царства, стр. 42.

3) Meursio, 17; Успенскій, Ibid., стр. 56.

4) Васильевскій, Византія и Печенѣги, въ Ж. М. Н. Пр., декабрь, 1872 г., стр. 150—151.

5) Васильевскій, Ibid., стр. 265.

около 1081—1092 г.[1]) въ Константинополь, кждѣто той, по всѣка вѣроятность, врѣменно се оттеглилъ поради голѣмитѣ опасности въ Македония.[2])

Посланието е било прѣдизвикано отъ едно духовно лице, което заимало видно мѣсто въ константинополския клиръ и църква[3]); но при всичко това архиепископъ Теофилактъ е ималъ прѣдъ видъ при написването му по-широкъ кржгъ читатели, както това се вижда отъ обращението му: „къмъ братията", до „рабитѣ Христови, другари и братия", т. е. къмъ всичкия клиръ на Константинополската църква, който билъ дълбоко заинтересуванъ отъ наченатитѣ прѣговори съ папата. А самиятъ въпросъ за заблуждението на латинцитѣ, който Теофилактъ детайлно разгледва, е билъ назрѣлъ въ общественото мнѣние и църквата отъ тежкитѣ и сурови обстоятелства на империята, както това направо е казано още въ началото на посланието, дѣто Теофилактъ изказва своята радость, че „Божественитѣ знамения служатъ за едни въ наказание, а на други произвеждатъ спасително дѣйствие".

Бѣлѣжита и поразителна е основната идея на посланието. Архиепископъ Теофилактъ направо обявява, че той не съчувствува на общоприетото мнѣние за раздѣлението на църквитѣ. Той рѣшително заявява, че грѣшкитѣ на латинцитѣ не били многочислени и че тѣ не били отъ такова естество, та да правятъ раздѣлението на църквитѣ неизбѣжно: „Ние сме убѣдени, дума Теофилактъ, че заблужденията на латинцитѣ и не сж многочислени и не сж такива, за да могатъ да раздѣлятъ

---

[1]) Самото послание е обнародвано въ гръцкия си текстъ отъ Migne, Patr. t. 126, p. 221 и отъ Wille, Acta et Scripta, quae de controversiis ecclesiae graecae et latinae seculo undecimo composita extant. Lipsiae, 1861. То е единственятъ източникъ за унията отъ това врѣме. Но да ли е било прѣведено на българ. езикъ, е неизвѣстно.

[2]) За неговото прѣбиване въ Константинополъ прѣзъ онова врѣме заключаваме отъ една негова рѣчь, която той произнесълъ на Богоявление прѣдъ императора и за която говоримъ по-нататъкъ.

[3]) Това лице узнаваме отъ съчинението на единъ по-късенъ приемникъ на Теофилакта, а именно отъ архиепископа Димитра Хоматиана (въ началото на XIII в.). Прѣдизвиканъ да си даде мнѣнието за латинскитѣ заблуждения, Хоматианъ прѣвелъ мнѣнията на прѣдишнитѣ писатели и говори, че нѣкои гледали на въпроса снисходително и, като допускали отстжпки въ другото, възставили само противъ прибавката въ символа на вѣрата „и отъ Сина". Къмъ числото на тѣзи послѣднитѣ принадлежалъ и блаженнопочившиятъ Теофилактъ, който въ съчинението си „*изпратено до дякона на Констриция, Никола, въ послѣдствие епископъ на Малешево*, се изразилъ така". (Слѣдва мнѣнието на Теофилакта). Ралки и Потли, *Σύνταγμα κανόνων*, t. V, p. 431.

църквата". Той възстава противъ онзи духъ на богословска нетърпимость и теологическо високомѣрие, което господствувало въ срѣдата на неговитѣ учени едноземци и съврѣменници. „Ние мислимъ, писалъ Теофилактъ, че за спечалване въ очитѣ на тълпата славата на първостъпенни мждреци въ Божественитѣ дѣла, необходимо е да станатъ еретици колкото се може по-голѣмо число люде; че само тогава ние ще докажемъ, че имаме очи, когато ясната свѣтлина прѣдставимъ прѣдъ дълбоката тъмнина!"[1]). Обвиненията противъ латинцитѣ учениятъ архипастирь изброилъ съ извѣстна ирония. „На видъ латинцитѣ се заблуждаватъ въ много, писалъ той, — че служатъ съ опрѣсноци, постятъ въ сжбота, не водятъ, както у насъ, счета на великия постъ, разтъргватъ браковетѣ на свещеницитѣ, а за мирянитѣ го дозволяватъ безъ никакви ограничения. Ще прибавимъ къмъ това, — само не се смѣй! — тѣ бръснатъ брадитѣ си, даже и свещеницитѣ — подъ брадитѣ; у тѣхъ ржцѣтѣ на духовнитѣ лица блещятъ отъ златни пръстени, тѣ носятъ свещени облѣкла, окрасени съ коприна и разноцвѣтни ткани; монаситѣ имъ ядатъ месо, и тогава, когато на Господа трѣбва да се покланятъ, тѣ се разпростиратъ на земята. Въ това тѣ всички погрѣшаватъ, а нѣкои — възмущавай се отъ римската църква! — ядатъ удавени животни". И непосрѣдствено слѣдъ това Теофилактъ продължава: „Може би нѣкой изъ вѣрнитѣ и повече горещитѣ ревнители на православието ще възстанатъ и ще ме изобличатъ въ невѣжество, въ неразбиране на божественитѣ нѣща, негли и въ хладность или даже прѣдателска измѣна къмъ своята църква. Разбира се, сами тѣ би изброили (латинскитѣ заблуждения) многоповече отъ тѣзи, които ние приведохме. Но азъ, — заявява Теофилактъ въ изражения, които ни напомнятъ Петра Антиохийски, — даже отъ изброенитѣ заблуждения едни считамъ за незаслужващи внимание, други заслужващи умѣрено изправление, т. е. такова, че ако нѣкой го извърши, то ще да укаже извѣстна услуга на църквата, а ако не, не ще бжде голѣма врѣда отъ тѣзи недостатъци"[2]).

Но колкото Теофилактъ е билъ снизходителенъ къмъ нѣкои обредови грѣшки на латинцитѣ, които били повечето плодъ на невѣжество, толкова той билъ неумолимъ къмъ главното имъ заблуждение — *нововъведението* въ символа на вѣ-

[1]) Wille, Acta et Scripta p. 230 (§ 1).
[2]) Ibid., p. 231 (§ 2).

рата. Тука не е била възможна никаква отстжпка, „никакво общение съ латинцитѣ", защото то (изхождането на Св. Духа и отъ Сина) „води въ дълбочинитѣ на ада". Въ него той не могълъ да приеме никакви извинителни съображения. „Латинцитѣ могатъ да кажатъ, че тѣ вѣрватъ и мислятъ така сжщо, както и ние, че подъ изхождането „и отъ Сина" тѣ разбиратъ другъ родъ изхождане, нежели отъ Отца: отъ Отца Духъ изходи, защото Отецъ е виновникъ на Неговото битие, отъ Сина Духъ изходи въ този смисълъ, че като да се излива и раздава отъ Сина, а не въ този, че Синъ е билъ виновникъ въ Неговото битие, което принадлежи само на Отца. Латинцитѣ могатъ да се извиняватъ съ бѣдностьта и оскждностьта на латинския езикъ, които ги заставятъ да изказватъ двѣ разни понятия съ едно и сжщото слово, безъ да отстжпватъ ни най-малко отъ съгласието въ вѣрата съ гърцитѣ". Българскиятъ пастирь е билъ готовъ на братско снизхождение. Но то могло да се състои само въ това, че на латинцитѣ ще бжде прѣдоставено правото, да се ползуватъ съ свои начини на изражения въ църковнитѣ бесѣди и поучения, съ обяснения на символа въ употрѣбяванитѣ изражения. Колкото се касае до символа на вѣрата, то въ него не могла да бжде допустната никаква неясность и двусмисленость, никакво прибавление; защото въ символа се изразявало съгласие, единодушие въ вѣрата; изповѣдането, което трѣбва да се разбира отъ всички еднакво, безъ да се дава и най-малка възможность за друго разбиране.

Употрѣбението на квасенъ хлѣбъ въ гръцката църква въ тайнството Евхаристия Теофилактъ оправдавалъ и утвърждавалъ, подобно на своя прѣдшественикъ Лъва [1]), съ примѣра на Апостолитѣ, които прѣчупвали такъвъ (квасенъ) хлѣбъ и съ общото съгласие на църковното прѣдание, като се отказвалъ при това отъ главния доводъ, който билъ развитъ отъ Петра Антиохийски, понеже въ очитѣ на Теофилакта този доводъ билъ не толкова състоятеленъ. На такива основания отхвърлилъ и сжботния постъ на латинцитѣ. Но относително тѣзи въпроси архиепископътъ на България насочилъ остротата на разсжжденията си на двѣ страни. Той доказвалъ, че римлянитѣ не сж прави въ това отношение, че се лъжатъ и грѣшатъ противъ църковното прѣдание, но и гърцитѣ така сжщо сж неправи въ това,

1) За Лъва и посланието му противъ латинцитѣ говоримъ подробно на друго мѣсто въ I т. на неиздадената си още История на Българ. църква.

че не искатъ да бждатъ снисходителни къмъ грѣшкитѣ на ближния. „Най-голѣма и като огънь гореща ревность“ има той противъ прѣнасянето на опрѣсноци. Тѣзи люде, които заявяватъ, че по-скоро ще положатъ душата си, отъ колкото да отстжпятъ отъ мнѣнието си за този прѣдметъ, — не намиратъ одобрение въ очитѣ на Теофилакта: тѣзи люде повече угождавали на собственитѣ си страсти и падали въ мрѣжата на дявола: „Не братия, се обръща Теофилактъ къмъ читателитѣ, не трѣбва отъ всичкитѣ да искаме всичко. Ако нѣщо не бжде изпълнено и принася смъртна врѣда противъ нѣкого, тогава трѣбва да се боримъ, както се казва, и съ ржцѣ, и съ крака. Но има и такива нѣща, отъ изгубването на които нѣма голѣма врѣда, но ще бжде най-голѣма врѣда, ако ние съ сила достигнемъ това, че тѣ да бждатъ спечелени за насъ. Да се остави това, както е; ето какво се изисква отъ разсждителния човѣкъ, който познава законитѣ на економията, отъ които се прѣдписва да жертвуваме малкото заради великото, а не за най-малкитѣ изгоди — да изгубимъ най-голѣмитѣ интереси“ [1]).

„Ако за това западнитѣ уредятъ въпроса за догмата и, като се откажатъ отъ нововъведенията въ полза на древностьта, покажатъ сърдечна привърженность къмъ опрѣсноцитѣ и поститѣ си, и отстжпятъ назадъ прѣдъ нашитѣ просби, направени въ духа на кротостьта, за единомислие и въ тѣзи прѣдмети, то ако бждѣше въ този случай и Павелъ, който за тѣзи, които сж били подъ закона, самъ се явилъ и приималъ участие въ очистителнитѣ имъ жъртви, не би ги отхвърлилъ“. Изкуството на единъ кормчия трѣбва да се състои въ това, да не напрѣга всичкитѣ платна, особено когато вѣе силенъ духъ на гордостьта и на народното самомнѣние, а трѣбва да умѣе съ кротость да разслабва, защото по добрѣ е да се извърши плаването съ безопасна бързина, по-добрѣ е да се запази корабътъ съ отслабено бѣгство, отъ колкото да изпитаме коработрошение отъ упорита неотстжпчивость“ [2]).

„И тъй, ние нѣма да противопоставимъ *суровата непрѣклонность* на този (западенъ) народъ, който не е привикналъ да прѣвива духътъ си, нито въ въпроситѣ за опрѣсноцитѣ, нито въ въпроситѣ за поститѣ“ [3]).

---

[1]) Wille, Acta et Scripta, p. 244 (§ 13) и 245
[2]) Ibid., p. 248 (§ 14).
[3]) Ibid., p. 249 (§ 14).

„Другъ би поискалъ, щото азъ да подвъргна така сѫщо на обсѫждане и въпроса за брака, въ който тѣ повидимому така сѫщо погрѣшаватъ. Но въ мене нѣма желание, да зачеквамъ този сандъкъ по разни причини, между друго и за това че тѣ отъ своя страна поставятъ противъ насъ брака на свещеницитѣ въ числото на своитѣ обвинения, и не само тази брачность, но и други безчислени обвинения. И тъй, *когато имъ се прѣдстави случай да оправдаватъ* своитѣ обвинения противъ насъ, тогава ще има врѣме да се говори и за бракъ. Ние ли ще погрѣшимъ, или тѣ, или че работата се намира въ добро положение у еднитѣ и другитѣ, ще покаже бѫдещето, като помнимъ цѣлитѣ на единението“ [1]).

Посланието си Теофилактъ завърша съ енергично обращение къмъ гръцката страна, която считала себе си въ всичко права. „Кое е направило фарисеитѣ нещастни? Нема̀ не любочестието, не страстьта къмъ първенство и отъ желание да бѫдатъ наричани отъ людитѣ „равви“? . . . Нема̀ ти не видишъ Павла, който избира Петра за сѫдия на своето благочестие? Нема̀ ти не виждашъ Петра, който билъ изобличенъ отъ Павла и прѣнесълъ изобличението съ кротость? Но ти, ако забѣлѣжишъ, че отъ гръма на твоя гласъ не трепера̀тъ всички и не падатъ отъ твоитѣ мълнии на колѣнѣ, тогава именно ти откопавашъ и изкарвашъ на сцената Симони и Маркиони (които благодѣтелното врѣме е закопало и за винаги е скрило въ земята), тогава ти ще прѣдизвикашъ въ движение праха на Сабеллия и безумието на Ария . . . . . И всичко това ти приписвашъ на своя събратъ (о, слѣпота!), на единъ и сѫщия, безъ да гледашъ на всичкитѣ имъ взаимни противорѣчия . . . . И не единъ ти вършишъ това, но си намирашъ съучастници, които привличашъ подъ видъ на благочестие тогава, когато тѣ често сами не знаятъ, какво е благочестие, но само обичатъ да заслужатъ този титулъ съ осѫждане на своя братъ“ [2]).

„Не, раби Христови, другари и братия, *като отблъскаме отъ себе си почти всички съ високомърието си,* да не отчуждаваме себе си отъ Бога, който съ любовь привлича къмъ себе си всичкитѣ“ [3]).

Но този енергиченъ гласъ на Теофилакта не достигналъ цѣлитѣ си. Съборътъ, който трѣбвало да помири Римъ съ Изтокъ

1) Ibid., p. 244 § 12).
2) Ibid., p. 252 (§ 15) et 253.
3) Ibid., p. 253.

и да докара съюзъ на Византия съ Западъ, не се състоялъ, поради затрудненията, въ които се намиралъ папа Урбанъ II, притиснатъ отъ своя съперникъ, Климента и отъ критическото положение на Византия, което къмъ края на 1091 г. се влошило още повече [1]). Печенѣгитѣ, половцитѣ и турцитѣ хозяйничели въ Византия и се готвѣли съ единъ замахъ да я унищожатъ. Прѣдъ такова стѣснително положение, императорътъ се обърналъ въ 1091 г. къмъ „всичкитѣ страни" на западнитѣ християни съ особено възвание, въ което разкрилъ прѣдъ очитѣ на всичкия свѣтъ онази бездна отъ срамъ, позоръ и унижения, до които е била доведена империята отъ гръцкитѣ християни [2]).

Това грозно положение особено гибелно се отразило върху българската църква. Варваритѣ безмилостно грабили, разорявали и унищожавали всичко, каквото имъ се попаднѣло прѣдъ очитѣ. По този начинъ бързо гибнала всичката култура и книжнина, силата и гордостьта на българитѣ, за които тѣ упорно били работили повече отъ три вѣка.

Опасностьта минала едвамъ прѣзъ втората половина на 1091 г., когато печенѣгитѣ били разбити при гр. Еносъ, а останалитѣ се помирили съ императора и били заселени около Константинополъ, въ Мъгленската епархия и другитѣ части на империята като мирни нейни граждани [3]). Половцитѣ се върнали назадъ; били отвоювани и земитѣ отъ норманитѣ [4]). И тогава настжпили сравнително тихи и мирни врѣмена за империята. Тогава се прѣдалъ на мирна дѣятелность за уреждането на Българ. църква, разнебитвана отъ толкова варварски нахлувания, и архиепископъ Теофилактъ.

Запазили сж се цѣлъ редъ писма отъ архиепископъ Теофилакта, които разкриватъ борбата му съ разни административни

---

1) Васильевскій, Византія и Печенѣги, стр. 268—271. Метохитъ, съврѣмененъ писатель, говори, че той изучилъ по документитѣ, че Алексѣй Комнинъ билъ силно заетъ съ въпроса за унищожението на схизмата и мислилъ, че по-рано и двѣтѣ страни не схващали добрѣ дѣлото. За това той „съставилъ сѫдъ, събралъ съборъ отъ епископи, прѣдложилъ имъ да се помирятъ съ запад. църква, порицавалъ раздѣлението, указвалъ на неговата безполезность и врѣда и настоявалъ на неканоничното изключване на папското име отъ диптихитѣ; но тѣзи старания на императора не достигнали цѣлитѣ си, и Метохитъ не умѣялъ да каже сѫщинската причина на този неуспѣхъ (гл. Patrum nova bibliotheca ab Angelo Maio edita, ab Sanno Cozza absoluta, t. VIII, Romae, 1871, p. 21; Васильевскій, Византія и Печенѣги, стр. 351—352).

2) Ibid., стр. 271—272. Прѣдъ видъ на извънредния голѣмъ интересъ, който прѣдставлява това възвание, като исторически (официаленъ) документъ, въ който се рисува вѫтрѣшното положение на Византия, ние го прѣвеждаме въ I притурка къмъ статията.

3) Васильевскій, Византія и Печенѣги, стр. 250, 251, 288.

4) Ibid., Иречекъ, Исторія, 276.

военни и финансови чиновници за поземелнитѣ владѣния на архиепископията и епархиитѣ ѝ, които прѣтърпѣли голѣми измѣнения, вслѣдствие на честитѣ описи на движимитѣ и недвижимитѣ имоти, прѣдизвиквани отъ стѣснителнитѣ реформи и нужди на византийското правителство [1]). Въ тѣзи писма се разкрива и онова безчеловѣчно и кръвопийно хозяйничане на гръцкитѣ финансови чиновници, които въ цѣла армия се нахвърляли върху българ. народъ слѣдъ прогонването на варваритѣ. Въ едни писма Теофилактъ енергично ратува противъ алчната ненаситность на финансовитѣ бирници. „Чиновницитѣ, писалъ Теофилактъ на патриарха, събиратъ данъцитѣ и послѣднитѣ остатъци отъ сърпа . . . . И ако нѣкой имъ напомни за царя и за меча, който той носи за страхъ на злодѣитѣ, осмиватъ това слово, като да е изгубило своето значение . . . . Оттука и тежки работи и непоносими изпълнители: клирицитѣ съблачатъ и бичуватъ, парицитѣ прѣброяватъ и внимателно прѣтърсватъ (обискиратъ), земята размѣрватъ съ подскачането на бълхата—всичкото е измѣрено и прѣтеглено, безумната система достига до измѣрване на тѣлото и коститѣ, и свойството на едного Бога — изпитването на сърдцата и нервитѣ — сега е станало качество на бирницитѣ на данъка, така щото Вседържительтъ нѣма никакво прѣимущество прѣдъ свѣтодържителитѣ (властницитѣ) и Отецътъ на бждещия вѣкъ — прѣдъ властитѣ на този вѣкъ. Взематъ рушвети, и когато ги получаватъ, се сърдятъ и заплашватъ онѣзи, които сж донесли приноситѣ, за да продължаватъ постоянно да даватъ; и силно се гнѣвуватъ, когато имъ се отказва, и не искатъ да знаятъ, че епископътъ може да е бѣденъ, като че земята му произвежда безъ посѣви и обработка, като че рѣкитѣ му носятъ злато, а конетѣ и катъритѣ му раждатъ кончета! . . . .“ [2]). По сжщия въпросъ се оплаквалъ и на великия доместикъ Адрияна: „въ това врѣме, когато азъ наблюдавахъ това смѣшение на живота и насилване на любостежанието (т. е. отнемането на църковнитѣ имущества) и наглостьта, която безсрамно блудодѣйствуваше и оскверняваше дѣ-

1) Писмата на Теофилакта били издадени на нѣколко пжти: 75 писма отъ И. Меурсия, 36 — отъ И. Лами и 20 — отъ Финети (1758 г. въ Венеция), но найново и пълно издание е направилъ Минь въ Patrologiae cursus complectus. Series graeca, t. 126. Нѣколко отъ тѣхъ сж прѣведени и отъ Успенскій, Образованіе втораго българскаго царства.

2) Finetti, Θεοφυλάκτου ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας. Venetiis, 1758, № 4; Успенскій, Образованіе втораго болгарскаго царства, стр. 39.

лата; когато азъ видѣхъ, че държавнитѣ чинове сѫ по-скоро грабители отъ колкото събирачи на данъцитѣ, че тѣ божиитѣ и царскитѣ закони разкѫсватъ като паяжина, и че християнството гибне и се носи къмъ пропасть и нѣма никаква надежда за спасение, азъ изгубихъ всѣкаква способность, да разсѫждавамъ и като трупъ лежахъ, отчаянъ, че ще може да се изправи злото" . . . . [1]). Въ други писма, адресирани до севастократа и дука на областьта, Теофилактъ молилъ да се прѣустановятъ по-нататъшнитѣ войнишки набори, които обезлюдили страната и намалили работното население. „Охридъ, достопочтенни нашъ благодѣтелю, писалъ Теофилактъ, ще изчезне по-скоро отъ България, отколкото може да се прѣдполага, ако не я поддържи твоята силна рѫка. Тази область, най-бѣдната, страдаеща отъ недороди на маслинитѣ, е най-жалката отъ всички теми. Да благоволи твоята милостива власть да направи снисхождение относително уредбата за пѣхотинцитѣ, за да бѫде умалено числото имъ. Защото вербуването (на новобранци) произвежда забѣлѣжително умаляване (на населението) въ всичката тема. И останалитѣ (жители) не ще ли прѣнебрѣгнатъ милата си отечествена земя като враждебна и нещастлива, и не ще ли търсятъ подслонъ въ нѣдрата на чужда земя? Моля те не азъ само, но и двама пратеници. И тогава не би било несправедливо: такава милость би се оправдала отъ самата незначителность на темата и нейното положение на голѣмия пѫть, което прави отъ нея мѣсто за прѣминаване на всичли пѫтуещи. Тя е достойна за съжаление, ако не заради нея самата, то заради проходещитѣ: ако се спаси темата, тя ще бѫде и за другитѣ пристанище. Вече и събраното количество пѣхотинци е обременително за насъ. Благоволи, прочее, нашъ благодѣтелю, който си дошелъ заради нашето спасение, да прѣустановишъ по-нататъшния наборъ, вече доволно, както казахъ, събранитѣ рекрути сѫ умалили населението на темата. Това вече не е Пелагония, но се е обърнала въ пословица на нищожна Микона" [2]). Еднаква пàкость за областьта, се оплаквалъ Теофилактъ на Видинския епископъ, сѫ били и *„военнитѣ прѣселници"*, т. е. „уволненитѣ солдати, на които се раздавали земи и достоянията на селенитѣ", което „водѣло къмъ разпадване и погибване на общинитѣ, а слѣдъ тѣхъ и на всичкитѣ области" [3]). Въ третя редица писма Теофи-

1) Meursio, 24; Успенскій, Ibid., стр. 29.

2) Lamio, 19; Успенскій, Ibid., стр. 24 — 25. Микона е билъ единъ отъ малкитѣ Цикладски острови, който се е ползувалъ съ лоша слава.

3) Finetti, 16; Успенскій, Ibid., стр. 44 и заб. 3.

лактъ настоятелно искалъ да се издаватъ грамоти за подновяване на църкви и епархии, и възвръщане на тѣхнитѣ населения, подарени отъ императоритѣ, ала разбѣгали се по горитѣ прѣзъ врѣме на великитѣ бѣдствия. Такова, напримѣръ, е писмото му до „сина на Севастократора“ [1]), съ което иска уреждането на епархията и подновяването въ нея „на една отъ седемьтѣхъ католически църкви, които е построилъ християннѣйшиятъ български царь Борисъ“. „Въ тази епархия [2]), писалъ Теофилактъ, не пѣятъ почти псалми; тя е лишена отъ свѣтилникъ, защото нѣма епископъ. Лежеща на разпѫтие (кръстопѫть), подобно на хубавото лозе у пророка Давида, което било разграбено отъ минуващитѣ по край него, тя нѣма постояненъ епископъ, защото той не можалъ да понася да стоварятъ на гърба му камшицитѣ, и на странитѣ — плесницитѣ. Когато избѣгвалъ епископътъ отъ страшнитѣ притѣснения, не е могълъ да остави и другъ при църквата: защото къмъ главата тегли всичкото тѣло. Вслѣдствие на това и даденнтѣ му съ грамота отъ държавния и свещенъ нашъ императоръ (клирици и патрици), които сѫ живѣли около църквата, още по-рано по сѫщата причина сѫ оставили отеческитѣ си жилища и сѫ се скрили изъ гѫститѣ гори. За това въ една отъ прѣкраснитѣ български църкви (на князъ Бориса) нѣма нито дяконъ, нито пресвитеръ (свещеникъ). Азъ отидохъ да я видя, и като я видѣхъ, заплакахъ“ . . . . Слѣдъ това Теофилактъ молилъ управителя да издаде грамота, съ която да покани разбѣгалото се по горитѣ население, и „тогава църквата отново ще разцъвти, освети и екне отъ псалми. Умолявамъ и ти припадамъ за тази грамота, съжали се надъ църквата, която нѣкога е блещѣла, като една отъ седемьтѣхъ католически църкви, които е построилъ християннѣйшиятъ български царь Борисъ. Той я построилъ, а ти я възобнови“ . . . [3]). Съ сѫщата пастирска

1) По мнѣнието на Успенскій, Ibid., стр. 23, заб. 1, той е билъ дукъ Константинъ, управитель на Верроя.

2) Името на епархията, за съжаление, не е казано, но по всѣка вѣроятность, е било нѣкждѣ въ срѣдня Македония. За подобна съборна църква, построена отъ отъ Бориса, се споменява и въ Vitae S. Clementis, въ Migne, Patrol., t. 126, cap. 23, дѣто, между другото се дума: ἐπεὶ γὰρ εἶδε τοῦτον ἄρχοντα πᾶσαν τὴν ὑπ' αὐτῷ Βουλγαρίαν ἑπτὰ καθολικοῖς ναοῖς περιζώσαντα καὶ οἷόν τινα λυχνίαν ἑπτάφωτον ἀναλάμψαντα . . . . Твърдѣ е за вѣрване, че въ случая се има прѣдъ видъ храма въ Прѣспа. Ср. Успенскій, Ibid., стр. 24, заб. 2. Подробно за построенитѣ отъ царь Борисъ—Михаила „седемь католически църкви“ говоримъ въ I т. на своята История на българската църква.

3) Lamio, 16; Успенскій, Ibid., стр. 23—24. Отъ това писмо между другото се вижда, че властьта на управителитѣ е била твърдѣ широка и надъ църквитѣ. Тѣ не само замѣствали епископитѣ въ тѣхното отсѫтствие, но се грижили и за уреждането на вѫтрѣшния епархиаленъ животъ, за подновяване на църкви и др.

грижа Теофилактъ настоявалъ да се повърнатъ на църквата разни помѣстия, които „отъ древно врѣме принадлежали на църквата", ала впослѣдствие били присвоени отъ държавата за въ полза на фиска. Такива просби, напримѣръ, сж изложени въ едно писмо до *„шуря на императора Иоанна Дука"*, въ което искалъ да му се повърне „помѣстието Могила (въ Пелагония)", дѣто архиепископътъ билъ си наредилъ имѣния, та да се дадѣло помѣстието „съ грамота на църквата св. Богородица" [1]); а въ друго писмо до *Севеста, сина на Севестократора,* въ което молилъ да му се повърне „едно помѣстие, което отколѣ принадлежало на църквата и било отнето за полза на държавната повинность по волята на императора, така сжщо, както това било относително помѣстията на всичкитѣ архонти", като къмъ това сторено и прибавилъ: „лишенъ отъ това помѣстие по волята на моя господарь, който е властенъ да го подарява на когото иска, азъ не мога нищо да възразя, макаръ че е справедливо, щото благочестивиятъ родъ на дука да уважава прѣди всичко правата на църквата, която отколѣ е владѣла това помѣстие"; по-нататъкъ обѣщава, че ако се повърне на църквата, то „ще внася поземелния данъкъ (за него), понеже той (данъкътъ) се простира върху всички безъ изключение" [2]); и въ трето писмо до *Григория Каматира Протасикритиса,* който заималъ високо положение при императоръ Алексѣя I; нему между другото писалъ: „не малка скърбь ни доставя слухътъ за размѣрването на помѣстието. Защото църквата всѣкога първа изпитва яда, и се начина, споредъ писанието, сждъ отъ дома Господенъ" [3]). Подобни просби за помѣстия се срѣщатъ и въ други писма на Теофилакта. Напримѣръ, въ писмото му до *Паниперсевата Вриения, зеть на царя* [4]), въ което между друго архиепископътъ се оправдалъ отъ обвиненията на противницитѣ си, че билъ противозаконно присвоилъ нѣкакви „ливади и лозе" и го молилъ да разсѣе подобни интриги прѣдъ царя [5]) и др. Въ четвърта редица писма Теофилактъ енергично настоявалъ прѣдъ централнитѣ вла-

---

1) Lamio, № 12; Успенскій Ibid., стр. 22.

2) Lamio, № 20; Успенскій, Ibid., стр. 26 и заб. 1, мисли, че това помѣстие е сжщото, за което се говори въ прѣдидещето писмо. Това писмо ни разкрива и друга тъмна страна въ византийския държавенъ животъ, а именно господствуващата формула за землевладѣнието: били сж царски, църковни и чокойски земи.

3) Lamio, 23; Успенскій, Ibid., стр. 27, заб. 1.

4) Мжжъ на царевната Анна Комнина, бѣлѣжита писателка, съ която често се срѣщаме въ историята си

5) Meursio, 41; Успенскій, Ibid., стр. 34.

сти да се повърнатъ всичкитѣ права на провинциалнитѣ епископи и свещеници, които тѣ имали по силата на грамотитѣ на прѣджебившитѣ „боговѣнчанни и държавни царе", а въ послѣдствие били отнети. Такова е, напримѣръ, писмото му до племенника на императоръ Алексѣя I Комнина, *Севаста Иоанна*, когото молилъ: „Благоволи да се разпоредишъ, да бѫдатъ отмѣнени отъ иереитѣ всичкитѣ тегоби и повинности, които отбиватъ мирянитѣ (свѣтскитѣ люде) въ полза на държавата, и да имъ бѫде повърнато всичко, което имъ е било отнето[1]). Заповѣдай тъй сѫщо, щото така нареченитѣ посрѣдници [2]), които се ползуватъ съ свещеницитѣ като съ домашна прислуга, да не злоупотрѣбяватъ поне съ онѣзи, които сѫ подчинени на архиепископа" [3]). Къмъ този родъ просби сѫ и цѣлъ редъ писма на Теофилакта, въ които сѫ изложени жалби до разни високопоставени лица за незачитане и тъпкане правата на църквата не отъ държавата, а отъ разни граждани и селени — съсѣди съ имѣнията на архиепископията, често покровителствувани и отъ държавнитѣ чиновници. Въ едно писмо до *Адрияна*, великия доместикъ и братъ на царя, архиепископътъ молилъ да остане за Охридската църква едно помѣстие, което тя придобила чрѣзъ обмѣняване на свои планини, направено „за полза на обществото" и което помѣстие било „крайно необходимо", за да поселява (въ него) своитѣ парици. За него „билъ полученъ и хризовулъ, който утвърдявалъ тази обмѣна съ царски подписъ [4]); въ друго писмо до Иоанна Граматика Палеолога, баща на новоназ-

1) Отъ данъчни повиности били освободени не само свещеницитѣ, клирицитѣ и патрицитѣ, които принадлежали на епископитѣ (гл 1 грамота на императора Василия II у Голубинскій, Крат. Очерки, стр. 254—260 но и църковнитѣ селени, т. е. онѣзи, които населявали земитѣ, които сѫ принадлежали на архиепископа и епископитѣ. Но императоръ Алексѣй Комнинъ, който крайно се нуждаялъ отъ срѣдства за войнитѣ, се разпоредилъ, както се вижда, да се обложатъ не само църковнитъ селени, но и низшето духовенство съ данъци или „зевгарии". Самъ архиепископъ Теофилактъ билъ готовъ да плаща данъкъ за помѣстието му, стига то да се признаяло за него (гл. писмото му до Севаста, сина на Севастократора, л. 5, стр. 2). Успенскій, Ibid., стр. 35, заб. 4. Тѣзи тегоби били наново отмѣнени въ половината на XII в. отъ императора Мануила, който повърналъ правата на духовенството, отнети отъ Алексѣя (гл. новеллата de possessionibus monasteriorum, Zachariae, t. III. 3. 453). Отъ това се вижда, че архиепископъ Теофилактъ не можалъ да убѣди своето правителство да освободи духовенството отъ държавнитѣ данъци и тегоби.

2) Какви съ били тѣзи чиновници, трудно е да се каже. Въ писмото за тѣхъ е казано: „ἅ τινες τῶν λεγομένων Μεσόζοντες". Въ Дюканжа, Glossarium graecitotis „*Μεσόζοντες*" е обяснено: „dicti qui in aula speratoris primas obtinent rerum ministi", ср. Успенскій, Ibid., стр. 21, заб. 4.

3) Lamio, 9; Успенскій, Ibid., стр. 21.

4) Meursio, 30; Успенскій, Ibid., стр. 39—40.

начения управитель на областьта „Вардария" (въ Македония, по срѣднето течение на р. Вардаръ), той писалъ за „мѣсто, което принадлежи на нашата църква, на р. Вардаръ", но „при помощьта на лукавитѣ съсѣди" и съдѣйствието на „безбожнитѣ и безчеловѣчнитѣ събирачи на данъцитѣ", „Иаситъ е завладѣлъ почти всички земи на мѣстото, като съ това ме е заялъ и разсѣкълъ" и го просилъ убѣдително да „внуши на възлюбления си синъ", да се запази мѣстото за църквата и да се „не праща прѣписвачъ на него" [1]); за сѫщото помѣстие той молилъ и севаста Константина Дука, новоназначения управитель на „Вардарската область", който „ходатайствувалъ" винаги за неговата немощь и прѣдъ другитѣ, които „могли да помогнатъ", па и сега желаялъ да усили неговата ревность и благоразположение къмъ тамошнитѣ му работи. „Докажи на всичкитѣ, завършва Теофилактъ, че ти си получилъ въ наслѣдство отъ баща си добро разположение къмъ архиепископа и самъ си усилилъ това наслѣдство" [2]). Въ трето писмо, адресирано до епископа *Михаила Халкидонски,* архиепископъ Теофилактъ ратувалъ за неприкосновеностьта на правата на своята архиепископия, накърнени отъ Константинополския патриярхъ, което писмо приведохме по-рано [3]). Тѣзи и други ходатайствува и застѫпничества, които често и сѫ изпълнявали, както това може да се види отъ нѣкои негови благодарителни писма [4]), за защита на материални

---

1) Meursio, 33; Успенскій, Ibid., стр. 40—41.

2) Meursio, 63; Успенскій, Ibid, стр. 41. Теофилактъ за това помѣстие е писалъ още три писма: едно до дяконъ Никита Халкидонски (гл. Meursio, 29; Успенскій, Ibid., 41, заб. 1), друго до императрицата и трето до протостратора. Послѣднитѣ двѣ писма не сѫ се запазили, но за тѣхъ узнаваме отъ първото писмо, т. е. отъ писмото до дякона Никита, когото молилъ да отиде при споменатитѣ лица, на които по-рано писалъ и да ги помоли да изпълнятъ прозбата му.

3) Това писмо привождаме като доказателство за независимостьта на Охридската архиепископия прѣзъ XI и XII в. в. на друго мѣсто в. I т. на Истор. на бълг. църква.

4) Такива писма, напримѣръ сѫ: до епископа на Пелагония, комуто, между друго писалъ: „Азъ узнахъ, почтенни събрате, че сегашнитѣ обстоятелства сѫ дали извѣстно движение на нашитѣ работи. Прѣдишниятъ стратигъ е уволненъ, и докладчикътъ по това дѣло, г-нъ Евмалъ, е отстраненъ. Назначенъ е за стратигъ Михаилъ, синъ на Полиевкта, благороденъ по душа и отеческа слава. Ако така се случи, то ржководи моитѣ сѫдии, както можешъ. А особено поддържай Димитра (братъ на Теофилакта), който има много врагове" (Lamio, 15; Успенскій, Ibid., стр. 43). Въ друго писмо до Палеолога казва: „чрѣзъ великитѣ твои благодѣяния вече ние получихме извѣстно успокоение за онѣзи малцина, които сѫ останали въ Охридската църква. Благоволи да довършишъ милостьта и продумай дума на бирницитѣ за нашата помощь. Защото, ако не бѣ твоя милость, насъ щѣха да погълнатъ тѣзи змии, които изобилствуватъ въ тази пустиня и които се кръвятъ и тлъстѣятъ съ знание отъ горѣ". (Meursio, 70; Успенскій, Ibid., стр. 43). Тѣзи благодарствени писма, по всѣка вѣроятность, сѫ се отнасяли за Вардарското помѣстие на архиепископа.

интереси на архиепископията, навѣрно станали причина, да се образува въ Константинополъ мнѣние за Теофилакта, че той билъ твърдѣ богатъ и че „мѣрилъ всѣки день съ крина своитѣ пари", както това се вижда отъ едно негово писмо до Михаила Пантехна, царски лѣкарь, когото канилъ да дойде при него на гости. Въ това писмо архиепископътъ иронически осмива това мнѣние, като между друго пише: *„архиепископътъ на България, за когото сѫдятъ по вънкашность и по слухъ,* че той всѣки день мѣри съ крина паритѣ си, ще погледне на васъ просто като на нѣкой сиромахъ. Той обикаля, събира по-малко, не саблитѣ, разбира се, и не триножницитѣ, и съ малкото остава доволенъ. Но ела, само парицитѣ, които ще се изпокриятъ отъ Влахернита, ще те обогатятъ, като ти дадатъ по една глава чесънъ" [1]).

Архиепископъ Теофилактъ ратувалъ и за религиозно-нравствената чистота на своето паство и за въдворение на строга иерархическа дисциплина въ своята църква. За тази му дѣйность сѫ се запазили цѣла редица писма, писани отъ самия архиепископъ, по разни случаи и до разни лица, отъ които е зависѣло да взематъ мѣрки за поправяне на злото, или до самитѣ виновни лица. Въ послѣдния случай Теофилактъ се явява и като строгъ моралистъ, защитникъ на строгитѣ нрави и догмитѣ на църквата.

Неговата дѣйность за религиозно нравствената чистота на паството особено релефно изпѫква въ писмата му до Севаста Иоанна,[2]) до Адриана, братъ на царя [3]) и до Паниперсеваста Вриенния, зеть на царя,[4]) въ които Теофилактъ енергично и настоятелно, дори съ сълзи, е молилъ тѣзи високопоставени лица да взематъ рѣшителни мѣрки противъ нѣкои *зачинщици* на религиозно-нравствени смутове между паството му. Севаста Иоанна, синъ на севастократора, Теофилактъ е молилъ да ограничи „нѣкой си монахъ, който прѣзрѣлъ Бога и прѣнебрѣгналъ човѣшкия срамъ, се облѣкълъ въ одеждата на блудница и снелъ отъ себе си свещенния (монашеския) образъ: месоядецъ вмѣсто постникъ, разпустнатъ вмѣсто въздържанъ, или по-добрѣ цѣломѫдрениятъ съжителствува съ жена и безъ всѣкакъвъ срамъ публично изявява своето разпѫтство". Поведението на този разтрига монахъ, „достойно за горчиви сълзи", особено станало

[1]) Meursio, 73; Успенскій, Ibid., стр. 55—56.
[2]) Lamio, 7; Успенскій, Ibid., стр. 31—32.
[3]) Meursio, 34 и 43; Успенскій, Ibid., стр. 33, 38 и 39.
[4]) Meursio, 41; Успенскій, Ibid., стр. 33—38.

нетърпимо, когато той прѣминалъ на страната на еретицитѣ *иасити,* за които говоримъ по-нататъкъ, и вълнувалъ народа противъ църквата. „Възстани противъ тѣхъ, умолявалъ архиепископътъ, мой господине, и кажи двѣ думи: и ще бжде низверженъ лукавиятъ, който врѣди на Божия домъ . . . Смили се надъ бѣднитѣ и прѣди всичко се съжали надъ неговата жалка душа... изгони го отъ тука, като язва и епидемическа болесть...[1]); а въ писмата си до Адриана и Вриенния, Теофилактъ силно се оплаквалъ противъ двама българи — *Лазара* и *попъ Василия,* които принадлежали по-рано къмъ парицитѣ на архиепископа, а сетнѣ избѣгали и прѣминали къмъ богомилитѣ, за които подробно говоримъ по-нататъкъ, и вълнували народа противъ него, съ което пораждали и голѣма съблазьнь и еретически попълзновения. Въ тѣхъ съ не малка горчивина той се оплаквалъ и противъ „ненаситностьта и злобата на събирачитѣ на данъцитѣ, които, като не изтърпѣватъ моитѣ рѣчи, дума архиепископътъ, които бичуватъ тѣхната неправда, заченали трудъ и родили беззаконие". Тѣ клеветили архиепископа прѣдъ разни високопоставени лица, дори и прѣдъ царя, като сжщеврѣменно разпространявали клюкитѣ си и между народа. Обвинявали го: а) че ужъ той запалилъ имуществата на Лазара, макаръ този послѣдниятъ да нѣмалъ никакви имущества; б) че той живѣлъ богато и притежавалъ несмѣтни богатства, добити съ рушвети: че „пжтищата ми сж усипани съ сирене, и отъ планинитѣ ми тече млѣко, писалъ Теофилактъ, и не зная, колко таланта азъ съмъ натрупалъ отъ рушвети, че живѣя като сатрапъ, че бѣдна би се показала мидийската обстановка въ сравнение съ тази, която има архиепископътъ, че дворцитѣ въ Суза и Екбатана при съпоставление съ моитѣ — сж прости колиби", като тутакси прибавялъ: „всичкитѣ тѣзи клевети сж демонически мисли и нелѣпости на езика, който е привикналъ да злослови. Оказва се, че освѣнъ прѣкалената земя, нищо не владѣе отъ общественото достояние този великъ по сила и равенъ на Агоида,[2]) макаръ него несправедливо злословятъ и клеветятъ"; в) че той присвоявалъ нѣкои суми, които клирицитѣ трѣбвало да внасятъ въ държавната каса[3]):

---

1) Lamio, 7; Успенскій, Ibid., стр. 31—32. Пълниятъ текстъ на това интересно писмо привеждаме въ отдѣла си за богомилитѣ въ I т. на Историята на б. църква.

2) Титанитѣ Отосъ и Ефиалтъ сж водили борба съ боговетѣ на Олимпъ. Grote, History of Greece, New-York, 1865, t. I, стр. 136.

3) Вж. за този данъкъ стр. 180, заб. 1.

„Ако той (бирникътъ) утвърдява, че клирицитѣ трѣбва да изпълняватъ държавнитѣ повинности, то азъ никакъ за това не съмъ виновенъ. И по-рано азъ не злоупотрѣбявахъ съ своето право надъ тѣхъ: *задлъжени само съ единъ зевгарь*, останалото тѣ сѫ внасяли въ обществената каса, освѣнъ това тѣ сѫ били отъ десетъка на домашнитѣ животни. И това никой сѫдъ не може да нарече кражба на обществени суми, но по-скоро ще го прѣпише за недостатъчното разбиране на царскитѣ щедрости, отъ които тѣ сѫ се ползвали съ пълна рѫка. Сега, прочее, когато тази милость е ограничена съ извѣстната допълнителна статия, право е, че тѣ сѫ внесли въ държавната каса повече отъ стария *окладъ* и при това събиране (на данъцитѣ) сѫ проявили извѣстенъ протестъ". При това архиепископътъ обадилъ, че „клирицитѣ плащали двойно, отъ колкото мирянитѣ за воденицитѣ и рибния ловъ, който на български езикъ се нарича струга". Това обвинение, дума архиепископътъ, „е измислилъ онзи вѣренъ и благочестивъ (навѣрно Лазаръ), за да повдигне доходитѣ, които внасятъ на държазата клирицитѣ и да ме оклевети, като ненаситенъ и неблагодаренъ, че ужъ азъ нанасямъ врѣда на моя благодѣтель". Теофилактъ взелъ поводъ отъ това, за да разкрие положението на църквата си,[1]) както слѣдва: „Монаситѣ и свещеницитѣ евнуси били обложени (съ данъци) твърдѣ несправедливо . . . Мене самия повърнаха на ужасно стрижане. За воденицитѣ, които отколѣ сѫ разсипани, смѣтнали данъка за всичкитѣ години, а за сѫществуещитѣ взели двойно повече отколкото отъ българитѣ. За едно блато, въ което сѫществува нищожна тоня (видъ риба), ме принудиха да платя 13 обола за 8 парчета, макаръ никога да не може да се улови тамъ риба, която би струвала повече отъ диоболъ... Църквата по царска милость е владѣла привилегията, да не плаща нито за якитѣ, нито за слабитѣ животни: поименуванитѣ люде сѫ били обложени съ десетъкъ за онѣзи малко животни, които имъ бѣха дадени отъ мене за малко утѣшение. За да не говоримъ много, тѣ въ всичко сѫ унищожили силата на указа, недавно издаденъ отъ твоя милость . . . И всичкото това вършатъ съ цѣль, за да отнематъ отъ мене всичката енергия и за да се усили властьта на любезния му приятель Лазара". Въ края на писмата ги молилъ да повѣрватъ неговитѣ оправдания и да не

1) Разбира се, че слѣдъ ограничителнитѣ наредби на Алексѣя Комнина, за които говорихме по напрѣдъ, стр. 180, заб. 1.

вѣрватъ на тѣхнитѣ клевети, да увѣрятъ царя въ правотата му, като при това молилъ Вриенния да му прати указъ, който би му далъ право за свободно излизане отъ мѣстослужението (види се отпускъ), за да не отпаднѣлъ съвсѣмъ духомъ, понеже силитѣ не били отъ камъкъ.[1])

Старанието на Теофилакта да въдвори строга иерархическа дисциплина въ църквата си, която не малко била разклатена вслѣдствие на смутоветѣ, когато много епископи и монаси напущали своитѣ мѣста и отивали *произволно* въ други безопасни епархии и градове, или вслѣдствие на постоянното вмѣсване на свѣтската власть въ работитѣ на епископитѣ, когато послѣднитѣ, да се освободятъ отъ потисничество, или просто изъ угодничество, сѫ прибѣгвали до разни неканонични постѫпъци, даже и до жалби и доноси въ Константинополъ противъ архиепископа си,[2]) — се проявило така сѫщо въ цѣла редица писма до разни негови епископи, провинени въ нарушение на канонитѣ. Къмъ такива епископи Теофилактъ е билъ твърдѣ прѣдупрѣдителенъ,

---

1) Meursio, 41, 43; Успенскій, Ibid., стр. 33—39.

2) Това, т. е. нарушението на дисциплината, ясно се вижда отъ нѣколко писма на Теофилакта. Така въ едно писмо до Софийския епископъ той между друго писалъ: „Насъ твърдѣ опечали твоето притворно разположение: истината е погибнала между насъ! Защото кой не знае, че твоя милость, като си билъ въ столицата, си пусналъ безчислено множество клеветнически стрѣли въ тогова, когото сега величаешъ въ писмото си за свой благодѣтель (т. е. архиепископа)". Meursio, 32; Успенскій, Ibid., стр. 52. Това поведение на Софийския епископъ е силно печалило Теофилакта, както това може да се сѫди отъ друго негово писмо до Керкирския епископъ, комуто (по поводъ на това поведение) изобщо се оплаквалъ за нарушената дисциплина, като между друго писалъ: „Какъ да уредимъ тукашнитѣ дѣла? *Едни напустнали, други сѫ възстанали, на всички нападнала злоба.* Като че е недоволенъ отъ това врагътъ, исконниятъ человѣкоубиецъ, но е наострилъ противъ мене още *епископска* стрѣла (намекъ на Софийския епископъ)". . . . Meursio, 11; ср. Успенскій, Ibid., стр. 53. Сѫщото почти е казалъ Теофилактъ въ трето свое писмо до солунския митрополитъ Теодула. Meursio, 11; ср. Успенскій. Ibid., стр. 53, заб. 2. За общо нарушение на дисциплината архиепископъ Теофилактъ повторно се тѫжилъ съ писмо до Керкирския епископъ, отъ което цитирахме и единъ пасажъ по-рано (гл. л. 3, стр. 2). Слѣдъ тѣзи думи Теофилактъ продължилъ: „Не приходитѣ ме печалятъ, въ които е била нѣкога всичката сила на архиепископията, и на властьта и управлението, което се простира отъ рѣки даже до прѣдѣлитѣ на морето. Срѣдства имаме доволно, при това ние сме се научили да се задоволяваме отъ липса на излишното; колкото до второто, ние *сме твърдѣ слаби, за да запазимъ широката власть.* Но безчисленитѣ грижи и лукавитѣ прѣчки, и вѣчнитѣ пусти тревоги и невъзможность, да се успокоя подиръ злитѣ дни, ето кое суши моитѣ кости и мозъка. Азъ наложихъ мълчание на моитѣ уста. Ти знаешъ, че писмото е говорливо и неосторожно. Защото *отъ моитѣ събратия, съиереи и съепископи сѫ заложени мрѣжи за моитѣ жалби*" (Meursio, 17; Успенскій, Ibid., стр. 56—57). Нарушение на иерархическата дисциплина е сѫществувало и въ епископиитѣ, дѣто е ставала вѫтрѣшна борба между епископа и мѣстното духовенство, както това може да се види въ писмото на Теофилакта до Софийския епископъ (гл. Finetti, 18; Успенскій, Ibid., стр. 50, заб. 1).

взискателенъ, строгъ и често имъ налагалъ *запрѣщение* да свещенослужителствуватъ за извѣстенъ срокъ врѣме, или свиквалъ помѣстенъ съборъ, който да сѫди виновнитѣ епископи. Такива сѫ случаитѣ, напримѣръ, съ Софийския епископъ и съ Липинийската архипископия.[1])

Софийскиятъ епископъ, на когото името не се е запазило, се провинилъ въ слѣднитѣ прѣстѫпления и канононарушения:

1) незаконно отстранилъ единъ старецъ (монахъ) свещеникъ отъ неговия манастиръ и му присвоилъ манастира, като въ сѫщото врѣме му наложилъ *запрѣщение* да свещенослужителствува и го изгонилъ отъ Софийската епархия. Затова архиепископътъ на два пѫти увѣщава епископа да изправи грѣшката си, ала послѣдниятъ не го послушалъ. Тогава монахътъ свещеникъ се отнесълъ до императора, който му издалъ особена грамота за правовладение на манастира. Ала епископътъ не изпълнилъ и тази грамота. „За всички тѣзи обстоятелства, писалъ му Теофилактъ, той (монахътъ-свещеникъ) отново ни моли, щото ние още веднажъ да изпитаме твоята любовь къмъ насъ. Тѣзи, които присѫтствуваха при тази просба, изказаха крайно съжаление, че така е оскърбено нашето достоинство въ дѣлото на този старецъ, и прибавиха, че трѣбва да се взематъ строги мѣрки, щото непослушниятъ да съзнае, колко е опасно да се дава воля на произвола, и да помни, че Богъ е Богъ на реда и подчинението; че не само заради този старецъ трѣбва да се прѣслѣдва за непослушание, но и заради други подобни дѣла, защото, прибавиха, епископътъ се оказва въ много несправедливъ . . . Азъ се рѣшихъ още единъ пѫть да напиша на твоя светость: пощади прѣклоннитѣ години на стареца и го остави да изпусне душа въ манастира, нека той да се ползува и отъ доходитѣ, ако такива има . . . Дълбоко ще ни оскърбишъ, ако не повърнешъ на монаха манастира, който му е даденъ и отъ царя, и ако не го освободишъ отъ запрѣщението. Обвиненията си противъ него прѣдстави на събора, на който ти въ всѣки случай трѣбва да бѫдешъ за дѣлото на *Липения*, което трѣбва да бѫде завършено въ присѫтствието на заинтересуванитѣ въ него лица[2])". Но този пастирски гласъ не билъ чуенъ отъ епископа.

2) Отказалъ да се яви на събора по дѣлото на Липения, въ което, както се вижда, билъ самъ той заинтересуванъ или за-

1) Успенскій, Ibid., стр. 51—52.

2) Finetti, № 17; Успенскій, Ibid., стр. 47—48. Въ случая се говори за Липенийската епископия или епархия, за която подробно говоримъ на друго мѣсто въ I томъ на неиздадената си още История на българ. църква.

мѣсенъ. „Наистина, му писалъ по-сетнѣ Теофилактъ, ти бѣ изпратилъ своето мнѣние, и то би могло да замѣни твоето лично отсѫтствие, но, като го разгледаха внимателно, нѣкои го намѣриха неоткровено и неясно, уклончиво и напълно несъгласно съ Духа, даже повече — оскърбително за събора. Ти говоришъ: „не постановявайте противно на божественитѣ канони и истина, и азъ ще се присъединя къмъ такова благочестиво рѣшение“... Като че твое благочестие изказва подозрѣние, че ние съставляваме канони и се противимъ на истината и взимаме неблагочестиви рѣшения. Ако е така, защо влизашъ съ насъ въ Божия дворъ и да се допирашъ до светилищата . . . И тъй, нѣкои намѣриха твоето мнѣние оскърбително, всички го обявиха за недѣйствително. Обърнаха внимание и на това, че въ писмото си ти падашъ въ противорѣчия, защото, като говоришъ въ началото, че ти не можешъ да присѫтствувашъ на събора по случай на прѣдставлението на арменитѣ (манихеитѣ) въ столицата, мимоходомъ бѣлѣжишъ послѣ, че чакашъ въ темата (областьта, епархията) прѣписчика (на земитѣ) и не желаешъ да оставишъ работитѣ си. Ясно е, че ако желаешъ да прѣдставишъ арменитѣ на императора и затова се отказвашъ да се явишъ на събора, който е свиканъ по искането на канонитѣ и по други извѣстни на тебе причини, то подъ никой начинъ не можешъ да чакашъ прѣписчикъ. Ако ти за очакването на този послѣдния намирашъ за нуждно да останешъ на мѣстото си, за да не прѣтърпишъ нѣкаква имуществена врѣда отъ описването, направено въ твое отсѫтствие, то толкова повече ти трѣбваше да посветишъ врѣмето си за насъ, понеже въ случая страда църковната наредба и божествената полза и заплашва съ най-опасна врѣда“ [1]).

3) Подвъргналъ противоканонично на строго отлѫчване настоятеля (игумена) на манастира Св. Иоанна, както затова писалъ Теофилактъ въ сѫщото си писмо: „Още единъ монахъ отъ българитѣ ни заяви на събора, че ти си лишилъ отъ общение и подвъргналъ на строго отлѫчване събрата му, настоятеля на манастира Св. Иоана; ако това е истина, то такова разпореждане е недостойно за светителското човѣколюбие и трѣбва тутакси да бѫде отмѣнено“ [2]);

4) Билъ въ сношение съ неприятелитѣ на архиепископа, особено съ *иасититѣ*, които били обявени за еретици, и други

1) Finetti, № 18; Успенскій, Ibid., стр. 48—50.
2) Finetti; Ibid; Успенскій, Ibid., стр. 49

подстрекатели на народа противъ архиепископа. За това се досѣщаме отъ двѣ писма на Теофилакта: едно до сѫщия Софийски епископъ, а другото до Керкирския епископъ, които цитирахме по-рано. Въ първото, слѣдъ като обвинилъ епископа, че клеветничилъ противъ него въ Константинополъ, Теофилактъ продължилъ: „повидимому, не е останалъ никой, ни малъкъ, ни великъ, чиито слухове да не сѫ били огласени отъ твоитѣ доноснически противъ насъ рѣчи. Има не малко затова достовѣрни свидѣтели.[1]) А въ второто между друго, е писалъ: „Като възнегодувалъ (Софийскиятъ епископъ) за това, че ние се застѫпихме малко за народа, *разсѣченъ и дробенъ на части*[2]); той ме запече, разсѣче, изпълни съ горесть и напои съ гнѣвъ. Съ една дума, прѣдъ него е на почитъ онзи, *който е казалъ нѣщо или е направилъ противъ църквата;* но за най-низъкъ се почита онзи, който или има общение съ насъ, или по праздницитѣ не ходи въ църква. Самичъкъ той не е удостоилъ съ поклонение Св. Богородица"[3])

5. Наострилъ или възбудилъ противъ архиепископа „епископа на единъ градъ" (безъ да му е казано името), както това се вижда отъ сѫщото писмо до Керкирския епископъ, дѣто Теофилактъ писалъ: „Като възбуди противъ мене епископа на единъ градъ, човѣкъ способенъ на всѣко зло, едвамъ не ме повали въ гроба. Подробно да ви говоря за това е невъзможно отъ липса на разположение. По това дѣло азъ трѣбва да се обърна до императора и пакъ да измѣря всичката Харибда, — тежъкъ и труденъ пѫть. Не мисли, че този пѫть е по-лекъ отъ колкото всички нещастия, каквито азъ прѣтеглихъ и че разрѣшението на затрудненията прѣстава да бѫде неразрѣшимъ вѫзелъ. И не само за това, че епископътъ, който се приближава до военния лагеръ, може да даде поводъ за сѫдби, неблагоприятни за сегашнитѣ зли дни; но и затова, че нашитѣ коне трѣбва да раждатъ три пѫти въ годината, ако ние подаряваме коне на всички, съ които има да водимъ прѣговори, че нашитѣ ливади трѣбва да ни даватъ златни жетви и плодовититѣ (фруктовитѣ) дървета да раждатъ златни плодове. Само тѣзи обстоятелства правятъ нашето отиване въ лагера твърдѣ тежко

1) Meursio, 32; Успенскій, Ibid., стр. 52; ср заб. 1, стр. 1, л. 7.

2) Ibid, стр. 53. Не разбира ли Теофилактъ разпокѫсването на българския народъ подъ двѣ духовни власти — Константинополската и Охридската? За това разпокѫсване на нашия църковенъ и епархиаленъ животъ подробно говоримъ въ I т. на своята история.

3) Ibid., стр. 53.

и затруднително, безъ да обѣщаватъ при това добъръ край. Освѣнъ това, моето слабо тѣло, ти знаешъ, е немощно и неспособно за всѣкакъвъ трудъ, а най-вече къмъ пѫтуване"[1]).

Тѣзи подробности нарочно приведохме, за да се изтъкне по-рельефно онази вѫтрѣшна борба, която нѣкои провинциални епископи сѫ водили срѣщу своя архиепископъ, като сѫ прибѣгвали до всевъзможни срѣдства, като клевети, подстрекателства къмъ военнитѣ, даже и къмъ враговетѣ на църквата, стига да му напакостятъ, или пъкъ да узаконятъ своитѣ произволи, които вършили за свои лични облаги спрѣмо подчиненитѣ си лица и учреждения (манастири и църкви), които архиепископътъ искалъ да подведе подъ защитата на църковнитѣ канони. Забѣлѣжително е, че Теофилактъ къмъ подобни епископи, които сѫ му причинявали смъртелни досади и сѫ му подкопавали пастирския авторитетъ прѣдъ църквата, се отнасялъ твърдѣ осторожно: прѣдупрѣждавалъ ги, молилъ ги, убѣждавалъ ги и само въ краенъ случай прибѣгвалъ къмъ строгоститѣ на законитѣ и канонитѣ. Софийскиятъ епископъ за толкова непослушания, прѣдизвикателства и прѣстѫпления билъ наказанъ съ *запрѣщение да не свещенослужителствува само за 15 дни,* и то съ уговорка: „ако на тебе се покаже, му писалъ Теофилактъ, тежко запрѣщението, то помисли, че и за другитѣ църкви е тежко да нѣматъ архиерейска власть благодарение на твоето отсѫтствие. Защото, ти добрѣ знаешъ, че безъ твоето участие не може да се свърши дѣлото за Липения и че въ овдовѣлитѣ църкви нѣма да бѫдатъ назначени епископи"[2]). При това, архиепископътъ билъ отстѫпчивъ, винаги готовъ на братски съглашения, даже прощавалъ провинившитѣ се епископи, стига тѣ да сѫ прѣнасяли прѣдъ олтара на църквата разкаяние, както е сторилъ, напримѣръ, съ Софийския епископъ, комуто наскоро слѣдъ запрѣщението написалъ: „Ние приемаме (т. е. въ общение = простихме) твое достоинство, свързано, както ти си писалъ, съ тежка болесть и заплашвано съ смърть. Колкото зависи отъ насъ, ние ти разрѣшаваме Святия Духъ, можешъ незабранено да изпълнявашъ всѣко светителско дѣло. Но тъй като запрѣщението е наложено на тебе отъ много братия, което можешъ да видишъ отъ пратенитѣ до тебе съборни опрѣдѣления; то азъ написахъ на епископитѣ въ Струмица и Малешево, покрай

1) Успенскій, Ibid., стр. 51—52.
2) Finetti, № 18; Успенскій, Ibid., стр. 50.

които ще мине твоятъ слуга. Зная, че и тѣ ще приематъ твое достоинство въ общение и ще разрѣшатъ връзкитѣ, които наложиха подъ ржководството на единъ и сжщия Духъ. Ще напишемъ и на останалитѣ, и отъ тѣхъ самитѣ ше узнаешъ мнѣнието имъ. Ние, както казахъ, те освободихме".[1]) Това, обаче, не било проява на слабость или разслабление на властьта, но то издавало само високитѣ дарби на Теофилакта, като отличенъ църковенъ администраторъ и просвѣтенъ архипастиръ, който билъ проникнатъ съ високо християнско миролюбие и хуманность. То още повече го повдигало въ очитѣ на другитѣ.

Дѣлото съ Липенийската архиепископия, което прѣдизвикало да бжде свиканъ съборъ, е тъмно.[2]) Трудно е да се каже, какво е било това дѣло, но отъ частичнитѣ изражения на Теофилакта въ писмата му до Софийския епископъ, може да се сжди, че въпросътъ е билъ по отстранение на Липенийския епископъ за нѣкакви дѣла и замѣстването му съ други. Но то е важно въ друго отношение. То показва, че архиепископъ Теофилактъ строго се придържалъ о колективния, общецърковния гласъ на църквата си при рѣшението на важни въпроси въ архиепископията, т. е. о онзи начинъ на управление, който Източната църква е усвоила още отъ апостолитѣ и въ който винаги строго се е придържала. Съборътъ е билъ свиканъ въ гр. Прѣспа, както това се вижда отъ едно писмо на Теофилакта до Прѣспенския архонтъ Макремволита, комуто между друго е писалъ: „Азъ не съмъ се още съвсѣмъ поправилъ подиръ болестьта но гласътъ на канонитѣ, който ни вика на съборъ, ме повдига отъ постелката и ме подбужда да нося одъра си. Приеми ни въ Прѣспа, дѣто е назначенъ съборътъ" [3]).

Тази тиха административно-просвѣтителна дѣйность на архиепископъ Теофилакта е била на врѣме прѣкжсната отъ появяването на първото кръстоносно опълчение въ 1096 г. Кръстоносцитѣ, неорганизирани, недисциплинирани и неснабдени съ никакви продоволствени припаси за дългъ походъ, причинили голѣми опустошения и грабежи на населението, дѣто минали, особено по пжтя отъ Нишъ за Пловдивъ, дѣто починалъ и единъ отъ главнитѣ имъ прѣдводители Валтеръ Старши.[4]) Тѣ

1) Meursio, № 32; Успенскій. Ibid., стр. 52.
2) Актоветѣ на този съборъ не сж се запазили, или още не сж открити.
3) Meursio, 53; Успенскій, Ibid., стр. 48, заб. 1.
4) Робертсонъ, Исторія христианской церкви, т. II, стр. 75.

гледали на мѣстното християнско население като на еретическо, а на храмоветѣ му—като на еретически домове, за което често си позволявали да ги поругаватъ и оскверняватъ. И християнското население отъ своя страна гледало на кръстоносцитѣ като на „папини люде" и закоренѣли еретици. Това още повече увеличавало религиозния фанатизмъ на кръстоносцитѣ и мѣстнитѣ населения и правило неизбѣжни кървавитѣ стълкновения, доходещи често до голѣми жестокости, за които писалъ и архиепископъ Теофилактъ на епископа на Керкира: „Нашествието или прѣминаването на французитѣ, писалъ Теофилактъ, незная какъ и да ти обясня, е погълнало всичкото наше внимание и така всички насъ е обхванало, че ние не можемъ да дойдемъ въ себе си. Така се опихме ние отъ горчивата чаша и издържахме неестествения екстазъ! Тази е първата причина, *която е свързала моя езикъ*. Втората причина се заключава въ това, че нѣмахме надеждень писмоносецъ. Защото мнозина сѫ готови да взематъ писмото, но да го отнесатъ и врѫчатъ на адресанта, сѫ лѣниви.[1]) Но постепенно и съ *френскитѣ насилия* ние се свикнахме и по-леко отъ колкото по-напрѣдъ прѣнасяме ужаситѣ (врѣмето е добъръ учитель на всичко), и почваме да дохождаме въ себе си, и като се ползваме отъ добъръ писмоносецъ, отваряме нашитѣ уста" . . .[2]). Тѣзи затруднения несъмнѣнно сѫ заставили Теофилакта да отклони и просбата на протосикрита Григория Каматира[3]) да обучава и възпитава сина му Тодора, като при това го посъвѣтвалъ да изпрати сина си въ Лариса: „Ако искашъ да видишъ въ него изкусенъ управитель на колесница, писалъ Теофилактъ, не се труди да го държишъ въ нашата тѣсна Македония, но го прати въ Лариса. Тесалия, особено Фарсалската долина, е най-удобна страна за тѣзи упражнения. Ако дойде при насъ, той нѣма да достигне блѣскави успѣхи нито въ другитѣ науки, нито даже въ геометрията. Азъ забравихъ всичкитѣ науки подъ удара на прѣнесе-

1) Това показва, че въ Византия пощенската служба е била твърдѣ неуредена. Архиепископътъ си служилъ съ частни куриери, а най-вече съ брата си Димитрия.

2) Finetti, 11 ; Успенскій, Ibid., стр. 11.

3) Григорий Каматиръ е билъ твърдѣ довѣрено лице на императора Алексѣя Комнина и заемалъ висока държавна длъжность (въ началото на XII в. или въ втората половина отъ царуването на Алексѣя и при сина му Иоанна, — гл. Nikitas Acomin., p. 13 ed. Bonn), която съотвѣтствувала на длъжностьта държавенъ секретарь, както това е разяснено отъ самия Теофилактъ въ писмото му до Каматира (гл. Meursio, № 71 ; Успенскій, Ibid., стр. 13 на приложението).

нитѣ нещастия. Сега той може да усвои у насъ само пѣнието и да управлява хоръ, но това изкуство е пригодно само за нашето съсловие".[1]) Все сѫщитѣ затруднения сѫ го прѣдизвикали да мисли за безопасностьта и на своитѣ съчинения: „Вардариститѣ ме убѣдиха да пратя моитѣ съчинения, писалъ Теофилактъ въ сѫщото си писмо, на всечестния синъ на протостратора, който е усвоилъ отъ баща си разположение къмъ просвѣщението"[2]).

При всичкитѣ прѣвратности въ живота[3]), архиепископъ Теофелактъ е написалъ на гръцки езикъ миожество съчинения, които могатъ да бѫдатъ подраздѣлени: 1) на *екзегетически* или *тълкувателни;* 2) на *поучително-възпитателни;* 3) на *исторически;* и 4) на *полемически* или *изобличителни.*

Къмъ екзегетическитѣ или тълкувателнитѣ съчинения принадлежатъ тълкуванията на цѣлия Нови завѣтъ на Св. Писание, освѣнъ Апокалипсиса, и малкитѣ пророци на Вехтия завѣтъ. Тълкуванията на Евангелието сѫ били снабдени съ прѣдисловие за всѣки евангелистъ и сѫ били прѣведени на български въ началото на XIII в.[4]). *Къмъ поучително-възпитателнитѣ принадлежатъ* слова и поучения съ църковенъ характеръ, една рѣчь къмъ императора Алексѣя Комнина и единъ трактатъ за царското възпитание подъ заглавие „Иже во святихъ отца нашего Ѳеофилакта Болгарскаго о царскомъ воспитаніи къ Константину Парфирородному"[5]). Послѣднитѣ двѣ съчинения сѫ били написани по всѣка вѣроятность въ Константинополъ. Въ рѣчьта къмъ императора, произнесена споредъ обичая на Богоявление, Теофилактъ говори за борбата на Византия съ печенѣгитѣ и за сключването на миръ съ тѣхъ; а тѣзи събития сѫ се случили по описанието на Анна Комнина

---

1) Meursio, № 71; Успенскій, Ibid., стр. 12—13 на приложението.

2) Ibid., стр. 12.

3) А доколко тѣ сѫ били тежки и сѫ спъвали неговата обществена дѣйность се вижда и отъ писмото му до епископа Семнъ, въ което Теофилактъ между друго, дума: „Азъ така съмъ зашемеденъ отъ моитѣ и обществениитѣ бѣдствия, че не зная, кѫдѣ да диря успокоение. Сатаната е завладѣлъ изведнажъ всички чиновници. Наистина, не за защита всѣки отъ тѣхъ носи мечъ, но за да убива, унищожава и лишава дѣцата отъ родители". Finetti, № 15; Успескій, Ibid., стр. 44, заб. 1.

4) Тълкуванията на Евангелието сѫ издадени отъ Казанската духовна академия въ 1855 г. подъ заглавие „Благовѣстникъ". Тѣ сѫ снабдени и съ кратькъ биографически очеркъ за архиепископъ Теофилакта. За българ. имъ прѣводъ говоримъ на пространно въ II т. на неиздадената си още Истор. на българ. църква. Ср. Голубинскій, Крат. очеркъ, стр. 42.

5) Вж. за този трактатъ стр. 162, заб. 4.

между 1086—1090 г. Слѣдователно рѣчьта е могла да бжде произнесена между 1089—1090 г. Въ нея архиепископътъ е възхвалилъ въ напищени и високопарни думи мждрото управление на Алексѣя Комнина, особено сключването му миръ съ печенѣзитѣ, слѣдъ който „земледѣлецътъ спи и види безметежни сънища, благодарение на твоето (на императора) бдѣние". По-нататъкъ ораторътъ се обръща съ въпросъ къмъ императора и императрица Ирина за неотложното провъзгласяване за прѣстолонаслѣдникъ малкия синъ на Алексѣя, Иоанна: „Защо не опрѣдѣлишъ за царь царствения си синъ, но отлагашъ желаемото провъзглашение?" Този въпросъ архиепископътъ е могълъ да зададе на императора, безъ да прѣдизвика въ него негодувание, само когато той е билъ прѣдварително рѣшенъ. А това е станало около 1092 г., която се счита за първа отъ царуването на Иоанна; слѣдователно и отъ този въпросъ заключаваме, че рѣчьта е била произнесена между 1088 (годината на раждането на царевича) и 1092 г. Теофилактъ, като бивши началникъ на риторическата школа, завършилъ рѣчьта си съ благопожеланието: „Азъ сега, дѣца мои, поставихъ основата на драгоцѣнната одежда на царското благохваление, а вие сте длъжни да изтъчете на нея своята ткань. Азъ за това ви прѣдадохъ и своето изкуство, щото драгоцѣнната одежда да бжде повече пъстра и съвършена" [1]). Къмъ *историческитѣ* съчинения на Теофилакта принадлежатъ житие на 15 псиверисполски мжченици, въ което сж помѣстени твърдѣ цѣнни свѣдения за първия периодъ на Българската църква[2]), житие на Св. Климента Велически[3]), животътъ и дѣянията на царь Петра; разговоръ за при-

1) Theophylacti Oratio in Alexium Comnenum: Migne, Patrol., series graeca t. 126, p. 293—305. Васильевскій, Византія и Печенѣги, стр. 314—315, дѣто е изказана и мисъльта, че Теофилактъ произнесълъ тази рѣчь, прѣди да бжде българ. архиепископъ. Затова ср. стр. 162, заб. 4.

2) Migne, Patrol., t. 126.

3) Вороновъ, Кирилъ и Методій, стр. 111—139; Григоровичъ. Путешествіе по Европейской Турціи; но Голубинскій, Крат. Очеркъ, стр. 43 отхвърля авторството на Теофилакта, като „несправедливо". Сжщото е сторилъ и покойниятъ Дриновъ, Истор. Прѣгледъ на Българ. църква. стр. 65, дѣто учениятъ професоръ дума: „За грѣцкото житие на Св. Климента се пише, че е съчинено отъ Теофилакта. Но въ това житие срѣщаме слѣднитѣ думи: „Св. Климентъ имаше до 3500 ученици, съ които повече и прѣкарваше врѣмето си; ние, които всѣкога се намирахме при него, ние никога не го видѣхме да стои празенъ" . . . Ясно е, че тъй може да пише за Св. Климента само неговъ съврѣменникъ, но никакъ не Теофилактъ, който е живѣлъ около 200 години послѣ. По това може да се сжди, че реченото житие го е съчинилъ нѣкой отъ ученицитѣ Климентови, а Теофилактъ го е само прѣвелъ отъ български на грѣцки". Това би било твърдѣ добрѣ, ако можеше да се докаже, че Теофилактъ е знаялъ книжния български езикъ. При това цитираното мѣсто могло да бжде заето отъ нѣкои стари ржкописи или източници, каквито Теофилактъ несъмнѣнно е ималъ подъ ржка при съставянето на Климентов. житие. Това житие е прѣведено и на български отъ покойния Матова подъ редакцията на професоръ Дринова.

родата, посветенъ на сѫщия царь[1]); житие или статия за Свв. Кирила и Методия, откѫслеци отъ която се намиратъ въ единъ гръцки рѫкописенъ сборникъ, принадлежещъ на Св. Горския манастиръ Иверъ[2]). Къмъ *полемичнитѣ* съчинения принадлежи изобличителното му послание къмъ латинцитѣ подъ заглавие „Заблужденията на латинцитѣ", за което говорихме по рано[3]). Но съ тѣзи произведения надали се е изчерпвала литературната дѣйность на Теофилакта. Като се има прѣдъ видъ неговата висока и всестранна ученость, както и неговата неуморна енергия къмъ трудъ, може съ положителность да се каже, че той е написалъ много повече произведения, но тѣ още или не сѫ открити или не сѫ издадени, както напримѣръ житието на царь Петра, разговора съ природата и житието или статията за Свв. Кирила и Методия. Къмъ литературната му дѣйность трѣбва да прибавимъ и *писмата* му, на брой до 130, написани по поводъ на разни църковни нужди до разни високопоставени лица на византийската свѣтска и църковна иерархии и отъ които ние нѣкои приведохме по рано[4])

Но тази разнообразна, многосложна и съпрежена съ много затруднителни обстоятелства дѣятелность най-послѣ подкосила здравето на архиепископа на Българската църква, което било и така разклатено при слабото му тѣлосложение, както той се оплака въ нѣкои свои писма, напримѣръ, въ писмата до архонта на Прѣспа[5]), или до епископа на Керкира[6]). Той къмъ 1107 или 1108 г. вече се оплакалъ за разстроеното си здраве: „мѫчи ме треска, писалъ Теофилактъ на придворния докторъ Михаила Пантехна, обсажда ме суха кашлица, безъ къртене и хроническа болесть въ хълбока. Но най-главното ми бѣдствие—това е постоянната и безутѣшната тѫга за народа и църквата, която ме хвърля въ разни страни. Въ Охрида ме стрѣлятъ отъ Главеница, отъ Видинъ, отъ Стланица . . ."[7]). Подъ сѫщитѣ впечатле-

1) Тѣзи съчинения на Теофилакта не сѫ още издадени, но тѣхъ е видѣлъ и челъ Fabricii, Bibl gracc. ed. Harles, VII, p. 598: ср. Филаретъ, Св. Юж. Слив.

2) Григоровичь, Очеркъ Путешествія по Европейской Турціи, изд. II, стр. 17.

3) Ср. стр. 171.

4) За издаването на писмата вж. стр. 176. 4, заб. г. Професоръ Васильевскій, Византія и Печенѣги, стр. 309 твърди, че писмата на Теофилакта били написани между 1091—1108 г.; но ние не можемъ да се съгласимъ съ първоначалната дата, защото се срѣщатъ писма, написани до или прѣзъ 1084 г., както това доказахме по-рано (вж. стр. 162, заб. 4). По-добрѣ ще бѫде, ако приемемъ, че писмата сѫ били написани между 1084—1108 г., прѣзъ което врѣме Теофилактъ е билъ и архиепископъ въ България.

5) Meursio, 53; Успенскій, Ibid., стр. 48, заб. 1; стр. 190, заб. 3.

6) Meursio, 27; Успенскій Ibid., стр. 54;

7) Finetti, 7; Успенскій, Ibid., стр. 54; ср. Anna Comnena, ap. Migne, Patrol., t. 131, p. 884.

ния той е писалъ и на царева докторъ Никита: „Много причини ме заставятъ да се стремя къмъ Васъ, но ме задържатъ два потока. Единътъ е общъ и епидемически (болезнени припадъци, за които и въ прѣдидещето си писмо Ви явихъ); другиятъ — съсѣдната рѣка, която на старогръцки се нарича Аксия, а на новия и варварския — Вардария. Тази рѣка, която протича прѣзъ много планини, е придошла отъ топещитѣ се снѣгове и неможе да се прѣмине нито пѣша, нито съ конь; на нея нѣма мостове заради проклетитѣ рѣчни мита, и може да се мине прѣзъ нея само по едно дърво. Тази душегубка, спередъ мене, трѣбва да прѣдаде на рѣката трето име: азъ би я нарекълъ Ахеронъ. Защото животътъ на всѣкиго, който ѝ се довѣрява, виси на косъмъ. Азъ пращамъ до васъ моя братъ, когото не може да задържи никаква опасность“ [1]). Но щомъ минала опасностьта, той напусналъ Охрида[2]) и веднажъ за винаги се простилъ съ епископията си, като заминалъ за Солунъ, съ надежда въ всѣки случай наново да се повърне въ Охрида. Отъ Солунъ Теофилактъ е написалъ още нѣколко, може да се каже прѣдсмъртни писма до императорския докторъ Никола Калликла, епископа на Китра и др. На първия той е писалъ: „Въ Солунъ очаквамъ напълнение, а въ църквата (архиепископскитѣ помѣстия) владѣе пустота. Това и другото ме отслабва и мѫчи. Притежаваме една кѫщица, въ която понѣкога отиваме и складираме необходимитѣ си нѣща. Нея замислятъ да напълнятъ нѣкои отъ привърженицитѣ на моя господинъ Пансеваста. Постарай се да възпрѣпятствувашъ на завладѣнието. Защото е ужасно, да се даде моята кѫща дру-

1) Menrsio, № 55; Успенскій, Ibid., стр. 54—55.

2) Успенскій, стр. 55, заб. 3, мисли, че напущането на Охридъ отъ Теофилакта се ускорило отъ възстанието, което се случило прѣзъ пролѣтьта и за което Теофилактъ е писалъ на магистра Иоанна Пантехна (гл. Meursio, № 65; Успенскій, Ibid., стр. 19—30 на приложението). Но това възстание, за което говори Теофилактъ, надали е било прѣзъ 1107—1108 г., както това може да се заключи отъ самото писмо до Пантехна, въ което Теофилактъ нищо не говори за своята болесть; когато напротивъ той говори за потушението на възстанието отъ протостратора Михаила, и той, идейки отъ къмъ море, въ Солунъ съ неудържима стремителность се стремилъ да замине за Охридъ: „Азъ, като дойдохъ въ Солунъ, писалъ Теофилактъ, ако намѣрѣхъ Дедана, щѣхъ да си направя крилѣ и щѣхъ да полетя и да се спусна въ Охридъ! И тъй, отивамъ съ кираджийски (наемни) коне“. Така могълъ да пише само човѣкъ здравъ и пъленъ съ енергия за работа, а не на прѣдсмъртното легло, както прѣдставляватъ Теофилакта други негови писма, написани отъ Солунъ прѣзъ 1107—1108 г., за които говоримъ по-долу. Затова ние отнесохме това възстание къмъ врѣмето на норманскитѣ нахлуваиия (гл. л. 2, стр. 4). Така че по-вѣрно ще бѫде, че Теофилактъ е напусналъ Охридъ по здравословни причини, или се готвилъ да отиде въ столицата да лѣкува разстроеното си здраве, което е съгласно и съ съдържанието на писмата, писани отъ Солунъ.

гиму, а азъ да чукамъ по чуждитѣ врати. Ако се обърнатъ нашитѣ съ просби противъ тѣзи притѣснения, съдѣйствувай имъ съ слово и съ думи"[1]). А на епископа на Китра (старата Пидна) писалъ: „Тукашното ми прѣбивание ми се харесва, до сега поне всичко отива добрѣ. Да, бѣха силни колебания, и за мене щѣше да бжде по-добрѣ, да отидѣхъ въ столицата, та тамъ да се погрижа за моето тѣло, и да настаня моитѣ близки вънка отъ всѣкакви изпитни, въ особености моя братъ, единствената искра на моето утѣшение . . .", като се оплакалъ отъ липса на лѣкарства[2]). Но надеждата му да се върне въ Охрида не се сбжднала. Наскоро слѣдъ това той починалъ[3]).

ПРИТУРКА

къмъ статията „Охридски архиепископъ Теофилактъ".

Възвание на императора Алексѣя I Комнина до „всичкитѣ страни" на западнитѣ християни въ 1091 год.

„Свещената история на гръцкитѣ християни е силно стѣснена отъ *печенѣгитѣ* и *турцитѣ;* тѣ я грабятъ ежедневно и отниматъ нейнитѣ области. Убийствата и поруганията на християнитѣ, ужаситѣ, които при това се извършатъ, сж неизличими и толкова страшни за духа, че сж способни да възмутятъ и самия въздухъ. Тѣ (т. е. турцитѣ) подлагатъ на обрѣзане дѣцата и християнскитѣ юноши, като изливатъ кръвьта отъ обрѣзането въ купела на християнското кръщение. Тѣ изнасилватъ женитѣ и дѣвицитѣ християнски прѣдъ очитѣ на майкитѣ имъ, които при това заставятъ да пѣятъ гнусни и развратни пѣсни. Надъ отроцитѣ и юношитѣ, надъ робитѣ и благороднитѣ, надъ клирицитѣ и монаситѣ, надъ самитѣ епископи тѣ извършатъ мерзки гнусотии на содомски грѣхъ. Почти всичката земя отъ Иерусалимъ до Гърция и всичка Гърция съ горнитѣ (азиятскитѣ) области, главнитѣ острови, като Хиосъ и Мителинъ, и много други острови и страни, безъ да се изключва и *Тракия,* сж изложени на тѣхното нашествие. Остава единъ Константинополъ, но тѣ заплашватъ въ най-скоро врѣме и него да отнематъ, ако

---

1) Meursio, № 56; Успенскій, Ibid., стр 55.
2) Meursio, 58; Успенскій, Ibid., стр. 55.
3) Точно датата за смъртьта на Теофилакта е неизвѣстна. Благовѣстникъ, 1855, кратката биография; Галубинскій, Крат. Очеркъ, стр. 42—43; ср. Успенскій, Образованіе втораго болгар. царства, стр. 2 и 54.

не се яви бърза помощь отъ вѣрнитѣ латински християни. Пропантида вече е покрита съ 200 кораби, които били принудени да построятъ угнетенитѣ (мало-азийски) гърци: по този начинъ Константинополъ е изложенъ на опасность *не само отъ сушата*[1]), но и отъ морето. Азъ самъ, облѣченъ съ императорски санъ, не виждамъ никакъвъ изходъ, не намирамъ никакво спасение: азъ съмъ принуденъ да бѣгамъ прѣдъ лицето на турцитѣ и печенѣгитѣ, като оставамъ въ единъ градъ, до като тѣхното приближение не ме застави да търся убѣжище въ другъ.

„И тъй, въ името на Бога и на всички християнски провъзвѣстници, умолявамъ ви, войни на Христа, които и да сте, бързайте на помощь на мене и гърцкитѣ християни. Ние се прѣдаваме на вашитѣ ржцѣ; ние прѣдпочитаме да бждемъ подъ властьта на вашитѣ латини, отъ колкото подъ игото на *езичницитѣ*. Нека Константинополъ стане по-добрѣ вашъ, отъ колкото на турцитѣ и печенѣгитѣ. За васъ трѣбва да бжде така сжщо скжпа светинята, която украшава града на Константина, както тя е скжпа за насъ. Орждията на нашето спасение, орждията на мжченията и смъртьта на Изкупителя, търновиятъ вѣнецъ, който е билъ възложенъ на главата Му, тръстьта, която той е държалъ въ ржката си, часть отъ кръста, на който Той е билъ разпънатъ, и други многочислени мощи на светиитѣ, апостолитѣ и мжченицитѣ, като главата на Иоанна Кръстителя, нетлѣнното тѣло на първомжченика Стефана, — всичко това не трѣбва да стане плячка на езичницитѣ, защото това ще бжде велика загуба за християнитѣ и тѣхно осжждане.

„Ако свръхъ очакваното васъ не въодушевява мисъльта за тѣзи християнски съкровища, то азъ ви напомнямъ за безчисленитѣ богатства и скжпоцѣнности, които сж събрани въ нашата столица. Съкровищата само на константинополскитѣ църкви въ сребро, злато, бисери и скжпоцѣнни камъни, въ копринени ткани, могатъ да бждатъ достатъчни за украшения на всички църкви на свѣта. Но богатствата на Софийския храмъ могатъ да надминаватъ всички тѣзи съкровища, взети наедно и да се равняватъ само съ богатствата на Соломоновия храмъ[2]). Нѣма

---

[1]) Отъ къмъ суша Константинополъ се е обсаждалъ отъ печенѣгитѣ, които се силили да се съединятъ съ турцитѣ въ Мала-Азия.

[2]) Всичкитѣ тѣзи богатства, за които говори императорътъ, сж били вече взети отъ него съ съгласието на духовенството и съ обѣщание, че ще ги повърне слѣдъ войната, но Алексѣй не успѣлъ да ги повърне, съ което възбудилъ противъ себе си столичното духовенство.

какво да се говори за онази неизброима хазна, която се скрива въ влагалищата на старитѣ императори и знаменититѣ гръцки велможи.

„И тъй, бързайте съ всичкия вашъ народъ (gente), напрегнете всичкитѣ усилия, щото такива съкровища да не попаднатъ въ ржцѣтѣ на турцитѣ и печенѣгитѣ. Защото, освѣнъ това безконечно число, което се намира въ прѣдѣлитѣ на империята (т. е. войни или годни за оржжие), очаква се ежедневно 60-хилядна тълпа. Ние не можемъ да се облегнемъ и на тѣзи войски, които оставатъ у насъ, тъй като и тѣ могатъ да бждатъ съблазнени отъ надеждата за общъ грабежъ [1]). И тъй, дѣйствувайте, докато имате врѣме, щото християнското царство, и което е още по-важно, Гробътъ Господенъ—да не бждатъ за васъ изгубени, за да получите не осжждане, но вѣчна награда на небесата" [2])

Западъ, който слушалъ чести разкази за турскитѣ насилия отъ своитѣ поклонници по св. мѣста, билъ дълбоко покъртенъ отъ разкриването на страшната картина на близкия изтокъ. И тогава на западъ почнали да се слушатъ гласове за кръстоносенъ походъ въ името на Христа и християнството за защита на Византия и Константинополъ, но такъвъ не се състоялъ. Западнитѣ народи, особено рицарското съсловие, имали много основания да не вѣрватъ въ прѣхваленитѣ несмѣтни богатства на императора и Константинополъ. При това и опасностьта на врѣме е минала.

Печенѣгитѣ се оттеглили отъ Константинополъ и по р. Герба (Марица) плячкосвали страната, като се стремили къмъ югъ, за да се присъединятъ съ турцитѣ, които правили усилия, да прѣминатъ на полуострова. За тѣхното смазване били повдигнати всички народи въ Македония и Тракия. Сборниятъ пунктъ на това народно опълчение билъ опрѣдѣленъ гр. Еносъ (при устието на р. Гебра), дѣто дошълъ и самъ императоръ Алексѣй. Тамъ се явили и печенѣгитѣ и половцитѣ. Послѣднитѣ

---

1) За кои народи, толкова неблагонадежни, говори императорътъ? — Трудно е да се каже съ сигурна положителность; но може да се допусне, че въ случая рѣчь иде за славянскитѣ подданици на императора, а най-вече българитѣ, отъ които императора ималъ много основания да се страхува, понеже много отъ тѣхъ дѣйствували вече наедно съ печенѣгитѣ, напримѣръ въ Пловдивската богомилска буна.

2) Martene et Durand, Amplissima Collectio, t. I, pag. 572; Guiberti abbatiss. Meriae de Novigento gesta. Deiper Francos: Migne, Patrol. latin., t. 156; p. 603; Васильевскій, Византія и Печенѣги, въ Ж. М. Н. Пр., часть 164, стр. 325 — 328. дѣто сж направени и сравнения на двата текста — гръцкия и латинския на възванието.

императорътъ сполучилъ да привлѣче съ ласки и скѫпи подаръци. Така разкѫсани неприятелитѣ, печенѣгитѣ били поголовно разбити на 29 априлъ 1091 г. Останалитѣ живи печенѣги, били взети въ плѣнъ и поселени въ Мъгленската епархия, дѣто приели манихейското и богомилското учение, а половцитѣ се върнали назадъ, съ което и спасили империята. Слѣдъ това били прогонени повечето съ интриги и подкупи и азиятскитѣ турци [1]).

Наистина половцитѣ (куманитѣ) слѣдъ четири годинъ (въ 1095 г.) наново се явили на Балканския полуостровъ, водени този пѫть отъ гръцкия самозванецъ и претендентъ на императорския прѣстолъ Константинъ Диогеновичъ, за когото разказва Теофилактъ [2]) и Анна Комнина [3]); но съ това нашествие Византия лесно се разправила. Императоръ Алексѣй посрѣщналъ неприятелскитѣ пълчища при гр. Анхиялъ, а своитѣ воеводи Никифора Меласияна и Георгия Палеолога съ силни отреди пратилъ около гр. Верия (Стара-Загора). Слѣдъ малко билъ завзетъ и гр. Терми (Бургазъ), дѣто императорътъ оставилъ двамата си воеводи Татикия и Кантакузина, а самъ той завилъ къмъ Одринъ, дѣто очаквалъ неприятеля, който завзималъ градоветѣ *Голое* и Диямполъ (Ямболъ). Но прѣдъ самия бой Константинъ Диогеновичъ билъ взетъ въ плѣнъ съ хитрость, а съюзницитѣ му — половцитѣ се прѣдали на грабежи и опустошения. Тази разнебитеность на неприятеля дала възможность на византийцитѣ, да нанесатъ страшно поражение на половцитѣ: 7000 били изклани, 3000 взети въ плѣнъ, а останалитѣ избѣгали на сѣверъ [4]).

Подиръ това се появилъ първиятъ кръстоносенъ походъ въ 1096 г., слѣдъ който за империята настанали сравнително спокойни и честити врѣмена.

---

1) Васильевскій, Византія и и Печенѣги, стр. 288.
2) Migne, Patr. greac., t. 126, p. 297.
3) Anna, t. X, p. 272.
4) Васильевскій, Византія и Печенѣги, стр. 288.

Изъ праисторията на България.

Отъ Анастасъ Д. Чилингировъ.

Праисторическо селище въ с. Кремиковци, Софийско.

На 19 километра сѣверо-източно отъ София се намира село Кремиковци, разположено отъ двѣтѣ страни на една малка рѣкичка, която тече отъ сѣверо-изтоко-сѣверъ къмъ юго-западо-югъ и никога не прѣсъхва. Двѣтѣ части на селото сѫ слабо наведени къмъ коритото на рѣката, а източната е наведена малко и къмъ юго-западъ. На тази послѣднята, която е защитена отъ сѣвернитѣ и сѣверо-източнитѣ студени вѣтрове, чрѣзъ масива на Мургашъ, прѣзъ миналата ваканция намѣрихъ останки отъ праисторично селище.

По своето положение това праисторично селище наподобява открититѣ селища при селата Борисово и Мехмеди въ България[1]), Ябланица, Мали Друмъ и Чаршия въ Сърбия[2]), Ердели въ юго-източна Унгария[3]) и Троя въ Мала Азия[4]).

Селището заима доста голѣмо пространство. Като сѫдимъ по многото културни останки, можемъ съ положителность да твърдимъ, че то е било твърдѣ голѣмо праисторично живѣлище. Отъ него е била заета цѣлата срѣдня часть на селото, отъ дѣсната страна на рѣката, дѣто пада и основното училище. Къмъ него трѣба да причислимъ и нивитѣ до селото, отъ дѣсната страна на пѫтя отъ София за Кремиковския манастиръ, надъ и подъ междуселския пѫть отъ с. Кремиковци за с. Сеславци. Съ положителность да се очертаятъ истинскитѣ му граници е невъзможно безъ систематични разкопки и сондажи.

Културниятъ слой е разположенъ върху наносъ. По брѣга на рѣката той е доста ясенъ и дебелъ, като на мѣста достига

---

1) Гледай „Додатак'а" на „Старинар", 1906 стр. 3 и 10.

2) Гледай d-r Muloje M. Bacuh „Прилози ка решаваньу тројанских проблема" у кн LXX на Глас стр. 164 и нататъкъ.

3) На сѫщото мѣсто стр. 166.

4) На сѫщото мѣсто стр. 166.

до 1—1½ метра дебелина. Ако трѣба да се слуша населението, което е имало възможностьта, да изпита дебелината му, когато го е разкопавало съ разни цѣли, трѣба да приемемъ, че той на мѣста е достигалъ и до 2, даже и повече метра. Така напримѣръ, когато копали за основитѣ на училището, пръстьта до 1·50—2·00 метра дълбочина била пепелява и нездрава и изъ нея се намирали разни изострени камъчета, парчета отъ кременни орждия*), сждове, както и такива отъ кюпове до 5 с. м. дебели, тухли (?), парчета отъ кости и рога отъ сърни и отъ елени и др. Тукъ е била открита сжщо и една варница (?). За подобни находки ми разправяха всички селени, които живѣятъ въ района на праисторичното жилище, както и притежателитѣ на нивитѣ до селото.

За находки отъ мѣдь, бронзъ или желѣзо никой нищо не ми каза.

Сега нека опиша културния материалъ отъ тукъ, който можахъ да открия и прибера прѣзъ врѣме на моитѣ нѣколко екскурзии.

Орждия отъ камъкъ.

Споредъ разказитѣ на населението, въ голѣмо изобилие тукъ сж се намирали изострени сини камъчета, нѣкои отъ които имали и дупки за дръжки, но, като непотрѣбни, селянитѣ ги захвърляли. При все това, отъ тѣхъ можаха да се събератъ нѣколко такива. За описанието имъ се водя по Hubert Schmidt'овата класификация на траянскитѣ каменни орждия.[5])

Калъпестъ камененъ сатъръ.

Фиг. 1 а, б прѣдставя въ ширъ (а) и въ дебелина (б) единъ фрагментиранъ, доста добрѣ загладенъ по повърхностьта си калъпестъ сатъръ (Schuhleistenformigen Steinhacken), острието на който не е запазено, съ размѣри 152 × 70 × 26. Горниятъ му край е тѣсно закржгленъ. Отличава се по своята незначителна, сравнително съ другитѣ сатъри отъ сжщия видъ, дебелина и голѣма ширина.

---

*) Не е чудно отъ тѣзи кремъни селото да носи и името си, още повече че, тука на кремъка казватъ „кремикъ". Споредъ околното население, въ цѣло Софийско само въ нивитѣ отъ източната страна на с. Кремиковци се намиралъ „шуменски" кремъкъ.

5) Hubert Schmidt. Heinrich Schliemann's Samminng Trojanischer Altertümer. Berlin. 1902 стр. 271 и нататъкъ.

Подобни сатъри освѣнъ въ Троя[6]) (само два) сж намѣрени въ Ябланица[7]), Бутмиръ[8]), Burzernlande[9]) и др. мѣста. Споредъ д-ръ М. Васичъ тѣ се смѣтатъ характеристични за неолитичнитѣ селища въ Дунавската долина[10]), а споредъ Götze — тѣ иматъ „европейска форма" и сж отъ голѣмо значение за познаването отношенията между Троя и праисторична Европа.[11])

Фиг 1 а.

Фиг. 1 б.

Каменни длета.

Фиг. 2 а, б и 3 а, б прѣдставятъ фрагменти отъ каменни длета въ ширъ (а) и въ дебелина (б) много добрѣ полирани по

Фиг. 2 а.

Фиг. 2 б,

Фиг. 3 а.

Фиг. 3 б

повърхностьта си съ размѣри 106 × 51 × 26 и 78 × 56 × 32, отличающи се по своята дебелина и масивность. При употрѣ-

6) W. Dorpfeld. Ilion und Troja. 1902 стр 372 фиг. 319.

7) D-r M. Bacuh. Прилози ка решаваньу тројанских проблема Таб. II фиг. 3-а.

8) M. Hoernes. Die Neolithische Station von Butmir 1895. Книга I. Таб. XVII. фиг. 27 и 28.

9) Julius Teutsch Prähistorische Funde aus dem Burzenlande. Въ Mittheilungen der Anthropologischen Geselschaft in Wien XXX Band, Heft VI 1900 фиг. 184 стр. 200.

10) D-r M. Bacuh. Прилози . . . стр. 169.

11) W. Dörpfeld. Ilion und Troja стр. 372.

бението горниятъ имъ край навѣрно е чуканъ съ дърво или дървенъ чукъ, слѣдствие на което е дребно обчуканъ. Слѣди отъ триене намираме по ржбоветѣ на долния силно изхабенъ край на фиг. 3.

Каменни тесли.

Фиг. 4 а, б прѣдставя трижгълна каменна тесла, въ ширъ (а) и въ дебелина (б) много внимателно угладена по повръхностьта си, съ размѣри 106×47×23.

Фиг. 4 а.

Фиг. 4 б.

Фиг. 5 а.

Фиг. 5 б.

Подобни форми сж намѣрени въ Aspis[12]), Gordion[13]), Butmir[14]), въ наколнитѣ постройки на Attersee (Горня Австрия)[15]) и

Фиг. 6 а.

Фиг. 6 б.

Фиг. 7 а.

Фиг. 7 б.

др. Троянскитѣ форми, които често биватъ добрѣ угладени, сж отъ II—V слойове (малко по-късно или по-рано).

12) Wilhelm Vollgraff. Les établissements prehistoriques de L'Aspis въ Correspondance Hellenique 1906. Heft I—II стр. 39 ф г. 69.

13) Gustav Körte und Alfred Körte. Gordion. 1904 стр. 174 фиг. 156.

14) Butmir кн. I, таб. XVI, фиг. 4, таб XVIII, ф г. 3.

15) D. r M. Much. Kunsthistorischer Atlas. Таб. XIV, фиг. 1 и 2.

Фиг. 5 а, б и 6 а, б — каменни тесли, съ трапезоидна форма въ ширъ (а) и въ дебелина (б) и размѣри 71×49×16 и 74×38×10, много добрѣ загладени.

Подобни находки ни сж извѣстни отъ Дриново[16]), Сеидъ[17]), Винчи[18]), Сѣверна Австрия[19]). По своята форма много наподобяватъ метални форми.[20])

Фиг. 7 а, б прѣдставя цилиндричо каменно орждие, навѣрно длѣто, съ форма на рѣзенъ; по формата си то ясно се отличава отъ описанитѣ по горѣ; има размѣри 70×22×17.

Подобни находки имаме изъ свайнитѣ постройки на Attersee[21]), Lengyel (Унгария)[22]), както и изъ Aspis[23]); послѣдната и отъ двѣтѣ страни е изострена.

Фиг. 8 прѣдставя двѣ каменни орждия отъ по малъкъ размѣръ; по формата си тѣ сжщо се отличаватъ отъ описанитѣ по-горѣ.

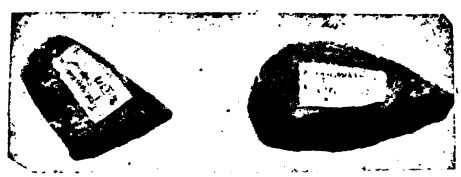

Фиг. 8.

Къмъ каменнитѣ орждия трѣба да причислимъ и фиг. 9, която прѣдставя кълбо съ дупка, сплеснато по направление на дупката. Дупката е правилно цилиндрична, съ гладки стѣни и размѣри $1\frac{1}{2} \times 1\frac{1}{2} \times 1\frac{1}{2}$. Каменното орждие е било съ полирана повръхность, която поради употрѣбата е станала грапава, груба. Въ първообразното си състояние то е мѣрѣло $7 \times 7 \times 4\frac{1}{2}$.

---

16) Гледай А. Д. Чилингиров. „Преисторијска налозишта у Бугарској" въ Додатак'а на Старинар, 1906 фиг. 10 в.

17) Гледай А. Д. Чилингиров „Преисторијска налазишта у Бугарској" въ „Додатак'а" на Старинар, 1907, Прва свезка стр. 17.

18) Между непубликувания още материалъ отъ тукъ въ Сръбския Народенъ Музей.

19) D-r M. Much. Kunsthistorischer Atlas. Таб IX, фиг. 3-а, и б, 11, а и б и 16.

20) Oskar Montelius. Die Chronologie der Ältesten Bronzezeit in Nord-Deutschland und Skandinavien, 1900, стр 10 фиг. 5, 6, 7 и 8 както и А. Д. Чилингиров. „Праисторијска налазишта у Бугарској" въ „Додатак'а" на Старинар 1907. Прва свезка фиг. 1 стр. 17.

21) D-r M. Much, Kunsthistorischer Atlas. Таб. LXL фиг. 6. Подобна на нашата, както по форма тъй и по изтачане.

22) Wosinsky Mór. Tolnavàrmegye törtènete. Таб. XII фиг 1.

23) Wilhelm Vollgraff. Les etablissements prehistoriques de L'Aspis стр 6. фиг. 1.

Подобни находки ни сж извѣстни изъ Троя, които въ Katalog'a сж описани подъ името Keulenkopte. То най-много наподобява № 7295 по Katalog'a, който е изъ I слой. Извѣстни ни сж такива изъ Троя и отъ IV слой, но съ грапави, неправилни дупки.

Фиг. 9.

Подобни находки има и изъ Винчи (Сърбия), които още не сж публикувани и се пазятъ въ Сръбския народенъ музей, Бутмиръ[24], Attersee[25]) и др. мѣста.

Сжщо тукъ сж намѣрени и разни рѣчни валутъци съ явни слѣди отъ чукане или триене.

Къмъ орждията отъ камъкъ трѣба да причислимъ и единъ хромиленъ ржченъ камъкъ, намѣренъ въ нивитѣ „До селото", който има четверожгълна форма съ размѣри 40×36×12. Характеристичното въ случая е това, че когато едната му страна е служила за раздробяване на храната, другата е служила за чукане*).

Въ голѣмо изобилие тукъ сж били намирани сжщо и кремъни, нѣкои отъ които, криви като сърпове, били дълги до 20 с. м. Селенинътъ Богданъ Стойковъ Ковачкинъ ми разправяше, че, кога копалъ изба за себе си, намѣрилъ една подница, пълна съ кремъни като ребра, широки до 2 пръста. За подобна находка

24) Butmir. II. Таб. XV фиг. 17 и 18.
25) D-r M. Much. Kunsthistorischer Atlas. Таб. XIV фиг. 11.
*) Тоя камъкъ за съжаление не можахме да фотографираме.

ми разправяше сѫщо учительтъ въ Шуменското педаг. училище Р. Поповъ при разкопката на една праисторична могила до с. Салманово, прѣславско. Такива находки ни сѫ извѣстни отъ много мѣста на западна и срѣдня Европа.

Керамика.

Споредъ разказитѣ на населението тукъ сѫ били намѣрвани много парчета отъ сѫдове съ и безъ орнаменти, както и цѣли такива. Нека по-долу проучимъ послѣднитѣ възъ основа на събрания материалъ.

Направа на сѫдоветѣ (техника).

Всички намѣрени останки отъ сѫдове сѫ печени. За материалъ на тѣхъ е употрѣбявана доста прѣчистена пръсть, размѣсена съ повече или по-малко пѣсъкъ, споредъ сѫда, който сѫ искали да направятъ, и споредъ службата, която щѣлъ да изпълнява; за голѣмитѣ сѫдове винаги е билъ употрѣбяванъ повече и по-едъръ пѣсъкъ, отколкото за малкитѣ.

Намѣренитѣ парчета свидѣтелствуватъ, че сѫдоветѣ сѫ били правени съ ржка; грънчарското колело навѣрно не е било извѣстно на населението на праисторичното кремиковско селище. Сѫдоветѣ, както отъ вънъ, така и отъ вѫтрѣ, сѫ били или механично угладени или съ глинена каша полъскани. За уплътня-

Фиг. 10.

Фиг. 11.

ване на тѣхнитѣ страни, за да се направи сѫдътъ по-здравъ, а може би и по-сгоденъ при употрѣбение, на нѣкои отъ тѣхъ по външната имъ страна намираме дълбоки удобления, направени съ пръсти или съ нѣкой тѫпъ прѣдметъ, фиг. 10 и 11. Такъвъ примѣръ ни е извѣстенъ отъ Haslerberg при Schotierlee, отъ сѣверна Австрия[26]) и отъ много други мѣста.

26) M. Hoernes. Die älteste Bronzezeit in Hiederosterreich въ Jahrbuch der K. K. Zentral Kommision Band I (Neue Folge). Wien. 190. фиг. 41.

За да се даде на сждоветѣ по-привлѣкателенъ видъ, полуизсъхнали тѣ сж били или попръсквани или потапяни въ червена циноборитна каша. Така боядисанитѣ сждове по своя цвѣтъ много наподобяватъ нѣкои находки изъ Микена[27]), Южна Русия[28]), Жълто Бърдо[29]), Винчи[30]), Burzenlande[31]), Бутмиръ[32]), Böotien[33]) и др. Такива примѣри ни сж извѣстни и изъ праисторичното селище въ с. Султанъ, находкитѣ отъ кждѣто още не сж публикувани.

Дебелината на стѣнитѣ на сждоветѣ е била различна, като почнемъ отъ 6—7 м. м., че до 2.2½ с. м., а споредъ населението и до 5. Това говори, че наредъ съ сждоветѣ съ незначителна голѣмина е имало и доста голѣми такива

Всички сждове сж били печени на свободенъ пламъкъ, затова иматъ и различенъ цвѣтъ по повръхностьта си: отъ сивъ до слабо червенъ — керемиденъ.

Форма на сждоветѣ.

Относително формата на сждоветѣ не може положително нищо да се каже, понеже нѣма цѣли такива запазени. Въ това отношение заслужава внимание фрагмента фиг. 12, който прѣдставя

Фиг. 12.

часть отъ единъ сждъ съ четири високи ноги, направени отъ глина, смѣсена съ много пѣсъкъ, по която причина се и много

27) D-r Heinrich Schliemann. Мукепае. Таб. Д. фиг. п. и р.
28) E. von Stern. Prämykenische Kultur in Südrusslaud. Moskau 1906. Гледай накрая таблицитѣ.
29) D-r M. Bacuh. Жуто брдо. Старинар. 1907. Прва свезка. стр. 17 фиг. 22.
30) Подобни находки изъ непубликувания още оттамъ материалъ, който се съхранява въ Сръбския народенъ музей.
31) Julius Teutsch. Prähistorische Funde aus dem Burzenlande. Гледай VI накрае.
32) Butmir II Таб. VII, фиг. 4—6.
33) M. Haernes. Urgeschichte der Bildeuden Kunst in Europa. Wien 1898. Таб. I, фиг. 1 и 2.

лесно рони. На отчупенитѣ си мѣста той има керемиденъ цвѣтъ. По повръхностьта си сѫдътъ е билъ полъсканъ. На едина само запазенъ кракъ на него, на рѫбоветѣ отъ долнята му страна, има урѣзани трижгълни орнаменти.

Ако вникнемъ по-дълбоко въ този фрагментъ, ние ще се увѣримъ, че той прѣдставя единъ сложенъ сѫдъ, състоещь се отъ четириножникъ, съ крака около 5—5 $^1/_2$ с. м., върху който е билъ сложенъ плитъкъ тасъ. Въ това най-много ни увѣрява дълбокото удобление, което намираме около него на границата между четириножника и плиткия тасъ.

Такива аналогични примѣри ни сѫ извѣстни отъ много мѣста, но най-характеристиченъ е оня изъ Винчи (Сърбия), още непубликуванъ, на долнята страна на нозѣтѣ на който намираме сѫщитѣ урѣзвания.

Фигура 13 навѣрно прѣдставя кракъ на сѫдъ, подобенъ на токо-що описания, а твърдѣ е възможно и само на триножникъ

Фиг. 13.

или четириножникъ, каквито ни сѫ извѣстни пакъ отъ много мѣста; най-характеристични сѫ триножницитѣ изъ Ябланица[34]) и Гордионъ[35]). Той има цилиндрична форма съ височина 8, а дебелина 2—2 $^1/_2$ с. м. По повърхностьта му има слѣди отъ механично гладене.

За характеристика на сѫдоветѣ и тѣхнитѣ форми отъ голѣмо значение сѫ дъната или ногитѣ имъ, както и тѣхнитѣ дръжки, по която причина ще се спремъ малко върху тѣхъ.

34) D-r M. Vassits. Die Neolithische Station Jablanica bei Medjuluzje in Serbien, Braunschweig. 1902. стр. 39 фиг. 90.

35) Gustav Korte und Alfred Korte. Gordion. Berlin 1904. стр. 67 фиг. 42.

Дъна.

Съ изключение на фрагмента фиг. 14 отъ сѫдъ съ слабо профилирано дъно и оня отъ равно такова съ слѣди отъ слама*) (фиг. 15) всички други петь дъна (фиг. 16) сѫ кухи. Нѣкои отъ послѣднитѣ иматъ провлакъ отъ червена, цинобарена боя и сяйсъ, вслѣдствие доброто имъ заграждане.

Фиг 14

Фиг 15.

Срѣдното дъно въ фиг. 16 е кѫсо отрѣзано. Когато на едната страна то има височина 4 с. м., другата — едвамъ достига $1\frac{1}{2}$ с. м. Косото отрѣзване е по-послѣшна работа; слабитѣ слѣди отъ заглаждане идатъ да ни увѣрятъ въ това.

Дръжки (Купове).

Седемьтѣ дръжки отъ тукъ могатъ да се раздѣлятъ на 3 вида. Къмъ първия видъ спадатъ 4 дръжки, къмъ втория — 2 и къмъ третия — 1.

*) По всѣка вѣроятность сѫдътъ още мокъръ е билъ туренъ върху трѣва да съхне.

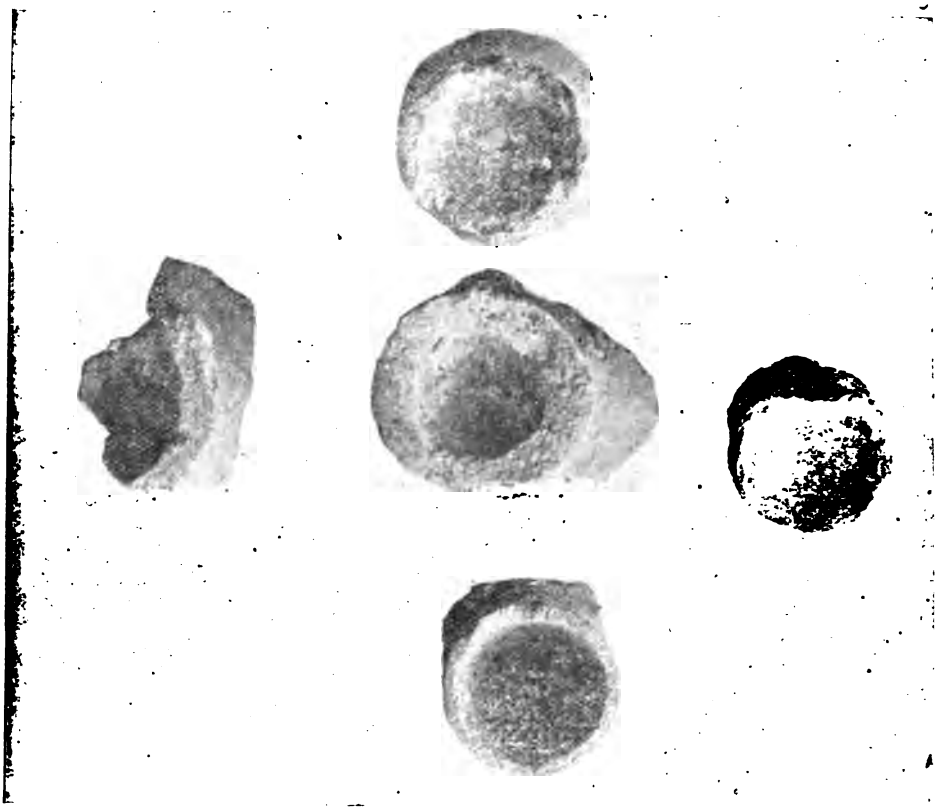

Фиг. 16

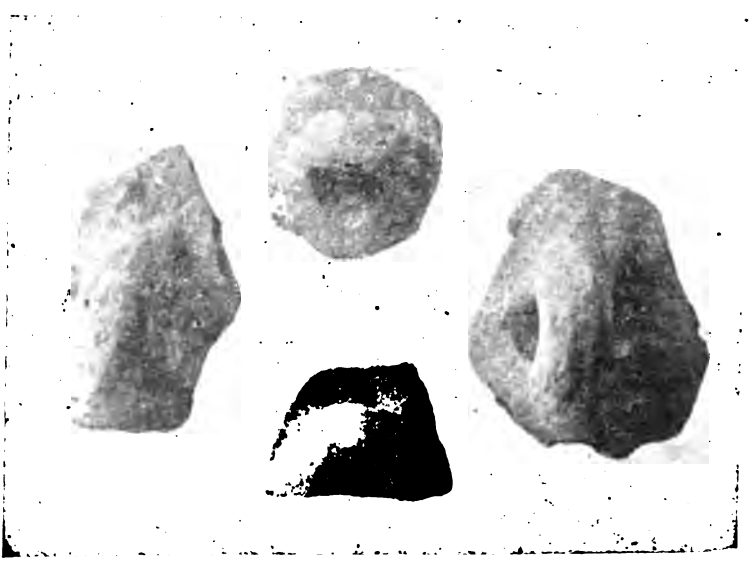

Фиг. 17.

Първитѣ 4 дръжки (фиг. 17) много наподобяватъ така наречениятѣ Bandhenkel съ полуокръженъ напрѣченъ разрѣзъ. Подобни дръжки ни сж извѣстни отъ Сѣверна Австрия[36]), Галиция[37]), Burzenlande[38]), Тордошъ[39]), Бутмиръ[40]) и др. По своето положение тѣ сж вертикални. Тритѣ отъ дръжкитѣ сж били разположени на търбуха, а само едната — на устата на сждоветѣ. Отличаватъ се по своята грубость и масивность. По повръхностьта си сж залъскани.

Къмъ втория видъ принадлежатъ тъй нареченитѣ вжжести дръжки съ вертикално положение и хоризонтални дупки (фиг. 18). По повръхностьта си тѣ сж полъскани и иматъ сяйсъ.

Фиг. 18.

Подобни дръжки ни сж извѣстни изъ Бутмиръ[41]), Тордосъ[42], Сѣверна Австрия[43]) и др. Често ги намираме въ свайнитѣ по-

36) M. Hoernes. Die älteste Bronzezeit in Niederosterreich фиг. фиг. 11, 12, 13, 15, 16, 18.
37) A. v. Chizzola Prähistorische Funde aus Westgalizien въ Jahrbuch der K. K. Zentral Kommission Band I (Houe Folge). Wien. 903. фиг. 184.
38) Гледай по-горѣ цитираната статия.
39) Hubert. Schmidt. „Tordos" въ Zeitschrift fur Ethnologie Heft 2 und. 3 1903
40) Butmir I. стр. 18 фиг. 30.
41) M. Hoernes. Die älteste Bronzezeit in Niederosterreich. фиг. 47.
42) M. Hoernes. Die Neolithische Keramik in Osterreich стр. 19 фиг. 29 и 34.
43) D-r M. Much. Kunsthistorischer Atlas. фиг. 241 стр. 98 и др.

стройки[44]). Отъ тѣзи двѣ дръжки дѣсната—прѣдставлява дегенерация на лѣвата.

Фиг. 19.

Третиятъ видъ е застжпенъ само съ една дръжка съ вертикално положение и хоризонтална дупка, прѣдставляваща най-голѣмъ интересъ (фиг. 19). Това е тъй наречената отъ д-ръ Васичъ дръжка „птичи ключъ", намѣрена въ достатъчно количество само въ Сърбия и една — въ Босна[45]).

Орнаментика.

Слѣдъ всичко това, ние ще се спремъ малко и върху орнаментиката на това праисторично селище, като разгледаме орнаментиранитѣ парчета отъ сждове, що имаме отъ тукъ.

Орнаментитѣ на тѣзи парчета сж изведени по два начина: чрѣзъ урѣзване и чрѣзъ боядисване.

Фигура 20 е фрагментъ отъ добрѣ изпеченъ и фино направенъ сждъ съ керемиденъ цвѣтъ. По неговата повръхность, която е

Фиг. 20.

хубаво загладена, има урѣзанъ орнаментъ, прѣдставляещъ жгледа

44) Пакъ тамъ фиг. 12.

45) D-r M. Васић. Прилози . . . стр. 209 (текстъ) и таб. XVII фиг. 35 a, d, c и b.

спирала, каквато намираме на главата на единъ идолъ изъ Чаршия[46]) и др.

За другитѣ орнаменти по парчетата на сждоветѣ гледай фиг. 21.

Фигура 22 е фрагментъ отъ сждъ съ боядисанъ орнаментъ.

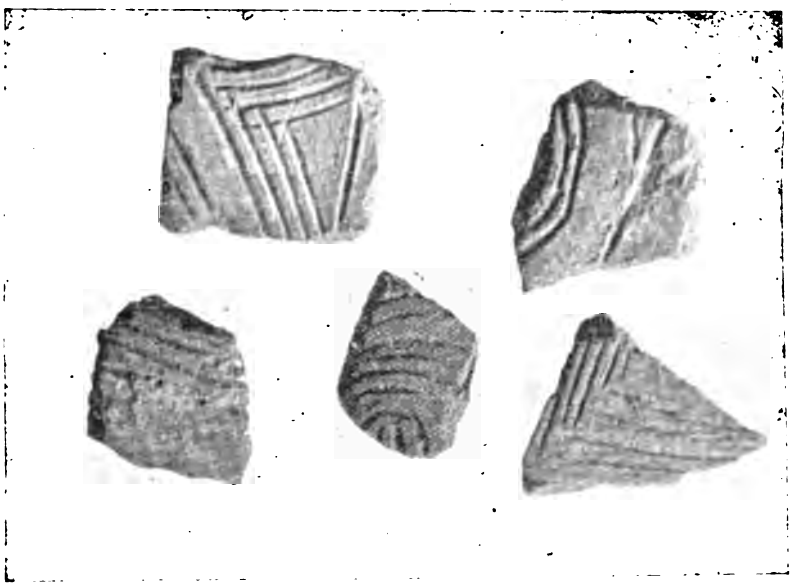

Фиг. 21.

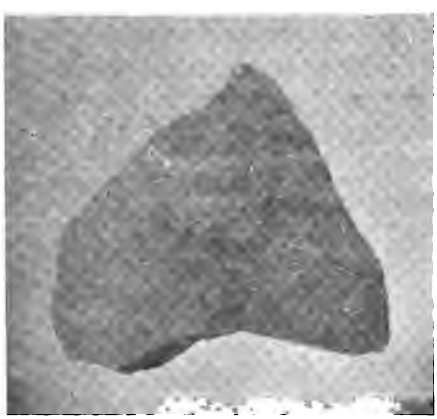

Фиг. 22

46) D-r M. Васиh. Прилози . . . Таб. VII фиг. 10.

На добрѣ изпечения съ червена прѣвлака сждъ сж били теглени рѣзки отъ тъмно-кафявъ цвѣтъ, широки $^1/_2$ с. м. Този тъмно-кафявъ цвѣтъ ние намираме на нѣкои идоли изъ Микене[47]) и на сждове изъ Южна Русия[48]) и др. мѣста.

Къмъ глиненитѣ издѣлия трѣба да причислимъ и слѣднитѣ още находки.

Фиг. 23 прѣдставляеща грузило, подобно на онова, намѣрено въ Юрюклери[49]). То е много добрѣ изпечено. По форма много наподобява прѣсѣчена пирамида съ добрѣ закржглени ржбове. Снабдено е на горния си. по-тѣсенъ край, съ правилно кржгла дупка съ диаметъръ 8 м. м. Грузилото има размѣри 68×55×47.

Подобни находки ни сж извѣстни изъ Сѣверна Австрия[50]), Бутмиръ[51]) и др. мѣста.

Фиг, 23.

Фигура 24 е фрагментъ отъ ръшето съ доста дебели стѣни и голѣми кржгли дупки: часть отъ дъното и търбуха. По вън-

Фиг. 24.

---

47) D-r Heinrich Schliemann. Mykenae. Leipzig. 1878. **Гледай накрая таблицитѣ.**

48) E. von Stern. Die prämykenische Kultur in Süd—Russland. Moskau 1906. **Гледай накрая таблицитѣ.**

49) А. Д. Чилингиров. „Праисторијска налазишта у Бугарској". въ **Додатак'а на** Старинар, 1906 стр. 14 фиг. 6 а.

50) M. Hoernes. Die „älteste Bronzezeit in Niederosterreich фиг. 8.

51) Butmir II. стр. 35 фиг. 43.

кашната си повръхность има черенъ цвѣтъ. Изпечено е до червено. Както отъ вънъ, така и отъ вжтрѣ е полъскано. Такива находки ни сж извѣстни изъ поповскитѣ праисторични могили[52]) и селища, отличаещи се по своитѣ по-тънки стѣни и малки дупки. Такива находки сж обикновени за праисторичнитѣ селища.

Възъ основа на този материалъ е много трудно да се датира нашето селище, понеже материалитѣ не сж тъй характеристични и въ голѣмо количество, макаръ почти всички наведени аналогии да сж отъ бронзовата епоха. Нѣколкото добрѣ угладени каменни орждия съвсѣмъ не могатъ да ни помогнатъ въ случая. Основаната на тѣхъ класификация отъ Джонъ Лебокъ и развита отъ видния праисторичарь Габриелъ де Мортиле е съвсѣмъ невѣрна и много прибързана. Ако добрѣ вникнемъ въ тѣхнитѣ аналогии, що ние наведохме по-горѣ, ще се увѣримъ въ това, понеже такива ни сж извѣстни, както отъ досега смѣтанитѣ чисто неолитични селища, така и отъ чисто бронзовитѣ и даже желѣзни. А добрѣ угладени каменни орждия ни сж извѣстни не само отъ Микенската епоха, но и отъ желѣзната[53]) и римска[54]) епохи.

Сжщо и червената прѣвлака, що намѣрихме на нѣкои фрагменти отъ сждове, не може да ни помогне.

При все това ние ни най-малко не се съмнѣваме, че нашитѣ находки сж отъ чисто бронзовата епоха, ако не и отъ началото на желѣзната (1250—1000 год. пр. Р. Хр) даже и отъ по късно). Липсата на метални прѣдмети съвсѣмъ не говори противъ това. Макаръ такива да не ни сж извѣстни изъ Бутмиръ, нищо не прѣчи на праисторичаритѣ да го турятъ въ бронзовата епоха. Като се вземе прѣдъ видъ, че това сж само случайни и бързи находки, не е чудно при една систематична разкопка да намѣриме и други, ако не въ изобилие, то поне въ достатъчно количество. Въ полза на това говорятъ кухитѣ дъна на сждоветѣ, които иматъ чисто металенъ характеръ. За това говори и грубата обработка на глиненитѣ сждове, присжща на метал-

---

52) Гледай А. Д. Чилингиров. „Праисторијска налазишта у Бугарској". въ „Додатак'а" на Старинар. 1906.

53) Гледай D-г М. Baculı. Жуто брдо. Старинар. год. II. Прво свеска. фиг. 4 и Д-ръ Люборъ Нидерле. Человѣчество въ Доисторическія времена. С. Петербургъ 1898, стр. 573.

54) Иорданъ Ивановъ. Разкопки въ Мошени при Кадинъ-мостъ прѣзъ 1904 год. въ Извѣстия за Командировкитѣ, книга II София. 1905. стр. 260. и G. Seure A Degrand. Exploration de quelques tells de ra Thrace въ Bulletin de Correspondance Hellénique VI—VIII 1906 Paris.

нитѣ епохи, тъй като тѣ сж могли освѣнъ отъ глина да ги правятъ и отъ другъ по-траенъ материалъ. Въ полза на това говори каменното орждие, фиг. 6 а б. съ чисто метална форма.

Ние ще имаме възможностьта и на друго мѣсто да се спремъ върху този отъ голѣмо значение наученъ въпросъ.

Проучването на това първо по своята голѣмина праисторично селище въ България е отъ голѣмо значение за познаването на нашата първобитна култура и вѣрвамъ, че министерството на народната просвѣта ще се постарае въ най-скоро врѣме да стори това.

Серотерапията на дифтерита въ инфекциозното отдѣление при Александровската болница

отъ
Д-ръ Д. Кировъ.

Откритието на противодифтеритния серумъ е безспорно едно отъ най-крупнитѣ събития въ историята на медицината. Смъртностьта отъ дифтерита, който T. Roux нарече „убиецъ на дѣцата" на конгреса въ Буда-Пеща (1894 г.), спадна подъ влиянието на серума отъ 50—70% до 10—15%; дифтеритнитѣ епидемии, отъ друга страна, които прѣди откритието на серума ужасяваха съ голѣмата си смъртность и дадоха право на *Trousseau* да смѣта „дифтерита като една отъ най-опаснитѣ болести, които обезкуражаватъ човѣчеството" [1]) изчезнаха подъ влиянието на сѫщия серумъ. Едно ново терапевтическо срѣдство, което даде такива блестещи практически резултати, намѣри естествено широкъ приемъ въ лѣкарската практика. Статистическитѣ свѣдения, публикувани изъ цѣлия свѣтъ, се надпрѣварятъ, за да докажатъ безупречното лѣчебно дѣйствие на противодифтеритния серумъ. Като се взематъ въ съображение даннитѣ отъ тѣзи статистики, изложени въ тезата на *Bayeux* [2]) и въ рапорта на *Comby* [3]), прѣдставенъ на международния конгресъ по медицината въ Мадридъ (1903), „не може да става вече въпросъ за доброкачествени серии отъ дифтеритъ, както нѣкои го допущаха въ началото на серотерапията на дифтерита, а остава да се смѣта, като положително влиянието на серотерапията, освѣнъ ако се подържа, че дифтеритътъ е станалъ изъ еднажъ лека болесть и въ двата континента" [4]). Малкото противници на противодифтеритната серотерапия, на чело съ виенския професоръ *Kassowitz*, като взиматъ въ съображение това послѣдно прѣдположение — „лекия характеръ на дифтеритнитѣ

1) Cliniques médicales de l'Hôtel-Dieu т. I p. 430.
2) *Bayeux*. La diphthérie. Résultats statistiques sur 230000 cas. Paris. 1899.
3) *Comby*. Valeur thérapeutique de la Sérothérapie dans la diphtérie. 1903.
4) *Sevestre et L. Martin. Traité des Maladies de l'Enfance.* 1904 т. I p. 199.

епидерми въ послѣднитѣ години" — и „голѣмия напливъ въ болницитѣ на съвсѣмъ леки дифтеритни случаи, който напливъ самъ по себе си е повелъ къмъ намаление процентуалната смъртность" [1]), отхвърлятъ влиянието на противодифтеритната серотерапия за намалението смъртностьта на дифтерита и искатъ статистически данни, съ които да се констатира увеличение на числото на болнитѣ отъ дифтеритъ, а сѫщеврѣменно и едно намаление на *абсолютната* смъртность, а не на *процентуалната*". Професоръ *Kossel* [2]) (Берлинъ) набави исканитѣ данни и съ цифри на рѫка доказа, че не само процентуалната смъртность отъ дифтерита, но и абсолютната намалява. *Baginsky*, отъ друга страна, излѣзе побѣдитель отъ ангажираната научна полемика съ *Kassowitz* [3]) по този въпросъ, като изтъкна, че фактитѣ, които сѫ на лице, трѣбва да се оборватъ съ факти, а не съ думи.

Въ цитираната по-горѣ теза на *Bayeux* сѫ изложени резултатитѣ за смъртностьта върху 227,257 случая отъ дифтеритъ отъ Аретея Каподоциана до наше врѣме. Споредъ тѣзи данни, смъртностьта отъ дифтеритъ прѣди серотерапията е била 56%, а слѣдъ нея тя е спаднала до 16%. Крайниятъ резултатъ отъ статистическитѣ данни на Bayeux е „че серумътъ е спасилъ живота на 80,000 душъ [4]). При наличностьта на такива общи факти било би много смѣло да се оспорва правото на противодифтеритния серумъ като специфически лѣкъ противъ дифтерита. Противницитѣ на серотерапията на дифтерита атакуватъ и специфичностьта на Льофлеровия бацилъ; ние ще имаме случай на друго мѣсто въ настоещата студия да изложимъ на кратко състоянието на въпроса отъ гледна точка на бактериологията и клиниката. За сега ще подчъргаемъ само, че „отъ 1894 г. ние притежаваме специфичния лѣкъ противъ дифтерита" и че „серотерапията позволи да се постави дифтеритътъ, едно врѣме толкова смъртоносенъ, по между сравнително лекитѣ болести" [5]). Излишно е да припомняме, че резултатитѣ отъ лѣчението съ противодифтеритния серумъ сѫ толкова по-блестещи, колкото инжектирането на серума е по близу до началото на заболѣването и до когато вирулентниятъ агентъ не е причинилъ анатомически разстройства въ органитѣ. Този фактъ е обоснованъ на множество статистически данни и подкрѣпенъ отъ авторитетни мнѣния.

---

1) *Д-ръ М. Ивановъ*. Противодифтеритната серотерапия въ България. *Медицински Напрѣдъкъ*. 1900 бр. 1 стр. 47.

2) *Kossel*. Deutsche Med. Wochensch. № 22 1896.

3) Wiener Med. Wochensch. 1900, № 38 и 49.

4) *G. H. Roger*. Les Maladies infectieuses p. 1348, 1902.

5) *M. Deguy et B. Weill*. Manuel pratique du traitement de la Diphtérie. 1902 p. 37

Отъ статистиката, публикувана отъ Американското дружество на Педиатритѣ [1]) се вижда, че върху 5794 случая отъ дифтеритъ глобалната смъртность е била 713 случая, или 12·3%, отъ които 218 сж умрѣли въ първитѣ 24 часа слѣдъ инжектирането на серума (moribundus); безъ тѣзи послѣднитѣ оставатъ 5576 случая съ 8·8% смъртность. 4120 болни сж били инжектирани въ първитѣ *три* дена отъ заболѣването; отъ тѣхъ сж умрѣли 303 или 7·3% смъртность; безъ 107 душъ in stadium moribundus оставатъ 4013 случая съ 4·8% смъртность Лѣчението, почнато слѣдъ *третия* день отъ заболѣването, дава смъртностьта почти сжщата, както при обикновенитѣ статистики. Споредъ *Baginsky* [2]) дифтеритътъ дава слѣдната смъртность по отношение на деня отъ заболѣванието, въ който е направена първата инжекция съ противодифтеритенъ серумъ:

На 1—2 день	0%	смъртность
3—4 „	6·06%	„
5—6—7 день	12·73%	„
8—9 день	10·53%	„
слѣдъ 10 „	18·52	„

Roux [3]) въ едно отъ заседанията на парижския хигиенически съвѣтъ е съобщилъ резултатитѣ на една дълга статистика, която доказва, че ползата отъ противодифтеритната серотерапия е толкова по-голѣма, колкото неговото употрѣбение е било по-рано. Когато инжекцията е била направена на 1 день отъ появяването на мембранитѣ въ гърлото, смъртностьта е почти равна на 0%, и не надминава никога 2%; на II день тя е 6%; на III — 30%, IV — 50—60%.

Между процентуалнитѣ числа дадени отъ Baginsky и Roux има, както се вижда, чувствителна разлика, която би се обяснила съ различната вирулентность на патогенния агентъ, който е характезиралъ тази или онази дифтеритна епидемия, върху която сж били основани статистическитѣ данни. Безспорно е, че смъртностьта е пропорционална съ вирулетностьта на патогенния агентъ и *Netter* много основателно обясняваше увеличаванията на обикновения процентъ на смъртностьта отъ дифтеритъ въ Парижъ прѣзъ 1903 год. не съ намаляването антитоксичната сила на противодифтеритния серумъ, както нѣкои сж

---

[1]) Archiv of Pediatry. July 1906.
[2]) Traité des Maladies de l'Enfance, т. I 1902 г.
[3]) Revue d'Hygiène, 20 Juin № 6. 1901 г. 576.

искали да твърдятъ, а съ по-голѣмата именно вирулентность на Лефлеровия бацилъ.

Въпросътъ, който токо-що зачекнахме е отъ голѣмо значение при оцѣнката на статистическитѣ материали върху дифтеритната смъртность у насъ. Както ще видимъ по-нататъкъ, процентътъ на късно инжектиранитѣ съ противодифтеритенъ серумъ отъ началото на заболѣването е много по-голѣмъ у насъ, отъ колкото другадѣ по причини извѣстни всѣкиму, а като е тъй, и общиятъ процентъ на смъртностьта отъ дифтирита изглежда много по-голѣмъ отъ онзи, който ни се дава отъ чуждестраннитѣ статистики. Смѣтка върху това обстоятелство трѣбва да се държи, ако не желаемъ да изпаднемъ въ грѣшки и да правимъ криви заключения относително антитоксичната сила на нашия противодифтеритенъ серумъ.

Въ нашата медицинска литература срѣщаме нѣколко съобщения върху противодифтеритната серотерапия. Бившиятъ началникъ на Бактериологическия институтъ, г. д-ръ М. Ивановъ, публикува една обширна статистика по въпроса[1]), крайнитѣ резултати на която сѫ слѣднитѣ: върху 2030 болни отъ дифтеритъ, лѣкувани съ противодифтеритенъ серумъ, сѫ умрѣли 275 душъ, което дава 13% смъртность; безъ случаитѣ постѫпили въ болницата ad stadium moribundum смъртностьта е 10. 70%. Отъ 1126 болни инжектирани въ първитѣ три дена слѣдъ заболѣването умрѣли 69, т. е. 6·12% смъртность; безъ морибунднитѣ случаи смъртностьта се редуцира на 4.4%.

Г. д-ръ Чавовъ[2]) обнародва въ една студия резултатитѣ отъ лѣкуването на 185 случая отъ дифтеритъ въ инфекциозното отдѣление при Александровската болница прѣзъ 1898 и 1899 год. Смъртностьта за 1898 г. е била 16%, а за 1899 — 18% наедно съ морибунднитѣ случаи. За двѣтѣ години тази смъртность е била 17%, а безъ морибунднитѣ случаи тя се редуцира на 9%.

Г. д-ръ К. Георгиевъ[3]) съобщи резултатитѣ отъ лѣкуването на 105 случая отъ дифтеритъ прѣзъ 1900 г. (въ Ловечъ) съ смъртность 17.5%, а 317 душъ прѣзъ 1901 съ 12.6% смъртность съ морибунднитѣ случаи.

---

1) Медицински Напрѣдъкъ, год. I стр. 35, 1900.
2) Списание на Соф. Мед. Дружество.
3) Мед. Напр. 1902.

Г. д-ръ Ив. Драгомировъ[1]) върху 403 случая отъ дифтеритъ, лѣкувани въ Пловдивската болница прѣзъ 1896—1901 год., дава една смъртность отъ 17.9%, а безъ морибунднитѣ случаи тази смъртность се редуцира на 11.4%.

Полученитѣ резултати отъ цитиранитѣ автори (съ изключение онѣзи на Г. Иванова) подразбиратъ глобалната смъртность отъ дифтеритъ, а като е така, обхващатъ, както случаитѣ инжектирани въ I и II день отъ заболѣването, така и тѣзи отъ 5—10 день. Процентътъ на смъртностьта щѣше да бжде по-малъкъ, ако се държеше смѣтка за по-ранното инжектиране съ серумъ, както се вижда отъ даннитѣ на Г. Иванова.

Нашиятъ статистически материалъ обхваща единъ периодъ отъ петь годинъ, отъ 1901 — 1905 включително, прѣзъ което врѣме сж били лѣкувани отъ насъ въ инфекционното отдѣление при Александровската болница 584 болни отъ дифтеритъ — Angina diphtheritica и laryngitis crouposa diphtheritica.

Ние намѣрихме за по-добрѣ да раздѣлимъ изучването на противодифтеритната серотерапия при тѣзи 584 случая на двѣ части: I статистически материалъ и II клинически наблюдения и особености.

Въ първата часть ще изложимъ подробно общата смъртность отъ дефтерита и по отдѣлно онази отъ angina diphtheritica и laryngitis crouposa, смъртностьта при изслѣдванитѣ и констатиранитѣ бактериологически дифтеритни случаи, смъртностьта по възрасть и онази споредъ деня на започнатото лѣкуване отъ заболѣването, количеството на употрѣбения серумъ и подробни таблици за смъртностьта на трахитомизиранитѣ за laryngitis crouposa.

Въ втората часть на тази студия ще изложимъ: общитѣ си впечатления и данни върху дѣйствието на серума; клинически наблюдения и значението на клиническата картина и бактериологическото изслѣдване при лѣкуването на дифтерита.

Ще се стараемъ въ това си изложение да бждемъ кратки, ще избѣгваме приповтарянето на добрѣ установенитѣ факти, като обръщаме по-голѣмо внимание на тѣзи наши наблюдения, които могатъ да иматъ практично значение и приложение.

---

1) Медецински Напрѣдъкъ, 1901 год. стр. 426.

I

За да бждатъ даннитѣ ни по-пълни, ние излагаме въ три различни таблици (I, II и III) общата смъртность отъ дифтерита — angina diphteritica и laryngitis crouposa — смъртностьта само отъ angina diphteritica и онази отъ laryngitis crouposa.

Таблица 1.
Постжпили въ дифтеритното отдѣление съ Diphtheritis и Laryngitis crouposa.

години	заболѣли	умрѣли	смъртность %	морибундни	% безъ морибундни
1901	75	14	18·6%	8	8·9%
1902	87	19	21·8%	9	12·8%
1903	108	21	19·4%	8	13%
1904	207	42	20·2%	18	12·8%
1905	107	6	5·6%	3	2·9%
Всичко	584	102	17·4%	46	10·4%

Таблица 2.
Angina Diphtheritica.

години	заболѣли	умрѣли	% смъртность	морибундни	% смъртность безъ морибундни
1901	45	6	13·3%	3	7·1%
1902	60	11	19%	3	14%
1903	67	5	7·4%	2	4·6%
1904	139	27	19·4%	11	13·3%
1905	67	4	5·9%	2	3%
Всичко	378	53	14·02%	21	8·9%

Таблица 3.
Laryngitis crouposa.

години	дошли	умрѣли	% смъртность	moribundus	% смъртность безъ moribundus
1901	30	8	26·6%	6	8·3%
1902	27	8	29·6%	6	9·5%
1903	41	16	39%	6	28·5%
1904	68	15	22%	7	12·3%
1905	40	2	5%	1	2·5%
Всичко	206	49	23·7%	26	12 7 %

Крайниятъ резултатъ отъ тѣзи таблици е слѣдниятъ: върху 584 случая отъ дифтеритъ (angina diphthir. и lar. croup.) сж умрѣли 102 души, т. е. 17.4% глобална смъртность; безъ 46 случая постжпили въ морибундно състояние въ болницата, т. е. такива, които сж умрѣли въ първитѣ 24 часа слѣдъ инжекцията съ серумъ, смъртностьта се редуцира на 10.4%. Само отъ angina diphteritica сж били лѣкувани 378 случая съ 53 душъ смъртность или 14.02%; безъ 21 морибундни случаи смъртностьта се редуцира на 8.9%.

Отъ laryngitis crouposa сж лѣкувани 206 случая, отъ които сж умрѣли 49 душъ или 23.7% глобална смъртность; морибундни случаи е имало 26 душъ, безъ които смъртностьта отъ крупъ (трахеотомизирани и нетрахеотомизирани случаи) спада на 12.7%. При изучването на горнитѣ таблици заслужава да се изтъкнатъ слѣднитѣ обстоятелства: 1). различната обща смъртность отъ дифтерита за всѣка отдѣлна година свидѣтелствува за различната вирулентность на патогенния агентъ resp. за злокачественостьта и доброкачественостьта на дифтеритнитѣ епидемии. Че това обстоятелство прѣвъзхожда съ голѣма вѣроятность значението на по-ранното или по-късно употрѣбение на противодифтеритния серумъ, ще имаме случай да потвърдимъ

Таблица 4.

1901				1902				1903				1904				1905			
Инжектирани отъ заболѣванието	Случаи	Умрѣли	Смъртность	Инжектирани отъ заболѣванието	Случаи	Умрѣли	Смъртность	Инжектирани отъ заболѣванието	Случаи	Умрѣли	Смъртность	Инжектирани отъ заболѣванието	Случаи	Умрѣли	Смъртность	Инжектирани отъ заболѣванието	Случаи	Умрѣли	Смъртность
На I день	1	0	0%	На I день	1	0	0%	На I день	8	0	0%	На I день	—	—	—	На I день	—	—	—
„ II „	20	—	0%	„ II „	19	—	0%	„ II „	24	1	4.1%	„ II „	18	1	5.5%	„ II „	11	—	0%
„ III „	23	2	8.6%	„ III „	26	2	7.7%	„ III „	33	4	12.1%	„ III „	49	2	4.7%	„ III „	29	1	3.4%
„ IV „	14	3	21.7%	„ IV „	18	5	27.7%	„ IV „	30	8	26.6%	„ IV „	64	10	15.6%	„ IV „	42	2	4.7%
„ V „	12	7	29 %	„ V „	13	3	23. %	„ V „	9	8	88.8%	„ V „	36	12	33.3%	„ V „	18	3	16.6%
„ VI „	5	1	20 %	„ VI „	5	4	80 %	„ VI(?) „	3	—	0%	„ VI „	34	17	50 %	„ VI „	5	1	20 %
„ VII „	—	—		„ VII „	4	4	100 %	„ VII „	—	—	— %	„ VII „	3	2	66.6%	„ VII „(?)	1	—	0%
„ VIII „				„ VIII „	1	1	100 %	„ VIII „	2	1	100 %	„ VIII „	2	1	100 %	„ VIII „			
„ IX „																			
„ X „												„ X „(?)	1	—	0 %	„ X „(?)	1	—	0%

съ цифрови данни въ друга таблица. 2) Важно за отбѣлѣзване още отъ сега обстоятелство е, че почти половината отъ смъртнитѣ случаи сж постжпили въ болницата въ морибундно състояние. Този фактъ, съ който потвърждаваме по-раншно едно наше твърдение, показва, доколко още нашето население не разбира опасноститѣ отъ дифтерита и не схваща значението на ранното му лѣкуване не само изъ селата, но и въ самата столица. Каква е смъртностьта отъ дифтерита споредъ деня на започнатото съ серумъ лѣкуване, ще се види отъ таблица IV.

Итогътъ на горнята таблица е слѣдния:

Инжектирани	на	I	день	отъ	заболяването	10	душъ;	0	умрѣли	0%	смъртность
„	„	II	„	„	„	92	„;	2	„	2·13%	„
„	„	III	„	„	„	160	„;	11	„	6·8%	„
„	„	IV	„	„	„	168	„;	28	„	16·6%	„
„	„	V	„	„	„	88	„;	33	„	37·5%	„
„	„	VI	„	„	„	52	„;	23	„	44·2%	„
„	„	VII	„	„	„	8	„;	6	„	75%	„
„	„	VIII	„	„	„	4	„;	4	„	100%	„
„	„	X (?)	„	„	„	2	„;	0	„	0%	„

Ако сравнимъ полученитѣ резултати съ съобщенитѣ по горѣ процентни числа на Roux и Baginsky, ще се види, че нашитѣ лѣчебни резултати сж по-добри отъ тѣзи на Roux, — а по-слаби отъ статистическитѣ данни на Baginsky. Казахме по-горѣ, дѣ трѣбва да се търси обяснението на този фактъ.

По отношение на статистическитѣ свѣдѣния — дадени отъ Американското дружество на педиатритѣ (вж по горѣ) нашитѣ резултати сж по-добри, защото смъртностьта въ първитѣ три дена отъ заболѣването въ Американската статистика е 7·3%, съ морибунднитѣ случаи когато при нашата е 4·9%. Интересно, отъ друга страна, съпоставяне е, че когато у насъ въ първитѣ три дена отъ заболѣването сж инжектирани само 44·7% отъ всички заболѣли, въ Американската статистика сж инжектирани 71 3%,

Това обстоятелство, което подчъртахме и по-рано, обяснява по-голѣмата сравнителна глобална смъртность отъ дифтерита у насъ, отъ колкото другадѣ. Бързаме, обаче, да прѣдотвратимъ погрѣшнитѣ заключения, които биха могли да се направятъ отъ горнитѣ сравнителни статистически данни: като изтъкваме прѣимуществата на нашитѣ лѣчебни резултати прѣдъ онѣзи на нѣкои отъ чуждитѣ статистики въ първитѣ три дена

отъ заболѣването отъ дифтиритъ, ние безъ да прѣнебрѣгваме лѣчебната сила на нашия противодифтеритенъ серумъ, отдаваме по голѣмо значение и на другъ единъ факторъ, отбѣлѣзанъ погорѣ, а именно: по-голѣмата или по-малка вирулетность на патогенния агентъ, който обусловява, така да се каже, характера на самата дифтеритна епидемия. „Отъ нѣколко годинъ насамъ, дифтеритътъ изглеждаше много доброкачественъ; по настоящемъ той взима заплашителенъ изгледъ“ [1]). „Силата на дифтеритната интоксикация се измѣня споредъ мѣстноститѣ, — а въ една и сѫща мѣстность споредъ това, дали болестьта се прѣставя въ епидемическо или ендемическо състояние; дѣйствието на серума вариира сѫщо споредъ дифтерита, съ който има да се боримъ, като се има прѣдъ видъ, че токсинитѣ не сѫ идентични и че микробнитѣ асоциации измѣнятъ тѣхната сила“, пишатъ Deguy и Weill (loc. cit. p. 41). А че това е така, можемъ да се убѣдимъ, ако хвърлимъ единъ погледъ върху таб. 4, отъ която се вижда, че смъртностьта за първитѣ четири годинъ се колебае между 30%—41% за случаитѣ, инжектирани на горѣ отъ IV день на заболѣването, когато за 1905 год. тази смъртность — отъ IV день нагорѣ — е само 9%.

Какъ би могло да се обясни това обстоятелство, освѣнъ съ прѣдположението, че вирулетностьта на дифтеритната зараза е била много по-слаба прѣзъ 1905 год., отколкото прѣзъ 1901—1904 год., като се има прѣдъ видъ, че за получаването на горнитѣ процентни числа е оперирано върху случаи отъ сѫщата категория — инжектирани слѣдъ IV день отъ заболѣването, т. е. поставени при еднакво неблагоприятни условия на лѣкуване, когато дифтеритната интоксикация е значително напрѣднала и произвела своитѣ разрушаещи дѣйствия въ организма.

Общитѣ резултати върху смъртностьта отъ дифтерита прѣзъ всѣка отъ петьтѣхъ години, които обгръща нашата статистика, които за първитѣ четери години (1901—1904) се колебаятъ между 8·9%—13%, безъ морибунднитѣ случаи, а за 1905 год. прѣдставятъ само 2·9% смъртность, трѣбва да се обяснятъ не съ прѣдположението, че прѣзъ първитѣ 4 годинъ сѫ лѣкувани повече тежки, интоксикирани случаи (слѣдъ IV день отъ заболѣването), а съ по-голѣмата вирулетность на патогенния агентъ на дифтеритнитѣ епидемии прѣзъ 1901—1904 год., въ

1) G. H. Roger. Les Maladies infectieuses 1902, p. 1276.

сравнение съ онзи отъ 1905 год. Че това е така, ще се види отъ слѣднитѣ процентни данни:

Инжектирани слѣдъ IV день прѣзъ	1901:	41·3%
„ „ „ „ „	1902:	47%
„ „ „ „ „	1903:	40%
„ „ „ „ „	1904:	64%
„ „ „ „ „	1905:	62·2%

Съ други думи казано, макаръ и прѣзъ 1905 год. процентътъ на инжектиранитѣ слѣдъ IV день отъ заболѣването да е билъ много по-голѣмъ отъ онзи прѣзъ годинитѣ 1901—03, общата, обаче, смъртность е по-малка прѣзъ 1905 год., отъ колкото прѣзъ 1901—03 год., обстоятелство обяснимо съ изтъкнатото прѣди малко прѣдположение.

Отъ изложения анализъ слѣдва, че не могатъ да се правятъ *сравнения* върху силата на противодифтеритни серуми отъ разни произхождения, като се основаваме само върху клиническитѣ статистически данни и че единъ и сѫщи серумъ може да има различни дѣйствия и да даде различни лѣчебни резултати, съобразно съ характера на дифтеритната епидемия, вирулентностьта на патогенния ѝ агентъ и деня на направената инжекция отъ заболѣването.

Силата на противодифтеритния серумъ се опрѣдѣля за клинициста приблизително отъ общитѣ лѣчебни резултати, като се приима за норма срѣднята максимална смъртность при дифтеритната серотерапия, установена отъ многобройнитѣ статистики. Когато, обаче, прѣдстои да се правятъ сравнения върху антитоксичната сила на различни серуми, необходими сѫ бактериологически данни върху съдържащитѣ се имунизируещи единици въ даденъ серумъ, както ще видимъ по-надолу.

Смъртность отъ дифтерита по възрасть. Установенъ фактъ е, че смъртностьта отъ дифтерита е най-голѣма въ дѣтската възрасть — до 3 годинъ, а сѫщо е по-голѣма у старитѣ, отъ колкото въ юношеската възрасть.[1])

Отъ Табл. 5 се вижда, че когато до 3 год. възрасть общата смъртность отъ дифтерита е била 24%, отъ 3—5 год.— 17·7%, отъ 10—15 год. тя е вече 11·5%, а отъ 15 год. нагорѣ 8%.

1) Traité des Maladies de l'enfance. T. I, p. 169, 1905.

Таблица 5.

Смъртность отъ Diphtheritis по възрасть.

Години	до 3 годишна възрасть			отъ 3 до 5 год.			5—10			10—15			15—20			20—30			30—40			40—50			50—60		
	случаи	умрѣли	смъртность	случаи	умрѣли	смъртность	случаи	умрѣли	смъртность	случаи	умрѣли	смъртность	случаи	умрѣли	смъртность	случаи	умрѣли	смъртность	случаи	умрѣли	смъртность	случаи	умрѣли	смъртность	случаи	умрѣли	смъртность
1901	34	6	17·6%	13	2	15·4%	17	4	23·5%	6	—	0%	4	—	0%												
1902	21	8	33·3%	17	3	17·6%	27	4	14·8%	16	4	25%	2	—	0%	1	—	0%									
1903	31	14	45·1%	17	2	11·1%	33	4	12·1%	24	2	8·5%	—	—		1	—	0%	1	—	0%	—	—		1	—	0%
1904	48	11	22·9%	35	10	28·5%	74	16	21·6%	36	6	16·6%	9	2	22·2%	—	—		3	—	0%	1	—	0%	1	1	100%
1905	33	2	5·4%	19	2	10·5%	32	3	9·3%	13	—	0%	8	—	0%	2	—	0%									
За всичкитѣ 5 години	170	41	23·5%	101	19	18·9%	183	31	16·9%	95	12	12·6%	23	2	8·6%	4	—	0%	4	—	0%	1	—	0%	2	1	50%

Количеството на употрѣбения серумъ срѣдно е било слѣдното:

Прѣзъ 1901 г.	1255 с. с.:	75 заболѣли	= 16·8 с. с. за всѣки боленъ
„ 1902 „	1545 с. с.:	87 „	= 17·7 с. с. „ „ „
„ 1903 „	2120 с. с.:	108 „	= 18·7 с. с. „ „ „
„ 1904 „	4965 с. с.:	207 „	= 23·9 с. с. „ „ „
„ 1905 „	2075 с. с.:	108 „	= 19·3 с. с. „ „ „

Всичко за 5 годинъ употрѣбенъ сериумъ 11960 с. с.: 584 заболѣли = 20·4 с. с. за всѣки боленъ. Въпросътъ за дозата на серума, който трѣбва да се инжектира на единъ боленъ отъ дифтеритъ, е отъ голѣма важность. Прѣди всичко той е въ зависимость отъ антитоксичната сила на серума, отъ възрастьта на заболѣлия и отъ силата на дифтеритната интоксикация. Обозначаването на лѣчебната сила на противодифтеритнитѣ серуми, произвеждани въ разнитѣ институти, не е еднообразно. Серумътъ, произвежданъ въ Пастьоровия институтъ въ Парижъ, се отпуща въ стъкла, съдържащи отъ 10—20 с. с. серумъ. Въ една забѣлѣжка, която придружава стъклата, се казва: „всѣки кубически сантиметръ серумъ съдържа 200 Ерлихови иммунизируещи единици [1]). Изглежда изобщо, че въ Пастьоровия институтъ се придържатъ повече до *количественото* обозначение на експедирание серумъ, когато другитѣ серуми, онѣзи на *Behring* и на *Aronson* въ Германия, както и онзи на *Tavel* въ Швейцария, сж титрирани въ антитоксични валенции и обозначението на етикеткитѣ върху стъклата е, така да се каже, *качествено*. Споредъ това, когато се говори за инжектирането на еди-колко куб. сантим. серумъ както у насъ, споредъ германския и швейцарския серумъ ще се подразбира, че се касае за инжекцирането на едно прѣдѣлно количество иммунизируещи единици. Тази метода за обозначение на експедирания отъ институтитѣ серуми изглежда по-рационална въпрѣки забѣлѣжката на T. Roux, който я намира недостатъчна, защото, за да бждѣла точна, трѣбвало да се обозначава не само антитоксичната сила на серума, но и неговото прѣдохранително свойство (action preventive). Това послѣдното, обаче, е много неустановено по отношение на антитоксичната сила, която пъкъ вариира отъ единъ моментъ на другъ отъ произвеждането на серума [2]).

---

[1]) Иммунизируеща единица е нуждното количество серумъ за неутрализирането десетократната смъртоносна доза отъ токсини.

[2]) *Deguy et Weill* loc. cit. p. 38.

Серумътъ на Пастьоровия институтъ се смѣта, че съдържа срѣдно 200 иммунизируещи единици въ 1 с. с., онзи на Behring'a — 250 м. с. въ 1 с. с. и се експедира въ стъкла, етикетирани по слѣдния начинъ:

600 А. Е.[1]) = I обикновена лѣчебна доза
1000 А. Е. = II двойна „ „
1500 А. Е. = III тройна „ „

Другъ серумъ на Behring'a, означенъ съ буква D, съдържа 500 единици и въ 1 с. с. и се експедира по слѣдния начинъ:

2 с. с. = II D = 1000 А. Е.
3 с. с. = III D = 1500 А. Е.
4 с. с. = IV D = 2000 А. Е.
5 с. с. = V D = 3000 А. Е.

Фабриката на *Schering* (серумъ на *Aronson*) произвежда серумъ, съдържащъ 100 или 200 А. Е. въ стъкло отъ 1, 5, 10 куб. сант., отъ което всѣко съдържа 100 или 200, 500 или 1000, 1000 или 2000 А. Е. Въ Швейцария институтътъ въ Бернъ подъ директорството на професоръ *Tavel* отпуща серумъ въ стъкла, съдържащи 500 или 1000 А. Е., неговата терапевтическа сила достига до 400 А. Е. въ 1 с. с.

Отъ направеното изложение (споредъ Deguy et Weil loc. cit.) се вижда, че серумитѣ, произвеждани въ разнитѣ институти, иматъ различна антитоксична сила, че тѣ се отпущатъ въ стъкла отъ различна вмѣстимость, и че всѣкога експедицията имъ се съпровожда съ обозначение антитоксичната сила на серума или съ други думи количеството на иммунизируещитѣ единици, съдържащи се въ 1 с. с. серумъ.

Това обстоятелство има двояко значение: 1) гарантира се отъ института, който експедира серума, антитоксичната му сила, ergo неговото титриране и 2) дава се цѣнно упжтвание на лѣкаря при лѣкуването на дифтерита отъ разни възрасти и различна верулентность.

Нашиятъ бактериологически институтъ въ София, който произвожда противодифтеритенъ серумъ отъ 10 годинъ вече, експедираше този послѣдния въ стъкла отъ 10 с. с., обвити въ напечатани упжтвания за употрѣбението на серума и съ обозначение, че серумътъ съдържа 100 иммунизируещи единици въ 1 с. с., слѣдователно 1000 им. ед. въ стъкло отъ 10 с. с.

---

1) А. Е = Antitoxin — Einheiten = иммунизируещи единици.

Прѣзъ 1906 г. институтътъ експедира по 5 с. с. серумъ (все въ стъкла отъ 10 с. с. вмѣстимость) съ обозначение, че въ 5-тѣхъ куб. сант. серумъ се съдържатъ 1000 им. единица, значи неговата антитоксична сила е била увеличена, понеже въ 1 с. с. серумъ е имало 200 Ерлихови иммунизируещи единици.

Отъ извѣстно, обаче, врѣме насамъ практиката съ обозначаване на съдържащитѣ се им. е. въ експедирания отъ института серумъ се изостава, и този послѣдниятъ се отпуща въ стъкла отъ 10 с. с. вмѣстимость безъ всѣко друго обозначение. Прѣди установяването на тази практика прѣдшедствува едно „окржжно" отъ началника на института отъ 15 февруария 1907 г. № 333, съ което се съобщаваше, че въ всѣко стъкло отъ 10 с. с. противодифтеритенъ серумъ се съдържа *минимумъ 1½ лѣчебна доза.*

Намъ се струва, че експедирането по-този начинъ на серума не е нито строго научно, нито рационално отъ практична гледна точка. Прѣди всичко какво опрѣдѣление дава института на понятието *лѣчебна доза?* Това понятие не е ли относително, и онова количество серумъ, което се явява като *лѣчебна доза* за едно кърмаче напр. нѣма ли да бжде безрезултатно за единъ възрастенъ и наопаки *лѣчебната доза* за единъ възрастенъ нѣма ли да прѣдставя сериозни опасения, ако се даде на кърмачето? Лѣчебната доза, отъ друга страна, за единъ лекъ случай отъ дифтеритъ нѣма ли да бжде недостатъчна за тежкитѣ, токсични форми отъ дефтирита? Безспорно е, че институтътъ опрѣдѣля *лѣчебната доза* на серума, съгласно съ количеството на иммунизируещитѣ единици, съдържащи се въ 1 с. с. серумъ; въ такъвъ случай той трѣбваше задължително да обозначи антитоксичната му сила, изразена въ Ерлихови иммунизируещи единици, така както е направено съ серума на Behring'a. (Вж. по-горѣ). Тогава само можеше да става въпросъ за *лѣчебна доза — обикновена, двойна и тройна, съобразно съ съдържащитѣ се въ стъклото серумъ иммунизируещи единици.* Освѣнъ това необходимо за клиницист или за лѣкаря въ практиката му изобщо е да знае количеството на съдържащитѣ се иммунизируещи единици въ даденъ серумъ, защото при дозировката на този послѣдния нѣма абсолютни правила, и разни автори прѣпоржчватъ различни количества отъ серумъ за инжектиране, като всѣки, разбира се, се ржководи отъ практиката си въ извѣстна клиника, болница или мѣстность, а слѣдов. и

мнѣнията иматъ повече субективенъ характеръ, обосновани върху по-леки или по-тежки дифтеритни епидемии. Така ако за Беринговия серумъ се приема, че 100 А. Е. = обикновена лѣчебна доза, въ Парижскитѣ болници считатъ за такава 10 с. с. = 2000 А. Е. за кърмачето, 20 с. с. = 4000 А. Е. за дѣте = 8000 А. Е. по-голѣмо отъ 18 мѣсеца 30 с. с. = 6000 А. Е. и 40 с. с. за възрастнитѣ и тежкитѣ форми отъ дифтеритъ, като се приема, че серумътъ отъ Пастьоровия институтъ съдържа 200 А. Е. въ 1 с. с.

Geffrier и Rozet отъ Орлеанъ сж лѣкували съ голѣмъ успѣхъ (6% смъртность) около 400 случая отъ дифтеритъ съ *малка доза* серумъ отъ 10 с. с. = 2000 А. Е. Може ли да се ангажира въ такъвъ случай института съ опрѣдѣлянето на лѣчебната доза на серума, когато тази доза е толкова неустановена за авторитѣ, а още повече, когато антитоксичната сила на серума не е обозначена върху експедирания серумъ? Допущаме, че институтътъ се придържа до една норма (по отношение на имунизируещитѣ единици, съдържащи се въ 1 с. с. серумъ, за опрѣдѣляне на лѣчебната доза); съображенията, обаче, които изложихме по горѣ, налагатъ, щото тази норма да се знае отъ всѣки лѣкарь, който ще си служи съ серума. Ето защо ние мислимъ, че намѣсто да се оповѣстява съ „окржжно" [1]) лѣчебната доза на серума, институтътъ ще направи по-добрѣ да придружава експедирането на серума съ обозначение на количеството му, на съдържащитѣ се въ него иммунизируещи единици и съобразно съ тѣзи послѣднитѣ и съобразно съ възгледа на института — лѣчебната доза.

Върху употрѣбяванитѣ отъ насъ дози отъ серумъ ще се повърнемъ въ втората часть на студията.

Трахеотомии. При прѣжнитѣ случаи отъ laryngitis crouposa е правено *трахеотомия*, било като бърза неотложна интервенция, било по-късно, слѣдъ като сж били опитани подиръ инжектирането на серума други терапевтически срѣдства, указани за случая. *Интубация* не сме прилагали по съображения, които ще изложимъ по-нататъкъ, когато разгледваме въпроса за лѣкуването на laryngitis crouposa.

---

1) Отъ 15.II друго „окржжно" не е послѣдвало. Трѣбва да се допустне, че антитоксичната сила на серума е останала неизмѣнена прѣзъ това врѣме.

Таблица VI.
Трахеотомии.

Години	Случаи отъ Croposa	Трахеотомирани	Процентъ
1901	30	20	66.6%
1902	27	16	59 %
1903	41	23	56 %
1904	68	40	58.8%
1905	40	19	47.5%
Всичко	206	118	57.2%

Таблица VII.
Смъртность на трахеотомиранитѣ.

Години	Случая	Умрѣли	Процентъ	Moribuudus	Безъ moribuudus
1901	20	8	40 %	5	20%
1902	16	10	62.5%	6	40%
1903	23	10	43.4%	4	26%
1904	40	12	30 %	6	15
1905	19	1	5.2%	1	0%
Всичко	118	41	34.7%	22	16.1%

Отъ таблица VI се вижда, че за 5 годинъ сме имали 206 случая отъ laryngitis crouposa, отъ които 118 сж били трахеотомирани или 57.2%. Отъ тѣзи 118 трахеотомирани сж умрѣли 41 (т. VII). или 34.7%. Ако извадимъ отъ смъртнитѣ случаи 22 душъ, постжпили въ болницата въ морибундно състояние и умрѣли въ първитѣ 24 часа слѣдъ инжекцията, то смъртностьта на трахеотомиранитѣ ще се редуцира *на 16.1%*. Смъртностьта на трахеотомиранитѣ споредъ възрастьта е била слѣдната:

Отъ	0— 3	год.	62	случая	25	умрѣли	40.3% смъртность
„	3— 5	„	28	„	8	„	28.5% „
„	5—10	„	22	„	8	„	36.3% „
„	50—60	„	1	„	1	„	100% „

Споредъ деня на направената инжекция отъ заболѣването смъртностьта е била слѣдната:

На	I	день	0	случаи	0	умрѣли	0% смъртность
„	II	„	18	„	6	„	33.3% „
„	III	„	25	„	8	„	32 % „
„	IV	„	32	„	11	„	34.3% „
„	V	„	18	„	7	„	38.8% „
„	VI	„	21	„	5	„	23.8% „
„	VII	„	2	„	2	„	100 % „
„	VIII	„	1	„	1	„	100 % „
„	IX	„	1	„	1	„	100 % „

За инжектиранитѣ до третия день на заболѣването смъртностьта е била 32.5%, а слѣдъ III день - 36%. Вижда се отъ тѣзи данни, че резултатътъ въ смъртностьта за трахеотомиранитѣ споредъ деня на направената инжекция съ серумъ не е чувствителна за първитѣ шесть дена отъ заболѣването. Други фактори иматъ прѣдимно влияние върху смъртностьта отъ laryngits crouposa, тѣ ще бждатъ изложени другадѣ.

Прѣди да свършимъ настоещитѣ си бѣлѣжки, остава ни да кажемъ нѣколко думи върху *бактериологическитѣ изслѣдвания* на лѣкуванитѣ отъ насъ дифтеритни болни. Тѣзи изслѣдвания сж били извършвани съ голѣма готовность отъ лѣкарския персоналъ на бактериологическия институтъ. Само по себе си това обстоятелство ни отнима вече възможностьта, да прѣцѣнимъ даннитѣ отъ тѣзи изслѣдвания, защото често занятията на г. г. лѣкаритѣ отъ института сж имъ попрѣчвали да про-

слѣдятъ особеноститѣ на никналнитѣ колонии отъ изпратенитѣ посѣвки, вслѣдствие на което въпросътъ за микробнитѣ асоциации е оставалъ винаги откритъ; другъ пжть самитѣ посѣвки не сж били направени lege artis и се е отнимала възможностьта на бактериолозитѣ за точното изслѣдване на дифтеритнитѣ колонии, изгубени между многобройната микробна флора, никнала въ далгоресната посѣвка и пр. Даннитѣ, които се получаватъ отъ бактериологическото изслѣдване на дифтеритнитѣ ангини само тогава могатъ да иматъ научно и практическо значение, когато вървятъ успоредно съ клиническитѣ наблюдения, а това ще може да стане само при условие, че бактериологическитѣ изслѣдвания ще се извършатъ отъ сжщия лѣкарски персоналъ, който ржководи лѣкуването на дифтеритни болни. За да стане ясно това наше твърдение, ние ще го пояснимъ съ примѣри: при много случаи, клиническата картина на наблюдаванитѣ болни е била типична за дифтеритна ангина, бактериологическото, обаче, изслѣдване е показвало присжтствието на Staphylococus, Streptococus или други нѣкои микроби, а отсжтствието на Bac. Löffleri. Необходими сж при такива случаи нѣколко послѣдователни изслѣдвания, за да се контролира и произнесе окончателниятъ категорически резултатъ. При други случаи, обратно, клиническата картина съвсѣмъ не е напомняла нито съ своитѣ първоначални прояви, нито съ decursus morbi, дифтеритната инфекция — бактериологическото изслѣдване, обаче е показвало присжтствието на Лефлеровия бацилъ. Прѣдъ видъ на тѣзи несъгласия на клиниката и бактериологията, догмата за специфичностьта на Лефлеровия бацилъ биде леко, макаръ и безуспѣшно, атакувана.

По този поводъ *Kelsch*[1]) пишеше: „Практиката налага да се отнасяме винаги къмъ микроскопа и да използуваме неговитѣ указания, *но да не абдикираме прѣдъ него.* Дифтеритътъ изнесе голѣма полза отъ свѣтлината на бактериологията, обаче, неговата *концепция* трѣбва да остане прѣдимно *клиническа*". *Maurice Jacod*[2]) добавя, че въ послѣдне врѣме по въпроса за дифтерита, бактериологията даде нѣкои разочарования, благодарение на което се възвръщаме наново къмъ клиниката, отколкото къмъ посѣвкитѣ.

---

1) *Kelsch.* La Diphtérie humaine et la diphtérie bouviere. Revue d'Hygiène. № 12, p. 1091, год. 1902.

2) *M. Jacod.* Des laryngitie aigues à fausses membranes non diphteriques. *La Semaine Médicale* № 43, 23. X. 07.

Водими отъ изложенитѣ факти и обяснения, ние мислимъ, че за да се прави точна оцѣнка на полученитѣ бактериологически изслѣдвания при дифтеритнитѣ ангини, трѣбва тѣзи послѣднитѣ да се извършатъ въ паралелъ съ клиниката отъ единъ и сѫщи персоналъ; въ такъвъ случай несъгласията на клиниката и бактериологията ще бѫдатъ прослѣдени по-основателно, и крайнитѣ резултати ще иматъ безспорно научно и практическо значение. Отъ друга страна микробнитѣ асоциации интересуещи толкова много прогнозата на дифтеритнитѣ ангини, ще могатъ да бѫдатъ прослѣдени и изучени съ по-голѣма леснина, при защищаваното отъ насъ положение. Направихме тази уговорка, за да оправдаемъ непълнотата на бактериологическитѣ данни, които даваме по-долу.

Отъ таблицата, която слѣдва, ще се види, каква е смъртностьта отъ дифтеритнитѣ случаи, при които бактериологическото изслѣдване е показало присѫтствието на Лефлеровия бацилъ.

Таблица 8.

Години	Изслѣдвани бактеорол. + Bac. Loffl.	Умрѣха	Moribundus	Смъртность съ moribundus	Смъртность безъ moribundus
1901	25	2	1	8%	4·1%
1902	47	7	1	14·7%	13%
1903	40	6	2	15%	10·5%
1904	128	22	7	17·1%	12·3%
1905	32	1	1	3·1%	0%
Всичко	272	38	12	13·8%	10%

Смъртностьта за 272 случая дифтеритъ, изслѣдвани бактериологически, съ положителенъ резултатъ е била 13·8% съ moribundus, безъ тѣзи послѣднитѣ тази смъртность се редуцира на 10%.

Отъ тѣзи 272 случая инжектираии сж били съ серумъ отъ *IV день нагорѣ* 110 душъ, отъ които сж умрѣли 33 съ 13 moribundus. Глобалната смъртность при тѣзи случаи е била 30%, безъ moribundus — 20·6%. Инжектирани сж били съ противодифтеритенъ серумъ до *IV день* на заболѣването 162 душъ, отъ които умрѣли 8, морибундни 2, т. е, смъртностьта е била съ moribundus 4·9%, а безъ — 3·75%.

При 67 случая отъ laryngitis crouposa, при които е била направена посѣвка за бактериологическо изслѣдване, като е взимано за тази цѣль било отъ ексудата въ гърлото, ако крупътъ е билъ секундаренъ, или отъ канюлата слѣдъ направена трахеотомия, резултатъть е билъ слѣдниятъ: при 55 случаи посѣвката е показала присжтствието на Bac. Löffleri, *а при 12 случая само онова на Staphilococus и Streptococus.*

Това послѣдно обстоятелство е твърдѣ важно, понеже мнѣнията на лѣкаритѣ върху възможностьта на други бацили, освѣнъ Bac. Löffleri, да прѣдизвикватъ мембранозни ексудати въ ларинкса, сж раздѣлени (*M. Jacod* loc. cit.). Състоянието на този въпросъ ще изложимъ другадѣ. За сега, като го отдѣляваме, ще забѣлѣжимъ, че даннитѣ, съ които разполагаме, ще останатъ безъ значение за това, или онова мнѣние по въпроса, благодарение на приложенитѣ по-горѣ обяснения, за бактериологическитѣ изслѣдвания на наблюдаванитѣ отъ насъ дифтеритни ангини.

Пжтуване отъ Цариградъ прѣзъ България въ 1827 година.

отъ R. Walsh.

R. Walsh. Narrative of a journey from Constantinople to England.

Авторътъ на туй съчинение придружавалъ лордъ Странгфорда при отиването му прѣзъ 1821 година като посланикъ въ Цариградъ и слѣдъ туй станалъ пастьоръ при английското посолство въ Пера. Прѣзъ своето прѣбивание въ Турция той водилъ кореспонденция съ мнозина приятели въ отечеството си, като имъ съобщавалъ най-важнитѣ събития, на които билъ свидѣтель. Когато се завърналъ въ Англия, далъ отчетъ за своето пжтуване, който излѣзълъ подъ горното заглавие прѣзъ май 1828 год. Книгата му много се чела тогава: още сжщата година излѣзла въ френски и нѣмски прѣводъ, а въ слѣдната година оригиналътъ прѣтърпѣлъ трето издание. Съобщаванитѣ и чрѣзъ многодишни наблюдения подкрѣпени бѣлѣжки върху характера и общественото положение на турцитѣ никакъ не даватъ благоприятна картина за тѣхъ. Колкото рельефно е прѣдставена грубостьта на турцитѣ, толкова е по-идилична картината за българитѣ, отъ които авторътъ не крие своя възторгъ. Първата часть на книгата описва пжтуването му отъ Цариградъ до Русе, и тя за насъ е най-интересна, особено отъ дѣто авторътъ почва да се мисли между българи. За читателитѣ на „Периодич. списание" книгата на Уолша е познато нѣщо: още въ I кн. 1882 г. на 82 стр. г. Иречекъ говори за нея.

Отъ начало авторътъ се обръща къмъ приятелитѣ си и имъ казва, че изпълнява желанието имъ — да имъ даде отчетъ за пжтуването си. Това е толкова по-съгласенъ да направи, защото страната била сцена на нѣкои много интересни събития, както отъ старо, тъй и отъ ново врѣме. „Вие ще си припомните", говори той, „че маршрутътъ, що ще описвамъ, е сжщиятъ, който слѣдвалъ Дарий въ своя паметенъ походъ противъ скититѣ прѣди 2300 години, сжщиятъ, който сж слѣдвали вече и руситѣ въ наши дни и навѣрно ще слѣдватъ пакъ за да заплашватъ Цариградъ. Тази страна, макаръ по нѣкога отъ европейци посѣщавана, е въпрѣки това още малко позната, и който я прѣминава, може винаги да събере още нѣколко зърна отъ познания, които неговитѣ прѣдшественици не сж съгледали или сж прѣнебрѣгнали. Ако и вие намѣрите нѣщо подъ сламата на моя разказъ, ще считамъ цѣльта си постигната".

„Спжтника, когото щѣхъ да зема, бѣше стариятъ ми приятель Мустафа, татаръ-еничеръ, който принадлежеше къмъ палата на английското посолство. Той е по народность швейцарецъ и много младъ постжпилъ на служба у единъ търговецъ въ Ливорно. Когато пжтувалъ съ послѣдния по Срѣдиземно море, билъ хванатъ отъ единъ африкански пиратъ

и продаденъ като робъ въ Кайро. Той миналъ прѣзъ ржцѣтѣ на много господари, докато най-сетнѣ съ прѣминаване въ исляма освободилъ се отъ робство и зелъ да се ползува съ всички свободи и привилегии на пророковъ ренегатъ. Противоположно на обикновенитѣ вѣроотстжпници, той никакъ не е бивалъ неприятель и гонитель на своитѣ прѣжни едновѣрци; напротивъ билъ е тѣмъ по-прѣданъ и се залавялъ за всѣки случай да имъ услужва. Той говори малко английски и чрѣзъ неговото посрѣдничество получихъ много обстоятелни свѣдѣния. Азъ се прѣдадохъ въ ржцѣтѣ му и го намѣрихъ не само полезенъ, но още прѣданъ и вѣренъ. Той бѣше изходилъ Турция въ всички направления и отлично знаеше, какви приготовления бѣха нуждни за нашето пжтуване. На първо мѣсто стоеше една еничерска мантия, която трѣбваше да служи за всички нѣща. Тази най-полезна отъ всички покривки е направена отъ кози и камилски косми и е дебела и твърда като дъска. Надѣне ли човѣкъ нея, тя стои около него като караулница и го запазва отъ вѣтъръ и лошо врѣме".

На 28 октомври 1827 г. тръгнали отъ Цариградъ и стигнали въ равнината, която го обгражда. Туй, що поразило автора, била необикновената тишина. „Ние бѣхме отдалечени само на нѣколко стотинъ крачки отъ стѣнитѣ на единъ грамаденъ градъ, обитаванъ отъ 700,000 жители, а пъкъ на сжщото разстояние отъ развалинитѣ на Палмира не бихме могли да намѣримъ повече опустошение. Вилитѣ, които обикновено сж разпръснати въ съсѣдство съ прѣдградията на единъ голѣмъ градъ, никждѣ не се гледаха, и човѣшката навалица, която обикновено гъмжи при входа, никждѣ не се показваше."

Слѣдъ като минали Санъ-Стефано, дѣто европейцитѣ, особено англичани, прѣкарвали есенно врѣме; слѣдъ като изминали Кючукъ и Буюкъ-Чекмедже и Силиврия, стигнали въ Кинликли, за което бѣлѣжи слѣдното: „Прѣди двадесеть години туй мѣсто бѣше голѣмъ и цвѣтущъ градъ; сега обаче тукъ се виждатъ само двѣ до три мизерни кжщи. За нещастие на жителитѣ, градътъ бѣше театъръ на борбата между враждуещитѣ партии прѣзъ раздоритѣ въ 1807 и 1808 г. Многото шанцове въ съсѣдство съ остатъцитѣ отъ града показватъ бойното поле, както развалинитѣ на кжщитѣ, разпръснати на голѣмо пространство, показватъ мѣстото на значителенъ градъ. Туй е единъ отъ многото признаци на упадъка, срѣщу който крачи това царство, както и на намалението му. За двадесеть годинъ единъ значителенъ градъ е докаранъ до три кжщи и едвамъ има слѣда отъ него и отъ неговитѣ жители".

Отъ тукъ пристигнали въ Чорлу. Подобно на Кинликли и тоя градъ билъ театъръ на кървава борба между враждуещитѣ партии и още показвалъ слѣди отъ понесенитѣ опустошения.

На моста при Каристранъ намѣрили колиба, дѣто живѣялъ единъ старъ българинъ и продавалъ кисело млѣко и кафе. По-нататъкъ пристигнали въ Луле-Бургазъ. „Бургазъ е твърдѣ обикновено название за градове въ Турция. Това название, както се вижда отъ Кантемировата история на турското царство, изхожда отъ развалената дума *πύργος* (кула) и било като име употрѣбявано за мѣста, които подъ гърцитѣ били укрѣпени замъци, макаръ въ новитѣ села рѣдко да се виждатъ остатъци отъ такива здания".

На слѣдното утро напустнали Луле-Бургазъ и прѣзъ деня пристигнали въ единъ лѣсъ. Тукъ видѣли първитѣ дървета, които намѣрили по цѣлия пжть отъ Цариградъ на пространство отъ сто английски мили. Този лѣсъ имъ билъ приятна изненада и траялъ три часа дори до околноститѣ на Кърк-Клисе, дѣто влѣзли около пладне.

Тъй като отъ тукъ нататъкъ авторътъ билъ въ мѣста населени съ българи, то и разказътъ му ще прѣдавамъ по-подробно.

„Названието Кърк-Клисе е съставено отъ една турска дума, която значи четиридесеть, и една гръцка, която значи църква, и отъ всички европейци на тѣхнитѣ езици се нарича градъ на четиридесетьтѣ църкви. Защо така, не можахъ да науча. Въ Ирландия считало се е за благочестиво дѣло да се построятъ седемь църкви изведнажъ за споменъ на седемьтѣ апокалиптически общини, и въ мѣстата, които се наричатъ така, още стоятъ църквитѣ, за да свидѣтелствуватъ за основателностьта на названието. Въ днешния градъ Кърк-Клиси не се намира никаква слѣда, никакво прѣдание за такива нѣща. Турцитѣ казватъ, че дѣйствителното название на града е Кирк-Кимсе, четиридесеть души, защото градътъ нѣкога билъ основанъ отъ толкова благочестиви човѣци, които живѣяли тамъ и на които била посветена малка джамия. Кърк Клисе е голѣмъ, нечистъ и изпадналъ градъ, съ около четири хиляди кжщи, населенъ съ турци, чиито нрави сж много груби. При това градътъ има и хиляда и петстотинъ гръцки фамилии. Когато страната била опустошена отъ кърджалии, жителитѣ на много малки градове се видѣли принудени да изкопаятъ шанцове около своитѣ мѣста, за да се запазятъ противъ внезапни нападения; слѣди отъ тѣхъ още се виждатъ въ различни села. Други градове били напустнати и всецѣло разрушени, както показватъ развалинитѣ имъ. Онѣзи жители, които се отървали, потърсили прибѣжище въ най-сигурнитѣ мѣста, и по такъвъ начинъ гръцкитѣ жители въ Кърк-Клисе, дѣто образуватъ по настоящемъ значителна и цвѣтуща община, сж събрани отъ множество малки села. Тѣ отворили училище споредъ принципитѣ на взаимното обучение, дѣто се прѣподава на старо-гръцки. Сжщиятъ начинъ на учение щѣлъ да се въведе въ нѣкое друго по-голѣмо училище, дѣто дѣцата се учатъ на ново-гръцки. Това подобрение на обучението е толкова по-достозабѣлѣжително на това мѣсто, тъй като още нѣма ни едно мѣсто въ турското царство, дѣто да се слѣдва тоя начинъ на обучение. Названието Кърк-Клисе е тъй малко въ хармония съ днешното състояние на нѣщата, че гръцката община, макаръ и многочислена, нѣма никаква църква и, въпрѣки многократнитѣ просби, не може да получи позволение, да построи такъва. Когато турцитѣ завладѣли Цариградъ, Мухамедъ раздѣлилъ църквитѣ, като задържалъ половината съ прибавка на Св. София, които прѣобърналъ на джамии, а останалитѣ прѣдоставилъ на гърцитѣ. Отъ туй врѣме послѣднитѣ се намирали въ невъзможность, да увеличаватъ числото на църквитѣ чрѣзъ постройка на нови, или поне чрѣзъ поправка на старитѣ да останатъ въ владѣние на първоначалното число. Позволение за възобновяване на разнебитени църкви се гарантира отъ турскитѣ властители само срѣщу плащане на значителна сума, и отъ врѣме на гръцкото възстание всецѣло имъ е отказвано. Все пакъ, гърцитѣ сж тъй ревностно

прѣдадени на вѣрата, че на пукъ на тежкитѣ заплашвания по нѣкога тайно поправятъ своитѣ църкви, за да ги прѣдпазятъ отъ съвършено срутяване. Туй запрѣщение не се ограничава върху църквитѣ, но засѣга и всички здания, които стоятъ въ свръзка съ тѣхъ. Азъ обикновено прѣкарвахъ лѣтото на островъ Халки въ Мряморно море и живѣяхъ въ единъ голѣмъ манастиръ, близу до който може да се види гробътъ на първия английски посланикъ въ Цариградъ, сръ Едуардъ Бартонъ, който умрѣ тамъ. Съ течение на врѣмето гробътъ му бѣше срутенъ, и плочата съ надписа бѣха зели и като подходещъ материалъ бѣха я зазидали върху манастирската порта. Лордъ Странгфортъ желаеше да възстанови досточтимия гробъ на своя прѣдшественикъ и ме натовари да се грижа за осжществението на това. Азъ не закъснѣхъ да се заловя за изпълнението на желанието му, но когато съ туй намѣрение се обърнахъ къмъ калугеритѣ, намѣрихъ, че работата не може да се осжществи тъй скоро. Въпросната плоча бѣше не само въ стѣната, но отчасти и въ манастира, отъ който подъ строго наказание ни единъ камъкъ не можеше да се извади безъ позволение. Това позволение не би го отказали, но прѣди да се получи, лордъ Странгфордъ напустна Цариградъ, и надгробниятъ камъкъ на нашия посланикъ навѣрно още ще да се гледа върху пжтнитѣ врата на гръцкия манастиръ".

„Ние яздѣхме прѣзъ множество мизерни и кални улици до още по-мизерния и по-каленъ пощенски домъ, дѣто щѣхме да получимъ бодри коне, тъй като тукъ прѣдставаше задължението на нашия цариградски сюруджия. Отъ тукъ на разстояние на всѣки 10—12 часа се намиратъ пощенски станции на друма, дѣто се размѣняватъ конетѣ, и пжтникътъ може да изминава своя пжть тъй скоро, както му се ще. За всѣки конь се плаща на часъ не повече отъ 20 пари, сир. пжтникътъ получава четири коня и единъ въоржженъ водитель (сюруджия), които го прѣвозватъ толкова скоро колкото иска сами, нѣщо за четири пенса на английска миля, или единъ пени за всѣки конь. Пощенскиятъ домъ е глинена колиба съ прозорци, залѣпени съ хартия. Вжтрѣ имаше стая за кафе, въ която на единъ край директорътъ на пощата и нѣколко турци съ важенъ изгледъ пушеха и пиеха кафе. Тамъ въ единъ другъ жгълъ хвърлиха моята чанта и мантията, и азъ въ ожидание на закуската си легнахъ отгорѣ. Когато Мустафа влѣзе, питахъ го нѣщо на английски; и понеже не ми отговори, повторихъ въпроса по-ясно, като прѣдполагахъ, че не ще да ме е чулъ. Той се разтрепера и тутакси излѣзе отъ стаята. Азъ го намѣрихъ подирѣ на двора, дѣто искаше да дава на служещитѣ бакшишъ; но ржката му трепереше тъй силно, че паритѣ му паднаха на земята. Той ме подкани да бързамъ, и когато възседна коня си, прѣпусна скоро, като ме остави да го слѣдвамъ, както можахъ. Азъ го послѣдвахъ прѣзъ краищата на града, кждѣто той се бѣше спрѣлъ прѣдъ една българска кжща. Тукъ подъ християнски покривъ, прѣстана постепенно треперенето му, и той се опита да обясни смущението си. Турцитѣ въ туй мѣсто били тъй груби и невѣжествени, че считали за безчестенъ всѣки, който разбира другъ езикъ освѣнъ турския. За това и Мустафа не могълъ да отговори, когато азъ въ пощенския домъ се отправихъ къмъ него на английски. Въ противенъ случай и двамата ни

щѣлъ да изложи на прѣзрѣнието и на оскърбленията на присѫтствуещитѣ негодници, срѣщу които той не бѣше въ състояние да ни защити. По увѣрението му на сѫщото мѣсто другъ пѫть му се случила подобна бѣда: той билъ нападнатъ заедно съ пѫтника, когото придружилъ, и докаранъ въ голѣма опасность.

„Тази рѣшителна враждебность срѣщу знанията е може би най-отличителна черта въ характера на турцитѣ и ги различава отъ всѣки другъ народъ на наше врѣме. Едва ли може да се разбере, какъ може единъ народъ да бѫде гордъ съ своето невѣжество и да прѣзира ония, които не сѫ невѣжествени. Тоя случай не е само за простата маса въ Кърк-Клисе. Къмъ европейскитѣ посолства въ Цариградъ принадлежатъ много еничири като почетна стража, които стоятъ въ постояно сношение съ тѣхнитѣ обитатели. Но до колкото ми е познато, едничкиятъ, който научи европейски езикъ, бѣше Мустафа, и той ренегатъ; и направи това съ опасность на живота. Прѣдразсѫдъкътъ е не по-малко господствуещъ между висшитѣ и образовани класи. Турцитѣ сѫ заставени въ сношението си съ иностраннитѣ народи винаги да употрѣбяватъ нѣкой рая за прѣводачъ. Важната длъжность драгоманинъ на Портата биваше до грѫцкото възстание изпълнявана отъ гърци. Когато турцитѣ не мислѣха, че могатъ по-нататъкъ да имъ довѣряватъ, въ цѣлото царство не се намѣри ни единъ турчинъ способенъ или наклоненъ да се приобщи къмъ чуждъ езикъ, та тъй трѣбваше да се даде мѣстото на евреинъ. Отъ тогава насамъ Портата основа едно учебно заведение, дѣто да се обучаватъ по нѣколко млади турци въ различнитѣ западни европейски езици за да бѫдатъ въ състояние да зематъ една тъй важна служба, която прѣдполага довѣрие. По такъвъ начинъ тѣ ще отбѣгватъ въ бѫдеще да зависятъ отъ съмнителната вѣрность на единъ инородецъ. Това бавно и неохотно приемане на една тъй необходима мѣрка е силно доказателство за опоритостьта, съ която турцитѣ сѫ привързани къмъ старитѣ прѣдразсѫдъци, на които само човѣкъ съ рѣшителното мѫжество на днешния султанъ трѣбваше и можеше съ успѣхъ да се противопостави".

„Ние почнахме вече на разноски на правителството да използуваме пощата, и никаква грижа не се зимаше за нещастнитѣ коне. Правилото е, пѫтуещиятъ да плати конетѣ, ако тѣ умратъ на пѫтя отъ една пощенска станция до друга, но той може безъ колебание да ги докара до смърть прѣдъ вратата. Нашата най-близка станция бѣше Факи, дванадесеть часа отъ Кърк-Клисе. Ние искахме да наваксаме изгубеното врѣме и да достигнемъ до тамъ за половината врѣме. Слѣдъ четири часа пристигнахме въ село Ереклеръ, населено съ българи. България е собствено область, лежеща между Стара-планина и Дунава; но трудолюбивиятъ народъ е прѣскочилъ границитѣ на Балкана и почва постепенно да се разпространява въ Румелия. Политиката на турското правителство била ужъ да благоприятствува на туй заселение, за да може да запълни умиращето население на тѣзи плодородни равнини съ трудолюбиви земледѣлци".

„При вечерь слѣдъ изгрѣване на мѣсеца достигнахме Дулатъ-Аги, второ само отъ българи населено село, дѣто искахме да прѣкараме нощьта. Опрѣдѣленото мѣсто за приемане пѫтници бѣше пощенскиятъ

домъ; но въ тоя мизеренъ домъ между грубитѣ турци тъй много неприятности бѣха за очакване, че азъ по-скоро желаехъ да потърсимъ покривъ въ послѣдната овчарска колиба. Ние отидохме на едно отворено пространство всрѣдъ селото, дѣто, както въ Ирландия, се събираше добитъкътъ на жителитѣ. Сюруджията застана по срѣдата и, като си възвиши гласа, викна три пѫти: „кехая"! Въ всички тѣзи села живѣе по единъ едничъкъ турчинъ, който заповѣда въ качество на субашия, а кехаята е българинъ, неговъ намѣстникъ. Първиятъ събира харача и другитѣ данъци; другиятъ управлява другитѣ дѣла на селската община. При третия викъ отговори единъ гласъ отъ една планина, и тутакси слѣдъ туй се показа кехаята, който носѣше вѣдро вода отъ рѣката. Ние му обяснихме намѣрението си. да прѣнощуваме въ селото, и като нѣмаше ханъ, негова длъжность бѣше, да ни намѣри жилище. Той пусна водата и дойде съ насъ, за да ни изпълни желанието.

„Той ни заведе отъ начало въ една колиба, отъ която изкочиха нѣколко жени и всички изведнажъ почнаха да бъбратъ много живо. Като открихме, що казваха, научихме, че мѫжетѣ отсѫтствували, а когато само жени се намирали въ кѫщи, считаха го неблагоразумно и неприлично да дадатъ достѫпъ на чужденци. Ние уважихме тѣхнитѣ съображения и отидохме по-нататъкъ да диримъ друга кѫща. Най-подирѣ намѣрихме една колиба съ двѣ стаи, въ едната отъ които живѣеше фамилията, а другата бѣше празна. Въ празната стая имаше огнище, дѣто скоро пламна свѣтълъ огънь. Нѣколко черги бѣха постлани върху чисто изметеното дюшеме, и за половина часъ ние бѣхме подобрѣ настанени, нежели въ най-добрия турски ханъ или кафене. Ние питахме само, какво можехме да имаме за вечеря. „Нищо"! бѣше отговорътъ. Азъ си припомнихъ за баронъ фонъ Тота и неговия еничаръ, но не ми се случи да ида тъй далече като него, понеже клетитѣ люде скоро ми обясниха причината. Ние срѣщнахме сутриньта на пѫтя едно силно отдѣление топчии съ тѣхнитѣ знаменосци и офицери. За наше нещастие тѣзи войници прѣкарали миналата нощь въ това село, и тъй като се хранѣли безплатно, изчерпали бѣха всички провизии, не оставили нито едно яйце, и бѣха си тръгнали, безъ да платятъ нито грошъ. Нещастнитѣ селяни тъй много сѫ страдали отъ тѣзи насилия, че казваха съ тонъ на отчаяние, какво тѣхното село само за огънь го бивало, тъй като съ нищо не било въ състояние да откупи спасението си. Ако това е покровителството и поощрението, което турцитѣ прѣдлагатъ на тѣзи нещастни хора, то ще мине доста врѣме, прѣди тѣ да изпълнятъ безлюднитѣ равнини на Тракия. Кехаята излѣзе пакъ и скоро ни донесе малко овче месо, вино и ракия, до колкото бѣ могло да се отърве отъ грабителитѣ. Домакинята, наречена баба, ни изпрати изрядна вечера, безъ да имаме нужда да бичуваме мѫжа ѝ. Нашата смѣтка за всичко бѣше такъва: вино, ракия и месо — 60 пари; жилище, коне — 100 пари, всичко за трима души и четири коня — четири гроша.

„Небето се бѣше заооблачило прѣзъ нощьта слѣдъ захождане на мѣсеца, и ние очаквахме да тръгнемъ подъ дъждъ; но при разсъвнуване пръснаха се облацитѣ, и ние тръгнахме около петь часа при ясна звѣздна свѣтлина. Селскитѣ пѣтли поздравиха утрото, и каквито грабежи да

бѣха си позволили турцитѣ, домашнитѣ птици, поне пѣтлитѣ, бѣха имъ избѣгнали. Никога не бѣхъ слушалъ такъвъ концертъ. Въ всѣка кжща ще да има по нѣколко пѣтли. При първия сигналъ отговаряха всички въ бърза приемственость отъ кжща на кжща и най-послѣ кукуригаха всички заедно. Тоя живъ шумъ имаше нѣщо извънредно приятно и весело въ своя тонъ, и азъ се бавихъ, до като прѣстана концертътъ, който трая нѣколко минути. Види се, че тукъ пѣтельтъ има приписваното му отъ Милтона влияние — да разпръсва ариергарда на тъмнината; защото скоро видѣхме да се начева деньтъ.

„Село Факи лежи въ долина и е населено само съ българи. Т бѣше първото българско село, което видѣхъ посрѣдъ бѣлъ день, и първото нѣщо, което видѣхъ ми показваше, че се намирамъ въ християнска страна. На зеленото пространство прѣдъ кжщитѣ се виждаха множество свини, първитѣ, които азъ видѣхъ слѣдъ пристигането си въ Турция, тъй като свинитѣ принадлежатъ къмъ животнитѣ, които правятъ отвращение на турцитѣ и евреитѣ. Турчинътъ не само запрѣщава употрѣбението имъ, но нито търпи даже появяването имъ на улицитѣ. Въ горитѣ по брѣга на Черно море не далече отъ Ц/градъ има диви свини въ изобилие, и тѣхното месо е прѣвъзходно, но заради онуй запрѣщение европейцитѣ не могатъ лесно да си доставятъ това твърдѣ цѣнно лакомство. На селския мегданъ се намираше единъ кладенецъ, дѣто се събираха мжже и разбулени жени. Прѣзъ отворенитѣ кжщни врата се виждаха икони на „Св. Богородица", прѣдъ които горѣха кандила. Малкого турци, които живѣеха тукъ, бѣха вѣжливи хора и не дадоха на моя татаринъ никакъвъ поводъ за безпокойствие. Азъ седнахъ въ пощенския домъ върху рогозка, дѣто ми подадоха хлѣбъ и млѣко. До като готвѣха конетѣ, закусихъ и написахъ до своитѣ приятели въ Пера писма, които щѣха да потеглятъ съ нѣмската поща на слѣдния день. Ние отпжтувахме около пладне и, когато напускахме селото, заобиколиха ни момичета и момчета, които държаха въ ржка сита, пълни съ жито. Тѣ зимаха отъ житото и хвърляха прѣдъ насъ на пжтя. Туй значеше, че тѣ доставятъ жито и хлѣбъ и ни снабдяватъ съ него. Ние отъ своя страна имъ хвърлихме пари, па тръгнахме по-нататъкъ.

„Възкачихме се по една низка планинска верига, която се зима за начало на Балкана, и Факи поради туй се счита първото село, отдѣто планината почва да се издига. Нашиятъ пжть вървѣше прѣзъ полски и привлѣкателни, макаръ доволно прости пейзажи. На два часа пристигнахме въ една многобройна равнина, която лежи между низката и висока планинска верига. Въ нѣкои страни течеха бистри рѣки върху каменни легла, които бѣха ограничени отъ храсталакъ и обиколени отъ разкошна зелена трѣва подобно на младитѣ плантации въ околноститѣ на английскитѣ чифлици. Тукъ-тамѣ равнината се разширяваше въ голѣми ливади и пасбища, които бѣха оживени отъ овци и рогатъ добитъкъ, или въ житни полета, дѣто житото бѣше или пожънато, или посѣяно. Посрѣдъ тази разкошно обработена страна се намира селото или по-добрѣ група отъ села Русо-Кастро, дѣто ние пристигнахме на три часа при бързъ вървежъ.

„Това село прилича всецѣло на картината, която си бѣхъ съставилъ за едно татарско или скитско село". (Слѣдва описанието му). — „Човѣкъ

намира между тѣзи хора най-много чистота и толкова уредба и изобилие, че тѣ може би щѣха да бждатъ най-честитѣ хора на земята, ако нѣмаха да понасятъ притѣсненията, отъ които се оплакватъ. Между тѣзи мжчения едно е забѣлѣжително. Въ всѣко село има по единъ бакалъ. Русо-Кастренскиятъ е принуденъ да плаща хиляди гроша за позволение, да държи дюкянъ. Той е грькъ отъ Албания и едничкиятъ въ селото, който може да чете и пише. Нѣма нито училище, нито църкви, но единъ свещеникъ отъ едно съсѣдно село дохожда по нѣкога и тукъ. Селото ежедневно расте и за сега състои отъ четиридесеть кжщи.

„Нашиятъ пжть отъ тукъ минаваше прѣзъ една очаровательна мѣстность, дѣто отъ двѣтѣ страни на пжтя бѣха разпръснати групи храсталаци съ изобилие отъ зрѣло сѣме, и когато азъ спрѣхъ, за да събера, сюруджията поиска да знае, защо правѣхъ това. Азъ му отговорихъ, че желаехъ да запазя сѣмена отъ рѣдки растения. А той ми каза, че всѣка година много хора отъ Одринъ изпращали въ тия храсталаци, за да събиратъ сѣме и дърва, които употрѣбявали за лѣкарство и като боялни материи.

„На шесть часа пристигнахме въ село Бини, кждѣто искахме да прѣнощуваме. И тукъ нѣма никакъвъ ханъ, та ние бѣхме, както по-прѣди, отведени отъ кехаята въ частна кжща. Добритѣ хорица имаха само една стая, и ние трѣбваше да се приспособимъ между фамилията. Тя състоеше отъ домакинъ, нареченъ чорбаджия, отъ баба, три дѣца и двама овчари. Кжщичката бѣше отъ върбовъ плетъ, както и останалитѣ, а стѣнитѣ бѣха тъй низки, че азъ само въ срѣдата можахъ да стоя правъ и трѣбваше да лежа простренъ на стѣната. Обаче вжтрѣшностьта бѣше чиста, приятна и здрава. Дюшемето бѣше пометено, чергата постлана, единъ голѣмъ огънь пламтѣше на огнището, и когато се прострѣхъ между любезнитѣ хорица и видѣхъ на пламака, какъ блещятъ тѣхнитѣ почтени лица, почувствувахъ се като у дома. Ние бѣхме си донесли овче месо отъ Русо-Кастро, защото се боехме, че късно ще пристигнемъ въ Бини, та не ще намѣримъ. Бабата ни го изпече, па освѣнъ туй ни направи пита, къмъ която прибави росолъ, вино и ракия. Най-послѣ тя сложи вечера на единъ столъ и ни покани тъй весело и ловко, че туй би направило честь и на една английска кухня. Прѣзъ врѣме на тази работа тя бѣше забола на бедрото си фурката, и вретеното ѝ бѣше постоянно въ движение. Тази проста машина снабдяваше цѣлата фамилия съ облѣкло. Слѣдъ вечерята домакинята ми направи кафе, отъ кафето което Мустафа имаше въ торбата, и си легнахме всички да спимъ. Домакинътъ, жена му, тритѣ дѣца, двамата овчари, сурюджията, татаринътъ и азъ, всички легнахме приятелски единъ до другъ, завити въ черга съ краката срѣщу огъня, и спахме въ миръ и тишина. Азъ се събудихъ сутринята и видѣхъ трудолюбивата жена и една отъ дъщеритѣ ѝ, при блѣсъка на огъня че предатъ памукъ. Тѣ погледнаха на мене и изпѣха съ тихъ гласъ една пѣсень съ сладка мелодия. Азъ си спомнихъ за моята отдалеченость отъ родната страна, за любезностьта на тѣзи добродушни хора спрѣмо единъ чужденецъ, за Мунчо Парка*) и неговия трогателенъ разказъ при подобна една сцена, и бѣхъ като него трогнатъ до сълзи.

*) Знаменитъ шотландски пжтешественикъ (1771—1806) Прѣзъ 1795—96—97 г. пжтувалъ по вжтрѣшностьта на Африка, дѣто му се случила аналогична сцена. С.

„Ние тръгнахме на утрото при звѣздна свѣтлина. Бѣше почнало малко да студи. По нашия пжть лежаха разни български села въ тази плодородна страна, и ние видѣхме твърдѣ много овци, кози, волове и биволи, но нито единъ конь. На десеть часа бѣхме въ Айтосъ. Тамъ отидохме въ пощенския домъ, за да получимъ бодри коне. Айтосъ е значителенъ турски градъ при политѣ на планинската верига, дѣто се издига голѣмиятъ Балканъ. Азъ застанахъ на една височина прѣдъ пощенския домъ и чакамъ Мустафа, който бѣше изчезналъ. Изпадналъ въ сънъ, бѣхъ събуденъ отъ силния ударъ на единъ турчинъ. Азъ имахъ охота, да покажа негодуванието си на негодника за неговата непочтителность, но видѣхъ, че той ми носѣше една голѣма чаша топло млѣко, топла погача и яйца, които ми държеше прѣдъ устата, а пъкъ самъ не особено нѣжно ме клатѣше по рамената. Има грубо добродушие въ обращението на единъ турчинъ, което е често намислено съ добро намѣрение, но не винаги твърдѣ приятно изразено. Азъ благодарихъ на човѣка, приехъ, каквото ми прѣдлагаше и питахъ за Мустафа. Той тури пръста си на главата, за да покаже, че моятъ татаринъ се бръсне. Бързо изпихъ млѣкото, зехъ моя грубо добродушенъ приятель за водачъ и тръгнахъ да прѣгледамъ града и да търся Мустафа. Градътъ е прочутъ поради топлитѣ си бани.

„Ние искахме да тръгнемъ, когато, за голѣмо очудване на Мустафа, единъ другъ татаринъ бързо влѣзе въ пощенския домъ. Той носѣше писмо за новия паша въ Силистра, понеже прѣдшедственикътъ му бѣше повишенъ за великъ везиръ. Обезпокоени, че ще ни зематъ конетѣ, за да отправятъ куриера, ние ускорихме нашето тръгване и избѣгнахме, безъ да бждемъ безпокоени. Обаче, ние не спечелихме много съ нашето бързане, защото нашитѣ коне бѣха най-окаянитѣ, които можаха да се намѣрятъ въ кой да е пощенски яхъръ.

„Ние се изкачихме на първата верига отъ голѣмия Балканъ и получихме прѣдстава за неговата дъждовна природа. Вѣтърътъ се бѣше обърналъ къмъ югъ, и мрачни, дебели облаци висѣха подъ планината. Слѣдъ единъ часъ слѣзохме и пристигнахме въ една отъ ония широки и плодородни равнини, каквито тъй много ги има въ нѣдрата на тази планина. Тя бѣше около четири часа дълга и повече отъ единъ широка. Една рѣка течеше прѣзъ срѣдата ѝ. Долината бѣше покрита съ села, стада, жита, лозя и овощни дървета, и всичко доставяше очарователна картина отъ полска красота. Дърветата нищо не бѣха изгубили отъ своитѣ листа, зимнитѣ посѣви бѣха изникнали, пасбищата бѣха разкошни и зелени, но нищо по-поразително отъ непрѣстжпнитѣ планини, които затваряха долината. Ако би билъ нѣкога Джонсонъ въ тѣзи страни, вѣрвамъ, че би изобразилъ своята долина въ „Rasselas" споредъ изгледа на настоещата балканска. Когато се разгледахме, не можахме да откриемъ, отъ кждѣ влѣзохме и какъ щѣхме да излѣземъ. Между това ние слѣдвахме течението на рѣката, до като пристигнахме до вертикалната стѣна на срѣщната страна на долината. Спомнихъ си стѣната въ *Хиляда и една нощь* и заклинанието: „Отвори се, Сезамъ"! Прѣдъ насъ планинската стѣна като че ли е била разцѣпена, и една тѣсна пропасть ни се показваше, въ която ние влѣзохме по течение на

рѣката. Малко тъй великолѣпни и живописни дефилета сжществуватъ въ Европа. Вертикалнитѣ стѣни на пропастьта се издигаха на грамадна височина, залѣсени отъ политѣ до върха, и между тѣхъ блещукаше твърдѣ тѣсна ивица отъ синьо небе. Ние слѣдвахме нѣколко врѣме леглото на рѣката и се задълбочавахме все по-навжтрѣ въ дефилето. Азъ мислѣхъ, че ще трѣбва да слѣдваме рѣката въ цѣлия й пжть въ мрачната дрѣзгавина, която ни обгръщаше, до като излѣземъ на другата страна на планината; но слѣдъ малко врѣме напуснахме пропастьта, изкачихме се нагорѣ и най-послѣ пристигнахме на върха на втората верига. Тукъ облацитѣ, които изглеждаха тъй живописно, се прѣобърнаха въ гжста мъгла, която много ограничаваше нашия кржгозоръ, и се излѣха въ пороенъ дъждъ. Пжтьгъ сега стана неприятенъ и опасенъ, по нѣкога стръменъ и тъй лъзгавъ, че конетѣ никакъ нѣмаха твърдъ вървежъ и постоянно падаха. Ние минахме прѣзъ много пропасти по клатещи се мостове отъ тънки дъски, които бѣха поставени тъй хлабаво, че на единия край се дигаха, когато ние стжпвахме на другия". . . „Вечерьта почваше да се стъмнява вече, когато достигнахме една долина, въ чиито обятия лежеше прѣлестното село Лопеница, дѣто искахме да прѣнощуваме".

„Лопеница лежи въ подножието на голѣмия Балканъ. Който пристига тукъ, честитява си, че е прѣминалъ планината живо и здраво. Ние имахме още и други причини да се радваме, че сме достигнали цѣльта, защото бѣхме мокри, изстинали, уморени и гладни, и никога не бѣше по-желателно едно мѣсто за почивка. Стигнахме въ единъ чифликъ, който бѣше заграденъ съ плетъ. Вжтрѣ въ двора се намираха много здания, отъ които едно само струваше и имаше особенъ поканителенъ видъ. То бѣше ново, здраво и чисто, понеже не прѣди много врѣме бѣ получило сива мазилка. Ние го намѣрихме пълно съ хора, но за минута всичко се разтреби. Потонътъ биде сметенъ, постлаха черги, голѣмъ огънь пламна на огнището; и когато влѣзохъ въ прѣддверието, никога не мислѣхъ нито въ Англия, нито въ Уелсъ, да съмъ виждалъ едно тъй чисто, прѣлестно и сгодно селско жилище. Извадихъ си мокритѣ дрехи и се прострѣхъ прѣдъ огъня, чувствувайки се въ най-приятно разположение.

„Докато почивахъ въ това положение, видѣхъ нѣколко момичета да влизатъ въ прѣдверието и слѣдъ малко врѣме, щомъ като направиха тамъ своитѣ приготовления, дойдоха въ стаята. Най-голѣмата и най-хубавата, която държеше въ ржка бѣла кърпа, бѣше водителка, останалитѣ я слѣдваха; всички скоро почнаха хоро, придружено съ мелодична пѣсень, въ която всички звукове падаха приятно. Хорото състоеше въ движение, при което всички грациозно и правилно минаваха заедно, а пѣсеньта бѣше привѣтствие на чужденеца, чиято хубость и блестещи качества се възхваляваха. Когато хоро и пѣсень бѣха свършени, водителката хвърли бѣлата си кърпа на гърдитѣ ми и всички излѣзоха. Азъ не схванахъ добрѣ, какво значеше тоя позивъ и не знахъ, какъ трѣбваше да постжпя, когато Мустафа ми каза, че това е просба за нѣколко пари. Тутакси турихъ паритѣ въ кърпата и послѣдвахъ танцувачкитѣ въ прѣдверието; азъ разпрѣдѣлихъ съдържанието между тѣхъ, и тѣ се отдалечиха прилично и весело.

„Бабата закла за насъ двѣ кокошки, отъ които тя, изкусна готвачка, едната изпече, а другата свари. На туй се прибавиха пита, вино и ракия, та тъй ние имахме изрядна вечеря. Тѣзи добри хора винаги запалятъ грамаденъ огънь, за да покажатъ благосклонность къмъ своитѣ гости. Както на руситѣ, чинѣше имъ се, че произлѣзлата отъ туй топлина доставлява удоволствие, но скоро я намѣрихъ непоносима и молихъ хозяитѣ да поизгасятъ огъня, нѣщо, което тѣ, макаръ не безъ очудване, направиха. Нашето намѣрение бѣше да тръгнемъ тъкмо посрѣдъ нощь, но дъждътъ бѣше тъй непоносимъ, че отложихме нашето тръгване, докато селскитѣ пѣтли, които направиха толкова шумъ тукъ, колкото и въ Дулатъ-Аги, ни съобщиха приближаването на деня.

„Ние оставихме нашия хозяинъ прѣди разсъвнуване. Нашиятъ пжть вървѣше все още по послѣднитѣ ребра на Балкана, а понѣкога и по равнини. Въ една отъ тия равнини срѣщнахме наново рѣката, съ която бѣхме дошли въ планината; тя тукъ се нарича Голѣма Камчия и тече паралелно съ Балкана къмъ Черно море. Охотно бихъ слѣдвалъ тази тайнствена рѣка прѣзъ мрачнитѣ, дълбоки и подземни скривалища, прѣзъ които тя ще да минава. Човѣкъ би повѣрвалъ, че леглото на рѣката, която си отваря пжть отъ едната страна на планината при политѣ ѝ, като прѣрѣзва цѣлата верига, та излиза на другия край, прѣдставлява пжть и избавя отъ необходимостьта, да се кара пжтя прѣзъ грамадната планинска верига. Въ всѣка друга страна би построили такъвъ пжть. Но възможно е, турцитѣ да не желаятъ да махнатъ тѣзи страшни прѣгради, които природата е поставила между тѣхъ и сѣвернитѣ имъ неприятели, и да имъ улеснятъ нашествието чрѣзъ отваряне на пжть прѣзъ Балкана.

„Ние минахме рѣката и зехме пжтя за Шуменъ, дѣто пристигнахме къмъ три часа слѣдъ дълго и уморително яздене. Побавихме се въ пощенския домъ, дѣто се надѣвахме да получимъ коне, за да можемъ да тръгнемъ тутакси. Между другитѣ нѣща, тукъ видѣхъ единъ старъ човѣкъ, който бѣше облѣченъ много слабо. Той седѣше близу до огъня, пъшкаше дълбоко и повтаряше: „Сакаръ-Аллахъ!" Като се вгледахъ по-внимателно, забѣлѣзахъ, че бѣше въ вериги. Единъ едъръ турчинъ съ страшенъ изгледъ скоро влѣзе вжтрѣ, хвърли своя кожухъ въ прѣдната часть на стаята, седна съ повелителенъ видъ и почна да пуши. Научихъ, че стариятъ човѣкъ билъ затворникъ, а страшниятъ — неговъ пазачъ. Той бѣ дошълъ отъ Воли въ Мала-Азия. Мѣстниятъ ага си позволилъ изнудвания, и старецътъ билъ единъ отъ шестьтѣ лица, които се оплакали съ прошение на султана. Изпратенъ билъ довѣренъ човѣкъ да изслѣдва жалбата, но той, като получилъ отъ агата петстотинъ гроша, прѣдставилъ въ рапорта си жалбата като фалшивъ доносъ. Отъ шестимата, които подписали жалбата, трима избѣгали, а трима били уловени, между които и нещастниятъ старецъ, който отиваше на заточение въ Разградъ въ тънкото ленено облѣкло на топлия си климатъ.

„На слѣдното утро, щомъ почна да се съвнува, напустнахме града. Пжтьтъ ни минаваше прѣзъ планина, която господствуваше надъ цѣлата околность, и азъ се побавихъ на върха, за да я разгледамъ. Задъ насъ лежеше неизмѣримата балканска верига, която ние прѣминахме. Тя

изглеждаше отъ тази страна на по-непристѫпна стѣна, нежели отъ другата и като че ли бѣгаше на длъжъ по хоризонта по права линия, подобно на чудовищна, до облацитѣ възходеща стѣна. Старитѣ сѫ имали такъво мнѣние за височината на тази планина, та Помпоний Мела (кн. II, гл. 2) подържа, че Черно и Адриатическо море се виждатъ сѫщеврѣменно отъ върха ѝ, а Плиний казва, че планината е висока шесть мили (Historia natur. IV, 2), сир. по-висока отъ Андитѣ и Хималаитѣ. Много чудно е, че Херодотъ нищо не говори за нея, макаръ тя да е прѣдставяла грозно прѣпятствие на Дариевата войска Тази планина била наречена Хемусъ отъ гръцката дума *Αἷμα*, кръвь на Тифона, защото, споредъ баснята, Тифонъ се възкачилъ тамъ, за да достигне небето, когато Юпитеръ го разгроми.

„Слѣдъ четири часа достигнахме едно турско село, дѣто неотдавна бѣхѫ построили кѫщи за приимане пѫтници. Туй е рѣдъкъ, може би единственъ примѣръ за подобно заведение въ турско село и, както изглеждаше, малко е използуванъ. Хозяинъ нѣмаше вѫтрѣ, и вратата бѣха затворени за насъ. Ние искахме млѣко, или нѣщо друго за закуска, но не можахме нищо да научимъ. Всѣки отъ моитѣ спѫтници се боеше да запита на портата, да не би да получи куршумъ за отговоръ. Това грубо негостоприемство на турцитѣ е тъй познато, че никой не доближава до тѣхнитѣ жилища, освѣнъ въ крайна нужда. Понѣкога татари и куриери блуждаятъ въ виелици, които зимѣ често покриватъ пѫтищата, и ако тѣ въ такива случаи потърсятъ помощь прѣдъ турска кѫща, биватъ прогонвани съ заплашвания, а нерѣдко прѣслѣдвани съ кучета или ранявани отъ кѫщитѣ съ огнестрѣлно оржжие. Понѣкога недалече отъ вратата гледатъ се пѫтници загинали отъ студъ или станали жертва на жестоко и дивашко подозрѣние. Ние изтърсихме праха отъ краката си и отидохме по-нататъкъ да диримъ освѣжение.

„За четири часа стигнахме въ село Арнаутъ-кьой, което, подобно на едноименното при Босфора, нарича се тъй, защото първоначално било колония отъ албански гърци. Азъ седнахъ прѣдъ дюкяна на единъ бакалинъ, кѫдѣто ми донесоха хлѣбъ, печенъ суджукъ и топло млѣко. Когато слѣдъ туй се разгледахъ въ дюкяна, забѣлѣзахъ нѣколко малки книги, първитѣ, които азъ видѣхъ слѣдъ тръгване отъ Цариградъ. Тѣ бѣха новогръцки прѣводъ на псалмитѣ, напечатанъ въ Венеция; заинтересувахъ се и се научихъ, че тукъ имало училище, църква и свещеникъ. Арнаутъ-кьой било прѣди години значително село отъ хилядо и петстотинъ кѫщи, но когато руситѣ настѫпвали срѣщу Шуменъ, дали сѫ се, за нещастие на селото, три сражения въ околностьта му, и селото било съвършено разорено; развалинитѣ му свидѣтелствуватъ за прѣжната му голѣмина. Понастоящемъ то брои само сто и петдесеть кѫщи.

„Слѣдъ единъ часъ достигнахме Разградъ, дѣто бѣше главната квартира на руситѣ. Азъ мислѣхъ и това мѣсто да намѣря разрушено, но тѣ оставили турската часть на града неповрѣдена и разрушили само гръцката. Той има около три хиляди кѫщи въ добро състояние, отъ които двѣ хиляди населени съ турци".

„Слѣдъ като получихме добри коне въ пощенския домъ, напустнахме града и за деветь часа дойдохме въ българското село Бизанцъ,

кждѣто пристигнахме вечерьта, когато вече всички хора си бѣха легнали. Сюруджиятъ пристжпи напрѣдъ и нѣколко пжти извика своето „кехая"; но никакъвъ кехая не отговаряше. Ние мислѣхме, че ще се намѣримъ въ необходимость, да търсимъ нощния си лагеръ при нѣколцината цигани, които се бѣха настанили подъ селото и чиито малки чадъри и пламтещи огньове изглеждаха съвсѣмъ весело и приятно. Но най-послѣ показа се кехаята и ни отведе въ една кжща, дѣто намѣрихме удобна стая, която добритѣ хорица бѣха натъкмили за гости, а при обикновени случаи и тѣ се ползуваха отъ нея. Ние и тукъ намѣрихме сърдеченъ приемъ, както и по-прѣди между българитѣ. Цѣлата фамилия бѣ вдигната отъ легло, но никой не се показа навжсенъ за това. Хлѣбъ не можахме да имаме, но добрата баба се зае безъ да гледа, че едно болно дѣте я безпокоеше, та скоро ни приготви погача, пита, изпече ни нѣколко кжса овчо месо и приготви едно възкисело ястие отъ царевица съ услужливость и ловкость, които дѣйствително ни зарадваха. Най-послѣ легнахме въ чергитѣ съ крака обърнати къмъ огъня и спахме, докато обикновениятъ концертъ на селскитѣ пѣтли ни събуди.

„Бизанцъ бѣше послѣдното българско село, което ние срѣщнахме, и неохотно азъ напустнахъ жилищата на тѣзи добри хора. България се простира отъ устието на Дунава надлъжъ по тази рѣка до съединението ѝ съ Тимокъ надъ Видинъ. Дунавъ образува цѣлата ѝ сѣверна граница, както Балканътъ — южната. Обаче българитѣ сж излѣзли далечъ задъ тѣзи естествени граници. Тѣ постепенно сж се разпространили на югъ отъ Стара-планина и почти изключително притежаватъ значителна часть отъ Румелия, кждѣто замѣстватъ загиналото население. Турци и гърци, при своя страстенъ и буенъ нравъ, се трепятъ помежду си; но ония мирни и трудолюбиви земедѣлци бавно се движатъ напрѣдъ, и ако ги оставятъ безпрѣпятствено да напрѣдватъ, то тѣ съ течение на врѣмето ще изпълнятъ цѣлото необработено и безлюдно пространство, което лежи между южнитѣ поли на Балкана и морето, и такава промѣна ще бжде много по-желателна, нежели неприятелско нашествие или завоевание.

„Народътъ всецѣло е изгубилъ войнствения духъ, съ който сж се отличавали прадѣдитѣ му. Повечето българи водятъ овчарски животъ и живѣятъ въ малки села, които образуватъ групи отъ кжщи, но нито иматъ правилностьта на градъ, нито заслужватъ това име. Тѣ иматъ обаче нѣколко града, дѣто се занимаватъ съ търговия и приготовляватъ мануфактурни работи. Градъ Сливенъ на южната страна на Балкана има около двадесеть хиляди жители, които сж повечето българи. Тукъ тѣ приготвятъ въ значително количество разни прочути въ Турция мануфактурни произведения, особено дебелъ вълненъ платъ и вити пушки, които много се цѣнятъ. Но нищо не хармонира тъй добрѣ съ тѣхнитѣ земедѣлчески навици, както приготвянието на розовото масло. Единъ значителенъ окржгъ близу до Сливенъ има градини, които служатъ за тази цѣль, и многобройнитѣ розови гори даватъ на тази хубава страна и друга очаровательна особеность. Голѣма часть отъ туй производство отива въ Англия, и ние дължимъ на тѣзи простодушни хора най-изрядното и най-приятно благовоние, което сжществува.

„Между всички селяни, които азъ нѣкога съмъ видѣлъ, българитѣ сж най-искреннитѣ, най-сърдечнитѣ и най-любезнитѣ. Тѣ стоятъ въ поразителенъ контрастъ спрѣмо грубитѣ и сурови турци, които живѣятъ между тѣхъ и се отличаватъ съ най-силни характерни черти. Азъ често виждахъ по пжтя групи отъ двата народа, които винаги биваха отдѣлни, макаръ и да вършеха сжщата работа. Турцитѣ се познаваха по чалмата, пояса и оржжието, но още повече по дивия си изгледъ, надмѣнното и сурово обръщане и извѣстно безчувствено прѣзрѣние, съ което ни отблъскваха и ни възбуждаха отвращение. Никога тѣ не се дръпваха съ своитѣ биволи или кола, за да ни направятъ мѣсто; никога тѣ не проявиха ни най-малко желание, да се покажатъ вѣжливи и услужливи: напротивъ, удоволствие имъ правѣше, на тѣсенъ пжть да ни тласнатъ въ нѣкоя локва или да ни заплетатъ въ клонове и храсталаци. За приемъ въ кжщи не можеше и дума да става. Когато доближавахме до нѣкое турско жилище да пиемъ вода или млѣко, намирахме се въ опасность, да бждемъ промушени или застрѣляни.

„Българитѣ нѣматъ нито пищови, нито ножове, нито друго оржжие, но тѣ повече се познаватъ по чертитѣ и обноската си. Лицето имъ е отворено, незлобиво и благосклонно, и тѣхното обхождане тъй привѣтливо и сърдечно, че всички, които ние срѣщнахме, ни привѣтствуваха като приятели. Колкото пжти биволитѣ или колата спъваха пжтя, тѣ ги дръпваха скоро, и когато виждаха, че ние бѣхме въ затруднение, или трѣбваше да се отбиваме отъ пжтя, ревностно се стараеха да ни покажатъ, че това не бѣше тѣхна вина. Тѣхнитѣ кжщи винаги ни бѣха отворени и възнаграждението, което ние давахме, едвамъ заслужваше това име и, ако не бѣхме го давали, навѣрно нѣмаше да ни се търси. Ние никога не видѣхме турски жени, а пъкъ българскитѣ се групираха въ домашния кржгъ около насъ и ни третираха съ сърдечность, която би показвали на братия. Облѣклото имъ бѣше красиво, чисто и удобно. Тѣ сж много трудолюбиви, нито минута не оставятъ на страна вретеното и фурката. Често ни молѣха за игли, и азъ много съжалявахъ, че не бѣхъ донесълъ нѣколко ножици и други женски инструменти, които тѣмъ щѣха да бждатъ много приятни. Тѣхнитѣ села състоятъ обикновено отъ четиредесеть до петдесеть кжщи, разпръснати безъ редъ. Кжщитѣ сж отъ плетъ, намазанъ съ пръсть, вжтрѣ чисти и удобни, тъй че ние не бѣхме обезпокоявани ни отъ димъ, ни отъ бълхи, дървеници, лоши миризми и други мжки, които смущаватъ богатия въ жилището на сиромаха. На единъ край въ стаята обикновено сж натрупани вълнени торби, човали или черги. Тѣ притежаватъ богато всички потрѣбности: мекъ климатъ, плодородна почва, хубава страна, добитъкъ, жито, вино, дърва и вода въ изобилие.

„Слѣдъ като заседнали въ тази область, българитѣ прѣгърнали християнството; отъ тогава тѣ останали въ православието и сж подчинени на грьцкия цариградски патриархъ, който назначава епископитѣ имъ. Послѣднитѣ сж винаги гърци и отъ естествено пристрастие сж въвели своя езикъ за църковенъ на югъ отъ Балкана безъ изключение, а на сѣверъ — въ повечето мѣста. Дѣто грьцкиятъ не се употрѣбява като църковенъ езикъ, служи затова старославяиския, а тъй като българитѣ

не разбиратъ нито единия, нито другия, то и църковната служба се извърша за тѣхъ на непонятенъ езикъ. Даже въ малкото основани училища въ градоветѣ въведенитѣ книги сѫ изключително гръцки, макаръ гръцкиятъ езикъ да не е направилъ никакъвъ прогресъ между народа. Слѣдствието отъ туй е, че българитѣ сѫ съвършено невѣжествени. Тѣхниятъ езикъ е устенъ и никога не е билъ докарванъ до граматически правила. Обаче въ ново врѣме сѫ напечатани на него нѣкои книги, които азъ не съмъ видѣлъ; тѣзи, които видѣхъ, бѣха гръцки за училищата и славянски за църквитѣ. Обикновено за двѣ до три села се ржкополага единъ свещеникъ, който всѣко отъ селата посѣщава отъ врѣме на врѣме и извърша църковнитѣ треби. Но само въ малко села има църкви, училища и книги. Съ изключение на бакалина, който обикновено е гръкъ, навѣрно никой не можеше въ селата, прѣзъ които минаваше нашиятъ пѫть, да чете или пише. Но българитѣ, както хората отъ златния вѣкъ, sponte sua, sine lege, fidem rectumque colebant.*) Прѣстѫпленията сѫ непознати между тѣхъ, и пѫтникътъ, който минава прѣзъ земята имъ, е сигуренъ не само противъ послѣдствията на порока. но изпитва и насладата, която се ражда отъ най-любимитѣ добродѣтели".

Съобщава: *К. Стояновъ.*

---

*) Доброволно, безъ законъ, честностьта и правото почитаха (Ovidius, Metamorphoses, I, 89 90).

РАЗВОЙ НА ДѢТСКИЯ ГОВОРЪ.

(Материали отъ собствени наблюдения, наредени въ хронологиченъ строй.)

Д-ръ Ив. А. Георговъ.

(Продължение отъ 1. и 2. свезка.)

637: *фа;* вж. 566, 605, 633, 656; — *гън* (= конь); — *гана* или: *нига* (=книга); — *кучето*;
бушам; (=пуша); ÿ=нѣмско *ü* или френско *u;*
да 'йдам (= да видя, дай да видя, искамъ да видя);
дай сега;
неш-то; — *ниш-то;*
нема; — *нема ниш-то;* — *нема мäшка* (= мечка), сир. не може да намѣри картината на мечката въ книгата; вж. 574, 636, 705;
т(д)ука; — *тука пише* (= пиши тука, или: азъ пиша тука);
638: *манджа;* — *болй;* вж. 623.

Двайсеть и втори мѣсецъ (640—670):

640: *н'дам ци* (= не ща бисквити); вж. 656; — *млеко* (или: *млäко*) *искъм;*
641: *много;* вж. 626, 738; — *ас малко* (= азъ искамъ малко . . .);
дай дцунам (= дай да те цѣлуна);
Данко, ка; иска да каже съ тая фраза, че когато отъ сега нататъкъ ще иска повънъ, ще казва така;
642: *пäчето* (= капачето), назовава го самъ;
тупа (= супа); вж. 660; — *къте* (=коте, котка); вж. 652;
пиле, пиленце; — *куче;* — *там;*
643: *денце* (= бебенце), и 644, 654; вж. 645;
ти, ми казва и показва притова на мене;
аще (= още). *едно*; вж. 619, 670;—*дам'* (= дай ми);
644: *ас*, ми отговаря, когато го питахъ: кой е направилъ това?
мене, нарича себе си на фотографията, значи: азъ; но сжщо и като показва на своята дрешка, значи: това е на мене;
ўаўо, ўадо, ладо (= Владо), казва, повтаря послѣднитѣ двѣ форми като за упражнение, показвайки Владо на фотографията; вж. 636, 668, 675, 702 и пр.
пäпа, казва еднажъ, като показва на фотографията; обикновено ме назовава: *па*; вж. 618;

пастенцето, повтаря много добрѣ, когато му казвамъ: Владо ти ухапа пърстенцето;
цаца, казва твърдѣ често и вече отдавна; вж. 605;
кале (= горѣ); — *тука*;
оп! означава: земи ме при тебе; отъ хоппа! вж. 560, 646;
не, ми отговаря, когато го питахъ, дали иска още;
не искам;
ато (=ето) *го*, отговаря, когато го питамъ по фотографии: дѣ е папа? дѣ е мама? („го" казва и за „мама");
645: *денцето паче* (= бебенцето плаче); вж. 643, 663;
646: повтаря всичко доста добрѣ и почти всичко разбира, каквото му се каже;
пи (= спи), но вече и по-прѣди;
лен (= еленъ); — *мила* (= камила); винаги назовава точно по картинитѣ;
ˣолчав (= колчавъ), сир голѣмъ; въ началото се чуе единъ звукъ подобенъ малко на *к*; вж. 694;
како, казва само на едната отъ слугинитѣ; вѣроятно е чулъ тая дума употрѣбена само за нея, та мисли, че тя се отнася само за нея;
ᵐоᵉеце (= повече), казва, когато му даватъ супа, и той показва да му дадатъ повече;
оп! данам (= дигни ме, искамъ да стана); вж. 644;
льадам (= искамъ да гледамъ);
647: *мое, мое,* вика, когато Владо казва: това е мое; значи употрѣбя правилно думата;
649: *динта* (= градината); — *клъч* (= ключъ);
лъшка (= лъжичка) или: *жица* (= лъжица), ала *ж*-то въ послѣдната дума не е толкова ясно;
650: *лакото* (= млѣкото); вж. 578, 706;
652: *лако* (= сладко);—*коте* (= котка); вж. 642;
ката или: *катата* (= ржката); вж. 672;
дам (= ще го дамъ); — *тулам* (= да туря);
ланнам (= да легна);
653: *кана* (мисля че иска да каже: шапка); вж. 578, 654;
даж (= дъждъ); вж. 619; — *колата* или: *голата*, нарича самъ количката на бебето;
ва (= това); — *там* или: *дам* (= тамъ);
лазам (= да излѣза) и 654;
ми тас (= земи тазъ);
дъжд вали, повтаря много добрѣ, когато му кажа: дъждъ вали;
654: *гака* (= шапка); вж. 578, 653;
обичаме (= обичаме се), разбира и употрѣбя самъ;
дай лон (= пиронъ); — *нема лон* (= пиронъ); вж. 670;
656: *големо* (означава и: повънъ — но не мокро);
малко (прилагателно и нарѣчие);
лабота (= работа), изговаря, ала безъ да разбира думата;
ти фа (= ти си лошъ); вж. 637;

липам (= рипамъ и: да рипна);
талам (= да отворя; отварямъ?);
н'дам ци (= не ща бисквити); вж. 640;
658 : *дин кън* (= единъ конь); — *нà ти*;
660 : *тупа* (= супа, вж. 642); — *лашка* (=пржчка); вж. 599, 677;
(а)
ето го мене (= ето за мене), казва, показвайки на своята супа;
663 : *книга*; — *лошо* (въ чая, което остава на дъното);
бенце (= бебенце), *бенцето* (= бебенцето); вж. 643, 645;
кла, гла (= игла), *клата, глата* (= иглата); вж. 763;
боска (= боде, боцка), *боскам* (= бода); (мисля, че употрѣбя тия думи и въ смисълъ на „боц!“);
664 : *цахал* (= захарь); вж. 696; — *лъ'йца* (= лъжица), *лъ'йцата* (лъжицата); вж. 812, 878.
не щам леб (= не ща хлѣбъ) (и 671); вж. 631, 640;
немам леб (= хлѣбъ); означава, мисля, и: нѣмаме хлѣбъ;
665 : *дѐеде* (= да яде);
668 : *убаво* (= хубаво), отговаря, като го питатъ: хубаво ли е това?
немам, употрѣбя вѣрно; така напр. каза така, когато го питахъ, дали нѣма вече бисквити;
ºикаш (= да я викнешъ), ми казва, когато го попитахъ: да викна ли Данка?
дех (= дойдохъ, отъ: дойдехъ), така отговаря той, когато попитахъ слугинята: дойде ли (ти) вече?
нема Ладо (сир. нѣма мѣсто за Владо), казва, когато завзима и двѣтѣ мѣста на едно столче;
качам там (сир. искамъ да закача тамъ шапката);
669 : почти всичко повтаря вѣрно и отчетливо, което му казваме ние, но само когато той ще; вж. 517;
кошки (= кокошки); вж. 670;
папе (= папà!), така се отнася къмъ мене (и 672);
гледам (= да гледамъ);
пиличе (= прилича), казва, като си туря на главата една нова шапчица;
дали (= удари), така отива да се оплаква, когато го е ударилъ нѣкой;
ти лошъ, ти фа; — ти фа, папа цаца, вж. 605;
книгата мийше (= мирише);
670 : *б'лон* (= пиронъ); вж. 654, 675;
гошките, кошките, (= кокошките); вж. 669;
тýли (= турй!): — *цуни* (= цѣлуни!); — *бѣгай;* вж. 601;
мене, ми казва, като вижда, че събличамъ дрешката на Владо; иска да каже: и мене съблѣчи или: и менѣ съблѣчи дрешката; значи употрѣбя вѣрно мене, а не казва „ас“; вж. 624;
тебе, казва, като ми поиска нѣщо за ядене: *дай 'ще* (= още), а азъ му отговорихъ: това е за мене;
голема клуша (= круша); — *искам клуша*;
не лош, не фа, отговаря, когато му кажемъ: ти си лошъ; ти си фа;
още едно коче (= копче), казва, като вижда още едно копче;

тулям (= ще го туря); — *тулям* (= ще го туря) *тука;*
дай 'ще (= дай още); вж 643;
мой голем (сир. моятъ пиронъ е голѣмъ).

Двайсеть и трети мѣсецъ (671—700):

671: *лампа;* — *йце* (= яйце); вж. 684;
еми! (= земи!); — *ка* (= така);
искам ци, или: *искам цити* (= бисквити);
672: *Майца* (= Марица); — *бит* (= кибритъ);
'ката (= ржката); вж. 652;*) — *чанката* (= часовникътъ);
малко и: *малько;* — *малкото,* казва, като вижда между дребни пари една монетка отъ $2^1/_2$ стот. и я зима;
нов. нови; — *сичкото;*
касам (= кжсамъ); — *ма'ш* (= маршъ, вж. 624);
нема плаче (= нѣма да плаче, не ще плаче);
нема паане (= нѣма да падне);
тука има;
виж, нема — *тука* — *пали* (= пари);
673: *(у)дали се* (= ударихъ се);
674: *тавам* (= оставямъ, сир. ще го оставя, ще го туря, ще го сложа);
купиш — *Владо* — *мене,* ми казва, като ме вижда, че излизамъ; иска да каже: да купишъ на Владо и менѣ нѣщо, сир. бонбони; при думата „Владо" чуе се ясно *в*-то, но не толкова ясно *л*-то;
675: *машка* (= мишка); — *п'лонче* (= пиронче, вж. 670, 694);
бони (= бонбони); — *бебе;* — *глоздето;*
плаче; — *плаче бебе;*
голем'то глозде; — *малкото глозде;* така казва, като ми посочва едно голѣмо и едно малко зърно грозде;
още едно глозде; — *не е големо* (думата е вѣроятно за зърно грозде);
тас (= това); — *ван* (= вънъ),
може? (=може ли? бива ли?);
виж малько, като ми показва едно малко зърно грозде, и: *виж голем'то,* показвайки ми слѣдъ това едно голѣмо зърно;
'Ладо де? пита, като при събуждането си вижда, че Владо не е въ стаята;
ето го малкото; ето го голем'то;
676: *баба;* вж. 615; — *есел* (= ексеръ, вж. 682);
пишам; *пиши!* — *тий!* (= изтрий), ми казва, като иска да му обърша ржката;
пакъ (сир. искамъ пакъ да пиша);
дай сега; — *не можам;*
тука — *нема* — *кън* (= конь);

---

*) Апострофътъ въ началото на дума, въ която е изпуснатъ прѣдходенъ звукъ или сричка, показва, че дѣтето при произнасянето прави малко усилие, което посочва изпускането.

ето го тука тебе, казва, като посочва моето легло, когато вижда, какъ Владо показва леглото на майка си и го назовава нейно;
моье тас (= това е мое);
мечка; — *баче* (= капаче); — *абъка* (= ябълка);
нà блашката (= нà пржчката); вж. 660;
немам (сир. бисквитъ); — *блечех* (= облѣкохъ се);
млеко — *бенце* (= бебенце) — *иска*;
678: *канк* (камъкъ); вж. 706;
чукам (= да чукамъ); — *несох* (= донесохъ), отговаря, когато го пита Владо: донесе ли?
леб (= хлѣбъ) *немам;*
дебе и: *тебе* (= тебе и твой); тъй напр. често ме пита: *дебе?* или: *тебе?* като иска да каже: това твое ли е?
дебе (и: *тебе*) *книга?* (= твоята книга ли е? това твоя книга ли е?);
679: *дадех*, казва, когато му казахме, че го не обичаме, защото не даде супа на Владо;
'ми ме (= земи ме);
680: *нема касам* (= нѣма да кжсамъ);
пиле — *нема* — *гонам и кошка* — *нема* — *гонам* (= нѣма да гоня пилето сжщо и кокошката);
681: *лезо* (= желѣзо); — *гаска* (= гжска); — *апат* (= хапятъ);
дай това! — *можам* (= мога, но така сжщо и въ смисълъ обратенъ: не мога);
не е кон? — *ето го там;*
682: *нос;* — *деле* (= ексеръ, вж. 676); — *дъ'вà* (= дърва); вж. 706;
това и: *т'ва*;
деме (= ядеме), отговаря ми, когато го попитахъ: какво правите тука?
бичам пацица, отговаря, когато го попитахъ: обичашъ патицитѣ?
аз касах (= скжсахъ);
дех (= видѣхъ) *пуйките*, ми отговаря, като го питахъ: видѣ ли пуйкитѣ?
не е малко — *големо*, ми отвръща, котато му бѣхъ казалъ: това е малко;
683: *дол* и: *тол* (= столъ); — *дзуль* (= фасулъ);
далин (= джандаринъ); — *пъстът* (= пръстенъ);
гогом (= сбогомъ, вж. 615, 700); — *тос* (= тозъ) и: *тази* (= тозъ) и: *това* (= тозъ);
тига (= стига); — *нàм* (= знамъ);
аз дам (= азъ да го дамъ, азъ ще го дамъ);
'но па"на (= едно падна);
големо де? (= дѣ е голѣмото?);
н 'там аз (= не ща азъ, сир. да събера нѣща, ти ги събери);
не с(а)м фа, ми отговаря, като му казахъ: ти си лошъ;
аз сам гледам (= азъ самъ да го видя);

ти — даваш — мене (= ти ще ми давашъ, т. е. супата при яденето);
684: *тон* (= бастонъ); — *чаша*, вж. 687;
искаме чай;
дадох; — *нещо мелих* (= намѣрихъ);
нема тебе 'це (= яйце); вж. 671, 698;
товà тебе (= това е твое, и: това твое ли е?);
686: *не са*, ми отговаря, като му казахъ: ржцѣтѣ ти сж фа!
687: *чаша* (вж. 684); — *лампа*;
Данко, виж ват'е мÿхи (= вижъ вжтрѣ мухитѣ, или: има мухи);
688: *вäк* (= човѣкъ); вж. 706; — *папа вäк* (= папа е човѣкъ);
нема (т. е. нѣма да иде, не бива да иде), отговаря, когато му казваме, че Данка — слугинята — ще си иде на село;
дадеш (= да дадешъ), ми отговаря, когато го питамъ: дали да ти дамъ това?
папе, още там (сир. тамъ има още);
нема го чичо;
693: *лельо, видам* (= дай да видя);
папе, товà мене? (= това за мене ли е?)
тÿли го там;
папе, дай малько леп (= хлѣбъ);
дай ми го мене;
694: *копче*; — *кон* и: *конче*; — *пилòн* (= пиронъ, вж. 675);
латика (= ластика); — *нисти* и: *ниста* (= мъниста);
канка (= камъкъ); вж. 678, 706;
колчав (вж. 646, 705); — *голем леп* (= хлѣбъ); — *голем пилòн* (= пиронъ);
гледай; — *лишай* и: *лышай* (= слушай); вж. 705;
чукам;
ти, ми отговаря, когато го попитахъ: кой ти донесе това? сир. едно конче,
де? (= дѣ и кждѣ?); — *де динат?* (= дѣ е единиятъ?);
дай това! — *дай още!*
искам леп (= хлѣбъ);
още едно копче;
ето го пилон (= ето пиронътъ);
Вадо бу ме (= уби ме);
Плодив ти — тиде — мене — конче — купиш, ми отговори, когато го попитахъ: отъ кждѣ ти донесохъ това конче?
696: *дзахъл* (= захарь); вж. 664, 764; — *палтото*;
Вадо — мене — бони (сир. да купишъ на Владо и менѣ бомбони);
697: *виж нов ган* (= вижъ, новъ юрганъ);
виж, Вадо пи и аз пам (= Владо спи и азъ спя);
698: *пуйки*; — *ца* (= яйца, вж. 684);
700: *гогом* (= сбогомъ, вж. 615, 683);
качам (= скачамъ); вж. 700;
кажам (= ще кажа), отговаря, като го питахъ, дали нѣма вече да прави мокро въ кревата и дали ще казва по-напрѣдъ;

качам (= качвамъ се); вж. 698;
тулих (=турихъ), ми отговаря, като го питамъ: тури ли го тамъ?;
лапи чисти (= чисти, нови чорапи);
Вадо бичаш? ме пита: обичашъ Владо?
бие·чичо (= чичо ще бие);
Вадо бие чичо (= Влада ще бие чичо);
чичо бие конь; — бие тебе (= ще те бие);
тия мене (= тия сѫ за мене, тия сѫ мои);
Данчова бича (= обича), ми отговаря, когато му бѣхъ казалъ: не те обичамъ, и мама не те обича, защото си направилъ мокро въ кревата; на неговия отговоръ му казахъ: добрѣ, тогава ще те дамъ на г-жа Данчова, а той отвърна: *н'там* (= не ща), *мене бие там чичо,* като подъ „чичо" вѣроятно разбира г-на Данчова;
мене масо тули (= тури и менѣ масло — на хлѣба);
боли ме 'чите (= боли ме окото или болятъ ме очитѣ).

Двайсеть и четвърти мѣсецъ (701 731):

701: *ядех,* отговаря, като го питатъ: яде ли? а: *ядел,* когато го питатъ: ялъ ли си?
даде цупа, тета, ишко (= даде супа, кюфтета, сичко), отговаря, като го питатъ: дали му е дала вече Марица да яде;
702: *нема* (сир. да падне), казва, като му казахъ: ще паднешъ;
можам, ми отговаря, като му казахъ: ти не знаешъ да четешъ;
тоз (= тоя); — *не е тоз;*
не с'ме, отговаря, като го питахъ: пили ли сте млѣко?
ето го тебе (= ето твоя);
Вадо (=*Владо*) *плаче, аз не;* вж. 636, 668, 674, 675, 707, 710;
703: *тоф* (= картофъ); — *то?* (= защо?);
папà, виж, аз бутах лезите (= бутнахъ желѣзата);
диннеш, мише ли тоз (сир. да ме дигнешъ да видя, дали мирише тоя — т. е. лимонъ);
705: *дзаб* (=зѫбъ); — *'тел* (= пѣтель); — *каща* (=кѫща), нарича сграда, която си прави самъ отъ камъне;
вайо (= столовая и: *въ* столоваята);
мечка (знае впрочемъ отдавна); вж. 637;
апам (= хапя); — *ладам* (= редя, нареждамъ);
топам (= тропамъ), *топа* (= тропа);
пишеш? (= пишешъ ли?);
лиши (= слушай), употрѣбя понѣкога и прѣносно въ смисълъ: гледай тукъ, или по-скоро за да обърне вниманието върху себе си и своето занятие; вж. 694;
паднех (= паднахъ);
чава, чав (= колчавъ) — чудно е, че сега изпуска първия слогъ, когато прѣди изговаряше цѣлата дума; вж. 646, 694;
лаз (= и азъ), употрѣбя понѣкога за: и азъ (и 706);
нема пишам (сир. дай ми молива, нѣма да пиша, не се бой);
нема дземам (= нѣма да зимамъ);

повече цупа (= супа, снр. искамъ);
още малко (сир. иска още малко да тропа);
дай ми леп (= хлѣбъ);
де си? — ти си нулка (= костенурка), отговаря на Владо, когато той му казва: ти си костенулка, и продължава: *'па, ма нулка* (= папа, мама е костенурка);
не съм, човек, казва, когато Владо му казва: ти си костенулка; а когато Владо го пита слѣдъ това: що си ти? що е Владо? що е папа? — отговаря: *човек;*
706: *канче* (= камъче, вж. 678, 694); — *чувäк,* нарича единъ човѣкъ на една картина; вж. 688;
п'лй (= пари); — *нигата* (= книгата);
дъвà (= дърва, вж. 682);
кажам (= ще покажа); — *чатам* (= чета, да чета); — *цаднам* (= да седна);
цам (= самъ);
големо куче; — *големото 'дин* (= едно) *куче;* вж. по-долу;
Цанчо мокъл (= Сенчо е мокърът);
дай гледам (= дай да гледамъ);
купам бони, ми отговаря, като го питамъ, какво иска да прави съ паритѣ;
дуг (= другъ) *искам пилòн* (= пиронъ) или: *дуг пилон искам;* понѣкога произнася и: *туг;*
можам ка глäдам (= не мога така, сир. отъ тука, да гледамъ = да виждамъ); вж. 742, 751, 778;
гладън съм, искам лäко (= млѣко, вж. 578, 650);
нема касам (= нѣма да скжсамъ);
н'там лазнам (= не ща да слѣзня);
не искам голем, малк', т. е. не ща голѣмъ, ами искамъ малъкъ пиронъ;
нема масо (= масло);
тука е 'Лов (= Стамболовъ), сир. на портрета въ календарчето за 1892. год. (и 710, 711);
де е кошката? (= кокошката)?
папà, де? гòсти? (= дѣ бѣхте? на гости?);
аз мелам (= ще намѣря) *патиците;*
аз пах (= спахъ) *повече* (иска да каже: много);
мих аз, не ти (т. е. азъ се михъ самъ, ти не ме ми);
нема ги пуйките; — ето ги пуйките; — нема го копчето;
дай м' (= ми, впрочемъ произнася и цѣло: *ми*) *товà;*
би ме малко (= той ме би малко), ми отговаря, когато, слѣдъ като ми се оплакваше, че Владо го билъ, му казахъ: ахъ, много те е билъ!
един голем куче додело (= дошло), но и: *големо куче;* вж. по-горѣ;
мишки тука лазат (= мишки излизатъ отъ тука);
мата (= на земята) *чукаме не на тол-овете,* ми отговаря, когато му забѣлѣзахъ: не бива да чукате (т. е. да забивате

пирони), като си спомня, че прѣди често имъ бѣхъ казвалъ, че не бива да чукатъ пирони въ столоветѣ; вж. 745, 770, 779;
ъма (= има) *бони там видим, пак додем* (= да идемъ да видимъ, има ли бонбони, и пакъ ще се върнемъ тука);
707: *толче* (= столче); — *джап* (= джебъ), *джапове;*
Вадо чука; вж. 702, 710;
нема пакъ фълам (= нѣма вече още веднажъ да хвърлямъ);
708: *липам* (= рипам); — *ди си!* (= иди си);
чупих (= счупихъ) *аз тийка* (= кутийка);
ко е това? (= какво е това?); вж. 748;
710: *Владо;* вж. 702, 710;
котенце; — *немаш;* — *нов тол* (= столъ);
пуйки там;
дай ми тоз (подразбира се столъ); — *'ни* (= дигни) *тоз тол* =столъ);
пак дадеш гледам? (= ще ми го дадешъ пакъ да го гледамъ?);
нема го тука 'Лов (= Стамболовъ);[1])
кждѣ 710 знае нѣмски слѣднитѣ думи: *blot* (= Brot, хлѣбъ), *wassel* (= Wasser, вода), *mich* (= Milch, млѣко); вж. 753;
711: *пилонче;*
аз пишам (= азъ искамъ да пиша): — *лаз пишам* (= и азъ искамъ да пиша);
аз искам леп (= хлѣбъ);
аз гледам Лов (= искамъ да видя Стамболовъ, на картината);
Данка носи леп (= хлѣбъ);
болй ме;
дай 'нигата! (= книгата);
мели го пилон! (= намѣрй пирона);
късал нигата (= скжсахъ книгата);
не съм видех (= не съмъ видѣлъ, не видѣхъ);
не съм леп (= хлѣбъ) *земал;*
де е копчето? — дай копчето!
де го 'Лов? (т. е. дѣ е Стамболовъ?);
де е това пишам? (сир. дѣ е моливътъ, за да пиша? вж. 712; това=моливъ);
712: *цол* (= соль);—*клав* (= кръвь); — *клапа* (= кърпа); вж. 777;
палто; — цивото (= сивото) *палто* (разбира се, обаче, че „сивото палто" означава опрѣдѣлено палто, което *ние* назовавахме сивото палто; но той не разпознава „сивата" боя още отъ другитѣ въ говора);
малката лампа;
несох (= донесохъ);
тука кыам (= тука ще скрия);
аз дажам цам (= азъ да държа самъ);
н 'там цеднам тука (= не ща да седна —);
нема — папà;

---

[1]) Върху апострофа вижъ бѣлѣжката къмъ 672.

оте[1]) (= още) *малко* (сир. искамъ да скачамъ);

'га тука! (= сега тука);
дин лап кāсан (= единъ чорапъ е тука скжсанъ);
де е това? пита, като търси молива; вж. и 711, дѣто „това" стои сжщо за „моливъ";
дай ми това тука! (въ смисълъ: туй що е тука);
нà ти това, дай ми това!
'га (= сега) *нà ти!*
пие ми се и: *пие ми;* — *'де* (= яде) *ми се* (вж. 737);
714: *нема пам* (= нѣма да спя);
папà де? (=дѣ е папа?)
не си вйкал, ми отговори, когато му казахъ: азъ викнахъ Данка; а като го питахъ: да я викна ли? отговори: *викаш* (= да я викнешъ);
гатите[1]) *паднали* (= гащитѣ паднали);

тоз ган тебе? (=това твоятъ юрганъ ли е?);
715: *бутал* (= бутнахъ го);
де лелья (= дѣ е леля?); — *де цеднам?* (= дѣ да седна?);
не щам (= ща) *вече; не искам вече;*[2])
731: *що 'деш* (= ядешъ)?
лаз искам тидем или: *д'идем* (= и азъ искамъ да ида);
лаз искам вайо (= и азъ искамъ да ида въ столоваята);
неси (= донеси) *чай;* вж. 737;
мама тиди (= отиде).

Трета година.

Двайсеть и пети мѣсецъ (732—761):

733: *адъх бони* (= ядохъ бонбони);
Ценчо (= Сѣнчо) *плаче, иска млеко;*
голема кула;
гладна съм и: *гладен съм*, казва за себе си;[3])
дземи (= земи) *ме;* — *дигни ме;* — *неси* (= донеси) *чай* (вж. 731, 739);
'де ми се (= яде ми се); вж. 712;
папà, що това там? (= що е това тамъ?);
неси (= донеси) *чай, искам пиям* (= да пия);
738: *не можъ*[(а)]*м* (= не можа);
топам мого (= тропамъ много, вж. 626, 641), ми казва, като тропа силно съ краката въ кревата; и

---

1) т произнесено между *т* и *ц*.

2) Тука има едно пропускане въ наблюденията отъ двѣ недѣли — вѣроятно по болесть.

3) Вижъ при първия ми синъ 939.

топам малко, като зима да тропа по-слабо;
аз не плачам;
папà, дай видам (= да ги видя);
папà, дай новите бущи видам (= обуща да ги видя);
папà, дай и мене чай;
папà, де конь? (= дѣ е коньтъ?);
папà, де бущите? (= дѣ сж обущата?);
739: *папà, де новите бущи?*
искам 'колата (= шоколата); вж. 764;
папà, 'си (= донеси) *млеко;* вж. 737, 742;
740: *немам вече палй* (= пари);
ти немаш палй (= пари);
ти си бъмбал, казва, и когато му казваме: ти си, отговаря: *не съм аз;*
и Вадо леб мели, 'де (= и Владо намѣри хлѣбъ, яде);
тия новите (= тия сж новитѣ, сир. обуща);
двѣ — познава много добрѣ;
742: *вадих* (= извадихъ);
*канк*т* (= камъкътъ);
*тука тулам канк*т* (= ще туря камъкътъ); — *тулам тука кан*к* (= искамъ да туря тука единъ камъкъ);
лаз мелам канче (= и азъ ще намѣря, сир. ще потърся единъ камъкъ, камъче);
*мелих 'дин канк*т* (= намѣрихъ единъ камъкъ);
*тука още 'дин кан*к* (= тука има още единъ камъкъ, или ето още единъ камъкъ);
'можам аз цам (= не[1]) мога азъ самъ); вж. 706, 751, 778;
'бичаш мене (= ала мене ме обичашъ);
не, плачеш много, казва на Владо въ смисълъ: тебѣ нѣма да ти дадатъ, ти плачешъ постоянно;
дай ми мене;
'си 'кааство (= донеси лѣкарство); вж. 739;—*нема 'кааство;*
що тука? (= какво е, какво има тука?);
папà, 'що това? (= защо е това?);
де 'нтели? (= дѣ има, дѣ сж дантелитѣ?);
де тебе нови бущи? (= дѣ сж твоитѣ нови обуща?);
де сж малкитѣ? (= сир. камъчета);
743: *кула;* — *кыща* (= кжща); — *толче* (= столче);
папà, дай ми един канък (= камъкъ);
*ти лез*еш?* (= и ти ще ли излѣзешъ?);
мама лезнала (= излѣзе);
тука сж малките (сир. камъчета);
744: *Лада* (= Рада); — *Тефчо* (= Стефчо); — *'пак* (= капакъ);
не давам; — *Вадо топи* (т. е. хлѣбъ въ млѣкото);
тая е; — *не е тая;*
вади ми (= извади ми);

---

[1]) Вж. моя „Приносъ къмъ граматичния развой на дѣтския говоръ", стр. 117—118.

това менека (= това е за мене, това е мое);
н 'там лупиш (= не ща да захлупиш, сир. тенджерката);
'дин голем пъст (= единъ — пръстъ); — *'дин малък пъст*, като показва притова пръститѣ на ржката;
малко ми сж;
лаз кусих (= и азъ куснахъ, сир. отъ млѣкото);
аз знам; — ти знаеш;
лаз немам малко (сир. камъне); — *лаз немам много* (пакъ камъне);
лаз искам куснам (= и азъ искамъ да кусна, сир. отъ млѣкото), и слѣдъ като кусва, казва: *аз кусих* (вж. по-горѣ);
нема го тука Лов (т. е. Стамболовъ, на картината); — *тука е Лов; — ето Лов;*
това не е малък (т. е. пръстъ);
папà, що е това там голе (= горѣ)?
папà, де бел клак? (= дѣ е бѣлиятъ кракъ? сир. на кончето, което имаше);
745: *'нам* (= не знамъ); вж. 742; — *(д)зех;*
'мата (= на земята), отговаря, когато го питахъ: дѣ е еди-какво си? вж. 706, 770, 779;
мое копче;
746: *ких* (= скрихъ); — *аз клиям* (= азъ го крия);
де е човекът? — де е джебът?
де поп? — де лимите? (= дѣ сж килимитѣ?);
нема го джебът;
дай ми го! — дай ми го клиям (= да го скрия);
'що (= защо) *пущаш? — 'дин пилон дземеш* (= единъ пиронъ ще земешъ);
748: *маш* (= гамашъ); — *тельът* (= пѣтелътъ); — *галошите* (тука първия слогъ не изпуска);
кусни (= вкусни); — *кусих* (= вкусихъ, опитахъ малко отъ него);
лежеш (= лъжеш), казва изведнажъ на Владо, когато тоя му казва, да му даде пѣтела — играчка —, който скоро пакъ щѣлъ да му върне; интересно, отъ кого ли е чулъ тая дума — вѣроятно отъ слугинитѣ, не отъ насъ;
дуго (=друго) *нещо;*
де е палтото? — де е ливът (=моливътъ)? вж. 758, 763;
'ко е това? (=какво, кой е това?); вж. 708;
'що се обличаш? (=защо се —?);
дай ми 'дин галош? (пакъ съ първия слогъ, вж. малко по-горѣ);
кажи Вадо тельът искам (=кажи на Владо, че искамъ — назадъ — пѣтела);
749: *Жена*, нарича най-сетнѣ себе си, когато го питаме: кой си ти? Досега той постоянно опорито мълчеше на всички подобни въпроси, като не искаше да каже самъ своето име; [1])

---

[1]) Това е едничкиятъ пжть, когато нарича себе си съ името си. Ср. Първитѣ начала на езиковния изразъ и пр.* Стр. 51—52.

золец (=прозорецъ; изпуска първия слогъ, въпрѣки това, че на него лежи ударението); вж. 758; 762; — *поп;*
човек, човеци (за себе си казва, че е човѣкъ);
цели, целини (=офицери), така нарича офицеритѣ, които веднага познава на улицата; втората форма е образувана отъ „офицеринъ";
'дати (=солдати); познава войницитѣ на улицата и ги отличава отъ офицеритѣ;
кавици (=ржкавици);
касал (=скжсалъ, скжсахъ);—*касало* (=скжсало се);
бъках (=бръкнахъ); — *дах* (=изядохъ, вѣроятно собствено отъ „ядохъ") и: *дзедех* (=изядохъ);
дзедех бонче (=изядохъ бонбонче);
виждам поп; — *калам тол* (=карамъ, т. е. бутамъ стола);
що пишеш?
нема одзин (=огънь);
не е лош (сир. папа), отговаря, като му казватъ: папа е лошъ;
де е Вадо?
ние пим неска (=ще пиемъ днеска, сир. шоколада);
'ми моето (=земи моето, сир. палто);
'ми си там (=земи си отъ тамъ);
не съм видел;
ти си пишал (=писалъ), *аз не съм вече* (=още);
пак бъкам носът (=пакъ ще ти бъркамъ въ носа, сир. съ пръста);
де тулите палтото? (=кждѣ ще турите —?)
750 : *четам* (=чета, да чета);
нема пак или: *нема вече;*
дай ми нигата (=книгата);
малки сж тия;
видиш, това тулил (сир. това турихъ тъй тамъ);
Вадо земел (=зелъ, зимà) *нещо;*
Вадо дадели ци (=Владо ми даде бисквити);
751 : *джаба* (=жаба); — *пун* (=сапунъ); — *тофче* (=картовче);
мамче, казва къмъ мама си; — *папче*, казва често на мене;
Ванка (=Иванка); — *Ванката;* — *Ванко!*
биам (=бия); — *бих;* — *пих;*
не боска (=боде); — *капе дъжд;*
де нелите? (=дѣ сж фенеритѣ?); — *ееее там!* вж. 765;
'можам дземам (=не мога да зема);
бичам аз па (=обичамъ азъ папа); вж. 706, 742, 778;
аз веам Цофиата (=живѣя въ София);
аз големиа дземам (т. е. пиронъ);
вънка дземам пилон (сир. ще зема пирона, който е вънка, който той вижда отъ прозореца);
цивото (=сивото) *копче зех;*—*ичките* (=всичкитѣ) *копчета зех*
видиш, колчав съм аз;
аз големиа, ти малкиа (т. е. пиронъ ще зememъ);
повече менека (=повече на мене);
големото куче апе, не — *малкото* — *куче* — *апе* (сир. малкото ме хапе);

752: *много,* отговаря, като го питаме: колко спа?
Вадо несеш леб (=и на Вл. да донесешъ хлѣбъ);
повече—тебе, отговаря, когато го питатъ: кого обича повече?
що н'доде дофтолът (=докторътъ)?
753: *губих* (=загубихъ); — *губи се* (=загуби се);
тебе касах (=откжснахъ) *тука копче;*
пак касам (=ще скжсамъ) *копче;*
едно копче касало (=скжсало се е) *тука;*
знае още слѣднитѣ *нѣмски* думи: *nase* или: *nasel* (=Nase, носъ); *unt* или: *chunt* (=Hund, куче), *un* или *chun* (=Huhn, пиле); вж. 710, 765;
755: *тиа* (=хартия); — *после;*
дласка ме (=драска ме, т. е. сърби ме);
дадам мамà? (=да го дамъ ли на мама?);
756: *нек* (=снѣгъ); — *чапка* (=шапка);
дена (=студена); вж. 789;—*леже* (=рѣже);
папà, падат гащите;
нà ти тебе ластиците;
там вайо леля? (=леля тамъ въ столоваята ли е?);
757: *мишка;* — *дзап* (=зжбъ);
аз идам нà-вода (=ходя —);
аз можам качам (=мога да закача);
аз качах тука (=закачихъ тука);
758: *ливче* (=моливче; изпуска първия слогъ, макаръ ударението да стои на него, вж. 749); вж. 763;
нешо; — *каани* (=кални);
пеем (= пѣемъ); — *дадъх* (=дадохъ);
бели ми (=събери ми) и: *събели ми;*
билам (=събирамъ, бера);
аз вакам (=жвакамъ, сир. дъвча);
аз чувам (сир. пазя своитѣ нѣща да се не развалятъ);
искам пилонът (=пиронътъ);
аз тука гледам;
аз знаям купам (=азъ знамъ да купя);
и аз сабилам (=събирамъ, вж. по-горѣ);
земах малко, ми отговори, когато го попитахъ: ти не зе ли отъ шоколадата?
лових копче (=уловихъ —);
аз идех (=ходихъ, бѣхъ) *нà-вода;*
зех той леб (=твоя хлѣбъ);
ципал аз (=азъ изсипахъ);
аз не съм плачах (=плакалъ);
ти искам белеш (=искамъ да събереш ти);
не менека бичаш (=обичашъ);
ти лезеш вън (=ще излѣзешъ —);
то ти вън идел? (=защо си излѣзълъ ти вънъ?);
нема дзимам кофите;
нема пак (=вече) *сипам* (=да изсипя);

де го? (сир. пиронътъ) и: *де го пилон?*
760 : *либа* (=риба); — *глачка* (=играчка); — *плачка* (=пржчка, вж. 762);
голещо (=горещо); — *чупена* (=счупена);
миям (=мия се); — *капам* (кжпя се);
аз клатам (=клатя, ще —);
бѐлах (=събрахъ); — *блечех* (=облѣкохъ се);
аз видех Лов (=Стамболова, на портрета);
той менека цунал (=той ме цѣлуна);
не той пи (=той не спи);
нема той Ценчо (=нѣма го Сѣнчо);
мъй тия? (=това моитѣ ли — обуща — сж?);
761 : *аз кòвам* (=кова); — *аз кòвах;*
и тоя кòвах (=заковахъ, сир. пиронъ);
тия вадих (сир. извадихъ тия обуща отъ долапчето);
аз повече спах (иска да каже: много);
видам чиста ка'па (=да видя чистата кърпа);
папà, що четеш? (=какво ще четешъ?), и като му казахъ: книга, пита ме: *що тебе нига?* (=що трѣбва книга?).

Двайсеть и шести мѣсецъ (762—792):

762 : *кана* (на умивалника);
дзол и: *дзолец* (=прозорецъ); вж. 749;
телки (=дантелки); — *хубави телки;*
обущи;
бело, че'вено, казва за двата вида свои камъне за строене, значи отличава боята имъ;
липах (=рипнахъ); — *тулих* (=турихъ); — *бутах* (=бутнахъ);
плачка, моя? (=моя ли е тая пржчка?); вж. 760;
маме, тука аз гледам;
нѣмам нож д'ежам (=да отрѣжа); вж. 766;
не съм касах (=скжсалъ);
човек вози кон (като вижда една картина);
де големия кон?
тука вътле пилон (=вжтрѣ има пиронъ);
що е тука писано?
тия Вадо цити, аз дзедох (=тия сж бисквититѣ на Владо, азъ изядохъ своитѣ);
не аз големите бичам, апат (=не обичамъ азъ голѣмитѣ кучета, защото хапятъ);
ичките копчета касам, 'немаш (=ще скжсамъ всички копчета, за да нѣмашъ);
763 : *гла* (=игла); вж. 663; — *глебен* (=гребенъ, вж. 624); — *чо'ник* (=часовникъ);
това мое? (=това мой бисквитъ ли е?);
мой, не тебе (=мой е тоя папа, не е твой), казва на леля си;
лив имам аз, аз имам лив (=моливъ, вж. 748, 758);
аз дзѐмах глата (=азъ зехъ иглата);

764 : *дупка; — колата* (=шоколата, вж. 739); — *цахъл* (=захарь, вж. 664, 696);
дувам (=духамъ, обикновено свѣщьта);
губи се (=загуби се);
два толи (=стола);
пих аз; — несох тол (=донесохъ столъ);
аз съм дувал (=духнахъ, свѣщьта), понѣкога и: *аз съм дувах;*
аз съм плачал (=плакахъ);
тая малка (=марка);
тая тала (=стара, сир. книжка), *де е новата?*
нова тая нижка (=книжка)? *тая тала* (=стара), *де е новата?*
папà, мое това?
аз немам вече нос; — аз имам нос (сир. носътъ ми е чистъ, не е чистъ);
кой купил пуйките?
Данка несъл чай (=донесе);
Вадо цамо (=само) *дувал, аз не съм дувал* (=издухналъ, сир. свѣщьта);
големите апат конье;
има цамо 'дин тол (=само единъ столъ);
папе, пипни, голѐщо е; да? голещо (=горещо) ?
765 : *нож; — вилица; — кофа, кофи; — кестан;*
къватче (=креватче); — *калѐ* (=търкалѐ, т. е. колело); вж. 898;
нам (=не знамъ); вж. 745; —*кажам* (=ще ти покажа);
аз бдям (=азъ се боя);
тинеш (=ще настинешъ);
ви се (=зави се); — *виеш* (=трѣбва да се завиешъ);
падех (=паднахъ); — *губих* (=загубихъ);
еее там! вж. 751;
можам носам (=мога да нося);
ние искаме; — що несе (=донесе)? вж. 777;
Мица тука доде (= Марица дойде —);
менека тоя, казва изпървенъ, а послѣ веднага се поправя: *мой тоя;*
'чав (=колчавъ) *той тол* (=голѣмъ е тоя столъ);
губи тоя пилон (=ще се загуби тоя пиронъ);
Вадо тоя, менека дуг (=на Владо тоя, на мене другъ—бисквитъ);
не искам го, лаз (=и азъ) *не искам;*
днесъ подиръ нѣколко недѣли като го разпитахъ за разни *нѣмски думи,* знаеше слѣднитѣ: *plot* (=Brot, хлѣбъ), *wassel* (=Wasser, вода), *mich'* (=Milch, млѣко), *nase* (=Nase, носъ), *nopf* (=Knopf, копче), *gabel* (= Gabel, вилица, обаче употрѣбя тая дума за ножъ и за вилица), *unt* (=Hund, куче), *tellel* (=Teller, паница); вж. 710, 753;
766 : *клак* (=кракъ); — *топка, топче;*
копчета; — шенца (=ушенца);
пак, пакът (=капакъ, капакътъ); — *паче* (=капаче);
болен; — да (нарѣчие за утвърждение);

цунам (= да го цѣлуна); — *легай* (=легни);
бих аз; — *дежете* (=да отрѣжете, вж. 762);
да ва'жеш (=вржешъ);
обуй ми; — *аз немам каани* (=кални, сир. ржцѣ);
нема место тука;
папе, тебе мама гледа (сир. гледа въ твоята книга);
искам качам толия (=да се кача на стола);
тули тука толия (=тури тука на стола);
ти миеш пуни (и: *пуния* = съ сапунъ);
'то ти не бичаш? (=защо ти не ме обичашъ?);
н'можат така касат (=не могатъ така да се откжснатъ, така не мога да ги откжсна, сир. копчетата);
де го още един дзуль (=фасулъ)?
нема го двете шенцета (=ушенца), сир. на коня, комуто бѣха откжснали ушитѣ;
767 : *га'лото* (=гърлото);
топло, казва, че е пещьта, слѣдъ като я пипва, когато тя не бѣше гореща, ами само макко топла;
оди (=ходи); — *мама отежа* (отрѣза);
искам гледам (=да гледамъ);
кога сушам (=като свърша);
ти си хубав (сир. добра), казва на мама си, като му казва тя: азъ не съмъ лоша;
тави Вадо (=остави Владо);
аз един ковах (=заковахъ);
мой тоя чай? (=мой ли е тоя чай?);
тая е мойта; — *де е мойта?*
не съм сичкото дзедъх (=изялъ);
дофтолът тебе вадеше един дзаб, ми казва, като спомня, види се, изваждането на единъ зжбъ прѣди нѣкое врѣме;
цели (=цѣри); — *дофтолът ще доде да цели Вадо;*
аз чесах хубаво, ти не си чесал (= азъ се вчесахъ хубаво, ти не си се вчесалъ);
аз тоя там малкия ковах, ти големия (т. е. азъ заковахъ малкия пиронъ, а ти голѣмия);
768 : *яйцѐ;* вж. 671, 684, 698; — *мой папче;*
аз видех;
данкат бончета (=дрѣнкатъ бонбончета);
тука са бони (=бомбони);
тука цъчат (=цвърчатъ) *мишки;*
ти менека бичаш, аз не съм кавах кеватче мокло (=ти ме обичашъ, защото не съмъ направилъ мокро въ креватчето); вж. 771, 779, 782;
769 : *лим* (килимъ); — *гел* (= сюнгеръ); — *пашка* (= опашка);
дай ми пишам (=да пиша);
аз пишах (=писахъ);
аз цам (=самъ) *пих;* — *аз пих чай;*
де си идел? (=кждѣ си ходилъ?);

тофи и: *тофе* (=картофи);
колав (=коравъ);
фалам (=хвърлямъ);—*чопкам* (=чопля), измислено отъ него?
аз белам (=азъ пакъ ще го събера);
аз пак белам (=азъ пакъ ще ги събера);
аз сипам (=сипвамъ, ще сипя);
сипах;—видех;
'де (=яде);—*'дех* или: *ях* (=ядохъ);
седам толчето (=искамъ да седна на столчето);
фали ме (=свали ме);—*мее се* (=смѣе се);
що тасиш (=търсишъ)?
'де ми се (=яде ми се);—*пие ми* (=пие ми се);
аз кавам лемо (=правя голѣмо, т. е. излизамъ повънъ, така се казваще въ нашия дѣтски говоръ); вж. 779;
аз чукам Данка (=чукамъ—на зида—по, за Данка);
аз глаям големите ниги (=играя съ голѣмитѣ книги, сир. мисли портретитѣ въ форма „кабинетъ"); вж. формата „книги" подолу; вж. 811;
тия зад тулам? (=и тия ли да туря назадъ?);
аз сипах (=разсипахъ) *тия книги;* вж. по-горѣ; вж. 663, 811;
аз видех па (=папа) *тука;*
аз тия земах;
това аз 'навах па (=туй познахъ азъ като папа), ми казва, слѣдъ като ме бѣ посочилъ и позналъ на единъ портретъ и азъ му бѣхъ казалъ: ти позна папа; той повтори нѣколко пжти тая фраза: *аз това па навах;* по-късно каза: *навам аз па;* отъ моята форма „позна" той си образува значи формата *„навах";*
танал тук (=останалъ—); — *тани* (=остани) *тук;*
тавил там (=азъ го оставихъ тамъ, сжщо и: ти си го оставилъ, го остави тамъ);
що ти тука писал?
не съм аз мокло кавах (=направихъ, съмъ направилъ); вж. 893;
тия голе дигаш (= тия нѣща, книги и пр. горѣ да дигнешъ, дигашъ);
вътле тията (=вжтрѣ въ кутията);
папа, Вадо тоя леб (=на Владо е тоя хлѣбъ);
днес лела (= леля) *тука спа* (обаче по всѣка вѣроятность не разбира смисъла на думата „днесъ");
Вадо къпе, после аз (= Владо ще се кжпе, послѣ азъ);
той леб н'теба (= не трѣбва), *тад* (= твърдъ е);
произнася около това врѣме повечето пжти на края на думи, които окончаватъ на съгласна, единъ слабъ звукъ подобенъ на ъ, ж;
785: *пи* (= спи) *ми се;* вж. *спа* (782);
пи! (= спи), *искам будам* (=искамъ послѣ да те събудя), и когато азъ се прѣструвамъ, че заспивамъ, той ме събужда и казва:
будах (= събудихъ те);
787: *ка'ство* (= лекарство); вж. 742;
губах (= загубихъ); — *аз съм земах* (= зехъ, съмъ зелъ);

аз качах коня (= азъ се качихъ на коня);
имаш ти лабота? ме пита; като му отговорихъ: да, пита понататъкъ: *има Вадо лабота?* а като му отговорихъ: не, Владо е боленъ, казва: *дофтолът цели;*
788: *лешник, лешници;* — *блит* (= кибритъ);
'що тебова това? т. е. вратовръзката: защо трѣбва . . .?
тебе боли гавата (= главата)?
не тебе боли гавата;
789: *софа;* — *дупка;* — *масло;* — *месо;* — *печено месо;*
весник (= вѣстникъ); — *ластици;*
селе (= сере); — *жал;*
коньо; — *ножо;* — *малкийо ножо;*
пъхам; — *пъхнах;*
така; — *дено* (= студено); вж. 756; — *вън топло;*
твой;
пие ми се;
Ванка топи (= Иванка топли, сир. млѣкото);
аз мелих го (= азъ го намѣрихъ);
аз тебека седнах (= седнахъ до тебе);
не съм кашлах (= кашлялъ, кашляхъ);
аз бешех (= бѣхъ) *паднал;*
аз дам пали (= пари) *Ванка* (= на Иванка);
ти си глупав (но вѣроятно не разбира смисъла);
ти не съ'диш? (=не се сърдишъ, или: нѣма ли да се сърдишъ?);
де 'тиде Данка 'га? (= кждѣ отиде сега Данка?);
папà мой, мама тебека (= мама е твоя);
ти не си болен, Вадо само болен;
790: *нема земам* (= нѣма да зема, не ще да —);
791: *свъ'ши* (= свърши); — *въ'ти* (= върти);
аз тулих захал млекото (= турихъ захарь въ —).

Двайсеть и седми мѣсецъ (793—823):

793: *вънка има големо куче;*
794: *що носи Ванка* (= Иванка)?
що ти лежеш (= рѣжешъ)?
що ти 'деш (= ядешъ)?
ти носиш менека чай? ти тулил захал (= турилъ ли си захарь)?
795: *лон* (= салонъ); — *земѝ!*
ти там додеш (= ще дойдешъ)?
тоя пилон сино ковах (= силно заковахъ);
канка ковал си ти? (= съ камъкъ ли си заковалъ, т. е. пирона?);
още малко пишам, после дам (= искамъ да пиша, ще пиша, послѣ ще — ти — дамъ, сир. пакъ молива);
ти 'деш, после там идеш (= ти ядешъ, послѣ тамъ ще идешъ, сир. ще дойдешъ при насъ въ другата стая);
797: *зеле;* — *пиле;* — *пешка* (= печка); — *огин* (= огънь);
поласнам (= порастна);

дъ'жи! — чуй!
искам чуям (= да чуя); — *ядам тета* (= ямъ кюфтета);
пипни да видиш;
тави Вадо къватчето, дадеш мене чай (= остави Вл. въ кревватчето, за да ми дадешъ чай);
798: *калоши;* — *лъкави,* и по често: *кавйци* (= ржкавици);
днес аз ядам тета (= ще ямъ кюфтета), и когато го питамъ: кога? отговаря: *днес*, но дали разбира смисъла?
799: *мечка;* — *шал;*—*клак;* (= кракъ);— *кластавица* (=краставица);
пот (= компотъ); — *калони* (= макарони);
обуям, обувам; — *лъска* (= хруска);
пържен леб (= пърженъ хлѣбъ; притова произнася малко *р*-то);
аз изедам (= азъ ще те изямъ);
дай гъ'нам тебе (= да те прѣгърна);
голи пешката? (= гори ли печката?)
вайо топло? (= топло ли е — вече — въ столоваята?);
менека тия са (= това мои сж);
800: *дедо* (казва впрочемъ още по-прѣди);
вешти (= свѣщи); — *палим вешти;*
палната (= спалнята);
свъшах (= свършихъ);
челах (= вечеряхъ), казва за обѣда;
ич нема;
аз се боим (= боя); вж. по-долу;
аз тебува толам (=азъ трѣбва да отворя);
леля тебува; мама тебува (=трѣбва на леля, на мама, сир. да остане отъ яденето);
аз боим железница, аз бегам тебе (= азъ се боя отъ желѣзницата — играчка —, която се движи сама, и бѣгамъ къмъ тебе); вж. *се боим* по-горѣ;
аз се уплаших, малък съм аз;
801: *чичо* (казва и на селянитѣ);
гълъбче; — *пелò* (= перо), *пелà* (= пера);
чела (= вчера), употрѣбя за минало врѣме, но не разбира съвсѣмъ смисъла;
содиме (= разхождаме се);
нищо казвамъ (= нищо не казвамъ; иска притова да крие);
белиш тофи (= картофи);
Данко, тука си ти?
колеме, ядеме (= ще заколемъ и ще го изядемъ; обаче вѣроятно не разбира смисъла на „колеме");
802: *твъд* (= твърдъ); вж. 936;
плах чистам (сир. бърше праха съ парцалъ);
купиме цити (= ще купимъ бисквити);
кучето лае;
тии сж менека (= това сж мои, за мене);
тебе тии сж? (= тия твои, за тебе ли сж?);
803: *кал;* — *лап* (= долапъ);

дува ветъл (= вънъ духа вѣтъръ; разбира добрѣ смисъла);
танам голем, дам те (= когато стана голѣмъ, ще ямъ кюфтета);
804: *кокал; — кошница;*
тек (= бюфтекъ); — *ши* (= маши); — *таята* (= стаята);
капам (= кжпя се); — *капах* (= кжпахъ се);
егà (= сега): прѣди: *'га;*
земи млекото, глей го (= сгрѣй го);
806: *пак гасне* (= пакъ ще изгасне);
папà, една тука мишка излезнала, аз я вйдех;
807: *гърне; — сишки* (= сички); — *бичаш* (= обичашъ);
даска ме (= драска ме, сир. сърби ме) и: *менека даска;*
гасах вешта (= угасихъ свѣщьта);
ти бе вън?
лаз га танам голем, гава пишам днес (= когато стана голѣмъ, тогава ще пиша и азъ; думата „днесъ" прибавя излишно — навѣрно мисли, че може да стане веднага голѣмъ, още на сжщия день! или пъкъ днесъ = тогава?);
808: *куфна* (= кухня);
тука джебо (= въ джеба);
аз блечам големите бущи (= ще облѣка голѣмитѣ обуща);
аз идех содка (= азъ ходихъ на разходка);
де фъли го? (= кждѣ го хвърли?);
809: *тук аз ивея* (= живѣя), *ти там ивееш* (= живѣешъ) казва, слѣдъ като по-прѣди бѣ чулъ нѣщо подобно отъ Владо;
вече папà купи, сега мамà купи (= ще купи);
кажа ти ма купи още канье? (= каза ли ти на мама да купи още камъне? — за строене);
811: *Данка гладна;*
тии сж паднаха ниги (= тия книги сж паднали); вж. 663, 782;
тука нема ги, дугата тая (= тука ги нѣма, тѣ сж въ другата стая);
812: *ножици; — жица* (= лъжица), обаче повечето пжти я нарича „вилица", както и вилицата; вж. 664, 878;
нема минат дати (= нѣма да минаватъ солдати), казва, като не вижда войници, макаръ и да се чуеше отдавна близу военна музика;
още 'дин датин мине (= още единъ солдатинъ минава);
816: *моят,*
силно ковах (= заковахъ, сир. пирона);
818: *кошки* (= кокошки); — *дуфнах* (= духнахъ);
има тука лампа, не е палена (= ала тя не е запалена);
Вадо здавее, после лезнем видим кученца (= когато Владо оздравѣе, ще излѣземъ, за да видимъ кученцата);
819: *месец;*
821: *као* (= какао);
далече и: *далеко* (употрѣбя вѣрно, досега казваше: *ече*);
иска Вадо йоди (= ходи); — *може Вадо йоди?* (= може ли, т. е. бива ли да ходи?);
ти си далеко, не можеш да го земеш.

Двайсеть и осми мѣсецъ (824—851):

824: *иди купиш* (= да купишъ);
836: *плазна* (= празна); — *либа* (= риба);
846: *ами що е тука писано?*
малки са ли тия?
850: *тия твои са;*
Вадовите големи са;
сега идеме далече (= ще идемъ —).

Двайсеть и девети мѣсецъ (852—882):

858: *сега убаво ли е леме* (= врѣме)? *сега тане* (= ще стане) *лошо леме*;
познава *боитѣ*: зелена (веднага), синя (почти винаги), червена (не толкова, макаръ и често да я сполучва);
859: *каде е Владо? — сладко;*
860: *отзад;*
сега това е мое, не е тое (= твое);
861: *пепел; — пъ'стен* (= пръстенъ);
дигнаха ги;
аз те ва'нах (= варнахъ, прѣварихъ, стигнахъ);
това е Вадово;
аз дадох Вадо цето (= яйцето);
864: *що е това тука, дека ти земà?*
Вадо, ск'ий (= скрий) *ги ти, (да) не ги види папа;*
866: *Вадовите чолапи* (= чорапи);
аз сичките пъхах (= пъхнахъ);
871: *папà, ние тука белихме* (= събирахме) *костилки, па тука фълйхме* (= хвърляхме);
874: *муха; — лентичка;*
ти си по-голем, и мамà е по-голема;
аз дам сичките днес (сир. пари) *да купиш месо;*
каде е големото, дека (= кждѣто) *тули* (= тури) *това?*
разпознава добрѣ: *двѣ* и *три;*
875: *македонци; — майстоли;*
и двата (= и двамата) *да видим;*
земй да види Вадо моите;
човеците имат шапки, а аз немам;
876: *голе тулим да не намелиш ти* (= ще го туримъ горѣ, за да не го намѣришъ);
878: *спанàк; — пъ'жоли* (= пържоли);
юнкели (= юнкери), познава ги, когато маршируватъ купомъ покрай кжщата;
'жици (= лъжици); вж. 664, 812;
два, двата;
боде ме (= убоде ме);
склацат (= скърцатъ) *обущата;*
защо не доажда Данка?

тъ'каля (= търкаля) *се тая макалà* (= макара);
що е това, дека . . .?
879 : *счупен*; — *на чѐлото;*
882 : *откопчах; закопчах; раскопчах* (= —ихъ);
вал (= варь); — *счупи Вадо;*
стовалиха песък;
код тоя стол искам;
ами аз земам (= ами азъ ще го зема);
я колко е по-голема!
моята е по-голема, твоята е по-малка (т. е. кжщичка отъ камъне, що строи);
танеш по-голем и тя тане по-голема (сир. когато станешъ по-голѣмъ, и кжщичката, която строи, ще стане по-голѣма).

Трийсети мѣсецъ (883—912):

887 : *аз се полезах* (= порѣзахъ);
защо вече не вали дъж тука?
891 : *не е тоя мой, тоя е Вадов;*
893 : *клъс* (= кръстъ);
ще станам да си наплавам (= направя), казва тоя пжть намѣсто „кавам", която дума употрѣбя тоже; вж. 779, 782;
и столовете не тебе пише (= и на столоветѣ не трѣбва да се пише);
и масата не бива да се пише и дъската (вм. на масата, на дъската);
894 : *заковѝ силно;*
тоя е отковен (= откованъ);
я колко много!
качи ти да видиш;
защо нема тука един селенин да води кон? (т. е. на картинката, дѣто е изобразенъ само единъ конь);
895 : *дъ'жи я ти да ти покажам, нема да я земам* (т. е. книгата съ картинки);
лебàл (= хлѣбарь, сир. момчето, що донася хлѣба);
иди да купиш; — със това;
отишла е (= отишла си е);—*отишла е далеко* (т. е. слугинята);
защо не пиеш, испи го! (сир. чая);
896 : *стажал, стажали* (= стражари), познава ги и ги отличава отъ войницитѣ;
Вадо отлѐпи;
ние си купихме топки и си иглахме;
898 : *гълъбченце; — цалевица;*
тъ'калѐ; (= колело или кржгъ или дискъ); вж. 765;
говоли (= говори); — *тъ'чàт* (= търчатъ, тичатъ);
ще слезам; — *млого сж* и: *много сж;*
какво е това?
ето я големата муха;
нема шик да кала коня (= нѣма камшикъ да кара коня);
тогава ще изедеш;

сбели ти, сичките не можам (= събери ги ти, азъ не мога всичкитѣ — сир. разхвърлени камъне — събра);
сега да видам, какво има тук;
да видам, топки млого сж ли;
900: *оталам* (= отварямъ); — *залупено; ще залупам* (= захлупя);
и аз ли?
тия сж по-нови;
901: *голо* (сир. дѣтето е —); — *избегахме;*
нема длехи (= дрехи);
що имаш в' устата?
не дава да излезем (сир. мама);
пак да купиш нови сухо-глоздета (= сухо грозде);
вече нема го момчето (на една картинка, която покрива съ ржка);
каде ти е 'ливът (= моливътъ) *да пишеш?* (вж. по-долу);
може ти си написал и: *може е ти си написал*, отговаря, когато го питахъ: кой е тука писалъ?
имаш ли че'вен молив (и: *лив*) *да пишеш че'вено?*
не може да се извади, заковано е;
не сме ядохме сладко, само ядохме 'ци (= бисквити);
моето къватче е лазвалено (= развалено), *искам да ми купиш д'уго здлаво* (= друго здраво);
като идем на Дагалевци (= Драгалевци), *ще земем пайтон;*
сега не плаче, като даваш д'уг път (= другъ пжть) *плаче*, казва за братчето си Сѣнчо, като му даваме лѣкарство;
познава веднага *че'вено* (= червено);
905: *там далеко;*
аз съм испотен;
що е това, дето видех;
908: *дъ'венца* (= дървенца); — *на тавана.*

Трийсеть и първи мѣсецъ (913—943):

813: *чадъл* (= чадъръ);
ти пак каде беше? на лабота?
915: *ние ще излезем, а Сенчо нема, че дува ветъл* (=духа вѣтъръ);
917: *железченца;*
искам да напавът (= направятъ) *със хлебът макалон* (сир. макарони съ хлѣбъ), като показва притова хлѣба;
918: *и това удалва* (= ударя);
залепй сега! — сега помести се!
земи големия камък, че ще го фъ'ла (= хвърля) *и ще удалам* (= ударя) *Владо* (сир. да зема азъ голѣмия камъкъ, защото ако той го хвърли, ще удари Владо);
921: *челеши* (= череши); — *тъ'калям* (= търкалямъ);
искам да го пуснам;
земи го де! — ще заколеме тебе;
там метено ли е?
теб ти даде Владо бонбони;
ние не щем да пием млеко;

като стана голем, ще имам книжка и аз;
929 : *цигала* (= цигара);
ти го остави уф колидола (= коридора);
бехме далеко на ча'шията;
аз можам да затолам в'атата (= вратата);
това, дето го земàх;
932 : *ами Владо защо го зе?* (т. е.: защо зе ти Владо на скута? ми каза, когато не искахъ да зема него на скута);
936 : *к'авайче* (т. е. крайчето отъ хлѣба);
тъд (= твърдъ) и: *колàв* (= коравъ) — които отождествява; вж. 802;
със какво зе?
939 : *паметник; — такива;*
да го заключам;
941 : *ние ядохме по две челеши* (= череши);
искам да идам в толовая (= столоваята), *че искам вода.*

Трийсеть и втори мѣсецъ (944—973):

947 : *залупѝ де! — залупих;*
ти залупà; — аз ще отлу̑па;
така ще гледаме, как нацаждуват (=прѣцѣждатъ) *млекото;*
960 : *земи тоя пилон, че той е за майстолите;*
961 : *на Владо защо ще дадеш захал?*
и аз като бъдам болен, като земам един път чай (сир. за да оздравѣе веднага), *ще отидам на Дагалевци;*
968 : *аз като бъдам голем, ще си купам една жълтичка и нема да ти я дам;*
971 : *аз като седна у банята, ти можеш да си идеш у столовая.*

Трийсеть и трети мѣсецъ (9/4—1004):

985 : *не, не, ти пи,* казва на Владо, когато тоя казва: аз не съм пил;
986 : *ние т'еба да се дъ'жим, че сме малки.*

—:—

Отъ по-късно врѣме за отбѣлѣзване сж слѣднитѣ два случая, освѣнъ ония, които сж посочени като общи въ края на материала на първия ми синъ:

Кисело казва намѣсто „горчиво" още на 5 год. $7^1/_2$ мѣсеца;

чупало нарича самъ прибора зà чупене орѣхи, въ Русия, на 6 год. $9^1/_2$ мѣсеца.

Употрѣбя и израза „стръкна се" (вж. при първия ми синъ).

Пжтуване отъ Цариградъ прѣзъ България въ 18. вѣкъ.

отъ C. Niebuhr.*)

Въ никой градъ на цѣла Турция не е така трудно и опасно поради населението да се начертае единъ планъ, както въ Цариградъ. Въ други градове може да се облича човѣкъ споредъ мѣстнитѣ обичаи, и тогава не бива забѣлѣзанъ отъ тълпата. Въ столицата обаче европейцитѣ трѣбва да се обличатъ по европейски; тъй като всички живѣятъ въ Пера или Галата, тѣ и нѣматъ много работа въ столицата. Тѣ се срѣщатъ най-вече въ нѣкои отъ главнитѣ улици. За да мога да начертая единъ планъ, трѣбаше да посѣтя всички квартали, а въ отдалеченитѣ мѣста, дѣто не сж навикнали да виждатъ европейци, човѣкъ бива понѣкога подигравнъ отъ жени и дѣца. Като забѣлѣзахъ, че единъ лѣкарь се обличаше по турски и само по шапката и перуката се познаваше, че е европеецъ, и азъ си послужихъ съ тая свобода, та тъй привършихъ работата си съ плана, безъ да бжда много обезпокояванъ. Азъ направихъ едно пжтуване и до Фанараки, село на Черно море, до прочутитѣ водопроводи, до Бѣлградъ, Буюкъ-Дере и Терапия, дѣто европейскитѣ посланници иматъ навредъ лѣтни кжщи. Ходихъ на Кадикьой, нѣкогашния Халкедонъ, за да снема карта отъ канала**) и отъ околнитѣ мѣстности. Поправихъ сжщата чрѣзъ наблюдения върху полюсната височина въ Пера; въ датския палатъ намѣрихъ, че тая височина е 41° 2′, а въ село Фанараки — 41° 15′. Отклонението на магнитната стрѣлка въ тая мѣстность е 6° 40′.

Че на Цариградския каналъ се намѣрватъ най-изреднитѣ гледки, това е вече често споменувано отъ други пжтешественици, и това може лесно да се заключи отъ неговото положение. Сараятъ на Султана лежи тъкмо прѣдъ него, и не само самиятъ градъ, но и прѣдградията лежатъ по хълмове. Всички села отъ Галата до Яхана-Ойну (?) лежатъ гжсто едно до друго и отчасти върху височини. Това трѣба отъ далечъ да прѣдставя красива гледка, макаръ и кжщитѣ да сж лошо построени. Отъ къмъ сушата обаче нѣма тоя хубавъ видъ, понеже по причина на многото хълмове тукъ се вижда всичко само откжслечно, а отъ къмъ водата може изъ единъ пжть да се обгледа много. Недалечъ задъ селата и токо въ града лежатъ най-хубавитѣ полега необработени.

Отъ Цариградъ може да се завърне човѣкъ въ християнска Европа по разни пжтища. Най-удобно и сигурно се пжтува на корабъ до нѣкое французско или италиянско пристанище. Обаче това пжтуване понѣкога е много трудно. Който разполага съ много врѣме, може да отиде по

---

*) C. Niebuhr е пжтувалъ въ началото на втората половина отъ 18-и вѣкъ. Пжтуванието е помѣстено въ III-и томъ на неговото съчинение Reisebeschreibung.

**) Босфорътъ.

сухо до Венеция, или пъкъ прѣзъ България и Молдова до Полша. Но тия пѫтища, особено за единъ европеецъ, който не е пѫтувалъ много по Изтокъ, сѫ трудни, а по нѣкога и опасни. Азъ взехъ прѣдписания ми пѫть прѣзъ Коцимъ за Полша, и имахъ това прѣимущество, че на границата не трѣбаше да пазя карантина, която забавя толкова много пѫтницитѣ по другитѣ пѫтища. Тъй като бѣхъ вече навикналъ да пѫтувамъ по източенъ обичай и при това имахъ всички принадлежности, стараехъ се да продължа пѫтя си прѣзъ европейска Турция съ кервани. Инъкъ отдѣлни европейци на връщане отъ Цариградъ пѫтуватъ задружно съ пощенски коне. Такива получаватъ коне срѣщу прѣдставяне на ферманъ не само по-ефтино отъ колкото наети коне, но съ тѣхъ пристигатъ и по-бързо до границата, която всѣки гледа да достигне колкото се може по-скоро. Но най-лошото въ случая е, че човѣкъ е принуденъ да вземе единъ яничеринъ съ себе си. Тоя костува не само повече отъ колкото двойното врѣме прѣкарано съ керванъ, но свърхъ това той е и неприятенъ съпѫтникъ. Яничеритѣ малтретиратъ бѣднитѣ селяни, особено християнитѣ, та навредъ се боятъ отъ такива пѫтници. Когато ако пѫтува човѣкъ съ нѣкой керванъ търговци, населението знае, че никой не смѣе да поиска отъ него нѣщо безплатно, и въ такъвъ случай човѣкъ на всѣкждѣ бива добрѣ посрѣщанъ.

Отъ Цариградъ до Коцимъ, послѣдния градъ въ Молдова, може да се пѫтува по разни пѫтища. Обикновениятъ пѫть въ Румелия минува прѣзъ слѣднитѣ мѣстности: до Кючюкъ-Чекмедже—5 часа, Буюкъ-Чекмедже —3 ч., Силиврия — 5 ч., Кинекли — 5 ч., Чорлу — 3 ч., Каристранъ — 4 ч., Бургасъ — 4 ч., Кърккли́се — 8 ч., Канари — 8 ч., Факи — 4 ч., Карабунаръ — 4 ч., Карнобатъ — 8 ч., Добраларъ — 4 ч., Чаликавакъ (на планината Хемусъ или Балканъ) — 4 ч.; въ България минува прѣзъ слѣднитѣ мѣстности: Драгой—4 часа, Шуменъ — 4 ч., Енипазаръ—5 ч., Байли — 3 ч., Козлуджъ — 4 ч., Пазарджикъ — 6 ч., Карагачъ — 6 ч., Гювенли — 4 ч, Кара-су — 7 ч., Истеръ — 6 ч., Бабадовъ — 10 ч., Тулча — 6 ч., Исмаилъ — 4 ч., Султанъ-Кисли (на Дунава) — 12 ч.; въ Молдова минува прѣзъ слѣднитѣ мѣстности: до Фалсци — 12 часа, Хуцъ — 8 ч., Макарестъ—8 ч., Рицинъ—4 ч., Кирманъ—4 ч., Яшъ—4 ч., Таборъ — 8 ч., Стефанещи — 6 ч., Красноловка — 10 ч., Анадолъ — 8 ч., Коцимъ — 1 ч. Цѣлиятъ пѫть отъ Цариградъ до Коцимъ трае 223 часа.

Пощата отива отъ Цариградъ по горѣпоменатия пѫть прѣзъ Румелия до Факи за 49 часа, отъ тамъ прѣзъ България до Айдосъ на Балкана — 14 часа, Провадия — 12 ч., Пазарджикъ — 14 ч., Алибей-кьой — 12 ч., Кара-су — 8 ч., Хърсово — 8 ч., Цинмезинъ — 14 ч.; въ Молдова прѣзъ Галацъ — 6 часа, Пулцеенъ — 12 ч., Бурладъ — 8 ч., Васлуй — 8 ч., Яшъ — 12 ч., Коцимъ — 33 ч.; цѣлиятъ пѫть пощата взима за 210 часа.

По тоя пѫть не се намѣрва почти никакво забѣлѣжително мѣсто, освѣнъ Яси или Яшъ. Азъ заобиколихъ прѣзъ Одринъ, Русчукъ и Букурещъ, за да видя и тия градове. За Одринъ тръгва два пѫти въ седмицата по единъ керванъ, т. е. отдѣлни пѫтници се сбиратъ на тия дни недалечъ отъ столицата, и всѣкога сѫ сигурни, че ще намѣрятъ компания. Сѫщо и азъ се възползувахъ отъ тоя случай. Слѣдъ като се сбо-

гувахъ съ приятелитѣ си въ Пера, особено съ г. Хорнъ, който слѣдъ отпжтуването на Н. Пр. г. Гелеръ управлява работитѣ на краля прѣдъ Портата, азъ тръгнахъ отъ Пера за Цариградъ на 8-и юния 1767 год., дѣто ме чакаше на митницата при Едрене-капу оня, който бѣше наелъ коне, и на сжщия день пжтувахъ до Кючюкъ-Чекмедже, дѣто пжтницитѣ едва вечерьта се събраха. Вънъ прѣдъ пжтнитѣ врата видѣхъ една гледка, каквато прѣзъ всичкото си пжтуване не бѣхъ виждалъ. Видѣхъ отъ двѣтѣ страни на пжтя по единъ високъ колъ и на него по единъ човѣкъ. Разправиха ми, че тия съ още други петима били тая зарань набити на колъ, защото прѣди нѣколко дни вършили обири и убийства по пжтищата на Балкана. И азъ трѣбаше да пжтувамъ по тоя друмъ. И така, по-добрѣ бѣше да срѣщна разбойницитѣ тука, отъ колкото въоржжени на Балкана.

Пжтьтъ отъ Цариградъ до Одринъ е много равенъ. Коларитѣ и ония, които заиматъ на пжтницитѣ коне, смѣтатъ отъ Цариградъ до Одринъ $44^1/_2$ часа.

Считамъ за излишно да изброявамъ всички кривини на пжтя и разположението на селата споредъ компаса. Тъй като пашата навредъ бѣше хубава, то рѣдко гостувахме въ нѣкое село, а най-вече нощувахме на къра, и нашитѣ дневни пжтувания бѣха кжси. Ние пристигнахме въ Одринъ чакъ на 12-и юлия. Земята е навредъ тучна и плодородна, но по-голѣмата часть лежи необработена. Тукъ азъ видѣхъ голѣми плугове, теглени отъ 6 чифта волове. Но когато почвата е ровка, тогава употрѣбяватъ само куката съ единъ чифтъ волове както въ Азия. Гребла не срѣщнахъ никждѣ на изтокъ. Въ тая страна си служатъ вмѣсто съ тѣхъ, съ единъ видъ *леса,* върху която стжпва оня, който кара воловетѣ. Това обаче е малка полза, понеже, който кара, трѣба да се спира сѣка минута, за да чисти лесата, така че съ иея не може никакъ да отстрани плѣвелитѣ отъ нивата.

Забѣлѣжителни мѣста, които се срѣщатъ по тоя пжть сж:

Кючюкъ-Чемедже, сир. малъкъ мостъ. Тоя мостъ е нѣколко стотинъ стжпки дългъ и построенъ върху една рѣка, която изтича отъ едно езеро. Отъ дѣсната му страна лежи голѣмо село въ много приятна мѣстность. Тука трѣба да се заплати по нѣщо. На митницата при Едирне-капу (Одринската порта) не поискаха даже да си отварямъ куфаритѣ, и азъ не знаяхъ, че тамъ пжтницитѣ трѣбало да си извадятъ билетъ, за да бждатъ освободени отъ по-нататъшни прѣглеждания. И така, тукъ трѣбаше, ща-неща, да си изваждамъ парче по парче книгитѣ, дрехитѣ и всичко, каквото имахъ, което прѣзъ цѣлото ми пжтуване само два пжти поискаха отъ мене.

Буюкъ-Чекмедже, сир. голѣмъ мостъ. Тоя състои собствено отъ четири моста върху изтока отъ друго едно езеро, въ което лежатъ нѣколко острова. При него има голѣмко село.

Бивадосъ е голѣмо село, което, види се, нѣкога ще е било отъ голѣмо значение. Тукъ се намѣрва една кула или стара крѣпость.

Селиврия (нѣкогашна Селимбрия), малъкъ градъ, който, както и всички села въ тая мѣстность, има и гърцко и турско население. Сжщо има и нѣколко евреи. Селиврия има пристанище за малки кораби. Пжтьтъ

за Солунъ и Морея продължава отъ тукъ къмъ западъ; но ние пжтувахме отъ тукъ на тъй на сѣверъ.

Чорлу и *Калистранъ* сж значителни села. При послѣдното има лѣтна кжща на Султана и водопроводъ, който, както подобни се срѣщатъ и въ Персия, върви подъ земята.

Бургазъ е малъкъ градъ съ великолѣпна джамия, съ ханъ и хубава чаршия, построени отъ камъкъ, покрити съ олово. Сжщо и въ много други села се срѣщатъ хубави ханища, които служатъ за удобство на пжтницитѣ и които сж построени отъ богати и благочестиви турци. Прѣзъ зимата тѣ сж много удобни за керванитѣ. Лѣтѣ обаче, ако врѣмето не е много бурно, по-добрѣ се прѣкарва на полето. Тукъ се намѣрва не само добра паша за конетѣ, но се диша и чистъ и здравъ въздухъ. Тъй като ханищата сж сжщеврѣменно и ахъри за конетѣ, то прѣзъ лѣтото тѣ сж лоши жилища. Бургазъ лежи още на главния друмъ отъ Цариградъ за Молдова и Кримъ. Ние пжтувахме повече на западъ къмъ Одринъ, а които отиватъ за Виена, вървятъ по-нататъкъ за къмъ Пловдивъ и Бѣлградъ.

По тоя пжть се срѣщатъ много могили съ форма на отсѣченъ конусъ, които били направени по случай прѣминуването отъ тукъ на нѣкой султанъ съ войската си. Най-голѣмата, която видѣхъ, е Мурадъ-тепе, недалечъ отъ Бургазъ (Луле-Бургасъ — Б. пр.).

Баба е голѣмо село съ хубава джамия, построена отъ султанъ Селимъ. Мостътъ върху рѣката при това село, както и много други по тоя пжть, е камененъ и въ добро състояние.

Кулели, лошо село, и ако го споменувамъ тукъ, то е само за това, защото при него лежеше много мъртавъ рогатъ добитъкъ, умрѣлъ отъ заразителна болесть. Много ме очудваше, че ие бѣ заровенъ, тъй като мухамеданитѣ не оставятъ даже наказанитѣ разбойници да висятъ дълго врѣме на бѣсилката, или да стоятъ на коловетѣ, за да не произвеждатъ смрадъ.

Понеже въ пжтуването си ние прѣкарвахме постоянно на открито поле, то не можахъ да правя по селата наблюдения надъ полюсната височина. Между това азъ измѣрихъ на 10-и юния пладнената височина на слънцето при моста надъ рѣка Юргене и намѣрихъ отъ нея полюсната височина 41° 14′, а при рѣка Орта-чешме опрѣдѣлихъ сжщата на 11-и с. м. на 41° 27′. Рѣка Юргене лежи $2^1/_4$ ч. на с.-з. отъ Чорлу, а рѣка Орта-чешме — два часа отъ западъ къмъ сѣверъ отъ Бургазъ. И така полюсната височина на Чорлу е около 41° 9′, а тая на Бургазъ — 41° 22′.

Градъ Одринъ, по турски Едрене, нѣкогашниятъ Орестъ, лежи въ приятна и плодородна мѣстность при съединението на рѣка Тунджа и Марица. А именно на сѣверната и западната си страна има рѣка Тунджа, която образува тукъ разни острови, а на южната си страна — рѣка Марица. Брѣгътъ на тая послѣднята при стария градъ е блатистъ, когато сѣверо-източниятъ жгълъ на града напротивъ лежи върху едно бърдо, а на западната страна на рѣка Тунджа и на края на прѣдградието има другъ единъ хълмъ. Градътъ билъ завладанъ на 1360 г. отъ султанъ Мурадъ, а слѣдъ това служилъ за резиденция на турскитѣ гос-

подари подъ редъ съ Бруса, до когато Мухамедъ II завладѣлъ Цариградъ. И сега още султанътъ има обширенъ сарай, на който разнитѣ постройки сѫ покрити съ олово. Голѣмитѣ джамии, построени въ тоя градъ отъ султанитѣ Мурадъ, Мухамедъ, Баязидъ и Селимъ и сега се поддържатъ и съхраняватъ добрѣ. Особено султанъ Селимовата джамия е много великолѣпна, и понеже отъ всички други лежи на най-високо, тя съ своитѣ четири минарета прѣдставя прѣвъзходна гледка. Въ тия голѣми джамии се намѣрватъ стълбове отъ мраморъ, гранитъ и стариненъ змиообразенъ камъкъ, но по турски манеръ, сир. много лошо наредени. Впрочемъ тия, както и много други великолѣпни джамии въ Турция, сѫ построени по образеца на Св. София въ Цариградъ. Тѣ притежаватъ училища и други заведения, а при Султанъ Баязидъ има и болница за хора, които сѫ си изгубили ума. Приходитѣ имъ сѫ доста голѣми. Въ самия градъ Одринъ има разни хубави ханища, бани и покрити улици съ търговски дюкяни; приходитѣ на нѣкои отъ тѣхъ принадлежатъ на тия джамии.

Само една малка часть отъ града е заградена съ стѣна. Тя датира още отъ гърцко врѣме, както това се вижда отъ нѣкои лоши гръцки надписи. Тукъ голѣмитѣ джамии лежатъ, както и въ Бруса, вънъ отъ градската стѣна, отъ дѣто трѣба да се заключи, че подъ владѣнието на турцитѣ Одринъ двойно се е уголѣмилъ. Освѣнъ това града има много хубави здания съ турска архитектура; обикновенитѣ кѫщи иматъ полегати стрѣхи, улицитѣ сѫ добрѣ постлани и въ прѣдградията се намѣрватъ много градини. Стариятъ градъ има деветъ порти: 1) Топъ капия, 2) Кавазъ капия, 3) Гечейлеръ капия, 4) Едри капия, която собствено лежи вънъ отъ стѣната, 5) Манесъ капия, 6) Каукъ капия, 7) Балъкпазарь капия, 8) Орта капия и 9) Кула капия. Турцитѣ сѫ построили върху разнитѣ рѫкави на р. Тунджа много мостове, дълги и хубави. Одринъ съ своя окрѫгъ стои подъ Бостанджи Баши. Градътъ върти значителна търговия. Въ хана, дѣто живѣяхъ, имаше разни търговци отъ Смирна, Бруса и други градове на Натолия. Въ тоя градъ живѣятъ сѫщо така и нѣколко французски търговци и единъ рагузанецъ. Но тукъ има само единъ римо-католически свещеникъ, и той е безъ черква.

До сега бѣхъ пѫтувалъ по изтокъ постоянно съ кервани, способъ, който намѣрихъ за много удобенъ. Така се правятъ само кѫси дневни пѫтувания, и човѣкъ има случай по пѫтя да прави астрономически наблюдения; на конь може човѣкъ да се спира, ако пожелае, и незабѣлѣзанъ да погледне на компаса; въ една голѣма компания всѣкога се намѣрватъ нѣкои, съ които може да се завърже познанство, а тъй като керванитѣ състоятъ отъ туземци, които не тръгватъ, ако се боятъ отъ разбойници, додѣто нѣматъ вѣроятность че сѫ доста силни, за да се защищаватъ, то съ такава компания се пѫтува доста сигурно. Обаче на пѫть отъ Одринъ за Унгария и Полша рѣдко се намиратъ съпѫтници, а тукъ пѫтищата, особено въ планинскитѣ и лѣсисти мѣстности, сѫ по-опасни отъ колкото въ Азия. Защото когато арабитѣ въ пустинята се задоволяватъ само да обиратъ хората, то въ Европейска Турция има разбойници изъ засада, които по-напрѣдъ убиватъ пѫтницитѣ и послѣ ги обиратъ. Въ Одринъ намѣрихъ колари изъ Влашко, които ис-

каха да ме увѣрятъ, че по пѫтя за Полша нѣмало никаква опасность, ако пѫтува човѣкъ съ тѣхъ. Тѣ били извѣстни на всѣкждѣ и не се бояли да пѫтуватъ сами, щомъ получатъ товаръ. Обаче подобни увѣрения на долни хора, които дирятъ само пари да печелятъ, не всѣкога заслужватъ вѣра. Азъ намирахъ за нуждно да бѫда прѣдпазливъ. Искахъ по-добрѣ да почакамъ 8—12 дни, за да тръгна тогава заедно съ разни колари, които щѣха да носятъ разни търговски стоки за Русчукъ. Обаче намѣрихъ по-рано добъръ случай. На 14-и юния пристигна единъ господинъ отъ Цариградъ, който като ага на яничаритѣ искаше да отиде въ Оцу (Очаковъ), но поради сѣмейството си, което се намѣрваше въ Русчукъ, пожела да вземе именно пѫтя, който бѣхъ си начерталъ. Той имаше при себе си едно ефенди (секретарь) и около 16 служещи, които всички бѣха яничери. Това бѣ най-сигурниятъ случай, какъвто можахъ да очаквамъ, и азъ се рѣшихъ да тръгна съ неговата компания още на 15-и.

Моятъ ага бѣше на около 70 годинъ и пѫтуваше въ турска, сир. лоша каруца. Една кола бѣше натовариль съ женуря. Всичкитѣ му слуги, яничари, бѣха на коне и добрѣ въоржжени. Азъ самъ взехъ една кола за себе си, която нѣмаше наистина сѣдалища като пощенскитѣ кола, но отгорѣ бѣше покрита съ платно и достатъчно голѣма за мене, за слугитѣ и багажа ми. Ние пѫтувахме на речения день на с.-и. за 4 часа до Енидже-кьой, първото село, което срѣщнахме по тоя пѫть. Между това навредъ виждахме хубави ливади, особено близу до р. Тунджа, и полетата стояха само затова необработени, защото селянитѣ близу до града бѣха твърдѣ много потиснати отъ турцитѣ.

На 16-и пѫтувахме 2 ч. до Буюкъ-Дервентъ. Това е доста голѣмичко село. Пѫтници, които тръгватъ отъ Цариградъ за Русчукъ, взематъ именно пѫтя отъ Баба за тука, за да спестятъ заобикалянето прѣзъ Одринъ. На мѣстото, дѣто се съединяватъ тия пѫтища, намѣрихъ на открито поле единъ селски първенецъ съ слугитѣ си, за когото искаха да кажатъ, че всѣки день прѣкарвалъ тука по нѣколко часа, да услужва безплатно на пѫтницитѣ. Той бѣше разпрегналъ каруцата си и питаше съ най-голѣма учтивость, дали нѣкой отъ насъ желаеше да яде и пие у него; и когато нѣкои поискаха послѣдното, той накарваше да имъ подадатъ вода въ чисти паници, а на агата самъ поднесе една чаша. Мухамеданитѣ сѫ милостиви и въобще не така лоши, както обикновено се вѣрва. Въ щастлива Арабия срѣщнахъ нѣкои публични приюти, дѣто безплатно гощаватъ пѫтницитѣ; обаче нийдѣ освѣнъ тука не срѣщнахъ нѣкой господинъ да излѣзе на общия друмъ, за да гощава пѫтницитѣ. Човѣкъ много би се изложилъ обаче, ако поиска отъ тоя примѣръ да заключи за гостоприемството въобще на турцитѣ. Днесъ пѫтувахме още два часа до Кючюкъ-Дервентъ, дѣто по причина на буря трѣбаше да останемъ.

Отъ тукъ до Дунава се минува прѣзъ много села, които сѫ населени само отъ християни. Въ тѣхъ никой не разбира турски, освѣнъ ония, които иматъ работа въ града, или ония, които сѫ длъжни да се грижатъ да настаняватъ пѫтуещи турци по квартири. Останалитѣ приказватъ само по български. Кѫщитѣ имъ сѫ покрити съ слама и не сѫ по-добри отъ ония въ Техама (Арабия). Но колкото повече се

приближавашъ до Балкана и се отдалечавашъ отъ голѣмитѣ градове Цариградъ и Одринъ, толкозъ по-гжсти биватъ селата, и кжщитѣ имъ сж по-добрѣ построени. Сжщо и българскиятъ селянинъ не живѣе по-добрѣ отъ арабския. Хлѣбътъ имъ е отъ ръжь, и слѣд. много лошъ. Християнинътъ има само това прѣимущество прѣдъ мухамеданцитѣ, че е свободенъ да пие вино, и съ тая свобода си служатъ християнитѣ въ Европейска Турция достатъчно, а може би тя да е най-важната причина, за дѣто повечето селяни въ тая страна отдавна не сж се потурчили; тъй като за религията, както се види, тѣ малко се грижатъ.

Не само всички българи, но въобще всички християни между Цариградъ и Полша носятъ шапки отъ овча кожа. Селянинътъ носи, както и въ Натолия, вмѣсто обуща само подложки отъ необработена кожа и грубъ платъ вмѣсто чорапи. Послѣдниятъ се завързва съ дълги върви, които сж затегнати о подложкитѣ и се завиватъ около крака. Тоя видъ обуща, види се, да е далъ поводъ на европейскитѣ живописци, да дадатъ на всички светци подобни подложки съ дълги върви. Българскитѣ жени не носятъ гащи като мухамеданкитѣ, и на улицата не си покриватъ лицето. Ризитѣ както на мжжетѣ, така и на женитѣ иматъ вълнени обшивки отъ всѣкакъвъ цвѣтъ. Подобни обшивки иматъ и ризитѣ на арабскитѣ момичета. Отъ тая страна на Балкана женитѣ носятъ надъ ризата само една дреха безъ ржкави обикновено отъ черъ платъ. Сжщо и върху нея на височина отъ колѣното има пришита една широка ивица отъ вълнени обшивки отъ разенъ цвѣтъ, а отъ рамеиѣтѣ чакъ до подъ широкия имъ поясъ висятъ двѣ тѣсни ивици като повивкитѣ на дѣцата въ Европа. Селянкитѣ носятъ обикновено на всѣко ухо 20 до 30 пари (турска монета). Други носятъ по цѣлъ нанизъ отъ тѣхъ около врата, а ония, които искатъ да се прѣдставятъ за нѣщо повече, носятъ и единъ щитъ отъ малки сребърни монети на гърдитѣ.

На 17-и пжтувахме три часа до Папазъ-кьой, а отъ тамъ още три часа до Ени-кьой, повечето врѣме прѣзъ нисъкъ гжсталакъ. Нѣщо около 8 часа на С.-З. отъ тука и 6 часа на З.-С.-З. отъ слѣдното село Афтанъ лежи Селимия (Сливенъ), градецъ прочутъ по голѣмия си панаиръ на Св. Богородица. На него се събиратъ търговци отъ цѣла европейска Турция, даже отъ Натолия, Полша и Унгария. И така това е много добъръ случай за единъ европеецъ, който по това врѣме се завръща отъ Цариградъ за Европа. Тогава нѣма да му липсва компания до Сливенъ, и понеже търговцитѣ слѣдъ панаира сжщо така се завръщатъ, то лесно ще намѣри сигурна дружина за Унгария и Полша.

На 18-и пжтувахме по-нататъкъ още 3 ч. прѣзъ много гжстаци до Афтаиъ, а слѣдъ обѣдъ $2^1/_4$ ч. до Изетли, село съ малка джамия и минаре, лежеще въ една голѣма равнина, пълна съ села. Тукъ и въ съсѣднитѣ села развъждатъ толкова много гжски, че много хора отъ Цариградъ дохождатъ да ги закупуватъ. На цѣли стада ги каратъ по крака до столицата, и това пжтуване може да се направи толкова бързо, колкото съ биволски кола. Послѣ слушахъ, че дори отъ Влашко карали за Цариградъ гжски пѣшъ. Тукъ селянинътъ оре само съ орало, и се задоволява съ петократна жетва; между това единъ си спомняше, да е поженвалъ десетократно. Въ село Богларъ, прѣзъ което прѣминахме от-

послѣ, не сѫ поженвали повече отъ осмократно, а въ Ески Стамбулъ само шестократно. Въ Молдова искатъ да си спомнятъ за една десетократна жетва. Почвата навредъ е много добра, обаче селянинътъ е толкова много потиснатъ, че не може да употрѣби много прилежание и разноски за своитѣ ниви. Вмѣсто съ гребло тука си служатъ съ единъ видъ плетъ както въ мѣстностьта на Цариградъ, а вършачната машина състои отъ нѣколко сковани дъски отдолу съ остри кремъни. Отгорѣ сѣда оня, който иска да вършѣе, и два вола го теглятъ както селянина въ Сирия.

Между Одринъ, Пловдивъ и Балкана се намѣрватъ мнозина господари отъ фамилията Герай, които тука наричатъ султани. Всѣки има едно или повече села. Селянитѣ сѫ длъжни да имъ обработватъ нивитѣ безплатно, обичай за който не съмъ слушалъ нийдѣ другадѣ въ Турция; най-малко господаритѣ могатъ да изискватъ отъ своитѣ селяни пета или десета часть отъ произведенията имъ и извѣстна часть отъ добитъка имъ. Тия малки султани нѣматъ голѣма прислуга. Тѣ живѣятъ и ядатъ обикновено не по-добрѣ отъ единъ български селянинъ. При това иматъ слуги, които трѣба да изкарватъ селянитѣ да имъ обработватъ нивитѣ и да имъ гледатъ добитъка, и на тѣхъ гледатъ като на солдати; и ако управляещиятъ кримски ханъ умре или бѫде сваленъ, то обикновено султанътъ назначава единъ отъ тия селски първенци за татарски ханъ. До колкото селянинътъ, у когото се спрѣхъ, знаеше, татарски султани имало въ Фундукли, Стралджада, Асланъ-гереде, Кади-кьой, Капланъ-Герай, Хаджи Кере, Солиманъ-гере, Бегой, Ени кьой и тукъ въ Изетли.

Прѣзъ цѣлото си пѫтуване отъ Цариградъ до Русчукъ имахме всѣки день малко дъждъ, вслѣдствие на което пѫтищата между гѫсталака и въ блатиститѣ мѣста бѣха много лоши. Особено днесъ валѣ много силно, отъ което толкова много вода се събра въ тая равнина, че на 19-и трѣбаше да направимъ голѣма забикалка, която сѫщо излѣзе много лоша. При хубаво врѣме отъ Изетли до Тубе кьой — смѣтатъ $1^3/_4$ ч. отъ тукъ до Комаро 2 ч и по-нататъкъ до Добралъ $2^1/_4$ ч. Между двѣтѣ послѣдни села има доста гора, а въ нея турска стража.

На 20-и пѫтувахме прѣзъ най-лошата часть на Балкана, който обикновено описватъ на пѫтницитѣ за много страшенъ. Азъ намѣрихъ, че въ сравнение съ други планини, той нито е високъ, нито опасенъ. Рѣка Камчия сега бѣше много придошла, и една малка рѣка, която се влива въ първата, трѣбаше много пѫти да я прѣминуваме. Всичко това толкова много ни забави, че употрѣбихме 12 ч., за да извървимъ пѫтя отъ Добралъ до Чаликова, когато инъкъ той се изминува за 4 ч. По права линия разстоянието между тия двѣ села едвамъ има 3 ч.

Слугитѣ на Агата бѣха въ първото врѣме на нашето отпѫтуване много ревностни, да услужатъ на своя господарь. Щомъ съзрѣхме отдалечъ нѣкой селянинъ, тѣ се бояха вече да не бѫде нѣкой разбойникъ и да не бѫджтъ скрити въ гѫстака още и други. На часа яничаритѣ подгонваха мнимия разбойникъ, и всѣки отъ тѣхъ бѣ готовъ да изкупи живота на господаря си съ своя собственъ. Между това между Комаро и Добралъ къмъ насъ се присъединиха двама душъ, които никой отъ дружината не познаваше, и когато бѣха запитани, за кѫдѣ отиватъ, от-

говориха безъ забикалки, че пжтуватъ по работата си. Въ Азия подобни отдѣлни пжтници съвсѣмъ не ги пропущатъ да се доближатъ до кервана. Викатъ имъ да се отдалечатъ, инакъ ще знаятъ, какъ да ги отстранятъ. Независимо отъ това яничаритѣ се страхуваха, да не би тия хора да сж пратени отъ нѣкоя разбойнишка чета, и не посмѣиха да ги пропждятъ. Въ Добралъ агата чулъ, че наскоро били уловени шесть душъ, които извършили въ горитѣ на Балкана много обири и убийства. Това причини голѣмъ страхъ между турцитѣ. Наистина по Балкана се срѣща тукъ-тамѣ по нѣкоя стража, обаче агата мислѣше, че не може да й се повѣри нито неи, нито пакъ на своитѣ слуги, та взе съ себе си четирима отъ селянитѣ, на лоши мѣста да му придържатъ колата. Тѣ бѣха въоржжени, и бѣха длъжни да вървятъ напрѣдъ изъ гжстака да търсятъ, дали нѣма скрити нѣйдѣ разбойници.

Чаликова е голѣмо и хубаво село на една рѣка на Балкана. Отъ тръгването си изъ Одринъ поради лошото врѣме нѣмахъ до сега възможность, да направя нѣкои астрономически наблюдения. Тукъ намѣрихъ височината на полюса 42° 59′.

На 21-и юния употрѣбихме нѣщо още два часа за да слѣземъ долу отъ Балкана. Ние намѣрихме още лѣсове и на двѣ мѣста турска стража. Инъкъ пжтьтъ не бѣше много лошъ; понеже тамъ, дѣто е стръменъ, султанътъ бѣше заповѣдалъ неотдавна да го постелатъ съ камъни. Разстоянието отъ село Чаликова до Ески Стамбулъ по права линия е $4^1/_4$ ч., а отъ тукъ ни трѣбаха още 3 часа до Богларь, дѣто прѣкарахме слѣдната нощь.

Ески Стамбулъ лежи върху единъ хълмъ на сѣверната страна на р. Камчия, която послѣ се сбира съ горѣречената рѣка на сжщото име и се влива въ Черно море. Мѣстото е обширно и пълно съ градини. Числото на кжщитѣ, населени отъ християни, възлиза на около 120, а тия на мухамеданитѣ сж до 100. На южната страна на градеца се намѣрва часть отъ древна градска стѣна. Това и турското име Ески Стамбулъ (Старъ Цариградъ) ме наведе на прѣдположението, че това мѣсто може да е било столица на нѣкогашнитѣ български царе. За да се освѣдомя по-точно върху това, поискахъ да посѣтя тукашния християнски свещеникъ; но той не бѣше дома си, или се скри; тъй като се бѣ бързо разчуло, че съмъ пристигналъ съ единъ турски ага, може би се е убоялъ, да не слѣземъ на квартира у него и поискаме нѣщо отъ черквата. Жителитѣ на тоя градъ казаха, че мѣстото на български се нарича Праславъ. Тѣ разказваха сжщо така, че и сега още се намѣрвали въ Света Троица на $1^1/_4$ ч. отъ тукъ на С. С. И. голѣми желѣзни стрѣли и пръстени по скалитѣ. И така може би това мѣсто да е лежало върху нѣкой ржкавъ на Черно море, който отпослѣ е изсъхналъ. Шуменъ, значителенъ градъ, и Ени пазаръ, голѣмо село, дѣто въ старо врѣме лежалъ голѣмъ градъ, лежатъ не далечъ отъ тука на изтокъ.

Въ селата по сѣверната страна на балкана живѣятъ повече турци, отколкото въ тия по южната страна. Вѣроятно и за това облѣклото на тукашнитѣ български селяни се доближава повече до турското облѣкло, отъ колкото това на останалитѣ. Обаче и тука християнскитѣ селянки не не носятъ гащи и не си покриватъ лицето въ присжтствието на чужден-

ци. Не само стѣнитѣ, но даже и коминитѣ на селскитѣ кжщи по тия страни сж отъ плетъ. Нивитѣ изглежда да се обработватъ тука по-добрѣ отъ колкото близу до Цариградъ и Одринъ.

На 22-и юния пжтувахме отъ Богларъ $5^1/_2$ ч. до Разградъ. Това е малъкъ градъ въ една плодородна и добрѣ обработена мѣстность. Тоя градецъ има разни джамии, между които двѣ съ олово покрити и въобще много добрѣ построени. Сжщо тукъ се намѣрватъ и нѣколко добри ханища. Отъ какъ не бѣхъ срѣщалъ въ Египетъ, Арабия, Индия, Персия и по цѣла Турция отъ Басра до Балкана никакъвъ градски часовникъ върху кула, най-послѣ тукъ въ Разградъ намѣрихъ такъвъ. А слѣдъ това намѣрихъ такива и въ Чернавода, Русчукъ и Егрю, а гърцитѣ въ Букурещъ иматъ много такива. Въ Разградъ освѣнъ българи живѣятъ и гърци, а сжщо 50—60 арменци. Тукашнитѣ мухамедани сж извѣстни като много високомѣрни; и естествено слѣдствие отъ това е, че повечето граждани се наричатъ яничари; тѣ сж отъ двѣ разни ордии или регименти, които тука отдавна живѣятъ въ постоянно несъгласие. Днесъ пжтувахме още 2 ч. по-нататъкъ и прѣзъ слѣдната нощь останахме въ Сдрановица, дѣто наблюдавахъ височината на звѣздата *a* Корона и споредъ нея опрѣдѣлихъ полюсната височина на това село 43°36'. По пжтя застигнахме една кола, пълна съ кокошки, които бѣха вече направили 24 ч. пжть, а имаше да правятъ още около 80 ч. пжть до Цариградъ. Сжщо и въ Сдрановица тая година измрѣлъ много добитъкъ отъ заразителна болесть.

На 23-и юния дойдохме слѣдъ $3^1/_2$ ч. пжть до Ветова, село, дѣто само турци живѣятъ. Пжтьтъ, който върви повечето между гора, вслѣдствие на постоянния дъждъ бѣше много лошъ. Моятъ ага прѣзъ цѣлото пжтуване съ всичкитѣ си хора квартируваше постоянно у християни, ако и повечето жители отъ градеца да бѣха мухамедани. Бѣднитѣ християни селяни трѣбаше да му набавятъ овци, пилета, съ една дума всички провизии безплатно, или срѣщу едно малко възнаграждение, ако не искаха да бждатъ бити. Въ Ветова, дѣто селенинътъ не искаше да имъ донесе нищо, а още по-малко да се остави да го биятъ, турцитѣ трѣбаше да спратъ въ общия ханъ, и тукъ живѣяха съ най-голѣма икономия. Но тѣ знаяха още отрано, че въ това село нищо не биха имъ подарили, затова и по-прѣдния день направиха цѣло дневно пжтуване, за да не прѣнощуватъ тука и да харчатъ повече. И така днесъ ние пжтувахме още $3^1/_2$ ч. до Чернавода, дѣто живѣятъ много българи, власи и гърци, отъ които пакъ трѣбаше да бждатъ гощавани. Чернавода е хубаво градче съ единъ голѣмъ ханъ. Тъй като моитѣ съпжтници дирѣха жилище у селянитѣ, то не можахъ да остана съвсѣмъ самъ да прѣнощувамъ въ голѣмия общъ ханъ, и за това отидохъ въ една кръчма, дѣто обаче имахъ малко спокойствие прѣзъ нощьта; понеже тамъ се събраха както мухамедани, така и християни, даже и яничаритѣ на моитѣ съпжтници; и нѣкои отъ тѣхъ така се напиха, че трѣбаше да ги носятъ до квартирата имъ. Виното по тая цѣла мѣстность е много ефтино, но лошо. За това и рѣдко е да не намѣришъ по тоя пжть село безъ кръчма, както по пощенския пжть въ нѣмско — бирария; и не само възрастни християни пиятъ както трѣба, но още и пиятъ дѣцата имъ, които едвамъ що сж проходили.

Ако бихъ искалъ да направя на агата или само на неговото ефенди нѣкой подаръкъ, то и азъ бихъ могълъ да прѣкарвамъ въ това пѫтуване на разноски на християнитѣ селяни. Обаче намѣрихъ за по-добрѣ, да не живѣя съ турцитѣ даже въ сѫщата кѫща, и да заплащамъ всичко, отъ каквото имахъ нужда. Въобще азъ съвсѣмъ се и не грижахъ за тия мои съпѫтници. Това можеше да стане толкова по-лесно и безъ обида, понеже никой отъ тѣхъ не разбираше арабски или какъвъ да е европейски езикъ, а пъкъ азъ не разбирахъ много турски и трѣбаше самъ чрѣзъ прѣводачъ да се споразумѣвамъ съ тѣхъ. Само въ начало и при края на нашето задружно пѫтуване посѣтихъ стария ага, и само два пѫти ме покани у себе си, дѣто споредъ турския обичай бѣхъ почерпенъ съ кафе. Когато чу, че пѫтувамъ за Полша, съ всичката сериозность ми разправи, че тамъ сега било много опасно да се пѫтува; руската царица била поискала отъ полския краль да се оженѣлъ за дъщеря й, и понеже това прѣдложение било отблъснато, то тя пратила войска въ Полша, която всичко опустошила тамъ. Подобни истории разказваше единъ ага, който отиваше за командантъ на една погранична крѣпость. Наистина малкото турци, които въ Цариградъ иматъ нѣкакво участие въ управлението, сѫ по-добрѣ освѣдомени; и то само за това, защото се научаватъ и чуватъ отъ прѣводачитѣ на европейскитѣ посланици. Още по мое врѣме турското правителство се боеше отъ руситѣ. Обаче простолюдието мисли много лошо за едно царство, което, както тѣ прѣзрително казватъ, се управлява отъ жена. Отъ тогава турцитѣ узнаха подобрѣ великия умъ и сила на руската царица.

На 24-и ни оставаха само още два часа до Русчукъ. Тоя градъ има една малка крѣпость върху брѣга на Дунава. Той е впрочемъ съвсѣмъ откритъ и доста обширно построенъ; понеже наброяватъ кѫщитѣ му до 2200, а между тѣхъ лежатъ много градинн. Той върти доста голѣма търговия и има митница. За арсеналъ и затвори, които турцитѣ нѣкога въ военно врѣме имали тукъ, не можахъ да събера никакви свѣдения. Възможно е, да сѫ занемарили всичко това, понеже отъ много годинъ живѣятъ въ миръ съ християнскитѣ сили. Тукъ Дунавътъ е широкъ, споредъ мѣрка на окото, около 800 до 1000 двойни стѫпки и тече отъ ю. з. къмъ с. и. Миналата зима водата на тая рѣка била толкова низка и така силно замръзнала, че съ кола минували отсрѣща въ Влашко. Сега обаче, слѣдъ като отъ два мѣсеци насамъ всѣки день вали, водата е много придошла. Русчукъ принадлежи къмъ управлението на пашата, който резидира въ Видинъ. Разстоянието между тия два града считатъ до 40—44 ч., а останкитѣ отъ така наречения Траяновъ мостъ лежатъ почти на половината пѫть. Никополъ, или както турцитѣ го наричатъ—Неболъ, лежи по сѫщата страна нѣщо около 18 часа далечъ отъ Русчукъ. Отъ другата страна на тоя градъ и сѫщо така на Дунава лежи Тутраканъ, нѣщо 12 часа и Силистра около 24 ч. отдалечени отъ него. Отъ Одринъ до Русчукъ, споредъ горѣспоменатия пѫтенъ планъ, има 53 часа.

Жителитѣ на тоя градъ сѫ отчасть турци, отчасть българи и власи. Послѣднитѣ двѣ народности изповѣдватъ гърцката религия. Обикновено тукъ има сѫщо така и единъ римокатолически свещеникъ, който носи

титла Никополски владика. Но когато попитахъ за него, за да го посѣтя, чухъ, че послѣдниятъ владика билъ заподозрѣнъ, какво билъ наклоненъ да достави наслѣдникъ на младата жена на единъ ариянецъ, която четири години живѣла въ безплодна женитба и не желаяла да я наричатъ повече *безплодно дърво*; ревнивиятъ мѫжъ го билъ изгонилъ съ бой изъ кѫщата си. И тъй като тукъ станалъ за смѣхъ на християнитѣ, безъ да може да очаква отъ турската власть правосѫдие, той отпѫтувалъ обратно за дома си.

На 25-и прѣминахъ прѣзъ Дунава въ Егрю. Наистина корабитѣ по тая рѣка не сѫ много голѣми, но при добъръ вѣтъръ доста удобни. Само въ сравнение съ дължината си тѣ сѫ тѣсни. Покривътъ има полегата стрѣха, и на сѫщата по срѣдата има една малка стаичка съ околчеста стрѣха. Въ нея човѣкъ може да седи и, необезпокояванъ отъ матрозитѣ, да гледа наоколо. У нѣкои всичко е хубаво изписано. Но при противни вѣтрове съ тѣхъ се пѫтува много бавно. Защото казаната стая трѣба тогава да бѫде много неудобна и по причина на полегатата стрѣха има малко мѣсто за матрозитѣ да работятъ. Освѣнъ това и кормилото е много неудобно. То е почти толкова дълго, колкото и самиятъ корабъ и лежи само върху една дръжка, така че въ буря изглежда да става съвсѣмъ безполезно. Мисля да съмъ виждалъ подобни кормила по малки кораби въ Азия. Азъ наехъ единъ такъвъ корабъ, който бѣше донесълъ соль, която се копаяла въ мѣстностьта на Букурещъ. Азъ трѣбаше да чакамъ, додѣто разтовариха сольта. Но слѣдъ това матрозитѣ ги нѣмаше, и найпослѣ, когато се завърнаха съвсѣмъ пияни, не можехме да тръгнемъ по причина на силния вѣтъръ и на дъжда. Поради това закъснение ние пристигнахме въ Егрю едвамъ при залѣзване на слънцето.

Егрю е турското име на единъ градъ, който власитѣ наричатъ Чоршю (Гюргево). Той лежи на сѣверния брѣгъ на Дунава. Числото на кѫщитѣ му наброяватъ до 1000—1100, но между тѣхъ се намѣрватъ много градини, и за това градътъ е доста обширенъ. Власитѣ иматъ тукъ нѣколко фабрики за платно; но сукното, което приготвятъ, е лошо. На брѣга на рѣката лежи една митница, служителитѣ на която се намѣрватъ подъ митническото управление на Русчукъ, и близу при нея едно малко укрѣпление съ турска стража върху единъ малъкъ островъ. Искаха да ме увѣрятъ, че въобще всички укрѣпления по Дунава, както въ Галацъ, Ибраелъ (Браила), Чернецъ, Крайова на Олта, Брашовъ на границата на Седмоградие и пр. зависѣли не отъ влашкитѣ и молдавски войводи, а отъ силистренски и видински паши. Понеже по причина на лошото врѣме не направихъ астрономически наблюдения въ Русчукъ, то останахъ слѣдния день въ Жюржево и опрѣдѣлихъ полюсната височина на тоя градъ на 43° 53′. Русчукъ лежи на $1^1/_2$ ч. на Ю-З. отъ тука; слѣд. неговата полюсна височина е 43° 51′.

Съобщава: *Л. Поповъ.*

Приносъ къмъ фауната на дребнитѣ пеперуди (Microlepidoptera) отъ Софийската околность.

Отъ Ив. Бурешъ.

Пеперудната фауна на Соф. околность спада къмъ една отъ най-добрѣ проученитѣ въ България. Това се дължи на обстоятелството, че тука сж екскурзирали нѣколко чужди ентомолози, като: Imre Friwaldsky (1835, 1838), Rebel, H. I. Elwes (1899), Mary Nicholl (1899), а освѣнъ тѣхъ и тукашни ентомолози като: Н. Недѣлковъ, П. Бахметьевъ, Ал. Дрѣновски и азъ дълги години на редъ сме обикаляли околностьта и събирали богатитѣ й материали. По-вечето отъ тия материали сж вече публикувани*), но засѣгатъ само групата на едритѣ пеперуди (Macrolepidoptera), а отъ групата на дребнитѣ пеперуди само П. Бахметьевъ*) съобщава за 29 вида, събирани случайно изъ Соф. околность, К. Малковъ**) за нѣколко врѣдни дребни пеперуди, наблюдавани въ земледѣлч. опитна станция въ Садово и Д. Иоакимовъ***) за нѣколко отъ Рила. Вънъ отъ това въ българската литература нѣмаме почти никакви свѣдѣния за тая голѣма група отъ пеперудитѣ, която въ Палеарктическата область само брои по-вече отъ 4500 вида. Това слабо проучване на тия извънредно врѣдни пеперуди се дължи отъ една страна на мжчното имъ събиране, а отъ друга на още по-мжчното имъ проучване.

---

*) *D-r. H. Rebel.* Studien über die Lepidopterenfauna der Balkanländer. I Teil. (Annalen des K. K. naturhistor. Hofmuseums in Wien, Bd. XVIII).

P. Bachmetjew. Beitrag zur Lepidopteren Fauna von Sophia und Umgebung. (Societas Entomologica 1897).

Ал. Дрѣновски. Допълнение къмъ материялитѣ по изучвание на пеперудитѣ въ София и околностьта й. (Трудове на Бълг. Прир. Друж. 1903 г.).

Ал. Дрѣновски. Витоша и нейната пецерудна фауна. (Труд. на Бълг. Прир. Друж. 1906 г. и продължение отъ нея въ Сборника за нар. умотв. наука и книжнина XXII. 1908 г.).

Ал. Дрѣновски. Нѣколко нови и съ малко находища видове пеперуди (Macrolepidopterae) за България. (Период. списание, кн. LXVII. 1907 г.).

*) *П. Бахметьевъ.* Приносъ къмъ изучвание на Пеперудитѣ въ София и околностьта й. (Годишникъ на Българ. природоис. Друж. 1887—98 г.).

**) *Константинъ Малковъ.* (Трудове на Държав. Земл. Опитна Станция въ Садово, № 2 1907 г.).

***) *Д. Иоакимовъ.* Приносъ къмъ фауната отъ насѣкоми на Рила-планина.

Като пеперуди много малки, нѣкои отъ които едвамъ достигатъ 2 м. м. голѣмина, тѣ оставатъ често незабѣлѣзани за нашего око; други пъкъ вече, хванати, отъ най-малкото допиране до тѣхъ губятъ праха отъ крилата си и ставатъ негодни за опрѣдѣление. При това още прѣзъ врѣме на екскурзията тѣ трѣбва да се набождатъ на игли и нареждатъ въ кутии или пъкъ да се поставятъ въ малки епруветки, а това сѫщо омѫчнява тѣхното събиране. Но колкото мѫчно е тѣхното събирание, още по-мѫчно е тѣхното проучване и опрѣдѣление. Като животни доста дребни, при това съ множество промѣнливи признаци, тѣхното точно описание и изображение е много трудно, и липсата на добри опрѣдѣлители и сбирка за сравнение сѫ главнитѣ причини, дѣто тѣ сѫ останали, въ сравнение съ едритѣ пеперуди, много слабо изучени. А тѣхното познаване е много важно за земледѣлието. Макаръ и дребни, тѣхното масово появяване често причинява голѣми поврѣди на посѣвитѣ, а особено на овощнитѣ градини. Домакинството сѫщо много страда отъ гѫсеницитѣ на тия дребни пеперудки, познати изобщо подъ името „молци".

Материалитѣ на тоя приносъ сѫ събирани въ продължение на 6 години. Една часть отъ тѣхъ сѫ опрѣдѣлени, а всички останали провѣрени отъ Dr. H. Rebel въ Виена — специалистъ по Microlepidoptera и дългогодишенъ изслѣдователь на пеперудната фауна на Балкански п-овъ. По най-новата систематика на неговия каталогъ*) сѫ и наредени видоветѣ въ тоя приносъ. Тѣ сѫ на брой 170 вида, принадлежещи на 84 рода. Отъ тѣхъ 46 вида съ 2 рода (Platytes, Phtheochroa) сѫ нови за българската фауна. Въ списъка тѣ сѫ означени съ*). Съ тоя списъкъ пеперудната фауна на Соф. околность, която брои 720 вида, се увеличава още съ 140 вида.

Pyralidae

Galleriinae

Galleria mellonella L. Въ гр. София прѣзъ юни и юли, рѣдко. Навлиза често въ кошеритѣ на пчелитѣ.

Lamoria anella Schiff. Нѣколко екземпляра притежавамъ отъ София, хванати прѣзъ юли 1904 г. по електрическитѣ фенери.

*) *Dr. O. Staudinger und Dr. H. Rebel*, Catalog der Lepidopteren des Palaearctischen Faunengebietes. (Dritte Auflage 1901).

Crambinae

Crambus paludellus Hb. Въ мѣстностьта Куру-Багларъ прѣзъ юни, но много на рѣдко.

Crambus biformellus Rbl. На 25 юли 1902 г. на Рила (Еленинъ-върхъ) е билъ уловенъ и описанъ тоя интересенъ ендемиченъ видъ отъ dr. Rebel. Има го и на Витоша, дѣто прѣзъ м. юли се срѣща на височини по-вече отъ 1500 м. Витошкитѣ екземпляри сж по-блѣди и по-голѣми отъ рилскитѣ. Дължината на прѣднитѣ крила е до 16 м. м.

**Crambus lythargyrellus Hb. var. domaviellus* Rbl. — Rebel, Stud., II № 951. Описанъ като новъ вариететъ отъ dr. Rebel прѣзъ 1904 год. По сѣвер. поли на Витоша се срѣща прѣзъ юни и юли. За сега е познатъ само отъ Босна, Херцеговина, Ромъния и Ю. Русия.

Crambus tristellus F. Много на често изъ Соф. поле. Прѣзъ юли 1903 год. въ грамадни множества хвърчеше по ливадитѣ на Люлинъ планина.

Crambus luteellus Schiff. По политѣ на Витоша, подъ селата Княжево и Драгалевци, прѣзъ май, юни и юли.

**Crambus pinellus* L. На Витоша прѣзъ юли. Около с. Княжево сжщо прѣзъ юли. Екземпляритѣ отъ високитѣ мѣста сж по-тъмни и по-дребни отъ тѣзи на низкитѣ. Позната и отъ Гърция, Армения, Сибиръ, Италия, изт. и сѣв. Европа.

Crambus falsellus Schiff. Нѣколко екземпляра притежавамъ отъ с. Княжево, които сж много по-малки отъ познатитѣ менъ отъ Рила и Родопитѣ. Дължината на прѣдното крило 8 м. м. Хвърчи прѣзъ юли.

Crambus chrysonuchellus Sc. Доста на често хвърчи по Витоша къмъ края на априлъ и началото на май.

Crambus craterellus Sc. Въ голѣмо изобилие навсѣкждѣ изъ околностьта. Сжщо по Лозенъ и Люлинъ планина. Хвърчи прѣзъ юни, юли и августъ. Има я както въ полето, така и на височина до 1300 м

Crambus hortuellus Hb. Единъ екземпляръ притежавамъ отъ София, уловенъ прѣзъ юли 1903 г.

Crambus culmellus L. Доста на често по политѣ на Витоша прѣзъ юли.

Crambus dumetellus Hb. Въ мѣстностьта Куру-Багларъ хвърчи прѣзъ май.

Cramcus pascuellus L. Обикновенъ видъ на всѣкждѣ изъ околностьта прѣзъ май, юни и юли.

**Platytes cerusellus Schiff.* Два екземпляра отъ тоя видъ притежавамъ отъ с. Горубляне, уловени къмъ края на юни 1904 г. Позната е и отъ Далмация, Босна и Херциговина, Ромъния, Гърция и Армения.

Eromene bella Hb. Доста на често го има въ Куру-Багларъ прѣзъ юни.

Ancylolomia palpella Schiff. Единъ екземпляръ отъ тоя рѣдъкъ видъ уловихъ прѣзъ нощьта на 23 августъ 1904 г. въ гр. София. Познатъ и отъ Далмация. Разпространенъ въ Мала-Азия.

Talis quercella Schiff. Рѣдко въ Куру-Багларъ и по Лозенската планина прѣзъ августъ.

Schoenobiinae

Scirpophaga praelata Sc. Единъ екземпляръ имамъ отъ София, уловенъ прѣзъ юни 1905 г.

Schoenobius gigantellus F. Нѣколко екземпляри притежавамъ отъ София, уловени прѣзъ августъ 1903 г., хвърчещи около електрическитѣ фенери. Други години не съмъ го срѣщалъ.

Schoenobius forficellus Thubg. Опрѣдѣленъ като такъвъ отъ dr. Rebel. Уловихъ го заедно съ прѣдишния видъ. Познатъ е и отъ Босна, Славония, Ромъния, Сирия и Центр. Азия.

Anerastiinae.

Ematheudes punctella Tr. Доста на често въ София и по политѣ на Витоша прѣзъ юни, юли и августъ.

Phycitinae

Homoeosoma nebulella Hb. Въ София прѣзъ юни.

Ephestia elutella Hb. Хвърчи прѣзъ м. май и началото на юни. Обича да навлиза вечерно врѣме въ човѣшкитѣ жилища. Има я и по политѣ на Витоша.

Salebria semirubella Sc. var. *sanguinella* Hb. Изъ Софийското поле хвърчи прѣзъ юни и юли.

Acrobasis tumidana Schiff. Единъ екземпляръ притежавамъ отъ с. Драгалевци, уловенъ прѣзъ юли 1905

Rhodophaea rosella Sc. Тая красива пеперудка се срѣща по Витоша надъ с. Княжево прѣзъ юли. Позната ми е и отъ Сливенъ.

Myelois cribrella Hb. Много на често на всѣкждѣ изъ околностьта прѣзъ май и юни.

Endotrichinae.

Endotricha flammealis Schiff. Не рѣдко по политѣ на Витоша, Лозенската планина и Люлинъ прѣзъ юли и августъ.

Pyralinae.

Aglossa pinguinalis L. Обикновенъ видъ въ София, Княжево и чифлика Врана. Вечерно врѣме заедно съ Ephestia elutella обича да навлиза въ човѣшкитѣ жилища. Между многото еккемпляри притежавамъ и единъ едъръ съ дължина на прѣдното крило 19 м. м. а задното 15 м. м.

Hypsopygia costalis F. Като обикновенъ видъ съмъ го срѣщалъ въ гр. София и Германския м-иръ. Въ княжеския чифликъ Врана всѣка година хвърчи въ голѣми количества около електрическитѣ фенери.

Pyralis farinalis L. Заедно съ прѣдишния видъ.

Herculia rubidalis Schiff. Нѣколко екземпляра притежавамъ отъ чифлика Врана, уловени прѣзъ юни.

Cledeobia moldavica Esp. Обикновенъ видъ на всѣкждѣ изъ околностьта; по низкитѣ мѣста и по високитѣ до 1000 м. Силно промѣнливъ по боя и голѣмина. Боята му е отъ желтозеленикава до кафяво-червена. Хвърчи денемъ прѣзъ цѣлото лѣто.

Hydrocampinae.

Nymphula nymphaeata L. Рѣдко въ Куру-Багларъ, чифлика Врана и Лозенъ прѣзъ юни и юли.

**Nymphula stratiotata* L. Два екземпляра имамъ, уловени по електрическитѣ фенери въ София прѣзъ юли 1903 г. Познатъ е и отъ Херцеговина, Славония, Ромъния и Южна Русия.

**Cataclysta lemnata* L. Единъ екземпляръ притежавамъ, уловенъ заедно съ прѣдишния видъ. Познатъ е и отъ Босна, Славония, Ромъния, Седмиградско и Юго-Ис. Русия.

Psammotis hyalinalis Hb. Обикновенъ видъ въ Куру-Багларъ и по политѣ на Витоша. Хвърчи прѣзъ цѣлото лѣто.

Eurrhypara urticata L. Въ София прѣзъ май.

Scopariinae.

**Scoparia dubitalis* Hb. Обикновенъ видъ въ Куру-Багларъ, политѣ на Витоша, Лозенската и Люлинъ планина. Хвърчи прѣзъ май. Познатъ е и отъ Далмация, Ромъния и М. Азия.

Pyraustinae.

Agrotera nemoralis Sc. Прѣзъ май въ Куру-Багларъ.

Sylepta ruralis Sc. Доста на често въ Княжево прѣзъ юли. Има го по цѣлия Балкански полуостровъ.

Evergestis aenealis Schiff. По политѣ на Витоша прѣзъ юли. Нѣкои отъ женскитѣ сѫ много по-тъмни отъ мѫжскитѣ.

Nomophila noctuella Schiff. Тая космополитна форма се срѣща на всѣкждѣ по ливадитѣ изъ околностьта.

Phlyctaenodes palealis Schiff. Единъ добрѣ запазенъ екземпляръ имамъ отъ Витоша, уловенъ къмъ края на юли 1904 г. Познатъ е отъ цѣлия Балкански п-овъ.

Phlyctaenodes verticalis L. Доста на често въ Куру-Багларъ и по политѣ на Витоша прѣзъ юли и августъ.

Phlyctaenodes sticticalis L. Тая много врѣдна за ливадитѣ пеперуда я има въ голѣми множества на всѣкждѣ изъ околностьта прѣзъ цѣлото лѣто, а особено много прѣзъ юни. Гѫсеницитѣ ѝ нападатъ сѫщо и царевицата, захарната рѣпа и даже тютюня.

Diasemia litterata Sc. Въ Куру-Багларъ и чифлика Врана хвърчи прѣзъ юни.

Titanio pollinalis Schiff. Единъ добрѣ запазенъ екземпляръ притежавамъ отъ Княжево уловенъ прѣзъ май. Познатъ е и отъ Варна и Сливенъ.

Pionea pandalis Hb. Въ мѣстностьта Куру Багларъ хвърчи прѣзъ юни.

Pionea fulvalis Hb. var. *prunoidalis* Stgr. Единъ екземпляръ притежавамъ отъ Княжево, уловенъ прѣзъ юли 1904.

Pionea ferrugalis Hb. По политѣ на Витоша прѣзъ августъ и септември.

**Pionea stachydalis* Germ. Нѣколко екземпляра, уловени въ София прѣзъ юли: Позната е и отъ Босна, Славония и Гърция.

Pyrausta fuscalis Schiff. Хвърчи въ Куру-Багларъ прѣзъ юни.

Pyrausta sambucalis Schiff. Обикновенъ видъ въ София прѣзъ юли и августъ.

Pyrausta nubilalis Hb. Въ Куру-Багларъ и по политѣ на Витоша прѣзъ юни.

Pyrausta austriacalis Hs. Тоя интересенъ алписки видъ се срѣща по Витоша на височина до 2000 м. прѣзъ юли. Познатъ е и отъ Рила и околноститѣ на Сливенъ.

Pyrausta cespitalis Schiff. Обикновенъ видъ въ Княжево и Куру-Багларъ прѣзъ юни и юли.

Pyrausta sanquinalis L. Нѣколко екземпляра притежавамъ отъ Витоша (с. Драгалевци) уловени прѣзъ юли.

Pyrausta purpuralis L. Обикновенъ видъ на всѣкадѣ изъ околностьта прѣзъ цѣлото лѣто.

Pyrausta aurata Sc. Дохажда заедно съ прѣдишния видъ, но по на рѣдко.

**Pyrausta nigrata* Sc. Нѣколко екземпляра притежавамъ отъ Витоша (надъ Драгалевци), дѣто хвърчи прѣзъ априлъ. Познатъ е и отъ Босна, Херцеговина, Ромъния и Мала Азия.

Pyrausta cingulata L. Въ с Княжево прѣзъ юни.

Pterophoridae.

Platyptilia zetterstedtii z. var. *doronicella* Fchs. Единъ екземпляръ притежавамъ, уловенъ въ Княжево на 20 юли 1905 г.

Alucita pentadactyla L. Не рѣдко се срѣща на всѣкждѣ изъ околностьта прѣзъ м. Юни.

Alucita tephradactyla L. Доста па често по Лозенската планина и въ Княжево прѣзъ юли.

Pterophorum monodactylus L. Въ Куру-Багларъ, чифлика Врана и по политѣ на Витоша прѣзъ май, юни и юли.

Tortricidae.

Tortricinae.

**Acalla hastiana* L. Единъ екземпляръ отъ тоя интересенъ видъ уловихъ на 6 ноемврия 1905 г. въ Борисовата градина въ София. Отъ Балканския п-въ не е билъ до сега познатъ. Географ. разпространение е сѣв. Европа, Сибиръ и Армения.

Dichelia gnotiana L. Въ Куру Багларъ хвърчи прѣзъ май и юни. Въ България позната още и отъ Варна и Сливенъ.

Dichelia gromana Cl. Не рѣдко по Витоша прѣзъ юли.

Cacoecia podana Sc. Не рѣдко по Витоша, Люлинъ и Лозенъ прѣзъ юни и юли. Сжщо и въ Куру-Багларъ. Познатъ и отъ Сливенъ.

**Cacoecia semialbana* Gn. Единъ екземпляръ. притежавамъ отъ Витоша, уловенъ на височина 1200 м. прѣзъ м. юли. Познатъ е и отъ Босна, Славония, Далмация, Ромъния, Мала Азия.

Cacoecia musculana Hb По Витоша хвърчи прѣзъ априлъ. Познатъ и отъ Варна.

**Pandemis corylana* F. Нѣколко екземпляра имамъ отъ Княжево, уловени на 18 юли 1903. Сѫщата година 26 августъ ги ловихъ около Драгалевския манастиръ. Тоя видъ е познатъ и отъ Босна, Сърбия, Ромъния.

Pandemis ribeana Hb. По Витоша надъ Драгалевци прѣзъ юни. Има го и въ Сливенъ.

**Tortrix forskaleana* L. Единъ екземпляръ имамъ отъ Витоша (надъ с. Княжево, 1000 м.), уловени прѣзъ августъ. На Балкански п-въ познатъ отъ Гърция.

Tortrix viridana L. На 29 юли 1905 г. уловихъ множество екземпляри по върбитѣ край пѫтя за с. Враждебна.

**Cnephasia argentana* Cl. На Витоша хвърчи прѣзъ юли на височина 1500—2000 м. Познатъ е и отъ Босна, Седмиградско, Ромъния, Мала Азия, Армения, Из. Азия.

**Cnephasia canescana* Gn. Доста на често по Витоша на височина 1000—1500 м. Хвърчи прѣзъ юли и августъ. Познатъ е и отъ Босна, Херцеговина, Гърция.

Cnephasia wahlbomiana L. Обикновенъ видъ въ Куру-Багларъ и по политѣ на Витоша прѣзъ май.

**Cnephasia incertana* Tr. Не рѣдко въ Княжево и Драгалевци прѣзъ май. Познатъ е и отъ Босна, Далмация, Ромъния, Гърция.

**Cnephasia abrasana* Dup. Обикновенъ видъ въ Куру-Багларъ прѣзъ май и началото на юни. Познатъ и отъ Босна, Херцоговина, Далмация, Добруджа, Гърция, Мала Азия.

Conchylinae.

Conchylis manniana FR. Нѣколко екземпляра имамъ отъ Драгалевци уловени прѣзъ юли.

Conchylis dipoltella Hb. Единъ екземпляръ имамъ отъ Куру Багларъ, уловенъ на 24 май 1904 г.

Conchylis zephyrana Tr. Въ с. Княжево прѣзъ априлъ.

**Conchyiis hartmanniana* Cl. Нѣколко екземпляра отъ Витоша (1500 м.) прѣзъ юли. Географ. разпр.: цѣла Европа, Мала Азия и Армения.

**Conchylis roseana* Hw. 4 екземпляра уловихъ въ Княжево на 28 Юли 1903 г. Отъ тогава насамъ не съмъ я срѣщалъ. Географ.: центр. Европа, Испания, Италия и сѣв. Мала Азия.

Conchylis ciliella Hb. Обикновенъ видъ въ Куру-Багларъ, чиф. лика Врана и политѣ на Витоша. Разпространенъ е въ цѣла

Европа. Въ Мала Азия го нѣма. Споредъ d-r Rebel'a, България е източната граница на географското му разпространение.

Euxanthis hamana Г. Рѣдко въ Куру-Багларъ прѣзъ юни.

Euxanthis fulvana FR. По често отъ прѣдишния видъ. Въ Куру-Багларъ и Витоша. Прѣзъ юни и юли.

**Phtheochroa schreibersiana* Froel. Нѣколко екземпляра въ Куру-Багларъ уловихъ въ вачалото на май 1903 год. Географ. разпр.: Центр. и Ю. Европа. На Балкански п-въ не е билъ още познатъ.

Olethreutinae.

Olethreutes variegana Hb. Обикновенъ видъ по политѣ на Витоша прѣзъ май и юни.

Olethreutes pruniana Hb. Обикновенъ видъ на всѣкадѣ изъ околностьта. Прѣзъ май и юни.

Olethreutes gentiana Hb. Както прѣдишния видъ, но по-рѣдко.

Olethreutes arcuella Cl. По Витоша, Лозенъ и Люлинъ прѣзъ априлъ и май.

**Olethreutes rufana* Sc. Нѣколко екземпляра уловихъ на 31 юли 1903 г. въ Куру-Багларъ. Географ. разпр. Центр. и Сѣв. Европа; Цен. и Сѣв. Италия. На Балкански п въ позната отъ Далмация.

Olethreutes striana Schiff. Въ Куру-Багларъ прѣзъ май и юни. Рѣдко.

Olethreutes rivulana Sc. Въ чифлика Врана и политѣ на Витоша не рѣдко прѣзъ юни и юли.

Olethreutes lacunana Dup. Въ Куру-Багларъ. юни и юли. Рѣдко.

Olethreutes antiguana Hb. Единъ екземпляръ уловихъ въ града София на 4 августъ 1903 г. Въ книгата на d-r Rebel означенъ като съмнителенъ за България видъ.

**Steganoptycha practipasciana* Hw. Единъ екземпляръ отъ с. Кокаляне уловихъ на 5/VII 1904 г. На Балкански п-въ познатъ отъ Гърция.

Gypsonoma incarnana Hw. Въ Куру-Багларъ прѣзъ май.

Bactra lanceolana Hb. Обикновено въ Куру-Багларъ и по политѣ на Витоша.

Semasia hypericana Hb. Не рѣдко по политѣ на Витоша прѣзъ юли.

Notocelia roborana Tr. Въ Княжево, Драгалевци и Куру-Багларъ прѣзъ юли. Рѣдко.

Epiblema fulvana Stph. Рѣдко по Витоша прѣзъ юни.

Epiblema cana Hw. Нѣколко голѣми екземпляра уловихъ въ Княжево на 20 юли 1903.

**Epiblema tedella* Cl. Единъ екземпляръ отъ Кокиляне 5 юли 1904 г. Геогр. разпр.: Центр. и Сѣв. Европа, Южна Франция и Русия.

**Epiblema nisella* Cl. Нѣколко голѣми екземпляра отъ Куру-Багларъ, уловени на 31 юли 1903 г. Географ. разпр.: Центр. Европа, Скандинавия, Италия, Испания, Ромъния, Босна.

**Epiblema solandriana* L. Единъ екземпляръ уловихъ на Витоша (2000 м.) на 26 юли 1903.

Epiblema tripunctana F. Обикновена въ Куру-Багларъ прѣзъ май.

Epiblema phlugiana Hw. Заедно съ прѣдишния видъ.

**Epiblema luctuosana* Dup. Единъ екземпляръ уловихъ въ Княжево на 6 май 1906 г. Географ. разпр : Алпитѣ, Германия, Англия, Испания, Италия, Ю. Русия.

Epiblema foenella L. Въ кокалянския манастиръ прѣзъ юли.

Grapholitha woeberiana Schipp. Въ града София и въ Куру-Багларъ прѣзъ май и юни.

**Grapholitha scopariana* HS. Въ Княжево прѣзъ май. Географ. разпр.: Центр. Европа. На Балкански п-въ намѣрена въ Сърбия.

Grapholitha punebrana Tr. Въ Княжево прѣзъ юли.

Grapholitha succedana Froel. На Витоша прѣзъ юли. Рѣдко.

**Pamene christophana* Möschl. Множество екземпляри уловихъ въ Куру-Багларъ на 22 май 1904 г. Географ. разпр.: Трансилвания, Гърция, Ю.-Ис. Русия.

Carpocapsa pomenella L. Въ града София прѣзъ юли.

Carpocapsa amplana Hb. На Витоша (надъ Драгалевски монастиръ) прѣзъ юли.

Dichrorampha quaestionana Z. Единъ екземпляръ уловихъ въ София на 20 юни 1903 г.

**Dichrorampha heegeriana* Dup. Въ Княжево и Драгалевци прѣзъ юли. Позната само отъ Австро-Унгария.

Dichrorampha tanaceti Stt. Въ Горублянската кория прѣзъ май. Не рѣдко.

Yponomeutidae.

Yponomeutinae.

Yponomeuta plumbellus Schiff. Въ Княжево прѣзъ августъ.

Yponomeuta padellus L. Въ Куру-Багларъ прѣзъ юни. Рѣдко. Гжсѣницитѣ на тоя видъ се срѣщатъ много на често по глога въ Куру-Багларъ въ началото на юни.

Yponomeuta cognatellus Hb. Не рѣдко въ Куру-Багларъ къмъ края на юни.

Argyresthinae.

**Argyresthia conjugella* Z. Нѣколко екземпляра уловихъ въ Кокаляне на 5 юли 1904 г. Географ. разпр.: Центр. и Сѣв. Европа, Италия, Мала Азия, Япония.

Argyresthia nitidella F. Обикновено въ Куру Багларъ прѣзъ юли.

Plutellinae.

Plutellinae.

Plutella maculipennis Curt. Тая космополитна форма е не рѣдка въ Княжево и Драгалевци прѣзъ юни и юли.

**Cerostoma chazariella* Mn. Въ Куру Багларъ и Княжево прѣзъ май. Географ. разпр.: Трансилвания, Ю.-Из. Русия, Румания, Босна и Херцоговина.

Gelechiidae.

Gelechiinae.

Bryotropha terrella Hb. Въ Куру-Багларъ и Княжево прѣзъ май.

**Gelechia solutella* Z. Въ Княжево прѣзъ априлъ. Географ. разпр.: Центр. и Южна Европа.

Acompsia cinerella C. Не рѣдко въ Куру-Багларъ и политѣ на Витоша. Прѣзъ май, юни и началото на юли.

Xystophora micella Schiff. Заедно съ прѣдишния видъ. Географ. разпр. Центр. Европа, Русия.

**Ypsolophus fasciellus* Hb. Въ Княжево прѣзъ май. Географ. разпр.: Центр. Европа, Франция, Испания, Далмация, Гърция, Ю. Русия, Мала Азия.

**Ypsolophus juniperellus* L. На Витоша (2200 м.) не рѣдко прѣзъ юли. Географ. разпр.: Швейцария, Италия, Гърция, Финландия.

Oecophorinae.

Pleurota pyropella Schipp. По полетата около София прѣзъ юни.

Psecadia pusiella Roem. Единъ екземпляръ уловихъ въ Княжево на 3 юли 1903 год.

**Psecadia funerella* F. Въ Княжево прѣзъ май. Географ. разтр.: Центр. Европа, Русия, Италия, Далмация, Мала-Азия, Кавказъ.

Depressaria pallorella Z. По политѣ на Витоша прѣзъ юли.

**Depressaria arenella* Schiff. Въ Куру-Багларъ прѣзъ юли. Географ. разпр.: Центр. и Ю. Европа. На Балкански п-въ позната отъ Далмация и Гърция.

**Depressaria alstroemeriana* Cl. Въ града София и Куру-Багларъ прѣзъ августъ. Географ. разпр.: Центр. и Сѣв. Европа, Русия, Сибиръ.

Carcina quercana F. Рѣдко въ Куру-Багларъ и по политѣ на Витоша прѣзъ юли.

Harpella forficella Sc. Доста на често около Германския манастиръ прѣзъ юли.

**Alabonia staintoniella* Z. Прѣзъ юли по Витоша, на височина до 1000 метра. Географ. разпр. Австрия, Унгария, Гърция, Кавказъ.

Oecophora oliviella F. Нѣколко екземпляра уловихъ въ Куру Багларъ на 31 юли 1903. Отъ тогава не съмъ я срѣщалъ.

**Borkhausemia tripuncta* Hw. На Витоша (до 1000 м.) прѣзъ юни. Географ. разпр.: Центр. Европа, Швейцария, Италия, Гърция.

Elachistidae.

Coleophorinae.

Coleophora onosmella Brahm. Въ Куру-Багларъ прѣзъ юни.

**Coleophora flavaginella* Z. Въ града София уловихъ 1 екземпляръ прѣзъ юли 1905 год. Географ. разпр.: Центр. и Сѣв. Европа.

Tineidae.

Tineinae.

Euplocamus anthracinalis Sc. При политѣ на Витоша, надъ с. Княжево, прѣзъ май. На Лозенъ, около Германския манастиръ, въ началото на юни. Въ Искърския проломъ прѣзъ май.

Monopis rusticella Hb. Въ Куру-Багларъ прѣзъ май. Доста начесто.

Tinea parasitella Hb. На Витоша, по долинитѣ на Боянската и Драгалевска рѣки, прѣзъ юни.

Tinea cloacella Hw. Въ Куру-Багларъ и около Драгалевския манастиръ прѣзъ май.

**Incurvaria luzella* Hb. Нѣколко екземпляра уловихъ около Кокалянския манастиръ на 5 юли 1904 год. Географ. разпр.: Германия, Австрия, Тиролъ, Холандия, Англия, Дания, Швеция, Сѣв. Италия.

Incurvaria rupella Schiff. Не рѣдко на Витоша прѣзъ юли. Надъ 1500 метра.

Incurvaria muscalella F. Обикновена въ околноститѣ на Драгалевския манастиръ къмъ края на априлъ и началото на май.

**Incurvaria pectinea* Hw. Единъ екземпляръ отъ Княжево; 16 май 1904 год. Географ. разпр.: Центр. и Сѣв. Европа, Испания, Италия, Далмация, Кавказъ, Сибиръ.

Nemophora schwarziella Z. Три екземпляра уловихъ въ с. Княжево на 25 априлъ 1904 год.

**Nemophora panzerella* Hb. Нѣколко екземпляра уловихъ заедно съ прѣдишния видъ. Географ. разпр.: Центр. Европа, Испапия, Франция, Италия, Сицилия.

Adelinae.

Nemotois metallicus Poda. Доста често на всѣкждѣ изъ околностьта прѣзъ юни и юли.

Nemotois raddaëllus Hb. Доста често въ с. Княжево прѣзъ юли.

Nemotois fasciellus F. На Витоша прѣзъ юли.

Nemotois violellus Z. Единъ екземпляръ отъ тоя алпийски видъ уловихъ на Витоша (1200 м.) на 8 юли 1903 г.

**Adela degeerella* L. Нѣколко екземпляра уловихъ на 12 май 1905 год. около манастиря Св. Краль. Географ. разпр.: Европа, Армения.

**Adela rufifrontella* Tr. Обикновена въ Куру Багларъ къмъ края на априлъ и началото на май, Географ. разпр.: Германия Австрия, Русия, Далмация, Гърция, Мала Азия, Ромъния.

**Adela fibulella* F. Въ Куру-Багларъ и Княжево прѣзъ май. Географ. разпр.: Центр. Европа, Русия, Швеция, Италия, Далмация, Гърция, Босна и Херцеговина.

ВѢСТИ и ОЦѢНКИ.

По религията на Диониса.

Дионисовата религия прѣдставя една отъ най-труднитѣ проблеми на античната митология и религия: не е чудно, значи, че тя постоянно занимава ученитѣ. Понеже тя прѣдставя и специаленъ интересъ за насъ, не ще бѫде излишно да съобщимъ тука резултатитѣ на нѣкои отъ поновитѣ издирвания по тоя въпросъ.

Въ Archiv für Religionswiss. т. IX, 201 сл. X, 61 сл. 229 сл. *L. Weniger* печата твърдѣ съдържателна студия подъ надсловъ „Feralis exercitus", която засѣга значително и дионисовата религия.

Weniger (ц. м. IX, 223 сл.) изхожда отъ една епизода отъ войнитѣ между фокидцитѣ и тесалийцитѣ, за която ни разказватъ Херодотъ, Полиенъ и Павсаний Не дълго прѣди похода на Ксеркса въ Гърция, тесалийцитѣ нахлули въ Фокида и заградили фокидцитѣ въ Парнасъ (навѣрно въ мѣстностьта на гр. Титора); прѣдводительтъ на послѣднитѣ, пророкъ Телиасъ отъ Елида, за да ги избави, накаралъ 600 най-храбри фокидци да се намажатъ съ гипсъ, себе си и оржжията си, и ги пратилъ прѣзъ една лунна нощь срѣщу тесалийцитѣ; послѣднитѣ се изплашили, понеже повѣрвали, че виждатъ нѣкакво чудо, и прѣтърпѣли голѣмо поражение. (Herod. 8, 27; Polyaen. 6, 18; Paus. 10, 1, 3 сл).

Какво собствено е изплашило тесалийцитѣ; какво си прѣдставлявали тѣ подъ нападащитѣ прѣобразени фокидци? Може би нѣкакви духове (feralis exercitus)? Въ тоя случай, може да се опрѣдѣли по-точно, възъ основа на какви мѣстни суевѣрия е измислилъ Телиасъ своята хитрость. Тя прѣдставя подражание на *оргиитѣ на Диониса.*

Въ планинската мѣстность около Делфийското светилище било локализирано сказанието за страданията на Диониса, върху което почивалъ и култътъ. Дионисъ-Загрей, великиятъ ловецъ (*ὁ μεγάυλς ἀγρεύων*), синъ на Зевса и Персефона, като момче билъ нападнатъ отъ „титанитѣ", които се набѣлили съ гипсъ, и билъ разкжсанъ; тѣ нахвърлятъ кжсовеветѣ въ единъ котелъ, сваряватъ ги и се готвятъ да ги изѣдатъ. Но Зевсъ съ мълния сгромолясва титанитѣ въ Ада и прѣдава останкитѣ на Диониса Аполону, който го погребва въ храма въ Делфи. Палада спасява трептещето още сърдце на Диониса; Зевсъ съживява Диониса, и той се възнася на небето.

Покрай Аполона и Дионисъ се почиталъ въ Делфи; прѣзъ тритѣ зимни мѣсеца се пѣлъ дитирамбътъ въ честь на Диониса; останалитѣ мѣсеци били посветени на Аполона. Богътъ който се почиталъ прѣзъ зи-

мата, освѣнъ Дионисъ, се наричалъ и великъ ловецъ (Ζαγρεύς), Нощенъ (Νυκτέλιος) и Равнораздаващъ (Ἰσοδαίτης). Гробътъ му се намѣрвалъ въ най-вжтрѣшната часть на храма (ἄδυτον).

Въ врѣме на триетеричнитѣ праздници на Диониса се прѣдставлявало идването на бога, неговото лудуване съ *тиадитѣ* по Парнасъ, неговата смърть чрѣзъ титанитѣ, погребението му и най-послѣ неговото съживяване (тъй наречениитѣ δρώμενα или ὄργια възъ основа на свещеното сказание: ἱερὸς λόγος). Тиадитѣ подражавали кърмачкитѣ на Диониса; заедно съ атинскитѣ тиади, които били пращани въ Делфи по тоя случай, тѣ празднували появата на Диониса (въ м. дадофориосъ = ноември—декем.); това ставало горѣ на Парнасъ, въ мѣстностьта около Корикейската пещера; тамъ тиадитѣ съ факли въ ржцѣ пѣли на Диониса дитирамба, принасяли жертва, танцували буйно. Слѣдъ тая весела сцена слѣдвала появата на титанитѣ, разкжсването на бога и пр. Не ще съмнѣние, че тия сказания и култове придавали на мѣстностьта таинственъ, страшенъ характеръ: народътъ вѣрвалъ, че тамъ е мѣсто на зли духове и демони, отъ което трѣбва да се отбѣгва.

По-нататъкъ Weniger изтъква тия чърти отъ сказанието, които ни помагатъ да разберемъ по-добрѣ хитростьта на фокидцитѣ: прѣслѣдвачитѣ се прѣобразуватъ, като се намазватъ съ гипсъ. Трѣбва да се забѣлѣжи, че прѣобличка и обезобразяване на лицето е характерно за дионисовата религия. И при други мистерии се споменува намазване на лицето съ бѣла боя. Това почива върху старо вѣрване. Щомъ е така, трѣбва да приемемъ, че тесалийцитѣ, които навѣрно познавали фокидскитѣ вѣрвания, сжщо и дионисовитѣ оргии отъ съсѣдитѣ си въ Тракия, и при това били и много суевѣрни, могли да си помислятъ, че ги нападатъ или нѣкаква войска отъ духове (feralis exercitus), или самитѣ титани.

По-нататъкъ (т. X, 61 сл.) Weniger доказва, че демонитѣ, които уловили и убили Диониса въ Парнасъ, не били първоначално *титани*: тепърва орфикътъ Ономакритъ (който живѣлъ въ врѣмето на персийскитѣ войни) ги означилъ като титани.

Върху какви основи е израстнало сказанието за прѣслѣдвачитѣ на Диониса? Въ Илиадата (VI, 130 сл.) се разказва, какъ Ликургъ, неприятельтъ на боговетѣ, нападналъ кърмачкитѣ на Диониса въ Ниса и почналъ да ги бие съ брадвата си; тѣ се разбѣгали, а самъ Дионисъ, уплашенъ, избѣгалъ въ морето при Тетида. Зевсъ ослѣпилъ Ликурга, за да го накаже за прѣстжплението му. Въ тоя митъ вече се съдържа ядката на Дионисовитѣ страдания, която била разширена послѣ отъ орфицитѣ. Въ Есхиловата драма „Ликургиа" самъ Дионисъ наказва злодѣя. Въ беотийското сказание за Пентея*), послѣдниятъ, който се описва като диво чудовище, не смъртенъ мжжъ, а свирѣпъ гигантъ, божи врагъ, заедно съ войницитѣ си се бори противъ Диониса и менадитѣ му; но по подбуда на Диониса самата му майка съ другитѣ менади го улавятъ и разкжсватъ. Значи тукъ не Дионисъ пострадва, а самиятъ злодѣй бива *разкжсанъ*. Характерно е разкжсването: менадитѣ въ сказанието разкжсватъ животни и ги поглъщатъ сурови, подражавайки страданията на Ди-

*) *Еврипидъ*, Вакханки, прѣв. Г. И. Кацаровъ. Пловдивъ, 1903.

ниса; самъ Дионисъ се нарича *Ἀγριώνιος*, *Ὠμάδιος*, *Ταυροφάγος*. Сѫщото като Пентей изпатилъ и тракийскиятъ Орфей, които тоже билъ разкѫсанъ отъ менадитѣ. И на други мѣста въ Гърция срѣщаме сѫщото сказание: прѣслѣдване и разкѫсване на бога отъ неприятелитѣ му или обратно; това става въ планински височини, нощемъ, при факли, жъртвоприношение, опиване, танцъ и маскиране.

Не ще съмнѣние, че първообразътъ на демонитѣ, които Ономакритъ означава като Титани, сѫ Ликургъ и Пентей. Какви сѫ тѣ? За да разберемъ това, трѣбва да излѣземъ отъ женскитѣ спѫтници на вакхическия тиасъ; тѣ се означаватъ като *Βάκχαι*, *Μαινάδες*, *Θυιάδες*, *Λῆναι*. Въ Парнасъ специално се наричатъ *Θυιάδες*; *θυιὰς*, значи вѣтъръ, буря; значи тиадитѣ сѫ демонки на вѣтъра; съ това се съгласява и службата имъ въ култа на Диониса: тѣ лудуватъ, шумятъ, ловятъ, разкѫсватъ като бурята; тѣ пѣятъ, играятъ като вѣтъра, който бучи и гони облацитѣ, вдига прахъ и листа, чупи дървета и пр. Духоветѣ на вѣтъра играятъ най-много зимѣ по планинскитѣ височини. Щомъ Дионисъ-Загрей е „великия ловецъ", то тиадитѣ образуватъ неговата свита: затова тѣ носятъ ловжийска плячка и сѫ облѣчени въ *небриди*. Но самъ Загрей бива прѣслѣдванъ отъ по-високи сили („титанитѣ"). Като взимаме прѣдъ видъ по-горѣ споменатата размѣна на ролитѣ, можемъ да прѣнесемъ сѫщностьта на Загрея и върху неговитѣ прѣслѣдвачи; тѣ сѫ навѣрно *демони на бурята;* бѣлата имъ боя се обяснява отъ снѣга и леда на планината. Въ началото на зимата Загрей и неговитѣ другарки (по-малкитѣ вѣтрове) играятъ още и гонятъ облацитѣ; но слѣдъ тѣхъ идатъ по-силнитѣ, ледовититѣ бури на зимата, замѣстватъ ги и разкѫсватъ облацитѣ, та пада снѣгъ. Растителностьта умира: само дълбоко въ коренитѣ остава ядка на животъ, за да се съживи отново, когато повѣятъ напролѣть топлитѣ вѣтрове, както отъ сърдцето на разкѫсания богъ произхожда ново тѣло.

Това сказание произхожда отъ тракитѣ, които занесли въ Фокида и Беотия оргиастическия култъ на Диониса. Давлида въ Фокида била гракийска (Тукид., 2, 29); на границата на Беотия се намѣрвало мѣстото Трахисъ, т. е. *Тракисъ*; споредъ Аристотеля (у Страбона 10, 445) Евбея била заета отъ траки, които дошли отъ Фокида. И въ Тива едно врѣме живѣли траки; но били прогонени отъ тамъ и се заселили въ Парнасъ. Въ Делфи имало единъ родъ „Тракиди", който билъ изкорененъ отъ Филомела въ врѣме на свещената война.

Дионисъ има отношение и къмъ смъртьта и гроба; извѣстно е силното тракийско вѣрване въ безсмъртието на душата. Самъ Дионисъ става *ἥρως*, богъ на душитѣ; той ги води като своя свита (feralis exercitus).

Но има и вѣрване, че душитѣ хвърчатъ съ вѣтъра и бурята. Забѣлѣжително е, че и въ Делфи и въ Тракия култътъ на вѣтроветѣ играе голѣма роля. И сѣверниятъ вѣтъръ (Бореасъ) и Зефиръ споредъ гръцкитѣ вѣрвания идатъ отъ Тракия, дѣто е отечеството имъ.

Това е накѫсо съдържанието на тая часть отъ статията на Weniger, която ни интересува тука. Ние ще прибавимъ още нѣколко бѣлѣжки. Интересно е да обърнемъ внимание въ тая свръзка на едно извѣстие у Cassius Dio (51, 26), споредъ което титанитѣ, слѣдъ като били

поразени отъ боговетѣ, избѣгали въ пещерата *Κεῖρις* въ Западния Хемъ[1]). Казахме вече по-горѣ, че въ Тракия билъ развитъ твърдѣ много култътъ на вѣтроветѣ; тукъ трѣбва да си припомнимъ за бога Хермесъ, който се почиталъ и въ Тракия вѣроятно съ сѫщото име[2]); а за него се прѣдполага, че билъ първоначално богъ на вѣтъра[3]).

Отъ изложеното по-горѣ е явно, че Weniger идентифицира Дониса съ Загрея; но тоя въпросъ, както и въпросътъ за делфийския Дионисъ е споренъ; ние ще изложимъ тукъ нѣкои отъ по-новитѣ мнѣния, изказани по него. Въ съчинението си Le culte de Dionyse en Attique (1904) *P. Foucart,* прѣди да пристѫпи къмъ разглеждане на Дионисова култъ въ Атика, говори на кѫсо за култа му въ Тракия, Делфи, Тива, Критъ. Споредъ него въ Делфи трѣбва да различаваме два различни бога, които носѣли името Дионисъ. Единътъ се почиталъ по сѫщия начинъ, както въ Тракия, съ нощни хорà на тиадитѣ въ Парнасъ. Първоначално делфийскиятъ оракулъ навѣрно се намѣрвалъ подъ властьта на Дониса: извѣстно е, че пророчицата Пития прѣдсказвала въ изтѫпление (*μανία*, сѫщо както тракийскитѣ пророчици. По-послѣ Дионисъ билъ замѣстенъ отъ Аполона, но начинътъ на прѣдсказанието си останалъ сѫщиятъ.

Въ сѫщото врѣме, когато тиадитѣ почитали Дониса въ Парнасъ, въ храма на Аполона, дѣто се намѣрвалъ гробътъ на Дониса, била принасяна Дионису таинствена жертва отъ жреческата колегия *Ὅσιοι*. Това е споредъ Foucart вториятъ Дионисъ, който трѣбва да се различава отъ тракийския, ако и да ги смѣсватъ старитѣ автори. Той е богътъ, който умира и възкръсва, сѫщиятъ, който се почиталъ и въ Атика и чийто произходъ трѣбва да се търси въ Египетъ (Foucart, ц. съч. стр. 27 сл.).

Въ Тива Дионисъ се считалъ синъ на Зевса и Семела; ако и неговиятъ образъ да е заобиколенъ съ много легенди, явно е, че той е тракийскиятъ Дионисъ.

Критскиятъ дионисъ (=втория делфийски Дионисъ и атическия) явно се различава отъ тракийския. Той е синъ на Зевса и Деметра (Коре) и билъ разкѫсанъ отъ титанитѣ; Деметра събира членоветѣ му, и богътъ отново оживѣва. Тая легенда била възприета и развита въ цѣла система отъ орфицитѣ. Тоя Дионисъ е сходенъ съ египетския Озирисъ, и вѣроятно неговиятъ култъ е заетъ отъ Египетъ (стр. 33 сл.). Тая теза Foucart се старае да докаже въ втората часть на съчинението си. Тоя опитъ на Foucart обаче не се признава за сполучливъ[4]).

O. Kern въ прѣкрасната си статия върху Дониса[5]) мисли, че нетрѣбва да се идентифицира Загрей съ Дониса; тая идентификация била

---

[1]) Ποιήσας δὲ ταῦτα ἐπὶ τὸ σπήλαιον τὴν Κεῖριν καλουμένην ἐστρατεύσατο· τοῦτο γὰρ μέγιστόν τε ἅμα καὶ ἐχυρώτατον οὕτως ὂν ὡς καὶ τοὺς Τιτᾶνας εἰς αὐτὸ μετὰ τὴν ἧτταν τὴν ὑπὸ τῶν Θεῶν δὲ σφίσι γενομένην συγκαταφυγεῖν μυθεύεσθαι. Ср. *Tomaschek*, Thraker, II, 1, 66.

[2]) вж. *Пер. спис.* кн. LXVII, стр. 263.

[3]) *Roscher*, Lex der Mythol. s. v.—*Chantepie de la Saussaye*, Lehrbuch der Religionsgesch. 3⁰ изд. II, 299.

[4]) у *Pauly-Wissowa* Realenc. der Klass. Alt. s. v, V, 1014.

[5]) вж. *Bloch*, Jahresber. über die Fortschritte der klass. Altertumswiss, m. 124 (1905) стр. 442.

извършена тепърва отъ орфицитѣ. Загрей е билъ първоначално богъ на лова, великъ ловецъ: „отъ ловецъ на дивеча станалъ послѣ ловецъ на човѣци и богъ на подземния свѣтъ, тъй щото Загрей по-скоро трѣбва да се сравни съ Плутона, отколкото съ Диониса".

За Загрея притежаваме една интересна статия отъ *S. Reinach,* печатана въ сборника му Cultes, Mythes et Religions, т. II (1906), стр. 58 и сл. Свещената легенда за раждането, смъртьта и възкресението на Загрея, която заима централно мѣсто въ орфическото учение, ни е извѣстно само отъ откжслечни свѣдения на старитѣ автори; ето на кжсо съдържанието ѝ: „Зевсъ, обърнатъ въ драконъ, изнасилилъ дъщеря си Персефона; отъ това се ражда Загрей, малко рогато (*κεφόεν, βρέφος*, както го нарича Ноносъ). Хера, разгнѣвена, възбужда противъ него титанитѣ, които отначало го залъгватъ, но послѣ се спущатъ върху него, за да го разкжсатъ. Загрей, за да се отърве, се прѣобръща въ разни животни, и най-послѣ въ бикъ; но титанитѣ го разкжсватъ и поглъщатъ; сърдцето му спасява Атина и го занася Зевсу, който го поглъща, или го дава на Семела, да го погълне. Скоро Загрей се възражда подъ име Дионисъ и титанитѣ биватъ хвърлени въ Тартара. Хората, родени отъ праха на титанитѣ, носятъ грѣха на прѣдцитѣ си; само посветяването въ орфическитѣ мистерии може да ги освободи отъ тоя грѣхъ" (Reinach, p. 59).

Reinach бѣлѣжи, че въ тоя разказъ сж контаминирани три разни разказа. Отъ Атенагора може да се извади заключение, че и самата Персефона имала форма на рогата змия; значи Загрей се родилъ отъ двѣ змии, и то навѣрно въ форма на *рогата змия*. Колкото за мита за Загрея, разкжсанъ въ форма на бикъ (*ἀξι ς ταῦρος*) отъ титанитѣ, той произволно е смѣсенъ съ тоя за раждането; въ начало той билъ независимъ отъ традицията за раждането му. Историята за сърдцето на Загрея дължи произхода си на отождествяването на тракийския Загрей съ Диониса: тя е изнамѣрена да се съгласи историята за раждането на тиванския Дионисъ отъ Семела съ тая за смъртьта на бика Загрей.

Трѣбва да се прѣдполага, че Загрей е произлѣзълъ отъ змийното яйце, снесено отъ Персефона. Като паралела Reinach навежда разказа на Плиния (Nat. hist. XXIX, 52) за *ovum anguinum,* което се почитало високо отъ друидитѣ. Трѣбва да се забѣлѣжи, че галитѣ дѣйствително сж почитали единъ богъ въ форма на рогата змия.

Тука имаме важно сходство между орфизма и келтската религия; тия прѣдисторически концепции сочатъ нѣкаква свръзка между Тракия и Галия, която единъ день може би ще се установи съ по-голѣма сигурность.

Г. И. Кацаровъ.

Врѣдителнитѣ и отровни растения въ България.

XII популярни бесѣди съ много илюстрации. Часть I. отъ А. С. Пенчевъ. Варна. II издание, цѣна 1 лв. 1908 г.

Озаглавената книжка е № 5 отъ библиотека „Народенъ университетъ" (Université popoulaire). Съ тоя си трудъ авторътъ иска да запознае широката публика съ отровнитѣ растения въ България. Идеята, коя-

то той си поставя, е похвална. Наистина, ползата отъ запознаването съ отровнитѣ растения е грамадна. Въ другитѣ културни страни е направено много нѣщо по запознаването съ отровнитѣ растения. У насъ съ тѣхъ се запознаватъ ученицитѣ отчасти въ училището, но за широката публика не е направено нищо въ това отношение. Книгата на г. Пенчевъ слѣдователно иде тъкмо на врѣме да попълни донѣкждѣ тази празнота.

Ние нѣма да разглеждаме разнитѣ разхвърлени мисли, изказани отъ автора въ прѣдговора му, тъй като тѣ нѣматъ прѣко съотношение съ цѣльта, която той прѣслѣдва съ своята книжка. Ние ще разгледаме само, до колко изложеното въ неговото „ржководство", както се изразява той (стр. 66), може да послужи за такова, до колко съ него може да се постигне гонимата цѣль, до колко авторътъ е успѣлъ да „съедини научното съ популярното", и да „популяризира научното" (стр. 5).

Изложениятъ материалъ въ „ржководството" е раздѣленъ на XII бесѣди. Това е методиченъ похватъ, за да бжде изложението по-леко и по-усвоимо отъ четцитѣ. Обаче езикътъ, стилътъ, и граматиката на г-нъ Пенчева сж отъ такова естество, че съдържанието на неговата книжка е крайно неясно и трудно разбираемо даже за единъ специалистъ по прѣдмета, а камо ли за хора незапознати, за каквито тя главно е прѣдназначена. Дългитѣ периоди, лошиятъ стилъ, нелогичноститѣ и многото русизми, съ които е прѣпълнена книжката, съставятъ единъ отъ важнитѣ ѝ недостатъци. Цѣлиятъ прѣдговоръ е отличенъ примѣръ за това. Единъ примѣръ: на стр. 4 е казано: „по-голѣмата часть отъ нашитѣ учители, за жалость, не познаватъ природата и богатствата на нашата страна, не обичатъ или по-право казано не желаятъ да се занимаватъ съ тия божи създания—трѣвитѣ. Слѣдователно тѣ не могатъ да възпитаватъ и опжтватъ въ това отношение и своитѣ възпитаници". Чудни силогизми! Съ каква дързость си позволява г-нъ Пенчевъ да се изразява така върху педагогични въпроси, отъ които той отъ това, което казва, ясно, че понятие нѣма. Да запознавашъ дѣцата съ природнитѣ твари и явления е повечето образователно, отколкото възпитателно дѣло. Възпитание и образование не е едно и сжщо. Много педагози сж невѣжи по природознанието, обаче сж отлични възпитатели. По-долу: „А дѣтето, дѣтската натура се интересува: то ходи, събира и разпитва, обаче нарѣдко ще се намѣри нѣкой да му отговори и да го задоволи. Този печаленъ фактъ, това общо непознаване на нѣщата, които могатъ да направятъ живота ни нещастенъ или да го подобрятъ, както и желанието ни да помогнемъ що-годѣ въ това отношение и въ общия прогресъ на народа ни ни е накарало" и т. н. Това не сж мисли, а само безразборно нахвърлени думи. Въ описанията на отдѣлнитѣ растения намираме сжщото. Напримѣръ, ето какъ се описва на стр. 28 Solanum nigrum L: „То (стъблото) е раздѣлено на длъжки, твърде распе-рени клончета (вѣтви) на които се намиратъ, на свои не голѣми опашки повечето пжти четни, тъмнозелени меки листи съ яйцеобразна форма, тъпонарѣзани по краищата". А на стр. 30: „цвѣтоветѣ имъ сж налѣпени на върха на стъблото". На стр. 35 въ описанието на Aconitum Nappellus L: „Листи има тъмно зелени, клончести и пересторазделени". И много още по-

добни. Цѣлата книжка е прѣпълнена съ такива нелѣпости и въ това отношение тя не издържа никаква критика.

Нека разгледаме сега фактичната страна. Авторътъ е озаглавилъ труда си: „Врѣдителнитѣ и отровни растения въ България", а въ сѫщность е описалъ само една часть отровни растения. Подъ думата „врѣдни" растения не се разбиратъ само отровнитѣ. Врѣдни сѫ всички паразити и плевели, които нматъ прѣко или косвено съотношение съ растенията, които човѣкъ култивира. Авторътъ, обаче, не споменува никакви врѣдни растения, съ изключение само на 1—2. Той се е спрѣлъ само на отровнитѣ растения и въ този случай би трѣбало да озаглави „отровни растения въ България", което напълно и подхожда на съдържанието на неговата книга.

Макаръ г-нъ Пенчевъ да казва въ прѣдговора си на стр. 5, че е правилъ „нѣколко години наблюдения и изучвания", не трѣба да се смѣта, че тази му работа изчерпва въпроса за отровнитѣ растения у насъ. Той е описалъ само най-обикновенитѣ, даже той е пропусналъ и такива, които сѫ доста разпространени у насъ и сѫ силно отровни. Така, у насъ растатъ много видове отъ рода млѣчки (Euphorbia), а отъ тѣхъ г. Пенчевъ описва само три вида. На стр 32. бесѣда III е казано: „Тѣзи растения, въ повечето случаи, сѫ отровни". Това дава поводъ да се мисли, че отъ всички млѣчоци, само описанитѣ три вида сѫ отровни, а другитѣ (неописанитѣ) не сѫ. Нека г-нъ Пенчевъ знае, че доста разпространената у насъ млѣчка Euphorbia Myrsenitis е една може би отъ най-силноотровнитѣ млѣчки въ България. А колко много още други отровни растения, които растатъ у насъ, г-нъ Пенчевъ е пропусналъ! Всичко това иде да докаже, че той е погледналъ на въпроса много леко и повръхностно и че много слабо познава отровнитѣ растения, които се срѣщатъ у насъ и принадлежатъ на разни сѣмейства. Но, да не познава човѣкъ много растения, това още не е „печаленъ фактъ", а отъ това никакъ не „слѣдва, че не може да възпитава". Ако той познаваше и се занимаваше „съ тия божи създания—трѣвитѣ", които растатъ въ майка България, той не щѣше да описва растенията: Cicuta virosa, Helleborus niger L., Aconitum Nappellus L., Digitalis purpurea, Paeonia anomala, защото тѣ не се срѣщатъ по нашата страна. Това опущение не се длъжи само на неговото непознаване на нашата флора, но и на неговото неумѣние, да се ползува отъ литературата. Въ цитиранитѣ отъ автора съчинения по флората на България нийдѣ се не срѣщатъ горнитѣ растения. Явно е, че той ги е заимствувалъ отъ чужди източници и ги прѣдава като да растатъ и у насъ. Истина, въ статията на г-нъ Ст. Георгиевъ се споменува Aconitum Nappellus L. обаче най-добриятъ познавачъ на нашата флора г-нъ I. Velenovsky по случай заведения споръ между него и г-нъ Георгиева въ „Erwiderung" (Oesterr. Botan. Zeitsch. 1898 г. № 12) намира, че този видъ погрѣшно е опрѣдѣленъ отъ Георгиева и че това растение не само въ България, но въобще и на цѣлия Балкански полуостровъ не се срѣща. У насъ расте Aconitum divergens Pč., който е много близъкъ съ Ac. Nappellus. Ако г-нъ Пенчевъ прѣзъ „своитѣ нѣколкогодишни наблюдения и изучвания" самъ е открилъ горѣцитиранитѣ растения, съ това той прави цѣненъ приносъ

къмъ нашата флора, обаче г-нъ Пенчевъ никждѣ не споменува за подобни свои открития.

Авторътъ не само не познава „природата и богатствата на нашата страна" (стр. 4), но за голѣмо съжаление, той се е заелъ съ работа, отъ която нѣма най-елементарни познания, даже колкото единъ II класенъ ученикъ. Благодарение на това, той е допусналъ въ описанието на изложенитѣ растения не само маса фактични грѣшки, но и голѣма бъркотия въ понятията за отдѣлнитѣ части (органи) на растенията. На стр. 8 въ описанието на Conium maculatum L. е казано: „На върха на стъблото и въ пазвитѣ на клончетата се развиватъ изпъкнали, бѣли, чадъресто-образни цвѣтове, въ една обща петолистна обвивка". На 14 стр.: „Растенията принадлежащи къмъ това сѣмейство .... цвѣтоветѣ на които сж сложни"., а по-долу: „Цвѣтътъ е дрѣбенъ .... и стои събранъ въ видъ на чадърче". На стр. 17 въ описанието на Hyosciamus niger L. е казано, че плодътъ е „суха двукамерна кутуйка (капселка) съ капаче", а на стр. 19 за сжщото растение: „Когато заболи нѣкого зжбъ, взематъ живи въглища, посипватъ на тѣхъ сухото сѣме отъ чушкитѣ на попадийката и като зематъ да (се) пушатъ, надвѣсватъ надъ дима имъ една мокра зелена паница". На стр. 34 въ бесѣда IV за лютиковитѣ растения: „Вѣнечнитѣ листи иматъ при основата си нектарни ямици." Това е вѣрно за родъ Ranunculus, но не е общо за всички други Ranunculaceae. На 36 стр. за Anemone nemorosa: „Плодоветѣ му сж мъхнати кутийчици". На 44 стр. за Helleborus odorus W. K. е казано, че има „коренище", а на 45 стр. — „коренъ". На 45 стр. за Arum maculatum L. е казано, че има „коренище", а на 47 стр. „голиитѣ (коренищата)", пъкъ на 48 стр. за сжщото растене: „поопечения му коренъ". Така, че понятията: коренъ, голия, коренище за автора е все едно. На 46 стр. пакъ за Arum'а е казано: „листитѣ му, които се намиратъ на дълги стръкчета сж ...", а по-долу: „Изъ срѣдата на такъвзи листъ (какъвъ?) излиза (изкарва) единъ длъшекъ израстъкъ (кочанъ), който се свършва въ видъ на каделка, която отвънъ е зелена, а вжтрѣ — бѣла.

На стр. 50 за Daphne Mezereum L.: „Цвѣтоветѣ нѣматъ чашечни листи, а само едно листно вѣнче". На 51 стр. освѣнъ дѣто отнася къмъ Liliaceae растения, които не спадатъ къмъ тази фамилия, но е вмъкналъ и множество фактични грѣшки. Така за Colchicum automnale L. казва, че има „яйцевидна луковица", а на 53 стр. „подаемно стъбло (груда)", по-долу пъкъ сжщото нарича „коренъ". На 60 стр. нарича плода на Chelidonium majus „двучерупна шушулка". На стр. 62 е казано къмъ Labiatae и Personatae „принадлежи само една челядь, а именно Scrophularineae"!?

Относително описанията на растенията ще кажемъ, че тѣ сж съвършено своеобразни и непълни, а сравненията — крайно несполучливи. За подтвърждение на това ще приведемъ само единъ примѣръ. Като описва Solanum dilcamara на 29 стр. и като сравнява съ S. nigrum, казва: „Листата имъ сж почти еднакви". На стр. 36—37 за Anemone ranunculoides: „Плодътъ ие сжщъ както и на бѣлата съсънка,

но желтата е по-отровна отъ бѣлата". На 39 стр. за Anemone pratensis: „Изобщо почти съ нищо не се отличава отъ прѣдидущето (An. pulsatilla)...".

Отъ горѣцитиранитѣ само грѣшки и недостатъци става явно, до колко авторътъ е успѣлъ въ старанието си, „да съедини научното съ популярното" и до колко е успѣлъ да „популизира научното" (стр. 5). Навѣрно, г-нъ Пенчевъ въ силното си желание, да „популизира научното" е отишелъ толкова далечъ, че въ края на краищата съвършено извратилъ научната страна. Така че неговата книжка е пострадала двойно: по стилъ, езикъ, граматика и правописъ негодна станала, а откъмъ научна страна съвсѣмъ пропаднала.

Авторътъ не е сполучилъ и съ врѣмето на цъвтежа на растенията. Свѣдѣнията, които дава за цъвтежа, е заимствувалъ отъ другадѣ и сж-щитѣ тия свѣдѣния приписва и за цъвтежа у насъ. Така, бученишътъ, змийското млѣко и др. казва, че цъвтятъ отъ юния, а за блѣна — отъ юлия, когато тѣзи растения даже въ София цъвтятъ много по-рано — прѣзъ май. За голѣма часть пъкъ отъ другитѣ растения не казва кога цъвтятъ.

Още отвънъ на самата корица, г-нъ Пенчевъ казва, че книжката му е снабдена съ „много илюстрации", а тѣ всички сж 12. Тоя трудъ на г-нъ Пенчева, върху който той е потрошилъ 3—4 години, би принесълъ много по-голѣма полза, ако бѣ далъ точна илюстрация за всѣки видъ растение, безъ да се впуща въ научното му описание, а само спомене латинскитѣ и българскитѣ имена на всѣки видъ. Отъ описанието на видовитѣ бѣлѣзи на растенията, едва ли би могли малцина да се ползуватъ, а отъ илюстрациитѣ — всѣки. Въ такъвъ случай четецътъ поне нѣма да се вкарва въ заблуждение отъ забърканитѣ и несполучливи описания и сравнения.

Изобщо, макаръ идеята на г-нъ Пенчевъ да е за подкрѣпяне, но неговата книжка въ много отношения е слаба и не издържа никаква критика. Ако човѣкъ поиска да изтъкне всички недостатъци, ще трѣбва да напише толкова, колкото е самата книжка на автора.

Ползуваме се отъ случая да изкажемъ голѣмо съжаление, дѣто нѣкои лица, вродѣ г-нъ Пенчевъ, авторътъ на „Врѣдителнитѣ и отровни растения въ България" излагатъ името на Н. Ц. Височество чрѣзъ своитѣ несъстоятелни трудове (гл. прѣдговора стр. 5). Жалко е, че невѣжи и неподготвени въ извѣстни области на науката лица използуватъ благосклонната и щедра ржка на нашия князъ. Смѣемъ да вѣрваме, че Н. Ц. В., щедростьта на когото не веднажъ е бивала подвеждана отъ дилетанти, ще прѣгради пжтя на такива веднажъ за винаги. Желателно е тая благосклонна и щедра ржка на Н. Ц. Височество да се разпростре върху дѣйностьта на такива лица, подготовката на които въ полето на научната имъ дѣйность върху изучване природата на нашето отечество е вече доказана съ редъ научни и самостойни работи. Такива лица въ България има доста. А на г-нъ Пенчева прѣпоржчваме, щото при издаването на часть II „полезни и лѣковити билки" да има горнитѣ ни бѣлѣжки прѣдъ видъ.

София, май 1908 год.

Ив. Нейчевъ.

Опитъ за прѣсмѣтане богатството на България.

отъ Евстр. Ив. Гешовъ.

(Статия първа: Уводъ и Недвижими имоти).

Въпросътъ за опрѣдѣляне богатството на една страна е единъ измежду най-интереснитѣ въ икономическата наука. Нуждата отъ неговото разрѣшение е била отдавна съзната, понеже ние виждаме, че още прѣзъ 17-то столѣтие видни икономисти и статистици Sir W. Petty [1]), Charles Davenant и W. King[2]) пишатъ по него. Въ края на XVIII-то столѣтие и французкиятъ знаменитъ химикъ Lavoisier въ своитѣ „Résultats extraits d'un ouvrage intitulé sur la Richesse territoriale du Royaum de Fance (1791) [3]) ни дава първото сериозно изчисление на богатството на Франция.

Колкото и да сж били тѣзи опити интересни, тѣ до кждѣ срѣдата на XIX-то столѣтие останаха неподражани. Едва въ втората половина на миналия вѣкъ научната стойность на едно грижливо и сериозно изучванье на въпроса бѣ общепризната и най-виднитѣ икономисти и статистици въ разнитѣ страни на свѣта се заеха съ разрѣшението му. Въ Франция: Wolowski, D-r Vacher, de Foville, Neymarck, Guyot; въ Англия: R. Giffen, Goschen, Mulhall; въ Германия: Soetbeer, Rumelin, Schall, Wagner; въ Австро Унгария: Czoernig, Neumann-Spallart, Inama-Sternegg, Fellner; въ Италия: Mafeo Pantaleoni и Bodio; въ Белгия: Malou и Mossalski; въ Холандия: Boissevain; въ Скандинавскитѣ страни: Fahlbeck и Falbehausen; въ Съединенитѣ Щати, дѣто отъ 1850 год. насамъ сжществува една официална периодическа анкета за изчисляване богатството на страната; въ Гърция: Skiadan; въ Ромжния: N. Xenopol; въ България: Манушевъ и Ив. Ев. Гешовъ.

---

1) Les oeuvres économiques de Sir William Petty-Verbum Sapienti. Traduction française — Paris 1905.

2) R. Giffen—Growth of Capital. London 1889 pp. 75—88.

3) Lavoisier dans la petite bibliothéque économique (éd. Guillaumin, Paris) pp. 107 et suiv.

I. Методи за прѣсмѣтане народното богатство.

Какво трѣбва да разбираме съ думитѣ: обществено (или народно) богатство [Richesse (или Fortune) publique; Volks (или National-) Vermögen; Social (или National) wealth (или Capital)].

Госп. Fr. Fellner [1]) въ една своя статия ни дава редъ дефиниции на народното богатство отъ видни икономисти.

За нѣкои отъ тѣхъ (Rau и Rümelin) народното богатство е сборъ отъ частнитѣ богатства. Други (Marshall, Schall, Schäffle, de Foville, Giffen) сж на мнѣние, че народното богатство не трѣбва да бжде само сборъ отъ частнитѣ богатства, а трѣбва да обима и колективнитѣ имения (активитѣ на държавата, общинитѣ и т. н.)

Нѣкои измежду тѣзи икономисти и статистици (ако се сжди по даденитѣ отъ тѣхъ, по нѣкога не до тамъ ясни, дефиниции) сж на мнѣние, че богатството на една страна е сборъ отъ богатствата, които се намиратъ върху нейната територия. Такъвъ е de Foville, който ни казва, че подъ народно богатство трѣбвало да се разбира всичко, което намирайки се въ територията на страната притежава извѣстна стойность, изразима въ пари [La richesse publique d'un pays comprend tout ce qui, *sur son territoire,* possède une valeur appréciable en argent] [2]).

На противно мнѣние сж извѣстниятъ шведски статистикъ Fahlbeck, унгарцитѣ Földes и Fellner и мнозина други, които включватъ въ *народното* богатство и богатствата на онѣзи поданици на страната, които иматъ своитѣ имоти въ странство, безразлично дали тѣ живѣятъ въ, или извънъ страната.

Най-сетнѣ нѣкои учени схващатъ народното богатство твърдѣ обширно. Такива сж до нѣкждѣ de Foville и Fahlbeck, но най-вече германецътъ Mangoldt, който казва, че когато се говори за богатството на една страна, не трѣбвало да се взима подъ внимание само сбора отъ частнитѣ богатства на нейнитѣ жители, колективнитѣ притежания, пжтищата, каналитѣ, рѣкитѣ и пр., а още и морскитѣ брѣгове, въздушнитѣ течения и т. н.

И слѣдъ като се оставятъ нѣкои прѣкалени дефиниции на страна, трудно е да се каже, коя отъ останалитѣ е най-добрата. Много отъ тѣхъ сж били диктувани отъ избрания способъ за опрѣдѣляне *народното* богатство (такъвъ е случаятъ съ дефиницията на de Foville). Почти всички притежаватъ по нѣкое добро качество, или по нѣкой малъкъ недостатъкъ.

---

1) Evaluation de le Richesse nationale въ Bulletin de l'Institut International de Statistique т. XIII. 2-e livraison.

2) Dictionnaire des Finances de Léon Say т. II p. 1103.

За насъ народното богатство на България е сборътъ отъ богатствата на всички български подданици, живущи въ Княжеството, и отъ чиститѣ аквити на моралнитѣ лица: държава, общини, окржжия и пр.

При такова едно схващане на народното богатство двѣ методи за нѣговото прѣсмѣтане сж възможни.

Метода I. Когато на всѣкиго едного богатството се опрѣдѣля поотдѣлно (това не значи, че опрѣдѣлянето е поименно), на тѣзи отдѣлни богатства се вземе сбора и къмъ него се притури чистия активъ на държавата, общинитѣ и окржжията.

Така ако съ R_n отбѣлѣжимъ народното богатство,

съ R_i частнитѣ богатства,

съ R_c — богатствата на независимитѣ корпорации и фондове,

съ R_e — богатството на самата държава и на нейнитѣ подраздѣления (общини, окржжия),

съ D — дълговетѣ на държавата и на нейнитѣ подраздѣления (общини, окржжия),

то

$$R_n = R_i + R_c + R_e - D.$$

При тази метода трѣбва особено внимание да се обръща, та при събиранието на частнитѣ богатства всѣко отъ тѣхъ да се взима *нетто*, т. е. слѣдъ като сж били спаднати всички припадаещи му се дългове.

По тази метода сж били направени изчисленията за богатството на Франция отъ de Foville [1]), на Австрия отъ Inama Sternegg [2]), на Италия отъ Maffeo Pautaleoni [3]) и Luigi Bodio [4]), на Холандия [5]) на Прусия и на Гърция отъ Skiadan [6]).

---

1) de Foville — Article „Richesse" dans le Dictionaire des Finances de Léon Say — 1894;
de Foville — Ce que c'est que la richesse d'un peuple et comment on peut la mesurer. Bulletin de l'Inst intern. de Stat. т. XIV, 3-e livr.
de Foville — La richesse de la France — Revue économique internationale Avril 1906.

2) Inama Sternegg — Die Ergebnisse der Erbschaftssteuer in Oesterreich in den Jahren 1888—1891 und ihre Bedeutung für die Schätzung des National-Vermögens — Statistische Monatschrift 1893.

3) Maffeo Pantaleoni — Dell Ammontare Probabile della Richezza privata in Italia — Rome 1884.

4) Luigi Bodio — Di alcuni undici misuratori del movimento economico in Italia — Rome 1891.

5) La richesse immobiliere et mobiliere du peuple neérlandais — Bulletin de Statistique et de législation comparée. Octobre 1892.

6) La situation économique de la Grèce. Bulletin de Statistique et de législation cemparée. Janvier 1892.

Къмъ тазъ метода трѣбва да се отнесе и официалнoто изчисление — official valuation — на богатството на Съединенитѣ Щати, което отъ 1850 год. насамъ става всѣки 10 годинъ. По право тѣ сж двѣ различни изчисления. Първото отъ тѣхъ—the assessed valuation — взима за основа статистическитѣ данни на данъка върху капитала. То докарва до резултати (особено при движимитѣ имущества — real property), които сж далечъ отъ дѣйствителнитѣ. Второто изчисление — тъй нареченото true valuation (истинско изчисление) — става съ помощьта на събрани специално за тая цѣль свѣдѣния, като при това събиране найстрого се упазватъ интереситѣ на заинтересуванитѣ [1]).

Метода II. Когато всѣки родъ богатства се прѣсмѣтне поотдѣлно, къмто сбора имъ се прибави 1-о чистия активъ на държавата и нейнитѣ подраздѣления, 2-о народнитѣ капитали, пласирани въ странство, и се извадятъ чуждитѣ капитали, що се намиратъ въ страната.

Така ако отбѣлѣжиме

съ F_t — народното богатство на една страна,
съ F_i — недвижимитѣ ѝ богатства,
съ F_m — движимитѣ ѝ богатства,
съ A — актива на държавата и нейнитѣ подраздѣления,
съ D — дълговетѣ имъ,
съ C_{ne} — народнитѣ капитали пласирани въ странство,
съ C_e — чуждитѣ „ „ въ страната,
то:

$$F_t = F_i + F_m + (A - D) + C_{ne} - C_e$$

И при тази метода трѣбва да се работи съ голѣма прѣдпазливость и да се внимава:

1-о да не би да се вематъ между движимитѣ богатства таквизъ, които не сж вече били веднажъ взети между недвижимитѣ (Примѣръ: цѣнинитѣ книжа на разни индустриални и др. дружества, фабрикитѣ, машинериитѣ, полскитѣ имоти и пр., които сж били смѣтнати вече между недвижимитѣ богатства на страната).

2-о При прѣсмѣтането актива на държавата и на нейнитѣ подраздѣления трѣбва особено да се внимава да се вематъ

1) R. Giffen — The Growth of Capital — London 1889 pp. 115.
Ch. B. Spahr — An essay of the Present Distribution of Wealth in the United States — New-York.

само ония части отъ актива, които не сж били взети другадѣ.

По тази метода сж били направени изчисленията за богатството на Велико Британия и Ирландия, и на цѣлата английска империя отъ R. Giffen [1]), на Франция отъ D-r Vacher [2]) на Белгия отъ Mossalski [3]), на Скандинавскитѣ страни отъ Fahlbeck[4]), на Унгария отъ Fellner [5]), на Вюртенбергъ отъ Rümelin и Schall[6]), на България отъ Манушевъ [7]) и Ив. Ев. Гешовъ [8]).

И тъй имаме двѣ главни методи, наречени още, лесно е да се разбере защо, първата субективна, втората обективна. Коя отъ тѣхъ е за прѣдпочитане, коя отъ тѣхъ е по-добрата мжчно е да се каже. Въ страни като Франция и Италия, дѣто отъ дълги години насамъ сжществува единъ данъкъ върху наслѣдствата [9]), достатъчно високъ, за да бждатъ осуетени, благодарение интереса на фиска [10]), по-голѣмата часть отъ избѣгванията, които биха станали въ противенъ случай, начинътъ, принадлежещъ къмто първата метода, показанъ за първи пжть отъ госп. de Foville още въ 1878 год. за опрѣдѣляне на този данъкъ, е единъ отъ най-сполучливитѣ.

---

[1]) R. Giffen — Essays in Finance. Chap. VII. Recent accumulations of Capital in the United Kingdom (3-rd edition) London 1882.

R. Giffen — The Growth of Capital — London 1889 (най-цѣната, споредъ насъ, по въпроса студия.

R. Giffen — The Wealth of the Empire, and how it should be used. Journ. of the Royal Stat. Society № Sept. 1903.

[2]) D-r Vacher — La fortune nationale de la France — Journal de la Société de Statistique de Paris — Novembre 1878.

[3]) Изчисленията на госп. Mossalski ние не можахме да видимъ. Отнисаме го къмто направенитѣ по втората метода, като се основаваме на думитѣ на госп. de Foville въ Dict. des Finances, art. Richesse: Un professeur de l'Université de Louvain, M. Mossalski, avait, en 1878, tenté l'évaluation directe de la fortune etc.

[4]) Prof. D. E. Fahlbeck — La richesse nationale de la Suède — Bulletin de l'Institut international de Statistique т. VI. 1-e livr. 1892.

[5]) F. Fellner—L'évaluation de la Richesse nationale.—Bulletin de l'Institut international de Statistique т. XIII 2-e livr. 1903.

[6]) Цитирани въ статията на F. Fellner.

[7]) Госп. Манушевото изчисление, четено въ Славянската бесѣда прѣзъ 1892 год., не е печатано. Резултатитѣ му срѣщаме въ статията на госп. Гешовъ „Богатството на България".

[8]) И. Ев. Гешовъ. Богатството на България. Сп. „Мисъль". Мартъ 1893; прѣпечатано въ сбирката „Думи и Дѣла". София 1899.

[9]) Всеизвѣстенъ законъ, нѣкои казватъ и аксиома, въ финансовата наука е, че данъкътъ печели ако е старъ. Данъкътъ върху наслѣдствата е билъ въведенъ въ Франция съ законъ отъ . . . . 1825. Въ Италия съ законъ отъ 21.IV.1862 год. Както вижда читателятъ, този данъкъ въ Франция е 80 годишенъ, въ Италия почти 50 годишенъ.

[10]) Това очевидно е така, защото при единъ данъкъ върху наслѣдствата — или по-добрѣ върху имотитѣ, придобивани по безвъзмезденъ начинъ — твърдѣ низъкъ или съвсѣмъ несжществуещъ, при малкия интересъ на фиска, събранитѣ отъ финансовитѣ агенти свѣдѣния не биха имали голѣма стойность По-високъ ли е данъкътъ, по-голѣмъ ли е интересътъ на фиска, и свѣдѣнията, които той ни дава заслу-

Всеизвѣстниятъ английски ученъ статистикъ Sir Robert Giffen въ своята цѣнна книга „The Growth of Capital" ни казва,

---

жаватъ по-голѣмо довѣрие. Не ще съмнѣние обаче, че ако този данъкъ надмине една извѣстна — или по-право неизвѣстна — граница, голѣма часть отъ капиталитѣ, особено движимитѣ, биха намѣрили способъ за избѣгване. Причината дѣто въ германскитѣ държави и държавици, макаръ и всждѣ да сжществува единъ наслѣдственъ данъкъ, даннитѣ, които той дава, сж недостатъчни за нашата задача (изчисленето богатството на страната) е, че казаниятъ данъкъ е много малъкъ. Така за низходещата права линия той никждѣ не сжществува, а въ Прусия освобождаватъ се даже и наслѣдствата по възходещата права линия и тъзъ между съпрузи.

Ето какво казва A. Wagner по тоя въпросъ въ Bulletin de l'Institut international de Statistique, т. XIV, 3-е livr., 1905 p. 5: Gerade das Mitspielen fiskalischen Interessen verbürgt auch *Vollständigkeit und Richtigkeit des Ermittelungen*,

и малко по на долу: Von weit grösserem Werte ist die Statistik der Erbschaftssteuer, vorausgesetzt, dass diese Steuer die erforderliche Einrichtung besitzt, namentlich *die direkte Linie mitumfasst, die Schulden nicht mittrifft*. Die ausländische Steuern entsprechen diesen und weiteren zu stellenden Fordernugen meistens, namentlich die neuen britischen (отъ 1894 год.) und französchen (коренно измѣненъ въ 1901 и 1902 год) *die deutchen dagegen nicht*.

Като примѣръ за единъ наслѣдственъ данъкъ, даннитѣ на който сж безъ всѣкаква стойность за нашата задача, може да ни послужи нашиятъ *данъкъ (прѣди 1903 год. мита) върху имоти, придобивани по безвъзмездень начинъ*, който въведенъ прѣзъ 1890 год., измѣненъ въ 1903 год. е далъ до 1906 год. слѣднитѣ постжпления (цифритѣ сж взети отъ Министерския докладъ стр. 185).

За години	Прѣдвидени въ бюджета лева	Констатирани за постжпване лева	Забѣлѣжки:
1891	300.000	306	
1892	50.000	6.689	
1893	50.000	17.489	
1894	20.000	36.002	
1895	20.000	39.817	
1896	50.000	74.941	
1897	60.000	94.761	
1898	70.000	193.184	Наслѣдство на Евл. Георгиевъ
1899	120.000	82 195	
1900	120.000	64.815	
1901	100.000	60.699	
1902	60.000	56.858	
1903	60.000	54.479	
1904	300.000	73.034	Влизане въ сила на закона отъ 1903 г.
1905	150.000	58.627	*Постжпили* суми прѣзъ 1905 год.
1906	100.000	101.759	„ „ „ 1906 „
	1.630.000	1.015.655	

Отъ тази таблица се ясно вижда, какви голѣми иллюзии сж си правили министритѣ на финансить отъ 1890-та год. (датата на въвеждането на този данъкъ въ България) и отъ 1903-та год. (датата на неговото измѣнение) и какъ жестоко сж били тѣ (особено първиятъ) подиграни. Отъ 1896 до 1906 постжпленията отъ данъка върху имотитѣ, придобивани по безвъзмезденъ начинъ, сж се движили между 55 до 100 хиляди лева. Изключение прави само годината 1898, когато отъ наслѣдника на Евл. Георгиевъ сж били заплатени на българското съкровище 103.500 лева мита.

че начинътъ на госп. de Foville за изчислението на народното богатство е за прѣдпочитане въ страни, дѣто сѫществуватъ добри свѣдѣния за открититѣ наслѣдства, какъвто е случаятъ съ Франция, Италия или Белгия.

На сѫшото мнѣние е и видниятъ германски икономистъ, берлинскиятъ професоръ Adolph Wagner[1]), който казва (ние цитираме на нѣмски отъ страхъ, да не осакатимъ мисъльта на автора): Nur eine wahre Personalsteuer im Sinne einer allgemeinen direkten Einkommen — und Vermögenssteuer liefert ein für unsere Zwecke wirklich brauchbares und neben — im ganzen aber noch vor — der Erbschaftssteuer das in der Tat relativ volkommenste Material: relativ nicht absolut![2])

За съжаление обаче въ много страни нуждитѣ свѣдѣния или съвсѣмъ липсватъ, или сѫ толкова несигурни, че за прѣдпочитане е рѣшението на задачата да стане по другъ нѣкой способъ.[3])

Другъ начинъ, принадлежещъ все къмто първата метода за прѣсмѣтане богатството на една страна, е начинътъ, който се практикува въ Прусия, благодарение сѫществуването на тамкашния Ergänzungssteuer.[1]) Въ Съединенитѣ Щати the assessed valuation е сѫщо едно оцѣнение, което почива на данни получени отъ единъ данъкъ върху капитала. Полученитѣ тамъ по този начинъ резултати сѫ били обаче толкова незадоволителни, че както казахме и по-горѣ, отъ 1850 год. насамъ Съединенитѣ Щати праватъ всѣки 10 годинъ една специална анкета (true valuation — вѣрно оцѣнение) за прѣмото опрѣдѣление богатството на страната.

Но и втората метода е докарала въ нѣкои страни голѣми статистици до доста задоволителни резултати. Така напримѣръ за Велико Британия и Ирландия Sir Robert Giffen на основание свѣдѣнията, получени при събирането на Income tax, по начинъ, който ще укажемъ накратко по-нататъкъ, е добилъ твърдѣ сериозни цифри за богатството на кралството. По сериозностьта си не отстѫпя на горния въ много и трудътъ на проф. Fahl-

1) A. Wagner — Statistik des Volks oder Nationaleinkommens und Vermögens— Bull. de l'Inst. intern. de Stat. T XIV; 3-e livr; 1905.

2) За начина на госп. de Foville читательтъ ще намѣри нѣкои бѣлѣжки кждѣ края на тази ни работа.

3) Все по госп de Foville'овия начинъ сѫ направени още прѣсмѣтанията на Pantaleoni и Bodio за Италия, на Inama Sternegg за Австрия, на Skladan за Гърция.

1) Вижте цитираната вече статия на Wagner въ Bulletin de l'Jnstitut international de Statistique T XIV.

beck, помѣстенъ въ Т VI отъ 1892 г. на Bulletin de l'Institut international de Statistique. Тукъ можемъ да приведемъ още, но вече съ по-голѣма резерва за тѣхната научна стойность, трудоветѣ на d-r Vacher за богатството на Франция, на Fellner за богатството на Унгария и най-сѣтнѣ двѣтѣ прѣсмѣтания за богатството на България, направени отъ господа Манушевъ и Ив. Ев. Гешовъ. Каква е стойностьта на послѣднитѣ двѣ прѣсмѣтания ще видимъ по-нататъкъ.

Която обаче и метода да се прѣдпочете, който способъ и да се избере, нѣма ли *голѣма прѣдпазливость и умѣние* при прѣсмѣтането, полученитѣ резултати могатъ да бждатъ голѣми абсурди. Класически е примѣрътъ съ извѣстния френски географъ Elisée Reclus, който като взима дадената отъ вѣщи по прѣдмета лица цифра за народния приходъ на Франция 25 милиярда, капитализира я по 5% и пише: богатството на Франция се възкачва на 500 милиярда[1]). Сѫщата непростителна за единъ „финансистъ" грѣшка е направилъ и г. Паяковъ, който въ една своя рѣчь въ Народното събрание е казалъ слѣдното: „Що се отнася до народното богатство, то ние намираме смѣткитѣ на покойния Манушевъ за по-правдоподобни, тъй като щомъ приемемъ, че това богатство дава единъ годишенъ доходъ отъ 875.000.000 лева[2]), необходимо слѣдва да се съгласимъ, че неговото количество е онова, което ни сочатъ цифритѣ на г. Манушевъ — 6.730.000.000 лева, а не посоченото отъ цифритѣ на госп. Гешова количество—4.048.000.000 лв., процентътъ на годишния народенъ приходъ отъ които се качва на повече отъ 20%, какъвто не всѣки капиталъ и не всѣкога може да даде у насъ; когато пъкъ, по смѣткитѣ на госп. Манушева, годишниятъ народенъ доходъ съставлява около 12% отъ капитала — народното богатство на страната — процентъ, който е получилъ *гражданство* (?!) у насъ"[3]).

Непростителната грѣшка на г. Л. Паяковъ е, че той е взелъ България за страна, въ която живѣятъ само рентиери, че въ нея само капиталътъ носи приходъ, и че трудътъ или съвсѣмъ липсва, или ако го има, то той е безплатенъ. Блаженна страна!

---

1) Nouvelle Géographie universelle T II. p. 885.

2) Нито г. Манушевъ, нито пъкъ г. Ив. Ев. Гешовъ сѫ нѣкога писали подобно нѣщо. Споредъ г. Манушевъ *приходьтъ* на България билъ 900.000.000 лв., а споредъ г. Гешовъ този *приходъ* къмъ 1892 г. билъ 875.000.000 лева.

3) Финансова политика Мисли развити отъ г. Л. Паяковъ, като министръ на финаситѣ. София 1905. стр 21.

По каквато и метода, по какъвто и начинъ да е станало прѣсмѣтането не трѣбва да се изгубва изъ прѣдъ видъ, че полученията резултатъ е само приблизителенъ, че *точенъ* или *почти точенъ* резултатъ е немислимъ.

„Въображението отстжпя прѣдъ мисъльта за направата на „единъ каталогъ или инвентаръ на имота на една държава, „както би направилъ това единъ оцѣнитель. Идеята за едно „оцѣнение на цѣлия имотъ на една страна, като че една страна „би могла да бжде дѣйствително оцѣнена като нѣкой нейнъ „членъ, е сама по себе си една брутална хипотеза.

„Но и при липсата на подобни пълни инвентари, допуща „се като възможно добиването на една приблизителна обща „цифра съ прѣсмѣтането по извѣстни начини на по-важнитѣ „пера на народното имане, и че тази приблизителна цифра може „да бжде съ полза употрѣбена като основа за констатирване „увеличението на народното богатство между двѣ различни „епохи, и за сравняването на богатствата на двѣ или повече „страни, макаръ и непълнотата на всѣки отъ тѣзи инвентари „да е напълно съзната“ [1])

II. Богатството на България.

Ние казахме вече, защо прѣсмѣтането народното богатство на България, макаръ и да има у насъ данъкъ върху имотитѣ придобивани по безвъзмезденъ начинъ, по начина на госп. de Foville'а е невъзможно. А липсата въ страната ни на единъ данъкъ върху прихода, или върху капитала прави невъзможно разрѣшаването на задачитѣ и по твърдѣ прѣпоржителнитѣ способи на R. Giffen'а за прѣсмѣтането на богатството на Англия, на германскитѣ статистици за това на Прусия.

Принудени сме слѣдователно да направиме онова, което Fahlbeck и Falbehausen сж направили за Скандинавскитѣ страни, а Fellner за Унгария, а имено да изберемъ втората, тъй наречената обективна, метода и по извѣстни способи, за стойностьта на които оставяме на читателя самъ да се произнесе, да дадемъ една оцѣнка на различнитѣ части отъ народното ни имане.

---

1) R. Giffen. Growth of Capital p. 2.

Недвижима собственость.

А. Полски имоти.

Всѣкиму е извѣстно, че България е страна земледѣлска. Официалнитѣ издания на нашата дирекция на статистиката ни показватъ, че къмъ края на 1900 год. отъ едно население, което е брояло 3.744.283 душъ, прѣхраната сж си изкарвали отъ:

I. Експлоатацията на земната повръхность	2.802.603	душъ
Отъ които съ земледѣлие	2.722.594	„
„ „ „ скотовъдство	73.349	„
II. Индустрия (съ минната и транспортна)	418.228	„
III. Търговия	148.899	„
IV. Свободни професии и рентиери	109.421	„
V. Държавна сила и администрация	92.054	„
VI. Домашна работа	40.434	„
VII. Неточно опрѣдѣлени, неизвѣстни и непродуктивни професии	132.639	„

Тритѣ четвърти отъ населението на България се занимава съ земледѣлие и изкарва почти всецѣло своята прѣхрана отъ земята. Стойностьта на тая земя заима първото мѣсто въ инвентара на народното ни богатство; тя, може-би, съставя близу половината отъ цѣлото ни имане. Ето защо при нейното опрѣдѣление трѣбва да бждемъ особено прѣдпазливи, да вземемъ като данни само числа и свѣдѣния, въ истинностьта на които да нѣма съмнѣние. Вземемъ ли, напримѣръ, като срѣдня цѣна на хектара земя въ България една цѣна, която да е два пжти по-голѣма отъ дѣйствителната, то цифрата, която ще получимъ за народното ни богатство, ако допуснеме, че другитѣ му съставни части сж вземени вѣрно, ще бжде съ около 50% по висока отъ дѣйствителностьта.

Така поставенъ въпроса, насъ ни очудва смѣлостьта и несериозностьта на госп. Манушева, който, безъ да ни даде каквито и да било мотиви за това, взима една невѣроятна цифра за срѣдня цѣна на хектара ниви въ България и отъ нея все по-единъ произволенъ начинъ заключава, колко струва срѣдно хектара ливади, лозя и градини. Не по-сериозни ни се виждатъ и срѣднитѣ цѣни на госп. Манушева за горитѣ, меритѣ и пашитѣ.

Ето и самитѣ цифри на госп. Манушева така, както ги намираме въ статията „Богатството на България“ отъ госп. Ив. Ев. Гешевъ.

Ниви	2.170.000	хект.	по 1000	лв.	хектара =	2.170.000.000 лв.
Лозя	96.000	„	„ 2000	„	„	192.000.000
Градини[1])	46.312	„	„ 1500—6000	„	„	144.223.000
Ливади	312.000	„	„ 1250	„	„	390.000.000
Гори[2])	1.332.429	„	„ 150—2000	„	„	1.316.199.450
Мери и паши	5.526 859	хк.	по 100	„	„	552.685.900
Всичко	9.483.600					**4.765.108.350**

Отъ тази таблица излиза, че ако оставимъ на страна меритѣ и пашитѣ, срѣдната цѣна на хектара обработяема земя и гори въ България е била къмъ 1892 год. 1065 лв.

Достатъчно е едно твърдѣ повръхностно познаване на България, за да се види абсурдностьта на тази цифра, особено по врѣмето, когато госп. Манушевъ е правилъ своето изчисление.

Госп. Ив. Ев. Гешовъ, като критикува госп. Манушева казва: „Но ако старанията му сж похвални, резултатитѣ едва ли могатъ да се нарекатъ сполучливи. Да вземемъ 100 лв. за минимална продажна цѣна на увратъ нива въ цѣла България, то е да не знаемъ нашето отечество". И по-нататъкъ прѣдлага, колкото се отнася до непокрититѣ имоти въ България: „да се намалятъ вкупомъ, тъй като не влизамъ въ подробности, поне съ половината". Както вижда читательтъ, госп. Ив. Ев. Гешовъ избѣгва да даде нѣкоя цифра за цѣна на хектара земя въ България, той намалява общата цифра на г-нъ Манушева съ 50%. Ако приемемъ, че намалението е еднакво за всички пера на по-горѣ поменатата таблица, то излиза за срѣдна цѣна на хектара земя въ България споредъ госп. Гешова къмъ 1892 год. 532 лв.

И съ това намаление отъ 50% гос. Ив. Ев. Гешовъ не ще съмнѣние е билъ по-близу до истината, отколкото госп. Манушевъ съ своитѣ екстравагантни цѣни. Грѣшка обаче, ние мислимъ, и тукъ сжществува: и госп. Гешовъ е цѣнилъ непокритите имотъ на България по-високо отколкото той по онова врѣме е струвалъ.

Въ нѣкои страни, като напримѣръ Франция и Белгия, се правятъ специални анкети за опрѣдѣляне цѣнитѣ на различнитѣ

---

1) Градинитѣ се раздѣлятъ отъ г-нъ Манушевъ тъй: бахчи или градини 18 600 по 3000 лв. хектара; бостани 7.500 по 3000 лв.; гюлове 2.500 по 6000 лв.; оризища 350 по 4000 лв.; градини съ плодовити дървета 4000 по 6000 лв. и разни 12.362 по 1500 лв.

2) Споредъ г-нъ Манушева: стари гори приблизително 444.143 хектара по 2000 лв.; гори срѣдна възрасть 276.073 по 1000 лв. и млади гори 276.073 хектара по 400 лв.; съвсѣмъ млади гори 276.000 по 150 лв.

категории земя. Подобно нѣщо не сѫществува въ България. За да опрѣдѣлимъ цѣната, по която се продаватъ земитѣ въ нашето отечество би трѣбвало да знаемъ, какви продажби на земи сѫ станали поне въ разстояние на една година и отъ тѣхъ да извадимъ нуждитѣ намъ срѣдни цѣни.

Продажбитѣ биватъ два вида: 1) тѣзи, които ставатъ направо между продавачъ и купувачъ и 2) онѣзи, които по една или друга причина се извършатъ посрѣдствомъ сѫдебнитѣ или финансови пристави.

Първитѣ отъ тѣхъ оставатъ тайна за широката публика. Ние мислимъ, че отъ голѣмъ интересъ биха били свѣдѣнията, които биха се почерпили отъ хилядитѣ крѣпостни актове за покупка-продажба на недвижими имоти (особено полскитѣ), които ставатъ всѣка година въ България. Защо Дирекцията на статистиката не се заеме съ една подобна работа? Или интересътъ на една такава статистика е много малъкъ и прѣди нея по редъ идатъ много още други статистики, като напр. „статистиката за резултатитѣ отъ заразителнитѣ болести по домашнитѣ животни прѣзъ годинитѣ 1894—1903"?

Вториятъ родъ продажби — онѣзи, които ставатъ посрѣдствомъ сѫдебнитѣ и финансови пристави, не оставатъ обаче тайна за публиката. Законодателтъ е заповѣдалъ обявленията за тѣзи продажби да се публикуватъ, извѣстенъ срокъ прѣди деня на продажбата въ Държавния вѣстникъ. Въ тѣзи си обявления сѫдебнитѣ или финансови пристави даватъ повръхноститѣ на обявенитѣ отъ тѣхъ за продань парчета земи, както и оцѣнката имъ отъ „вѣщи лица".

Отъ тѣзи именно обявления ние се помѫчихме да получимъ цѣната на хектара земя въ България. Таблицата, която слѣдва, е направена на основание обявленията на сѫдебнитѣ и финансови пристави, публикувани въ Държавния вѣстникъ отъ 1-и януари 1907 год. до 31 януари 1908 год. и съдържа свѣдѣния *само за обявенитѣ на продань ниви.*

Читателтъ ще забѣлѣжи, че таблицата, която ние даваме, е една резюмирана таблица; ние мислимъ обаче, че тя е напълно достатъчна.

Обикновено въ едно обявление се е извѣстявало за проданьта на имоти намиращи се въ землището на едно само село. Дѣто нѣколко послѣдователни обявления сѫ извѣстявали за проданьта на имотитѣ, находещи се въ землището на една и сѫща община, тѣзи обявления сѫ били събирани въ една група.

Особено внимание е обърналъ авторътъ на това групирване[1]. Първата колона на таблицата означава именно, на колко групи сж били подраздѣлени обявенитѣ за публична продань ниви. Въ втората колона е отбѣлѣзанъ сборътъ на тѣхнитѣ съдържимости въ декари, въ трегата колона броятъ на обявенитѣ за продань парцели земи, въ четвъртата — оцѣнението на тѣзи земи, направено отъ „вѣщитѣ лица".

За всѣка група ниви е получена една срѣдна аритметическа стойность на декара земя, като за тая цѣль е раздѣлена стойностьта на земитѣ съ тѣхната съдържимость. — Въ петата колона сж вписани сбороветѣ на тѣзи срѣдни аритметически за всѣка административна околия по отдѣлно.[2]

Както вижда читательтъ, цифритѣ, които сме извлѣкли отъ обявленията на сждебнитѣ пристави, не сж незначителни. За тринадесетьтѣ екзаминирани мѣсеца отъ сждебнитѣ и финансови пристави сж били обявени за изваждане на публична продань 9009 парцели ниви, които сж били подраздѣлени отъ насъ въ 986 группи, съ едно общо пространство отъ 98079,12 декара и съ една обща стойность, споредъ „вѣщитѣ" лица, отъ 1'882'693,15 лв.

Достатъчно голѣми ли сж тѣзи цифри, за да можемъ извади отъ тѣхъ безъ опасность за грѣшка срѣднята цѣна на хектара ниви въ България? Въпросътъ е колкото важенъ, толкова и труденъ за разрѣшаване. Нека отбѣлѣжимъ тука, че въ края на 18-то столѣтие единъ добрѣ познатъ икономистъ Arthur Young по единъ аналогиченъ на нашия начинъ се потрудилъ да добие срѣдната стойность на acre-тъ земя въ Англия. Този англичанинъ въ едно свое пжтешествие изъ Сѣверна Англия е пропжтувалъ и изучилъ повече отъ 70000 acres земя, чиито наеми той внимателно отбѣлѣзва. Голѣмиятъ съврѣмененъ английски икономистъ James Thorold Rogers, като говори за това из-

1) Законодательтъ е задължилъ сждебнитѣ и финансови пристави да публикуватъ два пжти обявленията за изваденитѣ отъ тѣхъ на публична продань имоти. За всѣки имотъ се срѣщатъ слѣдователно въ Държавния вѣстникъ двѣ обявления. Нуждно ли е да кажемъ тукъ, че въ нашитѣ прѣсмѣтания всѣки имотъ *е билъ взетъ само единъ пжть, а не два пжти?*

2) Начинътъ, който сме избрали за опрѣдѣляне срѣдната цѣна на хектара ниви, може да се приведе къмъ слѣдната задача отъ теорията на вѣроятноститѣ:

Въ една урна има N топки; върху всѣка една топка е отбѣлѣзана извѣстна цѣна: n_1 топки съ цѣна a_1; n_2 топки съ цѣна a_2; n_3 топки съ цѣна a_3, и т. н., n_q топки съ цѣна a_q Срѣдната цѣна на една топка, намираща се въ тази урна, ще да бжде слѣдователно: $\frac{n_1 a_1 + n_2 a_2 + n_3 a_3 + \ldots\ldots + n_q a_q}{N} = A$

Околии	Брой на групитѣ	Повръность	Брой на парцелитѣ	Оцѣнка	Сборъ отъ срѣднитѣ аритметически
Бургазки окржгъ:					
Айтосъ	12	2343,20	134	30.766,00	197,31
Анхизло.	13	1133,50	63	15.021,00	191.66
Бургазъ.	14	1739,00	109	27.841,00	265,36
Карнобатъ.	24	3216,90	244	59.405.68	471,78
Котелъ	9	295,10	58	1.032,00	32,36
Къзълъ-Агачъ . . .	5	717.90	61	6.788,00	49.25
Сливенъ.	25	2231,10	178	39.482,60	558.03
Ямболъ	63	10504,30	509	127.719,25	856,43
Варненски окржгъ:					
Балчикъ.	14	3612 30	155	26.475,45	155,97
Варна.	23	3267.30	290	45.720,00	358,81
Добричъ.	19	6597,80	227	78.081,30	243,39
Куртъ-Бунаръ . . .	3	4605,20	428	86 881,90	38,03
Провадия	10	1295,40	104	9.696,80	162,77
Видински окржгъ:					
Бѣлоградчикъ . . .	2	57.30	10	585,00	17,33
Видинъ	17	800,60	76	31.950,02	1156,64
Кула	4	394,50	43	5.890,50	51,18
Ломъ	30	4459,90	335	115.682,88	1200,93
Вратчански окржгъ:					
Берковица.	—	—	—	—	—
Бѣла Слатина . . .	10	349.60	67	12.237,25	333,50
Вратца	5	202.90	21	1.652,40	100,62
Орѣхово.	61	4278,80	397	114.547,41	1751,52
Фердинандъ	5	422,80	47	9.478,00	133,59
Кюстендилски окржгъ:					
Дупница.	8	315,10	55	11.516,30	566,74
Кюстендилъ	6	273.80	28	6.317,00	224,57
Радомиръ	8	414,60	95	9.180,48	212,27
Пловдивски окржгъ:					
Карлово.	12	532,00	129	19.369,55	495,88
Панагюрище	2	90,50	18	2.215,00	50,06
Пазарджикъ	8	482,70	74	11.194,00	321,18
Пещера	7	1576,48	209	97.375,00	466 83
Пловдивъ	24	1877,45	207	48.977,74	750,26
Станимака	16	614,10	103	17.358,90	508,29
Плѣвенски окржгъ:					
Ловечъ	8	284,00	26	15.295,00	433,84
Луковитъ	9	304,50	47	11.873,50	407,00

Околии	Брой на групитѣ	Повръхность	Брой на парцелитѣ	Оцѣнка	Сборъ отъ срѣднитѣ аритметически
Никополъ	12	727,80	73	19.269,95	441,42
Плѣвенъ.	52	6379,30	444	137.779,70	1604,20
Тетевенъ	—	—	—	—	—
Троянъ	2	8,60	3	410,00	66,67
Руссенски окржгъ:					
Бѣла	4	338,60	34	6.856,50	77,74
Разградъ	36	3634,60	410	44.136,00	523,46
Руссе.	28	2041,10	143	42.483,56	872,20
Силистра	16	1868,80	164	14.777,70	191.21
Тутраканъ.	18	2555,20	195	39.040,90	291,26
Софийски окржгъ:					
Орхание.	—	—	—	—	—
Пирдопъ.	1	14,50	3	1.500,00	103,45
Самоковъ	5	82,60	12	3 170,00	211,50
София.	59	1651,97	382	51.636,10	2182,83
Трънъ.	17	1773,75	382	22.544,20	253,45
Царибродъ.	6	229,70	65	6.242,00	206,26
Ст.-Загорски окржгъ:					
Борисовградъ. . . .	5	269,20	55	6.683,30	197,88
Казанлъкъ.	15	216,00	50	11.472,40	793,87
Нова-Загора	22	1651,60	131	35.724,99	715,56
Стара-Загора. . . .	31	1477,40	152	72.149,00	1799,29
Харманлии.	35	3135,18	376	33.843,85	763,74
Хасково.	24	592,29	98	32.440,40	940,62
Чирпанъ.	5	355,00	35	11.828,50	251,47
Търновски окржгъ:					
Дрѣново.	3	119,40	29	1.424,10	38,08
Габрово	5	32,90	13	547,00	103,24
Горня-Орѣховица . .	11	623,40	78	17.689,00	426,23
Елена	12	1566,20	254	12.894,90	212,86
Свищовъ	18	2082,60	195	44.335,90	466,43
Севлиево	11	346,70	126	8.535,69	337,26
Търново.	22	1059,60	132	58.469,50	1262,79
Шуменски окржгъ:					
Ески-Джумая. . . .	4	315,80	42	4.315,50	55,44
Османъ-Пазаръ. . .	4	1216,00	29	6.148,00	32,69
Попово	2	48,60	13	2.952,50	106,90
Прѣславъ	13	746,20	129	10.117,80	201,82
Шуменъ.	12	1627,90	215	23.667,30	235,35
Всичко за Княжеството:	**986**	**98079,12**	**9009**	**1.882.693,15**	**28.731,25**

слѣдване на Arthur Young казва: „Той *съ право* е мислилъ, че посѣтенитѣ отъ него мѣста сж точно и вѣрно прѣдставлявали

Нека $p_1 \frac{n_1}{N}$ бжде вѣроятностьта за изваждане изъ урната топка съ цѣна a_1.

$$p_2 = \frac{n_2}{N}$$

и т. н.

$$p_q = \frac{n_q}{N}$$

Отъ урната сж били извадени M топки, пита се, каква е вѣроятностьта, щото отъ тѣзи M топки Mp_1 да иматъ цѣна a_1; Mp_2 да иматъ цѣна a_2 и т. н., Mp_q да иматъ цѣна a_q.

Отговорътъ е лесенъ: $\frac{M!}{(Mp_1)!\ (Mp_2)!\ \ldots\ (Mp_q)!} p_1^{Wp_1} \cdot p_2^{Mp_2} \cdot \ldots \cdot p_q^{Mp_q}$

или, ако замѣстиме $n!$ съ приблизителната му стойность дадена отъ формулата на Stirling

$$n! = e^{-n} \cdot n^{n} \sqrt{2\pi n}$$

ще получиме слѣдъ съкращение:

$$(1) \qquad \frac{1}{(2\pi M)^{\frac{q-1}{2}} \sqrt{p_1 . p_2 \ldots p_q}}$$

Тази вѣроятноать се стреми къмто O съ растенето числото на опититѣ.

Но нека за опростение да вземемъ, че само два вида топки сж въ урната. Вѣроятностьта за изваждането на една топка отъ първия видъ е p, отъ втория $1-p=q$.

Изражението (1) ще остане тогазъ:

$$(2) \qquad \frac{1}{\sqrt{2\pi MPq}}$$

И тази вѣроятность се стреми къмто O съ растенето числото на опититѣ.

Вѣроятностьта за едно отклонение h е равна на

$$(3) \qquad \frac{1}{\sqrt{2\pi Mp_q}} \cdot e^{-\frac{h^2}{2Mp_q}}$$

вѣроятната стойность на срѣдното отклонение има за приблизителна стойность

$$(4) \qquad \frac{\sqrt{2MPq}}{\sqrt{\pi}}$$

а вѣроятностьта, че отклонението ще се намира между $-\alpha$ и $+\alpha$

$$\text{при } \frac{\alpha}{\sqrt{2MPq}} = t,$$

ще бжде $\frac{2}{\sqrt{\pi}} \int_0^t e^{-t^2} dt = \Theta(t)$

Съ растенето на M и срѣдното отклонение расте, понеже съдържа, като умножитель, $\sqrt{M}$, но това което постоянно намалява е релативното отклонение равно на

$$(5) \qquad \frac{\text{срѣдното отклонение}}{\text{числото на опититѣ}} = \frac{\frac{\sqrt{2Mp_q}}{\sqrt{\pi}}}{M} = \frac{\sqrt{2pq}}{\sqrt{\pi M}}$$

Английската земя, чиято повръхность е изчисляваль на 32'000'000 acres.

Това срѣдно релативно отклонение, най-нуждното намъ, се стреми къмто $\underline{\underline{0}}$.

Въ това се състои теоремата на Bernouilli, която Poisson бѣ обобщилъ подъ името ЗАКОНЪ НА ГОЛѢМИТѢ ЧИСЛА.

Единъ примѣръ ще да посочи нагледно значението и ползата отъ горнитѣ изражения.

Имаме една урна, въ която има безброй топки, едната половина на които бѣли, другата черни: $p=q=\frac{1}{2}$

Направени сж били 10,100,1000,10000,100000,1000000 опити.

Число на опититѣ	Вѣроятность за изваждане еднакво число бѣли и черни топки (Форм. 2)	Вѣроятна стойность на отклонението. (Форм. 4)	Вѣроятна стойность на релативното отклонение. (Форм. 5)
10	0,25231	1,2616	0,126156
100	0,07979	3,9894	0,039894
1·000	0,02523	12,6157	0,012616
10·000	0,00798	39,8942	0,003989
100·000	0,00252	126,1566	0,001262
1·000·000	0,00080	398,9420	0,000399

Отъ по-горѣ даденитѣ формули излиза, че точностьта на резултата, въ случая идентична на вѣроятната стойность на релативното отклонение, расте както квадратнитѣ корени отъ броеветѣ на опититѣ.

Quetelet, извѣстниятъ белгийски статистикъ съ свой единъ практически опитъ е потвърдилъ това, което е било намѣрено математически.

Въ една урна той поставилъ 40 топки, отъ които 20 бѣли и 20 черни. Вѣроятностьта за изваждането на една бѣла топка, равна на вѣроятностьта за изваждането на една черна топка, е равна на $\frac{1}{2}$. Отъ тази урна сж били изваждани една по една топки, боитѣ на които сж бивали отбѣлѣзвани. Слѣдъ всѣко тегление извадената топка е отново бивала поставяна въ урната. Ето полученитѣ отъ Quetelet слѣдъ 2, 4, 16, 64 и т н. опити:

Число на изваденитѣ топки	Степень на точностьта	Число на топкитѣ		Отношение на тѣзи 2 числа	Отклонение	Релативно отклонение
		Бѣли	Черни			
4	2	1	3	0,33	1	0,25000
16	4	8	8	1,00	0	0,00000
64	8	28	36	0,78	4	0,06250
256	16	125	131	0,95	3	0,01172
1024	32	528	496	1,06	16	0,01563
4096	64	2066	2030	1,02	18	0,00439

И тъй, ако вѣроятностьта на едно събитие ни е извѣстна, то можемъ прѣдсказа, почти съ сигурность, приблизителното число на сбждванията на това събитие въ извѣстно число опити.

Теоремата е вѣрна даже и тогава, когато вѣроятностьта за сбждването на събитието не ни е извѣстна. Но въ подобенъ случай можемъ да кажемъ само, че отношението между числото на опититѣ, при които събитието E се е сбждвало, къмто числото на всичкитѣ опити, се постоянно приближава къмто неизвѣстната вѣроятность на събитието E, ако числото на опититѣ се постоянно увеличава.

Отъ цифритѣ на таблицата ни три различни срѣдни аритметически сж възможни:

1 о). Ако общия сборъ отъ обявенитѣ стойности, въ случая 1,882,693,15 лева, раздѣлимъ съ количеството декари на изваденитѣ на продань ниви 98,079,12;

2-о). Ако за всѣка група намѣримъ срѣдната стойность на декара земя и сбора на тѣзи срѣдни аритметически, 28731,25, раздѣлимъ съ броя на групитѣ 986;

и 3-о). Ако по единъ отъ двата горни начини намѣримъ срѣдната стойность на хектара ниви въ всѣки окржгъ по отдѣлно и, слѣдъ като вземемъ подъ внимание, какво число хектари ниви се обработва въ всѣки окржгъ, отъ тѣхъ извадимъ срѣдната стойность на хектара ниви въ България.

Отъ тѣзи три начина първиятъ трѣбва да се изостави съвсѣмъ. Едно голѣмо количество земи, намиращи се въ землището на една само община, и обявени за продань по една и сжща цѣна, би повлияло твърдѣ много на получената по този начинъ срѣдна стойность на хектара ниви въ Княжеството.

Но кой трѣбва да бжде критериумътъ, който да ни дава право, да се произнесемъ, дали едно число е „ГОЛѢМО" или не. Единъ добъръ критериумъ може да бжде слѣдниятъ: Получени сж резултати отъ данни, събрани въ разстояние на врѣмето t. За да се произнесемъ, дали тѣзи данни сж достатъчно многобройни, може да продължимъ и да събираме данни още и за врѣмето t_1, дѣто t_1 е по-малко, по-голѣмо или равно на t. Тѣзи данни прибавяме къмто даннитѣ получени въ врѣмето t и отъ съвокупностьта на всичкитѣ данни получаваме нови резултати: Ако тѣзи нови резултати не се различаватъ много отъ полученитѣ по-напрѣдъ, вадимъ заключението: числото на даннитѣ, получени прѣзъ врѣмето t, е достатъчно голѣмо. Трѣбва обаче тукъ да се забѣлѣжи, че при t_1 твърдѣ малко сходството въ резултатитѣ не доказва, какво числото е било достатъчно голѣмо.

Въ нашия случай обаче намъ не ни е възможно да направимъ провѣрка по този начинъ и да се произнесемъ съ сигурность, дали числото на даннитѣ (въ случая продажби), събрани въ разстояние на 13 мѣсеца (отъ 1-и януари 1907 год. до 31-и януари 1908 год.) е достатъчно голѣмо. Тази провѣрка би могла да стане, ако вземахме данни за двѣ или двѣ и половина години. Но за това необходимо би било въ продължение на тѣзи двѣ или двѣ и половина години да нѣма никакво спадане или качване на цѣнитѣ на земитѣ, необходимо би било всичкитѣ ни наблюдения или опити да иматъ еднакво тегло, да бждатъ сравняеми помежду си. А извѣстно е всѣкиму, че въ послѣднитѣ години, и особено прѣзъ послѣдната 1907 година, цѣнитѣ на земитѣ сж се значително покачили.

Безъ да отдаваме твърдѣ голѣмо значение на това, което слѣдва, ние отбѣлѣзваме, че отдѣленитѣ отъ насъ на страна данни за м. януари 1908 г. сж слѣднитѣ: Обявени сж били за продань земи 78 групи съ обща площь 9112,40 декари, раздѣлени на 567 парцели, обща оцѣнка 172172,29 лева и сборъ отъ срѣднитѣ за декаръ цѣни 2135,07 лева. Извадимъ ли тѣзи цифри отъ цифритѣ за тринадесетьтѣ мѣсеца, то получаваме за дванадесетьтѣ мѣсеца на 1907 година срѣдна цѣна на декара ниви 29,29 лева, която цѣна се различава само съ 15 ст. въ повече отъ получената, на основание даннитѣ за 13-тѣ мѣсеца, срѣдна цѣна 29,14 лева.

Но ние мислимъ, че за случая, който ни занамава, притежаваме единъ другъ, отъ голѣма стойность, критериумъ. Него може тъй да формулираме: полученитѣ данни

Получената по втория начинъ срѣдна стойность ни се вижда намъ за най-сполучливата. (Вижте защо въ подстраничната бѣлѣжка № 2. стр. 327.—336.

(срѣдни цѣни) служатъ за построяването на крива линия; ако въ тази крива линия се забѣлѣзва извѣстна правилность, числото на данните е било доста голѣмо, ако ли не, това число е било малко.

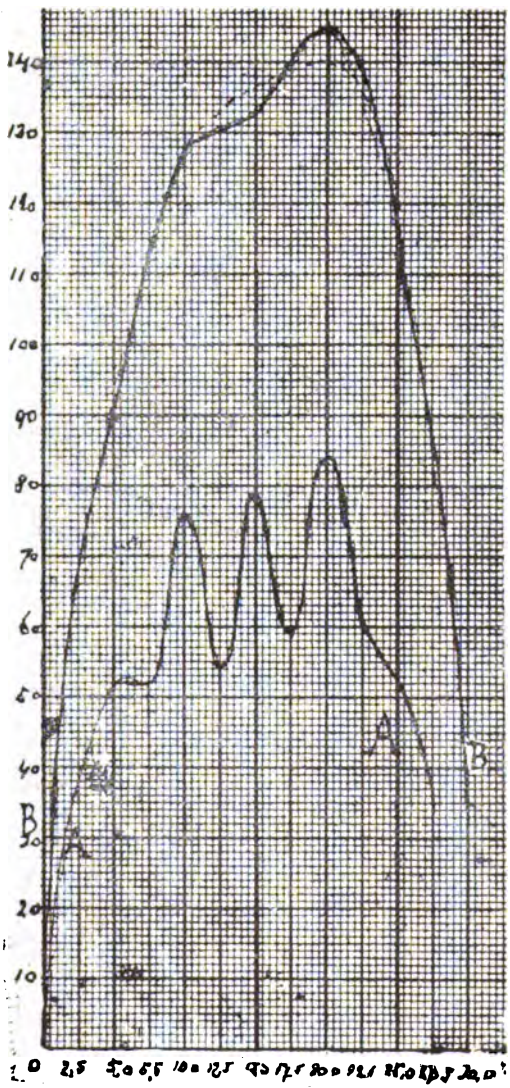

Фиг. 1.

Третиятъ начинъ за получаване срѣдната стойность би билъ най-добриятъ, ако бихме имали достатъчно голѣмо число продажби за всѣки окржгъ по отдѣлно. За съжаление обаче свѣденията, които имаме за окржзитѣ, вземени по отдѣлно, не сж,

---

Двѣтѣ диаграми, 1-ва и 2-ра, сж построени съ отклоненията на отдѣлнитѣ срѣдни цѣни на всѣка една отъ 986-тѣ групи отъ общата срѣдна цѣна, 29,14 лева. Забѣлѣзваме, че по-добрѣ би било, ако построехме кривата на самитѣ 986 срѣдни

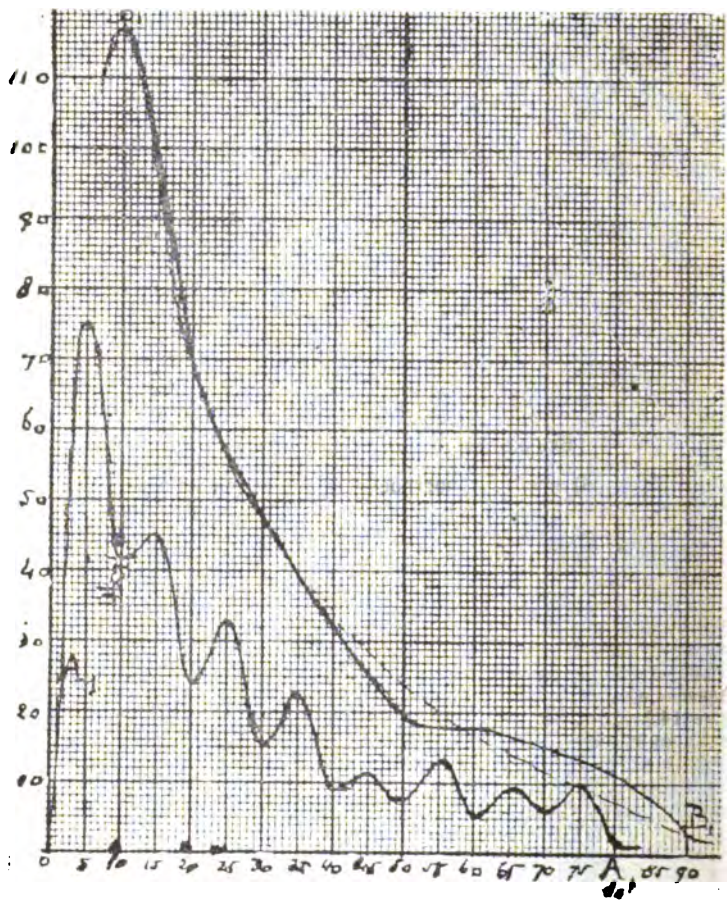

фиг. 2.

цѣни; тази крива обаче би била идентична съ построенитѣ двѣ криви. Ние построихме КРИВИТѢ НА ОТКЛОНЕНИЯТА, само защото тѣзи отклонения, намѣрени вече съ друга една цѣль, ни спестяваха врѣмето за една втора групировка.

споредъ насъ, достатъчни, за да можемъ извади отъ тѣхъ една

Отклоненията сж слѣдитѣ:

Отрицателни отклонения (отъ числото 29,14)

	A	B
Отъ 0,01 до 2,50	38	90
„ 2,51 до 5,00	52	
„ 5,01 до 7,50	52	128
„ 7,51 до 10,00	76	
„ 10,01 до 12,50	54	133
„ 12,51 до 15,00	79	
„ 15,01 до 17,50	59	145
„ 17,51 до 20,00	86	
„ 20,01 до 22,50	60	113
„ 22,51 до 25,00	53	
„ 25,01 до 27,50	35	35
„ 27,51 до 29,14	0	
Всичко	644	644

Положителни отклонения (отъ числото 29,14)

	A_1	B_1
Отъ 0,01 до 5,00	75	117
„ 5,01 до 10,00	42	
„ 10,01 до 15,00	45	69
„ 15,01 до 20,00	24	
„ 20,01 до 25,00	33	48
„ 25,01 до 30,00	15	
„ 30,01 до 35,00	23	32
„ 35,01 до 40,00	9	
„ 40,01 до 45,00	11	19
„ 45,01 до 50,00	8	
„ 50,01 до 55,00	13	18
„ 55,01 до 60,00	5	
„ 60,01 до 65,00	9	15
„ 65,01 до 70,00	6	
„ 70,01 до 75,00	10	11
„ 75,01 до 80,00	1	
„ 80,01 до 90,00	3	3
„ 90,01 до 100,00	1	1
„ 100,01 до 110,01	3	3
„ 110,01 до 120,01	1	1
по-голѣми отъ 120,01	4	4
	341	341

Съ цифритѣ (*A*) и (*B*) сж построени двѣтѣ криви на отрицателнитѣ отклонения: кривитѣ *A* и *B*. Съ цифритѣ A_1) и B_1) сж построени двѣтѣ криви на положителнитѣ отклонения: кривитѣ A_1 и B_1.

И въ четиритѣ криви *A* и *B*; A_1 и B_1 се забѣлѣзва една голѣма правилность. На пръвъ погледъ кривитѣ *A* и A_1 шокиратъ окото ни съ алтернативнитѣ maxima и minima. Присжтствието обаче на тѣзи maxima и minima е, тъй да кажемъ, печатътъ за истинностьта на нашитѣ данни. Да вземемъ кривата *A*; тя има три добрѣ отбѣлѣзани maxima въ точкитѣ, които съотвѣтствуватъ на отклоненията: 7,51 до 10,00; 12,51 до 15,00; 17,51 до 20,00. Въ първото отъ тѣзи отклонения се пада срѣдната цѣна 10,00, (отклонение 9,14), въ второто — срѣдната цѣна 15,00 (отклонение 14,14), въ третото — срѣдната цѣна 10,00 (отклонение 19,14). Като се вземе прѣдъ видъ, че оцѣнкитѣ на различнитѣ земи сж били правени отъ хора и че човѣкътъ е всѣкога наклоненъ да даде една кржгла, приблизителна цифра, а не истинската, точната, то присжтствието на тритѣ maxima и тритѣ minima въ кривата *A* става лесно обяснимо. По сжщия начинъ се обясняватъ и алтернативнитѣ maxima и minima въ кривата A_1

Но за да изчезнатъ всичкитѣ тѣзи maxima и minima въ нашитѣ двѣ криви *A* и A_1, достатъчно е да вземемъ групитѣ отклонения по-голѣми. Така напримѣръ за кривата на отрицателнитѣ отклонения намѣсто групитѣ отъ 0,01 до 2,50; отъ 2,51 до 5,00 и т. н., нека вземемъ групи отъ 0,01 до 5,00 и т. н. Направимъ ли това, получаваме кривитѣ *B* и B_1, които прѣдставляватъ една голѣма правилность. Съ точици ние отбѣлѣзахме 2 малки поправки въ кривитѣ *B* (тукъ различието между поправената крива и получената може да се дължи на влиянието на срѣдната КРЖГЛА цѣна 10,00 лева) и B_1 (тукъ различието между поправената крива и получената може да се дължи на влиянията на срѣднитѣ КРЖГЛИ цѣни 80,00 и 100,00 лева).

сериозна срѣдна цѣна на хектара ниви въ различнитѣ окржзи на България [1]).

И тъй отъ даннитѣ, които притежаваме за обявенитѣ на продань прѣзъ врѣмето отъ 1-и януари 1907 г. до 31-и януари 1908 г. ниви, ние намѣрихме, че най-вѣроятната срѣдна цѣна на хектара ниви въ България трѣбва да е 291,40 лв. Това би било така, ако при станалитѣ продажби полученитѣ цѣни бѣха равни на даденитѣ оцѣнки отъ „вѣщитѣ" лица. Това равенство обаче не сжществува. Оцѣнката обикновено стои понизко отъ получената цѣна. За съжаление, ние не можахме да се сдобиемъ съ нуждитѣ свѣдѣния и цифри по тоя въпросъ, за да можемъ опрѣдѣли съ точность размѣра на разликата между двѣтѣ цѣни: обявената и получената. Ако сждимъ обаче по думитѣ на хора, които сж слѣдили отблизу продажбитѣ на сждебнитѣ пристави, тази разлика трѣбва да бжде около 25% въ повече отъ обявената цѣна.[2])

Ние не влизаме въ по-подробното изучване на четиритѣ криви A и B; A_1 и B_1 (а то би прѣдставлявало голѣмъ интересъ) защото би ни отвлѣкло много далече. Полученитъ резултатъ отъ това ни изслѣдвание, мислимъ ние, ни дава право да заключимъ, че числото на нащитѣ данни е достатъчно голѣмо.

Библиография: I. Bertrand — Calcul des Probabilités — Paris 1889., H. Laurent — Théorie des jeux du hasard — Paris; H. Laurent — La Statistique mathématique — Paris — 1908.

1). Ние показахме по-горѣ, че точностьта на резултата расте както квадратниятъ коренъ отъ числото на опититѣ (наблюденията, въ случая продажбитѣ). Така ако приемемъ напр., че точностьта на срѣдната цѣна на хектара земя въ Софийски окржгъ е 1, то понеже за Софийски окржгъ имаме само 88 продажби, а за цѣла България 986, точностьта на срѣдната цѣна на хектара ниви въ цѣла България би била $\sqrt{\frac{986}{88}} = 3{,}35$.

[2]) Прѣдъ видъ доста голѣмия интересъ на въпроса, който разглеждаме тукъ, и за пълнотата на статията ни, ние помислихме за умѣстно да направимъ една малка анкета. За тази цѣль разпратихме на 130 работещи между земледѣлческото ни население лица анкетни листове. Тридесеть отъ тѣхъ имаха твърдѣ голѣмата любезность, да ни повърнатъ изпълнени изпратенитѣ имъ листове. *Тѣмъ авторьтъ изказва тукъ твърдѣ голѣма благодарность.* Резултатътъ отъ тази анкета мислимъ да помѣстимъ съ нѣкои малки обяснения на края на тази ни работа.

Между 5-тѣ поставени въ анкетнитѣ листове въпроси бѣ и слѣдниятъ: „Впи„санитѣ въ обявленията на сждебнитѣ и финансови пристави цѣни за различнитѣ „парчета земи: оцѣнкитѣ на тъй нареченитѣ „вѣщи" лица сж *обикновено* по„низки отъ цѣнитѣ, които се получаватъ на продажбата. Съ колко на стотѣ полу„чваната цѣна е по-висока отъ обявената за продаденитѣ отъ сждебнитѣ и финан„сови пристави въ вашата околия *полски имоти*".

Полученитѣ 24 отговори на този въпросъ сж слѣднитѣ [процентътъ въ повече за получената цѣна]: 20+50+50+30+50+35+50+15+30+25+30+20+20+50+25+50+50+5+20+60+25+50+0+55=815 или срѣдно 35%.

По другъ единъ начинъ [не до тамъ сигуренъ поради липсата на изобилни данни] намѣрихме единъ твърдѣ близъкъ резултатъ. Извѣстно е на читателя, че когато по една продажба станала отъ сждебенъ приставъ се яви нѣкакво оспор-

Прибавиме ли къмто цѣната 291,40 лв. още $\frac{35}{100}$. 291,40 = 101,99, то получаваме за *срѣдна приблизителна стойность на хектара ниви въ България 393,39 или около 400 лв.*

Не трѣбва обаче да се забравя, че получената цифра 360 лева се базира върху оцѣнки, направени прѣзъ 1906 и 1907 години, и че подскжпването на земитѣ въ България продължава. Навсждѣ изъ княжеството декара земя се е продавалъ значително по-високо въ началото на 1908 г., отколкото прѣзъ 1907 или 1906 години.

Една отъ главнитѣ причини, за дѣто се помжчихме да добиеме по единъ колкото е възможно по-строгъ начинъ цѣната на декара ниви въ България, бѣ, че: при липсата на по-изобилни данни за цѣнитѣ на декара ливади, лозя, градини и гори, да имаме като контролна цифра цѣната на декара ниви.

Таблицата, която слѣдва, е добита съ даннитѣ, получени отъ обявленията на сждебнитѣ пристави:

Родове култури	Брой на групитѣ	Обща площь (въ декари)	Брой на парцелитѣ	Оцѣнка	Срѣдна стойность на декара	Тази стойность увеличена съ 35%	Приблизителна стойность на ха.
Ниви. . . .	986	98.079,12	9009	1 882.693,15	—	—	400
Ливади. .	363	6.925,70	916	198.212,54	28,62	38,64	400
Обикновени лозя	315	1.717,44	657	79.225,39	46,13	62,28	625
Американски .	5	25,80	8	4.615,00	178,88	241,48	3000
Градини. . .	105	629,62	157	39.266,73	62,37	84,20	850
Гюлища. .	14	63,40	25	4.754,05	74,99	101,23	1050
Гори . .	129	8.564,40	452	88.086,03	10,29	13,89	200
Оризища . . .	—	—	—	—	—	—	1500

Отъ тази таблица читателтъ вижда, че обявенитѣ за продань други видове имоти (ливади, лозя, градини и гори) стоятъ по количество далечъ задъ обявенитѣ за продань ниви. Така, когато близу 100.000 декара ниви сж били обявени за продань, ливади е имало обявени за продань само 6925, гори 8564, лозя 1743, градини 630. Очевидно е че точностьта съ която бихме добили отъ тѣзи данни срѣдната цѣна на декара отъ

ване, то бива прѣдявявано прѣдъ мировитѣ и окржжнитѣ сждилища. Опрѣдѣленията на тѣзи сждилища по тѣзи оспорвания се обнародватъ въ Държавния вѣстникъ. Въ нѣкои отъ тѣзи опрѣдѣления фигуриратъ както обявенитѣ, така и полученитѣ при търга цѣни. Отъ такива 17 опрѣдѣления ние дохождаме до цифрата 30% въ повече за получената цѣна.

различнитѣ тѣзи култури, би била много по-малка отколкото тазъ, съ която добихме срѣдната цѣна на декара ниви. Ето защо ние счетохме за ненуждно да правиме по отдѣлно за всѣка категория земя онова, което направихме при добиването на срѣдната цѣна на декара ниви, а се ограничихме само съ добиването на една приблизителна срѣдна цѣна за лозята, ливадитѣ, горитѣ и пр., като раздѣлихме съ обявенитѣ за продань пространства земя оцѣнкитѣ, направени отъ „вѣщитѣ" лица. Тѣзи срѣдни цѣни, увеличени съ 35% и закржглени, мислимъ ние, стоятъ твърдѣ близко до дѣйствителностьта. Отъ всички тѣзи *закржглени* цифри една само се нуждае отъ пояснения: то е срѣдната цѣна на горитѣ. Отъ продажбитѣ, извършени отъ сждебнитѣ пристави, изкарваме тая срѣдна цѣна на 138,90 лв. Защо тогава това закржгляване на 200 лв. хектара? И умѣстно ли е то? Ние мислимъ, че да, по слѣднята причина: обявенитѣ за продань гори сж само частни гори, тука не влизатъ най-цѣннитѣ, най-хубавитѣ въ България гори: държавнитѣ и нѣкои манастирски, като родопскитѣ масиви, рилскитѣ гори и т. н. Ето защо ние мислимъ, че, като поставяме за срѣдна цѣна на хектара гори въ България 200 лева или половината отъ срѣдната цѣна на нивитѣ, сме най-близко до дѣйствителностьта.

Таблицата, която слѣдва и която ни дава стойностьта на полскитѣ имоти въ България, се основава, колкото се касае до общата площь на различнитѣ видове култури, на свѣдѣния, които почерпихме отъ публикуванитѣ отъ Дирекцията на статистиката данни въ брой 219, год. 1907 на Държавния вѣстникъ.[1])

---

1) Извѣстно е на читателя, колко низко бѣ паднала научната стойность на изданията на нашата Дирекция на статистиката прѣзъ послѣднитѣ години. Ние не бихме се рѣшили да основемъ нашитѣ прѣсмѣтания на такива несигурни данни, ако г. Мишайковъ, който бѣ натоваренъ съ г. Кир. Попова да направи една анкета върху научната стойность на земледѣлската статистика прѣзъ послѣднитѣ 5 години, не бѣ ималъ любезностьта, да ни съобщи, че колкото се отнася до засѣтитѣ пространства, земледѣлската статистика заслужавала довѣрие.

Родове култури	Пространство въ хект.	Срѣдна цѣна на ха.	Обща стойность	Обща кржгла стойность (въ милиони лева)
Ниви	2.309.809,60	400	1.179.958.540	1.180,0
Угаръ.	640.086,75			
Ливади	502,441,75	400	200.976.700	201,0
Обикновени лозя . . .	87.134,64	625	54.459.150	54,5
Американски лозя . . .	3.026,72	3000	9.080.160	9,0
Бостани и овощни градини	42.567,43	850	36.172.315	36,0
Гюлища.	7.374,71	1050	7 743.445	8,0
Оризища	2.377,04	1500	3.565.560	3,5
Гори [2])	2.607.684,72	200	521.536.944	521,5
Всичко	6 202,502,76	325	2.013.492.814	2013,5
Пасища [3])	970.199,87	—	—	126,5
А всичко	7 172.702,63	ок. 300	—	2140,0

Но нека се повърнемъ отново на срѣдната цѣна на хектара ниви въ България. Споредъ насъ тази срѣдна цѣна трѣбва да е около 400 лева. На мнозина тя ще се види низка, на други пъкъ, възможно е, да се види висока. Авторътъ на настоещия трудъ е ималъ възможностьта, да говори съ много земледѣлци за цѣнитѣ на земитѣ въ различнитѣ краища на отечеството ни и признава, че ако се уповаваше на тѣзи разговори, трѣбвало би да се вземе за срѣдна цѣна на хектара ниви въ България не 400, не 450, а 500 лева и даже повече. Ние мислимъ обаче, че да заключаваме за срѣдната цѣна на нивитѣ въ България отъ свѣдѣния, добити по подобенъ начинъ, би значило умишлено да правимъ голѣма грѣшка. Ние, и тука сме на сжщото мнѣние съ г. Кир. Попова: мислимъ, че повечето българи сж прѣкалено оптимисти, когато се касае да се даде едно мнѣние за икономическото състояние или икономическия напрѣдъкъ на страната ни. Запитанъ за цѣнитѣ на земитѣ въ неговата

2) Тази цифра е вземена отъ министерския докладъ до княза — 1907 г., стр. 461. Въ сжщия докладъ, сжщата глава (Министерство на търговията и земледѣлието) стр 413 срѣщаме. като обща площь на горитѣ въ България цифрата 2.220.801 ха. Разлика близу 400.000 ха. Г. Кир. Поповъ въ своята твърдѣ интересна статия „Погледъ върху икономическото развитие на България", публикувана въ 4—5 кн. год. 11 на Спис. на бълг. иконом. дружество, сочи на други нѣкои противорѣчиви свѣдѣния, обнародвани въ сжщия докладъ. Жално наистина, дѣто редакторитѣ на тази, тъй скжпо костувала на държавата сбирка, сж се отнесли така небрѣжно при списването ѝ.

3) И тази цифра е взета отъ министерския докладъ, стр. 414.

община или въ съсѣднитѣ ней, мѣстниятъ земледѣлецъ неволно, естествено дава цѣната не на долно или срѣднокачественитѣ земи, а на най-добритѣ. Разпитайте го обаче пó на подробно, и ще се убѣдите, че срѣдната цѣна на земитѣ тамъ далечъ не е тази, която той ви е най-напрѣдъ посочилъ.

Твърдѣ интересна е за насъ „Анкетата върху стопанскитѣ системи и капиталитѣ на земледѣлскитѣ стопанства въ България", произведена прѣзъ 1906—1907 год. отъ Дружеството на българскитѣ агрономи. Въ нея, таблица 3-а, намираме срѣднитѣ цѣни на различнитѣ категории земи въ 49-тѣ анкетирани стопанства. Срѣдната цѣна отъ показанитѣ тамъ цѣни на нивята (за околиитѣ, дѣто е имало по нѣколко анкетирани стопанства, взета е била само една срѣдна цѣна) възлиза на 46 лв. декара.

Тази срѣдна цѣна, ако се вземе прѣдъ видъ: 1-о) че нѣкои отъ околиитѣ дѣто земята е най-евтина, като Котелската, Бургазката, Сливенската, Трънската и др. съвсѣмъ не сѫ застѫпени; 2-о) че анкетиранитѣ стопанства сѫ повечето добри, а слабитѣ и лошитѣ липсватъ, иде да потвърди получената отъ насъ срѣдна цѣна за нивитѣ въ България: 40 лева декара.

Много отъ пѫтешественицитѣ, които сѫ пѫтували прѣзъ миналото столѣтие изъ България не сѫ прѣнебрѣгнали да ни оставятъ нѣкои, за съжаление, твърдѣ кратки свѣдѣния за цѣнитѣ на земитѣ въ ония мѣста, прѣзъ които тѣ сѫ минали. Безъ да имаме намѣрение да изчерпваме тукъ този въпросъ, ние ще цитираме само най-извѣстнитѣ отъ тѣзи пѫтешественици.

Ami Boué въ съчинението си Voyage en Turquie d'Europe t. 3; p. 125 ни казва: „Цѣнитѣ на недвижимитѣ имоти очудватъ чужденеца, който вижда да се продаватъ първокачествени земи за четвъртата, петата или десетата часть отъ цѣната, която биха намѣрили при едно друго управление".

Ubicini — Lettres sur la Turquie 1853, t. 1, p. 365, пише: че въ едно имѣние недалечъ отъ Сѣръ въ една отъ най-плодороднитѣ части на Македония срѣдната цѣна на дюлюма (уврата, denum) земя била 16 лева.

A. Viquesnel — Voyage dans la Turquie d'Europe 1868, t. 1, p. 281: „Капиталитѣ пласирани въ полски имоти носятъ срѣдно 3% въ повечето турски провинции, а 4, 4½, па дори и 5% въ околноститѣ на Цариградъ. Въ околноститѣ на Кавала и Драма цѣната на уврата (denum) земя е отъ 25 до 200 гроша, или отъ 60 до 480 лева хектара".

Laveleye — La Peninsule des Balkans — 1886; t. 2, p. 189: „Прѣди послѣдната война (1877—78) въ градоветѣ и въ нѣкои села живѣяха богати турци, притежатели на голѣми чифлици, които даваха подъ наемъ на селяни българи, които плащаха въ натура споредъ качеството на земята, отъ 1 до 4 шиника (крини) жито за всѣки дюлюмъ".

Jean Erdic, псевдонимъ на единъ французки финансистъ Queillé, повиканъ въ България слѣдъ освобожнението като съвѣтникъ въ Министерството на финанситѣ, въ своята твърдѣ интересна книга: En Bulgarie et en Roumélie, 1885, стр. 41 ни казва, че: „Въ Плѣвенско цѣната на хектара земя е приблизително сѫщата, каквато въ Софийското равнище— 250 лв. срѣдно. Трѣбва да се иде, добавя авторътъ, кѫдѣ Османъ-Пазаръ, въ тази източна часть на княжеството, дѣто липсватъ всѣкакви пѫтища, дѣто изобилствуватъ горитѣ и дѣто опасностьта за живота е голѣма, за да намѣримъ цѣни 20 до 25 лева хектара. Съ 2 или 3 хиляди лева човѣкъ може да купи тамъ цѣло село!"

Най сетнѣ въ българския прѣводъ на Иречековитѣ „Пѫтувания изъ България" стр. 178 срѣщаме слѣдното: „Въ окрѫга отъ дѣто взимаме своитѣ примѣри (Старо-Загорския) най-скѫпи сѫ земитѣ въ Чирпанско, дѣто единъ увратъ най добъръ черноземъ (каратопракъ) достига даже до 500 гроша, и въ Казанлъшко, дѣто има много малко добра земя; най-евтини сѫ въ слабо заселената Сейменска околия, дѣто единъ увратъ разорана земя се продава за 40—75 гроша. Прѣзъ послѣдно врѣме на турското владичество земята била по-скѫпа, напр. въ Старо-Загорската околия 40—50%, въ Казанлъшката 25%. За падането на цѣнитѣ на земитѣ подѣйствуваха не само грамаднитѣ продажби, ами и падането на земледѣлскитѣ продукти, което настана подиръ първитѣ години на румелийското управление".

Мнозина още пѫтешественици сѫ писали по цѣнитѣ на земитѣ въ България, когато тя се е намирала подъ турцитѣ, ние обаче нѣма да ги цитираме, защото това би ни отвлѣкло твърдѣ много. Нѣколкото цитати, които дадохме по-горѣ (изключение прави само този на Иречека), ни показватъ колко низко е била цѣната на обработената земя въ България. И наистина, ако въ Сѣръ, една отъ най-плодороднитѣ части на Македония, увратътъ, споредъ Ubicini, е костувалъ само 16 лева; ако въ околноститѣ на Драма и Кавала, които по плодородието си не падатъ по-долу отъ сѣрскитѣ околности, хектарътъ, спо-

редъ Viquesnel, е костувалъ отъ 60 до 480 лева,[1]) то каква трѣбва да е била цѣната на хектара земя въ България, по-голѣмата часть на която далечъ не е толкова плодородна, колкото македонската. Колко евтина трѣбва да е била земята напр. въ Дели-Ормана, въ Добруджа, въ Ямболско и пр. Г. Queillé ни казва, че въ Османъ-Пазарско хектарътъ земя костувалъ 20—25 лева. Не е за очудване, ако по врѣмето, когато Queillé е пѫтувалъ изъ България, и тази цѣна за онѣзи мѣстности да е била по-висока отъ срѣдната; но отъ нея можемъ да сѫдимъ, каква е тя била въ турско врѣме — 5, 8 или 10 лева хектарътъ.

Ние не притежаваме потрѣбнитѣ данни, за да можемъ намѣри, каква е била цѣната на земитѣ въ отечеството ни веднага слѣдъ освобождението. За епохата къмъ 1890 г., такова едно изчисление, макаръ и приблизително, поради липсата на по-изобилни данни, би могло да се направи.

Едно нѣщо е несъмнѣно: то е значителното поскѫпване на полскитѣ имоти въ България отъ освобождението насамъ и особено въ послѣднитѣ 7—8 години. Земи въ извѣстни околии, като напр. Фердинандската, дѣто до прѣди 10 години декара нива се е продавалъ 4 или 5 лева, днесъ костува десетина пѫти повече. Queillé въ цитираната книга: En Bulgarie et en Roumélie ни казва, че въ Софийското равнище земята костувала срѣдно 250 лева хектарътъ. Днесъ това е може би една минимална и твърдѣ рѣдка цѣна; въ източната часть на Софийското поле полскитѣ имоти костуватъ 1000 лева и дори повече. Въ Плѣвенско, макаръ и да не е толкова голѣмо, поскѫпване все сѫществува. Но особено голѣмо е било то тамъ, дѣто цѣнитѣ на земитѣ сѫ били низки. По-горѣ казахме, че въ Фердинандската околия въ послѣднитѣ десетина години земята е станала 10 пѫти по-скѫпа. Сѫщото може да се каже за още много други части на България: като Бургазко, Ямболско, Харманлийско, Прѣславско, Османъ-Пазарско и най-вече Добруджа (Добричско и Балчишко).

Онова, което става днесъ въ България, е ставало и въ другитѣ страни. Въ икономическата наука то е извѣстно подъ термина географическа нивелация на цѣнитѣ (nivellement géographique des prix) и съставя единъ отъ най-важнитѣ ѝ закони. Причинитѣ за тази нивелация сѫ, не ще съмнѣние, много, но между първитѣ стоятъ развитието и подобрението на пѫтищата

---

1) Читателятъ, вижда колко по-високи сѫ цифритѣ, които дава Viquesnel отъ тѣзи на Ubicini. Но самъ Viquesnel казва, че цифритѣ на Ubicini заслужаватъ по-голѣмо довѣрие.

и съобщенията, и като слѣдствие на това поскжпване: изселването на маса жители изъ онѣзи мѣста, дѣто или плодородната почва е малко, та е скжпа, или макаръ тя и да не е толкова малко, но населението бидейки много гжсто, цѣната на земята се крѣпи пакъ много високо. Тѣзи изселници продаватъ, разбира се, земитѣ, които притежаватъ и съ полученитѣ пари купуватъ земи другадѣ, дѣто послѣднитѣ сж по-болъ и по-евтини. Всеизвѣстенъ фактъ е, че днесъ такова прѣселване сжществува въ България. Много балканджии изъ Тетевенската, Луковитската, Ловечката и др околии напущатъ роднитѣ си мѣста и отиватъ въ Шуменско или Добричско.

Едно сравнение между цѣнитѣ на земята въ България и въ други нѣкои страни прѣдставя, споредъ насъ, голѣмъ инресъ и би пояснило още по-добрѣ казаното по въпроса до тукъ.

Въ Mulhall's Dictionnary of statistics намираме слѣдната таблица за срѣдната цѣна на земята въ разнитѣ страни. На цифритѣ на госп. M. G. Mulhall мнозина учени гледатъ съ голѣмо недовѣрие.

Споредъ него срѣдната цѣна на обработената земя кждѣ 1880 година е била: [1])

Държави	Милиони acres			Стойность			Рента, асте въ Sh	Стойность на ха въ лева
	Обработена	Необработена	Всичко	Милиони лир. стер.	На житель	На обраб. асте		
Съедин. Кралство	47	23	70	1.737	L 48	L 33	sh. 20	2040
Франция	67	49	116	2.624	70	36	24	2220
Германия	68	57	125	2.060	45	25	18	1540
Русия	195	894	1.089	1 386	18	3	2	185
Австрия	57	85	142	1.290	36	15	8	930
Италия	27	41	68	810	28	22	11	1360
Испания	22	90	112	660	40	18	5	1110
Португалия	4	17	21	158	36	25	8	1540
Белгия	5	1	6	245	46	48	30	2800
Холандия	5	2	7	212	53	42	30	2510
Данмаркъ	6	2	8	210	110	33	24	2040
Шведия	12	86	98	312	66	12	5	740
Норвегия	3	70	73	110	60	11	4	680
Гърция	2	9	11	105	57	18	12	1110
Европа	520	1426	1.946	11.919	40	20	8	1235
Съедин. Щати	170	1635	1.805	1.923	37	7	—	430
Канада	16	1902	1.918	180	42	8	—	500
Австралия	11	1847	1.858	182	64	7	—	430
Аржентина	4	773	777	122	45	4	—	250
Всичко	721	7583	8.304	14.326	39	17	—	1050

1) Тази таблица се намира въ изданието отъ 1884 год. на Mulhall'-овия Статистически рѣчникъ. Въ 4-то (отъ 1898 год.) издание на този рѣчникъ, art. Land, намираме доста по-низки цифри за цѣнитѣ на ха земя въ разнитѣ страни.

Макаръ и не толкова пълни, но много по-цѣнни сѫ свѣдѣнията, които намираме въ книгата на извѣстния френски статистикъ госп. Alf. de Foville: La France économique отъ 1887 год. Извѣстно е на читателя, че има страни, дѣто се правятъ специални официални анкети за опрѣдѣляне цѣнитѣ на земитѣ. Такива сѫ: Франция и Белгия. Въ Франция въ 1879 год. се е направила за послѣденъ пѫть подобна анкета. Резултатитѣ ѝ прѣписваме тука, както ги намираме въ казаната книга на госп. Alf. de Foville стр. 66.

	хиляди ха	Стойность въ мил. лева	Стойность на ха лева
Най-хубави земи	696	3.829	5.502
Ниви и sols batis	26.174	57.515	2.197
Ливади	4.998	14.799	2.961
Лозя	2.320	6.888	2.968
Гори	8.397	6.257	745
Landes, пасбища и пр. . .	6.747	1.395	207
Разни култури	703	901	1.282
Заедно	50.035	91.584	1.830

На сѫщата страница намираме и слѣдната таблица отъ голѣмъ интересъ:

Срѣдната цѣна на ха въ	1789	лева	500
„ „ „ „ „	1794[1])	„	300
„ „ „ „ „	1815	„	700
„ „ „ „ „	1821	„	800
„ „ „ „ „	1835	„	1000
„ „ „ „ „	1851	„	1275
„ „ „ „ „	1862	„	1850
„ „ „ „ „	1874	„	2000
„ „ „ „ „	1879	„	1830
„ „ „ „ „	1886	„	1700
„ „ „ „ „	1900[1])	„	1500

Но земледѣлската криза продължава въ Франция, печалбата на земледѣлцитѣ отъ хектара земя продължава да намалява и не е за очудване, ако и цѣната на хектара земя въ една страна, като Франция, дѣто капиталътъ намира толкова разно-

1) Години 1794 и 1900 не фигуриратъ въ таблицата на стр. 66 отъ „La France économique". Тѣ сѫ взети отъ лекциитѣ на госп. de Foville, четени прѣзъ 1903/04 година въ Ecole des Sciences politiques.

образни и доходни пласменти, да е спаднала отъ 1900 год. насамъ съ още 10% [1]).

Въ Съединеното кралство, споредъ Sir R. Giffen, хектарътъ земя е срѣдно костувалъ 1500 лв. въ 1865 год., 1600 въ 1875, а въ 1885 год., въ сравнение съ 1875 год., е имало едно спадане въ общата стойность на земята отъ около 16%, което дава за срѣдна цѣна на хектара около 1350 лева [2]). Отъ 1885 год. насамъ намалението продължава. Въ началото на това столѣтие доходътъ отъ земитѣ, споредъ статистиката на Income tax, е билъ спадналъ отъ лири англ. 69.500.000 въ 1880 год. на лири англ. 52.800.000, или отъ лева 1.740.000.000 на лева 1.320.000.000. Sir Rob. Giffen въ 1885 год. взима стойностьта на земята равна на 26 пжти нейния годишенъ доходъ. Видни икономисти (вижте Colson-Cours d'Economie politique т. 2; стр. 229) мислятъ, че днесъ стойностьта на земята въ Велико-Британия и Ирландия не надминава 25 пжти годишния й доходъ. При такова едно капитализиране полскитѣ имоти въ Съединеното кралство струватъ около 33 милиарда лева, а срѣдната цѣна на хектара земя отъ 1350 лв. въ 1885 год. въ началото на нашето столѣтие е била спаднала на около 1050—1100 л.

Споредъ Schmoller цѣнитѣ на полскитѣ имоти въ Германия отъ 1781 до 1806 год. се били удвоили и утроили, отъ 1806 до 1840 год. тѣ не били прѣтърпѣли никакво измѣнение, отъ 1840—1875 год. ново удвояване или утрояване, а отъ 1875 год. до днесъ има едно спадане отъ 10—30%.

Conrad дава слѣдната таблица за наема на хектара земя въ нѣколко имения, находещи се въ различни провинции.

Епохи	Gumbinnen	Dantzig	Stettin	Stralsund
1819	9,90	—	9,71	7,62
1850	8,52	10,88	14,83	13,62
1870	18,81	31,92	25,60	31,88
1890	20,65	30,15	28,21	28,22

Въ 1902 год. въ 25 имения въ Прусия наема на хектара

1) Вижте по този въпросъ интересната студия на D. Zolla—La crise Paris, Masson, 1903.

2) R. Giffen—The Growth of Capital — 1889.

земя е билъ 36,50 М., когато прѣзъ прѣдидещата епоха той е достигалъ 46 М.

Ако земитѣ въ Германия се капитализиратъ по 4%, тѣзи наеми биха дали за цѣни на хектара земя (1890 г.) въ Gimbinen — 520 М.; въ Dantzig — 750; въ Stettin и Stralsund 700 и въ Прусия (1902 г.) — 900 м.[1])

Все споредъ Schmoller цѣнитѣ на земитѣ въ Хессенъ сѫ се движили въ 1877 год. между 700 и 3439 м. хектара. Въ окрѫга Маинцъ нѣкои отдалечени земи за орань сѫ се продавали до 40 м хектара, а нѣкои лозя сѫ костували 6, 9, па даже и 24 хиляди М. хектарътъ.

Госп. de Foville [2]) ни казва, че споредъ най-авторитетнитѣ италиянски статистици, срѣдната стойность на хектара земя въ Италия кѫдѣ 1880 год. е била 1000 лева. Възможно е, че спадането въ цѣнитѣ на земитѣ прѣзъ послѣднитѣ 25 годинъ, което констатирахме въ Франция, въ Англия, въ Германия да сѫществува и въ Италия и хектарътъ земя днесъ тамъ да костува помалко, отколкото е костувалъ въ 1880 год.

Въ Европа най-скѫпа е земята въ Белгия и въ Холандия. Въ Белгия срѣдната цѣна на хектара обработяема земя е била официално опрѣдѣлена: 2421 лв. въ 1846 год.,; 2715 въ 1850 год.; 3171 въ 1856; 4173 въ 1866; 4747 въ 1874; 3975 въ 1880 год.[3]) Въ Холандия цѣнитѣ на земитѣ, бидейки все много високи, сѫ по-низки отъ тѣзи въ Белгия. Земитѣ отъ прѣсушеното Харлемско езеро, прѣсушаването на което е костувало по 1175 лева хектарътъ, сѫ се продали отъ 1200—3100 лева хектарътъ. Прѣсушаването на Зуидерското езеро до Амстердамъ, което покрива едно пространство отъ близу 2000 кв. кил., ще костува, споредъ официалнитѣ изчисления около 1100 лева хектара, но спечелената земя привителството смѣта да продаде по 2100 лева хектара. [4])

Но цѣнитѣ на земята въ Европа сѫ изключителни: никѫдѣ другадѣ тѣ не сѫ толкова високи. Така въ Съединенитѣ Щати, частьта на Америка дѣто е най-скѫпа земята, до прѣди 20—30 годинъ по причина липсата на съобщения, екстензивното обработване на почвата, голѣмия запасъ отъ земи, 65-тѣ хектари

1) Schmoller—Principes d'Economie politique (фр. прѣводъ). t. IV стр. 432 и слѣд.
2) France Economique, p, 70.
3) Foville—La France économique, стр. 70.
4) Report of the Recess Commitee on the Establishment of a departament of Agriculture and Industries for Ireland — 1896 — pp. 29, 242.

безплатна земя, давана на всѣки новъ пришелецъ, цѣната на земята бѣ твърдѣ низка. Leroy Beaulieu (Traité d'Economie politique t I стр. 574) ни казва че, по онова врѣме, въ много мѣста изъ Съединенитѣ Щати и Канада, земята, когато е бивала прѣмѣрена, не се е продавала повече отъ 12,50 лв. хектара. Тѣзи врѣмена обаче сѫ минали безвъзвратно. Споредъ автора на една токо-що излѣзла твърдѣ интересна книга G. d'Avenel (Aux Etats Unis — 1908) днесъ двѣтѣ пети отъ цѣлата повръхность на Съединенитѣ Щати — 400.000.000 хектари — сѫ частно притежание, и земята, която къмъ 1890 год. е струвала срѣдно 204 лева хектара, къмъ 1900 год. 2?5 лева, въ 1907 год. се е била покачила на 350 лева.

Въ Тунисъ дѣто почвата по своето плодородие не отстѫпя на алжирската, хектарътъ костува отъ 30 до 60 лева.

Въ цѣла Южна Африка: Трансвалъ, Оранжъ, Наталъ, Капландия, срѣдната цѣна на хектара е около 32 лева. [3])

Цѣната на земята зависи:

1) отъ нейното изобилие или липса;

2) отъ изобилието или липсата на купувачи, т. е. съ други думи въ земледѣлскитѣ страни отъ гѫстотата на населението и отъ богатството на това население;

3) отъ плодовитостьта на почвата, отъ чистия доходъ, който хектарътъ донася на стопанина ѝ, отъ високитѣ или низки цѣни на продуктитѣ ѝ;

4) отъ това, дали тя се намира въ една мѣстность, дѣто съобщителнитѣ срѣдства позволяватъ износътъ на нейнитѣ продукти да бѫде евтинъ и бързъ;

и 5) отъ други нѣкои причини, между които на първо мѣсто: икономическото състояние на селската масса, политическото положение на страната, данъчния товаръ и данъчната политика на управницитѣ.

Колко голѣмо е понѣкога влиянието, което упражняватъ икономическото състояние на селската маса и политическото положение на страната върху цѣнитѣ на земитѣ може да ни послужи Ирландия за примѣръ. Sir Robert Giffen въ своята начесто цитирана отъ насъ книга The Growth of Capital, като изчислява стойностьта на почвата въ Англия и Шотландия 28 пѫти годишния ѝ доходъ, а тазъ на Ирландия само 15 пѫти сѫщия

[3]) The Economist отъ 3. IX. 1892, цитиранъ отъ Leroy Beaulieu — Traité etc., t I, стр. 574.

доходъ, за да обясни тази разлика между цифритѣ 28 и 15 казва: „Причината, колкото се отнася до земята, е първо особената мжчнотия за събиране малки наеми: земята въ Ирландия бидейки раздѣлена на по-малки парцели отколкото въ Велико-Британия; по-голѣма е разликата въ Ирландия между общия и чистия доходъ отколкото въ Англия и Шотландия; капиталътъ е дѣйствително по-малъкъ, защото чистиятъ доходъ при сжщитѣ общи цифри не е въ дѣйствителность толкова голѣмъ. *Друга и даже по-важна отъ първата причина* е, че доходътъ отъ земитѣ въ Ирландия, както и всички други доходи, но въ по-голѣма степень, е станалъ несигуренъ благодарение на политическитѣ вълнения; и капиталътъ, който тя (земята) прѣдставлява, е по-малъкъ, отколкото би билъ, ако политиката бѣ по-стабилна. Разликата е една истинска загуба за несигурното общество (community). То значи, че общиятъ кредитъ на общесгвото (the community) пропорционално на неговия доходъ е по-малъкъ отколкото тозъ на едно по стабилно общество (community) съ сжщия доходъ; първото отъ тѣхъ може да направи по-малко съ на гледъ сжщото имане отколкото би направило второто. Индивидуално загубата е добрѣ маркирана".

Но много по-близу до насъ, въ съсѣдната Ромжния, ланскитѣ селски движения ни показаха, какви голѣми материални загуби сж възможни за притежателитѣ на полскитѣ имоти въ страни, дѣто икономическото състояние на селската маса е толкова лошо. Ако допуснемъ — което обаче не е — че всички други условия, които взиматъ участие при опрѣдѣляне цѣнитѣ на земитѣ биха били еднакви за Ромжния и за Франция напримѣръ, то само това лошо икономическо състояние на ромжнската селска маса би било достатъчно, за да прѣдизвика една твърдѣ голѣма разлика между цѣнитѣ на земитѣ въ тѣзи двѣ страни.

Въ България, за щастие, икономическото положение на селянина е сравнително добро; за жалость обаче политическото положение на страната, която се намира въ срѣдата на бунтуещия се още Балкански полуостровъ, до една врѣменна съсѣдка Турция, далечъ не прѣдставя оназъ сигурность, която е нуждна, за да могатъ се покачи цѣнитѣ на недвижимитѣ имоти до онова ниво, на което тѣ би трѣбвало да се намиратъ при една пълна безопасность.

Ако сега читателътъ вземе прѣдъ видъ:

1) цѣнитѣ на земитѣ въ по-напрѣдналитѣ отъ България страни и цѣнитѣ на земитѣ въ странитѣ, които въ това поне отношение стоятъ по-назадъ отъ България;

2) условията, които опрѣдѣлятъ цѣнитѣ на земитѣ, изброени отъ насъ по-горѣ; тѣзи условия у насъ и въ странство;

и 3) че по всичко изглежда, какво цѣнитѣ на земитѣ въ България прѣзъ 1907 година не сѫ били достигнали още онова максимално ниво, което е било достигнато въ по-старитѣ страни, като Франция, Англия и др.; че ние се намираме въ това отношение още въ периода на растещитѣ цѣни;

ако читателътъ вземе всичко това прѣдъ видъ, то срѣднитѣ цѣни за земитѣ въ България, които намѣрихме по-горѣ, а именно:

срѣдна цѣна на хектара обработена земя	400	лв.
„ „ „ „ земя съ горитѣ, но безъ пашитѣ	325	„
„ „ „ „ „ „ „ и пашитѣ	300	„

ще му се видятъ **твърдѣ правдоподобни.**

Мини, кариери и минерални води.

Много се е писало у насъ по изкопаемитѣ ни богатства, мнозина си правятъ голѣми илюзии за тѣхното значение, вѣщи обаче лица ни казватъ, че съ това тѣ правятъ голѣма грѣшка. Професорътъ отъ Ecole de mines въ Парижъ, видниятъ френски геологъ L. de Launay, повиканъ прѣди нѣколко годинъ отъ българското правителство, за да направи нѣкои изучвания въ Източна България, ето какво пише за миннитѣ богатства на нашето отечество въ наскоро излѣзлата му книга: „La Bulgarie d'hier et de demain", стр. 423: „Минната индустрия, която понѣкога „тъй много спомага и ускорява напрѣдъка на младитѣ страни, „е за жалость слабо развита въ България и, при всичкитѣ много„бройни и продължителни дирения, начнати благодарение сѫ„ществуването на извѣстни знаци, до днесъ сѫ били намѣрени „малко мини, които да заслужаватъ сериозна индустриална „експлоатация (peu de gisements susceptibles d'une réelle exten„sion industrielle)".

Въ министерския докладъ на стр. 518 намираме, че до края на 1906-та година сѫ били отстѫпени на частни лица 25 концесии за експлоатиране разни минерални вещества; отъ които

15 концесии сѫ били за камени вѫглища, 4 за мѣдни руди, 2 за манганови руди, 1 за оловни руди, 1 за желѣзни руди, 1 за битуминозни шисти и една за оловни, цинкови и мѣдни руди. Ако къмъ тѣхъ прибавимъ запазенитѣ за смѣтка на държавата Пернишки и Бобовдолски каменовѫглищни басейни, каменовѫглищната мина Бѣлновръхъ въ Трѣвненския Балканъ и оловносребърнитѣ рудници при с. Лакавица (Рупчоско), то ще бѫдемъ изброили всичкитѣ мини находещи се въ България, които иматъ що годѣ значение и стойность.

Но отъ всички тѣзи, отстѫпени на частни лица концесии и запазени за държавата мини, само въ една малка часть е започнато рационално експлоатиране. По-голѣмата часть отъ полученитѣ концесии сѫ били взети отъ българи единствено съ спекулативна цѣль, да бѫдатъ продадени съ голѣма печалба на чужденци. За съжаление обаче малцина сѫ успѣли въ това, повечето, заборчлели до уши, съжеляватъ, дѣто сѫ се ангажирали въ подобни твърдѣ рискувани спекулации. Въ нѣкои части на Западна България, въ Бѣлоградчишко, манията за търсене мини е обзела цѣлото население. И граждани, и селяни сѫ запазили кой 1, кой 2, кой 3, кой повече периметра. И какви още: за антрацитъ и за лигнитъ, за мѣдни, оловени и цинкови руди, за сребро, за злато, за петролъ и пр.

Отъ познатитѣ минни богатства въ България, вѫглищата заиматъ безспорно първото мѣсто и далечъ слѣдъ тѣхъ идатъ останалитѣ. Това тѣхно първо мѣсто тѣ дължатъ на сериозната експлоатация на Пернишката мина отъ държавата. Читателътъ обаче знае, колко непродуктивна е тази експлоатация. Чиститѣ приходи отъ Пернишката мина за 1897—1905 години, извадени изъ законитѣ за окончателното сключване на бюджетитѣ, сѫ били слѣднитѣ (въ хиляди лева):

1897	256	1902	316
1898	303	1903	6
1899	65	1904	383
1900	0	1905	460
1901	265	Всичко	2054

Срѣдниятъ чистъ доходъ е билъ слѣдователно за тѣзи 9 години 228.200 лева, които капитализирани по 6% (приблизителния лихвенъ размѣръ, по който България е сключвала до сега държавнитѣ си заеми) би дали като стойность на първата по значение въ страната ни мина 3.800.000 лева.

Отъ другитѣ каменовжглищни мини въ страната ни заслужаватъ споменъ тукъ само: 1) мината Принцъ Борисъ, принадлежеща на едно френско-белгийско дружество, отъ която проф. de Launay не изглежда да е останалъ твърдѣ възхитенъ: защото пише:[1]) „Отъ всичкитѣ тѣзи жили, единствената, дѣто едно методично и отъ дълго врѣме насамъ водено изслѣдване е доказало сжществуването на единъ *малко непрѣкжснатъ и малко значителенъ пластъ* (un gisement un *реи* continu et un *реи* important) е онази, която се намира на югъ отъ Трѣвна, близу до Радевци, и която носи името „Принцъ Борисъ"; и 2) запазенитѣ отъ държавата каменовжглищни басейни Бобовъ-долъ и Бѣлновръхъ,[2]) вторинтъ отъ които, все споредъ de Launay, не прѣдставя нищо сериозно.

Отъ останалитѣ мини заслужава да се спомене само мината за мѣдни руди въ Вратчанския окржгъ на нѣколко километра отъ гарата Елесейна по линията София—Плѣвенъ, която, ако човѣкъ сжди по направеното отъ дружеството Mavrocordato & C-ie, изглежда да бжде сравнително доста цѣнна.

Минерални води. Извѣстно е на читателтъ, колко многобройни сж минералнитѣ извори въ България, голѣмата часть отъ които се намиратъ на югъ отъ Балкана. Споредъ Министерския докладъ въ 1907 година е имало тридесеть минерални бани съ повече отъ триста източници.[3])

Отъ тѣзи тридесеть минерални бани по-малката часть се експлоатиратъ отъ държавата,[4]) а по-голѣмата е била отстжпена на вѣчна концесия на общини и окржжни съвѣти,[5]) които въ замѣна сж поели извѣстни задължения по отношение благоустройството на банитѣ. Експлоатацията обаче на тѣзи минерални

---

1) La Bulgarie d'hier et de demain, 1907, стр. 427.

2) Отъ тѣзи двѣ мини държавата вади всѣка година по нѣколко стотинъ тона, които продава на мѣстното население. Чистиятъ доходъ отъ тѣзи двѣ мини е отъ около 4000 лева годишно срѣдно за послѣднитѣ десетина години.

3) Една пространна таблица срѣщаме въ статията на г. Ник. Радевъ: „Нашитѣ минерални извори и пр." (Спис. на българ, икон. друж. год. 6, стр. 571). Споредъ тази таблица въ България прѣзъ 1902 година е имало всичко минерални извори въ 66 общини съ 178 източници. Вижте сжщо: Les mines, carrières, eaux minérales et thérmales de Bulgarie; издание на министерството на Търговията и Земледѣлието за Парижското изложение отъ 1900 год.

4) Минералнитѣ бани, които се експлоатиратъ по настоящемъ отъ и за смѣтка на държавата сж: банитѣ въ с. с. Княжево, Горна-Баня, Банки и Бѣлчинъ въ Софийския окржгъ; Сапаревскитѣ бани въ Дупнишка околия; Вършечкитѣ бани, берковска околия; Хисарскитѣ, Карловскитѣ и така нареченатa „Вельова" баня въ Пловдивския окржгъ, както и Меричлерскиятъ минераленъ изворъ.

5) Най-извѣстнитѣ отъ отстжпенитѣ на общини или окржжни съвѣти бани въ България сж софийскитѣ, сливенскитѣ, хасковскитѣ и кюстендилскитѣ.

води, макаръ и нѣкои отъ тѣхъ да сж твърдѣ лѣковити, е доста примитивна, и чистиятъ доходъ, който тѣ донасятъ на държавата и на общинитѣ е, съ рѣдки изключения, сравнително малъкъ.

Кариери. Въ България има на много мѣста кариери за пѣсъкъ, чакълъ, глина за индустриални работи, камъни за постройки, плочи за тротоари, гипсъ, литографически камъни, мраморъ и пр. Отъ нѣкои отъ тѣхъ се изнасятъ строителни материали и глини за странство, главно за Ромжния.

Ние мислиме, безъ обаче да притежаваме нуждитѣ за случая сериозни точни данни и цифри, че нѣма да бждемъ далечъ отъ истината, ако поставиме за максимална стойность на до днесъ намѣренитѣ въ България мини, минерални извори и кариери около 50 милиона лева.

Покрити имоти или по-право имоти, които подлежатъ да плащатъ „Данъкъ върху сградитѣ".

Най-сигурни данни за опрѣдѣляне значението и стойностьта на покрититѣ имоти въ България ни даватъ статистическитѣ свѣдѣния за данъка върху сградитѣ, публикувани отъ министерството на Финанситѣ въ Министерския докладъ.

Извѣстно е на читателя, че съ данъкъ върху сградитѣ (Законъ отъ 1 януария 1895 год.) се облагатъ:

а) сградитѣ отъ всѣкакъвъ видъ;

б) двороветѣ и градинитѣ (включително мѣстата, върху които сж построени самитѣ сгради), които не стоятъ отдѣлно отъ сградитѣ; празднитѣ мѣста назначени за сгради, рудницитѣ, солницитѣ и пр.

Изключение правятъ и не се облагатъ съ този данъкъ:

1. **За всѣкога:**

а) държавнитѣ имоти;

б) училищата, болницитѣ и всѣкакви благотворителни заведения, ако тѣ принадлежатъ на окржзитѣ, общинитѣ или манастиритѣ;

в) черквитѣ, джамиитѣ и др. храмове, въ които се извършва богослужение;

г) сградитѣ на Рилския манастиръ;

д) сградитѣ, принадлежещи на народнитѣ училища;

е) помѣщенията на общественитѣ учреждения; окржжнитѣ съвѣти, общинскитѣ управления, Българската народна банка,

Българската земледѣлска банка, както и клоноветѣ имъ, ако помѣщенията сж собственость на казанитѣ обществени учреждения;

ж) имотитѣ, служещи за помѣщения на чуждестраннитѣ мисии, ако сж собственость на държавитѣ имъ;

з) житницитѣ (хамбари и кошове), оборитѣ (яхъри и дамове) и плѣвнитѣ (отлукани, саманлъци) на земледѣлцитѣ;

и още нѣкои други категории имоти, които насъ не интересуватъ.

2) **Врѣменно:**

а) новитѣ сгради само за годината, прѣзъ която се построяватъ;

б) сградитѣ, освободени отъ плащането на този данъкъ на основание Закона за повдигане мѣстната промишленость и търговия.

А. *Имоти, които плащать данъкъ върху сградить.* Въ Министерския докладъ стр. 163—5 намираме нѣкои статистически свѣдѣния, за жалость не така пълни, както ги бихме ние желали, за данъка върху сградитѣ *(облагаемить само)*. Тѣ сж разюмирани въ слѣдната таблица:

	1895	1906
Брой на данъкоплатцитѣ	555.351	688.134
Число на покритить имоти	803.960	814.884
Стойность на сжщитѣ имоти	475.063.636	730.563.870
Данъкъ отъ тѣзи имоти	2.037.421	3.258.713

И така специалнитѣ комисии, които направиха финансовата анкета въ края на 1905-та година, сж изкарали стойностьта на цѣлата, облагаема съ данъкъ върху сградитѣ, материя на лева 730.563.870. Въ тази сума обаче не влизатъ облагаемитѣ съ този данъкъ рудници и солници, понеже споредъ чл. 16 на закона за насърдчение мѣстната промишленость и търговия и тѣ съставятъ промишлени прѣдприятия, ползуващи се отъ специалнитѣ облаги на закона.

Но тази цифра 730.563.870 или кржгло 730 милиона лева е ли истинската? Очевидно, че не. Специалнитѣ комисии, колкото и да сж специални тѣ, слѣдователно вѣщи по оцѣняването, все грѣшатъ и оцѣняватъ по една или друга причина по нѣкога по-горѣ, но много повечето пжти по-долу отъ дѣйствителната цѣна. Когато имотътъ е оцѣненъ по-високо, отколкото той въ дѣйствителность костува, заинтересуваниятъ донъкоплатецъ

съ голѣма леснина успѣва да смъкне оцѣнката на дѣйствителната, или даже на една по низка отъ нея, цифра. Не е сѫщото обаче, когато оцѣнката е по-низка отъ дѣйствителната стойность на имота. Тогава данъкоплатецътъ, разбира се, замълчава, задоволява се и съвсѣмъ не се обажда. А че огромно е числото на втория видъ оцѣнки се констатира и въ самия Министерски докладъ стр. 164: „Новитѣ оцѣнки се извършиха въ градоветѣ, дѣто оградитѣ сѫ по-капитални, съ участие на архитекти и инжинери. Благодарение на това и на опитностьта на чиновницитѣ отъ финансовата администрация, грамадната работа по тоя данъкъ се извърши редовно и на врѣме. *Малкото сравнително оплаквания по оцѣнкитѣ показватъ за безпристрастното и справедливо дѣйствуване на комисиитѣ и пр.*"

Ние мислимъ, че дѣйствителната стойность на облагаемата съ данъкъ върху сградитѣ материя трѣбва да бѫде увеличена, благодарение 1-о на по низкитѣ оцѣнки на специалнитѣ комисии и 2-о на покачването цѣнитѣ на тѣзи имоти прѣзъ послѣднитѣ двѣ годнни 1906 и 1907 съ около 30%. 730-тѣ милиона тогава ще станатъ кръгло **950 милиона лева.**[1])

Б. *Имоти, които не плащатъ данъкъ върху сградитѣ:*

1. *Държавни имоти.* Държавнитѣ имоти, къмто 1 юлия 1907 год., споредъ Министерския докладъ, стр. 300, струватъ около 42 милиона лева.

---

1) Едно лице, стопанинъ на множество имоти — кѫщя и праздни мѣста — въ София има голѣмата любезность да ни даде слѣднитѣ свѣдѣния. 22-та имота, които то притежава, разхвърлени по всичкитѣ участъци на града, сѫ вписани въ емлячнитѣ списъци за 665.320 лева. Тѣзи 22 имота сѫ били купувани постепено въ послѣднитѣ 20 години и повечето отъ тѣхъ сѫ профитирали отъ голѣмото поскѫпяване на имотитѣ въ София прѣзъ послѣднитѣ години. Специалнитѣ комисии сѫ оцѣнили нѣкои отъ тѣзи имоти по-високо отъ покупната имъ стойность, въ което при поскѫпването на имотитѣ тѣ сѫ имали пълно право. Но нѣколко имота сѫ били оцѣнени по-долу даже и отъ покупната имъ стойность, макаръ и тѣ да сѫ били купени прѣди години. Ако приемемъ, че първата група имоти сѫ били право оцѣнени (макаръ и отъ продажбитѣ на съсѣдни мѣста да изглежда тѣ да сѫ били сравнително низко оцѣнени) и ако за втората група имоти вземемъ намѣсто оцѣнкитѣ покупнитѣ стойности на тѣзи имоти, то сумата, на която тѣ се възкачватъ е 838.894 лева, или съ 173.574 лева или съ 26% по-висока отъ емлячната оцѣнка. Но тѣзи цифри, не трѣбва да се забравя, отговарятъ на едни *минимални* оцѣнки на различнитѣ имоти. Ако се вематъ прѣдъ видъ цѣнитѣ на продадени прѣзъ 1907 год. съсѣдни имоти, и оцѣнкитѣ се направятъ върху тия цѣни, то разницата между дѣйствителната стойность на тѣзи 22 имота и тѣхната емлячна оцѣнка би се възкачила на 50—60% въ полза на първата. Не трѣбва да се изгубва обаче отъ прѣдъ видъ, че тази огромна разлика сѫществува само тамъ дѣто е имало въ послѣднитѣ нѣколко годинъ голѣмо покачване на цѣнитѣ на градскитѣ имоти, а не и въ западналитѣ градове и градчета, дѣто нѣма такова покачване, и слѣдователно дѣйствителнитѣ цѣни сѫ и по стабилни и почти всѣкиму извѣстни. Нека забѣлѣжимъ тука, че при оцѣнката на селскитѣ покрити имоти, оцѣнителнитѣ комисии сѫ се всѣкога показвали твърдѣ снисходителни, поради голѣмия поземеленъ данъкъ, що селянитѣ плащатъ на държавата.

2. *Народнитѣ училища.* Всѣкиму е извѣстно плачевното състояние, въ което се намиратъ у насъ, особено по селата, зданията, въ които се помѣщаватъ народнитѣ училища. И Министерскиятъ докладъ даже, който се е мжчилъ да покаже днешното положение на България, колкото се може по-цвѣтуще, тукъ не е могълъ да скрие истината. „По тоя начинъ много отъ училищата, останали отъ епохата до освобождението, полека-лека се събаряха, разнебити се голѣма часть и отъ ония, що бидоха построени въ първитѣ години слѣдъ освобождението, така че днесъ, когато имаме близу 300 хиляди ученика въ първоначалнитѣ училища и около 150.000 дѣца на възрасть за учение вънъ отъ училищата, нашитѣ училищни здания сж и по-малко, и по-лоши отъ ония прѣди 10—15 годинъ". И малко по-нататъкъ: „ . . . сега за сега имаме въ цѣлата страна 1092 здания, които отговарятъ на назначението си, а всички останали 1960 или 67, 50% трѣбва полека-лека да се замѣнятъ съ други. При това много отъ тия 1092 здания, които приемаме за сгодни, далеко не задоволяватъ исканията на модерната хигиена".

Госп. Доросиевъ въ своя „Докладъ за състоянието на учебното дѣло въ първоначалнитѣ училища прѣзъ 1903/4 учебна година" ни казва, че почти всички здания, построени безъ планъ, (а такива за оная година отъ 3159 училищни здания е имало 2082 или 69,07%) сж несгодни за училища и трѣбва да се замѣнятъ съ нови. Най-лоши измежду тѣхъ сж ония, които не сж правени нарочно за училища, а сж нагодени отпослѣ за такива или сж наети и служатъ за училища безъ всѣкакви приспособления. Такива сж частни и общински кжши, дюкяни, хамбари, ханища, църковни и джамийски стаи.

Колко лоши и несгодни сж нѣкои отъ тѣзи училищни здания, читателятъ може да види отъ слѣдната таблица за 1897/8 учебна година, която прѣписваме отъ Училищния алманахъ на Хр. Д. Максимовъ — 1900 г. (статия на г. К. Г. Поповъ — Учебно-възпитателното дѣло въ Княжество България прѣзъ 1898/99 учеб. г.)[1]).

1). Отъ 1898 година насамъ Дирекцията на статистиката не публикува нуждитѣ свѣдѣния, за да може се направи подобна таблица и за по-послѣшнитѣ учебни години.

училищни здания струватъ			градски	селски	заедно
до	100	лева	0	44	44
отъ	101— 200	„	0	99	99
„	201— 300	„	2	111	113
„	301— 400	„	1	108	109
„	401— 500	„	5	143	148
„	501— 750	„	2	156	158
„	751— 1000	„	19	362	381
„	1001— 1500	„	3	220	223
„	1501— 2000	„	30	303	333
„	2001— 3000	„	12	248	260
„	3001— 4000	„	8	167	175
„	4001— 5000	„	12	129	141
„	5001— 7500	„	17	143	160
„	7501—10000	„	39	185	224
„	10001—15000	„	21	107	128
„	15001—20000	„	28	56	84
„	20001—50000	„	67	48	115
повече отъ	50000	„	27	6	33
	Всичко		293	2635	2928

Прѣзъ 1904/5 учебна година имало е всичко 3354 училищни здания съ 4606,844 декара дворъ и градини, които се подраздѣлятъ :[1])

	градски	селски	заедно
Училищни здания	320	3034	3354
Градени: по планъ	183	1022	1205
„ безъ планъ	126	1977	2103
„ непоказани	11	35	46
Състояние: удобни	149	819	968
„ удобни съ поправка	72	1070	1142
„ съвсѣмъ неудобни	99	1145	1244
Иматъ дворъ (декари)	422,550	3319,571	3742,121
„ градини („)	158,131	807,592	965,72

Приблизителната оцѣнка на зданията, споредъ свѣдѣнията на нашата Дирекция на статистиката е била 8'056'464 лв. за

1). Всички по-долу дадени статистически свѣдѣния, извлѣчени изъ още ненапечатаната Училищна статистика за учеб. 1904/5 год., дължимъ на любезностьта на г. Кир. Поповъ, комуто изказваме тукъ нашата благодарность.

градскитѣ народни училища и 12'156'628 лв. за селскитѣ народни, училища или срѣдно всѣко градско училище струва 25'176'40 лв., когато селското 4'006'80[1]). Двороветѣ и градинитѣ прѣдставятъ една повръхность отъ 4'606'844 кв. метра, които, оцѣнени срѣдно по 1 левъ квадр. метъръ, правятъ 4'606'844 лева. Или здания и дворове иматъ обща приблизителна стойность лева 24'819'936, които даватъ за срѣдна цѣна на българското основно народно училище сумата 7400 лева.

Училищнитѣ имоти за учебната 1904/5 год. сѫ били 552 дюкяни и фурни на стойность 1'066'372 лв.; 76 кѫщи — 179'020 лв.; 50 воденици и тепавици — 175'360 лв.; 74 керамидарници и тухларници — 24'030 лв; и 29 други имоти, между които и завѣщаната отъ Евл Георгиевъ фабрика за вълнени платове въ Карлово на тамкашнитѣ основни народни училища съ приблизителна стойность 600'000 лв. Или обща приблизителна стойность на покрититѣ училищни имоти е била за 1904/5 учеб. год. 2'044'782 лв., които прибавени къмто стойностьта на самитѣ училищни здания и тѣхнитѣ дворове и градини даватъ 26'864'718 или близу 27 милиона лева.

3. *Черкови, джамии и синагоги.* Въ България е имало прѣзъ 1897 година:[2]) 1788 български черкови
107 български параклиси
113 гръцки черкови
5 арменски черкови
27 католически черкови
29 протестански черкови
1374 джамии
42 синагоги.

Отъ тогава насамъ българскитѣ черкови и параклиси сѫ се достатъчно увеличили, понеже прѣзъ 1907 год. ги намираме: черкови 1952, параклиси 398.[3]) Колкото за броя на иновѣрнитѣ черкови, джамии и синагоги ние не можахме да намѣримъ по-нови статистически данни, но числото имъ надали се е много измѣнило въ послѣднитѣ 10 годинъ. Общата приблизителна

1) Дирекцията на статистиката дава за стойность на училищнитѣ здания: за градскитѣ 7'628'467, за селскитѣ 11'896'186 съ забѣлѣжка, обаче, че за 17 градски и 65 селски училищни здания стойностьта е непоказана. Нашитѣ цифри сѫ цифритѣ на Статистическата дирекция съ едно пропорционално увеличение за училищата, чиято стойность не е била показана.

2). А. Дюрастелъ — Международенъ алманахъ за България, Год. 1898 стр. 725—7.

3). Министерски докладъ стр. 16.

стойность на всички черкови, джамии и синагоги ние изчисляваме на около 43 милиона лева.[1])

4. *Сградитѣ на Рилския манастиръ.* Около 1 милионъ лева.

5. *Помѣщенияиа на различнитѣ обществени учреждения.* Сградитѣ, въ които се помѣщаватъ централитѣ и клоноветѣ на Бълг. народна банка и Бълг. земл. банка струватъ, споредъ годишнитѣ имъ отчети, около 2'500'000 лева.

Колкото се отнася до помѣщенията на обществеитѣ учреждения: окржжнитѣ съвѣти и общинскитѣ учреждения тѣхъ не поставяме тука по причини, които ще да покажемъ въ втората часть на тази ни работа, когато ще говоримъ за активитѣ на разнитѣ обществени учреждеиия: държава, окржзи и общини.

6. *Сградитѣ на чуждестранитѣ мисии.* Тѣхната стойность, която едва ли прѣвишава 2 милиона лева, оставаме на страна, понеже тя не влиза въ народното ни богатство, както го опрѣдѣлихме въ началото на статията си.

7. *Житници, обори и плѣвни на земледѣлцитѣ.* Приблизителната стойность на тѣзи имоти ние изчисляваме на около 68 милиона лева.[2])

1). 2126 черкови по 14·800 лв. (2 пжти срѣдната стойность на основнитѣ училища) . . . . . 31·464·800 лв.
398 параклиси по 3·700 лв. ($\frac{1}{4}$ отъ срѣдната стойность на черковитѣ) . . . . . 1·472·600 „
1416 джамии и синагоги по 7·400 лв. ($\frac{1}{2}$ отъ срѣдната стойность на черковитѣ) . . . . . 10·478 800 „
Всичко . . . . . 43·414·800 лв.

2). За броя на тѣзи сгради ние намѣрихме свѣдѣния въ „Резултатитѣ отъ прѣброяване на сградитѣ въ княжество България на 31-и дек. 1900 год.“ Тамъ е показано, че по него врѣме е имало въ нашата страна сгради, които сж служили *САМО* за:

	градски	селски	заедно
хамбари	4·807	107·955	112·762
яхъри	8·401	102·601	111 002
плѣвни	6·543	154·369	160·912
хамбаръ-яхъри	401	4·607	5·008
хамбаръ-плѣвни	205	1 595	1·800
яхъръ-плѣвни	4·871	19·631	24·502
хамбаръ-яхъръ-плѣвни	156	577	733

а сгради, които сж служили за живѣене и за:

	градски	селски	заедно
хамбари	753	18·734	19·487
яхъри	6·480	96·415	102·895
плѣвни	2·080	5·683	7·763
хамбаръ-яхъри	229	14·360	14·589
хамбаръ-плѣвни	257	1·315	1 572
яхъръ-плѣвни	1·362	4·804	6·166
хамбаръ-яхъръ-плѣвни	133	1·914	2·047

Врѣменно-освобождаещитѣ се отъ плащането данъкъ върху сградитѣ имоти сѫ:

1. *Новитѣ сгради само за годината, прѣзъ която се построяватъ.* Дадената въ Министерския докладъ цифра за стойностьта на покрититѣ имоти, която и ние съ една необходима поправка приехме, не може добрѣ да се разбере, дали се отнася за 1907 или 1906 година. На стр. 164 е казано „стойностьта на сѫщитѣ (непокрититѣ) имоти за 1907 год. е била 730.563'870 лева". Но на сѫщата страница въ една таблица изглежда, че цифрата 730'563'870 се отнася за 1906-та година. Ние мислимъ, че по за вѣрване е дадената стойность да е за 1906-та година. Въ всѣки случай разликата между стойностьта на покрититѣ имоти прѣзъ 1906 г. и тазъ за 1907 г., къмъ която дата ние свеждаме всичкитѣ си прѣсмѣтания, трѣбва да бѫде сравнително малка, по която причина ние мислимъ излишно всѣко увеличение на получената за подлежещитѣ на данъкъ върху сградитѣ имоти по-горѣ цифра.

2. *Сгради, освободени отъ плащане данъкъ на основание закона за повдигане мѣстната промишленость и търговия.* Въ чл. 16 на закона за повдигане мѣстната промишленость и търговия, влѣзълъ въ сила въ началото на 1905 год., се изброяватъ всички группи промишлени прѣдприятия, които се ползуватъ отъ „специалнитѣ облаги", изброени въ чл. 19 на сѫщи законъ. Пунктъ 2-и на този (19) членъ гласи: „Освобождаватъ се фабричнитѣ постройки на прѣдприятието отъ данъкъ върху сградитѣ и пр." Въ една забѣлѣжка обаче къмто третия

Отъ тѣзи цифри ние спадаме по 10% за имотитѣ на земледѣлцитѣ и за тѣзи, които се даватъ подъ наемъ, понеже се облагатъ съ данъкъ, и слѣдователно сѫ вписани въ общата стойность на имотитѣ, които плащатъ данъкъ върху сградитѣ. Останалитѣ 90% хамбари, яхъри и плѣвни оцѣняваме вкупъ 68 мил. лева, като вземаме за срѣдна цѣна на сградитѣ, които служатъ САМО за
Хамбари = яхъри = плѣвни = 150 лева,
Хамбаръ-яхъри = хамбаръ-плѣвни = яхъръ-плѣвни = 200 лева,
Хамбаръ-яхъръ-плѣвни = 250 лева.
и за срѣдна цѣна на сградитѣ, които служатъ за ЖИВѢЕНЕ и за:
Хамбари = яхъри = плѣвни = 50 лева;
Хамбаръ-яхъри = хамбаръ-плѣвни = яхъръ-плѣвни = 100 лева;
Хамбаръ-яхъръ-плѣвни = 150 лева.
и като увеличимъ полученото произведение съ около 4 мил. лева за новопостроенитѣ отъ 1900 год. насамъ сгради.

При поставянето на тѣзи срѣдни цифри, голѣмата хипотетичность на които съзнаваме, сме били най-вече ржководени отъ осигурителнитѣ полици на д-во „Балканъ" и слѣдъ това отъ „Анкетата върху стопанскитѣ системи и капиталитѣ на земледѣлскитѣ стопанства въ България", произведена отъ дружеството на българскитѣ агрономи.

пунктъ на сѫщия 19 членъ е казано: „отъ облагитѣ изброени въ пунктове 2 и 3 на настоящия членъ не се ползуватъ пивоварнитѣ и спиртнитѣ фабрики". Отъ специалнитѣ облаги се ползуватъ само ония заведения (чл. 26), които би се открили въ единъ периодъ отъ 15 годинъ отъ влизането въ сила на този законъ, а тъй сѫщо и сѫществуещитѣ по настоящемъ индустриални заведения въ размѣри и срокове, опрѣдѣлени въ главата „Прѣходни разпореждания". Днесъ всички промишлени прѣдприятия, които иматъ право да се ползуватъ отъ облагитѣ прѣдвидени въ тоя законъ, ги и фактически използуватъ.

Отъ една таблица, помѣстена въ Министерския докладъ стр. 507—8 излиза, че къмъ 1-и юли 1907 год. вложениятъ капиталъ въ земя, сгради и машини за 207-тѣ, насърдчавани отъ държавата прѣдприятия, е билъ 53'961'910 лева; отъ които 19 сѫ били пивоварни и спиртни фабрики съ вложенъ капиталъ лв. 9'942'500. За тази таблица се писа въ нашия икономически печатъ. Г. К. Поповъ въ статията си „Погледъ върху икономическото развитие на България", като сравнява цифритѣ на „Доклада" съ тѣзи на „прѣброяването на индустриитѣ, покровителствувани отъ държавата на 31 дек. 1904 г." и като забѣлѣзва голѣма разлика между тѣхъ, се твърдѣ много съмнѣва въ тѣхната истинность. Ние мислимъ, обаче, че, ако се вземе прѣдъ видъ: 1-о) че таблицата въ Манистерския докладъ се отнася къмъ 1 юли 1907 год., а прѣброяването е за епохата 31 дек. 1904 година, т. е. двѣ и половина, и то двѣ и половина ДОБРИ въ икономическо отношение години по-рано, и 2-о) и *ГЛАВНО*, че слѣдъ прѣброяването отъ 31 дек. 1904 г. — въ 1905 год. — влѣзе въ сила новиятъ законъ за повдигане мѣстната промишленость и търговия, който позволи на много заведения, които до тогава не се ползуваха, да се ползуватъ отъ „специалнитѣ облаги"; то увеличението на вложения капиталъ отъ 36'144'720 лева на 53'961'910 лв. е споредъ насъ твърдѣ вѣроятно.

Ако извадимъ вложения капиталъ на 19-тѣ пивоварни спиртни фабрики, които не се ползуватъ отъ освобождението отъ плащане на данъкъ върху сградитѣ, отъ общата сума, то остава вложенъ капиталъ въ земя, сгради и машини на останалитѣ 188 фабрични заведения — 44.019.410 лева. Но тази цифра е вложениятъ капиталъ; инвентарната стойность на тѣзи 188 фабрики къмъ 1-и юлия 1907 г. трѣбва да е по-малка, понеже

има овехтяване; трѣбва да е около 36 милиона лева, ако примемъ, че отношението между вложенъ капиталъ и инвентарна стойность е сѫщото, каквото е било на 31-и декемврия 1904 г. за 166-тѣ тогава покровителствувани отъ държавата фабрики (85,62%).

Рекапитулация.

Сгради, които плащатъ данъкъ върху сградитѣ милиона лева	950,0
Сгради, които не плащатъ този данъкъ:	
1. Държавни имоти	42,0
2. Народни училища.	27,0
3. Черкови, джамии и синагоги	43,0
4. Сградитѣ на Рилския манастиръ	1,0
5. Помѣщения на централитѣ и клоноветѣ на Бълг. нар. и земл. банки	2,5
6. Житници, обори и плѣвни на земледѣлцитѣ .	68,0
7. Фабрики	36,0
Всичко покрити имоти . .	1169,5
или около . .	1170,—
Мини, кариери и минерални води	50,—
Почвата: ниви, ливади, гори, пасища. лози, градини, гюлища, оризища и пр.	2140,—
Всичко недвижими имоти милиони лева	3360,—

Могилата „Топра-Асаръ“ при с. Салалий.

Отъ Б. Дяковичъ.

Многобройнитѣ и разновидни могили, разпръснати изъ нашето отечество, неволно привличатъ вниманието на всѣки наблюдателенъ пѫтникъ, който минава прѣзъ него. И не веднажъ учени пѫтешественици и специалисти сѫ прѣпоржчвали на нашитѣ правителства да се завзематъ съ разслѣдването на страната въ археологическо отношение, съ откриването и сгрупирването на паметницитѣ. Систематичното разслѣдване на могилитѣ у насъ трѣбва да бѫде една отъ главнитѣ задачи на министерството на народната просвѣта, щомъ то иска България да внесе своя дѣлъ прѣдъ олтаря на всеобщата наука и да освѣтли въпроса за първобитнитѣ обитатели на нашитѣ земи. Наистина, изискватъ се голѣми суми и специални хора, за да се систематично проучатъ нашитѣ могили, ала само така тѣ могатъ по своята форма, по състава на могилния насипъ и по могилнитѣ прѣдмети да се разпрѣдѣлятъ въ отдѣлни групи, та поправилно да се изучатъ археологичнитѣ паметници, по-ясно да се прѣдстави обща картина за историята и прѣдисторията на нашитѣ земи.

Отъ многобройнитѣ ни могили (руски—*курганъ*, чешски — mohyla, латински — tumulus) сѫ разкопавани твърдѣ малко, и то повече случайно; нѣкои сѫ разравяни отъ хора, които дирятъ въ земята чуждо имане. А могили ние имаме твърдѣ много, — изброяватъ ги до 10000. Между тия могили, макаръ и доста нарѣдко, се срѣщатъ особенъ видъ могили, които се разпознаватъ отъ останалитѣ по своитѣ по-голѣми размѣри; въ друго отношение тѣ си много приличатъ съ обикновенитѣ тумули и за това твърдѣ мѫчно се различаватъ отъ тѣхъ. Тия могили на брой, както ги изброяватъ за сега, стотина, сѫ разпръснати най-вече въ околноститѣ на древнитѣ заселени центрове (Ямболъ, Пловдивъ, дунавската долина). Тѣхъ население-

то у насъ нарича *плоски могили*. Най-напрѣдъ тѣ сж поразучени отъ г. г. братия Шкорпилови, които и сж ги описали най-напрѣдъ въ запискитѣ на Одесското археологическо дружество прѣзъ 1896 год., а послѣ и въ отдѣлна книжка на български прѣзъ 1898 год. съ надсловъ „Могили". Слѣдъ тѣхъ френската археологическа школа въ Атина, подпомогната парично отъ нашето правителство, прѣзъ 1899 и 1900 год. прѣдприе разкопаването и разслѣдването на четири такива могили, които прѣзъ 1901, 1902 и 1903 год. г. Дегранъ, тогава френски генераленъ консулъ въ Пловдивъ, съ срѣдства на френската академия, доразслѣдва. По този начинъ сж разкопани и систематично разслѣдвани у насъ едвамъ четири могили. Други три подобни могили случайно били разкопани безъ всѣкаква метода отъ любопитни селяни, да дирятъ имане, та за това и не се знае тѣхната структура. Нѣкои прѣдмети отъ послѣднитѣ могили били събрани и сгрупирани въ софийския Народенъ музей, а други сж възпроизведени отъ г. г. братия Шкорпилови, които обаче не ни казватъ, дѣ се намиратъ сега самитѣ прѣдмети.

Отъ разслѣдванитѣ могили двѣ се падатъ на Сѣверна България и петь на Южна. Всички могилни прѣдмети сж описани отъ авторитѣ на послѣднитѣ по-систематични разкопки, споменатия г. Дегранъ и Г. Сьоръ отъ френската археологическа школа въ Атина, личность компрометирана между учения свѣтъ по своитѣ „малджийски" разкопки на Царевецъ и Трапезица въ Търново—разкопки, които унищожиха за винаги скжпи останки на старобългарска култура, пощадени прѣзъ вѣкове въ земята.

Описанието на могилитѣ и намѣренитѣ въ тѣхъ разни археологически прѣдмети е направено въ резюме по специални рапорти и дневници за разкопкитѣ, поднесени на френската академия на инскрипциитѣ и публикувани въ списанието „Bulletin de Correspondance Hélléniqne", 1906 г., стр. 359—432, а самитѣ прѣдмети, на брой около 1200 парчета, сж сгрупирани въ Луврския музей въ Парижъ. Описани сж за сега материялитѣ, намѣрени въ слѣднитѣ могили: 1) една могила до Разградъ, отъ която запазенитѣ прѣдмети заиматъ една витрина въ софийския музей; 2) могилата *Чанакъ-тепе* до село Кереметликъ (Бургазска околия); 3) могилата при *Кочуларъ* (Силистренско); 4) *Рачева* могила на сѣверо-изтокъ отъ Ямболъ край р. Тунджа. Отъ тази могила нѣкои прѣдмети сж били изпратени въ софийския музей. Могилата е една отъ най-интереснитѣ и отъ най-

богатитѣ съ прѣдисторични материяли,—въ нея сѫ изровени около 500 разни прѣдмета, които, вкупомъ взети, позволяватъ да се мисли, че могилата е единъ некрополъ отъ неолитната епоха на каменния вѣкъ. 5) Могилата при *Мечкюръ* (до Пловдивъ), която е сѫщо единъ прѣдисториченъ некрополъ. Около стотина парчета отъ събранитѣ изъ могилата прѣдмети сѫ били прѣнесени въ софийския музей, а останалитѣ, около 400—въ парижския Лувръ. 6) Могилата при *Костиево,* далечъ 13 километра на сѣверо-изтокъ отъ Пловдивъ. Тя се нарича още *Манастиръ-тепе* поради откриванитѣ около нея широки римски тухли, които карали населението да вѣрва, че тукъ сѫществува подземна църква. 7) *Плоската могила,* далечъ 3 километра на юго-изтокъ отъ манастирската, при 12-я километъръ по шосето Пловдивъ—Т.-Пазарджикъ. По-нататъкъ до нея, на 13-я километъръ, има друга могила, въ която сѫ намѣрили глинени сѫдове, твърдѣ интересни по своята форма.

* * *

Половина часъ на сѣверо-изтокъ отъ село Салалий, Пловдивска околия, въ живописна мѣстность при политѣ на кичестата Сърнена-гора, се издига грамадна могила, отъ върха на която човѣкъ може да се любува на обширнитѣ околни кории, прошарени съ весели ливади и богати ниви. Могилата е извѣстна подъ турското име „Топра-Асаръ", което мѣстното българско население, заело отъ скоро жилищата и земята на изселенитѣ турци, не може да обясни; то е наклонно по-скоро да нарича могилата *Тапра-хисаръ* (или, както изговаря, *исаръ)* и да прѣвежда името на български *прѣстено кале.* Подобно тълкуване не ще да е вѣрно, защото могилата по формата си напомня хилядитѣ подобни могили, прѣснати по цѣлата ни страна, които нито българското, нито турското население не нарича калета, и защото тя наистина не прѣдставлява никакво укрѣпление, а една обща гробница, единъ некрополъ, както се види по всичко, което е намѣрено въ нея.

Наистина има едно „кале" до селото, но то е на сѣверъ до самото село. Отъ това „кале" били изровени множество черепи, тухли, камъни и прѣди седемъ години два голѣми глинени кюпа—dolia. Тия два сѫда били своеврѣменно прибрани въ пловдивския музей, отъ дѣто единиятъ по-сетнѣ билъ прѣпратенъ въ софийския музей. Въ единъ отъ двата кюпа, пълни съ

пръсть, се намѣрилъ единъ скелетъ на много едъръ човѣкъ. Този именно сждъ билъ изпратенъ въ София заедно съ костите, вложени въ него въ такова сжщо положение, въ каквото сж били намѣрени. Самитѣ сждове, запазени съвършено цѣли, сж отъ печена червена глина. Тѣхната форма съ нищо не се отличава отъ обикновения видъ на тия кюпове, намирани доста начесто по насъ. Тѣ сж 1·4 м. дълбоки съ най-голѣма широчина 1·1 м. въ диаметъръ. Устието имъ е 30 см. широко въ диаметъръ, а дебелината на стѣнитѣ му сж 5 см. Дъното на сжда е заострено, за да се вдълбава въ земята.

При самото село Салалий се забѣлѣзватъ и останки отъ старъ шосиранъ пжть, за изслѣдването на който, споредъ твърдѣнието на нѣкои селяни, прѣди години идвалъ нѣкой специаленъ пжтникъ.

Всички тия слѣди показватъ, че около сегашното село Салалий нѣкога сж били разположени жилища на хора намъ незнайни, заселища, които само съ трудъ и рационални изслѣдвания можемъ да проучимъ и опрѣдѣлимъ.

Самата могила „Топра-Асаръ“ се намира въ частното землище на селския първеницъ Мито Койчевъ, та е негова собственость. И трѣбва да се изтъкне, рѣдкиятъ, може да се каже, у насъ единственият случай, че този старецъ по собствена инициатива и съ знанието на властьта жертвува и трудъ, и спокойствие, и парични срѣдства, за да освѣтли тайната, която крие въ нѣдрата си тази интересна могила. И наистина, съ множество наемни работници слѣдъ редъ дни усилна работа енергичниятъ старецъ открива дълбокъ трапъ въ самия връхъ на могилата и стига дори до нейната основа. Той изравя нѣколко гроба, събира и потребва близу до могилата множество човѣшки кости, открива трупа могилни прѣдмети, които всички прѣдава, като даръ отъ него, да се пазятъ въ сбиркитѣ на пловдивския музей. Хвала на просвѣтения дѣдо Мито!

Общиятъ видъ на могилата е голѣмъ прѣсѣченъ конусъ, на който основата покрива едно пространство отъ 7 до 8 декара, а горната плоскость, измѣрвана отъ стопанина, е петь декара. Вече това обстоятелство показва, че макаръ могилата въ една своя часть и да се разорава отъ години, та сигурно е промѣнила първоначалната си форма, тя ще да е отъ типа на *плоскитѣ могили*.

Въ мѣстностьта около могилата селянитѣ, като разораватъ или разкопаватъ своитѣ ниви и ливади, често пжти забѣлѣзватъ

разни слѣди отъ човѣшки жилища: ралата често удряли о здрави зидове; тукъ-тамъ сѫ намирали и нѣкои черепи отъ глинени сѫдове и материяли за градиво. Всички тия признаци даватъ поводъ да се мисли, че около могилата сѫ били разположени нѣкои селища, на които могилата е служила дълго врѣме за некрополъ. Направенитѣ разкопки, които имаха за резултатъ цѣла сбирка отъ могилни паметници, покрай множество човѣшки кости и нѣколко запазени отъ мене човѣшки черепи, напълно ни убѣждаватъ въ това нейно назначение.

Разкопкитѣ на могилата били започнати отъ срѣдата на нейния връхъ и направлявани къмъ основата ѝ. По този начинъ билъ изкопанъ единъ четвъртитъ трапъ около 3 метра широкъ, десетина метъра дългъ и тъкмо 8 метра дълбокъ. На дъното се стигнало до самата почва, дѣто и били прѣустановени разкопкитѣ. Понеже е нѣмало вѣщъ човѣкъ, който да рѫководи работитѣ и да държи необходимитѣ при подобни разкопки научни бѣлѣжки и дневници, то и разслѣдванията на могилата не могатъ да се смѣтатъ за правилно извършени, та слѣдователно не могатъ да се правятъ и строги заключения. Копаяло се е наредъ, безъ спиръ и безъ огледъ; всичко, каквото се е изравяло, се е туряло въ торбата; коститѣ сѫ нахвърляли на купъ и послѣ заровени по благочестиви побуждения; черепитѣ отъ глинени сѫдове и всички камъни сѫ се изхвърляли безразборно заедно съ пръстьта. По този начинъ не се знае нито кой могиленъ прѣдметъ дѣ и въ кои пластове се е намиралъ, нито положението на скелетитѣ, нито обстановката, при която е било извършено всѣко едно погребение. Остава, слѣдователно, по изгледа на могилнитѣ пластове, които се виждатъ въ стѣнитѣ на изкопания трапъ, да се сѫди до извѣстна степень за начина на извършванитѣ въ могилата погребения и трупанитѣ земни пластове. И наистина, забѣлѣзва се, че на разни разстояния въ могилнитѣ пластове се намиратъ тъмно-червеникави земни голѣми петна съ загорѣла пръсть, дѣто е ставало, види се, трупоизгарянето на мъртвитѣ; тукъ-тамъ се виждатъ слѣди на огънь. Такива тъмни петна се забѣлѣзватъ повече въ горнитѣ могилни пластове, дѣто само въ южния брѣгъ на изкопания трапъ изброихъ 9. Най-малко петна се забѣлѣзватъ въ най-долнитѣ пластове, непосрѣдно надъ могилната основа. Освѣнъ това човѣшки кости се намиратъ навсѣкждѣ изъ могилата, а това показва, че тукъ сѫ били извършвани и най-обикновенитѣ погребения—чрѣзъ

просто заравяне на труповетѣ направо въ земята и натрупване върху тѣхъ пръсть, която се е взимала около могилата. Камъкъ и дъски не сж се употрѣбявали, — поне никакви слѣди за това изъ могилата нѣма. Сжщо нийдѣ не се намѣри нито единъ гвоздей или каква и да е слѣда отъ желѣзо.

* * *

Могилнитѣ прѣдмети, на които давамъ по-долу подробното описание, по материяла, отъ който сж съставени, се подраздѣлятъ на: 1) каменни, 2) рогови и костени, 3) глинени, 4) метални и 5) стъклени. Въ този редъ тѣ сж и описани.

Каменни прѣдмети.

Идолъ. Единъ отъ най-интереснитѣ прѣдмети, намѣрени въ могилата, е една човѣшка фигура отъ бѣлъ мраморъ (обр. 1), която, ако сждимъ по нейнитѣ форми, прѣдставлява гола жена съ скръстени подъ гърдитѣ рж-цѣ. Подобенъ видъ фигурини се срѣщатъ доста често изъ могилитѣ; тѣ биватъ или отъ камакъ, или отъ печена глина, и за сега ги смѣтатъ за нѣкакви си идоли. Мраморнитѣ идоли иматъ разнообразна форма, отъ най-проста до най-комплицирана. По-голѣмата часть отъ идолитѣ съ човѣшка форма биватъ отъ два вида: едни сж бивали приспособени да иматъ вертикално положение, а други—лежещо и въ послѣдния случай идолитѣ сж женски. Какво собствено сж из-

Обр. 1.

разявали тия идоли — мжчно е да се каже съ положителность. Твърдятъ напр. едни, че женскитѣ идоли отъ островитѣ на Архипелагъ повечето прѣдставлявали една богиня майка; други пъкъ смѣтатъ, че тѣ прѣдставлявали общата наша майка *земята*, която ни кърми съ своето изобилие тъй, както майката кърми своето дѣте. За това и идолитѣ сж изваяни съ ржцѣ турени подъ гърдитѣ, за да изкарватъ млѣко и съ това още по-добрѣ да напомнятъ за производителностьта на земята. Нашата фигурина, споредъ казаното, може да се смѣта за женски идолъ, олицетворяващъ силата, плодородието на земята. Тукъ идолътъ е изобразенъ въ естествена голѣмина. Ржцѣтѣ му сж прѣдставени рельефно, а краката и коремътъ сж отдѣлени чрѣзъ издълбани рѣзки; съ такива сжщо рѣзки сж отбѣлѣзани тѣ заедно съ кръста и отзадъ. Освѣнъ това въ таза и гръдния кошъ фигуринатa има по-голѣмка дебелина, която е, изобщо взета, всичко около 7—10 м. м. Главата на фигуринатa липсва.

Орждия отъ камъкъ.

Камъни (обр. 2—4). При разкопкитѣ сж били намѣрени и нѣколко камъка, които очевидно сж били употрѣбявани като орждия въ домашния животъ на заровенитѣ. Отъ тия орждия сж били прибрани само ония, на които тукъ даваме изображението въ естествена голѣмина.

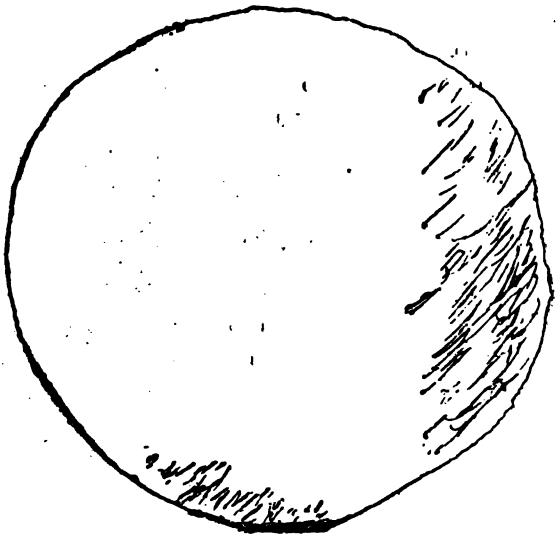

Обр. 2.

Кржглиятъ топчестъ камъкъ отъ едната страна е малко сплеснатъ, за да може да стои неподвижно. Тази сплестнатина отъ голѣма употрѣба е придобила извѣстна лъскавина. Приблизително едната третиня отъ тази не съвсѣмъ правилна топка е почернела като че ли отъ дѣйствието на огънь.

Другиятъ камъкъ прилича да е ималъ сѫщо топчеста форма, но, или отъ много употрѣба или нарочно приспособенъ, той придобилъ тази форма, която има на чертежа. И двѣтѣ му плоски страни сѫ съвсѣмъ гладки.

Третиятъ, най-малкиятъ „камъкъ“ е отдолу съвсѣмъ плосъкъ, а отгорѣ седловиденъ. Личи, че съ него или по него е търкано.

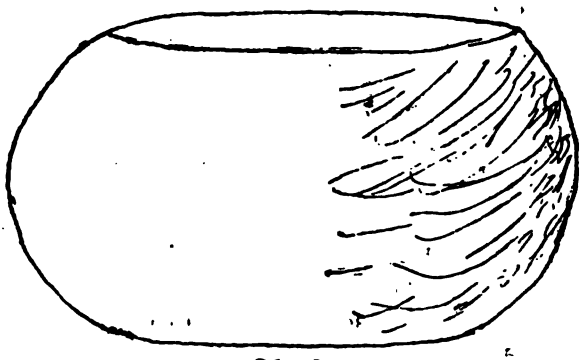

Обр. 3

И тритѣ камъка тукъ сѫ изобразени въ естествената си величина.

Освѣнъ описанитѣ по-горѣ орѫдия отъ камъкъ, изъ могилата сѫ били забѣлѣзани и доста много парчета отъ кремъкъ, ала работницитѣ, като не имъ оѫ придавали никакво значение, изхвърляли ги заедно съ пръстьта. Когато посѣтихъ могилата и разравяхъ тая пръсть, за да събера нѣкои по-характеристични останки отъ могилната керамика, азъ изровихъ и нѣколко фрагмента отъ кремъчни орѫдия, които прибрахъ заедно съ другитѣ останки на археологичнитѣ паметници.

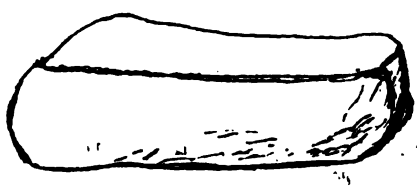

Обр. 4.

Орѫдия отъ рогъ.

Наредъ съ малкия брой на каменнитѣ орѫдия намѣриха се нѣколко костени и рогови инструменти, отъ които първитѣ сѫ били употрѣбявани, безъ да се е давала нѣкоя специялна форма на костьта, когато пъкъ роговетѣ сѫ били приспособявани да служатъ като опрѣдѣлени сѣчива, за която цѣль сѫ били изрѣзвани, продупчвани и пр. Нѣкои кости, които очевидно сѫ били употрѣбявани въ работа, прибрахъ заедно съ другитѣ останки, а тукъ давамъ описанието само на роговитѣ орѫдия.

Часть отъ *брадва* или *чукъ* отъ еленски рогъ (обр. 5), въ срѣдата голѣма дупка за дръжката, а отпрѣдъ конусообразно

отверстие съ върха навжтрѣ за самото орждие. Дупката за дръжката е отдолу закржглена съ радиуси $2^1/_2$ и $3^1/_2$ см., а отгорѣ (споредъ чертежа) четвъртито изрѣзана. Отпрѣдъ дупката има радиусъ 3 см. съ дълбочина повече отъ 4 см. Рогътъ е

Обр. 5.

всичко 15 см. дългъ съ 7 см. най-голѣма широчина. Той е прѣзъ срѣдата прѣпуканъ на длъжъ, та едно парче отъ него се отдѣля; сжщо е отчупено и липсва една малка часть отъ него при четвъртито изрѣзания отворъ. Рогътъ отъ врѣмето се е прѣобърналъ на варовито вещество, та при по-грубо пипане се рони.

Орждие отъ сърнешки рогъ (обр. 6), съ една кржгла дупка въ срѣдата за дръжка. Отъ едчата страна орждието е било тжпо,

Обр. 6.

а отъ другата остро. То е дълго всичко 11 см. и дебело горѣ 2 см. въ диаметъръ. Дупката въ срѣдата отъ задка страна е 1 см. въ диаметъръ. Върхътъ на орждието е строшенъ.

Орждие отъ еленски рогъ (обр. 7), на който е запазенъ само върхътъ, дългъ всичко до $7^1/_2$ с. м. съ най-голѣма дебелина до 2 см. въ диаметъръ.

Освѣнъ описанитѣ тукъ части на орждия отъ рогове, имало е, види се, и нѣкои други орждия било пакъ отъ рогове, било отъ кости, но отъ тѣхъ се намѣриха само нѣколко дребни останки, по които не може да се сжди за формата на самитѣ орждия. Тия останки сж запазени.

Обр. 7.

Глинени издѣлия.

Цѣлата изобщо керамика, извадена изъ могилата, се отличава съ своята груба направа. Освѣнъ че външната орнаментика носи всички признаци на първобитна култура, но и самата глина характеризира неизкуснитѣ майстори, които сж я приготвяли; тя нито е чиста, нито пъкъ е добрѣ изпечена или пъкъ, ако е била подвъргната на по-силна температура, тя се е напуквала, та е придавала още по-грозна форма на едва измайсторения прѣдмѣтъ.

Глината, която е била употрѣбявана, е повечето черна съ възсивкавъ, пепелявъ оттенъкъ; рѣдко се срѣщатъ черепи отъ съвършено черна глина. Покрай това намѣриха се нѣкои черепи отъ сждове отъ червена глина, но въ много по-малко количество.

Изобщо украшенията върху пръстенитѣ сждове сж прости, направени повече съ ржка. Орнаментиката се е състояла или отъ изрѣзани и изпжкнали рѣзки, или отъ безформени издатки и подъ тѣхъ трапчинки, извършени съ нокътя на грънчара. Само единъ черепъ намѣрихъ, който възбужда по-голѣмо внимание по своята външность. Той е хубаво изпеченъ отъ черна глина. Стѣнитѣ му сж всждѣ еднакво дебели и гладко изработени. Види се, че цѣлиятъ сждъ, до колкото може да се заключи по запазеното парче, е ималъ съвсѣмъ черна и лъскава повръхность както извжтрѣ, тъй и отвънъ. Върху тази лакирана основа сж били начертани въ разни посоки бѣли сребристи, повечето успоредни ивици, които, сгрупирани повечето по четири, вървятъ въ видъ на широки прави тасми по всички направления на черепа. Така е отъ вжтрѣшната страна на черепа. Външната му, издута

страна е по-малко орнаментирана съ сѫщитѣ сребристи ивици, които тукъ, обаче, не сѫ прави, а извити и се намиратъ само

Обр. 8.

покрай единия рѫбъ на черепа. Най-голѣмата дължина на тоя кѫсъ теракота е 14 см., а най-голѣмата му широчина е 10 см. Вж. обр. 8 и 8а.

Обр. 8 а.

Черепъ отъ малъкъ полуизпеченъ сждъ отъ черна глина (обр. 9), който ималъ тумбеста форма и цѣлъ е билъ продуп-

Обр. 9.

ченъ като цѣдилка, съ кржгли дупчици, прѣзъ които свободно е текло специялно за това влаганото вжтрѣ вещество.

Образътъ е въ естествена величина.

Черепъ отъ полуизпеченъ сждъ отъ черна глина (обр. 10).

Обр. 10.

Върху него е имало околовръстъ орнаментика въ видъ на широкъ до $^1/_2$ см. изпжкналъ ржбъ, надупченъ съ три кржгли дупчици и три продълговати и малко наклонени рѣзки. Повърхностьта на сжда е била гладка.

Образътъ е въ естествена голѣмина.

Черепъ отъ полуизпеченъ сждъ отъ черна глина (обр. 11). Сждътъ цѣлъ билъ надупченъ съ малки нееднакви по величина дупчици. По запазената часть на дръжката може да се прѣдположи, че тя е имала лъскава повръхность. Стѣнитѣ на сжда не сж били навсѣкждѣ еднакво дебели.

Образътъ е въ естествена голѣмина.

Черепъ отъ низко и широко гърне (обр. 12) отъ възсива глина. То цѣло е било покрито съ орнаментика въ видъ на изпжкнали успоредни рѣзки, разположени не на еднакво една отъ друга разстояние. Формата на гърнето е тумбеста съ первазъ вдлъбнатъ на вжтрѣ. Отъ вжтрѣ сждътъ е билъ покритъ съ съвсѣмъ черна лъскава глечь. Лъскава е и повръхностьта на перваза отъ вънъ, като е оставенъ върху него външниятъ цвѣтъ на сжда.

Образътъ е въ естествена голѣмина.

Освѣнъ горѣописанитѣ останки отъ глинени издѣлия, на-

Обр 11.

мѣрени въ могилата, изровиха се още много черепи съ разнообразна орнаментика по тѣхъ. По-надолу давамъ чертежитѣ на

Обр. 12

по-характеристичнитѣ (обр. 13—16а), които заслужаватъ внима

нието ни, особно ако искаме да направимъ сравнение между глиненитѣ издѣлия отъ нашата могила и доисторическата керамика на Европейска Русия*).

Обр. 13.

Образецъ 13. Черно-сивкава печена глина. Рельефна орнаментика. Естествена голѣмина.

Обр. 14.

*) Вж. въ „Труды XI археол. съѣзда въ Кіевѣ, 1899 г." статията на В. А. Городцовъ.

Образецъ 14. Сивкава печена глина. Естествена голѣмина. Има подобенъ черепъ съ подобна орнаментика и отъ *червена* глина. (обр. 14а).

Обр. 14а

Образецъ 15. Сивкава печена глина. Най-сложна орнаментика въ цѣлата изровена керамика. Естествена голѣмина.

Обр. 15.

Образецъ 16. Черна възсивкава печена глина съ издълбани рѣзки по нея. Естествена голѣмина. Има подобенъ черепъ съ

Обр. 16.

подобна орнаментика, само че вертикалнитѣ черти сж по-сгжстени. (обр. 16а).

Обр. 16а.

Наредъ съ многото черепи въ могилата се изровиха и нѣколко цѣли глинени сѫдове и фигурини, на които давамъ тукъ подробното описание.

Сѫдъ отъ недопечена глина (обр. 17) възсивкавъ цвѣтъ. Той има топчеста форма и е отъ твърдѣ груба направа; стѣнитѣ му сѫ дебели, грапави, тукъ-тамъ хлътнали. Височината на сѫда е около 0·05 м., отворътъ му е 0·04 м. въ диаметъръ, а дъното сѫщо около 0·05 м. Въ сѫда е държана нѣкаква си течность, може боя, която оставила кафяви и желтеникави слѣди.

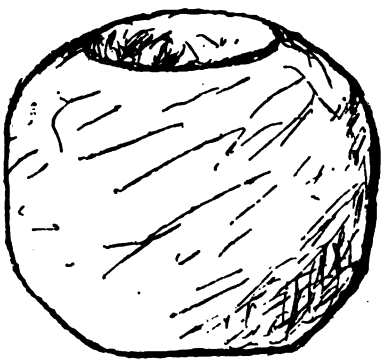

Обр. 17.

Паничка (обр. 18) малка, отъ черна глина, груба направа. Дъното ѝ е закрѫглено, та не може да стои неподвижно при малко сътресение. Тя е висока всичко до 0·018 м., а отворътъ ѝ надминува 0·05 м. Отъ вѫтрѣ паничката е по-гладка, отколкото отъ вънъ. Види се, тази паничка ще да е една дѣтска играчка, каквито често се срѣщатъ въ могилнитѣ разкопки.

Обр. 18.

Сѫдъ отъ недопечена глина (обр. 19) възсивкавъ цвѣтъ. Той има топчеста форма, въ срѣдата порѣзко изразена съ грапавина, твърдѣ груба направа. Изглежда тоя сѫдъ да не е служилъ за течности, защото дупката отгорѣ е много малка, колкото малко да влѣзе мизенецътъ на неголѣма мѫжка рѫка, а навѫтрѣ е по-стѣснена. Височината е 0·032 м., а широчината около 0·045 м.

Обр. 19.

Черепъ отъ печена глина на неизвѣстенъ прѣдметъ (обр. 20). Има формата на цилиндъръ съ отсѣченъ връхъ. Глината е съвършено черна въ срѣдата, а отвънъ тънъкъ пластъ червена пръсть. Височината на прѣдмета е 0·06 м., а диаметърътъ на основата е 0·05 м. и тоя на върха 0·04 м.

Прѣдмети отъ печена глина съ подобна форма били намѣрени въ *Рачевата могила* на сѣверо-изтокъ край гр. *Ямболъ,* подробно изслѣдвана прѣзъ 1901 и 1902 год. Въ нея били изровени деветь такива прѣдмета отъ единъ типъ съ разнообразна форма: цилиндъръ отъ червена или сивкава глина, съ конически край, съ еднакъвъ на всѣкждѣ диаметъръ или издълбанъ въ срѣдата, плътенъ или продупченъ съ едно вертикално и едно или двѣ хоризонтални отверстия. Височината имъ е отъ 0·03 до 0·04 м. (Вж. Revue Archéologique, 1901, стр. 326 и сл., 1906, стр. 372).

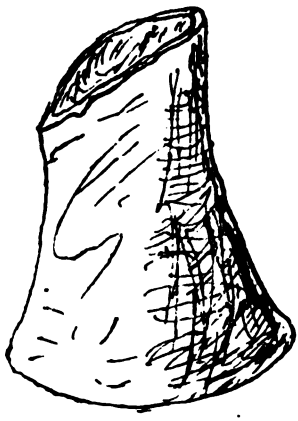

Обр. 20.

Сждъ отъ печена черна глина (обр. 21), груба направа, съ

Обр. 21.

нееднакво всждѣ дебели стѣни. Външностьта нѣйдѣ е изпжкнала, а нѣйдѣ малко хлътнала, види се, за да се придаде по-голѣма хубость на формата. Дръжката е сплесната, широка, груба. Гърненцето е 0·063 м. високо, неговото гърло е до 0·055 м. въ диаметъръ, а дъното 0·04 м. въ диаметъръ. Стѣнитѣ му сж дебели отъ 3 до 4·5 м. м. Сждътъ е малко притиснатъ подъ отвора, та образува шия; той е и малко пукнатъ.

Сждъ отъ черна недопечена глина (обр. 22) тумбеста форма, съ съвсѣмъ груби нееднакво дебели стѣни. Повръхностьта му е

Обр. 22.

силно напукана. Около отвора сждътъ е малко пристиснатъ. Той е снабденъ съ една издатка въ видъ на човка, която въ срѣдата е продупчена. Сждътъ е до 0·07 м. високъ, съ диаметъръ на отвора 0·033 м. и диаметъръ на дъното 0·04 м. Вжтрѣ въ него не се забѣлѣзватъ никакви пукнатини.

Сждъ отъ черна недопечена и поради това сивкава глина (обр. 23), вжтрѣ червеникавъ цвѣтъ. Сждътъ има лъскава повръхность, а извжтрѣ е само гладко измазанъ. По него не се забѣлѣзва никаква орнаментика, а стѣнитѣ му сж дебели, груби,

Обр. 23. Обр. 24.

та му придаватъ значителна тежесть. Височината на сжда е 0'08 м., а широчината му 0'09 м. Той е билъ покритъ съ една затулка (обр. 24) отъ сжщата глина, ала по-добрѣ изпечена и погладко полирана. Затулката има кржгла форма съ едвамъ изпжкнала повърхность; диаметрътъ ѝ е около 0'045 м.

Сждъ отъ черна недопечена глина (обр. 25), груба направа, съ неравна повръхность и нееднаква дебелина на стѣнитѣ. Дъното е плоско и сега, види се, случайно пробито въ срѣдата. Горѣ устието е 0'026 м. широко въ диаметъръ, а дъното е 0'056 м. въ диаметъръ; височината на сжда е 0'037 м. Горѣ

Обр 25.

Обр. 26.

сждътъ има четири малки дупчици, за които той е могълъ да се закача. Сждътъ е запазенъ цѣлъ.

Сждъ отъ печена глина червенъ цвѣтъ, съ трижгълна форма (обр. 26), опрѣнъ на три нееднакво дълги крака, отъ които единиятъ, въ нашата фигура дѣсниятъ, е строшенъ къмъ върха си. Тритѣ лица на сжда сж гладки, безъ всѣкаква орнаментика, а вжтрѣшностьта е грубо изгладена. На единъ отъ горнитѣ жгли се забѣлѣзва остатъкъ отъ дръжка, която е имала формата на копче или топка.

Височината на сжда е приблизително 0·07 м., а странитѣ му сж 0·12 м. дълги и до 0·04 м. широки. Двѣ отъ странитѣ му сж нѣйдѣ съвсѣмъ прѣчупени, а негдѣ ощърбени, Тѣхната дебелина е около 5 м. м.

Обр. 27.

Сждче отъ печена червена глина (обр. 27), съ дебели стѣни и доста груба направа, безъ всѣкакви украшения. Неговата височина не е еднаква по всичкитѣ му страни, — тя е между 17 и 22 милиметра.

Сждчето е цѣло, и даденият тукъ чертежъ е незначително по-малъкъ отъ собствената му голѣмина.

И това сждче ще да е нѣкоя дѣтска играчка, каквато и горѣописаната паничка.

Прѣшленъ отъ черна недопечена и поради това бѣлезникава глина (обр. 28). Той е строшенъ, а е намѣрена само едната

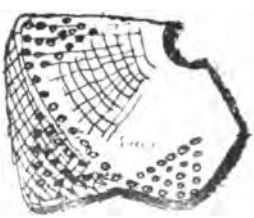

Обр. 28.

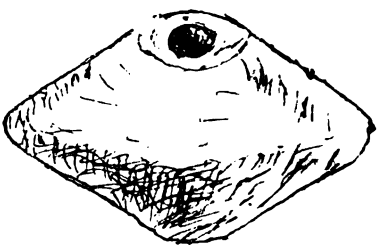

Обр. 29.

му третиня. Върху него е изработена орнаментика въ видъ на малки кржгли дупчици, които опасватъ цѣлия прѣшленъ прѣзъ срѣдата и образуватъ нѣколко трижгълничета, наредени отъ двѣтѣ страни на този опасъ и опрѣни съ основата си върху него. Височината на осьта на прѣшлена е 0·04 м.

Прѣшленъ (обр. 29) отъ черна доста добрѣ изпечена глина. По него не се забѣлѣзва никаква орнаментика, ала изработката

му е доста внимателна. Осьта му е доста кжса въ сравнение съ неговата широчина,—тя е всичко 0·035 м. висока, а широчината му е до 0·06 м. Прѣшленътъ е добрѣ запазенъ.

Гърненце (обр. 30) отъ сиво-червеникава печена глина. То има формата на малка делвичка, поставена върху четири, споредъ величината на гърненцето, доста голѣми крака. Шийката му е по-тънка и по-висока, отколкото е прѣдставена на чертежа; върху нея е направена малка дупчица, която се показва горѣ на гърлото. Гърненцето е високо до 0·04 м. заедно съ крачката, които иматъ повече отъ 0·015 м височина. Шийката на гърненцето е до 0·017 м. въ диаметъръ, а самото му гърло едва 5 м. м. въ диаметъръ. Гърненцето е здраво запазено, — само шийката му е малко строшена. По него нѣма никаква орнаментика.

Обр. 30.

Сждъ отъ черна възсивкава печена глина (обр. 31); по формата си напомня бюста на женска фигура. Сравнително съ другитѣ здраво запазени сждове тозъ е най-изкусно изработенъ и доста добрѣ изпеченъ. Неговата повръхность е била изгладена и орнаментирана съ издълбани въ три тасми рѣзки, които придаватъ на фигурата видъ на облѣчена жена Подобни рѣзки въ една тасма сж направени и върху

Обр. 31.

гърба. Прѣзъ рамената и върху тѣхъ сѫщо сѫ издълбани рѣзки. Отгорѣ на фигурата има кръгло отверстие съ диаметъръ до 9 милиметра; по-малки дупчици има по една върху всѣко рамо. Фигурата е висока малко повече отъ 0'05 м., а широка между краищата на двѣтѣ рамена до 0'085 м. Прѣдметътъ е здраво запазенъ.

Затулка (?) отъ черна печена глина (обр. 32) до 1 см. дебела и 33 мм. широка въ диаметъръ. Повръхностьта е покрита

Обр. 32.

съ орнаментика въ видъ на врѣзани концентрически три кръга прѣсѣчени на 4 равни сектора съ два перпендикулярни помежду си диаметра. Всѣки единъ отъ тия сектори е орнаментиранъ съ по равно число издълбани точки на брой по 7, както е показано на чертежа. Отъ двѣтѣ страни прѣдметътъ е начупенъ.

Обр. 33.

Франгментъ отъ статуйка (обр. 33) отъ черна печена глина. Запазена е само главата съ часть отъ шията. Лицето на статуйката е вдлъбнато между вѣждитѣ и подбрадъка, а очитѣ и носътъ сѫ изразени рельефно; устата е издълбана, а ушитѣ издадени така, че правятъ цѣлиятъ ликъ прѣкалено широкъ. Косата никакъ не е изразена; главата отзадъ е сплесната. Общиятъ видъ на запазената часть отъ статуйката е такъвъ, че не може съ положителность тя да се сматря за човѣшко изображение.

Фрагментътъ тукъ е отбѣлѣзанъ въ естествена величина.

Призма (обр. 34) отъ черна недопечена и поради това сивкава глина. Това е едно интересно изображение на човѣшки образъ, което ще да е играло службата на нѣкое идолче. Но-

Обр. 34.

сътъ е изразенъ съ една длъгнеста издатка, отъ двѣтѣ страни на която съ вдлъбнати рѣзки сж изобразени очитѣ; по-малки рѣзчици подъ носа отдѣлятъ главата отъ трупа. Двѣ, като носа, топчести издатки показватъ гърдитѣ на женското сжщество, чийто полъ е изразенъ още и съ една дупчица върху малка изпжкнатина. Отъ тукъ съ четири вдълбани рѣзки сж начертанн нозѣтѣ, подъ които сжщо има двѣ малки дупчици. Върху горната стѣна на призмата съ успоредни чупени вдлъбнати рѣзки е изобразена косата, която на 0'015 м. се спуща и отзадъ.

Призмата тукъ е изобразена въ естествена величина.

Метални издѣлия.

Въ могилата изъ гробоветѣ и пръстьта се намѣриха и нѣкои метални прѣдмети, чието описание давамъ по-долу. Едни отъ тѣзи прѣдмети сѫ силно повръдени, та мѫчно може да се опрѣдѣли металътъ, отъ който сѫ тѣ направени, безъ рискъ съвсѣмъ да се развали самиятъ прѣдметъ. Така, намѣренъ е единъ малъкъ накитъ, който изглежда да е обица; металниятъ ѝ съставъ е толкова силно повръденъ отъ вѣковното лежене въ земнитѣ пластове на могилага, че е изгубилъ съвсѣмъ първоначалния си видъ. Личи, че металътъ е бѣлъ, лекъ, повече прилича на сребро, което, както е извѣстно, въ земята силно измѣня цвѣта и твърдостьта си, става много нѣжно, трошливо.

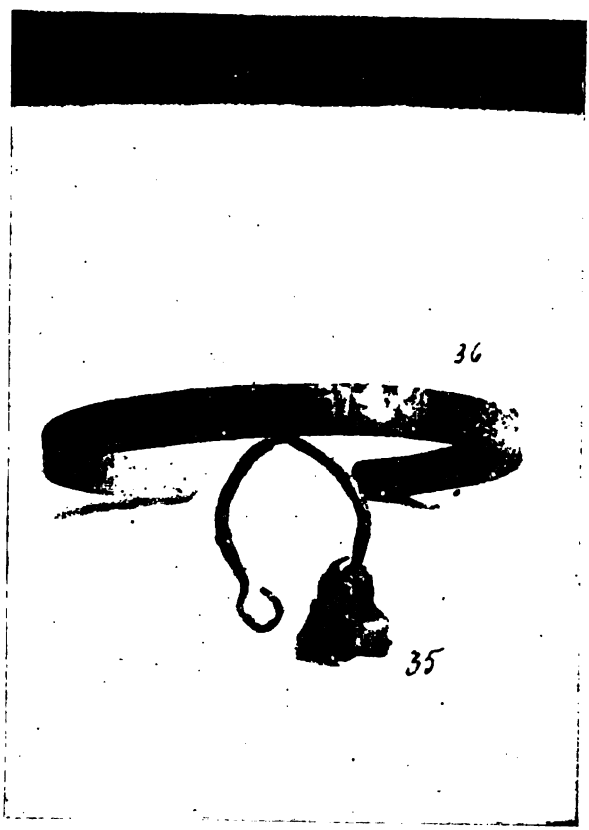

Накитътъ, за който става дума, състои отъ една тънка плътна метална игла, (обр. 35) извита почти въ кръгъ съ край възвитъ въ малка кука. Върху другия край е закрѣпенъ металенъ кѫсъ, на който сѫ били наредени главнитѣ украшения на прѣдмета въ видъ на тънка кръгла плоска пластинка и малка пѫпчица отъ сѫщия металъ. Върху накита, казватъ, е била прикрѣпена и едно съвсѣмъ дребно манисто отъ зеленикаво (резеда) стъкло съ дупчица прѣзъ срѣдата. Дали така е било, наистина, съ положителность азъ лично не мога да твърдя; манистото обаче ми се прѣдаде заедно съ обицата като нейна нераздѣлна

часть; така тя е и запазена заедно съ другитѣ прѣдмети отъ могилата.

Другъ единъ неопрѣдѣленъ прѣдметъ е една тънка валчеста оловена пржчица, дълга всичко до 0'08 м., строшена на двѣ отъ работницитѣ, види се, съ цѣль да опрѣдѣлятъ нейния металъ.

Бронзова гривна (обр. 36). Гривната е 0'052 м. голѣма въ диаметъръ, дебела е до 3 м. м., а широка 5 м. м. Изработката на прѣдмета е внимателно извършена и дебелината на всѣкждѣ еднаква запазена. Крайщата на гривната сж малко постѣснени. Орнаментиката се състои въ успоредно врѣзани три черти, отъ които срѣдната е малко по-широка отъ крайнитѣ двѣ. Тия черти на петь мѣста сж отдѣлени съ нѣколко нарѣза, които образуватъ особно между тѣхъ украшение, ясно изобразено върху чертежа. Гривната е добрѣ запазена; само малко въ ржба е рѣзана отъ копачитѣ, за да опитватъ метала й.

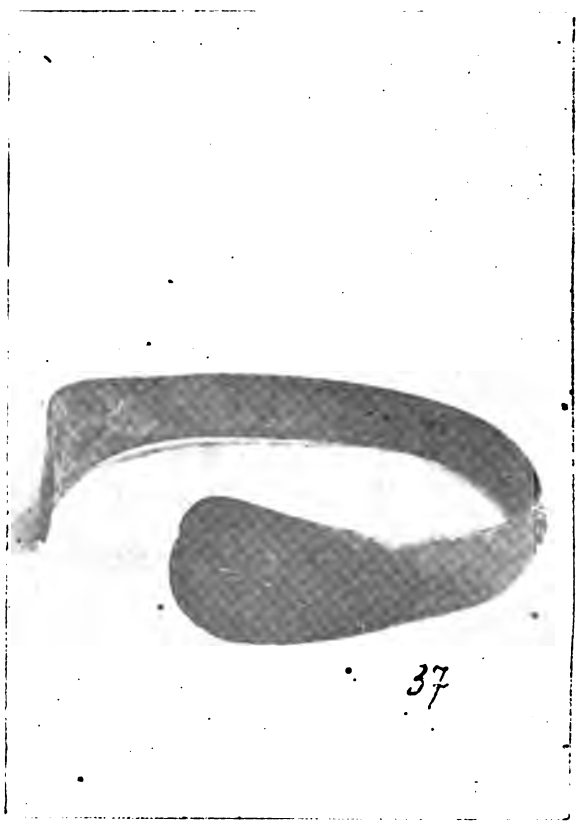

Бронзова гривна (обр. 37) съ издута повръхность и гладка вжтрѣшность. Краищата на гривната сж разширочени и сплеснати, та не образуватъ никаква издутость. По гривната нѣма никаква орнаментика съ изключение на нѣколко рѣзки отъ двѣтѣ страни до краищата върху гърбавата страна. Гривната е 0'053 м. въ диаметъръ съ широчина 8 м. м. Краищата на гривната сж 16 м. м. широки. Тя е здраво запазена, а изработката обикновена, неизкусна.

Бронзова гривна (обр. 38) отъ два вити тела, които свършватъ въ краищата на гривната. Тя има диаметъръ около 5 с. м., а дебелината ѝ е до 5 м. м.

Подобни гривни отъ витъ бронзовъ телъ има още три, отъ които двѣ сѫ по величина токо-речи еднакви съ тукъ изобразената, а едната е малка (обр. 39), носена види се на дѣтска рѫка. Първитѣ сѫ направени отъ два вити тела, а послѣдната

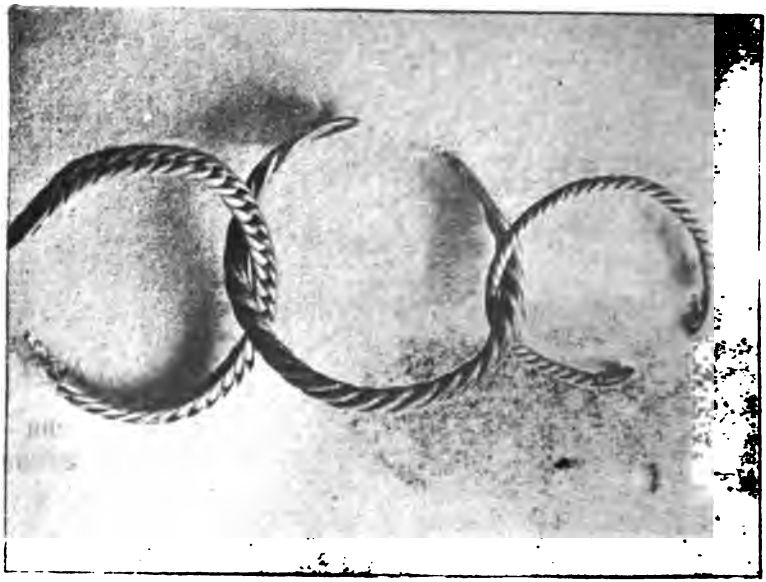

Обр. 40. Обр. 38. Обр. 39.

отъ единъ. И четиритѣ гривни сѫ доста добрѣ запазени, но се вижда, че металниятъ имъ съставъ не е еднакъвъ, — едни сѫ по-червеникави, а други по-желтеникави. Двѣ отъ гривнитѣ сѫ съвсѣмъ покрити съ тъмна сиво-зеленикава патина, а останалитѣ сѫ нарочно изтривани отъ работницитѣ при могилата.

Бронзова гривна (обр. 40). Изъ между бронзовитѣ гривни само една съставя изключение по своята направа. Тя е уплетена доста сложно и красиво отъ четири бронзови тела, както е показано на фотографията. Гривната е цѣла, съ изключение на единия ѝ край, който е отчупенъ, и е добрѣ запазена. Голѣмината ѝ е 5·5 с. м. въ диаметъръ, а дебелината до 5 м. м. Гривната е покрита съ тъмна сиво-зеленикава патина, както и горнитѣ.

Стъклени издѣлия.

Наредъ съ описанитѣ до тукъ могилни прѣдмети, които, вкупомъ взети, ни каратъ да прѣдполагаме, че тѣ сѫ намѣрени въ единъ некрополъ отъ края на неолитния периодъ на каменния вѣкъ и началото на бронзовия вѣкъ, въ могилата се намѣриха и единадесеть *стъклени* гривни. Тѣзи гривни иматъ разна величина, но отъ тѣхъ само четири сѫ толкова голѣми, че биха могли да се нанижатъ върху женска рѫка отъ обикновена голѣмина; всички други изглежда да сѫ носени отъ дѣца. Освѣнъ това по-голѣмитѣ гривни сѫ по-грубо изработени, а по-малкитѣ по-внимателно. По направата си всички гривни не си приличатъ: едни сѫ рѫбести отъ двѣтѣ страни, други рѫбести само отъ едната страна, а трети сѫ безъ всѣкакви рѫбове. Рѫбоветѣ се забѣлѣзватъ най-вече върху голѣмитѣ гривни. И по цвѣта на стъклото всичкитѣ гривни не си приличатъ, макаръ че повечето отъ тѣхъ иматъ общъ синьо-миденъ отблескъ; и когато само три, най-добрѣ изработенитѣ, иматъ съвършено черенъ цвѣтъ безъ всѣкакъвъ отблескъ, голѣмитѣ четири гривни сѫ по-сиви отъ останалитѣ четири, които иматъ общъ цвѣтъ мѫтно-синь. По гривнитѣ не се забѣлѣзватъ никакви украшения; само една има по цѣлата си повръхность двѣ вдлъбнати рѣзки, а друга сѫщо по цѣлата си повръхность има двѣ тѣсни червени ивички отъ боя, която и при търкане не излиза. Всичкитѣ единадесеть гривни сѫ здрави и по голѣмина на своя диаметъръ могатъ да се подраздѣлятъ на двѣ групи: на едни диаметърътъ е 0·052 м. приблизително, а на други — 0·044 м. Гривнитѣ съ по-голѣмия диаметъръ сѫ по-широки и по-дебели отъ гривнитѣ съ по-малъкъ диаметъръ.

* * *

Разказватъ, че на сѫщата могила нѣкога си била е намѣрена мраморна плоча „съ образа на св. Георги“ (види се, рельефъ на „тракийски конникъ“) и пратена въ пловдивския музей, отъ дѣто тя била прѣпратена въ София.

Другъ подобенъ паметникъ (конска глава и нѣщо като свиня) билъ намѣренъ въ сѫщата могила отъ синоветѣ на дѣдо Мито Койчевъ, но той билъ прибранъ отъ нѣкой си приставъ Таньо Стоевъ Ранзелски, който и може да даде нѣкои свѣдѣния за него. Рельефътъ, види се, е изобразявалъ нѣкой ездачъ на ловъ за

глигани, — обикновена сцена върху лапидарнитѣ паметници съ образа на „тракийски конникъ". Трети археологически паметникъ отъ този родъ, намѣренъ върху могилата, е съхранилъ селскиятъ кръчмаринъ г. Кочо Ивановъ, който бѣ тъй любезенъ, та го подари на пловдивския музей. Това е единъ фрагментъ отъ мраморна плоча 15 см. висока, 10 см. широка и $2^1/_2$ см. дебела. Върху плочата рельефно е изобразенъ en-face „тракийски конникъ" на кжсъ и дебелъ конь, който има висока шия, малка вирната глава и тънки крака. Конникътъ е съ съвършено кржгло лице и голѣма бухлеста коса, той е облеченъ въ кжсъ хитонъ, дѣсницата му е издигната високо, види се, да държи нѣкое копие, което тъкми да забие въ нѣкое диво горско животно. Върху горния первазъ на плочата съ издѣлани черти сж прѣдставени дърветата на гора, въ която става ловътъ. Коньтъ галопира въ дѣсно. Рельефътъ не прѣдставя никаква художествена работа, — той е обикновенъ типъ на тоя родъ тракийски паметници. Най-сетнѣ на могилата се е намѣрила и една изработена база на мраморна колона, очевидно донесена нарочно отъ нѣкждѣ, а на нѣколко стотинъ метра на изтокъ отъ могилата изъ нивитѣ орачъ намѣрилъ и нѣкакви си двѣ стари сребърни монети.

Октомври 1907 год.

Поетътъ на майскитѣ копнежи.

(Литературенъ етюдъ).

Отъ Ник. Атанасовъ.

Кирилъ Христовъ още съ първитѣ си стихове порази българския читатель, а критикътъ остави своитѣ резоньорства на изтъркани социални теми и въ разговоръ за тѣхъ се прѣвърна самъ въ поетъ: — тѣ бѣха тъй нови по мотиви, тъй смѣли въ своя полетъ къмъ нови чувства!

Младостьта дойде съ своята муза и посочи на новия храмъ, а въ него на новото божество въ нашата поезия — божеството на младежкитѣ пориви, на сърдечнитѣ индивидуални трепети.

Нехайно и съ дързостьта на увѣренъ въ силитѣ си талантъ поетътъ минава край своитѣ събратя и запѣва за сърцето, за любовьта, за мжкитѣ на страстнитѣ копнежи тъй, както може да запѣе само свободниятъ отъ традиции поетъ, комуто животътъ открива нови двери, до тогазъ заключени съ деветь ключа за другитѣ наши избранници.

И животъ, и природа, и човѣкъ, — всичко, до което се допре новиятъ пѣвецъ, добива новъ блѣсъкъ, ново очарование — блѣсъкътъ на полудневното слънце съ парливитѣ лучи на страстьта и очарованието на влюбенъ рицарь, лудъ за цалувки, за прѣгръдки, за женски милувки, за тайни свиждания, за любовни клетви.

Романътъ на своето сърце — ето кое главно ни разказва Кирилъ Христовъ въ лириката си. И природата му е дала всички срѣдства, за да направи този романъ по-увлѣкателенъ, по разнообразенъ: страстенъ до примитивность, като да не е засегнатъ отъ цивилизацията темпераментъ, гъвакъ стилъ, колоритенъ езикъ и способность, да драматизува тази страсть. Всѣка пѣсень е единъ етапъ отъ историята на неговото сърце. И нито единъ театраленъ жестъ, нито единъ фалшивъ тонъ, нито поменъ отъ прѣдвзета сантименталность въ тия пѣсни. Лириката на Христова е тъй реална, както и самата дѣйствителность, защото той твори подъ непосрѣдното въздѣйствие на прѣживѣни чувства и настроения. Силата на поета е тамъ, че импулсъ за творчество му дава нѣкой дѣйствителенъ фактъ, истинска случка въ неговия животъ. Той не тича подиръ темитѣ на пѣснитѣ си, не ги измисля, — тѣ сами му се натрапватъ, сами се слагатъ на него-

вата лира. По-многото отъ пѣснитѣ му могатъ да се взематъ като документи за историята на неговата душа.

Тази особеность на Христовата поезия е много важна, защото ще ни обясни нѣкои сѫществени достоинства и недостатъци на цѣлото му творчество, ще ни обясни еволюцията на неговата творческа работа.

Поетътъ на майскитѣ копнежи не е способенъ, да усложни фабулата на своята пѣсень, нѣма силата да ѝ принади елементи вънъ отъ ония, които моментътъ му дава подъ живото въздѣйствие на дѣйствителния фактъ. Затова пѣснитѣ му сѫ обикновено кѫси, съ бързо развитие на драматичното дѣйствие, съ несложна връзка и разврьзка, съ проста архитектоника. Впечатлението отъ тѣхъ съ това само се усилва. Вие се чувствувате обзети отъ вълната на едно единствено настроение; всѣки послѣдващъ моментъ въ пѣснята ви открива новъ етапъ отъ развоя на този единственъ мотивъ. Впечатление на цѣлность, на простота, на естественость, на искреность — ето кое дѣйствува магически въ еротиката на К. Христова. Когато не обременява непосрѣднитѣ си чувства съ никакви разсѫждения, не мѣрка да вади отъ тѣхъ морални сентенции, тия чувства сѫ тъй прѣкрасни въ своята цинична голота, тъй ясни и смѣли въ проявата си, тъй грациозни, като Нана на Зола прѣдъ огледалото! Такива сѫ почти и всичкитѣ му стихотворения—картини отъ природата, рѣдки въ нашата поезия образци на финъ импресионизъмъ. Не само тѣ—и еротичнитѣ му пѣсни не имъ отстѫпятъ по живость, по цѣлность; и тѣ се чуждѣятъ съ разсѫжденията, и въ тѣхъ единствения любовенъ мотивъ си остава самъ и не се доразвива чрѣзъ работата на спекулативната мисъль. Поиска ли поетътъ да вземе позата на философъ, на влюбенъ Фаустъ, веднага му хващате измамата и подъ мантията на мислителя вие съзирате нехайния Донъ-Жуанъ, любещъ за самата любовь, любещъ отъ жажда за силенъ емоционаленъ животъ, отъ жажда за авантюра, за странни приключения.

А Кирилъ Христевъ не веднажъ се е съблазнявалъ отъ идеята, да гарнира своитѣ страстни пориви съ благородния металъ на мисъльта, само че този металъ почти всѣкога бива заимствуванъ и го употрѣбя като несрѫченъ ювелиръ. Въ стихотворението „Елегия"*) иска да даде една обща диагноза на сърцето си, да анализува основното съдържание на своята

*) Стр. 59. „Избрани стихотворения". Всички стихотворения, за които ще става дума въ нашата студия, се намиратъ въ означения сборникъ.

душа; съ песимистиченъ тонъ разправя той за злото и доброто въ душата си, за любовьта и за омразата. Вамъ се ще да кажете, че не поетътъ говори тия мисли, а другъ нѣкой, който му е навѣялъ това врѣменно настроение — напр. Лермонтовъ. Освободи ли се отъ тия навѣи, остане ли поетътъ самъ съ себе си, той не търси тайната на битието, а само пламти отъ страсть къмъ любимата си, или се упоява отъ безименното чувство къмъ природата. Не чувате Кирилъ Христова и въ стихотворението „Нощьта ни бѣ заварила въ гората". Чуждата мисъль, чуждиятъ мотивъ накарватъ поета да издава фалшиви тонове, да лѣе театрални сълзи и да ви се рисува съ некрасиви жестове, като дѣте, що играе на възрастенъ мжжъ:

„Вървѣхме ний, прѣхласнати въвъ страстний,
Въ чудно сладкий шепотъ на нощьта; —
Но сѣтихъ радость азъ въ гърди да гасни,
Но сѣтихъ се и съ тебе самъ въ свѣта.

Запрѣхме се — ти чу сърце да стене —
И седнахме на росната трѣва —
И като въ сънь, въвъ сладко упоене
Склонихъ на твоитѣ гърди глава.

Така за мигъ останахъ азъ унесенъ,
Безъ сълзи на очи, тжжовенъ, блѣдъ —
Заслушанъ сѣкашъ въвъ далечна пѣсень,
Въ неотразимъ, таинствененъ завѣтъ.

И заридахъ. Тогасъ отъ страхъ обзета
Като прѣдъ кръстъ побитъ връхъ рой мечти
Надъ моята глава нещастна, клета
Пророчески слова изрече ти:

Каква дълбока скръбь въ тазъ ранна младость" и т. н.

Не вѣрваме, нито че тя е дочула сърцето му да стене, нито на неговитѣ сълзи, нито че се унесълъ въ нѣкакъвъ таинственъ завѣтъ. Не родено въ душата му, това стихотвореиие е неясно, сантиментално, лишено отъ пулса на истински животъ, защото самата тема е чужда на поета.

До колко Кирилъ Христовъ е безсиленъ да прѣстрои веднажъ дадения строй на своята лира, да внесе рефлексия въ непосрѣднитѣ си чувства, най-добрѣ личи въ стихотворението „Клетва". Взето само като копнежъ на влюбено сърце за го-

рещитѣ прѣгръдки на избраната жена, то е палнато отъ непристорно вдъхновение. Драматизъмътъ на момента, когато двѣ сърца търсятъ вѣчно съединение чрѣзъ клетва, като прѣкрачатъ прѣзъ тѣлата на живи и мъртви призраци — както би се изразилъ Ибсенъ, — този моментъ е изнесенъ съ необичайна сила, съ подемъ рѣдъкъ, неповторенъ въ нашата еротична поезия. Поетътъ, обаче, е искалъ да вдълбочи сюжета, да усложни мотива на пѣсеньта, да даде послѣсловие, единъ видъ епилогъ на завършената драма. Разказътъ за борбата между чувствата и дълга се свършва съ стиха:

„За нашата любовь прѣгради нѣма,
Кога сждбата тъй ни щедро слѣ!
На край свѣта, да бждемъ само двама!"—
И тя ми се закле.

Пѣсеньта е закржглена, финалътъ е силенъ, ефектенъ. Защо е слѣдъ това останалиятъ тъменъ припѣвъ? До тукъ творецътъ е неподражаемъ: великолѣпие отъ шарки, стилизирани съ твърда ржка, водена отъ неотразимо вдъхновение. Чувствата на вълни се догонватъ едно друго и се издигатъ до височина, каквато нашата поезия до тогава не познавше въ тоя родъ лирика; рисунакътъ на душевния животъ е даденъ съ страстнитѣ тонове на волна младостѣ.

Слѣдъ това силно движение настжпва умора; страстниятъ поривъ замира и рефлексията заима мѣстото на чувствата. Изкуственото продължение се отразява и върху стиха: тукъ-тамъ сж пропуснати банални изрази:

„Тогава азъ притиснахъ си лицето
Въвъ огнената нейна пазва пакъ —
И сѣтихъ, че топи ми се сърцето
Като звѣздица снѣгъ".

Отъ дѣйствуващъ герой поетътъ се прѣвръща на страниченъ наблюдатель и зима позата на сериозенъ дълбачъ на създадения моментъ. Това не е въ неговата природа. Поетътъ не измѣнява на призванието си и истински твори до тогава, до като се намира въ стихията на бурнитѣ чувства, родени отъ момента, до тогава, до като обекта на своята пѣсень той осѣзава, вижда и разбира чрѣзъ своето вжтрѣшно чувство. Прѣкжсне ли се връзката между тия два мира, чрѣзъ които той схваща обекта на своята пѣсень, лирата му прѣстава да

звучи или продължава да издава екотъ, като глухо отекване отъ завършената вече пѣсень.

Кирилъ Христовъ се емоционира само отъ това, което вижда, което е около него. Да черпи вдъхновение отъ миналото или да се унесе въ бждещето, нему е несвойствено. Историческата дѣйствителность въ миналото, както и отвлѣчената перспектива на бждещето не му даватъ материални факти, а той само такива умѣе да разбира съ поетическото си чувство. За него сжществува само настоещето; отмѣсти ли се обектътъ на поетическитѣ му съзерцания въ миналото, той го забравя и веднага търси да запълни празнината отъ неговото отсжтствие съ друго, „настоеще". Споменитѣ, този богатъ източникъ на вдъхновение за поети и не поети, не играятъ почти никаква роля въ поезията на Кирилъ Христова. „Азъ помня", почти не се срѣща въ неговитѣ сбирки. Характерна е въ това отношение „Елегия пета", която ни дава ключа да вникнеме въ душата на поета. Въ „Елегия първа" срѣщаме фразата: „Ха, добрѣ разбирашъ ти, че съ мили спомени по-леко се живѣе на старость, скудна отъ надежди и мечти". Споменитѣ — това е признакъ на старость, на сиромашия отъ жизнени сили, на неспособность, да се хвърлишъ въ вихъра на настоещето и да хранишъ съ него сърцето си, да опрѣснявашъ душата си. Поетътъ още не е достигналъ до тамъ. Защо му сж споменитѣ, когато още не смѣта да каже на живота послѣдно „прощавай", когато още може да бжде неговъ герой, да създава тоя животъ, да се мѣси въ него. Въ „Елегия пета" се провиква:

— О спомени мжчителни, но мили!
Умрѣхте вие, щомъ ний сбрахме се за новъ
Животъ... Какъ иде ми менъ съ гласъ да се изсмѣя
Надъ себе си... Нима безъ твоята любовь
Наистина не бихъ могълъ азъ да живѣя?
Лъжа! Да спазиме скжпъ споменъ—чрѣзъ раздѣла
Ний само можахме. Ала едвамъ сега
Разбирамъ, че не се умира отъ тжга.....
До вчера още азъ бѣхъ слабъ да те прѣжаля,
А днесь те гледамъ и се чудя, че ридахъ
По цѣли дни за тебъ... И все пакъ азъ те любя —
Но отъ раздѣла днесъ като че нѣмамъ страхъ!
Не убоялъ се бихъ дори да те изгубя.
Днесь ясно чувствувамъ, страстьта ми че ще мине.
Ще се наситимъ ний и ще се раздѣлимъ, —

И миналото ще изчезне като димъ. —
Ей бързатъ мѣсеци единъ по другъ, години
Вървятъ, минаватъ. И забрава ще покрий
На скжпи спомени трѣвясалата яма.
Отново може би че ще залюбимъ ний,
Любими може би ще бждемъ ний и двама.

Отъ всички пѣсни на Кирилъ Христовъ въ „Елегия пета" най-много се говори за споменитѣ. Но забѣлѣжете, че и тукъ не споменитѣ сж мотиви на стихотворението. За тѣхъ става дума само като за бждещи мотиви на поетическо унисание. Поетътъ бързо живѣе, той иска силно да живѣе, а споменитѣ го държатъ пасивенъ — затова той ги избѣгва, или се стреми да ги замѣстя съ реалния животъ. Може би споменитѣ да сж мили, но щомъ се съберат съ *нея* за новъ животъ, тѣ умиратъ, тѣ се изпаряватъ, миналото изчезва като димъ, забрава покрива „на скжпи спомени трѣвясалата яма". Въ споменитѣ нѣма разнообразие; за да извлѣчешъ отъ тѣхъ сока на поетическата наслада, трѣба търпеливо да чакашъ, трѣба бавность, грижливо нареждане на събитията, напрѣгане да се попълнятъ позаличенитѣ отъ врѣмето черти на образитѣ, да си възстановишъ нѣкой дребенъ моментъ, да го свържешъ съ цѣлата върволица отъ събития — съ една дума една сложна работа на въображението; а въ това врѣме най-развитата негова психологическа категория — чувствата не взиматъ почти никакво участие, волята е бездѣятелна. Кирилъ Христовъ срѣдъ споменитѣ би се чувствувалъ безъ душа; не е фантазията за него вълшебната ржка, която сочи пжтя на вдъхновението му, както сж чувствата. Отъ такава психична природа не може да излѣзе нѣщо друго съ по-значителна цѣна, освѣнъ единъ чистокржвенъ лирикъ, пропитъ отъ субективнитѣ си чувста до послѣдната клѣтка на своята душа — едно прѣдимство и недостатъкъ сжщеврѣменно.

Кирилъ Христовъ почти въ всѣка любовна пѣсень обича да внесе драматизъмъ, да внася събитие, да рисува герои; но нито въ една отъ тия пѣсни не е даденъ физичния образъ на момента, на героитѣ, нито една образна черта отъ дѣйствителностьта; за тѣхното създание той почти не си служи съ въображението.

Сé толкозъ се прѣдава той на въображението си и когато му се откриватъ прѣлеститѣ на природата, когато долавя дихание на морската вълна, или срещне мечтателния погледъ на луната, или краката му стжпятъ върху плешивия лобъ на нѣкоя

планина: — дѣто и да се намира срѣдъ гънкитѣ на природата, той прѣди всичко чува пулса на сърцето си, навсѣкждѣ той е прѣди всичко самъ съ сърцето си, съ неговитѣ копнежи, съ ненаситната му жажда за любовенъ погледъ. Природата за Кирилъ Христовъ е декоративенъ мотивъ, никога самостоятелно неупотрѣбенъ. Той е въ Италия, подъ „сладострастното" небе на Неаполъ, но и тукъ чува само пѣсеньта на сърцето си; отъ въображението му изщукватъ плѣнителнитѣ краски на мѣнливитѣ картини; не южното небе, не аромата на кипариситѣ, на лимонитѣ и портокалитѣ, не влагата на морскитѣ простори чувствувате въ пѣснитѣ му отъ тая страна, а единствения акордъ на сърцето му. Такъвъ е той въ „Неаполитанска вечерь", въ „Адриатика", въ „Шилокко". Такъвъ бѣденъ живописецъ е той и на родната природа. Случайнитѣ бои въ пѣснитѣ му сѫ отъ такъвъ характеръ, че тѣ могатъ да се употрѣбятъ за всѣка страна, за всѣки кѫтъ отъ природата; тѣ не будятъ у насъ образи, не прѣнасятъ на книга несъвършенитѣ форми на материялния миръ. Субективното въображение на нашия лирикъ, тъй силно, когато възпроизвежда чувствата, безкрилно е, щомъ дойде редъ да изобразява картина.

Поетътъ долавя у себе си настроение отъ „зимни" чувства; трѣба да прѣдаде единъ паралелъ между разбитата душа и зимната природа и бързо нахвърля нѣколко тона:

Безжизненость дълбока, сънъ, мъртвило.....
Нощи безъ мѣсецъ, безъ звѣзди.
Угасна слънцето срѣдъ облацитѣ ледни
Не дишатъ земнитѣ гърди.

Дѣ е зимната картина, дѣ е образътъ? Това сѫ „общи" фрази, каквито и не поета ще ги каже.

Или описва нощьта:

Сънъ. Тихо. Нощь вълшебна, чудна.
Трептятъ въ небето хиляди звѣзди.
Прозорчето блѣщука — тя е будна —
И трепетъ пълни момкови гърди —

Имали тукъ индивидуално схващане на нощьта, има ли тукъ въобще картинность? Такъвъ рисунъкъ прилѣга за всѣки нощенъ мотивъ, но не и за единъ специаленъ моментъ. Даже като декоративенъ мотивъ сѐ пакъ не е стилизиранъ съ сочни краски.

Въ стихотворението „Нощь“ е обработенъ приблизително сжщия мотивъ, пакъ нощна картина се рисува:

Угасна лѣтни день. Въвъ вишинитѣ
Затрепнаха безчетни свѣтила,
Подаде се луната задъ вълнитѣ
И модра нощь разпери пакъ крила.

Сжщитѣ тонове; еднообразенъ припѣвъ.

Въ неговата градина вие не ще наберете благоуханна китка отъ питомни цвѣтя; изъ неговитѣ долини и планини не ще виете вѣнецъ отъ дивитѣ рожби на волностьта и простора; перлитѣ въ морскитѣ му пѣсни не сж изхвърлени отъ игривитѣ вълни на брѣга: букетътъ отъ цвѣтя, посипанъ съ скжпоцѣнни перли, ни се поднася изъ глжбинитѣ на душата му. Тя едничка засланя цѣлия Божи миръ, само тя ни говори и отъ нейната шумна рѣчь ние не чуваме гласа на свѣта извънъ онзи на поета.

Далечъ сме отъ мисъльта да снишаваме цѣната на Кирилъ Христовата поезия, като отричаме у него способностьта, да владѣе кисцата на художникъ. Да не се забравя, че поетътъ е чадо на нашето нервно врѣме, когато спокойното съзерцание е замѣнено съ живо участие на личностьта въ околния миръ, комуто приписва своя душа.

Кирилъ Христовъ не схваща красотата на външния миръ като цѣль сама за себе си; съзвучието на различнитѣ багри въ природата будятъ у него замлъкнали струни, които му запѣватъ за сладостни минути, изживѣни въ пламъцитѣ на разцъвнали се чувства. Поетътъ въ многострунната арфа на природата изопва най-чувствителния нервъ на сърцето си. Надъ акорда на арфата владѣе неспокойната вибрация на този нервъ; задъ едва уловимитѣ силуети на външния миръ се чуватъ въздишкитѣ на поета. Нѣкаква задушевна, интимна бесѣда долавяте въ тихия ромонъ на стиха отъ тия пѣсни. Ето една пѣсень, въ която сънищата на душата, видѣнията на възбудената фантазия се прѣплитатъ съ живитѣ образи на дѣйствителностьта: „Нощь въ гората“. Поетътъ е въ гората. Нощьта облъхва небесата съ таинственото си дихане и тѣ блѣднѣятъ, изтръпнали въ нѣкакво прѣдчувствие. Наоколо роякъ отъ сѣнки; въ душата на поета цѣлъ сонмъ отъ полудоловени видѣния. Първиятъ куплетъ е импресионистична картина, въ която илюзията за дѣйствителното и недѣйствителното е смѣсена и ви напомня нѣкоя музикална пиеса, дѣто свърхчувственото и осѣзаемото сж чудно слѣни. На-

около природата продължава творческия си животъ, но до поета долита само ехото на тая работа. Луната съ таинствена усмивка надниква прѣзъ листата; щурецътъ оглася мрачината не да я събуди, а да я приспи съ съна на спещата царица; къмъ сънъ зове и клокотътъ на поточето тамъ въ урвата. Наоколо стръмнини и пропасть; пѫтьтъ е заграденъ. „Тогава моренъ паднахъ на трѣвата, — надъ менъ звѣзди, бучи подъ менъ рѣката . . . . И отдихъ благъ сърце ми осѣни". Въ нашата поезия пѣснитѣ като „Нощь въ гората" съставятъ голѣмъ прогресъ, като повисше самочувствие на поета, едно разширение на поетическитѣ чувства до пантеистично сливане съ природата. Полусъзнателнитѣ трепети на сърцето, неяснитѣ, инстинктивнитѣ сѣнки на прѣдчувствието че има другъ, особенъ миръ, дѣто не сѫществува разлика между илюзивното и дѣйствителното, дѣто душата потъва въ всемира — това сѫ нови мотиви въ нашата поезия. Тѣзи пѣсни съставятъ рѣзъкъ контрастъ и съ еротиката на Кирилъ Христова: докато „Нощь въ гората" е химнопѣние на свърхземното, на духовната красота, въ еротичнитѣ му стихове се славослови плътьта въ всичката си грубость. „Нощь въ гората" диша неизразима пантеистична красота, прѣдъ насъ се рисува широкъ душевенъ обхватъ на битието; благородство има тукъ и красота. Но това е случайно доловенъ мотивъ, спонтано избликналъ въ моментъ на особено откровение за поета. Този случай не се повтаря. Душевниятъ апаратъ на К. Христова е доста примитивенъ, за да улови тайнитѣ на мировото битие и да имъ намѣри съотвѣтенъ външенъ изразъ. Пулсътъ на природата хвърля вълни отъ животъ и въ неговата душа, но той го затваря въ ограничени рамки и го прѣдава въ тѣсно субективна форма. Природата у К. Христова е облъхана съ интимно настроение; пѣснитѣ му отъ тоя жанръ сѫ пѣсни на бързи прѣживѣвания, на хвъркати мечти, на малки радости, на мили тѫги; отломки отъ недоизказани желания, страхъ отъ отчужденость и самотность въ свѣта, ожесточение противъ мащехата сѫдба. Първо мѣсто между тѣхъ заиматъ морскитѣ му сонети — лекокрили чайки, вѣстоносци на бури и покой отъ единъ миръ, непознатъ до тогава за нашата поезия. Водната стихия и борческия брѣгъ, спокойнитѣ, небесни простори, ширнати надъ водни маси — кога кротко стихнали, кога разбунени; смѣлитѣ излети на корабитѣ и волнитѣ пѣсни на моряцитѣ — на всѣкждѣ и въ всичко чуваме прѣди всичко поета.

Слѣпота би било, да не намѣримъ между пѣснитѣ му и сполучливи акварелни кжсчета, написани съ красиви, ефектни тонове. Но тѣ не съставятъ типичното у него, характерното за творчеството му. Особно е слабъ той да създаде картина въ случаи, когато сюжетътъ е измисленъ, не е спонтанно роденъ у него, и елементитѣ за своя рисунъкъ не е зелъ отъ дѣйствителенъ, лично отъ него проученъ фактъ, въобще не е отъ неговия личенъ опитъ, като слѣдния пасажъ отъ баладата „Въ пламъцитѣ на Стара Загора“:

„По всички улици кжщи горѣха, отъ всичкитѣ крайща гори: отъ всѣки прозорецъ. надъ всѣкоя стрѣха изкачаха рóякъ искри. Не чуе се вече ни писъкъ, ни врѣва — пожарътъ тамъ само бучи . . .“ Ужасното, разрушителното дѣло на пожара едвамъ се рисува. Не само подробноститѣ на картината не сж дадени — което още не е голѣмъ грѣхъ, — но не чувствувате ли, какъ поетътъ се спъва всѣки моментъ, като не може да намѣри съотвѣтенъ тонъ, съотвѣтна боя. За обективния живописецъ е необходно търпеливо да наблюдава природата, явленията, които ще рисува, сериозно да събира факти, да ги групира — а това не е дадено за една униформирана, лирична природа.

Пакъ се повръщаме на по-първата си мисъль: че К. Христовъ нѣма спомени, или поне тѣ не сж рудникъ, отдѣто да черпи металъ за своитѣ пѣсни. Като импулсъ за лирично творчество му служи всѣкога нѣкой дѣйствителенъ фактъ отъ личния му опитъ. За тоя фактъ той говори въ сегашно врѣме; дѣйствието се разиграва винаги прѣдъ насъ, картината и сцената не възпроизвождатъ съ бавенъ процесъ дълготраенъ животъ, а поникватъ, тъй да се каже, съ поразителна бързина. Процесътъ на работата се изразява въ свойственитѣ му форми: разказътъ се прѣдава съ живъ темпъ, изразътъ е елиптиченъ, детайлитѣ се избѣгватъ и едро се рисува; отстранява се външната обстановка; съ една дума, душата на поета се владѣе изключително отъ чувството на момента. Цѣлата лирика на К. Христова прилѣга да я прѣкараме подъ дадената характеристика.

Въ свръзка съ едностранчивостьта на поета може да се разбере, защо отъ лиричнитѣ видове поезия не му се отдава елегията. Сжщината на елегията е възвишената тжга, резигнацията — а тѣхъ К. Христовъ не познава. Въ елегията говори гласътъ на миналото; този гласъ е ехо на обезкрилени надежди, на потъмнѣли мечти, захвърлени въ архивата на сърцето, но непрѣжалени. Настава часъ, когато сумракъ вуалира прѣдъ насъ

свѣта, и ние виждаме само сѣнки, мѣнливи силуети — тогава другъ миръ, безплътенъ миръ на блуждаещи души, като гонени отъ жестоко проклятие, ни навѣстяватъ и запѣватъ упокойния напѣвъ на своята смърть. Тогава ние будни сънуваме, блуждаемъ въ прозрачната мъгла на мили видѣния и цѣли се прѣвръщаме на съзерцание.

Кирилъ Христовъ не изпитва сладость въ съзерцанието, както и въ спомена; той иска да изпие чашата на удоволствието дори до горчивата ѝ утайка, нему сѫ потрѣбни силни емоции, той иска безумия, иска да изчерпи силитѣ на своята страсть само въ единъ моментъ, но да изпита сладостьта на чувствата до болка, до острина. Неговитѣ петь елегии потвърдяватъ изказаното ни мнѣние. По признанието на самия авторъ, тѣ сѫ носили по-рано другъ етикетъ, по-послѣ разширилъ е старото произведение, разбива го на нѣколко части и всѣка една кръсти „елегия". Обаче, и при тази разработка тѣ си оставатъ побъркани, неясни, многословни и прозаични. Нито образътъ му е ясенъ, нито чувствата му сѫ усрѣдени върху единъ опрѣдѣленъ обектъ. Самоанализътъ на противорѣчията въ душата му, характеристиката на неговата избранница, както и стремежътъ му, да проникне въ бѫдещето, що му готви това или онова условие — всичко е тъй прѣсилено, че печатътъ на разсѫдачната работа личи въ всѣки стихъ. Прѣдметъ на елегията въ по-многото случаи сѫ свършенитѣ факти, останалитѣ въ полумрака на миналото явления. Романътъ на елегичнитѣ чувства е романъ на есенната пора на душата, когато надъ всичко царува разумътъ, мисъльта и съ нея правимъ равносмѣтка на нашето битие; това е пора на вѫтрѣшното усрѣдяване, когато свѣтътъ губи непосрѣдното си влияние върху насъ, когато сѫ повѣхнали първитѣ впечатления отъ битието, когато съ равнодушенъ жестъ кажемъ: нищо ново подъ луната. Кирилъ Христовъ всѣкога е билъ въ властьта на дѣлничнитѣ явления, и тѣ му влияятъ, само докато иматъ актуаленъ характеръ, а минатъ ли въ областьта на историята, тѣ вече не будятъ неговата муза. Робъ на токо-що прѣживѣни факти, той не може да ги владѣе съ мисъльти си или поне да ги оплодотвори съ нея. Елегията е притворена мисъль въ чувствата на поета.

Жаденъ за силни емоции, Кирилъ Христовъ обича младежката волность, обича простора, обича борбата, но не идейната, не ограничената отъ нѣкакви философски спекули борба, а слѣпата, инстинктивната, борба на страститѣ. Непозволеното го

блазни; да прѣкрачи задъ доброто и злото за него е гордость, стига това да му даде радости, наслада макаръ за день-два, та послѣ ако ще би потопъ. Законитѣ на свѣта той прѣзира, щомъ тѣ му сѫ прѣчка да пие нектара отъ чашата на удоволствието. На милата си казва: „Ела, годинитѣ на тозъ животъ нерадъ съсъ три честити дни да промѣниме ний! Ела, нахално се на тѫпий свѣтъ посмѣй! Нали прѣзирашъ го — що само моя нѣма да бѫдешъ никога? Та подъ нозѣ ни зѣй провала, о жена — провала и за двама!" Моралътъ на свѣта не е за него заповѣденъ моралъ. Съ него той би се задушилъ, би трѣбало да турне лозовъ листъ на красотата, да свие крилѣ, да се прости съ младежко безгрижие. Морската стихия тъкмо затова му е мила на сърцето, защото въ нейнитѣ обятия се живѣе волно, защото никакъвъ законъ тамъ не владѣе, освѣнъ грозната сила на слѣпата стихия; затова възпѣва той моряцитѣ, защото съ борческа смѣлость хвърлятъ ржкавица на хилядократно по-силния врагъ, защото и тѣ като поета обичатъ да лѣтятъ въ далнинитѣ, дѣ нѣма брѣгъ, унисани отъ волни мечти да поживѣятъ нѣколко дни вънъ отъ грижитѣ за дѣлничнитѣ нужди, да не мислятъ въобще, да се прѣдадатъ само на чувствата, шеметно повишени прѣдъ гледката на безграничнитѣ водни бездни.

Всѣки излетъ въ природата за него нѣма други смисълъ, освѣнъ да се бѣга отъ еднообразната суетня на живота, да поживѣешъ нѣколко часа съ повишено душевно самочувствие, да съзнаешъ, че си воленъ като птичка, безгриженъ, безъ задължения. Особено безъ задължения — тѣ най-много ожесточаватъ поета, тѣ му се чинятъ нѣкакви вериги, които сѫ създадени за тълпата, но не и за избраници като него.

Съ неограничения инстинктъ на окрилена младость той иска да живѣе, да се радва на живота, да кѫса плодоветѣ на удоволствието своеволно. А този инстинктъ го тласка въ обятията на жената, въ която и може да намѣри най-пълния чаръ отъ земната наслада. Въ обятията на жената-любовница — това се разбира. Кирилъ Христовъ инакъ не може да си прѣдстави жената. За него тя е символъ; къмъ нея го привлича само непобѣдниятъ гений на рода. Жената-майка, жената-сестра—тѣхъ той не познава, тѣ не повдигатъ у него поетично въодушевение. Тоя типъ жени изискватъ ограничения въ чувствата, налагатъ задължения, отъ които той тъй много се бои. Когато поетътъ се намира прѣдъ жена, тя добива интересъ за него до толкозъ, до колкото му дразни инстинкта, до колкото му опалва сърцето

съ огъня на страстьта. Еротиката на Кирилъ Христова е възторжена пѣсень на сладострастието. Обектътъ на любовьта му е само физично сѫщество, сѫщество само отъ плъть и кръвь. Любовниятъ му дуетъ никога не зима по-идеалистиченъ характеръ; той никога не говори за *нея*, освѣнъ съ езика на половия инстинктъ. И на сънъ, както и буденъ, той чува само сладострастния шепотъ на жената. Въ гората ли се намира, по вълнитѣ на морето въ нѣкоя варка съ опнати платна, или изъ гънкитѣ на планинитѣ, па даже и въ манастирскитѣ стѣни, въ тишината на уединението—на всѣкждѣ сé сѫщиятъ шепотъ, сѫщиятъ образъ го прѣслѣдва. Тя запълня цѣлия му животъ, безъ нея всичко е пустиня. За нищо въ свѣта не би желалъ той да смѣни съ единъ даже сънъ въ обятията на любимата; дѣто е тя — тамъ е пълниятъ животъ:

Тазъ нощь бѣ сѣкашъ празникъ по звѣздитѣ:
Околовръстъ бѣ свѣтло като день.
Подъ сладостния шепотъ на водитѣ
Заспахъ си азъ и видѣхъ сънъ блаженъ.
И чухъ: „Една колиба срѣдъ горитѣ
И твоето сърце“ — ми шепне тя,
И страстно ме притиска до гърдитѣ . . . .
Но трепнахъ, сънъ отъ клепки отлетѣ.

Жената не е божество за поета, о съвсѣмъ не! Той говори за мѫкитѣ на сърцето си, за копнежъ по нея, но това трае, докато я постигне, докато до кръвь изсмуче цѣлувки отъ нейнитѣ уста — прѣсита скоро настава, и погледътъ му блуждае изъ пъстрия свѣтъ, да намѣри нова жертва на своята страсть. Какво става въ душата на захвърлената жена — не му влиза въ работа. Нему трѣба само външно разнообразие и никога не вниква по-дълбоко въ обекта на своята страсть. Когато четете нѣкое отъ еротичнитѣ му стихотворения, жената, дадена съ едри, бѣгли черти, ви се рисува въ въображението като апокалиптическо чудовище, изтъкано отъ съблазни, родено само за изкушения, за грѣхове и за физически наслади. Особени достоинства поетътъ не търси въ нея — стига да вълнува кръвьта му, да насити неговия погледъ, да го накара неволно да пружи устни за цалувки и да дига съ сладостенъ трепетъ рѫцѣ за обятия. Изглежда, обаче, че вкусътъ на поета не е безразличенъ къмъ всѣка самка. Температурата на чувствата му се повишава пакъ наспроти жената. Едно качество у нея най-силно го плѣнява и

го кара да страда — нейната неподатливость и само тя — нищо друго. Колкото е по-недостжпна, толкозъ пó го тегли къмъ себе си, толкозъ пó се повишава температурата на чувствата му.

Призракътъ на жената прѣслѣдва на всѣкждѣ поета; тя е истински призракъ за него, защото нѣма опрѣдѣлени форми; тя е порождение на неговата страсть, що единствена владѣе неговото битие. Да би могълъ, цѣлия свѣтъ би прѣтопилъ, за да извае единъ единственъ образъ — онзи на жената.

И адъ и рай е въ този образъ. Въ сърцето си той му издигналъ храмъ и всѣки часъ му принася жертва — кжсче отъ своето сърце. Въ този храмъ нѣма и поменъ отъ задоблачното царство: литургията прѣдъ бога-чудовище тукъ се извърша съ грубата, цинична волность на фетишиста. Тържествената таинственость и кокетното примрѣжване на очи му сж непознати. И не го е страхъ, че ще го обвинятъ въ неелегантность. Романтиката му се чини фалшива, страхливо прикриване на чувствата, театрално фокусничество. Съ правдивъ, естественъ езикъ К. Христовъ разказва за дръзкитѣ авантюри на сърцето си. Той е първиятъ реалистъ въ нашата поезия, който разкрива прѣдъ насъ дѣйствителната страсть такава, каквато си е.

Повръщаме се малко къмъ по-първитѣ си мисли. К. Христовъ заличава отъ душата си споменитѣ; тѣ не му трѣбатъ, докато живата дѣйствителность по-добрѣ храни сърцето му и вдъхновението. Но послѣдицитѣ отъ това поетътъ трѣбаше да почувствува скоро.

За единъ лириченъ поетъ споменитѣ сж единъ складъ отъ натрупано богатство, което може по-късно да употрѣби при липсата на живи обекти за вдъхновение. Кирилъ Христовъ като лекомисленъ младежъ безъ смѣтка е прахосвалъ богатството на своитѣ майски дни, като не е мислилъ за послѣ. Но наставатъ „черни дни"; затова, колкото вървимъ по-насамъ по стжпкитѣ на поета, забѣлѣзваме, че мотивитѣ на поезията му не сж се разнообразили значително; любовьта е пакъ царицата на неговата душа. Но каква разлика въ отношенията на поета къмъ нея! Уморенъ е той, нѣма енергията на първитѣ честити дни

Вижъ, какъ линѣй дѣвойка млада,
Линѣй и вѣне всѣки день . . . .
Ахъ, отъ какво ли сърце страда —
Кажи, о погледъ уморенъ?
Дали отъ черенъ споменъ чезне
И за любовь жедува пакъ?

Илъ лудо на гърди желѣзни
Пръвъ пжть я стисна младъ юнакъ?—

муднитѣ чувства въ това стихотворение, неинтересната му кройка, сантименталниятъ тонъ и неясностьта—какво общо съ първитѣ му прѣкрасно-смѣли, любовни пѣсни! Или, като не може да попадне въ първия искренъ тонъ, съ енергия и стремителность да заговори за чувствата си, той го ударва на шега; любовьта вече е изгубила прѣжното си обаяние за него и въ разговора за нея се долавя подиграватель на ирония. Стихотворението „Въ една градина" е по сюжетъ почти еднакво съ „Пипино" и „Чернитѣ очи", но каква грамадна разлика въ обработката, каква разлика въ заключението на страстната драма: до като въ по-първитѣ му работи пѣсеньта се прѣкжсва тъкмо тамъ, дѣто окото на външното лице не трѣба да наднича и да остави читателя въ нѣкакво таинствено ожидание, да продължи въ себе си възбуденитѣ чувства, въ послѣдното стихотворение туря прозаична точка на любовната екзалтация:

Зави се момку паметь, свѣсть изчезна.
Устата впиватъ се до кръвь въ уста . . .
И стори се на клетника, че въ бездна
катъ камъкъ полетѣ . . .
Летѣ той дълго, па като че стжпа
(Или по-харно—бухна катъ вързопъ): —
Ржчица нѣжна за ухо го дръпа:
„Върви сега за попъ!" . . .

Поетътъ вече се смѣе надъ собствената страсть и отъ рицарско героична я прѣвръща въ еснафско-вулгарна. Сюжетитѣ отъ тоя тѣсенъ кржгъ изгубиха за него поетическия си ореолъ. Младежкото безгрижие изчезна, лекомислието е вече монетътъ безъ всѣкаква цѣна на житейския му пазаръ.

И ето, бавно пристжпя К. Христовъ къмъ другъ миръ, рѣшава да посипе главата си съ пепель и да избѣга отъ буйната компания на весели жени и другари.

Почти убийствено рѣшение.

Лѣниво, непохватно тегли юздитѣ на своя пегасъ къмъ нови пжтища. Лирикътъ има дръзка мисъль—да опита силитѣ си въ епиката, а послѣ—крушумъ на дявола въ ушитѣ! — въ драмата. Слѣдъ като се хвърли съ жаръ върху народната поезия и я лиши отъ народната душа, безъ да ѝ вложи своя, К. Христовъ особено облюбва отъ епическия видъ баладата. Защо именно баладата, какво го е привлѣкло къмъ нея, намъ е неясно.

Струва ни се, обаче, че това е първата му фалшива стжпка. Темпераментътъ на К. Христова е почти изключително лириченъ. Въ областьта на епиката той е въ чуждо царство. Наистина, въ баладата прилѣгатъ лирични отстжпления, и поетътъ би моглъ въ нея да развие своитѣ способности. Чудно ни е, обаче, какво дири този реалистъ, дори натуралистъ въ мира на сѣнкитѣ, на видѣнията. Романтиката, особно мистичната романтика на баладитѣ, не може да бжде достояние на поетъ, който гледа на природата почти съ трѣзвитѣ очи на единъ естествоизпитатель.

Баладитѣ на К. Христовъ вече по сюжетъ не всѣкога сж поетични, материялътъ за тѣхъ е зиманъ случайно, а героитѣ ги е промъквалъ за коситѣ въ дадена обстановка, и произволно, безъ сериозна мотивировка, имъ прикачва нѣкое качество, което ще улесни да се свърши благополучно интригата. Рѣдко нѣкоя отъ баладитѣ му въвежда читателя въ ирационалния миръ на душата, въ ония страни на нашата душа, които не се подчиняватъ на волята и разума, въ които законитѣ на незнайни намъ сили измѣняватъ цѣлия строй на нашия животъ. А най-важното, надъ тия балади не се простира вуала на мистичното настроение, което би имъ придало поетична окраса. Напротивъ, тѣ сж тъй разсждачни, че случайнитѣ сѣнки отъ таинственитѣ сили, що се промъкватъ въ драмата на баладитѣ, изчезватъ прѣдъ освѣтлението на здравия разумъ. Скептицизъмътъ на поета къмъ ирационалното въ човѣшката душа отврѣме наврѣме се изразява въ шеговития тонъ, а не рѣдко и въ ироническа. Съ това героитѣ му, вмѣсто да се обикалятъ отъ сиянието на полусвѣтлината, добиватъ съвсѣмъ реаленъ образъ, приближаватъ се до грубата дѣйствителность и така се лишаватъ отъ най-сжществено условие, да бждатъ герои на балада — фантастичната обстановка. Реализъмътъ въ баладитѣ на К. Христовъ отива до грубость: „Дебела глава!“ — извика той, па сложи дѣцата и грабна бозайника имъ . . . „— Казахъ ти веднажъ: остави го!“ — „О, Боже!“—Но тръсна дѣтето той татъкъ безъ жалъ.“ — Така се рисува героя на баладата „Раздѣла“ — май не дотамъ симпатична картина. Общо за тона на тия произведения може да се каже, че въ ония отъ тѣхъ, сюжетътъ на които е почерпенъ изъ селската срѣда, той е отъ начало до края грубъ, съзнателно крайно реалистиченъ: „Маръ да не сте си лоша дума рекли, я харамии върли да не би момчето ти въ Перинъ да сж завлѣкли?—И него май гърбина го сърби“. Въ ония отъ произведенията на К. Христова, подъ които стои названието „балада“,

въ сѫщность нѣма и поменъ отъ баладни елементи. Нѣщо повече: тѣ и не прѣдставляватъ какъвъ годѣ другъ художественъ интересъ. Такива сѫ „Разпната", „Раздѣла", па и „Въ пламъцитѣ на Стара-Загора".

Безсилието на К. Христова да свладѣе епическия видъ поезия се проявява и въ несполучливата техника, въ несъразмѣрното разработване на отдѣлнитѣ моменти, въ слабото мотивиране на важни драматични сцени. Стига ни да разгледаме едно отъ най-сполучливитѣ му сравнително балади — „Убиецътъ на Асѣня I". Иванко вече е прѣдъ прага на царската стая, тайно приготвилъ смъртното оружие. Авторътъ съ калейдоскопична бързина механично мѣнява бунтовнитѣ противоречия въ душата на Иванку: ту дързостно се смѣта народенъ избраникъ, като вършитель на дѣла по Боже повеление, ту философствува неясно за народа, ту угризение го хваща необяснимо пакъ защо — за насъ поне не сѫ достатъчни безсъдържателнитѣ фрази: „И милоститѣ спомни той, съ които Асѣнъ го е обсипвалъ всѣки часъ"—и пакъ скокъ и се провиква: „Що, рабъ ли? Не, за царь се назови?"

Отъ тази скроена психология произтичатъ и по послѣшнитѣ театрални жестове на героя и театралното инсцениране на събитията.

Стремително се спуща той върху своята жертва, която нито единъ моментъ не ни е прѣдставена поне като силуетъ, до който да изпъкне добрѣ прѣстѫпното дѣяние на Иванку. Мечътъ е вече изваденъ окървавенъ, и убиецътъ веднага се смущава — обзима го любовь къмъ Асѣня и заплаква надъ него. Влетѣлитѣ въ стаята заговорници не разбиратъ сълзитѣ на своя господарь, както ги не разбираме и ние, или поне не намираме вѫтрѣшно оправдание на тая сцена.

Психологическото обоснование на събитията въ другитѣ балади е още по-повърхно, по-хлабаво.

Сѫщитѣ недостатъци ги иматъ и легендитѣ. Сюжетитѣ на нѣкои отъ тѣхъ сѫ досущъ непоетични, па и авторътъ самъ малко се е грижилъ, да възвиши до истинска поетическа илюзия тази груба материя. Въ „Гюргя" се срѣщаме съ сѫщия онзи шеговитъ, а по нѣвга и грубо ирониченъ тонъ, който разваля илюзията на фантастичното и го понижава до реално-дѣлничното. Ето съ какви деликатни линии рисува героя на „Гюргя":

. . . Навелъ глава, разпѫшкалъ се, а тя се само киска, подмѣта го . . . На хаплю мѫжъ—това! Ала и той не страя: „Мо-

ре, дó ще голѣмъ день малка пита. Ще търчишъ прѣдъ конче ми ти три дни и три нощи; опъна щешъ дебелия каишъ . . ."

Легендата, както и баладата, се допадатъ на поети, които напълно се вживяватъ въ призрачния миръ на народнитѣ прѣдания, който може да се обективира до изчерпване, и душата на прѣданието, както то е излѣзло отъ народа, да си остане непокжтната, да я схване въ нейната сжщина. Не е това лесна работа за поета-лирикъ, не е дадено това на К. Христова. Въ легендитѣ, както и въ баладитѣ, почерпнати отъ простонароднитѣ повѣрия, намѣсто да дишатъ атмосфера на наивность, на простота, дѣто и неодушевенитѣ прѣдмети да живѣятъ съ нѣкакъвъ фантастиченъ животъ, вие долавяте скептични ноти, между редоветѣ имъ, като да ви се мѣрка присмихулната мина на поета. Примитивниятъ животъ на стариннитѣ народни прѣдания добива смисълъ за насъ само прѣзъ призмата на поетическо освѣтление, когато образитѣ и събитията извикатъ у насъ всичко, що е прѣкрасно, възвишено. Самитѣ събития да бждатъ прѣкрасно-възвишени трагедии, фатално сборване на човѣка съ неодолими спънки. Реалистътъ-скептикъ К. Христовъ не вижда тоя трагизъмъ, нито разбира примитивната душа на изобразенитѣ герои. Сравнително по-издържани сж „Владимиръ и Косара" и „Прѣдъ ослѣпения истуканъ"—интересна фабула разказана съ достоенъ тонъ.

Драматичнитѣ етюди на К. Христова не допринасятъ нови линии за характеристиката на неговото творчество. Това сж опити, да се проникне въ душата на артиста, на твореца, да се даде образа на индивидуалности съ по-високъ духовенъ строежъ-мотивъ новъ въ поезията на нашия лирикъ, но вече познатъ намъ отъ „Микелъ Анжело" на П. Славейкова. Макаръ и да сж написани съ гъвъкъ, плавенъ стилъ, тѣ не се отличаватъ съ особена оригиналность и глжбина. Нѣкои отъ тѣхъ, като „Зевкисъ и Парази" ни напомнятъ „Моцартъ и Салиери" на Пушкина, ьъ ущърбъ, разбира се, на впечатлението отъ работата на К. Христова.

* * *

Още при първия дебютъ на К. Христова въ поезията нашата критика го посрѣщна така шумно, както нито единъ поетъ до тогава. Едни съ ентусиазъмъ го въздигаха до степеньта на първоразреденъ талантъ, други, безъ да отричатъ поетическата му сила, го анатемосваха за безразличието на поезията му къмъ

социални въпроси. Опрѣнъ на първитѣ, гордо заелъ позициитѣ на самоувѣренъ въ творческитѣ си способности поетъ, Кирилъ Христовъ дръзко, дори прѣдизвикателно пѣеше любовната си пѣсень. Въ нехайството му къмъ шума на укоритѣ дѣйствително имаше нѣщо прѣдизвикателно, дори нѣщо героично. Неговата пѣсень бѣше цѣла измѣна на традициитѣ въ нашата литература, едно игнорирание вкуса на публиката, разгалена отъ тенденциитѣ на по-прѣжнитѣ поети, да ѝ угаждатъ, да изнасятъ въ произведенията си само масови чувства, да рисуватъ само оня миръ отъ чувствувания, който е продуктъ на масата. Музиката на нашата поезия до тогава носѣше хоровъ характеръ, и ухото на публиката ни не бѣше свикнало да възприема звукове отъ чисто индивидуално естество. Българската муза признаваше за господарь тълпата, тя бѣше божеството на писателя. Изведнажъ срѣдъ бойния акордъ на многогласовия хоръ се издига единичната мелодия на новия Орфей и вмѣсто химнъ на социалнитѣ идеали се чуватъ анакреонитичнитѣ звукове на безгрижието и веселието—пѣсеньта на младежкитѣ копнежи:

„Прѣдъ мене новъ животъ се днесь открива,
Съ новъ трепетъ се сърцето ми опива —
И моятъ духъ неудържимъ лети
Къмъ щастие — къмъ бури и вълнения:
Пиянъ съмъ отъ свойтѣ младини,
И отъ девиза дръзъ, що нося съ мене:
Жени и вино! Вино и жени!“

Обща изненада. И откровение за всички. За пръвъ пѫть ние чуваме сърцето на младостьта. Чертаеше се новъ пѫть въ нашата поезия — пѫтя на индивидуализъма. Грѣхътъ на младостьта се опетизуваше — какъ нѣмаше да се смути филистерската съвѣсть на ограничената тълпа! Долитатъ до поета вълнитѣ на еснафското негодуване, а той имъ отговаря:

О, бѣгайте, идете вие тамъ —
При вашитѣ идеали вий идете. ...
А мене ме на мира оставете,
Да поживѣя както азъ си знамъ.
Да, въвъ безумства, вихрени наслади
Азъ ще прѣваря погребални звънъ,
Но ще прахосамъ своитѣ сили млади
Въвъ най-разкошенъ, въ дивенъ райски сънъ!

Явно бѣше, че тукъ говорѣше гениятъ на свободното самоопрѣдѣление, гениятъ на индивидуалната сила, която повелително се налага на тълпата. И К. Христовъ се наложи. Що казвамъ — той обая, омагьоса съ силата на неподкупнитѣ си чувства, излѣни въ чудни форми; побѣди той и почна дань да му поднася вчерашенъ противникъ. Орфей укроти звѣра. И стана за единъ моментъ пръвъ между първитѣ.

Но минаватъ години, и първоизточникътъ на вдъхновението почна да губи младежската свѣжесть — трѣбаше да се потърсятъ нови източници, нови мотиви. Па и вѣчното самообожание омръзва. Въ омагьосания кржгъ около своето сърце не можеше да бере изобилна, благодарна храна. А когато рече да излѣзе отъ тоя кржгъ, той наистина се почувствува чуждъ на всичко, що го обикаля. Години цѣли заключенъ въ замъка на сърцето си, когато излѣзе да обиди свѣта, „скитникъ" безъ свои се почувствува, самъ срѣдъ множеството. Ако това множество и да се бѣше разтворило въ неговата душа и съ наслада пиеше грѣховния нектаръ отъ поезията му, то самъ поетътъ нищо не можеше да схване отъ душевния животъ на множеството, не му разбираше отъ интересите, не правѣше метани прѣдъ неговитѣ идеали. Разбра и самъ поетътъ, че липсува му широкъ личенъ опитъ, че полето на зрѣнието му не е по голѣмо отъ онова, което се открива прѣзъ тѣсното прозорче на сърцето му. Не само душата на интелигентния човѣкъ, но и този на простонародната маса, която искаше да погълне чрѣзъ народнитѣ пѣсни — даже тя му бѣ чужда. А трѣбаше — трѣбаше да се направи едно усилие и да се прѣкрачи тѣсната ограда на субективния миръ, особено оня на страститѣ и да се потаршува и въ други кжтове на душата. На пжтя му се попадатъ самоцвѣтни камъни, повдига ги, замислюва се надъ тѣхъ, като каква форма най-много би имъ приличало да имъ прѣдаде, но почти нищо особно не намислюва.

Покрай еротичнитѣ мотиви въ първитѣ дни на литературната си кариера К. Христовъ се изкушава да обработва и се риозни мотиви. Но до колко е самостойно, спонтано поникналъ въ душата нѣкой отъ тѣзи мотиви се вижда отъ тѣхната мъртвина по форма и бѣдность отъ мисли. Такова недоносче е стихотворението „Прѣдъ Бога". Поетътъ е обхванатъ отъ непосилна тжга, животътъ му диктува да страдае и да мълчи. Сломяватъ се сили и пада немощниятъ духъ прѣдъ Бога на колѣнѣ. И моли

се той да го подкрѣпи — слаба утѣха въ душата му прониква. Но още мигъ — и той се чувствува още по-безсиленъ. Гнѣвно става той и юмруци сочи на сѫдбата си, готовъ на борба до смърть.

Цѣлиятъ разказъ за тази сцена не е нищо друго, освѣнъ единъ афектиранъ театраленъ жестъ. Да приживѣе дълбоката, съкрушителна тѫга на сломенитѣ сили, да го влѣче къмъ Бога и съ такава пустота въ душата да се изправи прѣдъ него, съ такава грубость къмъ него да свърши некрасивата сцена—това е атестатъ на слаба морална чувствителность, на несериозность. Несериозна е била тѫгата на поета, защото свободната отъ морални утопии душа не е въ състояние да прѣживѣе такъвъ единъ моментъ. Въобще К. Христовъ не е способенъ да прѣживѣе трайни скръбни минути — инакъ би се доказало, че той е способенъ на рефлексия, на философски спекулации, което ние му отрекохме.

А обвиненията, че поетътъ не е способенъ да се вдъхновява отъ по-сериозенъ сюжетъ, че е останалъ назадъ отъ своето врѣме, че е безъ „идеали", продължаватъ да се сипятъ. Тѣ почнаха да го дразнятъ. Едноврѣменната нехайность къмъ тия обвинения и прѣзрителния жестъ, съ които имъ отговаряше, сега вижда, че не правятъ ефектъ. Вижда той, че съ друго оржжие трѣба да отговаря на ударитѣ, че и той трѣба да каже своето слово по „социалнитѣ" въпроси. Опитъ да обоснове своята индеферентность къмъ „идеалитѣ" К. Христовъ прави съ стихотворението „Лозовъ листъ". Той пакъ стои на старитѣ си позиции.

„О, некъ играчка съмъ азъ въвъ водовъртежа на празния животъ! За дълго отчужденъ отъ тихи радости, на злобитѣ въ кипежа, прѣдъ мене мѣркатъ се, изкачатъ день по день вече цѣли двадесеть и четири години — ала не плаши ме, на мойтѣ младини остатъкътъ че ще безслѣдно да погине — като кандиленъ лучъ въвъ храмъ отъ съсипни. Защото азъ не ща на призраци гробовни животъ да дамъ, доклѣ саминъ не съмъ живѣлъ, защото се боя, че спомени тѫжовни катъ капки огнени отъ разтопенъ металъ ще капятъ и до гробъ ще стинятъ въвъ сърце ми! О, скоро, скоро миръ ще надѣлѣе тамъ и разпилѣний духъ спокойствие ще обземе — на безпочивенъ трудъ тогасъ ще се отдамъ" Малко убѣдителенъ, но самъ по себе си прѣкрасенъ отговоръ. Поетътъ става сериозенъ; нѣма вече дръз-

китѣ провиквания: „вино и жени". Красотата — ето идеалътъ на неговата муза. И бодра е тя, пълна съ сили, съ надежди за бждни сладости и щастие въ името на красотата. Едно признание, обаче, обвинителитѣ изтръгнаха отъ него: че трудъ въ името на общи идеали сега още не го блазни. Когато изживѣе младини и миръ сърцето му обземе, тогасъ „на безпочивенъ трудъ ще се отдамъ".

Това, ще кажатъ, е егоистично. Щастие, несподѣлено отъ близки, отъ обществото, отъ народа, отъ най-добритѣ, най-високитѣ души на тоя народъ — такова щастие не е завидно. Идеалътъ за красотата е идеалъ тѣсно субективенъ, затова и егоистиченъ. Животътъ за него е игра на страсти, упражнение на млада енергия въ безумство, въ скитничество, въ весели авантюри, додѣ сърцето миръ осѣни. Тогава чакъ — тогава ще се помисли и за работа въ името на общо благо. Поетътъ е богъ самъ за себе си — тълпата съ благоговѣние трѣба да внимава и на лудоститѣ му. Защо е той избраникъ?

Отъ фанатични прѣдразсждъци, или отъ искренно съзнатъ дългъ къмъ общественитѣ идеали, неговитѣ противници не му прощаватъ още и не го оправдаватъ. Тѣ като да сж обидени отъ горделивия му тонъ, отъ смѣлото му кръчене по свой пжть.

Поетътъ губи търпение и се ожесточава противъ живота, противъ „роба", противъ народа. Не сж ли го разбрали още? Какво искатъ отъ него? Да се отрече отъ своята природа, отъ самия себе си, да измѣни на призванието си, както той го разбира? И пакъ повтаря той, и глухитѣ да чуятъ, че за него най-висше щастие ще бжде „свой миръ да сътвори". Ожесточенитѣ си мисли излива въ „Станси", съ които не дава само смѣтка, какво мечтае той, кой миръ го влѣче, а и иска смѣтка отъ този народъ, който се стреми да му наложи оковитѣ на своитѣ грижи, да го направи послушенъ инструментъ на своитѣ цѣли.

Отдавна, твърдѣ отдавна вече чувствуваше поетътъ нужда, да се изправятъ ей тъй, очи съ очи, двама съ тоя народъ, чийто синъ се смѣта. Отдавна го желаеше, но... не му ли стигаха сили, за да се прѣмѣри съ укорния погледъ на родината или — ей тъй, не бѣше му дошълъ часътъ. Но тоя часъ поетътъ чакаше, защото нищо тъй не смущаваше душата му прѣзъ врѣме на оргийното веселие въ поезията, когато пирува, както укорниятъ погледъ на този народъ, както тжжниятъ образъ на малката му родина. Когато е увлѣченъ отъ плѣнителнитѣ хори-

зонти на чужбината, отъ мечтата да поживѣе подъ невидени до тогава небеса, да се впусне въ далеченъ пжть, тогава безъ жалъ напуща той родния брѣгъ. Когато корабътъ му заплува вече по вълнитѣ на стихийното море, обръща се назадъ и гледа, какъ се губятъ прѣдъ очитѣ му прѣдѣлитѣ на неговата родина и се провиква:

Сърцето ми не въ гробъ се е родило
Гробовенъ сънъ да трай!
Не, мене днесъ не ми.... не ми е жаль
За тебе, о роденъ край!

Никакъвъ другъ споменъ не го вълнува въ този часъ, нищо не го влѣче назадъ. Безъ жаль напуща той дори и роденъ край. Безъ жаль, да, но пакъ си спомня той за нея, за родината и само за нея. Замина той по непознати крайща и земи и вредъ намѣри весела дружина, вредъ намѣри вино и моми. Нали за туй му бѣше петимна душата! Минаха се години. „То бѣше сънъ, то бѣше дивень сънъ. И той живѣ и безъ да си почине, безъ да скжпи ни младость, ни огънь".

Но пакъ се връща въ родния край. Поетътъ не измѣни на младежкитѣ си идеали, а родния край пакъ сжщия той свари. Завързва тогава поетътъ тжжба съ неблагодарния народъ на своя роденъ край.

Въ „Станси" — „Когато първи пжть" поетътъ разкрива миналото, историята на този народъ и дѣлата на своя животъ и ги съпоставя. Този народъ иска отъ поета необикновени подвизи, иска да го види въ пророческа мисия, да възпѣва въ пѣснитѣ си борбата за дългъ, за правда и общо благо. Свой пжть не може той да има, свой миръ не смѣе да сътвори. Но пита се поетътъ, кое го задължава да си наложи дългъ на сърцето му чуждъ, да слага пѣсни за нѣкакви идеали, които не съгрѣватъ душата му? Чувствува може би той, че наслѣдилъ е словото отъ този народъ, душа му далъ, съ коя сега живѣе, сърце, съ кое сега люби и се мжчи. Та що отъ това — поетътъ съ лихва му възвръща наслѣденото богатство. Мъртвото слово въ красивъ букетъ съ душа вдъхнатъ го повръща на своя господарь. Бѣдниятъ, първобитенъ инструментъ съ нѣколко тона прѣвръща той въ великолѣпна арфа, на която сж изопнати, макаръ не много нови струни, но сѐ пакъ прибавка сж къмъ народния капиталъ. Не, не е той разточителенъ синъ, не нахалость диша въздуха на тазъ страна и не прахъ за вѣтроветѣ

само е роденъ да стане. Както и да носи писателското бреме, то пакъ е бреме. „Съ безумно горда вѣра въ изкуството светó пръвъ пѫть прострѣхъ рѫка да взема лирата и яки стапъ. Така понесохъ на светò призвание товара ведно съсъ радостьта, че съмъ и азъ единъ избранъ срѣдъ милионъ; че ще и азъ да кича съсъ слава тозъ народъ, дѣ всѣки неговъ синъ катъ родно чедо ще ме пази и обича. Пѣвцитѣ, мислѣхъ азъ, най-лесно би могли да дигнатъ роба днесъ на своитѣ крилѣ: чрѣзъ тѣхъ най-скоро днесъ свѣтътъ ще да прѣстане да дири варвари по нашитѣ балкани". Ето кѫдѣ е гордостьта на поета — той слава носи на тозъ народъ и съ пѣснитѣ си отъ роба ще възпита човѣкъ на свѣтлитѣ начала на живота. Такъвъ ли е, обаче, народътъ, комуто той е украшение и единъ отъ първитѣ синове, единъ отъ избраницитѣ — народъ съ слава, съ велики дѣла: „Историята ни е пълна съсъ вражди, съ кръвопролития, съ прѣдателства, съ бѣди; но покажете ми една народна слава, що вѣкове животъ свободенъ оправдава?" Единъ монахъ отъ XVIII столѣтие разбра достоинствата и славнитѣ дѣла, що тозъ народъ ще завѣщае на историята, съ които влиза той въ сѣмейството на великитѣ народи — за Кирилъ Христовъ това е въпросъ на втора прѣоцѣнка. Отъ него искатъ пророчески слова — кѫдѣ сѫ скрижалитѣ на тозъ народъ, та въ тѣхно име огнени слова да произнася? Онѣзъ, що славата му не признаватъ, завистъ зла ги мѫчи и заговоръ противъ избраника кроятъ, защото не признаватъ ни „държавникъ харенъ днесъ, ни ученъ, ни поетъ! Наравно всичкитѣ! Да, низко, низко вредъ!" Както виждате, спорътъ между него и тозъ народъ К. Христовъ схваща като заговоръ противъ неговата слава, противъ неговия даръ. Вмѣсто да го пази всѣки като родно чедо, да се гордѣе съ него като пѣвецъ на „майски нощи, за море и за вълни, за волность, за любовь, за луди младини", тѣ викатъ му, че не искатъ да го послушатъ съ такава лира. И тъй, поетътъ-избраникъ срѣдъ „зла глутница" всѣки часъ е въ борба съ нужди черни.

За пръвъ пѫть поетътъ се изповѣдва прѣдъ своя народъ. Каква жестокосърдечна, егоистична изповѣдь! За народа, изстрадалия, вѣкове угнетения и още не видѣлъ както трѣба бѣлъ день, собствената му рожба не намѣри една блага дума, една утѣшна дума. Животътъ на този народъ е още опорна, изнурителна борба съ „свои и чужди", той още не е позналъ както

трѣба истинско щастие, а поетътъ излиза съ тежка обвинителна присжда, че не искали да слушатъ неговата пѣсень за волность и луди младини. Не стига това, но и го оставятъ да се бори съ нужди черни, като че този народъ прѣкарва въ сладостна почивка и въ рай се прѣобърна неговата земя, неодавна цѣла долина на скръбьта и ужаса. Суровото слово на поета говори за коравина на сърцето, за изолираность отъ живота, па и отъ народа, когото тъй жестоко кори.

Пръвъ пжть К. Христовъ се изправя прѣдъ образа на своята родина и вмѣсто принципна, идейна тжжба, той повдига тжжба за лични несгоди, вмѣсто за идеали да говори, той натяква, че го заставяли „съ робски трудъ да си добийшъ насжщний залъкъ". Явно е, че К. Христовъ не можá да проникне въ духовния миръ на народа, че идейниятъ животъ на първитѣ между народа никога не е прониквалъ прѣзъ кората на сърцето му, не го е разбралъ, не го е интересувалъ.

Тия станси сж жестоки, коравосърдечи, егоистични. Самъ поетътъ ще да се е почувствувалъ виновенъ въ нѣщо прѣдъ народа, та скоро измѣня своя тонъ и написва „Сонетъ": „Честитъ е, кой мърцина не умира, кой може подвизи да завѣщай; честитъ е, кой на смъртни одъръ знай, че поменътъ му въ гробъ се не събира. Честитъ е онзи, чий животъ сияй отъ добрини, достойни зарадъ лира; честитъ е, свойто благо кой прѣзира зарадъ благото на родния си край!" Пакъ за родния край!

Кога е билъ по-искренъ поетътъ — въ станситѣ или въ сонета — това той самъ разрѣшава съ по-послѣшнитѣ си пѣсни. Умилението къмъ сждбата на родния край е врѣмененъ повѣй, случайно настроение въ моментъ на случайно благодушие. Пакъ скрежъ изстудява сърцето му и безжалостно прѣдрича край на българското племе: „Азъ казалъ съмъ си самъ: „Пѣснитѣ ти сж чужди за българина: тѣ сж подигравка днесъ! Народътъ бѣдствува! О, пѣй за черни нужди! Пѣй — ако има въ тебъ гражданска свѣсть и честь!" Но, Боже, заслѣпи ме да не виждамъ ясно, че прѣброени дни живѣй туй племе бѣсно и че прѣстжпно е да спремъ дори за день да бжде робъ честитъ тозъ, кой е робъ роденъ".

Още единъ краснорѣчивъ отговоръ на поканата, да тръгне подъ знамето на пѣвцитѣ за народното благо. Проясването на сърцето му бѣше врѣменно. Поетътъ още не се е примирилъ съ мисълта, че тозъ „робъ" го оставя да носи мжкитѣ на

труда за залъкъ хлѣбъ. Тозъ робъ за поета никога не е сѫществувалъ като обектъ самъ по себе си интересенъ за наблюдение, достоенъ за съчувствие въ борбата му за по-добри дни, за по-свѣтла бѫднина. К. Христовъ туря себе си като фокусъ, въ който трѣба да се кръстосатъ всичкитѣ желания и помисли на народа. Такава егоистична философия не посмѣ да прогласи дори Пушкинъ, който въ стихотворението „Поетъ и тълпа" отрече опекунството на тълпата надъ поета, но и не турна животътъ и благото на народа въ зависимость отъ благото на поета. Своя моралъ, може би, поетътъ обуславя съ възгледитѣ му за поезията—че тя има магьосническата сила, да възроди единъ народъ, да го възпита, да насочи битието му къмъ по-високи цѣли, да внесе хармония, миръ и красота въ неговото сѫществувание. „Робътъ" може да е съгласенъ съ своя коравосърдеченъ синъ, но пита, дали всѣка поезия и въ всѣко врѣме, при всѣкакви обстоятелства носи елементи за прогресъ, за нравствена красота и миръ? „Народътъ търпи нужди, бѣди се виятъ надъ главата му; пѣй за неговитѣ страдания, дай ни гражданска пѣсень!"—повелително се чува гласъ. Поетътъ сърдито, до крайность раздразненъ не въ позата на библейски пророкъ, а съ изкривената фигура на непризнатъ герой прѣдрича край на туй „племе бѣсно". Граждански пѣсни нѣма да пѣе, защото робътъ не е достоенъ за тѣхъ; а може би, защото въ тѣхъ душата на поета не ще участвува; може би, защото поетътъ не ще бѫде героя въ тѣхъ; може би, защото на такава тема нѣма какво да каже; или може би, защото тъй много му се налагатъ; може би . . . Но К. Христовъ не отстѫпя нито педя мѣсто отъ своето царство, не скланя за нищо да накърни свободата си, да върже музата си, да й турне юзди. Да капитулира, ще рече да се откаже отъ призванието си, защото само въ стихията на своитѣ лични чувства той намира храна за своето вдъхновение, само чрѣзъ тѣхъ е той поетъ. Разбраха това всички и оставиха поета на мира. Но това бѣше опасность, да се не говори вече за него, — а той живѣе само за слава.

Недоволенъ отъ такъвъ край на борбата, поетътъ почна да се оплаква, че той е готовъ за трудъ разуменъ, въ миръ и обичь да живѣе съ своитѣ братя, но „нѣма храмъ за трудъ и за любовь въвъ нашия животъ безсмисленъ, празношуменъ". Прѣдъ неговитѣ очи въ нашия животъ нѣма свѣтли мѣста, между нашитѣ съврѣменници нѣма свети души, въ нашата ис-

тория нѣма велики подвизи. Въ що да вѣрва той, къмъ кого да се прилѣпи, кои сж ония велики начала, които у насъ не сж поругани! Съ такива общи фрази К. Христовъ иска да оправдае слабата си морална чувствителность. Защото индивидъ съ широка гама морална чувствителность не може да се ограничи само съ тѣсния миръ отъ личнитѣ чувствувания, а ще се стреми да раздвижи границитѣ на своитѣ чувствувания и да изпита въ гърдитѣ си пулса на всé по-голѣмъ и по-голѣмъ кржгъ отъ хора. К. Христовъ, види се, никога не е ималъ такава потрѣбность.

Минаватъ се години, много години отъ първия день, когато той чу нѣщо да му шепне: „Ти пѣвецъ си!"—Като въ сънъ прѣкарва тия ясни дни на младость и любовь; събужда се и страшна пустота почувствува въ душата си, пустиня му се стори свѣтътъ, самотенъ се видѣ въ празношумния свѣтъ.

Написва втори „Станси" и съ горчевина, съ мжка се признава, че нѣма идеалъ, че животътъ му безъ цѣль е билъ, безъ цѣль си остана.

. . . сърце ми често жили
Съзнане на животъ безъ идеалъ.

Но късно дохажда туй съзнане — слѣдъ като е готовъ да изпѣе надгробна пѣсень „на младость, слава—даже на любовь!" Съ други думи, когато се изчерпиха мотивитѣ за пѣсни отъ тѣсно субективния миръ на поета, а този часъ неминуемо дохажда — вижда каква грѣшка е направилъ, като е обръщалъ гръбъ на борбитѣ на тълпата. Сега и да иска да се прѣдаде на работа да разшири обектитѣ на естетичнитѣ и морални проучвания късно е, защото

моятъ умъ
Жаднѣй за трудъ спокоенъ тукъ на халость:
Той ту е до забрава озлобенъ,
Ту пъленъ е съ апатия и жалость
Къмъ всичко, що се мѣрка околъ менъ.

Значи, ние вѣрна диягноза дадохме на отношенията на поета къмъ своитѣ братя — че той е озлобенъ, а най-малко апатиченъ къмъ тѣхъ. Това свидѣтелство е и най-силното оржжие противъ самия поетъ, противъ неговата критика; озлобениятъ никога не може да бжде обективенъ сждия, да даде правилна оцѣнка на нѣщата. Най-малко е способенъ на това К. Хр. който цѣлъ животъ за себе си е само мислилъ.

Колкото пжти стане дума за безразличието на поета къмъ реалния животъ, къмъ борбитѣ на народа, той се озлобява и безогледно се нахвърля върху „туй племе бѣсно", на което днитѣ сж прочетени. Задиркитѣ, че той нѣма идеали, че не е способенъ да даде на лирата си идеенъ характенъ, обяснява само съ завистъ, съ „неразбрания" демократизъмъ на тълпата, която не може да търпи избраници, която иска да кжса лавровия вѣнецъ върху главата на вѣнчания поетъ. Тази плитка психология подчертва още по-силно интелектуалната му пасивность, неговия психиченъ далтонизъмъ. Въ купището на мравуняка само поетътъ твори нови цѣнности, само той е герой и божество. Тамъ, долу, изъ тъмнинитѣ на свѣта сжществува борба, води се ожесточена война за.... вѣтъра. Поетътъ се е изкачилъ хей горѣ, високо надъ общата плоскость — какво го интересуватъ ония дѣца на праха, мъртвацитѣ. Само той е дѣте на слънцето, всички други сж дѣца на мрака. Разбира се, че ще завиждатъ на поета.

Стрѣлитѣ на писателя не сж насочени само къмъ една прицѣль; неговъ врагъ е цѣлиятъ народъ; биологично и нравствено народътъ, това „племе бѣсно", и поетъ прѣдставляватъ двѣ противоположни природи — какъ могатъ тѣ да се търпятъ. Първиятъ е отрицание на красота, на всѣкакво положително съдържание, въобще на животъ — нали краятъ му е прѣдреченъ; вториятъ е въплощение на творческа мощь, на красота, на умно допълнение къмъ несъвършенствата на нѣщата Единиятъ е подълъ робъ, а другиятъ свободенъ господаръ на своя животъ. Нѣма съсловие, нѣма професия, която да намѣри пощада прѣдъ гнѣва на „слънчевото" дѣте. Звѣрътъ, животното и робътъ живѣе у всички. Ето единъ портретъ отъ селската маса:

Дохажда въ селото бирникъ, чиновникъ съ корава душа, съ канцеларска съвѣсть. Разшава се селото, данъкоплатецътъ се смути — зеръ всичко е заложилъ на лихваря, за да плати на държавата. „Робътъ" тръгва да се отплати на бирника и си мисли по пжтя: „Агитѣ сж криви... Ехъ, Богъ да ги бие: оставиха царството намъ... Бе хора, за царщина свѣтъ ли сме ние?... Какво изкарашъ — едвамъ да ти стигне, — вижъ оня, че пакъ се влѣче: за царя половината трудъ ти задигне... — Законътъ го иска, — речѐ. Законътъ ли?... Турчинътъ и безъ закони не грабѣше толкосъ. Ужъ псе, а види, че нѣмашъ — и другиго гони.... Тѣзъ красти — наопаки сé?"

Настигва по пжтя кола, а въ нея заспалъ турчинъ, „османецъ прѣгърбенъ и старъ". Ядосаниятъ селянинъ убива нещастния агарянинъ, че е тъй безгриженъ, а нѣкога сжщиятъ е билъ страшенъ бичъ за роба. Сега озлобенъ, пиянъ отъ дълго тегло, робътъ убива, отмъщава на вѣковния си потисникъ.*)

Държавната машина дѣйствува прѣстжпно, експлоататорски; тя се отнася като мащеха къмъ народа; но и „робътъ" не е за съжаление — той е звѣръ, оскотено сжщество, пълно съ прѣдразсждъци, жестоко и глупаво. Освѣнъ своитѣ егоистични интереси други то не знае.

Интелигенцията носи подъ външната модерна дреха сжщитѣ робски недостатъци:

Напразно диря азъ
Да спра тжжовенъ взоръ, да видя и у насъ
Човѣшки образъ благъ. Излѣзте, походете
По наштѣ улици, въ лицата се повзрете:
Какъ мжчно можете намѣри образъ вий,
Кой робска хитрина, илъ злоба да не крий!

Като почнете отъ обществения дѣецъ, отъ държавника, па слѣзете до простия гражданинъ — плодъ отъ едно дърво сж тѣ, дѣца на една и сжща майка: „Вий виждали ли сте обществений дѣятель, довчерашний гладникъ, идеологъ, мечтатель отъ министерски столъ какъ смѣло тупа той брашняния чувалъ? А послѣ тозъ герой вий виждали ли сте въ немилость какъ изпада и крадени пари въ чужбина какъ дояда, за да се върне пакъ светецъ и гостъ многожеланъ въвъ княжески дворецъ?" Глупата тълпа забравя скоро грѣховетѣ му и пакъ ласкае го и стиска му ржка.

Изразителитѣ на общественото мнѣние, съвѣстьта на обществото, журналиститѣ, и тѣ сж гадни у насъ: „Познавате ли вий прѣзрѣний вѣстникаринъ, народний глашатай, обществений пждаринъ, кой смѣло днесъ ругай управници и князъ, кой диви пакости и кражби всѣки часъ открива ни за тѣзъ, що бъркатъ въвъ хазната, доръ нѣщо спуснатъ му, за да възвий колата?"

Физиономията на този портретъ ни е позната, затова не ни се пада да обвиняваме поета, че съ умисълъ е сгжстявалъ

*) Баладата „Робъ". Като художествено произведение тя е цѣлата погрѣшна, нѣма единство въ настроението, слаба психологическа мотировка на събитията; почти невѣроятна характеристика на героитѣ. Но тя за насъ е важна като документъ за прѣдставитѣ на поета за нашия социаленъ животъ.

боитѣ. Позната срѣда, познати дѣла, още по-позната съвѣсть.

За простия гражданинъ и дума не може да става, че по всичко прилича на селяндура, че и той е робъ и овца за увълченитѣ роби.

Писателското зване у насъ го крѣпятъ пакъ нищожества морални, фалирали съвѣсти, подли души, които мразятъ истинскитѣ таланти.

Ей това е българско царство. Срѣдъ този „идиотски" свѣтъ било сѫдено на нашия поетъ да блести съ пламъка на своята душа, да буди сърцата, да одухотворява словото, да облагороди дори страстьта, като я направи красива, да разшири рамкитѣ на нашитѣ чувствувания и ни научи да говоримъ за непозволеното съ красивъ жестъ, съ красиви думи.

Слѣдъ като се развъртѣлъ налѣво и надѣсно, слѣдъ като разблъска тълпата призраци и посочи тѣхната нравствена убогость, тѣхния ефемеренъ еднодневенъ животъ, поетътъ нѣма ли право, да стои на страна отъ тази панаирска суетня и въ тайницитѣ на душата си да кове ония красиви играчки, които сѫ по-цѣнни отъ произведенията на еднодневнитѣ мушички? Искатъ отъ него идеали — та слѣпъ ли е поетътъ да не види, че идеалитѣ у насъ сѫ стока, съ която се върши спекула, а сами по себе си тѣ не струватъ и счупенъ петакъ! Той не билъ никога както трѣба гражданинъ; па и не може да бѫде такъвъ и да иска, защото би билъ наивенъ и глупавъ този, който не разбира, че идеалистътъ у насъ би станалъ плячка на звѣрскитѣ стомаси, на търговскитѣ души.

Черно, грозно, безцѣлно и безъ цѣна е всичко въ тоза пусто царство „Булгаристанъ". Така говори поетътъ, а ние му вѣрваме, защото не е едничъкъ той, който така говори. Но недоумѣваме ние едно: защо гнѣвниятъ писатель съ такава опоритость, съ такава ревность тича слѣдъ мнѣнието на роба и иска да го признаятъ за славенъ поетъ и да го освободятъ отъ мѫката, да си вади съ такива жертви коравия хлѣбъ. За своето достоинство поетътъ не би трѣбало да ухажва за мнѣнието на тълпата, която той прѣзира, не би трѣбало да търси и нравствената, както материалната ѝ подръжка. Но ще се оправдае той, че е човѣкъ и че съ вѣтъра не се живѣе и че добри или зли, урисано му било да носи бремето на живота срѣдъ такива условия. Съ условията може да се оправдае и най-послѣдниятъ прѣстѫпникъ. Излиза, че поетътъ е самъ робъ на робскитѣ усло-

вия и че нищо, или съвсѣмъ малко нѣщо го дѣли отъ тълпата. Гражданинъ не може той да бжде, казва, защото граждани нѣма въ тазъ страна и да иска да прояви нѣкаква гражданска добродѣтель, нѣма кой да я признае, както не му признаватъ и славата на голѣмъ поетъ, като не му отдаватъ почести като на единъ отъ първитѣ. На такова заключение ни навежда гнѣвътъ на поета, а то не е дотамъ хубаво, не доказва, че не е е синъ на майка робиня. Ако единъ поетъ като условие за гражданската добродѣтель туря егоистичнитѣ побуди — да се признае тя и да се възнагради, още по-малко способенъ ще бжде да се освободи отъ този егоизъмъ обикновениятъ гражданинъ. Но и затова поетътъ има готовъ отговоръ: като не сж родени за друго по-достойно, хората отъ легиона едно поне могатъ да бждатъ: „А можете ли вий да бждете граждани: всѣкъ въ скромната роль, добъръ, смиренъ, честитъ?“ Това е то — всички други трѣба да бждатъ смирени граждани, честити въ малката си роля може би само на фигуранти на житейската сцена; къмъ тѣхъ могатъ да се прѣдявяватъ искания, но за поета всичко това не е задължително, защото само той е безсмъртенъ, когато всички други метлата на врѣмето ще измете въ гроба заедно съ името и дѣлата имъ и ще се забравятъ. На този аргументъ особено обича той да се спира. Но сжщиятъ аргументъ може да се употрѣби и противъ него. Отдѣлнитѣ индивиди отъ тълпата, отъ цѣлото племе сж прахъ за вѣтроветѣ, тѣ сж родени само да изпълнятъ една торба кокали и да се забравятъ. Тѣ умиратъ, изчезватъ безслѣдно. Има, обаче, прѣдъ поета другъ, по-великъ безсмъртникъ, който съ самия фактъ на своего сжществуване вече внася елементи за прогреса на човѣчеството много по-значителни, отколкото нѣколко отмѣрени слова. Този безсмъртникъ е народътъ. Кирилъ Христовъ ще мине въ редоветѣ на кандидатитѣ, що пълнятъ торби съ кости, а народътъ ще остане, и въ лабораторията на неговия духъ ще се родятъ нови избраници, които ще намѣрятъ, може би, въ себе си толкозъ благородни чувства, щото да благодарятъ или да погалятъ съ нѣкоя добра дума безсмъртната родителка на всички гении — народа.

ВѢСТИ и ОЦѢНКИ.

Въпросътъ за македонскитѣ говори въ „Српски Књижевни Гласник". (1906—1907)

До неотдавна всички сърби вѣрваха, че македонцитѣ сж чисти сърби. Дори източна Македония и родопскитѣ покрайнини се означаваха на сръбскитѣ карти като сръбски земи: Душанъ е владѣлъ Сѣръ, а всички области, що сж били въ ржцѣтѣ на тоя царь, не могатъ да бждатъ други освѣнъ сръбски.

Книгитѣ на хора като Милојевића, Гопчевића и под. бѣха светиня за всѣки сърбинъ. Не можеше и дума да става, че въ Македония има българи, особено когато и единъ Стојан Новаковић се увлѣче и отиде да пише статия за ћ и ђ въ македонскитѣ говори, та съ тия два звука да доказва сърбизма на македонцитѣ.

Но врѣмената се мѣнятъ. Нѣкои руси,*) които искаха да помирятъ враждуващитѣ за Македония братя, подьеха идеята, че македонскитѣ славяни не сж ни българи, ни сърби. И откакъ видѣха, че първостепени учени на чело съ Ягича не искаха да признаятъ общепріетата сръбска теория, нашитѣ съсѣди рѣшиха да прѣгърнатъ новото учение на руситѣ. Тѣ знаеха, че да подържатъ старитѣ си искания, би значило да станатъ смѣшни, та почнаха малко по-малко да отстжпватъ. Но и като приематъ, че македонцитѣ сж особено славянско племе, тѣ винаги изтъкватъ, че българщината въ Македония е нѣщо сетнѣшно, неестествено, натрапено.

И въ тоя духъ неуморно се работи. Токо речи въ всѣка книжка на „Дело" и „Српски Књижевни Гласник" ще намѣрите статия, или съобщение за Македония; и всички тия работи мѣрятъ една едничка цѣль — да се оправдава и крѣпи сръбската пропаганда въ Македония.

По въпроса за народностьта на славянското население въ източна Македония и въ родопскитѣ области нѣкои отъ по-младитѣ сърби сегизътогизъ се осмѣляватъ да изкажатъ извѣстни истини, съ които яко очудватъ немалкото привърженици на идеята за Душановска Сърбия. Но понеже не токо тъй се измѣняватъ дълбоко вкоренени убѣждения, то и истинитѣ, за които е тукъ дума, сж въ сжщность полуистини. Инакъ

*) За това, какъ проф. П. А. Лавровъ се бѣше опиталъ да доказва, че македонцитѣ не сж ни българи, ни сърби, но особенъ македонско-славянски народъ, по-близъкъ до сърбохърватското племе, вж. бѣлѣжкитѣ „Нова книга по първобитната история на славянитѣ и една нейна критика", Пер. сп. на Б. Кн. Дружество. Кн. LXIII стр. 287—291.

казано, хората, които се рѣшаватъ да кажатъ, че въ източна Македония и род. обл. не се говори сръбски, не искатъ да изповѣдатъ, че говорътъ на славянското население въ казанитѣ области е чисто български. Още по-лесно се разбира, че тия сърби не могатъ да отидатъ и по-нататъкъ, за да признаятъ, че южномакедонскитѣ и срѣдномакедонскитѣ, па до извѣстна степень и сѣверномакедонскитѣ говори по своитѣ главни особености не сѫ сръбски, а български.

По такъвъ начинъ въ едно списание като „Српски Књижевни Гласник", на което уредници бѣха двама (прѣзъ 1907. само единъ— д-ръ Јов. Скерлић) професори по литература и въ което взематъ участие мнозина университетски професори и гимназиялни учители, можемъ да намѣримъ интересни материяли за характеристика на ония пакъ ненаучни теории, които сърбитѣ защищаватъ въ послѣдно врѣме.

Въ 126. и 127. кн. на реченото списание (отъ 16. априлъ и 1 май 1906. год.) напр. имаме доста дълга оцѣнка на книгата „Мађедонија и Мађедонци. Путописне белешке са географском, етнографском, статистичко-и привредно-трговинском грађом (Съ 43 картини. Гол. 8⁰ стр. XII+312. Београд., штампа Савића и Комп. 1906. Цѣна 6 динара), чийто авторъ, Иван Иванић, отъ години „доказва", че въ цѣла Македония живѣятъ чисти сърби.

Г. Иванић още въ прѣдговора на своята книга (стр. X) заявява, че той „тврдо верује да су мађедонци исто тако срби као што је и сам и сви ми у слободним и неослобођеним крајевима". По поводъ на тѣзи думи рецензентътъ, г. П. Јанковић, забѣлѣзва, че Иванић е „искључив", щомъ за него „у целој Македонији је све становништво чист Србин" (Срп. Кн. Гл. 126, 621). Ала за да не се помисли, че самъ Јанковић подържа противното, той веднага бърза да прибави; „онако исто као што и маса бугарских шовинистичких писаца (к. м.) види у Македонији и у већем делу Старе Србије само Бугаре" (621). Становището на Јанковића е вече ясно: той не твърди съ Иванића, че въ цѣла Македония има само чисти сърби, но и не приима, че въ южна и срѣдна Македония, па и въ единъ дѣлъ на „Стара Сърбия" (скопския санджакъ) населението е българско. Методата на Иванића и подобнитѣ нему „български шовинисти" е споредъ Јанковића „стара, једнострана и несолидна, па се ни резултати оваквих радова не могу дуго одржати" (621—622). Ала не било много чудно, дѣто мнозина писатели сѫдѣли за македонцитѣ едностранчиво, повръхностно и тенденциозно: „јер одиста, често пута налазе се у њиховим говорима и етничким особинама, обичајима и животу оне црте које, он баш тражи, док друге, које не иду у прилог његовом мишљењу, или не запажа, што је чешће, или их прећуткује". (622). Споредъ рецензента „сасвим несвесно [= несъзнателно!] и из нај бољег патриотског одушевљења" Иванић твърди, че е отъ сръбско потекло селското население въ високата планинска область между Струма и Места, и отъ Сѣръ до българската граница съ Разлогъ, че и досега това население останало сръбско, защото говори сръбски и „има неокрњене и све остале српске особине". Колко е милъ и отстѫпчивъ наистина г. Ј. къмъ своя сънародникъ! Да ти твърдятъ, че родопскитѣ говори сѫ сръбски, а ти да кажешъ, че това е станало съв-

сѣмъ несъзнателно и благонамѣрено — ето наистина достойно за очудване великодушие.

Нататъкъ става още по-интересно. Јанковић изтъква, че Иванић, като не е пѫтувалъ самъ по тая планинска область, взелъ въ Драма въ хотела „на испит из филологије" (622) между другитѣ и едно момче изъ Неврокопъ, което говорѣло споредъ Иванића „лепше српски но наше Нишлије" (у Ив. стр. 105*). Рецензентътъ ни съобщава, че Иванић привежда като доказателства за сърбизма на въпроситѣ говори и формитѣ ја, овде, ноћ, кућа и под. И какъ мислите се отзовава за всичко това? — Той само туря въпросителни знакове слѣдъ думитѣ овде, кућа и ноћ, па сетнѣ говори: „Али може ли тако категоричан бити онај који је и путовао кроз ову област и у језику запазио и друге, несумњиво несрпске особине као на пр. да се „ѣ" замењује са „ја" (мљако, 'љаб), да постоје групе: „жд", „шт", и „члан?" (622).

Вмѣсто тъкмо тукъ да каже на Иванића, че методътъ му е съвсѣмъ некритиченъ, рецензентътъ само му забѣлѣзва, че не ще бѫде тъй категориченъ оня, който е пѫтувалъ прѣзъ тия мѣста. Вмѣсто да напомни, че хората, които Иванић изпитвалъ, нарочно сѫ мѣнили говора си, за да ги разбере по-добрѣ сръбскиятъ дипломатъ; вмѣсто да обърне Иванићовото внимание върху обстоятелството, че още въ 60-тѣ години на миналото столѣтие Верковић изнесе изъ тия краища материали съ и з т о ч н о б ъ л г а р с к и говоръ; вмѣсто всичко туй нашиягъ рецензентъ гледа да извини Иванића. Па не стига това. ами отива да търси вината въ филологическия методъ. Като че ли филологията е виновата, дѣто Иванић е лишенъ отъ здравъ, критиченъ умъ и отъ подълбоки исторически и езикословни познания Ето какъ говори г. Јанковић: „Допустимо да је Г. Иванић ове и сличне језичне особине [т. е. ѣ=ја, тј=шт, дј=жд, членъ] могао и превидети, јер није сам по пиринској области путовао, међутим се сувише поуздавао у филолошку методу испитивања, која је и наше и бугарске филологе довела до тако супротних и искључивих резултата о народности македонских Словена". (622) Рецензентътъ си обяснява всичко съ това, че Иванић е „могао и превидети" редъ положително установени истини, ала не забравя да повтори, че голѣмото довѣрие въ филологическия методъ е докарало и сръбскитѣ и б ъ л г а р с к и т ѣ ф и л о л о з и до противорѣчиви резултати. Значи пакъ голословно обвинение, че българскитѣ филолози сѫ грѣшили наравно съ сръбскитѣ! Но ако г. Јанковић си спомнѣше, че българскитѣ филолози отъ начало и до сега подържатъ признатата и отъ редица чужди първостепенни учени истина, какво македонскитѣ говори сѫ български; ако си спомнѣше, че сърбитѣ пъкъ постоянно мѣнятъ границитѣ на областитѣ, за които претендиратъ, понеже не градятъ своитѣ искания върху научни основи, а се борятъ въ името на субектнвно разбирани политически интереси; ако си спомнѣше, че ни единъ българинъ

*) Щомъ Иванић твърди, че въ Неврокопъ се говори сръбски, лесно е да разберете, че той и подобнитѣ нему (а то сѫ в с и ч к и сърби!) не може да допусне и за минутка да се говори за българщина въ Нишко и Пиротско. Тукъ дори единъ Белић вижда само чисто сръбски говори, каквито сѫ споредъ него и всички западнобългарски говори до р. Искъръ.

не е отричалъ сѫществуването на сръбското племе въ признатитѣ отъ науката граници, а че мнозина сърби сѫ твърдѣли, па Иванић и днесъ твърди, че българитѣ въ Македония и дори Южна България (у Иван. 308) сѫ сръбско племе; ако си спомнѣше най-сетнѣ, че хората, които защищаватъ българщината на македонскитѣ славяни нито веднажъ не сѫ си послужили съ книги като съвсѣмъ некритичнитѣ трудове на единъ Ястребовъ, Гопчевић и под.; ако си спомнѣше всичко туй г. Јанковић не щѣше да приравнява единъ дилетантъ като Иванића съ признати въ науката учени като Дриновъ, Матовъ, Милетичъ и др. Той не щѣше въобще да вини насъ за грѣховетѣ на самитѣ сърби и щѣше да бѫде по-строгъ къмъ Иванића въ много случаи и особно въ слѣднитѣ. Иванић твърди на стр. 308 (въ бѣлѣжка подъ 3), че има „у једренском вилајету бугари", но „пореклом као и они у источној Румелији су из старог српског племена Србо-Рашана" (курс. на Јанк.), че въ Янинския вилаетъ имало и сега 1000 сръбски кѫщи, че жителитѣ на Халкидика сѫ сърби (стр. 240) и под. Рецензентътъ забѣлѣзва, че мѣстото на такива повръхностни твърдения не е въ една книга за Македония и че върху заблуди не се градятъ национални идеали (стр. 623).

И веднага, сѣкашъ отъ страхъ, че е много казалъ, г. Јанковић бърза да направи оговорки „да би се избегли неспоразуми". Ала думитѣ на Јанковића възбуждатъ още повече „неспоразуми". Ние въ името на безпристрасната наука искаме отъ своитѣ братя сърби не само да отхвърлятъ веднажъ за винаги патриотичнитѣ блѣнове на некритични хора отъ рода на Милоша Милојевића и Ив. Иванића, ами да се откажатъ отъ теорията, че въ Македония на югъ отъ Шаръ и Скопската Черна-Гора има нѣкакви чисти „стари сърби" или нѣкаква неопрѣдѣлена маса „македонски славяни", отъ които могатъ съ пари да се създадатъ сърби. Нашето искане обаче не може да бѫде изпълнено: коварна политика кара нашитѣ съсѣди да гледатъ на югъ, и тѣ безогледно прѣгръщатъ ученията на Милојевић-Иванић или си създаватъ една ad hoc— теория отъ рода на Цвијићовата. А въ сѫщность тая теория трѣба да се смѣта за стара пѣсень на новъ гласъ.

За да се достигне споразумѣние, ние трѣба споредъ г. Јанковића да признаемъ сѣверна Македония за населена съ чисти стари сърби, а пъкъ „због супротних погледа на народност македонских Словена" трѣба да прогласимъ, че срѣдна и южна Македония „је била и биће спорна област између Срба и Бугара". (623) Иванић твърди, че македонскитѣ славяни въ Разлогъ и южна Македония сѫ по история, езикъ, духъ, типъ, обичаи и др. признаци чисти сърби, а Јанковић не смѣта за нуждно да отхвърли напълно такова абсурдно твърдение, ами разправя, че то можело да се оправдае само „као неминовна реакција на горопадно писанье бугарских шовиниста, који византиским аргументима проширују границе бугарског елемента преко већег дела Старе Србије [разбирай Сѣверна македония, Скопската область] и чак до саме ријаше Мораве! (к. м.) Ако се поѣе овим трагом, онда је појава књиге Г. Иванића оправдана (к. м.), али у самој ствари она не доприноси

много разбистривања појмова, ма да је зато куцнуо вјес дванаеѣти час". (624) И все въ сѫщия духъ на непълна обективность г. Јанковић продължава нататъкъ. Иванићовата книга имала, каже, пропагандаторска тенденция. „Да би срушио читаву зграду од бугарских шовинистичких теорија о народности македонских Словена, он их је, као и Гопчевић, на основу историје, на коју се тако често позива, језика и етничких особина, прогласио за чисте србе, „као што је и сам и као што смо и сви ми у ослобођеним и неослобођеним осталим српским земљама". Међутим, њему без сумње није непознато, да се у компликованом питању о народности македонских Словена према научним испитивањима и научној савести може доћи до само једног поузданог закључка: да су ти Словени, у правој Македонији у етнографском погледу прелазна зона између српског и бугарског народа". И тукъ г. Јанковић цитува въ бѣлѣжка подъ чъртата: „Др. Ј. Цвијић: Неколико проматрања о етнографији македонских Словена, „Дело", јануар, 1906.", па ни прѣпоржчва това „у суштини тачно и истинито" становище като „најсолиднији терен за успешну борбу против свих шовинистичких тенденција". (624).

Тия думи на г. Јанковића ни навеждатъ на редъ въпроси. Ако „према научним испитивањима и научној савести" може да се дойде само до едно сигурно заключение, именно, че македонскитѣ славяни сѫ прѣходна зона между сръбския и българския народъ, тогава трѣба да се запитаме, каква цѣна има досегашната грамадна сръбска литература за Македония, литература въ която се доказваше, че всички македонци сѫ чисти сърби? И да-ли „по научној савести" сѫ работили ония сърби (въ това число и професори на Великата школа, като Срећковић и Новаковић), които защищаваха сърбизма на македонскитѣ славяни? Но нека оставимъ миналото. Какъ и защо г. Јанковић обявява населението на срѣдна и южна Македония („у правој Македонији") за прѣходна зона между българския и сръбския народъ? Нали прѣходната зона трѣба да бѫде винаги между двата народа. Отъ едната страна на прѣходната зона (на сѣверъ) намираме единия народъ (сърби), отъ другата страна (на югъ) ние очакваме другия народъ — българския. А въ сѫщность на югъ отъ Македония нѣма вече слявянско население*) и въобще нѣма никакво население. Ще излѣзе тогава, че оня български народъ, къмъ който води прѣходната зона на македонскитѣ славяни, или се е погърчилъ, или се е издавилъ въ Бѣлото море. За да се говори за прѣходенъ поясъ на югъ отъ сръбската етнографическа область, трѣбаше по-напрѣдъ да се докаже, че задъ прѣходния поясъ нѣкога е имало българи. Ала и откакъ би доказалъ, че въ Пелопонесъ е имало български славяни, г. Јанковић ще трѣба да ни каже, какъ тъй въ сѣверна България и Тракия живѣятъ българи, въ Пелопонесъ имало нѣкога български славяни, а между тѣхъ тъкмо като клинъ се вмъкнала прѣходната зона. И не е ли по-близу до ума, че и тая „прелазна зона" е въ сѫщность българска, както ние сме твърдѣли и твърдимъ? И нѣмаме ли ние право

*) Тъй би излѣзло, че славянитѣ въ Пелопонесъ сѫ били сродни на ония племена, отъ които е произлѣзълъ българскиятъ народъ. Но че пелопонскитѣ славяни сѫ били по-близки до племената на сегнѣшния български народъ, отрича дори Лавровъ.

да вѣрваме, че братята сърби ще се съгласятъ най-сетнѣ съ насъ, щомъ до неотдавна наричаха всички македонци стари сърби, а сега вече ги прогласяватъ за „прѣходна зона“?

Има най-сетнѣ още единъ въпросъ: може ли проф. Цвијић като геологъ и географъ да сѫди напълно правилно върху въпроси историрически, лингвистически и етнографически? Съ какво е доказалъ Цвијић, че е по-добъръ езиковѣдецъ отъ Григоровича, Облака или Дринова, та г. Јанковић съ такава готовность възприима неговата теория?

И нататъкъ г. Јанковић, макаръ въ заключение и да намира у Иванића редъ повръхностни или тенденциозни заключения като слѣдствие отъ прѣкалено патриотично въодушевение (бр. 127, стр. 704), все пакъ твърдѣ леко гледа на всички ония въ висша степень ненаучни твърдения, съ които е изпълнена Иваниѣовата книга. Така отбѣлѣзва се само между друго Иваниѣовия филологически разговоръ за народностьта на македонскитѣ славяни съ единъ турчинъ, берберинъ въ Сѣръ (у Ив. стр. 17); посочва се (701), че за Иванића въ Сѣръ има „две трѣтини срби-гркомани, до 1000 правих грка“ (у Ив. 27), че въ Горня Джумая отъ населението сѫ „половина Срби под Егзархијом и патријаршијом“ (Ив. 54), че въ Разлогъ мнозинството отъ жителитѣ сѫ сърби (племето смоляни въ VII в.) и мн. под. И въ описанието на Иваниѣовитѣ пѫтувания по южна Македония рец. забѣлѣзва сѫщата тенденциозность и ненаучность. Така въ енидженската каза живѣятъ споредъ Ив. „чисти срби“, потомци на сръбскитѣ племена сагудати и драговићи, които били съсѣди на бѣлитѣ сърби, пуливаковци. Гр. Пела сѫ населили сърби отъ племето на Пуливацитѣ (Бѣли), та градътъ се е наричалъ Бела, „али су је Грци изговарали као и пре Пела“ (Ив. 258). Въ приемния салонъ на Воденския владика Иванић запиталъ единъ воденски „гъркъ“ какъвъ е. И знаете ли, какъвъ съкрушителенъ за българитѣ отговоръ получилъ сръбскиятъ дипломатъ? Ето този отговоръ, както е прѣдаденъ у г. Иванића: „Оно што си и ти, бре братко, срби, стари срби (курс. на Ив.), на које сте ви тамо у Београду толико година заборавили били, па нас се тек сад присећате... (Ив. 272). Както виждате, г. Иванић напомня на своитѣ сънародници за ония забравени „стари сърби“, що живѣятъ въ южна Македония. Не е чудно тогазъ, дѣто рецензентътъ оправдава появата на тая книга като необходима реакция противъ горопадното писане на българскитѣ шовинисти, които съ „византийски аргументи“ ширятъ границитѣ на българския елементъ прѣзъ по-голѣмата часть на „Стара Сърбия“ чак „до саме наше Мораве“. (И защо ли тая Морава се нарича българска?)

Нашитѣ братя сѫ твърдѣ ясни; тѣ ни казватъ: „Вие твърдите, че въ срѣдна и сѣверна Македония живѣятъ българи?—Тогава ние ще започнемъ да работимъ и за досега забравенитѣ стари сърби въ южна Македония“.

Та и какво ни се прѣдлага като чисто научна истина отъ единъ Цвијић? Казва ни се, че южна и централна Македония е населена отъ славяни безъ национална свѣсть и име, които могатъ да станатъ прѣкрасни сърби. И така вече се работи отъ сръбска страна. За сѣверна

Македония не може да става и дума. Сѣверна Македония, като область, населена отъ българи или отъ племе, което говори диялектъ, прѣходенъ между български и сръбски, не сѫществува. Има само Скопски санджакъ, часть отъ Стара Сърбия, населена отъ памти-вѣка съ чисти стари сърби. Че въ Скопската область още въ края на 18. и началото на 19. вѣкъ, когато нѣмаше български шовинисти, сѫ работили учители, които пишатъ на български народенъ езикъ (Кирилъ Пейчиновичъ, чието „Огледало" е написано „препростѣйшимъ и некнижнымъ языкомъ болгарскимъ долнія Мvссіи"); че въ науката и день днешенъ говоритѣ въ тая область се смѣтатъ българскн по основа—за това сърбитѣ не искатъ и да знаятъ.

До кѫдѣ отива това заслѣпление, показва между друго и слѣдниятъ фактъ. Въ 133 кн. на „Српски Книжевни Гласник" (отъ 1. августъ 1906.) се печати статия „Из Кратовске области" отъ Стеван Симић (стр. 206—212). На стр. 208—209 за характеристика на мѣстното население е подадена слѣдната пѣсень:

„Ајде да фанемо шијак Шталковица!
„Капе Шталковчани много са шијаци!
„Буљук-баша дојде, девојка не пуштат,
„Девојка не пуштат каве да га служи,
„Каве да га служи, на скут да му седне! —
„Ајде да фанемо арнаут Шлегово!
„Шлеговските моми свите арнаутки
„Взд'н дома седат, взд'н бога молет
„Турчин да им дојде.
„Турчин да им дојде, коња да му шетат,
„На скут да му седнат, каве да га служат!"

Всѣки запознатъ съ главнитѣ особености на българския и сръбския езикъ наблюдатель ще види въ говора на тая пѣсень редъ важни бѣлѣзи на българския езикъ. За сръбския писатель на въпросната статия и за редакцията на Срп. К. Гл. обаче работата стои съвсѣмъ инакъ. Щомъ вече на стр. 209. четемъ, че населението въ Кратовско пѣе пѣсни за Душана, краль Вукашина, царь Лазаря, Марко Кралевича, Милошъ Обилича, Реля Крилатица, войвода Раде изъ Кратово, Карагеорги, Милошъ Обреновича, Хайдутъ Велка и др., „у којима овдашњи народ гледа своје узоре", можемъ да се досѣтимъ, че за езика сърбитѣ малко ще искатъ да знаятъ. И наистина на слѣдната (210) страница намираме тѣзи категорични твърдения: „Народ ове области говори српским језиком који припада јужноморавском дијалекту" и т. н. За г. Симића нищо не значатъ формитѣ: са (3 л. мн. ч. на спом. гл. съ *а* вм. *у*), пуштат, седнат, молет; шлеговските моми, свите арнаутки, и нататъкъ той привежда факти, съ които иска да докаже, че населението въ Кратовско е сръбско. „На питање шта је, добија се одговор: раја, хришћанин, кавурин, царски човек, а име Србин и Бугарин је везано за појам партије, како се сматра у народу, с изузетком школованих људи; али није без интереса народно тврђење да је од старине Србин. Он то потврђује узорима из прошлсти, разним обичајима, као што су слава, бадњи дан и др." (к. м.) (стр. 211). Че въ Кратово

и въ цѣла Сѣверна Македония (у сърбитѣ опорито наричана „стара Сърбия") нашитѣ братя успѣха съ много пари да създадатъ сръбска партия, ние знаемъ. Ние знаемъ сѫщо така, че и твърдението „да је од старине Србин" съвсѣмъ не е народно. Още по-малко народътъ може да си служи съ исторически и етнографически доказателства. Особено доказателствата съ „бадњи дан" и „слава" сѫ твърдѣ прозрачни: тѣ сѫ внесена стока, и авторътъ ги е чулъ, (ако наистина такива факти могатъ да се привеждатъ като доказателства) отъ нѣкой възпитаникъ на сръбско училище или отъ нѣкой платенъ привърженикъ на сърбизма.

Но „нај занимљиво" въ това отношение т. е. по въпроса за сръбската народность на сѣверо-македонското население било споредъ автора прѣданието за нѣкакво си Мѣдно Гумно („традиција о Бакарном Гувну 211"). Това гумно било граница „старе хришћанске или српске државе", въ която владѣли Душанъ, Лазаръ, Крали Марко, Милош Обилић и много други „владаоци и јунаци". Та това гумно се намирало споредъ едни въ Овче поле, а споредъ други много по на югъ .... „То померање границе јесте врло интересантно, нарочито зато што је јако раширена народна традиција, по коој, ће до тога места, до те границе, поново бити српска држава, и да на те земље има тапија само српски краљ". (к. м. 211 стр.). Че и тази тапия е издадена пакъ отъ неграмотни служители на сръбската пропаганда, е очевидно. Но тъкмо затова е жалко да гледашъ, какъ съ такива шовинистични измислици се занимаватъ читателитѣ на едно ужъ добро научно-литературно списание. Изглежда, че и най-умнитѣ хора срѣди сърбитѣ не могатъ да бѫдатъ обьективни, кога се говори за Македония. Инакъ редакцията не би оставила Симићовата статия безъ каква да е бѣлѣжка.

Ала сърбитѣ не се залъгватъ само съ приказкитѣ за „мѣдното гумно". Не! Тѣ и съ дѣла искатъ да помогнатъ за по-скорото издаване на тапията. Нѣма тогава да се изненадаме, ако прочетемъ слѣднитѣ, пълни съ злорадство думи на коваренъ съсѣдъ: „Српска ствар у битољскоме вилајету полагано задобија више земљишта у прилепској областн. Отварање прилепскога параклиса, постављање Срба за махалске кметове у Прилепу, српска школа у Ресну, много молбе из прилепских села, поднесене турским властима за отварање српских школа у њима, молба за отварање једнога параклиса у Крушеву, придобијање једне цркве у Охриду, повраћај изгубљених српских села у велескоме крају, управо отетих од Бугара, неуспеси у скопаљскоме санџаку, све то само заоштрава мржњу између Срба и Бугара у реформним вилајетима. Ово што је сада набројано сневеселило је многога мађедонскога „дејца", а, дабоме, и многога бугарскога политичара ...." (Срп. Кр. Гл. кн. 139. „Политички Преглед.—Мађедонија" стр. 711).

Най-ново „научно" оправдание на това сръбско „дѣло" въ Македония прѣдставя споменатата вече статия на професоръ J. Цвијић, която сърбитѣ посрещнаха като ново откровение. Така само можемъ да си обяснимъ появяването на два възторжени отзива за тая книга въ едно и

сѫщо списание*): Срп. Кн. Гл. бр. 125 (отъ 1. априлъ 1906) стр. 550—553. и Срп. Кн. Гл. бр. 143. (1. януарий 1907) стр. 49—51. (Впрочемъ трѣба да забѣлѣжимъ, че въ кн. 143. стр. 43—52 се разглежда общо Цвијићовата книга Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије и т. н. (изд. на Сръбската Кралевска Академия, Бѣлградъ 1906, VIII+688, 4°), часть отъ която (512—547) сѫ и прочутитѣ „Проматрања", печатани и въ „Дело" кн. I. за януари 1906 стр. 3—36, издадени като отдѣлна брошура и прѣведени на руски, френски и английски.

Първиятъ рецензентъ, Милан Милојевић, нарича Цвијићовата разправа „съкровище, драгоцѣненъ приносъ за изучването на македонския проблемъ, книга, която се чете съ задоволство и полза". Милојевић благодари на учения професоръ, че тоя далъ „неоспорно један научни и објективни рад" (550). На борещитѣ се въ Македония Цвијић „као какав Месија" казва: „Ви и сами не знате, зашто се крвите јер сте онолико срби колико и бугари" (551).

И все въ тоя панегиричень духъ продължава Милојевић. Той се догажда, че противъ „методичното изложение" на Цвијића, споредъ което „народна свест и народно осећанье не постоје код македонских Словена", щѣли еднакво да протестиратъ софийскитѣ и бѣлградски патриоти (551), но все пакъ на край изказва надежда, че и българскитѣ призвани работници ще станатъ да защищаватъ науката и истината т. е. Цвијићовото откритие (553). И тежко става човѣку, като чете пакъ сѫщитѣ голословни обвинения противъ нѣкакви български шовинисти. Та ние се отличаваме отъ сърбитѣ тъкмо по това, че всичко писано отъ насъ по македонския въпросъ стои далечъ отъ всѣкакъвъ шовинизъмъ. И това сѫ ни признали видни учени. Не искатъ да го признаятъ само сърбитѣ, които живѣятъ съ теориитѣ на Милоша Милојевић или съ сѫщитѣ теории, видоизмѣнени отъ Цвијића така, че вмѣсто „стари сърби" въ Македония се поставятъ лишени отъ национално съзнание „словени".

Не по-малко е възхитенъ отъ Цвијићовото откритие и бившиятъ редакторъ на етнографическото списание „Караџић", Тих. Р. Ђорђевић. Особено се спира той върху Цвијићовитѣ обяснения по въпроса за границата между Македония и Стара Сърбия. Откакъ отбѣлѣзва, че споредъ българскитѣ, гръцки и др. по-нови писатели границата на Стара Сърбия не отива по̀ на югъ отъ Шаръ и Скопската Черна Гора, и че мнозина сръбски читатели пъкъ разбиратъ подъ Стара Сърбия всички области на Милутиновата държава чакъ до Тесалия, Епиръ и Тракия съ изключение на Солунската околность, която именно и наричатъ Македония—Цвијић, като се основава върху показанията на картитѣ прѣди названието Стара Сърбия и прѣди влиянието на националнитѣ пропаганди, дохажда до заключение, че въ Стара Сърбия влизатъ Скопскиятъ, Кратовскиятъ и други краища отъ Косовския вилаетъ, наречени за разлика отъ освободена Сърбия „Стара Сърбия". И Ђорђевић цитува съ удоволствие слѣднитѣ думи на Цвијића: „Јужне

*) Ако броимъ и разгледаната горѣ рецензия на Јанковића, въ която се одобряватъ напълно Цвијићовитѣ възгледи, отзивитѣ би станали три.

се границе Старе Србије морају проширити и преко Шар-планине у главноме на област данашњег косовског вилајета" (Осн. 44). „Но оно што је од најширега интереса у овоме делу Г. Цвијића то су „Неколика Проматрања о етнографији македонских Словена" И слѣдъ това се привеждатъ всички недоказани твърдения на геолога Цвијић по исторически и лингвистически въпроси. „Напослетку народна маса македонских Словена нема одређене националне свести, није имала самосталну историјску прошлости, нема свог књижевног језика. Говори језиком о којем постоје три мњења: да је ближи српском, да је сроднији с бугарским и да је можда самосталан јужнословенски језик". И всичко туй минава у сърбитѣ за чиста наука! Цвијић се е отдалечилъ отъ истината, като не споменува най-разпространеното и най-правдоподобното мнѣние, споредъ което македонскитѣ говори сж б ъ л г а р с к и говори, нераздѣлна часть на българския езикъ, а не нѣкакъвъ особенъ езикъ, който ужъ билъ по-сроденъ съ българския. При това добрѣ запознатиятъ съ диялектологията на Македония ученъ никога не би говорилъ за единъ македонски езикъ, а или би трѣбало да различава само македонски говори или пъкъ нѣколко отдѣлни македонско-славянски езика: около Солунъ или въ Костуръ не се говори тъй, както въ Битоля или Разлогъ. Трѣба да не признавашъ езикознание, ако не искашъ да различавашъ говори като битолския или сѣрския.

Излишно би било обаче да говоримъ подробно за всички недостатъци на Цвијићовата разправа. Обширна и основателна критика на Цвијићовитѣ възгледи вече написа г. Иширковъ въ Пер. спис. на Б. Кн. Друж. кн. LXVII (1906) стр. 469 520. Сжщата статия съ малки измѣнения се яви въ второ издание като отдѣлна книжка.

Интересно е да се знае, какъ сърбитѣ посрещнаха тоя отговоръ. И въ това отношение твърдѣ характерна е рецензията на Иширковия отговоръ, написана отъ В. Ѣ е р и ћ, професоръ по класическа филология въ Бѣлградския университетъ (вж. С р п с к и К њ и ж е в н и Г л а с н и к бр. 149 [1. априлъ 1907] стр. 552—556 и бр. 150 [16. априлъ 1907] стр. 634—638).

Странно впечатление правятъ тия бѣлѣжки на г. Ѣерића. Той нѣма какво да възразява по сжществото на работата и се залавя за дреболии. Ала съ възражения противъ отдѣлни подробности никакъ не се доказва, че „овај чланак г. Иширкова врло мало вреди" (149, 552). Не смѣтамъ статията на г. Иширкова за бо-зна колко дълбоко-научна, но все мисля, че тя може да покаже на безпристрастнитѣ читатели, какво Цвијићовата теория е толкова научна, колкото и неотдавнашното учение на сърбитѣ, споредъ което всички македонци бѣха чисти „стари сърби".

Яко разхвърленитѣ възражения на Ѣ. сж особено любопитни по форма. Г. Ѣ. започва съ „на . . . . страни каже г. Иширков" или „на страни . . . . пише г. Иширковъ" или „на . . . . страни спомиње г. Иширковъ", послѣ цитува Иширковитѣ думи, па сетнѣ критикува и възразява.

Най-напрѣдъ се оборва Иширковото твърдение, че сѣверна граница на Македония билъ главниятъ вододѣлъ на Балканския полуостровъ отъ Адриатическо до Черно море. Човѣкъ не разбира, защо г. Ѣ. толкова желае да тури Скопие вънъ отъ древна Македония — въ Дардания.

Нима не му е извѣстно, че обемътъ на географическото понятие Македония постоянно се е мѣнилъ? Азъ приемамъ, че г. Иширковъ е сгрѣшилъ, като е пропустналъ ония вѣсти на Страбона и Ливия, които използува г. Ѣ. Но какво говори това противъ тезата на Иширкова, че македонскитѣ славяни сж българи, и подкрѣпя ли туй нѣкакъ Цвијићовия възгледъ?

„Добъръ примѣръ за българщината на македонскитѣ славѣни въ Черногорията при самата граница на Стара-Сърбия" ни даватъ споредъ г. Иширкова списъцитѣ на бѣлградската митрополия, въ които подъ год. 1734 е отбѣлѣзано за нѣкой си попъ, роденъ въ Скопската околность, че „заносить язикомь българскимь". За горнитѣ думи г. Ѣ. кори Иширкова, че не знае сръбски и „рѣаво мисли", като напомня, че „заноси" не значи „говори". Азъ пакъ съмъ съгласенъ съ г. Ѣ., че Иширковъ грѣши, като търси въ казаното извѣстие „добъръ примѣръ за българщината" на скопскитѣ жители. Ала и самъ г. Ѣ. грѣши, като обвинява Иширкова въ невѣжество. Защото — и ако приемемъ, че въ цитуваното извѣстие се разбира не чистъ български говоръ, а нѣкакви отклонения въ говора, които напомнятъ български езикъ — пакъ си остава вѣрно, че още въ XVIII вѣкъ, когато не е имало ни българска, ни сръбска пропаганда говорътъ на жителитѣ отъ Скопската околность не е билъ сръбски, та сърбитѣ забѣлѣзвали, че мѣстното население „заноси" (или както биха казали въ Сѣверозападна България „замѣта") на български. А това е съкрушителенъ ударъ не само за старитѣ сръбски теории, но и за новитѣ: излиза на явѣ, че около Скопие не живѣятъ чисти „стари сърби", нито пъкъ нѣкакви особени славяни, които не сж ни сърби, ни българи, ами хора, чийто говоръ напомня повече български езикъ.

Подмѣтанията (стр. 554), че Иширковъ не знае сръбски, като смѣта думитѣ вршник и лажица за признаци на българщина, не сж особено дълбоки. Не се препоржчва добрѣ г. Ѣ. и съ слѣднитѣ думи: „На 497 страни пише г. Иширков: „ . . . . Сърби наричатъ македонскитѣ славѣни българи отъ 10 вѣкъ та и до днешенъ день". Ово је Г. Иширков сам измислио". (149, 554) Трѣбаше да се докаже, че Иширковъ е измислилъ това, като се посочи, какво говорятъ сърбитѣ отъ X вѣкъ, па се укори Иширковъ, дѣто лекомислено твърди невѣрности, безъ да ги подкрѣпя съ фактове. А колко леко гледа самъ г. Ѣ. на своята работа показва слѣдниятъ случай. Иширковъ твърдѣлъ, че „македонскитѣ славѣни се чувствували въ 10—13 вѣкове българи еднакво силно съ българитѣ отъ Дунавска България и Тракия". Вмѣсто да обори това твърдение Иширковиятъ критикъ просто казва (554): „Овде ћу само преписати једно место из моје књижице (О српском имену у Старој Србији и Мађедонији, страна 42): „Од најстаријих времена па до почетка 19 века нема ни једнога поуздана примера, где би Словени у Мађедонији сами себе називали Бугарима или свој језик бугарским". Само това мѣсто отъ Ѣерићовата оцѣнка е достатъчно да подбие нейната цѣна. Защото, ако г. Ѣ. е сторилъ грѣшка, като въ оная си книжка е изказалъ процитуваната мисъль, сега прави прѣстжпление, като си служи съ такава невѣрна мисъль, за да оборва чужди мнѣния. Излишно е да говоримъ подробно за Ѣерићовата мисъль и да доказваме, че тя не из-

държа критика. Че славянитѣ въ Македония сами сж се смѣтали за българи, е доста извѣстно. За да не ходимъ много далече за примѣри, ще спомена само случая съ о. Паисия, за когото единъ образованъ сърбинъ би трѣбало да знае поне толкозъ, колкото и ние знаемъ за Раиѣа и Обрадовиѣа. Въ половината на XVIII в. [значи прѣди началото на XIX в.] тоя тъкмо Паисий, родомъ отъ Самоковската епархия, която обимала македонски области, нарича себе си българинъ, а своя езикъ български. Но г. Ѣерић може да каже, че Самоковъ не спада сега въ Македония, а о. Паисий може да е билъ тъкмо отъ нѣкое село близу до тоя градъ. Ала и това не би говорило въ полза на сърбитѣ. Та не много отдавна (прѣзъ 1903 год.) въ сжщото списание, дѣто сега пише г. Ѣерић, самъ професорътъ на Бѣлградския университетъ Александар Белић твърдѣше, че всички говори въ Сѣверна Македония и Западна България до р. Искъръ сж сръбски. Самоковъ е на р. Искъръ, самоковскиятъ говоръ слѣдователно е споредъ г. Белића, който не признава и прѣходни говори, чисто сръбски говоръ. А не прѣди много годинъ самъ Стојан Новаковић бѣше казалъ, че мисълта, какво Самоковъ е сръбски градъ, едва ли може да се подържа. (Вж. моитѣ бѣлѣжки въ П. сп. кн. LXVI, стр. 444—452).

Е добрѣ, ако по въпроса за Самоковъ и Самоковската епархия младитѣ сърби сж заслѣпени въ своитѣ искания, че дори отриватъ мнѣнието на единъ Новаковић, можете си прѣдстави, колко обективни и добросъвѣстни ще бждатъ тѣ, когато е дума за мѣста въ вжтрѣшна Македония.

Съ приведената горѣ фраза г. Ѣерић изобщо нищо не доказва. А че македонскитѣ славяни въ 10—13 в. сж били българи, показватъ и писменитѣ паметници, писани въ Македония прѣзъ тая епоха (Добромирово евангелие, Болонски псалтирь и др.). Езикътъ на тия паметници има всички най-характерни бѣлѣзи на български езикъ и съ право се нарича срѣднобългарски. Само опорити шовинисти отъ рода на сръбскитѣ могатъ да не придаватъ никакво значение на тѣзи езикови паметници.

Изобщо г. Ѣерић твърдѣ малко вѣрва на езикознанието, а пъкъ отъ друга страна смѣта за езиковѣдци хора, които едва ли могатъ да бждатъ признати за такива. Тъй напр. като оборва приведеното отъ Иширкова мнѣние на проф. Л. Нидерле, споредъ което всички политически незаинтересувани слависти (Ягичъ, Облакъ, Иречекъ, Калина, Флорински и др.) смѣтатъ македонскитѣ говори за български, г. Ѣерић заявява, че въ лингвистични въпроси не е мѣродавно мнѣнието на историка Иречекъ, па сетнѣ самъ привежда мнѣнията на редица „политически независими" слависти, които не мислятъ като Нидерле и споменатитѣ отъ него учени. И кой мислите стои на първо мѣсто между Ѣерићовитѣ авторитети? — Никой другъ освѣнъ авторътъ на извѣстната некритична книга „Обычаи и пѣсни турецкихъ сербовъ" — И. С. Ястребовъ.

И тоя дилетантъ, за да не кажемъ нѣщо повече, се привежда като авторитетъ, когато за неговия трудъ се отзоваха съвсѣмъ неодобрително видни учени! Ако г. Ѣерић не иска да вѣрва на нашитѣ учени (Дриновъ, Нѣсколько словъ о языкѣ нар. пѣсень и обычаевъ Дебрскихъ славянъ" въ Изв. Слав. Благ. Общ. 1886 № 9, 10 и 11) и Матовъ,

Кратка расправия по етнографията на Македония въ Пер. Сп. кн. XXXIV, 425—474 и XXXV, 674—717, не вѣрва ли поне на единъ такъвъ ученъ като Ягича? А въ Ягичевия Archiv für slaviche Philologie т. XIII, 135 е посочено, колко чини Ястребовата книга. Защо тогава сърбитѣ сочатъ Ястребова като авторитетенъ „ученъ"? — Защото нарича македонскитѣ българи „турецкіе сербы" и защото съ несъстоятелни „доказателства" искаше да подържа теорията за сърбизма на македонцитѣ.

И г. Ѣерић реди нататъкъ именити слависти, които не мислятъ, че македонцитѣ сѫ българи. „Руски филолог А. Кочубински каже да у маѣедонском говору има „настолько же сербскихъ, насколько и болгарскихъ особенностей". (149, 555) И г. Ѣерић мисли, че съ тая недоказана фраза, писана прѣди 33 годинъ отъ единъ Кочубински, може да се докаже нѣщо, могатъ се обори възгледитѣ на единъ първостепененъ, пѫтувалъ по Македония ученъ като Облака! — Прѣди всичко трѣба да се запитаме, единъ ли само македонски говоръ има? Не знае ли г. Ѣерић, че даже не особно разположениятъ къмъ българитѣ Белић отдѣля въ особена група южно-македонскитѣ говори поради много особености, които ги сближаватъ съ българския єзикъ? Ние приемаме, че въ срѣдно-и сѣверномакедонскитѣ говори има извѣстни, понѣкога доста многобройни сърбизми. Но не трѣба ли тѣ да се изучатъ подробно, за да се види, да-ли не сѫ просто резултатъ на вънкашно влияние? И лесно би могло да се забѣлѣжи, че особеноститѣ, които се дължатъ на сръбско влияние, сѫ много по-малко отколкото българскитѣ езикови чърти. Строго погледнато въ срѣдно-и южно-македонскитѣ говори нѣма нито една фонетична, морфологична или синтактична особеность, която да е чисто сръбска. Новаковић съзираше сърбизъмъ въ макед. к' и г' (ћ и ђ). Ала редомъ съ к' и г' имаме шч и ждж, а това сѫ типичнитѣ старинни признаци на българския езикъ [сегашнитѣ шт и жд произлизатъ тъкмо отъ штш и ждж!]. Па освѣнъ това, доказано ли е, че к' и 'г сѫ признаци на сърбизъмъ или сръбско влияние? Тѣ сѫ могли да възникнатъ съвсѣмъ независимо, както показватъ новобългарскитѣ (източни и западни) к' и г' вмѣсто нови тј и дј (т', д').

Трѣба пакъ да се повтори на сърбитѣ, че вокализмътъ на македонскитѣ говори е чисто български. Въ сръбски ъ и ь сѫ съвпаднали въ единъ вторичeнъ ъ (изясненъ сетнѣ въ а), а въ македонскитѣ говори още отъ старобългарско и срѣднобългарско врѣме виждаме такава строга разлика между ъ и ь (*ъ=о*, *ь=е*), каквато нѣмаме така последователно развита дори въ източнобългарски. И характерната носовка ѫ дава звукове, които не сѫ свойствени на сръбски: *ѫ=ъ*, *а*, *о* и само подъ сръбско влияние се явяватъ уединени случаи съ *ѫ=у* (гуска, кук'а, суд и под.). Нѣма нужда впрочемъ да се говори повече. Г. Ѣерић самъ се залъгва и мисли да залъгва и другитѣ, като привежда мнѣнието на Кочубински: сръбскитѣ особености, за които е мислилъ Кочубински, нѣматъ онова значение, което сръбскитѣ патриоти имъ придаватъ. За езиковѣдеца сѫ важни случаитѣ, които сѫ възникнали по силата на звукови закони, а не отдѣлни случаи на заемки или врѣменни чужди влияния. И тъкмо звуковитѣ закони на македонскитѣ говори отдѣлятъ тия говори отъ сърбохърватската езикова область.

Третиятъ авторитетенъ ученъ, когото цитува г. Ѣерић, е извѣстниятъ само на специалиститѣ Н. Тиховъ, авторъ на едно съвсѣмъ несполучливо съчинение („Очеркъ грамматики западно-болгарскаго нарѣчія по сборнику болгарскихъ пѣсень В. В. Качановскаго" Казанъ 1891). Като се основава върху сборникъ съ значителни недостатъци, Тиховиятъ трудъ е прѣпълненъ съ груби грѣшки. Тѣхното число се увеличава и вслѣдствие слабата лингвистична подготовка на автора.

Но нека оставимъ г. Ѣерића да живѣе съ мнѣнието, че Тиховъ е нѣкакъвъ виденъ славистъ, а сега да видимъ, какво е приведено изъ Тиховия трудъ като доказателство въ полза на положението, че македонскитѣ славяни не сѫ българи. Ето думитѣ на самия г. Ѣерић: „Руски научник Н. Тихов, казавши како се у подручју „западнобугарскога" дијалекта негде говори ближе српскоме језику, а негде ближе бугарскоме итд. пише: „Можно теперь вывести заключеніе, насколько названіе изслѣдуемаго нарѣчія, данное почтеннымъ собирателемъ проф. В. В. Качаковскимъ, хотя би оно было и „не ново", а встрѣчалось въ древнихъ рукописяхъ, — насколько говорю, это названіе точно и насколько мы будемъ правы, если назовемъ его „юго-восточнымъ сербскимъ" нарѣчіемъ. Очевидно, что этотъ терминъ „западно-болгарское нарѣчіе" можетъ быть принятъ только условно, какъ принималъ его и я" (149, 555—556). Значи дори у Тихова г. Ѣерић не е могълъ да намѣри ясно изразена мисъльта, че македонскитѣ славяни не сѫ българи. Отъ простото утвърждение, че въ нѣкои западнобългарски краища се говори „ближе српскоме језику", а въ други „ближе бугарскоме", г. Ѣерић иска да си извади заключение, че западнобългарскитѣ (и специално македонскитѣ) говори не сѫ български. Това е твърдѣ интересно! Г. Ѣерић отрича на Иречека правото, да сѫди по езикословни въпроси, понеже Иречекъ билъ историкъ, а не лингвистъ. А отъ друга страна самъ г. Ѣерић сѫди по лингвистични въпроси тъкмо тъй, както не би трѣбало да сѫди единъ професоръ по класическа филология. Нашиятъ критикъ ще се съгласи, че извѣстни говори могатъ да бѫдатъ нагледъ по-близки до единъ езикъ и все пакъ да спадатъ къмъ други. Като само слуша извѣстенъ западнобългарски говоръ, нѣкой повръхностенъ наблюдатель може и да помисли, че има работа съ говоръ, който е „ближе српскоме језику". Ала кога се рѣшаватъ научни въпроси, не е позволено да се основаваме върху моментални впечатления.

Съ некатегоричнитѣ твърдения на Тихова г. Ѣ. не биваше да си служи. Много по-добрѣ би било да се посочеха всички особености, които правятъ извѣстни западнобългарски говори по-близки до сръбския езикъ. Тогава бихме могли по-лесно да се разберемъ. А че такива особености има, никога не сме отричали и нѣма да отричаме. Но ние искаме сѫщо така да се признае, че има и сръбски говори съ българизми Ние подържаме, че говоритѣ въ западна България до р. Искъръ не сѫ сръбски, па сѫщо тъй подържаме, че не сѫ сръбски и говоритѣ въ Нишко, Вранско, Пиротско и Княжевацко, макаръ че въ всички тия говори има доста сърбизми. Отъ друга стара ние не твърдимъ, че т. н. ресавски или моравски диялектъ е български. Не, ние го признаваме за сръбски, но съзираме въ него българизми. И г. Ѣерић не може да ни

увѣри съ нищо, че формалнитѣ особености, които сближаватъ ресавския диалектъ съ българския езикъ, сѫ възникнали подъ влияние на тракоилирийски или албански, или не знамъ кой чужди езикъ. Тази остарѣла теория на Миклошича трѣба вече да се захвърли, защото рѣшава уравнение съ едно неизвѣстно, като вмъква и второ неизвѣстно.

Нищо не доказватъ и цитатитѣ изъ книгата на Л. Мазинга. И въ тоя случай г. Ѣерић вади изъ Мазинговия трудъ заключения, до които самъ авторътъ не стига. Мнѣнието на Д. Никольскій за дебърскитѣ пѣсни, ако даже приемемъ, че е вѣрно*), би могло да се привежда въ полза на твърдението, че нѣкои сѣверозападни македонски говори сѫ сръбски, а далечъ не показва, че всички македонски говори сѫ сръбски.

Спомена се вече, че днесъ не може да се говори само за единъ македонски говоръ: казаното за говора въ Дебърско, съвсѣмъ не важи за говоритѣ въ Сѣрско, Кукушко и Костурско. Па и самото мнѣние, че дебърскитѣ пѣсни сѫ сръбски, не може да се подържа. Дори въ сборника на Ястребова „эти болгаризмы", за които загатва Никольскій, сѫ толкова многобройни, че не позволяватъ и да се мисли за нѣкаква сръбщина. Че тия пѣсни не сѫ сръбски, г. Ѣерић може да се увѣри отъ бѣлѣжкитѣ на Дринова и Ягича. Твърдѣ своеобразно използува сръбскиятъ критикъ и едно изречение на Ягича, за да докаже, че и този най-авторитетенъ днесъ славистъ не признава македонскитѣ говори за български. Ягичъ подържа, както е извѣстно, че родината на старобългарския езикъ трѣбва да се търси нѣйдѣ въ Македония. Вториятъ аористъ нѣхъ (срб. нијех) кара Ягича да мисли и за говори, които сѫ близки до сърбохърватската езикова область, ала все пакъ авторътъ прибавя „ich meine natürlich nicht eine solche, wo mehr serbisch, als bulgarisch gesprochen wird". —Какво може да се заключи отъ това изречение? Само туй, че Ягичъ приема, какво въ Македония има мѣста, дѣто се говори повече сръбски нежели български. И като вземемъ понятието Македония въ широкъ смисълъ, Ягичъ е напълно правъ: говоритѣ въ крайна сѣверна Македония иматъ доста сръбски особености и постепенно прѣминаватъ въ сръбски (ресавски, моравски, косовополски диялектъ). Ала това съвсѣмъ не подкрѣпя тезата на Ѣерића, споредъ която всички македонски говори не сѫ български. Наопаки отъ думитѣ на Ягича тъкмо излиза на явѣ, че общо взето въ Македония се говори български, а само въ нѣкои македонски области, граничещи съ сръбски езикъ, се говори повече сръбски отколкото български.

Че Иширковата фраза: „Много характеренъ бѣлѣгъ за народностьта на едно население е неговото име", не е напълно сполучлива, е вѣрно, но сѫщо тъй вѣрно е, че възраженията на г. Ѣерића сѫ твърдѣ леки. Иширковъ твърди, че македонскитѣ славяни наричатъ себе си българи, а г. Ѣ. забѣлѣзва, че едни отъ тѣхъ се наричатъ българи, други — сърби, трети — гърци, а четвърти — турци (150, 635). И отгорѣ на това г. Ѣ. цитува В. В. Качановскій, който въ „Вѣстникъ Славянства" (1888. кн. I, 157—158) и въ в. „Новое Время" (1895 год. 27. юни) разправялъ, че име-

*) Никольский казва: „не смотря на эти болгаризмы, пѣсни Дибрскаго округа—сербскія, а отнюдь не болгарскія". (Извѣстія Спетерб. Слав. Благотворит. Общ. III [1886] стр. 548).

то словени било доста разпространено въ Македония между народа (селянитѣ) и то особено въ южна Македония. Колко е наивенъ г. Ѣ.! Той не може да схване, че извѣстията на Качановски нѣматъ никаква цѣна, защото сѫ съвсѣмъ самотни, па и защото отъ всичко се вижда, че селянитѣ нарочно сѫ си служили съ името словени прѣдъ единъ братъ славянинъ. Невѣрното сѫждение на Иширкова трѣбаше да се обори, като се каже, че народнитѣ имена често се мѣнятъ, че названието бугарин има сѫщо толкова доказателна сила, колкото и кое-да-е друго, че главниятъ характеренъ бѣлѣгъ на единъ народъ е тъкмо езикътъ. За нѣкакви селяни въ Македония, които сами се наричатъ словени, не трѣбаше и да се говори.

Не сѫ сполучливи и възраженията на Иширковата мисъль, че сръбската етнографска литература нѣма особена цѣна, щомъ „въ 40 години, половина човѣшки животъ, показва такава голѣма промѣна въ своитѣ основи: до 1868 година да признава македонскитѣ славѣни за българи, до 1898 за сърби, а отъ това врѣме насамъ да ги смѣта ни българи, ни сърби, а хора безъ народность, безъ свѣсть и безъ име". Г. Ѣерић казва, че ни една отъ тѣзи три мисли не е истинска, па посочва, че и прѣди 1868 г. сърбитѣ, и между тѣхъ самъ Вукъ, не сѫ признавали македонскитѣ славяни за българи. Цитатитѣ изъ Вуковия „Ковчежић" и „Речник" биха могли да се увеличатъ съ цитати изъ други книги. Ала съ всички тѣхъ би могло да се покаже само, че сърбитѣ сѫ смѣтали сѣверна Македония (Дебърско, Кичевско, Тетовско, Гостиварско) за область, въ която се говори не съвсѣмъ чисто сръбски.

Сѫдейки по общото впечатление отъ говора, особно отъ прѣмѣстеното къмъ началото на думата ударение, мнозина сърби сѫ си мислѣли, че въпроснитѣ говори сѫ сръбски. Науката обаче не си служи съ мѣрката на обикновения профанъ: тя издирва законитѣ на езика. А тия тъкмо закони показватъ, че македонскитѣ говори не сѫ сръбски. Иширковъ е сбъркалъ, като е казалъ, че тепърва отъ 1868 година (слѣдъ Милојевића) сърбитѣ почватъ да наричатъ македонскитѣ славяни сърби, а Ѣерић още повече е сбъркалъ, като е приелъ Вуковитѣ думи на вѣра и не е изпиталъ, доколко Вукъ е правъ.

Вмѣсто да покаже, какъ стои въпросътъ съ сръбщината на Кратовската область и на кратовския митрополитъ Михаила, който пише, че родителитѣ му сѫ „српске земље града Кратова кнежеви" и че той (Мих.) самъ е митрополитъ српске земље, г. Ѣерић кори Иширкова, задѣто споменува Дринова, който прѣдполага че Михаилъ, митрополитъ Кратовски, е българинъ. Кратово, както Куманово, Скопие и др. градове, е въ область, съсѣдна съ Сърбия, та никакъ не е чудно, ако е имало въ тая область сърби, които сѫ могли да наричатъ и Кратово „сръбска земя". Тъкмо отъ тия сѣверномакедонски покрайнини е започнало сръбското влияние. Г. Ѣерић не трѣбаше да се сърди на Дринова, а трѣбаше да обясни, какъ и кога Кратово е станало сръбска земя и какъ въ началото на 19 столѣтие тамъ учи единъ даскалъ Йоакимъ Кърчовски, чийто ученикъ Кирилъ Пейчиновичъ, родомъ отъ Тетовско, пише на български езикъ.

Нататъкъ у г. Ѣерића намираме нѣколко не особено умѣстни и духовити подмѣтания, които не заслужватъ внимание. Рецензията свършва

съ тѣзи думи: „Из овога се види, да је овај чланак г. Иш. врло незнатне вредности. У њему има мало која ствар, која је и нова и истинита, а има их доста које нису истините. У великом делу овога чланка казује г. Иш. своја тврђења, за која нема никаквих или нема добрих разлога" (150, 638). Всичко туй съ пълно право може да се каже за Ѣерићовата работа, защото като човѣкъ, който се е занимавалъ повече съ класическа филология, г. Ѣерић не е добрѣ запознатъ съ славянското езикознание, та си служи съ авторитети като Ястребова и Тихова, па и въобще никждѣ не показва, че може да оцѣни добрѣ, кой е правъ въ прѣпирнята за народностьта и езика на македонскитѣ славяни.

Ст. Младеновъ.

Сини петна по кожата у българскитѣ дѣца.

Taches pigmentaires chez les enfants bulgare. Par. M. le D-r S. Watef (Sofia). Présentée par M. J. Deniker. Статия, печатана въ Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris. Mai, 1907.

Дѣйствителниятъ членъ на Българското книжовно дружество, д-ръ Ст. Ватевъ е публикувалъ подъ горния надсловъ една интересна студия за синитѣ петна по кожата у българскитѣ дѣца. Съдържанието на статията съ малки измѣнения и допълнения, направени отъ автора, е слѣдното:

Въ послѣдно врѣме почнаха да обръщатъ внимание на расовитѣ отличия на отдѣлни лица и въ свръзка съ тѣхъ да обясняватъ извѣстни заболѣвания, присжщи на нѣкоя раса.

Тъй изникна описаната най-първо отъ английски автори *монголоидна идиосинкразия,* характерна съ извѣстни монголоидни бѣлѣзи: плоско лице, изпжкнали лицови кости, широкъ и сплеснатъ носъ, очи тѣсни и наклонени нагорѣ и др.

Вънъ отъ това сж наблюдавани обаче у европейскитѣ дѣца още и други бѣлѣзи свойствени на монголската раса.

Подобни расови бѣлѣзи иматъ не само патологически интересъ, но още иматъ и антропологическо значение.

Такова антропологическо значение иматъ и *синитѣ петна* у дѣцата.

Bälz, извѣстниятъ штутгартски антропологъ, въ 1885 г. съобщава*), че у японскитѣ дѣца редовно се срѣщатъ вродени сини петна въ областьта на кръста. Хистологическото изслѣдване на кожата показало едни особени пигметни клетки въ дълбокитѣ слоеве на кожата (corium). Bälz се произнася, че тѣзи петна сж расовъ признакъ изключително у японцитѣ.

Почти всички японски дѣца се раждатъ съ такива сини петна. У нѣкои дѣца петната се появяватъ слѣдъ раждането; синината на кожата се усилва и изчезва, като постепенно поблѣднява; въ напрѣдналата дѣтинска възрасть и у възрастнитѣ се наблюдава много нарѣдко. Сѣдалището на петната е кръстътъ, по-надолу въ опашката и по гжзеритѣ, въ нѣкои случаи и по гърба. Много нарѣдко се срѣщатъ другадѣ по снагата, краищницитѣ и въ лицето.

---

*) Mittheilungen der deutschen Gesellschaft für Natur und Völkerkunde Ostasiens, Bd, IV. 1885. — Die Ostasiaten. Stuttgart 1901.

У маймунитѣ тия петна се срѣщатъ много повече и оставатъ у тѣхъ прѣзъ всичкия имъ животъ.

Това е дало поводъ за разни теории и тълкуване, че синитѣ петна сж атавизъмъ и че показватъ сродството на човѣка съ маймунитѣ.

Съобщенията на Bälz прѣдизвикаха интересъ къмъ тия петна и дадоха поводъ да се заговори повече за тѣхъ.

Прѣди него обаче е имало сжщо съобщения за тия петна у дѣцата. Датскиятъ мисионеръ Hans Saabye още въ 1816 г. казва, че гренландскитѣ дѣца се раждали бѣли, но имали синьо петно по кръста. Сжщо и Eschricht въ 1849 г. съобщава, че у ескимоситѣ има тъмно-синьо петно по кръста у дѣцата, което въ течение на първата година се изгубва.

Deniker разглежда сжщо синитѣ петна и ги смѣта за характерни расови признаци. [1])

Ten Kate, 1905 г., е доставилъ приносъ къмъ въпроса за монголскитѣ петна въ Япония, Китай и Индонезия.

Японцитѣ Adachi и Fujisawa[2]) намѣрили особенитѣ пигментни клетки въ кожата на кръста и у европейскитѣ дѣца и въ поликлиниката на Seitz въ Мюнхенъ отъ 50 дѣца у едно 7 недѣлно дѣте намѣрили двѣ сини петна по кръста.

Epstein въ Прага[3]) наблюдавалъ отъ 2400 новородени, 5 случаи съ сини петна; сжщо и по-рано били наблюдавани подобни случаи, и то около 25 отъ 50—60,000 дѣца.

Сжщо и ние обърнахме внимание на тѣзи сини петна и ги констатирахме както у българскитѣ, тъй и у еврейскитѣ дѣца.[4])

B. Sperck[5]) е държалъ въ Виена рефератъ и е демонстрираль дѣца съ сини петна.

За вродени сини петна у ескимоситѣ съобщава и D-r Trebitsch[6]) който пжтувалъ въ западна Гренландия и видѣлъ у 14 дѣца сини петна по кръста, не само у кърмачетата, но и у по-възрастни дѣца, дори у възрастнитѣ.

Tugendreich въ Берлинъ съобщава[7]), че отъ 1200 кърмачета наблюдавалъ сини петна у двѣ дѣца; сестричето на едното отъ тия дѣца е имало сжщо сини петна.

Освѣнъ това, срѣщаме едно съобщение отъ Grimm[8]), че тия петна се срѣщали у дѣцата дори въ 4-ия ембрионаленъ мѣсецъ.

Тия сж досегашнитѣ свѣдѣния за синитѣ петна по кожата въ кръста у дѣцата.

---

1) Bulletins et Mém. de la Société d'Anthropoiogie. 1901. Les tâches congénitales dans la région Sacrolumbaire considérées comme caractères de race.

2) Zeitschrift für Morfologie und Anthropologie, Bd. VI. 1903.

3) Ueber Blauen Kreuzflecke und andere mongolische Erscheinngen bei Europäischen Kindern. Jahrbuch für Kinderheilkunde, Bd. 13 Januar 1906.

4) Монголски сини петна у българскитѣ дѣца. Български лѣкарь 1906 г. ч. II, кн. VII.

5) Mitellungen der Wiener Anthropologischen Gesellschaft. 1906.

6) Archiv für Anthropologie. Neue Folge, Bd. VI. H. 4. 1907. Die „blauen Geburtsflecke" bei den Eskimos in Westgrönland.

7) Berliner Klinische Wochenschrift. 1907, № 36. Mongolen Kinderflecke bei zwei Berliner Säuglinge.

8) Dermatologische Zeitschrift. Bd. II. 1895.

Слѣдъ съобщенията, които ние направихме за наблюдаванитѣ отъ насъ случаи съ сини петна ние продължавахме да слѣдимъ за тия петна у дѣцата, които дохождаха да се прѣглеждатъ или оставаха на лѣчение въ Александровската болница.

Отъ зачалото на м. февруария 1906 г. до края на 1907 г. отъ прѣгледанитѣ дѣца до 14 годишна възрасть наблюдавахме сини петна по тѣлото у 27 дѣца.

Ние смѣтаме, че сини петна ще се срѣщатъ у около 5 на хиляда дѣца.

Наблюдаванитѣ дѣца по народность 24 сж българчета, 2 еврейчета; отъ десетина цигански дѣца се забѣлѣзаха сини петна само у едно.

Отъ тѣхъ 14 сж отъ мжжски и 17 отъ женски полъ.

По възрасть дѣцата сж:

1 дѣте на 15 дена
2 дѣца „ 2 месеци
3 „ „ 5 „
1 дѣте „ 7 /2 „
14 дѣца въ втората година
4 „ „ третята „
1 дѣте на 4 години и 7 мѣсеци
1 „ „ 6 години.

По мѣсторождение дѣцата сж 2 отъ испанскитѣ евреи и 1 циганче отъ София, 2 отъ южна България и 15 отъ юго-западна България, 3 отъ Македония и 3, на които бащата или майката сж били отъ юго-западна и южна България и 1 отъ сѣверна и югозападна България.

Родителитѣ на дѣцата сж въ 15 случая граждани, 10 случая селяни и 2 случая, на които бащата е гражданинъ, а майката селянка.

За наблюдаванитѣ 27 дѣца ние ще направимъ бѣлѣжки както за петната, тъй и физическото състояние на дѣцата и тѣхнитѣ родители.

1*). Н. Т., момиче на 13 мѣсеца. Бащата и майката отъ г. Битоля (Македония). Майката родила 7 дѣца; само едно 12 год. дѣте има на плешката едно петно като маслинка. У другитѣ дѣца не е забѣлѣзала петна.

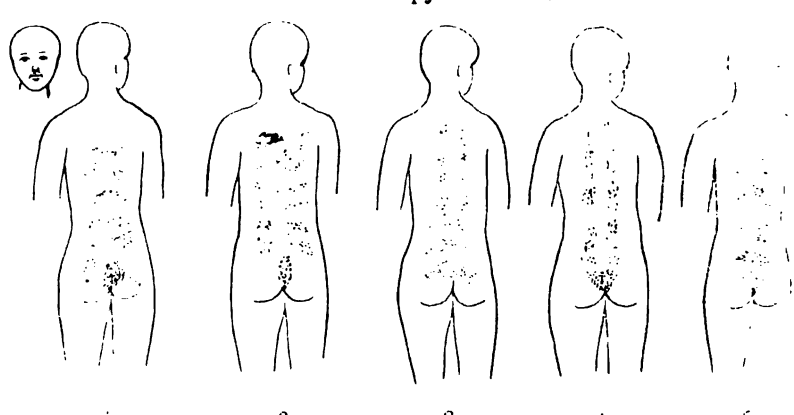

*] Нумерътъ на всѣко дѣте отговаря на нумера на фигурата.

Бащата мургавъ. Майката има кестеневи очи, тъмно кестенева коса и мургава кожа; главата има дължина 177 мм., широчина 154 мм., индексъ 87.0.

Дѣтето приличало повече на баща си; родено съ петната, които не сж се измѣнили. Очи тъмно-кестеневи, коса тъмно-кестенева, кожа мургава. Глава обла, дълга 152 мм., широка 129 мм., индексъ 84.8.

Сини петна има едно подъ носа, въ трапчинката на горната устна; други по гърба, отъ врата до гжзеритѣ, вълнисти, въ хоризонтално направление, прѣкжснато и минаватъ по двѣтѣ страни на гръбнака; въ кръста близу до опашката има едно почти четверожгълно петно, по-синьо отъ другитѣ и доста голѣмо. На дѣсния гжзеръ, повече на външната страна, има едно доста голѣмо петно, но съ по-слаба синина. Петната сж доста сини и лични, не сж рѣзко ограничени.

2. П. Б., момиче на 5 мѣсеца, бащата отъ Пловдивъ, майката отъ София, съ тъмнокестеневи очи, тъмнокестенева коса и бѣла кожа. Дѣтето има тъмнокестеневи очи, черна рѣдка коса, бѣла кожа.

Петната сж по цѣлия гръбъ, вълнисти, минаватъ отъ двѣтѣ страни на гръбнака, въ хоризонтално положение, прѣкжснато. Между гжзеритѣ има едно длъжко отъ горѣ на долу, по-синьо петно. Петната сж доста лични и сини, не сж рѣзко ограничени.

3. С. М., момче на 13 мѣсеца, бащата отъ с. Църква (Соф. околия), мургавъ, майката сжщо отъ с. Църква, съ кестеневи очи, черна коса и мургава кожа. Майката казва, че когато дѣтето се родило, нѣмало модрина на гърба и че забѣлѣзала да се появяватъ петна, които се увеличавали и ставали по-голѣми; модрината имъ обаче не се измѣнила, а си останала сжща.

Дѣтето е маларично, слабо, не може да ходи, но стои на краката си. Главата му е длъгнеста, тѣсна; очитѣ сж тъмнокестеневи, косата тъмнокестенева; тъмномургава възжълта кожа. Клепачи наклонени на горѣ; носъ широкъ, кжсъ, възхлътнатъ, уши нормални. Зжбитѣ почнали да растатъ въ 6-ия мѣсецъ и сега има ½ рѣзци. Общъ изгледъ малко монголоиденъ.

Петната сж пръснати по цѣлия гръбъ; почватъ надъ двата гжзера по кръста, по-нагорѣ въ видъ на влакна, послѣ позакржглени и достигатъ до врата; петната отиватъ отъ едната страна на гръбнака къмъ другата, влакнестата форма въ хоризонтална посока; закржглениитѣ петна оставатъ по двѣтѣ страни на гръбнака. Петната, които отиватъ отъ долу на горѣ конусовидно, не сж рѣзко ограничени; синината е доста лична.

4. С. С., момче на 15 мѣсеца, бащата и майката испански евреи отъ София. Майката има зелени очи, тъмнокестенева коса, бѣла кожа.

Дѣтето има тъмно кестеневи очи, черна коса и бѣла кожа. Петната сж разположени само отъ двѣтѣ страни на гръбнака на снопъ, направлението имъ е отгорѣ надолу, непрѣкжснато, отъ врата до опашката и като че сж нацапани или попръскани съ четка; въ кръста има по едно, двѣ петна възкржгли и между гжзеритѣ на кръста едно петно почти трижгълно, доста голѣмо, страната до 4 см. и рѣзко ограничена; долниятъ върхъ на трижгълника е прѣсѣченъ.

5. М. П., момиче, на 4 г. и 7 м., бащата и майката отъ с. Драгоманъ (Соф. околия). Иматъ само това дѣте, което не прилича на родителитѣ

си. Майката забѣлѣзала петната, когато дѣтето станало годиначе. Бащата има приличенъ изгледъ, кестеневи очи, кестенева коса и малко мургава кожа. Майката има тъмно-зеленикави очи, кестенева коса и възтъмна кожа; глава дълга 172 мм., широка 137 мм, индексъ 79.6.

Дѣтето 96 см. дълго, 14 клг. тежко, има голѣми, почти изпжкнали тъмно-кестеневи очи, наклонени клепачи, черна коса и тъмномургава кожа. Носъ кжсъ, правъ. малко широкъ. Устни доста дебели, особено горната, зжби има $^{10}/_{10}$, уши доста голѣми, широки и срастнали въ долната си часть. Главата длъгнеста, тѣсна, изпжкнала въ тила, хоризонт. обиколка 46 см., дълга 160 мм., широка 123 мм., индексъ 76.8. Изобщо лицето напомня много монголски типъ.

Дѣтето проходило на година и не е много пъргаво.

По тѣлото не се вижда нищо особено.

По гърба има 7 сини петна, които сж между лопаткитѣ въ долната половина на гърбътъ, и слизатъ до опашката.

Първото, най-горно петно, 2 см. въ диаметъръ, е на дѣсно отъ гръбнака и близу до него, повече кржгло.

Второто петно, голѣмо 4 : 5 см., по-долу отъ първото, заима двѣтѣ страни на гръбнака и има бъбрековидна форма.

Отъ лѣва страна на гръбнака, надъ второто и по-долу отъ първото има трето петно голѣмо колкото първото.

Четвъртото петно, голѣмо колкото първото, се намира на дѣсно отъ гръбнака и почти въ външната аксиларна линия.

По-долу отъ бъбрековидното петно и голѣмо колкото него, отъ дѣсна страна на гръбнака, има пето петно съ сърдцевидна форма.

Отъ дѣсната страна на гръбнака, почти въ сжщото ниво съ прѣдидещето, е шестото почти елиптично и голѣмо колкото другитѣ помалки петна.

Подъ послѣднитѣ двѣ петна е седмото и най-голѣмо петно, което започва почти хоризонтално, заима двѣтѣ страни на гръбнака и достига до толкова на ширина, че надминава всичкитѣ горни петна, освѣнъ шестото. Петното върви на широко, почти съ вертикални краища, послѣ се стѣснява и пакъ се разширява и пакъ полека се стѣснява и свърша заострено—прилича на ваза.

Петната не сж рѣзко ограничени, въ срѣдата сж по-силно пигментирани, което постепенно се намалява и се изгубва въ нормално пигментираната кожа.

Отъ далече като се гледатъ петната, виждатъ се по-ясно очертани, отколкото като се гледатъ отъ близу. Подигане на петната отъ нивото на кожата не сжществува, тъй че боята лежи вжтрѣ въ кожата. Епидермисътъ е гладъкъ и неизмѣненъ, косми по петната нѣма повече, нито пъкъ иматъ нѣщо особено отъ другитѣ косми по кожата.

Боята на петната гледана отблизу е тъмно-кафява, гледана отъ извѣстно разстояние е тъмно-синя. Синината при натискане съ пръстъ не се изгубва. На мѣста синината е по-свѣтла; най-ясно се вижда синината въ края на послѣдното петно, между гжзеритѣ.

Кожата около петната не показва нѣкое измѣнение.

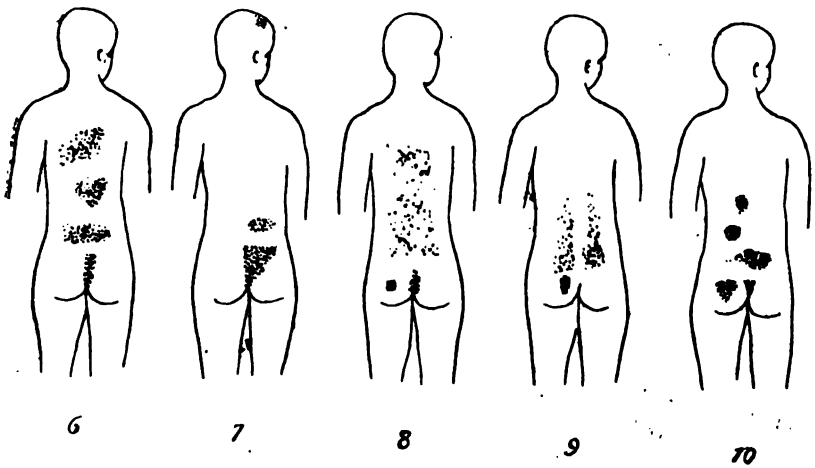

6. С. В., момиче, на 2 г. 6 м., бащата и майката отъ с. Раковица (Радомирска околия). Бащата отъ срѣденъ ръстъ, има тъмнокестеневи очи, черна коса и мургава кожа. Майката, срѣденъ ръстъ, съ кестеневи очи, кестенева коса, възтъмна кожа; Глава повече сплескана, дълга 187 мм. широка 140 мм., индексъ 74.8; има 4 дѣца, ни у едно дѣте не е забѣлѣзала петна. У четвъртото дѣте, сега описвано, забѣлѣзала петната въ първата му година. Дѣтето не прилича ни на баща си, ни на майка си. Проходило на 2 години и е доста пъргаво.

Дѣтето е дълго 81 см., тежи $10^1/_2$ kg., съ тъмнокестеневи очи, коса черна, кожа тъмно-мургава. Клепачитѣ тѣсни, малко наклонени нагорѣ. Ушитѣ широки, съ дарвинови вжзелчета. Има изразена прогнатия на горнитѣ зжби. Носъ кжсъ, широкъ; лице широко. Устнитѣ малко надебелени. Глава длъгнеста и тѣсна, изпжкнала въ тила, дълга 172 мм., широка 116 мм., индексъ 67.4. Има малко типъ монголски. Цѣлиятъ палецъ на ржката е обзетъ отъ гънка. По тѣлото нищо особено.

По гърба има 4 петна.

Едното заима лѣвата грждна половина около лопатката и е доста широко, до 3—4 см., съ форма повече закржглена; по-надолу, почти въ срѣдата на гърба е второто петно, по-малко отъ първото, по-кржгло, заема грѣбнакътъ малко отъ лѣвата и повече отъ дѣсната му страна.

По-надолу, въ областьта на кръста, има третьо петно, голѣмо 4 : 5 см., разпространено по двѣтѣ страни на грѣбнака.

Четвъртото петно е малко, длъгнесто и е между гжзеритѣ.

Петната не сж рѣзко ограничени, въ срѣдата по-силно сини и къмъ края по-слабо, синининтѣ се изгубватъ въ мургавата кожа. Боята на петната е слабо синя, едвамъ лична; синината не е тъй силна, както въ прѣдишния случай. При натискане синината не изчезва.

7. К. Г., момче на 2 мѣсеца; бащата и майката отъ г. Кюстендилъ. Бащата е съ срѣденъ ръстъ, кестеневи очи, кестенева почти черна коса, мургава кожа. Майката е съ тъмнокестеневи очи, тъмнокестенева коса, мургава кожа. Глава дълга 185 мм., широка 141 мм. Индексъ 76.2. Тя

нѣма петна. Родила 7 дѣца и само у едно 4 годишно дѣте била забѣлѣзала подобни петна. Петната тя забѣлѣзала наскоро слѣдъ раждането на дѣтето.

Дѣтето прилича повече на майка си; дълго 61 см., тежко $5^1/_2$ kg., очи тъмнокестеневи, коса почти черна, кожа тъмномургава. Глава обла, дълга 140 мм. широка 112 мм. Индексъ 80.0. Уши широки, съ по двѣ дарвинови вжзелчета. Лице широко, изгледътъ на лицето не е монголски. Клепачитѣ сж хоризонтални, бадемови отверстия. Около палцитѣ силно развити гънки. Фонтанелата отворена до 2 см. По тѣлото нищо особено. Дѣтето е пургаво.

Дѣтето има двѣ петна по темето на главата, близу къмъ челото, отдѣлни, голѣми и по 1 см. въ диаметъръ, почти кафяви.

По кръста отъ дѣсна страна има едно петно синьо-кафяво, продълговато до 1—2 см. и въ хоризонтално направление. Единъ-два см. по-надолу се вижда едно трижгълно петно, почти правожгъленъ трижгълникъ, съ по 5 см. дълги рамена, едното рамо върви хоризонтално, другото върви по срѣдата на гръбнака, отива вертикално, заима малко отъ лѣвата страна на гжзеритѣ, цѣлата часть на трижгълника и хипотенузата пада въ дѣсната страна отчасти надъ и върху гжзеритѣ. Петното е доста рѣзко ограничено.

Боята му е много синя, каквато не е наблюдавана въ никой отъ случаитѣ. Синината личи отъ близу и отъ далечъ много ясно, като че кожата е боядисани съ синьо мастило. Петната не изчезватъ при натискане, и върху тѣхъ не се забѣлѣзва да има измѣнения въ космитѣ.

8. О. П., момиче на 2 г., бащата отъ г. Брезникъ, майката отъ с. Раковица (Радом. ок.). Дѣтето е съ кестеневи очи, кестенева коса, слабо мургава кожа. Главата има мезокефална форма.

По гърба има слаба синина, пръсната по цѣлия гръбъ, безъ рѣзка граница. Между гжзеритѣ има продълговато, доста рѣзко ограничено и доста лично синьо петно. На външната страна на лѣвия гжзеръ има едно четвъртито петно почти квадратно, съ 0.5 см. страна, лично, рѣзко ограничено и съ боя синкаво-кафява.

9. М. С., момче на 1 г. 9 м., бащата отъ с. Мещица, майката отъ с. Дивотино (Радом. околия). Бащата има сини очи, кестенева коса, бѣла кожа. Майката има кестеневи очи, кестенева коса и мургава кожа.

Дѣтето е идиотъ, не може да ходи, ни да говори. Има $\frac{2}{1-4-1}$ зжби, съ тъмнокестеневи очи, тъмнокестенева коса и мургава кожа.

Надъ лѣвия гжзеръ има едно петно овално като маслина, колко 1:0.5 см. рѣзко ограничено, боята му е повече кафява. По гърба отъ двѣтѣ страна по гръбнака има пръсната синина, не рѣзко ограничена, отъ горѣ на долу и въ долнитѣ части, къмъ кръста по-широко. Синината е слаба.

10. А. С., момче на 14 мѣсеца. Бащата отъ г. Берковица, майката отъ г. Самоковъ, съ кестеневи очи, черна коса, мургава кожа; другитѣ ѝ дѣца нѣматъ сини петна.

Дѣтето се развивало нормално, проходило на 12 мѣсецъ, има $\frac{8}{8}$ зжба, добрѣ развито умствено и тѣлесно. Очи тъмнокестеневи, коса тъм-

нокестенева, почти черна, кожа слабо мургава. Уши малко широки. Лицето не прѣдставлява нищо особено.

Между гжзеритѣ има едно малко, едва лично синьо петно; надъ него по кръста има едно петно доста широко, неясно опрѣдѣлено и слабо синьо; по-нагорѣ повече на лѣвата страна отъ гръбнака, има двѣ малки петна, не рѣдко ограничени, слабо сини. На лѣвия гжзеръ, повече на външната страна, има едно трижгълно петно, доста синьо, рѣзко ограничено, едната страна върви хоризонтално и върхътъ е обърнатъ надолу.

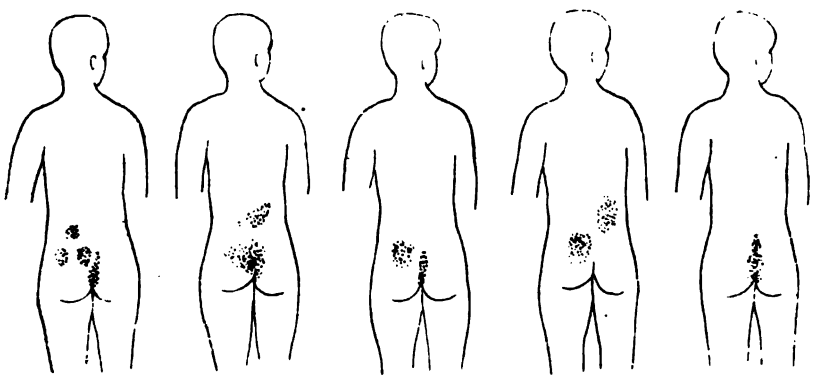

11 12 13 14 15

11. *Д. Н.*, момче на 2 мѣсеца. Бащата и майката отъ с. Д. Камарци (Соф. околия). Майката има тъмнокестеневи очи, черна коса, тъмно-мургава кожа.

Дѣтето е съ тъмнокестеневи очи, тъмнокестенева коса и тъмномургава кожа. Глава съ полегато чело, вирната и доста обла. Има монголовиденъ изгледъ.

Между гжзеритѣ има длъгнесто отъ горѣ на долу петно, не рѣзко ограничено, въ срѣдата силно, въ крайщата по-слабо синьо. Надъ лѣвия гжзеръ има 3 малки кржгли, неясно ограничени, слабо сини петна.

12. *В. Г.*, момче на 1 г., бащата и майката отъ Охридъ (Македония).

Дѣтето има тъмнокестеневи очи, черна коса и мургава кожа. Изгледъ монголовиденъ.

Между гжзеритѣ, и отчасти въ кръста, върху дѣсния гжзеръ и повече върху лѣвия гжзеръ има едно доста голѣмо, почти трижгълно и не рѣзко ограничено синьо петно. Почти надъ кръста има едно по-малко продълговато, върху двѣтѣ страни на гръбнака синьо петно.

13. *Е. М.*, момиче на 5 мѣсеца. Бащата и майката отъ София, мургавъ типъ.

Дѣтето има тъмнокестеневи очи, кестенева коса, мургава кожа.

Между гжзеритѣ има едно продълговато отъ горѣ на долу слабо синьо петно и надъ лѣвия гжзеръ едно възкржгло, малко слабо синьо петно.

14. *А. В.*, момиче на 1 г., отъ София, има въ кръста едно отъ лѣва, друго по-горѣ и отъ дѣсна страна на гръбнака, не много голѣми, възкржгли сини петна.

15. *П. Ш.*, момиче на 1 г., бащата отъ г. Казанлъкъ, съ кестеневи очи, кестенева коса, бѣла кожа; майката отъ София, съ тъмнокестеневи очи, черна коса, мургава кожа.

Дѣтето е съ тъмнокестеневи очи, тъмнокестенева коса, мургава кожа. Глава мезокефална.

Между гжзеритѣ има едно петно слабо синьо, не рѣзко ограничено, продълговато отъ горѣ надолу.

16. *М. Р.*, момче на 1 г., родителитѣ му испански евреи отъ София.

Дѣтето има тъмнокестеневи очи, кестенева коса, бѣла кожа. Глава делихокефална.

Между гжзеритѣ има едно петно продълговато отъ горѣ надолу, съ слаба синина.

17. *Г. М.*, момче на 2 г. и 6 м. Бащата отъ София, майката отъ с. Бѣлово (Т.-Пазардж. окол.). Дѣтето е съ тъмнокестеневи очи, тъмнокестенева коса, бѣла кожа. Глава долихокефална.

Надъ лѣвия гжзеръ има едно петно слабо синкаво, не рѣзко ограничено, повече кржгло и не много голѣмо.

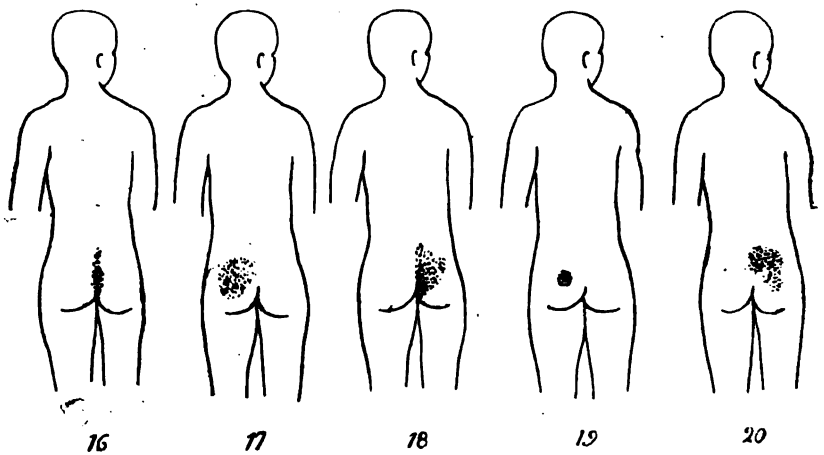

18. *К. И.* момиче, на 15 мѣсеца, бащата отъ с. Бѣлица (Соф. ок.) съ кестеневи очи, кестенева коса, мургава кожа и майката отъ с. Гурмазово (Соф. ок.) съ кестеневи очи, и кестенева коса и бѣла кожа. Дѣтето прилича на баща си. Нѣмать видъ монголски.

Дѣтето не може да ходи, живо, съ тъмнокестеневи очи, тъмнокестенева коса и тъмномургава кожа. Очитѣ сж голѣми, много раздалечени, клепачи наклонени на горѣ, съ силно изразена гънка надъ вътрѣшния жгълъ на окото, носъ кжсъ, широкъ. Дѣтето има най-силно изразенъ монголски типъ, какъвто ни едно отъ описанитѣ дѣца не е показвало.

Дѣтето има на дѣсния си гжзеръ отъ междината нагорѣ, почти на дѣсно, едно въ видъ на трижгълникъ, не рѣзко ограничено и съ слаба синина петно.

19. *С. П.*, момиче на 5 мѣсеца; родителитѣ ѝ отъ с. Шияковци (Софийска ок.). Майката има тъмнокестенева коса, кестеневи очи, мургава кожа.

Дѣтето има руса коса, кестеневи очи и мургава кожа.

Надъ лѣвия гжзеръ има едно доста синьо петно, добрѣ закржглено, 0.5 см. въ диаметъръ и рѣзко ограничено.

20. *Р. Д.* момиче, на 15 дена, циганче. Родителитѣ му сж цигани мухамедани отъ София. Майката и бащата иматъ чистъ цигански типъ. Боята на кожата е мургава, косата черна и очитѣ тъмнокестеневи.

Дѣтето износено, е твърдѣ слабо, тежи 2 kg. Страда отъ слѣпване на матката и задното чърво вслѣдствие на диарея. Кожата е набръчкана, и дѣтето има изгледъ на стара бабичка. Има изгледъ циганско, очи тъмнокестеневи, коса черна и рѣдка, кожа мургава. Носъ широкъ, доста голѣмъ; уши голѣми. Обиколката на главата е 32 см.; дължината 110 милиметра, широчината 86 мм. Индексътъ на главата 78.1. Дѣтето плаче, цица и има интелигентна физиономия.

По кръста има едно петно доста голѣмо, кржгло и се простира върху двѣтѣ страни на гръбнака. Малко по-надолу и повече на дѣсна страна върху гжзеритѣ се намира едно петно по-широко, почти слѣто съ първото (това не е прѣдставено добрѣ на фигурата, дѣто изглежда като едно петно). Границитѣ не сж ясно очертани; боята на първото петно е доста ясно синя, на второто напротивъ боята е слаба и едвамъ личи.

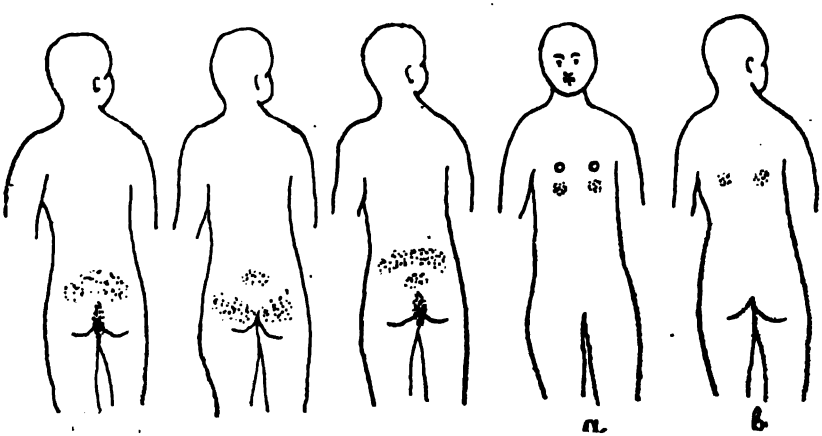

21 23 24 25

21. *С. В.* момиче на $7^1/_2$ мѣсеца.

Бащата отъ с. Соница (Радомирска околия) низъкъ ръстъ, черна коса, тъмнокестеневи очи, бѣла кожа.

Майката отъ с. Секира (Радомирска окол.) съ тъмнокестенева коса, кестеневи очи, бѣла кожа. Тя забѣлѣзала, че дѣтето се родило съ сини петна, които останали неизмѣнени по боята и формата си.

Дѣтето е съ рѣдка, кестенева коса, кестеневи очи, бѣла кожа. Изгледъ на лицето нормаленъ. На ушитѣ има по едно дарвиново вжзелче; очнитѣ отверстия лежатъ въ една линия, носътъ е широкъ, формата на главата продълговата, назадъ вирната, овоидна. Зжби нѣма. Слаби слѣди отъ рахитисъ. Голѣмата фонтанела до единъ левъ отворена.

Петната сж само по кръста. Едното петно е между гжзеритѣ, доста синьо, рѣзко ограничено. Второто е по кръста, отдѣлно отъ първото

доста на широко, дълго до 6—7 см. и широко отъ 3 до 4 см. не рѣзко ограничено, съ неправилна форма, по-слабо синьо отъ първото, синината едвамъ личи.

22. *Г. А.* момче на 3 г., родителитѣ му сѫ отъ с. Суходолъ (Соф. ок.). Бащата има черна коса, кестеневи очи, мургава кожа. Майката е плава (руса), съ руса коса, сини очи, бѣла кожа.

Дѣтето има кестенева коса, тъмнокестеневи очи, слабо мургава кожа; глава овоидна, долихокефална. Очи голѣми, клепачи равни, носъ правъ, правиленъ, почти малкъ. Уши нормални, изгледъ на лицето нормаленъ.

Между гезеритѣ има едно слабо синьо петно, повече въ кръгла форма, отколкото продълговата. По кръста, надъ първото петно, има доста голѣмо петно, което обхваща двѣтѣ страни покрай гръбнака, не рѣзко ограничено, съ продълговато обла форма, съ слаба синина.

Разположението на петната е като на фиг. № 21.

23. *С Ю.*, момче на 2 год., родителитѣ му отъ с. Мировяне (Софийска околия).

Бащата съ черна коса, тъмно-кестеневи очи, тъмно-мургава кожа.

Майката съ черна коса, тъмно-кестеневи очи, мургава кожа

Дѣтето има черна коса, тъмно-кестеневи очи, мургава кожа; долихокефалъ, изгледътъ на лицето му е цигански.

Има отъ двѣтѣ страни по гѫзеритѣ сини петна, които приличатъ на крила, не рѣзко ограничени, съ доста ясна синина; по кръста, надъ тия петна има друго по-малко петно, повече кръгло, не рѣзко ограничено.

24. *Д. П.*, момче на 2 год. Бащата е отъ г. Етрополе; майката е отъ г. Копривщица, съ кестенева коса, кестеневи очи, бѣла кожа.

Дѣтето има тъмно-кестенева коса, тъмно-кестеневи очи, бѣла кожа. Изгледъ на лицето обикновенъ; носъ правъ, клепачи малко наклонени, главата е мезокефална. Има $\frac{10}{10}$ зѫби.

Петната сѫ три; едно между гѫзеритѣ, малко продълговато, доста синьо; надъ него има почти кръгло, не рѣзко ограничено, съ по-слаба синина; по кръста надъ второто петно има трето петно продълговато, заима двѣтѣ страни около гръбнака, доста широко, не рѣзко ограничено, но съ доста ясна синина.

25. *П А.*, момче на 6 год., родителитѣ му отъ с. Лехово (Гевгелийско, Македония).

Дѣтето е съ кестенева коса, кестеневи очи, мургава кожа.

То има четири петна. Двѣтѣ сѫ разположени симетрично подъ двѣтѣ цицки на гърдитѣ и другитѣ двѣ по гърба, пакъ симетрично разположени, и то тъкмо на противоположната страна отъ първитѣ двѣ петна.

Петната сѫ почти еднакви, по-голѣми отъ 0,5 см. въ диаметъръ, почти кръгли, рѣзко ограничени, боята имъ е повече кафява, отколкото синкава, но не прилича на Naevus При натискане боята на петната не се измѣнява.

Едната отъ фигуритѣ показва петната на прѣдната (а), другата на адната (б) часть на тѣлото.

26. *Н. Т.*, момиче на една година. Бащата отъ г. София, майката отъ с. Д. Богоровъ (Софийско). Майката и дѣтето иматъ цигански изгледъ на лицето.

Дѣтето е съ черна коса, тъмно-кестеневи очи и съ тъмно-мургава кожа.

Между гжзеритѣ има едно продълговато петно, неголѣмо, доста рѣзко ограничено. Надъ дѣсния гжзеръ, на кръста, има второ петно, почти кржгло, голѣмо до единъ сантиметъръ, синината доста силна, рѣзко ограничена.

Разположението на петната е като на № 3, само че кржглото петно е отъ дѣсна страна.

27. *Ц. Г.* момче на 3 год., родителитѣ му родомъ отъ г. Копривщица. Бащата е съ черна коса, съ кестеневи очи, бѣла кожа. Майката е съ кестенева коса, кестеневи очи, бѣла кожа. Дѣтето е съ руса коса, сини очи, бѣла кожа. Изгледъ на лицето обикновенъ, очи равни, носъ правъ. Форма на главата мезокефална.

Майката забѣлѣзала петното въ 6-я мѣсецъ отъ раждането. Има само едно петно, и то е на дѣсния горенъ клепачъ на окото, къмъ външната страна на клепача, повечето върху вѣждата, близу до жгъла на окото има едно почти квадратно отъ 0.5 см. петно, рѣзко ограничено, доста ясно-синьо. Това петно въ продължение на $2^1/_2$ години е почти изгубило синината си.

Като разгледваме описанитѣ случаи и направимъ едно резюме за наблюдаванитѣ сини петна, може да се дойде до слѣдното заключение:

1) У българитѣ отъ Княжеството и отъ Македония, у евреитѣ и у циганитѣ се срѣщатъ сини петна.

2) Въ едно сѣмейство не у всички дѣца се срѣщатъ сини петна, но има случаи, дѣто по двѣ дѣца да ги иматъ.

3) Родителитѣ сж изобщо мургави и въ повечето случаи дѣцата не приличатъ на родителитѣ си.

4) Възрастьта на наблюдаванитѣ дѣца е отъ 15 дена до 6 години. Дѣцата се раждатъ съ сини петна, но понѣкога петната се появяватъ по-късно, нѣколко мѣсеци слѣдъ раждането.

5) Петната се срѣщатъ почти еднакво у момчета и у момичета.

6) Дѣцата сж повече мургави; очитѣ на 20 дѣца сж тъмно кестеневи, на 5 кестеневи, на 1 сини; косата у 9 дѣца е черна, у 9 тъмно-кестенева, у 6 кестенева и у 2 дѣца руса; кожата е у 7 дѣца тъмно-мургава, у 10 мургава, у 2 слабо мургава и у 7 бѣла.

7) У 6 дѣца лицето е имало монголски, а сжщо и цигански типъ; на останалитѣ дѣца лицето не е прѣдставлявало нѣщо особено за отбѣлѣзване.

8) Формата на лоба у 2 дѣца е отбѣлѣзана като брахикерална, у 7 като мезокефална и у 7 долихокефална. Отъ измѣрванитѣ 4 дѣца имаме индексъ отъ дължината и широчината на лобътъ 67.4, 76.8, 80 и 84.8.

9) Разположението на петната бѣше у всички по задната часть на снагата у едно дѣте на горната устна подъ носа и у едно съ двѣ петна по темето на главата. У едно дѣте съ едно по клепача и вѣждата и у едно двѣ по двѣ петна симетрично по гърдитѣ и гърба.

10) У 19 дѣца петната се намираха въ областьта на кръста между гжзеритѣ; само у 8 дѣца нѣмаше петна на това мѣсто. У 8 дѣца петната бѣха разсѣяни по цѣлата задна часть на снагата; у останалитѣ 19 дѣца петната бѣха поединично, не надвишаваха нивото на гръдния кошъ и се намираха повече въ областьта на кръста; у двѣ дѣца петната сж разположени отъ двѣтѣ страни на гръбнака, въ други случаи, и то почесто, въ лѣвата половина, по-малко въ дѣсната половина; най-често петната сж разположени върху глутеитѣ (гжзеритѣ), и то все по-горѣ отъ сакралната область и все се държатъ близу до гръбнака.

11) Числото на петната е у 6—по 3 петна, у 4—4 петна, у 1—5 въ повечето случаи едно, има обаче по 2, 3 даже и до 7 поединични петна.

12) Формата на петната е сжщо различна. Едно петно е добрѣ закржглено, едно елиптично, три петна сж квадратни, 4 петна сж трижглени, едно петно има форма на трапецъ; въ нѣкои случаи сж закржглени, овални, бъбрековидни, сърдцевидни, въ 3 случая сж вълнисти на пояси, въ хоризонтално положение, не рѣзко ограничени и въ два случая влакнести, на поясъ, отъ двѣтѣ страни на гръбнака вертикално — отъ горѣ на долу. У нѣколко дѣца има посъвмѣстно по нѣколко вида петна, трижгълни и кржгли, вълнисти, четвъртити и закржглени.

13) Границитѣ на петната сж или рѣзко опрѣдѣлени, или пъкъ неясно очертани; кржглитѣ, четверожгълнитѣ и отчасти трижгълнитѣ сж обикновено рѣзко ограничени; вълнститѣ, кржглитѣ сж съ не рѣзко очертани контури.

14) Голѣмината на петната е различна отъ 0.5 до 4—5 см. въ диамегъръ или и въ повече въ дължина и ширина.

15) По изгледъ тия петна би могли да се смѣтатъ като Naevus vasculosus, flameus, Teleangiectasia и подкожни кръвоизлияния. Обаче внимателното прѣглеждане и хистологическото устройство на синитѣ петна рѣзко ги различаватъ отъ споменатитѣ и доста характерни аномалии по кожата. Най-вече обаче приличатъ на малки подкожни кръвоизлияния.

16). Боята на петната е синкава, свѣтлосиня, тъмносиня, въ нѣкои случаи и синкавокафява, като при нѣкое леко подкожно кръвоизлияние. Синината у нѣкои дѣца е много силна, като че кожата е боядисана съ синьо мастило, и се виждатъ ясно отдалечъ; у други синината е по-слаба, и човѣкъ трѣбва да се взре, за да види петното, особено у дѣца съ мургава кожа, когато при бѣла кожа и по слабата синина на петната личи доста ясно. Рѣзкоограниченитѣ петна сж обикновено по-ясносини отъ не рѣзко ограниченитѣ. Четвъртититѣ и кржглитѣ петна иматъ оттѣнъкъ на кафяво. Синината у рѣзкоограниченитѣ петна е равномѣрна навсѣкждѣ; когато въ нерѣзкоограниченитѣ синината е по-силна въ срѣдата и става къмъ крайщата все по-слаба, докато се изгуби.

17). Петната не сж космати, не сж издигнати надъ кожата, и иматъ еднаква плътность съ съсѣдната безъ петна кожа. При натискане съ пръсть синината не се измѣнява и не се изгубва.

18). Синината на петната произхожда отъ особенитѣ пигментни клетки, които се намиратъ пръснати въ кориума, дълбоко подъ епидер-

миса на кожата и които колкото сж по-нагжсто толкова и синината е по-силна, даже става и кафява.

19). Хистологическото устройство и пигментнитѣ клетки на кожата ни се удаде случай да видимъ подъ микроскопъ у препарати, направени отъ кожата въ кръста, взета слѣдъ смъртьта на дѣтето № 1, дадени за хистологическо изслѣдване на г-на д-ръ К. Каракашевъ, който има любезностьта, да ни даде слѣднитѣ свѣдѣния:

Разрѣзъ на кожата върху синитѣ петна (увеличено около 100 пжти въ диаметъръ).

а. Малпигиевъ слой.
б. Пигментни клетки на кожата.
1. Инвагинация на малпигиевия слой.
2 и 3. Косъмъ и неговия мускулъ.

Часть отъ нормална и съ сини петна кожа се фиксира въ 4% разтворъ отъ формалинъ, втвърди се въ концентриранъ алкохолъ и се вложи въ целоидинъ. Направиха се разрѣзи на границата между нормалната и съ сини петна кожа. За боядисване се употрѣбиха обикновенитѣ бои, а за реакцията на желѣзо въ пигмента се употрѣби смѣсь отъ фероцианкалиумъ и солна киселина.

Хистологическата картина не се различава яко отъ нормалната кожа. Епидермътъ както и дермата и подкожната клѣточна тъкань прѣдставятъ

характерната нормална структура, безъ кръвоизлияние, безъ агломерация на клеткитѣ.

Базиларнитѣ клѣтки на епидерма сж доста силно заети отъ пигментъ, както обикновено се срѣща въ тѣзи клѣтки; той е извънредно дребно-зърнесть, отъ кафява боя и е разпрѣделенъ обикновенно въ клѣточната протоплазма; послѣдниятъ е отъ меланотично естество и не дава реакция на желѣзо.

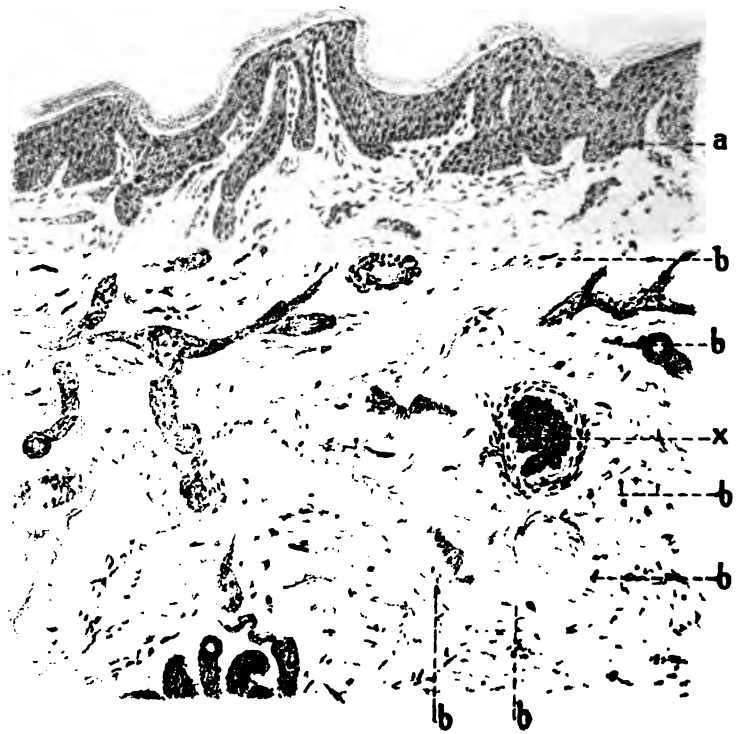

Разрѣзъ на кожата отъ областьта на пигментнитѣ петна (увеличение около 100 пжти въ диаметъръ).
а. Малпигиевъ слой.
бб. Пигментни клетки на кожата.
х. Инвагинация на малпигиевия слой.

Въ дермата се намиратъ клѣтки, носещи много кафяви пигментни зрънца; тѣ сж отъ продълговата форма и издаватъ на всички направления дълги разклонения. Съдържещиятъ се въ тѣхъ пигментъ оказва сжщия морфологически характеръ както този на малпигиевитѣ клѣтки въ епидермиса, като е равномѣрно разпрѣдѣленъ, както изъ протоплазмата, тъй и въ разклоненията. Тѣзи клѣтки сж най-многочисленни въ срѣднитѣ пластове на дермата, между епидермиса и подкожната тъкань. И както ще видиме по-долу най-често придружаещи кръвнитѣ капилари. Отъ тукъ по направление на двѣтѣ страни (къмъ епидермиса и подкожната тъкань) се намалява числото имъ. Обаче въ горната половина на дермата (къмъ

епидермиса) сж по-многочисленни отколкото въ долната. Нѣкои отъ тѣхъ достигатъ съ своитѣ разклонننния чакъ до базалния пластъ на епидермиса. Обаче едно съединение между разклоненията имъ и базалнитѣ клѣтки на епидермиса не можаха да се намѣрятъ, при все че едно такова съединение съ вѣроятность е приемливо, понеже нѣкои отъ разклоненията достигатъ много близу до базалнитѣ клѣтки. Отъ друга страна тѣзи клѣтки често се съединяватъ помежду си чрѣзъ своитѣ разклонения и образуватъ по тозъ начинъ на нѣкои мѣста непрѣкжсната верига отъ клѣтки.

Както по-горѣ се спомена, тѣзи клѣтки, носещи пигмента, слѣдватъ най-често кръвнитѣ капилари, като лежатъ често пжти до тѣхнитѣ ендотелии. На мѣста се вижда като че ли тѣ самитѣ образуватъ стѣната на капиларитѣ; тѣ се различаватъ обаче отъ останалитѣ ендотелии на капиларитѣ по тѣхното съдържание на пигментъ и по-нататъкъ чрѣзъ това, че тѣхното протоплазмено тѣло е повече издуто.

Не е изключено, че тѣ произхождатъ отъ самитѣ капиларни ендотелии, като послѣднитѣ чрѣзъ растене и поимане или образуване на пигментъ и отдѣляне отъ континуитета на капиларната стѣна ги образуватъ. Дали тѣзи клѣтки сами образуватъ пигмента или го поиматъ въ себе си преформиранъ и служатъ само да го транспортиратъ, не може да се разрѣши съ положителность. Едно е обаче сигурно: наблюдава се често, какъ единични по-силно нарасли капиларни ендотелии вече ясно показватъ характеръ на пигментни клѣтки, като вече сега, макаръ и малко, носятъ и пигментни зърна; това, което обаче е особено важно, е, че единични отъ тѣзи пигментни зърнца, и то не често, едвамъ въ нѣколко клѣтки отъ цѣлъ единъ препаратъ, показватъ желѣзна реакция, когато иначе пигментътъ въ повечето клетки не дава желѣзна реакция, т. е. е отъ меланотична натура. Това присжтствие въ клѣткитѣ на единички пигментни зрънца, които даватъ желѣзна реакция, и то въ тѣзи клѣтки, които лежатъ най-близу до капиларната стѣна, говори за едно произхождение на пигмента отъ кръвния пигментъ. Неговото по-нататъшно прѣобръщане въ меланотиченъ пигментъ извършатъ вѣроятно самитѣ клѣтки и чрѣзъ по-нататъшното му транспортиране и прѣдаване на епидермиса се явява синьото петно.

Не е вѣроятно, че тѣзи клѣтки получаватъ пигмента си отъ малпигиевитѣ клѣтки на епидермиса, т. е. да служатъ за прѣнасяне на епидермичния пигментъ къмъ дълбочината на кожата, понеже тѣзи клѣтки се срѣщатъ почти тъй сжщо, както и въ областьта на синината на кожата, тъй и въ граничнитѣ области на синьото петно и нормално пигментираната кожа—единъ фактъ, който не би могълъ да се обясни чрѣзъ това послѣдно приемане; защото би трѣбвало да се явяватъ сжщо тъй често тамъ, дѣто нѣма какво да отнесатъ, както е въ случая, въ граничната область на почти нормално пигментираната кожа.

По-вѣроятно е възприемането, че тѣзи клѣтки прѣдаватъ пигмента на епидерма си отколкото обратното.

Въ заключение констатирваме слѣдното: синитѣ петна на кожата произхождатъ отъ появяването въ дермата клѣтки много разклонени; съединени помежду си съ разклоненията си, съдържещи много кафявъ пиг-

ментъ, който дава желѣзната реакция; тѣзи клѣтки чрѣзъ прѣдаване на пигмента си на базалнитѣ клѣтки на епидермиса, обусловятъ едно посилно пигментиране на послѣдния. Тѣзи клѣтки носителки на пигменти слѣдватъ най-често кръвнитѣ капиларии и произхождатъ вѣроятно отъ ендотелия имъ—и то тъй, че кръвнитѣ ендотелии, чрѣзъ нарастване и поимане на кръвенъ пигментъ, който тѣ по-нататъкъ прѣработватъ въ меланотиченъ, отдѣлятъ се отъ континуитета отъ капиларната стѣна и се явяватъ като сммостоятелни клѣтки носещи меланотиченъ пигментъ въ дермата.

Границата на едно сииьо петно не може да бжде съвсѣмъ рѣзка, понеже тѣзи клѣтки се срѣщатъ почти сжщо тъй често въ дермата на синьото петно както и на него граничната почти нормална пигментирана кожа.

Библиография
на
Турция, България и Македония
(малка бѣлѣжка)
отъ
Н. В. Маховъ.
София.
1908.

Bibliographie
de la Turquie, de la Bulgarie et de la Macédoine
(Notice)
par
N. V. Michoff.
Sofia.
1908.

ОБЯСНИТЕЛНА БѢЛѢЖКА.

Мнозина отъ моитѣ приятели и познати — знаейки за историческата библиография на Турция и Б:лгария, която работя вече 8 годинъ — ме молятъ да имъ дамъ указания по литературата на Турция и Македония, за да се ориентиратъ въ сегашнитѣ събития, които се развиватъ въ тия съсѣдни намъ страни. Азъ, въпрѣки голѣмото ми желание да удовлетворя тия тѣхни искания, не съмъ билъ въ състояние до сега да направя това. Причината е много проста и твърдѣ досадна: библиографията е голѣма (брои повече отъ 4500 съчинения) и още не е наредена въ форма, удобна за бърза справка. Ето защо, до окончателното ѝ приготвяне за печатъ, тя не може лесно да бжде използувана.

Но, желанието ми да бжда полезенъ, именно въ тоя моментъ, както на моитѣ приятели и познати, така и — на по-широкъ кржгъ интересуващи се, не се спрѣ прѣдъ това неудобство. За това намислихъ да направя извадки, *въ съвсѣмъ съкратена форма,* отъ цѣлата библиография на тия трудове за Турция, resp. България и Македония, които, тъй да се каже,по-непосрѣдствено и по-бързо ни запознаватъ съ историята на тия страни. При това трѣбва да отбѣлѣжа, че азъ се ограничихъ само съ ония трудове, които сж излѣзли прѣзъ 19-то и първитѣ години на 20-то сто-

лѣтие, като обърнахъ по-голѣмо внимание на литературата отъ освобождението ни насамъ

Тази малка библиографична бѣлѣжка обхваща трудове само на 4 езика — английски, италиянски, нѣмски и френски. Рускитѣ и българскитѣ съчинения, макаръ и важни, не сж застжпени: тѣ ми сж по-малко извѣстни. Но, ако стане нужда и ми се отдаде случая, да разполагамъ съ свободно врѣме, нѣма да се забавя да направя и тѣхъ достояние на интересуващитѣ се.

Нека не се забравя, че тази кратка библиография има само практично и врѣменно значение и е прѣдизвикана най-главно отъ външни условия.

Н. В. М.

A. H. Die turkische Wehrmacht und die Armeen der Balkanstaaten. Wien, 1892. in-8°.

Abbott G. F. The tale of A Tour in Macedonia by — —. London, 1903. in-8°.

Administration (L') turque dans les pays slaves et l'administration russe en Pologne. Étude comparative par T. B. Vienne, 1878. in-8°.

Affaires étrangères. Congrès de Paris. Paris, 1856. in-4°.

Affaires étrangères. Documents diplomatiques. Affaires d'Orient. Congrès de Berlin, 1878. Paris, 1878. in-4°.

Ahmad Jawad. État militaire ottoman depuis la fondation de l'empire. Paris, 1882 etc. in-8°.

Ahmad Jaudat. Considérations sur l'histoire ottomane. Paris, 1886. in-8°.

Albertus I. Oesterreich, Deutschland und die orientalische Frage. Innsbruck, 1879. in-8°.

Albrecht D-r jur W. Grundriss des osmanischen Staatsrechts von — —. Berlin, 1905. in-8°.

Ali Haïdar Mithat. Life of Midhat Pasha. London, 1903. in-8°.

Alliance (L') franco-russe devant la crise orientale. Par un diplomate étranger. Paris, 1897. in-8°.

Annual Report on the Ottoman Public Debt. London, 1906.

Arends C. Der europäische Orient in seiner Neugestaltung. Eine historisch-geographisch-statistische Skizze. Kempten, 1878. in-8°.

Argyriadès P. et *Lagarde* P. Solution de la question d'Orient. La confédération balkanique. Paris, 1896. in-8°.

Aristarchi-Bey. Législation ottomane, ou Recueil des lois, règlements, ordonnances, traités, capitulations et autres documents officiels de l'empire ottoman, publiés par Dem. Nicolaïdes. Constantinople, Paris, 1873—1888. in-8°. 7 vol.

Arminjon Pierre. Étrangers et protégés dans l'Empire Ottoman par — —. Tome premier. Paris, 1903. in-8°.

Assassinat (Un horible) commis sur l'ordre spécial du Sultan Abdul-Hamid II. Assassinat de Midhat Pacha. Genève, 1898. in-12°.

Aveta F. Gli Stati Balcanici e la guerra turco-greca dell' anno 1897. Torino, 1897. in-8°.

Avril A. d'. Négociations relatives au traité de Berlin et aux arrangements qui ont suivi (18 5—1886). Par — —. Paris, 1887. in-8°.

Avril A. d'. Tableau alphabétique des traités de Paris, San-Stéfano et Berlin et de la Conférence de Constantinople, avec la concordance des protocoles.

Въ *Revue d'histoire diplomatique*. Paris, 1889. № 4. стр. 562—570.

Avril A. d'. En Macédoine, Paris, 1897. in-8°.

Baker James. La Turquie ; le pays, les institutions, les moeurs, par— —. Trad. de l'anglais. 1882. in-8°.

Balaktschieff I. Die rechtliche Stellung des Fürstentums. Würzburg. 1893. in-8°.

Balkan Mountains. Erinnerungen eines Preussichen Officiers. Breslau, 1889. in-8°.

Balkan (The) question. London, 1905.

Bambery Felix. Geschichte der orientalischen Angelegenheiten im Zeitraum des Pariser und des Berliner Friedens. Berlin, 1892. in-8°.

Ban Mathias. Solution de la question d'Orient par l'Europe ou par la Porte. Belgrade, 1885.

Barkley H. C. Bulgaria before the war. During seven years' experience of European Turkey and its inhabitants. London, 1877. in-8°.

Barth D-r Hans. Türke, wehre Dich! Von — —. Zweite Auflage. Leipzig, 1898. in-8°.

Basmadzidès Jean. La Macédoine et les Macédoniens. Munich, 1867.

Battenberg F. I. von Prince. Die volkswirthschaftliche Entwicklung Bulgariens. Leipzig, 1891. in-8°.

Baudin P. Abd-Ul-Hamid II. Les progrès de la Turquie. Paris, 1895. in-8°.

Baudin P. La Turquie et les Ottomans. Paris, 1896. in-8°.

Beaman A. H. M. Stambuloff. 1895 in-8°.

Beauregard I. de. Aux rives du Bosphore (Turquie, Roumanie, Serbie et Bulgarie), par — —. 1896. in-8°.

Béchirowski J. L'intervention et la péninsule balcanique. Paris. 1892. in-8°.

Beck L. C. Die heutige Türkei. Leipzig, 1879. in-8°.

Becker G. La guerre contemporaine dans les Balkans et la question d'Orient (1885—1897), par — —. Nancy, 1899. in-8°.

Beckmann J. Die Wahrheit über Bulgarien. Leipzig, 1898. in-8°.

Beer Adolf. Die orientalische Politik Oesterreichs seit 1774. Prag, 1883.

Beiträge zur Geschichte der völkerrechtlichen Beziehungen der ottomanischen Pforte. Berlin, 1901. in-8°.

Beksics Gustave. La question roumaine et la lutte des races en Orient. Paris, 1895. in-8°.

Benedetti le comte. La question d'Orient. Въ *Revue des Deux Mondes*. Paris, 1897. т. CXXXIX, Janvier, стр. 43—77.

Bengesco Georges. Essai d'une notice bibliographique sur la question d'Orient. — Orient européen, 1821—1897. Par — —. Bruxelles, Paris, 1897. in-8°.

Bérard Victor. A travers la Macédoine slave. Въ *Revue des Deux Mondes*. Paris, 1892. т. CXIV, 1-er septembre, стр. 551—578.

Bérard Victor. Les nationalités de la Macédoine. Turcs et Musulmans, Bulgares, Valaques. Въ *Annales de l'École libre des Sciences Politiques.* Paris, 1892. т. VII. стр. 292—338.

Bérard Victor. La Macédoine. Le pays et les races. Paris, 1897. in—8°.

Bérard Victor. La politique du Sultan Hamid II. Paris, 1897. in—12°.

Bérard Victor. La Turquie et l'hellenisme contemporain. La Macédoine: Hellènes, Bulgares, Valaques, Albanais, Autrichiens, Serbes; la lutte des races. Paris, 1893. in-8° Четвърто издание отъ 1897.

Bérard Victor. Pro Macedonia. Paris, 1904. in-8°.

Bernard Marius. Les côtes orientales. Autriche et Grèce. De Venise à Salonique. Paris (1898). in-8°.

Bernard Marius. Turquie d'Europe et d'Asie (de Salonique à Jerusalem). Paris, 1899.

Bezobrazow O. de. Notes sur la question d'Orient. Athènes, 1897. in - 8°.

Bianchi Thomas Xavier de. Le premier annuaire de l'empire ottoman, ou Tableau général de l'état politique, civil, militaire, judiciaire et administratif de la Turquie depuis les réformes opérés dans ce pays par les Sultan Mahmoud II et Abdul-Medjid etc. Paris, 1848. in-8°.

Bianchi Th. X. de. Khaththy humaïoum, ou Charte impériale ottomane du 18 février 1856, par — —. 1856. in 8°.

Bianconi F. La question d'Orient dévoilée ou la vérité sur la Turquie. Musulmans, raïas slaves et grecs, tcherkess et tziganes. Paris, 1876. in-8°.

Bianconi F. Ethnographie et statistique de la Turquie d'Europe et de la Grèce. Races musulmanes et raïas. Territoires occupés par elles dans la presqu'île des Balkans. Paris, 1877. in 8°.

Bianconi F. et *Guilhon* Ph. Les menées de M. de Bismarck en Orient. Politique apparente et secrète des Puissances en Turquie, Egypte etc. etc. Paris, 1882. in-8°.

Bianconi. Carte commerciale de la Macédoine. Paris, 1888.

Bigot Charles. Grèce, Turquie, le Danube. Par — —. Paris, 1886. in - 8°.

Bigot C. Turquie. Paris, 1886. in-8°.

Bikélas D. Le rôle et les aspirations de la Grèce dans la question d'Orient. Par — —. Paris, 1886. in 8°.

Bilguer D-r von. Macedonisch-türkische Wörtersammlung mit kulturhistorischen Erläuterungen von — —. Berlin, 1889. in-8°.

Bismark. Correspondance diplomatique. Paris, 1883. in-8°. 2 vol.

Blondel Georges. Notice sur la législation agraire de l'empire ottoman. Въ *Bulletin de la Société de législation comparée.* Paris, 1897. т. XXVI, Avril Mai, стр. 349—360.

Bluntchli le D-r J. C. Le Congrès de Berlin et sa portée au point de vue du droit international. Traduit de l'allemand par E. Nys. Въ *Revue de droit international.* Gand 1879, т. XI, стр. 11—37 и 411—430; 1880, т. XII стр. 276—294 и 410—424 и 1881 т. XIII стр. 571—586.

Bochkovitch Stojan. La mission du peuple serbe dans la question d'Orient. Considérations sur le passé et sur l'avenir des pays balkaniques, par — —. Bruxelles, Paris, 1886. in-8°.

Bonghi Ruggiero. Il congresso di Berlino e la crisi d'Oriente. Milano, 1878. in-8°.

Bonvet Fr. La Turquie et les cabinets de l'Europe depuis XV-e siècle ou la Question d'Orient. Paris, 1853. in-8°.

Booth J. L. C. Trouble in the Balkans. London, 1905. in-8°.

Boris oder Arsen. Ein Beitrag zur Lözung der bulgarichen Frage. Leipzig, 1896. in-8°.

Boudeville Fernand. La France et le Congrès. Le traité de San-Stefano. Guerre d'Orient. Paris, 1878. in 8°.

Boué Ami. La Turquie d'Europe, ou Observations sur la géographie, la géologie, l'histoire naturelle, la statistique, etc. etc. Paris, 1840. in-8°. 4 vol.

„Обширенъ арсеналъ отъ непосрѣдствено наблюдавани факти", казва за това съчинение знаменития белгийски статистикъ Хйошлингъ.

Boué Ami. Die Europäische Türkei von — —. Wien, 1889. in-4° 2 vol.

Boué Ami. Recueil d'itinéraires dans la Turquie d'Erope. Détails géographiques, topographiques et statistiques sur cet empire. Vienne, 1854. in-8°. 2 vol.

Boukharow Dimitri de. La Russie et la Turquie depuis le commencement de leurs relations politiques jusqu'à nos jours. Amsterdam, 1876. in-8°.

Bouroff A. H. Makédonia! Bruxelles, Paris, 1905. in-8°.

Brancoff D. M. La Macédoine et sa population chrétienne. Paris, 1905. in-8°.

Breznitz von Sydačoff. Abdul Hamid und die Christenverfolgungen in der Türkei, etc. Berlin, 1896. in-8°.

Brodhead J. M. N. Slav and Moslem. Historical sketches. Aiken, 1894. in-8°.

Brunswik Benoit. La vérité sur Midhat-Pacha. Par — —. Paris, 1877. in 8 .

Brunswik Benoit. Le traité de Berlin, annoté et commenté. Ouvrage renfermant le texte des traités et conventions diplomatiqus relatifs à la question d'Orient, depuis le 13 Juillet 1841. Paris, 1878. in-8°.

Brutus A. A Propos d'un mouvemeut en Macédoine par — —. Bruxelles, 1900. in-8°.

Buehler A. Von den Vogesen zum Balkan. Magdeburg, 1890. in—8°.

Buelow H. v. Die Balkanstaaten und ihre Entwickelung bis zum Gegenwart 1897. Berlin, 1897. in-8°.

Bulgarien nach dem Sturze Stambuloff. Wien, 1895. in-8°.

Bulgarische Politik. Dresden, 1891. in-8°.

Burnouf Émile. La Grèce et la Turquie en 1875. Въ *Revue des Deux Mondes.* Paris, 1875. 1-er Septembre.

Busch M. Die Türkei. Reise-Handbuch. Triest, 1881. in-8°.

Cahuet Albéric. La question d'Orient dans l'histoire contemporaine (1821—1905). Paris, 1905.

Calaby de Lamazière R. Les Capitulations en Bulgarie. Paris, 1905. in - 8°.

Campbell Sir George. A hand book on the Eastern Question. Being a very recent view of Turkey. 2 ed. London, 1876. in-8°.

Cambell G. D. Our responsibilities for Turkey. 1856—96. London, 1896. in-8°.

Cambon Victor. Autour des Balkans. Paris, 1890. in-8°.

Canning S. The Eastern Question. London, 1881. in-8°.

Castonnet des Fosses H. La Macédoine et la politique de l'Autriche en Orient, par — —. Lyon, 1889. in-8.

Catacazy C. Politique anglaise en Orient. Paris, 1877. in-8°.

Cazaubon Leonce. La Turquie vis-à-vis des puissances européennes en 1886, par — —. Paris, 1886. in-8°.

Cazot E. Régénération d'un peuple. La Macédoine catholique. Par — —. Paris, 1901. in-8°.

Cezune Ant. Un mot sur la Turquie et ses réformes. Paris, 1876.

Channebot A. L'Empire ottoman, l'Italie et la France. Paris, 1891. in - 8°.

Charmes Gabriel. L'avenir de la Turquie. Paris, 1886.

Charmetant Mgr. Pour la Macédoine. Situation de nos malheureux frères chrétiens dans l'empire ottoman. Par——. Paris (1903). in-8°.

Chaudordy le comte de. La France et la question d'Orient. Paris, 1897. in-12°.

Chéradame André. La quesiion d'Orient. La Macédoine. Le chemin de fer de Bagdad. 2-e éd. Paris, 1903. in-8°.

Chevau M. Une excursion en Macédoine. Въ *Mémoires de la Société Bourguignonne de géographie et d'histoire*. Dijon, 1884. т. I стр. 167 — 218.

Chirol M. V. Twixt Greek and Turk; or, Macedonia and Epirus. Edinburg, 1881. in-8°.

Choublier Max. La Question d'Orient depuis le traité de Berlin. Paris, 1897. in-8°. Второ издание отъ 1899.

Cimbali E. La Bulgaria e il diritto internazionale. Roma, 1887. in - 8°.

Code Civil Ottoman. Traduit par V. Servicen. Constantinople, 1872 —75. in-8°. 2 livres.

Code de Commerce Ottoman exliqué par T. Piat. Beyrouth, 1876. in - 8°. Арабски и френски текстъ.

Colbeck A. Summer's Cruise in the waters of Turkey. London, 1887. in - 8°.

Collas Emile. La question d'Orient. Paris, 1878. in-8°.

Confédération (Une) orientale comme solution de la question d'Orient. Par un Latin. Paris, 1905. in-16°.

Conférence (La) de Constantinople et la question d'Orient. Въ *Correspondant*. Paris, 1877. т. CVII. стр. 185—219.

Congrès (Le) de Paris. Traité de paix, conventions, annexes, protocoles, etc. Bruxelles, 1856. in-8°.

Congrès (Le) de Berlin en miniature, par un diplomate. Les préliminaires du Congrès. Paris, 1878. in-8°.

Congreve Richard. L'Angleterre et la Turquie. Trad. de l'anglais. Paris, 1877. in-8°.

Congreve R. Eastern Europe and Bulgaria. 1891. in-8°.

Consolidation (La) de l'Autriche-Hongrie et son rôle dans la question d'Orient, par ***. Paris, 1896. in-8°.

Constitution Ottomane 1876. Traduction officielle. Genève, 1898. in - 8°.

Cortambert E. Les nouvelles limites de la Turquie d'Europe. Въ *Exploration*. Paris, 1878. № 88. стр. 505—508.

Cousinery E. V. Voyage dans la Macédoine, contenant des recherches sur l'histoire, la géographie et les antiquités de ce pays, par — —, ancien consul général à Salonique Paris, 1831. in-4° 2 vol.

Cremer Chr. Jos. Europa, Russland und die orientalische Frage. Eine historisch-politische Studie. Berlin. 1876.

Crousse Franz. La péninsule gréco-slave, son passé, son présent et son avenir. Bruxelles, 1876. in-8°.

Crousse Franz. L'empire ottoman et les Etats tributaires d'Europe. Bruxelles, 1876. in-8°.

Curteis Arthur M. Rise of the Macedonian empire. 3 ed. London, 1882. in-16°.

Curtis W. E. The Turk and his lost Provinces, Bulgaria. Chicago, 1903. in-8°.

Davey R. The Sultan and his subjects. London, 1897. in-8°. 2 vol.

De Lonlay D. En Bulgarie, 1877—78. Paris, 1883. in-8°.

De Launay L. Chez les Grecs de Turquie. Paris, 1897. in-8°.

De Launay L. La Bulgarie d'hier et de demain. Paris, 1907. in-8°.

De la Jonquière le V-te A. Histoire de l'Empire Ottoman depuis les origines jusqu'au traité de Berlin par——. 2-e éd. Paris, 1897. in-8°,

Debelak Julius. Das Osmanische Reich und die Balkan-Staaten nach dem Berliner Congresse. Wien, 1882. in-8°.

Dehn Paul. Deutschland und Orient in ihren wirtschaftspolitischen Beziehungen. Von——. 2 Theile. München und Leipzig, 1884. gr. in-8°.

Dehn Paul. Land und Leute der Balkanhalbinsel. München, 1886. in - 8°.

Delacoulonche. Macédoine. Paris, 1859. Въ *Archives des missions scientifiques et littéraires* т. VIII.

Densusianu Nic. et *Damé* Frédéric. Les Roumains du Sud: Macédoine, Thessalie, Épire, Thrace, Albanie. Par——. Paris, 1877. Avec une carte ethnographique.

Desdevises du Dézert Th. A. Géographie ancienne de la Macédoine. Thèse par——. Paris, 1863. in-8°.

Desideri M. La Macedonia dopo la battaglia di Pinda. Roma, 1901. in - 8°.

Desjardin P. A. La Turquie officielle. Genève, 1890. in-8°.

Dicey Edward. The peasant State. An account of Bulgaria in 1894. London, in-8°.

Diefenbach D-r Lorenz. Die Volksstämme der europäischen Türkei von——. Francfurt a. M. 1877. in-8°.

Diplomat. Bulgarien und der bulgarische Fürstenhof. Berlin, 1906. in - 8°.

Diplomatie (La) et la question d'Orient. 1877 — 1878. Paris, 1878. in - 8°.

Documents diplomatiques relatifs à la ratification des frontières de la Grèce. 1879—80. in-4°. 2 vol.

Documents diplomatiques. Affaires de Macédoine (1903—1905). Paris, 1905. in-4°. Издание на французкото Министерство на Вън. Работи.

Dodd A. B. In the Palaces of the Sultan. London, 1904. in-8°.

Döll D-r Matthäus. Studien zur Geografie des alten Makedoniens. Stadtamhof, 1891.

Donner E. Compte rendu d'un voyage d'exploration dans la Thrace et la Macédoine, par— —, consul général de Belgique à Salonique. Bruxelles, 1892. in 8°.

Dorobantz Jacques. Bulgarie et Bulgares. Les japonais des Balkans. Въ *Questions Diplomatiques et Coloniales*. Paris, 1907. 16 Septembre. № 254.

Dorys G. Private Life of the Sultan of Turkey. Translated by A. Hornblow. 1901. in-8°.

Dottain Ernest. La Turquie d'Europe d'après le traité de Berlin, avec 3 cartes dressées par Ch. Périgot. Въ *Revue de géographie*. Paris, 1878. т. III стр. 97—123.

Draganof. La Macédoine et les Réformes. Préface de M. Victor Bérard Carte extraite des Cartes de l'Etat Major. Paris, 1906. in-8°.

Draganof. Macedonia and the reforms by——. Preface by M. Victor Berard. Translated from the french. With Map. London, 1908. in-8°.

Drandar Antoine. G. La question des capitulations, de leur suppresion dans la principauté de Bulgarie. Par——. Paris, 1883. in-8°.

Drandar A. G. Les évènements politiques en Bulgarie depuis 1876 Jusqu'à nos jours. Bruxelles, 1896. in 8°.

Driault Edouard. La question d'Orient depuis ses origines jusqu'à nos jours, par——. Paris, 1898. in-8°.

Du Velay A. Essai sur l'histoire financière de la Turquie. Paris, 1903. in-8°.

Dubor Georges de. La triple alliance des Balkans. Par——. Paris, 1897. in 8°.

Dumont Albert. Le Balkan et l'Adriatique. Les Bulgares et les Albanais. L'administration en Turquie. Paris, 1873. in-8°.

Dupuy Péyou l'abbé Léopold. La Bulgarie aux Bulgares. Hier, aujourd'hui, demain. Par——. Paris, 1896. in 8°.

Durand l'abbé. La Turquie. Paris, 1881. in 8°.

Durham M. E. The Burden of the Balkans. London, 1905. in-8°.

Echos d'Orient. Двумѣсечно периодическо издание. Наченало е да излиза въ Парижъ отъ 1897 г.

Écoles (Les) chrétiennes de Macédoine. Paris, 1905. in—8°.

Edwards H. S. Sir W. White. Ambassador at Constantinople, 1885—91. London, 1902. in-8°.

Empire (L') turc et ses provinces. Въ *Revue Britanique*. Paris, 1875. т. I, Janvier, стр. 43—76.

Empire (L') ottoman Turquie d'Europe, Turquie d'Asie. Géographie physique. politique. agricole, industrielle et commerciale, accompagnée de trois cartes. Paris, 1877. in-4°.

Empire (L') ottoman, 1839—1877. L'Angleterre et la Russie dans la question d'Orient, par un ancien diplomate. Paris, 1877. in-8°.

Engelhardt Ed. La Turquie et le Tanzimat, ou Histoire des réformes dans l'empire ottoman depuis 1826 jusqu'à nos jours. Paris, 1882—83. in-8°. 2 vol.

Engelhardt Ed. La confédération balcanique. Въ *Revue d'histoire diplomatique*. Paris, 1892. t. VI № 1 стр. 29 и слѣд.

Engelhardt Edouard. La question macédonienne. État actuel—solution. Par——. Paris, 1906. in-8°.

Erdic J. En Bulgarie et en Roumélie. Paris, 1885. in-12°.

Erdic J. Autour de la Bulgarie. Paris, 1902. in 4°.

Errante V. Storia dell' Impero osmano. Roma, 1882—83. in 8°. 2 vol.

Ethnographie de la Macédoine. Philippopoli, 1881. in-8°.

Ethnographie des vilayets d'Adrianople, de Monastire, de Salonique. Constantinople, 1878. in—8°.

Études diplomatiques sur la question d'Orient. Tome 1-er. Paris, 1878. in-8°.

Europe (L') orientale, son état présent, sa réorganisation, avec deux tebleaux ethnographiques et politiques et une carte. Paris, 1873. in-8°.

Examen critique du traité de Paris à propos de la persécution contre les chrétiens dans l'empire ottoman. Paris, 1875. in-8°.

Ferley J. Lewis. Turks and Christians. A solution of the eastern question. London, 1876. in 8°.

Fazy E. Les Turcs d'aujourd'hui, ou le Grand Karagheuz. Paris, 1898. in-18°.

Fesch Paul. Constantinople aux derniers jours d'Abdul-Hamid. Paris, безъ дата. gr. in-8°.

Flathe. Geschichte Makedoniens. Leipzig, 1832—34. 2 vol.

Focief. O. La juctice turque et les réformes en Macédoine. Par——. Paris, 1907. in-8°.

Fontpertius Ad. F. Les États des Balkans et leur situation économique. Въ *Revue des Economistes*. Paris, 1887. IV-e série, т. XXXVIII. стр. 56—73.

Foreigner. Russia, Europe and the East. London, 1885. in 8°.

Frage (Die orientalische) uud ihre Lösung. Mit 17 Porträts. Leipzig, 1877.

Frank Béla L. Die orientaliche Frage. Beantwortet durch——. Wien, 1905.

Frantz Const. Deutsche Antwort auf die orientalische Frage. Leipzig, 1877. in-8°.

Frémont P. Abd-Ul-Hamid et son règne. Paris, 1895. in-8°.

Fresneaux Marcel. L'Orient. Les Osmanlys. Chrétiens des Balkans. Etude des documents inédits. Paris, 1892 in-8°.

Friede (Der) von Berlin und die Protokolle des Berliner Congresses. Authentischer Text. Leipzig, 1878. in-8°.

Funck-Brentano Th. L' Europe et la péninsule des Balkans. Въ *Nouvelle Revue*. Paris, 1891. т. LXVIII стр. 224—267.

Gallenga A. Two years of the Eastern Question. London, 1877. in 8°. 2 vol.

Gandolphe Maurice.. La Crise Macédonienne. Enquête dans les vilayets insurgés (Septembre—Décembre 1903). Paris, 1904. in-8°.

Ganem Halil. Les Sultans Ottomans. (Etudes d'histoire orientale). Paris, 1904. in-8°. 2 vol.

Gaston-Routier. La Macédoine & les Puissances. L'Enquête du „Petit Parisien". En Autriche, en Hongrie, en Serbie, en Bulgarie, en Turquie, en Grèce, en Macédoine. Paris, 1904. in-8°.

Gaston-Routier. La Question Macédonienne (On doit aux peuples la Verité). Paris, 1904. in 8°.

Gaulis Georges. Les questions d'Orient par——. Paris, 1905. in 8°.

Geblesco C. R. La Question d'Orient et son caractère économique. Paris, 1904. in-8°.

Ghennadieff Nicolas. La Macédoine Въ *Bulletin de la Société royale de géographie* Bruxelles, 1891. № 6, Novembre—Décembre, стр. 640—677.

Giacometti. Les Responsabilités dans le conflit turco-russe; documents, par——. 1877. in-8°.

Gilliodts J. O. Impressions d'Orient. Voyage en Turquie, en Bulgarie et en Serbie. Bruxelles, 1897. in 8°.

Gioia Edoardo. La questione d'Oriente, l'Italia et il Congresso: lettera a Benedetto Cairoli, presidente del Consiglio die Ministri del re d'Italia. Roma, 1878. in-8°.

Gioia E. La question d'Orient, l'Italie et le Congrès. Lettre à M. Benedetto Cairoli, président du conseil des ministres du royaume d'Italie. Traduit de l'italien. Rome, 1828. in-8°.

Gladston W. E. Bulgarian horrors and Russia in Turkistan with other tracts. Leipzig, 1876. in-8°.

Gladston W. E. Les atrocités turques en Bulgarie et la question d' Orient. Traduit sous la sanction de l'auteur par Victor Oger. Paris, 1876. in - 12°.

Gladston W. E. The hellenic factor in the eastern problem with other tracts. Leipzig, 1877. in 8°.

Gladston W. E. The Eastern Crisis. A. letter. London, 1897. in-8°.

Glueck L. Albanien und Macedonien. Würzburg, 1892. in 8°.

Golowine A. F. Fürst Alexander I von Bulgarien (1879—1886). Wien, 1896. gr. in-8°.

Goltz C. v. d. Baron. Ein Ausflug nach Macedonien. Berlin, 1894. in-8°.

Gopčevič Spiridon. Die Türken und ihre Freunde und die Ursachen der Serbisch-bulgarischen Erhebung. Wien, 1878. gr. in-8°.

Gopčevič S. Bulgarien und Ostrumelien. Leipzig, 1886. in 8°.

Gopčevič S. Makedonien und Alt-Serbien. Wien, 1889. in-4°.

Gopčevič Spiridon. Die Wahrheit über Makedonien. Wien, in-8°.

Gravière J. de la. Le drame Macédonien. Paris, 1883. in-8°.

Grèce (La) devant le Congrès. Paris, 1878.

Grèce (La) et la question d'Orient, par un historien allemand. Paris, 1897. in-8°.

Grenier Pierre. La péninsule des Balkans. Въ *La Revue du Palais*. Paris, 1907. 16 Janvier, т. XLII 2e livraison.

Grothe Dr Hugo. Auf türkischer Erde. Von——. Berlin, 1903. in-8° стр. 304—403 за Македония и Албания.

Grünberg D-r Karl. Die handelspolitischen Beziehungen Osterreich-Ungarns zu den Länder an der unteren Donau. Von — —. Leipzig, 1902. in-8°.

Grunzel J. Die Handelsbeziehungen Oesterrich-Ungarns zu den Balkanländern. Wien, 1892. in-8°.

Gubernatis Comte Angelo de. La Bulgarie et les bulgares. Florence, 1899. in-8°.

Guys Ch. Ed Le guide de la Macédoine. Par — —, consul de France à Salonique. Marseille, Paris, 1857. in-8°.

Gyurkovics Georg von. Die Orientalpolitik Österreich-Ungarns. Rede. Budapest, 1901. in-8°.

Halid Halil. The Diary of a Turk. London, 1903. in-8°.

Hamard P. J. Par delà l'Adriatique et les Balkans. Paris, 1890. in-8°.

Hammer J. v. Des osmanischen Reichs Staatsverfassung und Staatsverwaltung. Wien, 1815. in—8°. 2 vol.

Hammer J. von. Geschichte des Osmanischen Reiches, grossentheils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven. Pest, 1831—1835. gr. in-8°. 10 vol.

Hammer J. de. Histoire de l'empire ottoman depuis son origine jusqu'à nos jours. Par — —. Ouvrage puisé aux sources les plus authentiques et rédigé sur des documents et des manuscrits la plupart inconnus en Europe Paris, Londres, St-Pétersbourg, 1835—1843. in-8°. 18 vol.

Най-цѣнното съчинение по историята на Турция.

Hasdeu B. P. Ethnographie des villayets d'Adrianople, de Monastir et de Salonique. Constantinople. 1878. in-8°.

Hatti-Houmayoun (écrit auguste). Commentaires par C. L. de Courcy. Paris, 1857. in-8°.

Hecquard C La Turquie sous Abdul Hamid II. Bruxelles, 1901. in-8°.

Hellwald Fr. v. und *Beck* L. C. Die heutige Turkei. Bilder und Schilderungen aus allen Theilen des Osmanischen Reiches in Europa. Leipzig, 1878. in-8°.

Henriet Jules. Divisions administratives de l'empire ottoman. Paris, 1881. in-8°.

Henry R. Questions d'Autriche-Hongrie et question d'Orient. Paris, 1903. in-8°.

Henry R. L'Autriche vers Salonique. Въ *Questions Diplomatiques et Coloniales*. Paris, 1908. 1er Mars № 265.

Herbert W. V. By paths in the Balkans by — —. London, 1906. in-8°.

Heuschling Xavier. L'empire de Turquie. Territoire. — Population. — Gouvernement. — Finances. — Industrie agricole, manifacturière et commerciale. — Voies de communicafion. — Armée. — Culte, etc. Par — —. Paris, 1860. in-8°.

Heyzey L. Voyage en Macédoine. Paris, 1869.

Hidayette. Abdul Hamid révolutionnaire, ou ce qu'on ne peut pas dire en Turquie. Zurich, 1896. in-8°.

Hilferding A. Geschichte der Serben und Bulgaren von — —. Aus dem Russischen von J. E. Schmaler. Bautzen, 1856—64. in-8°. 2 vol.

Hoffmann D-r Otto. Die Makedonen, ihre Sprache und ihr Volkstum. Von ——. Göttingen, 1906. in-8°.

Hogarth D. G The Nearer East. London, 1902. in-8°.

Holland Th. Ersk. The European concert in the Eastern Question. Oxford, 1885. in-8°.

Horn Karl. Das Volksthum der Slaven Makedoniens. Ein Beitrag zur Klärung der Orientfrage. Wien, 1890. in 8 .

Huber R. Commandant d'Artillerie. Empire Ottoman, division administrative. Dressé d'après le Salnamé de 1899 (1317) par——. Constantinople, 1900.

Hugonnet L. La Turquie inconnue: Roumanie, Bulgarie, Macédoine, Albanie. Paris, 1886. in—12 .

Hugonnet L. Chez les Bulgares. Paris, 1888. in-12 .

Huhn A. von. Der Kampf der Bulgaren um ihre Nationaleinheit. Leipzig. 1886. in-8 .

Huhn A. von. Struggle of the Bulgarians for independence. London, 1886. in-8°.

Huyshe W. The Liberation of Bulgaria. War. notes in 1877. London. 1894. in-8°.

Ichircoff, Le D-r A. Étude ethnographique sur les Slaves de Macedoine, par——. Professeur à l'Université de Sophia. Réponse a M. J. Zvijitch. Paris, 1908. in-8 .

Jeune Turquie (La). Journal politique. Paris, 1890—96. in-folio.

Jireček D-r C. J. Geschichte der Bulgaren. Prag 1876. in-8°.

Jireček C. J. Das Fürstenthum Bulgarien. Wien, 1891. In-8 .

Joanne P. États des Balkans. Paris, 1888. in-8 .

Joanne T. États du Danube et des Balkans. Paris, 1895. in 8 .

Joanne P. De Paris à Constantinople. Paris, 1896. in-8°.

Journal Asiatique ou Recueil de mémoires chez les peuples orientaux, par la Société Asiatique. Paris, 1822 etc. Продължава да излиза и до сега.

Kahn Maurice. Courriers de Macédoine. Paris, 1903.

Kanitz F. Donau-Bulgarien und der Balkan. Leipzig, 1882. in-4°. 3 vol.

Kanitz F. La Bulgarie Danubienne et le Balkan. Paris, 1882. in-8°.

Karamichaloff Vassil. La principauté de Bulgarie au point de vue du droit international. Lausanne, 1897. in-8 .

Kebedgy Michel S. La question Macédonienne. Bruxelles, 1904.

Kellner Wilh. Das türkische Reich. Politische Statistik nebst historisch-geogr. Abriss. Leipzig, 1876.

Kiepert H. Carte générale des provinces Européennes et Asiatiques de l'Empire Ottoman. Berlin. 1892.

Koch A. Prince Alexander of Battenberg. London, 1887. in-8 .

Koutouzow le comte Pierre. Les vrais intérêts du monde slave et la paix européenne. Berlin, 1882. in-8 .

Kuentzer C. Abdul Hamid II. und die Reformen in der Türkei. Dresden, 1897. in-8°.

L. J. Manuel de géographie de l'Empire ottoman. Constantinople, 1887. in-8°.

La Barre de Nanteuil Baron A. de. L'Orient et l'Europe depuis le XVII-e siècle jusqu'aujourd'hui· Paris, 1898. in-8°.

La Garde de Dieu L. de. Histoire de l'Empire ottoman. Bruxelles, 1892. in-8°.

Lacratelle A. de. L'importance commerciale de Salonique. Въ *Rapports commerciaux.* Paris, 1892. № 22 и 23.

Lamartine A. de. Histoire de la Turquie par——. Paris, 1855. in-8°. 8 vol.

Lamouche L. La Bulgarie dans le passé et le présent. Paris, 1892. in - 12°.

Lamouche L. L'Organisation militaire de l'Empire ottoman. Paris, 1895. in 8°.

Lamouc he L. La Péninsule Balkanique. Esquisse historique, ethnographique philologique et littéraire. Paris, 1899. in-18°.

Laveleye Émile de. La péninsule des Balkans: Vienne, Croatie, Serbie, Bulgarie, Roumélie, Turquie, Roumanie. Par——. Paris, 1886. in-8° 2 vol.

Laveleye Emil von. Die Balkanländer. Von——. Ins. deutsche übertragen von E. Jacobi. Leipzig, 1888. in 8 2 vol.

Lebrun-Renaud C. G. N. La Turquie puissance militaire. Paris, 1895. in - 8°.

Leger Louis. La Save, le Danube et le Balkan Paris, 1884, in-8°.

Leger L La Bulgarie. Paris. 1885. in-18°.

Leger Louis. Russes et slaves. Etudes politiques et littéraires. Première et deuxième séries. Paris, 1890, 1896. in-16°.

Leger Louis. Les revendications des Bulgares de Macédoine. Въ *Bibliothèque Universelle.* Lausanne, 1885. т. XXVIII стр. 122—132.

Lejean Guillaume. Les populations de la péninsule des Balkans. Въ *Revue d'Anthropologie.* Paris, 1882. т. XI стр. 201 - 259. 453—496, 628—675.

Leonov R. Documents secrets de la politique russe en Orient, 1881—90. Berlin, 1893. in 8°.

Léouzon-le-Duc L. Midhat-Pacha. Par——. Paris, 1877. in-8°.

Leroy-Beaulieu Anatole. La constitution turque et la conférence européenne. Въ *Revue politique et littéraire.* Paris, 1877. II-e série, т. XII, стр. 669—674.

Liebknecht Wilhelm. Zur orientalischen Frage, «der sol Europa kosackisch werden. Ein Mahnwort an das deutsche Volk. Leipzig.

Lindau P. Aus dem Orient Breslau, 1890. in-8°.

Lindau R. Zwei Reisen in der Türkei Berlin, 1899. in-8°.

Loiseau Charles. Le côté social de la question d'Orient La Chapelle-Montligeon, 1897. in-8°.

Loiseau C. Le Balkan slave et la Crise autrichienne. Paris, 1898. in - 8°.

Lusignan Princess A. de. The reign of Abdul Hamid II. 1876, etc. London, 1889. in 8°.

Lux A. E. Die Balkanhalbinsel. Freiburg, 1887. in-8°.

Lyde L W. and *Mochler-Ferryman* A. F. Military Geography of the Balkan Peninsula. London, 1905. in-8°.

Mac Coll M. The Sultan and the Powers. London, 1896. in-8°.

Mac Gahan J. A. The turkish atrocities in Bulgaria. London, 1876

Macedoine (La) libérale, ou faits, événements, anecdotes, . . . Paris, 1819. in-12°.

Macédoine (La) est-elle grecque? Въ *Revue française de l'étranger et des colonies.* Paris. 1897. Mai.

Mach Richard von. Die macedonische Frage. Mit einer Beilage „Statistik der bulgarischen Volkschulen in der europäischen Türkei". Wien, 1895. in - 8°.

Mach Richard v. Die Wehrmacht der Türkei und Bulgariens. Berlin, 1905. gr. in-8°.

Mackenzie G. Muir and *Ibry* A. P. Travels in the Slavonic provinces of Turkey-in-Europe. London, 1877. in 8°. 2 vol.

Maïcan Jean-Constantin. La question du Danube. Étude de droit international. Paris, 1905. in-8 .

Malcolm Mac Coll. The eastern question: its facts et fallacies. London, 1877. in-8°.

Malet Albert. Metternich et la question d'Orient. Въ *Revue politique et littéraire.* Paris, 1890. III-e série. т. XX стр. 113—120.

Malkhazouny. J. de. Le panslavisme et la question d'Orient. Essai sur l'origine et l'établissement des Slaves méridionaux dans la péninsule illyrique. La Russie et la question des Détroits. Serbie, Bulgarie, Monténégro, Macédoine. Paris, 1898. in-8°.

Mancardi F. Debito turco. Roma, 1882. in-8°.

Mantegazza V. Due mesi in Bulgaria. Milano, 1887. in-8°.

Mantegazza Vico. Macedonia (marzo-aprile 1903). Milano, 1903. in-8°.

Marghetitch S. G. Étude sur les chemins de fer de l'empire ottoman. Bruxelles. 1894. in-8 .

Marin Paul. Autour des dépouilles de l'empire ottoman. Bulgares et Russes vis-à-vis la triple alliance. Par — —, capitaine d'état-major. Paris, 1891. in-12°.

Mason D. M. Macedonia and Great Britain's responsibility. London, 1903. in-8°.

Mazedonien. Eine militär-politische Studie. Wien, 1903.

Mechveret, Organe de la Jeune Turquie Този вѣстникъ е наченалъ да излиза отъ 1895 г. въ Парижъ.

Mer (La) Noire et les détroits de Constantinople. Essais d'histoire diplomatique. Par ***. Paris, 1899. in-8°.

Merlaud P. L'Angleterre, la Russie, le Congrès. Par — —. Nantes, 1878. in-8°.

Meyer. Türkei und Griechenland. 2 Aufl. Leipzig, 1888. in-12°.

Midhat-Pacha. Mémorial au Prince Bismark. Neufchâtel. 1877. in-8°.

Midhat Pacha. La Turquie, son passé, son avenir. Paris. 1878. in-8°.

Mihaïlowski S. La Bulgarie rouge. Sofia, 1886. in-8°.

Mikhailovshy S. N. Pro Macedonia. Sophia, 1901. in-8°.

Mihaïlowski St. N. La zizanie slave. Serbes et Bulgares. Sophia, 1902. in-8°.

Mille L. L. Une solution de la Question Macédonienne. Paris. 1904. in - 8°.

L. L. Mille е псевдонимъ на Léon Lamouche.

Miller W. The Balkans: Roumania, Bulgaria, Servia and Montenegro. 1896. in-8°.

Miller W. Travels and politics in the near East. London, 1898. in-8°.

Millet René. Souvenirs des Balkans de Salonique à Belgrade et du Danube à l'Adriatique. Par — —. Paris, 1891. in-8°.

Millet René. De Salonique à Belgrade: Salonique. Въ *Revue des Deux Mondes*. Paris, 1888. 1-er Janvier.

Millet René. De Salonique à Belgrade: La Macédoine et la Serbie. Въ *Revue des Deux Mondes*. Paris, 1888. 15 Janvier.

Milojević G. La Turquie d'Europe et le problème de la Macédoine. Paris, 1905. in-8°.

Mischeff P. H. La Mer Noire et les détroits de Constantinople. Essai d'histoire diplomatique. Paris, 1899.

Mitchell O. The Greek, the Cretan and the Turk: a short history. London, 1897. in 8°.

Mitteilungen aus Macedonien. Elberfeld, 1877. in-8°.

Modrich G. Nella Bulgaria unita. Note di viaggio. Trieste, 1889. in-8°.

Monicault Gaston de. La question d'Orient. Le traité de Paris et ses suites (1856—1871), par — —. Paris, 1898. in-8°.

Montrori S. La Peninsola Balcanica. Roma, 1900. in-8°.

Moore Frederick. The Balkan Trail, by — —. London, 1906. in-8°.

Moravitz Charles. Les finances de la Turquie. Paris, 1902. in-8°.

Morgan C. Kreuz und quer durch Bulgarien. Leipzig, 1889. in-8°.

Morfinay W. H. de. Paradoxes sur la Turquie. Paris, 1905. in-8°.

Mostras C. Dictionnaire géographique de l'empire ottoman. St. Pétersbourg, Paris, 1873. in-8°.

Mourad-Bey. Le palais de Yildiz et la Sublime-Porte. Le véritable mal d'Orient. Par — — ancien commissaire impérial près la Dette publique ottomane. Paris, 1895. in-8°.

Mourad-Bey. La force et la faiblesse de la Turquie. Genève, 1897.

Mouvement (Le) macédonien, paraissant le 5 et le 20 de chaque mois. Paris, 1902 etc.

Moüy Comte Charles de. Un essai de régime parlementaire en Turquie (1876 — 1878). Въ *Revue des Deux Mondes*. Paris, 1900. 1-er Février.

Mueller G. A. Letters from Constantinople. London, 1897. in-8°.

Müller K. O. Über die Wohnsitze, Abstammung, etc. des makedonischen Volkes. Berlin, 1825.

Musolino Bénoit. Memorandum sur la guerre actuelle turco-moscovite, adressé à son exellence Lord Beaconsfield. Rome, 1877. in-8°.

Mustafa Rafik. Ein kleines Sündenregister Abdul-Hamid's II. Genf, 1899. in-12°.

Nanteuil. le baron Amaury de la Barre de. L'Orient et l'Europe depuis le XVII-e siècle jusqu'à aujourd'hui. Par — —. Paris, 1898. in-8°.

Naumann E. Macedonien und seine neue Eisenbahn Salonik-Monastyr. München, 1894. in-8°.

Nédjmidin Moustapha. Völkerrechtliche Enwickelung Bulgariens seit dem Berliner Vertrage von 1878 bis zum Gegenwart. Bonn, 1908 in-8°.

Nicolaïdès C. La Macédoine et la Question macédonienne dans l'antiquité, au moyen âge et dans la politique actuelle, par — —. Berlin, 1899. in - 8°.

Nicolaïdès C. Macedonien. Die geschichtliche Entwickelung der macedonischen Frage. Berlin, 1899. in-8°.

Nicolaïdès C. Die neueste Phase der Macedonichen Frage. Berlin, 1903. in-8°.

Noirval G. de. La Question macédonienne et l'influence française en Orient. Bruxelles, 1903. in-8°.

Noirval G. de. Turquie et Bulgarie. Bruxelles, 1904. in—8°.

Noradounghian Gabriel effendi. Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman. Paris, 1897—1903. gr. in-8°. 4 vol.

North Robert. Étude sur la question d'Orient. Rome, 1876. in-8°.

Odysseus. Turkey in Europe. London, 1900. in-8°.

Ofeïcoff. Ethnographie de la Macédoine. Philippopoli, 1881. in-8°.

Ofeïcoff. La Macédoine au point de vue ethnographique, historique et philologique. Philippopoli, 1887. in-8 .

Orient (L'). Organe national ottoman. Paris, 1889.

Ouroussow le prince A. M. Résumé historique des principaux traités de Westphalie (1648) jusqu'au traité de Berlin (1878). Par — —. Évreux, 1885. in-4°.

Overbergh Cyr. Van. Dans le Levant: En Grèce et en Turquie, par — —. 1899. in-12°.

Padel W. et *Steeg* E. De la législation foncière ottomane par — —. Paris, 1904. in-8°.

Palgrave W. G. Essays on Eastern Questions. London, 1872. in-8°.

Parmentier E. Voyage dans la Turquie d'Europe. Paris, 1890. in-12°.

Pathfinder V. H. La question d'Orient et la Conférence de Constantinople. Par — . Paris, 1877. in-8°.

Patsch C. Zur Kunde der Balkanhalbinsel. Reisen und Beobachtungen. Wien, 1904 etc. in-8°.

Perris G. H. The Eastern Crisis of 1897 and British Policy in the near East. London, 1897. in-8°.

Petrovic Alexander. Mazedonien und die Lözung seines Problems. Von — —. Berlin, 1904.

Picot Émile. Les Roumains de la Macédoine. Paris, 1875. in-8°.

Pimodan le capitaine de. De Goritz à Sofia. Istrie—Dalmatie—Monténégro—Grèce—Turquie—Bulgarie. 2e éd. Paris, 1893. in-8°.

Pinon René. L'Europe et l'Empire ottoman. Les aspects actuels de la question d'Orient. Paris, 1908. in-8°.

Poole S. L. The Mohammadam Dynasties. Westminster, 1894. in-8°.

Poole S. L. Turkey. 1888. in-8°. Story of the Nations.

Potel A. Aperçu des affaires d'Orient. Paris, 1890. in-8°.

Pourcher Charles. Essai d'étude du droit d'intervention en Turquie appliqué au problème Balkanique. Paris, 1904. in-8°.

Prétentions (Les) bulgares jugées par un Grec. Въ *Revue du monde latin*. Paris, 1885. т. VII. стр. 409—430. Авторътъ на тая статия е Спиридонъ Морайтесъ.

Printa Charles. Les Koutzovalaques et la question macédonienne. Въ *Questions Diplomatiques et Coloniales*. Paris, 1908. 16 Mars, № 266.

Procès contre „le Mechveret" et „la Jeune Turquie". 1897. in-8°.

Protocoles de la Conférence de Constantinople 1876—77. Augsburg, 1877—78.

Protocoles (Les) du Congrès de Berlin, avec le traité préliminaire de San-Stéfano du 19 février (3 Mars) 1878, et le traité de Berlin du 13 Juillet 1878. St.-Pétetersbourg, 1878. in 4.

Question (La) des Réformes dans la Turquie d'Europe. Exposé documentaire par un non-diplomate. 2e édit. Paris, Leipzig, Neuchatel, 1903. gr. in-8°.

Ibid. Premier Suplément. 1904. gr. in-8°.

Question (La) d'Orient, précédée du conflit gréco-bulgare. Paris, 1875. in-8°.

Question d'Orient. Adresse des positivistes à Midhat-Pacha, ancien grand-vizir de l'empire ottoman, le 14 Gutenberg (16 Août 1877). Paris, 1877. in-12°.

Question (La) d'Orient et le Congrès de Berlin. Paris, 1878. in-8°.

Question (La) d'Orient devant l'Europe démocratique. Paris, 1886. in-12°.

Question (La) Macédoinienne et le Haut Comité Macédono-Andrinopolitain. Sophia, 1902 in-8°.

Quillard P. et *Margery* L. La Question d'Orient et la politique personnelle de M. Hanotaux, par — —. 1897. in-12°.

Quilliam W. H. The Troubles in the Balkans. The Turkish side of the question. Liverpool, 1904. in-8°.

R. Die Wehrmacht Bulgariens auf Grundlage ihrer Entwicklung dargestellt. Wien, 1904. in-4°.

Rambaud Alfred. Hellènes et Bulgares: La Guerre de races au Xe siècle. Въ *Revue des Deux Mondes*. Paris, 1900. 15 Septembre.

Ramsay W. M. Impressions of Turkey. London, 1897. in-8°.

Ranke Leopold von. Serbien und die Türkei in neunzehnten Jahrhundert. Sämmtliche Werke, т. XLIII—XLIV. Leipzig, 1867—1888.

Ranzi C. Das Verfahren vor den Civilgerichten des türkischen Reiches. Wien, 1900. in-8°.

Rasch Gust. Die Völker der unteren Donau und die orientalische Frage. Breslau, 1867. in-8°.

Rásky Hauptmann. Die Wehrmacht der Türkey. Von — —. Mit drei Skizzen. Wien, 1905. gr. in-8°.

Raudot M. L'Empire allemand, la Turquie et l'Europe. Par — —. Paris, 1877. in-8°.

Rausas G. Pélissié du. Le Régime des capitulations dans l'Empire Ottoman. Par — —. Paris, 1902—05. in-8° 2 vol.

Rausch C. Bulgarien, seine wirtschaftliche und finanzielle Entwicklung. Wien, 1892. in-8°.

Ravelet A. Traité de Paris. — Examen critique du traité de Paris à propos de la persécution contre les chrétiens dans l'empire ottoman. 1874. in-8°.

Reader M. La politique russe dans la question d'Orient. Въ *Bibliothèque Universelle*. Lausanne, 1897, Octobre—Décembre.

Reclus Élisée. Nouvelle géographie universelle. La terre et les hommes par — —. I. L'Europe Méridionale (Grèce, Turquie, Pays des Bulgares, Roumanie, Serbie et Montagne Noire, Italie, Espagne et Portugal). Paris, 1887. gr. in-8°.

Redecliffe Viscount S. The Eastern Question. London, 1881. in—8°.

Reden Frhr Eriedr. Wilh. von. Die Türkei und Griechenland in ihrer Entwicklungs—Fähigkeit. Von — —. Frankfurt am Main, 1856. in-8°.

Réfik Mustava. Ein kleines Sündenregister Abdoul-Hamid's II. Gent, 1899. in-8°

Régime (Le) des capitulations, son histoire, son application, ses notifications par un ancien diplomate. Paris, 1898.

Régla P. de. La Turquie officielle. Paris, 1889. in-12°.

Régla P. de. Au pays de l'espionnage. Les Sultans Mourad V et Abd-ul-Hamid II. Paris, 190[illegible]. in-8°.

Régnier E. V. Autriche et Turquie. Par — —. Bruxelles, 1877. in-8°.

Reinach Joseph. La question d'Orient dans l'histoire. Въ *Revue politique et littéraire*. Paris, 1879. IIe série, т. XVII, стр. 289—295.

Reinach Joseph. Question d'Orient. Les conséquences du Congrès de Berlin. La politique de la Prusse et le rôle de la France. Въ *Revue politique et littéraire*. Paris, 1880. IIe série, т. XIX, стр. 217—225.

Remmer H. Die bulgarische Situation. Berlin, 1886. in-8°.

Renouard M. Alfred. Les deux Bulgaries. Par — —. Lille, 1886. in-8°.

Renouard A. Les États des Balkans. Въ *Bulletin de la Société de géographie de Lille*, 1885. novembre, стр. 559.

Réorganisation générale de la Turquie. Projet d'une Compagnie orientale. Par C***. Paris, 1886. in-8°.

Réorganisation (La) politique de l'Orient sur la base de l'équilibre des races, par un indigène de la Péninsule. Paris. 1878. in-8°.

Report on Macedonia since the Treaty of Berlin. London, 1880. in-8°.

Responsabilités (Les) dans le conflit turco-russe. Documents. Boulogne, 1877. in-8°.

Reuter Hugo. Aperçu sommaire sur la question d Orient et les conditions de la paix. Traduit de l'allemand. Paris, 1878. in-8°.

Révolution (La) de Philippopoli du 6/18 septembre 1885. Les responsabilités. Paris, 1888. in-8°.

Revue d'Orient et de Hongrie. Journal politique, économique et social. Budapest. in-4°. Наченалъ е да излиза отъ 1885 г.

Robert Cyprien. Les Slaves de Turquie. Serbes, Monténégrins, Bosniaques, Albanais et Bulgares. Paris, 1852. in-8°. 2 vol.

Rogeron G. Souvenirs d'un voyage en Orient. Paris, 1899. in—8°. 2 vol.

Rohnstock F. Volkswirtschaftliche Studie über die Türkei. I. Salonik und sein Hinterland. Konstantinopel, 1886. in-8°.

Rolin-Jacquemyns G. Chronique du droit international. Les évènements d'Orient. depuis Février 1877 jusqu'en Mars 1878. Paris et Gand, 1878. in-8°.

Rolin-Jacquemyns G. Chronique du droit international. La question d'Orient en 1885—86. Bruxelles, 1886. in-8°.

Rolin-Jacquemyns G. La politique russe en Bulgarie et le droit international. Въ *Revue de droits international.* Gand, 1887. т. XIX. стр. 50—76.

Rollin C.-J. Solution pratique de la question d'Orient. Paris, 1876. in - 8°.

Rosen D-r G. Geschichte der Türkei von dem Siege der Reform im Jahre 1826 bis zum Pariser Tractat vom Jahre 1856 Leipzig, 1866—67. 2 vol.

Rougier Antoine. L'intervention de l'Europe dans la question de Macédoine. Par — —. Paris, 1906. in-8°.

Rousseau Louis. L'Effort Ottoman. Préface de A. Réchid Safvet Bey. Paris, 1907. in-8°.

Routier Gaston. La Macédoine et les Puissances. L'enquête du „Petit Parisien". Par — —. Paris. in-18°.

Routier Gaston. La Question macédonienne. Paris, 1904. in 8°.

Roy C. Souvenirs de Bulgarie. Paris, 1887. in-12°.

Ruestow F. W. Histoire de la Péninsule. Paris, 1888. in-8°.

Russie et Bulgarie. Paris, 1897. in-8°.

Saint-Adrien A. de. La vérité sur les finances turques. Paris, 1873. in - 8°.

Saint-Adrien A. de. Des finances turques et de leur prochain et fatal effondrement. Par — —. Paris, 1876. in-8°.

Saint-Denys le Baron Juchereau de. Histoire de l'Empire Ottoman depuis 1792 jusqu'en 1844. Paris. 1844. in-8°. 4 vol.

Sant-Germain H. de. L'Orient à vol d'oiseau. Paris, 1902. in-8°.

Saint-Martin H de. La question d'Orient. Въ *Revue internationale.* Florence, 1883. т. I стр. 626—6 6; 1884. т. II стр. 75—99, 504—527; 1885. т. III стр. 356—369.

Sakaroff Nikola. Die industrielle Entwicklung Bulgariens. 1904. in—8.

Sakasoff Janco. Die makedonische Frage. Въ *Die Neue Zeit,* 1902—903. № 27.

Salim Faris. Album des Souverains ottomans. Constantinople, 1885. in — 4°.

Samuelson J. Bulgaria past and present. London, 1888. in-8°.

Sancerne Charles. La question d'Orient populaire. Qu-est-ce que la question d'Orient? Paris, 1897. in-8°.

Savvas Pacha Étude sur la théorie du droit musulman. Paris, 1892.

Scala R. v. Die wichtigsten Bezienhungen des Orients zum Occidente in Mittelalter und Neuzeit. Wien, 1887.

Scalieri C. Appel à la justice internationale des Grandes Puissances... adressé par — — au mon du Sultan Mourad accusé, de Mithat Pacha, etc. Athènes, 1881. in-8°.

Scarfoglio E In Levante e a traverso i Balkani. Milano, 1890. in—8°.

Schopoff A, Les réformes et la protection des chrétiens en Turquie (1673—1904). Paris, 1904. gr. in-8°.

Schwitzer Baron H. de. Trois Sultans. D'Abdul-Azis à Abdul-Hamid. 1861—76. Paris, 1900. in-8°.

Senior William. La Turquie contemporaine. Paris, 1876, in-12°.

Serbie (La) et la Bulgarie en 1876, explorées par un officier d'état-major, attaché d'ambassade. Paris, 1876. in-8°.

Serbie (La) et la Turquie devant l'Europe. Paris, 1878. in-8°.

Serkis C. La Roumélie Orientale et la Bulgarie actuelle. Paris, 1898. in - 8°.

Situation (La) en Macédoine. Le décret de réformes ottomanes du 8 Décembre 1902; les Réformes nécessaires. Paris, 1903. in-8°.

Sobolev L. N. Der erste Fürst von Bulgarien, Aufzeichungen der russischen Generals und vormaligen bulgarischen Ministerpräsident. Leipzig, 1886. in-8°.

Sorel Albert. La question d'Orient au XVIII-e siècle. Le partage de la Pologne et le traité de Kaïnardji. 2-e éd. Paris, 1889. in-12°.

Spissarevsky K.-D. La Macédoine et la question macédonienne précédées d'une lettre par *Amilcare Cipriani*. Bruxelles, 1902. in-8°.

Steht in Bulgarien eine Katastrophe bevor? Berlin, 1890, in-8°.

Steker le D-r A. La Bulgarie, son passé et sa renaissance. Paris, 1886. in-8°.

Stéphanopoli A. Z. Le facteur grec dans le problème oriental. Athènes, 1896. in-8°.

Stern B. Abdul Hamid II. Seine Familie und sein Hofstaat. Budapest, 1901. in-8°.

Stern B. Jungtürken und Verschwörer. Die innere Lage der Türkei unter Abdul Hamid II. Leipzig, 1901. in-8°.

Stettenhein J. Bulgarische Krone gefällig? Leipzig, 1888. in—16°.

Strausz A. Die Bulgaren. Ethnographische Studien. Leipzig, 1898. in - 8°.

Strelbitzky J. Possession des Turcs sur le continent européen de 1700 à 1879. St.-Pétersbourg, 1879. in—8°, avec 15 cartes.

Strézoff G. L'intervention et la péninsule balkanique. Par — —. Genève, Paris, 1892. in-8°.

Stroell M. Die Handelspolitik der Balkan Staaten. Leipzig, 1892. in—8°. *Vereins fur Socialpolitik*. Schriften № 51.

Sturdza A. A. C. La Roumanie moderne comme facteur de la civilisation en Orient. Paris, 1902. in-8°.

Sur la nécessité d'un Sénat à côté d'un assemblée élective en Turquie. Par le solitaire de Lemnos. Paris, 1876. in-8°.

Synvet A. Carte ethnographique da la Turquie d'Europe et dénombrement de la population grecque de l'empire Ottoman. Par — —. Paris. 1877.

Synvet A. Les Grecs de l'empire ottoman; Étude statistique et ethnographique, par — —. 2-e éd. 1878. in-8°.

Tchihatcheff Pierre de. Le traité de Berlin. Paris, 1879. in-8°.

Terdjuman Effendi. Grecs et Turcs. Études historiques, par — — 1898. in-8°.

Testa le baron J. de. Recueil des traités de la Porte ottomane avec les puissances étrangères, depuis le premier traité conclu en 1536, entre Suleyman 1-er et François 1-er, jusqu'à nos jours, par — —, 1864-1894. in-8°. 8 vol.

Testa le baron A. de et *Testa* le baron L. de. Question d'Orient. Que doit faire la France? Paris, 1876. in-8°.

Théng E. Les Finances ottomanes. Paris, 1901. in-8°.

Thomson H. C. The Outgoing Turk; impressions of a journey through the western Balkans. London, 1897. in-8°.

Totomianz V. und *Topchian* E. Die sozialökonomische Türkei. Berlin, 1901. in-8°.

Tuma A. Die östlichen Balkan-Halbinsel. Wien, 1886. in-8°.

Tuma A. Griechenland, Makedonien und Süd-Albanien. Hannover, 1888. in-8°.

Turcs et Grecs contre Bulgares en Macédoine. Préface de M. Louis Leger, Membre de l'institut. Paris, 1904. in-8°.

Turquie (La) à l'heure présente. Paris, 1876. in-8°.

Turquie (La) et sa dette. Paris, 1881. in-8°.

Turquie (La). Organe des intérêts de l'empire ottoman. Paris, 1895. in-4°. №№ 1—10.

Türr le général E. Aux amis de la paix. Solution pacifique de la question d'Orient. Paris, 1878. in-8°.

Ubicini A. Lettres sur la Turquie ou tableau statistique, religieux, politique, administratif, militaire, commercial, etc. Paris, 1853—54. in-8°. 2 vol.

Ubicini A. La constitution ottoman du 7 zilhidjé 1293 (23 Décembre 1876) expliquée et annotée. Paris, 1877. in-8°.

Ubicini A. Musulmans et Chrétiens La nouvelle constitution ottomane. Въ *Revue de géographie*. Paris, 1878. т. II стр. 1—14.

Ubicini A. et *Courteille* Pavet de. État présent de l'empire ottoman. Statistique, gouvernement, administration, finances, armée, communautés non-musulmanes, etc. Paris, 1876. in-8°.

Urquhart P. La Turquie, ses ressources, son organisation municipale, son commerce. Paris, 1836. in-8°. 2 vol.

Vallette E. Souvenirs de voyage en Turquie, dans la mer Noire et en Grèce. Marseille, 1875. in-8°.

Vámbéry A. La Turquie est-elle susceptible de réformes? Budapest, 1878. in-8°.

Vámbéry H. Das Türkenvolk in seinen ethnologischen und ethnographischen Beziehungen. Leipzig. 1885. in-8°.

Vámbéry H. Türkische Reformen seit vierzig Jahren. Berlin, 1897.

Vámbéry A. La Turquie d'aujourd'hui et d'avant quarante ans, par — —. Traduit de l'allemand 1898. in-8°.

Van den Brule Al. Le bluff macédonien. Par — —. Paris, 1904. in-8°.

Van der Stegen le Comte. Conférences sur la question d'Orient en 1877—1878, par — —, capitaine d'état-major. Bruxelles, 1881. in-8°.

Vaquez Léon. L'intérêt allemand dans la question orientale. Paris, 1877. in-8°.

Vazov Ivan. Sous le joug turc (Pod igoto). Roman de la vie de Bulgares à la veille de leur libératton. Traduit du bulgare par V. Andreev, avec une préface de Louis Leger. Paris, 1897. in-8°.

Verdène G. La Vérité sur la question macédonienne. Paris, 1905. in-8°.

Verkovitch Etienne J. Veda Slovena. Le Véda slave. Chants populaires bulgares, préhistoriques et antérieures au christianisme, découverts en Thrace et en Macédoine et édités par — —. Paris, 1875. in-8°.

Vesselinovitch M. V. Statistique des école serbes en Turquie d'Europe (Macédoine et Vieille Serbie) pour l'année scolaire 1895—96. Belgrade, 1897. in-8°.

Vié Louis. Des Principales applications du droit d'intervention des puissances européennes dans les affaires des Balkans, depuis le Traité de 1878 jusqu'à nos jours, par — —. 1899. in-8°.

Villari Luigi. The Balkan Question. Edited by — —. 1905. in-8°.

Viquesnel Auguste. Voyage dans la Turquie d'Europe. Description physique et géologique de la Thrace. Paris, 1857—1869. in-4° 2 vol.

Viquesnel A. Recherches historiques et politiques sur les peuples slaves et leurs voisins, les Turcs et le Finois. Paris, 1868. in-4°, avec 3 cartes.

Voïnov I. F. La Question Macédonienne et les réformes en Turquie. Avec deux cartes dont une en couleurs. Paris. 1905. in-8°.

Waldkampf Anton Tuma v. Griechenland, Makedonien und Süd-Albanien oder: Die südliche Balkan-Halbinsel. 2 Auflage. Leipzig, 1897. in-8°.

Walker M. Through Macedonia to the Albanian lakes. London, 1864. in-8°.

Walker M. A. Old Tracks and new landmarks: wayside sketches in Macedonia. London, 1897. in-8°.

Wassilieff Eug. Die Russophobie in der orientalischen Frage. Berlin, 1877. in-8°.

Weigand G. Die Aromunen. Untersuchungeh über das Volk der sogenannten Makedo-Romanen. Leipzig, 1894. in-8°.

Weigand Die nationalen Bestrebungen der Balkanvölker. Leipzig, 1898.

Wiesner A. C. Aus Serbien und Bulgarien. Leipzig, 1886. in-8°.

Witte le baron J de. L'évolution de la question d'Orient dans les Balkans. Bruxelles, 1900. in-8°.

Woerl. Führer durch Bulgarien. Würzburg, 1889. in—16°.

Woestyne Ivan de. Voyage au pays des Bachibouzouks. Par — —, rédacteur du Figaro. Paris, 1876. in-18°.

Wurm Chr. Fr. Diplomatische Geschichte der Orientalischen Frage. Leipzig, 1858. in-8°.

Wyon Reginald. The Balkans from Within. By —. London, 1904. in-8°

X. La police secrète en Turquie. 1892. in-12°.

*X.**** Attention aux Balkans! Par — —. Nouvelle édition. Vienne, 1878. in-8°.

Y. A. Midhad Pacha. La Constitution ottomane et l'Europe. Par — —. Paris, 1903. in-8°.

Yantcheff Naoum Y. La Bulgarie et l'étranger. La nationalité bulgare. Étude comparative entre la loi bulgare et les lois de la Turquie, de la Grèce, de la Serbie, etc. Le régime des capitulations. Paris, 1892. in-8°.

Yovanovics Vladimir. Les Serbes et la mission de la Serbie dans l'Europe d'Orient. Paris, 1870. in-8°.

Yusuf Fahmi. Les Coulisses hamidiennes dévoilées par uu Jeune Turc. Paris, 1904. in-8°.

Zancof D. et *Balabanoff.* La Bulgarie. London, 1876. in-8°.

Zinkeisen Johann Wilhelm. Geschichte des osmanischen Reiches in Europa, von — —. Hamburg, Gotha, 1840—1863. in-8°. 7 vol.

Принципитѣ на извънидоговорната отговорность за врѣди и загуби.

Отъ д-ръ Сим. Ангеловъ.

I

Врѣди и загуби въ смисъль на правоположенията, които уреждатъ въпроса, отъ кого въ послѣдня линия трѣбва да бждатъ понесени, сж винаги — съ изключение на изрично опрѣдѣленитѣ отъ закона случаи — само материални врѣди т. е. поврѣди на имотнитѣ блага на субекта, съ други думи поврѣди, които иматъ парична стойность, защото, споредъ общоприетото мнѣние подъ имотъ (Vermögen) се разбира съвокупностьта на правата, които иматъ парична стойностъ.[1]) Прѣдъ видъ на стопанското прѣдназначение, което има имотътъ, и което правото не може да игнорира, понятието имотъ трѣба да се вземе въ по широка смисъль, като подъ имотъ се разбира съвокупностьта на всички стопански блага, съ които нѣкой фактически разполага.[2]) Двѣ условия слѣдов. трѣбва да сж изпълнени, за да може нѣщо да се смѣта като часть на извѣстенъ имотъ: да бжде то отъ стопанска цѣнность и да е на разположение на притежателя на имота. Първата — цѣнностьта — се опрѣдѣля отъ ползата, която едно нѣщо — изобщо взето (при което грѣшки не сж изключени) — може да принесе.[3]) „Не е нуждно обаче,[4]) прѣдположението на цѣнностьта т. е. ефектътъ отъ използването, да е дадено съ една сигурность, която изключава всѣко едно съмнѣние, до-

1) Dernburg, Pandekten 6 Auflage Bd I стр. 47: „Vermögen ist die Gesamtheit der geldwerten Rechte einer Person". Unger, System des österr. Privatrechts I стр. 380: „Das Vermögen ist die Gesamtheit der Rechtsverhältnisse, der Inbegriff der Rechte einer Person, welche sich auf Geld reduzieren lassen". Специално относително юридическото понятие имотъ в. Birkmeyer: Über das Vermögen im juristischen Sinne 1879.

2) B. Dernburg l. c. 47; Mataja, Das Recht des Schadenersatzes vom Standpunkte der Nationalökonomie. Leipzig 1888 стр. 139.

3) Mataja l. c. 139 ff.

4) Mataja l. c. 141.

статъчна е само една възможность или вѣроятность. Сѫщото е и съ второто условие — разполагаемостьта. Ние числимъ блага къмъ имота си не само, ако употрѣблението имъ въ стопанството ни е най-сигурно, което въобще може да се мисли, но и тогава, когато ние имаме вече едни много или по-малко основателни надежди, че въ бѫдеще тѣ ще сѫ на наше разположение". Тази надежда обаче не бива да е много малка, нужно е напротивъ да има обективни данни, възъ основа на които онова прѣдположение може да бѫде взето въ съображение при едно разумно стопанисване. „За това е нуждно да сѫществува вече една здрава връзка между многото несигурности, трѣбва да е дадена *поне една* сигурность, било фактическото владѣние на онзи обектъ, съ притежанието на който е свързанъ бѫдещиятъ придобивъ (напр. притежание на локала, на който е навикнала публиката, на заведението, чифлика и пр.) или една правова претенция, която днесъ още ни дава волята на извѣстна власть на разполагане."[1])

Послѣдното обстоятелство е важно и заслужава отбѣлѣзване, защото то хвърля свѣтлина върху двѣ особености на задължението за заплащане врѣди и загуби. Първо съ това се обяснява, че поврѣдата, която съставлява логическото прѣдположение на онова задължение, се отнася до поврѣда, която прѣтърпѣва субектътъ; имотътъ се взима като едно цѣло, въ което събитието, което причинява поврѣдата, дѣйствува; и съ огледъ къмъ потърпѣвшия субектъ — не къмъ отдѣлната вещь, върху която се е проявило врѣдното дѣйствие — се опрѣдѣля както размѣрътъ на обезщетението, тъй и видътъ му. Както стойностьта на една вещь или на едно право зависи отъ положението, което тя заима въ единъ комплексъ отъ вещи resp. права, съставляещи имота на отдѣленъ субектъ, тъй и врѣдата, непосрѣдствено нанесена на тази вещь или право, ще бѫде опрѣдѣлена съ огледъ къмъ цѣлия този имотъ въобще, и само като се има прѣдъ видъ врѣдителностьта на дѣйствието по отношение на цѣлия имотъ, ще се опрѣдѣли и размѣрътъ на причинената врѣда. Съ това въ понятието поврѣда се вмъква единъ субективенъ отпечатъкъ.[2])

---

1) Mataja l. c. 146/7.

2) Schaden im Rechtssinne und so vor Allem der Schaden als Veranlassung von Schadessersatz ist ein durch und durch von positivem und insofern von subjektivem Gesichtspunkt aus zu gestaltender Begriff. Nicht allein dass, wie schon früher hervor-

Второ, по този начинъ се обяснява обстоятелството, че при обезщетяването се има прѣдъ видъ не само дѣйствителната, сега сѫществуваща фактическа поврѣда (damnus emergens), но и осуетената печалба (lucrum cessans), — както това е признато отъ всички законодателства (изключенията, които сѫществуватъ отъ това правило, не измѣняватъ общото положение). Поврѣдата споредъ това не е идентична съ нарушаване на едно субективно право. Тя съдържа въ себе си нѣщо повече. „Поврѣдата не се покрива съ съдържанието на правонарушението въ смисъль на накърняване на едно сѫществуваще субективно право. Тя съдържа въ себе си послѣдствия на онова накърняване, които отчасти се намиратъ въ друго направление отъ съдържанието на нарушеното право, отчасти надминаватъ „нарушеното" право и въобще всѣко субективно, настоеще *право* на „уврѣдення" (Degenkolb l. c. 53).[3]) Противозаконното задържане вещьта на нѣкого причинява поврѣди; въ тѣхъ спадатъ и слѣднитѣ, вънъ отъ непосрѣдствената загуба, която потърпѣвшиятъ е ималъ отъ това задържане: той е могълъ да използва вещьта въ извѣстно направление, да извлѣче особени облаги отъ нея; и съ това, че тя му е била противозаконно задържана, случаятъ е пропуснатъ, и тѣзи облаги сѫ осуетени. Ако се касае въ едно здание напр. притежателтъ е могълъ да сключи единъ особено добъръ за него договоръ за наемъ — това му е осуетено; или: съ цѣннитѣ книжа, ако не бѣха му противозаконно задържани, той е могълъ да извърши една добра спекулация на борсата. Тази осуетена печалба се счита отъ правото за поврѣда при условие, че е сѫществувала оная сигурность между очакваната и осуетената облага, за която е дума по-горѣ. Въ сѫщность това очакване не съставлява още едно субективно право за по-

gehoben wurde, nur das Subjekt, nie eine Sache Schaden im Rechtssinne erleidet: so sind auch Vollendung und Inhalt des Schadens nicht etwas unmittelbar durch das schädigende Ereignis selbst objektiv Gegebenes, sondern durch den Gesichtspunkt bestimmt, von welchem aus subjektive Betrachtung das Ereignis als ein wirkendes erfasst. Wird eine körperliche Sache „beschädigt", so liegt ohne daran interessirtes Subjekt ein Schade überall nicht vor; ob ein Subjekt und welches und in welcher Richtung es daran interessirt, resp. von der Sachbeschädigung getroffen sei, ist Sache subjektiver Auschauung. Sie kann den Schaden ebenso gut in der Entziehung des konkreten Habens und Gebrauchens, kurz im Entbehren des aus der konkreten Sache entspringenden Vorteils als in der Entziehung eines Vermögenswertes erblicken. Im ersteren Fall wird sie darauf geführt, den Nachteil durch Naturalwiederherstellung beseitigen oder doch begrenzen, im letzteren dazu, ihn darch Geldersatz ausgleichen zu lassen. Degenkolb, Der spezifische Inhalt des Schadensersatzes въ Archiv für die civ. Praxis Bd. 76 стр. 57.

3) В. и Binding, Die Normen und ihre Übertretung Bd. I 2-о издание стр. 438.

търпевшия, което да е било накърнено съ врѣдното дѣяние — безразлично какъ се схваща понятието субективно право.

По-нататъшното прѣслѣдване на тази мисъль обаче е ненуждно на това мѣсто, защото то стои далечъ отъ цѣлитѣ на настоещата статия. Ние се връщаме пакъ къмъ началната мисъль, че подъ врѣди и загуби въ смисъль на учението за обезщетяването, се разбиратъ само материалнитѣ, имотнитѣ поврѣди, които прѣтърпѣва единъ субектъ.[4]) Тѣзи поврѣди се намиратъ като се сравни състоянието, което имотътъ на послѣдния би ималъ, ако врѣдното дѣйствие не бѣше настжпило, съ онова, което то въ сжщность прѣдставлява; разликата, която се получава по този начинъ, опрѣдѣля размѣра на причинената врѣда, прѣмахването на която — въ това се състои сжщината на обезщетението[1]) — се постига или като се възстанови statu quo'то или — най-вече — като се заплати въ пари единъ еквивалентъ, — сума равна на прѣтърпѣната поврѣда. Въ послѣдния случай обезщетението е най-пълно, защото само по този начинъ — чрѣзъ заплащане на парична сума — може да се даде обезщетение и за загубитѣ, прѣтърпѣни прѣзъ врѣмето, въ което е траяла врѣдата, тогава когато само съ възстановяването на прѣдишното положение тѣзи загуби не могатъ да бждатъ поправени. Затова и обикновениятъ начинъ на обезщетяване се състои въ заплащане на една парична сума, равна на стойность на прѣтърпѣната поврѣда.[2])

Ограничаването понятието врѣди и загуби само върху материалнитѣ врѣди се оправдава напълно, като се взима прѣдъ видъ слѣдното.

1) Обективното право не счита задачата си за изпълнена *само* съ нормирането на задружния животъ въ едно общество, т. е. само въ това да постави извѣстни норми за послѣдния — а слѣдъ това да имъ прѣдостави тѣмъ да се грижатъ

---

4) В. вмѣсто многого други Binding, Die Normen I 437: „Unter Schaden verstehe ich in folgendem nur der Vermögensschaden: nur er ist ersetzbar". M. Rümelin, Die Gründe der Schadenszurechnung 1896 стр. 2: „Den Begriff des Schadens fassen wir dabei als die bei einem Vermögen eingetretene Einbusse. Nicht jede Beseitigung eines objektiv rechtzwidrigen Zustandes ist Schadensersatz, sondern nur die Leistung eines Aequivalents für einen als abgeschlossen gedachten Verlust, sei es nun, dass der an sich dem Recht entsprechende oder früher vorhanden gewesene Zustand nicht mehr hergestellt werden kann, sei es dass die Rechtsordnung aus irgend einem Grund von der Herstellung Abstand nimmt oder dem Berechtigten gestatet Abstand zu nehmen".

1) В. обаче Dernburg, Preussisches Privatrecht Bd. I, 121.

2) По този въпросъ, който сжщо не може да се проследи тукъ въ по-голѣми подробности, вж. Degenkolb l. c., Mataja 155 и слѣд.

за прилагането си, безъ да се интересува по-нататъкъ за сждбата имъ, за това какъ въ дѣйствителность при господството на постановенитѣ отъ него норми ще се формира общественият животъ; напротивъ то се грижи и слѣди, какво става съ тѣзи норми и, като прѣдвижда тѣхното евентуално неизпълнение, взима мѣрки — чрѣзъ подходещи норми — за изправянето на всички, несъобразни съ правото състояния. И всѣки пжть, когато е възможно, и когато това изправяне — по съображения, черпени не ще съмнѣние пакъ изъ основната идея на правото — може да бжде възложено нѣкому, то — обективното право — задължава тогова да поправи дефекта, да прѣмахне всичко онова, което е противно на правото и постави вмѣсто него съобразното нему. Единъ отъ видоветѣ на този родъ задължения е задължението да се поправятъ произлѣзлитѣ въ имота на нѣкого поврѣди; задължението за обезщетяване стои слѣдов. наредъ съ други задължения, да се прѣмахне едно състояние, което се намира въ противорѣчие съ правнитѣ положения. Ограничаването понятието поврѣди само върху имотнитѣ поврѣди и слѣдов. признаване правото, да се иска обезщетение само тамъ, дѣто могатъ да бждатъ доказани такива — освѣнъ въ прѣдвиденитѣ изрично въ закона случаи, дѣто и противното е допуснато — не означава споредъ това, че само имотнитѣ интереси сж защитени отъ правото.

Но не само за това отдѣлянето на имотнитѣ отъ неимотнитѣ — още и морални наречени — врѣди е наложително. Прѣди всичко двѣтѣ тѣзи понятия: имотни и неимотни поврѣди изразяватъ нѣщо съвсѣмъ различно едно отъ друго. Имотната поврѣда е намаляване на извѣстенъ имотъ, което е произлѣзло отъ врѣдното дѣйствие, упражнено върху имота; това намаляване може винаги да се опрѣдѣли обективно по начина, споменатъ по-горѣ. Точното опрѣдѣляне голѣмината на имотната врѣда прави при извѣстни обстоятелства мжчнотии; и често пжти сж нуждни комплицирани смѣтки, за да се достигне до нея, когато ще се касае първо, да се опрѣдѣли непосрѣдствената врѣда отъ унищожаването или поврѣждането на една вещь, при което разни моменти играятъ роль, като качеството на вещьта — замѣнима съ друга или не — нейното назначение въ стопанството на потърпѣвшия и пр., и второ да се опрѣдѣли и посрѣдствената врѣда, прѣтърпѣна отъ имота като цѣло, — именно съ унищожаването или поврѣждането на конкретната вещь, която е само

часть отъ имота и като такава само може да бжде повредена resp. унищожена. При все това пакъ е възможно едно опредѣляне на претърпѣна имотна врѣда, основано не само върху субективнитѣ схващания на потърпѣвшия, но възъ основа на обективни съображения. Неимотнитѣ врѣди напротивъ не могатъ да бждатъ подложени на подобна оцѣнка. Душевната болка отъ претърпѣна загуба на близко лице, скърбьта, причинена отъ накърняване на неимотни блага, като честьта и свободата, физическо и „морално" страдание вслѣдствие на тѣлесна поврѣда — за да изброимъ съ това главнитѣ случаи на идеална поврѣда — сж величини неизмѣрими; нѣма масщабъ, по който да се опрѣдѣли количеството на такава една имотна поврѣда; нито пъкъ може да се намѣри въ паритѣ, както е случаятъ съ имотнитѣ поврѣди, единъ еквивалентъ на претърпѣна неимотна поврѣда: двѣтѣ тѣзи нѣща сж съвсѣмъ различни по естеството си едно отъ друго, за това и всѣка възможность на замѣняване едното съ другото е изключена.[1]) Само до колкото паритѣ като срѣдство, годно за доставяне на други блага, даватъ възможность на потърпѣвшия, вмѣсто претърпѣното неудоволствие, въ което се състои неимотната поврѣда, да си достави съ помощьта на заплатената сума едно удоволствие — самото й притежаване съставлява вече едно такова за обикновения човѣкъ — до толкова само може въ изброенитѣ по-горѣ и тѣмъ подобни случаи да се вижда въ паричното възнаграждение — едно обезщетяване. Явно е обаче, че това парично удовлетворение нѣма нищо общо съ паричното обезщетение за претърпѣни имотни поврѣди. Въ този случай двѣтѣ величини — поврѣдата и обезщетението, сж еднородни: едната може да замѣни другата, и за това поврѣдата дѣйствително се прѣмахва, като се постави на нейно мѣсто паричното обезщетение; когато въ първия случай на потърпѣвшия субектъ се дава само едно удовлетворение.

Обезщетението и удовлетворението сж слѣдов. двѣ различни понятия, които трѣба да се отдѣлятъ винаги строго едно отъ друго. Обстоятелството, че и въ двата случая паритѣ сж еднак-

---

1) Freiheit, Gesundheit, Ehre und was sonst von Seite seiner nicht pekuniären Seite her durch seine Verletzung Anlass zu einer Vergütung, ung so namentlich zu einer Geldvergütung an den Verletzten bieten mag, stehen zu der zugebilligten Geldsumme in keinem *Wert* verhältnis, werden durch sie weder in natura noch dem Werte nach „hergestellt, verhalten sich zu ihr einfach incommensurabel. Wird durch solche Vergütung überhaupt etwas „hergestellt", so ist dies allenfalls . . . das gestörte Gleichgewicht des Subjekts. Degenkolb l. c. 24.

вото срѣдство за постигане на двѣ различни цѣли, не измѣнява въ нищо особеностьта на двѣтѣ понятия. Самото то се обяснява съ това, че паритѣ, освѣнъ функцията да бждатъ еквивалентъ на имотни поврѣди, могатъ да изпълняватъ и една сатисфакционна функция: да служатъ за удовлетворение при противозакони посегателства върху неимотнитѣ блага на субекта. Двѣтѣ: обезщетението и удовлетворението, сж подраздѣления на общото понятие — репарация; смѣсването имъ може да бжде само врѣдно за правилното разграничаване на въ дѣйствителность различнитѣ фактически състави, на които тѣ отговарятъ.

Относително сжщностьта на двѣтѣ има на това мѣсто много малко да се каже. Разграничението между обезщетение и удовлетворение е изтъкнато вече съ казаното по горѣ. Двѣтѣ пъкъ се различаватъ значително отъ наказанието, което е особено слѣдствие на прѣстжплението. Главниятъ въпросъ при опрѣдѣляне понятието удовлетворение е, дали юридическата му сжщность е наказание или обезщетяване. Сжществуватъ различни мнѣния. Споредъ едни при удовлетворението се касае само до едно частно наказание, — възгледъ неоснователенъ, защото споредъ днесъ сжществуещитѣ общеприети положения, наказанието е право само на държавата и е слѣдствие на виновното прѣстжпване нормитѣ, постановени отъ нея; претенцията за налагане наказание има само държавата, и то изключително въ онѣзи случаи, за които въ закона е прѣдвидена една такава. Слѣдов. ако удовлетворението бѣше наказание, не можеше да се обясни, защо пострадавшиятъ бива облагодѣтелствуванъ отъ налагането на наказанието; сумата (обикновено удовлетворението се състои въ заплащане на една такава), на която бива осжденъ провиниятъ; отива въ джоба на потърпѣвшия, когато при всички наказания субектътъ, комуто се дължатъ тѣ — е държавата; глобата е винаги въ полза на хазната. Вънъ отъ това, ако удовлетворението бѣше наказание, то двѣтѣ не можеха да сжществуватъ едноврѣмено, — а обикновеното е, че наредъ съ наказанието, което виновниятъ има да прѣтърпи за извършване на прѣстжплението, той бива осжжданъ да заплати и удовлетворение на потърпѣвшия (примѣръ чл. 273, Нак. зак.). Най-сетнѣ цѣлитѣ, които прѣслѣдватъ наказанието и удовлетворението сж въ основитѣ си различни; наказанието иска да нанесе едно зло на прѣстжпника и съ това да прокара и спрѣмо прѣстжпната воля, която възстава противъ правовия редъ, тържеството на

послѣдния; прѣстжпната воля трѣба да се прѣвие чрѣзъ наказанието, като ѝ се покаже, че има една по-горня отъ нея, на която е длъжна да се подчинява и да изпълнява това, което тя ѝ прѣдписва. Удовлетворението напротивъ прѣслѣдва съвсѣмъ друга цѣлъ; то възнамѣрява да даде на потърпѣвшия една облага въ противовѣсъ на прѣтърпѣната отъ него поврѣда на нематериални блага; то гледа слѣдов. само на потърпѣвшия и неговото удовлетворяване и не се грижи за това да бжде за провинения, който е принуденъ отъ правото да го плаща, едно зло; какъ заплащането на удовлетворението ще дѣйствува върху него — това е съвсѣмъ безразлично. Wächter[1]) приима, че удовлетворението изпълнява двѣ роли: едната, като служи като частно наказание, другата — като служи за обезщетение. Но и за обезщетение не може да служи удовлетворението, защото двѣтѣ сж различни нѣща и само за материални поврѣди може да се дължи едно обезщетение. Въ смисълъ обаче, взетъ по горѣ, може да се каже, че удовлетворението доставя на потърпѣвшия „обезщетение за психически поврѣди". Истината е, че то съставлява една отплата за прѣтърпѣни болки и неудоволствия вслѣдствие посегателство и нарушаване на лични, но неимотни блага; тази отплата обаче не се състои въ придобиване на едно обезщетение, равно по величина и естество на прѣтърпѣната идеална поврѣда, но въ получаване въ противовѣсъ въ послѣднята — нова една облага; — отъ това и названието: удовлетворение. Въ положителното право често пжти тамъ, дѣто опрѣдѣлянето на длъжимото обезщетение е трудно, а освѣнъ това законодательтъ е намиралъ, че и заплащането на едно удовлетворение е на мѣстото си, е постановено, че по усмотрѣнието на сжда се присжжда прилично възнаграждение на потърпѣвшия. Тъй е съ случаитѣ, прѣдвидени въ чл. 262 и 273 отъ нак. законъ. Примѣри отъ чуждитѣ законодателства би могли тоже да бждатъ приведени въ изобилие Но и въ тѣзи случаи криво ще бжде, ако се приеме, че удовлетворението изпълнява ролята на обезщетение и се прѣдвижда тамъ, дѣто е мжчно да се опрѣдѣли връзката между врѣдното дѣйствие и поврѣдата, както и голѣмината на самата поврѣда.[2]) Напротивъ необходимо е и въ тѣзи случаи да не се губи ясното прѣдставление на сжщинския съставъ, че по едни или други практически съобра-

1) Die Busse 1874
2) Dernburg, Preussisches Privatrecht II § 79.

жения законодательтъ е слѣлъ двѣтѣ претенции въ едно — нѣщо, което не заличава ни най-малко сѫществената разлика между двѣтѣ въпросни понятия.

Сѫщитѣ съображения, по които се отхвърли схващането, че удовлетворението е наказание, говорятъ за отдѣлянето на послѣдното и отъ обезщетението. И тукъ главнитѣ различия сѫ: а) обстоятелството, че наредъ съ наказанието се дължи и обезщетение; такова едно натрупване на наказания за едно и сѫщо прѣстѫпление би било необяснимо, ако обезщетението бѣше дѣйствително наказание, и не прѣслѣдваше друга съвсѣмъ самостоятелна цѣль; — б) цѣлитѣ на двата института: цѣльта на обезщетението въ противоположность на оная на наказанието, е да се прѣмахне едно несъобразно съ правото намаление имота на единъ субектъ — като се възложи носянето на произлѣзлата въ единъ имотъ поврѣда върху другъ имотъ, който, споредъ съображения на правото, които не интересуватъ сега, стои поблизу до поврѣдата отъ колкото засегнатия първоначално отъ нея; в) обстоятелството, че голѣмината на дължимото обезщетение не се съобразява съ вината на този, който го дължи, както е при всѣко едно наказание, а се опрѣдѣля изключително отъ голѣмината на произлѣзлата поврѣда; г) наказанието може разумно да бѫде наложено само на тогова, който се е *провинилъ* противъ правовитѣ норми; слѣдов. ако се приемѣше, че обезщетението е наказание за извършено прѣстѫпно поврѣждане на чуждия имотъ, не може да се обясни, какъ правото ще доде на мисъльта, да задължава да се дава обезщетение за поврѣди, причинени безъ никаква вина, или за такива, които сѫ причинени отъ другиго; д) обстоятелството, че обезщетението може да се вземе и отъ наслѣдницитѣ на длъжника, показва тоже, че то не бива да се мисли като наказание, защото иначе и това наслѣдване не може да бѫде обяснимо; наказанието прѣслѣдва именно личностьта на виновния, върху нея само иска да упражни влиянието си, тя трѣба да почувствува неговата тяжесть, за туй и всѣко прѣминаване върху наслѣдницитѣ е безсмислица; обезщетението напротивъ има прѣдъ видъ само потърпѣвшия: правото прѣслѣдва съ него цѣльта, да не остане окончателно върху потърпѣвшия произлѣзлата въ имота му поврѣда, защото намира, че тя при тѣзи конкретни обстоятелства трѣба да бѫде понесена отъ имота на другиго — двата имота стоятъ единъ срѣщу другъ и затова е възможно, че и слѣдъ смъртьта на сегашния

носитель на имота, който дължи обезщетението, това послѣдното да се изиска послѣ отъ слѣдуещия му притежатель; е) особено ясно се проявява различието между наказанието и обезщетението тамъ, дѣто повръдата е причинена отъ нѣколцина: ако обезщетението, което тѣ сѫ длъжни да дадатъ бѣше наказание, тогава всѣки единъ отъ тѣхъ трѣбваше да заплати цѣлото обезщетение, както е случаятъ въ римското право при actiones poenales напр. съ actio legis Aquiliae, при които дѣйствително е присѫждано едно частно наказание, което сѫщеврѣмено е било прѣдназначено да служи и за обезщетение; въ всичкитѣ днешни законодателства обаче никѫдѣ не се срѣща подобно едно постановление; напротивъ когато причинителитѣ на повръдата сѫ повече отъ единъ, тѣ сѫ длъжни солидарно да я заплатятъ (законъ за задълженията и договоритѣ чл. 61; германския гр. законъ § 840).

Наказание, обезщетение и удовлетворение сѫ слѣдов. три отдѣлни, различни цѣли прѣслѣдващи, правови институти. Първитѣ двѣ сѫ основно различни единъ отъ другъ, удовлетворението се приближава до нѣкѫдѣ до обезщетението, като дѣли съ него противоположностьта спрѣмо наказанието, отъ друга страна обаче двѣтѣ пакъ се различаватъ значително, споредъ изложеното вече по-горѣ. Това различие, което по настоещемъ не може да бѫде отречено отъ никого, е сравнително отъ скоро врѣме притежание на юриспруденцията. Причината на това е обстоятелството, че въ старото право, сѫщо и въ римското право, тритѣ института още не сѫ били различавани; — и днесъ още по практически съображения двѣтѣ, обезщетението и удовлетворението, често пѫти сѫ слѣти въ едно, тогава когато наказанието е отдѣлено вече окончателно и причислено къмъ публичното право. Въ началото на правното развитие наказание, обезщетение и удовлетворение сѫ вървѣли заедно. Тъй въ римското право сѫ сѫществували много малко публични прѣстѫпления и главна роль сѫ играли частнитѣ прѣстѫпления. При тѣхъ ощетениятъ е ималъ actio poenalis противъ прѣстѫпника, и въ този процесъ присѫдата е гласѣла върху наказание — частно наказание въ полза на истеца-тѫжитель. Но това наказание, което се е състояло въ заплащане на опрѣдѣлена сума, не е имало за цѣль само да накаже прѣстѫпника, да му нанесе едно зло; наредъ съ това то е прѣслѣдвало и цѣльта, да достави обезщетение за причиненитѣ отъ прѣстѫплението повръди. Двѣтѣ тѣзи

цѣли, толкова различни една отъ друга сж били слѣдов постигани съ една и сжща actio; и отначало това е вървѣло незабѣлѣзано. Съ течение на врѣмето обаче несъвмѣстимостьта на двѣтѣ идеи е излѣзла на явѣ и въ новото римско право (das gemeine Recht) вече обезщетението взима върхъ и първоначалнитѣ наказателни претенции сж останали само претенции за обезщетение[1]). Развитието е почнало още въ римското право. Тамъ сж се отдѣлили т. н. чисти actiones poenalis (actio furti, actio injuriarum), които сж прѣслѣдвали само наказанието на виновния, отъ смѣсенитѣ (actio legis Aquiliae, actio doli), които сж имали за цѣль и обезщетяването на потърпѣвшия. И при първитѣ, при които нѣколкото съучастници сж длъжни всѣки отдѣлно да плащатъ присждената сума е останалъ до послѣдния моментъ (въ римското право) чистъ характеръть, който сж имали всички подобни римски акции.[2]) При actio doli напротивъ се забѣлѣзва вече проникването на гледището, че не толкова наказанието на виновния се прѣслѣдва, колкото обезщетяването на потърпѣвшия; въ този случай, щомъ като единъ отъ съучастницитѣ заплати обезщетението, и другитѣ се освобождаватъ отъ задължението си. Мжчнотиитѣ, които римскитѣ юристи сж срѣщали при конституирането на солидарната облигация[3]), не ни интересуватъ на това мѣсто; важно бѣше само да се отбѣлѣжи, че още въ римското право наказателнитѣ акции сж почнали да се обръщатъ въ акции за постигане на обезщетение. Това е случаятъ не само съ actio doli, но и съ редъ други.[4]) Развитието обаче не е дошло до край въ римското право. Каноническото право[5]) е постановило прѣминаването върху наслѣдницитѣ задължението за заплащане на едно обезщетение, като ги е задължавало да отговарятъ не само съ наслѣдството, но и съ своя собственъ имотъ. Общото германско право обаче, като е приело този възгледъ за отговорностьта на наслѣдницитѣ, ограничило е послѣднята само върху vires hereditariae, т. е. наслѣдницитѣ сж длъжни да отговарятъ само съ това, което сж получили като наслѣдство.

И тъй въ новото римско право (Usus modernus pandectarum) римскитѣ actiones poenales не сжществуватъ вече; римската

1) B. Dernburg, Pandekten II § 129.
2) Срв. L ii §§ 2 и 4 D 9, 2; L 51 § 1 eod.
3) Теория на Labeo и на Sabinus b Dernburg l. c. § 75.
4) B. Ihering Das Schuldmoment im römischen Privatrecht. Стр. 28 ff.
5) Особено Cap. 5 X de raptoribus 5, 17 B. Dernburg, Pandekten II 355, Binding, Die Normen I 446 Anm.

роепа, която е била тѣхна непосрѣдствена цѣль, се обърнала въ обезщетение. Обаче произходътъ на обезщетението отъ първоначалнитѣ наказателни акции е оставилъ двояки слѣди: отъ една страна касателно основанията, по които се допуща правото на врѣди и загуби — като се е учило, че единственото такова е вината, и отъ друга страна въ стремението, да се прѣдставятъ наказанието и обезщетението като еднородни послѣдици на неправдата въобще. При послѣдното изпжкватъ пакъ двѣ мнѣния; споредъ едното наказанието е въ сжщность обезщетение за причиненитѣ „интелектуални поврѣди".[1]) Споредъ други обезщетението по дѣйствието и цѣльта си е наказание.[2]) Защо послѣдното мнѣние е неприемливо, се каза вече по-горѣ. Що се отнаса до първото, неговата несъстоятелность е явна; наказанието не може да бжде обезщетение за идеални поврѣди; такива идеални поврѣди сжществуватъ при всѣко нарушение на договоръ, при всѣка виновна неправда въобще — въ всичкитѣ тѣзи случаи би трѣбвало да се налага и наказание освѣнъ другитѣ слѣдствия, които правото статуира — и ако това не е така, то е защото сжщностьта на наказанието е друга и неговитѣ основания трѣбва да се търсятъ другадѣ.[3])

При това положение не е трудно да се разбере, че и разликата между обезщетението и удовлетворението не е забѣлѣзана винаги и какъ двѣтѣ различни срѣдства на правото, да поправя неправомѣрни състояния, сж могли да бждатъ слѣти въ едното обезщетение, че съ помощьта само на този институтъ се е дирило да се постигне двойната цѣль, която се прѣслѣдва съ обезщетението и удовлетворението. Особено когато въ послѣдно врѣме стремението, да се даде правна защита и на непаричнитѣ интереси, се проявява на всѣкждѣ, при неизричното нормиране на онѣзи случаи, въ които се длъжи наредъ съ обезщетението и едно удовдетворение за прѣтърпѣно накърняване на лични блага, и при възможностьта, да се съединятъ двѣтѣ различни въ сжщность нѣща: материални врѣди и душевни болки, прѣ-

1) „Wiederherstellung des materiellen Schadens ist Gegenstand des Civilrechts, die des intellectuellen sofern derselbe überhaupt in Batracht kommt, oder nicht durch die Wiederaufhebung des materiellen Schadens mitgetilgt wrid, Gegenstand des Kriminalrechts". Welcker Die letzten Gründe von Staat, Recht und Strafe. Стр. 251 (Цит. по Binding, Normen I.

2) Cpl. A. Merkel, Juristische Encyklopädie §§ 260 ff. Стр. 150, § 305, 306. Merkel прави обаче въ § 294 и една двойна разлика между двѣтѣ послѣдствия на неправдата, но въ основата остава при сжщото мнѣние за тѣхната еднаквость.

3) B. Binding, Die Normen I. Стр 276.

търпѣни вслѣдствие противозаконно посегателство върху личностьта, въ едно общо понятие: поврѣда съ подраздѣления материални и морални, понятно е, че теория и практика сж могли да се възползватъ отъ разтегливостьта на това название и да приематъ, че законътъ дава право, да се искатъ врѣди и загуби въ всѣки единъ случай, въ който се установява само втората — идеалната поврѣда. Този пжть е взела и нашата сждебна практика начело съ В. К. С. Понятно е това — но не е оправдателно. Двѣтѣ понятия: обезщетение и удовлетворение трѣбва да се различаватъ; и желанието, въ извѣстни случаи да се даде на потърпѣшия удовлетворение, не бива да накара никое сждилище при тълкуването на единъ законъ да затваря очитѣ си прѣдъ тъй очевидната разлика и да обосновава рѣшенията си върху едно такова смѣсване на понятията. За сега трѣбваше само да се изтъкне разликата между двата вида врѣди — а съ това и различието въ понятията между послѣдствията, които правото, по особени съображения, възлага върху извѣстни лица: обезщетението отъ една страна и удовлетворението отъ друга. И понеже това различие между двѣтѣ понятия е тъй голѣмо и нѣма и никакви причини да се приима, че законътъ, когато говори за обезщетение, подразбира и случаитѣ, въ които се дължи само едно удовлетворение, то и слѣдствието отъ това е, че тамъ, дѣто се говори за дължимо обезщетение на врѣди и загуби — тѣзи послѣднитѣ сж само имотни, а не и идеални врѣди.

2) Въ полза на това схващане говори и слѣдното обстоятелство. Въ интереса на правилното тълкуване на закона и на единството въ схващането на неговитѣ постановления е да се оперира съ понятия, еднакви за всичкитѣ прѣдвидени отъ закона случаи. Понятието поврѣда, или врѣди и загуби, е едно отъ основнитѣ понятия на правото, едно отъ най-важнитѣ: необходимо е, то да е еднакво на всѣкждѣ. А еднакво може да бжде то само тогава, когато се разбира въ горѣозначената смисъль — да изразява само поврѣдитѣ, които се отнасятъ до имота на единъ субектъ. Ония, които искатъ да разширятъ това понятие, като приематъ, че то обхваща и т. н. идеални или морални поврѣди, поддържатъ това си схващане — относително тоя въпросъ съмнѣния и споръ не сжществуватъ — само за случаитѣ на виновната деликатна отговорность. Само отговорностьта по чл. чл. 56 и 57 отъ закона за занятията и договоритѣ се отнася и до моралнитѣ врѣди. Отнемане дѣвството, нараняване,

обида и клевета, душевни болки отъ загубата на близко лице, убито отъ другиго и т. п. морални врѣди, за които се иска обезщетение по силата на приведенитѣ законоположения, се мислятъ като слѣдствие на извършени прѣстѫпления. И макаръ че законътъ въ случая да не разбира прѣстѫпления въ смисъль на наказателния законъ, а постановява собствени граждански делекти, които влѣкатъ слѣдъ себе си задължението за обезщетение, пакъ и споредъ неговитѣ, на гражданския законъ изисквания, сѫ нуждни елементитѣ на всѣко прѣстѫпление: противозаконность на дѣянието и виновното му извършване. Но наредъ съ това има маса други случаи, въ които тоже се дължи едно обезщетение за нанесени поврѣди, безъ да се има нужда отъ втория елементъ — вината. Не е единствено прѣслѫплението, което поражда претенцията на единъ потърпѣвшъ да иска врѣди и загуби; днешното право постановява и въ други немалобройни случаи, въ които и дума не може да става за деликатна отговорность: — достатъчно е да се спомене задължението на юридическитѣ лица, да отговарятъ за врѣдитѣ и загубитѣ, причинени отъ тѣхнитѣ органи, или за задължението на общинитѣ, да заплащатъ при извѣстни условия поврѣдитѣ, причинени на тѣхни членове — едно обективно задължение за заплащане врѣди и загуби. И въ тѣзи случаи никога не е ставало въпросъ даже за това, че подъ врѣди и загуби не се разбиратъ само имотнитѣ поврѣди. Подъ поврѣди не може обаче въ единъ случай да се разбира едно, въ другъ случай пъкъ да се разбира съвсѣмъ друго; това понятие трѣбва да бѫде на всѣкѫдѣ еднакво. Не само понятното различие между двата вида поврѣди и тѣхнитѣ послѣдици: обезщетението и удовлетворението, е слѣдов., което прави наложително ограничаването на понятието врѣди и загуби само върху имотнитѣ поврѣди, но и това съображение, което не е по-малко важно отъ първото, именно, че за всички прѣдвидени въ закона случаи на обезщетение трѣбва да се оперира съ едно и сѫщо понятие — прави сѫщото ограничаване необходимо.

3) Освѣнъ тѣзи двѣ съображения, които говорятъ за схващането, очъртано по-горѣ и които могатъ да бѫдатъ нарѣчени теоретически, защото се намиратъ съ логическото разчленение на респективнитѣ понятия и важатъ безъ огледъ на въпроса, какъ при прилагането на едното или другото разбиране ще се развие приложението на правото и въ каква смисъль ще излѣзе

постигането на прѣслѣдванитѣ отъ него цѣли, сѫществуватъ и редъ практически съображения, които отъ послѣдствията, що ще се явятъ при прилагането въ една или друга смисъль правоположенията относително врѣдитѣ и загубитѣ, дохождатъ до заключения, които тоже говорятъ въ полза на нашето схващане и въ врѣда на онова на противната страна. Да положимъ, законътъ въ чл. 56 отъ З. за З. и Д. разбира дѣствително подъ думата врѣда и моралната, неимотна врѣда. Пакъ се появява въпросътъ: въ кои случаи се дължи едно обезщетение? Коя неимотна врѣда заслужва да бѫде защитена по този начинъ отъ правото като се прѣдвиди за нея едно обезщетение — по право едно удовлетворение? И послѣ: допустимо ли е, съобразно ли е съ цѣлитѣ на правото да се прѣдвижда въ всѣки такъвъ случай *парично* обезщетение, да се оцѣняватъ всички лични права и блага съ пари и да се считатъ годни да бѫдатъ замѣнени съ извѣстно парично обезщетение?

На послѣдния въпросъ може само да се отговори, че е нуждна голѣма прѣдпазливость при постановяване парично обезщетение за неимотни врѣди, че е по-голѣма опасностьта, ако се направи въ това отношение повече, отколкото ако се направи по-малко отъ това, което е нуждно. Мотивитѣ къмъ § 253 на германския гражд. зак.[1]) че е противно на господствуещето възрѣние на народа нематериалнитѣ блага да се поставятъ на една линия съ материалнитѣ блага и идеалнитѣ поврѣди да се прѣцѣняватъ въ пари; че отъ едно такова положение на нѣщата ще се възползуватъ само лошитѣ елементи, алчностьта и егоизъмътъ ще се поощряватъ, и повечето процеси ще бѫдатъ завардени само за шикана и по нечисти мотиви,[2]) — запазватъ основателностьта си, въпрѣки недоволството, което се проявява отъ нѣкои страни противъ начина, по който законътъ урежда тази материя. Въ дѣйствителность идеални блага, каквито сѫ честьта, доброто име, въобще личностьта като такава, да се подлагатъ винаги на оцѣнка, и всѣки пѫть при едно или друго поврѣждане отъ нѣкого, да се считатъ за изкупими съ пари — е гледище, което не може да намѣри подръжка: то противорѣчи на всѣка правилна прѣцѣнка на истинската цѣна както на са-

1) Който гласи: „Wegen eines Schadens, der nicht Vermögensschaden ist kann Entschädigung in Geld nur in den durch das Gesetz bestimmten Fällen gefordert werden".

2) В. Протоколитѣ стр. 1247. Сѫщото гледище е застѫпено и въ мотивитѣ къмъ чл. 1328 отъ австрийски общ. гр. зак. срв. Randa, Die Schadensersatzpflicht nach österreichischem Rechte 1907. Стр. 152.

митѣ тѣзи блага, за които се иска защита, тъй и на паритѣ, които се прѣдставятъ за срѣдство, годно да служи като еквивалентъ при тѣхното накърняване. Още прѣди се забѣлѣза, че ограничаването понятието врѣди и загуби само върху имотнитѣ поврѣди и съ това прѣдвиждане на обезщетение само за такива поврѣди, не означава още, че всички други непарични интереси трѣбва да се оставятъ безъ защита отъ правото. Тѣхната защита се прѣслѣдва не само съ прѣдвиждане на парично удовлетворение. Не трѣбва прѣди всичко да се изпуща изъ прѣдъ видъ, че правото съ наказателнитѣ си разпореждания се грижи вече за защитата на нематериалнитѣ блага. Тази защита е въ повечето случаи достатъчна, и удовлетворението, което потърпѣвшиятъ добива съ наказването на провинения трѣбва да се счита за достатъчно и да не се иска още и лично, парично изкупуване на стореното спрѣмо него прѣстжпление. Въ извѣстни случаи, наистина, не е неумѣстно и едно парично удовлетворение, което се плаща лично на потърпѣвшия.

Кои сж тѣзи случаи? Съ това дохождаме при първия отъ горнитѣ два въпроса. Трѣбва ли да се прѣдостави на усмотрѣнието на сжда да присжжда парично удовлетворение вредъ, дѣто при обстоятелствата на отдѣлния случай едно такова удовлетворение се явява оправдателно, или законодателтъ самъ трѣба да опрѣдѣли случаитѣ, въ които може да се иска едно такова удовлетворение, като на усмотрѣнието на сжда се прѣдостави само опрѣдѣлянето размѣра на удовлетворението? Като се има прѣдъ видъ казаното по случай втория въпросъ, не ще съмнѣние, че послѣдното може само да бжде защищавано. Безспорно, че въ ржцѣтѣ на единъ разуменъ сждия и една по-широка свобода въ това отношение, ще има само добри резултати. Но тя ще си оснане при все това ножъ съ двѣ острила — опасностьта отъ противни резултати на тѣзи, които разумно могатъ да бждатъ прѣслѣдвани отъ правото, нѣма да бжде изключена.

За да се избѣгнатъ опасноститѣ отъ едно извънмѣрно допущане на парично удовлетворение за ощетени идеални блага, — защото не е трудно да се види, че всѣко удовлетворение повече въ това направление не може да доведе освѣнъ до извратяване на схващането истинската имъ цѣна,—нуждно е; законодателтъ изрично да опрѣдѣли онѣзи случаи, въ които може да се иска удовлетворение. Въпросътъ не е въ това — нека се изтъкне още веднажъ за избѣгване недоразумѣния — да ли пра-

вовата защита, състоеща се въ присжждане парично удовлетворение за потърпѣвшия, трѣбва да бжде въобще изключена като недостойна. Едно малко недостоинство винаги ще се чувства при всѣко заплащане на душевни болки съ пари — и сигурно — въ това мотивитѣ на германския граждански законъ сж улучили истината — най-добритѣ и чувствителни ще благодарятъ за подобно едно удовлетворение; за тогова, който дѣйствително скжпи честьта си, една обидна и клеветническа дума, казана по неговъ адресъ, нѣма да бжде прѣмахната отъ света, и той нѣма да се почувствува задоволенъ, щомъ като му се заплатятъ за нея отъ клеветника нѣколкото лева, които сждътъ му присжди като обезщетение за прѣтърпѣна морална врѣда. При все това срѣдно взето и за извѣстни случаи, както се спомена, нуждно е да се прѣдвиди и претенция за парично удовлетворение. Но ако тая сама по себе си допустима цѣль, която правото бива да си постави, трѣба да бжде постигната, нуждно е едно ограничение— именно това, щото законътъ изрично да постанови случаитѣ, въ които такава правова претенция е възможна. Смѣсването на удовлетворение и обезщетение, както се иска отъ нѣкои, ще доведе тъкмо до противнитѣ резултати. Слѣдов. само по тѣзи практически съображения не трѣба да се допуска да се търси и удовлетворение по силата на чл. 56 отъ закона за З. и Д. Това законоположение, което изобщо говори за поправка на виновно причинената поврѣда е на мѣстото си, щомъ като се даде правилно тълкуване на текста на закона и подъ врѣда, за която е тамъ думата, се разбира имотната поврѣда; защото въ такъвъ случай този, който търси отъ нѣкого обезщетение по силата на това законоположение, винаги е длъженъ да докаже претенцията си, а това става прѣди всичко, като се докаже сжществуването на имотната врѣда — иначе искътъ му би билъ безпрѣдметенъ. Въ такъвъ случай обаче не може да става дума за нѣкаква опасность, че текстътъ на закона ще се използува извънъ позволенитѣ граници; това изискване — да се доказва фактътъ на имотната врѣда—ограничава и опрѣдѣля строго границитѣ, въ които е приложимъ законътъ; никакви спорове, никакви съмнѣния не могатъ да сжществуватъ въ това отношение. Съвсѣмъ иначе ще бжде, ако се приеме, че въ обезщетението, което се постановява тукъ, влиза и удовлетворението за идеални поврѣди: въ такъвъ случай не само за безсрамието на истеца, който ще доказва сжществуването на идеални врѣди, дѣто трѣба

и дѣто нетрѣба, но и за сждейския произволъ ще бждатъ отворени всички врати. Довѣрието, което законодательтъ трѣба да има въ разумния тактъ на сждилищата, които ще държатъ въ ржцѣтѣ си прилагането на закона, не бива да отива до тамъ, че да имъ прѣдостави разрѣшаването на сложния въпросъ, кога трѣба да се приеме, че сжществува едно такова нарушаване на неимотни блага, което да оправдава задължението да се заплати за него едно удовлетворение. Разрѣшенията, които може да получи този въпросъ при едно генерално законоположение, каквото е това на чл. 56 отъ зак. за з. и Д., сж много, — съобразни съ личното схващане на онзи, който ги постановява; и до като за едного въ извѣстно поведение, което засѣга личната сфера на другого, нѣма да има нито слѣда отъ посегателство върху права, което може да има подобни послѣдствия, за другиго то ще съдържа всичкитѣ елементи на една такава неправда. Jhering, който въ искането на правова защита противъ неправди отъ този родъ отива най-далечъ и подържа допустимостьта на actio injuriarum въ всички случаи на инюриозно правонарушение, като разбира подъ това название ония случаи, въ които правонарушението засѣга и честьта, „връзката на правото съ личностьта"[1]) и намира отличителния бѣлѣгъ на всички тѣзи случаи *въ начина,* по който се извърша правонарушението[2]), пакъ не е сполучилъ съ помощьта на тѣзи понятни отличия да очъртае точно кржга на injuria'та; и неговитѣ изводи по въпроса сж цѣнни само поради голѣмата си казуистика. Обикновено се изброяватъ редъ случаи, въ които споредъ мнѣнието на респективния авторъ е умѣстно едно парично удовлетворение — и въ това се вижда вече всичката произволность, която по необходимость лежи въ всѣко едно такова уреждане на спорния въпросъ.[3]) Кой е масщабътъ, съ

1) Jhiring, Rechtsschutz gegen injuriöse Rechtsverletzungen въ Gesammelte Aufsätze Bd. III стр. 267.

2) Jheringl. c. 266: „Bli der injuriosen Rechtsverletzung tritt der Tater offen mit seiner Person für die Rechtsverletzung ein, bekennt sich zu demjenigen, was er getan hat. Bei der nicht injuriosen dagegen sucht er sich den Folgen derselben zu entziehen, er scheut die Entdeckung, sucht sie möglichst zu verhindern . . . Aber der injuriöse Recetsverlezer---fürchtet das Recht nicht, er bietet demselben offenen Hohn. Alle injuriosen Rechtsverletzungen erfolgen unter Umständen, wo das Recht des Anderen zweifellos ist, offen mit Füssen getreten wird. Gerade darin liegt das persönlich Verletzende welches dieser Form der Rechtsverletzung im Gegensatz zu alben anderen den Stempel der Jnjurie aufprägt, sie beruht auf der Voraussetzung dass der Verlezte es nicht wagen werde, für sein Recht, sei es sofort persönlich, sei hinterher durch Beschreitung des Rechtsweges, in die Schranken zu treten".

3) Въ списанието на Юридическото дружество кн. II и III за 1907 г. Зжбовъ изброява слѣднитѣ случаи на „морални" врѣди: „1) тѣлеснитѣ поврѣди; 2) посѣ-

помощьта на който съ нуждната сигурность могатъ да се намѣрятъ изчерпателно всички случаи, въ които си има мѣстото паричното удовлетворение? И понеже такъвъ единъ общъ мащабъ не сѫществува, не може и да бѫде намѣренъ чрѣзъ никакви логически анализи на понятието injuria, както показва опитътъ на Jhering, а е нуждно за всѣки отдѣленъ видъ на посегателства върху лични неимотни блага по съображения, валидни само за отдѣлния случай, да се опрѣдѣли, да ли е допуснато постановяването на едно задължение за удовлетворение — то не ще съмнѣние, че това трѣба, обсѫдено по всички направления, да бѫде постановено отъ самия законодатель, — защото правова претенция и правово задължение могатъ да сѫществуватъ само въ онѣзи случаи, въ които изрично сѫ постановени отъ обективното право; сами по себе си, отъ природата на нѣщата или по усмотрѣнието на сѫда тѣ не могатъ да бѫдатъ създавани.

Ако се обърнемъ сега слѣдъ казаното до тукъ специално къмъ българското законодателство, то въпросътъ, който ни занимава тукъ, е уреденъ по слѣдния начинъ. Въ чл. 56 отъ зак. за З. и Д., до сега взетъ само като примѣръ, се нарежда, че всѣки, който е причинилъ нѣкому врѣда, и това причиняване му се вмѣни въ вина (dolus или culpa — чл. 57) е длъженъ да поправи врѣдата. По съображения, изложени по-горѣ, подъ врѣда тукъ и въ послѣдуещитѣ членове на сѫщия законъ трѣба да се разбира само имотната врѣда. Практиката на сѫдилищата, особено въ случаи на обиди и развала на годежъ, е на противното мнѣние и допуща присѫждане на парично удовлетворение за не-

---

гателствата на честьта (като клевета); 3) обезобразяване лицето напр. на една жена; 4) посѣгането на половата честь, афронтъ при развала на годежъ: това намалява шанса за оженване; 5) посѣгането на нашата синовна или родителска обичь (при убийствата); 6) лишаване отъ свободата ни". Защо само тѣзи случаи? Синовната обичь напр. е накърнена не само при убийството на бащата, но и при обиждането му, защо тази обичь, която се отнася до честьта—при извѣстни обстоятелства много по-скѫпо благо отъ живота—да не се ползува отъ сѫщата правова защита? Редъ такива въпроси могатъ да бѫдатъ поставени. Авторътъ на статията поддържа възгледа, че въ чл. 56 отъ зак. за З. и Д. се говори не само за обезщетение (на имотнитѣ поврѣди), но и за удовлетворение на идеалнитѣ поврѣди, и хвали практиката, че при процеси за обиди допуска граждански искове за неимотни врѣди, като привежда за примѣръ процеса Жанъ и Шарлъ. Нека бѫде позволено да не се има голѣмо уважение къмъ „морални" поврѣди, които се оцѣняватъ отъ самитѣ потърпѣвши на стойность 1 левъ, и то при особено тежко оскърбление, каквото бѣше въ случая на споменатия процесъ. Цѣльта на подобни граждански искове въ дѣйствителность не е да се дири удовлетворение за претърпѣнитѣ морални врѣди, а да се вземе участие въ процеса, за да се прѣдотврати окончателното имъ понасяне, като се направи по-трудно доказването вѣрностьта на разгласеното обстоятелство чрѣзъ прѣдставяне на контра доказателства.

имотни врѣди. Тази практика погрѣшно се базира върху постановленията на цитиранитѣ членове и може да се оправдае само като приложение на едно обичайно право, което е установено вече отъ сѫдебната практика, и тогава само за тѣзи случаи, въ които до сега редовно е прилагано това законоположение. Мълчанието на закона въ това отношение не дава право да се тълкува той въ смисъль, че е счелъ съ постановлението на чл. чл. 56 и 57 отъ зак. за З. и Д. въпроса за уреденъ; напротивъ отъ сѫществуването на отдѣлни постановления, които прѣдвиждатъ освѣнъ заплащане на обезщетение за причиненитѣ имотни поврѣди и нѣщо повече — едно удовлетворение, размѣрътъ на което се опрѣдѣля отъ сѫда, трѣба да се извади заключение, че въ останалитѣ случаи, въ които законътъ мълчи, искането на парично удовлетворение не е основателно, като не постановено изрично въ самия законъ.

Такива отдѣлни законоположения, въ които се говори и за удовлетворение сѫ чл. чл. 262 и 273 отъ Наказателния законъ[1]), споредъ които на наслѣдницитѣ на прѣстѫпно убития, които сѫ били издържани отъ него, на потърпѣвшия при тѣлеснитѣ поврѣди, се опрѣдѣля отъ сѫда прилично възнаграждение. Текстътъ на закона не говори за врѣди, а употрѣбява единъ по-широкъ изразъ: прилично възнаграждение, при опрѣдѣлянето на което сѫдътъ е властенъ да вземе подъ внимание и болкитѣ, били тѣ тѣлесни или душевни, които сѫ прѣтърпѣни отъ тѣзи, въ чиято полза се присѫжда възнаграждението. При все това на първо мѣсто цѣльта на закона и тукъ е да гарантира обезщетението на имотнитѣ врѣди, които сѫ причинени съ прѣстѫпното дѣяние; въ първия случай (чл. 262) отнѣмането прѣхраната на малолѣтнитѣ дѣца, на всички въобще, които не могатъ сами да се грижатъ за насѫщния си хлѣбъ и сѫ очаквали това отъ убития; въ втория (чл. 273) — намаляването или даже унищожаването възможностьта на потърпѣвшия самъ да си печели прѣхраната. Обстоятелството, че въ такива случаи

1) Чл. 262 гласи: „Ако слѣдъ лицето, което е било убито прѣстѫпно, останатъ лица, грижата за прѣхраната на които е лежала нему, то сѫдътъ присѫжда въ тѣхна полза прилично възнаграждение, което споредъ обстоятелствата може да се заплати отведнажъ или да се опрѣдѣли ежегоденъ доходъ". Чл. 273: „Въ изказанитѣ въ настоящата глава случаи, присѫжда се, що искането на пострадавшия и въ негова полза, прилично възнаграждение, което въ случай, че болестьта му се продължи или че той не бѫде въ състояние да работи, може да се заплати съ извѣстенъ капиталъ единъ пѫть за всѣкога, или же да се опрѣдѣли ежегоденъ доходъ, като се вземе въ внимание личното или сѣмейното положение на потърпѣвшия както и на виновния".

опрѣдѣлянето размѣра на настжпилитѣ врѣди е много трудно, даже и невъзможно — както когато способностьта за собствена печалба е отчасти само накърнена — е дало поводъ на законодателя да прѣдвиди този начинъ на обезщетение — съ заплащане на прилично възнаграждение. Прилично ще трѣба да се разбира въ смисъль справедливо, т. е. такова възнаграждение, което има прѣдъ видъ положението на двѣтѣ страни и което еднакво пази правитѣ интереси както на потърпѣвшия, тъй сжщо и на провинения. Тукъ сждътъ има широка свобода да вземе прѣдъ видъ не само личното и сѣмейно положение на странитѣ, върху което обръща внимание и чл. 273 in fine, но и всички други обстоятелства на конкретния случай, особено степеньта на вината на обвиняемия.

Прѣди всичко за материалнитѣ врѣди трѣба да се присжди обезщетение, и понеже това е главната цѣль на въпроснитѣ законоположения, то и присждената рента въ случай на чл. 262 Н. зак. трѣбва да се продължи до тогава, до когато лицето, което е очаквало прѣхраната си отъ убития е имало право да иска отъ него прѣхрана — до тогава слѣдов., до когато самото то не стане способно само да си изважда прѣхраната; едно понататъшно изплащане на така присждена рента ще бжде противъ духа на закона, ще противорѣчи и на справедливостьта. Сжщото трѣба да се приеме и за случая, визиранъ въ чл. 273 отъ Нак. законъ. Ако на единъ раненъ се опрѣдѣли отъ сжда рента като възнаграждение за отнета или намалена работоспособность, продължителностьта на сжщата трѣба да бжде поставена въ зависимость отъ продължителностьта на намалената resp. отнетата работоспособность; ако въ течение на врѣмето потърпѣвшиятъ оздравѣе, съвършено и добие напълно работоспособностьта си, той ще трѣба да изгуби правото върху присждената му рента, защото тази, макаръ възнаграждение, пакъ прѣслѣдва цѣльта да го обезщети материално за изгубената по вина на прѣстжпника възможность, самъ съ своя трудъ да си печели това, което му се дава въ видъ на рента.

Въ германското законодателство тази материя е уредена въ гражданския законъ и за двѣтѣ страни на длъжимото въ случая възнаграждение: обезщетението за имотнитѣ врѣди и удовлетворението за моралнитѣ страдания, сж отдѣлени една отъ друга и поотдѣлно е постановено относително начина на опрѣдѣляне размѣра имъ. До обезщетението се отнасятъ §§ 842, 843 и

844 отъ Гражд. законъ. Наредъ съ това въ § 847 al. I е прѣдвидено и удовлетворение за врѣди, които не се отнасятъ до имота. Австрийскиятъ общъ гражд. законъ въ чл. 1325 дѣли сѫщо обезщетението отъ удовлетворението, но пакъ прѣдвижда и двѣтѣ, когато се касае до тѣлесни поврѣди и обезобразяване лицето (чл. 1326). Макаръ въ нашето законодателство да не се прави тази очевидна разлика, пакъ сѫдътъ при прилагане на чл. чл. 262 и 273 отъ Нак. законъ е дълженъ да има двѣтѣ нѣща прѣдъ видъ и споредъ това да опрѣдѣля размѣра на прѣдвиденото въ тѣхъ прилично възнаграждение.

Положението, което европейскитѣ законодателства заематъ спрѣмо тукъ разгледания въпросъ, е различно. Въ Франция доктрината и сѫдебната практика стоятъ на гледището, което и нашата практика има; и разбиратъ подъ dommage въ чл. 1382 С. с. не само материалната, но и „моралната" врѣда, споредъ това допущатъ по принципъ присѫждане на парично удовлетворение въ всички случаи, въ които ощетениятъ би могълъ да претендира, че е прѣтърпѣлъ морална поврѣда.[1]) Въ Италия мнѣнията сѫ раздѣлени. — Съвсѣмъ на друго гледище стоятъ законодателствата въ Германия и Австрия. Въ новия германски граждански зак. ясно е изразено, че подъ врѣди и загуби се разбиратъ само имотнитѣ врѣди и споредъ това подъ обезщетение (Schadensersatz) само заплащането еквивалентъ въ пари за такива поврѣди. Въ § 253 се казва изрично: „За поврѣда, която не е имотна врѣда, може да се иска обезщетение въ пари само въ опрѣдѣленитѣ отъ закона случаи". Слѣд. тамъ дѣто се говори само за поврѣди и за обезщетение, безъ да се споменува изрично, че тѣ се отнасятъ до имотни врѣди, трѣба да се разбира имотна врѣда и нейното обезщетение. Това гледище не е било безъ противници при съвѣщанията и при прѣдварителнитѣ работи, прѣдшествуещи окончателната редакция на закона. Особено отъ страна на германиститѣ е било подържано, че споредъ нѣмскитѣ правови възрѣния е необходимо да се разшири правото на удовлетворение. Послѣдното това мнѣние обаче не е сполучило да намѣри одобрението на редакторитѣ на закона, като по съображения, приведени по-горѣ, сѫ останали при това: че правото не може да даде такава защита на всички

1) Споредъ едно рѣшение на германския Reichsgericht (рѣшения т. 7 стр. 235) в. чл. 1382 подъ думата dommage трѣбва да се разбиратъ само имотнитѣ врѣди. Това тълкувание не важи не ще съмнѣние за Франция.

идеални права, като прѣдвиди за всѣко тѣхно нарушаване едно парично удовлетворение. Отдѣлни случаи сѫществуватъ и въ германското законодателство, въ които се допуща искъ за удовлетворение (Busse). Тѣ сѫ:

1) Случаитѣ, прѣдвидени въ чл. чл. 186 и 187 на Наказат. законъ; наклеветениятъ има право — споредъ чл. 188 на сѫщия законъ въ случай че е послѣдвало за него имотна поврѣда да иска присѫждането на едно удовлетворение (Busse) което може да достигне сумата 6000 марки; това удовлетворение обезщетява и за прѣтърпѣнитѣ имотни поврѣди, затова отдѣлното дирене на обезщетение е изключено, обгръща въ себе си обаче и нѣщо повече отъ това.

2) Въ случай на тѣлесна поврѣда на потърпѣвшия се присѫжда удовлетворение до 2000 марки (Чл. 231 на Нак. законъ), при което отдѣлна претенция за обезщетение е тоже изключена.

3) Споредъ чл. 847 на Германския граж. законъ прѣтърпѣлиятъ една поврѣда на тѣлото, поврѣда на здравето или отнемане на свободата може да иска прилично възнаграждение за прѣтърпѣнитѣ неимотни врѣди; сѫщо и една жена, върху която е извършено едно безнравствено прѣстѫпление, или е била принудена чрѣзъ измама, заплашване или злоупотрѣбяване на зависимото ѝ положение къмъ извънбрачно сношение[1])

Споредъ чл. 1300 на сѫщия Граж. зак., сѫщата претенция има излъганата годеница, когато, слѣдъ като е позволила такова сношаване на годеника си, се развали годежътъ по уважителни причини (Срв. § 1298 и 129. на сѫщия законъ).

4. Тукъ се отнасятъ най-послѣ и редъ случаи, наредени въ специални закони, а именно:

а) При виновно нарушение авторското право уврѣдениятъ може да иска вмѣсто заплатата на обезщетение за постигналитѣ го врѣди и загуби парично удовлетворение (Busse, до 2000 талера), което обхваща и обезщетението[2])

б) При нарушение на патентното право, потърпѣвшиятъ има сѫщата факултативна възможность, да дири удовлетворение (което достига до 10,000 Марки)[3])

---

[1]) В. Нак. законъ §§ 174, 176, 177, 179, 182; Граж. зак, 825.

[2]) Reichsgesetz отъ 11 Юни 1870 § 18, 43, 45. Къмъ това законитѣ отъ 9, 10 и 11 Януари 1876.

[3]) Patentgesetz отъ 7 Априлъ 1891 § 37.

в) Нарушителтъ на правото върху модели е дължeнъ да заплати по искането на потърпѣвшия вмѣсто обезщетение за врѣди и загуби — едно удовлетворение до 10,000 марки [4])

г) Сѫщото при нарушение закона за търговскитѣ марки и този за нелоялната конкуренция [5])

Въ всички тѣзи случаи заплатеното удовлетворение изключава правото, да се търси отдѣлно обезщетение — защото то прѣслѣдва прѣди всичко обезщетяването за прѣтърпѣнитѣ имотни врѣди и загуби — и наредъ съ това една отплата за произлѣзлитѣ наредъ съ тѣхъ неимотни поврѣди.

Австрийскятъ граждански законъ стои на сѫщото гледище. Основната норма гласи и тамъ, че само за материалнитѣ поврѣди се дължи обезщетение; неимотнитѣ, идеални поврѣди се иматъ прѣдъ видъ само въ изризчно указанитѣ отъ закона случаи. Такива сѫ: 1) по чл. 1325 на общия гражд. зак. въ случай на тѣлесна поврѣда се присѫжда и удовлетворение за прѣтърпѣнитѣ болки (Schmerzensgeld), сѫщо и по чл. 1326 на сѫщи законъ; 2) въ случая на чл. 1331 — поврѣди на имотъ чрѣзъ прѣстѫпление, прѣдвидено въ наказателния законъ, или причинени само отъ злорадство, дължи се като обезщетение и афекционната стойность на поврѣдената вещь; 3) случаятъ на § 51 на закона отъ 26.XII. 1895 относително авторското право върху произведения на литературата, изкуството и фотографията, — авторътъ има право да иска освѣнъ наказанието — даже и отдѣлно отъ тѫжбата за наказание направо прѣдъ гражданския сѫдъ — обезщетение; това се опрѣдѣля отъ сѫда, но само като се има прѣдъ видъ дѣйствителната имотна врѣда и ощетената печалба (но по свободно усмотрѣние може да се прѣдвиди една сума и за прѣтърпѣната обида и други лични неудобства); 4) случаитѣ на Patentgensctz отъ 11.I 1897, §§ 103 и 108, както sub 3; 5) при накърняване правото върху търговскитѣ марки може вмѣсто обезщетение да се иска отъ потърпѣвшия удовлетворение, опрѣдѣлено отъ сѫда — законъ отъ 6.I 1890, §§ 27—29.

Не ще съмнѣние, че този начинъ на уреждане въпроса, който ни интересува, въ двѣ отъ най-голѣмитѣ законодателства, говори само въ полза на поставената теза, при която и се остави: врѣди и загуби, за правилното разпрѣдѣляне на които между

---

[4]) Gesetz betreffend den Schutz von Gebrauchsmustern отъ 1 Юни 1895 § 11.

[5]) Gesetz zum Schutze der Warenbezeichnungen отъ 12 Май 1894 § 18 и Gesetz für Bekämpfung des unlauteren Wettbewerbs отъ 27 Май 1896 § 14.

отдѣлнитѣ стопанства правото е длъжно да вземе мѣрки, сж само имотнитѣ поврѣди.

II.

Стопанскитѣ блага на човѣка сж изложени всѣки пжть на опасностьта, да прѣтърпятъ поврѣди; тази опасность изхожда както отъ дѣйствията на другитѣ, били тѣ правомѣрни или неправомѣрни, тъй сжщо и отъ елементитѣ на природата, които при всичката власть, която човѣкъ е извоювалъ надъ тѣхъ, често пжти безогледно и съ грубо насилие разрушаватъ придобитото; по този начинъ трудътъ, употрѣбенъ за придобивката е билъ напразенъ; и понеже стопанскитѣ блага въпрѣки всичко сж основата на човѣшкия животъ, то правото е длъжно да уреди въпроса: кога настжпилата въ едно стопанство имотна поврѣда остава въ тежесть на сжщото. „Основниятъ въпросъ, отъ който има да излизаме, гласи: кои факти прѣдставляватъ достатъчно основание, щото една произлѣзла поврѣда да се постави въ свързка съ единъ опрѣдѣленъ имотъ, да се възложи тя върху имота съвсѣмъ или отчасти" (Rümelin l. c. 2). „Юридическата проблема се състои слѣдов. не въ това да се опрѣдѣли, кой е дъженъ да обезщети една чужда имотна поврѣда, но напротивъ въ това, да се опрѣдѣлятъ лицата, които сж дължни да понасятъ окончателно произлѣзли имотни поврѣди. Задължението за обезщетение и задължението да се понесе една прѣтърпѣна вече поврѣда сж по съдържанието си идентични. Това трѣбва да бжде наредено за всички случаи на произлѣзла поврѣда, безразлично дали тази има основата си въ случая въ едно правомѣрно или противоправно дѣйствие" (Bidning, Normen I, 468).

Тази проблема сжществува за правото, защото при всичката връзка, която сжществува помежду имъ, народното стопанство се състои отъ отдѣлни частни стопанства; обикновено врѣдното дѣйствие, било то дѣло на човѣкъ или слѣдствие на природни сили, засѣга едно отъ частнитѣ стопанства. Когато се касае до човѣшко дѣствие, което причинява поврѣдата, тогава правото е длъжно да опрѣдѣли, въ кржга на кого отъ двамата, които иматъ отношение спрѣмо дѣйствието: единътъ активно — като дѣецъ, другиятъ пасивно — като потърпѣвшъ, въ сферата на чийто имотъ се проявяватъ непосрѣдствено врѣднитѣ дѣйствия, ще останатъ окончателно врѣдитѣ. Въ първобитното не-

развито още право, проблемата не е могла да бжде строго опрѣдѣлена. Тамъ дѣто различията между мое и твое не сж още строго опрѣдѣлени, при колективния строй на живота, който е билъ необходимъ за първобитния човѣкъ — оставенъ самъ на себе си и безъ помощьта на другитѣ, нему е било невъзможно да води успѣшно борбата за сжществуване и комунистичниятъ строй е билъ за това единственото срѣдство за сполучливо стопанисване — не е могло да става дума за такава проблема — поне въ кржга на отдѣлната група. Тукъ както всички блага сж за всички, тъй и евентуалнитѣ загуби сж се отнасяли до всички. Само при отношенията между двѣ групи е могло да става въпросъ за дирене на врѣди и загуби, причинени отъ единъ отъ членоветѣ на едната група — върху имота на другата група. Отговорностьта въ такъвъ случай, както углавната тъй и гражданската е била групова, не индивидуална: не отдѣлниятъ, който именно се е билъ провинилъ, е отговарялъ, но цѣлата група, къмъ която е принадлежалъ (фамилия; родъ и пр.). „Гледището, отъ което първобитното родово право (Geschlechterrecht) излиза, е изключително това, че всѣка промѣна на социмлното равновѣсие между два рода, изисква едно изравнение, едно обезщетение за отслабения родъ, за да се възстанови пакъ сжществуващето по-рано равновѣсие“ [1]). Не ще съмнѣние, че при поврѣди, които не сж причинени отъ дѣйствия на хора при първобитнитѣ още състояния, не е могло да става дума за каквото и да било уреждане на тѣхното разпрѣдѣление. Съ развитието на отдѣлнитѣ индивидуални стопанства вече проблемата се явява и макаръ въ началото непълно и несъвършено, пакъ се намиратъ норми, по които се отговаря за причинени поврѣди.

Проблемата за разпрѣдѣляне между отдѣлнитѣ носители на имотъ произлѣзлитѣ по една или друга причина имотни поврѣди може да намѣри разрѣшение, като се има прѣдъ видъ сжщностьта на имотната поврѣда. „Произхождението на оная проблема е тѣсно свързана съ сжщностьта на имотната поврѣда. При повечето отъ другитѣ поврѣди първоначално прѣ-

1) Post, Grundlagen des Rechts, цит. по Mataja l. c. 5. Сжщото е съ схващането на прѣстжплението, което тоже не се схваща като индивидуално дѣло, за това и въпросътъ за виновностьта не играе никаква роль; наказанието се налага за това на рода; цѣлиятъ родъ, цѣлото племе даже, отговарятъ. *Примѣри* има още днесъ при дивитѣ народи. Тъй въ Полинезия и Австралия фамилията, даже цѣлото племе отговарятъ за отдѣлния, при негритѣ се срѣща сжщо солидарната оттоворность на фамилията за дългове и прѣстжпления на отдѣлния неинъ членъ. B. Waitz — Gerland, Die Anthropologie der Naturovölker; Mataja l. c. 1 ff.

търпѣлиятъ ги е и окончателно уврѣденъ. Ако единъ човѣкъ е убитъ, или му е откжснатъ единъ пръстъ, или е изпадналъ въ робство, или е прѣтърпѣлъ една обида, то той си остава забѣлѣзанъ отъ сждбата окончателно. Животъ, свобода, честь сж свързани неотдѣлимо отъ личностьта; прѣхвърляне на тѣзи блага отъ единъ субектъ на другъ е мислимо само за фантазията на поета. Отъ тѣзи правови блага се различаватъ обектитѣ на имотнитѣ права двояко: съ тѣхната отдѣлимость отъ досегашния притежатель на имота, свързана съ тѣхната прѣносимость въ имота на другъ правовъ субектъ; по-нататъкъ съ това, че тѣ всички, ако не се състоятъ въ пари, то пъкъ притежаватъ въ паритѣ мѣрилото си, и споредъ това, ако пропаднатъ въ натура, намиратъ сурогатъ въ една парична сума. Имотната поврѣда само съ факта на настжпването си не е слѣдов. свързана съ необходимость въ личностьта, чийто имотъ е засегнатъ отъ нея: тя е прѣносима, дѣлима, замѣнима съ прѣнасяне на имотни обекти или пари" (Binding, l. c. 469).

Основата, върху която модернитѣ законодателства сж градили уреждането на този въпросъ, съставлява разрѣшението, което той е намиралъ въ римското право. Частната собственость и индивидуалното стопанство сж основнитѣ чърти на това право — индивидуализъмътъ на римското право е билъ често прѣдметъ на упреци и неодобрения отъ разни страни — и затова изходна точка при разрѣшаването на тая проблема не е могла да бжде друга освѣнъ мисъльта: отдѣлната личность, която е самостоятеленъ собственикъ и владѣтель на имота си, е длъжна да вземе всички мѣрки за запазване на имота отъ поврѣди. Стремението, да търси уголѣмение на това, което има и да прѣдпазва даденото отъ поврѣди и унищожение е присжщо всѣкиму, естествено е, прочее, при признаване на поменатитѣ двѣ основи на правовия редъ отъ римското право, че послѣдното прѣдполага за всѣки стопанинъ, че той самъ ще се грижи за за запазване отъ поврѣди на своето, и е могло по този начинъ да дойде до общата мисъль, че въ случай на поврѣда на имотъ тази се прѣтърпява отъ собственика на поврѣдения имотъ — освѣнъ ако сжществуватъ основания, да се прѣхвърли тя върху другиго, първоначално произлѣзлата въ имота на А поврѣда чрѣзъ заплащане на нуждното обезщетение да остане върху имота на А. Въ тази смисъль важатъ думитѣ Casum sentit dominus, като се вземе casus въ смисъль на такива поврѣждания,

които не сж причинени отъ нѣкого по начинъ, че да може за това причиняване на поврѣди да се държи той отговоренъ. Правилото Casum sentit dominus не съставлява при това нѣкакъвъ принципъ на римското право,[1]) означава напротивъ само това: щомъ като не сжществува законно основание да се възложи понасянето на произлѣзла врѣда върху нѣкого, въ имота на когото тя не е произлѣзла първоначално, тази врѣда остава въ тежесть на поврѣдения имотъ, — нѣщо, което и безъ сжществуването на онова правило се разбира само по себе си. И при най-доброто нареждане на възбудения тукъ въпросъ пакъ ще остане напълно въ сила значението на това правило, тъй че само за това, защото римското право го съдържало, не сж оправдани никакви упреци спрѣмо послѣдното.

Основното правило, по което римското право опрѣдѣля отговорностьта за врѣди и загуби, е това, че всѣки обикновено отговаря само за ония поврѣди, които е причинилъ виновно, било като е дѣйствувалъ долозно или пъкъ само немарливо (Culpa). Двѣ сж слѣдов. условията, при които нѣкой е отговоренъ за произлѣзли въ сферата на чуждъ имотъ поврѣди: 1) трѣбва тѣзи поврѣди да сж причинени на него, той да е извършилъ нѣщо, което да стои въ причинна връзка съ произлѣзлитѣ врѣди и 2) това негово дѣйствие да е виновно. „Не врѣдата създава задължението за обезщетение, но вината — едно просто изреченне както това на химика, че не свѣтлината гори, а кислородътъ на въздуха“ (Ihering). При това споредъ римското право има отговорность за врѣди и загуби въ извъндоговорнитѣ отношения само въ случаитѣ на отдѣлнитѣ деликти — damnum injuria datum, furtum и т. н., и отговорностьта обикновено е лична, — за дѣйствията, които самъ отговорниятъ е извършилъ. Обикновено, — защото наредъ съ това основно правило, че само вината е, която задължава да се плаща обезщетение, има и редъ случаи, въ които тя не е необходимо условие, както и случаи, въ които се отговаря за поврѣди, причинени отъ другиго. Тѣзи случаи сж отдѣлни, не сж схванати подъ общъ нѣкой знаменатель, не сж слѣдствие на другъ нѣкой особенъ принципъ, подобенъ на оня за виновната отговорность. Такива случаи римското право познава както при договорни отношения, тъй и при извъндоговорни.

---

1) Тъй се схваща напр. отъ Mataja l. c. 19.

1) При договорнитѣ отношения общото правило е, че се отговаря за личната вина[1]. Първоначално не е било наредено съ всички подробности, и отговорностьта за вината е била непълна. Съ течение на врѣмето обаче римското право е дошло до правилото, че всѣка една вина влѣче слѣдъ себе си отговорностьта за врѣдитѣ, които сѫ причинени отъ нея. Dolus и Culpa сѫ двата главни вида вини, при което, въ противоположность на старото схващане, че culpa може да има само при положителни дѣйствия е било прието, че тя може да се състои и въ опущения: culpa и diligentia се споменуватъ заедно при bonae fidei judicia, но това слѣдъ дълго развитие[2]. При това характерътъ на отдѣлното догововорно отношение влияе върху степеньта на вината, която въ случая се счита за достатъчна да обоснове една отговорность. Освѣнъ за dolus и culpa lata, за които не може да бѫде уговорено, че ще бѫдатъ простени на дължника[3], за по-малка вина се отговаря прѣди всичко съгласно съ уговореното между странитѣ. Иначе се прави разлика между отдѣлнитѣ договори. Който дѣйствува само въ интереса на кредитора, безъ самъ да е заинтересуванъ отъ извършването на договореното, отговаря само за dolus и culpa lata, — правило, което римската юриспруденция абстрахирала отъ depositum-а, дѣто първоначално е била дадена не actio по договоръ, а actio poenalis (затова и строгото изискване по отношение на вината). Тъй сѫщо, когато нѣкой се грижи за чуждото, наредъ съ своето — при дружеството напр. — отговаря само за diligentia quam suis, culpa in concreto. „Обикновено се отговаря само за собствената вина. Затова принципиално стопанитѣ и господаритѣ на заведенията иматъ да отговарятъ за повреждания на домашнитѣ имъ подчинени, назначенитѣ отъ тѣхъ и помощницитѣ си само до толкова, до колкото тѣ сами, макаръ и косвено само, сѫ се провинили. Тази вина може да се състои между другото въ недостатъчна грижа при избора — culpa in eligendo — или въ немарливость при надзора — culpa in custodiendo — или въ недо-

1) B. Dernburg Pandekten II 100 ff.
2) Dernburg l. c. 102 заб. 3.
3) L. 23 D. 50, 17: . . . haec ita, nisi si quid nominatim convenit — vel plus vec minus—in singulis contractilus: nam hoc servabitur quod initio convenit — (legem enim contractus dedit) excepto eo quod Celsus putat non valere si convenerit, ne dolus praestetur: hoc enim bonae fidei judicio contrarium est . . . Вж. освѣнъ това L 29 pr, D 17, 1; L 1 § 1 D 11, 6; L 32 D 16, 3; L 222 D 50, 16. Срв. Dernburg l. c. 101 относително спора за приравняването на dolus съ culpa lata, което е чуждо на днешното право

статъчно снаряжение или други недостатъчни мѣроприятия"[1]). Изключения отъ това правило, точното приложение на което е било невъзможно при нуждитѣ на живота сж, били допустнати въ слѣднитѣ случаи.

а) Actio institoria противъ господаря на едно индустриално заведение е ималъ уврѣдения при сключване и изпълняване на сдѣлката отъ страна на института; за вината на послѣдния въ тѣзи случаи е билъ отговоренъ господарьтъ, макаръ самъ той да не е нито вършилъ нѣщо, нито да е ималъ нѣкаква вина по отношение избора и надзора надъ института.

б) Въ случай на locatio conductio operis прѣдприемачътъ е отговоренъ не само за личната си вина, но и за вината на помощницитѣ си, която тѣ проявяватъ при изпълнение на прѣдприятието.[2])

в) Съдържателитѣ на странноприемници и управителитѣ на кораби отговарятъ споредъ едикта на претора безусловно[3]) споредъ правото на царската епоха, докато не докажатъ сжществуването на vis major или собствена вина на потърпѣвшия[4]) за всички прѣдмети, които сж приели въ заведението си, безъ да се гледа на това, дали тѣ иматъ нѣкаква вина или не. Дали това законоположение е произлѣзло исторически отъ обичая, пжтникътъ да изисква отъ хотелиера изрично обѣщание, че ще

1) Dernburg l. c. 105/6, дѣто се намиратъ и цитатитѣ отъ corpus iuris.

2) L 25 § 7 D. 19, 2: Qui columnam transportandam conduxit, si ea, dum tollitur aut portatur aut reponitur, fracta sit, ita id periculum praestat, si qua ipsius eorumque, quorum opera uteretur, culpa acciderit; culpa autem abest, si omnia facta sunt quae diligentissimus quisque observaturus fuiset, idem scilicet intellegemus et si dolia vel tignum transportandum aliquis conduxerit: itemque etiam ad ceteras res transferi potest. Тълкуването на този пасажъ отъ Corpus iuris е спорно Dernburg l. c. 107 поддържа горното мнѣние, именно, че Gaius (цитатътъ е отъ него) е искалъ да прокара новъ единъ принципъ на отговорность за чужда вина; споредъ него „ipsius eorumque culpa" означава, че прѣдприемачътъ отговаря както за своята си вина— което се разбира само по себе си — тъй сжщо и за вината на тѣзи, които употрѣбява за извършване на прѣдприетата работа, безъ самъ да е виновенъ въ нѣщо. Windscheid (Pandecten II. § 401) разбира напротивъ, че тѣзи думи трѣбва да се тълкуватъ въ смисьль, че прѣдприемачътъ отговаря въ случай, когато той *и* неговитѣ помошници сж виновни, като, за да се отхвърли абсурдното заключение, че въ такъвъ случай прѣдприемачътъ не би билъ отговоренъ, ако само той е виновенъ и вината на помощницитѣ липсва, разбира подъ вина на прѣприемача culpa in eligendo vel custodiendo. Rümelin (Die Gründe der Schadenszurechnung 15) е на мнѣние, че приведения цитатъ не доказва нищо и че въ него се касае само до едно сингуларно постановление на римското право, което не може да има нѣкое особено значение прѣдъ видъ на противното мнѣние на повечето римски юристи, които сж противъ такава една отговорность. Текстътъ, както и разумътъ на приведения пакажъ говорятъ обаче въ полза на Дернбурговото схващане.

3) L 1 pr D 4, 9.

4) L 3 § 1 D 4, 9.

отговаря за врѣдитѣ на приетитѣ вещи, или е било диктувано отъ нуждитѣ — прѣдъ видъ несигурнитѣ пѫтища и прѣвозни срѣдства, не интересува тукъ, дѣто се касае само до това, да се отбѣлѣжи едно отъ изключенията отъ общото правило за виновната отговорность.

2. При извъндоговорнитѣ отношения правилото тоже е, както се каза, че сѫществува една отговорность за причинени врѣди и загуби само въ случай на дадено прѣстѫпление и споредъ това и на лична вина. Въ едикта на претора има изброени тия частни прѣстѫпления, съставътъ на които осѫщественъ, потърпѣвшиятъ има право, да иска чрѣзъ жалба въ граждански процесъ наказанието на виновния — съ това и обезщетение за врѣди и загуби. Такива прѣстѫпления сѫ: furtum[1]) съ различни наказания за furtum manifestum и nec manifestum; damnum injuria datum — прѣстѫпление, прѣдвидено въ I и III глава на Lex Aquilia,[2]) само за извѣстни поврѣди на роби, добитъкъ и други вещи (убиване resp. подпалване, строшаване, опропастяване), послѣ понятието разширено въ смисъль на всѣка една виновна[3]) поврѣда на чуждъ имотъ. Липса на вина освобождава отъ задължението, да се плаща обезщетение съгласно съ lex Aquilia, тъй въ случай на крайна нужда[4]), когато за да се спаси едно благо става необходимо поврѣждането на чуждо благо. Сѫщо тъй и тукъ принадлежи правилото qui iure suo utitur neminem laedit, защото Lex Aquilia изисква, врѣдата да е причинена безъ право — damnum injuria datum — и въ случаитѣ, въ които има упражняване на едно право, тази injuria не сѫществува, отпада слѣдов. и всѣко задължение за обезщетение. Една actio legis Aguiliae utilis е била давана на този, който е билъ тѣлесно малтретиранъ или раненъ, съ която е могълъ да иска само причинената му чрѣзъ това имотна поврѣда quia liberum corpus nullam recipit aestimationem (L 7 D 9, 3 в и L 13 pr D 9, 2). Както при досега изброенитѣ, тъй сѫщо и при actio doli, a. injuriarum, a. de calumnia, a. de servo corrupto и другитѣ наказателни акции,

---

1) L 1 § 3 D 47, 2 се намира дефиницията му: furtum est contrectatio rei fraudulosa lucri faciendi gratia vel ipsius rei vel etiam usus eius possessionisve.

2) Споредъ Pernice, Dei Lehre von deu Sachbeschädigungen 1867 стр. 15 тѣ гласятъ: Кар. 1: Si quis servum servamve alienum alienamve quadrupedemve pecudem injuria occiderit, quanti ea res in eo auno plurimi fuerit tantum aes ero damnas esto. Кар. 3: Ceterarum rerum siquis alteri damnum facit quod usserit ruperit injuria, quanti ea res fuerit in XXX diebus proximis tantum aes ero dare damnas esto

3) In lege Aquilia et levissima culpa venit L 44 pr D. 9, 2.

4) L 29 § 3 D, 92.

които е съдържалъ преторския едиктъ, пасивната легитимациятъ е била обусловена отъ виновностьта на тогова, противъ когото се е обръщала жалбата.

Строгото прилагане на този принципъ за виновната отговорность за причинени врѣди и загуби е било невъзможно и при извъндоговорнитѣ отношения; и тукъ, както при договорнитѣ отношения, нуждитѣ на правиленъ общественъ животъ сѫ създали редъ изключения — случаи, въ които е призната една отговорность за настѫпили врѣди и загуби, безъ да се иска щото отговорниятъ да е въ вина. Тѣзи изключения въ римското право сѫ:

а) Отговорностьта на pater familias за прѣстѫпленията на подчиненитѣ му съ actio noxalis: ималъ е избора или да поправи слѣдствията на прѣстѫплението, или да прѣдаде виновния на потърпѣвшия — noxae datio. Това се отнася особено до прѣстѫпленията на робитѣ.

б) Съ actio de pauperie отговаря притежателтъ на едно четвероного животно, което е причинило поврѣди „commota feritate", т. е. когато това поврѣждане е извънредно, причинено вслѣдствие особена злина или възбуждане на животното, които при обикновения редъ на нѣщата не сѫ прѣдвидими; освѣнъ това ако нѣма нѣкой виновенъ, който би отговорилъ съ a. legis Aquiliae[1]). Притежатель въ врѣме на litis contestatio, безъ да има нѣкаква вина, отговаря за поврѣдата, или е дълженъ да прѣдаде животното, което е причинило поврѣдата[2]). — Actio de pastu се дава, когато животни, пакъ безъ да има вина отъ страна на нѣкого, сѫ опасли чужда земя; за поврѣдитѣ отговарятъ притежателитѣ.

в) Обитателтъ на едно жилище е отговоренъ за врѣдата, която е причинена отъ изхвърлено или излѣно нѣщо отъ жилището къмъ мѣстата, дѣто се движи публиката — actio de dejectis et effusis (L 1 pr D 9, 3). Обстоятелството, че това не може да му се вмѣни въ вина, не го освобождава отъ тази отговорность.

---

1) L 1 § 4 D 9, 1: Itaque ut Servius scribit tunc haec actio locum habet cum commota feritate nocuit qaadrupes, puta si equus calcitrosus calce percusserit aut bos cornu petere solitus petierit, aut mulae propter nimiam ferociam: quod si propter loci iniquitaten aut propter culpam mulionis aut si plus justo onerata quadrupes in aliquem onus everterit, haec actio cessabit damnique injuriae agitur. B. и L 1 § 7 D. h. t.

2) L 1 pr. D h. t 9, i. За actio utilis, давана за поврѣди отъ други животни освѣнъ четириногитѣ, вж. L 4 D h, t,

г) Въ извѣстни случаи освѣнъ ноксалната отговорность на господаря и бащата сѫществува отговорность за прѣстѫпленията на familia'та. Тъй interdictum de vi е билъ даванъ отъ претора не само когато насилственото отнимане на владѣнието е станало лично отъ този, противъ когото се обръща това срѣдство, а и когато нѣкой отъ неговата familia го е извьршилъ (Praetor ait: „Unde tu illum vi deiecisti aut familia tua deiecit, de eo quaeque ille tunc ibi habuit tantum modo intra annum post annum de eo qoud ad eum qui deiecit, pervenerit, iudicium dabo — L 1 pr D. 43, 16 B. сѫщо L 1 § 11 D h. t). За насилия, кражби и поврѣди отъ страна на тѣхната familia отговарятъ и публиканитѣ лично[2]). Споредъ едикта на едилитѣ купувачътъ въ случай на разваляне продажбата съ actio redhibitoria по причина на недостатъци въ купената вещь, отговаря за поврѣдитѣ, причинени на тази отъ нѣкого, който принадлежи къмъ неговата familia или отъ нѣкой неговъ procurator (L 25 § 1 D 21, 1).

Тъй изброенитѣ случаи на отговорность за чужди дѣла, безъ да се поставя като условие за това собствената вина на отговорния, съставляватъ обаче само изключения отъ принципа, че само вината е, която задължава нѣкого да понесе причиненитѣ отъ него поврѣди — като обезщети потърпѣвшия. Принципътъ на нѣмското право, споредъ който се отговаря за всѣки причинени врѣди, безъ огледъ да ли има при това вина или не, е билъ измѣстенъ отъ този на римското право, и модернитѣ кодификации стоятъ всички на гледището на римското право.[3]) Не ще съмнѣние, че това послѣдното не е взето въ цѣлость отъ тѣхъ; отдѣлни различия сѫществуватъ; отдѣлнитѣ деликти на римското право сѫ изчезнали, и вмѣсто тѣхъ сѫществува общото законоположение, че всѣки отговаря за виновно причинената врѣда; освѣнъ това много отъ институтитѣ на римското право като прѣстарѣли и отговарящи на друга култура и друго схващане на нѣщата, не сѫ могли въобще да бѫдатъ взети отъ модернитѣ законодателства. Но общиятъ и главенъ принципъ за виновната отговорность, е запазенъ въпрѣки това че отдѣлнитѣ изключения, които сѫ сѫществували още въ римското право сѫ се увеличили по число, но пакъ само като изключения, дикту-

1) L 1 pr D. h. t. § 9, 1. За actio utilis давана за поврѣди отъ други животни освѣнъ четириногитѣ l. L 4 D. h. t.

2) L 1 pr. D. 39, 4; L. 1 § 5 D. h. t.

3) C. c. Art. 1382; 1383; Allg. bürg. G.-B. за Австрия Art 1295, 1305, 1306 Герм. B. G. B. 823 ff.

вани отъ особенитѣ съображения на отдѣлния случай. Нѣкои даже сж намирали въ този принципъ не само исторически произлѣзлия принципъ на едно отдѣлно право, но сж го считали като слѣдствие на правото въобще. Това положение на нѣщата слѣдъ развитието на техниката, станало прѣзъ течение на миналия вѣкъ, не е могло да остане задоволително. Празднинитѣ, които при нареждането на въпроса за разпрѣдѣляне тежестьта на имотнитѣ врѣди сжществуватъ въ римското право, сж станали вслѣдствие онова развитие и измѣняването на цѣлия стопански животъ въобще чувствителни. Способитѣ да се поправи това съ помощьта на принципа за виновната отговорность, къмъ които е прибѣгвало по нѣкога правораздаването, сж били незадоволителни. Тъй въ едно отъ своитѣ рѣшения (отъ 16 априлъ 1861 г.) Мюнхенскиятъ оберапелационенъ сждъ, за да обоснове отговорностьта на притежателя на желѣзенъ пжть за врѣдитѣ, причинени отъ локомотива, подържа, че експлоатирането на една желѣзница съ локомотиви съставлява само по себе си едно кулпозно дѣйствие („Führt hienach der Betrieb einer Eisenbahn durch Lokomotiven notwendig und unzertrennlich eine culpose Handlungsweise mit sich, so genügt für den Brandbeschädigten der Nachweis der Tatsache der Brandstiftung durch die Lokomotive und resp. durch die aus derselben geworfenen Funken, sowie des hiedurch erlittenen Schadens. Der Beweis eines anderweitigen culposen Verfahrens auf Seiten des Fiscus und seiner Bediensteten ist nicht erforderlich")— и съ това се мжчи да запази принципа, че само вината задължава за обезщетение. Мотивитѣ къмъ германския законъ относително отговорностьта за извѣстни врѣди, произлѣзли при прѣдприятието на желѣзницитѣ, минитѣ, фабрикитѣ и пр.[1]), който въ § 2 отхвърля безусловната отговорность на притежателя на минитѣ, фабрикитѣ и пр. за тѣлеснитѣ поврѣди и убийства, произлѣзли въ заведението му, като постановява такава само въ случай на вина отъ страна на неговъ пълномощникъ, прѣдставитель или надзиратель, — въ противоположность на § 1, споредъ който експлоататорътъ на една желѣзница отговаря за всички поврѣди, причинени чрѣзъ убиване или раняване на нѣкого вслѣдствие специфичнитѣ опасности на желѣзопжтното прѣдприятие (съ изключение случаитѣ на vis major и собствена вина

1) Reichs haftpflichtgesetz betreffend die Verbindlichkeit zum Schadensersatz für die bei dem Betriebe von Eisenbahnen, Bergwerken, Steinbrüchen, Gräbereien und Fariken herbeigeführten Tötungen und Körperverletzungen отъ 7 юни 1871, измѣненъ съ Art 42 отъ Einführungsgesetz zum bürgerl. Gesetzbuch.

на пострадалия) оправдаватъ това различно нареждане на отговорностьта съ това, че споредъ сегашното състояние на техниката и при многото спомагателни срѣдства и опитность, съ които се разполага, при желѣзницитѣ било възможно, като се употрѣби всѣка възможна прѣдпазливость, да се избѣгнатъ сериозни нещастия, тогава когато при минитѣ напр. това не е възможно, защото тамъ често се касае до дѣйствия на природнитѣ сили, които отбѣгватъ и най-съвѣстния и внимателенъ контролъ отъ страна на човѣка, — и съ това се мжчатъ да вмъкнатъ и при постановленията на този законъ схващането, че въ основата си и тѣ почиватъ върху общоприетия принципъ на виновната отговорность. Въ сжщность постановленията, за които е дума, стоятъ на съвсѣмъ друга почва и отговорностьта, която сжществува по силата на този законъ, е всичко друго, но не и кулпозна — въпрѣки това гледище на мотивитѣ; то е само характерно за господствуещето мнѣние на редакторитѣ на закона, че само сжществуването на извѣстна вина може да оправдае отговорностьта за причинени врѣди и загуби. Сжщото това стремение сжществува и при френскитѣ автори, които въ болшинството си подържатъ, че и постановленията на С. с. Art 1384, 1385 и 1386, които въ сжщность не стоятъ на почвата на кулпозната отговорность, сж консенквентно прилагане на сжщия този принципъ — като за извѣстни случаи се конструира една praesumptio iuris et de uire за вината на отговорния.[1])

До като отъ една страна законодателството и сждебната практика сж отстжпвали прѣдъ нуждитѣ и първото е нормирало отъ случай на случай една обективна отговорность за врѣди и загуби въ допълнение на сжществуващата до тогава кулпозна отговорность, а втората е приспособявала сжществуващитѣ законоположения чрѣзъ широко тълкуване къмъ новосъздаденитѣ условия на живота и е дохождала по този начинъ до резултати, които задоволяватъ модерното правосъзнание, отъ друга страна и доктрината е подложила на критиката си правнитѣ основи на задължението за обезщетение и е посочила по този начинъ пжтя, по който трѣбва да върви развитието на този институтъ. Около нѣколко въпроси главно се движи тази критика, разрѣшението на които е належаще; защото разрѣшението имъ въ смисъль на римското право, прѣдъ видъ на основно измѣнилитѣ се условия на модерния животъ, е било повече отъ нецѣле-

1) B. Baudry = Lacantinerie. Précis du droit civil m. II 422 стр.

съобразно, и правната наука е трѣбвало да намѣри нови начала за тѣхното разрѣшение. Тѣзи въпроси сж прѣди всичко отговорностьта за врѣдитѣ, произлѣзли вслѣдствие особената поголѣма опасность, която прѣдставляватъ модернитѣ производства за живота и здравието на лицата, заняти въ тѣхъ, тъй сжщо и за съсѣднитѣ на тѣхъ имоти (напр. пожари, причинени отъ искритѣ на локомотивитѣ), отговорностьта на господаритѣ за тѣхнитѣ прѣдставители и помощници въ заведенията имъ, отговорностьта на юридическитѣ лица за дѣйствията на органитѣ, които ги прѣдставляватъ, отговорностьта за поврѣди, причинени въ крайна нужда и т. н. Римското право и стоещитѣ принципално на сжщата почва нови кодификации или не сж прѣдставлявали въобще никакво разрѣшение на тѣзи въпроси, или пъкъ разрѣшението, което сж имъ давали, е било въ противовѣсъ на модернитѣ изисквания, които се поставятъ спрѣмо едно правилно разрѣшение. За това и критиката се е обръщала прѣди всичко противъ римското право, доказвайки, че то съ негова принципъ на виновната отговорность не може да даде нуждното разрѣшение на всички тѣзи въпроси, които сж възникнали на модерна почва и изискватъ едно разрѣшение, взето отъ съвсѣмъ други съображения — съображения, които при тогавашния начинъ на производство и тогавашнитѣ отношения въобще, не сж могли да сжществуватъ за римскитѣ юристи.

Отношенията на модерната критика спрѣмо римското право сж двояки. Едни отхвърлятъ въобще принципа на виновната отговорность, който е основенъ за римското право и търсятъ другъ, който да обхваща всички случаи на отговорность за врѣди и загуби; други не отричатъ основателностьта на тази отговорность, но приематъ наредъ съ нея и други принципи — мѣродавни за всички онѣзи случаи, които не могатъ да бждатъ обхванати отъ него принципъ.

Къмъ първата категория се отнасятъ критикитѣ на Mataja и Binding, къмъ втората тѣзи на Steinbach, Merkel, Unger и Rümelin. Въ послѣдуещето ще се изложатъ основнитѣ идеи на всѣки единъ отъ тѣхъ, съ цѣль да се даде едно бѣгло очъртане на мнѣнията, които сжществуватъ понастоящемъ относително въпроса: кои сж принципитѣ на извъндоговорната отговорность за врѣди и загуби.

Mataja (Das Recht des Schadenersatzes vom Standpunkte der Nationalökonomie 1888) разглежда отъ гледището на национал-

ната економия двата основни принципа на римското право: кулпозната отговорность за врѣди и загуби и понасянието на случайностьта — Casus — отъ собственика, въ имота на когото сж проявени врѣднитѣ дѣйствия. „Два принципа сж, които чрѣзъ римското право сж станали отъ особено значение за днешното право относително разпрѣдѣлянето на опасностьта отъ поврѣди, нераздѣлно свързана съ човѣшкото стопанство, и които стоятъ единъ къмъ другъ въ най-тѣсна свръзка. Единътъ гласи, че изобщо оня има да понася врѣдата, въ чийто имотъ или личность се е случила (casum sentit dominus), и вториятъ, че независимо отъ особени договорни задължения оня и само оня е длъженъ да обезврѣди за една поврѣда, комуто може да се вмѣни тя въ вина. Тѣзи два взаимно допълващи се принципа сж сами послѣдствия само на единъ по-дълбокъ принципъ, което имъ придава една обща характерна черта, която пъкъ е свързана съ цѣлия правовъ и стопански редъ; този принципъ е: поврѣдата съставлява една строго индивидуална тежесть на схващанитѣ въ тѣхната изолираность частни стопанства, тя остава при лицето, между което и поврѣдата сжществува едно строго индивидуално отношение, безразлично да ли това отношение се образува отъ притежанието или отъ виновностьта на индивида“ (l. c. 11). Сжществуването на една поврѣда е фактъ неизмѣнимъ; правото не може да прѣмахне отъ света ни най-малката поврѣда, и всичко, което може да направи то, е само 1) „да дѣйствува по възможность прѣдохранително и 2) при все това настжпилата поврѣда да възложи на ония лица, които споредъ изискванията на справедливостьта и на народно-стопанскитѣ интереси, се явяватъ като най-годни носители на тежестьта“ (19). Правото е длъжно слѣдов. съ нормиране отговорностьта за врѣди и загуби да прѣслѣдва тѣзи двѣ цѣли; и колкото неговитѣ норми сж по въ състояние да накаратъ хората да бждатъ прѣдпазливи, да гледатъ по възможность да отклонятъ врѣднитѣ дѣйствия на природата отъ себе си и имота си отъ една страна, и колкото пъкъ разпрѣдѣлянето тежестьта на настжпили поврѣди отговаря на справедливостьта и е въ интересъ на цѣлото народно-стопанство отъ друга — толкова и по-съвършено е правото въ специалното това отношение. Отговарятъ ли горнитѣ два принципа на тѣзи изисквания, могатъ ли тѣ да се считатъ за най-добритѣ, които могатъ да сжществуватъ? Отговорътъ на Mataja и за двата е сжщиятъ: не; и двата споредъ него не издържатъ критиката на

която трѣба — отъ гледището на справедливото право — да бѫдатъ подложени.

1. а) Принципътъ Casum sentit dominus оставя всѣка една случайно произлѣзла поврѣда въ тежесть на собственика на имота, който е засегнатъ отъ нея. Случайно при това не означава случай въ тѣсна смисъль на думата — случай въ смисъль на събития, които съвършено сѫ извънъ границитѣ на човѣшка прѣдпазливость, спрѣмо които всички мислими прѣдпазителни мѣрки сѫ напраздни — „случайно се нарича тукъ всѣко врѣдно събитие, което не може да се прѣдвиди и избѣгне при нормално и разумно поведение на участвуещитѣ; случаятъ се явява споредъ това не като противоположность на въобще възможното за човѣка, но като противоположность на виновностьта на вмѣняемостьта" (20). Щомъ като този принципъ оставя така опрѣдѣлената случайна поврѣда да бѫде въ тежесть на собственика на имота, дѣйствията въ прѣдохранително отношение, които трѣба да се изискватъ отъ него, не сѫ задоволителни. Дѣйствително той кара всѣкиго едного да бѫде по възможность прѣдпазливъ, да взима всички възможни мѣрки за прѣдпазване отъ поврѣди; собственикътъ, който обикновено има пълното разпореждане надъ имота си, е въ състояние да направи това, той е лицето, което е въ състояние да направи всичко онова, което е нуждно за отбѣгване и прѣкратяване на евентуалнитѣ поврѣди що заплашватъ имота му (21). Това дѣйствие обаче на въпросното правило не е еднакво за всички видове поврѣди. Тъй съвсѣмъ негодно и недѣйствително е то въ прѣдохранително отношение касателно дѣйствително случайнитѣ поврѣди, т. е. онѣзи, които и при най-голѣмата грижа и при най-добрѣ подбранитѣ прѣдпазителни мѣрки, пакъ настѫпватъ, водими само отъ слѣпия случай; напр. поврѣди отъ земетресение. При това за едно голѣмо число случаи — поврѣдитѣ на самата личность — сѫществуватъ и безъ това достатъчно мотиви, които каратъ всѣкого да се прѣдпазва по възможность: — педагогическата цѣль на правилото casum sentit dominus се постига и безъ неговата помощь (22). Най-сетнѣ има не малко случаи, при които опасностьта отъ поврѣдата се отнася до лица, които въ сѫщность нѣматъ никаква власть върху застрашенитѣ вещи, и случаи, въ които рискътъ, свързанъ съ една вещь, не застрашава собственика, а съвсѣмъ други лица, които въ случай на поврѣди сѫ длъжни да доказватъ вината на собственика, за да добиятъ

отъ него обезщетение за постигналитѣ ги врѣди и загуби (23). Независимо отъ това, правилото casum sentit dominus има за слѣдствие едно фалшиво регулиране на стойностьта (23). Модернитѣ индустриални прѣдприятия, които работятъ съ елементарни сили, като пара и електричество, упражняватъ врѣдни дѣйствия върху съсѣднитѣ имоти, прѣдставляватъ и сериозна опасность за живота и здравето на работницитѣ и трети лица, напр. опасноститѣ на нѣкои фабрични занятия за здравето на работницитѣ (т. н. Berufskrankheiten), врѣдитѣ на зданията отъ силното тръскане на желѣзницитѣ и т. н. „Колкото по малко индивидуална вина е нуждна, за да произлѣзе една поврѣда, колкото слѣдов. по-непрѣхвърлима върху другиго е поврѣдата, колкото по-малко основания за вмѣшателство сѫществуватъ за едно право, което прави вината условие за една претенция за врѣди и загуби, толкова по-необходимо става, щото оцѣнката на стойностьта да е фалшива. Което въ сѫщность е пасивъ на желѣзопѫтното прѣдприятие по начина на стопанисването на прѣдприятието не остава въ тежесть на собственика (прѣдприемача); неговътъ интересъ обаче е мѣродавенъ за прѣдприятието или за избора на стопанисването" (24). Слѣдов. той resp. консументитѣ на прѣдприятието му би трѣбвало да понася и врѣднитѣ за другитѣ послѣдствия на сѫщото; — тогава той ще се стреми и да прѣдоврати тѣзи опасности и поврѣди (той е само въ състояние да стори това), тогава ще иматъ и стопанскитѣ блага истинската си стойность.

б) Сѫщиятъ този принципъ Casus a nullo praestatur не задоволява и касателно второто изискване, на което трѣба да отговаря: да бѫде съобразенъ съ справедливостьта и съ народностопанскитѣ интереси. „Това правило съдържа напротивъ очевидно нѣщо несправедливо, както *всѣко* разпрѣдѣляне на ползи и врѣди отъ случая. Поврѣди, които сполетятъ едно лице, безъ въ тежесть на това лице да има нѣкое поведение, което обосновава една респективна отговорность, могатъ въ краенъ случай да се чувствуватъ като необходими, но никога като справедливи" (25). Несправедливото на такова едно разпрѣдѣляне тежеститѣ на произлѣзли поврѣди се чувствува дѣйствително само при голѣмитѣ поврѣди; на малкитѣ и нечувствителни за стопанския животъ се навиква лесно, но несправедливо си остава то въ всички случаи (26). Не само справедливостьта е противъ въпросния принципъ; противъ него сѫ и интереситѣ на народното

стопанство, които не могатъ да изискватъ безусловно дѣйствието на този принципъ. „Случаятъ се явява въобще като най-голѣмъ неприятель на стопанствеността; той разочарована едина, и убива у другиго едно планомѣрно, нуждно и за интересите на цѣлото стремение чрѣзъ лъжливо очакване благоволението на сждбата". „Този принципъ крие обаче още нѣщо принципиално фалшиво въ себе си: всѣка поврѣда ще бжде по цѣлото си дѣйствие по-малко чувствителна, ако се раздѣли и трѣба да дѣйствува тогава най-тежко, когато остане само върху едно единствено лице" (27). Не ще съмнѣние, че загуба, колкото и голѣма да е тя, разпрѣдѣлена между мнозина, се понася много по-леко, отколкото ако остане да тежи само върху едного, отъ това и стремението, да се раздѣлятъ всички поврѣди, които не сж причинени по вината на нѣкого, като срѣдство да се намали тѣхната тежесть (29). При все това съвършеното отнимане отъ собственика риска, да оставатъ върху него произлѣзлитѣ въ негова имотъ поврѣди, въпрѣки ясната за всѣкиго справедливость на репартицията на поврѣдитѣ, ще доведе тоже до една фалшива прѣцѣнка на стойностьта. Стойностьта на едно благо се опрѣдѣля отъ два момента: отъ ползата, която може да се извлѣче отъ него и отъ сигурностьта, която то прѣдставлява, че дѣйствително ще принесе оная полза; тъй че едно благо, което е изложено на по-голѣми опасности, което се поврѣжда по-лесно, при иначе еднаква полза, която доставя, ще има по-малка стойность — съобразно съ това колкото по голѣма е вѣроятностьта, че ще бжде сполетено отъ застрашаващата го опасность. Ако собственикътъ бѣше освободенъ отъ всѣки рискъ и бѣха му гарантирани всички възможни загуби, като се разхвърлятъ тѣ върху по-голѣмо число носители и съ това се намали значително тѣхната чувствителность — това щѣше да има за слѣдствие обезначаването на втория моментъ, важенъ при образуване на стойностьта — което пъкъ ще обоснове едно народностопанско неправилно прѣцѣняване стойностьта на отдѣлнитѣ стопански блага, а съ това и производството ще бжде вкарано въ фалшиво направление (31 и 32). „Споредъ това въ интереса на народното стопанство е, който при това се намира напълно въ хармония съ изисканията на справедливостьта, да се обръща внимание върху разпрѣдѣлянето тежестьта на врѣдитѣ, но при все това да не става такова прѣхвърляне, което ще прѣдстави едно благо да има по-голѣма стойность, отъ колкото то споредъ фактическата си полза може да има" (32).

2. Виновно причинени поврѣди трѣба да се понасятъ отъ оногова, който ги е причинилъ — този е вториятъ принципъ, чиято основателность, изпитана по сѫщитѣ двѣ изисквания спрѣмо едно справедливо право, трѣба, споредъ Mataja да бѫде отречена. Прѣдохранително това правило не може да дѣйствува, т. е. неговото сѫществуване не би било въ състояние да даде всички възможни мотиви, за да се накаратъ хората да упражнятъ всѣка мислима прѣдпазливость, за да се отбѣгнатъ възможнитѣ поврѣди, — макаръ че на пръвъ погледъ тоя принципъ да е постановенъ съ цѣль да се прѣдотвратятъ злото намѣрение и невниманието, като се заплашатъ съ лошитѣ послѣдствия, които могатъ да иматъ. Тази цѣль не се постига за туй, защото не е сигурно всѣкога, че лошитѣ подбуждения ще иматъ и лоши послѣдствия; често пѫти се случва, че едно и сѫщо невнимание, една и сѫща степень на вина има различни послѣдствия: въ единъ случай никакви, въ втори малки само, а въ трети — съвсѣмъ грамадни, каквито може би никой не е очаквалъ. Освѣнъ това не всѣка вина има тѣзи лоши послѣдствия; условие е да има не само вина въобще, но една вина, която може да се докаже прѣдъ сѫда — а послѣдното е невъзможно въ много случаи на виновно дѣйствие. При това отговорностьта за виновно причинена поврѣда е несъобразна и съ изискванията на справедливостьта, която не може да иска, една малка вина, която по една случайность е имала голѣми поврѣди за послѣдствие, да бѫде третирана по-строго отъ най-голѣмата вина, която — сѫщо тъй случайно — е имала нищожни послѣдствия, нито пъкъ едно дѣйствие, за което дѣецътъ заслужава еднакъвъ упрекъ, но случайно има различни послѣдствия, тѣзи послѣднитѣ въ всички случаи еднакво да се възлагатъ върху дѣеца (33 до 38).

3. Въ зависимость отъ принципа на виновната отговорность стои като негово логическо послѣдствие — и ограничаването отговорностьта само за собственото дѣяние. За това и въ случаитѣ, въ които по една или друга причина нѣкой се явява отговоренъ за дѣлата на другитѣ — било защото тѣзи се намиратъ подъ неговата власть или подъ неговъ надзоръ — изисква се като условие на отговорностьта и собствената вина — culpa in eligendo vel custodiendo. Строгото приложение на този принципъ, особено при отношенията между работодатель и неговитѣ работници, не може, споредъ Mataja, да бѫде нито справедливо, нито да отговаря на интереситѣ на народното стопанство, особено

при модерното крупно производство и голѣми прѣдприятия. Дѣйствително възбудениятъ тукъ въпросъ не е разрѣшенъ просто съ посочването на това, че всѣки може и трѣба да отговаря за своитѣ си дѣйствия, и слѣдов. по-нататъшна отговорность за дѣйствията на занимаванитѣ отъ него въ прѣдприятието му работници и помощници е неоснователна, — отговорностьта не спрѣмо контрагентитѣ касателно изпълнението на взетитѣ задължения, защото всѣка страна, която се задължава чрѣзъ договори спрѣмо другата да изпълни нѣщо, е длъжна да го изпълни съгласно съ договора, и ако употрѣбенитѣ за това изпълнение отъ нея трети лица не изпълнятъ както трѣба задължението, то не ще съмнѣние, че договарящиятъ ще отговаря и за тѣхнитѣ дѣйствия. Думата обаче е за извъндоговорни противозаконни дѣйствия на помощници и въобще лица, употрѣбени въ едно прѣдприятие (39). Нито пъкъ може да се разрѣши той само съ приемането, че помощникътъ е само органъ на господаря, и затова неговитѣ — на помощника дѣйствия сж дѣйствия на господаря, за които той въ такъвъ случай безспорно е длъженъ да отговаря (40). Това е само една фикция, която би била основателна, ако отговорностьта на господаря бѣше безсъмнѣна. „Ние напротивъ бихме казали: ако едно прѣдприятие е такова, че отъ него произлизатъ опасности за трети непричастни къмъ него, ако е вѣрно освѣнъ това, че прѣдприемачътъ трѣба да вземе върху себе си произлѣзлитѣ по този начинъ поврѣди, то не може да се отхвърли и слѣдствието, че той трѣба да отговаря и за поврѣдата, причинена отъ виновнитѣ дѣйствия на неговитѣ хора — за самия него една случайность. Строго погледнато, за прѣдприемача е сжщото, дали една поврѣда е произлиза, защото единъ казанъ въпрѣки отговарящата на днешното положение на знанията грижливость и контролъ експлодира, или това става вслѣдствие небрѣжностьта на хората му, чийто изборъ може при все това да е станалъ съ най-голѣмото внимание. Въ двата случая се проявява именно недостатъчностьта на човѣшкото знание, недостатъчностьта на човѣшкото можене, и въ двата случая не може да се отхвърли искането, щото който туря въ движение прѣдприятието, да взима върху си и неговитѣ врѣдни страни, особено всички, произходещи отъ него опасности, които не могатъ да се отстранятъ. Въ двата случая се иска това еднакво и отъ интереса на единъ правиленъ народностопански процесъ на образуване стойностьта (Wertbildungs pro-

cess)" (41). При това и практически съображения изискватъ една такава отговорность: отъ една страна нейното сѫществуване ще накара прѣдприемача да бѫде крайно внимателенъ и да взема възможнитѣ мѣрки за прѣдохраняване възможнитѣ поврѣди, било като избира подходящи хора за заведението си, било чрѣзъ подруги мѣрки (42); отъ друга страна тази отговорность трѣба да сѫществува прѣдъ видъ несгодното положение на тѫжителя спрѣмо голѣми заведения: ако той трѣбаше да доказва всѣки пѫть виновностьта на господаря на заведението — въ повечето случаи това доказване ще бѫде безуспѣшно (43).

Критиката на Mataja по отношение на римското право е несправедлива отъ една страна за това, че той игнорира немалобройнитѣ случаи въ римското право и въ модернитѣ законодателства, които стоятъ на гледището на римското право: въ тия случаи е статуирана една обективна отговорность,—а въ нея слѣдов. нѣма нищо отъ принципитѣ, които Mataja критикува. Не ще съмнѣние, че ако и да се приеме, какво римското право за врѣмето си е било достатъчно развито и е отговаряло на всички изисквания, които могатъ да се поставятъ по отношение въпроса за разпрѣдѣляне тежеститѣ на произлѣзлитѣ врѣди и загуби[1]), пакъ съ това критиката не става излишна; защото тя се обръща прѣди всичко съ огледъ къмъ днешнитѣ стопански отношения, и въпросътъ, който я занимава, е, дали при тѣхното сѫществуване само съ римскитѣ принципи е възможно едно справедливо разрѣшение на законодателната проблема за отговорностьта за врѣди и загуби. И въ това отношение не може да се направи на Mataja никакъвъ упрекъ. Такъвъ той заслужава само заради прѣувеличенията, които допуща да се вмъкватъ въ критиката и въ исканията му. Тѣзи сѫ двояки: игнорирането на изключенията, които сѫ сѫществували въ римското право, и идеализиране на старото нѣмско право, въ което е сѫществувало съединението между господство и отговорность, отговорность за членоветѣ на сѣмейството, отговорность на общинитѣ и задружията (Genossenschaften). Но най-важното въ случая е, че — идеалътъ, отъ който Mataja излиза — справедливо разпрѣдѣляне на тежеститѣ на имотнитѣ поврѣди, е идеалъ непостижимъ. Не може да бѫде задача на положителното право, да разпрѣдѣля всички случайни загуби върху множество носители и съ това да направи по-леко тѣхното понасяне. Самъ

1) Тъй, Rümelin Gründe der Schadenszurechnung 18.

М. е противъ това — извѣстенъ рискъ трѣба да остане върху собственика, който има възможность, по пжтя на свободната асоциация и на доброволното осигуряване да се грижи за прѣхвърляне на голѣмитѣ тежести на случайни загуби върху носители, по-способни да ги издържатъ. Колко далечъ трѣба при това да отива държавата при репартицията на повредитѣ? Масщабъ не се дава отъ Mataja. Сжщо тъй казаното по отношение принципа за виновната отговорность не може да служи за основа на сериозна критика. Може ли, както забѣлѣзва Rümelin, да се разпрѣдѣлятъ повредитѣ отъ пожаритѣ между всички ония, които се отнасятъ непрѣдпазливо съ огънь и евентуално ставатъ причина за опожаряване на чуждъ имотъ? Не ще съмнѣние, че такова едно разпрѣдѣляне би отговаряло на изискванията на Mataja — но отъ друга страна не по-малко безсъмнѣно е, че такава една задача не може да се поставя на никое право.

Всичко внимание заслужаватъ изводитѣ на Mataja, които той възъ основа на слѣдитѣ отъ едно ново схващане, което се намира въ модерното право (случаи на отговорность съобразно принципа: който има ползата, носи и опасностьта — cuius commodum eius periculum, отговорность за лицата, поставени въ собственото прѣдприятие, свободно или облигаторно застрахуване и съ това раздѣляне на повредитѣ) прави по отношение на въпроса за отговорностьта на господаря на заведението и прѣдприятието за неговитѣ помощници и работници. Два случая могатъ да бждатъ при това различени, които изискватъ и принципиално различно правово третиране. Въпросътъ за отговорностьта на господаря може да бжде поставенъ първо за отношенията му спрѣмо трети лица. Приетитѣ спрѣмо тѣхъ задължения могатъ — обикновеното е това — да се изпълнятъ посрѣдствомъ помощници; грѣшки, както и виновни дѣйствия отъ страна на послѣднитѣ, извършени по отношение изпълнението на договора, трѣба да оставатъ въ тежесть на господаря; освѣнъ това господарьтъ би трѣбало да отговаря и за всички противозакони дѣйствия на неговитѣ подвѣдомствени, извършени по поводъ изпълнението на договорното задължение, но вънъ отъ неговитѣ граници.

Втори и по-важенъ е въпросътъ за отношението между господаря и подвѣдомственитѣ му. „Най-напълно се показва недостатъчностьта на досегашнитѣ частно—правни норми върху социално-политична почва при отношенията между работодатель

и работникъ; революционнитѣ дѣйствия на едрото производство и на машинитѣ се простиратъ именно и върху повидимому отдалечени области. Спрѣмо новия начинъ на производство, дѣто работникътъ все повече и повече се обръща въ прислужникъ на машината, въ единъ относително несамостоятеленъ членъ на единъ обширенъ работенъ организъмъ, дѣто той отчасти попада въ все по-голѣма зависимость отъ прѣдприятието, въ което е членъ, и все по-малко е въ състояние самъ да се пази и да обсжди и води спомагателнитѣ работни срѣдства, съ и на които той дѣйствува, трѣбаше все по-чувствителна да стане нуждата отъ реформиране на старото римско право относително отговорностьта за врѣди и загуби. И какво би могло да се направи при едно голѣмо нещастие по желѣзницитѣ, при една минна експлозия, при експлодирането на единъ паренъ котелъ и пр., ако се работи съ мѣрката на culpa и casus, както е натъкмена тя отъ римскитѣ юристи? Колко хубаво би се прѣдставило правилото: probatio incumbit actori, въпрѣки многохилядно-годишното му минало, ако се противопостави на осакатенъ, бѣденъ, тѣломъ и духомъ съкрушенъ работникъ, който би поискалъ да се тжжи противъ господаря възъ основа на една culpa in eligendo на единъ непрѣдпазливъ или безсъвѣстенъ майсторъ? Колко „класически" би изглеждало едно доказване съ свидѣтели, ако зависимиятъ надничарь — тъй често единственъ свидѣтель на нещастието на другаря му — би трѣбало да свидѣтелствува противъ господаря си, до като прѣдъ вратата на фабриката може би стотини просятъ за работа" (85 и 86)? Това положение не бива да остане за винаги така. Подробноститѣ на въпроса могатъ да бждатъ оставени на страна за сега. Принципътъ е, че опасноститѣ, които едно прѣдприятие прѣдставя за живота и здравето на занимаванитѣ въ него работници, сж часть отъ пасива на това прѣдприятие; онзи, който го подържа, въ полза на когото то функционира, е длъженъ да се грижи за поправяне на врѣдитѣ, послѣдствия на онѣзи опасности, тъй като чрѣзъ регулиране на заплатата, която не расте пропорционално съ опасноститѣ, които едно прѣдприятие прѣдставя, този резултатъ не се постига. Най-добрѣ се осжществява този принципъ чрѣзъ принудителната застраховка противъ нещастия отъ прѣдприятието, въ това число и специфичнитѣ болести на разни прѣдприятия, чиято правова сжщность се състои въ това, че „онѣзи поврѣди, които сполетятъ отдѣлния работникъ при упраж-

няване занятието, се считатъ за тежести на цѣлата индустрия" (111). При тази застраховка се задължаватъ всички прѣдприемачи да даватъ нуждитѣ за нея суми, и съ това врѣдитѣ се разпрѣдѣлятъ между множеството, а съ това грижата за споле-тения отъ нещастието е много по-сигурна и по-богата. По реда на свободното сдружаване и осигуряване могатъ независимо отъ това да се вематъ мѣрки за разхвърляне между мнозина и всички други случайни загуби било отъ болесть или други нещастни случаи, на които е изложенъ животътъ и имотътъ на човѣка. Поврѣдитѣ обаче, причинени отъ специфичнитѣ опасности на прѣдприятието, трѣба да се броятъ за неговъ пасивъ и да се числятъ къмъ разноскитѣ на прѣдприятието. Тѣзи разноски ще бждатъ понесени въ края на краищата отъ консуматоритѣ, както всички разноски на производството. „Ако прѣдприятието отго-варя на нуждитѣ, нищо не е по-справедливо и по-право отъ това, че прѣдприемачътъ си получава заплатени всички разноски, които той е трѣбало да направи за произвеждането на по-трѣбния прѣдметъ. Ако обаче не отговаря, то пакъ прѣдприе-мачътъ носи разноскитѣ, сжщо тъй както той трѣба да заплати отъ джоба си разноскитѣ за съсипания материалъ и ще трѣба да понесе и останалитѣ разноски на прѣдприятието (работната сила на неговитѣ хора, обезщетение на трети и др.) resp. трѣба да вземе върху си разликата между разноски и успѣхи.

Основателно се обръща за това правото къмъ прѣдприемача: работникътъ прѣди всичко дѣйствува въ интересъ на прѣдприе-мача, третиятъ прѣтърпѣва загуби отъ мѣроприятия, взети отъ прѣдприемача. Ако всичко това посрѣдствено е било въ инте-реса на други лица (които се нуждаятъ отъ продуктитѣ на прѣдприятието) то тѣзи — пакъ посрѣдствено вематъ участие и въ покриване на разноскитѣ" (128). Това обаче кара прѣд-приемача да се стреми да намалява въобще разноскитѣ на прѣд-приятието си — въ това число и онѣзи отъ поврѣди, послѣдвали отъ прѣдприятието, което въ сжщность пакъ е въ полза на консументитѣ. „Съ системата на отговорностьта на прѣдприемача се постига и всичко друго, което лежи въ интереса на народ-ното стопанство: постига се, щото разноскитѣ на производството на едно благо да се явяватъ въ истинската си мѣрка и упраж-няватъ дѣйствието си, производството споредъ това при налич-ностьта на опасностьта за работници и трети лица да поскжпва споредъ това да се ограничава въ полза на производството

на други блага, най-послѣ чрѣзъ разпрѣдѣляне на врѣдитѣ, които не могатъ по никой начинъ да бждатъ избѣгнати, между по-голѣмото число на консуматоритѣ, да се задоволява и искането на репартицията" (129, 130).

По този начинъ стремението на днешното врѣме е, едностранчиво абстрактното индивидуално гледище да се прѣмахне, вмѣсто да се поставя задължението за обезщетение единствено въ отношение къмъ вината и дѣйствието на отдѣлния, да се постави на първо мѣсто обективната стопанска причинна връзка (121); старитѣ принципи casum sentit dominus и отговорностьта за врѣди и загуби слѣдва виновния да се замѣнятъ съ новитѣ cuius commodum eius periculum въ смисъль на отговорность за специфичнитѣ опасности на всѣко прѣдприятие отъ страна на експлоатиращия прѣдприятието и принципа на разпрѣдѣляне поврѣдитѣ между по-голѣмъ кржгъ носители и съ това и намаляване тѣхната тежесть върху отдѣлния.

По другъ пжть и по съвсѣмъ други съображения дохожда Binding[1]) до отхвърлянето принципа на виновната отговорность като годенъ за разрѣшаване проблемата: кому да се възложатъ произлѣзли по една или друга причина врѣди и загуби, и замѣстянето му съ другъ принципъ — на отговорность за причинени поврѣди – каузална отговорность. Гражданската неправда се състои въ нарушението на едно частно субективно право — и само въ това; вината не е съставна часть на никоя гражданска неправда, но е волевата страна изключително на прѣстжплението (309). Вината се състои въ незачитане държавнитѣ норми, и виновно може да дѣйствува само способниятъ да зачита или не тѣзи норми; когато гражданската неправда може да бжде извършена и отъ лице, което не може да проявява своя воля, което слѣдов. не дѣйствува въ смисъль на правото. Слѣдствията, които има едно прѣстжпление и една гражданска неправда, за това сж и различни; въ първия случай наказание, въ втория обезщетение. Понеже наказанието е въ основата си различно отъ обезщетението и е само слѣдствие на виновното извършване на едно прѣстжпление, то второто, обезщетението, не може тъй сжщо да бжде слѣдствие на вината; неговото основание и при т. н. obligationes ex delicto не може слѣдов. да се дири въ вината на отговорния. Често пжти обаче двѣтѣ кункуриратъ — прѣстжпление и граждански неправди — тогава и послѣдствията

1) Binding, Die Normen und ihre Übertretung 2 изд. 1890 т. I.

и на двата вида неправда настжпватъ независимо едно отъ друго; и това съвмѣстно тѣхно сжществуване дава причина, да се смѣсватъ и да се считатъ като слѣдствие на единъ и сжщи съставъ. „Тогава се явява правилото, че само вината задължава за обезщетение което не може да бжде прокарано чисто; за това вината става сега неконституитивна за гражданската неправда, но квалифициращa: и не само истинското частно-правно схващане на нѣщата се замъглява чрѣзъ неразбирането на оная конкуренция, но много лесно и криминалното. Защото ако задължението за обезщетение е слѣдствие на деликта, то не може да се избѣгне да се счита на неговото сжществуване до извѣстна степень основание за отказъ отъ наказанието като слѣдствие на деликта, или поне прѣдставянето обезщетение да се счита като основание за намаляване наказанието. Слѣдов. безъ съмнѣние единъ грамаденъ правовъ напрѣдъкъ е да се прѣмахне окончателно деликатниятъ моментъ отъ гражданската неправда, и прѣди всичко на мѣстото на виновното запрѣтено причиняване на едно частноправно нарушение да се постави въобще причиняването му като основа на гражданското правно послѣдствие“ (310).

Не само защото обезщетението не е наказание и слѣдов. не може да има основата си въ вината, но и отъ друга страна като се прослѣди точно основанието на деликтната отговорность за врѣди и загуби, което лежи въ основата на новото римско право — usus moderus pandectarum — за самото римско право е безспорно, че деликтътъ е основата на пеналнитѣ акции; „но до като римската роена се е обърнала въ обезщетение — а то днесь е съвършено друго отъ едно омекчено наказание; деликтътъ още се счита за самостоятелно основание на задължението“, и то безъ право, защото чрѣзъ това се създава едно противорѣчие между основата и слѣдствието, което, освѣнъ ако се приеме, че обезщетението е наказание, а това е невъзможно прѣдположение — не може по никой начинъ да се прѣмахне. Коя е прочее тая основа на задължението ex delicto, ако не се крие тя въ вината на задължения? Защо съ виновното причиняване имотни поврѣди нѣкому правото е свързало задължението, да се плати обезщетение за тия поврѣди? Отговорътъ се намира, споредъ Binding, въ слѣдното. Споредъ гледището на новото римско право, всички имотни задължения се състоятъ отъ двѣ голѣми групи: или задълженията се задължава да направи нѣщо въ полза на другиго или чрѣзъ своето собствено воле-

изявление — облигации по силата на самоподчинението, или законодательтъ по една или друга причина задължава нѣкого въ полза на другиго — облигации по силата на принудително подчиняване. Въ първия случай длъжностьта на задължения е първичното и съставя източника за правото на другия, и задължението тогава съставя неговото слѣдствие. „На всѣкждѣ, дѣто нѣкой по силата на собственото си дѣйствие се задължава, това е само тъй мислимо, че въ това дѣйствие било изрично, било мълчаливо, но задължително, се обявява волята му, че при извѣстни условия ще извърши едно имотно-правно дѣйствие въ полза на другиго. Защото какъ би могло иначе отъ дѣянието да послѣдва едно имотно-правно самозадължение? Не може да подлежи на съмнѣние, че при тъй наречениятѣ деликтни задължения единствено свободното дѣяние на поврѣдителя е, което го задължава". (460) Всѣко вмѣшателство въ работитѣ на нѣкого е допустимо отъ правото при прѣдположението, че вмѣшателството ще бжде въ неговъ интересъ, и той ще одобри това вмѣшателство. Онзи, който поврѣжда чуждия имотъ, постжпва по сжщия начинъ: позволява си едно диспониране върху чуждия имотъ, което въ сжщность не му принадлежи. Но понеже правото допуща това своеволно разпореждане съ чуждото само при онова прѣдположение, и по право би трѣбало всѣки, който се мѣси въ работитѣ на чуждия имотъ, да има и намѣрението, да стори това въ полза на притежателя, то и въ случай на произволно поврѣждане чуждъ имотъ, правото прѣдполага, че онзи, който причинява поврѣди, се задължава да понесе врѣднитѣ за притежателя дѣйствия и за това дава на послѣдния претенцията, да дири обезщетение. „Ако римлянитѣ не сж се колебали да ретиратъ единъ praedo като negotiorum gestor и да го държатъ отговоренъ отъ неговото negotiorum gestio, то е нуждно да се продължи само тази мисъль и да се извади аналогичното заключение, че всѣки, който своеволно чрѣзъ дѣйствие е посегналъ въ чужди имотни права, съ това своеволно посѣгане се задължава да обезщети за поврѣдата" (462). Слѣдов. основата и на т. н. деликтни облигации не е вината, а самозадължението на отговорния — тѣ сж квазиконтракти.

Така прието, обясняватъ се нѣкои явления, които при прѣдположението, че деликтътъ е основата на претенциитѣ за обезщетение, не би могли да бждатъ обяснени (463—67). Такова е обстоятелството, че и наслѣдницитѣ отговарятъ за причиненитѣ

врѣди и загуби; вината би могла да дѣйствува само за лично отговорния, и дѣйствията ѝ не могатъ да се простиратъ върху други лица, тогава когато едно самозадължение отъ имотноправенъ характеръ обвързва притежателя на имота тъй сѫщо както и неговитѣ наслѣдници. Сѫщо тъй обяснимо става, защо при договорнитѣ отношения само договорътъ е достатъчна основа за задълженията, които произлизатъ отъ деликтитѣ на една отъ договорнитѣ страни — и тукъ пакъ сѫщото самозадължение[1]).

Касателно днешното право и тенденциитѣ на развитието на въпросния тукъ институтъ на обезщетението Binding различава трояка цѣль на правото за обезщетение. Обезщетението дѣйствува или като изравняване на врѣдата (Schadensausgleich), или като обезщетение въ тѣсна мисъль на думата (Schadenssersatz), или като участие въ чужди врѣди (470). Първиятъ случай се отнася до т. н. неоправдано обогатяване, прѣхвърляне отъ имота на едного вещи или цѣности въ имота на другиго, прѣхвърляне, което не може да се основе на правото; причината, по която е станало това неправомѣрно размѣстяне на имотни обекти, е безъ значение; сѫщо тъй да ли този, който има въ рѫцѣтѣ си чуждитѣ имотни обекти, е виновенъ или не. Съ отстѫпване на неоправданото обогатяване врѣдата се прѣмахва окончателно, възстановява се това положение, което отговаря на правото — за това и названието изравняване на врѣдата (471). Въ втория случай положението е друго. Тукъ имаме работа съ една окончателна поврѣда на имотъ, която не може вече да се направи нестанала, и законодательтъ има избора между двама, които би могли да понесатъ произлѣзлата вече поврѣда. „Кое е по справедливо, да се възложи поврѣдата върху причинителя ѝ или върху потърпѣвшия? Не би трѣбало да бѫде съмнително ни една минута. Човѣкъ каквото зло е причинилъ, съ или безъ вина, длъженъ е да го поправи. Ако е ималъ нещастието, да разруши чужди вещи въ умствено помрачаване то пакъ той е причинитель на поврѣдата, той е нарушилъ чужди права, и поврѣдениятъ е още по-невиненъ отъ него. Дѣятелниятъ принципъ има да носи послѣдствията на дѣянието си, не жертвата му. Слѣдов. както при първата група, тъй и тукъ „суровиятъ" каузаленъ принципъ опрѣдѣля, кой по справедливъ начинъ трѣба да бѫде носитель на поврѣдата. Причинительтъ носи поврѣдата; тая не изчезва отъ света, но отъ уврѣдения се прѣхвърля цѣлата

1) Binding l. c. 465.

върху причинителя ѝ" (472). По сѫщитѣ съображения всѣки е отговоренъ не само за личнитѣ си дѣйствия, но и за дѣйствията на срѣдствата, съ които си е служилъ, били тѣ пакъ дѣйствия на хора или на природни сили. Най-сетнѣ въ извѣстни случаи по особени съображения законодательтъ може да нареди едно раздѣляне на поврѣдитѣ между повече носители и съ това да направи понасянето имъ по-леко; както случаитѣ, въ които има да става това, тъй и кръгътъ на лицата, между които трѣба да стане разпрѣдѣлянето на поврѣдитѣ, трѣба да се опрѣдѣли за всѣки отдѣленъ случай отъ положителното право — това е третиятъ случай на репартицията на поврѣдитѣ.

Двѣ съображения сѫ слѣдователно, по които Binding отхвърля всѣко право на сѫществуване за виновната отговорность за врѣди и загуби: едното, негативното, се състои въ това, че обезщетението не е наказание, и за това не може да е послѣдствие на вината; второто, положителното, съставлява стремението му, да намѣри за всички случаи, въ които се дължи обезщетение за произлѣзли врѣди и загуби, единъ общъ принципъ, който споредъ него е принципътъ на причиняването. Че обезщетението не е показание—за това не може да има споръ; съ това обаче още не е присѫдено относително въпроса, дали виновното причиняване на една поврѣда не трѣба да има за послѣдствие задължението, да се даде обезщетение за поврѣдата. Въпросътъ е, кому най-послѣ да се възложи поврѣдата; и тогава правото може, като се има прѣдъ видъ, че единътъ отъ онѣзи, които могатъ въобще да се иматъ прѣдъ видъ въ даденъ случай, е въ вина, да намѣри, че той е по-годниятъ субектъ, за да се възложи нему понасянето на поврѣдата.

При това, което Binding поставя на мѣстото на виновната отговорность—общиятъ принципъ на причиняването, не може да служи за основа при разрѣшаване проблемата, какъ трѣба да се постѫпи съ разпрѣдѣлението на възникнали имотни поврѣди. Признатъ отъ естественото право, този принципъ се приима и въ днешно врѣме като по-отговарящъ на нуждитѣ на врѣмето, като принципъ, къмъ който отива развитието на днешното право за обезщетението. Неговата основателность обаче е повече отъ съмнителна. Прѣди всичко явно е, че тя не може да се намѣри въ обстоятелството, че старото право е признавало този принципъ. Не само че не е установено, какво старото право е под-

държало напълно този принципъ,[1]) но и простото разсждение, че възгледитѣ на онѣзи стари врѣмена не могатъ да бждатъ задължителни за насъ, е достатъчно да убѣди, че този аргументъ не може да има абсолютно никакво значение за основателностьта на въпросния принципъ. Нему липсва всѣко вжтрѣшно оправдание, и принципиалното свързване на едничкото причиняване на извѣстни поврѣди съ отговорностьта за това противоречи на модерното правосъзнание. „Отъ причиняването само никакъвъ мостъ не води къмъ отговорностьта. По никой начинъ не е явно, какво само каузалната връзка безъ присжтствието на други моменти, особено отъ субективенъ характеръ би обосновала една отговорность".[2]) Ако при едно невинно причиняване поврѣди потърпѣвшиятъ е тоже невиненъ, то не може да се каже, че причинительтъ трѣбва да понесе послѣдствията на невинното си дѣйствие, защото потърпѣвшиятъ, е още по-невиненъ отъ него. Невинностьта има въобще само една степень на сравнение, и въ такъвъ случай трѣба да има и други основания, освѣнъ причиняването, за да се възложатъ послѣдствията на невинното дѣйствие върху причинителя. „Въ примѣритѣ, които се привеждатъ обикновено въ полза на причинната отговорность, въ дѣйствителность въ основата имъ лежатъ особени моменти, които оправдаватъ отговорностьта . . . Нека се постави въпроса въ случаи, въ които нѣма никакви опасни дѣйствия, напр. да ли единъ, който невинно си прави разходката, трѣба да отговаря, ако безъ вина се подхлъзне, и при падането си поврѣди другиго, и ще се види, какъ народното съзнание тука ще реагира. Причинность между дѣянието и произлѣзлата поврѣда сжществува и тука". Тъй че призоваването на народното правосъзнание, или на правното чувство за свидѣтель на това, че днешното врѣме изисква отговорность за причиненитѣ само, безъ огледъ на вината, поврѣди не може да докаже нищо въ полза на каузата на причинната отговорность. По скоро резултатътъ ще бжде въ негова врѣда. „Ние сме — както Ihering е развилъ блѣскаво това — обучени и навикнали посрѣдствомъ дългъ исторически образователенъ процесъ да гледаме не само на *външната* причинность, но тоже и на вжтрѣшната страна на дѣянието, и при всѣка неправда, която се нанася, да питаме, дали и за кого сжществува единъ упрекъ".[3]) Но и практически

1) B. Rümelin l. c. 27.
2) Rümelin l. c. 26.
3) Unger Handeln euf eigene Gefahr 131/2.

правно-политически съображения говорятъ противъ поставянето на обективния принципъ за причинната отговорность като единствено основание на отговорностьта за врѣди и загуби.

Съ приемането принципа за причинната отговорность се застрашава прѣди всичко всѣка свобода на движението. Ако и най-невиннитѣ дѣйствия, които могатъ да сѫществуватъ въобще, сѫ въ състояние при едно стечение на обстоятелствата, безъ да сѫществува никаква вина или други нѣкакви съображения, да причинятъ поврѣди, и съ това да задължатъ къмъ обезщетение, то съ това цѣлитѣ, които би прѣслѣдвало правото съ едно излизане извънъ прѣдѣлитѣ на виновната отговорность, не само че нѣма да бѫдатъ постигнати, но ще се постигне напротивъ обратниятъ резултатъ; ако и най-голѣмото внимание не е въ състояние да избави отъ длъжностьта, да се отговаря за врѣди и загуби, тогава всѣко спазване на каквото и да е внимание е безполезно, — а това може да бѫде само разумната цѣль на единъ законодатель: да уголѣми внимателностьта и съ това да постигне едно намаляване на възможнитѣ поврѣди.[1])

Вѣрно е, че тенденцията на модерното правно развитие е въ смисъль на едно разширение на отговорностьта; стариятъ принципъ на виновната отговорность не е достатъченъ за модернитѣ отношения. Обаче макаръ разширяването на отговорностьта да се състои въ признаването на все повече случаи на обективна, независима отъ вината, отговорность, тая обективна отговорность не е едно и сѫщо нѣщо съ отговорность за причиненитѣ само—безразлично каква е волевата страна на дѣянието—поврѣди. За постановяването на обективната отговорность за отдѣлно типично отношение е нуждна напротивъ наличностьта на „едно особено въ вѫтрѣшната сѫщность и свойство на това отношение лежеще оправдателно основание".[2])

Не безъ значение е и друго едно възражение противъ принципа на причинната отговорность, че въ такъвъ случай

1) B. Unger l. c. 133, Rümelin l. c. 28.

2) Unger l. c. 130. Не е точно изразено слѣдователно казаното нѣколко реда прѣди това отъ Unger, че модерното развитие се движало въ направлението, при извѣстни обстоятелства да се постави обезщетението на основата на чистата причиность, независимо отъ всѣка индивидуална вина. Послѣдното е вѣрно: когото е въпросъ за модерното развитие на правото за обезщетение вината, не играе никаква роль при опрѣдѣляне случаитѣ, въ които нѣкой има да отговаря за врѣди и загуби; но правото не се задоволява при това само съ факта на причиняването, а търси и други основания, по които възлагането на извѣстни врѣди и загуби върху причинителя имъ е основателно и оправдателно,—обстоятелство, което се признава и отъ самия Unger.

мжчнотиитѣ, които прѣдставя въпросътъ: кога една поврѣда е причинена отъ извѣстно дѣяние, ще важатъ и при приложението на принципа. Unger дѣйствително (стр. 131) е на мнѣние, че това възражение е лишено отъ всѣка основа, защото и при виновната отговорность въпросътъ за причиняването пакъ играе сжщата роль: и при тази отговорность, безъ да има причинна връзка между виновното дѣйствие и врѣдното послѣдствие, не може да става дума за такава. Unger не взима обаче прѣдъ видъ едно важно обстоятелство, а именно, че съ момента на виновностьта се ограничава и най-широко схванатото понятие за каузалностьта—както е напр. въ наказателното право, дѣто само при прѣстжпленията, квалифицирани отъ настжпилия независимо отъ волята на дѣеца ефектъ (напр. чл. 266 п. 7 отъ Нак. зак.) става нужда, да се дирятъ особени съображения, за да може да се приеме въ даденъ случай, че отекчаещиятъ ефектъ е причиненъ отъ дѣйствието на обвиняемия — и съ това да се намѣри цѣлесъобразното ограничение на понятието причина. Така че мжчнотиитѣ, които само по себе си това послѣдното понятие прѣдставя, не сж еднакви въ случая на виновната отговорность и въ този на причинната самоотговорность.

Друга една грѣшка, която прави Binding, се състои въ стремението, да намѣри единъ общъ принципъ, който да обхваща всички случаи на отговорность за врѣди и загуби. Това е невъзможно.[1]) Много и различни съображения сжществуватъ за правото при нормиране на случаитѣ за дължимо обезщетение за врѣди и загуби, и често пжти слѣдъ борба между тѣхъ се дохожда до извѣстенъ срѣденъ изходъ и се опрѣдѣля начинътъ на отговорностьта; не само юридически, но и народно-стопански и етически съображения играятъ при това една роль; за туй е и невъзможно да се намѣри единъ формаленъ юридически принципъ, който би обхващалъ всички случаи еднакво, като имъ служи за обща основа, на която отдѣлнитѣ случаи би били логическо съдѣйствие. Така е съ принципа на причинната отговорность—той не може да обгърне всички случаи,—напр. при Binding'овото разграничение за случаитѣ на изравняване на поврѣдитѣ и на раздѣлянето имъ принципътъ на самоподчинението и на каузалната отговорность не важи, а обяснява само случаитѣ на обезщетение въ тѣсна смисъль на думата. Юридическата про-

1) В. напр. Degenkolb l. c. 74, Steinbach, Die Grundsätze des heutigen Rechts über den Ersatz von Vermögensdchäden 88.

блема обгръща обаче, ако се изключатъ случаитѣ на изравняване поврѣдитѣ, които едвали могатъ да се броятъ тукъ, безспорно и всички случаи на репартиция на поврѣдитѣ, а за тѣхъ други моменти играятъ мѣродавна роль, а не причинната отговорность, която тукъ съвършено отказва. Опитътъ слѣдователно, да се елиминиратъ случайнитѣ признаци на отдѣлнитѣ случаи на отговорность за врѣди и загуби и се намѣри по този начинъ общиятъ принципъ, който лежи въ основата на цѣлия правовъ институтъ, не е сполучливъ; не само причиняването не е годно да даде такъвъ единъ общъ принципъ, но и всѣки други на негово мѣсто не би билъ въ състояние да образува подобенъ, защото не е възможно да се намѣри единъ общъ, за всички отдѣлни случаи еднакво валиденъ принципъ.

Не се е отдало на критиката до сега да обори основателностьта на принципа за виновната отговорность или да покаже, че при всѣки случай на такава отговорность не е вината на отговорния, която го задължава да достави обезщетение, но другъ нѣкой елементъ, напр. причинностьта на дѣйствието му. Отъ друга страна отговорностьта за виновно причинени врѣди и загуби не се нуждае отъ особено обоснование; нейната основателность е ясна. Касае се, както справедливо забѣлѣзва Rümelin (l. c. 10) до rationes decidendi на законодателя; въпросътъ е: кой отъ двамата между причинителя и този, който е прѣтърпѣлъ загубата, трѣба окончателно да я понесе, и тогава нищо по-справедливо отъ това, че тя се възлага върху виновния причинитель. Вѣрно е, че при това и етически съображения играятъ извѣстна роль; неодобрението, което едно виновно дѣйствие намира у всички е, което кара да се вижда въ отговорностьта за послѣдвалитѣ поврѣди едно справедливо послѣдствие на виновното дѣяние; но тѣзи съображения на всѣкждѣ играятъ роль при правото на обезщетението, правилното нормиране на което ще има прѣдъ видъ не само чисто формални юридически съображения, но ще се води и по социални и етически такива. Тѣхното сѫществуване въ всѣки случай не може да докаже несъстоятелностьта на единъ такъвъ ясенъ принципъ, какъвто е тоя за виновната отговорность за врѣди и загуби — толкова повече, че тѣ не сѫ едничкитѣ основания на този принципъ; понятието culpa не се опрѣдѣля въ правото по съображения, взети отъ етиката, а си е самостоятелно юридическо понятие.

Повечето отъ авторитѣ за това не полемизиратъ противъ принципа на виновната отговорность като такъвъ; прѣобладае-

щето мнѣние е, че той и за днешното врѣме трѣба да си остане въ сила, и възраженията, които се правятъ, сѫ въ смисъль, че тоя принципъ не може да служи за основа на цѣлото право на обезщетението, но че модернитѣ отношения изискватъ много изключения отъ него; и тогава стремението е, да се намѣрятъ нови, или само единъ новъ принципъ, който да обхваща тѣзи изключения, въ които сѫществува една отговорность безъ вина, една на обективни основи поставена отговорность.[1]) Формулировкитѣ на послѣдния обективенъ принципъ на отговорностьта за врѣди и загуби сѫ различни, и се отнасятъ или до всички случаи на обективна отговорность, или пъкъ искатъ да обгърнатъ само извѣстенъ кръгъ отъ тѣзи случаи и прѣдставятъ само частични обективни принципи.

„Наистина—казва напр. Unger[2])—не може да има съмнѣние върху това, че онзи, който причинява поврѣди съ вината си, трѣба да ги понесе. Но сѫщо тъй сигурно е, че при извѣстни обстоятелства, възъ основа на справедливостьта, и цѣлесъобразностьта (utilitas) може да бѫде наложително да се възложи нѣкому тежестьта на поврѣдата, който е невиненъ за причиняването ѝ". И въпросътъ тогава е: въ кои случаи може дл стане това, какви особени прѣдположения трѣба да сѫ изпълнени, за да има основания правовиятъ редъ да постѫпи по този начинъ. „Проблемата споредъ това е тази: ако отъ едно безукорно дѣяние произлѣзатъ врѣдни за другиго послѣдствия, трѣба ли невинно засегнатиятъ да ги носи или невинно дѣйствуещиятъ? Съ други думи: на чий рискъ (въ извѣстни случаи) трѣба да става невинното дѣйстване? Трѣба ли безукорно дѣйствуещиятъ (въ извѣстни случаи) да дѣйствува на свой рискъ (suo periculo) или на рискъ на другиго (alieno periculo)?". Слѣдъ това Unger изброява редъ такива случаи, въ които дѣйствуещиятъ, макаръ да не е въ вина, дължи обезщетение за произлѣзли врѣди и загуби. Такива случаи сѫ: експроприацията отъ страна на държавата въ обществена полза; упражняването на едно концесионирано прѣдприятие; прѣнаемането (sublocatio), което може да бѫде позволено на наемателя, но на неговъ рискъ — той отговаря за деликтитѣ на прѣнаемателя; случаятъ на комнодатъ, когато заемодавецътъ има нужда отъ заетата вещь, и иска да развали договора—може да го направи, но като заплати врѣди-

1) Unger l. c. 131, Steinbach l. c 33, 65.
2) Unger Handeln auf eigene Gefahr 4.

тѣ и загубитѣ, които ще произлѣзатъ отъ това за заемателя; поврѣдитѣ, причинени въ крайна нужда, макаръ незапрѣтени, трѣба да сѫ за смѣтка на този, който дѣйствува, защото несправедливо ще бѫде, да се възложатъ разноскитѣ на спасяването въ крайна нужда върху другиго; отговорностьта за погрѣшно дадени волеизявления, независима отъ вината на този, който ги дава, за поврѣдитѣ, причинени на противната страна, спрѣмо която сѫ направени — въ замѣна на правото, да се оттеглятъ такива изявления въ случай на сѫществена погрѣшка; отговорностьта на falsus procurator спрѣмо третото лице, безъ да се гледа на това, да ли е извинителна или не грѣшката му, че дѣйствува като пълномощникъ; въобще опасностьта отъ грѣшката трѣба да е въ тежесть на този, който грѣши, а не на другиго, който пострадва отъ това грѣшене, затова и отговорность въ случай на обективно неправилно упражнена самоправа както и за противозаконно врѣдно дѣяние, извършено при извинимо прѣдположение, че е закономѣрно и позволено; безусловната отговорность на господаря за дѣйствията на помощницитѣ му при договорнитѣ отношения, защото „длъжникътъ, който употрѣбява помощницитѣ въ свой интересъ, употрѣбява ги на свой рискъ“ (60); сѫщата отговорность и за деликтитѣ на подчиненитѣ при изпълнение на служебнитѣ и длъжностни обязаности, — една propter utilitatem publicam възложена обективна отговорность на господаритѣ на заведенията и прѣдприятията, съ която правото прѣслѣдва и една прѣдохранителна цѣль—като ги принуждава по този начинъ да бѫдатъ внимателни и прѣдпазливи при избора на хората, които занимаватъ въ заведенията си (65); безусловна отговорность на притежателя на едно животно за врѣдитѣ, причинени отъ животното (71); отговорность за поврѣдитѣ, причинени вслѣдствие събарянето на едно здание, станало по причина на недоброто му състояние —собственикътъ на такова здание отговаря безъ огледъ, да ли е виновенъ за лошото състояние на зданието или не, защото всѣко здание стои на рискъ на собственика си (78); строга отговорность на експлоататора на желѣзни пѫтища за тѣлесни поврѣди и убийства и—de lege ferenda въобще за всички поврѣди, слѣдователно и тѣзи на имотъ включително, както при желѣзницитѣ, тъй и при другитѣ, съ особена опасность свързани индустриални заведения, като фабрики съ парни машини, мини, кариери и пр.—които сѫ причинени отъ самото прѣдприятие; обезщетение

на невинно осждени за прѣтърпѣни отъ това врѣди и загуби; отговорность на страната, която губи процеса за процесуалнитѣ разноски на противната страна; отговорность за особени процесуални срѣдства (прѣдварително обезпечение), които могатъ да бждатъ употрѣбени само на рискъ на тогова, който има интересъ да ги иска отъ сжда—слѣдователно не само виновна отговорность за евентуалнитѣ поврѣди, които би прѣтърпѣла противната страна (XIV); на собственъ рискъ дѣйствува сжщо тъй, който издава цѣнни книжа на приносителя, който прави една оферта и слѣдъ туй я оттегля и т. н.; отговорность на невмѣняемитѣ за причиненитѣ отъ тѣхъ поврѣди — макаръ тѣ да не могатъ да проявяватъ дѣйствия въ юридическа смисъль, но само въ извѣстни случаи, въ които такава една отговорность се диктува отъ справедливостьта—особено като се има прѣдъ видъ имотното състояние на невмѣняемия уврѣдитель и на бѣдния потърпѣвшъ; и редъ случаи, изричното изброяване на които на това мѣсто е излишно.

Всички тѣзи случаи се прѣдставятъ отъ Unger като послѣдствия на общия принципъ: дѣйстване на собственъ рискъ, който има ползата, трѣба да носи и врѣдитѣ. Въ сжщность тази мисъль не съставя правовъ принципъ, който да лежи въ основата на всички отдѣлни изключителни постановления на обективна отговорность, за които напротивъ сжществуватъ отдѣлни и различни съображения. Тъй, за да се вземе единъ примѣръ между многото [1]) — отговорностьта на невмѣняемитѣ за причиненитѣ отъ тѣхъ врѣди и загуби се базира, споредъ Unger, не върху външното обстоятелство на причиняването тѣзи поврѣди — това още не е достатъчна основа — а върху социалния моментъ на икономическата способность, да се понесатъ извѣстни поврѣди. „Истинската вжтрѣшна оправдателна основа не се състои въ единъ субективенъ етически, а въ единъ обикновенъ социаленъ моментъ. Ratio на въпросното раздѣляне на тежеститѣ на врѣдитѣ е огледътъ къмъ отношението между имотното състояние на двѣтѣ страни: на оногова се възлага и за двѣтѣ страни невинно произлѣзлата поврѣда, който споредъ положението на имота си може да я носи по-лесно. Гледа се икономическата издържливость: както Bluntschli е справедливо показалъ, тукъ се касае до обективно изравнение. Наистина чрѣзъ това богатството и бѣдностьта до извѣстна степень ставатъ правови ка-

1) B. Unger l. c. 4, 27, 64, 73, 84, 86, 109, 132, 134, 139.

тегории. Но това отговаря на хуманната чърта на модерното врѣме, което счита за задача на държавата да помага колкото е възможно на стопанско слабитѣ и тоже въ областьта на частното право, до колкото може и е прѣпоржчително, да направи дѣйствителенъ принципа: richesse oblige" (140). Тъй е и при всички други изброени отъ Unger случаи; винаги специални съображения, взети отъ социалната справедливость, отъ нуждитѣ на съобщенията или отъ народо-стопанската цѣлесъобразность сж, които оправдаватъ изключителната отговорность. „Ако и да не могатъ случаитѣ на изключителната отговорность безъ вина да се сведатъ къмъ една обща вжтрѣшна основа, то тѣ иматъ общата тенденция на уголѣмяване отговорностьта" — признава самъ Unger (132). Тъй че общиятъ принципъ на дѣйстване на собственъ рискъ въ сжщность е само едно изражение на изключителностьта на всички тѣзи отдѣлни, особно нормирани отъ закона случаи, въ които се отстжпва отъ общото правило на виновната отговорность. Негодностьта му да бжде общъ юридически принципъ се вижда и отъ това, че той не обгръща всички приведени случаи; при тъй наречениитѣ отъ Unger случаи Geschehen auf eigene Gefahr, каквито сж отговорностьта на невмѣняемитѣ, отговорностьта за поврѣда отъ здания, въ които нѣма никакво дѣйствие отъ страна на отговорния, този принципъ не може да има никакво приложение [1]).

Подобно на Unger формулира и A. Merkel [2]) единъ общъ принципъ на обективна отговорность въ смисъль, че всѣки трѣба да носи разноскитѣ на прокарването на неговитѣ интереси. Вънъ отъ случаитѣ, въ които се дължи едно обезщетение за врѣди и загуби по силата на единъ договоръ между странитѣ, този отговаря за извѣстни поврѣди, който ги е причинилъ, и при това или е дѣйствувалъ съ нарушаване на правови прѣдписания (виновна отговорность), или защото „прѣдприятието, което е причинило поврѣдата, е *негово* прѣдприятие, чиито разноски (безразлично при кого сж се появили най-напрѣдъ) справедливо трѣба да се турятъ на негова смѣтка" (§ 665). Правото не може да запрѣти извѣстни дѣйствия, само защото тѣ прѣдставляватъ опасность за чужди интереси, или защото нарушаватъ направо чужди блага; въ извѣстни случаи, когато такива дѣйствия се диктуватъ отъ обществения интересъ, правото ги позво-

1) B. и Randa l. c. 11 fg.
2) Juristische Encyklopädie §§ 664—683.

лява, като задължава обаче тогова, който ги върши, да обезщети пострадалия — на послѣдния може да се възложи разумно само тази жертва, да не претендира за неизвършването въобще на онѣзи дѣйствия и да прѣтърпи загубата — но несправедливо би било тази послѣдната да остане окончателно върху него; тя трѣба напротивъ да бжде понесена отъ този, въ чийто интересъ се вършатъ онѣзи дѣйствия, чийто интереси изискватъ сжществуването на тѣзи свързани съ опасности за другитѣ прѣдприятия. Два случая сж, въ които може да има обективна отговорность: касае се 1) „за дѣйствия и прѣдприятия, които по общата си природа сж свързани съ извѣстни опасности за другитѣ, и 2) за съзнателно ощетяване другото" (§ 675). Къмъ първата категория се отнасятъ притежаването на фабрики, чието функциониране обикновено прѣдставя опастность за здравето и живота на работницитѣ, не рѣдко и на трети лица, сжщо тъй прѣдприятието на желѣзнитѣ пжтища — и въ двата случая е нуждна една, независима отъ волята на прѣдприемача отговорность за послѣдвалитѣ вслѣдствие специфичнитѣ опасности на прѣдприятието поврѣди. Сжщото е и въ случая, когато нѣкой възложи нѣкому извършането на нѣщо, и послѣдниятъ по този поводъ прѣтърпи нѣкои поврѣди, отговоря за тѣзи поврѣди, макаръ да нѣма на негова страна никаква вина, както и въ случая съ отговорностьта на собственика на недвижимъ имотъ за необикновенитѣ поврѣди, причинени на съсѣдитѣ отъ стопанисването му. Въ всички тѣзи случаи не може да се обоснове отговорностьта за врѣдитѣ и загубитѣ съ принципа на виновностьта; не е важно за това при тѣхъ, да ли поврѣдата е могла да бжде прѣдвидена и прѣдовратена, а дали е произлѣзла отъ прѣдприятието и дали и до колко това прѣдприятие сжществува за отговорния (стр. 291).

„Въ посоченитѣ случаи правото дава изразъ на мисъльта, че оня, отъ когото излиза извѣстна дѣятелность и отъ чиято воля resp. интересъ зависи нейната форма, е длъженъ да се грижи за това, щото тя да се съгласува съ благото на другитѣ било чрѣзъ осжществяване на условията, при които едно поврѣждане на другитѣ се явява като изключено, било, дѣто това не е изпълнимо, чрѣзъ послѣдуеще изравняване на една произлѣзла поврѣда" (§ 680).

При случаитѣ на съзнателно, но правомѣрно и за това невиновно ощетяване другитѣ се касае до спречкване на противо-

положни интереси, при което единътъ — по-важниятъ отъ гледището на правовия редъ изобщо, може да се запази, само като се пожертвува по-маловажниятъ; пожертвуването се диктува отъ общитѣ интереси и се позволява, но справедливостьта изисква запазването и на по-важнитѣ интереси да става за смѣтка на тѣхния притежатель — комуто се възлага за това длъжностьта, да обезщети пострадалия, на чиито разноски е станало това запазване (§ 683). Двѣтѣ съображения за двата отдѣлни случая се субсумиратъ тогава подъ общия принципъ на активния интересъ.

Не ще съмнѣние, че и този общъ принципъ не съставя такъвъ ясенъ и положителенъ правовъ принципъ, какъвто е този на виновната отговорность. Сѫщитѣ възражения могатъ да се направятъ и по отношение на него; случаитѣ, въ които правото постановява една обективна отговорность, сѫ многобройни, и съображенията, по които се върши това отъ правото или би трѣбвало да се върши, сѫ различни и не позволяватъ обяснение само съ една обща основна мисъль.

Съ право сѫ направени нѣколко възражения противъ този *принципъ* на Merkel. Прѣди всичко кое се отнася до прокарването на собственитѣ интереси, което трѣба да става за смѣтка на този, комуто принадлежатъ интереситѣ? Каква причинна връзка трѣба да сѫществува между прокарването на интереситѣ и произлѣзлитѣ врѣди за трети лица? Разграничението не ще съмнѣние трѣба да стане отъ положителни правови норми: — кои сѫ мѣродавнитѣ съображения, нуждни за това разграничение? Освѣнъ това мѫчнотии ще прави въпросътъ: въ чий интересъ става извѣстно нѣщо, се вършатъ извѣстни дѣйствия — въпросъ не винаги лесно разрѣшимъ. И тогава дохажда пъкъ другиятъ въпросъ: допустимо ли е само възъ основа на факта, че извѣстенъ интересъ е билъ прокаранъ, да се възложи задължение за обезщетение върху носителя на този интересъ. Такова едно свързване на задължението за обезщетение съ позволението, да се прѣслѣдватъ собствени интереси, може да стане; — но това възможно разрѣшаване на въпроса, кому да се възложатъ извѣстни врѣди и загуби, диктувано отъ основателната мисъль, че поврѣдитѣ, за които по този начинъ се постановява една отговорность, сѫ часть отъ разноскитѣ за постигането на извѣстни интереси, не съставя още единъ юридически принципъ, подобенъ на този за виновната отговорность.

И за принципа на активния интересъ може само да се каже, че той съставя една тенденция на модерното правно разви-

тие, пжтя, по който върви и би трѣбало да върви развитието на правото за обезщетение, но юридически принципъ, който да лежи въ основата на отдѣлнитѣ тука относещи се правови норми, той не може да бжде.

По сжщия начинъ трѣба да се сжди и за формулировката, която дава Steinbach[1]) на занимаващия ни тукъ въпросъ; и тя, ако се схване като принципъ въ собствената смисъль на другата, е много обширна, за да съставя дѣйствително единъ правовъ принципъ за дѣйствуещето нормиране на случаитѣ, въ които сжществува една обективна отговорность. Подъ нея формула ще попаднатъ безпорно и такива прѣдприятия, които не могатъ да издържатъ такава строга отговорность — а това не може да бжде цѣль на правото за обезщетение. То напротивъ трѣбва всѣкога да има прѣдъ видъ, дали съ постановяването на една обективна отговорность не се обременява до толкова отговорния, че да му стане невъзможно изпълнението на личнитѣ му цѣли, които той съ дѣйствието, отъ което произтича обективната отговорность, прѣслѣдва; — и такава широка отговорность като несправедлива[2]) трѣба да бжде отхвърлена отъ правото. Steinbach формулира своето гледище, както слѣдва: „Въ новото законодателство послѣдва едно задължение за обезщетение, като се изключи договорното поемане на едно такова задължение както отъ субективни, тъй и отъ обективни основания. Субективното основание лежи въ една вина на уврѣдителя. Обективнитѣ основания сж различни. Като такива се явяватъ въ нѣкои случаи неволни дѣйствия на уврѣдителя, главно обаче собственостьта на обекта, който поврѣжда, и качеството като прѣдприемачъ и ржководитель на едно прѣдприятие, което причинява поврѣди. Двѣтѣ главни основи на частния стопански редъ слѣдов., собственостьта и прѣдприятието, сж, които обосноваватъ на първо мѣсто едно задължение за обезщетение въ обективно направление. Въ този резултатъ не може да се види нищо неправо само по себе си; напротивъ отговаря на справедливостьта, че онѣзи лица, които се наслаждаватъ отъ облагитѣ на поменатитѣ стопански института: собственици и прѣдприемачи, тоже поправятъ и врѣдитѣ, които тѣзи институти иматъ като послѣдствия за другитѣ. Qui sentit commodum sentire debet et onus“ (65). Послѣдниятъ принципъ обаче не е прокаранъ на

1) Die Grundsätze des heutigen Rechts über den Ersatz von Vermögensschäden Wien 1888.

2) Stammler, Die Lehre von dem richtigen Rechte стр. 385.

пълно въ модернитѣ законодателства, а дѣйствува само съ извѣстни ограничения. Въ противоположность на правилото Nullus videtur dolo facere qui suo iure utitur (L 55 D 50, 17) днешното право не допуща упражняването на извѣстно субективно право само за шикани, за да се уврѣди нѣкой другъ; сѫщо тъй счита за непозволено да се упражнява едно право, когато това упражнение е свързано съ необикновени, извънъ мѣрката на общоприетото посѣгателства въ чужди интереси; когато обаче тѣзи посѣгателства сѫ необходимо свързани съ упражняването на права, което е необходимо за цѣлото общество и отъ обществено гледище, трѣба да се допустне — напр. отваряне на една фабрика която не служи само на собственика ѝ, но съ продуктитѣ си задоволява нуждитѣ и на широкитѣ маси на обществото, за което и сѫществуването ѝ отъ народо-стопанско гледище е наложително — тогава е длъжность на онзи, комуто се позволяватъ подобни нарушения на чужди интереси, да даде нуждното обезщетение за произлѣзлитѣ поврѣди. Въ тая смисъль горниятъ принципъ търпи едно ограничение: за обикновени поврѣди — поврѣди, съ които всѣки трѣба да разчита, че ще могатъ да го послѣдватъ отъ чужда собственость и чужди прѣдприятия, които сѫ, тъй да се каже, въ реда на нѣщата и по маловажностьта си не правятъ никому впечатление на необикновено посѣгателство въ собствената сфера, не може да се иска обезщетение. „Обикновеното играе въ правото за обезщетение въобще една голѣма роль. Обикновени способности, обикновена степень на внимателность образуватъ масщаба за обсѫждане сѫществуването на субективна виновность; по сѫщия начинъ въ много случаи, както явствува отъ по-рано изложеното, само собственостьта върху единъ обектъ, чиято опасность надминава мѣрката на обикновеното (напр. върху едно бѣсно куче, върху едно диво или обикновено не държано животно, върху една провървѣла кѫща) обяснява задължението за обезщетение, и сѫщото важи често и за прѣдприятието, тъй като особено въ областьта на нѣмското право само на такива прѣдприемачи е възложена една особена разширена отговорность, чиито прѣдприятия по отношение на способностьта си или на обема на организацията си, прѣминаватъ мѣрката на обикновеното. Слѣдов. и тука така познатата мисъль, че онзи, който си присвоява необикновени права, трѣба да вземе тоже и респективнитѣ тежести върху си, — старото съотношение между право и дългъ". (66).

Специално що се отнася до обоснованието на отговорностьта на прѣдприемача за поврѣдитѣ, причинени отъ функционирането на прѣдприятието и отъ хората, които той има въ прѣдприятието си, Steinbach, отхвърля схващането, че послѣднята отговорность има основата си въ разширението на личностьта чрѣзъ отношението на подчиненость, въ което се намиратъ работници и други заняти въ едно прѣдприятие лица спрѣмо господаря на заведението, като схващане, което не отговаря на фактическото положение, въ което се намиратъ днесъ голѣмитѣ индустриални заведения, при които господството на прѣдприемача не обгръща — както е било порано при домакинството или при отношенията на майстора спрѣмо калфитѣ и чирацитѣ му; да се схваща модерното прѣдприятие като организъмъ, за погрѣшното функциониране на който отговаря неговиятъ прѣдставитель, който ще трѣба слѣдов. да вземе отговорностьта и за виновнитѣ дѣйствия на органитѣ на този организъмъ е за това недопустимо, защото по този начинъ не могатъ да бждатъ обяснени всички явления на модерното правно развитие — което е въ смисъль на една много по-строга отговорность на прѣдприемача отъ колкото тази, която би могла да се обясни и обоснове съ онова сравнение (57, 58). Отхвърля се сѫщо и схващането, че при прѣдприятия, свързани съ особена опасность за чужди интереси, обществото, което ги позволява, трѣба да изисква отъ прѣдприемача, въ чийто интересъ сѫществуватъ тѣ, да обезщети пострадалитѣ отъ прѣдприятието му; поврѣдитѣ, слѣдствия на особено голѣмата опасность на прѣдприятието, за които прѣдприемачътъ дължи обазщетение, макаръ и да не е въ вина, сѫ часть отъ генералнитѣ разноски на прѣдприятието. По двѣ съображения това схващане не задоволява споредъ Steinbach (60). Отъ една страна въ нормиранитѣ отъ модерното законодателство случаи особената опасность на прѣдприятието не играе никаква роль, и отъ друга защото то иска да важи безъ огледъ на голѣмината на индустриалнитѣ прѣдприятия — и съ това пакъ влиза въ несъгласие съ сѫщото законодателство. Въ противоположность на тѣзи схващания Steinbach намира обяснението за една по-голѣма отговорность на прѣдприемача въ стопанската сѫщность на прѣдприятието, въ правото на прѣдприемача да получава печалбитѣ отъ прѣдприятието. Съ това се обяснява особено, защо при голѣмитѣ и крупни прѣдприятия на днешно врѣме тази обективна отговорность е тъй безсъмнѣна за модерното правосъзнание. „Модерното едро

прѣдприятие съ многобройния си персоналъ, съ неговитѣ мотори и машини, съ обширното си раздѣление на труда и въ зависимость отъ това и точна, затворена и сама подобна на една машинна функционираща организация е отъ такова свойство, че отдѣлниятъ човѣкъ изгубва повече или по-малко самостоятелностьта си спрѣмо този организъмъ. Това се отнася не само до онѣзи лица, които образуватъ часть отъ тоя организъмъ, които сѫ заняти въ него и чрѣзъ разтещето раздѣляне на труда винаги се по-вече и по-вече приимат положението на едни орѫдия само; то се отнася тоже често пѫти и до онѣзи лица, които договарятъ съ едно такъво прѣдприятие и се подчиняватъ на опрѣдѣленитѣ отъ по-рано договорни условия, както напр. пасажеритѣ на едно желѣзнопѫтно или мореплавателно прѣдпиятие, даже и до такива лица, които безъ сѫществуваще договорно отношение като съсѣди или пъкъ само съ личностьта си дохождатъ въ съприкосновение съ едно такъво прѣдприятие, съ неговата организация и опасности и изпитватъ прѣодоляещето му влияние. Отдѣлниятъ се намира спрѣмо една такава организация въ извѣстна беззащитность; отъ равноправенъ субектъ той става до извѣстна степень обектъ и гордото „nil de nobis sine nobis" се обръща въ противното. Само една близка и съвсѣмъ понятна реакция на правовото чувство е, ако ние искаме да възложимъ върху тогова, спрѣмо когото се чувстваме беззащитни и отговорностьта за това, което той безъ наше съдѣйствие прави или причинява" (64). Тоже пакъ само едно слѣдствие на стопанската сѫщность на прѣдприятието, ако голѣмитѣ прѣдприятия се обременятъ съ една по-голѣма отговорность за произлѣзлитѣ при тѣхното функциониране врѣди изобщо.

Двата случая на виновна и обективна — като тежесть на собственостьта и прѣдприятието — отговорность образуватъ индивидуалното право на обезщетение, въ противоположность на което стои обществено-стопанското право на обезщетение, което по съдържанието си не е толкова право на обезщетение, колкото право на раздѣляне на поврѣдитѣ. Сѫществуеще наредъ съ първото, второто това раздѣляне на поврѣдитѣ, почва въ послѣдно врѣме да заима сé по-голѣма область. Основната мисъль на това социално право се състои въ слѣдното. Понеже както човѣкъ, тъй и стопанскитѣ му блага сѫ изложени постоянно на извѣстна опасность — за човѣка: старость, болесть, смърть, — за благата: всевъзможни случайни поврѣди — която често настѫпва

и причинява врѣди и загуби, то при днешния стопански строй, като се изключатъ случаитѣ, въ които на потърпѣвшия по една или друга причина се дава правото, да иска обезщетение отъ другиго, по принципитѣ, поменати по-горѣ — всички останали поврѣди оставатъ въ тежесть на тогова, когото сж постигнали — casus a nullus praestatur. Понеже това въ народно-стопанско отношение е често пжти много нецѣлосъобразно, тъй като по този начинъ собственикътъ е принуденъ да търпи извънредни поврѣди, които не отговарятъ на прихода му и слѣдов. застрашаватъ сжществуването на цѣлото му стопанство, то това е било главното основание за образуване на сдружавания противъ опасноститѣ (Gefahrengemeinschaften), цѣльта на които е разпрѣдѣлянето между членоветѣ произлѣзлитѣ случайни поврѣди (67). Тази мисъль е била осжществена въ голѣма степень отъ срѣдновѣковното нѣмско право, въ днешно врѣме тя е въплотена главно въ правото на застрахуването. Че основната идея на послѣдното се състои въ разпрѣдѣлянето на поврѣдитѣ, явствува отъ три момента. Обезщетението се дава на потърпѣвшия осигуренъ и въ случаи, въ които той не е съвсѣмъ безъ вина; дѣйствително законодателствата сж съгласни въ това, че когато осигурениятъ е причинилъ поврѣдата самъ виновно и при това може да му се вмѣни въ вина dolus или culpa — той изгубва правото си да търси обезщетения. Но относително вината culpa има обикновено ограничение само върху culpa lata.*) Слѣдователно въ много случаи сдружаването срѣщу опасноститѣ взима отговорностьта и за виновни (culpa levis) дѣйствия на членоветѣ си, като разпрѣдѣля послѣдствията имъ между всички членове. Вториятъ моментъ се състои въ това, че такива общества се образуватъ не отъ такива членове, които сж застрашени било лично тѣ или имотътъ имъ, а и отъ такива, които сж задължени по субективни или обективни основания да заплащатъ произлѣзли врѣди и загуби; тѣ се застрахуватъ слѣдов. противъ врѣдитѣ, които се състоятъ въ задължението да плащатъ извѣстни врѣди и загуби, и съ това всички тѣзи поврѣди напр., които сж слѣдствия на извѣстни индустрии, се разпрѣдѣлятъ между всички индустриалци и оставатъ въ тежесть на цѣлата индустрия, а не на отдѣлния прѣдприемачъ. Най-послѣ третиятъ характеренъ признакъ на правото на застрахуване се състои въ това, че съ застрахувката се прѣслѣдва само цѣльта, да се отклони извѣстна поврѣда, а не и да се печели, тъй че на за-

*) Примѣри при Steinbach l. c. 70.

страхувания се заплаща само дѣйствително прѣтърпѣната поврѣда. Въ извѣстни случаи, при застрахувката на работницитѣ, въ случай на болесть напр., даже и послѣднята мисъль не е прокарана, и помощьта, която се дава на работника, има повече за цѣль, да му направи възможно сѫществуването въобще, но не и да го обезщети за постигнали го врѣди и загуби. Сѫщото е при застрахувката противъ нещастни случки.

Освѣнъ въ института на застрахуването принципътъ на раздѣляне врѣдитѣ упражнява влиянието си и въ редъ други случаи. Такива сѫ ограничаването голѣмината на дължимото обезщетение съобразно съ вината на отговорния — като принципъ, прието въ чл. 51 на швейцарския Bundesgesetz über das Obligationenrecht („Art und Grösse des Schadensersatzes wird durch richterliches Ermessen bestimmt in Würdigung sowohl der Umstände, als der Grösse der Verchuldung"), както и при раздѣлянето на поврѣдитѣ между уврѣдитель и потърпѣвшия, когато и двамата сѫ въ вина; ограниченията, които важатъ особено за пощитѣ и телеграфитѣ дѣто сѫ опрѣдѣлени дължимитѣ обезщетения за всѣки отдѣленъ случай, и въ конкретния случай не се дирятъ истинскитѣ поврѣди; разпрѣдѣлянето на произлѣзли врѣди между всички изложени на сѫщата опасность при т. н. голѣма хавария — сѫщото постановление още въ римското право Lex Rhodia de jactu; аналогични на това законоположение се намиратъ въ специални закони, дѣто е прокарана сѫщата мисъль на раздѣляне между мнозинството произлѣзлитѣ въ стопанството на отдѣлния поврѣди.[1])

Сѫщо тъй тукъ числи Steinbach и отговорностьта на юридическитѣ лица, както и отговорностьта на невмѣняемитѣ за причиненитѣ отъ тѣхъ поврѣди. „Отъ приведеното до тукъ се вижда, колко е голѣма областьта и колко различно е приложението, което социалниятъ принципъ на раздѣляне поврѣдитѣ намира особено въ най-новото развитие на частното право. Съ сѫщностьта на този принципъ е свързано—особено ако при разпрѣдѣлянето нѣма и лица, които сѫ до извѣстна степень

1) Напр. австрийски ABGB гл. 1043: Hat jemand in einem Notfalle um einen grösseren Sch aden von sich und anderen abzuwenden, sein Eigentum aufgeopfert, so müssen ihn alle. welche darans Vorteil zogen verhältnismässig entschädigen. Още по-общо баденското право чл. 1381a и 1381 в. Сѫщо въ законитѣ за епидемиитѣ по добитъка, филоксерата по лозята, въ които се налага една жертва на стопанина на заразения добитъкъ или лозе—за да се прѣдотврати по-нататъшното развитие на болестьта срѣщу опрѣдѣлено възнаграждение за прѣтърпѣнитѣ въ интереса на всички врѣди и загуби – пакъ разпрѣдѣляне на случайни загуби между членоветѣ на цѣлото общество, застрашени тоже отъ подобни случайни загуби.

виновни за поврѣдата — че раздѣлянето на поврѣдитѣ обикновено послѣдва споредъ голѣмината на опасностьта, която застрашава отдѣлнитѣ или споредъ голѣмината на тѣхнитѣ вноски за цѣлитѣ на сдружението, слѣдов. въ по-голѣмото число на случаитѣ споредъ голѣмината на имота на отдѣлнитѣ лица. Въ това сигуръ не може да се намѣри една несправедливость; този начинъ на разпрѣдѣлянето отговаря както на дѣйствуещето осигурително право тъй сѫщо и на мѣродавната за облагане съ данъци теория на жертвитѣ на финансовата наука (Opfertheorie). И тукъ се повтаря стариятъ опитъ: — оня, комуто сѫ гарантирани по-голѣми права отъ служещия на обществено благо държавенъ редъ, има да изпълнява тоже и по-главни длъжности" (87).

Подобно на Mataja Steinbach полага правото за обезщетение на разглеждане отъ гледна точка на една justitia distributiva, която има всичко прѣдъ видъ и всѣкиму дава споредъ заслугата и споредъ мѣстото, което заима въ обществото, и споредъ това въ допълнение на токо-що цитираното прави слѣднитѣ разсѫждения: „Може изобщо да се каже, че, колкото по-малко една претенция за обезщетение се базира върху виновностьта на уврѣдителя, толкова повече склоность сѫществува, да се вземе подъ внимание имотното положение на странитѣ и намѣстото на субективната вмѣняемость да се постави „обективното изравняване (objektive Ausgleichung). Това важи особено за случаитѣ на обезщетение по обективни основания, слѣдов. поради врѣдни неволни дѣйствия, поради причиняваща врѣди собственость или врѣдни прѣдприятия. Колкото по малко мѣсто има при разрѣшаването на единъ процесъ за обезщетение за личното възмущение противъ злобностьта или немарливостьта на дѣеца, толкова повече мѣсто остава за съобразяване съ обстоятелството, какво стопанско значение има причинената поврѣда за потърпѣвшия, и заплащането на тази поврѣда би имало за отговорния. И при това естествено на първо мѣсто се иматъ прѣдъ видъ имотнитѣ отношения на двамата, спрѣмо които сѫщата поврѣда или обезщетение може да има едно съвсѣмъ различно значение, за една може би едва забѣлѣзана имотна загуба, за другия, възможно е, стопанско разорение. Въ тѣзи съображения не може обаче да се види отъ изложеното гледище на социалното раздѣляне на поврѣдитѣ една неправда, защото това гледище прѣцѣнява цѣлото количество на благата като едно цѣло, което е изложено постоянно на поврѣждане отъ

безбройни причини и търси да разпрѣдѣли поврѣдата пропорционално върху съвокупностьта на благата, за да попрѣчи на стопанското погубване на отдѣлнитѣ. Че при това по-голѣмата опасность и по-голѣмото количество блага се облага съ по-голѣма вноска е естествено" (91).

Колкото и справедливо и идеално да е такова едно искане, пакъ неговото прокарване въ всички подробности въ правовия животъ не е мислимо; затова и поставянето му, даже като идеалъ, къмъ който трѣба да се стреми, развитието на правото си остава при положението на човѣшкитѣ работи изобщо и при възможното постигане на едно такова идеално разпрѣдѣление тежеститѣ на човѣшкото общежитие само една утопия, безъ каквигодѣ практически резултати. Модерната криминална школа отива въ това направление още по-далечъ. Като отрича индивидуалната вина въобще и прѣхвърля всичката вина върху обществото и поставя на мѣстото на личната отговорность — колективната отговорность, тя дохожда до логическото заключение, че и слѣдствията на врѣдното виновно дѣйствие трѣба да се възложатъ върху цѣлото общество; — за това и постулатътъ на Ferri: държавата трѣба да обезщети уврѣденитѣ отъ прѣстжпницитѣ, щомъ като не е могла да ги запази отъ тѣзи поврѣди,[1]) И двѣтѣ тѣзи идеи — това за послѣднята е безъ друго очевидно — при днешния стопански и правовъ редъ, сж неизпълними. Специално за принципа за разпрѣдѣляне на поврѣдитѣ трѣба да се каже, че той, въпрѣки голѣмото значение, което може да има при нормиране правото за обезщетение и явно справедливитѣ мисли, които крие, не съставя строго затворенъ юридически принципъ, а само една регулативна идея за законодателя, и неговитѣ отдѣлни приложения въ този или онзи случай трѣба да сж поотдѣлно нормирани отъ позитивното право, което при това ще има прѣдъ видъ и редъ други съображения. При всичката връзка, която сжществува между членоветѣ на едно общество и която диктува въ извѣстни случаи прилагането на онази идея, трѣба отъ друга страна да се не изпуща изъ прѣдъ видъ и индивидуалната свобода: — и разграничението на сферитѣ между едната и другата може да стане само отъ случай на случай, но не и съ една обща за всички случаи еднаква формула[2]).

---

1) B. Hugo Herz, Wirtschaft und Verbrechen въ Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft LXIII 1907 стр. 1 послѣд.

2) Ob überhaupt vom Staat eingegriffen werden soll, wie die Interessentenkreise

При това Steinbach иска да обясни съ идеята за раздѣляне поврѣдитѣ такива явления изъ правовия животъ, които не могатъ да бждатъ обяснени само съ нея; той я намира за основа на извѣстни правоположения, чиято основа онази идея не може да бжде. Така съ нея се обяснява отговорностьта на невмѣняемитѣ за причиненитѣ отъ тѣхнитѣ дѣйствия врѣди и загуби. Явно е обаче, че тука трѣба да се различатъ двата въпроса: кои сж основанията на правото да приеме едно съотношение между имота на невмѣняемия и причиненитѣ поврѣди; за правото дѣйствието на единъ невмѣняемъ е casus, то не е дѣяние въ юридически смисълъ; и този casus, който е ималъ врѣдни послѣдствия за извѣстенъ имотъ, може да остане въ тежесть на собственика на поврѣдения имотъ—или по едини или други съображения врѣднитѣ му послѣдствия могатъ да се възложатъ върху други имотъ. Вториятъ въпросъ, при разрѣшаването на който може да играе роль идеята за разпрѣдѣляне на поврѣдитѣ, може да се постави само слѣдъ разрѣшаване на първия, съ което сж опрѣдѣлени вече имотитѣ, които могатъ да се иматъ прѣдъ видъ като възможни окончателни носители на извѣстни врѣди и загуби. Този вторъ въпросъ се състои тогава въ разпрѣдѣлянето дѣйствително произлѣзлитѣ загуби между тѣзи възможни носители, при което различни съображения: вината на едната и другата страна, имотното имъ положение и други ще бждатъ отъ значение. Различаването на тѣзи двѣ съвсѣмъ различни нѣща е нуждно не само при специалния случай на отговорностьта за врѣди и загуби, причинени отъ невмѣняеми, но и при всички поменати отъ Steinbach случаи, обяснени споредъ него само съ идеята или принципа на раздѣляне поврѣдитѣ. Когато се касае да се прослѣдятъ основанията за възлагане на извѣстни поврѣди върху носителя на единъ имотъ, то не ще съмнѣние първиятъ въпросъ има рѣшаеще значение, безъ да се отрича при това голѣмото значение, което втората мисъль за раздѣляне на поврѣдитѣ между повече носители има за модерното право относително обезщетението. Тѣзи основания сж много и различни,

---

zusammenzuschliessen sind, ob man zn der Massregel des Versicherungszwangs, der Zwangsassociation, oder der staatlichen Fürsorge unter Aufbringung der Beträge durch Steuern, greift, das alles hängt durchaus von den verschiedenartigsten praktischen Erwägungen und von der Gestaltung der Thatbestände im Einzelnen ab. Grösse und Unberechenbarkeit der Gefahr Leistungsfähigkeit der Interessentengruppen, Funktioniren der freiwilligeu Versicherung werden von entscheidendem Einfluss sein. Dies weist uns auf den Weg der Detailbestimmung und Specialgesetzgebung. Und so gestaltet sich denn der Gedanke der Schadensvertheilung mehr zu einer allgemeinen legislativ-politischen Tehndenz als zu einem forunlirbaren juristichen Princip.—Rümelin l. c. 23.

обстоятелство, което признава и Steinbach.[1]) Въпросътъ е само, да ли може да се намѣри за часть отъ тѣхъ, ако не за всичкитѣ, единъ общъ юридически принципъ. Този въпросъ трѣба да се отговори въ отрицателна смисъль, що се касае до случаитѣ на обективна отговорность за врѣди и загуби, защото въ принципа за виновната отговорность има дѣйствително такъвъ единъ юриоически принципъ. Това принципиално вѣрно гледище се поддържа отъ Rümelin[2]). Резултата на неговитѣ изслѣдвания по въпроса той резюмира по слѣдния начинъ. „Като се остави на страна мисъльта на раздѣляне повредитѣ, която дѣйствува въ най-широкъ размѣръ отчасти като обосновава една отговорность, отчасти като видоизмѣнява отговорностьта, могатъ да се прослѣдятъ двѣ тенденции въ модерното право. Едната тенденция може да се формулира като принципъ и би гласѣла: отговорность за собствената, отклоняеща се отъ извѣстенъ нормаленъ типъ индивидуалность. Тя намира приспособение при отговорностьта на невмѣняемитѣ. Другата тенденция не би могла да се нарече принципъ въ строгата смисъль на думата. Тя посочва на единъ възможенъ начинъ на разрѣшаване конфликта между интереситѣ, който се характеризира чрѣзъ една отговорность съ цѣль на изравняване за прокарване на признатия за по-важенъ интересъ . . . Този начинъ на изравняване интереситѣ се изисква настойчиво отъ модерното правосъзнание въ случаитѣ на позволено повреждане въ крайна нужда. Той е по-нататъкъ употрѣбимъ въ най-широкъ размѣръ, дѣто прѣслѣдването на извѣстни интереси е възможно само съ поставяне въ опасность на други интереси. Това е областьта на тъй наречената отъ насъ отговорность за създадена опасность (Gefährdungshaftung), чието обширно употрѣбяване отговаря на една явна наклонность на днешното право, която обаче се нуждае отъ едно точно, повлияно отъ различни съображения, разграничение отъ страна на положителното право“ (7 i). Rümelin различава, като се остави на страна принципа за виновната отговорность и този на отворностьта за отклонение отъ единъ нормаленъ типъ, два главни случаи, въ които има мѣсто една обективна отговорность — въ това отношение мислитѣ му схождатъ съ теорията на A. Merkel. Общото и на двата случая е, че винаги се касае до изравняване на единъ конфликтъ между противни интереси на двѣтѣ страни.

---

1) L. c. 88.

2) Die Gründe der Schadenszurechung und die Stellung des deutschen bürgerlichen Gesetzbuchs zur objektiven Schadensesatzpflicht отъ M. Rümelin 1896.

Конфликтътъ може да се изравни двояко. Едната отъ странитѣ има интересъ да стане нѣщо, да ѝ се позволятъ извѣстни дѣйствия, за да прокара полезното за нея; — но това прокарване на собствения интересъ може да стане само за смѣтка на чужди интереси, които при това непрѣмѣнно трѣба да пострадатъ; двоякото разрѣшение на такъвъ единъ конфликтъ се състои въ отстжпването на едната или другата страна. Отъ съображения за общото благо, за общия интересъ, правото опрѣдѣля, че въ извѣстни случаи по-важни сж интереситѣ, които трѣба да бждатъ прокарани, и затова другитѣ, на чиято смѣтка може да стане това, трѣба да отстжпятъ, трѣба да се жертвуватъ за полза на първитѣ. Обаче пакъ отъ съображения на сжщия общъ интересъ и на справедливостьта тази жертва не бива да остава вурху носителя на пожертвуванитѣ интереси, а трѣба да се възложи върху оногова, чиито интереси сж намѣрили пълно удовлетворение — а това става, като се направи той отговоренъ за причиненитѣ отъ прокарването на неговитѣ интереси врѣди и загуби въ имота на другитѣ.

Както се каза, споредъ R. правото се вижда въ два случая принудено да прибѣгва до такова едно разрѣшение.

1) Случаи на позволено поврѣждане чужди интереси — областьта на колизия между интереси въ собствената смисъль на думата. Тукъ попадатъ: а) случаитѣ на поврѣждане въ крайна нужда: застрашеното благо може да бжде спасено, само като се жертватъ чужди по-малки блага; по правилото casum sentit dominus въ случай че спасяването на чужда смѣтка не е позволено отъ закона, поврѣдата щѣше да остане въ тежесть на притежателя на благото, което е било въ опасность; сжщото трѣба да бжде и тогава, когато законодательтъ, считайки, че застрашеното благо заслужва да бжде спасено, даже и като се жертвува едно по-малоцѣнно чуждо благо, позволява дѣянието въ крайна нужда — послѣдователно е да възложи на този, който дѣйствува и спасява своето благо при обстоятелства на крайна нужда да заплати разноскитѣ на това спасяване, като обезщети потърпѣвшия за постигналитѣ го врѣди и загуби (39, 40); б) отчуждаването за обществено благо: собственостьта отстжпва прѣдъ правото на държавата като се обръща въ искъ за обезщетение; в) случаи при отношенията между съсѣди: правото за необходимъ изходъ и правото да се отива въ чужда собственость — срѣщу нуждното обезщетение; г) случаи на разваляне единъ договоръ срѣщу обезщетение на другата страна за послѣдвалитѣ

я поврѣди напр. при commodatum. При всичкото различие между случаитѣ sub б—г и този sub а пъкъ общата имъ основа е явна: мисъльта, че по-малкиятъ интересъ трѣба да отстжпи на по-голмия, безъ обаче да му се възложи окончателната загуба, която пакъ си остава за смѣтка на по-голѣмия интересъ.

2. Случаи на позволено поставяне въ опасность чужди интереси,—областьта на т. н. Gefährdungshaftung, случаи, въ които прѣслѣдването на собствения интересъ не е свързано необходимо съ поврѣждането на чужди интереси, а само съ възможното имъ поврѣждане, при което степеньта на тази възможность е различна, т. е. може да бжде по малка и по-голѣма. Особено ясно е това положение при случаитѣ, въ които опасностьта за чуждитѣ интереси е безспорна, както е при голѣмитѣ индустриални прѣдприятия на днешно врѣме (желѣзници, фабрики за барутъ, за фосфоръ и пр.). Тукъ тази опасность, на която се излагатъ чуждитѣ интереси отъ сжществуването на тѣзи прѣдприятия, е толкова очевидна, че тѣхното учредяване би съдържало дѣйствително едно кулпозно дѣйствие, ако не би било позволено. Позволени сж по силата на общия интересъ — сжществуването имъ не е само за притежателя отъ полза, но е необходимо за цѣлия народно-стопански животъ. „Веднага обаче се появява въпросътъ, сжщо тъй като при случаитѣ на крайна нужда, какво изисква общиятъ интересъ? Въ всѣки случаи не друго, а само сжществуването на такива прѣдприятия да бжде въобще възможно. Не бива да се запрѣщаватъ поради опасноститѣ, които тѣ прѣдставятъ. За това обаче тѣ не трѣбва да бждатъ водени на смѣтка на отдѣлнитѣ лица, сполетени отъ опасностьта на прѣдприятието. Прѣдприятията трѣбва, поне до колкото чрѣзъ това не се застрашава сжществуването имъ, да бждатъ отговорни за врѣди и загуби. Нуждата отъ едно задължение за обезщетение се чувствува тукъ толкова по-живо, колкото прѣдприемачътъ не търси да се спаси отъ поврѣдата, а се стреми да печели. Дѣйствието въ собственъ интересъ, за да се правятъ печалби, въ още по-голѣмъ размѣръ отъ колкото дѣйствието въ крайна нужда ще направи понятна длъжностьта за обезщетение. Тукъ изпъква тоже и свободата и своеволностьта на дѣйствието още повече отъ колкото при отбѣгването на опасности“. (45 и 46) Основата на отговорностьта и въ тѣзи случаи е мисъльта на позволеното прѣслѣдване на по-цѣнни интереси, на което не могатъ да се жертвуватъ съвсѣмъ противнитѣ интереси, съ уврѣждането на които може да стане онова прѣслѣдване (54). Два

въпроса се явяватъ при това: кога може да се приеме, че има едно поставяне въ опасность на чуждитѣ интереси, а кога врѣдитѣ и загубитѣ, за които се дължи обезщетението сж причинени отъ опасното дѣйствие.

а) Касателно първия въпросъ не е трудно да се види, че понятието застрашаване чужди интереси е обширно и разтегаемо. Тъй държането на животни, притежанието на здания може да се разглежда като застрашаване на публиката. Тъй сжщо употрѣбението на помощници въ едно заведение, до колкото при личното извършване на всички длъжности, свързани съ това заведение при спазване на diligentia boni patris familias би било възможно да се прѣдовратятъ повечето отъ нарушенията на чужди интереси, тогава когато помощницитѣ не сж винаги въ властьта на господаря и по-лесно могатъ да причинятъ такива поврѣди. Тукъ трѣбва да се причисли и основаването на юридически лица, които дѣйствуватъ само чрѣзъ прѣдставителитѣ си,—макаръ че членоветѣ на една корпорация обикновено да отговарятъ само съ вноскитѣ си за поврѣдитѣ, причинени отъ органитѣ на корпорацията. Въ сжщата смисъль могатъ да се схващатъ установенитѣ въ общественъ интересъ институти на държавата, общинитѣ и пр., отъ което ще слѣдва отговорностьта на държавата не само за виновни дѣйствия на чиновницитѣ, но и за врѣдитѣ, причинени на невино осжденитѣ и невино задържанитѣ въ прѣдварителенъ затворъ. Воденето на процеси, особено употрѣбяването на извънредни процесуални срѣдства, дѣйстването като пълномощникъ и най-сетнѣ правянето волеизявления могатъ да се разглеждатъ отъ това гледище (47). Кждѣ е тукъ границата? Защото като се разсжждава по този начинъ всѣко и най-обикновеното дѣйствие може да се счете, че излага на извѣстна опасность чуждитѣ интереси. Най-обикновенитѣ дѣйствия като ходене и пр. трѣбва не ще съмнѣние да бждатъ изключени; тѣ не могатъ никога да се схванатъ като дѣйствия, които поставятъ въ опасность чужди интереси и ако трѣбва да се отговаря за тѣхъ, това може да стане само въ случай на вина (48). Но при другитѣ повече или по-малко необикновени дѣйствия трѣбва да се прави една разлика, — при което извѣстна доза отъ произволъ е неминуемъ. „Прѣди всичко ще трѣбва да се обсжди: разпространението и нуждата отъ опасната дѣятелность отъ една страна, голѣмината на създадената опасность отъ друга. Колкото по-необикновено е опасното дѣйствие и колкото по-голѣми сж опасноститѣ, съ които те заплашва, толкова по-силна ще е тенден-

цията къмъ една отговорность по причина на опасностьта (Gefährdungshaftung). Разграничението ще бжде освѣнъ това повлияно и отъ социално-политически съображения, напр. дали извѣстно съсловие като дребното занаятчийство или дребнитѣ земледѣлци ще бжде въ състояние да понесе една такава отговорность на създадената опасность, било поради държането на животни или поради употрѣбяването на елементарна сила. Тукъ трѣбва при грижливо изпитване на народнитѣ възрѣния и на стопанскитѣ отношения да се намѣси едно позитивно нормиране на законодателя, което да опрѣдѣли подробно границитѣ на отговорностьта за създадена опасность". (49 и 50) При всички отдѣлни случаи на такава отговорность трѣбва да сжществува специално нормиране; обща формула, въ смисъль на единъ юридически принципъ за всички тѣхъ, да се намѣри е възможно (55). Цѣлата тази отговорность е една тенденция на модерното право, прѣдизвикана отъ увеличаване на колизиитѣ между интереситѣ, присжщи на днешното врѣме, такава една тенденция има нужда обаче отъ подробно, до отдѣлнитѣ случаи относяще се правово нормиране. (56)

б) Относително въпроса, кога между извѣстни врѣди и загуби и дѣйствието, което е основа на отговорностьта — напр. употрѣбяване на парни машини, назначаване помощници въ заведението и пр., има причина връзка, Rümelin посочва на изслѣдванията на v. Kries върху обективната възможность. „Ще се отговаря за онѣзи врѣди, чието настжпване е било благоприятствано по прѣдвидливъ и не съвсѣмъ маловаженъ начинъ отъ онова дѣйствие, което е основа на отговорностьта" (52). При това отъ значение ще бжде и поведението както на потърпѣвшия, тъй и на трети лица; защото отговорностьта за създадена опасность стои по редъ задъ отговорностьта за виновни дѣйствия; ако такива сж дадени, и трето нѣкое лице е причинило виновно извѣстни поврѣди, които спадатъ въ кржга на отговорностьта на прѣдприемача, тази послѣдната нѣма да бжде вече основателна, и цѣлата отговорность трѣбва да падне върху виновния. Сжщото съображение си има мѣстото и въ случаитѣ на вина отъ страна на потърпѣвшия.

Обективната отговорность поради грѣшка Rümelin отхвърля по принципъ като нито приета отъ положителното право, нито пъкъ диктувана отъ нѣкаква нужда на правовия животъ — въ противоположность на Unger, който статуира една такава съ обоснованието, че който прави грѣшки, прави ги на свой рискъ,

основание, което въ сѫщность отказва да изпълни такава една задача, защото общиятъ принципъ на дѣйстването на свой рискъ, както се помена по-горѣ, не съставлява никакъвъ юридически принципъ. Що се отнася до отговорностьта на невмѣняемитѣ, то тя се базира върху принципа на отклонението отъ единъ нормаленъ типъ. Тази мисъль споредъ Rümelin има едно по-широко значение, и случаятъ съ невмѣняемитѣ е само часть отъ нейното приложение въ правото. При фиксирането на гражданската culpa въ противоположность на углавната правото излиза тоже отъ сѫщата мисъль, защото масщабътъ, по който се мѣри, дали въ извѣстенъ случай има небрѣжность неспазване на нуждното и обикновеното внимание отъ страна на нѣкого е срѣденъ, нормаленъ типъ, безъ да се обръща внимание на индивидуалнитѣ способности на отдѣлния индивидъ и безъ да се гледа на това, дали отклонението отъ този срѣденъ и нормаленъ типъ се дължи на морална вина или на недостатъчно напрѣгане на волята или найсетнѣ на недостатъчна интелегентность или физическа сила [1]). Така сѫщо сѫщо и отклонението отъ типа на diligens pater familias, което прѣдставляватъ невмѣняемитѣ, съставлява достатъчно основание, да се направятъ отговорни за послѣдствията му (69). При това не е изключена възможностьта, нито е противорѣчиво на този принципъ, ако при опрѣдѣляне размѣра на длъжимитѣ врѣди и загуби, причинени отъ единъ невмѣняемъ, се обръща внимание и на другитѣ особени обстоятелства на отдѣлния случай и се даде право на сѫда да вземе въ съображение и имотното положение на двѣтѣ страни; въ такъвъ случай — както дѣйствително е постѫпило модерното право — имаме приложение и на мисъльта за раздѣляне поврѣдитѣ, която не само тукъ би била приложима (69).

Извѣстно е, че за гледището на първобитното право външното дѣйствие е мѣродавно за разрѣшаване въпроса за отговорностьта; обстоятелството, че нѣкой съ дѣянието си е причинилъ извѣстни поврѣди, е достатъчно да се направи той отговоренъ за тѣхъ, да се възложи върху него понасянето имъ — безразлично каква роль е играла при това волята му, дали дѣянието му може да му се вмѣни или не. За първобитното право това важи еднакво както за углавната, тъй и за гражданската отговорность. Но и когато субективниятъ елементъ на дѣянието — волята — е получилъ нуждното и заслужено внимание касателно

1) Rümelin, Der Zufall, im Recht 24.

углавната отговорность, и вината е влѣзла въ състава на прѣстжплението, за гражданската отговорность си е останало при старото положение на отговорность, основана само върху причинностьта на дѣянието безъ огледъ на неговата вътрѣшна субективна страна. Тъй е и въ старото нѣмско право [1]), споредъ което за поврѣди, причинени отъ невмѣняеми или отъ дѣца, отговарятъ самитѣ тѣ, — само защото сж ги причинили. — Wer unwillig getan, muss willig zahlen (Sachsenspiegel). Римското право стои тъкмо на противното гледище, и строгото прокарване на принципа му за виновната отговорность за причинени врѣди и загуби е дало резултата, че поврѣди, причинени отъ умствено разтроени или отъ дѣца, оставатъ въ тежесть на потърпѣвшия [2]), защото при липсата на дѣяние въ юридическа смисъль на тѣхна страна, не може да сжществува и виновно дѣяние — а вината е условие за деликтната отговорность; потърпѣвшиятъ може да добие обезщетение само отъ трети лица, било чрѣзъ ноксалнитѣ акции, било ако има нѣкой виновенъ—отъ виновния. Това гледище слѣдъ рецепцията на римското право е било господствуваще. Новитѣ законодателства обаче сж се върнали съ извѣстни модификации къмъ гледището на старото нѣмско право и сж постановили при извѣстни условия отговорность за невмѣняемитѣ причинители на поврѣди. Въ пруското право [3]) е постановено слѣдното: потърпѣвшиятъ отъ дѣйствията на луди и дѣца, ако не може да получи обезщетение отъ небрѣжнитѣ имъ пазители или родители и не сжществува на негова страна на най-малката вина, съ която да е прѣдизвикалъ врѣднитѣ дѣяния, може да иска обезщетение отъ тѣхния имотъ, което му се дава само въ случай, че съ заплащане на обезщетението не се отниматъ срѣдствата за прѣхрана на лудия уврѣдитель или срѣдствата за прѣхрана и възпитание на причинилото поврѣдитѣ дѣте. Австрийскиятъ общъ граждански законикъ постановява изобщо неотговорность на умствено разстроени и дѣца за причинени отъ тѣхъ врѣди и загуби (чл. 1308); за тѣхнитѣ дѣйствия отговарятъ лицата, които ги иматъ подъ надзоръ, но само въ случай на вина (1309). Въ случай че по този начинъ потърпѣвшиятъ не може да получи обезщетение [4]), тогава сждията може да осжди и причинителя на поврѣдата — макаръ той да не е дѣйствувалъ ви-

1) B. Heusler. Institutionen des deutschen Privatrechts т. II стр. 262.
2) L 5 § 2 D ad ledem Aquiliam (9, 2).
3) Allgem. Landrecht I Teil § § 41, 42, 43, 57.
4) Alg BGB Art 1310.

новно, като има прѣдъ видъ обстоятелствата: дали лудиятъ не е билъ при все това въ моментъ на възможно разумно разсѫждение, или дали потърпѣвшиятъ не се е бранилъ по причина на това, че е ималъ прѣдъ себе си единъ умствено разстроенъ или едно дѣте, и най-сетнѣ дали като се има прѣдъ видъ имотното състояние на потърпѣвшия и уврѣдителя не е справедливо да се възложатъ върху послѣдния всичкитѣ или само една съотвѣстветна часть на причиненитѣ отъ него врѣди. По-широко е постановлението на цюрихския гр. зак. който въ чл. 1385 безъ огледъ на причината на невмѣняемостьта, дали тя е душевна болесть— както е въ пруското и австрийско право — или само моментално и внезапно загубване умственитѣ способности, прѣдписва възлагането на часть или на цѣлата причинена поврѣда, като поставя това въ усмотрѣнието на сѫда. Сѫщото законоположение се намира и въ § 58 на швейцарския съюзенъ законикъ за облигационото право. Най-сетнѣ и въ новия германски гражд. зак. § 829 задължава невмѣняемия и дѣте, ненавършило 7 години (до навършване 18 години се гледа, дали дѣецътъ е разбиралъ свойството и значението на това, което върши, и споредъ това се държи, или не отговоренъ за причиненитѣ отъ него врѣди и загуби — § 828) да отговарятъ граждански за причинени отъ тѣхъ поврѣди при три условия: ако потърпѣвшиятъ на може да сполучи обезщетение отъ виновно лице, задължено да надзирава невмѣняемитѣ или дѣцата, съгласно съ § 832; отговорнитѣ невмѣняеми да иматъ достатъчно излишенъ имотъ — по-вече отъ колкото имъ е нуждно за собствената прѣхрана и за изпълнение на възложенитѣ имъ отъ закона задължения за прѣхрана, и най-сетнѣ, ако възлагането на тѣхъ обезщетението на потърпѣвшия споредъ обстоятелствата на отдѣлния случай отговаря на справедливостьта (aequitas).

Подобно законоположение не сѫществува въ нашия законъ за задълженията и договоритѣ. Споредъ това, въ случай че невмѣняемъ или нѣкое дѣте причини врѣди и загуби, потърпѣвшиятъ съгласно съ чл. 58 има право, да дири обезщетение отъ бащата resp. майката и отъ настойника, при условие че тѣ сѫ живѣли заедно съ тѣхъ. Тази отговорность се базира върху вината на родителитѣ и настойницитѣ, макаръ тя да се презумира отъ закона: настойникътъ, както и родителитѣ, иматъ право, да доказватъ своята невиность. Съ това е улеснено само положението на ищеца — потърпѣвшъ, но не е измѣненъ характерътъ на отговорностьта, постановена за отговорнитѣ лица. Въ случай че

обезщетението не може да бжде получено възъ основа на това законоположение, врѣдата ще остане окончателно върху потърпѣвшия. При липсата на изрично нормиране, каквото се намира въ другитѣ законодателства, не може да се подържа, че по съображения на справедливость сждътъ би могълъ да осжди и невмѣняемия уврѣдитель да заплати причиненитѣ отъ него врѣди и загуби. Чл. 10 отъ гражданското сждопроизводство не може въ случая да бжде приложенъ, защото материята, за която се касае, е нормирана въ закона за З. и Д. и неговото прѣдписание, да се сжди по справедливость, може да има приложение само въ случаи, въ които въобще законодательтъ не е издалъ позитивни норми за уреждане на извѣстна материя.

Кое е накарало законодательтъ да постжпи по описания по-горѣ начинъ и да постанови отговорность за невмѣняемия причинитель на поврѣди? Обясненията сж различни. По-горѣ мимоходомъ се приведе мнѣнието на Unger, който възприима възгледа на Bluntschli, автора на цюрихския гр. зак. — споредъ което, по социални съображения въ тѣзи случаи, въ които все таки има една imputabilitas externa на дѣянието, законодательтъ като има прѣдъ видъ имотното положение на двѣтѣ страни, възлага поврѣдитѣ по-скоро върху богатия причинитель, отъ колкото да ги остави върху бѣдния потърпѣвшъ.

Steinbach, както тоже се спомена, вижда въ тѣзи законоположения слѣдствие на принципа за раздѣляне на поврѣдитѣ: имотътъ на потърпѣвшия и този на причинителя на поврѣдитѣ, се смѣтатъ отъ закона като еднакво застрашени отъ поврѣдитѣ и тѣзи се раздѣлятъ тогава — съобразно съ това, кой отъ двамата е по въ състояние да ги понесе — между двата имота, — обяснение, което не задоволява, защото не разрѣшава въпроса, който ни интересува тукъ: защо се смѣта и имотътъ на уврѣдителя за застрашенъ отъ поврѣдитѣ. Да се приеме, че само каузалностьта на дѣянието е основа на отговорностьта тоже не е възможно при неоснователностьта на самия принципъ за причината отговорность като такъвъ. Сжщо така неоснователно е друго едно аргументиране, че отговорностьта се възлага за туй, защото дѣцата и невмѣняемитѣ се оставятъ свободни и не се затварятъ и по този начинъ се направятъ безврѣдни — неоснователно само за това, защото не обгръща всички случаи — внезапно обзимани отъ умствената болесть или прѣходно замъгляване на ума сж случаи, които не могатъ да се иматъ прѣдъ видъ при обезврѣдяването на невмѣняенитѣ; освѣнъ това и изходната точка на

това обяснение — че дѣцата и невмѣняемитѣ би трѣбвало да се поставятъ въ невъзможность, да причиняватъ поврѣди, е неприемливо. Strohal [1]) обосновава тази отговорность по този начинъ: „Единъ основенъ законъ на човѣшкото битие е, че всѣки трѣбва да отговоря за това, което е слѣдствие на неговата индивидуалность. На това основание ние правимъ всѣкиго отговоренъ за злобата му и за лекомислието му, за неопитностьта му и за недостатъчната му прѣдвидливость. Защо да е тогава въобще недопустимо да се държи нѣкой отговоренъ за врѣдата, която той е нанесълъ по силата на другитѣ особености на индивидуалностьта си?" Rümelin приима сѫщото това обяснение, като му дава една по-широка основа.

При все това не може да се подържа съ него, че въ случая имаме работа съ слѣдствията на единъ особенъ юридически принципъ на отговорность за отклонение отъ опрѣдѣленъ нормаленъ типъ. Прѣди всичко статуираната въ нѣкои само законодателства отговорность на невмѣняемитѣ, не е безусловна — тогава когато принципътъ на Rümelin би изисквалъ една такава безусловна отговорность. Възражението, че — особено взимането прѣдъ видъ имотното положение на двѣтѣ страни е изразъ на идеята за раздѣляне на поврѣдитѣ, не измѣнява въ нищо противопоставеното на теорията на Rümelin възражение; защото ако въ принципа, защищаванъ отъ него, притежаваме дѣйствително една равна на принципа за виновната отговорность основа за възлагане извѣстни врѣди и загуби върху имота на невмѣняемия имъ причинитель (l. c. 70), необяснимо е, защо само въ този случай законодательтъ е приложилъ въ дѣйствие онази идея, а не и въ случаитѣ на виновна отговорность, въ които би могло тоже по сѫщитѣ съображения да се има прѣдъ видъ имотното положение на странитѣ; — никое законодателство не съдържа подобно едно постановление. Така щото въпрѣки протеститѣ на Rümelin (66) трѣбва и за този случай да се поддържа, че и при тѣхъ не се касае до приложението на единъ точенъ и годенъ за формулиране юридически принципъ, а до специални постановления на закона, които въ послѣдня линия почиватъ върху съображения на социална справедливость. Обстоятелството, че извѣстни врѣди и загуби сѫ причинени отъ дѣйствията на невмѣняемитѣ и че сѫществува слѣдов. една външна връзка между врѣдитѣ и тѣзи дѣйствия, още не е достатъчно основание за

1) Въ 3 Gutachten zum Oesterreichischen Advokatentag v. 1880 цитир. по Rümelin l. c. 67.

статуиране на едно задължение за обезщетение; но не е достатъчно основание, ако това дѣйствие е слѣдствие на особенитѣ душевни аномални — отклонения отъ общия срѣденъ типъ на невмѣняемитѣ, отклонения, които би трѣбвало да имъ се вмѣнятъ; въ такава смисъль поне не е познатъ този принципъ въ никое модерно законодателство. А къмъ всичко това трѣбва да се прибавятъ и съображения, взети отъ социалната справедливость; при което на първо мѣсто ще играятъ роль имотнитѣ отношения на двѣтѣ страни: потърпѣвшъ и уврѣдитель — и тогава само ще бжде основателно възлагането на задължение за обезщетение върху невмѣняемия дѣецъ. При тѣзи закоположения дѣйствително имаме работа съ въздигане въ правова длъжность една морална длъжность, която би сжществувала, и безъ правото да се намѣсѣше да урежда тази материя; а това намѣсване на правото става, както се подчърта вече не еднократно, въ общественъ интересъ, по съображения на социалната справедливость.

Развитието на възрѣнията относително основанията на отговорностьта за врѣди и загуби е вървѣло по сжщия пжть и въ областьта на френския Code civil. Принципътъ за виновната отговорность е и споредъ постановленията на с. с. основниятъ принципъ на правото за обезщетение — обстоятелство явно още отъ мѣстото, което е дадено на всички главни тукъ относящи се норми — всички тѣ се съдържатъ въ главата, която носи надсловъ „за прѣстжпленията и полупрѣстжпленията". Макаръ че §§ 1384, 1385 и 1386 съдържатъ норми, явно несъобразни съ принципа на виновната отговорность — за послѣднитѣ два §§ това е вънъ отъ всѣко съмнѣние — пакъ господствуващето мнѣние въ теория и практика и днесъ още поддържа, че основата на всѣка отговорность за врѣди и загуби е вината — la faute. По принципъ — казва напр. Bandry-Lacantinerie [1]) — всѣки е отговоренъ само за врѣдитѣ, които е причинилъ съ собственото си дѣяние, и изключенията, които сж прѣдвидени въ чл. 1384 al 1, сж само до толкова изключения, че при тѣхъ вината се презумира отъ законодателя, и за това истецътъ потърпѣвшъ нѣма нужда да я доказва. „Отговорностьта, постановена съ тоя текстъ има извора си въ единъ квази-деликтъ. Съ единъ по-активенъ надзоръ, единъ по-съвършенъ изборъ, една по-голѣма грижа въ употрѣбението на прѣдпазителни мѣрки, изисквани отъ разумностьта,

1) Précis du droit civil 9. Издание 1905 стр. 426 на II томъ.

ние би могли много често да прѣдовратимъ врѣдитѣ, причинени на другиго отъ лицата, подчинени на нашия надзоръ, като малолѣтнитѣ ни дѣца, или онѣзи врѣди, причинени отъ извѣстни лица, като слугитѣ ни при изпълняване функциитѣ, които сме имъ повѣрили, или най-сетнѣ врѣдитѣ, причинени отъ една вещь, която ни принадлежи, напр. тази послѣдвала отъ паданего на едно дърво или отъ експлозията на една машина. Ето защо законътъ ни обявява за граждански отговорни; той презумира — защото това се случва въ дѣйствителность най-често, че поврѣдата, която е била причинена отъ другиго при тѣзи условия е най-малко косвено слѣдствие на една вина или на едно невнимание отъ наша страна" [1]). Сѫщото нѣщо се подържа и за отговорностьта, опрѣдѣлена въ чл. 1385 [2]), за който случай се поддържа възможностьта на доказване, че поврѣдата е била случайна, съ което отговорниятъ се освобождава отъ задължението да плаща обезщетение — въ противопожность на мнѣнието на Касациония сѫдъ и ясния смисъль на текста на закона, споредъ който само при доказване на vis major и собствена вина на потърпѣвшия може да има освобождаване отъ задължението, постановено въ чл. 1385.

До като за отговорностьта за врѣдитѣ, причинени отъ едно животно или отъ разрушаването на едно здание, се е приемала една широка обективна отговорность — макаръ и съ обоснование, че се презумира вината на отговорния което не измѣнява обаче значително обема на самата отговорность, за поврѣдитѣ причинени отъ вещитѣ, въпрѣки текста на чл. 1384 al. 1 е било приемано до около началото на 80-тѣ години, че само въ случай на вина отъ страна на тѣхния притежатель сѫществува отговорностьта му, — е билъ прилаганъ слѣдов. принципътъ на чл. 1382 с. с. При развитието на модерната индустрия и срѣдства за съобщение това положение станало неприемливо; отъ една страна по самото си естество едритѣ прѣдприятия даватъ често примѣри на поврѣди било на работницитѣ, занимавани въ тѣхъ, било на трети лица, при които не е възможно да се установи никаква вина при когото и да било, поврѣди, които сѫ били случайни и за които слѣдов. съгласно съ принципа на чл. 1382 никой не е отговоренъ; отъ друга страна по силата на сѫщитѣ

1) l. c. 426. B. и Josserand, De la responsabilité du fait des choses inanimées. Paris 1897 90 послѣд.

2) Bandry-Lac. l. c. 430.

обстоятелства потърпѣвшиятъ, даже да е имало вина на страната на прѣдприемача или неговитѣ хора, не е въ състояние да я докаже, защото прѣдприятията сж комплицирани и нему обикновено му липсватъ нуждитѣ знания, за да може съ успѣхъ да докаже прѣдъ сжда сжществуещата виновность. За това и при двата случая — поврѣди въ нѣкое индустриално заведение, което работи съ елементарни сили, като пàра, електричество и пр. и при поврѣди, причинени отъ голѣмитѣ прѣвозни срѣдства на настоещето — се появява въпросътъ, дали не трѣбва да се постави на мѣстото на виновната отговорность, практикувана до тогава, една обективна отговорность, независима отъ всѣка вина на прѣдприемача [1]).

Призната несправедливостьта на принципа за виновната отговорность въ тѣзи случаи, теорията и практиката сж избрали различни пжтища, за да приспособятъ сжществуещето право къмъ изискванията на правосъзнанието. Нѣкои автори сж приспособили идеята за договорната отговорность [2]). Между работника и фабриканта, между пжтника и притежателя на желѣзния пжть. сжществува единъ договоръ, който възлага извѣстни задължения на едната и другата страна. Този договоръ трѣбва да се тълкува въ смисъль, че фабрикантътъ resp. притежательтъ на желѣзницата се задължава да бди и за тѣлесната непокжтнатость на другата страна; ако се случи слѣдов. прѣзъ врѣме на траянето на договора нѣкое нещастие съ работника или пжтника, тѣзи послѣднитѣ иматъ право по силата на сжщия договоръ да търсятъ обезщетение отъ фабриканта resp. притежателя на железния пжть. Тази теория обаче не е намѣрила одобрението на болшинството отъ авторитѣ, нито това на сждебната практика [3]). Причината на това е нейната явна несъстоятелность. Онова, което се възлага споредъ нея като отговорность върху едната отъ договарящитѣ страни, не е основано върху волята на самата нея; такава една гаранция нѣма да иска да поеме нито фабрикантътъ когато наима работника, нито пъкъ притежателя на желѣзния пжть, когато продава билетъ на нѣкой пжтникъ. Тя е несъстоятелна и за това, че ограничава отговорностьта на прѣдприемача само спрѣмо онѣзи лица, съ които се намира въ договорни отношения, — но не и спрѣмо трети, а такава една разлика не може

1) B. Josserand l. c. 17.
2) Josserand l. c. 21 послѣд.
3) l. c. 26.

да се основава на нищо. Защо напр. пжтникътъ, потърпѣвшъ при едно нещастие по желѣзницитѣ да има искъ за обезщетение, а трети нѣкой, случайно пострадалъ при сжщото нещастие, да нѣма такъвъ искъ? Положението и на двамата е еднакво: вслѣдствие на специфичнитѣ опасности, които прѣдставлява прѣдприятието на желѣзницитѣ, сж прѣтърпѣли и двамата извѣстни поврѣди; ако за тѣзи опасности трѣбва да отговаря — съгласно съ теорията на договорната отговорность — прѣдприемачътъ, той трѣбва да отговаря и въ двата случая.

За да се избѣгне възражението, че при договоритѣ, които се иматъ прѣдъ видъ, волята на странитѣ не обгръща гаранцията, която се възлага отъ теорията на договорната отговорность върху прѣдприемача, дадени сж на послѣднята и други формулировки. Специално за отношенията между работникъ и господарь се поддържа[1]), че господарьтъ е, който доставя инструментитѣ и работнитѣ срѣдства въобще за извършване на работата, за която се наима единъ работникъ. Ако тѣзи не сж добри, не функциониратъ правилно, и вслѣдствие на скжсване, експлозия и т. н. се нарани нѣкой работникъ — тогава господарьтъ е длъженъ да докаже, че неговитѣ инструменти, машини и пр. сж били добри и добрѣ поддържани — иначе е дълженъ да заплати произлѣзлитѣ врѣди и загуби; слѣдов. произхождението си тази отговорность пакъ има въ договора, но не е тъй абсолютна, както въ първия случай. Въ такива случаи обаче, когато се случи нѣкое нещастие, грѣшката може да бжде както на страна на прѣдприемача, тъй и на страна на работника. Като се постановява по този начинъ отговорностьта на прѣдприемача, приема се само първата възможность, а втората се игнорира съвършено. — Такова различно третиране на двѣтѣ страни при единъ двустраненъ договоръ не е допустимо и не се оправдава съ нищо — ако се има прѣдъ видъ *само* договорътъ, сключенъ между тѣхъ, и отговорностьта се базира *само* върху него, то ще е оправдателно, да се взематъ и други моменти подъ внимание: — туй обаче не се прави отъ въпросната теория, за това и тя не е въ състояние да обоснове една обективна отговорность на прѣдприемача.

Специално за отношенията между пжтника и притежателя на желѣзенъ пжть се поддържа и слѣдниятъ възгледъ [2]). Дѣй-

1) Подробности при Josserand l. c. 32.
2) Josserand 35.

ствително при договори, сключени между пжтника и прѣдприемача на желѣзенъ пжть, първиятъ не може да се третира като стока, за да се възложи върху втория всичката грижа за цѣлостното му упазвание (чл. 1764 с. с.); за това трѣбва да се различава: дали случката, която е причинила поврѣдитѣ, е била отъ такова естество, че пжтникътъ съ поведението си изобщо е можалъ да играе при нея извѣстна роль, дали неговата воля е могла да бжде въ извѣстно отношение мѣродавна. Ако това се отрече, тогава пжтникътъ дѣйствително е безпомощенъ спрѣмо случката както единъ неодушевѐнъ прѣдметъ би билъ безпомощенъ, и за това въ такъвъ случай прѣдприемачътъ по силата на договора между двамата отговаря за поврѣдитѣ. По този начинъ е избѣгнато токо що направеното възражение противъ първата теория, че не третира еднакво двѣтѣ страни; обаче и при това положение скицираната теория не задоволява, не само защото изключава отговорностьта спрѣмо трети лица, но и защото допуща възможностьта, да се забикаля законътъ, и се осуетятъ литѣ, които законодателтъ прѣслѣдва съ възлагането на такава една обективна отговорность върху прѣдприемача.

Ако тази отговорность имаше основата си въ договора между прѣдприемача и работника (сжщото важи и за случая на транспортни договори между притежателя на желѣзенъ пжть и пжтника), като, за да се дойде до тази отговорность, договорътъ се тълкува въ смисъль, че било въ волята на странитѣ—защото макаръ да се изисква отъ справедливостьта, прѣдприемачътъ да гарантира непокжтнатостьта на работника, не е изключена при това положение и възможностьта, да се даде—сжщо така произволно — тъкмо обратното тълкувание на въпросния договоръ, и въ такъвъ случай всѣко задължение отъ страна на прѣдприемача, което да води до такава една обективна отговорность, е немислимо. Това обратно тълкуване ще се състои въ слѣдното. Днешниятъ правовъ строй се гради, както всѣкиму е извѣстно, върху нѣколко основни принципа, единътъ отъ които е принципътъ на свободата при сключване на договори. По право никой не е принуденъ да сключи този или онзи договоръ, да вземе върху си това или онова задължение; въ свободното рѣшаване на всѣкиго едного е поставено всѣко едно задължаване. Сжщото по теория трѣбва да се приеме и за работника, който продава работата си на прѣдприемача; той знае характера на прѣдприятието, въ което постжпва; извѣстни му сж, или поне

трѣбва да му сж извѣстни опасноститѣ, свързани съ прѣдприятието, и възможноститѣ за пострадване много лесно вслѣдствие на тѣзи опасности. Ако при все това той сключва договора съ прѣдприемача, не се ли самъ излага на тѣзи опасности, не взима ли върху себе си риска за нещастията, които го сполетятъ при извършване на работата, уговорена въ договора? Това тълкуване е сжщо толкова приемливо, ако не и по-неприемливо отъ първото. Кое отъ двѣтѣ е за прѣдпочитане—и ако въ закона, както е случая съ с. с., нѣма изрична норма, да заповѣдва, кое тълкуване трѣбва да служи за основа при разрѣшаване на спорове за обезщетение, и двѣтѣ тълкувания сж еднакво допустими—и споредъ това, какъ сждътъ гледа на работитѣ, ще бжде приимано веднъжъ едното, другъ пжть другото положение.

Но и при прѣдположението, че тази възможность не прѣдставлява нѣкаква голѣма опасность за прокарването истинската воля на закона, друго едно съображение показва ясно, че при теорията за договорната отговорность постановленията на закона могатъ да бждатъ забиколени. При договорнитѣ отношения волята на странитѣ е мѣродавна прѣди всичко за опрѣдѣляне правата и длъжноститѣ имъ; нищо нѣма да прѣчи слѣдов. на прѣдприемача да поставя въ всѣки сключенъ договоръ клаузата, че отговорностьта му за произлѣзли за противната страна врѣди и загуби ще сжществува, само ако потърпѣвшата страна установи вината на прѣдприемача, и по този начинъ вмѣсто обективната, искана отъ закона отговорность на прѣдприемача, ще бжде поставена пакъ само една виновната отговорность съ всичкитѣ несправедливости, които тя прѣдставлява. Случаитѣ, въ които се чувствува най-много нуждата отъ една обективна отговорность на прѣдприемача, въ които такава една се изисква най-настоятелно отъ справедливостьта, сж поврѣдитѣ при модернитѣ крупни прѣдприятия. Тѣзи сж обикновено силни стопански заведения, и положението имъ често пжти е монополно или почти такова, както е случаятъ съ желѣзницитѣ напр.,—и тѣ ще бждатъ въ състояние при всѣки договоръ да прокаратъ такова едно ограничаване на отговорностьта си; онѣзи, които договарятъ съ тѣхъ, ще бждатъ принудени да приематъ условията, поставени отъ прѣдприемачитѣ, и възможното само ограничение на отговорностьта ще стане може би общо правило. По този начинъ постановленията на закона споредъ които прѣдприемачътъ е отговоренъ за всички, не само причинени отъ него виновно,

но и случайни—причинени отъ неговитѣ машини и срѣдства на производството врѣди и загуби, ще стане съвсѣмъ илюзорно; цѣлитѣ на законодателя, прѣслѣдвани съ това законоположение, ще бждатъ осуетени. Всичко това показва, че теорията на договорната отговорность не може да се оправдае възъ основа на днешното законодателство. Тя не е въ състояние да обоснове задоволително възлагането на по-строгата отговорность върху прѣдприемача. Законодательтъ, за да стори това, трѣбва да има особени основания, трѣбва да прѣслѣдва извѣстни справедливи цѣли, които се постигатъ само по този начинъ и сж въ състояние да оправдаятъ такива законоположения. Кои сж основанията на закона за възлагане върху прѣдприемача една обективна отговорность за врѣдитѣ, станали въ заведението му вслѣдствие на особенитѣ му опасности, които то прѣдставлява за работници и трети околни лица?

Чл. 58 отъ З. за З. и Д., който отговаря на чл. 1384 Code civil[1]), гласи:

„Всѣкой така сжщо е отговоренъ не само за врѣдата, която е причинилъ съ своето дѣйствие, но още и за онази, която е причинена отъ дѣйствието на лицата, за които той е длъженъ да отговаря, или отъ прѣдметитѣ, които той има подъ свой надзоръ.

Бащата и въ негово отсжтствие майката отговарятъ за врѣдитѣ, причинени отъ тѣхнитѣ непълнолѣтни дѣца, които живѣятъ съ тѣхъ.

Господаритѣ и опълномощителитѣ—за врѣдитѣ, причинени отъ тѣхнитѣ слуги и пълномощници при изпълнението на длъжноститѣ, на които тѣ сж ги поставили.

Притежателитѣ и управителитѣ на желѣзнитѣ пжтища, както и на други заведения или прѣдприятия—за врѣдитѣ, причинени отъ тѣхнитѣ подчинени по изпълнение на службата имъ.

Учителитѣ и занаятчиитѣ — за врѣдитѣ, причинени отъ тѣхнитѣ възпитаници и ученици, до като се намиратъ подъ тѣхно надзираване

Тази отговорность не сжществува, когато бащата и майката, и настойницитѣ, учителитѣ и занаятчиитѣ докажатъ, че тѣ не сж могли да възпрѣпятствуватъ дѣйствието, за което би трѣбвало да бждатъ отговорни".

---

1) Казаното до тукъ по отношение на френското право важи и за съотвѣтственитѣ положения на закона за задълж. и догов., който стои на една почва съ С. с.—за това и сега се взема текстътъ на българския законъ прѣдъ видъ.

Първата алинея статуира изобщо отговорность за врѣдитѣ, причинени отъ лицата, за които трѣбва да се отговаря, и отъ нѣщата, които се намиратъ подъ надзора на отговорния Никакви други условия не сж поставени за тази отговорность; специално за вина отъ страна на отговорния и дума не става. Отговорностьта, която по този начинъ е установена, е една обективна отговорность, въ противоположность на субективната, основана върху вината на отговорния, за която е дума въ чл. чл. 56 и 57 с. зак. Тази обективна отговорность е двояка: отговорность за дѣйствията на други и отговорность за поврѣди отъ вещи.

Въ послѣдуещитѣ алинеи законътъ се занимава само съ първата и опрѣдѣля подробно и изчерпателно, за дѣйствията на кои лица нѣкой може да бжде отговоренъ и тукъ; при това подробно нормиране се отклонява отъ обективната отговорность, която прокарва въ първата алинея. Въ случаитѣ, визирани въ послѣднята алинея — отговорностьта на бащата и майката, настойника, учителя и занаятчията—имаме работа съ една виновна отговорность; въ тѣзи случаи се касае до задължения на отговорнитѣ лица да дадатъ добро възпитание, да упражнятъ добъръ и редовенъ контролъ надъ лицата, които имъ сж повѣрени; и само въ случай на нарушаване на това задължение, когато то не се е изпълнило съвсѣмъ или е изпълнено не тъй както трѣбва да бжде, а небрѣжно, само въ тѣзи случаи законътъ прѣдвижда отговорность за дѣйствията на находящитѣ се подъ надзоръ. Едно подобрение на участьта на потърпѣвшия —истецъ е само, ако законътъ прѣди всичко презумира сжществуването на една вина у отговорния; потърпѣвшиятъ въ такъвъ случай има само да докаже, че е прѣтърпѣлъ извѣстни врѣди и загуби отъ дѣйствията на лицата, за които сжществува длъжностьта на отговорния; а послѣдниятъ, за да отхвърли тази отговорность въ даденъ случай, длъженъ е да докаже липсата на вина отъ негова страна. Слѣдов. основата на отговорностьта въ тѣзи случаи въпрѣки това различно отъ обикновеното разпрѣдѣляне на onus probandi си остава пакъ вината — иначе не би била обяснима допустимостьта на доказване нейната липса (чл. 58 al. послѣдня).

Въ останалитѣ два случая—отговорностьта на господаритѣ и опълномощителитѣ, както и тази на притежателитѣ и управителитѣ на желѣзнитѣ пжтища и на други заведения или прѣд-

приятия — законътъ стои на гледището заето въ al. I касателно повредитѣ, причинени отъ вещи—отговорностьта въ тѣзи случаи е обективна; вината не играе при тѣхъ никаква роль— не може да бжде приета и за основа на отговорностьта. За това говори самиятъ текстъ на закона—и понеже има достатъчно други основания за постановяване на такава една обективна отговорность, не е умѣстно приведеното по-горѣ обяснение, че и въ всички тѣзи случаи законътъ основавалъ разпорежданията си върху една презумция на вината на отговорния, и то не juris tantum, но juris et de jure. Такава една презумция не само че противорѣчи на позитивни законоположения, но е и противорѣчива: вина, която се презумира, безъ даже да се даде право на отговорния, да доказва несжществуването ѝ, не е вина вече; основанията на закона за постановяване обективна отговорность трѣбва да се търсятъ другадѣ.

Сравнени двѣтѣ групи, които се съдържатъ въ чл. 58 на З. за З. и Д., при едната отъ които законодателтъ остава при виновната отговорность, когато при другата постановява една обективна такава, сѐ вижда веднага една основна разлика по между имъ. При първитѣ дѣятелностьта на отговорния по отношение на лицата, за дѣйствията на които има да отговоря, става изключително въ интереса на послѣднитѣ; длъжностьта на родителитѣ да възпитаватъ и надзираватъ дѣцата си, тази на настойника да бди за находящия се подъ негово настойничество, най-сетнѣ задължението на учителя по отношение на ученика и това на занаятчията—къмъ онѣзи, които има да учатъ при него занаятъ — всички тѣ сж въ интереса не на задължения, а на оногова, по отношение на когото сжществува това задължение. Въ другитѣ случаи е тъкмо обратното: вещитѣ сж въ интересъ на владѣлеца, работата на пълномощници и други поставени въ едно заведение, както и на служещитѣ по желѣзници, се извършва въ интересъ на господаря, опълномощителя, прѣдприемача; интересътъ на послѣднитѣ е, който обусловя дѣйствията на първитѣ. Тази принципиална разлика, която сжществува между двѣтѣ тъй различно уредени групи, е въ състояние да посочи на основанията, по които законътъ е прѣдписалъ въ извѣстнитѣ тѣзи случаи една обективна отговорность.

„Всѣко сключване на договоръ съдържа въ себе си опасностьта, че едната отъ странитѣ чрѣзъ противозаконно дѣйствие ще докара едно видоизмѣнение на договорното съдържание,

което е въ състояние да причини на другата страна една по-врѣда и по-нататъкъ опасностьта, че единътъ контрагентъ чрѣзъ противозаконно дѣйствие ще въздѣйствува въ врѣда на другия върху изпълнението на договора.

Всѣки, който иска да сключи единъ договоръ, има да съобразява, каква сигурность прѣдставлява имотътъ на другия контрагентъ, въ случай, че тази опасность настжпи и нему се породи отъ това претенция за обезщетение на имотни уврѣждания. Ако той се уврѣди отъ dolus или culpa на другия договарящъ, и неговата претенция за обезщетение не може да бжде удовлитворена поради несъстоятелность на противника, то той самъ ще има да понесе загубата. Той не може да иска отъ правото, то да прѣхвърли задължението за обезщетение отъ виновния върху единъ невиненъ, ако оня не може да изпълни задължението си. Допуща ли обаче правото възможностьта, да се сключватъ договори чрѣзъ прѣдставители . . . то въ това лежи едно разширение на правоспособностьта. Ако по-рано отдѣлниятъ човѣкъ е можалъ само съ това да вземе участие въ имотно-правнитѣ сношения, като е дѣйствувалъ самъ лично, сега му е дадена правовата възможность, да замѣни личното си дѣйствие чрѣзъ други лица. Който сключва единъ договоръ съ единъ пълномощникъ, единъ institor и пр., които дѣйствуватъ за опълномощителя, излиза отъ прѣдположението, че собственятъ носитель на правовата сдѣлка не е пълномощникътъ, institor'ътъ, даже ако на първо мѣсто този послѣдниятъ и да е придобилъ правата и задълженията, и само посрѣдствено дѣйствията на договора да прѣминаватъ върху опълномощителя. Той има само да изпита, дали това прѣдположение е дадено, т. е. дали и до кждѣ се простира пълномощието на опълномощения. До колкото пълномощникътъ дѣйствува въ рамкитѣ на пълномощието си, трѣбва третиятъ договарящъ да обсжжда оная опасность споредъ личностьта на опълномощителя, и сигурность да търси въ личностьта и имота на сжщия, не въ личностьта и имота на пълномощника, който фактически само като посрѣдно лице посрѣдничи при сношенията. За това той има и право, ако пълномощникътъ се провини въ dolus или culpa при изпълнение на едно дѣйствие, което лежи въ рамкитѣ на пълномощието му, да иска обезщетение отъ опълномощителя. Тази отговорность почива не върху това, че опълномощительтъ е избралъ едно несигурно лице за свой пълномощникъ, защото иначе тя би трѣб-

вало въ всѣки случай тогава да пада, ако опълномощителтъ би могълъ да докаже, че не сѫществува никаква culpa на негова страна. Тя почива напротивъ върху това, че е еквивалентъ за разширената правоспособность да се сключватъ договори чрѣзъ посрѣдници. Който сключва единъ договоръ чрѣзъ пълномощникъ, ползва се съ една дадена отъ правото сгода, имапъкъ за това да носи гаранцията за онази опасность, която може да произлѣзе за трети лица отъ пълномощието[1]) Тази мисъль важи обаче не само за специалния случай, за който е изказана; тя е годна при широко тълкувание да обхване и случаитѣ, когато пълномощникътъ при изпълнение на пълномощнитѣ задължения причини поврѣди не само на противната страна и не само по договора, който има да се изпълнява, но и на трети лица — нуждно е само причиняването на поврѣдитѣ да е станало при изпълнение на длъжноститѣ, на които той е поставенъ отъ опълномощителя. Защото особеното благоприятно положение, въ което е поставенъ опълномощителя отъ правото, като му е прѣдоставена възможностьта, да дѣйствува и чрѣзъ пълномощници, сѫществува и въ тѣзи случаи, сѫщо тъй и създадената чрѣзъ употрѣбяването на позволеното отъ закона прѣимущество опасность за чужди интереси е въ сѫщия размѣръ на лице, както въ визирания по-горѣ случай. Обаче и тукъ не може да се спира, а трѣбва да се отиде по-далечъ и се приеме, че на всѣкждѣ, дѣто нѣкой употрѣбява трети лица въ служба на свои интереси, длъженъ е, ако при изпълнението на възложенитѣ на тѣзи лица работи послѣднитѣ причинятъ противозаконни поврѣди на когото и да било — не само на страната, въ която той се намира въ договорни отношения — да носи отговорностьта за поврѣдитѣ, безогледно дали самъ той е въ вина или не.

По сѫщия начинъ се намира основанието за постановяване една обективна отговорность за прѣдприемачитѣ при голѣмитѣ индустриални заведения на настоеще врѣме. „Великолѣпното развитие на индустрията създаде многобройни прѣдприятия, чието функциониране е свързано съ опасности за работницитѣ и за трети лица, съ опасности, които отчасти и при употрѣбяването на най-голѣмата прѣдпазливость не могатъ да бждатъ съвършено избѣгнати, които отчасти могатъ да настѫпятъ вслѣд-

---

[1]) Löning, Die Haftung des Staates aus rechtswidrigen Handlungen seiner Beamten 1879.

ствие на малка непрѣдпазливость, на една небрѣжность въ надзора. По-голѣмитѣ прѣдприятия отъ този родъ се намиратъ найчесто въ ржцѣтѣ на акционерни дружества и на други юридически лица като фиска, общинитѣ и пр. Въ всички тѣзи случаи да се приима само тамъ едно задължение за обезщетение за поврѣди, причинени чрѣзъ такива нещастни случки, дѣто може да бжде доказана една виновность и да се ограничи задължението за обезщетението само върху онова лице, на което може да се вмѣни вината, трѣбва да се счита за несправедливость. Несправедливостьта има основата си не въ това, че и при настжпването на послѣдното прѣдположение твърдѣ често на потърпѣвшия не може или може само въ нищоженъ размѣръ да се даде едно обезщетение, защото виновниятъ не притежава самъ достатъченъ имотъ, а въ това, че и въ много други случаи не ще се добие едно обезщетение по токо-що посочената причина, безъ да би могло да се иска за това прѣхвърлянето на задължението за обезщетение отъ виновното, но несъстоятелно лице върху едно свободно отъ вина, но снабдено съ по-голѣмъ имотъ лице. Очевидно, че и това сжщо е безразлично, дали прѣдприемачътъ има отъ свързаното съ опасности прѣдприятие по голѣма или по-малка печалба. Едно задължение за обезщетение на прѣдприемача, който самъ е невиненъ за поврѣждането, не може да зависи отъ това, какъвъ доходъ му донася прѣдприятието. Единъ фабрикантъ, който поддържа работата въ фабриката си извѣстно врѣме, въпрѣки загубитѣ, които има, би трѣбвало иначе да бжде освободенъ отъ отговорность. Справедливостьта на едно задължение за обезщетение напротивъ се основава на това, че основанитѣ и функциониращи въ частенъ интересъ прѣдприятия водятъ съ себе си опасности, които никакъ не могатъ да бждатъ прѣмахнати или само съ употрѣбяване на извънредна прѣдпазливость отъ страна на прѣдприемача, на натоваренитѣ съ ржководенето и наглеждането лица, на помощницитѣ и т. н. Който има едно такова прѣдприятие, макаръ и да не е виновенъ, далъ е поводъ за произлѣзлитѣ въ прѣдприятието нещастни случки и поврѣждания. Въ прѣдприятието като такова не се съдържа никаква вина, защото то не е противозаконно, но съ прѣдприятието е дадена опасностьта. Обществото, което позволява такива опасни прѣдприятия може и трѣбва да изисква, щото прѣдприемачътъ да носи и тази опасность, то трѣбва да го направи отговоренъ аа поврѣдитѣ. Наложеното му отъ за-

кона гарантиране принадлежи къмъ общитѣ разноски на прѣдприятието." [1])

Мисъльта е тази: съ употрѣбяване на помощници, пълномощници и пр. както и съ основаване на индустриални заведения се прѣслѣдватъ собственитѣ интереси на господаря, опълномощителя и т. н. resp. на прѣдприемача. Това прѣслѣдване на собственитѣ интереси е позволено отъ закона; даже е наложително отъ гледна точка на народното стопанство, защото при днешния строй частнитѣ стопанства, макаръ да сж основани въ интереса на частни лица, извършатъ въ сжщность и отъ общо значение работа: тѣ снабдяватъ съ нуждитѣ въ едно общество продукти. Тѣзи заведения обаче — да се ограничимъ за сега върху тоя случай — съ сжществуването си прѣдставляватъ една опасность за околнитѣ, било за работницитѣ, които сж намѣрили занятие въ тѣхъ, било за трети лица; прѣдприятията сж отъ такова естество, че съ тѣхъ е свързана по-голѣмата или по-малката възможность, да бждатъ уврѣдени чужди интереси. Това тѣхно свойство не кара правото да ги запрѣти прѣдъ видъ важностьта имъ, която иматъ за народното стопанство.

Въпросътъ е: ако опасностьта, която се съдържа въ прѣдприятията стане дѣйствителна, т. е. послѣдва извѣстна поврѣда за имота или живота на нѣкого, кой трѣбва да понесе тази поврѣда, дали потърпѣвшиятъ или оня, който експлоатира опасното прѣдприятие, който се ползва отъ облагитѣ му. Прѣдположението при това е, че не може да се вмѣни никому въ вина произлѣзлата поврѣда. Ако тя бѣше слѣдствие на виновно дѣйствие на прѣдприемача, тогава въпросътъ е ясенъ: споръ не може да има, че виновниятъ прѣдприемачъ трѣбва да заплати обезщетението; сжщо тъй, ако вината за произлѣзла поврѣда е на страна на потърпѣвшия — той самъ е длъженъ да я понесе, безъ да има право да иска отъ когото и да било заплащане на обезщетение. Но вслѣдствие специфичнитѣ опасности, които индустриалнитѣ прѣдприятия прѣдставляватъ произлизатъ често пжти поврѣди на чужди интереси, които сж случайни, само слѣдствия на тѣзи опасности, и при които не може да се установи никаква вина при когото и да било. Поврѣдата като такава е противозаконна; но причинена е безъ вината на прѣдприемача; и ако се прилага принципътъ на виновната отговор-

1) Löning l. c. 89-90 Сжщото схващане и въ френската литература по поводъ прѣдписанието на Art 1384 al I Code civ. I. Josserand l. c. 103 и слѣд.

ность, понеже липсва главниятъ елементъ—вината—прѣдприемачътъ не би могълъ да бжде отговоренъ за такава една врѣда, макаръ че въ сжщность неговата воля—той е, който е създалъ опасното прѣдприятие — да е дала поводъ за произлизане на поврѣдата. Въ такъвъ случай потърпѣвшиятъ би трѣбвало да понесе сполѣтелитѣ го врѣди и загуби. Между двамата има да избира правото: кому е по справедливо да се възложатъ произлѣзлитѣ по този начинъ врѣди и загуби? Отговорътъ не е мжченъ—понеже прѣдприемачътъ е, който има прѣдприятието, неговата воля и неговиятъ интересъ е, който му дава направлението, което е взело, понеже той има ползитѣ отъ него — той трѣбва да понесе и свързанитѣ съ него лоши послѣдствия, евентуално да отговаря и за случайно произлѣзли поврѣди—послѣдствия на неговото прѣдприятие; не защото прѣдприятието е изложило на опасность околнитѣ интереси, но защото не бива да се отдѣлятъ врѣднитѣ отъ благоприятнитѣ страни на едно прѣдприятие и еднитѣ да се дадатъ на прѣдприемача, а другитѣ да останатъ тамъ, дѣто случайно сж попаднали. Но това е единъ въпросъ, чието прѣслѣдване не може да се опита на това мѣсто — трѣбва само да се подчъртае обстоятелството, че прѣдприемачътъ може да отговаря само за врѣдитѣ, които сж слѣдствие на прѣдприятието, за които е виновно самото то.

Въ това отношение опасностьта на едно прѣдприятие ще бжде добъръ помощникъ за правилното поставяне границитѣ, въ които е допустима обективната отговорность на прѣдприемача, за опрѣдѣляне случаитѣ, въ които произлѣзли поврѣди сж необходимо свързани съ прѣдприятието. За това всички чужди на прѣдприятието поврѣди, каквито сж причиненитѣ отъ непрѣодолима сила и по собствена вина на потърпѣвшия сж изключени отъ тази обективна отговорность—това не се измѣнява съ разпрѣдѣлянето на тежестьта на доказателствата, която по лесно разбираеми съображения стои върху прѣдприемача, който има да доказва сжществуването на vis major или на собствена вина на потърпѣвшия.[1])

[1]) Такава една обективна отговорность за всички поврѣди, станали въ прѣдприятието, е постановена въ германския законъ отъ 7 юни 1871 Reichshaftpflichtgesetz). § 1 на този законъ гласи: „Ако при функционирането на една желѣзница бжде убитъ нѣкой човѣкъ или тѣлесно поврѣденъ, то прѣдприемачътъ (Betriebs unternehmer) отговоря за произлѣзлитѣ отъ това поврѣди, освѣнъ ако докаже, че нещастната случка (Unfall) е причинена отъ по-голѣма сила или отъ собствената вина на убития или ранения". Въпрѣки противното мнѣние на нѣкои (напр. Waenting, Haftung für fremde unerlaubte Handlungen, приима, че постановената въ този

Тази мисъль, че прѣслѣдването на собственитѣ интереси трѣбва да става за смѣтка на носителя имъ, има по-голѣма область на приложение; не само случаитѣ, които имахме до сега прѣдъ видъ се обхващатъ отъ нея. Може напротивъ да се отиде още по-далечъ и да се каже: не само при особено опаснитѣ заведения и прѣдприятия трѣбва прѣслѣдването на соб-

---

§ отговорность е по вжтрѣшната си природа деликтна, вината се презумира, защото при все по-голѣмото усъвършенствуване на желѣзничарската техника при всѣки нещастенъ случай сжществува винаги вина, ако не отъ страна на прѣдприемача, то поне на неговитѣ помощници и работници), днесъ почти отъ всички се приема, че тукъ има една obligatio ex lege, която сжществува независимо отъ всѣка вина на прѣдприемача — в. напр. Eger, Komentar zum Reichshafspflichtgesetz, стр. 79 — единствено възможно обяснение, като се има прѣдъ видъ ясниятъ смисълъ на закона. Този, който има експлоатацията на една желѣзница, отговаря споредъ това за всички убийства и наранявания било на персонала, занятъ въ прѣдприятието, било на трети лица, които сж били послѣдствия на цѣлото прѣдприятие като такова, които сж обусловени слѣдов. отъ специфичнитѣ опасности, които прѣдприятието на желѣзницитѣ носи съ себе си за чуждитѣ блага. Главниятъ въпросъ, съ който има да се занимава тълкуването на този §, е споредъ това въпросътъ, въ какво се състоятъ тѣзи особени опасности — die eigentümliche Gefährlichkeit des Eisenbahnbetriebs. Срв. Eger, Komentar стр. 5 слѣд. — Логическо послѣдствие отъ това е ограничението, което се съдържа въ закона, че прѣдприемачътъ не отговаря за врѣдитѣ, причинени отъ vis major и собствена вина на потърпѣвшия. Той нѣма да отговаря и за вината на трети лица — освѣнъ ако прѣдприятието е, което е обусловило виновнитѣ дѣйствия на третитѣ лица, съ което тѣзи ставатъ часть отъ специфичнитѣ опасности на самото него, — защото всички тѣзи случаи сж нѣщо непричастно на прѣдприятието, могатъ да постжпятъ и съвсѣмъ независимо отъ него; прѣдприятието съ сжществуването си не ги прави повече възможни, отколкото тѣ сж и инакъ — безъ него; слѣдов. тѣхнитѣ врѣдни послѣдствия не могатъ да се възложатъ на прѣдприемача възъ основа на това, че той използува стопанскитѣ прѣимущества на прѣдприятието.

Сжщиятъ законъ въ § 2 постановява: „Който притежава една мина, една кариера, една рудница (Grube) или една фабрика, отговаря, ако единъ пълномощникъ или единъ прѣдставитель, или едно лице поставено за ржководене или наглеждане на прѣдприятието или на работницитѣ, съ една вина при изпълнението на служебнитѣ си работи, е причинилъ смъртьта или тѣлесната поврѣда на нѣкого, за произлѣзлитѣ отъ това поврѣди". И въ този случай отговорностьта на прѣдприемача не е виновна, а обективна отговорность за виновнитѣ дѣйствия на изрично изброенитѣ въ закона и поставени отъ него въ заведението му лица (B. Mataja l. c. 102, Unger l. c. 85). Върху доста труднитѣ въпроси, които прѣдставлява тълкуването на тѣзи законоположения, не можемъ да се спремъ на това мѣсто; споренъ е особено въпросътъ, какво се разбира въ § 1 подъ думитѣ höhere Gewalt (в. прѣгледа на разнитѣ мнѣния при Unger l. c. 86 ff,). Тукъ трѣбва да се забѣлѣжи само, че макаръ отговорностьта на прѣдприемача да е поставена на правилна основа, като е напуснато гледището на виновната отговорность, областьта на приложението ѝ е ограничена отъ закона въ много тѣсни рамки. Споредъ § 1 се отговаря дѣйствително за всички нещастни случки на прѣдприятието, но само ако тѣ сж имали за слѣдствие смъртьта или нараняването на единъ човѣкъ; когато § 2 още по-тѣсно опрѣдѣля една отговорность, само ако такова поврѣждане на лица е послѣдвало отъ виновнитѣ дѣйствия на извѣстни заняти въ прѣдприятието лица. Поврѣдата на чужди имоти не попада слѣдов. въ случаитѣ на обективна оттоворность на прѣдприемача, сжщо тъй и всѣка случайна — въ противоположность на поврѣди отъ vis major — поврѣда, произлѣзла въ прѣдприятието на изброенитѣ въ § 2 заведения. А това е една празднота на закона, която справедливо прѣдизвиква критика. B. Unger l. c. 94 ff.

ствения интересъ да бжде основа на едно задължение за обезщетение, въ случай че то има за послѣдствие причиняване на врѣди и загуби; и при липса на такава опасность пакъ сжщото задължение може да се изисква отъ справедливостьта. Въ случаитѣ, въ които не сжществува постояннята опасность за интереситѣ на другиго, а само веднажъ дохождатъ въ конфликтъ два противоположни интереса, отъ които единътъ трѣбва да отстжпи, за да остане другиятъ—и тогава пакъ по сжщитѣ съображения по-голѣмиятъ интересъ, който използува по-малкия, за да се прокара, не може да прави това на чужда смѣтка, а трѣбва да понесе разноскитѣ на прокарването си; по-малкиятъ интересъ отстжпва, по-маловажното благо се жертва, но се обръща въ претенция за обезщетение.

Най-послѣ може по сжщия начинъ да се приеме, че собственостьта се намира на рискъ на собственика, тъй че причиненитѣ отъ една вещь поврѣди, даже и ако притежательтъ на вещьта не е виновенъ за това, пакъ оставатъ за негова смѣтка. За поврѣдитѣ, причинени отъ животни и отъ струтване на здания тази обективна отговорность е изрично постановена [1]); текста на чл. 58 al I въ втората си половина статуира една обща отговорность за поврѣдитѣ, причинени отъ вещи. Мисъльта и тукъ е сжщата: дѣто е ползата — тамъ и опасностьта, този, който използва вѣщьта, трѣбва да отговаря и за поврѣдитѣ, които тя причинява. Мѣродавно при всички тѣзи случаи е стопанското използване. За това и въ al I на чл. 58 не се говори за собственика на вещьта, а за този, който я има подъ надзоръ. Изразътъ трѣбва да се разбира въ поменатата смисъль— този, който има стопанското ползване отъ вещьта, отговаря за врѣдитѣ, причинени отъ нея; двѣтѣ нѣща: полза и загуба вървятъ заедно. На първо мѣсто отговоренъ ще бжде собственикътъ и прѣдприемачътъ, защото тѣ сж, които иматъ ползата отъ вещьта resp. прѣдприятието; справедлива е за това бѣлѣжката на Steinbach, че двата основни института на днешния стопански строй: частната собственость и прѣдприятието сж длъжни да взематъ по-голѣмо участие въ носянето на произлѣзлитѣ врѣди и загуби — съобразно съ голѣмината си, че по-голѣмото

1) З. за З. и Д. 59, 60 Cod. civ. 1385, 1386 Герм. В. G. В. 833, 836 — послѣдниятъ § допуща доказването липсата на вина отъ притежателя на зданието, така щото споредъ германското право отговорностьта за поврѣди, причинени отъ струване на здания или отдѣлна часть отъ тѣхъ, е деликтна отговорность — вината се прѣдполага.

право, по доброто положение въ живота не може да сѫществува безъ съотвѣтственото задължение. Не въ създаването опасность за околнитѣ се базира справедливостьта на такъво едно обременяване на собственика и прѣдприемача съ обективна отговорность за врѣдитѣ, причинени отъ вещитѣ имъ и вслѣдствие функционирането на прѣдприятието, а въ съображението, че носительтъ на правата, които двата тѣзи института прѣдставляватъ, не може да има само благата, които тѣ доставляватъ, но трѣбва да носи и врѣднитѣ имъ послѣдствия. Тази идея обгръща различни по отдѣлно нормирани случаи на обективна отговорность тя не съставлява единъ юридически принципъ въ точната смисъль на думата, а е една тенденция на правото, да разрѣшава възникнали противорѣчия между интереситѣ на членоветѣ на правния съюзъ; нейното абсолютно прокарване при нормирането на такива противорѣчия е невъзможно, едно защото не е само тя изключителната възможна ръководна идея за правото, и друго защото и при нейното прилагане законодательтъ е длъженъ да взима и обстоятелствата на отдѣлнитѣ случаи прѣдъ видъ, и да се съобразява съ много други социални и народно-стопански условия, — при което споредъ врѣмения възгледъ на законодателя и онази идея ще намѣри различно приложение въ издаванитѣ отъ него норми. Споредъ това въ различнитѣ законодателства обективната отговорность е намѣрила различно приложение.

Явно е, че, ако законодательтъ съ постановлението на чл. 1384 al I C. c. (чл. 58 З. и Д.) е прѣслѣдвалъ описаната погорѣ цѣль, обясненията на това законоположение съ помощьта на теорията за договорната отговорность е несъстоятелно [1]). Отговорностьта на прѣдприемача не може да се ограничи само за отношенията между господарь и работникъ, тя е по-обширна: отнася се и до поврѣди, причинени на трети лица; договорътъ, сключенъ между господарь и работникъ, макаръ и да се заключава само въ заплащането на надница отъ страна на работодателя и извършване на опрѣдѣлената работа отъ страна на работника [2]), не може да има никакво влияние върху обективната отговорность, наложена на прѣдприемача и собственика съгласно съ чл. 1384 al I C. c. — още по-малко може да служи за обстановяване на сѫщата отговорность.

1) B. Mataja l. c 103.
2) Mataja 104.

Сжщо тъй несъстоятелно е обясняването на тази отговорность чрѣзъ разширително тълкувание на чл. 1386 С. с. (resp. чл. 59 З. и Д.). Основата на задължението, постановено въ този членъ на закона, не е прѣдполаганата вина на притежателя на зданието; отговорностьта на послѣдния е обективна отговорность за поврѣдитѣ, които сж слѣдствие на вината на самото здание. За това потърпѣвшиятъ има да докаже само, че е прѣтърпѣлъ извѣстни поврѣди вслѣдствие срутяването на чуждото здание, и че това срутяване е произлѣзло отъ недостатъкъ въ постройката; притежательтъ, ако докаже противното, а то е, че срутването е слѣдствие на непрѣодолима сила, се освобождава отъ отговорность; иначе делекто-способностьта му или доказване, че на негова страна нѣма или не може да има вина, не измѣнява въ нищо задължението му. Споредъ едно разпространено мнѣние въ френската юриспруденция особеното постановление на чл. 1386 С. с. не се отнася само специално до зданията, макаръ на пръвъ погледъ текстътъ да се ограничава върху тѣхъ; здание би трѣбвало споредъ това мнѣние да се взима само като примѣръ на неодушевенъ прѣдметъ и прѣдписанието на закона да се разбира въ смисъль, че се отнася до всички прѣдмети изобщо, за недостатъцитѣ на които собственикътъ имъ е длъженъ да отговаря [1]). Това мнѣние, макаръ да има значително поддържатели и въ доктрината, не може да получи одобрение по двѣ причини: първо нѣма никакви данни, отъ които да се вижда, че намѣрението на закона е да статуира въ чл. 1386 (Cod. civ.) една обща норма, относяща се до всички вещи — всичко напротивъ говори за това, че тукъ се касае до едно специално постановление относително отговорностьта за поврѣди отъ здания. Общата норма се съдържа въ чл. 1384 al. I, и послѣдуещитѣ законоположения я развиватъ и измѣняватъ споредъ нуждитѣ на визиранитѣ отъ тѣхъ отдѣлни случаи. Второ, сжщото възражение, направено по-горѣ спрѣмо теорията за договорната отговорность, има мѣстото си и тука: широкото тълкуване, което се дава на чл. 1386 е противъ духа и цѣлитѣ на закона; послѣднитѣ рискуватъ до извѣстна степень при такова прилагане да бждатъ осуетени. Защото отговорностьта по чл. 1386 сжществува, само ако се докаже, че въ зданието, което е причинило врѣдитѣ, е имало нѣкакъвъ недостатъкъ въ построяването, или че не е било поправяно както трѣбва — въобще

1) Josserand l. c. 42 послѣд.

трѣбва да сѫществува една грѣшка въ състоянието му, и тази трѣбва да бѫде доказана отъ потърпѣвшия. Това доказване ще бѫде често пѫти невъзможно, и въ такъвъ случай вмѣсто прѣдприемачътъ да отговаря за врѣдитѣ на прѣдприятието си, тѣзи ще остават въ тежесть на потърпѣвшия, — резултатъ, противенъ на цѣлитѣ на закона.

Въ противоположность на двѣтѣ тѣзи теории за договорната отговорность и за генерализирането на постановлението на чл. 1386 сѫществуватъ и други двѣ, които поставятъ прѣдписанието на чл. 1384 al. I върху една обективна и по-широка основа.

Едната отъ тѣхъ е поддържаната отъ германския Reichsgericht теория за отговорностьта на собственика за поврѣдитѣ, причинени отъ неговитѣ вещи: поврѣдитѣ се считатъ за причинени отъ самия собственикъ. Послѣдното прѣдположение е само една фикция безъ никакво практическо значение; освѣнъ това текстътъ на закона е въ противорѣчие съ нея. Въ всѣки случай тази теория не заслужва безусловно отхвърляне. Мисъльта, че собственикътъ, чийто имотъ стане причина за извѣстни поврѣди, трѣбва да отговаря за тѣхъ, е въ основата си вѣрна; не само защото и при по-широкото постановление на чл. 58 al. I пакъ собственикътъ е, който ще има постановената тамъ отговорность, но и защото при случайни поврѣди, при които слѣдов. нѣма намѣса виновно дѣйствие на човѣка, врѣдниятъ случай стои по-близу до вещьта, която причинява поврѣдата, отколкото до благото, което, слѣдъ като случаятъ е докаралъ вещьта въ положението да поврѣжда чужди интереси, прѣтърпѣва поврѣдата.

Другата теория е т. н. теория на създадения рискъ (théorie du risque créé) [1]. „Щомъ като една поврѣда е причинена дѣйствително отъ наша вещь, ние сме винаги и необходимо задължени да я поправимъ, даже и когато не би могло да се мисли да ни се прави упрекъ за нѣкое непозволено дѣйствие, за нѣкое виновно опущение; защото нашата отговорность има източника си не въ една деликтна или договорна вина, но въ закона. Потърпѣвшиятъ нѣма да доказва освѣнъ причинното отношение между нашата вещь и прѣтърпѣната поврѣда: това е обективната теория, противопоставена на субективната“ (53). Вещьта е, която създава опасностьта за произлизането на извѣстни по-

1) Josserand l. c. 53 Слѣд, 106

врѣди — това е вѣрно не само при индустриалнитѣ прѣдприятия, дѣто опасностьта не подлежи на никакво съмнѣние, но и въ всички други случаи, въ които една вещь причинява врѣда безъ да има вина нито на страна на притежателя ѝ нито пъкъ на страна на потърпѣвшия. Справедливостьта изисква въ такъвъ случай първиятъ да понесе причиненитѣ поврѣди, защото потърпѣвшиятъ, който нѣма нищо общо съ вещьта е още по негоденъ носитель на поврѣдата, — а справедливостьта може да иска това нѣщо, само като се иматъ прѣдъ видъ съображенията изказани по горѣ. Споредъ Josserand въ тази теория за обективната отговорность се съдържатъ слѣднитѣ положения: 1) задължението да се заплатятъ поврѣдитѣ, причинени отъ една неодушевена вещь има основата си въ закона; 2) то не съществува, освѣнъ ако поврѣдитѣ сж причинени дѣйствително отъ вещьта и 3) рационалната му основа се съдържа въ понятието на създадения рискъ [1]).

Съ поставяне основата на задължението въ закона още нищо особено не е обяснено; всѣко едно задължение има въ послѣдна линия основата си въ закона; задължението по чл. 1382 се основава сжщо тъй на едно постановление на закона, както и това по чл. 1384. Josserand приима, че щомъ като едно задължение се основава на закона — то не може да бжде измѣнено отъ волята на странитѣ; въ такава общность казано, това твърдѣние не почива на никакви основи, защото въпросътъ е, въ каква смисъль се разпорежда законътъ, и дали има дадено отъ него право на странитѣ да измѣняватъ съдържанието на извѣстно задължение или не. Инакъ тази теория отговаря на текста на закона и е въ съгласие съ неговитѣ цѣли — за това и тя въ по-послѣдно врѣме намира все по-вече подържатели въ доктрината и все по-голѣмо приложение въ законодателството [2]).

Отъ направения до тукъ прѣгледъ и съ огледъ къмъ българското право, могатъ да се извадятъ слѣднитѣ заключения: Общъ единъ юридически принципъ, който да обхваща всички случаи на отговорность за врѣди и загуби, не може да съществува. Както самитѣ случаи, въ които за правото се явява проблемата, да опрѣдѣли, върху кого — resp. върху чий имотъ — трѣбва да бждатъ възложени произлѣзли по една или друга при

1) l. c. 117/8.
2) Baudry Lacantinerie l. c.

чина имотни поврѣди, тъй и съображенията, по които правото взима нуждитѣ за това нормирания, сж много и различни; и за това не допущатъ възможностьта да се обхванатъ отъ единъ общъ принципъ, изъ който отдѣлнитѣ нормирания да могатъ да бждатъ извадени по логически пжть. Проблемата за разпрѣдѣлянето на произлѣзлитѣ поврѣди между отдѣлнитѣ стопанства не е чисто формална, юридическа, а е въ сжщото врѣме народностопанска, етическа и социална[2])

Основниятъ принципъ, отъ който излиза модерното право е принципътъ за виновната отговорность (З. и Д. чл. 56 и 57). Споредъ него за да има отговорность за произлѣзли врѣди и загуби, нуждно е да сж изпълнени 4 условия: 1) да сжществува отъ страна на отговорния едно противозаконно дѣяние; 2) да сж произлѣзли материални врѣди за потърпѣвшия; 3) между дѣянието и врѣдитѣ да сжществува причинна връзка; и 4) дѣянието да е извършено виновно, да има отъ страна на дѣеца dolus или culpa.

Абсолютното прокарване на този принципъ не е сжществувало никога въ правото; то не сжществува и днесъ. Наредъ съ този принципъ на второ мѣсто правото употрѣбява идеята за активния интересъ и съобразно съ нея урежда отдѣлни случаи, въ които отговорностьта е обективна; въ които слѣдов. не е нуждно да сж дадени и 4-тѣ условия, нуждни при виновната отговорность. Могатъ да се различатъ при това двѣ групи на обективна отговорность.

1. Дѣянието на отговорния е правомѣрно, слѣдов. не може да бжде и виновно, обаче по съображения различни за отдѣлния случай, но въ основата си слѣдствие на идеята, че при конфликтъ между два интереса по-голѣмиятъ като се запазва за смѣтка на по-малкия, който се жертва, носительтъ на първия се обременява съ задължението да обезщети носителя на пожертвания интересъ. Такива сж слѣднитѣ случаи:

а) Съ обезщетението при отчуждяване въ обществена полза. Собственостьта се отнѣма съ правомѣрното дѣйствие на държавата, което се основава на съображението, че интереситѣ на обществото сж много по-важни и належащи отколкото интересътъ на отдѣлния собственикъ. Този отстжпва прѣдъ по-голѣмото право на държавата—но за това не му се възлагатъ разноскитѣ за прокарване държавнитѣ интереси: държавата го обезщетява.

2) Degenkolb l. c. 74, 75.

б) Сѫщитѣ съображения сѫ мѣродавни и за постановленията на чл. 34 и 35 отъ закона за мѣркитѣ противъ филоксерната зараза (чума на лозята) и за възобновлението на опустошенитѣ отъ нея лозя (Д. В. брой 50 отъ 4. III. 96 измѣнени Д. В. отъ 25. II. 04) — унищожаване на незаразени още отъ филоксера лозя съ цѣль да се спре развитието на болестьта срѣщу обезщетение на стопанина; сѫщо на постановленията на чл. чл. 230 и 232 отъ закона за санитарно ветеринарната служба и полиция (Д. В. брой 78 отъ 13. IV. 06), и на чл. 14 al. I отъ закона за пчеларството (Д. В. брой 48 отъ 3. III. 04): за прѣкратяване на извѣстниз аразителни болести по добитъка и пчелитѣ се жертвува чужда собственость срѣщу обезщетение; подобно постановление има въ членъ 194 отъ закона за полицията въ селскитѣ общини (Д. В. брой 65 отъ 24 III. 05, измѣненъ Д. В. брой 285 отъ 29. XII. 06.)

в) Случаи на конфликтъ между интереситѣ на двама съсѣди Така споредъ чл. 223 отъ закона за имуществата, за собственостьта и сервитутитѣ собственикътъ на заобиколена отъ чужди земя, безъ да има изходъ на общественъ пѫть има право да прѣминава прѣзъ съсѣднитѣ земи, но срѣщу заплащане на едно обезщетение за причиненитѣ по този начинъ врѣди и загуби (чл. 224 с. з.). Споредъ чл. 66 на сѫщия законъ собственикътъ на избѣгали пчели има право, да ги гони въ чужда земя, но е длъженъ да плати обезщетение за евентуалнитѣ загуби. Сѫщо така тукъ се отнасятъ постановленията на чл. чл. 117, 141, 239 отъ сѫщия законъ — всичко това сѫ случаи, въ които е дадено извѣстно право на собственика на единъ имотъ само срѣщу обезщетение за причиненитѣ отъ упражняването му поврѣди за съсѣднитѣ имоти.

г) Прѣдвиденитѣ въ чл. чл. 51, 52, 53 и 58 отъ закона за минитѣ (Д. В. брой 280 отъ 21. XII. 91) случаи на отчуждяване нуждитѣ за прѣдприятието земи и длъжностьта на взаимнопомагане — срѣщу нуждното обезщетение.

д) Случаитѣ на чл. 46, 47 и 49 отъ закона за полицията въ селскитѣ общини, — длъжность на жителитѣ на общината и нощнитѣ стражари да даватъ помощь въ обществена полза — съ задължение на държавата да ги обезврѣди по извѣстенъ начинъ, въ случай че отъ това прѣтърпятъ поврѣди.

е) Най-сетнѣ случаитѣ на поврѣди, причинени въ крайна нужда. Уреждането на този въпросъ е било дълго врѣме спорно.

Споредъ римското право, което въ много малко случаи отстжпва отъ принципа на виновната отговорность, за поврѣди причинени при неизбѣжна самоотбрана и въ крайна нужда не се дължи никакво обезщетение, защото поврѣдитѣ не сж били слѣдствие на едно виновно дѣйствие. Модерното право стои на друго гледище и постановява отговорность за поврѣдитѣ, причинени въ крайна нужда. Относително правовата сжщность на дѣянията, извършени при крайна нужда, сжществуватъ три мнѣния; споредъ едни тѣ сж противозаконни, но ненаказуеми по причина на липса на вина отъ страна на дѣеца; други приимат, че тѣ сж правомѣрни, но по съображения на справедливостьта сж свързани съ задължение за обезшетение; трети най-сетнѣ сж на мнѣние, че тѣ не сж нито едното, нито другото, а само незапрѣтени отъ закона — Not kennt kein Gebot — при което пъкъ въ името на справедливостьта се иска да задължаватъ извършителя имъ да плаща обезщетение за причиненитѣ чрѣзъ тѣхъ поврѣди. У насъ тая материя е уредена съ чл. 46 отъ нак. зак. — относително наказателното право — Безъ да влизаме въ подробноститѣ на въпроса, ще отбѣлѣжимъ само, че третото схващане е най-неприемливото: а дѣйствията, извършени въ крайна нужда, спадатъ въ рамкитѣ на правовия редъ; тѣ сж правомѣрни, защото общиятъ интересъ ги прави наложителни; при едно положение, при което два противоположни интереса не могатъ да сжществуватъ заедно, а е нуждно единиятъ да отстжпи въ полза на другия, по-голѣмиятъ интересъ — по-голѣмъ обективно взето, а не споредъ прѣцѣнката на заинтересувания — трѣбва да се прокара, макаръ да е нуждно, по малкиятъ да бжде прѣнесенъ въ жертва; за това дѣйствието, което спасява по този начинъ поважния интересъ не може, да бжде противозаконо. При все това прокарването на собствения интересъ трѣбва да става за смѣтка на притежателя му — за това и задължението, да се обезщети потърпѣвшия отъ дѣйствие, извършено въ крайна нужда. Ограниченията, които се съдържатъ въ чл. 46 № 3. не могатъ да бждатъ мѣродавни за гражданското право, нито пъкъ думитѣ, съ които законодателтъ си е послужилъ тамъ за нормиране на въпроса, могатъ да измѣнятъ въ нѣщо правовата основа на дѣйствията въ крайна нужда.

2. Дѣянието на отговорния не е виновно, защото волята му не е насочена специално къмъ причиняване на произлѣзлитѣ поврѣди, които сж противозаконни; прѣслѣдването на неговитѣ

интереси е дало само условията за възможността на такива поврѣди. Отговорността се базира върху съображението, че прѣслѣдването на собствени интереси, което има за послѣдствия такива уврѣждания на чужди интереси, трѣбва да бжде свързано съ отговорность за поврѣдитѣ, въ случай че абстрактната отговорность се осжществява. Тукъ слѣдватъ:

а) Случаитѣ на отговорность за чужди дѣйствия. З. за З. и Д. чл. 58 al. 4 и 5. Въ специални закони сжщата отговорность: чл. 68 отъ закона за горитѣ, чл. 22 отъ закона за повдигане на овощарството (Д. В. брой 6 отъ 11. I. 99). В. и чл. 200 отъ закона за селската полиция. Редъ такива постановления и при договорнитѣ отношения. Особно строга отговорность въ чл. 17 отъ закона за емиграцията (Д. В. брой 10 отъ 14. I. 08).

б) Отговорността за поврѣди отъ вещи — въ това число и отговорността за поврѣди въ индустриалнитѣ прѣдприятия— чл. 58 al. I З. и Д.

в) Отговорността на юридическитѣ лица за дѣйствията на тѣхнитѣ прѣдставители.

г) Постановленията на чл. 59 З. и Д. за отговорността за причиненитѣ отъ животни поврѣди и на чл. 60 — отговорность за поврѣди отъ срутяване на кжщи.

д) Най сетнѣ една обективна отговорность, която отчасти има съвсѣмъ други основи, е постановена въ чл. 3 отъ закона за пожаритѣ по селата, махалитѣ, колибитѣ и по малкитѣ градове, които се занимаватъ прѣимуществено съ земледѣлие отъ 17. XII. 1883, чл. чл. 76 и 206 отъ закона за селската полиция, чл. 16 отъ закона за пчеларството (въ свръзка съ чл. 95 отъ закона за селската полиция).

Гете у насъ.

Отъ Боянъ Пеневъ.

Въ какъвъ смисълъ може да става дума за Гетево влияние у насъ? Брандесъ въ своята студия Goethe und Dänemark, за да опрѣдѣли размѣра на Гетевото влияние върху духовния животъ и художествената литература на датчанитѣ, служи си съ единъ твърдѣ сполучливъ терминъ на Бертолдъ Ауербаха — Goethesreife. На тоя терминъ той дава едно широко значение; той твърди, че Гетевото влияние върху единъ художникъ или върху една литература би могло да служи като масщабъ за оцѣнка на тоя художникъ и тая литература. Споредъ Брандеса Гете би могълъ да се поставя въ отношение къмъ всѣки културенъ народъ и степеньта на неговото развитие би могла да се мѣри споредъ това, какъ тоя народъ разбира и цѣни Гете. И той намира, че въ първия периодъ на Гетевото творчество дори и нѣмския народъ не е билъ достатъчно зрѣлъ културно, за да възприеме художественото и идейно богатство на Гетевитѣ творения и да го направи елементъ на своето духовно развитие. — За Гетево влияние въ смисълъ на вжтрѣшно сродяване на наши художници съ творчеството за нѣмския поетъ и дума не може да става. Изобщо взето нѣмската литература най-слабо е влияла върху развитието на нашата. Руската е оказвала и оказва силно въздѣйствие върху нашитѣ писатели още отъ възникването на новата ни литература, прѣди всичко поради родството между нашия и руския темпераментъ и поради близостьта на двата езика. Руското влияние ще трае, защото намира въ нашия животъ и въ нашата национална психика потрѣбнитѣ за това елементи. Обаче нѣмската литература, и прѣдишната и сегашната, остава съвсѣмъ чужда за насъ. Въ това отношение може да се изтъкне една разлика между насъ и другитѣ славяни. Чехската романтика напримѣръ е немислима безъ влиянието на нѣмската литература, а особено на Гете, отъ когато чехскитѣ романтици сж възприели една твърдѣ продуктивна мисъль — да

долавятъ националното въ живота и поетическитѣ творения на народа и въ него да дирятъ елементи за възраждането и развитието на поезията. Не отъ пò малка важность е нѣмското влияние върху хърватското възраждане. Сѫщо тъй отъ голѣмо значение е то и за възраждането на новата сръбска литература. Нѣмцитѣ сѫ влияли на сърбитѣ еднакво силно и въ културно и въ политическо отношение; отъ петдесеттѣхъ години на миналото столѣтие това влияние почва да отслабва и да се измѣства отъ френското. Сърбитѣ се запознаватъ съ Гете още прѣзъ четиредесеттѣхъ години; затова донѣйдѣ е спомогналъ и интереса на нѣмския поетъ къмъ сръбскитѣ народни пѣсни. Ала върху сръбскитѣ романтици е влиялъ пò вече Шиллеръ; Гетевата поезия имъ се е виждала твърдѣ рефлективна и хладна. Изобщо въ сръбската литература Гете не е ималъ много прѣводачи въ сравнение съ прѣводачитѣ на Шиллера, а пò късно — на Хайне. Силно е влияла на чехитѣ и хърватитѣ въ първата половина на миналото столѣтие нѣмската патриотическа лирика, особено Vaterländische Lieder на братя Щолбергъ и пѣснитѣ на Арндтъ. Все тъй значително е влиянието на нѣмската литература върху полската и руската; тамъ то датира още отъ края на XVIII вѣкъ. Достатъчно е да припомнимъ отношението на Мицкевича къмъ Гете въ полската литература и отношението на Тургенева въ руската, за да се види отъ какво значение е било то за развитието на поменатитѣ литератури. Характерно за повлиянитѣ отъ Гете славянски поети е това, че той имъ е въздѣйствувалъ не като цѣлостенъ индивидуалитетъ и художникъ, а само съ нѣкои свои творчески особености и похвати. — А у насъ е знайно само името му. Въ това отношение единъ изключителенъ фактъ въ литературата ни е творчеството на Пенча Славейковъ.

Като първи Гетевъ прѣводачъ у насъ може да се посочи Катрановъ. По всѣка вѣроятность той е прѣвелъ двѣтѣ стихотворения An die Entfernte и Kennst du das Land отъ руски[1]). Печатани сѫ прѣзъ 1853 год. въ Цариградски вѣстникъ но едва ли би могло да се установи кога сѫ прѣвеждани. Би могло да се направи една догатка за мотивитѣ, що сѫ накарали Катранова да прѣведе именно тѣзи двѣ стихотворения; може би въ тѣхъ той е виждалъ изразъ на онова душевно състояние, което бихме могли да прѣдполагаме

1 Гл. първата часть на тая студия. — Българскитѣ прѣводи и Гете — № 1 и 2. Училищенъ прѣгледъ 1908 кн. 11.

у него възъ основа на запискитѣ на Каратаева, отъ които Тургеневъ е взелъ сюжета на Накануне. — По̀ късно П. Р. Славейковъ прѣработва Катрановия прѣводъ на An die Entferne и го напечатва като свой[1]). Славейковото стихотворение Тамо[2]) напомня Kennst du das Land; стихотворението Кога ме нѣжна страсть гори[3]) напомна Jägers Abendlied.

Пенчо Славейковъ е първия и единствения досега нашъ поетъ, който има едно опрѣдѣлено, непосрѣдствено впечатление отъ Гете и възъ основа на него се опитва да разкрие на българския четецъ духа на великия нѣмски поетъ, както той го схваща, отразенъ главно въ лирическитѣ му пѣсни. Само у него можемъ долови донѣйдѣ Гетевата мисъль и чувство като фактъ въ душевния животъ на български художникъ. Гетевото влияние върху Славейкова датира приблизително отъ края на деветдесеттѣхъ години, когато е ималъ възможность да се запознае отблизо съ нѣмската култура и литература. Въ една автобиографична бѣлѣжка[4]) той изповѣдва, че една отъ важнитѣ станции на неговото художествено развитие е Лайпцигъ; и съ особена симпатия си спомня за трима свои учители — единъ елинъ (Гете), единъ юдей (Хайне) и единъ шваба (Фолкелтъ). „За своето умствено развитие, за уясняването на своята задача като писатель азъ дължа прѣмного на тия готови всѣкому за услуга господа.“ А като художникъ, измежду тия трима учители той дължи, може би, най-много на Гете. Отъ какво значение е било това влияние за него и какъ е гледалъ той на своето школуване у Гете, се вижда отъ слѣднята изповѣдь: „Подъ влияние на руската поезия и френската литературна критика и послѣ подъ завѣта на Гетевата и Хайнева поезия азъ отърсихъ отъ себе си възгледи, ефтено продавани на въшчавия пазарь на човѣшката мисъль“[5]) Въ една литературна бѣлѣжка за Густавъ Фалке — съврѣмененъ нѣмски поетъ отъ броя на ония, които сж се развивали подъ непосрѣдното влияние на Гетевата лирика—той споменува: „Всичко що е расло подъ благотворната сѣнка на Гете, достигнало е до дивенъ разцвѣтъ.“[6]) А самъ той дълго врѣме е расълъ подъ благотворната сѣнка на Гетевата поезия.

1) Българскитѣ прѣводи на Гетеви творения. № 1.
2) Ibid № 2.
3) Веселущка. Цариградъ, 1854. Стр 10.
4) Олафъ ванъ Гелдернъ. Мисъль XIII 1903. Кн. 1.
5) Българската поезия сега. Мисъль. XVI. 1906 356
6) Г. Фалке. Мисъль.

Като се говори за външни влияния върху творчеството на Славейкова, не трѣба да се прѣнебрѣгва едно твърдѣ важно и характерно за поета обстоятелство — на каквито и влияния да се е поддавалъ, колкото и дълго да е школувалъ у различни даровити художници, все пакъ той е вървѣлъ винаги по своя собственъ пѫть. Въ своето творчество той е билъ достатъчно силенъ и самобитенъ, за да може да прѣсъздаде самостойно онова, което е заелъ отъ други поети и художници — не да се обезличи въ чуждото, не да го копира или формално да му подражава, а да отрази въ него онова, което е присѫщо само на неговия индивидуалитетъ. Вънщнитѣ влияния въ тоя смисълъ, особено това на Гете, сѫ били твърдѣ благоприятни за развитието и закрѣпването на художнишката му самодѣйность, понеже тѣ сѫ въздѣйствували на поетъ, който е успѣлъ да се домогне до художнишко самосъзнание и упорито да чертае посокитѣ на своето развитие. Като учитель Гете е билъ за Славейкова само единъ Befreier, единъ първомайсторъ, отъ когото той е вземалъ насочвания за своята прѣка работа, и форми, за да изрази съдържанието на своята душа.

Какви елементи въ Гетевата поезия сѫ сродни на Славейкова и какво е заелъ отъ него? Въ развитието на Гетевото творчество той се е мѫчилъ да долови неизмѣннитѣ, вѣчни закони, на които е подчинено изобщо развитието на всѣка художествена дѣйность; той е схващалъ Гете като типъ на гениаленъ творецъ — и първиятъ най-важенъ фактъ въ художнишкото му самовъзпитание е школуването му у Гете. Отъ него, отъ творенията му той е усвоилъ най-цѣннитѣ си естетически възгледи и принципи, които всѣкога еднакво е изтъквалъ — и въ художественитѣ си произведения и въ оцѣнкитѣ на свои и чужди поетически дѣла. Славейковъ отдава твърдѣ голѣмо значение, и съ право, на влиянието, що му е оказала руската литература. Обаче тя му е въздѣйствувала главно съ нравственитѣ проблеми, които сѫ нейно съдържание; отъ рускитѣ поети той е училъ кое въ човѣшката душа заслужва възпроизвеждане и съ каква нравствена оцѣнка трѣба да пристѫпва той къмъ фактитѣ на тая душа. Руската литература е възпитавала изобщо човѣка въ художника. А отъ нѣмската и на първо мѣсто отъ Гете, Славейковъ е училъ какъ да изобрази съдържанието на единъ индивидуаленъ или колективенъ животъ, какви творчески сили да вложи въ прѣработката на това съдържание, какви

форми да подбере, за да доведе до пълна хармония израза и неговото съдържание. Чрѣзъ нѣмската литература и Гете Славейковъ е образувалъ и възмогвалъ художника у себе си. Затова, за да бѫдатъ уяснени напълно идейната и художествена страна на неговитѣ творения, трѣба грижливо да се проучи руското и нѣмско влияние върху неговата поезия.

Споменахъ, че Гете е билъ за Славейкова типъ на гениаленъ творецъ. И като такъвъ той му е въздѣйствувалъ въ извѣстенъ смисъль както и самата природа. Не само въ своето непосрѣдно чувство е намиралъ той данни, съ помощьта на които да цѣни единъ поетъ и едно художествено творение, — въ голѣма степень е научилъ това и отъ Гете. Зашото Гете е билъ едноврѣменно и учитель и образецъ. И като такъвъ говорилъ е на своя разбранъ ученикъ, че художникътъ трѣба да бѫде прѣди всичко жрецъ, че служението на изкуството — да си послужимъ съ единъ изразъ на Пушкина — не търпи суетата и че прѣкрасното трѣба да бѫде величаво. Тукъ е основата на Славейковия духовенъ и художнишки аристократизмъ, който тъй много смущава и нервира българския четецъ. Изкуството не трѣба да слиза отъ своята висота, художникътъ не трѣба да слиза до тълпата, за да бѫде разбранъ: изкуството е отредено само за избраници, а другитѣ, които не носятъ въ душата си елементи, сродни съ душата на художника, нѣматъ дѣлъ въ него. Колкото е пò даровитъ, пò гениаленъ единъ художникъ, толкова е той пò самотенъ. „Моитѣ творения, говорилъ Гете на Екермана, никога не ще бѫдатъ популярни; който мисли противното и се стреми да го осѫществи, прави грѣшка. Тѣ не сѫ написани за широката маса, а само за нѣколцина, които желаятъ и дирятъ нѣщо подобно и въ сѫщо такава посока се стремятъ“ Въ послѣднята си статия, Хайне у насъ[1]) Славейковъ пише: „Гете има малко публика, най-висока проба, най-малобройна, само хора съ висока естетическа култура.“ На своя художнишки аристократизъмъ — който е твърдѣ своеобразенъ и едва ли би могло да се твърди, че напомня донѣйдѣ Гетевия — той е далъ най-силенъ изразъ въ прѣдговора къмъ второто издание на Яворовитѣ стихотворения. Въ съзнанието, че той като художникъ е самотенъ, чуждъ и неразбранъ за своитѣ съврѣменници, се съдържа не мѫката му,

1) Мисъль. XVII. Кн. 1.

а неговата радость. „Като Ибсеновия Щокманъ, ние, младитѣ художници, вѣрваме, че у самотния човѣкъ е силата и той нѣма защо да прави съ когото и да е компромиси".[1]) Покрай външната прилика въ своеобразния аристократизмъ на Славейкова съдържатъ елементи, съвсѣмъ чужди на Гетевата натура, понеже и самитѣ мотиви на тоя аристократизмъ сѫ съвсѣмъ отъ друго естество. Отношението на нѣмския поетъ къмъ тълпата, къмъ онѣзи, които сѫ сквернословили по неговъ адресъ, некадърни да разбератъ творенията му, е спокойно, олимпийско въ сѫщинския смисълъ на думата. Той се е чувствувалъ твърдѣ мощенъ като художникъ — това е главната причина на олимпийското му спокойствие — съ дълбока самоувѣреность е чувствувалъ, че тая тълпа нищо не може да му даде и нищо не може му отне. И никога не се е опитвалъ да слѣзе до нея и да ѝ въздѣйствува прѣко, бихъ рекълъ — грубо, а до края на живота си е останалъ неопетненъ служитель въ храма на своето изкуство. Отъ недосегаемитѣ върхове на своята горда художнишка самота той изглежда съ лека насмѣшка недостойнитѣ въ тоя храмъ и нѣма никакво желание да ги прогони съ бичъ. Той знае, че прѣдъ вратитѣ на тоя храмъ не ставатъ чудеса, че слѣпитѣ трѣба да прогледатъ прѣди всичко въ себе си и послѣ около себе си. „И азъ, говори Гете на Екермана. вървѣхъ спокойно по своя пѫть, безъ да се грижа за успѣхъ. и обръщахъ колкото е възможно по̀ малко внимание на противницитѣ си." — Не тъкмо това виждаме въ отношенията на Славейкова къмъ четещата българска публика; въ нѣкои отношения виждаме тъкмо обратното. Една отъ причинитѣ е, че нему липсува онази спокойна самоувѣреность въ собствената художнишка мощь — самоувѣреность, тъй характерна за творчеството на Гете.

Славейковото отричане на правилата и катехизиситѣ въ областьта на изкуството, неговото убѣждение, че вънъ отъ художника нѣма Естетика, че творенията на художника създаватъ сѫщинската Естетика — всички тия негови възгледи сѫ плодъ на едно старателно проучване на Гетевата личность и творчество. Художникътъ трѣба да се чувствува независимъ отъ възгледитѣ на своето врѣме и отъ вкусоветѣ на своитѣ съврѣменници. Основниятъ елементъ на всѣка художествена продуктивность е

1) Българската поезия сега. Мисъль. XVI 1906.

вжтрѣшната свобода и на второ мѣсто жизнерадостьта. Животътъ и творчеството на Гете сж най добро доказателство на тая мисъль. Славейковъ много добрѣ е съзнавалъ това и, може би, най-активния елементъ въ неговото художнишко самовъзпитание е изразенъ въ домогванията му къмъ жизнерадость и вжтрѣшна свобода—въ смисълъ на хармоничность между духовнитѣ сили, придружена отъ увѣреностьта, че само въ оная душа живѣе Богъ, въ която се заглжхнали рѣзкитѣ дисонанси между най-противоположни земни и свърхчовѣшки купнежи. За насъ е важно да отбѣлѣжимъ на първо мѣсто домогването, възникнало главно подъ Гетевó влияние, и на второ мѣсто — платоническия характеръ на Славейковата жизнерадость. У Гете жизнерадостьта не е желана, тя е реалитетъ, защото той е живѣлъ съ духа и самочувствието на сжщински елинъ. Изобщо жизнерадостьта и елинизма, не като мирогледъ, а като фактъ въ индивидуалния душевенъ животъ, сж чужди на Славейковата натура. Съ тая си черта той е сроденъ на Хайне. Той живѣе съ купнежъ за жизнерадость, за него тя е само блѣнъ, а тжгата прониква най-талантливитѣ му творения, онѣзи негови художествени образи, въ които интимно и завършено се е проявила неговата душа. Въ поменатата изповѣдь[1]) той твърди, че поезията му е жизнерадостна, макаръ по лицето на неговата муза да има нѣколко меланхолични брадавици — а струва ми се, че тъкмо въ тѣхъ е изразителното и характерното за неговата поезия. Причинитѣ за това се криятъ еднакво и въ индивидуалнитѣ и въ националнитѣ особености на неговата душа—ония особености, които сж присжщи на българската душа и които сж въ зависимость отъ робскитѣ условия на нашия исторически животъ. Тия причини сж донѣйдѣ и отъ расово естество — нѣма ни единъ славянски поетъ, въ чиято поезия да доминира тона на жизнерадостьта. Изобщо тукъ сж влияли условия, много пò мощни отъ индивидуалната воля на поета и отъ домогванията до единъ опрѣдѣленъ художнишки мирогледъ.

Гетево влияние бихме могли да посочимъ сжщо тъй въ начина, по който Славейковъ подбира и възсъздава сюжетитѣ на своята поезия. Художникътъ трѣба да бжде като слънцето— въ това е неговата обективность — да грѣе надъ всичко безъ разлика, да прониква вредъ съ животворнитѣ си лжчи и да говори правдата божия. Слѣдъ това признание Славейковъ про-

1) Българската поезия сега. Мисъль. XVI. 1906. стр. 350.

дължава, че въ това се състои неговата вѣра въ призванието му като художникъ и че тази вѣра е възпитана у него отъ европейскитѣ велики учители и възсъздатели на живота.[1]) Двѣ нѣща сж, отъ които зависи стойностьта на сюжета и които трѣба да се съдържатъ въ неговото творческо възсъздаване — въ художествената идея, на което е изразъ тоя сюжетъ, — за да опази той дълговѣчна трайность; тѣ сж: das menschlich-Bedeutende, споредъ терминологията на Фолкелта, и идеята за общечовѣшкото, вѣчното въ изкуството. „Дали домашни или чужди нѣща ме занимаватъ, моя погледъ на художникъ е съсрѣдоточенъ на външни сждбини и душевни събития, въ които се откроява человѣка". Пò нататъкъ той продължава, че класицитѣ на художественото слово, едноврѣмешни и пò-нови, сж оставили единъ цѣненъ завѣтъ, който той е училъ и подйелъ отъ тѣхъ — да изобразява онѣзи борби въ живота, на които значението не е въ врѣменното, но които, макаръ съ печата на врѣменность, открояватъ извънврѣменното, типичното въ живота.[2]) — И тукъ въ редицата на тия класици, учители на Славейкова, на първо мѣсто ще трѣба да поставимъ пакъ Гете.

Не само отъ Гете, но главно отъ него, Славейковъ е възприелъ и друга една мисъль, която е ржководна въ неговото творчество — стойностьта на едно художествено творение не зависи отъ сюжета, а отъ начина, по който е възсъздаденъ той; художникътъ е свободенъ да избира каквито ще сюжети, ала за да бждатъ тѣ одухотворени, той трѣба да вложи въ тѣхъ единъ цѣненъ индивидуалитетъ. А послѣдниятъ въ областьта на художественото творчество може да се прояви еднакво и въ съдържанието и въ тона на възпроизведенитѣ чувства и образи — въ лирическия колоритъ на неговитѣ произведения — или пъкъ въ особеноститѣ на неговата художнишка концепция, въ избора на външни срѣдства за художественъ изразъ, и изобщо — въ епическата посока на неговото творчество. Но и въ двата случая то трѣба да има единъ източникъ—дѣйствителностьта; само тя трѣба да бжде прѣдметъ за изобразяване — „личното вдъхновение да е подбуда за творчество, дѣйствителностьта — единственъ прѣдметъ за наблюдение и възсъздаване"[3]) — дѣйствителность въ смисъль на нѣщо прѣживѣно (Erlebnis). Не всѣки

1) Българската поезия сега. Мисъль. XVI. 1906. Стр. 360.
2) Ibid.
3) Българската поезия сега. Мисъль. XVI. 1906.

фактъ въ нашия външенъ и вжтрѣшенъ животъ трѣба да се схваща като Erlebnis: прѣживѣлица е само онова, което е оставило трайна диря въ душевния ни животъ. Пжтемъ ще спомена, че тая мисъль именно трѣба да бжде изходна, когато се изяснява връзката между живота и творенията на Славейкова. Тъкмо въ тоя смисълъ е говорилъ Гете на Екермана: „Всички стихотворения трѣба да иматъ въ основата си извѣстна случка (es müssen alle Gelegenheitsgedichte sein); сирѣчь, дѣйствителностьта трѣба да даде поводъ и материалъ за тѣхното създаване. Прѣработката, която извършва поета, прѣвръща специалния случай въ общъ и поетиченъ. Всички мои стихотворения сж написани по тоя начинъ; тѣхнитѣ мотиви се криятъ въ дѣйствителностьта и затова тѣ иматъ подъ себе си почва. Стихотворенията, навѣени отъ вѣтъра, азъ не цѣня.“ А може ди се каже, че и Славейковъ никога не е възсъздавалъ онова, което не е обгаряло душата му.

Че въ областьта на изкуството и поезията личностьта е ако не всичко, то поне най сжществено — виждаме въ начина по който отдѣлни художници сж прѣсъздавали народната пѣсень и изобщо елементитѣ на народното творчество. И въ това отношение Славейковъ има, може би, единъ учитель — Гете, и отъ него се е училъ да дири и цѣни съкровищата въ народната поезия, да ги прѣтапя въ своя темпераментъ и да създава отъ тѣхъ нови форми и нови, свои творения. Въ тоя пунктъ Гете е билъ по отношение на Славейкова, въ сжщинския смисълъ на думата, Befreier; защото и въ тоя случай му е въздѣйствувалъ не като образецъ за достигане, а като примѣръ да постигне себе си. За Славейкова Гете и Хайне сж най-добъръ примѣръ, какъ единъ художникъ може да се възмогне чрѣзъ народната пѣсень[1]. — У него култа на народното творчество се дължи главно на непосрѣдни връзки, на вжтрѣшно сродяване съ поетическитѣ творения на народа; дължи се отчасти и на завѣта, що е унаслѣдилъ отъ баща си — „отъ всичко писано на български азъ знамъ, обичамъ и ще обичамъ едно нѣщо: нашата дивна народна пѣсень“[2]. Обаче отъ поменатитѣ прѣсъзсъздатели на нѣмската народна пѣсень, и то на първо мѣсто отъ Гете, той е усвоилъ ония похвати, срѣдства, съ помощьта на които е прѣработвалъ възприетия отъ народното творчество материалъ.

1) Българската поезия сега. Мисъль, XVI. 1906.
2) Ibid.

Отъ тѣхъ той се е училъ какво трѣба да цѣни въ народната пѣсень и какъ да го цѣни. Художникътъ трѣба да се стреми да даде новъ смисълъ на старото съдържание; отъ съкровището на миналото трѣба да взема не всичко, а „само онова, което има смисълъ за всѣко врѣме, което чака магйосникъ, който съ своето вѣщо слово да го омагйоса пакъ за животъ. Че само жизнеспособното може да се повика пакъ въ живота. Това минало е всѣкога съврѣменно, поетътъ може да се ползува отъ него като го хармонира съ идеитѣ на своето врѣме и настроенията на своя творчески духъ. Така е у съврѣменнитѣ европейски поети"[1]). Главно отъ Гете Славейковъ се е училъ не да рецитира народнитѣ пѣсни, както обикновено правятъ у насъ, както сж сторили напримѣръ К. Христовъ въ Самодивска китка и Т. Куневъ въ Пѣсни, а свободно да ги прѣработва споредъ своя поетически темпераментъ. Не само това— но и да облагороди и обогати мотивитѣ, що се съдържатъ въ народното творчество, да ги прѣчисти и прѣсъздаде, за да остане отъ тѣхъ само първоначалния националнопоетически лъхъ.

Народната поезия, споредъ Славейкова, е онзи животворенъ източникъ, оная жива вода, дѣто всѣки даровитъ поетъ би могълъ да освѣжи творческия си духъ. Въ своята студия, Гетевитѣ пѣсни[2]), той разправя по какъвъ начинъ е въздѣйствувала нѣмската народна пѣсень на Гете и какъ го е обогатила съ поетически мотиви и форми. А слѣднитѣ думи, казани по адресъ на Гете, могатъ да се взематъ и като лична изповѣдь: „Изучването на народнитѣ пѣсни е отвърнало Гете оврѣме отъ безжизненостьта на неговитѣ прѣдшественици и му е спомогнало да уясни и закрѣпи всинко онова, що смжтно е бродило въ негова стремителенъ духъ"[3]). Изучването на народното творчество е било както за нѣмския поетъ, тъй и за Славейкова основа на една индивидуална Естетика. „Гете е проникналъ въ духа на народната пѣсень, отъ която е извадилъ начала на художественость, които като пѣвецъ сж го ржководили въ неговото собствено творчество"[4]). Споредъ Славейкова двѣ отъ тѣзи начала сж найважни: първо, типичното да бжде прѣдметъ на пѣсеньта и второ, лирически стилъ. Тия два елемента, типичното като

1) Jbid.
2) Мисъль, год. IX. 1899.
3) Jbid. стр. 286.
4) Jbid.

обектъ на художествено възсъздаване и лирически тонъ, сж основни въ епическитѣ му пѣсни. Лирическиятъ тонъ изобщо личи въ всичко, що е създалъ той, но най-много — въ онѣзи негови творения, които сж написани подъ непосрѣдното въздѣйствие на народното творчество. — Гете подчертава художественитѣ качества на народната пѣсень: простота, безискуственость, наивность; послѣ: бързо редуване на моментитѣ, прѣдаване само на важното, характерното, загатване за външното само до толкозъ, доколкото е потрѣбно да се изрази настроение. Всички тия особености сж присжщи и на нашата народна пѣсень, макаръ и не въ такава степень и не съ такава опрѣдѣленость, както въ нѣмската; тия особености личатъ на първо мѣсто и въ Славейковитѣ лирически пѣсни.

Имайки Гете за образецъ, той си е създалъ нѣкои цѣнни художнишки привички, които сж станали ржководни въ творческата му работа. Отъ него първо е научилъ да живѣе дълго съ своитѣ сюжети, да прѣработва творенията си, докато самъ той остане доволенъ отъ тѣхъ. „Своитѣ творения Гете е прѣживѣлъ съ болката на човѣкъ, обмислялъ ги е съ душевното спокойствие на мислитель, работилъ ги е съ майчината любовь на художникъ“ [1]). Разбира се, всичко това не може да се научи, ако въ основата му не лежи дарбата и склонностьта на художника да обожава, споредъ израза на Ръскина, своя сюжетъ. Славейковото чувство за мѣрка, художествения тактъ, що спазва въ лирическитѣ си пѣсни, не малко се дължи на Гетево влияние, на едно основно запознаване съ формата на неговата лирика. Изобщо въ своитѣ лирически пѣсни той се пази да изчерпи чувственитѣ моменти на дадено настроение, а загатва само за ония, които даватъ най-широкъ просторъ на поетическата мисъль. И тукъ ще трѣба да отбѣлѣжимъ, че основнитѣ елементи на това чувство за мѣрка сж вложени прѣди всичко въ натурата на художника; Гетевото влияние е спомогнало само за тѣхното по нататъшно уясняване и развитие. Благодарение на тоя художественъ тактъ, Славейковъ е съумѣвалъ да спази хармония между емоционалния и пластиченъ елементъ въ своята лирика и да се прѣдпазва — не винаги е сполучвалъ да стори това — както отъ сълзивъ сантиментализмъ, тъй и отъ възпроизвеждане на картини, неоживѣни, непроникнати отъ нѣкакво настроение.

1) Гетевитѣ пѣсни. Мисъль. IX. 1899.

Въ това отношение Славейковъ, както и Гете, може да се разглежда като художникъ не въ формаленъ, а въ психологически смисълъ. Господствуващиятъ тонъ на неговата лирика е уравновѣсенъ, строго опрѣдѣленъ; чувството е прѣдадено слѣдъ като е станало минало — най-сгоденъ обектъ за естетическо съзерцание,—подиръ като е оставило въ душата само една поетическа слѣда. Това се дължи главно на самата природа на художника, на стремежа къмъ вжтрѣшна хармоничность. — Бихме съзрѣли Гетево влияние, ако разглеждаме откъмъ поетическа страна езика на Славейковитѣ пѣсни, — начина, по който поетътъ е обработвалъ този езикъ, за да го направи изразителенъ и съотвѣтенъ на своитѣ художнишки намѣрения — езикъ, прѣди всичко индивидуаленъ, непосрѣдственъ, спретнатъ, безъ реторика и безъ външни украшения; научилъ е сжщо тъй да пести думитѣ и художественитѣ срѣдства, които му дава нашия езикъ; за него Гете е добъръ примѣръ, че „колкото по̀-вече свивашъ юздата на думитѣ, толкозъ по̀-вече остава свободенъ просторъ за мисъльта“ [1]).

Въ Славейковата поезия би могло да се посочатъ доста образи и мотиви, които по духъ напомнятъ нѣкои Гетеви творения. Всички тия сходства между Гетеви и Славейкови мотиви сж признакъ на трайни впечатления отъ Гетевата лирика, а не на нарочно, съзнателно заемане. Стихотворението Ти който бдишъ отъ небесата[2]) напомня по тонъ Wandrers Nachtlied (Ueber allen Gipfeln), а по съдържание донѣйдѣ само се приближава до Einschränkung (Jch weiss nicht was mir hier gefällt). Стихотворението Надъ безкрайнитѣ полета[3]) напомня по духъ Wandrers Nachtlied (Der du von dem Himmel bist), обаче двѣтѣ тия стихотворения по съдържание и настроение съотвѣтствуватъ на два съвсѣмъ различни индивидуалитета; Гете, на прѣклонна възрасть вече, рисува единъ вечеренъ ландшафтъ, съотвѣтенъ символъ на душевното му настроение; Славейковъ възпроизвежда знойно пладне, когато задухата шепти на нивитѣ за близката жетва. Сжщо така по тонъ стихотворението Какъ вълна прѣко вълна[4]) се приближава до Гетевото стихотворение An den Mond; лирическото настроение

1) Гетевитѣ пѣсни. Мисъль. IX. 1899.
2) Сънь за щастие. 1907. № 97.
3) Jbid № 19.
4) Jbid № 33.

и въ двѣтѣ пѣсни се мотивира отъ спомени; и двамата сравняватъ бързия бѣгъ на радоститѣ и на споменитѣ съ бѣга на потока. Обаче и тукъ бихме могли да изтъкнемъ сѫществени различия: Славейковъ дири въ споменитѣ онова, което дѣйствува умирително върху мѫкитѣ и ободрява душата; Гете се отдава напълно на своята мѫка, обаче тя не е тъмна, гнетителна, както въ Trost in Tränen; въ тая прозрачна мѫка има и елементи на радость — че загубеното щастие е било чисто и е възвисило душата; мѫката произлиза отъ това, че щастието безвъзвратно е изчезнало: блаженъ е онзи, който го изживѣва, тежко томува, който го е изживѣлъ вече — nimmer werd' ich froh. — Стихотворението Nocturno[1]) напомня донѣйдѣ по замисълъ недовършената Гетева поема Der ewige Jude, а по форма — Prometheus. До Prometheus не вече по форма, а по съдържание се доближава Симфония на безнадеждностьта[2]). Може да се съпостави съ Гетевото творение само първата половина отъ Славейковата Симфония; втората половина нѣма нищо общо нито съ Гетевия Прометей, нито пъкъ съ Есхиловия, Байроновия, или пъкъ съ тоя на Шелли. Пѫтемъ ще се опитамъ да установя границитѣ между оригиналното и заетото въ това Славейково творение. Макаръ мотивътъ и замисълътъ му да сѫ взети отъ другадѣ, изпълнението е напълно оригинално, а сѫщо тъй и образътъ на Прометея е богатъ съ индивидуални черти — съ особеноститѣ на своя творецъ. У Байрона Прометей изразява борбата на човѣка съ сѫдбата; той прѣдчувствува своята свобода и смѣло е устременъ къмъ нея; изобщо той носи сѫществениитѣ черти на Байроновата поривиста, мощна натура; твърдо, упорито самоупованъ въ своята мощь, той вѣрва въ висшата справедливость на стореня подвигъ — похищението на божествената искра за пробуждането на човѣка. У Шелли Прометей вѣщае една нова вѣра — вѣрата въ силата на природата и въ безсилието на тиранията; като художественъ образъ той е носитель на поетическия пантеизмъ на своя творецъ. Есхилъ е възпроизвелъ трагизма на Прометеевото страдание, възникналъ отъ горчивото съзнание на висша неправда, извършена отстрана на боговетѣ. Гетевиятъ Прометей е свърхчовѣшка, титаническа натура, проникната отъ гордото самосъзнание на мощна мисъль, съ която той смѣло проглежда

1) Мисъль. VIII. 1898. стр. 115.
2) Епически пѣсни. 1907. стр. 147.

въ бждещето и прѣодолѣва най-силнитѣ физически страдания, пращани отъ осмѣяния и прѣзрѣнъ богъ; това е духа на човѣчеството, който смѣло се стреми къмъ върховетѣ на висшето познание, безъ да се стрѣска отъ срѣщанитѣ прѣчки и безъ да губи вѣра въ себе си и въ изминатия пжть. Общото между образитѣ на Прометея, възпроизведени отъ поети на новото врѣме, е, че въ тѣхъ нѣма нищо антично, а напротивъ тѣ сж носители на едно модерно съдържание; всѣки отъ тѣхъ отразява индивидуалитета на своя творецъ: у Байрона — поривиста самоувѣреность въ собствената мощь, у Шелли — поетически пантеизмъ, у Гете — гордо самосъзнание на мощна мисъль. Друга една обща черта е, че Прометей е твърдо самоувѣренъ въ справедливостьта на онова, що е сторилъ; неговата мжка е само физическа. Въ първата часть на Славейковата Симфония виждаме гордия жестъ на Гетевия Прометей, който се отвръща отъ боговетѣ и ги прѣзира: и той не се разкайва, че е откраднал небесния огънь, за да освѣтли тъмния човѣшки духъ. Обаче Славейковъ внася една съвсѣмъ нова черта въ образа на Прометея — елементъ на вжтрѣшна раздвоеность, на страдание, породено отъ осъмняване въ цѣнностьта и смисъла на сторения подвигъ. Той вижда прѣдъ себе си страданието на човѣшкия духъ — и онова съзнание, което е пробудилъ съ божествената искра, въ сжщность е начало на вѣчни страдания; човѣкътъ се смѣе злъчно на заслуженитѣ мжки на Прометея, на безсилието му да се освободи отъ тѣхъ и го прѣзира сжщо тъй, както Прометей прѣзира олимпийскитѣ богове.

Би могло да се твърди, че има извѣстна вжтрѣшна връзка между Опѣлото на свърхчовѣка[1]) и поетическия спинозизмъ на Гете.

По-вече формална нежели вжтрѣшна връзка може да се посочи между Херманъ и Доротея и Кървава пѣсень. Впрочемъ по допустимо би било прѣдположението, че при създаването на Кървава пѣсень въ формално отношение Славейковъ е ималъ за образецъ не толкозъ Гетевата идилия, колкото поемата на Мицкевича Панъ Тадеушъ. Общо между тия три поеми е, че въ тѣхъ личната сждба на героитѣ зависи отъ исторически събития и че въ живота на личноститѣ е възпроизведенъ живота на нацията; обаче всѣка отъ

1) Мисъль. XVII. 1907. кн. 1.

тѣхъ отразява прѣди всичко националитета на своя творецъ. Въ Кървава пѣсень лирическиятъ тонъ е много пó усиленъ, пò характеренъ за цѣлото творение, отколкото у Гетевото творение; общиятъ тонъ въ Кървава пѣсень е мраченъ, злокобенъ, натегнатъ; сѣкашъ стълпенитѣ мрачни облаци надъ личната и национална сѫдба мигомъ ще се разразятъ въ гръмотевици и бури. Надъ Гетевата идилия грѣе слънце — въпрѣки всички прѣчки чувствува се щастливия изходъ. По интенсивность на лирическия тонъ Кървава пѣсень се доближава до Панъ Тадеушъ. Въ поменатитѣ творения на двамата славянски поети прѣобладала единъ основенъ трагически мотивъ, въ който е отразена донѣйдѣ и еднаква расова душа. Кървава пѣсень, макаръ че въ нея тоя мотивъ е пò вече усиленъ, не е лишена отъ комически елементи въ жанровитѣ картини и характеристикитѣ; и въ това отношение тя се доближава до поемата на Мицкевича и Херманъ и Доротея. Въ формално, стилно отношение двѣтѣ поеми, Гетевата и Славейковата, се доближаватъ по спокойствието и мудностьта на епическия тонъ, по простотата въ художественитѣ срѣдства и поетическия езикъ, а сѫщо тъй и по националнопоетическия духъ на картинитѣ, които поетътъ подбира за художествени сравнения.

Двѣ думи за Славейковитѣ прѣводи на Гетеви творения. Прѣди всичко тѣ трѣба да се цѣнятъ не отъ филологическо, а отъ поетическо и художествено гледище; трѣба да се разглеждатъ не като поетически творения, които разкриватъ съдържанието на Гетевата душа, а като изразъ на единъ своеобразенъ индивидуалитетъ, — на чувствата и поетическата мисъль на самия прѣводачъ. Гетевото въ тия прѣводи е твърдѣ малко и дори незначително; а въ нѣкои отъ тѣхъ чувствата на прѣводача сѫ изразени съ еднаква сила както и въ оригиналнитѣ му творения. И ако ги разглеждаме така, ние щѣ доловимъ въ тѣхъ сѫществениитѣ качества на Славейковия поетически натюрелъ —еднакво проявени и въ формата и въ съдържанието на прѣвежданитѣ пѣсни. Славейковъ като прѣводачъ е безсиленъ да излѣзе вънъ отъ сферата на своето лично чувство и схващане, да се вживѣе въ душата на другъ художникъ до такава степень, че конгениално да я възсъздаде съ най-характернитѣ ѝ особености. Изобщо всички негови прѣводи, отъ руски или отъ нѣмски, ни запознаватъ първомъ съ прѣводача, а на второ мѣсто вече ни напомнятъ, въ пò вечето случаи твърдѣ слабо, за автора

на оригинала. Въ първата часть на тая студия изтъкнахъ, че той не е изразилъ не само съдържанието на прѣвежданитѣ Гетеви пѣсни, но се е отклонилъ значително отъ поетическия стилъ на Гете, отъ неговитѣ изразни форми и обикнати изрази.

Изобщо на Славейкова е влиялъ най-много Гете естетикътъ, художникътъ — и то не съ всички свои сѫществени особености. Той не е изнесълъ едно по дълбоко впечатление отъ Гетевото творчество като цѣлость, не се е вживѣлъ напълно въ цѣлостния индивидуалитетъ на Гете, а се е домогвалъ само до ония негови страни, особености, които сѫ били достѫпни и близки на неговата творческа натура. Гете му е влиялъ главно съ естетическитѣ възгледи, на които е изразъ неговото изкуство. Обаче Гете поетътъ, мотивитѣ на Гетевото творчество, сѫ останали почти чужди за Славейкова. Много по достѫпенъ за него като поетъ е билъ Хайне.

Първа оцѣнка на Гете на български срѣщаме въ дневника на Хр. Бѣлчевъ — отъ 28 августъ, 1882 гол. „Прѣдъ дене-си пишехъ на единъ отъ най-добритѣ си приятели въ видъ на шега, че естественитѣ науки трѣба да избършатъ думата привлекателность и да я замѣстятъ навредъ и за всѣкога съ любовь... Съ жажда и на единъ дъхъ погълнахъ Die Wahlverwandschaften на Гете. Колко очуденъ и задоволенъ останахъ отъ това скѫпоцѣнно и живо очертание на сѫщата идея, която азъ тогава по-вече чувствувахъ, отколкото обяснявахъ! Тукъ е критериумътъ на романитѣ и пиеситѣ, тукъ е тълкувательтъ на жизненитѣ произшествия, тукъ е оцѣнительтъ на законитѣ, които управляватъ човѣшкитѣ общества“ [1]). Въ едно писмо до Г. Златарски, писано въ Парижъ на 1 ноемврі 1882 г., срѣщаме друга една оцѣнка на поменатия Гетевъ романъ, която споредъ Пенча Славейковъ „би сторила честь на всѣкой критикъ“ [2]). Ето тая оцѣнка: „Едно което ще ти се моля е да пожертвувашъ зарадъ мене нѣколко часа отъ свободното си врѣме, когато обичашъ, за да прочетешъ Die Wahlverwandschaften отъ Гете и да ми дадешъ мнѣнието си върху този романъ. Поразяватъ ме грамаднитѣ и тънки познания на тоя великъ поетъ и възвишената прѣдпазливость, съ която излага вѣчнитѣ истини, като ги само прѣдава à titre de faits, безъ да прибѣгва, въ недостатъкъ отъ положителни, къмъ метафизически обяснения. Тоя романъ азъ

1) Избрани съчинения на Хр. Бѣлчевъ. София. 1905. стр. 97—98.
2) Ibib. стр. 17—18,

четохъ три дни слѣдъ писмото, въ което ти казвахъ, че трѣба да се избършатъ изъ химията и физиката думитѣ гравитация, привлекателность и пр. и да се замѣстятъ съ думата любовь..." Отъ идеята на Wahlverwandschaften Бѣлчевъ черпи елементи за свой мирогледъ. Изобщо той е първия нашъ писатель, който има какво годѣ впечатление не отъ художествената страна на Гетевитѣ творения, а отъ една само Гетева идея, прокарана въ поменатия романъ; той долавя тази идея, донѣйдѣ благодарение на особеното душевно състояние, въ което се е намиралъ прѣзъ него врѣме, възприема я, и като излиза отъ нея, цѣни явленията на обществения и на своя животъ и се домогва до една лична, своеобразна етика, твърдѣ неясна и за самия него. Въ сѫщото писмо той обяснява какъ тази идея за сродство прониква явленията на социалния животъ[1]). Сѫщото начало посочва и въ любовьта, която споредъ него трѣба да бѫде основа на всѣки цѣлостенъ мирогледъ. ...„Рекохъ още, че изборното сродство, свойствено на елементитѣ е критериумътъ на романитѣ и пиеситѣ.... Защо тъй сладко се топимъ, кога четемъ Херманъ и Доротея, зашо се толкова въвличаме, когато гледаме Ромео и Юлия, защо треперимъ надъ сѫдбата на Едуарда и Олимпия, и защо, напротивъ, страданията на Вертера ни идатъ като отъ боленъ човѣкъ, Клавиго не ни дава примѣръ за послѣдване и пр.? Защото елементитѣ въ най-висша степень сродни, като дойдатъ единъ срѣщу другъ, не могатъ да се избѣгватъ съ рискъ на онова, което може да послѣдва". Пò нататъкъ той обяснява, че Херманъ и Доротея, Ромео и Юлия, Едуардъ и Олимпия сѫ елементи, сродни въ висша степень; Вертеръ и Лота, Клавиго и Мария не се стремятъ единъ къмъ другъ съ сѫщата интенсивность, защото сѫ елементи, сродни отъ втора рѫка. И еднитѣ и другитѣ могатъ да бѫдатъ художествено възсъздадени съ еднаква сила; „това, което съставя първенството на първитѣ е, че тѣ прѣбиваватъ навредъ и всѣкждѣ като една вѣчна истина"[2]).

Може да се каже, че нашиятъ първи поетъ е нѣмалъ никакво впечатление отъ поезията на Гете. Въ стихотворението Гете[3]) нѣма ни единъ редъ, ни една мисъль, която да се отнася до духа на Гетевата поезия или пъкъ да разкрива отношението на Вазова къмъ нѣмския поетъ.

---

1) Ibid. стр. 98—99.
2) Ibid. стр. 101.
3) Зора. 1885. стр. 76. Звукове. София. 1897. стр. 3.

Да, има йощъ поезия въ свѣта,
И има извори за вдъхновенье;
Не е убило всѣка висота
На нашиий вѣкъ жестокото сумнѣнье.

Вий казвате ми всичко увехтя,
Природата все тъй цъвти, умира;
Сé туй небе, звѣзди, гори, цвѣтя,
Еднакви сѫщи отъ създанье мира.

Какво вечъ може да тревожи насъ?
Какви пò други чувства и вълненье?
Казало се е всичко до тозъ часъ,
И всичко ново сé е повторенье.

Тозъ славей сé едната пѣсень пѣй,
Туй слънце вѣчно валчесто досажда,
Сé тозъ човѣкъ, кой глупо мре, живѣй,
Сé тѣзи сълзи, и смѣхъ, и гладъ, и жажда!

Да, всичко въ тоя свѣтъ блѣднѣй, вѣхтей:
Картини, шарове, напѣви, мисли . . .
Поетътъ нищо ново вечъ не пѣй
И Господь нищо ново не измисли.

О не! Не е изчерпано до край:
Ни тайнитѣ на тазъ природа свята,
Ни тозъ животъ—ужасенъ пъкълъ-рай,
Ни всичкитѣ мечтанья на душата!

Цѣлъ свѣтъ отъ тазъ вселена пò широкъ,
Се крие йоще тайнственъ въ гърди ни:
Ний ровимъ го—той става пò дълбокъ,
Ний свѣтнемъ му—пò тъменъ ни се чини.

И доръ умътъ не може да открий
На битието тайнитѣ закони,
И погледътъ се мѫчи да пробий
Завѣсата на други небосклони.

Доръ естеството има свой езикъ
И на душата да говори може,
И всѣка пѣсень, звукъ, и стонъ и викъ
Вълнува насъ, и мѫчи, и тревожи;

Доръ има тукъ любовь и красота,
И сълзи нивга що се не изливатъ,
И мѫки безъ названье на свѣта,
И гърди, тайно що горятъ, изстиватъ;

Доръ наш'та мисълъ тича надалечъ
И нѣма брѣгъ на нашето мечтанье,
Поети може и да нѣма вечъ —
Поезията вѣчно ще остане.

По всѣка вѣроятность мотивътъ на това стихотворение е взетъ отъ нѣкой руски или френски прѣводъ на стихотворението на Ан. Грюнъ — Der letzte Dichter. Отъ прѣвода на Meeresstille и на една сцена изъ Фауста[1]) се вижда доколко сѫ били чуждй за Вазова духа и формата на Гетевата поезия. — За да изчерпимъ слѣдитѣ на Гете въ Вазовата поезия, ще трѣба да споменемъ приликата, пò вече карикатурна отколкото дѣйствителна, между Кандова въ Подъ игото и Вертера. Кандовъ е обзетъ отъ страданията на злополучна, несподѣлена любовь. Самотенъ, той намира другарь въ Гетевия Вертеръ. „Стоеше и единъ другъ разтворенъ романъ на масата: Страданія молодаго Вертера. Тамъ имаше редове и цѣли страници отбѣлѣжени съ червенъ моливъ . . . Тия съчинения показ-

1) Гл. Българскитѣ прѣводи на Гетеви творения. № 4.

ваха конацитѣ, що бѣ направилъ Кандовий духъ въ тъмната пустиня на психическото блуждание". Накрай Вазовиятъ герой се рѣшава да прибѣгне до съвѣтитѣ на току що пристигналия въ Бѣла черква лѣкаръ — чужденецъ. Обаче неловко му е да разкрие прѣдъ него мжкитѣ си; и той излъгва, че пише романъ, чийто герой е боленъ отъ любовь и че той, авторътъ, иска да го спаси, а не да го накара да се самоубие както Вертера; ала не знае какъ да стори това.

— Отъ каква народность е героятъ ви? пита доктора.

— Българинъ.

— Българинъ? Че българи май не страдатъ отъ кара-севда. Тѣхнитѣ сърца сж овити въ биволска кожа . . . Вие знаете що е кара-севда? Amour désespéré!

— Да, отчаяна любовь, забѣлѣжи студентътъ глухо.

— Обаче азъ незнамъ нѣкой отъ българитѣ да е умрѣлъ отъ голѣма любовь . . . Единъ момъкъ се обѣси пó прѣди, но то бѣше, че фалира евреина, та изгуби . . . .

Цитирахъ тоя пасажъ, понеже той обяснява донѣйдѣ защо Вертеръ не е оставилъ никаква слѣда въ нашата литература, когато у други литератури, напр. френската, е оказалъ значително въздѣйствие на нѣколцина писатели. Една бѣгла бѣлѣжка по адресъ на българския вертеризмъ срѣщаме и въ прѣдговора на К. Христова къмъ прѣвода му на Фосколовия романъ Послѣднитѣ дни на Якопо Ортисъ. „Нашето поколѣние, струва ми се, никога не е било както трѣба младо — и има нужда отъ. . . . ритници. А тази книга е единъ ритникъ!" [1]) Прѣводачътъ се бои да не би и този романъ да мине безслѣдно срѣдъ равнодушието на българския четецъ, както прѣведения одавна прѣди това Вертеръ. Днесъ виждаме, че Ортиса постигна пò лоша участъ отъ Вертеровата. Доколко повърхностно и слабо е разбиралъ и цѣнѣлъ К. Христовъ Вертера се вижда отъ слѣднята бѣлѣжка: „Якопо Ортисъ не е хладния, абстрактния въ най-лирическитѣ си мѣста — бихъ казалъ даже бездушния Гетевъ Вертеръ, въ който само нѣмецътъ може да се вчете — па и то пó вече защото е отъ Гете. Якопо е кръвь и нерви .." Този цитатъ още показва, че прѣводачътъ не е знаялъ нищо за влиянието, що е оказалъ Гете върху други поети, вънъ отъ нѣмската литература, най-много съ това си творение. Въ Прагъ [2])

1) Хуго Фосколо. Послѣднитѣ дни на Якопо Ортисъ. Прѣвелъ отъ италиянски К. Христовъ. 1897. стр. 5.

2) Год. I. 1898. стр. 314.

А. Страшимировъ споменува за тоя прѣводъ и не се съгласява съ мнѣнието на прѣводача, че Ортисъ стои пò високо отъ Вертера. А какво е било впечатлението на Страшимирова отъ Гетевата поезия се вижда отъ слѣдния фактъ: Въ Мисъль Д-ръ Кръстевъ парича Вазовото стихотвовение За животъ „банална работа". Страшимировъ е на противно мнѣние: споредъ него въ това стихотворение има „възвишена поезия" — и за да докаже това, той го сравнява съ Гетевата пѣсень Gretchen am Spinrade. Споредъ Страшимирова между двѣтѣ пѣсни има голѣма прилика въ това отношение, че и двѣтѣ „не сѫ пѣсни отъ непосрѣдственитѣ думи на момата, а сѫ само поетско разкошно рисуване на душевното ѝ копнение". И цитира Mein Busen drängt и пр. Въ сѫщата годишнина на Прагъ той съвѣтва нашитѣ социалисти — фанатици въ областьта на художествената критика — да се поучатъ отъ статията на П. Струве Марксъ о Гете, за да усвоятъ пò вечко литературна търпимость. Ново врѣме вмѣсто отговоръ обвинява Страшимирова, че иска да се мѣри съ Гете. — Д-ръ Кръстевъ, като разглежда поменатия прѣводъ на К. Христова, изтъква като разлика между нѣмския и италиянския Вертеръ чувството за политическо бѣдствие у Ортиса и вѣрва, че именно такъвъ единъ Вертеръ, съ болезнено чувство за политическото бѣдствие на своя народъ, би могълъ да раздвижи сърцата на нашата младежь. „Намъ се струва даже, продължава рецензентътъ, че българскиятъ Вертеръ би прѣдставлявалъ сѫщата смѣсь отъ любовна мѫка и отъ терзание за политическото безсилие на своя народъ и своето врѣме, — ако би се родилъ и у насъ единъ писатель, способенъ да създаде още единъ слабо мержелѣющъ въ общата мъгла типъ"[1].

Въ поезията и въ литературнитѣ бѣлѣжки на К. Христова нѣма другъ фактъ, който да разкрива неговия интересъ къмъ Гете. Има наши писатели, въ поетическата дѣйность на които напразно ще търсимъ нѣкаква диря отъ Гете. Достатъчно е да посочимъ отъ старитѣ Ст. Михаиловски и отъ новитѣ П. Яворова. Може би едничкиятъ фактъ, отъ който можемъ сѫди за интереса на Яворова къмъ Гете е, че поетътъ когато е билъ въ Македония, заклевалъ е новитѣ бунтовници вмѣсто въ Евангелието въ руския прѣводъ на Фауста . . .

За пълнота трѣба да споменемъ и това, че двѣ балади въ нашата поезия — Момъкъ и вила отъ В. Поповичъ и

1) Мисъль. Год. VII. 1897. стр. 852.

Сприя отъ Д. Мишевъ — сж написани подъ влияние на Гетевата балада Erlkönig.

Българскитѣ прѣводи на Гетеви творения изобщо сж случайни и незначителни. Може смѣло да се каже за пò вечето отъ тѣхъ, че нѣматъ никаква художествена цѣна. Съвсѣмъ криво е да се мисли, че причина за това е българския езикъ. Нашиятъ езикъ, и при сегашното си състояние, дава възможностъ на единъ прѣводачъ да възсъздаде на български кое да е Гетево творение. Но прѣди всичко тоя прѣводачъ трѣба да бжде даровитъ поетъ. Всѣко прѣвеждане трѣба да бжде прѣдшествувано отъ едно дълбоко вчувствуване въ Гетевата личность; и то именно би прѣдпазило прѣводача отъ грѣшки въ поетическия стилъ и въ прѣдаването на съдържанието. Такъвъ единъ даровитъ, конгениаленъ прѣводачъ, съ просторно чувство и въображение, който може да се вживѣе и въ друга индивидуалность, вънъ отъ неговата, безъ да се обезличи при това, би могълъ да даде вѣренъ, поетически изразъ на мисъльта и чувството въ Гетевитѣ творения. А най-потрѣбно е това, за да се изрази вжтрѣшната музикалность въ пѣснитѣ на Гете— музиката на Гетевата душа; тая музикалность не зависи отъ размѣра и външния ритмъ, а отъ хармонията на мислитѣ, картинитѣ и настроенията. Белшовски съ право твърди, че най-сжществениятъ елементъ въ музикалностьта на Гетевитѣ пѣсни е отъ чисто духовно, дори метафизично естество; затова именно единъ композиторъ или прѣводачъ, за да изрази тѣхната вжтрѣшна хармония, ще трѣба да внесе сжщата хармония и въ своето творчество. „Ето защо, продължава Белшовски, Гетевитѣ лирически стихотворения сж мислими само въ фóрмата, въ която ни ги е далъ. Повѣрвали бихме, че ще унищожимъ тѣхната субстанция, ако имъ придадемъ друга форма". Никой отъ българскитѣ прѣводачи — дори и Пенчо Славейковъ — не е билъ въ състояние да се вживѣе въ тая вжтрѣшна музикалность и да ѝ даде външенъ изразъ.

Друга една обща черта на пò вечето прѣводи е, че въ тѣхъ нѣма и диря нѣкаква отъ Гетевитѣ образи въ най-широкъ смисълъ, а сжщо тъй и отъ неговитѣ афористични рефлексии, поетически идеи, тъй характерни за творчеството му. Най-слаби сж прѣводитѣ тамъ, дѣто трѣба да се изрази нѣкоя сжществена мисъль, да се нарисува нѣкаква завършена картина съ малко художествени срѣдства. Изобилствуватъ неточности, кога пò малки

кога пó голѣми, както въ възпроизвеждането на отдѣлнитѣ картини тъй и въ прѣдаването на мисълѣта. Езикътъ обикновено е тромъ, неестественъ, принуденъ и поради това четецътъ не може да се отдаде свободно, и напълно на единъ образъ или на едно чувство. Разгледанъ самъ по себе, тоя езикъ въ пò вечето случаи е въ синтактично отношение неправиленъ, нелогиченъ: на прѣводачитѣ обикновено липсува чувство за български езикъ. А основната причина на всичко това е, че пó вечето български прѣводачи на Гете нито сж поети по призвание, нито пъкъ познаватъ родния си езикъ, който, както споменахъ, би имъ далъ всички срѣдства, да ни дадатъ художественъ изразъ не само на една Гетева пѣсень, но и на едно крупно творение като Фауста.

Характеренъ фактъ за развитието на новата ни литература е, че Гете не е оказалъ никакво влияние върху художествената ни критика. При все туй името му често се е споменувало. Обаче въ всичко, що е писано у насъ за него, не личи никакво оригинално схващане, никакво непосрѣдно запознаване съ творенията му; въ повечето случаи има само едно повърхностно заемане отъ други, чужди изслѣдвания, една насржчна компилация, безъ система и безъ строго опрѣдѣлена цѣль. Единъ опитъ да се разгледатъ систематично творенията на Гете въ връзка съ живота му бѣха лекциитѣ на Д-ръ Кръстевъ, които чете прѣди двѣ години въ Университета. М. Арнаудовъ издаде часть отъ недовършена студия Вертеръ и Гете[1]). Въ първата половина авторътъ излага разликата между биографогенетическия и естетическия методъ въ областьта на литературното изслѣдване и литературната критика. Изобщо не прави никакъвъ сжществен анализъ на Вертера и не установява вжтрѣшнитѣ пò дълбоки връзки между истината въ личния животъ на Гете и поезията въ Вертера, макаръ това да е цѣль на неговото изслѣдване. Доколкото има обобщаване — и то обобщаване не възъ основа на непосрѣдно изучване на Гетевото творчество — то е правено като че ли за да се обоснове биографогенетичния методъ въ критиката, а не за достигане на прѣката цѣль. Прѣди нѣколко години Д. Т. Страшимировъ напечата статия Гете и Хайне[2])— едно съпоставяне на двамата нѣмски поети, лишено отъ какъвъ да е анализъ и отъ каква да е опрѣдѣлена, ясно прокарана

1) М. Арнаудовъ Вертеръ и Гете. София, 1908.
2) Мисъль II. стр. 747 нт.

мисъль; не личи сѫщо тъй и нѣкакво проумѣване на критическитѣ изслѣдвания, отъ които авторътъ е ималъ намѣрение да се ползува. Напраздно Пенчо Славейковъ твърди[1]), че за една часть отъ казаното въ тая статия Брандесъ билъ отговоренъ. Че авторътъ е нѣмалъ чувство за Гетевитѣ творения, това се вижда още и отъ споменатитѣ вече негови прѣводи, а сѫщо тъй и отъ една негова оцѣнка на българския прѣводъ на Ифигения[2]), въ която оцѣнка той прѣдава твърдѣ невѣрно съдържанието на драмата, а за стила на прѣводача пише: „Прѣводътъ на г. Л. Поповъ прави впечатление, че е воденъ съ разбиране на формитѣ, които сѫ употрѣбени въ него." Повърхностна и лишена отъ систематиченъ анализъ е и статията на В. Йордановъ Гетевиятъ Фаустъ[3]). Какви свѣдѣния за Гете се съдържатъ въ българскитѣ учебници по литература се вижда отъ слѣднитѣ куриозни цитати[4]): „За да влѣзе напълно въ славата си, на Гете не оставало друго освѣнъ да умре. И той умрѣ, или по̀ добрѣ заспа въ фотейла си на 22 мартъ (н. с.) 1832 год. Послѣднитѣ му думи били: „Licht, mehr Licht!" (470). — „За да напише Гете Вертера, поводъ му дала смъртьта на младия му познайникъ Йерузалемъ, който поради злочеста любовь къмъ жената на единъ свой приятель, се самозастрѣлялъ — па и самъ Гете прѣзъ четиремѣсечното си прѣбивание въ Вецларъ изпиталъ сѫщото спрѣмо омѫжената вече Шарлота Буфъ" (473). — „Гетевиятъ Егмонтъ умира свободно и леко като триумфаторъ, и тази, която е любилъ, намира изново на оня свѣтъ" (479.) — „Отъ всичко казано до тукъ се вижда, че Гете, туй галено чедо на сѫдбата, този князь и патриархъ на нѣмската поезия, тази вѣчна гордость и слава на Германия, която почита своя най-великъ писатель и грижливо изучва творенията му, — е най-великиятъ националенъ поетъ въ нѣмската литература". (+83) — При прѣдаването съдържанието на Фауста съставителитѣ цитиратъ българския прѣводъ на Г. Д. Ст-въ[5]) въ Дановата Библиотека; и ето отъ какъвъ родъ обяснения се срѣщатъ: „Фаустъ съ собствената си рѫка подписва записа, но поставя условието:. Ако нѣкога за мигъ кажа:

---

1) Хайне у насъ. Мисъль. XVII. Кн. 1.
2) Гл. Българскитѣ прѣводи на Гетеви творения. № 20.
3) Лѣтописи. IV. 1902. бр. 1.
4) История на литературата. Съставили К. Карагюлевъ, И. Ивановъ и С. Барутчийски. Пловдивъ, 1900.
5) Гл. Българскитѣ прѣводи на Гетеви творения. № 28.

Стига ти си тъй хубава! (на нѣмски: Werd'ich sum Augenblicke sagen: Verweile doch, du bist so schön!) Тогава само ти можешъ да ме оковешъ въ вериги". (482) — „Тази неуморна дѣйность за благото на другитѣ доставя на Фауста удоволствие, и той като намира за първи пжть отдавна напраздно търсеното задоволство, съ възторгъ между другото извиква: „Стига ти си тъй хубава!" Като изговаря тѣзи думи Фаустъ умира...." (483) — Художествената страна въ Гетевитѣ творения е характеризирана съ такива шаблонни изрази: „Гетевата Ифигения е напълно прѣкрасно творение" (478) — „Характеритѣ на отдѣлнитѣ лица въ В. Майстеръ сж нарисувани майсторски и вѣрно" (475)—

Интересенъ е и този фактъ, че досега на сцената на Народния ни театръ не е прѣдставена ни една Гетева драма.

Това сж фактитѣ, отъ които се вижда въ какъвъ смисълъ трѣба да се разбира Гетевото влияние у насъ и какъвъ е билъ интереса на отдѣлни наши писатели къмъ нѣмския поетъ. Като изключимъ Пенча Славейковъ, ще трѣба да опрѣдѣлимъ тоя интересъ като твърдѣ случаенъ и незначителенъ. Творенията на Гете не сж оставили още никаква слѣда въ мисъльта на българския писатель. Защото у насъ липсувать ония културни условия, които Бертолдъ Ауербахъ опрѣдѣля съ израза Goethesreife. Когато и да е, безъ съмнѣние, Гете ще окаже нѣкакво влияние и върху развитието на нашата литература, както е оказалъ влияние върху литературата на всѣки културенъ народъ. И струва ми се, че той ще влияе и у насъ, както и въ Нѣмско, въ по̀ вечето случаи косвено, а не прѣко, — ще влияе чрѣзъ ония поети, които ще се домогватъ до него и ще иматъ потрѣбнитѣ вжтрѣшни условия, за да се сродятъ съ неговото творчество; тѣ ще бждатъ поети-проводници и съ елементи, които сж възприели отъ Гете, ще влиятъ на ония, които сж безсилни да се домогнатъ сами до първоизточника. Въ такъвъ смисълъ ще може да се говори за Гетево влияние у насъ чрѣзъ Пенча Славейковъ — и то най-вече влияние, прослѣдено въ начина, по който Славейковъ прѣсъздава извѣстни мотиви на народното творчество. — Отъ какво значение би било за нашата литература Гетевото влияние? Гете е твърдѣ разностранна натура; всѣки художникъ, всѣка нация биха намѣрили въ него онова, което имъ съотвѣтствува и допада; всѣко врѣме ще намира въ него нѣщо близко, сродно на своя духъ: той синтезира античното изкуство съ новото, класическата поезия съ модерната. И

за да отговоримъ на горния въпросъ, бихме могли да прѣиначимъ старогръцкото изречение за Омира: — Гете може да ни даде толкозъ, колкото сме способни да вземемъ отъ него. Неговото влияние би могло да бжде еднакво продуктивно както за развитието на поезията ни, тъй и за освѣжаването на критиката ни. „Гетевитѣ творения, е писалъ Екерманъ въ дневника си, сж достояние само на отдѣлни личности, които желаятъ и дирятъ нѣщо подобно и въ сщщо такава посока се стремятъ. Изобщо тѣ сж за съзерцателни натури, които искатъ да проникнатъ въ глжбинитѣ на свѣта и човѣчеството и да слѣдватъ неговитѣ стжпки. Едни отъ тѣхъ сж за ония, които се стремятъ къмъ страстни, поривисти наслади, — които дирятъ у поета сърдечни радости и страдания. Тѣ сж за млади поети, които искатъ да се учатъ да се изразяватъ и художествено да обработватъ своя сюжетъ. Тѣ сж за критици, които ще виждатъ въ тѣхъ образци, съдържащи правила, споредъ които трѣба да отсжждатъ. Неговитѣ творения сж за художникъ, защото ще му разкриятъ човѣшкия духъ, ще го учатъ, кое може да има художествено значение и споредъ това какво трѣба да изобразява той и какво не —. Тѣ сж за естественикъ — не само защото съдържатъ велики, открити отъ Гете, закони, но прѣдимно, защото естественикътъ ще извлѣче отъ тѣхъ методъ, който ще го научи, какъ трѣба да се отнася къмъ природата единъ здравъ духъ, за да му повѣри тя своитѣ тайни. — И тъй, нека като гости пристжпятъ къмъ богатата и разкошна трапеза на неговитѣ творения всички онѣзъ, които се стремятъ къмъ изкуство и наука, и съ своитѣ дѣла да засвидѣтелствуватъ за общия източникъ на великъ животъ и свѣтлина, източникъ, отъ който сж черпали".

ВѢСТИ и ОЦѢНКИ.

Месемврийска кондика (codex).

Между разнитѣ документи, които г. Иорданъ п. Георгиевъ събра въ архивата на възраждането при народния музей, се намира и една кондика, продадена отъ единъ грькъ изъ градъ Месемврия една година прѣди антигрькото движение въ България. Това забѣлѣзваме, за да не се мисли отъ нѣкого, че въпросната кондика по нѣкакъвъ нелегаленъ начинъ се е получила въ архивата. Въ тази кондика срѣщаме нѣколко почерка, отъ които най-важнитѣ сж два: единиятъ на нѣкой си Маргаритъ Константиниди, а другиятъ на Архидякона. Отъ първия има нѣща повече отъ исторически характеръ, а отъ втория — повече отъ религиозенъ характеръ. Първиятъ е писалъ само въ Месемврия, а вториятъ— и въ градъ Магнезия (М. Азия). Изглежда, че въпросниятъ Архидияконъ прѣнесълъ кондиката отъ Магнезия съ нѣкои рѣчи, а отъ послѣ си служили съ нея въ Месемврийската митрополия. За да подтвърдимъ това, ни дава поводъ писаното въ страница 84. „На 3 октомври 1834 г., въ срѣда, се е поминалъ нашиятъ братъ архидияконъ киръ Неофитъ Араклицаносъ, който бѣше при Прусенския митрополитъ киръ Антимъ, и слѣдъ три дена азъ станахъ архидияконъ; гр. Магнезия".

Първата рѣчь има слѣдното заглавие: „*Λόγος ἐπὶ νέῳ ἀρχιερεῖ ἐρχομένῳ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ αὐτοῦ*". Въ това заглавие има синтактически грѣшки, защото трѣбвало да гласи: „*Λόγος νέον ἀρχιερ ως ἐρχομένου*" т. е. родителенъ падежъ като genitivus auctoris, както личи отъ съдържанието на тази рѣчь. Вмѣсто „*εν τῇ ἐπαρχια αὐτοῦ*" би трѣбвало да бжде „*εἰς τὴν ἐπαρχίαν αὐτοῦ*". Тази кратка забѣлѣжка правимъ, само за да покажемъ, че авторътъ не владѣялъ добрѣ литературния грьцки езикъ, когато вториятъ авторъ не прави подобни синтактически грѣшки.

Другитѣ рѣчи сж „за поститѣ", „за изповѣдьта", „за любовьта", „за грѣховетѣ" и „за доброто възпитание на дѣцата".

На стр. 36 четемъ слѣдното заглавие: „Оракули на св. Методия. Патарски[1]) епископъ, намѣрени въ една ржкописна стара книга". Отъ тамъ прѣписваме тукъ дословно слѣдното:

„Паметь на справедливия св. отецъ Методий, Патарски архиепископъ, който прѣдсказалъ, какво ще стане въ бждеще.

---

1) Патара е градъ въ Ликая (М. Азия).

„Въ . . . . вѣкъ при запитването на благочестивия Леонтъ (Лъвъ) византийски се твърди, че се получи първа дума. Въ края на VII вѣкъ ще се подигатъ агарянцитѣ и ще прѣвзематъ най-сетнѣ Цариградъ) . . Руското племе ще се подигне съ многохилядна войска и ще послѣдва отмъщение. Ще владѣятъ на Изтокъ трима покровители . . ."

Ние мислимъ, че тѣзи оракули сж отъ типа на прѣдсказанията на Агатангеля, т. е. отъ мистифицираните надписи при гроба на послѣдния Палеологъ, Константинъ Драгачъ, който падналъ убитъ при прѣвзимането на Цариградъ отъ турцитѣ. Подобни насърдчители оракули циркулирали между християнското население на Балканския полуостровъ още отъ врѣмето на Екатерина Велика, разпространявани отъ нейнитѣ агитатори, за да се подбудатъ къмъ възстание християнскитѣ племена на Балканския полуостровъ въ врѣме на нейната агресивна политика на изтокъ.

Отъ страница 59 захваща новъ почеркъ, той е на Маргаритъ Константинидъ. Въ начало пише за Месемврия, Анхиало и Созополъ, като сѣдалища на епископи, архиепископи и митрополити, а продължава така:

„Въ този край въпроснитѣ три сѣдалища на митрополити били основани отъ първитѣ врѣмена на християнството. Слѣдъ прѣвзимането на Цариградъ отъ турцитѣ и тритѣ митрополии били признати чрѣзъ фирмана, който е билъ даденъ на патриирха Генадий. Въ 1623 г. Созополъ прѣтърпѣлъ опустощения отъ пиратскитѣ нахлувания на казацитѣ и отъ произволитѣ на турцитѣ въ цѣлата епархия. Тогава Созополъ се присъединилъ къмъ Мидийската митрополия, а се отцѣпилъ отъ нея въ 1632 год. Въ 1829 год. Агатополската митрополия се присъединила къмъ Созополската; въ това врѣме Варненската и Месимврийската митрополии се съединили, а се отдѣлили въ 1835 год. Сега Месемврия се счита за митрополия отъ 41-и разредъ, Анхиалосъ — отъ 47-и, а Созополъ отъ 50-и; послѣдниятъ митрополитъ носи титлата Созоагатополски. И тримата се наричатъ ексархи на Черното море".

Като пръвъ Месемврийски Епископъ се споменува Петъръ (325 г.), който се е подписалъ въ протоколитѣ на първия вселенски съборъ при първия Византийски патриархъ Митрофанъ I. Подиръ това слѣдватъ имената на другитѣ месемврийски архиереи. Авторътъ се ползува отъ слдѣнитѣ данн: Синодални отъ Сп. Миля, отъ Mansi, M. Le Duien, Miclochic, Müller, Сата и отъ списанието „Черковна истина".

На страница 78 се дава прошка на провиненитѣ християни, а на края — наставления за великденския праздникъ. Отъ кога е това, не се казва, но е интересно поради съдържанието, отъ което най-важната часть сж слѣдната:

„До Томина недѣля прощаваме и позволяваме безпрѣпятствено да се черкуватъ християнитѣ, които сж провинени за парични обвинения (дългове). Християнитѣ да покажатъ почитъ и послушность къмъ Султанъ Меджитъ, къмъ чиновницитѣ му и къмъ управителя на града, както подобава на раята; да не носятъ разкошни дрехи и голѣми фесове съ дълги пискюли[1]), женитѣ да не излизатъ вънъ отъ кжщи безъ фередже и тулпанъ . . ."

1) Тѣзи фесове у турцитѣ правѣли лошо впечатление и се наричали „мораитски фесове".

На стр. 152 срѣщаме прѣписъ отъ прокламацията на първия гръцки краль Отонъ до всички гърци. Извѣстно е, че Отонъ е билъ основатель и покровитель на великата гръцка идея. Прѣписването на въпросната прокламация въ Мисемврийската кондика не е безъ значение. Отъ това личи, че разнитѣ гръцки митрополии култивирали между своето паство стремежитѣ на великата идея.

Съдържанието на тази прокламация е слѣдното: „Гърци! Когато чрѣзъ довѣрието на великодушнитѣ посрѣдници за вашата независимость и по вашъ свободенъ изборъ бѣхъ повиканъ на гръцкия тронъ, напуснахъ родители, отечество и всичко, каквото имамъ мило, и отъ желание, да изпълня своя дългъ, явихъ се между васъ, за да посвѣтя своитѣ сили и любовь за васъ. Заржчахъ ви съгласие и всички изпълниха това. Анархията изчезна и несправедливитѣ постжпки на нѣколцина се разпръснаха безслѣдно. Тишината и редътъ се разпространиха изъ цѣлата ни хубава земя; вашитѣ сѣмейства и вашитѣ имоти намѣриха защита, подъ покровителството на трона се увеличи обработването на вашитѣ полета, отъ развалинитѣ се издигнаха вашитѣ кжщи, по-тѣсно се свързаха общинитѣ, постановиха се разни законоположения, поставиха се основитѣ на много блага, много рани се изцѣриха благодарение на бдѣнието върху насъ отъ страна на божието провидѣние“.

Отъ другъ почеркъ въ стр. 165 срѣщаме прѣписъ отъ едно заявление съ дата 1849, 13 януари отъ страна на жителитѣ на градъ Месемврия до Султанъ Меджитъ. Подписанитѣ се наричатъ „ῥωμαῖοι“, а не „Γραικοι“ или „Ἕλληνες“ (т. е. се наричатъ „ромеи“, а не гърци или елини). Слѣдъ обикновенитѣ раболѣпни изрази подписанитѣ изказватъ своята благодарность за благата отъ Танземата Харие и увѣряватъ султана, „че сме готови да пролѣемъ и послѣднята капка отъ кръвьта си за султана“.

По-нататъкъ намираме прѣписъ отъ едно прѣдписание отъ страна на патриаршията отъ 1783 год., мѣсецъ юни, съ което се заповѣдва, че манастиртъ „Св. Николай“, който е разположенъ къмъ сѣверната часть на крайбрѣжния клонъ на Емосъ, се отнима отъ Месемврийската епархия и се счита пакъ, както е билъ и по-рано, ставропигионъ (т. е. зависимъ направо отъ Патриаршията).

Въ стр. 187 срѣщаме слѣднитѣ свѣдения за Созополския манастиръ „Св. Иванъ Кръститель“. Този манастиръ на островчето срѣщу Созополъ билъ основанъ споредъ едно прѣдание отъ Патриарха Иоанисъ II, който, слѣдъ като билъ Цариградски патриархъ (отъ 1294 — 1302), отпослѣ живѣлъ въ една скита въ островчето заедно съ брата си и сина си. Въ сжщия манастиръ живѣлъ въ заточение патриархъ Нифонъ II (1493). Тукъ е билъ погребенъ Иоаникий, бивши Созополски, който се възкачилъ на патриаршешкия тронъ, когато патриархъ Иеремий I отсжтствувалъ въ Иерусалимъ. Иоаникий, лишенъ отъ сана и отлжченъ въ 1533 г. отъ Св. Синодъ, умрѣлъ тукъ. Понеже тѣлото му останало въ гроба неразложено и отивали мнозина отъ околностьта, за да го гледатъ, найсетнѣ монаситѣ го погребали въ основитѣ на стѣнитѣ, дѣто и досега се намира. Въ 1623 год. този манастиръ е билъ плячкосанъ отъ казацитѣ, които нападнали тукъ като пирати. Монаситѣ били измжчени

ужасно. Архивата на манастира била запазена и прѣнесена въ манастира на Св. Богородица въ островъ Халки.

Изглежда, че г. Д. Мариновъ въ извѣстията на етнографическия музей, кн. I (1907 год.), визира въпросния манастиръ, като забѣлѣзва, че сега служи за сушене на чирози и че слѣдъ врѣме ще стане непознаваема грамада отъ съборени и развалени материали и че голѣма апатия се показва къмъ богати въ кунструктивно и декоративно отношение сгради отъ романовизантийска епоха. И дѣйствително, ако не общиятъ народенъ музей, то единъ специаленъ черковенъ музей подъ вѣдомство на Св. Синодъ би ги запазилъ тѣзи и други подобни старини.

На стр. 229 подъ заглавие „Неиздаденъ кодексъ на Месемврийската митрополия" се съдържатъ прѣписи отъ разни съобщения, инвентаръ и др. Прѣписитѣ сж снети отъ оригиналния ржкописъ, който споредъ свѣденията на прѣписвача се намира въ Св. Гора, въ Ивирската Лавра. По всѣка вѣроятность оригиналниятъ ржкописъ е прѣнесенъ отъ Месемврия въ Св. Гора слѣдъ освобождението, както и обикновено става и съ други подобни цѣнни документи и статуи, които много лесно се изпращатъ вънъ отъ прѣдѣлитѣ на България отъ крайбрѣжнитѣ градове съ гръцко население.

Ето бѣлѣжкитѣ отъ този кодиксъ:

„1395. Дойдохъ отъ Венеция на 17 априлъ; тогава стана и голѣмото сражение[1]).

1438. Отидохме въ Венеция съ царя Киръ Иоанъ Палеологъ и съ патриарха Киръ Иосифъ за синода (8 февруари).

На 8 мартъ отидохъ въ Ферара при Папа Киръ Евгений.

1339. 10 юни, патриархъ Иосифъ се помина въ Флоренция.

Въ сжщата година на 6 юли се съединиха черквитѣ въ голѣмия храмъ въ Флоренция.

На 20 сжщия мѣсецъ, излѣзохме отъ Флоренция, а пристигнахме въ Венция на 27.

1440. Отъ Франгия[2]) се върнахме въ Цариградъ на 31 януари.

На 5 май се избра за патриархъ Митрофанъ, който въ службата си по случай праздника педесетница споменува и папа Евгений".

Всички тѣзи бѣлѣжки се отнасятъ до извѣстното събитие, а именно когато византийцитѣ прѣди падането на Цариградъ се опитвали да съединятъ източната и западната черква, за да се изпрати помощь отъ западъ противъ турцитѣ. По всѣка вѣроятность лицето, което е написало настоещитѣ бѣлѣжки въ кодикса, е нѣкое високопоставено лице, което придружавало византийския императоръ и патриарха въ Италия. Сиропулосъ, съврѣмененъ историкъ, който е зелъ участие въ тоя опитъ за съединение на черковитѣ, забѣлѣзва, че между архиереитѣ, които придружавали патриарха въ Италия, се намиралъ и анхиалскиятъ архиерий. Та може да се прѣдполага, че извѣстията отъ „неиздадения кодексъ", произлизатъ отъ бѣлѣжкитѣ на анхиалския архиерей. Датитѣ у Сиропулосъ и въ неиздадения кодиксъ малко се различаватъ. Така напримѣръ

1) Вѣроятно Никополското сражение.
2) Франгия значи изобщо западна Европа.

у Сиропулосъ е писано на 3 февруари, а въ кодикса на 8 февруари. Вѣроятно цѣлата свита не е била пристигнала въ Венеция едноврѣмено. За Ферара Сиропулосъ пише, че царьтъ пристигналъ на 7 мартъ, а въ кодикса — на 8 мартъ. Понеже Сиропулосъ забѣлѣзва, че царьтъ пристигналъ по-рано, трѣбва да разберемъ, че анхиалскиятъ архиерей съ патриарха пристигнали на 8 мартъ. Сиропулосъ споменува още, че Анхиалскиятъ архиерей билъ единъ отъ противницитѣ за съединението на черквитѣ.

Слѣдъ горнитѣ бѣлѣжки слѣдва инвентарътъ на месемврийската митрополия за намѣренитѣ вещи отъ врѣмето на бившия архиерей Киръ Игнатий и отъ врѣмето на Киръ Христофоръ. А пъкъ отъ списъка на месемврийскитѣ архиереи се вижда, че Христофоръ зелъ управлението на тази епархия въ 1594; слѣдователно този инвентаръ трѣбва да е съставенъ въ сѫщата година, т. е. 1594.

Прѣписвачътъ на инвентаря, като чете между подарителитѣ разни имена отъ видни византийски сѣмейства, много умѣстно обяснява появяването имъ въ Месемврия по слѣдния начинъ: „Слѣдъ прѣвзимането на Цариградъ отъ турцитѣ много членове отъ царското сѣмейство и отъ други видни цариградски сѣмейства, понеже не искали да бѣгатъ много далечъ отъ своето мило отечество, прибѣгнали въ Мисемврия, който градъ е капитулиралъ подъ извѣстни условия и се прѣдалъ на Караджа бей[1]) пълководецъ на Мохаметъ II. Нѣкои отъ прибѣгналитѣ въ Месемврия членове отъ споменатитѣ сѣмейства прѣдприели събирането на разни държавни доходи срѣщу една опрѣдѣлена сума отъ държавата, други се прѣдали на разни търговски прѣдприятия, а трети обработвали скѫпоцѣннитѣ кожуси за своитѣ господари. По-виднитѣ отъ тѣхъ се приспособили съ нравитѣ и наклониоститѣ на своитѣ господари и се обличали съ облѣкло подобно на облѣклото на виднитѣ турци. Тѣ получили титлата „архонти“ и упражнявали една малка политическа власть въ новото си отечество. Тѣ съ своето благоразумно поведение и съ своята способность направили робството по-леко за своитѣ съграждани, а много пѫти отстранявали гибелни опасности отъ своето отечество“.

Отъ всичкитѣ тѣзи обяснения се вижда, какъ е почнало да изниква фенерското съсловие въ Цариградъ, което водило началото си отъ останкитѣ на цариградскитѣ първенци. Въ слѣдващитѣ страници слѣдва кореспонденцията между месемврийската митрополия и разни богати месемврийци търговци, които били установени въ Одеса и Романия, за волни помощи за полза на черквитѣ и училищата на града Месемврия. Прѣписитѣ на писмата носятъ дати отъ 1857, 1858 и 1859 г. Слѣдъ туй слѣдватъ разни надгробни слова.

На страница 388 се захваща историята на градоветѣ Аполония (сегашниятъ Созополъ), Анхиало и Месемврия отъ основанието имъ до нашитѣ врѣмена. Името на автора на това историчесло изложение не може да се прочете, защото е зачеркнато съ черно мастило, неизвѣстно защо. Отъ систематическата история на събитията относително тѣзи три

1) Въ историята на прѣзимането на Цариградъ отъ турцитѣ Караджа бей е извѣстенъ подъ името Караджа паша.

града се заключава, че авторътъ е лице съ солидно образование, владѣе много добрѣ литературния гръцки езикъ и изобщо е добрѣ запознатъ съ историята на старитѣ, срѣднитѣ и новитѣ вѣкове по отношение събитията на изтокъ. Източницитѣ на неговото историческо изложение, както заключаваме отъ разни пасажи, не сѫ само византийскитѣ лѣтописци, но и още разни мѣстни легенди и прѣдания, надписи на разни икони и по стѣнитѣ на черквитѣ и манастиритѣ, както и прѣнесениятъ кодиксъ въ Ивирската лавра и други документи, за които не може да се знае, кѫдѣ се намиратъ сега.

Въ начало слѣдъ като се говори за свѣдѣнията, които дава Херодотъ за Месемврия и Созополъ, обяснява се произхождението на думата Месемврия (Messembria) отъ тракийското собствено име Мемно и тракийската дума врия, която значи градъ; тази етимология се споменува като по-вѣроятна и то, разбира се, твърдѣ умѣстно. Никакъ обаче не се споменува, защо въ литературния гръцки езикъ се употрѣбява думата „Месимвриа" (Μεσημβρία). Ние мислимъ, че тукъ играе роля народната етимология, та си мисли, че названието на града произлиза отъ гръцката дума Μεσημβρία (= югъ). А пъкъ не знаемъ, защо д-ръ Gjustav Benseler въ рѣчника си забѣлѣзва: „jetzt Missioria" (сега градътъ се нарича Мисиориа). Авторътъ на историческото изложение за градъ Месемврия никакъ не споменува, че този градъ въ старо-българския езикъ се наричалъ Несебря. Изобщо прави впечатление авторътъ, че не се ползува отъ славянскитѣ езици. Слѣдъ туй авторътъ изнася историята на градъ Месемврия подъ тракийцитѣ Одриса, Лисимаха и подъ римлянитѣ; послѣ споменува за прѣселението на славянитѣ въ Тракия, както и прѣвзимането на Надиръ Дервентъ отъ българитѣ. Тукъ му е мѣстото да забѣлѣжимъ за важната роля на градъ Месемврия въ византийскитѣ врѣмена, тъй като по море византийцитѣ дѣйствували противъ Тракия и Мизия главно прѣзъ гр. Месемврия. Този градъ е служилъ като военна база на византийцитѣ противъ българитѣ.

Тукъ историческото изложение се прѣкѫсва отъ редъ писма отъ ефеската епархия (Мала-Азия), отъ което нѣщо пакъ се вижда произхождението на настоещата кондика. Между другитѣ документи по-нататъкъ се намира и прѣписъ отъ едно архиерейско окржжно, за плащането на личния данъкъ „харачъ". Въ това окржжно се съвѣтватъ християнитѣ да плащатъ редовно харача и се заплашва съ отлѫчване отъ черквата нередовниятъ харачоплатецъ. Вѣроятно това окржжно е било искано отъ турското правителство за морално влияние върху населението, щото данъцитѣ да се плащатъ съ готовность.

Отъ страницата 444 се продължава пакъ. историята на градоветѣ Созополъ, Анхиало и Месемврия, и ние тукъ прѣвеждаме съ воленъ прѣводъ дълги извадки, които считаме интересни за българската история:

„Крумъ обсадилъ градъ Месемврия, който се защищавалъ храбро. Въ града не идвала никаква помощь, макаръ че постоянно се очаквала такава, а пъкъ българитѣ при обсаждането на града за пръвъ пѫть си служили съ обсадни машини, които управлявалъ единъ способенъ механикъ арабинъ. Въ града имало въ изобилие „гръцки огънь" и 36 прѣголѣми мѣдни тржби, съ които византийцитѣ хвърляли огъня въ непри-

ятелския лагеръ. Обаче, било че този огънь причиняваль незначителна врѣда, било че обсаденитѣ не знаяли да си служатъ добрѣ съ тѣзи уреди, градъ Месемврия билъ прѣвзетъ отъ българитѣ чрѣзъ атака на 1 ноември 812 год. слѣдъ 15-дневна защита. Българитѣ намѣрили въ града много злато и сребро, „гръцки огънь" и 36 тржби. Слѣдъ 2 години Леонъ Ерменски побѣдилъ българитѣ при единъ баиръ (сега Пиперина) и прѣвзелъ градъ Месемврия. Слѣдъ това поражение българитѣ сключили 30 годишенъ миръ съ императора Леонъ. Обаче отъ това врѣме руситѣ почнали да плячкосватъ крайбрѣжието; руситѣ идвали тукъ на кораби, а се връщали у дома съ корабитѣ, пълни съ плячка".

Слѣдъ туй се описва сражението при Анхиало. Въ това описание виждаме невѣроятно обяснение за поражението на византийцитѣ, а именно, че полководецътъ Леонъ, прѣслѣдвайки неприятелитѣ, се отдалечилъ много отъ войската си; тогава при единъ изворъ неговиятъ конь избѣгалъ отъ ржцѣтѣ му и се явилъ въ лагера безъ полководеца. Войницитѣ, мислѣйки, че тѣхниятъ полководецъ падналъ въ плѣнъ, се разбѣгали и така послѣдвало ужасно поражение, защото българитѣ, като се възползували отъ тази паника, убили много византийци. Леонъ едва се спасилъ въ Месемврия. Отъ дѣто и да произхожда това свѣдѣние, било отъ нѣкоя мѣстна легенда за маскиране на положението, било отъ подобенъ стремежъ на нѣкой лѣтописецъ, се вижда съвсѣмъ невѣроятно. Вѣрното е, че слѣдъ това поражение Симеонъ станалъ господарь на гр. Месемврия. По-нататъкъ слѣдва:

„Месемврия билъ български градъ, когато византийскитѣ пратеници Константинъ Родоски и Теодосий Авука дошли тукъ за прѣговори. Въ този градъ синътъ и наслѣдникътъ на Симеона, Петъръ, прѣдложилъ миръ, съ условие да му дадатъ за жена нѣкоя жена отъ императорското сѣмейство. Сжщо така Месемврия билъ български градъ, когато отъ тукъ избѣгалъ въ Цариградъ съ помощьта на Ресторъ Иоанъ арестуваниятъ Петровъ братъ Иванъ, слѣдъ като се опиталъ да завземе царския прѣстолъ. Слѣдъ 54 години (971 г.) градоветѣ Месемврия, Анхиало и Созополъ били прѣвзети отъ византийцитѣ".

За извѣстното възстание на Асѣня и Петра срѣщаме слѣдното:

„Исаакий Ангелъ, слѣдъ като оженилъ дъщеря си съ унгарския краль, за да покрие разноскитѣ си по свадбата, наложилъ тежки данъци на градоветѣ и селата около Анхиало, отъ които събралъ овци, волове и свини. Тукъ въ много градове и села жителитѣ били българи. Тази мѣрка възбудила *диво възстание,* и често пжти околностьта на Месемврия, Анхиало и Созополъ била плячкосвана. Когато императорскиятъ полководецъ Врапасъ се възбунтувалъ, тѣзи градове зели страната на Вранасъ. Българитѣ прѣвзели и тригѣ града. Това заключаваме отъ хрисовула съ дата 1199 год., м. ноември, даденъ отъ Алексия IV, синъ на изпждения Исаакий, въ който Хрисовулъ се означава, че нѣколко части на империята се подаряватъ на Венетийския Дуксъ Дандолъ, за да помогне на Алексия. Границитѣ въ Тракия споредъ този хрисовулъ сж отъ Златиата врата до Агатополъ. А че и слѣдъ прѣвзимането на Цариградъ отъ латинитѣ тѣзи градове били подъ властьта на

българитѣ, се вижда отъ обстоятелствотъ, дѣто Ерикъ Фландрийски прѣзъ октомврий 1206 г. нападналъ тѣзи мѣста.

„Отъ писателитѣ на тази епоха Иоанъ Дзедзисъ въ своята книга „Хилядитѣ" нарича градъ Месемврия мизийски градъ. Вѣроятно, туй е зето отъ Птоломея Пжтешественикъ, чиито думи се повтарятъ въ Дзедзисовата книга. Градъ Месемврия е билъ подъ българитѣ до 1261 г.

„Мицисъ, изпжденъ отъ Константинъ Тиха, прибѣгналъ въ Месемврия, дѣто, понеже не е билъ въ безопасность, сключилъ договоръ съ Теодора II Ласкаръ, никийски краль, комуто обѣщалъ Месемврия. Теодоръ не е прѣвзелъ Месемврия, а три години слѣдъ неговата смърть Михаилъ Палеологъ изпратилъ своя полководецъ Глава Куропалатъ съ войска, който окупиралъ обѣщанитѣ градове; Мицисъ избѣгалъ въ Никея, комуто били отстжпени нѣкои села при Троя за прѣхрана. Въ Месемврия прибѣгналъ Асѣнъ III (1280 г.) и отъ тамъ по море пристигналъ въ Цариградъ.

„Слѣдъ като се установилъ здраво на българския прѣстолъ, Константинъ Тихъ поискалъ отъ императоръ Михаилъ Палеологъ, да му възвърнатъ градоветѣ Месемврия и Анхиало. Но понеже Михаилъ Палеологъ отказалъ да стори това, Константинъ Тихъ заедно съ скититѣ, които били нахлули напослѣдъкъ въ Тракия, ограбилъ страната. Императорътъ обѣщалъ на Константина Тиха да му даде внучката си Мария за жена, а като зестра градоветѣ Месемврия и Анхиало. Обаче слѣдъ вѣнчавката на Константина съ Мария императорътъ отказалъ да му прѣдаде обѣщанитѣ градове подъ прѣдлогъ, че не се съгласявали на това жителитѣ на споменатитѣ градове, защото като гърци, не желаяли да се подчинятъ на инороденъ и другоезиченъ царь.

„Въ 1284 год. Умвертопулосъ, управитель на Месемврия, отъ нормандско произхождение, съ малобройна войска разбилъ скититѣ, отъ които мнозина се удавали въ рѣка Камчия.

„Въ 1308 год. Свѣтославъ завзелъ градоветѣ Месемврия, Анхиало, Созополъ и Агатополъ, които му се прѣдали подъ опрѣдѣлени съ договоръ условия. Противъ българитѣ напразно повели войскитѣ си синътъ на византийския императоръ и полководецътъ Войсила, който билъ отъ българско произхождение, а служилъ при византийския императоръ. Свѣтославъ не призналъ даденитѣ отъ Византия привилегии на генуезкитѣ търговци, които се занимавали съ износъ на жито отъ тѣзи страни: може би имало въ Месемврия и тѣхна колония. Генуезската република съ декретъ отъ 22 мартъ 1316 г. строго запрѣтила на своитѣ поданици да търгуватъ съ тѣзи градове. Но не виждаме да се споменува, че имало и венециански търговци въ градоветѣ Месемврия, Анхиало и Созополъ. Двѣ години слѣдъ смъртьта на Свѣтослава († 1320 г.) жителитѣ на споменатитѣ градове изпждили българскитѣ гарнизони и приели изпратенитѣ войски отъ императора подъ прѣдводителството на Андроникъ Старши. Слѣдъ 6 години (1328 г.) Михаилъ Шишманъ съ помощьта на татаритѣ прѣвзелъ градоветѣ Месемврия и Анхиало. Обаче слѣдъ смъртьта на Михаилъ Шишманъ († 1330 г.) Андроникъ Младши прѣвзелъ градоветѣ Месемврия, Анхиало, Айтосъ и Русокастро. Жителитѣ на тѣзи градове приели императора съ радость, но сетнѣ неговото прѣбиване и на цѣлата

войска въ Месемврия било утекчително, поради липсата на храна. Тогава Александъръ Страшимиръ тръгналъ отъ Търново и завзелъ всички тѣзи градове освѣнъ Месемврия. Въ този случай императоръ Андроникосъ изпратилъ въ Месемврия своя кавалерийски полководецъ Синодиносъ, който реокупиралъ всички градове освѣнъ Анхиало. При Русокастро били започнати прѣговори за размѣна на градоветѣ Анхиало и Ямболъ. На 18 юни 1331 г., когато прѣдстояло да се сключатъ договоритѣ, подкрѣпени съ клетва, татаритѣ нападнали внезапно, а послѣ и самиятъ Александъръ съ 8000 войника. Понеже императорътъ ималъ само 3000 войника, той се обърналъ въ бѣгство къмъ Русокастро; жителитѣ обаче отъ Русокастро затворили градскитѣ стѣни и не приели императора отъ страхъ за послѣдствията. Византийцитѣ счупили вратитѣ, влѣзли въ града, едни отъ гражданитѣ убили, а другитѣ изпждили вънъ отъ града. Въ тази малка крѣпость имало недостигъ отъ храна и отъ вода. Поради това императорътъ се опиталъ да прибѣгне въ градъ Месемврия, но месемврийцитѣ, имайки прѣдъ видъ поведението на войската въ Русокастро, затворили вратитѣ на градскитѣ стѣни, убили по-голѣмата часть отъ византийския гарнизонъ, а тѣлата на убититѣ хвърлили вънъ отъ стѣнитѣ. Слѣдъ това въ Месемврия билъ приетъ Александъръ, който се отнесълъ великодушно къмъ жителитѣ на града. Александъръ сключилъ примирие съ императора и му позволилъ да се върне въ Цариградъ. Въ 1365 г. Иоанъ Палеологъ, като прѣвзелъ Анхиало, се опиталъ да завладѣе и Месемврия. Иоанъ Палеологъ обсадилъ града и по сухо и по море и построилъ една кула, чинто развалини сж запазени досега. Александъръ изпратилъ помощь въ Месемврия, но византийцитѣ завзели изворитѣ на градската вода, и затова жителитѣ страдали отъ липса на вода и мислѣли да се прѣдадатъ. Императорътъ се съгласилъ съ удовлетворителнитѣ прѣдложения на Александра и прѣкратилъ обсадата, като съборилъ и построената отъ него кула. Въ 1366 г. Комисъ Verde станалъ господарь на градъ Месемврия слѣдъ геройска защита отъ страна на българския гарнизонъ. Отъ тогава градъ Месемврия билъ византийски градъ до падането му подъ турцитѣ".

По-нататъкъ се излагатъ събития отъ маловаженъ характеръ, а между тѣхъ срѣщаме, че Константинъ Палеологъ отстжпилъ градъ Месемврия на Унияди съ Хрисовулъ; обаче Униядъ не сполучилъ да достигне до града. Мѣстото, до дѣто настжпилъ Униядъ, се нарича Янко Тепе. Ала авторътъ на настоещата история не ни обяснява, кждѣ се намира това тепе. Навѣрно туй е станало тогава, когато Униядъ разбилъ турцитѣ при Нишъ, прѣвзелъ София и се отправилъ къмъ Пловдивъ.

Слѣдъ това се повтарятъ извѣстнитѣ вече свѣдения за врѣмето и начина на падането на градъ Месемврия подъ турцитѣ. Тукъ авторътъ прибавя още, че неизвѣстни сж условията, при които се прѣдалъ градътъ, но изглежда, че едно отъ условията било да останатъ черквитѣ на градъ Месемврия непокжтнати. Знае се отъ историята, че когато турцитѣ завладявали нѣкой християнски градъ, черквитѣ му прѣобръщали на джамии, а за Месемврия не се споменува да е станало подобно нѣщо.

Къмъ края на това историческо изложение авторътъ мимоходомъ ни посочва нѣкои отъ източницитѣ, отъ които се ползувалъ за своята историческа студия, а именно че тѣ били разни надгробни надписи, надписи по иконитѣ, по стѣнитѣ изъ черквитѣ и по дароветѣ, ивирскиятъ кодиксъ, едно писмо на Теодосий Зигомала отъ 1581 и пр. За виднитѣ сѣмейства въ градъ Месемврия въ турско врѣме и тукъ се повтаря сѫщото, което е споменато по-горѣ.

Като говори за просвѣтителното положение на градъ Месемврия, авторътъ между другото споменува, че въпрѣки бѣдствията на гражданитѣ отъ страна на турцитѣ, които въ срѣдата на XVI вѣкъ почнали да се прѣселватъ отъ Азия на многохилядни маси, месемврийци се грижѣли за образованието си и пр. Отъ тази забѣлѣжка трѣба да разберемъ, че се говори за масовото прѣселване на на азиатскитѣ турци къмъ Дели-Ормана и други страни, дѣто и сега прѣдставляватъ компактна маса.

За грабежитѣ на пиратитѣ казаци авторътъ казва, че отъ единъ надписъ на една черква въ Месемврия се вижда, че казацитѣ за пръвъ пѫть плячкосали Месемврия въ 1611 год., втори пѫть — въ 1613 год; този пѫть зели роби отъ населението; трети пѫть въ 1651, слѣдъ като разграбили града, го опожарили. Ние вѣрваме, че, ако се потирятъ щателно, ще се намѣрятъ поне подписитѣ въ черквитѣ, отъ които сѫ събрани горнитѣ свѣдения. Относително жестокоститѣ отъ страна на деребеитѣ и агиянитѣ авторътъ казва, че по прѣдание е извѣстно, че много убийства, насилствени потурчвания и грабежи сѫ извършвали въ градъ Месемврия. Сѫщо така прѣданието говори, че турцитѣ насилствено принуждавали гражданитѣ да служатъ въ турската флота, отъ дѣто не се връщали вече у дома.

Много важни сѫ свѣденията, които намираме въ Месемврийската кондика отъ врѣмената на руско-турскитѣ войни, отъ епохата на кърджалиитѣ и отъ голѣмата завѣра (гръцко възстание, 1821). Едни отъ тѣзи свѣдения изглежда, че сѫ записани по прѣдание между месемврийското население, а други забѣлѣзани отъ нѣкждѣ, макаръ че затова не споменува авторътъ. Извадки по тѣзи събития извличаме, както слѣдва:

„Въ врѣме на руско-турската война (1783) Месемврия, островчето на св. Анастасия и Циганскиятъ — лиманъ срѣщу островчето, както и градъ Созополъ, били укрѣпени отъ турцитѣ, за да бѫдатъ въ положение, щото да отблъснатъ възможно нападение отъ страна на руската флота, която плувала по тракийското крайбрѣжие (Черно море). Руската флота направила опитъ да прѣвземе Анхиало, но не сполучила.

„Кърджалийтѣ, онѣзи прочути родопски разбойници, въ 1805 год. се опитали да навлѣзатъ въ Анхиало и Месемврия, но безуспѣшно. Обаче близкитѣ до Месемврия манастири, Св. Иванъ, Св. Анна и Св. Никола, отъ които послѣдниятъ лежи на Емоския носъ, пострадали. Всичкитѣ монаси били заклани. Жителитѣ отъ близкото село Емине съ ужасъ посочватъ скалата, върху която станало това клане.

„Прѣзъ тѣзи врѣмена Месемврия се отличавала като най-важното пристанище по това крайбрѣжие. Повече отъ 100 голѣми кораба, построени въ Месемврия и управлявани отъ опитни моряци, родомъ отъ Месемврия, плували изъ Черното море и изъ Срѣдиземното море, за да

прѣнасятъ мѣстнитѣ произведения не само въ крайморскитѣ градове на турската империя, но и въ много европейски пристанища. Отъ Месемврия се пращало за Цариградъ голѣмо количество дървенъ материалъ изъ горитѣ на балкана. Бургазъ въ онова врѣме билъ едно незначително селце. Вжтрѣшностьта на Тракия се снабдявала съ търговска стока отъ Месемврия. Тукъ имало складове за жито. Градъ Анхиало стоялъ по-долу отъ Месемврия въ търговско отношение, но го надминавалъ само по търговията на сольта и по образованието.

„Въ врѣме на голѣмата завѣра (φιλική ἑταιρ α=другарски комитетъ) и жителитѣ на градоветѣ Месемврия, Анхиало и Созополъ били съучастници на това съзаклетие. Вениаминъ Лесвиосъ билъ апостолъ въ тѣзи мѣста. Нѣкои старци, родомъ отъ Месемврия, ми разправиха слѣдното: азъ, каза Вениаминъ Лесвиосъ, посѣхъ вече, па даже въ голѣмо изобилие; може би поради старостьта си азъ не ще мога да събера плодоветѣ; тази грижа възлагамъ на васъ, по-младитѣ. Обаче въ 1821 пристигна въ Месемврия жестокиитъ Морали Бекиръ паша, улови най-виднитѣ граждани отъ гр. Месемврия и ги заведе вънъ отъ града, за да ги обѣси. Но ужасна буря се подигна въ това врѣме, и гръмъ падна върху дървото, на което висѣше трупътъ на единъ селянинъ отъ с. Евстатиохори. Отъ това нѣщо се уплаши Бекиръ паша и веднага пусна вързанитѣ граждани. Други пъкъ казватъ, че единъ султански адютантъ, благодѣтелствуванъ по-рано отъ месемврийци, се застжпилъ за спасението имъ. Много хора отъ Месемврия, Анхиало и Созополъ насила бѣха взети за да служатъ въ турската флота. Отъ тѣхъ много малко се върнаха назадъ, защото по-голѣмата часть загина въ морскитѣ сражения между Гърция и Турция".

Твърдѣ вѣроятно споменатиятъ тукъ Вениаминъ Лесвиосъ обиколилъ и други страни изъ южна България, а може би изъ сѣверна България. Извѣстно е, че не само тукъ, въ Месемврия, имало съучастници на Голѣмата завѣра, но и въ други български градове, напр Търново, Пловдивъ, Сливенъ и др. Сжщо така много сж били жертвитѣ отъ убититѣ невинни хора въ разни български градове, както и въ Месемврия. Основатель на Голѣмата завѣра се счита нѣкой си Николай Скуфосъ, родомъ отъ гр. Арта; завѣрата е била основана въ руския градъ Одеса въ 1814 год. и съ голѣма мистериозность между членоветѣ, та да се мисли, че се покровителствува отъ висшата руска власть. За да се усили това мнѣние, основателитѣ разгласявали, че завѣрата се ржководи отъ Ив. Канодистрия, руски министъръ, отъ гръцко произхождение. Съ девиза „сражавай се за вѣрата и отечеството срѣщу турцитѣ" се е водила агитация и изъ България, като се говорило, разбира се, и за руска намѣса. Между основателитѣ на завѣрата се споменува и името на нѣкой си Атанасий Чакаловъ; но какъвъ е билъ този Чакаловъ, отъ дѣ е билъ родомъ не се споменува. Вѣроятно е билъ българинъ отъ постаритѣ емигранти изъ България въ южна Русия.

За послѣднитѣ руско-турски войни срѣщаме въ Месемврийската кондика слѣднитѣ свѣдѣния: „Въ 1828 г., въ начало на руско-турската война, окояностьта на Месемврия, Анхиало и Созополъ била пълна съ бѣгаещитѣ турци прѣдъ рускитѣ войски. На 28 февруари 1829 г.,

рускиятъ Адмиралъ Кумани прѣвзелъ Созополъ и намѣрилъ тамъ много храни, а муници лесно получавалъ отъ Одеса. Отъ Анхиало 7000 турци се отправили противъ Созополъ, но малобройниятъ руски гарнизонъ съ помощьта на жителитѣ и на флотата ги отблъсналъ. Генералъ Дибичъ побѣдилъ 40000 турци, командувани отъ Рашидъ Паша, при село Ґаловуа Месемврийска околия, и на 17, 18 и 19 юли разбилъ турцитѣ на всѣкждѣ. Генералъ Дибичъ изпратилъ единъ отредъ противъ Месемврия, Анхиало и Бургазъ. Турцитѣ били побѣдени отъ този отредъ при блатото Кардинъ, близу до гр. Месемврия, и оставили на полесражението хиляда души убити. Този отредъ се появилъ веднага прѣдъ градъ Месемврия и поискалъ прѣдаването му. Въ врѣме на прѣговоритѣ внезапно руската флота, която дотогава бомбардирала града безврѣдно, направила десантъ и забила руско знаме въ укрѣпленията на града. Турцитѣ, изненадани отъ този десантъ, капитулирали безъ да покажатъ нѣкакво съпротивление. Слѣдъ прѣвзимането на Месемврия руситѣ завзели Анхиало и Бургазъ, а турцитѣ прибѣгнали въ Одринъ. Руската окупация траяла 9 мѣсеца. Управитель на гр. Месемврия билъ генералъ Иванъ Бесановъ. Когато рускитѣ войски изпразднили тѣзи мѣста, много жители отъ градоветѣ Анхиало, Месемврия и Созополъ се прѣселили въ Русия и Ромъния; сѫщо така се прѣселили и гърцитѣ отъ околнитѣ гръцки села; по този начинъ тази область изгубила много гръцко население. Градоветѣ останали почти праздни. Когато въ 1836 Молтке, въ качеството си на инструкторъ въ турската армия, посѣтилъ тѣзи градове, имало само $^1/_8$ отъ прѣдишното население. Голѣмо опустошение направила въ тѣзи градове и чумата. Молтке останалъ възхитенъ отъ месемврийскитѣ черкви и се произнесълъ, че тѣ сѫ живо доказателство на миналото величие на тѣзи градове. Въ врѣме на руската окупация много старини, добрѣ запазени отъ жителитѣ, били отнети на сила отъ руситѣ, а сега украшаватъ Петербургския музей. Единъ отъ жителитѣ на града Месемврия, когато се прѣселилъ отъ този градъ, зелъ съ себе си единъ хрисовулъ, подтвърденъ отъ разни императори и митрополити, въ който се споменувало, че едно пространство отъ 1000 модии, топлитѣ бани, селото Чукаля, манастирътъ Св. Анастасия и нѣкои части отъ Агатополската епархия принадлежели на градъ Месемврия. Този хрисовулъ присвоилъ генералъ Никола Мавро, живущъ сега въ Ромъния, като го зелъ отъ притежателя му подъ прѣдлогъ, че желае да го прѣпише".

По-нататъкъ слѣдватъ имената на благодѣтелитѣ на месемврийскитѣ учебни заведения. Особено тукъ срѣщаме похвални изрази за одеския богаташъ Кумбарисъ, родомъ отъ Месемврия, който оставилъ 150000 рубли за училищата, черквитѣ и бѣднитѣ въ градъ Месемврия. Сѫщиятъ Кумбарисъ съставилъ въ градъ Месемврия библиотека съ 600 тома отъ разни книги. Мислимъ, че отъ тази библиотека произлизатъ книгитѣ, които доброволно били отстѫпени отъ месемврийската гръцка община на българската община въ сѫщия градъ слѣдъ антигръцкото движение.

Въ стр. 478 се споменуватъ по-нови събития: „Слѣдъ Кримската война много татари и черкези отъ Русия се настаниха въ тѣзи мѣста. Татаритѣ се отличиха съ своята послушность и съ своето трудолюбие,

но черкезитѣ станаха бичъ на околнитѣ села, защото се прѣдадоха на разни злодѣяния и грабежи. Черкезитѣ въ начало на послѣдната руско-турска война въ споразумѣние съ виднитѣ турци разграбиха градоветѣ Месемврия и Созополъ всрѣдъ пладне и прѣдъ очитѣ на властитѣ. Друга една орда отъ черкези подъ прѣдводителството на Нури-бей разграби село Евстатохори. Вжтрѣ въ черквата на това село убиха 200 мже и 200 жени и дѣца. Друга пъкъ орда, която бѣгаше прѣдъ настжпващитѣ руски войски, разграби много села отъ околностьта, отъ които и гръцкото и българското население прѣдвариха, та прибѣгнаха въ градоветѣ Месемврия, Анхиало и Созополъ, укрѣпени съ импровизирани окопи. Жителитѣ отъ послѣднитѣ градове често пжти съ рискъ на живота си излизаха отъ окопитѣ и прибираха въ градоветѣ си бѣжанцитѣ отъ Айтосъ, Карнобатъ и други села до пристигането на руситѣ въ Бургазъ (3 януари 1879 год.) подъ прѣдводителството на Калаптачевски. На 16 януари руситѣ окупираха Анхиало, а слѣдъ нѣколко дена — Созополъ и Месемврия".

И така съ руската окупация на споменатитѣ градове се свършва съдържанието на Месемврийската кондика. Освѣнъ нѣкои тенденции на самитѣ източници въ изложението на историческитѣ събития се забѣлѣзва още и една доза отъ локаленъ антагонизмъ. По всѣка вѣроятность авторътъ е нѣкой месемвриецъ, който подъ влиянието на локалния патриотизмъ, се стреми да издигне своя роденъ градъ Месемврия надъ другитѣ съсѣдни градове. Макаръ че авторътъ ималъ за цѣль да изложи само историята на гр. Месемврия, обаче по край свѣденията за този градъ се освѣтляватъ и нѣкои точки отъ българската история.

София, м. мартъ 1908 год.

П. Чилевъ.

Бѣлѣжки за Юго-източна България прѣзъ епохата на Тертеровци.

(Извадки отъ проектиранъ трудъ върху сжщия прѣдметъ).

1. *Владѣнията на Елтимира.*

Наслѣдницитѣ на *Асенъ II*, освѣнъ че не запазиха оставеното, но изгубиха и придобитото. Въ туй отношение България се схожда съ византийското начало и край.

Ватацесовитѣ борби за повръщане на изгубенитѣ византийски области въ Македония (1241—1246) срѣщу малолѣтния *Каломанъ I* не засѣгатъ източна България. Сжщото е и при брата на послѣдния, *Михаилъ Асенъ* или *Милчо* (1246—1257) и борбитѣ на Теодоръ II Ласкариса.[1]) Едно отъ важнитѣ събития за юго-източна България прѣзъ тая епоха е Венецианското нападение на Месемврия (1256).

---

1) Пиша *Милчо* и ми е чудно, какъ се е приела формата *Мицо* (у Иречека напримѣръ, Ист. Бол. 352, 359), когато самъ Пахимеръ пише Μύλτζης (I. 210) и само въ индекса на Бонското му издание е Mytzes, обаче въ текста пакъ Myltzes. Милчо е умалително на Михаилъ.

Съ смъртьта на Михаиловия приемникъ и братовчедъ *Каломанъ II* († 1258), династията на *Асеновци* угасва, а останалитѣ живи, прѣми и непрѣми нейни членове, прѣслѣдвани отъ Каломановия приемникъ *Константинъ,* избѣгватъ въ Византия, дѣто като висши тамъ сановници, се чуватъ късно дори и слѣдъ падането на България.[1])

До колко династията на Асеновци е била популярна изъ народа, се вижда отъ това, че начиная отъ *Константина* дори до послѣдния български царь, българскитѣ царе, не имащи нищо общо съ Асеновци, си прикачатъ името *Асенъ*. Отъ тогава насамъ България прави агонични напънъци срѣщу наложително сгромолясване, душена отъ развратъ, самоизтрѣба и некадърность. Туй, което се е градѣло чрѣзъ мъскулитѣ на селенията — истинския български народъ, се е срутвало отъ най-низкопробна безнравственость и амибция, и отъ подкупното тѣсногрждие на царчета и боляри. Отъ тогава иататъкъ ролята на България става найпосрѣдствена на Балканитѣ, и никой не се замислюва вече за края. Злото имаше дълбоки корени, а провалата бѣ обща.

Още въ първитѣ години на *Константинъ Тиховото* царуване, Месемврия и Анхиело падатъ въ византийски ржцѣ.[2]) По-скоро Константинъ прѣдизвиква, отколкото повиква идването на татаритѣ, които, както пише Пахимеръ, опустощаватъ Тракия до толкова, че „не останалъ тукъ земледѣлецъ."

Ако и *Константинъ* ведно съ татаритѣ да се е подвизавалъ срѣщу византийцитѣ между Одринъ и Ц-градъ, южно-българскитѣ владѣния при него не сж се простирали пò на югъ отъ Дервентската верига и Сакара.[3]) Нахълтването на татаритѣ прѣзъ България въ византийскитѣ владѣния, като *български съюзници*, е важно за насъ, но не е проучено. Какго се знае, още прѣди 1393 год. въ Добруджанско имаше татарски поселения, които бѣха въ свръзка съ горнього. Въ всѣки слу-

---

1) Подробности въ хрониката на *Мунтанеръ*, дѣто единъ отъ Асеновци се сродява съ Каталанитѣ. Ср. за *Мануилъ Асенъ* въ Кантакузенъ II. 69; завидната роль на Асеновци въ византийския дворъ и за *Андроникъ Асенъ* ibid. II. 421; Паризо за Кантакузенъ, p. 174, sq.; въ писмото на Филалфи (свидѣтель на 1453 год.) до Ματθαίῳ ἀσανῃ, отъ Миланъ, 1 мартъ 1441, па и това на Ж. Евгенико: τῷ ἀσάνῃ въ Legrand Em, Cent dix lettres grecques, p. 47,309 и т. н.

2) За прѣзимето *Тихъ* ср. кръстно име (въ Сливенъ) *Тихо*, умалително *Тихчо*, вѣроятно скратено отъ *Тихомиръ*, както Славъ отъ Радославъ и т. н. Съмнително е да бжде прабългарско, ако и да се срѣща име Техъ, татарско или аланско, на вождъ, който грабилъ Тракия въ 1324 г. Умалително отъ Тихо е още и Тишко (пакъ въ Сливенъ). Ср. женско име *Тиха* у Котленци и мжж. *Тихолъ* въ Рахово.

3) Неговиятъ съврѣменникъ *Рубруквисъ* (въ recueil de divers voayges, vol. I, 47) пише, че българитѣ отсамъ Дунава *сж се простирали до Ц-градъ* и че бившитѣ византийски провинции тогава (около 1253 г.) се наричали Bulgarie, Valachie, Sclavonie и т. н. По *Льобо*, български пограниченъ пунктъ билъ *Одринъ* (XVIII, 133). Думитѣ на *Рубруквисъ*, че българитѣ плащали данъкъ на татаритѣ, възможно е да се отнасятъ за южно-рускитѣ българи. (Извѣстно е, че край казанскитѣ българи имаше и такива до Кавказъ, по рѣката Кубинъ или Cuphis и Терекъ, тъй нареченитѣ *черни българи*, споменувани още при *Игора* въ X-ия вѣкъ; Cuphis на Теофана бѣ южната граница на руската *Велика България*; понятието *черни българи* е спазено и въ днешна България, особено въ силистренскитѣ села Афлатаръ и Калипетровци, като противопоставено на *шиковци)*.

чай, татаритѣ които не еднократно се чуватъ въ покрайнинитѣ ни дори до падането на България, не оставиха такива слѣди, каквито оставиха комани, даже и печенеги. Ногай, познатъ у насъ като независимъ татарски ханъ, прѣгазва Дунава и минава Балкана за Византия, *като генералъ на Капчашкия ханъ Мангу Тимуръ*. Експедицията му е била внушена най-вече отъ селджушкия султанъ Кейкавусъ, роднина на Тимуръ, който и наредилъ съюза на българитѣ съ татаритѣ *срѣщу Византия*. Ногай заедно съ Константинъ ударватъ срѣщу Палеологъ, който пъкъ слѣдъ едно сражение едвамъ се избавилъ въ Ганосъ, а гръцкото население, отървано отъ ножоветѣ на съюзницитѣ, се затваря въ Еносъ. Важното за насъ е, че театрътъ на това движение е подъ Одринъ. При обсадата на Еносъ е билъ и самиятъ Константинъ, носенъ въ колесница, тъй като си счупилъ крака (1265 г.). Въ хроникитѣ за поведението на Капчашкия ханъ и генерала му Ногай въ 1265 год. владѣе двусмисленность.[1]) Споредъ Пахимера, Ногай иде въ тая година, като повиканъ отъ Византия срѣщу Константина и вѣроятно да го противопостави на хана си, слѣдъ което и се пораждатъ амбициитѣ му за независимость. Именно, тъй окуражаванъ, Михаилъ VIII Палеологъ взема край Месемврия и Анхиело, още и Созополь, Агатополъ, *Кастрица* и други малки крѣпости (et alias quasdam arces, I. 348). Иречекъ, види се по съзвучие, отождествява *Кастрица* съ *Кестричь* между Варна и Балчикъ. (Ср. op. cit. 516). Но Пахимеръ съ това име визира черноморскитѣ крѣпости въ и подбургашкия заливъ. Очевидно е, че *Кастрица*, бидейки отъ гръцката дума*кастро*, е вече съ българизиранъ суфиксъ — *ица*, като умалително отъ *Кастро*. Пише се: καστρίτζιον, κάστριζις, canstritzis, canstritza. По-скоро тя ще се намирала край морето между Созополъ и Ахтополъ и възможно е да е срѣдневѣковното *Василико*, а не днешниятъ Бургазъ, който пъкъ като отъ гръцкото πύργος се схожда по значение съ castrum. Щритеръ отнася падането на Кастрица въ 1271 г. и пише, че тя е тракийска крѣпость при българо-византийски граници: castritzis, thraciae castellum versus Bulgariae fines situm (II. 760).

---

1) *Лутфи* въ огузнаме (ист. на селджуцитѣ, ср. Hammer) отнася идването на татаритѣ прѣзъ България срѣщу Византия въ 1263 г., и то подъ *Берке ханъ*, въ която година е и анабазисътъ на 12000-тѣ тюркмени подъ Салтукдеде въ Добруджа, и послѣ отвлѣчени отъ Берке въ Кримъ (ср. Barcha, che dimorava nella citta di Bulgara e Assara (Азовъ) въ съврѣменника Marco Palo, Die viaggi etc. I. 45). *Берке* е билъ синъ на *Бату*, а послѣдниятъ внукъ на Ченгизъ-ханъ. *Бату* въ 1257 г., слѣдъ като взема часть отъ Русия, ограбва Полша, Чешко и Далмация; отъ тамъ прѣзъ Унгария ималъ намѣрение да вземе Ц-градъ, но умира. Братъ му се смъква по Дунава и забива обратно въ Русия, безъ да докосне България. Това движение е важно, и възможно е татаритѣ да не сж минали прѣзъ България за първъ пжть подъ Ногай (1265), а прѣдшествувани отъ *Берке* въ 1263 г. По Пахимера, Константинъ, раздразненъ отъ падането на Месемврия и Анхиало, се съюзява съ селджушкия султанъ Изединъ и рускитѣ татари. Изединъ слѣдъ падането на Конийския тронъ въ ржцѣтѣ на брата му Кейкавусъ, избѣгва въ Ц-градъ и закроява да вземе византийския тронъ (1263), за което е прѣговарялъ съ Капчашкия ханъ и вѣроятно съ *Константина*. *Ногай* пада въ борбата за независимость отъ Тимуръ (1293). ср. Abulfarage, Dynastie, X; и De Guignes, hist. des Huns, II etc).

Послѣднитѣ години на Константиновото царуване сѫ съвсѣмъ жалки.[1]) Всрѣдъ хаосъ отъ дворцовъ развратъ и политическа развàла се появява единъ герой, чадо на селенията — истинския български народъ, удивително издание на една още мѫждѣеща жизненность, — прѣдставитель на народна покруса и протестъ. Въпросътъ е за *Ивайло*. Прѣкорътъ му *Лахна* или *Бърдоква* билъ съвсѣмъ прозаиченъ, но за това пъкъ достоенъ да краси рѣдко свѣтлитѣ страници на срѣдневѣковната ни епика. Отъ тоя прѣкоръ се види, че *Ивайло* е билъ селянинъ — градинарь вѣроятно,— родомъ отъ търновскитѣ села. Подигането му не трѣбва да считаме за простъ епизодъ. Съ името на тоя „овчарь" е свързано цѣло движение, което на модеренъ езикъ се нарича революция, и далечъ тя не е чисто политическа, въ нейнитѣ дълбини се криятъ и по-важни за насъ социално-економични елементи. Нека си припомнимъ, че прѣзъ него периодъ разни боляри и некадърни царчета по силата на феодализма и убийственото разцѣпление, бѣха обърнали малка България на единъ безсмѣтенъ чифликъ. Жалко е, че изчезли и оскѫдни данни *за Ивайло* приравняватъ цѣлото битие на тоя паметенъ герой къмъ единъ доволно идиличенъ авантюризмъ. Ивайло излиза отъ родното си огнище, издига гласа си срѣщу сѫществуващата провалия, а настръхналиятъ народъ прѣдъ ужаси и развратъ го послѣдва.

Яковъ Святославъ пада жертва на Мариинитѣ интриги (1277), а въ сѫщата година липсва отъ сцената и *Константинъ*, споредъ Пахимера — убитъ въ сражението си съ възстаналия *Ивайло*. Липсватъ ни интереснитѣ данни, за да илюстрираме и участието на южно-българското население въ това паметно за историята ни движение. *Ивайло* се коронясва въ Търново, а изнѣжената Мария, за да спаси короната си, прѣмижава прѣдъ наложеното, става *Ивайловица* и наново царица (1278 г.). Боляритѣ, уплашени отъ Ивайловитѣ успѣхи, *и тъзи на народа*, сговорватъ се и отварятъ пѫть на нова и кратка династия *Тертеровци*.[2]) Ивайло побѣдява нѣколко пѫти татаритѣ и става идеалъ на народа. Изгубенъ за малко отъ театра на междуцарствието, той се явява пакъ, и на 17 юли 1280 г. разбива отправената срѣщу него византийска войска

1) На сцената изпѫква единъ царичинъ любимецъ отъ загадъченъ произходъ и минало — *Яковъ Святославъ*. Загадки за вѣроятни акции на Асена II срѣщу татаритѣ ще се намѣрятъ въ Belgeron (Traité des Tartares, p. 1228; Recuil des voyages, I, 1729; voyages Tartaresques, Leide, I и II). Асенъ се нарича още и Soudan, което ще е *султанъ*.

2) Коронясваниятъ въ края на 1280 г. *Георги Тертеръ* скоро подъ натиска на татаритѣ се принуждава да бѣга въ Одринско (1285 г.), а Ногай туря за свой васалъ на българския тронъ *Смилецъ*, членъ на една още по-загадъчна фамилия, прочута съ ренегатство. Слѣдъ смъртьта на Ногай (1293 г.) синъ му *Чоки* тръгва за България и се намѣстя на българския прѣстолъ, но Тертеровия синъ *Святославъ* го посича и освобождава България отъ татарската опека. Фамилията *Тертеровци*, инъкъ сржчна, споредъ Пахимера команска, ще е била отдавна българизирана. Това се види и отъ славянското име на сина на първия *Тертеръ*. Впрочемъ, самъ Пахимеръ пише, че само бащата билъ отъ комански произходъ: pater ejus Terteres Comanis erat. II. 265. Нека не ни се види чудно, че додѣ славянската фамилия *Смилецъ* става орждие на Ногай, въ подновяването на българската независимость се явява династия съ кръвь близка на прабългарската.

нѣкждѣ кждѣ *Диавена.*[1]) Ивайло се е подвизавалъ и въ южна България, тъй като прѣзъ сжщата година той разбива друга византийска войска нѣкждѣ при Срѣдня гора. Туренъ между три огъня: *боляри* начело съ коронясания за български царь Тертеръ I, *византийци* и *татари*, Ивайло за края си ни отнася далечъ отъ Балкана.[2])

Царуването на *Тертеровия* синъ за насъ е важно още и за това, че отъ това врѣме насамъ *Сливенъ* отново изпжква съ истинското си име, а при това *за прьвъ пжть като такова въ византийскитѣ хроники.* Братътъ на Тертеръ I и чичо на Святослава е владѣялъ българскитѣ земи на западъ отъ Сливенъ, подбалканската область по горньото течение на Тунджа, наречена *Крънска хòра.* Коронясването на Тертеръ I въ края на 1280 г. ще е станало съ направената отъ него отстжпка, за да избѣгне междуособицитѣ, като дава на избѣгалия призраченъ *Асенъ III,* българскитѣ владѣния *на югъ отъ Балкана,* или по-скоро тия между *Сливенъ* и *Копсисъ.* Тоя въпросъ не е зачекнатъ у насъ. Нишки отъ истина ще се намѣрятъ въ наивно изложения пасажъ на въпросната испанска (каталанска) хроника на *Рамонъ Мунтанеръ.* Споредъ него, братътъ на българския царь (Тертеровиятъ братъ Елтимиръ) заграбва трона на Асенъ III. (Lemperador de Lantzaura, pare de la Magaduquesa: царь на България и баща на великата дукеса. Послѣдната е Асеновата дъщеря *Мария,* женена за Roger de Flor, Каталански авантюристъ—дукъ). Отъ тукъ се види, че *Елтимиръ* прѣмо слѣдъ смъртьта на брата си и при наличностьта на неговъ наслѣдникъ — Святослава взема южнобългарскитѣ

---

1) Diabaene или *Διαβαινᾶ* споредъ нѣкои е днешната Девня. Въ Идриси се чува мѣсто *Дине боли.* Томашекъ за него пише *Λίνειαπολις.* Въ 972 г. Цимисхий се подвизавалъ между Πλίσκουβαν καὶ Λίνειαν (Леонъ Дякона, VIII 8.) *Диавена* у Пахимера е като проходъ и възможно е да е нѣйдѣ между Сливенския балканъ и Чалжкавашкия проходъ, защото разбититѣ тамъ византийци били на пжть за Търново, освѣнъ ако се допустне, че тѣ сж минали Балкана край морето-отъ дѣто сж и нагазили на *Девня* за къмъ Търново, което е по-вѣроятно. До Сливенъ, край село Касъмово, има мѣстность *Девичково,* а до Нейково-*Дивецитѣ,* обаче нито едно отъ тѣхъ не отговаря на *Диавене* или *Диабене* Ср. села: *Дебово,* никополско; *Девенци,* луковитско; *Дебньово,* троянско; *Джбенъ,* луковитско; *Джбене,* карловско и *Девене,* вратчанско, Щритеръ смѣсва *Диавене* съ Diabasis и го туря между границата на България и Тракия, съ което той очевидно визира Източния балканъ (locus infinibus Thraciae et Bulgariae atransitu dictus. II. 585). *Διαβασις* въ Кедрина (II. 87) е за бунта на Славянина Тома и за Мортагона, и ще е между Одринъ и Ц-градъ. Ср. ib. II 285 за при Симеона: πεδίον δὲ ἡ Διάβασις μέγα καὶ πρ ς ὑ πο δοχὴν στρατοῦ Ἐπιτηδειον. Сжщиятъ Кедринъ споменува и *Διαβηνὴς* (Diabena, I. 230), но то нѣма нищо общо съ Диавена при Ивайло, па и не е въ България.

2) По Пахимера Ивайло се хранилъ по-рано съ хлѣбъ и зеленчукъ. Българскиятъ му прѣкоръ у него е изкълченъ: Κορδοκουβας (*Λαχανας*) вмѣсто *Бърдоква.* Слѣди или спомени за него ще се намѣрятъ още и въ почти съвръмената испанска хроника на *Мунтанеръ* (cap, CCXL, p. 429), дѣто подъ Langlo вѣроятно се разбира *Иваило Лахна:* Langlo senyor de la Blaquia. Тукъ Blaquia се относя за сѣверна България, а не за цѣла България. Тя се прѣдставя за най-силна, вѣроятно „най-непристжпна или естествено укрѣпена страна въ свѣта": La Blaquia qui es la plus fort terra del mon. България въ него се нарича и Lantzaura, което ще е отъ „страна на Елтимира", тъй като Елтимиръ е владѣялъ голѣма часть отъ южна България.

владѣния отъ Асенъ III, които впрочемъ послѣдниятъ ще е владѣлъ само номинално или чрѣзъ намѣстникъ. Съ тоя актъ *Елтимиръ* лишава отъ бждеще синоветѣ на Асенъ III,—двама братя, отъ които единъ сжщо се е наричалъ *Асенъ* и живѣялъ въ Ц-градъ. Византийскиятъ императоръ Андроникъ II (1282—1328) се заема за тия млади и вече изродени Асеновци, защото сж му били племянници. (Асенъ III водѣлъ Андрониковата сестра Ирина). Той настоялъ прѣдъ „българския царь", щото „царството" да се остави на тия Асеновци. Обаче „българския царь" отговорилъ много грубо (e ell feu lin fort cruel resposta), „*та тъй*, продължава Мунтанеръ, *се почва война между България и Византия* (още съ смъртьта на Тертеръ I), *въ която Византия винаги губѣше* (perdia tots dies en la guerra) и затова тя повика на помощь *Рожера*" (1305 г., каталанецъ)[1]).

Святославъ, подкрѣпенъ отъ чичо си *Елтимира*, се залавя за повръщането на българскитѣ градове и крѣпости на черноморскитѣ брѣгове, които били изгубени прѣзъ врѣмето на Константина и послѣдвалото отъ края на царуването му междуцарствие. Той се прѣхвърля съ войската си въ юго-източна България, като туря ржка на врѣменно отнетитѣ отъ византийцитѣ тукъ градове, едни отъ които му се прѣдали доброволно, а други му се противили. Тѣзи градове ще сж били главно при политѣ на Балкана между Сливенъ и Анхиало: incursavit Romanos arces limiti ad Haemum impositas[2]). Сливенъ, вече извѣстенъ добрѣ на Пахимера, не ще е билъ между тия крѣпости, защото нийдѣ не се споменува да е падналъ подъ византийцитѣ, слѣдъ което да стане нужда пакъ да се повърне на българитѣ при Святослава. Още повече, че тукъ е дума за малки градове и крѣпости (arces), каквито сж били *Авли, Баска, Голое, Ктениа, Айтосъ, Русокастро* и т. н. Въпроснитѣ крѣпости сж били спорни, и Святославъ е воювалъ три години,—борба, която се увѣнчава съ окончателното падане въ български ржцѣ на градоветѣ: *Русокастро, Созополъ, Месемврия, Анхиало* и *Агатополъ*.

---

1) Поне така е у Мунтанера. Изразътъ „български царь" може да се припише на Святослава, но по смисълъ горниятъ пасажъ визира чичо му Елтимиръ, братъ на Тертера I. Възможно е, Елтимиръ да е отстжпилъ врѣменно южно-българскитѣ владѣния на синоветѣ на Асень III по силата на Андрониковитѣ заплашвания. Извѣстието за убиването на Рожера въ Одринъ било прѣдадено на „българския царь", поцъ който изразъ тукъ Мунтанеръ визира сина на Асенъ III и очевидно само като претендентска, възпоменателна, но не и фактическа титла. Види се, походътъ на Андрониковия синь Михаилъ кждѣ 1307 г. срѣщу Елтимира ще е въ свръзка съ окончателното закрѣпване на послѣдния подъ Балкана и изличаването на името Асеновци отъ списъка на българскитѣ властелини. Че дѣйствително въ Мунтанеровитѣ думи има голѣма доза отъ истина, поне въ смисълъ, че Тертеръ I е отстжпилъ южно-българскитѣ владѣния на Асена III, се вижда и отъ Пахимера, споредъ който *Тертеръ I направилъ Асена „деспотъ на Романия (южна България)"*.

Колкото се отнася до въпроса за етимологията на името *Тертеръ*, то като *Команско* ще има нѣщо общо съ нѣкои прабългарски кръстни имена. За префикса *Тер* може да се посочи тоя въ прабългарското име *Тервель* или по-право *Тербель*, вѣроятно общъ съ слога *Тар* у печенежкитѣ имена (*Таргань* и пр.) или съ сжщия у думата *Татаръ*. Слѣди отъ името *Тертеръ* ще се намѣрятъ у интереснитѣ днесъ двѣ български прѣзимена: *Титеръ* и *Тинтеръ*.

2) Pachym. II. 406.

Още отъ тукъ се види, че при Святослава, Сливенъ освѣнъ че е билъ въ български ржцѣ, но сжщото е било и съ почти цѣла днешна южна България, а при това и съ по-южни граници край морето (до Ахтополъ).

Византийското съпротивление срѣщу Святославовитѣ успѣхи се проявява не иначе, освѣнъ чрѣзъ ренегатството на българина *Войсилъ*, най-малкия братъ на *Смилеца*. Византийскитѣ войски сж били водени отъ сина на Андроника II, *Михаилъ*, протостратора *Глáвасъ* (вѣроятно другъ славянски ренегатъ), *Войсилъ* и *Радославъ*[1]). На пжтя отъ Цариградъ за България тѣ минаватъ прѣзъ Виза и срѣщатъ българскитѣ войски между Созополъ и Мандренското езеро. Византийцитѣ, боещи се отъ числото на българитѣ, прѣдоставятъ атакуването имъ на българския ренегатъ *Войсилъ*. Сражението става край южнитѣ брѣгове на споменатото езеро, дѣто при опита на българскитѣ войски да минатъ моста на рѣка *Скафида*[2]) (днесъ Факийска рѣка), послѣдниятъ се събаря: едни отъ българитѣ се издавятъ, а въ суматохата отъ останалитѣ голѣма часть били посѣчени. Тъй прѣтърпената загуба се наваксва съ голѣмата българска побѣда при едно послѣдуеще сражение край Одринъ, дѣто византийската армия била почти унищожена. Именно слѣдъ това поражение, Михаилъ, синътъ на Андроника II, се приготвя за голѣмъ походъ срѣщу българитѣ и потегля за Одринъ. Приготовленията сж били голѣми, а събраната войска многобройна[3]).

Че българскитѣ владѣния още прѣзъ царуването на Святослава сж достигали близко до Одринъ сѣверно, се види отъ самия фактъ за разбиването на византийската армия отъ българитѣ до Одринъ, и още отъ това, че почти прѣмо отъ Одринъ младиятъ императоръ навлиза въ една страна, която се наричала *Романия*[4]).

---

1) ib. II. 446. Тоя *Войсилъ*, съ когото ще се срѣщнемъ и до Сливенъ, като братъ на Смилеца, имаше да си отмъщава на Тертеровци, особно на Святослава, който съ посичането на *Чоки*, по право отхвърли претенциитѣ на Смилеца, като намѣстенъ на трона отъ Ногая и като неговъ васалъ. Смилецъ е билъ силенъ български боляринъ и е владѣялъ нѣйдѣ около Бѣльово. Иречекъ, излизайки отъ единъ претекстенъ изразъ на Кантакузена, различава другъ *Войсилъ*, ужъ братъ на Святослава. Тия двама Войсиловци сж единъ и сжщъ човѣкъ, употрѣбенъ като орждие у византийцитѣ срѣщу българитѣ, а частно — срѣщу Тертеровци. Кръвнитѣ връзки между Смилеца и Тертеровци сж съмнителни.

Главасъ се възпѣва въ похвалната поема на Мануилъ Фила, и до влизането на подбалканскитѣ градове пакъ въ Българската държава той се е подвизавалъ наблизу до Сливенъ. Ср. село *Главанъ*, днесъ въ Харманлийско, на югъ отъ което има „градище", па и останалитѣ български села: Глава, Главановци, Главина, Главитѣ. Българското име на *Главасъ* ще е било Главанъ или Главинъ (ср. въ Татаръ-Пазарджишко фамилия Главиновъ).

2) За Σκαφίδας ср. Stritter. II. 805, а сражението при нея е въ 1306 г. Слѣди отъ името ѝ се намиратъ въ това на днешното село *Скефъ*, край Мандренското езеро, между рѣкитѣ Факийска и Кайнарджа. На италиянскитѣ карти е Scafida, Scafidi; ще е било още тогава крѣпость, защото се споменува като пристанище Scafida, което било „добро и сигурно". Mon. hist. prt. I. p. 310. Skefa на Fakihdere въ Томашекъ (за Идризи).

3) Като свидѣтелство за направенитѣ по това усилия и за плачевното финансово положение на византийското съкровище служи обстоятелството, че Михаилъ продалъ диамантитѣ, които жена му донесла като зестра.

4) Името *Романия*, съ което отначало, особно у арабитѣ, се разбираше цѣлата византийска империя, стана по-официално отъ врѣмето на латинското тукъ

Византийската войска навлиза отъ Одринъ въ Романия къмъ края на августъ и я ограбва отъ *Раховица* чакъ до *Сливенъ* и *Копсисъ*. Даннитѣ по поведението на Елтимира срѣщу тоя походъ сѫ оскѫдни и тъмни: ibique Augusta relicta, prius dei param veneratus, in religionem iugo exteriori subiectam, quam et Romaniam vocant, vicessima tertia Augusti die hostiliter incurrit, et a *Reachubi* ad *Stilbnum*, hinc usque ad *Copsin*, veterem renovans paroemian, cuncta late praedam Mysorum fecit, Eltimeremque exclusit[1]). Прѣди всичко, тукъ се пише, че въ Романия имперскитѣ войски ограбили българитѣ. Като въ допълнение на даннитѣ за *Влисконъ* на Анна Комнена, *Близимосъ* на Барбаросовитѣ хроници и *Блисме* на Вилхардуена, нека се забѣлѣжи, че ако не знаехме за Сливенъ, който Пахимеръ за пръвъ пѫть въ византийскитѣ хроники пише *Стилвносъ*, сѫдейки отъ сѫщия за посокитѣ на горния походъ, ние сигурно бихме търсили тоя *Стилвносъ* (Στίλβνος) нѣйдѣ около изворитѣ на Тунджа или кѫдѣ Пловдивъ, въ каквато посока дѣйствително сѫ сѐ намирали изчезлитѣ днесъ *Раховица* и *Копсисъ*.

Дали византийскитѣ войски сѫ дошли най-първо въ Сливенъ, а отъ тукъ сѫ ограбили Елтимировитѣ земи до Копсисъ и Раховица — не е извѣстно и не е толкова важно. Важно е, дали въобще тѣ сѫ ограбили *Сливенъ*. Убѣденъ съмъ, че трѣба да се отговори отрицателно, защото споменуването на тия три града не е за друго, освѣнъ *да посочи границитѣ на Елтимировитѣ владѣния* въ Романия, на които той е билъ деспотъ подъ върховната власть на братанеца си Святослава, подъ когото е била и днешна югоизточна България, включая и *Сливенъ*. Но нѣщо повече: когато младата императрица съобщила на свекъра си Андроникъ II, че синъ му Михаилъ „направилъ голѣми успѣхи" срѣщу Елтимира, като ограбилъ българитѣ въ неговитѣ владѣния, стариятъ императоръ се зачудилъ и даже усъмнилъ. Той си изповѣдалъ, че *„знаялъ, кѫдѣ се намиратъ Сливенъ и Копсисъ, но не и Раховица"*: *norat ex fama, ubi Stilbnus ubi Copsis essent sitae*. Отъ тукъ се види, че въпрѣки факта, какво Сливенъ за пръвъ пѫть се пише подъ това име въ византийскитѣ хроники, слѣдъ споменуването му отъ Идризи въ 1153 г., *е билъ извѣстенъ подъ сѫщото това име твърдѣ по-рано, и ще е билъ важенъ на врѣмето си градъ, за да бѫде лично познатъ на императора*. По правило византийскитѣ властелини не познаваха не

владичество. Въ тѣсенъ смисълъ подъ това название се разбираше не Гърция и крайморска Македония, а цѣла днешна *Южна България*. Това име се срѣща още при Асена II, и до днесъ като споменъ отъ него се е запазило като локализирано понятие между часть отъ населението на *Сѣверна България* за Южна, и въ жетварския епосъ. Юго-източна България се прѣдава като *„Малка Романя"*, а западно отъ нея — *„Голѣма Романя"* Ср Пахимеръ и българскитѣ граници между Ямболъ и Одринъ. II. 562. Съ идването на турцитѣ, Романия се обърнала на *Румелия* а населението ѝ, частно за Южна България — *румелийци*. Отъ тукъ и невѣжеството на западнитѣ историци, дори до освобождението ни. Около Одринъ Бюлеръ срѣщналъ *романци, македонци, румелийци* и *българи!* Това е достатъчно да ни илюстрира западната етнография за П-острова, на която би завидѣлъ и Херодотъ. За Бюлера ще се повърна (вж. Von den Vogesen Zum Balkan, p. 218).

1) Пахимеръ. II. 447.

само българската номенклатура, но дори и своята[1]). Отъ очудването на Андроника, че синъ му успѣлъ да стигне до Раховица, която той погрѣшно разбралъ, че е тази близката до Търново, *се види до колко невъзможно се е считало между византийскитѣ кржгове минаването на Балканитѣ*, още повече и стигането до Търново, каквото, отъ какъ послѣдния градъ е служилъ за столица, никога не се случвало.

Възможно е, *Елтимиръ* да е отсжтствувалъ отъ владѣнията си и да не се е срѣщналъ съ византийцитѣ, въ какъвто случай би станало дума за сражение и побѣда, но не и за *грабежъ*. Че Михаилъ ще се е видѣлъ принуденъ по-скоро да напустне земитѣ на Елтимира, се види отъ обстоятелството, че въ похода му не става дума за никакво завладяване, а което е по-важно, самъ византийскиятъ съюзникъ и хроникъ *Мунтанеръ* пише, че Византия въ борбитѣ си срѣщу „брата на българския царь" губѣла всѣки день (perdia tots dies en la guerra).[2]) Интересно е, че въ борбитѣ на Святослава съ византийцитѣ и въ отношенията му съ чичо му Елтимира, като български деспотъ, не се споменува изрично, въ владѣнията на кого отъ двамата е влизалъ *Сливенъ*. Близкитѣ нему градове *Лардеа* и *Ямболъ*, като български, по едно врѣме влизатъ въ областьта на Елтимира, но послѣ пакъ сж повърнати на Святослава.[3]) Сливенско прѣзъ тая епоха е играло видна роль, като театръ на важни операции и борби, бидейки близу до византийскитѣ граници и на тия между Елтимировото княжество и Святославовото царство. Елтимировитѣ земи бѣха костеливиятъ орѣхъ между усилията на Святослава

1) Андроникъ се усъмнилъ въ самохвалството на сина си и за туй, че той знаялъ една *Раховица*, която била въ Сѣверна България — на единъ день далечъ отъ Търново (non plus quam diei unius itenere medio). Пахимеръ отначало пише *'Ρεαχουβης*, а послѣ: *'Ρεαχοββιτζα* Отъ него личи, че въпросната *Раховица* е съ коренъ *орѣхъ*, а не отъ *ракъ*, отъ дѣто невъзможно е да бжде *Раковица*, днесъ съ развалини при Г. Бѣлово, което е влизало въ владѣнията на Смилеца. Тая *Раковица* е разсипана отъ Гази Даутъ паша. Пахимеровата *Раховица* ще е днешното село *Орѣховица*, Ст-Загорско. При наличностьта на това село не ми е ясно, защо Иречекъ пише, че *Раховица* на Пахимера е турското село Küdirbe, 16 клм. сѣверно отъ Ст. Загора. (пжт. II 165). Въпросната *Раховица* ще е вѣроятно *'Ρεαχοβος* на М. Фила. Ср. Иречекъ въ Sitzungsberichte, T. 136. Имало е село *Раховица* близу до Копривщица и Панагюрище, но разсипано въ 1876 г., ср. рапорта на Скайлеръ въ народенъ календарь за 1877 г. Букурещъ стр. 59.

2) За въпросния походъ двусмислени бѣлѣжки се намиратъ въ Бкн. I. стр. 141 (1858) Той е станалъ въ 1307 год; Възможно е, въ старитѣ византийски архиви да се е намирало нѣщо подробно и за Сливенъ, като докоснатъ отъ грабежитѣ, тъй като Пахимеръ пише, че въ сжщата година въ края на септември е билъ прѣдставенъ на Андроника II обстоенъ рапортъ за вършеното прѣзъ похода, едва слѣдъ което той се увѣрилъ въ истинностьта на синовнитѣ му хвалби.

3) Споредъ бѣлѣжкитѣ въ Бкн (I, 141) *Елтимиръ* по внушението на Святослава трѣбвало да въоржжи прѣднитѣ укрѣпени мѣста на Сливенъ до Ямболъ и тия по горньото течение на Тунджа. Но очевидно тукъ въпросътъ е за началото на Святославовото царуване, въ което чичо му, като владѣлецъ на южно-български земи, за свой личенъ и общъ на българитѣ интересъ, трѣбваше да се готви срѣщу византийцитѣ. При липса на изрични данни мжчно може да се заключи, че Сливенъ е влизалъ въ Елтимировитѣ владѣния. По Палаузовъ владѣнията на Елтимира били въ „съприкосновение" съ върховетѣ на Сливенския Балканъ (Юго-Востокъ Европы, 65).

да подведе всичкитѣ български краища подъ една ржка и домогванията на Византия, подъ претекстъ на защита наслѣдството на сроденитѣ съ нея Асеновци, за да заграби тия южно-български владѣния. Святославъ и Андроникъ се надпрѣварваха, кой по-износно да склони на своя страна Елтимира. При наклонностьта на послѣдния къмъ Андроника, поради проектираната женидба между него и дъщерята на Смилеца, Святославъ се вижда принуденъ да нахлуе въ земитѣ му и да не пощади византийцитѣ: agebat ferebatque hostiliter diripiens, acne Romano quidem abstinens limite.)

2. *Походътъ на каталанитѣ.*

Слѣдъ норманското нашествие на западъ въ П-острова, което не засѣгна юго-източна България, и това на латинитѣ — кръстоносци, въ П-острова нахлуватъ полу-дивитѣ испански орди на *каталанитѣ*. Съ тѣхното име сж свързани и имената на други орди отъ тюркски произходъ — *алани* и *туркопули*. *Каталанитѣ* идатъ отъ Испания прѣзъ Сицилия и си прѣдлагатъ услугитѣ на Византия срѣщу турцитѣ.[2]) *Каталанитѣ* сж важни за насъ още и за това, че водителятъ имъ Roger de Flor се оженва за дъщерята на Асенъ III. *Рожеръ*, още не пристигналъ въ Ц-градъ, праща извѣстие на византийския императоръ, че иде съ каталанитѣ да иска племенницата му (Асеновата дъщеря) за жена и да стане великъ дукъ (мегадукъ). Такива били рицарскитѣ нрави на врѣмето. Андроникъ, притѣсняванъ отъ турцитѣ отъ къмъ М. Азия и отъ българитѣ отъ къмъ Балкана, скланя на прѣдложението му и му дава титлата „Мегадукъ на Романия". Очевидно е, че съ послѣдния изразъ, титлата е въ свръзка съ претенциитѣ на Асеновитѣ синове, за сестрата на които се оженва и самиятъ Рожеръ. Той ще е участвувалъ срѣщу Елтимира, но подробности липсватъ. Още въ 1302 год. *каталанитѣ* се укрѣпяватъ въ Галиполи и ударватъ на грабежъ и разбойничество.[3]) Рожеръ влиза тържествено въ Ц-градъ прѣзъ септември 1303 г.; оженва се за Асеновата дъщеря и слѣдъ като се настанява по тоя рицарски начинъ, повиква и другъ каталанецъ, за да направятъ и него дукъ. Каталанитѣ дѣйствително сж ходили въ М Азия срѣщу турцитѣ, като придружени отъ византийци и алански наемници, но истинскитѣ имъ подвизи сж вършени въ П-ва.[4]) Въ скоро врѣме тѣ съ своитѣ разбойни-

---

1) Pachym. II, 562.

2) Тѣ сж били сбирщина: между тѣхъ влизали и сицилийци, арагонци и алмогавари. Послѣднитѣ сж били *полудиваци* (испански маври), Ср. Schlumberger, Exp. des Almugavares Paris 1902. *Туркопулитѣ* съ такова име у византийскитѣ хроници сж били покръстени турци, и като прѣхвърлени отъ Мала-Азия въ Полуострова, сж участвували въ наемната византийска войска. За аланитѣ по-долу.

3) Най-много пострадали Македония, Атонъ и Търция Съ основаната отъ тѣхъ разбойническа република, Егейскитѣ покрайнини били безспокоени половина вѣкъ.

4) Главниятъ източникъ е хрониката на *Мунтанеръ* (Chronica, od escriptio dels fets, e hazanyes del inclyt Rey Don Jarme Primer Rey Darrago; ср Bibliothek des literarischen vereins. Stutt. 1844 VIII). *Мунтанеръ*. (1265—1336) е свидѣтель и е участвувалъ въ 32 сражение по сухо и по море.

чества ставатъ опасни не само за населението, но и за Византия.[1] Каталанитѣ, укрѣпени въ Галиполъ, сѫ застрашавали цѣла Тракия. Единъ отъ по-важнитѣ имъ за насъ подвизи се отнася въ днешна юго-източна България, дѣто тѣ побѣдѣватъ аланитѣ.

Прѣди да споменемъ за това интересно сражение между тия полудиви орди, което възможно е да е било близко до Сливенско, нека за бѣлѣжимъ, че не токо-тъй само едно отмъщение за посичането на Рожера е накарало каталанитѣ да дойдатъ на „12 дена пѫть" отъ Галиполъ подъ Балкана. Аланитѣ сѫ били въ тѣсни приятелски връзки съ българитѣ. Като родственици на команитѣ, тѣ при Святослава играятъ почти сѫщата роль, каквато послѣднитѣ играяха и при Калояна. Погрѣшно считани за отъ тевтонски произходъ, тѣ сѫ били най-близки на татаритѣ, па и самъ Мунтанеръ пише, че сѫ живѣли като тѣхъ; въ похода носѣли всичко, каквото иматъ (коля и багажъ) и не квартирували въ градове и села: quels Alans ho fan a manera de Tartares, que abtat codell llur van tos temps ejames no posen en cuitat, ne en vila, ne en poblat. Съ тѣхъ си е служилъ Тертеръ II, па и Михаилъ Шишманъ и бивали заселвани въ Тракия и Македония, както пише Пахимеръ.[2] Святославъ е приелъ аланскитѣ пратеници, заедно съ тѣхнитѣ жени дѣца въ Анхиало и ги насочва срѣщу византийцитѣ, като имъ праща едно подкрѣпление отъ 1000 души български войници, съ помощьта на които тѣ сѫ опустошавали византийскитѣ покрайнини, вѣроятно между Странджа и Одринъ, защото по думитѣ на Пахимера Святославъ тогава е владѣялъ Анхиело, Месемврия, Ахтополъ и „крѣпоститѣ наоколо". Византийцитѣ, напустнати отъ аланитѣ, прѣдлагатъ миръ на каталанитѣ очевидно за съюзъ срѣщу Святослава, но послѣднитѣ отказватъ. Святославъ, възползуванъ отъ случая, прѣдлага имъ съюзъ срѣщу византийцитѣ, като даде сестра си, вдовицата на Чоки, за жена на водителя имъ *Рокафоръ*, но безуспѣшно. Че положението на Византия не е било розово, се види още отъ това, че Ц-градъ билъ на измиране отъ гладъ, но спасенъ съ богатия внусъ на български хлѣбъ и брашно (1308). Каталанитѣ, вѣроятно прѣдизвикани отъ аланитѣ, главно слѣдъ съюза имъ съ бълга-

1) Рожеръ е сѣкълъ даже и пари. Убитъ е по заповѣдь на Михаилъ въ Одринъ (28 мартъ 1305 г.) отъ аланския водитель Гирконъ и турнопулския Мяликъ (cap dels Turcoples). Византия противопоставя на каталанитѣ, своитѣ наемници алани и турнопули, командувани отъ българина *Войсилъ* и младия императоръ Рожеръ отъ Асеновата дъщеря е ималъ синъ, кръстенъ на негово име.

Срѣщу каталанитѣ и византийцитѣ въ М. Азия се отличилъ единъ българинъ, който като водитель на турцитѣ става тѣхенъ чаушъ (τζαούσιον), началяникъ на 8,000 конница и 12,000 пѣхота (quierem be tota para VIII milia homens a caull. e le XII milia dapea; Muntaner, cc V). У Пахимера е малко иначе, Ср. Buchon, Exp Fran., 423. Тоя българинъ, неизвѣстно отъ дѣ родомъ, е билъ по-рано въ редоветѣ на Ивайло, хванатъ робъ отъ Палеолога и освободенъ отъ Андроника. Той ще е сѫщиятъ, за когото пише и Орбини (р. 465), ужъ пратенъ отъ Святослава да помага на византийцитѣ срѣщу перситѣ и се наричалъ Gioanni Cherobosco Mazucato (вѣроятно Иванъ Хранославъ). У Теофана Новгородский (р 329) той е: *Іоанна Хіробоска Мацуката болгаряніна.*

2) Вълруването имъ въ Византия се обеснява не толкова съ повикването имъ отъ императора, отколкото съ татарското иго. За по-раншното имъ минаване ср. Иорнандъ, дѣто като подчинени на хунитѣ сѫ обитавали *Добруджа* (Scythia Minor).

ритѣ, отправятъ се срѣщу тѣхъ отъ Галиполъ и слѣдъ 12 дена скитане стигатъ *българскитѣ граници*. По Пахимера: usque ad confinia et primos perme aditus Bulgariae.

Струва ми се, че съ дадения изразъ Пахимеръ визира южнитѣ покрайнини на Ямболско, още по-вече, че пѫтьтъ, по-вече отговаря на тая посока, нежели къмъ българскитѣ владѣния край Черно море до или подъ Бургашкия заливъ: XII gournades lla hon los Alans eren en la terra del Emperador de Lantzaura (по *Мунтанеръ*, въ тоя случай: Emperador de Lantzaura ще е по-скоро *Святославъ* отколкото *Елтимиръ*). Аланитѣ сѫ били вече въ Южна България, но което е по-важно, тѣ слѣдъ грабежитѣ около *Neade*, днесъ вѣроятно Иниада, на с. отъ Мидия и подъ Ахтополъ, рѣшаватъ да се оттеглятъ, като прѣминатъ Балкана. Подобно на печенеги, комани и т. н., които на пѫть за Тракия минаваха прѣзъ проходитѣ отъ Сливенъ до морето, вѣроятно и аланитѣ, обратно за домоветѣ си, ще сѫ мѣрили сѫщата посока. А именно при опита имъ да се върнатъ, каталанитѣ рѣшаватъ да ги изтрѣбятъ, прѣди да минатъ източния Балканъ. Тѣ ги застигатъ въ една хубава равнинаг вѣроятно около Тунджа и вече въ българскитѣ владѣния: entraren pe-L'imperi de Lantzaura en un bell pla. Тукъ се намиралъ *Гирконъ*, аланския водитель, съ 3,000 конница и 6,000 пѣхота, а освѣнъ това цѣлиятъ алански багажъ (коля, шатри), женитѣ и дѣцата имъ.[1]) Каталанитѣ не нападнали отведнажъ, но почакали единъ день да се приготвятъ, защото, прибавя Мунтанеръ, аланитѣ се считатъ за най-добри кавалеристи на Изтокъ. Слѣдъ като се окопали, чакъ на другия день сутриньта почнали атаката съ 1000 конника. Аланитѣ били изненадани, тъй като не подозирали, че каталанитѣ сѫ тъй близко до тѣхъ. Отъ тукъ се види, че сражението е било при гора или планина. То е било ожесточено и траяло цѣлъ день, въ който слѣдъ обѣдъ пада самиятъ Гирконъ. Аланитѣ ударватъ на бѣгъ и ведно съ женитѣ и дѣцата си сѫ били сѣчени на парчета. Избавили се само 300 души. Боятъ станалъ прѣзъ 1308 г. Между водителитѣ на каталанитѣ личали Мунтанеръ (авторъ на хрониката), Рокафоръ, Фердинандъ Ксименесъ (по Пахимеръ: (Φαρέντας Τζιμῆς) и др. Споредъ послѣдния аланитѣ убили много каталани и туркопули, които били въ съюзъ съ каталанитѣ, за които Мунтанеръ прѣмълчава и намалява каталанскитѣ загуби (до 44 души).

Считамъ за неизлишно да прѣдамъ съ думитѣ на Мунтанера разиграната сцена между двама алани, мѫжъ и жена, прѣзъ врѣме на сѣчьта слѣдъ сражението, сцена, патетиченъ сюжетъ за палитрата на живописеца и перото на поета. Колкото и да е вънъ отъ прѣдмета ни, описването на тая сцена е по-важно отъ пикантнитѣ хроники за подвизи на деморализиранитѣ западни рицари и кръстосквернитѣ кръстоносци. Сцената е интересна не само защото е върху българска земя, но защото е характерична за бита и за военния строй на *прабългаритѣ*, съ които аланитѣ имаха нѣщо общо.

---

1) Възможно е, подобно на туркопулитѣ, сѫщо и между аланитѣ да е имало вече покръстени. *Гирконъ* се нарича още и *Георги*. Първото ще е аланското произношение на името Георги, тъй както Григоръ у арменцитѣ е *Киркоръ*.

Единъ алански конникъ заедно съ жена си на конь (a la q̃ sen menaua sa muller) билъ подгоненъ отъ три каталански конника. Коньтъ на аланката почналъ да се уморява, а бѣгащиятъ слѣдъ него аланинъ го удрялъ съ сабята си да върви по-бърже, но каталанитѣ ги заетигнали. Аланинътъ, като вижда, че зарадъ него ще погине и жена му или че ще падне робъ, промушва я съ копието си, слѣдъ което тя изпищѣва и пада на земята. Той се навежда отъ коня си, прѣгърналъ жена си, като я цѣлуналъ, и съ единъ замахъ на сабята си отрѣзва й главата. Когато враговетѣ дошли близу при него, той се обръща къмъ тримата каталани, които заграбили коня на убитата му жена, и убива единъ отъ тѣхъ (нѣкой си G. de Belver). Останалитѣ двама се нахвърлятъ срѣщу му и той върху тѣхъ. Сцената била покъртна. Аланинътъ, въртещъ се около жена си, ранява тежко двамината (Miro и Ventayola) и не се прѣдалъ, до дѣто не го направили на парчета (entro lagren tot pecejat). Самъ Мунтанеръ е билъ очевидецъ на сцената и забѣлѣзва, че такова геройство е присжщо на аланитѣ (e axi murir en per aqlla raho la major part dels Alans).

Натоварени съ плячка, каталанитѣ слѣдъ това сражение прѣстоятъ малко (въ България) и се връщатъ въ Галиполъ.[1])

3. *Сжщностьта около въпроса за Войсилъ.*

Слѣдъ смъртьта на Елтимира и на братовия му синъ Святославъ († 1322) България отново пада въ безначалие.[2]) Синътъ на Святослава, *Георги Тертеръ II,* инъкъ съ признаци на единъ надежденъ властелинъ, умира наскоро (1323 год.). Още съ качването си на прѣстола той прѣвзима Пловдивъ и се запжтва за Одринъ. Андроникъ се отправя срѣщу му и го отблъсва при границитѣ си надъ Одринъ. (Андроникъ разполагалъ съ голѣми сили и влиза въ Одринъ отъ Димотика, отблъсва тамъ българитѣ и „стигналъ до Сливенъ, отдѣто се връща съ безчетно множество добитъкъ, отнетъ отъ мирнитѣ български селяни".[3])

Съ смъртьта на *Тертера II* България остава безъ прѣстолонаслѣдникъ и се почватъ голѣми вълнения, въ които *градоветѣ отъ Месемврия до Сливенъ* (ἀπὸ Μεσημβρίας ἄχρι Στίλβνου) влизатъ врѣменно въ византийски ржцѣ. Това било наскоро слѣдъ смъртьта на Тертера II (1323), а важного е, че въпроснитѣ градове се наричатъ *български* (τοῖς Μυσοῖς, urbes Moesorum). Тъй че Сливенъ за втори пжть въ византийскитѣ хро-

1) На връщане за тамъ тѣ се готвили да взематъ Одринъ и по пжтя за него и околностьта му опустошили всичко, като изкоренявали лозя и дървета. Ср. Lebeau, XVIII

2) Въ края на царуването си Святославъ обгѣгва отношенията си съ генуезцитѣ, защото не ги обезщетилъ срѣщу българското пиратство въ Созополъ. Тѣ прѣстанали да се спиратъ въ Созополъ и забранили на подданицитѣ си да слизатъ въ българскитѣ пристанища и въобще въ земитѣ на Святослава. Конфликтътъ е станалъ прѣзъ 1314 г. а не въ 1316 г. Ср. Atti della Soc. Zig. XIII. 120. въ Heyd. I. 530. (изд. 1885), дѣто Созополъ е Sinopoli. За опита на Святослава да плѣни младия императоръ чрѣзъ посланника си Мартинъ и 300 войника, ср. Кантак. I 108.

3) Тъй е прѣдадено въ Бкн. ч. I (1858) и се цитира Кантакузенъ (I. 170), когато въ сжщность той не споменува тукъ за Сливена. Тертеръ е стигналъ до вратитѣ на Одринъ, и отъ тамъ прѣслѣдванъ се спасява благодарение на настжпилата нощь, вѣроятно нѣйдѣ между Ямболъ и Одринъ.

ники се споменува вече и у Кантакузена, тъй като Пахимеръ съ прѣдложението на Святослава за миръ съ Византия (около 1308 г.) завършва своята хроника. Отъ тогава нататъкъ най-популяренъ и почти едничъкъ източникъ за българскитѣ работи до Ив. Шишманъ е пакъ Кантакузенъ.

Въпросътъ е, дали Сливенъ прѣзъ 1323 г. е билъ между градоветѣ, които врѣменно падатъ въ византийски ржцѣ. Изразътъ „отъ Месемврия до Сливенъ" (a Mesembria Stilbnum usque) е изриченъ, но възможно е да е влизалъ сжщо и той въ византийскитѣ владѣния, защото въ сжщото врѣме споменатиятъ вече Войсилъ се отправя въ пограничнитѣ български градове и подчинява крѣпоститѣ *отъ Сливенъ до Копсисъ*: [1] ἀπὸ Στίλβνου μέχρι Κόψεως. Горниятъ въпросъ, дали Сливенъ е влизалъ въ редоветѣ на българскитѣ градове отъ Месемврия до него, врѣменно паднали подъ византийски ржцѣ, може да се зададе и тукъ, и ако отговоримъ отрицателно, ще излѣзе, че той единственъ е останалъ въ български ржцѣ подъ Балкана между владѣнията на Войсила и тия на византийцитѣ, което е мжчно допустимо. Тя трѣба да се приеме, че Сливенъ е билъ между падналитѣ български градове въ византийски, а не Войсилови ржцѣ. Въ тая посока може да се твърди, че той не е билъ и въ Елтимировото княжество, а въ царството на Святослава. Въобще Сливенъ винаги е сподѣлялъ сждбата на юго-източна България. [2]

И тъй отъ 1323 г. въ съсѣдство съ Сливенъ Войсилъ става деспотъ на прибалканска область съ българско население на западъ отъ Сливенъ. По Иречекъ, въ историята му на българитѣ, Войсилъ е братъ на Святослава, и въ това отношение той излиза отъ думитѣ на Кантакузенъ. Обаче тоя Войсилъ е сжщиятъ български ренегатъ, за когото се споменуваше по-горѣ, и споредъ Пахимера той е най-младиятъ братъ на Смилеца и Радослава (II. 446). До смъртьта на Тертеръ II (1323) Войсилъ живѣялъ въ Византия.[3] Любимецъ на младия императоръ и побѣ-

1) Споменъ отъ градъ *Копсисъ*, който на български се е изговарялъ вѣроятно *Копси* или *Копса* и е билъ кждѣ Карлово, се е запазилъ въ другото име на течещата прѣзъ Карловската долина (Гьопсата) рѣка Стрема, която се влива въ Марица на изтокъ отъ Пловдивъ.

2) Както ще се види и по-долу, у Катакузена, българскитѣ владѣния на югъ отъ Балкана или почти цѣла днешна Южна България влизатъ подъ името „Горня Тракия" (Thracia superior) за разлика отъ *Долня* или *Приморска* (Thracia Maritina). I. 105, 135. За тая България Пахимеръ употрѣбя еднакво: *Романия* или *Тракия*.

Между падналитѣ подъ византийцитѣ градове отъ Месемврия до Сливенъ ще сж влизали още Айтосъ, Русокастро, Ямболъ, Ктения, Лардеа и др., а възможно и Анхиало, Созополъ и Ахтополъ.

Сливенъ, за пръвъ пжть писанъ отъ византийцитѣ *Стилвносъ* (τίλβνοσ) въ Пахимера, а тъй сжщо и въ Кантакузенъ, е съ вметната буква m (T), свойственость на гръцката и латинската ортография и произносъ, както е случаятъ и съ *Склави*, *Склавони*, вмѣсто *Славяни*.

3) Чудно е, какъ се е допустнало да се мисли, че *Войсилъ* е братъ на Святослава, когато Кантакузенъ пише само, че *той е братъ на умрѣлия царь* (Boesilas demortui regis frater). I. 172. Но този умрѣлъ царь не е Святославъ, а може да бжде синъ му Тертеръ II, защото именно слѣдъ смъртьта на послѣдния (1323) Войсилъ се отправи къмъ Балкана. Но съ такова убѣждение бихме останали, ако не вземѣхме прѣдъ видъ факта, че и Смилецъ бѣ български царь, братъ на когото бѣ самиятъ *Войсилъ*. Въ тоя смислъ съ израза „demortui regis" се визира *Смилецъ*, който билъ жененъ за внучката на императоръ Андроникъ II.

дитель на сънародницитѣ си при рѣка *Скафида*, той е билъ упражняванъ като претендентъ на Елтимировото княжество, въ съсѣдство съ това на брата му Смилеца, и главно като орждие срѣщу династията Тертеровци. Това ще се подкрѣпи съ завземането на градоветѣ отъ Сливенъ до Копсисъ още слѣдъ самата смърть на Тертеръ II, който освѣнъ че запазва Святославовитѣ граници и подведе бившото Елтимирово княжество подъ единъ скипгъръ, но взе и още държещата се въ византийски ржцѣ и всрѣдъ български владѣния силна крѣпость Пловдивъ. Както ще се види, Войсилъ е билъ обичанъ отъ сънародницитѣ си толкова, че скоро става невъзможенъ въ княжеството си и избѣгва пакъ въ Византия. Той е разполагалъ всичко съ 3,000 войника и 4 града, като се титулиралъ „деспотъ на българското царство": *δεσπότης Μυσίας ἱπὸ βασιλέως ἐπιτέτραπται ὀνομάζεσθαι*. Би било рискувано да се вѣрва, че Войсилъ е свършилъ своето прѣдприятие самъ или възъ основа на наслѣдствени права, въ какъвто смисълъ загатва Кантакузенъ: *διὰ τὴν οἰκειότητα τοῦ γ νους*. Ако е въпросъ за подобни „роднински връзки", очевидно изразътъ е правъ, защото братъ му Смилецъ бѣше врѣменно туренъ на българския прѣстолъ отъ Ногая. Кантакузенъ не можеше и да мотивира другояче окупирането на бившето Елтимирово княжество, върху което по право почиваха притезанията на наслѣдницитѣ на Асенъ III.[1])

Подръжникъ на младия императоръ още слѣдъ завзимането на областьта между *Сливенъ* и *Копсисъ*, Войсилъ заедно съ Андроникъ обсажда Пловдивъ, тогава въ български ржцѣ и защищаванъ отъ русина *Иванъ*. Обсадата е траяла дълго и се свършва съ пъленъ неуспѣхъ на съюзнитѣ войски на Андроникъ и Войсилъ.[2])

1) Има сума примѣри, дѣто едно претендирано право почива върху единъ още по-претенциозенъ произходъ. Хитриятъ Калоянъ, за да изкопчи отъ папата императорска корона, изкарваше се потомъкъ на старитѣ римляни, отъ дѣто и наивната теория, че Асеновци били власи. Най-послѣ, ако Войсилъ бѣ дѣйствително братъ на Святослава, той не би пропустналъ случая да иска короната при овдовяването на българския прѣстолъ поне съ смъртьта на Тертеръ II. Името *Войсилъ*, струва ми се, е неправилно прѣдадено. Пише се *Βοησίλας*, *Βοσσίλας*, Boesilas и ще е или съкратено отъ *Воеславъ* или *Боеславъ*, или пъкъ чисто и просто *Босилъ*. Отъ послѣдното днесъ имаме умалително *Босилко*, растение *Босилекъ*, прѣзиме Босилкови, села: *Босилградъ*, кюстендилско; *Босилково*, карвобашко и т. н. Възможно е да е прабългарско: у турцитѣ — Вейселъ, въ свръзка съ което е вѣроятно селото *Вайсалъ*, днесъ въ Турция подъ Голѣмия Дервентъ, между селата *Кючунли* и *Омаръ Абасъ*.

За споменатитѣ по-горѣ крѣпости въ юго-източна България ще се говори въ отдѣленъ трудъ по номенклатурата на срѣдневѣковната юго-източна България. Въ всѣки случай крѣпостьта *Ктения*, за която Томашекъ мисли, че е Карнобашката крѣпость, споредъ менъ е при днешното село *Костенъ*, на сѣверо-западъ отъ Карнобадъ, дѣто и има развалини. *Лардея*, изрично споменувана отъ византийскитѣ хроници, че е била между *Ямболъ* и *Голое*, ще е при изчезлото село *Сарай* (край Страндджа), дѣто дѣйствително е имало срутена крѣпость, обърната отъ Мухамедъ IV въ ловджийски дворецъ.

2) Пловдивъ се защищавалъ отъ българи и алани (1000 конника и 2000 пѣхота), *въоржжени* съ *щитове* подъ четири вожда: *Иванъ*, аланитѣ *Итилъ* и *Темиръ*, и маджарина *Инасъ*. Имената *Итилъ* и *Темиръ* като тюркски, са общи на прабългаритѣ. За *Итилъ* ср. хунското Атила, забраненото тюркско име

Тъкмо всрѣдъ тъй разиграваното безначалие боляритѣ се събиратъ на съвѣтъ и избиратъ за царь *Михаила,* потомъкъ на полунезависимъ български владѣтель въ сѣверозападна България, съ когото се начева и послѣднята българска династия, при послѣдния прѣдставитель на която България се сгромолясва отъ основитѣ си.

Споредъ Кантакузенъ той билъ синъ на Страшимира отъ рода Шишмановци. Съ Михаила се дава наново животъ на прѣкжснатата въ 1018 г. българска династия Шишманъ, пославянчена още въ Македония. Посочването, че видинскитѣ Шишмановци сж комани, се отнася повече за неславянския произходъ на думата Шишманъ, отколкото за самия този прабългарски болярски родъ. Тая дума, като отъ тюркски произходъ и слѣдователно съ коренъ общъ на прабългаритѣ, възможно е да се е срѣщала и у команитѣ, защото личи и въ турския езикъ. *Шишманъ* значи на турски: пъленъ, тлъстъ; сжщото значение ще е имала и въ прабългарския езикъ, отъ дѣто и съкратеното прилагателно шишко или име Шишко, напримѣръ въ развалинитѣ надъ Твърдица=*Шишкинъ Градъ.* Слогътъ—манъ не ще има нищо общо съ тевтонското манъ=човѣкъ и е общъ за всички тюркски езици: ср. *Команъ, Тюркманъ, Караманъ, Орманъ, тураманъ,* послѣдньото като синонимъ на *шишманъ* въ турския езикъ и т. н. Родътъ Шишманъ остави дълбоки слѣди, па и до днесъ се срѣщатъ прѣзимена, които напомнятъ за него. Послѣдни слѣди отъ българскитѣ боляри Шишмановци въ Македония се заличаватъ съ убиването въ 1804 г. на голѣмия и почти независимъ феодалъ въ Етолия *Chusmane* или *Susmane* отъ Алипаша и синъ му Вели. Слѣди отъ рода Шишманъ се намиратъ сжщо и въ Италия, за които ще се повърна въ отдѣленъ трудъ.

Михаилъ Шишманъ слѣдъ като се коронясва, събира силна войска и въ сжщата година обсажда градоветѣ, които съ смъртьта на Тертера II влѣзоха въ византийски ржцѣ, а именно тия отъ *Сливенъ до Месемврия* (urbes autem, quae postabitum Terteris se Romanis dediderant, in Montana sitas). Тукъ името Сливенъ не се споменува, но то се подразбира, а възможно е, че на пжть отъ Търново за тая подбалканска ивица Михаилъ ше е миналъ прѣзъ самия Сливенъ, отдѣто направо или слѣдъ обиколка до Бургашкия заливъ той се запжтва за Пловдивъ и Копсисъ, за да разбие византийцитѣ и тѣхния подръжникъ Войсилъ. Това поне се вижда отъ факта, че съюзницитѣ вдигатъ обсадата на Пловдивъ, която е траяла 4 мѣсеца непрѣкжснато и безуспѣшно, а слѣдъ три дена Войсилъ вѣроятно съ подновени сили отъ резиденцията си (Копсисъ) трѣбвало да се срѣщне съ Андроника въ градецъ *Потукъ.*[1])

на Волга и др. Сливенското *Тильо* или умалително кръстно име *Тилчо* ще е отъ *Итиль* или нѣкое подобно име у самитѣ българи. *Темиръ* у българитѣ е *Демиръ,* кръстно име, което отговаря на славянското *Желѣзко.* Въ Сливенъ има фамилия *Демировци.* Сжщото име е запазено и въ сложни кръстни или номенклатурни имена, като *Елтемиръ, Алдемировци* и т. н., а у маджаритѣ — *Олдамуръ.* Името Тамерланъ носи сжщия коренъ *Темиръ.* Въобще тукъ става дума за имена, които у разнитѣ тюркски народи (татари, турци, прабългари, комани, маджари и т. н.) ако и фонетично промѣняни, спазватъ единъ и сжщъ тюркски коренъ.

1) Тая интересна срѣдневѣковна крѣпость ще е била нѣйдѣ близу до Пловдивъ (на разтояние 1 день отъ лагера, кждѣто се укрѣпилъ Михаилъ.) У единъ

Безъ малко отровениятъ Войсилъ, отъ ядене на гжби, слѣдъ тридневенъ несвѣсть се съживѣва, но не за друго, освѣнъ за бѣгство (изцѣрилъ се чрѣзъ териакумъ=theriacum; вѣроятно туй вещество е сжщиятъ днесъ разпространенъ въ България „илачь" *терекъ*). Михаилъ се запжтва срѣщу му въ Копсисъ, но войската на Войсилъ напуща послѣдния, и той се принуждава да бѣга въ Цариградъ, отдѣто и дошелъ прѣди да князува нѣколко мѣсеца. (Той отново постжпва на византийска служба и се подвизава въ Македония срѣщу каталанитѣ, а слѣдъ това се изгубва). Отъ тамъ Михаилъ като побѣдитель, ако и безъ сражение се втурва въ Византийскитѣ владѣния и ги опустошава въ продължение на 12 дена. Андроникъ, който е пасувалъ въ Демотика, едва що се отървалъ отъ българитѣ, на слѣднята година връхлегѣва на други врагове. Алани и татари на брой 26,000 подъ *Теха* (?) и *Тоглу Торганъ* нахълтватъ въ Тракия (чети: Приморска или Византийска, защото тѣ сж кооперирали по-рано съ българитѣ, а другояче не биха били допустнати да минатъ Балкана откъмъ Дунава). Единъ вождъ отъ тия нови „скити" е върлувалъ по най-долното течение на Тунджа, вѣроятно между К.-Агачь и Одринъ).

До 1327 г. настава затишие, слѣдъ коего борбата за тронъ между стария и младия Андроникъ, почната още въ 1321 г, наново избухва. Отъ тукъ и ускореното прѣдизвикване на сждбоносното турско нахълтване. Българи и сърби участвували въ тая борба много послѣдователно: Михаилъ помагалъ на шурея си Андроникъ III (1321—1341), а сърбитѣ —на Адроника II. Всѣкой отъ тѣхъ се лъгалъ отъ надеждата да откопчи по нѣкое и друго парче отъ разкапващата се Византия, безъ да се обърнатъ и видятъ назадъ, че собственитѣ имъ царства бѣха вече

български ржкописъ се пише: *градь Потоукы* (въ намѣреното отъ Филаретовъ житие и дадено на Хилфердингъ; послѣдниятъ е смѣсилъ Михаилъ Шишмана съ св. Мих. Бориса, безъ да обърне вниманіе на споменуванія въ сжщото житие: *Велико му царю Калоі аноу*). Отъ *Потукь* е билъ родомъ светецътъ св. Михаилъ, който съ български доброволци *(вои волными)* се е билъ срѣщу етиопитѣ (турцитѣ, а не арабитѣ) за спасяването на Ц-градъ. Мисля, че *Потукъ* ще е именно градътъ между Ст. Загора и Пловдивъ, тъй нареченъ вече въ развалини „*Хисарь Касаба*", дѣто Томашекъ счита, че се намиралъ *Влисконъ* на Анна Комнена. Името *Потукь* е загадъчно и възможно е да е отъ *потока* Ср. полското Potoka при Schierokau, въ горня Силезия (Alman. „Gotha", 1902, въ титлата Radolin) *Потукъ* въ Strtt II. 817 е Potuca. Ср. Ів. III. 312 за Pythecum въ 1141 г. до Мизийската Олимпия (М. Азия). Крѣпостьта Putze или πουσινόν на Прокопия нѣма нищо общо съ *Потукь*. Тя е до Одринъ; пакъ Stritt. III. 973. Ср. село *Потока*, Етерска община, Габровско. Градецъ *Потукъ*, пише Кантакузинъ, билъ съсипанъ отъ „прѣдишнитѣ" войни. Като близу до него, Михаилъ билъ укрѣпенъ въ планински край и при долини

За *Копсисъ* може да се посочи или *Хисарь-Кюселеръ* или *Хисарь*, села въ Карловско. Неспоменуваното вече *Крьне*, вѣроятно разсипано въ тая епоха, отъ името на които крѣпость е и това на цѣла область (Крънска хора), която се простирала близу до Сливенъ, ще е не до „изворитѣ на Тунджа", а до *Казанлъкъ*, на западъ отъ енинскитѣ лозя. За споменъ отъ развалинитѣ на тази планинска крѣпость сж днесъ тъй нареченитѣ *Кърнишки лозя*. Името й не ще е отъ византийското *Κρήνη* (потокъ), защото Енинската рѣка е на 2 километра отъ тукъ. Енинчкото възражение срѣщу това лежи въ името на Карловското село *Кърнаре*, но слѣди отъ тоя загадъченъ коренъ се намиратъ и въ имена на села даже въ сѣверна България: *Кръневица*, Вратчанско; *Крънча*, Дрѣновско и пр.

разкапани. Послѣдньото се отнася най-вече за България, защото сърбитѣ, водени отъ могжщи прѣзъ тоя вѣкъ властелини, бѣха еднички въ тая борба, които най-добрѣ си схващаха ролята. Съ тия полуостровни междуособици, раздухвани отъ призрачни императори, царе и царчета, се тури градивото на великото турско могжщество, което нанесе послѣдния ударъ надъ Византия и цѣлия П-овъ. Посочванего на любопитния фактъ, че Цариградъ въ надвечерието на българското сгромолясване безъ малко щѣлъ да падне въ български ржцѣ, напомня думитѣ на Османъ паша за падането на Плѣвенъ по адресъ на ромънитѣ. Българитѣ, освѣнъ че неможаха да станатъ владѣлци на Цариградъ, но тѣ отъ врѣмето на Асена II не съумѣха да запазятъ и осигурятъ това, което могжщитѣ имъ прѣдшественици спечелиха прѣди шесть вѣка. Достатъчно е да се припомни, че особно за юго-източна България границитѣ ни съ Византия до падането ни подъ турцитѣ, не отидоха по далечь отъ тия начъртани още при Кормесоша (съ малки изключения почти днешнитѣ ни юго-източни граници съ Турция) [1])

Въ 1327 г. Михаилъ съ българи и татари, очевидно слѣдъ като минава Балкана при Сливенъ, се отзовава въ Ямболъ, Диамполисъ (Διάμπολις), и при това въ български владѣния и надъ византийскитѣ граници: Michaelem Moesorum regem *in sius* et Romanorum confinis apud urbem *suam* nomine Diampolin castra locasse[2]). Обаче отишлитѣ отъ тукъ българи да взематъ Цариградъ подъ претекста за съюзъ съ стария Андроникъ, залъгани съ подаръци, обръщатъ гърбоветѣ си къмъ отворенитѣ Цариградски врати и се връщатъ назадъ, като отварятъ една дупка въ бждещето си, която днесь нѣкои наши патриоти наричатъ „историческа задача". Вѣроятно горниятъ комиченъ инцидентъ е послужилъ за свалянето на стария Андроникъ отъ влѣзлия вече въ Цариградъ неговъ внукъ и сестриникъ Андроникъ III (24 май 1328 г.). Михаилъ, измаменъ въ надеждитѣ си, да добие нѣщо отъ раздухванитѣ отъ него византийски междуособия, нахълтва отново въ горня Тракия, вѣроятно около Пловдивъ и Родопитѣ, дѣто Андроникъ бѣ турилъ свои гарнизони подъ Вриений (въ Чепино, Станимака и т. н.). Той ще е стигналъ и доволно близу до Одринъ, защото като се научилъ, че Андроникъ е въ Виза, повръща се къмъ границитѣ си. Слѣдъ два мѣсеца той прѣвзима крѣпостьта *Вукелисъ* (Βουκέλις), днесъ село *Фикелъ*, на 15 клм. сѣверно отъ Одринъ край Тунджа. *Вукелъ* ще е билъ важна погранична византийска крѣпость, защото Михаилъ въ прѣговоритѣ си за нея съ Андроника (тогава въ Одринъ) билъ наклоненъ да я размѣни съ Созополъ, но не и да я върне на византийцитѣ[3]). Заедно съ *Вукелъ* Михаилъ взелъ и другъ пограниченъ градецъ *Пронатонъ* (Προνάτον) или по-пра-

1) *Чирменъ* или прѣзъ визирания вѣкъ *Черноменъ*, дѣто се сключва военниятъ съюзъ между българи и Византия при Михаилъ, не ще е лежалъ въ българска територия. Ср. Cantac I. 208

2) Cantac. I 294. Ср. Parisot, за Кантакузинъ. 1845, p. 92

3) Отъ тукъ се види, че Михаилъ съ кичването си още освѣнъ че е повърналъ въ владѣнията си прибалканскитѣ градове отъ Сливенъ до морето, но е взелъ и приморскитѣ пристанища: Месемврия, Анхиало, Созополъ, Ахтополъ и, т. н. Та при възможностьта, Сливенъ да е падналъ въ византийски ржцѣ въ числото на градоветѣ отъ Месемврия до него (ἀπὸ Μεσημβρίας ἄχρι Στ λβνου, 1823.) той

во *Проватонъ*, който се споменува и при Крума[1]). Важностьта на *Вукелъ* изпжква още и при заплашването отъ страна на Андроника съ голѣма война, ако Михаилъ не го повърне. Послѣдниятъ отстжпва, и двамата владѣтели се срѣщатъ на коне вѣроятно до него. За уякчаване на мира помежду имъ тѣ се срѣщатъ още веднажъ между Анхиело и Созополъ при тъй нареченото мѣсто *Кримнусъ* (Κρημνοὺς[2]).

Слѣдъ двѣ години отъ тая срѣща, Михаилъ пада въ битката срѣщу сърбитѣ около Кюстендилъ, а Андроникъ, за да отмъсти за сестра си, която била изгонена слѣдъ заимането на прѣстола отъ Михаиловия синъ Шишманъ II, възползува се отъ случая и разграбва прибалканскитѣ български крѣпости: *Месемврия, Анхиело, Айтосъ, Ктения, Русокастро и Ямболъ*[3]). Отъ тукъ се види, че Сливенъ пакъ остава въ български ржцѣ, като заималъ сравнително много по-добро стратегично положение между горнитѣ градове. Това поне се вижда отъ Кантакузенъ, който както ще видимъ, много добрѣ познава Сливенъ. (Вѣроятно, въ твърдението, че слѣдъ смъртьта на Тертеръ II (1323), когато градоветѣ отъ Месемврия до Сливенъ падатъ за нѣколко мѣсеца подъ византийцитѣ, се подразбира, че Сливенъ е посоченъ тамъ като граница, поне излизайки отъ факта, че той и слѣдъ 1330 г. остава въ българскитѣ владѣния, въпрѣки че близкитѣ нему Ямболъ, Ктения и Ай-

---

ще е билъ владѣнъ отъ византийцитѣ само нѣколко мѣсеца, подобно на градоветѣ подъ Войсила отъ Сливенъ до Копсисъ (ἀπὸ Στίλβνου μέχρι Κόψεως, сжщата година). Созополь, тогава въ български ржцѣ, билъ градъ твърдѣ голѣмъ и добрѣ населенъ." Cantac, I. 326.

1) Προνάτον ще е днешното село *Провадия* малко на изтокъ отъ Вукелъ (днесъ Фикелъ) и на едноименъ съ градеца Тунджански притокъ. *Вукелъ* въ Stritt. I. 341; II. 834 е градъ въ старата *Одризия*. Ср. Cantac. II, 453—487.

Пронатонъ се споменува и отъ Теофана за подвизитѣ на *Кардамъ*. У него то е Προβάτος, а не Προνάτος. Очевидно е, прочее, че първата форма като по-права не трѣбва да я смѣсваме съ тая на *Провадия* при Варна.

Провадийската рѣка, като притокъ на *Тунджа*, сѣвероизточно отъ Одринъ, по-рано се наричала *Св. Георги*.

2) Това мѣсто е неизвѣстно. *Кримнусъ* собствено значало „пропасть" (?) (Κρημνοί = praecipitia, thraciae locus, inter Sozopolim et Anchialum sitas. Stritt II 837). Името му наподобява *Карни* на Идризи, *Крунось* на Помпониусъ Мела, *Кренумъ* на Никита, *Крини* и *Кринидесъ* на Анна Комнена и *Кривусъ* на Акрополита, които нѣматъ нищо общо съ него, и се отнасятъ за разни посоки. Κρυβοῦς се споменува за взегитѣ отъ Асена II градове около Одринъ. Лопаревъ (въ Мануила фила) отождествява Πύργος (Бургасъ) съ Κρυμνοί на Кантакузена, и тъй ще е ако се излиза буквално отъ думитѣ на послѣдния (Ср. Иречекъ въ Sitzungsberichte; T. 136).

3) Войни подъ смѣшни и дребнави мотиви не сж рѣдки въ историята. Враждата между Михаилъ и сърбитѣ се почнала, защото първиятъ се развелъ съ дъщерята на сръбския краль и се оженва за сестрата на Андроника III, който пъкъ, когато я изгонили слѣдъ смъртьта на Михаила, напада на българитѣ и взима горнитѣ градове. Съ Асенъ II има другъ инцидентъ, но очевидно той е по-сантименталенъ: когато маджарскиятъ краль на пжть отъ Иерусалимъ за Унгария трѣбвало да мине прѣзъ България, Асѣнъ II не го пропустналъ да прѣмине за Унгария, до дѣто не взелъ дъщеря му за жена. На западъ комедитѣ между царетѣ сж били по-голѣми: така английскиятъ краль Вилхелмъ отваря война на френския Филипъ I (1087), защото послѣдниятъ се присмѣ на обемистия му коремъ! Ср. Collier W. History of Brit. Emp. 1868. p. 52.

тосъ излизатъ отъ тѣхъ сѫщеврѣменно. Τὰ Κτένια на Кантакузинъ неможе да се счита за находеща се между Русокастро и Айтосъ, защото Кантакузенъ тукъ изрежда имена и не ги пунктуира по мѣсто. Томашекъ (за Идризи), въпрѣки че чете буквално текста на Кантакузена, наклоненъ е да вѣрва, че тая *Ктения* е днешниятъ Карнобадъ. *Ктения* е загадъчна дума и нѣма да има нищо общо съ новогрѫдкото ктени=гребенъ, въпрѣки че Карнобадъ е до планинскитѣ върхове *Гребенецъ*. Възможно е *Ктения* да е отъ *Костения, Костенъ;* послѣдньото — днесь село надъ Карнобадъ— е около голѣми и стари развалини. Софроний забѣлѣзва, че това село било едничкото въ Карнобашко, което до края на XVIII-ия вѣкъ имало църква).

Д-ръ С. Табаковъ.

Приносъ къмъ прѣдисторията на България.

Р. Поповъ.

Могилата Бакаджи при с. Салманово (Шуменско).

Село Салманово е разположено отдѣсно на р. Камчия (Голѣма Камчия) върху плодородно алувиално равнище. Околностьта му, както и тая на съсѣднитѣ села: Злокучени, Смѣдово, Златаръ, Кору-дере, Марашъ и пр., е обсипана съ могили, произходътъ на които се отнася къмъ разни врѣмена. Поголѣмата часть, обаче, отъ тѣхъ сѫ прѣдисторични (неолитични). Въ землището на с. Салманово има около 35 могили, различни по форма и голѣмина. Отъ тѣхъ 8 носятъ слѣднитѣ названия: „Голѣмата могила", „Голата могила", „Чалжикъ могила", „Ченгене-аланъ могила", „Кору-Гергевата могила", „Песу-козу могила", „Чадъръ-ери могила" и „Бакаджи могила". Повечето отъ могилитѣ срѣщаме въ разработенитѣ ниви; тѣ сѫ разорани, вслѣдствие на което значително сѫ изгубили отъ първоначалнитѣ размѣри.

Срѣщаме могили покрити съ дървета и храсте. Околното население въ различни врѣмена е разкопавало нѣкои отъ тѣхъ съ цѣль да търси пари. Отъ тия случайни разкопки е добитъ слѣдниятъ резултатъ:

1. Въ една могила сѫ били намѣрени два глинени съсѫди (урни), пълни съ пепелъ и кости.

2. Въ могилата при нивата на Маринъ Желѣзовъ е изкопанъ сѫдъ, пъленъ съ кости.

3. Въ една отъ могилитѣ, близу до гробищата, били изкопани конски юзди и други желѣзни прѣдмети.

4. Въ нѣколко други могили сѫ били намѣрени кости отъ животни, кремени орѫдия, ѐтрошени съсѫди и пр.

Между послѣднитѣ спада могилата Бакаджи, разположена на 2 километра, югоизточно отъ селото върху чакълеста тераса, насипана отдѣсно на р. Камчия.

Прѣди нѣколко годинъ стопанътъ на нивата, въ която се намира тази могила, подпомогнатъ отъ нѣколко другари, е разкопалъ една незначителна часть отъ челото ѝ, за да търси пари. Отъ тази разкопка се получилъ слѣдниятъ материялъ:

а. Човѣшки и животински кости.

б. Малки пещи, въ които имало пепель, и въглища.

в. Кремени орждия.

г. Глинени съсжди и части отъ тѣхъ.

д. Двѣ гривни отъ кость.

е. При подножието на могилата е била намѣрена бронзова фибула.

ж. Нѣколко голѣми сребърни монети и пр.

Голѣма часть отъ намѣрения материялъ още тамъ е опиталъ силата на търнокопа, а незначителна часть отъ него е била задържана и запазена до моето отиване. Отъ това, що сж намѣрили селенитѣ, се вижда, че могилата прѣдставя интересъ; още повече, че въ нея се съглеждатъ останки отъ двѣ култури, нѣщо, което напълно установихъ прѣзъ 1906 г., слѣдъ систематични разкопки, които лично ржководихъ. Понеже нивата, въ която е издигната могилата, бѣше засѣта, азъ се задоволихъ да разкопая една малка часть отъ върха. Резултатътъ, що получихъ, излагамъ по-долу.

А. Кости отъ животни.

I. Carnivora. s. Ferae. Месоядни.

Canis lupus. L. Вълкъ[1]).

Лѣва долна челюсть (Macsilla inferior). Отъ зжбитѣ запазени сж: dens lacernus (molara I) и molara II. Коронката на първия има слѣднитѣ размѣри: дължина 2·8 cm, ширина 1·2 cm., височина, мѣрена върху срѣдния конусъ, 1·8 cm. Върховетѣ на коронката сж изтрити отъ срѣщуположния зжбъ отъ горната челюсть. M_2 има слѣднитѣ диаметри: 1·1 cm. $\times$ 0·85 cm. Алвеолата (alveola) на M_3 е кржгла (0·3 cm. $\times$ 0·3 cm.). Прѣдната часть на челюстьта е строшена и отчасти инкрустирана отъ варовито вещество. (Таб. I. ф. 1).

---

1) Формула на зжбната система $\frac{I_1, I_2, I_3, | C | P_1, P_2, P_3, P_4 (L) | M_1, M_2, O.}{I_1, I_2, I_3, | C | P_1, P_2, P_3, P_4 \quad | M_1 (L) M_2, M_3}$

Таблица I.

Canis familiaris. Fog. Домашно куче[2]).

1. Лѣва долна челюсть дълга 13 cm. Отъ зжбитѣ запазени сж: dens caninus, premolara I, II, III и IV, dens lacernus (M_1). Кжтнитѣ и прѣдкжтнитѣ зжби, заедно съ алвеолата на M_2, заиматъ 6·3 cm. отъ дължината на челюстьта. (Таб. I. ф. 2).

2. Дѣсна долна челюсть дълга 11 cm. Отъ зжбитѣ запазени сж: dens lacernus, P_2, P_3, P_4, M_1 и M_2. Кжтнитѣ и прѣдкжтни зжби, заедно съ алвеолитѣ на P_1 и M_3, заиматъ 6·2 cm. отъ дължината на челюстьта.

3. Лѣва долна челюсть съ P_4, M_1, M_2, M_3. Прѣдниятъ й край е строшенъ.

4. Дѣсна долна челюсть дълга 12 cm. Отъ зжбитѣ запазени сж: C, P_2, P_3, P_4 и M_1. Послѣднитѣ, съ алвеолата на P_1, M_2, M_3, заиматъ 6·2 cm. отъ дължината на челюстьта. Върху вжтрѣшната повърхнина на челюстьта се забѣлѣзватъ успоредни нарѣзи отъ остро орждие.

5. Лѣва долна челюсть, отчасти карбонизирана. Processus coronoideus и proces. condyloideus сж строшени. Отъ зжбитѣ запазени сж: C, P_1, P_2, P_3, P_4, M_1 и M_2. Послѣднитѣ, съ алвеолата на M_3, заиматъ 6·45 cm. отъ дължината на челюстьта Както зжбитѣ, така и челюстьта сж инкростирани отъ варовито вещество.

6. Задна половина отъ лѣва долна челюсть съ d. lacernus.

7. Дѣсна долна челюсть дълга 11·2 cm. Отъ зжбитѣ запазени сж: C, P_2, P_3, P_4, M_1 и M_2. Послѣдниятъ моларъ (M_3) не е развитъ. Кжтнитѣ и прѣдкжтни зжби, заедно съ алвеолата на P_1, заиматъ 6 cm. отъ дължината на челюстьта.

8. Дѣсна долна челюсть. Отъ зжбитѣ запазени сж: P_1, P_2, P_4, M_1 и M_2, които, заедно съ алвеолитѣ на M_3 и P_3, заиматъ 6·15 cm. Зжбнитѣ конуси сж дълбоко изтрити.

9. Задна половина отъ лѣва долна челюсть съ M_1 и M_2.

10. Месояденъ зжбъ (dens lacernus) отъ дѣсна долна челюсть. Дължината на коронката е 1·9 cm., а ширината 0·7 cm. Прѣдниятъ конусъ, заедно съ съотвѣтния шипъ отъ корена, мѣри 2 cm. Задниятъ външенъ конусъ, съ съотвѣтния шипъ, мѣри 1·45 cm.; а срѣдниятъ конусъ, съ съотвѣтния шипъ, мѣри 2·3 cm. Зжбътъ принадлежи на младъ индивидуумъ.

11. Кучешки зжбъ (dens caninus) отъ горна челюсть. Дължина 3·5 cm.

---

2) Формула на зжбната система каквато у C. lupus.

Meles taxus. Ballas. Язовецъ.[3])

Дѣсна долна челюсть. Прѣдниятъ ѝ край, до алвеолата на кучешкия зжбъ, сжщо и заднитѣ израстъци, сж строшени. Отъ зжбитѣ запазени сж: d. lacernus и premolara III. Глечовитѣ върхове сж дълбоко изтрити. (Таб. I. ф. 6).

Felix Lynx. L. Рисъ.[4])

Дѣсна долна челюсть. Processus condyloideus и pr. coronoideus сж строшени. Безъ тѣхъ челюстьта е дълга 9'6 см. Отъ зжбитѣ запазени сж: C, P_3, P_4 и M_1. Коронката на C е строшена. Тя има напрѣченъ диаметъръ 0'95 cm. Разстоянието между алвеолата на C и P_3 е 0'9 cm. Dens lacernus (M_1), P_3 и P_4 иматъ общъ надлъженъ диаметъръ 3'6 cm. Зжбнитѣ конуси носятъ слаби слѣди отъ изтриване. (Таб. I. ф. 6).

II. Rodentia s. Glires. Гризачи.

Castor fiber. L. Бобъръ.[5])

1. Дѣсна долна чалюсть дълга 10 cm. Височината на processus coronoideus, мѣрена отъ долния ржбъ на челюстьта, достига 6'7 cm. Отъ зжбитѣ запазени сж четиритѣ кжтници. Послѣднитѣ заиматъ 3'9 cm. отъ дължината на челюстьта. Глечовата кора отъ външната страна се впива почти до срѣдата на дъвчащата площь и дѣли зжба на двѣ половини, а отъ вжтрѣшната страна образува три гънки, двѣтѣ отъ тѣхъ заиматъ прѣдната половина отъ дъвчащата площь, а третата — задната. Челюстьта е инкрустирана отъ варовита утайка. (Таб. I. ф. 4).

2. Дѣсна долна челюсть съ три кжтни зжба. Задната ѝ половина до алвеолата на послѣдния кжтникъ е строшена.

III. Herbivora. Трѣвопасни.

Cervis capreolus. L. Сърна.[6])

1. Дѣсна долна челюсть съ строшени задни израстъци. Въ това състояние тя е дълга 12'2 cm. Отъ зжбитѣ запазени сж

---

[3]) Формула на зжбната система: $\frac{1_1,\ 1_2,\ 1_3\ C \mid 0,\ P_2,\ P_3,\ P_4\ (L)\ M_1,\ 0.}{1_1,\ 1_2,\ 1_3 \mid C\ P_1,\ P_2,\ P_3,\ P_4 \mid M_1\ (L)\ M_2.}$

[4]) Формула на зжбната система: $\frac{1_1,\ 1_2,\ 1_3 \mid C \mid 0,\ P_3,\ P_3,\ P_4\ (L) \mid M_1}{1_1,\ 1_2,\ 1_3 \mid C \mid 0,\ 0,\ P_3,\ P_4 \mid M_1\ (L).}$

[5]) Формула на зжбната система: $\frac{1 \mid 0\ \ 4.}{1 \mid 0\ \ 4.}$

[6]) Формула на зжбната система: $\frac{0 \mid 0 \mid 6\ (3+3).}{4 \mid 0 \mid 6\ (3+3).}$

само кжтнитѣ и прѣдкжтнитѣ. Тѣ заиматъ 6'85 cm. отъ челюстьта. (Таб. I. ф. 3).

2. Дѣсна долна челюсть безъ зжби. Дължината ѝ мѣри 12'85 cm.

3. Прѣдна половина отъ дѣсна долна челюсть. Отъ зжбитѣ запазени сж: послѣдниятъ отъ прѣдкжтнитѣ и първиятъ отъ кжтнитѣ. Глечовитѣ гънки на коронката дълбоко сж изтрити.

4. Кжтенъ зжбъ отъ горна челюсть.

5. Рогъ отъ млада сърна, дългъ 13'5 cm. Върху главното стебло запазенъ е само първиятъ клонъ. Челното пънче е откъртено съ часть отъ os frontalis.

6. Рогъ отъ стара сърна, дългъ 15'8 cm. Върховетѣ на тритѣ клончета сж строшени.

Cervus elaphus. L. Еленъ.[7])

1. Прѣдна половина отъ дѣсна горна челюсть съ P_1, P_2 и P_3, на които коронкитѣ иматъ 5'2 cm. обща дължина. Глечовитѣ гънки дълбоко изтрити.

2. Прѣдна половина отъ дѣсна горна челюсть. Отъ зжбитѣ запазени сж: P_1, P_2, P_3. Послѣднитѣ иматъ обща дължина 5'2 cm.

3. Прѣдна часть отъ дѣсна горна челюсть. Отъ зжбитѣ запазени сж: P_2, P_3, M_1. Челюстьта отчасть е карбонизирана.

4. Часть отъ лѣва долна челюсть съ P_2. Коронката на зжба има 1'85 cm. дължина.

5. Прѣдкжтникъ (premorala I) отъ дѣсна горна челюсть.

6. Два кжтника (molarae) отъ долни челюсти.

7. Втори прѣдкжтникъ (P_2) отъ долна челюсть.

8. Освѣнъ споменатитѣ челюсти и зжби, които ми послужиха да опрѣдѣля вида, се намѣриха кости и рога. По-голѣмата часть отъ послѣднитѣ носятъ слѣди отъ дѣлане съ грубо орждие. Всички намѣрени рогови връхчета сж дѣлани и заострени. Тѣ сж имали нѣкакво назначение.

Sus scropha. L. Свиня.[8])

1. Дѣсна половина отъ лобъ (cranium). Отъ зжбитѣ запазени сж: M_2 и M_3. Коронката на първия има слѣднитѣ диаметри: 2'7 cm. × 2'05 cm., на втория—3'95 cm. × 2'4 cm.—1'45 cm.

---

7) Формула на зжбната система: $\frac{0 \mid 1 \mid 6 \; (3+3).}{4 \mid 0 \mid 6 \; (3+3).}$

8) Формула на зжбната система: $\frac{3 \mid 1 \mid 7 \; (4+3).}{3 \mid 1 \mid 7 \; (4+3).}$

2. Прѣдна часть отъ горна челюсть. Върху дѣсната страна запазени сж: I_2, C, P_1, P_3 и P_3. Младъ екземпляръ.

3. Прѣдна часть отъ горна челюсть. Запазени сж коренитѣ на I_1, I_2 и C отъ дѣсната и I_2, I_2, C отъ лѣвата страна. Младъ екземпляръ.

4. Цѣла долна челюсть. Запазени сж само M_3 отъ двѣтѣ страни, още недоразвити.

5. Лѣва долна челюсть отъ младъ екземпляръ. Отъ зжбитѣ запазени сж: I_1, I_2, C, P_2, P_3, P_4, M_1 и M_2.

6. Лѣва долна челюсть съ P_4, M_1, M_2 и M_3.

7. Лѣва долна челюсть отъ младъ екземпляръ. Зжбна система недоразвита.

8. Дѣсна долна челюсть отъ младъ екземпляръ. Зжбна система сжщо недоразвита.

9. Лобъ (cranium) отворенъ отгорѣ. Личатъ слѣди отъ ударъ.

Всички лобове отъ свини, овци, биволи. сърни и пр. сж строшени. Това показва, че неолитичниятъ човѣкъ охотно е изѣждалъ мозъка отъ главата, както и тоя въ коститѣ (червишъ, костенъ мозъкъ).

10. Уединени зжби.

11. Кости.

Bos taurus. L. Биволъ[9]).

Отъ многобройнитѣ останки, като кости, строшени лобове, рога и пр. задържахъ само 3 челюсти, които ми послужиха да опрѣдѣля вида.

1. Лѣва долна челюсть съ строшани прѣдни и задни ставни части. Отъ зжбитѣ запазени сж: P_1, P_2, P_3, M_1, M_2, M_3. Послѣднитѣ заиматъ 12·5 cm. отъ дължината на челюстьта.

2. Задна часть отъ лѣва долна челюсть съ M_2 и M_3.

3. Дѣсна долна челюсть безъ ставнитѣ крайща. Отъ зжбитѣ запазени сж: P_2, P_3, M_1 и M_2.

4. Нѣколко уединени зжби отъ горни и долни челюсти.

Дългитѣ кости (Femur, Tibia, Humerus, Radius и Ulba) сж напрѣчно чупени; часть отъ тѣхъ сж карбонизирани.

Ovis aries. L. Овца[10]).

Задържахъ само двѣ челюсти между многобройнитѣ кости, на които % е почти такъвъ, сравнително съ цѣлия костенъ материалъ, какъвто е тоя отъ биволи.

---

[9]) Формула на зжбната система: $\frac{0 \mid 0 \mid 6\ (3+3).}{4 \mid 0 \mid 6\ (3+3).}$

[10]) Формула на зжбната система, както у B. taurus.

1. Лѣва долна челюсть. Заднитѣ израстъци сж строшени. Отъ зжбитѣ запазени сж: P_1, P_2, P_3, M_1, M_2 и M_3.

2. Прѣдна половина отъ лѣва долна челюсть съ P_1, P_2. P_3, M_1 и M_2. Челюстьта е строшена при авеолата на M_3.

Pisces. Риби.

Кости, прѣшлени и ребра, вѣроятно отъ Cyprinus carpio (Шаранъ).

B. Gasteropoda. Охлюви.

Три черупки отъ Helix pomatia L. (Градински охлювъ).

C. Lamellibranchita. Миди.

Unio Marcarifer. Тридесеть черупки отъ различна величина. Дванадесеть отъ тѣхъ иматъ изтритъ коременъ ржбъ поради упогрѣба. Служили сж вѣроятно за гладилки въ керамиката.

Mytilus Edulis. Нѣколко строшени черупки.

Cardium sp. Една цѣла и една пробита черупка. Послѣдната е служила за нанизъ.

КУЛТУРНИ ОСТАНКИ.

А. Накити.

Накити отъ черупки.

1. Черупка отъ cardium (2·2 cm. × 3·4 cm.), пробита при арех'а. Служила е за нанизъ (Таб. II. ф. 1).

2. Гривна изрѣзана отъ черупката на голѣма bivalvia, вѣроятно Corbis (Fimbria). Външниятъ ѝ диаметъръ достига 9·4 cm., а вжтрѣшниятъ — 7·5 cm. Едната страна е по-широка (2·5 cm.) и по-дебела (0·9 cm.) отъ другата (6·5 см. × 1·00 cm.). (Таб. III. ф. 1).

3. Гривна отъ черупката на сжщия видъ. Като следи по ключа, отчасти запазенъ, и по размѣритѣ на двѣтѣ гривни, слѣдва, че послѣднитѣ сж направени отъ черупкитѣ (лѣва и дѣсна) на единъ и сжщъ индивидуумъ. Върху повръхнината имъ ясно личатъ успореднитѣ напластявания и слѣди отъ входове и дупки на паразити.

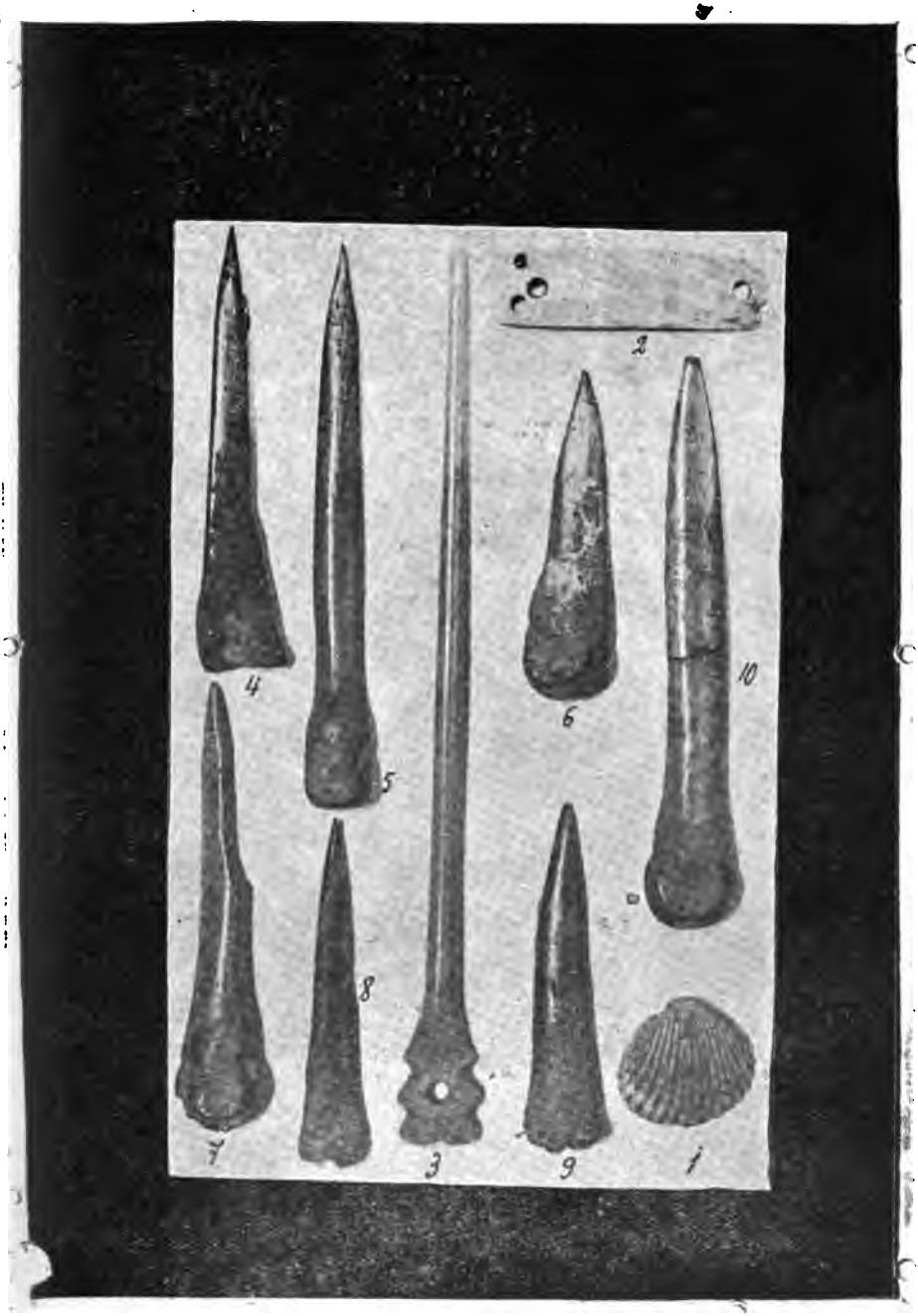

Таблица II.

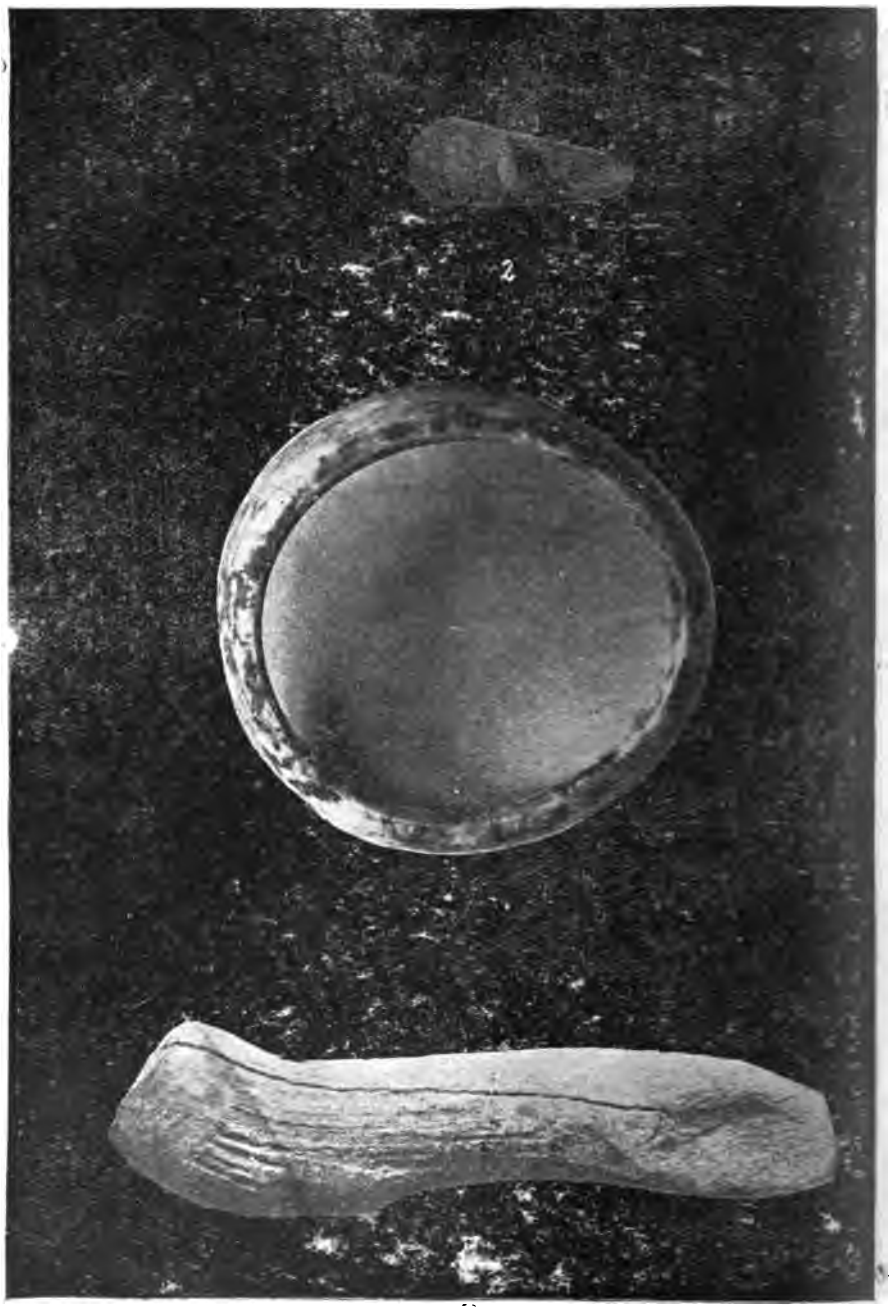

Таблица III.

Накити отъ зжби.

Плочка, изрѣзана отъ кучешкия зжбъ (dens caninus) на свиня. Има слѣднитѣ размѣри: дължина 4·6 cm., ширина 1·3 cm., дебелина 0·3 cm. Върху единия край има една, а върху другия три дупки, диаметритѣ на които не сж по-голѣми отъ 0·25 cm. (Таб. II. ф. 2).

Накити отъ кости.

1. Плочка отъ astragalus'а на овца (2·64 cm. × 1·35 cm.), пробита въ срѣдата. Служила е за нанизъ.

2. Плочка, изрѣзана отъ ребро на биволъ, съ слѣднитѣ размѣри: дължина 7 cm., ширина 3·35 cm. Единиятъ ѝ край е пробитъ. Служила е за нанизъ.

3. Костена кърфица дълга 13·5 cm., дебела 0·5 cm. Единиятъ ѝ край е тжпо заостренъ, а противоположниятъ разширенъ, странично назжбенъ и пробитъ. Диаметърътъ на дупката е 0·35 cm. (Таб. II. ф. 3).

4. Двѣ части отъ подобни кърфици съ притжпени върхове. Едната е дълга 11·9 cm., другата — 5·3. Първоначално тѣ сж имали размѣритѣ на първата.

В. Орждия.

Орждия отъ кости.

1. Шило направено отъ canon'а на овца. Заостренъ е горниятъ край на костьта. Ставнитѣ ржбове върху противоположния на острието край сж затжпени и заоблени. Размѣри на шилото: дължина 9·3 cm., ширина, мѣрена въ срѣдата, 0·8 cm. дебелина 9·3 cm. (Таб. II. ф. 5).

2. Шило отъ сжщия видъ кость. Изостренъ е горниятъ край. Ставнитѣ ржбове не сж затжпени. Размѣри: 9·4 cm., × 1 cm. × 0·55 cm. (Таб. II. ф. 10).

3. Малко шило отъ сжщата кость. Изостренъ е горниятъ край. Ставнитѣ ржбове не сж затжпени. Размѣри: 5·4 cm. × 1 cm. × 0·6 cm. (Таб. II. ф. 6).

4. Шило отъ сжщата кость. Ставнитѣ ржбове не сж затжпени. Размѣри: 7·35 × 0·8 cm. × 0·5 cm. (Таб. II. ф. 7).

5. Шило отъ сжщата кость. Ставнитѣ ржбове сж строшени. Дължина 5·8 cm. (Таб. II. ф. 9).

6. Шило отъ кость на по-едро животно. Дължина 7'2 cm. (Таб. II. ф. 4).

7. Шило отъ кость да дребно животно, вѣроятно овца. Размѣри: 6'65 cm. × 0'7 cm. × 0'35 cm.

8. Шило отъ долната половина на canon'a отъ овца. Дължина 4'4 cm. (Таб. II. ф. 8).

За направа на шила прѣдисторичниятъ човѣкъ въ околностьта на с. Салманово е прѣдпочиталъ коститѣ на овца и то прѣдимно canon'итѣ.

9. Нѣколко строшени шила.

10. Три astragalus'a отъ биволъ. Лѣвата и дѣсната страна сѫ съ загладени плоскости. Тѣ сѫ имали нѣкаква употрѣба, вѣроятно служили сѫ за гладилки.

11. За сѫщата цѣль сѫ служили 8 костени плочки съ зашлифувани ржбове и плоски краища. Повечето отъ тѣхъ сѫ кости на едри животни.

12. Костено орждие, има форма на съдило или на вждица безъ кука.

13. Tibia отъ малка птица. Двата ѝ края сѫ изтрити. Дължина 4'7 cm. Употрѣбявана е вѣроятно за нанизъ.

Орждия отъ рога.

1. Вждица (harpons) отъ еленовъ рогъ, дълга 14'2 cm. Форма сърповидна. Противопожниятъ на куката край има двѣ странични врѣзвания за прѣвързване.

2. Малко чукче отъ еленовъ рогъ. Дължина 7'15 cm. Дебелина при челото 2'9 cm. Челото е заоблено и носи слѣди отъ употрѣба, а противопожниятъ край е тѫпо заостренъ. Диаметърътъ на дупката, мѣренъ въ срѣдата, 1'4 cm., а къмъ повръхностьта достига 1'65 cm. (Таб. III. ф. 2).

3. Чукъ отъ главното стебло на еленовъ рогъ. Чело обло съ слѣди отъ употрѣба. Дупката е издълбана на това мѣсто, дѣто се прикрѣпя единиятъ отъ страничнитѣ клони, вѣроятно първиятъ.

4. Чукъ отъ стеблото на еленовъ рогъ. Размѣри: дължина 14'5 см., ширина 4'55 см., дебелина 3'4 cm. (въ срѣдата) — 3'75 cm. (при челото)- Противоположниятъ на челото край е плоско заостренъ. Дупката е издълбана близу до самото чело. Тя има 1'8 cm. диаметъръ.

5. Часть отъ мотичка, направена отъ клоноветѣ на рога. Запазена е острата половинка съ часть отъ дупката за сапчето

Дължина 18·7 cm. Диаметърътъ на дупката достига 2 cm. Върху заострения край личатъ слѣди отъ дѣлане съ тъпо орждие, същеврѣменно и такива отъ употрѣба.

6. Часть отъ мотичка съ добрѣ изгладена повръхность. Дупката, запазена отчасть, има четвъртита форма и е издълбана въ една посока съ ръба на острието. Мотичката е направена отъ клонитѣ на рога.

7. Часть отъ същия видъ орждие, направено отъ върха на еленовъ рогъ. Дължина 18·9 cm. Запазена е само плоската половина до дупката и часть отъ послѣдната (1 cm. × 3·3 cm.).

8. Часть отъ мотичка, длетовидно заострена. Повръхностьта ѝ е надраскана по разни посоки, вслѣдствие употрѣба. Строшена е при дупката, а на 2 cm. по-долу е правенъ опитъ за повторно пробиване. Дължина 8·9 cm.

9. Също такава часть отъ мотичка, длетовидно заострена. Строшена при дупката, вѣроятно вслѣдствие употрѣба. Дължина 10 cm.

10. Пробито връхче отъ рогъ, дълго 7·55 cm. При основата личатъ слѣди отъ дѣлане. Диаметърътъ на дупката мѣри 1 cm.

11. Друго връхче дълго 8·1 cm. Краятъ му е длетовидно заостренъ. На противоположната страна има двѣ загладени плоскости върху една отъ тѣхъ е започнато пробиване, но недовършено.

12. Нѣколко връхчета съ разни дължини. Върху дебелиятъ имъ край личатъ слѣди отъ дѣлане. Тѣ съ имали нѣкаква употрѣба.

13. Мотика отъ главното стебло на еленовъ рогъ. Единиятъ край е заостренъ, противоположниятъ равно отсѣченъ съ ясни слѣди отъ дѣлане. Дупка за дръжка (сапче) нѣма. Дължина 32 cm., ширина при прѣдния край 6 cm., при задния 7·8 cm. (Таб. III. ф. 3).

Орждия отъ разни скали.

Брадвички. (Celtes).

1. Брадвичка отъ тъмнозелена скала. Страничнитѣ ѝ ръбове съ затъпени. Дължина 10·9 cm., ширина при острия край 6·3 cm., а при тъпия 4 cm. Дебелината, мѣрена при срѣдата, достига 2·3 cm.

2. Брадвичка отъ черна скала, прошарена съ желтопепеляви ивици и петна. Страничнитѣ ръбове също съ затъпени. Размѣри: 7·4 cm. × 5·9 cm. × 3·6 cm. × 1·8 cm. (Таб. IV ф. 1).

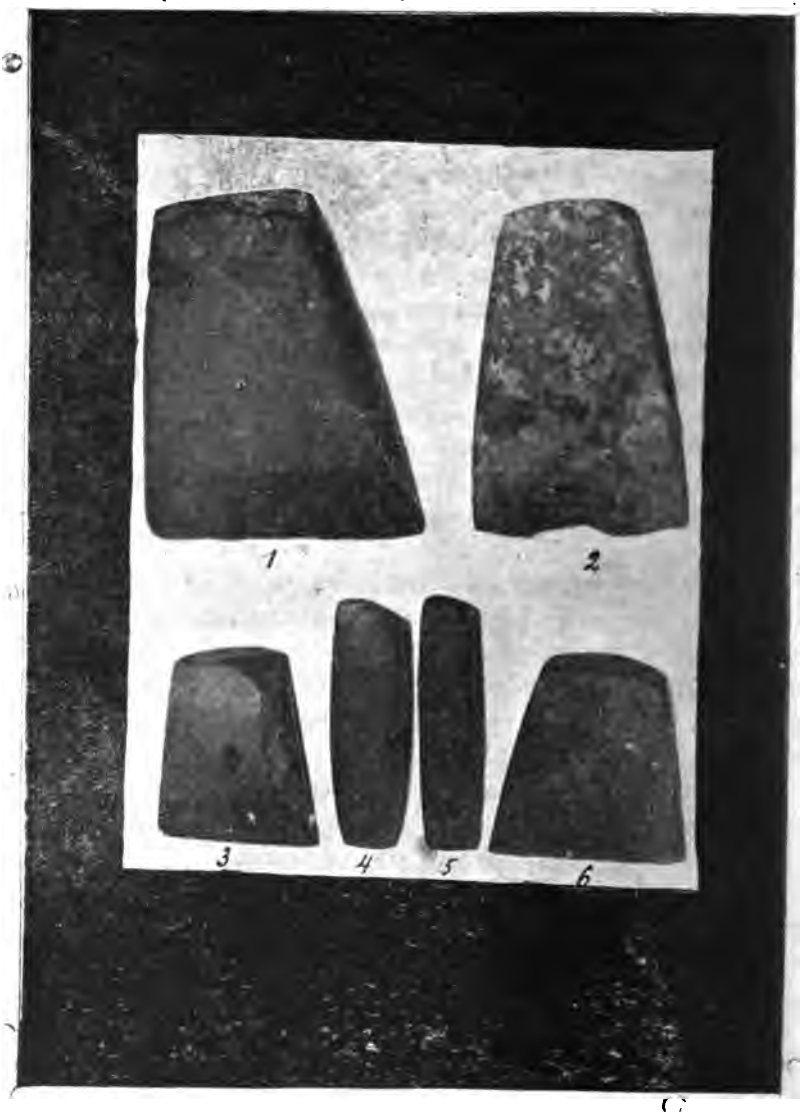

Таблица IV.

3. Брадвичка отъ тъмнозелена скала съ еднаква боя по цѣлото протежение. Страничнитѣ ржбове сж затжпени. Размѣри: 10 cm. × 3·35 cm. × 2·1 cm. × 1·5 cm.

4. Брадвичка отъ тъмнозелена скала съ еднаква боя по цѣлото протежение. Страничнитѣ ржбове сж остри. Размѣри: 3·5 cm. × 4·7 cm. × 2·8 cm. × 1 cm.

5. Брадвичка отъ сѫщата скала. Страничнитѣ рѫбове сѫ затѫпени. Размѣри: 4·5 cm. × 4 cm. × 2·6 cm. × 1·5 cm.

6. Брадвичка отъ тъмнозелена скала. Страничнитѣ рѫбове сѫ затѫпени. Скалата е прошарена отъ блѣдожелти петна съ разна форма и величина, вѣроятно метаморфенъ продуктъ.

7. Брадвичка отъ тъмнозелена скала. По цѣлото ѝ протежение сѫ впръснати желти петна. Размѣри: 4·5 cm. × 4·1 cm. × 2·6 cm. Повръхностьта ѝ е отчасть инкрустирана отъ варовита утайка. (Таб. IV. ф. 6).

8. Брадвичка отъ зелена скала, прошарена съ дребни желти и кръгли петна. Размѣри: 5·1 cm. × 3·95 cm × 3 cm. Остриятъ ѝ край е назѫбенъ отъ употрѣба.

9. Брадвичка отъ блѣдозелена скала съ ясножелти и тъмнозелени петна. Размѣри: 4·2 cm. × 3·4 cm. × 2·4 cm. (Таб. IV. ф. 3).

10. Брадвичка отъ черна скала. Тѫпиятъ ѝ край е заобленъ, а остриятъ полустрошенъ отъ употрѣба.

11. Брадвичка отъ тъмнопепелява скала. Страничнитѣ ѝ рѫбове сѫ силно изострени. Размѣри: 6·1 cm. × 4·4 cm. × 3·1 cm.

12. Брадвичка отъ сѫщия скаленъ материалъ. Остриятъ ѝ край е строшенъ отъ употрѣба. Страничнитѣ рѫбове сѫ затѫпени. Размѣри: 9·5 cm. × 5 cm. × 3·2 cm. Повръхностьта ѝ е инкрустирана отъ варовита утайка.

13. Брадвичка отъ сива скала. Страничнитѣ ѝ рѫбове сѫ съ плоскости затѫпени. Размѣри: 7 cm × 4·5 cm. × 2·7 cm. (Таб. IV ф. 2).

14. Брадвичка отъ тъмнозелена скала съ затѫпени рѫбове. Размѣри: 7·4 cm. × 4·6 cm. × 2·5 cm.

15. Брадвичка отъ сѫщата скала съ затѫпени странични рѫбове. Размѣри: 7·3 cm. 4·6 cm. × 2·5 cm. Единиятъ рогъ при заострения край е строшенъ вслѣдствие употрѣба.

16. Части отъ строшени брадвички.

Формата на брадвичкитѣ е трапецоидална съ семетрични половини. Остриятъ край е шлифувенъ по-вечето върху едната страна, така че надлъжното сѣчение прѣдставлява несемитрична клиновидна фигура.

Длета.

1. Длето направено отъ тъмнозелена скала. Дължина има 3·9 cm., ширина при острия край 2 cm., при тѫпия 2 cm., дебелина 1·3 cm.

2. Длето отъ сѫщата скала. Има заоблени рѫбове. Размѣри: 5'5 cm. × 1'1 cm. × 0'75 cm. (Таб. IV. ф. 5).

3. Длето отъ сивочерна скала. Страничнитѣ рѫбове сѫ остри. Размѣри: 5'4 cm. × 1 cm. (ширина при острия край) × 1'6 cm. (ширина въ срѣдата) × 1'5 cm. (ширина при тѫпия край) × 1'1 cm. (дебелина, мѣрена въ срѣдата). (Таб. IV. ф. 4).

Чукове.

1. Чукъ отъ тъмнозелена скала. Запазена е заострената половинка. Послѣднята има клиновидна форма. Ширината при дупката мѣри 4 cm. Противоположниятъ на острието край е билъ тѫпо разширенъ, така че орѫдието е служало сѫщеврѣменно за чукъ и брадва Диаметърътъ на дупката достига 1'55 cm

2. Тѫпа половинка отъ чукъ, паправенъ отъ зелена скала, прошарена съ желти петна Челото има овална форма (2'5 × 1'3 cm.). Напрѣчното сѣчение при дупката, диаметърътъ на която не надминава 1'4 cm., е овала съ голѣмъ диаметъръ 4'4 cm.

3. Тѫпа половинка отъ чукъ, направенъ отъ пепелявочерна скала. Дупката е отчасть запазена. Челото има четвъртита форма. Върху него личатъ слѣди отъ употрѣба.

4. Часть отъ чукъ. Скалата има тъмнозелена боя, прошарена съ крѫгли желти петна. Слѣди отъ дупка не личатъ. Върху челото, така сѫщо и върху хълбоцитѣ, личатъ слѣди. отъ употрѣба. Дебелината, мѣрена въ срѣдата, достига 3'2 cm, а ширината 5'15 cm.

5. Часть отъ чукъ направенъ отъ яснозелена скала, прошарена отъ желти жилки и петна. Челото има елептична форма съ диаметри 2'7 cm. × 1'7 cm Върху страничнитѣ рѫбове личатъ слѣди отъ употрѣба.

Хромели.

1. Хромелна плоча (Pierre à moudre) отъ едрозърнестъ пѣсъчникъ. Тази скала намираме въ Мадарското и Провадийско плато (Senon'ски катъ). Форма има елептична. Размѣри: дължина 29 cm., ширина 13—13'5 cm., дебелина 7 cm. Едната страна е равна и ерозирана (цементното вещество). Останалитѣ страни на плочата сѫ гладко заоблени.

2. Хромелна плоча отъ едрозърнестъ senon'ски пѣсъчникъ. Форма елептична. Размѣри: дължина 26 cm., ширина 10'5 cm., дебелина 6'5 cm. Едната страна е конкавно изтрита, а противоположната издута. (Таб. V. ф. 5).

3. Хромелна плочка отъ сѫщия скаленъ материалъ. Размѣри: дължина 21·3 cm., ширина 16·4 cm., дебелина 6 cm. Едната страна е сѫщо конкавна, а противоположната — издута.

4. Хромелна плоча отъ дребнозърнестъ пѣсъчникъ. Форма ромбоидална. Размѣри: дължина 28 cm., ширина 15—17 cm., дебелина 7·5 cm. Едната страна е равна, а срѣщуположната — издута.

5. Хромелна плоча отъ среднозърнестъ конгломератъ. Форма елептична. Размѣри: дължина 26·5 cm., ширина 17·5 cm., дебелина 10·5 cm. Едната страна е равна, а противоположната — издута.

6. Плочка отъ дребнозърнестъ пѣсъчникъ. Има трапецоидална форма. Размѣри: дължина 17 cm., ширина 8·5 cm.—10 cm., дебелина 3·5 cm. — 4·5 cm. Едната страна е равна, а противоположната — конкавна. Въ срѣдата на послѣдната е издълбана правилна кръгла ямичка, дълбока около 1·5 cm., широка 6·5 cm. Този плочка е служила, може би, за стриване на багрилни вещества (Графитъ и др.).

7. Части отъ строшени хромелни плочи.

8. Нѣколко рѣчни вълутъци отъ кварцитъ, пѣсъчникъ и еруптивни скали. Повечето отъ тѣхъ носятъ ясни слѣди отъ употрѣба. Съ помощьта на тѣхъ сѫ трошени и разтривани житни и други зърна върху хромелнитѣ плочи. (Таб. V. ф. 6).

Орѫдия отъ кремъкъ. (Flint).

Ножове.

Намѣриха се нѣколко ножа отъ flint съ различенъ цвѣтъ. Ще дамъ размѣритѣ на три отъ тѣхъ

1. Ножъ отъ сивожелтъ flint. Единиятъ край е заобленъ, а срѣщуположниятъ—право отчупенъ. Хълбочнитѣ рѫбове сѫ дребно ретуширани. Размѣри: дължина 12·2 cm., ширина 2·65 cm.—2·85 cm., дебелина 0·4 cm. (Таб. V. ф. 1).

2. Ножъ отъ сламеножелтъ flint, малко корубестъ. Единиятъ край е заобленъ, а противоположниятъ равно ретуширанъ. Размѣрн: дължина 11·85 cm., ширина 2·1 cm, дебелина 0·4 cm. Хълбочнитѣ рѫбове сѫ ситно назѫбени, поради употрѣба. (Таб. V. ф. 4).

3. Ножъ отъ сиво-пепелявъ flint. Двата му края сѫ строшени и неретуширани. Въ това състояние има 9·5 cm. дължина, ширина 1·7 cm., дебелина 0·5 cm. Двата хълбочни рѫбове сѫ ретуширани.

Таблица V.

Стъргалки (Scrapes).

1. Стъргалка отъ сламеножелтъ flint. Има миндаловидна форма. Единиятъ край е по-широкъ (2'85 cm.), а другиятъ — малко изостренъ, по-тѣсенъ (2'1 cm.). Дължина 5'2 cm. Както прѣдниятъ и задниятъ край, така и страничнитѣ (хълбочни) ржбове сж ретуширани. (Таб. V. ф. 3).

2. Стъргалки отъ опушенъ flint. Едната плоскость е слабо впита, а противоположната издута. Размѣри: дължина 6'5 cm., ширина 2'7 cm. — 3'3 cm., дебелина 0'7 cm. Единиятъ (прѣдниятъ) край е равно отсѣченъ, а противоположниятъ обло ретуширанъ. Хълбочнитѣ ржбове сж напилени поради употрѣба. (Таб. V ф. 2).

3. По-вече отъ 10 по-малки стъргалки отъ разноцвѣтенъ flint.

Намѣриха се около 40 неправилни фрагменти и флинтови ядра (Nucleus). Това показва, че фабрикацията на кременитѣ орждия е ставала въ самото селище. Суровиятъ материялъ (флинтови гнѣзда) е носенъ отъ околностьта на Шуменъ, а най-вѣроятно отъ Крива рѣка.

Съсжди.

1. Полуизпеченъ сждъ. (Таб. VI ф. 10; Таб. VII ф. 16). Има желтъ цвѣтъ. Уста кржгли съ диаметъръ 12'5 cm. Височина 15 cm. Горната половина на сжда има цилиндрична форма, а долната конична. Дъно плоско. Дебелината на стѣнитѣ навредъ е 1 cm. Върху ржба на устата е моделирано улѣйче, затворено отгорѣ. Вѣроятно сждътъ е служилъ за държане течности. По-долѣ отъ ржба иа устата (2'5 cm.) има редъ плитки ямички, направени съ тжпозаострено тѣло. Подъ послѣднитѣ сж начертани брѣзди, разположени перпендикуларно една къмъ друга; така че горната половина на сжда е украсена съ квадрати (1 cm. × 1 cm.). Долната половина е украсена съ брѣзди, гравирани перпендикуларно къмъ ржба на дъното. Сждътъ се изкопа пъленъ съ пръсть, а на дъното му се намѣриха слѣднитѣ прѣдмети:

а) Петь черупки отъ Unio (Рѣчна мида), три дѣсни и двѣ лѣви. Иматъ слѣднитѣ размѣри: дължина 4'95 cm., височина, мѣрена при арех'а, 2'65 cm.; 4'3 cm. × 2'45: 4'5 cm. × 2'3 cm.; 4'7 cm. × 2'5 cm.; 4'4 cm. × 2'4 cm. Ржбътъ върху коремната страна, както и прѣдниятъ край, сж изтрити, почти шлифувани,

вѣроятно поради извѣстна употрѣба. (Три отъ тѣзи черупки гл. на Таб. VI ф. 1, 2 и 3).

б) Шестнадесеть кремени орждия. Повръхностьта имъ е покрустирана отъ варовито вещество. Иматъ слѣднитѣ размѣри (дължина × ширина): 4·6 cm. × 1·75 cm.; 5·5 cm. × 1·[illegible] cm. — 2·3 cm.; 4·7 cm. × 2 cm.; 4·4 cm. × 1·7 cm.; 4·4 cm. × 1·5 cm.; 4·1 cm. × 1·85 cm.; 4·7 cm. × 1·7 cm.; 4·1 cm. × [illegible] cm.; 4·85 cm. × 2·2 cm.; 4·65 cm.; 2·4 cm.; 3·5 cm. × 1·[illegible] cm.; 4·3 cm. × 2·5 cm.; 4 cm. × 1·8 cm.; 3·8 cm. × 1·7 cm.; 5·1 cm. × 1·8 cm.; 4·25 cm. × 2 cm. Двата края, [illegible] и хълбочнитѣ ржбове, сж ретуширани. (Три отъ тѣзи орждия гл. на Таб. VI ф. 7, 8 и 9).

в) Четири малки валутъци отъ дребнозърнестъ, кем[illegible]ъ пѣсъчникъ. Иматъ елептична форма съ слѣднитѣ размѣри (дължина × ширина × дебелина): 4·6 cm. × 2·2 cm. × 1·[illegible] cm.; 4· cm. × 1·45 cm.; 3·85 cm. × 2·15 cm. × 1·3 cm.; [illegible] cm. × 2·2 cm. × 1·4 cm. Върху повръхностьта имъ има [illegible] и равни плоскости поради употрѣба. (Три отъ валутъ[illegible] гл. на Таб. VI ф. 4. 5 и 6)*).

2. Плитъкъ сждъ. Има червенъ цвѣтъ. Диаметъ[illegible] на устата 36 cm., на дъното 26 cm. Височина 14 cm. Дебелина на стѣнитѣ 1·5 cm. Отъ вжтрѣ стѣнитѣ сж загладени, на външната страна — само при ржба на устата. Дъно [illegible]ко. Орнаменти нѣма. (Таб. VII ф. 2).

3. Малъкъ плитъкъ сждъ. Има червенъ цвѣтъ. Диаметъ[illegible] на устата 15·2 cm., на дъното 6 cm. Височина [illegible] cm. Дебелина на стѣнитѣ 0·6 cm. при устата, 1 cm. при [illegible]но. Дъно конкавно. Орнаменти има върху външната страна [illegible] при дъното и при ржба на устата сж начертани полукржгове, [illegible]положени въ два реда. Затвореното поле отъ полукржгове е изпълнено съ успоредни брѣзди, гравирани перпендикулар[illegible] ржба на дъното. (Таб. VII ф. 8 и Таб. VIII ф. 1).

4. Тънкостѣненъ сждъ съ червенъ цвѣтъ. Горн[illegible] половина има цилиндрична, а долната тжпоконична форма. [illegible]метъръ на устата 14 cm., диаметърътъ въ срѣдата [illegible]щитѣ размѣри, диаметърътъ на дъното 4 cm. Послѣдн[illegible] е слабо конкавно. Височина 11 cm. Близу при ржба на устата,

*) Въ могилата при Коджа-дерменъ намѣрихъ другъ сждъ. Въ него се съхраняваха повече отъ 30 кремени орждия и нѣколко глинени кжгеловидни прѣмети, добрѣ изпечени. Послѣднитѣ иматъ почти сжщитѣ размѣри на валутъцитѣ.

Таблица VI.

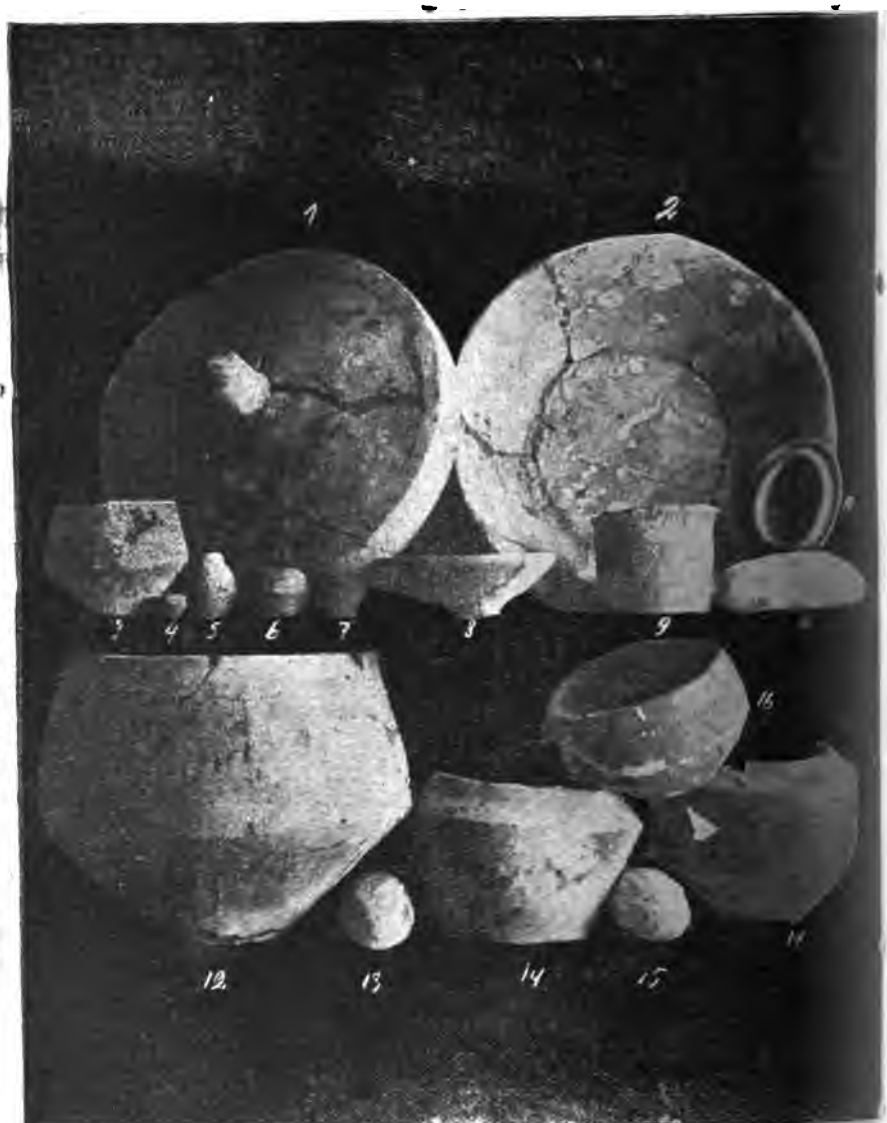

Таблица VII.

Таблица VIII.

отъ вжтрѣ, личатъ слѣдитѣ на ясно - червенъ поясъ, широкъ 2'5 cm. Вѣроятно като багрило е употрѣбена хематитна охра. Отвънъ стѣнитѣ сж слабо прошарени отъ графитъ. Дебелина на стѣнитѣ 0'4 cm. — 0'5 cm.

5. Реставрирана половина отъ сждъ съ сжщитѣ размѣри и форма.

6. По-малъкъ сждъ. Горната и долната половина иматъ конична форма. Диаметърътъ на устата мѣри 10'5 cm. Диаметърътъ въ срѣдата 11'4 cm., а тоя на дъното 4 cm. Послѣднето е плоско. Дебелина на стѣнитѣ 0'5 cm. — 0'8 cm. безъ орнаменти. Горната половина е инкрустирана, а долната носи слѣди отъ ерозивно разѣждане. (Таб. VII ф. 3).

7. Реставриранъ сждъ, сжщата голѣмина, съ по-дебели стѣни (0'7 cm. — 1 cm.). Върху срѣдния ржбъ има 3 пжпки, грубо моделирани. Други орнаменти нѣма. Външнитѣ стѣни сж инкрустирани. Дъно плоско.

8. Долна половина отъ сжщия типъ сждъ. Диаметърътъ въ срѣдата мѣри 14 см., а на конкавното дъно 4'5 cm. Слѣдъ строшаването на горната половина, останалата часть е била въ употрѣба. Ржбоветѣ образувани на отчупеното мѣсто сж ретуширани и загладени.

9. Плитъкъ сждъ съ конична форма. Диаметъръ на устата мѣри 10'5 cm., на дъното — 4'2 cm. Височина 5 cm. Нѣма орнаменти. Отъ отдѣлни кжсове можахъ да реставрирамъ отчасти нѣколко подобни съсжди.

10. Сждъ съ тъмночервенъ цвѣтъ. Горната му половина е цилиндрична съ диаметъръ 19'7 cm., а долната тжпокопична. Дъното е плоско съ диаметъръ 4'6 cm. Горната половина се стѣснява къмъ устата. Диаметърътъ на послѣднитѣ не надминава 13 cm. Дебелината на стѣнитѣ 0'5 cm. — 1 cm. Вжтрѣ сждътъ е съ черъ цвѣтъ. Нѣма орнаменти. (Таб. VII ф. 17).

11. Сждъ, подобенъ на послѣдния, само безъ горната конична часть. Има слѣднитѣ размѣри: Диаметъръ на устата 16 cm., диаметъръ въ срѣда 20 cm., диаметъръ на дъното 13 cm., височина 13 cm. Дъно плоско. Нѣма орнаменти. (Таб. VII ф. 14).

12. Отчасть запазенъ малъкъ сждъ. Долната му половина е цилиндрична, а горната — строшена, била е широка, съ по-тънки стѣни. Запазената половина има диаметъръ = на диаметъра на дъното (9 cm.). Отвънъ стѣнитѣ сж украсени отъ орнаменти. Дъно плоско. (Таб. VII ф. 9 и Таб. VIII ф. 2).

13. Голѣмъ сѫдъ съ слабо червенъ цвѣтъ на стѣнитѣ. Форма има на два прѣсѣчени конуса. Размѣри: диаметъръ на устата 22·5 cm., диаметъръ въ срѣдата 40 cm., диаметъръ на дъното 14 cm., височина 31·5 cm., дебелина на стѣнитѣ 0·7 cm. Повръхностьта на стѣнитѣ отвънъ е по̀-груба. По-долу отъ рѫба на устата (3·5 cm.) има поясъ отъ трижгълни ямички. Както върху горната, така и върху долната половини на сѫда срѣщатъ се груби орнаменти, правени съ пръстъ. Послѣднитѣ иматъ форма на подкови, кѫси прѫчки и пѫпки.

14. По̀ малъкъ сѫдъ съ сѫщата форма. Размѣри: диаметъръ на устата 25·5 cm., диаметъръ въ срѣдата 31 cm., диаметъръ на дъното 10 cm. Височина 25 cm. Дебелина на стѣнитѣ 1 cm. Външната повръхнина на сѫда е украсена съ груби брѣзди, правени съ гладилка. (Таб VII ф. 12).

Послѣднитѣ два сѫда сѫ служили за държане жито. Въ Коджа-дерменската могила намѣрихъ подобенъ сѫдъ, пъленъ съ карбонизирано жито.

15. Намѣриха се нѣколко здрави и счупени много малки сѫдинки. Тѣ сѫ служили вѣроятно за дѣтски играчки.

A. Най-голѣмиятъ отъ тѣхъ има слѣднитѣ размѣри: височина 4 cm., диаметърътъ на устата 3·3 cm., диаметъръ въ срѣдата 4·25 cm, диаметъръ на дъното 25. Вмѣстимость 22·5 gr. Цвѣтъ черъ. Дъно плоско.

B. Най-малкиятъ е високъ 1·7 cm., диаметъръ на устата 2·9 cm., диаметъръ въ срѣдата 3 cm., диаметъръ на дъното 1 cm. Вмѣстимость 2·5 gr. Цвѣтъ черъ съ слаба червена осѣнка. Дъно плоско. (Таб. VII ф. 4).

C. Сѫдинка съ кѫжеловидна форма. Половината черна, а половината слабо червена. Височина 5·3 cm., диаметъръ на устата 2·5 cm., диаметъръ въ срѣдата 5 cm., диаметъръ на дъното 2 cm. Устата иматъ малка шийка. Вмѣстимость: 1·75 gr. Дъно плоско (Таб. VII ф. 5).

D. Сѫдинка съ кѫсо краче, високо около 0·5 cm. Вѫтрѣшностьта му е конична. Размѣри: височина 3·5 cm., диаметърътъ на устата 4·5 cm., диаметърътъ въ срѣдата 4·6 cm., диаметъръ на дъното 2·3 cm. Вмѣстимость: 17·4 cm. (Таб. VII ф. 4).

17. Капакъ за малъкъ сѫдъ. Диаметъръ 12·2 cm. Отъ долѣ капакътъ е снабденъ съ жлебъ, за да затваря по̀-добрѣ устата на сѫда. Долната половина и отчасть горната е инкрустирана отъ тънка варовита утайка. (Таб. VII ф. 10).

18. Капакъ за голѣмъ сѫдъ. Диаметъръ 33 cm. Дръжка цилиидрична и завърша конически. Дължина на послѣднята 6·5 cm. Върху отвѣсната часть на капака и дръжката има орнаменти, а такива отгорѣ на капака липсватъ. Тия орнаменти прѣдставляватъ червени изпѫкнали кръгове, а затвореното поле между тѣхъ е изпълнено съ бѣла глина. Върху дръжката има два кръга на разстояние единъ отъ други около 2 cm. Кръговетѣ нѣматъ дебелина по-голѣма отъ 0·2 cm. Върху отвѣсната часть на капака има два срѣдни кръга и два странични, образувани отъ долния и горния ръбъ. Разстоянието между кръговетѣ е около 1·5 cm. (Таб. VII ф. 1).

19. Часть отъ подобенъ капакъ безъ дръжка. Върху отвѣсната часть личатъ сѫщитѣ орнаменти. Диаметъръ около 29 cm. Височината му не надминава 12 cm.

20. Отвѣсна часть отъ капакъ съ по-малки размѣри (диаметъръ около 24 cm.) Забѣлѣзватъ се сѫщитѣ орнаменти, а върху горната страна личатъ такива, направени отъ графитъ.*)

21. Капакъ съ диаметъръ 39 cm. Дръжка висока около 5 cm., дебела 4 cm. (диаметъръ). Полето между горния и долния ръбъ на отвѣсната часть е изпълнено съ бѣла глина. Дръжката има 3 срѣдни и 2 крайни червени кръга, а затворенитѣ пояси сѫ изпълнени сѫщо съ бѣла глина. Въ срѣдата на капака (отгорѣ) има червенъ квадратъ (8 cm. × 8 cm.). Успоредно и перпендикулярно на странитѣ му има червени изпѫкнали прави линии, а затворенитѣ между тѣхъ правоѫгълни полета сѫ изпълнени съ бѣла глина.

22. Капакъ съ диаметъръ 38 cm. Дръжката му е строшена. Тя е имала сѫщитѣ размѣри, както на послѣдния. Въ срѣдата на капака има неправиленъ червенъ квадратъ. Странитѣ му отъ дѣсно се продължени до горния ръбъ на сѫда. Успоредно на тѣхъ сѫ моделирани други, които почватъ отъ ръба на капака и продължаватъ до тамъ, дѣто се прѣсичатъ. Затворенитѣ полета между тѣхъ сѫ изпълнени съ бѣла глина. Повръхностьта на капака е отчасть инкрустирана отъ варовита утайка.

23. Часть отъ капакъ безъ орнаменти. Диаметъръ 42 cm. Дръжката и отвѣсната часть (перваза) сѫ строшени.

24. Крачета отъ голѣми плоски съсѫди. Вѫтрѣ сѫ кухи и добрѣ изгладени. Външната имъ страна е съ орнаменти. (Гл.

*) Специално върху орнаментиката на съсѫдитѣ отъ тази могила ще имаме случай да говоримъ на друго мѣсто.

Таб. VIII ф. 5 и). Височината имъ достига 13 cm. Диаметъръ при основата 12 cm., при устата 10·5 cm. Отъ тѣхъ задържахъ 4. Тѣ иматъ еднакви размѣри.*)

Багрилни вещества.

Въ орнаментитѣ на изброенитѣ съсѫди и въ грамадното количество кѫсове, що се намѣриха въ могилата, забѣлѣзваме въ употрѣба три багрила:

1. *Бѣла глина* (шара-топра), каквато често срѣщаме въ околностьта, като секундаренъ продуктъ отъ разрушаването на бѣлитѣ мергели и глинести варовици.

2. *Червена охра* (хематитна).

3. *Графитъ*. Намѣри се едно кѫсче. Има четвъртита форма. Размѣри: 3 cm. × 2·3 cm. × 1·05 cm.

Разни глинени прѣдмети.

1. Плосъкъ прѣшленъ (Fusoïoles) отъ полуизпечена глина. Има червенъ цвѣтъ. Размѣри: диаметъръ 7—7·4 cm., дебелина 2·7 cm. Дупката има диаметъръ 1 cm.

2. Кѫжеловидна глинена маниста (синца) дълга 2·3 cm., дебела въ срѣдата 1·4 cm. Има сивопепелява боя.

3. Петожгълна глинена плочка, добрѣ изпечена. Размѣри: дължина 4·4 cm., ширина 3·2 cm., дебелина 0·7 cm. Въ двата края на най-голѣмата страна има по двѣ крачета, върху които плочката заима устойчиво положение **).

4. Глиненъ прѣдметъ, наподобява шахматна кукла. Размѣри: височина 3·6 cm., дебелина въ срѣдата 1·5 cm., дебелина въ двата края (горенъ и доленъ) 2·2 cm. Горната половина завършва конически, а долната е равна, върху която кукличката заима устойчиво положение. Както горниятъ, така и долниятъ край сѫ пробити. Дупкитѣ стоятъ срѣщуположно една на друга.

5. Дѣсенъ кракъ отъ идолче (глинена кукла). Дължина има 10·7 cm. Седалищнитѣ мускули силно развити.

6. Дѣсенъ кракъ отъ по-малко идолче. Дължина 4·1 cm.

7. Кракъ отъ идолче. Въ областьта на tarsus'а е напрѣчно пробитъ. Стѫпалото и ходилото има обща дължина 3 cm.

*) Цѣлъ сѫдъ отъ тоя типъ имахъ случай да намѣря въ могилата при Коджа-дерменъ прѣзъ 1908 г.

**) Подобни плочки намѣрихъ въ Коджа-дерменъ.

8. Два слѣпени крака отъ идолче.

9. Въ различни дълбочини се намѣриха около 8 глинени прѣдмета, добрѣ изпечени. Иматъ кѫжеловидна форма. Отъ вънъ сѫ бѣли отъ варовита инкрустация, а вѫтрѣ червени. Размѣри: дължина 15 cm., дебелина, мѣрена въ срѣдата, 5·5 cm. — 6 cm. Една отъ странитѣ прѣдставлява равна плоскость. Тѣзи прѣдмети сѫ служили за подпорки. Въ една пещь въ Коджа-дерменската могила, пълна съ сѫдове, се намѣриха нѣколко такива подпорки, наредени между сѫдоветѣ. Тѣзи подпорки, познати подъ името „попчета", още днесъ се употрѣбяватъ у насъ отъ нѣкой грънчари. (Таб. VII ф. II, 13 и 15).

Човѣшки кости.

На дълбочина 0·40 cm. — 0·70 cm. срѣщаме човѣшки скелети. На това незначително пространство (8—10□ м.), което разкопахъ, можахъ да разкрия 6 скелети и нѣколко частично

Таблица IX.

запазени, защото на сѫщото това мѣсто по́-рано е копано. Дължината имъ не надминава 1·70 cm. Положение: рѫцѣ кръстосани, очи обърнати къмъ изтокъ. На дълбочина 0·70 cm. се изкопа скелетъ на жена. Дължина 1·60 cm. Ширина на таза 37 cm.

Чело широко 9·3 cm. Диаметри на лоба 17·5 cm.×14 cm. Коефициентъ на черепа 80 (Brachicephal). Повръхностьта на лоба е дълбоко ерозирана. Долната челюсть, мѣрена отъ capitulum'а на processus condyloideus до portub. mentalis, е дълга 12·8 cm. Отъ зжбитѣ на долната челюсть сж развити върху дѣсната половина dentes incisivi, dens caninus, dentes buccales (premolarae), а отъ molarae само M_3; върху лѣвата сжщитѣ зжби+М, и M_2. Върху челната кость (os frontalis) е запазенъ остатъкъ отъ накитъ, направенъ отъ нѣколко квадратни бронзови плочки, украсени съ редове отъ точки.

Прѣди нѣколко годинъ, споредъ думитѣ на селенитѣ, въ тази могила е билъ намѣренъ накитъ отъ дебели сребърни монети. Отъ описанието, което даватъ за тѣхъ, се вижда да сж отъ Филипъ Македонски.

Ясно е, че старостьта на тѣзи човѣшки останки, нѣматъ нищо общо съ неолитната епоха. Обаче отъ кога тѣ датиратъ, е въпросъ, който не може да се рѣши, прѣди да станатъ по̀нататъшни изучвания върху могилата*).

Шуменъ, 1908 година.

---

*) При нѣкой скелети сж запазени части отъ чамови дъски, лигнитизирани. Въ два гроба се намѣриха останки отъ платъ, въ основата на който личатъ златни нишки. Вѣроятно на тия мѣста, дѣто по̀-рано не е копано, могатъ да се намѣрятъ прѣдмети, които биха рѣшили въпроса за старостьта на тия заровени трупове. Това ще покажатъ по̀-нататъшнитѣ изучвания.

Трети приносъ къмъ ентомологичната фауна на България.

Отъ Н. Недѣлковъ.

Rhynchota *(Хоботни).*

Материялитѣ, които събирахъ въ продължение на 10 годинъ за изучване прѣдставителитѣ на отреда *Rhynchota* въ България, захванаха да се развалятъ. Това ме накара да побързамъ съ обработването на необработенитѣ още материяли и да ги публикувамъ по-рано, отколкото бихъ желалъ да направя това.

Както се вижда отъ слѣдващето по-долу изложение на видоветѣ, досега съмъ намѣрилъ въ България 230 вида и 27 вариетета *Rhynchota,* прѣдставители на 21 сѣмейство и 129 рода. Отъ тѣхъ 115 сѫ общоевропейски, 6 срѣдноевропейски, 75 срѣдно и южноевропейски, 57 южноевропейски и 3 отъ Балканския полуостровъ.

Числото на намѣренитѣ видове, мнозинството отъ които сѫ нови за България, е малко въ сравнение съ онова, което има, при все че съмъ събиралъ материяли въ продължение на 10 годинъ. Причината на това е обстоятелството, че като учитель азъ съмъ можалъ да екскурзирамъ само прѣзъ лѣтнитѣ ваканции.

Животътъ на хоботницитѣ е тѣсно свързанъ съ онзи на растенията. Повечето хоботници се намиратъ въ видъ на *imago,* когато растителностьта е най-буйна — прѣзъ м. м. мартъ, априлъ, май и юни. Прѣзъ тѣзи мѣсеци азъ, съ малко изключения, съмъ екскурзиралъ само въ околноститѣ на София.

Екскурзирането ми само прѣзъ ваканционнитѣ мѣсеци е причината на това, че събранитѣ отъ мене материяли сѫ еднообразни: въ разни мѣста съмъ намиралъ голѣмо число индивиди отъ едни и сѫщи видове. Ето защо, когато се отбѣлѣзватъ находищата, въ изложението на видоветѣ за много видове е казано, че се намиратъ въ сѣверна и южна България. По сѫщата при-

чина въ това изложение фигуриратъ твърдѣ малко имена на видове отъ извѣстнитѣ за срѣдна и южна Европа сѣмейства *Capsidae, Fulgoridae, Jassidae* и т. н.

Между видоветѣ, поименувани въ слѣдващето по-долу изложение има два — единъ *Cicadetta* и единъ *Hysteropterum*, на които съмъ направилъ описанията безъ да поменувамъ видовитѣ имъ наименувания. Направихъ това поради липса на материяли и литература.

За да се види, отъ какво значение е всѣки намѣренъ видъ, въ изложението сж означени извѣстнитѣ досега граници на разпространението му.

По-голѣмата часть материяли сж събрани отъ мене. Ползувалъ съмъ се и отъ слѣднитѣ, макаръ и малки сбирки:

1. *Сб. на г. Ф. Бурмевъ,* учитель отъ Старозагорската мжжка гимназия, която сбирка е съставена отъ ученицитѣ отъ III класъ на сжщата гимназия: *Бойчевъ Мирчо, Димитровъ Жельо, Койчевъ Д. Антонъ, Стоенчевъ Мирко, Минчевъ Русе, Налчеджиевъ М. Георги, Славовъ Стефанъ, Тачовъ Димитъръ, С. Д. Таралешковъ, Георгиевъ Боньо, Поповъ Марко, Ганевъ Христо, Койчевъ Стоянъ, Ивановъ Калчо, Новачковъ Никола, Атанасовъ Иванъ* и отъ ученицитѣ отъ IV класъ на сжщата гимназия: *Начевъ Лило, Антоновъ Захарий, Петковъ Димитъръ, Тодоровъ Кольо.*

2. *Сб. на г. Т. Пеневъ,* учитель въ Татарпазарджишкото класно училище.

3. *Сб. на г. Ив. Бурешъ,* студентъ отъ Софийския университетъ.

4. *Сб. на г. Д. Вжжевъ,* учитель въ Бургаското класно училище.

5. *Сб. на г. П. Рамнаровъ,* директоръ на Свищовското дѣвическо класно училище.

Считамъ за приятенъ дългъ да изкажа сърдечната си благодарность на всички поименувани горѣ г. г. учители и учепици, които ми услужиха съ събиране материяли или съ даване възможность, да прѣгледамъ сбиркитѣ имъ.

HETEROPTERA.

Сѣмейство Pentatomidae.

Corimelaenaria.

Родъ *Corimelaena* White

C. scarabaeoides. Lin. София IV. — Европа.

Odontoscelaria.

Родъ *Odontoscelis*. Lap.

O. fuliginosa. Lin. Свищовъ, Варна, София, Хасково, Лилинъ планина. V — VII. — Европа.

Odontotarsaria.

Родъ *Odontotarsus*. Lap.

O. grammicus. Lin. Станимака, Хасково, Стара-Загора. VI—VII — Европа.

Eurigastraria.

Родъ *Eurigaster*. Lap.

E. maura. Lin. Сѣверна и южна България и планинскитѣ вериги. IV—VIII. — Европа.

E. maura. Lin.

Var. nigra. Fieb. Стара-Загора. V.

E. hottentota. Fab. Сѣверна и южна България и планинскитѣ вериги. IV—VIII. — Срѣдна и южна Европа.

И двата вида се намиратъ най-често по житата.

Trigonosomaria.

Родъ *Trigonosoma*. Lap.

T. aeruginosum. Cyrill. (nigellae. Fab.). Свищовъ, Стара-Загора. VII. — Южна Европа.

Graphosomaria.

Родъ *Graphosoma*. Lap.

G. lineatum. Lin. Сѣверна и южна България и планинскитѣ вериги, по сѣнникоцвѣтнитѣ растения. IV—X. — Европа.

G. semipunctatum. Fab. Южна България, по сѣнникоцвѣтнитѣ растения. V—VII. Въ сѣверна България не съмъ намѣрилъ досега този видъ. — Южна Европа.

Родъ *Tholagmus*. Staol.

T. flavolineatus. Fab. Стара-Загора. V. — Южна Европа.

Родъ *Ancyrosoma*. Am. S.

A. albolineatum. Fab. Сѣверна и южна България. VI — VIII. — Южна Европа.

Cydnaria.

Родъ *Cydnus*. Fab.

C. flavicornis. Fab. Вратца, Стара-Загора. VI—VII. — Срѣдна и южна Европа.

C. nigrita. Fab. Стара-Загора. VII. — Европа.

Родъ *Geotomus*. M R.

G. punctulatus. Costa. Стара Загора. V. — Южна Европа.

Родъ *Brachypelta*. Am. S.

B. atterima. Fst. (tristis Fab.) Сѣверна и южна България. IV—VII. — Срѣдна и южна Европа.

Sehiraria.

Родъ *Sehirus*. Am S.

S. bicolor. Lin. Сѣверна и южна България и планинскитѣ вериги. IV—VIII. — Европа.

S. dubius. Scop. Сѣверна и южна България. IV—VII. — Срѣдна и южна Европа.

Sciocoraria.

Родъ *Sciocoris*. Fall.

S. terreus. Schr. Свищовъ, София, Лилинъ планина. IV—VI. — Европа.

Aeliaria.

Родъ *Aelia*. Fab.

Ae. acuminata. Lin Сѣверна и южна България и планинскитѣ вериги. IV—VIII. — Европа.

Ae. rostrata. Boh. Сѣверна и южна България и планинскитѣ вериги. — Европа.

Родъ *Neotiglossa*. Curt.

N. leporina. H.-S. Кюстендилъ. VII. — Южна Европа.

N. bifida. Costa. Свищовъ. VII.

Pentatomaria.

Родъ *Staria*. Dohrn.

S. lunata. Hah. Своге, Стара-планина (Кутелка). VI — VII. — Европа.

Родъ *Dalleria*. M. R.

D. pusilla. H. S. Рила планина. VII.—Южна и срѣдна Европа.

D. bipunctata. Fab. Сливенъ, Родопи, Бачковски манастиръ. VII. — Южна Европа.

Родъ *Eysarcoris*. Hah.

E. inconspicuus. H. S. Свищовъ, Стара-Загора, Бургасъ. VII. — Южна Европа.

Родъ *Peribalus*. M. R

P. vernalis. Wolf. София, Витоша, Стара-Загора, Станимака. VII—VIII. — Срѣдна и южна Европа.

P. sphacelatus. Fab. Свищовъ, Рила-планина, Чамъ-Курия, София. VI—IX. — Срѣдна и южна Европа.

Родъ *Carpocoris*. Kolen.

C. baccarum. Lin. Сѣверна и южна България и планинскитѣ вериги. VI—VIII. — Европа.

C. nigricornis. Fab. Сѣверна и южна България и планинскитѣ вериги. IV—VIII. — Европа.

C. nigricornis. Fab.

Var. 1 и 2. Станимака. VII.

C. lynx. Fab. Сѣверна и южна България. VI—VIII.—Срѣдна и южна Европа.

C. melanocerus. M. R. Рила-планина. VII. Планински видъ.

C. lunula. Fab. Южна България VII — VIII.—Южна Европа.

C. lunula. Fab. }
Var. *varia*. Fab. } Южна България VII—VIII.—Южна Европа.

C. verbasci. De G. Сѣверна и южна България и планинскитѣ вериги. IV—X. — Европа.

Родъ *Palomena*. M. R.

P. prasina. Liu. Сѣверна и южна България и планинскитѣ вериги. V—IX. — Европа.

Родъ *Piezodorus*. Fieb.

P. incarnatus. Germ. Сѣверна и южна България. V — VII. — Срѣдна и южна Европа.

P. incarnatus.

Var. *alliaceus*. Germ. Сѣверна и южна България. Срѣща се по-често отъ типичната форма.

Родъ *Rhapigaster*. Lap.

R. grisea. Fab. Сѣверна и южна България. V—IX.—Европа.

Родъ *Tropicoris*. Hah.

T. rufipes. Lin. София, Черепишъ, Срѣдна гора, Родопи, Рила-планина, Кюстендилъ, Лозенъ планина. V—X. — Европа.

Родъ *Mustha*. Am. S.

M. serrata. Fab. Южна България VI—VII.—Гърция и Турция.

Strachiaria.

Родъ *Strachia*. Hahn.

S. ornata. Lin. Сѣверна и южна България, и планинскитѣ вериги. III—X. — Европа.

S. ornata. Lin.

Var. *dissimilis*. Fieb. Свищовъ. VII.

S. ornata. Lin.

Var. *pectoralis*. Fieb. Свищовъ. VII.

S. picta. H.-S. Сѣверна и южна България, Срѣдна гора. VI—VIII. — Южна Европа.

S. picta. H. S.

Var. *cruentata*. Put. Чирпанъ. V

S. decorata. H.-S. Сѣверна и южна България V—VII.—Срѣдна и южна Европа.

S. oleracea. Lin. Сѣверна и южна България и планинскитѣ вериги III—X. — Европа.

Acanthosomini.

Родъ *Acanthosoma*. Curt.

A. haemorhoidale. Lin. Витоша, София. VI. — Европа.

Родъ *Elasmostethus*. Fieb.

E. interstinctus. Lin. София. X. — Европа.

Asopini.

Родъ *Arma*. Hahn.

A. custos. Fab. София. IV—X. Срѣдна и южна Европа.

Родъ *Jalla*. Hahn.

J. domosa. Lin. Ст.-планина, Родопи. VII. — Европа.

Родъ *Zicrona*. Am. S.

Z. coerulea. Lin. Сѣверна и южна България и планинскитѣ вериги. IV—VIII. — Европа

Сѣмейство Coreidae.

Gonocerarla.

Родъ *Phyllomarpha*. Lap.

P. laciniata. Vill. Южна България, Родопи, надъ Асѣновата крѣпость. V—VI. — Южна Европа.

Родъ *Centrocarenus*. Fieb.

C spiniger. Fab. Сѣверна и южна България. V—VIII.—Южна Европа.

Родъ *Spathocera*. Stein.

S. laticornis. Schill. София, политѣ на Витоша. IV — IX. — Срѣдна и южна Европа.

Родъ *Enoplops*. Am. S.

E. scapha. Fab. Сѣверна и южна България. VI—VIII. — Срѣдна и южна Европа.

Родъ *Syromastes*. Latr.

S. marginatus. Lin. Сѣверна и южна България и планинскитѣ вериги. IV—X. — Европа.

Родъ *Verlusia*. Spin.

V. rhombea. Lin. Сѣверна и южна България, Родопи, политѣ на Витоша, Лилинъ планина. IV—VIII.—Срѣдна и южна Европа.

V. sulcicornis. Fab. Станимака. VIII. — Южна Европа.

Родъ *Gonocerus*. Latr.

G. venator. Fab. Станимака, Родопи. V—VII.—Южна Европа.

G. juniperi. H.-S. Бачковски манастиръ. VII.—Срѣдна и южна Европа. Живѣе на хвойната.

Corearia.

Родъ *Bathysolen*. Fieb.

B. nubilus. Fall. София. VII. — Европа.

Родъ *Ceraleptus*. Costa.

C. sqalidus. Costa. Сѣверна и южна България. VI — VII. — Южна Европа.

C. lividus. Stein. София. VII. — Южна Европа.

C. gracilicornis. H.-S. Сѣверна и южна България, Родопи, Стара-планина. V—VII. — Южна Европа.

Родъ *Coreus*. Fab.

C. scabricornis. Pz. Свищовъ, София. VII—X. — Срѣдна Европа.

C. spinolae. Costa. Т. Пазарджикъ, Стара-Загора. VI — VII. —Южна Европа.

C. hirticornis. Fab. Лилинъ-планина, Вратца. V—VII. — Срѣдна и южна Европа.

C. hirsutus. Fieb. София. IX. — Южна Европа.

Alydini.

Родъ *Camptopus*. Am. S.

C. lateralis. Germ. Сѣверна и южна България, Родопи, Срѣдна-гора. VI—VIII. — Южна Европа.

C. iateralis.

Var. brevipes. H.-S. Станимака, Стара-Загора VII.

Родъ *Alydus*. Fab.

A. calcaratus. Lin. Сѣверна и южна България, Срѣдна гора. VI—VIII. — Европа.

Stenocephalini.

Родъ *Stenocephalus*. Latr.

S. agilis. Scop. Сѣверна и южна България и планинскитѣ вериги. VI—VIII По-често се срѣща по планинскитѣ вериги. — Срѣдна и южна Европа.

S. neglectus. H. S. Сѣверна и южна България и планинскитѣ вериги. Въ полето се срѣща по често VI—VIII.—Южна Европа.

Corizini.

Родъ *Therapha*. Am. S.

T. hyosciami. Lin. Сѣверна и южна България и планинскитѣ вериги. VI—IX. — Европа.

Родъ *Corizus*. Fall.

C. crassicornis. Lin. Сѣверна и южна България и планинскитѣ вериги. V—VIII. — Европа.

C. capitatus. Fab. Сѣверна и южна България и планинскитѣ вериги. V—VIII. — Европа

C. distinctus. Sign. София, Лилинъ планина, Витоша. IV—V. — Срѣдна и южна Европа.

C. parumpunctatus. Schill. Сѣверна и южна България и планинскитѣ вериги. IV—VIII. — Европа.

C. rufus. Schill. София, с. Владая, Стара-Загора, Чирпанъ, Вратца, Рила планина. VI—VIII. — Срѣдна и южна Европа.

C. tigrinus. Schill. Стара-Загора. V. — Южна Европа.

Родъ *Maccevethus*. Dall.

M. errans. Fab. Станимака, Родопи при Асѣновата крѣпость, Т. Пазарджикъ, Стара-Загора, Чирпанъ. V. — Южна Европа.

Сѣмейство **Reduvidae.**

Reduviaria.

Родъ *Pirates*. Serv.

P. hybridus. Scop. Сѣверна и южна България, Родопи. IV—IX. — Южна Европа.

Родъ *Reduvius*. Fab.

R. personatus. Lin. Сѣверна и южна България. IV—X.—Европа.

Harpactoria.

Родъ *Coranus*. Curt.

C. aegyptius. Fab. София, Варна. VII—IX —Южна Европа.

Родъ *Harpactor*. Lap.

H. iracunadus. Scop. Сѣверна и южна България и планинскитѣ вериги. IV—X. — Срѣдна и южна Европа.

H. erythropus. Lin. Сливенъ, Стара-Загора, Хасково. V—VII. — Южна Европа.

Emesini.

Родъ *Ploiaria*. Scop.

P. vagabunda. Lin. София. IX. — Европа.

Родъ *Cerascopus*. Heinck.

C. domesticus. Scop. София. VIII. — Южна Европа.

Nabini.

Родъ *Nabis*. Latr.

N. brevipennis. Hah. Т. Пазарджикъ (острова). VI.—Срѣдна Европа.

N. ferus. Lin. Черепишъ, София. VI—X. — Европа.

N. brevis. Scholz. София, Т. Пазарджикъ (острова). VI—X. — Срѣдна Европа.

N. flavomarginatus. Scholz. Свищовъ. VII.—Срѣдна Европа.

N. lativentris. Boh. Сѣверна и южна България, Лилинъ планина. V—VII. — Срѣдна и южна Европа.

N. rugosus. Lin. Сѣверна и южна България, Витоша, Стара-планина. V—VII. — Срѣдна и южна Европа.

Сѣмейство **Saldidae.**

Родъ *Salda*. Fab.

S. pallipes. Fab. София, политѣ на Витоша, с. Кочариново. III—VII. — Европа.

S. saltatoria. Lin. София. III—VII. — Европа.

Сѣмейство **Lygaeidae.**

Lygaeini.

Родъ *Lygaeus*. Fab.

L. venustus. H.-S. Бургасъ. VII.—Срѣдна и южна Франция.

L. equestris. Lin. Сѣверна и южна България и планинскитѣ вериги. IV—X. — Европа.

L. militaris. Fab. Сѣверна и южна България, Стара-планина. VII—VIII. — Срѣдна и южна Европа.

L. saxatilis. Scop. Стара планина, Рила планина, Дубница. VII. — Срѣдна и южна Европа.

L. apuans. Rossi. Сѣверна и южна България, Витоша. V—IX. — Срѣдна и южна Европа.

L. punctatoguttatus. Fab. Чирпанъ VI. Срѣдна и южна Европа.

Родъ *Lygaeosoma*. Spin.

L. reticulatum. H.-S. Сѣверна и южна България. V — IX. — Срѣдна и южна Европа

Geocorini.

Родъ *Geocoris*. Fall.

G. erythrocephalus. Lep. Чирпанъ, Станимака, Сливенъ, Стара-Загора. VI—VII. — Южна Европа.

G. albipennis. Fab. София. III—IV.—Срѣдна и южна Европа.

Heterogastrini.

Родъ *Heterogaster*. Schill.

H. nepetae. Fieb. Варна, Своге. VI—VII.—Срѣдна и южна Европа.

H. urticae. Fab. София. III—IV. — Европа.

H. artemisiae. Schill. Сливенъ. VII. Срѣдна и южна Европа.

Pachymerini.

Plociomeraria.

Родъ *Paromius.* Fieb.

P. leptopoïdes. Baer. Стара-Загора. V. — Срѣдна и южна Европа.

Rhyparochromaria.

Родъ *Jcus.* Fieb.

J. angularis. Fieb. София. IV. — Южна Европа.

J. angularis. Fieb.

Var. hungaricus. Horw. София, политѣ на Витоша. IV—IX.

Родъ *Lamprodema.* Fieb.

L. maurum. Fieb. Сѣверна и южна България. III—X.—Срѣдна н южна Европа.

Родъ *Rhyparochromus.* Curtis.

R. praetextatus. H.-S. Своге. VI. — Европа.

R. sabulicula. Thoms. Сѣверна и южна България. V — IX. — Срѣдна и южна Европа.

Родъ *Peritrechus.* Fieb.

P. geniculatus. Hah. София. IX. — Европа.

P. gracilicornis. Put. София. IX.

Родъ *Trapezonotus.* Fieb.

T. agrestis. Fall. София. IV—X. — Европа.

T. Ulrichi. Fieb. Своге. VI. — Срѣдна и южна Европа.

Родъ *Pachymerus.* Lep. Serv.

P. Rolandri. Lin. София, Кюстендилъ (въ боровата гора). III—V. — Срѣдна и южна Европа.

P. lynceus. Fab. Сѣверна и южна България, Рила планина. V—VIII. — Европа.

P. pini. Lin. София, Витоша, Кюстендилъ (въ боровата гора), Родопи. IV—X. — Европа.

P. pheniceus. Rossi. Чирпанъ, Стара-Загора, Бургасъ, с. Калаглари. (Политѣ на Срѣдна гора). V—VII. — Срѣдна и южна Европа.

P. vulgaris. Schill. Сѣверна и южна България и планинскитѣ вериги. V—VIII. — Срѣдна и южна Европа.

P. pedestris. Pz. Рила планина, Стара-Загора, София, политѣ на Родопитѣ – манастиря Св. Петъръ (Сб. г. Т. Пеневъ). V—VIII. — Срѣдна Европа.

P. pineti. H. S. Политѣ на родопитѣ — манастиря Св. Петъръ (Сб. г. Т. Пеневъ). V. — Южна Европа.

P. quadratus. Fab. София. VI—IX. — Европа.

P. saturnius. Rossi. Чирпанъ. V.

Родъ *Beosus*. Am. Serv.

B. luscus. Fab. Сѣверна и южна България. VI—VIII.—Срѣдна и южна Европа.

B. erythropterus. Brullé. Стара-Загора. V. — Южна Европа.

Gonionotaria.

Родъ *Emblethis*. Fieb.

E verbasci. Fab. Сѣверна и южна България, политѣ на Витоша. IV—X. — Срѣдна и южна Европа.

E. arenarius. Lin. Т. Пазарджикъ, София. V—IX.—Срѣдна и южна Европа.

Drymaria.

Родъ *Drymus*. Fieb.

D. sylvaticus. Fab. София. VI. — Европа.

Родъ *Scolopostethus*. Fieb.

S. decoratus. Hah. София. IX. Срѣдна и южна Европа.

Pyrrhocorini.

Родъ *Pyrrhocoris*. Fall.

P. apterus. Lin. Сѣверна и южна България и планинскитѣ вериги. III—X. — Европа.

Сѣмейство **Phymatidae**.

Родъ *Phymata*. Latr.

P. crassipes. Fab. Сѣверна и южна България, Стара-планина, политѣ на Родопитѣ. V—VIII. — Срѣдна и южна Европа.

Сѣмейство **Aradidae**.

Родъ *Aradus*. Fab.

A. cinnamoneus. Pz. Лилинъ планина. V.—Срѣдна и южна Европа.

A. varius. Fab. София, Казанлжкъ. V. — Европа.

Сѣмейство **Hydrometridae.**

Hydrometrini.

Родъ *Hydrometra.* Latr.

H. stagnorum. Lin. София, с. Княжево, Своге, по брѣговетѣ на локвитѣ. VI—VIII. — Европа.

Gerridini.

Родъ *Gerris.* Fab.

G. thoracica. Schum. Сѣверна и южна България. III—VIII. — Срѣдна и южна Европа.

G. lacustris. Lin. София. IV. — Европа.

G. gibbifera. Schum. Сѣверна и южна България. III—VII. — Срѣдна и южна Европа.

G. paludum. Fab. Варна, Вратца. VII. — Европа.

Всички прѣдставители на рода *gerris* живѣятъ на повърхнината на локвитѣ и рѣкитѣ.

Сѣмейство **Tingidae.**

Родъ *Derephysia.* Spin.

D. foliacea. Foll. Стара-Загора, София. V. — Европа.

Родъ *Monanthia.* Lep.

M. cardui. Lin. София, Стара-Загора. VII. — Европа.

Сѣмейство **Corisae.**

Родъ *Corisa.* Geoff.

C. Geoffroyi. Leach. Сѣверна и южна България. VI—VII. — Европа.

C. striiata. Lin. Свищовь, Плѣвенъ, Никополъ, София. VII—VIII. — Европа.

C. atomaria. Jelig. Сливенъ. VII. — Южна Европа.

C. Fabricii. Fieb. София. III. — Срѣдна и южна Европа.

C. hieroglyphica. Duf. София. III. – Срѣдна и южна Европа.

Прѣдставителитѣ на рода *Corisa* живѣятъ въ локвитѣ и рѣкитѣ. Хвърчатъ нощемъ. Много често, привлѣчени отъ свѣтлината на лампитѣ, тѣ падатъ на маситѣ заедно съ нощнитѣ пеперуди и нѣкои мрѣжокрили насѣкоми.

Сѣмейство **Nepidae**.

Родъ *Nepa*. Lin.

N. cinerea. Lin. Сѣверна и южна България, въ локвитѣ и рѣкитѣ. III—VIII.—Европа.

Родъ *Ranatra*. Fab.

R. linearis. Lin. Сѣверна и южна България, въ локвитѣ и рѣкитѣ. IV—VI. — Европа.

Сѣмейство **Notonectidae**.

Родъ *Notonecta*. Lin.

N. glauca. Lin. Сѣверна и южна България въ локвитѣ. IV—VIII. — Европа.

Var glauca. Lin.

Var. marmorata. Fab. Въ сѫщитѣ мѣста.

Сѣмейство **Naucoridae**.

Родъ *Naucoris*. Geoff.

N. cimicoides. Lin. Сѣверна и южна Българиа, въ локвитѣ. IV—V. — Европа.

Сѣмейство **Berytidae**.

Родъ *Neïdes*. Latr.

N. tipularius. Lin. Сѣверна и южна България. III—VII. — Европа.

Сѣмейство **Capsidae**.

Capsaria.

Родъ. *Capsus*. Fab.

C. ater. Lin. София, политѣ на Витоша, Витоша. VI—VII. По житнитѣ растения и копривата. — Европа.

C. ater. Lin.

Var. tyrranus. Fab. София, Витоша, Владая. VI—VII. Живѣе на сѫщитѣ растения.

Родъ *Deraeocoris*. Kirschb.

D. rutilus. H. Sch. Своге, Ихтиманъ. VI.—Истрия, Илирия, Унгария, Румъния, Румелия.

D. segusinus. Muell. Витоша, Рила-планина, Кюстендиль. VII.

По коприватa, магарешкия трънъ, тополитѣ, върбитѣ, лѣскитѣ, бороветѣ и др. растения. — Европа.

D. segusinus.

Var. danicus. Fab. Търново.

Родъ. *Camptobrochis.* Fieb.

C. Putoni. Mout. Свищовъ. VII. Добруджа, Гърция.

C. lutescens. Плѣвенъ, София VII—X. Живѣе по джбоветѣ, върбитѣ, лѣската, брѣста и т. н. — Срѣдна и южна Европа.

Родъ *Liocoris.* Fieb.

L. tripustulatus. Fab. Сѣверна и южна България и планинскитѣ вериги. VI—VII. Живѣе на коприватa, сѣнникоцвѣтнитѣ растения, спанака и др. растения. — Срѣдна и южна Европа.

L. tripustulatus. Var. B. Стара-Загора. V.

Родъ. *Lygus.* Hahn.

L. rubicuudus. Fall. София. V. Живѣе по върбитѣ, сливитѣ, джба, лѣската. — Европа.

L. pratensis. Lin. Сѣверна и южна България и планинскитѣ вереги. IV—X. Живѣе по коприватa, житнитѣ растения, капинатa, пелина и други растения. — Европа.

L. pratensis. Lin.

Var. punctatus. Zett. Т. Пазарджикъ (острова), Родопи, София, с. Панчерево.

L. prantensis. Lin.

Var. b. typica. Reutt. Т. Пазарджикъ (острова), с. Кочариново. VI—VII.

L. pratensis. Lin.

Var. rutilans. Horv. Политѣ на Витоша, с. Кочариново, София, Ст. Загора.

L. pabulinus. Lin. София, Рила планина. VI—VII. Живѣе на коприватa. — Европа.

Родъ *Stènotus.* Jak.

S. binotatus. Fab. Черепишъ. VI. Живѣе по житнитѣ растения. — Европа.

Родъ *Brachycoleus.* Fieb.

B. scriptus. Fab. Сѣверна и южна България, по спанака, млѣчока, житнитѣ растения. — Срѣдна и южна Европа.

Родъ *Pycnopterna*. Fieb.

P. striata. Lin. София. V. Живѣе по дърветата. — Европа.

Родъ. *Alloeonotus*. Fieb.

A. fulvipes. Scop. Стара Загора. V. Живѣе на лѣската и джба.—Италия, Истрия, Илирия, Далмация, Турция, Южна Русия, Кавказъ.

Родъ *Calocoris*. Fieb.

C. cinctipes. Costa. Рила планина, Своге, политѣ на Витоша, Витоша, Люлинъ планина, Срѣдна гора, Радомиръ, София. IV—VII. — Далмация, Италия, Босна, Херцеговина, Гърция.

C. vicinus. Horv. Вратца, Владая, Люлинъ-планина. V—VII. Живѣе на житнитѣ растения. — Германия, Унгария, Румъния.

C. sexgutiatus. Fab. Рила планина. Чамъ-Курия VII. Живѣе по житнитѣ растения, папрата, копривата, сѣнниковитѣ, боровитѣ и други растения. — Швеция и Норвегия, Англия, Франция, Германия, Австрия, Румъния, Кавказъ.

C. alpestris. Mey. Рила планина. VII. Живѣе на копривата и дивата момина сълза (convalaria). — Норвегия, Сѣверна Франция, Моравия, Тиролъ, Унгария, Румъния.

C. trivialis. Costa. Стара-Загора, Хасково, Чирпанъ, Бургасъ. V—VII. — Гърция, Италия, Тиролъ, Далмация.

C. schmidtii. Fieb. София, Витоша, Своге, Срѣдна гора. VI—VII. Живѣе по букитѣ, брѣстоветѣ, лѣскитѣ.—Срѣдна и южна Европа.

Родъ *Adelphocoris*. Reut.

A. vandalicus. Rossi. Сѣверна и южна България, Срѣдна гора. VI—VII. Живѣе по сѣнникоцвѣтнитѣ, равнеца, скабиозата, бора и други растения.—Бохемия, Швейцария, Тиролъ, Унгария, Румъния, Сърбия, Добруджа, Италия, Русия.

A. lineolatus. Goeze. Сѣверна и южна България и планинскитѣ вериги. VI—VIII. Живѣе на лободата, дѣтелината, сѣнникоцвѣтнитѣ и бобовитѣ растения, на магарешкия трънъ.—Европа.

A. ticinensis. Mey. Витоша. VII. Живѣе по върбитѣ и млѣчока.—Германия, Швейцария, Тироль, Унгария, Добруджа, Южна Русия.

A. detritus. Mey. София, Витоша. VI—VII. Живѣе на синята метлица, дѣтелината и бора.—Германия, Франция, Швейцария, Тиролъ, Южна Австрия, Унгария, Румъния.

Родъ *Lopus*. Hahn.

L. bicolor. Fieb. Свищовъ. VII.—България, Критъ, Кавказъ, източенъ Сибиръ.

L. gothicus. Lin. София, Стара-Загора. V. Живѣе на копривата, малината. равнеца, глога, трънката. — Европа.

L. infuscatns. Brullè. София Владая. V. Живѣе на луковичнитѣ и други растения.—Далмация. Турция, Гърция, М. Азия, Сирия.

L. cingulatus. Fab. Стара-Загора. V.—Срѣдна и южна Европа.

Родъ *Dionconotus*. Reut.

D. neglectus. Fab. Сѣверна и южна България, Рила-планина. V—VIII. — Срѣдна Италия, Далмация, Унгария, Румъния България, Турция, Гърция

Loboparia.

Родъ *Halticus* Hahn.

H. saltator. Geoff. var. B. Витоша. VII.—Германия, Франция, Унгария, Румъния, Русия.

Родъ *Strongylocoris*. Costa.

S. leucocep s. Lin. Стара планина. VII.—Цѣла Европа. Живѣе на полското звънче (campanula).

Miraria.

Родъ *Megaloceroea*. Fieb.

M. longicornis. Fall. София, Вратца, Витоша, Люлинъ-планина, Срѣдна-гора. VI—VII. — Европа.

Родъ *Leptopterna*. Fieb.

L. dolobrata. Lin. Рила планина, Люлинъ-планина, Своге. София, политѣ на Витоша, Стара-Загора. VI—VII. — Европа.

Родъ *Brachytropis*. Fieb.

B. calcaratus. Fall. София, Лилинъ планина, Срѣдна гора. V—VII. — Европа.

HOMOPTERA.

Сѣмейство Cicadiae.

Родъ *Cicada* Lin.

C. plebeja Scop. Сѣверна и южна България. Въ планинскитѣ вериги, доколкото можахъ да забѣлѣжа, не се срѣща по-горѣ отъ границитѣ на джба. VI—VII. — Южна Европа.

Родъ *Tettigia*. Am.

T. orni. Lin. Станимака, Сливенъ, Бачковски манастиръ, Т.-Пазарджикъ. VII. — Южна и срѣдна Европа.

Родъ *Tibicina*. Am.

T. haematodes. Scop. Сѣверна и южна България. По-рѣдко се срѣща отъ C. plebeja. Scop. — Срѣдна и южна Европа

Родъ *Cicadatra*. Am.

C. atra. Oliv. Сѣверна и южна България. VI.—Срѣдиземноморска область.

C. atra. Oliv.

Var. concinna. Ger. Стара-Загора.

C. hyalina. Fab. Садово, Т. Пазарджикъ. VII.—Южна Русия, Кавказъ, Сирия, Гърция, Сибиръ.

Родъ *Cicadetta*. Am.

C. tibialis. Panz. Свищовъ, Варна, Чирпанъ, Т. Пазарджикъ, Ихтиманъ, Родопи. V—VII — Южна Русия, Унгария, м. Азия.

C. gastrica. Staol. Сѣверна и южна България. V—VII.—Южна Европа.

C. dimissa. Hag. Свищовъ, Разградъ Т. Пазарджикъ, Варна. Стара-Загора. Вратца. VII. — М. Азия, Стара-планина, Сибиръ,

Cicadetta. Двата сектора, излизащи отъ основната клѣтка на горнитѣ крила, сж раздѣлени единъ отъ други съ една жилка, съставляваща продължение отъ горната жилка на основната клѣтка.

Глава черна. На тѣмето, задъ проститѣ очи, едно напрѣчно жълто пятно съ три, насочени напрѣдъ, клона, отиващи всѣки единъ до едно отъ проститѣ очи. Горната издадена страна на трапчинкитѣ, въ които се помѣщаватъ антенитѣ, жълта. Чело отъ странитѣ жълто. Челната подутина черна съ жълта надлъжна бразда по срѣдата и жълти при основата напрѣчни бразди. Антени жълти. Смукало жълто съ тъменъ връхъ.

Пронотумъ чернъ. На задния му край тѣсна жълта ивица, която се разширява значително на раменнитѣ жгли. По срѣдата на пронотума минава жълта надлъжна ивица, която у нѣкои индивиди е прѣкжсната и прилича на !. Изпжкналитѣ мѣста на пронотума жълти, или жълто червени.

Мезанотумъ чернъ съ двѣ жълти ивици отъ двѣтѣ страни, или е почти цѣлъ жълтъ съ двѣ надлъжни тъмни ивици на диска. Скутелумъ чернъ съ жълти ржбове или цѣлъ жълтъ.

Коремче отъ горѣ черно. Задниятъ край на отдѣлнитѣ прѣшлени жълтъ, или жълто-червенъ. Долната страна на коремчето жълта или жълто-червена.—Крака жълти или кафяви съ жълти пищяли. Стжпалата на края кафяви.—Крила стъклено прозрачни. Жилкитѣ на основната половина на крилото най често жълти, а на вършинната половина кафяви или черни.

Дължината на тѣлото 12—14 м м., а заедно съ крилата 18—21 м. м.

Имамъ четири индивида: 1 ♂ отъ Варна, 1 ♀ отъ Търново и 1 ♀ и 1 ♂ отъ Видинъ.

Сѣмейство **Membracidae.**

Родъ *Centrotus.* Fab.

C. cornutus. Lin. Сѣверна и южна България, Родопи, при Асѣновата крѣпость, Стара-планина („Българка", „Кутелка"). — Европа.

Сѣмейство **Fulgoridae.**

Fulgorini.

Родъ *Phantia.* Fieb.

P. subquadrata. Friv. Станимака. VII. — Южна Европа.

Родъ *Cixius.* Latr.

C. nervosus. Lin. София. IX. Живѣе по разнитѣ широколистни дървета. — Европа.

Родъ *Hyalestes.* Sign.

H. obsoletus. Sign. Сливенъ. VII.—Швейцария, Франция, Австрия, Черна-гора, Далмация.

Родъ *Oliarius.* Staol.

O. leporinus. Lin. Черепишъ. VI. Живѣе по широколистни дървета. — Европа.

O. Panzeri. Löw. София, Вратца. IV—VII. Живѣе по широколистии дървета. — Европа.

Родъ *Dictyophara.* Germ.

D. europaea. Lin. Сѣверна и южна България, Лилинъ планина. VI—VII. Живѣе по равнеца и други растения. — Европа

Родъ *Mycterodus*. Spin.

M. nasutus. H. Sch. Черепишъ, София. VII.—Срѣдна и южна Европа, въ ливадитѣ.

Родъ *Jssus*. Fab.

J. frontalis. Fieb. Черепишъ VII.—Срѣдна и южна Европа. Живѣе по джбоветѣ.

J. truncatus. Fieb. Витоша. VIII. — Южна Европа.

Родъ *Hysteropterum*. Am. et. Serv.

H. latifrons. Fieb. Черепишъ. V. — Южна Европа.

H. grylloides. Fab. Станимака, Стара-Загора, Сливенъ. VII. — Южна Европа.

H. corniculatum. Put. Хасково. VII. — Херцеговина.

Hysteropterum . . . . ? Видъ близъкъ до *H. maculifros*. Muls. R. Чело жълто съ единъ срѣденъ и два по-слаби отъ страни ржба и 4 неправилна форма черни, лъскави петна. На бузитѣ, прѣдъ антенитѣ, едно неправилна форма черно, лъскаво петно. При основата на смукалото отъ двѣтѣ страни има по едно черно, по-голѣмо отъ онова на бузитѣ, петно. — Тѣме жълто, оградено отъ 4-тѣ страни съ тънки ржбове. Широчината му надминава $2^1/_4$ пжти дължината. Задната му страна е тжпо-жгловата, а прѣдната закржглена. Надлъжъ тѣмето е раздѣлено съ надлъженъ ржбъ. Погледнато отгорѣ, изглежда да е съставено отъ два почти равностранни паралелограма. Въ всѣки отъ тѣзи паралелограми има по едно черно, лъскаво петно. — Пронотумъ жълтъ съ двѣ вдлжбнати точки по срѣдата. Скутелумъ жълтъ съ слабъ надлъженъ ржбъ, съ по една напрѣчна вдлжбнатина отъ двѣтѣ страни на ржба. Елитри сиви, съ бѣли външни крайща. Всички жилки на елитритѣ бѣли и между тѣхъ оставатъ тъмни неправилна форма сиви петна. На срѣдата на елитритѣ наддѣлява бѣлата боя, а на върхината имъ — черно-сивата.

Долната страна на тѣлото и крака жълти. На прѣднитѣ и срѣднитѣ бедра има сиви надлъжни ивици, а браздитѣ на горната страна на всички пищяли сиви.

Голѣмина 4 м. м.

Сливенъ. VII. 1 ♂ индивидъ.

Delphacini.

Родъ *Asiraca*. Latr.

A. clavicornis. София, Своге. IV—IX. — Европа.

Tettigometrini.

Родъ *Tettigometra*. Latr.

T. griseola. Fieb. София. VII. — Срѣдна и южна Европа.

T. virescens. Panz. София. VIII. — Срѣдна и южна Европа.

T. sulfurea. Muls. Rey. София, Стара Загора. III—V.—Южна Европа.

T. impressopunctata. Duf. София. III—IV. Живѣе по широколистнитѣ дървета. — Европа.

Сѣмейство **Cercopidae.**

Родъ *Triecphora*. Am. et. Serv.

T. mactata. Germ. Сѣверна и южна България. IV—VII. — Европа.

T. sanguinolenta. Lin. Стара-Загора, Чирпанъ, Т.-Пазарджикъ. IV—V. — Южна Европа.

T. arcuata. Fieb. Сѣверна и южна България и планинскитѣ вериги. IV—VII. — Срѣдна и южна Европа.

Родъ *Lepyronia*. Am el. Scrv.

L. coleopterata. Lin. Сѣверна и южна България и планинскитѣ вериги. V—VIII. — Европа.

Родъ *Aphrophora*. Germ.

A. alni. Fall. Сѣверна и южна България и планинскитѣ вериги. V—VIII. Живѣе по върбитѣ, елшитѣ, тополитѣ, борикитѣ. — Европа.

A. salicis. Degeer. Сѣверна и южна България. IV — VIII. Живѣе по върбитѣ и тополитѣ. — Европа.

Родъ *Philaenus*. Staol.

P. spumarius. Lin. Вратца, София. VI—VIII. — Европа.

P spumarius. Lin.

Vor. fasciatus. Fab. София. VII.

Var. marginellus. Fab. София. VII.

Var. rnfesceus. София. VII.

Var. ustulatus. Fall. Варна. VII.

Var. pallidus. Sch. София, Витоша. VII.

Типичната форма и вариететитѣ се намиратъ въ сухитѣ ливади прѣзъ цѣлото лѣто.

P. signatus. Fieb. Политѣ на Витоша. IX. Живѣе въ ливадитѣ. — Южна Европа.

P. lineatus. Lin. София, Витоша. V—VII. Живѣе по планинскитѣ и сухи ливади. — Европа.

Сѣмейство **Scaridae**.

Родъ *Ledra*. Fab.

L. aurita. Lin. София, Ловечъ, Чирпанъ, Т.-Пазарджикъ, с. Лжжене. VII—VIII. Живѣе по тополитѣ и елиштѣ. — Европа.

Сѣмейство **Jassidae**.

Bythoscopini.

Родъ *Macropis*. Lewis.

M. Lanio. Lin С. Долна-Баня. VIII. Живѣе по джбоветѣ —. Европа.

Родъ *Jdiocerus*. Lewis.

J. varius. Fab. София. X. — Срѣдна и южна Европа. Живѣе по върбитѣ.

J. poecilus. H. Sch. София. X.—Срѣдна и южна Европа. Живѣе по върбитѣ.

Tettigonini.

Родъ *Penthimia*. Germ.

P. atra. Fab. Вратца, София. V—VI. Живѣе въ ливадитѣ. — Европа.

P. atra. Fab.

Var. aethiops. Schr. София. V,

Var. haemorrhoa. Schr. София. V.

Var. castanea. Gmel. София. V.

Родъ *Tettigonia*. Geoffr.

T. viridis. Lin. Сѣверна и южна България и планинскитѣ вериги. V—VIII. Живѣе по влажнитѣ ливади. — Европа.

Родъ *Euacanthus*. Let. et. Serv.

E. interruptus. Lin. Витоша, Рила планина, Чамъ-Кория. VII—VIII. Европа. — Живѣе по влажнитѣ горски ливади.

Acocephali.

Родъ *Strongylocephalus*. Flor.

S. agrestis. Fall. Вратца, Черепишъ, София. VI—VIII. — Европа. Живѣе по ливадитѣ.

Родъ *Acocephalus*. Germ.

A. striatus. Fab. София, Витоша. VI—VIII.—Европа. Живѣе по зеленчуцитѣ и трѣвитѣ.

A. albifrons. Lin. София. VII.—Европа. Живѣе въ ливадитѣ.

Родъ *Selenocephalus*. Germ.

S. obsoletus. Germ. Сѣверна и южна България, Лилинъ планина, Витоша, политѣ на Родопитѣ. V—VII.—Срѣдна и южна Европа. Живѣе на Genista и Cytisus.

S. stenopterus. Sign. Стара-Загора, Сливенъ. V—VII. — Срѣдна и южна Европа.

Jassini.

Родъ *Allygus*. Fieb.

A. commutatus. Fieb. Своге. VI.—Срѣдна Европа. Живѣе по дърветата.

Typhlocybini.

Родъ *Typhlocyba*. Germ.

T. rosae. Lin. София. X—XI.—Европа. Живѣе по триндафилитѣ, джбоветѣ, липитѣ.

Родъ *Zygina*. Fieb.

Z. angusta. Leth. София. X. — Европа.

Материяли по флората на Битолската околность.

Отъ А. Димитровъ.

Градъ Битоля лежи въ политѣ на пл. Пелистеръ въ западната часть на Пелагонинската равнина и на брѣговетѣ на малката рѣка Драгоръ. Пелистеръ прѣдставлява единъ грамаденъ планински купенъ (2532 м.), лежещъ между Пелагонийската равнина на изтокъ и Прѣспанската котловина на западъ. Въ геологическо отношение той се състои отъ кристалични камъни, между които прѣобладаватъ гранитъ, гнайсъ и сиенитъ. Пелагонийската равнина (дълга около 60 км. и широка 20 км.) е заградена на изтокъ отъ Пелистеръ, Баба пл. и Неречка пл., на сѣверъ отъ Крушовска пл. и Бабуна пл., на изтокъ отъ Селечка пл. и Нидже пл. и на югъ отъ низката Невѣска пл. По цѣлото ѝ продължение отъ сѣверъ къмъ югъ тече р. Черна, която събира водитѣ си отъ планинитѣ на областьта Демиръ Хисаръ, а се втича отъ дѣсно на р. Вардаръ. Колкото за Прѣспанската котловина, тя лежи на западъ отъ Пелагонийската и е заградена на сѣверъ отъ Илинска пл. и Бигла пл., на западъ отъ Петрино пл. и Галичица пл., на изтокъ отъ Пелистеръ пл. и Баба пл. и на югъ отъ Суха гора и Горбецъ планина. Въ южната часть на котловината лежи грамадното Прѣспанско езеро, а сѣверната прѣдставлява голѣма равнина, извѣстна подъ името Прѣспа.

Растенията, които по-долу излагамъ въ списъка, сѫ събирани главно въ околностьта на Битоля, именно по хълмоветѣ Керимъ паша и Буковски гробища, по нивитѣ и лозята около Сива вода, по нивитѣ и ливадитѣ около р. Драгоръ и желѣзната линия. Другъ важенъ пунктъ сѫ политѣ и склоноветѣ на план. Пелистеръ, и то около селата Кръстофоръ, Буково, Орѣхово, Смолево, Лахци, Брусникъ, Дихово, Нижополе, Търново-Магарево, Братиндолъ, Цапари, Кажани, Маловища, Сливница, Крани, Любойна и Наколецъ. Споменвамъ още р. Черна и с. Новаци въ полето подъ Битоля; гр. Прилѣпъ и с. Плетваръ

въ подножието на Бабуна пл.; Братучина пл., която прѣдставлява клонъ на Баба пл.; Прѣспанското езеро и пр.

Съ изучването на флората въ Битолско прѣзъ най-ново врѣме се е занимавалъ д-ръ Е. Форманекъ, който е пжтувалъ тука прѣзъ лѣтото на 1891 год. Както ще се види по-долу, прѣзъ врѣме на тая си обиколка той сполучилъ да намѣри много интересни растения, едни отъ които сж нови за Македония, а други даже и за науката. За голѣмо съжаление, обаче, трудътъ на този ученъ е непъленъ, тъй като наблюденията му се отнасятъ само за периода отъ 10 юли до края на августъ. Прѣзъ 1900—1904 год. съ флората на Битолската околность доста усърдно се е занимавалъ и Алекса Јовановић, който, благодарение на постоянното си живѣяне на мѣстото, е можалъ да прави наблюдения прѣзъ всички сезони на годината. При всичко това неговиятъ трудъ е така сжщо доста непъленъ, защото, както и самъ той признава, екскурзиитѣ му сж били ограничени само въ най-близкитѣ околности на града и, освѣнъ това, сж били правени безъ особенъ систематиченъ редъ. Моитѣ изучвания на флората въ Битолската околность се отнасятъ къмъ периода 1902—1907 год. и сж резултатъ на учителствуването ми въ Битолската мжжка гимназия прѣзъ това врѣме. Справедливостьта го иска да призная, че екскурзиитѣ не съмъ могълъ да правя много далечъ отъ града, въпрѣки моето горещо желание, но съмъ гледалъ главно да ставатъ прѣзъ всички сезони на годината, както и да посѣщавамъ още и такива мѣста, които не сж били никакъ споходени отъ споменатитѣ автори. По този начинъ, азъ сполучихъ не само да разширя географическото разпространение на много отъ растенията, но и да констатирамъ такива видове, които не сж отбѣлѣзани отъ тѣхъ въ трудоветѣ имъ.

При изработването на тая статия азъ съмъ се ползувалъ отъ слѣднитѣ съчинения: Flora Orientalis отъ D-r E. Boissier; Flora Bulgarica и Supplementum ad floram Bulgaricam отъ D-r J. Velenovský; Beirtrag zur Flora von Serbien und Macedonien (Verhandlungen des naturforschenden Vereines in Brünn, XXX Band. 1891) отъ D-r Ed. Formánek; Прилог флори Маћедониіе отъ Алекса Јовановић; Материяли по флората на Солунско (Мсб., кн. XI и XII) отъ А. Тошевъ; Flore descriptive et illustrée de la France отъ H. Coste; Végétaux отъ J. Groenland и пр.

Въ заключение за най-приятна длъжность считамъ да изкажа тука дълбоката си признателность на многоуважаемия д-ръ

I. Веленовски, директоръ на ботаническата градина и професоръ въ Прага, за дѣто провѣри и опрѣдѣли нѣкои видове, които за менъ бѣха съмнителни.

Dicotyledoneae Juss.

Ranunculaceae Juss.

Clematis L.

C. Vitalba L. Расте по плетищата около Битоля. Цъвти прѣзъ юни.

Anemone L.

A. nemorosa L. Въ храсталацитѣ около Буковския монастиръ. Май.

A. blanda Schott. et Ky. Въ храсталацитѣ около Буковския монастиръ и по хълма Буковски гробища до Битоля. Априли.

Ficaria Huds.

F. verna Huds. По воднитѣ ниви и ливади около Битоля. Мартъ—май.

Ranunculus L.

R. psillostachys Grsb. По сухитѣ мѣста около Битоля. Априли—юни.

R. millefoliatus Vahl. По сухитѣ необработени мѣста около Битоля. Априли—юни.

R. velutinus Ten. По блатата и влажнитѣ мѣста около Битоля. Априли—май.

R. acris L. По ливадитѣ около р. Драгоръ подъ Битоля, въ околноститѣ на с. Наколецъ и покрай Прѣспанското езеро.

R. polyanthemus L. По ливадитѣ около Битоля и с. Буково. Май—юли.

R. repens L. По влажнитѣ мѣста и ямитѣ около Битоля. Май—септември.

R. arvensis L. По нивитѣ между житнитѣ растения около Битоля. Май—юли.

R. sardous Crtz. По влажнитѣ мѣста и блатата около Битоля. Май—юни.

R. sceleratus L. По водитѣ и блатата близу до с. Наколецъ и по Прѣспанското езеро.

Batrachium Gray.

B aquatile L. По застоялитѣ води около Битоля. Априли—юли.

Nigella L.

N. arvensis L. По нивитѣ между житнитѣ растения около Битоля. Юли.

Helleborus L.

H. odorus WK. Въ подножието на план. Пелистеръ, около Буковския монастиръ. Мартъ—априли.

Delphinium L.

D. consolida L. По нивитѣ между житнитѣ растения около Битоля. Май—юни.

D. halteratum Sm. По хълма Буковски гробища до Битоля и по нивитѣ около с. Кръстофоръ. Юли.

Papaveraceae DC.

Papaver L.

P. Rhoeas L. Между житнитѣ растения около Битоля. Май—юли.

P. dubium L. По зидоветѣ на лозята и нивитѣ около Битоля. Май—юни.

P. Apulum Ten. Покрай пѫтищата около Битоля. Май. За подр. опис. вж. Boiss., Fl. Or., I, p. 1 7.

P. somniferum L. *var. album* Elk. По пѫтищата между нивитѣ и лозята около Битоля. Май. За подр. опис. вж. Boiss., Fl. Or., I, p. 116.

Fumariaceae DC.

Corydalis DC.

C. solida Sm. Въ храсталацитѣ около Буковската рѣка. Мартъ—май.

C. cava Schw. Въ храсталацитѣ около Буковския монастиръ и по хълма Буковски гробища до Битоля. Априли—май.

Fumaria L.

F. officinalis L. По обработенитѣ мѣста около Битоля. Априли—августъ.

Cruciferae Juss.

Turritis L.

T. glabra L. По пѣсъчливитѣ мѣста около Битоля. Мартъ —юли.

Arabis L.

A. Thaliana L. По пѣсъчливитѣ мѣста около Битоля. Май — юли.

Nasturtium. R. Br.

N. officinale R. Br. По ямитѣ и блатиститѣ мѣста около Битоля. Май—септември.

N. proliferum Heuff. По блатиститѣ мѣста и водитѣ около Битоля. Май.

N. silvestre R. Br. Въ околноститѣ на Битоля, при р. Черна въ полето и по Братучина планина. Май—септември.

N. thracicum Grsb. Около с. Братиндолъ.

N. pyrenaicum R. Br. По влажнитѣ и пѣсъчливи мѣста около Битоля. Май— юли.

Cardamine L.

C. asarifolia L. По влажнитѣ и сѣнчести мѣста около р. Драгоръ подъ Битоля. Май—юни.

C. pratensis L. По влажнитѣ ливади около Битоля. Априли—юни.

C. hirsuta L. Покрай потоцитѣ около Битоля. Априли.

C. silvatica Link. По междитѣ и влажнитѣ мѣста около Битоля. Априли.

Erisimum L.

E. canescens Roth. Между лозята около Битоля. Май—юни.

E. cuspidatum M.B. Покрай зидоветѣ на лозята около Сива вода и по хълма Керимъ паша до Битоля. Май—юни.

E. cuspidatum M. B. *var Macedonicum* Eorm. Новъ вариететъ за науката. Расте въ околноститѣ на Битоля и селата Смолево, Буково, Любойна и Сливница. Другадѣ въ Македония се намира при прохода Демиръ Капия. Вж. Form., Beirtr. z. Fl. v. Serb. u. Mac., p, 74.

Sisymbrium L.

S. Sophia L. По пѣсъчливитѣ мѣста около Битоля и селата Новаци и Цапари. Май—септември.

S. Columnae Jacq. Въ околноститѣ на Битоля и селата Новаци и Любойна.

S. pannonicum Jacq. По хълма Керимъ паша и по междитѣ на лозята около Битоля. Май—юни.

S. Alliaria Scop. По лозята около Битоля. Май—септември.

Sinapis L.

S. nigra L. Покрай пжтищата и необраб. мѣста около Битоля. Юни—септември.

S. arvensis L. Покрай пжтищата и междитѣ около Битоля. Май -септември.

Berteroa D.C.

B. incana D.C. По пѣсъчливитѣ и сухи мѣста около Битоля и селата Цапари, Маловища, Наколецъ и Крани. Юни — септември.

Erophila DC.

E. majuscula Jord. По хълма Керимъ паша и покрай пжтищата около Битоля. Априли.

E. praecox Jord. Сжщо по хълма Керимъ паша и покрай пжтищата около Битоля. Мартъ—априли.

Allyssum L.

A. tortuosum WK. Расте въ околноститѣ на с. Плетваръ.

A. minutum Schlecht. Покрай Буковската рѣка. Мартъ—юни.

Thlaspi L.

T. arvense L. По хълма Керимъ паша и по междитѣ на лозята около Битоля. Май—септември.

T. alliaceum L. По нивитѣ и лозята около Битоля. Априли—май.

Lepidium L.

L. campestre R. Br. По нивитѣ, покрай пжтищата и по необр. мѣста около Битоля. Май—юни.

L. Draba L. По нивитѣ и покрай пжтищата около Битоля. Май—юли.

L. latifolium L. Въ околноститѣ на Битоля, на селата Смолево, Буково и Любийно и покрай Прѣспанското езеро.

L. graminifolium L. Въ околноститѣ на Битоля и с. Наколецъ.

Bunias R. Br.

B. Erucago L. По южната страна на хълма Керимъ паша до Битоля. Май—юли.

Hutschinsia R. Br.

H. petraea R. Br. По хълма Керимъ паша и по лозята около Битоля. Априли май.

Capsella Mch.

C. bursa pastoris Mch. По сухитѣ мѣста всѣкждѣ около Битоля. Цъвти цѣло лѣто.

Isatis L.

I. tinctoria L. Расте въ околноститѣ на Прилѣпъ и село Сливница.

Resedaceae DC.

Reseda L.

R. luteola L. Въ околноститѣ на Битоля и селата Цапари и Кажани.

Cistineae DC.

Helianthemum G.

H. vulgare Gaertn. b) *discolor* Boiss. Расте по планината Пелистеръ на височина 1800 м.

Violariae DC.

Viola L.

V. odorata L. Въ храсталацитѣ около Буковската рѣка. Мартъ—май.

V. alba Bess. По трѣвиститѣ мѣста около Буковската рѣка. Априли—май.

V. Olympica Boiss. Въ боровитѣ лѣсове по пл. Пелистеръ. Юли. За подр. опис. вж. Boiss., El. Or., I, 464.

V. velutina Form. Новъ видъ за науката. По трѣвиститѣ безводни мѣста на пл. Пелистеръ и Братучена планина. За подробно опис. вж. Form., Beirtr. z. Fl. v. Serb. u. Mac. p. 75.

V. velutina Form. *var. elata* Form. Новъ вариететъ за науката. Расте сѫщо по пл. Пелистеръ и Братучина планина. За подр, вж. Form., Beirtr. z. Fl. v. Serb. u. Mac., p. 75.

V. Orphanidis Boiss. По план. Пелистеръ и Братучина планина.

V. tricolor L. По обработенитѣ ниви и пѣсъчливитѣ мѣста въ полето подъ Битоля. Априли—септември.

Polygaleae Juss.

Polygala L.

P. major Jcq. По трѣвиститѣ и сухи мѣста около Битоля.

P. comosa Schk. По планината Пелистеръ, надъ Кръстофорския монастиръ. Май—юни.

Silenaceae Lndl.

Agrostemma L.

A. Githago L. Между житнитѣ растения около Битоля. Май—юни.

Lychnis L.

L. jros cuculi L. По ливадитѣ около Битоля и около село Крани. Юни—юли.

L. coconaria L. По план. Пелистеръ на височина до 1500 м., по Братучина планина и около с. Брусникъ.

Melandrium Roehl.

M. pratense Roehl. По хълма Буковски гробища до Битоля и около с. Дихово. Май—юни.

Cucubalus G.

C. bacciferus L. Около Битоля и селата Кръстофоръ, Дихово, Любойна и Крани. Юли—септември.

Silene L.

S. subconica Friv. По сухитѣ и пѣсъчливи мѣста около Битоля. Май—юни.

S. noctiflora L. По междитѣ на лозята и нивитѣ около Битоля. Юни—юли.

S. trinervia S.M. Около Битоля и селата Смолево, Буково, Лахци, Брусникъ, Братиндолъ, Любойна и Крани.

S. Roemeri Friv. По пл. Пелистеръ, Братучина планина, хълма Керимъ паша до Битоля и около селата Смолево, Буково и Брусникъ. Юли—августъ. За подр. опис. вж. Vel., Fl. Bulg., p. 60.

S. inflata Sm. По необработенитѣ мѣста около Битоля и по пл. Пелистеръ на височина до 1800 м. Май—юли.

S. italica Pers. По лозята около Битоля. Юни—юли.

S. paradoxa L. Около селата Лахци, Брусникъ, Братучино, Любойна.

S. Kitaibellii Vis. Расте по планината Пелистеръ.

S. conica L. Около с. Братучино.

Saponaria L.

S. officinalis L. По необработенитѣ мѣста около Битоля. Юни—юли.

Vaccaria Mch.

V. parviflora Mch. По ливадитѣ около р. Драгоръ подъ Битоля. Юни—юли.

Tunica Scp.

T. illyrica Boiss. Около селата Плетваръ, Любойна, Крани и Сливница.

Dianthus L.

D. deltoides L. По Пелистеръ и Братучина планина.

D. corymbosus Sibth. et. Boiss. По сухитѣ мѣста на хълма Керимъ паша до Битоля. Май—юни. За подр. опис. вж. Boiss., Fl. Or., p. 508.

D. tenuiflorus Grsb. По хълма Керимъ паша до Битоля. Май—юни.

D. pinifolius Sibt. По хълма Керимъ паша до Битоля и около с. Кръстофоръ. Юли. За подр. опис. вж. Vel., Fl. Bulg., p. 78.

D. cruentus Grsb. Расте по планината Пелистеръ.

D. moesiacus Vis. et. Panč. По план. Пелистеръ, около с. Орѣхово. Юни—юли.

D. obcordatus Reut. et. Wargot. Въ подножието на пл. Пелистеръ, подъ с. Лахци. Юни. За подр. опис. вж. Boiss., Fl. Or. I, p. 517.

D. lilacinus Boiss. et Heldr. Около Битоля и селата Брусникъ и Сливница.

D. parnassicus Boiss. et. Heldr. Около селата Смолево, Буково, Кръстофоръ, Братиндолъ, Кажани, Маловища и Сливница.

D. haematocalyx Boiss. et Heldr. Расте при с. Плетворъ.

Kohlrauschia Kth.

K. prolifera Rchb. Па оградитѣ около р. Драгоръ подъ Битоля.

Alsineae DC.

Malachium Fr.

M. aquaticum Fr. По воднитѣ ливади около р. Драгоръ и около с. Кажани. Юни—октомври.

Cerastium L.

C. rectum Friv. По пл. Пелистеръ до Битоля и по Братучина планнна. За подр. опис. вж. Vel., Fl. Bulg. p. 84.

C. brachypetalum Dsp. По пл. Пелистеръ, надъ с. Магарево. Юни—юли.

C. glutinosum Fries. Расте по планината Пелистеръ.

C. semidecandrum L. Около Битоля и по Братучина планина. Май—юни.

C. triviale Lnk. Около селата Любойна, Крани и Сливница.

C. moessiacum Friv. Расте по Братучина планина.

C. arvense L. По каменистите и пѣсъчливи мѣста около Битоля. Май—юли.

C. strictum L. Расте по Братучина планина.

Stellaria L.

S. media Cyr. По ямитѣ, влажнитѣ ливади и покрай стѣнитѣ около Битоля. Цъвти цѣло лѣто.

S. graminea L. По ливадитѣ около Буковския монастиръ. Май—юни.

S. uliginosa Murr. Расте по планината Пелистеръ.

Holosteum L.

H. umbellatum L. Покрай пжтищата, по ливадитѣ и тръвиститѣ мѣста около Битоля. Мартъ—май.

Arenaria L.

A. serpyllifolia L. Расте по Братучина планина.

A. biflora L. Сжщото мѣсто.

Alsine Whlnb.

A. verna Bartl. Расте по пл. Пелистеръ на височина 1600 м.

A. rostrata Koch, По планината Пелистеръ.

A. glomerata Fnzl. При с.. Плетваръ.

Sagina Fcl.

S. Linnaei Presl. По алпийскитѣ части на план. Пелистеръ и по Братучина планина.

Spergularia P.

S. rubra Pers. По пѣсъчливитѣ ливади около р. Драгоръ подъ Битоля, при селата Дихово и Наколецъ и по Прѣспанското езеро. Май—августъ.

S. rubra Pers. b) *alpina* Form. Ново видоизмѣнение за науката. Расте по Братучина планина. За подр. вж. Form., Beirtr. z. Fl. v. Serb. u. Mac., p. 77.

Lineae DC.

Linum L.

L. angustifolium Huds. Расте надъ Битоля и около селата Плетваръ, Смолево и Кръстофоръ.

Malvaceae Br.

Althaea L.

A. cannabina L. Расте при с. Плетваръ.

A. officinalis L. Около Битоля, Кръстофоръ, Новаци, Лахци и Дихово. Юни—септември.

A. pallida WK. Покрай Буковската рѣка, около Сива вода до Битоля и при с. Плетваръ. Юли—септември.

Malva L.

M. silvestris L. По нивитѣ, оградитѣ и покрай пжтищата около Битоля. Юни—септември.

Hypericineae DC.

Hypericum L.

H. olympicum L. По пл. Пелистеръ около Кръстофорския монастиръ, по хълма Керимъ паша до Битоля и при селата Смолево, Буково, Кръстофоръ, Дихово, Любойна, Крани и Сливница. За подр. опис. вж. Boiss., Fl. Or., I, p. 790.

H. perforatum L. По сухитѣ и необработени мѣста около Битоля. Май—юли.

H. tetrapterum Fr. Расте около Битоля и с. Цапари.

H. atomarium Boiss. По Братучина планина.

H. veronense Schrad. Около Битоля и с. Плетваръ, по план. Пелистеръ и при селата Любойна и Крани.

H. rumclicum Boiss. По южната страна на хълма Буковски гробища до Битоля. Май—юли. Вж. Vel., Fl. Bulg., p. 108.

H. barbatum Jacq. J) *Macedonicum* Boiss. Расте по планината Пелистеръ.

Acerineae DC.

Acer L.

A. tataricum L. По междитѣ на лозята и нивитѣ около Битоля. Май.

A. campestre L. Расте при с. Буково.

A. monspessulanum L. По план. Пелистеръ, около Буковския монастиръ. Май.

Geraniaceae DC.

Geranium L.

G. macrorhizum L. По план. Пелистеръ надъ с. Магарево и по Братучина планина. Май.

G. silvaticum L. Расте по планината Пелистеръ.

G. asphodeloides Willd. Между лѣсоветѣ на план. Пелистеръ, надъ с. Магарево и Кръстофорския монастиръ. Априли—юли.

G. phaeum L. По план. Пелистеръ, около Буковския монастиръ. Май—юни.

G. Subcaulescen L'her. По скалиститѣ алпийски части на пл. Пелистеръ и Братучина планина.

G. pyrenaicum L. Расте по план. Пелистеръ на височина до 1600 метра.

G. molle L. Покрай пжтищата, по нивитѣ и развалинитѣ около Битоля. Априли—септември.

G. Robertianum L. По оградитѣ, зидоветѣ и пѣсъчливитѣ мѣста около р. Драгоръ подъ Битоля. Априли—септември.

G. lucidum L. По оградитѣ и зидоветѣ около Сива вода до Битоля. Априли—май.

Erodium L' Her.

E. ciconium L. Покрай пжтищата и по междитѣ около Сива вода до Битоля. Априли—май.

E. cicutarium L'Her. По пѣсъчливото корито на Буковската рѣка и покрай пжтищата около Битоля. Мартъ—май.

E. absinthoides Willd. Расте при с. Плетваръ.

Zygophylleae Br.

Tribulus L.

T. terrestris L. По пѣсъчливитѣ мѣста около Битоля. Май—септември.

Rutaceae Juss.

Haplophyllum Juss.

H. Biebersteinii Spach. Расте по планината Пелистеръ.

Papilionaceae L.

Genista L.

G. inermis Koch. По план. Пелистеръ, надъ с. Магарево. Юни—юли.

G. sagittalis L. По междитѣ на ливадитѣ около р. Драгоръ подъ Битоля. Май—юли.

Citisus L.

C. nigricans L. Расте надъ Битоля и с. Брусникъ.

C. hirsutus L. По план. Пелистеръ, покрай Буковската рѣка. Априли—май.

Ononis L.

O. procurrens Wallr. По план. Пелистеръ между бороветѣ лѣсове. Юни—юли.

O. sptnosa L. По необработенитѣ мѣста около Битоля. Май—юни.

Medicado L.

M. falcata L. Покрай пѫтищата ококо Битоля, по нивитѣ около с. Буково и по Братучина планина. Май—юни.

M. minima Lam. По южната страна на хълма Буковски гробища до Битоля. Априли—юни.

M. maculata W. По ливадитѣ около Битоля. Май—юни.

M. lupulina L. По междитѣ на нивитѣ около р. Драгоръ подъ Битоля. Май—октомври.

Trigonella L.

T. coerulea Ser. По ливадитѣ около р. Драгоръ цодъ Битоля. Юни.

Melilotus Juss.

M. officinalis Dsr. По обработенитѣ и необработени мѣста около Битоля. Маи—септември.

M. altissima Thuill. Расте по планината Братучина.

M. alba Dsr. По воднитѣ мѣста всѣкѫдѣ около Битоля. Юни—септември.

Trifolium L.

T. alpestre L. По план. Пелистеръ на височина до 1600 м. и по Братучина планина.

T. Medium L. По ливадитѣ на план. Пелистеръ, около Буковския монастиръ. Май—юни.

T. pratense L. По ливадитѣ около Битоля, Юли—септември.

T. ochroleucum L. Расте по Пелистеръ и Братучина планина.

T. hirtum All. По план. Пелистеръ надъ с. Кръстофоръ и по междитѣ около р. Драгоръ подъ Битоля. Май—юни.

T. Cherleri L. Расте около с. Кръстофоръ.

T. arvense L. Около Битоля, Смолево, Лахци, Брусникъ, Любойна, Братучина, Крани, Сливница, по Прѣспанското езеро и по план. Пелистеръ на височина до 1600 м.

T. purpureum Lois. Около с. Лахци и по ливадитѣ около р. Драгоръ подъ Битоля. Май—юли.

T. scabrum L. По ливадитѣ около р. Драгоръ подъ Битоля. Май—юли.

T. tenifolium Ten. Расте около Битоля и селата Смолево и Буково.

T. fragiferum L. При с. Новаци и р. Черна въ полето подъ Битоля.

T. multistriatum Koch. По хълма Керимъ паша до Битоля и при с. Новаци и р. Черна въ полето Май—юни.

T. subterraneum L. По хълма Керимъ паша до Битоля и по план. Пелистеръ, надъ с. Магарево. Априли—юли.

T. Meneghianum Clem. По ливадитѣ около Битоля. Май—юли.

T. repens L. По ливадитѣ около Битоля и при селата Дихово и Цапари. Май—октомври.

T. aureum Poll. По стрънищата всѣкждѣ около Битоля. Май—юли.

Dorycnium Scp.

D. intermedium Led. По хълма Керимъ паша до Битоля. Юни.

Lotus L.

L. angustissimus L. По хълма Буковски гробища до Битоля. Май—юли.

L. corniculatus L. По ливадитѣ и нивитѣ около Битоля и по Братучина планина. Май—септември.

L. corniculatus L. *var ciliatus* Koch. Расте по план. Пелистеръ на височина до 2000 м.

L. uliginosus Schk. По блатата и влажнитѣ ливади около Битоля. Юни—септември.

Coronilla L.

C. varia L. По междитѣ и трѣвиститѣ мѣста около Битоля. Май—августъ.

Colutea L.

C. arborescens L. Расте надъ Битоля и селата Любойна и Крани.

Galega L.

G. officinalis L. По траповетѣ и водитѣ около Битоля Юни—августъ.

Glycyrhiza L.

G. echinata L. Около с. Новаци и р. Черна въ полето подъ Битоля.

Astragalus L.

A. glycyphyloides Ster. По план. Пелистеръ, надъ Кръстофорския монастиръ. Цъвти прѣзъ юни.

A. chlorocarpus Grsb. Расте около Битоля.

A. sericophyllus Grsb. Около с. Плетваръ.

Onobrychis All.

O. alba Wk. Расте около с. Маловища, по сѣвернитѣ склонове на план. Пелистеръ.

Lathyrus L.

L. Aphaca L. По безводнитѣ и сухи мѣста около Битоля. Май—юни.

L. tuberosus L. По ливадитѣ около р. Драгоръ подъ Битоля. Юли.

L. Cicera L. По трѣвиститѣ мѣста около Битоля. Май—юни.

L. hirsutus L. По ливадитѣ около р. Драгоръ подъ Битоля. Май—юни.

L. Sphaericus Retz. Между житнитѣ растения около р. Драгоръ подъ Битоля. Май—юли.

Vicia L.

V. pannonica Icq. Около Битоля и с. Маловища. Май.

V. melanops Sibth. et Sm. По нивитѣ между житнитѣ растения около р. Драгоръ подъ Битоля. Май—юни.

V. striata M. B. По трѣвиститѣ мѣста около Битоля. Май.

V. lutea L. По нивитѣ между житнитѣ растения около р. Драгоръ подъ Битоля. Май—юли.

V. peregrina L. По южната страна на хълма Буковски гробища до Битоля. Май—юни.

V. grandiflora Scp. По житнитѣ растения около Битоля. Май—юни.

V. angustifolia Rth. По сухитѣ мѣста около Сива вода до Битоля. Май—юли.

V. macrocarpa Bert. По трѣвиститѣ мѣста около Битоля. Юни—юли. За подр. опис. вж .Vel., Fl. Bulg., p. 161.

V. lathyroides L. По хълма Керимъ паша до Битоля. Априли.

V. tenuifolia Rth. По хълма Керимъ паша до Битоля. Май —юни.

V. varia Host. Около Битоля, с. Смилево и по Братучина планина.

V. villosa Rth. Около хълма Буковски гробища до Битоля. Май.

Ervum L.

E. hirsutus L. По хълма Керимъ паша до Битоля. Май—юни.

Rosaceae Juss.

Prunus L.

P. spinosa L. Расте около Битоля и с. Братиндолъ.

P. institia L. Около Битоля и с. Цапари.

Pyrus L.

P. amygdaliformis Vill. Около селата Любойна, Наколецъ, Крани и Сливница.

P. sp.? Около с. Маловища, въ сѣвернитѣ склонове на пл. Пелистеръ.

Crataegus L.

C. flabeilata Hldr. Около селата Любойна, Крани, Сливница и Маловища.

Rubus L.

R. idaeus L. Расте по планината Пелистеръ на височина 1800 метра.

R. discolor Whe. et Nees. Около Битоля.

R. tomenlosus Borkh. Покрай пжтищата около Битоля и по Братучина планина.

Fragaria L.

F. collina Ehr. По трѣвиститѣ мѣста около Буковската рѣка Априли—май.

F. vesca L. Расте по планината Пелистеръ. Май—юни.

Potentilla L.

P. supina L. Расте около с. Наколецъ и по Прѣспанското езеро.

P. obsura Lehm. По оградитѣ на лозята около Сива вода до Битоля. Май.

P. pillosa Wild. По хълма Керимъ паша до Битоля. Май —юни.

P. pedata Nestl. По план. Пелистеръ около Буковския монастиръ и по хълма Керимъ паша до Битоля. Май—юни.

P. laeta Reich. При монастира надъ с. Сливница, около Смолево и Брусникъ.

P. canescens Bess. По южната страна на хълма Буковски гробища до Битоля. Май.

P. recta L. Покрай желѣзната линия подъ Битоля. Юни—юли.

P. argentea L. По хълма Керимъ паша до Битоля. Юни—юли.

P. reptans L. По ливадитѣ и покрай пжтищата около Битоля. Юни—октомври.

P. chrysocraspeda Lehm. По план. Пелистеръ и Братучина планина на височина до 2000 м.

P. micrantha Ramond. По трѣвиститѣ мѣста около Буковската рѣка. Мартъ—априли,

Geum L.

G. urbanum L. По планината Пелистеръ, около Кисела вода. Май—септември.

G. montanum L. Расте по Пелистеръ и Братучина планина.

G. coccineum Sibth. et Sm. Сжщо по Пелистеръ и Братучина планина.

G. Macedonicum Form. Новъ видъ за науката. Расте по склоноветѣ на Пелистеръ, близо до с. Нижополе.

Rosa L.

R. Graveti (Crep.) Расте около с. Любойна. За подр. опис. вж. Form., Beirtr. z. Fl. v. Serb. и Mac., p. 82—83.

R. canina L. *var. nitens* Desv. Расте около с. Буково.

R dumalis Bechst. *var. glaucifolia* Opiz. При с. Лахци.

R dumalis Bechst. *var. rubens* Rip. Около Битоля.

R. Podolica Tratt. При с. Брусникъ. За подр. описан. вж. Form., Beirtr. z. Fl. v. Serb. и. Mac., p. 84—85.

R. urbica Lem. *var. decalvata* Crep. Около Битоля.

R. urbica Lem. *var. sparsipila* Wiesb. Сжщо около Битоля. За подр. описание вж. Form., Beirtr. z. Serb. и. Mac. p. 86.

R. uncinella Bess. При с. Братиндолъ.

R. dumentorum Th. *var. peropaca* H. Около с. Любойна.

R. solstitialis Bess. *var. Brusnikensis* Kell. et Form. Новъ вариететъ за науката. Расте при с. Брусникъ, на името на което е наречено.

R. tomentilla L. *var. Monastirensis* Kell. et Form. Новъ вариететъ. При монастира надъ с. Сливница.

R. micrantha Sm. *var. leucopetalae* Borb. При с. Кръстофоръ.

R. micrantha Sm. *var. polyacantha* Borb. Около с. Буково.

R. arvensis Huds. По планин. Пелистеръ, надъ Кръстофорския монастиръ. Юли.

R. Gallica L. Покрай пжтищата и по междитѣ около с. Кръстофоръ.

R. Fourraci Des. По междитѣ на нивитѣ около с. Буково. Май—юни.

Agrimonia L.

A. Eupatoria L. По склоноветѣ на пл. Пелистеръ, надъ с. Магарево и около с. Кръстофорския монистиръ. Май—септември.

Alchemilla Scp.

A. vulgaris L. По планината Пелистеръ, надъ с. Магарево. Май—юли.

A. vulgaris L. a) *genuina* Boiss. По алпийскитѣ части на пл. Пелистеръ.

A. vulgaris L. b) *pilosa* Neil. Расте по Братучина планина.

Poterium L.

P. Sanguisorba L. По пѣсъчливитѣ мѣста около Буковската рѣка, по хълма Керимъ-паша и по южната страна на хълма Буковски гробища до Битоля. Май—юни.

Spiraeaceae DC

Spiraea L.

S. Filipendula L. По ливадитѣ около с. Буково. Май.

Onograriae Juss.

Epilobium L.

Epilobium L. Покрай водитѣ около Битоля, Кажани, Маловища. Юни—септември.

E. parviflorum Sehreb. Около селата Николецъ и Крани.

E. adnatum Grsb. Расте около Битоля.

E. lanceolatum Seb. et Maur. По план. Пелистеръ, около Буковския монастиръ. Юни—септември.

E. origanofolium Lam. Надъ Битоля по план. Пелистеръ на височина до 1800 м.

Circaea L.

C. lutetiana L. Покрай рѣката при с. Кръстофоръ. Юни—септември.

Trapa L.

T. natans L. По водитѣ около с. Наколецъ и по Прѣспанското езеро.

Halorageae Br.

Myriophillum L.

M. spicatum L. Расте по Прѣспанското езеро.

Cucurbitaceae Juss.

Bryonia L.

B. alba L. Расте около Битоля и с. Кажани въ сѣвернитѣ поли на пл. Пелистеръ.

Lythrariae Juss.

Lythrum L.

L. salicaria L. Покрай водитѣ и по влажнитѣ мѣста около Битоля. Юни—септември.

L. virgatum L. По ливадитѣ около р. Драгоръ подъ Битоля. Юли—августъ.

Peplis L.

P. Portula L. Расте по Прѣспанското езеро.

Portulaceae DC.

Portulaca L.

P. oleracea Lamk. Расте по Прѣспанското езеро.

Paronichiae St. Hil.

Paronichia Juss.

P. capitata Lamk. Расте около с. Плетваръ.

Herniaria L.

H. glabra L. Около Буковската рѣка и покрай желѣзната линия подъ Битоля. Май—юни.

H. incana Lam. По план. Пелистеръ около Буково, Смолево, Кръстофоръ.

H. Parnassica Heldr. et Sart. По алпийскитѣ части на планината Пелистеръ на височина до 1600 - 2000 м.

Scleranthеae LK.

Scleranthus L.

S. perennis L. По голитѣ склонове на планината Пелистеръ, надъ с. Буково.

S. perennis L. b) *confertiflorus* Boiss. Около селата Брусникъ и Кажани и по Братучина планина на височина 1000—2000 м.

S. verticillatus Tausch. Въ подножието на план. Пелистеръ.

Sedum L.

S. maximus Sut. Расте надъ Битоля.

S. anopetalum DC. По планината Пелистеръ, надъ с. Магарево. Юни—юли.

S. Cepaea L. По планината Пелистеръ, надъ с. Магарево. Юни—юли.

S. glaucum WK. По коритото на буковската рѣка. Юни.

S. annuum L. По планинитѣ Пелистеръ и Братучина.

S. Grisebachii Hldr. Расте по планината Пеластеръ.

S. amplexicaule DC. По хълма Керимъ-паша до Битоля. Юни.

Saxifragaceae DC.

Saxifraga L.

S. bulbifera L. По склоноветѣ на план. Пелистеръ, около Кисела вода. Май—юни.

S. stellaris L. По пл. Пелистеръ на височина 1000—2000 м.

Umbeliferae Juss.

Laserpitium L.

L. latifolium L. По междитѣ на нивитѣ около р. Драгоръ подъ Битоля. Юли—августъ.

Orlaya Hffm.

O. grandiflora Hffm. Около Битоля и селата Лахци, Брусникъ и Диково. Юни.

O. grandiflora Hffm. *var. Daucorlaya* Murbeck. Расте въ околноститѣ на с. Смолево.

O. platycarpus L. Около Сива вода до Битоля.

Daucus L.

D. carota L. Покрай пѫтищата и по междинитѣ около р. Драгоръ подъ Битоля. Юни—октомври.

Turgenia Hffm.

T. latifolia Hffm. По междитѣ около р. Драгоръ подъ Битоля. Май—августъ.

Caucalis Hffm.

C. daucoides L. По сухитѣ обработени ниви около р. Драгоръ подъ Битоля. Май—августъ.

Torilis G.

T. Anthriscus Gm. По хълмоветѣ Керимъ-паша и Буковски гробища до Битоля. Юни—августъ.

T. microcarpa Bess. Около Битоля, Смолево, Буково, Лахци и Брусникъ.

T, helvetica Gmel. По южната страна на хълма Буковски гробища до Битоля. Май—септември.

Angelica L.

A. silvestris L. Расте въ околноститѣ на Битоля.

Peucedanum L.

P. aegopodioides Vandas. Въ околноститѣ на Битоля.

Pastinaca L.

P. opaca Ehr. Покрай пѫтищата около гората подъ Битоля.

Tordylium L.

T. maximum L. По хълма Керимъ-паша до Битоля. Юни—августъ.

Seseli L.

S. oligophyllum Grsb. По планината Пелистеръ надъ с. Магарево и Нижополе и по Братучина планина.

S. coloratum Ehr. По хълма Буковски гробища до Битоля. Юни.

Oenanthe L.

Oe. media Grsb. Расте при с. Братиндолъ.

Oe. silaefolia Fuss. По ливадитѣ около Битоля и с. Буково.

Oe. Phelandrium Lam. Около с. Наколецъ и по Прѣспанското езеро.

Choerophyllum L.

Ch. aromaticum L. По пл. Пелистеръ на височина до 1600 м.

Carum L.

B. graecum Boiss. et Hlrd. По алпийскитѣ части на Пелистеръ и Братучина планина.

Bupleurum L.

B. Commutatum Boiss. По хълма Буковски гробища до Битоля. Юни.

B. Gerardi Sm. Въ околноститѣ на Битоля, Лахци, Брусникъ и Дихово.

B. apiculatum Friv. Въ околноститѣ на Битоля, Плетваръ, Смолево, Буково и Кръстофоръ.

Conium L.

C. maculatum L. Покрай пѫтищата и по междитѣ всѣкждѣ около Битоля. Юни—августъ.

Eryngium L.

E. ametystinum L. Расте при монастира надъ с. Сливница.

Corneae DC.

Cornus L.

S. sanguinea L. Покрай пѫтищата около Сива вода до Битоля. Май—юни.

Caprifoliaceae Rich.

Sambucus L.

S. nigra L. Расте по градинитѣ подъ Битоля. Май.

S. Ebulus L. По необработенитѣ мѣста около Битоля. Май—юли.

Lonicera L.

L. Caprifolium L. Между храсталацитѣ по лозята и нивитѣ около Битоля. Май—юни.

Rubiaceae Juss.

Galium L.

G. Heuffelii Borb. Въ околноститѣ на селата Брусникъ и Кръстофоръ.

G. Mollugo L. По лозята около Сива вода до Битоля. Май —юли,

G. erectum Huds. По пл. Пелистеръ и Братучина планина.

G. palustre L. По влажнитѣ ливади около Битоля. Юни—августъ.

G. asperulaeflorum Borb. Расте около с. Буково въ политѣ на пл. Пелистеръ.

G. verum L. Между лозята и нивитѣ около Сива вода до Битоля. Юни—септември.

G. Cruciata Scop. При с. Кръстофоръ въ политѣ на планината Пелистеръ и по Братучина планина.

G. vernum L. Покрай пжтищата и по междитѣ ололо Битоля. Юни—августъ.

G. pedemontanum All. По планината Пелистеръ на височина до 2000 м. по Братучина планина и по хълма Керимъ-паша до Битоля. Май—юни.

Asperula L.

A. cynanchica L. По хълма Керимъ-паша до Битоля. Юни —юли.

A. longiflora W. Kit. Расте въ околноститѣ на с. Брусникъ.

A. longiflora W. Kit. *var. majoriflora* Borb. По Пелистеръ и Братучина планина.

A. longiflora W. Kit. *var. liantha* Kern. Около селата Плетваръ и Буково.

Crucianella L.

C. oxyloba Jka. По планината Пелистеръ, около Кръстофорския монастиръ. Юни—септември.

Sherardia L.

S. arvensis L. По хълма Керимъ паша до Битоля и около с. Кръстофоръ. Априли—септември.

Valerianeae DC.

Valerianella Hall.

V. olitoria Poll. Покрай пжтищата, по междитѣ и по трѣвиститѣ мѣста около Битоля. Априли—юни.

V. Turgida Betck. Покрай пжтищата и по междитѣ около Битоля. Априли.

V. membranacea Lois. По южната страна на хълма Буковски гробища до Битоля. Май.

Dipsaceae DC.

Scabiosa L.

S. orchroleuca L. Покрай пжтищата и по сухитѣ мѣста около Битоля. Юни.

S. ochroleuca L. b) *Webbiana* Boiss. Расте по планината Пелистеръ.

S. triniaefolia Friv. Въ околноститѣ на с. Плетваръ и по хълма Керимъ-паша до Битоля. Юни.

S. ucranica L. По хълма Керимъ-паша до Битоля, въ околноститѣ на селата Смолево, Кръстофоръ, Братиндолъ, Цапари, Маловища, Любойна и по Прѣспанското езеро.

Dipsasus L.

D. silvestris Mill. Расте около с. Новаци въ полето подъ Битоля.

D. laciniatus L. Въ околноститѣ на Битоля, Новаци, Кажани, Наколецъ и Крани.

Cephalaria Schrad.

C. transilvanica Schrad. Около Битоля и селата Лахци и Брусникъ.

C. graeca R. S. По хълма Буковски гробища до Битоля и въ околноститѣ на селата Смолево, Буково и Лахци.

Knautia Coult.

K. arvensis L. Покрай пжтищата и междитѣ около Битоля Май—юли.

K. macedonica Grsb. Около Битоля, Прилѣпъ, Буково, Кръстофоръ, Лахци, Брусникъ, Дихово, Братучино и Крани. Юни

K. lyrophylla Vis. et Panč. По план. Пелистеръ около Кръстофорския монастиръ и около Сива вода до Битоля. Юни.

K. magnifica Boiss. et Orph. По план. Пелистеръ на височина до 2000 м. и по Братучина планина.

Compositae L.

Bidens L.

B. cernua L. По блатиститѣ и влажни ливади около р. Драгоръ подъ Битоля. Юли—августъ.

B. tripartita L. По влажнитѣ мѣста всѣкждѣ около Битоля. Сравнително съ първия видъ много по-обикновенъ. Юли—августъ.

Doronicum L.

D. cordifolium Sternb. Въ храсталака на хълма Буковски гробища до Битоля. Май.

D. Orphanidis Boiss. Расте по Братучина планина.

D. Orphanidis Boiss. *var oligocephalum* Form. Новъ вариететъ за науката. Расте сжщо по Братучина планина.

Senecio L.

S. viscosus L. По Братучина планина и въ околноститѣ на селата Кръстофоръ и Маловища.

S. vulgaris L. По обработенитѣ мѣста около Битоля и с. Дихово. Цъвти цѣло лѣто.

S. rupestris WK. (*S. montanus* Hpe.). Около с. Брусникъ, по план. Пелистеръ и Братучуна планина.

S. erucefolius L. Расте въ околноститѣ на Битоля и с. Брусникъ.

S. Jacobaea L. Около Битоля и селата Смолево, Буково, Лахци, Любойна и Крани.

S. erraticus Bert. Въ околноститѣ на Битоля и с. Новаци въ полето. Юли—септември.

S. subalpinus L. По алпийскитѣ части на Пелистеръ и Братучина планина.

Anthemis L.

A. tinctoria L. Покрай пжтищата, по нивитѣ и лозята около Битоля. Юни.

A. tinctoria L. *var. pallida* DC. Расте по клоноветѣ на пл. Пелистеръ.

A. carpatica WK. *var cinerea* Panč. По план. Пелистеръ на височина до 2000 м. често.

A. arvensis L. По нивитѣ покрай желѣзната линия подъ Битоля и въ околноститѣ на с. Буково.

Achillea L.

A. Millefolium L Покрай пжтищата, по междитѣ и ливадите около Битоля. Юни—септември.

A. collina Becker. Расте въ околноститѣ на с. Кръстофоръ.

A. tanacetifolia All. Около Битоля, по Пелистеръ и Братучина планина

A. odorata Koch. Покрай пжтищата и по междитѣ около Битоля. Юни.

A. crithmifolia W. K. Расте въ околноститѣ на Битоля.

A. nobilis L. Покрай пжтищата и по междитѣ около Битоля Юни—юли.

A. Neilreichii Kern. Надъ Битоля, Смолево, Буково и Дихово.

A. compacta Wild. По пѣсъчливитѣ и сухи мѣста около Битоля. Юни.

Tanacetum L.

T. vulgare L. Покрай пжтищата по междитѣ и необработенитѣ мѣста около Битоля. Юни—августъ.

Matricaria L.

M. Chamomilla L. Покрай пжтищата, по нивитѣ и необработенитѣ мѣста около Битоля. Май—октомври.

M. inodora L. По нивитѣ и необработенитѣ мѣста около р. Драгоръ подъ Битоля. Май—септември.

Chamaemelum Vis.

Ch. trichophyllum Boiss. Расте въ околноститѣ на Битоля.

Artemisia L.

A. vulgaris L. Покрай пжтищата и по междинитѣ около Битоля. Юли—септември.

Helichrysum G.

H. plicatum DC. Въ подножието на пл. Пелистеръ около селата Кръстофоръ, Смолето, Буково, Лахци, Брусникъ, Братучино, Любойна и Сливница. Юли—августъ.

Cnaphalium L.

G. uligmosum L. Въ околноститѣ на Битоля, Лахци, Любойна и по Прѣспанското езеро.

G. silvaticum L. По склоноветѣ на пл. Пелистеръ, надъ с. Магарево. Юли.

Filago L.

F. germanica L. По нивитѣ и пѣсъчливитѣ мѣста около Битоля. Юни—септември.

F. germanica L. *var canescens* Jord. Въ околностьта на Битоля и с. Брусникъ.

F. gallica L. Расте около с. Смолево, въ подножието на пл. Пелистеръ.

F. arvensis L. По нивитѣ и сухитѣ трѣвисти мѣста около Битоля. Юни.

Erigeron L.

E. acre L. По планината Пелистеръ на височина до 2000 м.

E. canadense L. По необработенитѣ пѣсъчливи мѣста около Битоля. Юли—октомври.

Bellis L.

B. perennis L. Покрай пѫтищата, по ливадитѣ и моравитѣ около Битоля. Мартъ—ноември.

B. silvestris Cyr. По план. Пелистеръ, надъ с. Магарево, Кръстофорския и Буковски монастири. Юни—августъ.

Inula L.

I. hirta L. Расте въ околноститѣ на с. Брусникъ, въ подножието на пл. Пелистеръ.

I. germanica L. Покрай пѫтищата и междитѣ на нивитѣ около Битоля и въ околноститѣ на селата Плетваръ, Лахци, Дихово, Любойна и Крани. Юни—юли.

I. ensifolia L. Расте въ подножието на пл. Пелистеръ, около с. Брусникъ.

I. oculus christi L. По планинлта Пелистеръ на вис. до 1600 м. въ околноститѣ на Битоля и селата Братиндолъ, Кажани, Любойна, Наколецъ и Крани.

I. Britanica L. Въ околноститѣ на Битоля и селата Наколецъ и Плетваръ.

I. scabridula Form. Новъ видъ за науката. Расте близу до с. Брусникъ, въ подножието на пл. Пелистеръ.

Pulicaria G.

P. vulgaris Gaertn. Около Битоля и селата Новаци, Буково, Братиндолъ и Маловища.

P. dysenterica Gaertn. По ямитѣ, блатиститѣ мѣста и покрай водитѣ около Битоля. Юни—августъ.

Eupatorium L.

E. cannabinum L. Покрай водитѣ и траповетѣ около р. Драгоръ подъ Битоля. Юни—септември.

Tussilago L.

T. Farfara L. По пѣсъчливото корито на Буковската рѣка. Мартъ—априлъ.

Echinops L.

E. sphaeracephalus L. Покрай пѫтищата и по зидоветѣ на лозята и нивитѣ около Битоля. Юли.

E. sphacracephalus L. *var albidus* Boiss et Sprun. Въ околноститѣ на Прилѣпъ и с. Плетваръ.

E. microcephalus Sibth. et Sm. Расте въ околноститѣ на Прилѣпъ.

Carlina L.

C. semiamplexicaulis Form. 1890. Новъ видъ за науката. Расте въ подножието на пл. Пелистеръ, около с. Кръстофоръ.

C. semiamplexicaulis Form. *var. angustifolia* Form Новъ вариететъ. Расте по сухитѣ планини около селата Смолево, Буково и Брусникъ.

C. acanthifolia All. Въ околноститѣ на селата Кръстофоръ, Брусникъ, Маловища и по Братучина планина.

C. corymbosa L. Около селата Наколнвъ, Крани и Сливница въ западнитѣ поли на пл. Палистеръ.

Xeranthemum L.

X. annuum L. Въ околноститѣ на Битоля и селата Смолево, Брусникъ, Любойна, Наколецъ, Крани и Сливница.

Lappa Trn.

L. major Gaert. Покрай пѫтищата и по необработенитѣ мѣста около Битоля. Юли—августъ.

Onopordon L.

O. Acanthium L. Покрай пѫтищата и необработенитѣ мѣста около Битоля и селата Новаци. Юни—септември.

O. illyricum L. Расте въ западнитѣ склонове на пл. Пелистеръ около с. Любойна.

Chamaepeuce DC.

Ch. afra DC. Надъ селата Любойна и Крани и при манастира надъ с. Сливница.

Cirsium Scp.

C. lanceolatum Scp. Покрай пжтищата и необработенитѣ мѣста около Битоля и въ околноститѣ на селата Лахци и Братиндолъ. Юни—септември.

C. Candelabrum Grsb. По план. Пелистеръ на височина до 1600 м. и около селата Братучино и Любойна.

C. Halàcsyi Form. Новъ видъ за науката. Расте по подалпийскитѣ и алпийски части на пл Пелистеръ.

C. Macedonicum Form. Новъ видъ. По водитѣ на р. Черна и при с. Новаци въ полето подъ Битоля.

C. siculum Spreng. Въ околноститѣ на Битоля и селата Плетваръ, Новаци, Крани и Сливница.

C. arvense L. По нивитѣ и необработенитѣ мѣста около Битоля и с. Кръстофоръ. Юли—септември.

Carduus L.

C. acanthoides L. Покрай пжтищата и необработенитѣ мѣста около Битоля и въ околноститѣ на Прилѣпъ. Юли.

C. pycnocephalus Jacq. Покрай пжтищата и по зидоветѣ на ливадитѣ и нивитѣ около с. Буково. Май.

C. thessalus Boiss. et Hldr. Въ околноститѣ на Битоля и селата Новаци, Смолево, Братучино.

Carthamus L.

C. lanatus L. Покрай пжтищата и необр. мѣста около р. Драгоръ подъ Битоля. Юни.

Centaurea L.

C. sterilis Stev. Расте въ околноститѣ на с. Плетваръ.

C. alba L. a) *deusta* Ten. По план. Палистеръ на височина 50—2000 м. около Битоля и селата Маловица, Любойна, Наолецъ, Крани и Сливница.

C. Jacea L. Въ околноститѣ на Битоля и селата Новаци, Братиндолъ и Любойна.

C. Cyanus L. По нивитѣ между житнитѣ растения и покрай пжтищата около Битоля. Май—юли.

C. axillaris Wild. *var angustifolia* Form. Новъ вариететъ за науката. Расте по Пелистеръ и Братучина планина.

C. cilindrocarpa Reichb. По склоноветѣ на пл. Пелистеръ, надъ с. Магарево Юли.

C. australis Panč. Въ околноститѣ на селата Плетваръ, Смолево, Дихово, Любойна, Крани и Сливница.

C. diffusa Lam. Расте около с. Плетваръ.

C. brevispina Hausskn. Въ околноститѣ на Маловища, по сѣвернитѣ склонове на пл. Пелистеръ.

C. solonitana Vis. b) *macrantha* Boiss. Около селата Братучино, Любойна, Крани и Сливница.

C. solstitialis L. По нивитѣ и покрай пѫтищата около Битоля и околноститѣ на с. Новаци въ полето при р. Черна.

Crupina Cass.

C. vulgaris Cass. По хълмоветѣ Керимъ-паша и Буковски гробища до Битоля. Май—юли.

Sonchus L.

S. oleraceus L. Покрай пѫтищата и по междитѣ около Битоля. Юни—октомври.

S. asper Vill. По нивитѣ около Битоля при с. Новаци и р. Черна въ полето. Юни—октомври.

Lactuca L.

L. scariola L. По необработенитѣ мѣста около Битоля и селата Плетваръ, Братиндолъ и Любойна. Юни—августъ.

L. saligna L. Въ околноститѣ на Битоля и селата Новаци и Кажани.

L. viminea L. Расте по сѣвернитѣ склонове на пл. Пелистеръ около с. Маловища.

Chondrilla L.

Ch. juncea L. Въ околноститѣ на Битоля и селата Кажани, Маловища, Братучино и Любойна.

Taraxacum Juss.

T. erythrospermum Andv. По трѣвиститѣ мѣста на Буковската рѣка, както и покрай пѫтищата и по ливадитѣ около Битоля. Мартъ.

Crepis L.

C. foetida L. По хълма Керимъ-паша до Битоля и въ околноститѣ на селата Смолево, Брусникъ, Цапари и Маловища. Юни—юли.

C. rhoedifolia MB. Покрай пѫтищата и необработенитѣ мѣста около Битоля. Юли.

C. setosa Hall. По нивитѣ и обработенитѣ мѣста около Битоля. Май—юли.

C. biennis L. Покрай пжтищата и по зидоветѣ на лозята около Битоля. Юни—юли.

C. tectorum L. По каменистите мѣста, по зидоветѣ и покрай пжтищата около Битоля.

Hieracium L.

H. Pilosella L. По сухитѣ мѣста около Битоля, въ околноститѣ на селата Смолево, Буково и Маловища, по Пелистеръ и Братучина планина. Юни—септември.

H. pannosum Boiss. По планината Пелистеръ на височина до 1600 м.

H. boreale Fries. Расте по Братучина планина.

H. praealtum Koch. По хълма Керимъ-паша до Битоля. Юни.

Tragopogon L.

T. pratense L. Въ околноститѣ на Битоля и селата Смолево и Братучино.

Picris L.

P. hieracioides L. По нивитѣ и покрай пжтищата около Битоля. Юни—септември.

P. stricta Jord. Расте около с. Буково, въ подножието на планината Пелистеръ.

P. Sprengeriana L. Въ околноститѣ на селата Любойна и Братучино.

Hipochoeris L.

H. radicata L. По планината Пелистеръ около Буковския монастиръ и покрай пжтищата и междитѣ около р. Драгоръ подъ Битоля. Май—юни.

Ambrosiaceae LK.

Xanthium L.

X. spinosum L. Покрай пжтищата около Битоля. Августъ—септември.

X. strumarium L. Покрай пжтищата и по междитѣ около Битоля, въ околностьта на с. Новаци въ полето и Прѣспанското езеро. Юли—септември.

Campanulaceae Juss.

Campanula L.

C. Trachelium L. Между ливадитѣ около р. Драгоръ подъ Битоля и около рѣката при с. Кръстофоръ. Юни—септември.

C. Trachelium L. *var. parviflora* Form. Новъ варнететъ за науката. Расте около селата Буково, Брусникъ, Дихово и Братучино.

C. rapunculoides L. По междитѣ и нивитѣ около с. Буково. Юни—августъ.

C. bononiensis L. Въ околноститѣ на Битоля и селата Кръстофоръ и Цапари.

C. rotundifolia L. *var. angustifolia* Lamk. По планината Пелистеръ на височина до 1800 м.

C. persicofolia L. По пл. Пелистеръ и Братучина планина на височина до 1800 м.

C. abietina Grsb. Schenk. По планината Пелистеръ, около Буковския монастиръ. Май—юни.

C. Rapunculus L. По ливадитѣ и сухитѣ мѣста около Битоля, въ околноститѣ на селата Смолево и Буково, по планината Пелистеръ на височина до 1600 м. и по Братучина планина. Май—августъ.

C. sphaerotrix Grsb. Покрай пжтищата и по междитѣ около р. Драгоръ подъ Битоля.

Specularia Heist.

S. Speculum DC. По нивитѣ между житнитѣ растения около Битоля и по планината Пелистеръ. Май—юли.

Jasione L.

J. Jankae Neilv. По хълма Керимъ-паша и лозята около Битоля. Юни—юли.

J. montana L. Въ околноститѣ на Битоля и селата Смолево, Буково, Любойна и Крани.

J. supina Sieber. Расте по Братучина планина.

Bicornes L.

Bruckenthalia Rchb.

B. spicluiflora Salisb. По планината Пелистеръ на височина 1000—2000 м.

Vaccinium L.

V. Myrtillus L. По алпийскитѣ и подалпийски части на пл. Пелистеръ на височина 1500—2000 м.

Oleaceae Lndl.

Ligustrum L.

L. vulgare L. По междитѣ на лозята, нивитѣ и ливадитѣ около Битоля. Май.

Gentianaceae Juss.

Gentiana L.

G. lutea L. *Subsp. symphyandra* Murbeck. По планината Пелистеръ, близу до Битоля.

G. pulchella Fries. При с. Новаци и р. Черна въ полето подъ Битоля.

Erythraea Rich.

E. Centaurium Pers. По планината Пелистеръ, по междитѣ на нивитѣ край р. Драгоръ подъ Битоля и въ околностьта на селата Кръстофоръ, Цапари и Кажани. Юли—септември.

Convolvulaceae Vent.

Calystegia Br.

C. sepium Br. Расте въ околноститѣ на Битоля и с. Новаци при р. Черна въ полето.

C. silvatica Chois. Около Битоля.

Convolvulus L.

C. Cantabrica L. По сухитѣ безводни мѣста на хълмоветѣ Керимъ-паша и Буковски гробища до Битоля. Юни—юли.

C. hirsutus Stev. По трѣвиститѣ мѣста на хълма Керимъ-паша до Битоля. Юни—юли.

C. arvensis L. По нивитѣ, градинитѣ и покрай пѫтищата около Битоля. Юни—октомври.

C. sepium L. По оградитѣ и плетищата около Битоля. Юни—септември.

Cuscuta L.

C. Epithimum Murr. По плетищата около Сива вода до Битоля. Юни—септември.

Borragineae Juss.

Heliotropium L.

H. suaveolens MB. По пѣсъчливитѣ влажни ливади около р. Драгоръ подъ Битоля. Юли.

H. europaeum L. Около Битоля и Прѣспанското езеро.

Symphytum L.

S. officinale L. Покрай р. Драгоръ подъ Битоля. Юли.

S. tuberosum L. По планината Пелистеръ, надъ с. Магарево. Май—юни.

Anchusa L.

A. officinalis L. Въ околноститѣ на Битоля и селата Плетваръ, Братиндолъ, Малозиця, Братучино, Крани и Сливница. Май—юли.

A. italica Retz. Покрай пжтищата, по междитѣ и сухитѣ мѣста около Битоля. Май - августъ.

Pulmonaria L.

P. officinalis L. Въ храсталацитѣ около Буковския монастиръ. Май—юни.

P. Obscura L. По влажнитѣ мѣста на ливадитѣ около с. Буково. Априли.

Cerinhe L.

C. minor L. По оградитѣ на лозята около Сива вода до Битоля. Май—августъ.

Echium L.

E. italicum L. По сухитѣ безводни мѣста около Битоля и въ околноститѣ на с. Плетваръ.

E. italicum L. *var. altissimum* Jacq. Въ околноститѣ на Битоля и селата Братиндолъ, Цапари, Любойна, Наколеръ и Крани.

E. vulgare L. Расте около Битоля, Цапари и Кажани.

Onosma L.

O. stellulatum WK. По южната страна на хълма Буковски гробища. Май—юли.

O. stellulatum WK. a) *genuinum* Boiss. Расте въ околноститѣ на с. Брусникъ, въ подножието на планината Пелистеръ.

Lithospermum L.

L. officinale L. По необработенитѣ мѣста около Битоля. Май—юли.

Myosotis L.

M. palustris Wth. По блатиститѣ мѣста около Битоля и Кажани. Май—септември.

M. palustris Wth. f. *nitida* Form. Ново видоизмѣнение. Расте по Братучина планина.

M. silvatica Hffm. По хъяма Керимъ-паша до Битоля, Пелистеръ пл. и Братучина планина. Май—юли.

M. hispida Schlecht. По Братучина планина и по пѣсъчливитѣ сухи мѣста около Битоля. Май—юли.

M. intermedia Lnk. По сухитѣ и пѣсъчливи мѣста около Битоля. Априли—септември.

M. sparsiflora Mik. Между храсталацитѣ около Буковската рѣка. Априли.

Cynoglossum L.

S. officinale L. Въ околноститѣ на Битоля и селата Брусникъ, Цапари, Маловища, Братучино и Любойна.

Asperugo L.

A. procumbens L. По камениститѣ мѣста и развалинитѣ около Битоля. Априли—августъ.

Solanaceae Bartl.

Datura L.

D. Stramonium L. Покрай пѫтищата около Битоля и с. Магарево. Юли—октомври.

Hyoscyamus L.

H. Niger L. По необработенитѣ мѣста около р. Драгоръ подъ Битоля. Май—септември.

Solanum L.

S. Dulcamara L. По сѣнчеститѣ влажни мѣста около р. Драгоръ подъ Битоля. Юни—септември.

S. nigrum L. По обработенитѣ мѣста, покрай пѫтищата и по развалинитѣ около Битоля.

Personatae L.

Verbascum L.

V. phlomoides L. Расте въ околноститѣ на Битоля.

V. pannosum Vts. et Panč. Въ околноститѣ на с. Брусникъ, въ подножието на пл. Пелистеръ.

V. Blattaria L. По междитѣ около р. Драгоръ подъ Битоля. Юни – септември.

V. longifolium DC. Расте по планината Пелистеръ.

V. floccosum WK. Въ околноститѣ на с. Любойна.

V. lychnitis L. По сухитѣ безводни мѣста около Битоля. Юни —септември.

V. glabratum Friv. По Братучина планина.

Scrophularia L.

S. canina L. Покрай пжтищата между лозята и нивитѣ около Битоля, въ околноститѣ на с. Плетваръ и по Братучина планина. Май—августъ.

S. alata Gilib. Около с. Новаци, р. Черна, Битоля, Наколецъ и Крани.

S. Scopolii Hpe. Въ траповетѣ около Битоля, при селата Буково, Цапари и Маловища, по планината Пелистеръ на височина до 1600 м. и по Братучина планина. Май—августъ.

Digitalis L.

D. laevigata WK. Расте въ околноститѣ на с. Кръстофоръ, въ подножието на пл. Пелистеръ.

D. lanata Ehrh. По склоноветѣ на пл. Пелистеръ, надъ Кръстофорския монастиръ. Юни—септември.

D. ambiqua Murr. По планината Пелистеръ.

D. grandiflora Lam. *var Macedonica* Form. Новъ вариететъ за науката. Расте по пл. Пелистеръ и въ околноститѣ на Битоля и селата Братучино, Любойна и Сливница.

Gratiola L.

G. officinalis L. По блатиститѣ мѣста и покрай водитѣ около Битоля и селата Новаци, Дихово, Братиндолъ, Любойна и Наколецъ. Юни септември.

Antirrhinum L.

A. orontium L. По ливадитѣ около с. Буково. Май—августъ.

Linaria Juss.

L. vulgaris L. По склоноветѣ на пл. Пелистеръ, по необработенитѣ мѣста около Битоля и въ околноститѣ на селата Кръстофоръ, Братиндолъ, Цапари, Кажани, Сливница. Юни—октомври.

L. vulgaris L. *var. parviflora* Form. Новъ вариететъ за науката. Расте въ околноститѣ на с. Маловища, въ сѣвернитѣ склонове на пл. Пелистеръ

L. Genistaefolia L. Въ подножието на пл. Пелистеръ, около с. Брусникъ.

L. Sibthorpiana Boiss. et Hldr. Расте по пл. Пелистеръ.

L. dalmatica L. Покрай пжтищата и по междитѣ около Битоля. Юли—августъ.

L. dalmatica L. *var. macedonica* Grsb. Въ околноститѣ на Битоля и селата Дихово, Смолево, Буково и Брусникъ.

Veronica L.

V. Anagallis L. Покрай водитѣ около Битоля. Май—септември.

V. Beccabuega L. Покрай потоцитѣ около Битоля и по Прѣспанското езеро. Май—септември.

V. Chamaedrys L. Покрай пжтищата и по междитѣ около Битоля. Априли—юни.

V. Chamaedrys L. *var. pilosa* Bth. Расте по Пелистеръ и Братучина плинина.

V. arvensis L. Въ околноститѣ на с. Маловища и по Братучина планина.

V. Buxbaumii Ten. По хълма Керимъ-паша до Битоля. Априли.

V. agrestis L. Около желѣзната линия подъ Битоля. Априли—октомври.

V. polita Fries. Около р. Драгоръ подъ Битоля. Априли—октомври.

V. serpyllifolia L. По междитѣ на нивитѣ около р. Драгоръ подъ Битоля. Май—октомври.

V. acinifolia L. По хълма Керимъ-паша и между житнитѣ растения около р. Драгоръ подъ Битоля. Априли—юли.

Eufragia Grsb.

E. latifolia Grsb. По ливадитѣ около с. Буково. Априли—Май.

Odontites Hall.

O. serotina Lam. Расте въ околноститѣ на Битоля.

Eufrasia L.

E. officinalis L. По хълма Керимъ-паша до Битоля, покрай Буковската рѣка, въ околноститѣ на с. Брусникъ и по Братучлна планина. Априли—октомври.

Rhinanthus L.

R. rumelicus Vel. По ливадитѣ около с. Буково. Май.

Pedicularis L.

P. brachyodonta Schloss. et Vikot. По планинскитѣ части на пл. Пелистеръ надъ Битоля.

Orobancheae Rich.

Orobanche L.

O. pumila Koch. По склоноветѣ на пл. Пелистеръ, надъ с. Магарево. Юни—юли.

Lathraea L.

L. Squamaria L. Въ храсталацитѣ около Буковския монастиръ. Мартъ—май.

Verbenaceae Juss.

Verbena L.

V. officinalis L. Покрай пжтищата и по необработенитѣ мѣста около Битоля. Юни—октомври.

Labiatae Juss.

Teucrium L.

T. Scordium L. По влажнитѣ и блатисти мѣста около с. Новаци и р. Черна подъ Битоля.

T. Chamaedrys L. По пл. Пелистеръ на височина до 1800 м. и по сухитѣ мѣста около Битоля.

T. Polium L. Въ околноститѣ на Прилѣпъ и с. Плетваръ.

Ajuga L.

A. reptans L. По ливадитѣ и трѣвиститѣ мѣста около Битоля и с. Буково. Априли—юли.

A. genevensis L. По сухитѣ мѣста около с. Буково. Май—августъ.

A. Laxmani L. Надъ Бѣла вода до Плетваръ.

Salvia L.

S. Sclarea L. По пл. Пелистеръ, около с. Магарево. Юни—септември.

C. Aethiopis L. Расте по Братучина планина.

S. silvesiris Auct. По трѣвиститѣ мѣста около Битоля. Май—юли.

S. amplexicaulis Rchb. Grsb. Покрай пжтищата около Сива вода до Битоля.

S. Villicaulis Borb. Около Битоля, Плетваръ, Смолево, Дихово, Любойна, Сливница.

Scutellaria L.

S. Columnae All. По план. Пелистеръ, надъ Кръстофорския монастиръ. Юни—юли.

S. albida L. Въ околноститѣ на Битоля и с. Кръстофоръ.

S. galericulata L. Покрай рѣката при с. Кръстофоръ. Юни—септември.

Prunella L.

P. vulgaris L. Въ околноститѣ на Битоля и с. Буково. Юни—септември.

P. grandiglora Jacq. По междитѣ на лозята и нивитѣ около Битоля и по трѣвиститѣ мѣста около Сива вода. Юни—септември.

P. laciniata L. По сухитѣ мѣста около Битоля, по Пелистеръ и Братучина пл. Юни—августъ.

Melitis L.

M. melissophyllum L. Покрай рѣката при с. Кръстофоръ. Май—юли.

Lamium L.

L. bitynicum Bnth. Между нивитѣ и лозята около Битоля и с. Буково. Май—августъ.

L. molle Boiss. et Orph. По пл. Пелистеръ на ви очина до 2566 метра.

L. amplexicaule L. По обработенитѣ и необработени мѣста около Битоля. Априли—октомври

L. maculatum L. Между храсталацитѣ около Буковската рѣка. Априли—октомври.

L. purpureum L. Покрай пжтищата, по междитѣ и трѣвиститѣ мѣста около Битоля. Цъвти отъ пролѣть до есень.

Galeopsis L.

G. versicolor Curt. Покрай рѣката при с. Кръстофоръ. Юли—септември.

G. tetrahit L. Расте въ околноститѣ на с. Братиндолъ, близу до Битоля.

G. Ladanum L. *var. angustifolium* Ehr. Въ околноститѣ на Братучино; ново за Македония.

Betonica L.

B. officinalis L. Надъ Битоля и с. Кръстофоръ.

B. Kelleri Form. Новъ видъ за науката. Расте по план. Пелистеръ.

B. Scardica Grsb. Въ околноститѣ на с. Брусникъ и на пл. Пелистеръ, надъ Кръстофорския монастиръ. Юни—юли.

Stachys L.

S. orientalis Vahl. По лозята и нивитѣ около Сива вода до Бятоля. Май—юни.

S. germanica L. Въ околноститѣ на Битоля и селата Плетваръ, Кръстофоръ и Братиндолъ.

S. alpina L. *var. Turcica* Form. Новъ вариететъ за науката. Расте по Пелистеръ и Братучина планина. Вж. Form., Beirtr. z. Fl.. v. Serb. u Mac. p. 71.

S. silvatica L. Въ околноститѣ на с. Буково, въ подножието на пл. Пелистеръ.

S. palustris L. По влажнитѣ мѣста около р. Драгоръ подъ Битоля. Юни—септември.

S. angustifolia M. B. Въ околноститѣ на Битоля и селата Смолево, Буково, Любойна, Крани, Сливница.

S. iva Grsb. Расте въ околноститѣ на с. Плетваръ.

S. plumosa Grsb. Около Сива вода до Битоля. Юли—августъ.

Leonurus L.

L. Cardiaca L. По оградитѣ и развалинитѣ около Битоля и въ околноститѣ на селата Лахци и Брусникъ. Юни—септември.

Ballota L.

B. nigra L. Покрай пѫтищата и оградитѣ около Битоля. Май—септември.

Marrubium L.

M. peregrinum Jcq. Въ околноститѣ на Битоля и селата Плетваръ, Любойна, Крани. Юли—септември.

M. vulgare L. Расте около Бѣла вода и с. Сливница по западнитѣ склонове на пл. Пелистеръ.

Nepeta L.

N. Cataria L. Въ околноститѣ на Битоля и с. Цапари по сѣвернитѣ поли на пл. Пелистеръ.

Glechoma L.

G. hederacea L. Покрай пѫтищата около р. Драгоръ подъ Битоля. Май.

Melissa L.

M. officinalis L. Около с. Буково и покрай рѣката при с. Кръстофоръ. Юни—септември.

Clinopodium L.

C. vulgare L. По оградитѣ на ливадитѣ около р. Драгоръ подъ Битоля. Юли—септември.

Calamintha Mch.

C. silvatica Bromf. Въ околноститѣ на Бѣла вода и Плетваръ.

C. patavina Jacq. Въ околноститѣ на Битоля и селата Плетваръ, Смолево, Буково и Кажани.

C. suaveolens Sm. По коритото на Буковската рѣка и по хълна Керимъ-паша до Битоля. Май—юни. За подр. описъ вж. Boiss., Fl. Or., IV, п. 582.

C. Acinos Bth. По сухитѣ безводни мѣста около Битоля. Май—августъ.

Origanum L.

O. vulgare L. По междитѣ на нивитѣ около с. Кръстофоръ. Юли—септември.

O. vulgare L. *var. latebracteatum* Beck. Расте по пл. Пелистеръ.

O. vulgare L. *f. elongatum* Form. Ново видоизмѣнение за науката. Расте въ околноститѣ на с. Смолево.

O. virens Lk. По пл. Пелистеръ надъ с. Магарево и между лозята около Сива вода до Битоля. Юли—августъ.

Thymus L.

T. serpyllum L. По сухитѣ безводни мѣста около Битоля. Юни—септември.

T. heterotrichus Grsb. Около селата Смолево, Буково, Кръстофоръ и Дихово, по Пелистеръ и Братучина планина.

T. Jankae Čelak. Расте по пл. Пелистеръ надъ Битоля.

T. Marchallianus Willd. По пл. Пелистеръ на височина до 1600 метра.

Mentha L.

M. incana Wild. b) *M. subincana* H. Br. Въ околноститѣ на с. Дихово, въ подножието на пл. Пелистеръ.

M. mollissima Borkn. *subvar. Richteri* Borb. Расте около Битоля.

M. mollissima Borkn. *var. Wierzbickiana* Opiz. Въ околноститѣ на Битоля и с. Маловища въ сѣвернитѣ склонове на Пелистеръ планина.

M. Sieberi C. Koch. Около р. Черна и селата Новаци, Буково и Братиндолъ.

M. Sieberi C. Koch. *var. cretica* Portenschland. Въ околноститѣ на с. Маловища.

M. silvestris L. По влажнитѣ мѣста около Битоля. Юли—септември.

M. aquatica L. *var. calaminthifolia* Vis. Въ околноститѣ на с. Братиндолъ

M. pulegium L. По влажнитѣ мѣста около Битоля. Юли—октомври.

M. pulegium L. *var. villicaulis* Borb. Около Битоля и селата Смолево, Буково, Дихово и Любойна.

Lycopus L

L. europaeus L. По влажнитѣ мѣста около р. Драгоръ подъ Битоля. Юли—септември.

Primulaceae Vent.

Lysimachia L.

L. vulgaris L. По влажнитѣ и блатисти мѣста около Битоля и с. Смолево. Май—юли.

Anagallis L.

A. arvensis L. По междитѣ на нивитѣ около р. Драгоръ подъ Битоля.

Cyclamen L.

C. neapoletanum Ten. Въ лѣсоветѣ около Буковския монастиръ и с. Брусникъ. Августъ—ноември.

Primula L.

P. acaulis Jacq. По пл. Пелистеръ, около Буковския монастиръ и с. Орѣхово. Мартъ—май.

P. officinalis Jacq. Между храсталацитѣ на пл. Пелистеръ около Буковския монастиръ.

Plumbagineae Vent.

Armeria W.

A. rumelica Boiss. По хълма Буковски гробища до Битоля. Юли—августъ.

A. Majellensis Boiss. По план. Пелистеръ на височина до 1800 м., по Братучина планина, около Битоля и селата Плетваръ и Брусникъ. Юли.

Plantagineae Vent.

Plantago L.

P. major L. Покрай пѫтищата и по необработенитѣ мѣста около Битоля. Юни—ноември.

P. lanceolata L. По ливадитѣ, междитѣ и покрай пѫтищата около Битоля.

P. lanceolata L. *var. eriophylla* Decaisne. Въ околноститѣ на селата Буково и Кръстофоръ.

P. Bellardii All. Около р. Чёрна, Битоля и селата Новаци, Смолево и Буково.

P. carinata Schrad. По хълма Керимъ-паша до Битоля, по високитѣ части на пл. Пелистеръ и въ околноститѣ на селата Лахци, Брусникъ и Смолево. Юни—септември.

P. arenaria WK. По пѣсъчливитѣ мѣста около Битоля и въ околноститѣ на селата Смолево, Любойна, Крани и Сливница. Юни—августъ.

Amarantaceae Br.

Amarantus L.

A. retroflexus L. Въ околноститѣ на Битоля и с. Новаци въ полето.

Polycnemum L.

P. majus A. Br. Въ околноститѣ на Битоля, с. Смолево и Прѣспанското езеро.

Chenopodiaceae Br.

Chenopodium L.

Ch. Bonus Henricus L. По пл. Пелистеръ на височина до 1800 м.

Ch. murale L. Расте около Прѣспанското езеро.

Ch. Vulvvria L. Въ околноститѣ на Битоля и Прѣспанското езеро.

Ch. Botrys L. Около с. Плетваръ, Прилѣпъ. с. Новаци, р Черна, Битоля, с. Буково и монастира при с. Сливница.

Atriplex L.

A. laciniata L. По нивитѣ, лозята и покрай пѫтищата около Битоля. Юли.

A. Tatarica L. Покрай зидоветѣ и по междитѣ на лозята около Битоля. Юли.

Salsola L.

S. Kali L. Около р. Черна и с. Новаци въ полето подъ Битоля.

Polygonaceae Lndl.

Rumex L.

R. palustris Smith. Въ околноститѣ на р. Черна, с. Новаци и Прѣспанското езеро.

R. conglomeratus Murr. По ямитѣ и влажнитѣ мѣста около р. Драгоръ подъ Битоля.

R. crispatus L. По влажнитѣ мѣста на лозята около Битоля. Май—септември.

R. Acetosa L. По ливадитѣ и трѣвиститѣ мѣста около Битоля. Май—септември.

R. Acetosella L. По сухитѣ пѣсъчливи мѣста около Битоля. Май—септември.

R. Acetosella L. *var. angiocarpus* Murb. Въ подножието на пл. Пелистеръ и покрай Прѣспанското езеро.

Polygonum L.

P. Persicaria L. По ямитѣ и воднитѣ мѣста около Битоля. Юни—септември.

P. lapathifolium L. Въ околноститѣ на Битоля и с. Братиндолъ.

P. dumetorum L. Въ околноститѣ на Битоля и с. Дихово.

P. aviculare L. По хълма Керимъ-паша до Битоля. Юни - августъ.

Santalaceae Br.

Thesium L.

T. ramosum L. По хълма Керимъ-паша и по нивитѣ около Битоля. Май.

Aristolochiae E.

Aristolochia L.

A. Clematitis L. Покрай лозята около Сива вода до Битоля. Май—септември.

Euphorbiaceae Juss.

Euphorbia L.

E. stricta L. По пл. Пелистеръ около Буховския монастиръ въ околноститѣ на Битоля и селата Брусникъ, Братучино и Любойна.

E. Gerardiana Jacq. Расте въ околноститѣ на с. Плетваръ.

E. Cyparissias L. Около Битоля и селата Маловища и Кажани.

E. Esula L. Въ околноститѣ на Битоля.

E. virgata WK. Въ храсталацитѣ около Сива вода до Битоля. Априли.

E. rupestris Friv, Надъ селата Любойна и Крани.

Urticaceae E.

Urtica L.

U. urens L. По необработенитѣ мѣста около р. Драгоръ подъ Битоля. Май—октомври.

U. dioica L. По необработенитѣ мѣста около Битоля. Юни —октомври.

Ulmaceae Mirb.

Ulmus L.

U. campestris Sm. *var. nuda* Koch. По пл. Пелистеръ, около Кръстофорския монастиръ. Февруари.

U. campestris Sm. *var. suberosa* Koch. По междитѣ на лозята и нивитѣ около Битоля и селата Буково и Кръстофоръ. Февруари.

Cupuliferae Rich.

Fagus L.

F. silvatica L. По пл. Пелистеръ, около Буховския монастиръ и над с. Магарево. Априли.

Quercus L.

Q. Cerris L. Около Кръстофорския монастиръ, по пл. Пелистеръ. Май.

Q. conferta Kit. Около Кръстофорския монастиръ, по план. Пелистеръ.

Carpinus L.

C. Betulus L. По пл. Пелистеръ, около Кръстофорския и Буховския монастиръ. Априли—май.

Corylus L.

C. Avellana L. По пл. Пелистеръ, около Кръстофорския и Буковски монастиръ. Януари—мартъ.

Populus L.

P. nigra L. По пл. Пелистеръ, надъ с. Магарево. Мартъ.

Salix L.

S. fragilis L. По междитѣ около Битоля и с, Буково. Мартъ—априли.

S. incana Sm. По ливадитѣ около с. Буково. Мартъ.

S. rosmarinifolia L. Около Буковската рѣка. Мартъ.

Betulaceae Brtl.

Alnus G.

A. glutinosa G. Покрай рѣката около селата Буково и Кръстофоръ. Мартъ.

Coniferae L.

Pinus L.

P. peuce Grsb. По склоноветѣ на план. Пелистеръ на височина до 1700 м.

Juniperus L.

J. Oxycedrus L. По пл. Пелистеръ, около Кръстофорския монастиръ. Май.

Monocotyledoneae.

Butomaceae Lndl.

Butomus L.

B. umbellatus L. Въ околноститѣ на Битоля и селата Новаки и Братиндолъ.

Alismaceae Rich.

Alisma L.

A. Plantago L. Покрай водитѣ, блатиститѣ мѣста и ямитѣ около Битоля. Юни—септември.

Potamogetoneae Dmrt.

Potamogeton L.

P. natans L. Расте при р. Черна въ полето подъ Битоля.
P. crispus L. При р. Черна и около Битоля твърдѣ често.

Orchideae L.

Orchis Br.

O. Morio L. Покрай ливадитѣ около с. Буково. Априли—юни.
O. laxiflora Lam. По ливадитѣ около Буковския монастиръ и около Битоля. Май—юни.

Satyrium L.

S. hirsutum L. По хълма Буковски гробища до Битоля. Юни.

Irideae Br.

Iris L.

I. Pseudoacorus L. По блатата въ полето подъ Битоля. Май—юли.

Crocus L.

C. Veluchensis Herb. Въ храсталацитѣ около Буковския монастиръ. Мартъ.

Liliaceae DC.

Asphodelus L.

A. albus Willd. Въ подалпийскитѣ части на Пелистеръ и Братучина планина.

Lilium L.

L. Martagon L. По пл. Пелистеръ, надъ с. Магарево. Юни—юли.

Gagea Slsb.

G. stenopetala Reichb. По нивитѣ и лозята около Битоля и по коритото на Буковската рѣка. Мартъ—априли.

Ornithogalum L.

O. montanum Cyr. (O. Nyssanum Petrovič). По нивитѣ и лозята около Битоля. Мартъ—априли.

O. refractum Kit. По нивитѣ, лозята и покрай пжтищата около Битоля. Мартъ—априли.

O. Umbellatum L. По склоноветѣ на пл. Пелистеръ, надъ с. Буково. Априли—юни.

O. tenuifolium Guss. По пл. Пелистеръ; за Македония новъ видъ.

Scilla L.

S. Bifolia L. По междитѣ и лозята около Битоля, по трѣвиститѣ мѣста около Буковската рѣка и по храсталацитѣ около Буковския монастиръ. Мартъ—май.

S. autumnalis L. По пл. Пелистеръ, около Магаревската рѣка и по хълмоветѣ надъ Битоля.

Muscari Tourn.

M. tenuiflorum Tsch. По ливадитѣ около с. Буково и по лозята около Битоля. Май—юни.

M. neglectum Guss. По нивитѣ, лозята и междитѣ около Битоля. Мартъ—май.

Allium L.

A. sibiricum W. По пл. Пелистеръ на височина до 1800 м., за Македония новъ видъ.

A. flavum L. По пл. Пелистеръ, въ долината на магаревската рѣка. Юли—августъ.

A. flavum L. b) *minus* Boiss. По планината Пелистеръ на височина до 2000 м.

A. scorodoprasum L. По лозята около Битоля. Май—юни.

A. sphaerocephalum L. По хълма Буковски гробища до Битоля, по склоноветѣ на пл. Пелистеръ на височина до 1400 м. и въ околноститѣ на селата Братучино, Любойна и Крани.

Colchicaceae DC.

Colchicum L.

C. automnale L. По ливадитѣ около Битоля, Августъ—октомври.

Juncaceae Fr.

Juncus (L) DC.

J. effusus L. Въ околноститѣ на Битоля и с. Смолево въ подножието на пл. Пелистеръ.

J. conglomeratus L. Расте по Прѣспанското езеро.

J. glaucus Ehrh. По влажнитѣ мѣста около Битоля. Юни—августъ.

J. compressus Jacq. По ливадитѣ около с. Буково. Май—юни.

J. lamprocarpus Ehrh. Въ околноститѣ на Битоля, с. Буково и по Прѣспанското езеро. Юли—септември.

J. buffonius L. По ливадитѣ около с. Буково и по Прѣспанското езеро твърдѣ често. Май—септември.

Luzula DC.

L. Forsteri DC. Въ храсталацитѣ и по влажнитѣ мѣста покрай желѣзната линия подъ Битоля. Мартъ—май.

Aroideae Juss.

Arum L.

A. maculatum L. По оградитѣ, ливадитѣ и трѣвиститѣ мѣста около Битоля. Априли—май.

A. italicum Mill. Въ околноститѣ на селата Брусникъ и Маловища.

Thyphaceae DC.

Sparganium L.

S. ramossum L. Около р. Черна, с. Новаци и Прѣспанското езеро.

Cyperaceae DC.

Carex L.

C. leporina L. *var. argyroglochin* Hornem. По пл. Пелистеръ на височина до 2000 м.

C. hirta L. По ливадитѣ около Битоля и с. Буково. Априли—май.

C. disticha Huds. По коритото на Буковската рѣка и по ливадитѣ около Битоля. Юни.

Scirpus L.

S. lacustris L. По водитѣ на р. Черна въ полето подъ Битоля и по Прѣспанското езеро твърдѣ често.

S. maritimus L. По водитѣ и блатиститѣ мѣста около с. Новаци и р. Черна.

S. Holoschoenus L. γ) *australis* Koch. Въ околноститѣ на Битоля и селата Буково и Братиндолъ.

Heleocharis R. Br.

H. palustris Br. По потоцитѣ около Сива вода и ливадитѣ около Битоля. Май—юни.

H. acicularis R. Br. По Прѣспанското езеро твърдѣ часто и по блатата около р. Драгоръ подъ Битоля.

Cyperus L.

C. longus L. По воднитѣ ливади около Битоля и р. Черна. Юни—септември.

Gramineae Juss.

Sorghum P.

S, halepense P. Въ околноститѣ на Битоля и с. Новаци.

Chrysopogon Trin.

Ch. Gryllus Trin. Въ околноститѣ на селата Смолево, Буково, Братучино и Любойна.

Andropogon L.

A. ischaemum L. Въ околноститѣ на Битоля, Крани и Сливница.

Setaria P. B.

S. glauca P. B. Покрай пжтищата, нивитѣ, ливадитѣ и междитѣ около Битоля. Юни—септември.

S. verticillata P. B. По лозята, междитѣ и покрай пжтищата около Битоля. Юли—октомври.

Echinochloa P. B.

E. crus galli P. B. *var. submutica* Neil. Около с. Новаци, р. Черна, Битоля и селата Кръстофоръ, Любойна и Наколецъ.

Panicum L.

P. sanguinale L. Покрай пжтищата, по междитѣ и по тревиститѣ мѣста около Битоля. Юни—септември.

P, Grus Galli L. По пѣсъчливитѣ и влажни мѣста около Битоля. Юли—октомври.

Tragus Hall.

T. racemosus Hall. По сухитѣ пѣсъчливи мѣста около Битоля. Они—октомври.

Cynodon Rich.

C. Dactylon Pers. По пѣсъчливитѣ безводни мѣста около Битоля. Юли—септември.

Beckmannia Host.

B. erucaeformis Host. По ливадитѣ около р. Драгоръ, покрай с. Черна и въ околноститѣ на Битоля и с. Буково. Май—юни.

Anthoxanthum L.

A. odoratum L. По ливадитѣ около Битоля и с. Буково. Априли—май.

Phalaris L.

Ph. Minor Retz. По влажнитѣ ливади около р. Драгоръ подъ Битоля. Априли—августъ.

Phleum L.

Ph. Pratense L. По трѣвиститѣ мѣста около Битоля. Юни—августъ.

Ph. serrulatum Boiss. По ливадитѣ около Битоля. Май—юни.

Ph. graecum Boiss. et Hldr. По пл. Целистеръ. около Кръстоворския и Буковския монастири.

Ph. tenue Schrad. По воднитѣ ливади и влажнитѣ мѣста около Битоля и с. Буково. Юни.

Alopecurus L.

A. agrestis L. По нивитѣ и пѣсъчливитѣ мѣста около Битоля. Май—юли.

A. utriculatus Pers. По влажнитѣ и блатисти ливади около Битоля и с. Буково. Априли—май.

A. geniculatus L. Сѫщо по влажнитѣ и блатисти ливади около Битоля и с. Буково. Май—августъ.

A. fulvus Sm. Расте по Прѣспанското езеро.

A. pratensis L. По ливадитѣ около р. Драгоръ подъ Битоля. Май—юни.

Cynosurus L.

C. cristatus L. По ливадитѣ около Битоля. Май—юни.

C. echinatus L. По пѣсъчливото корито на Буковската рѣка, междитѣ около Битоля и по пл. Пелистеръ. Май—юли.

Ch. Vulvvria L. Въ околноститѣ на Битоля и Прѣспанското езеро.

Ch. Botrys L. Около с. Плетваръ, Прилѣпъ, с. Новаци, р. Черна, Битоля, с. Буково и монастира при с. Сливница.

Atriplex L.

A. laciniata L. По нивитѣ, лозята и покрай пжтищата около Битоля. Юли.

A. Tatarica L. Покрай зидоветѣ и по междитѣ на лозята около Битоля. Юли.

Salsola L.

S. Kali L. Около р. Черна и с. Новаци въ полето подъ Битоля.

Polygonaceae Lndl.

Rumex L.

R. palustris Smith. Въ околноститѣ на р. Черна, с. Новаци и Прѣспанското езеро.

R. conglomeratus Murr. По ямитѣ и влажнитѣ мѣста около р. Драгоръ подъ Битоля.

R. crispatus L. По влажнитѣ мѣста на лозята около Битоля. Май—септември.

R. Acetosa L. По ливадитѣ и трѣвиститѣ мѣста около Битоля. Май—септември.

R. Acetosella L. По сухитѣ пѣсъчливи мѣста около Битоля. Май—септември.

R. Acetosella L. *var. angiocarpus* Murb. Въ подножието на пл. Пелистеръ и покрай Прѣспанското езеро.

Polygonum L.

P. Persicaria L. По ямитѣ и воднитѣ мѣста около Битоля. Юни—септември.

P. lapathifolium L. Въ околноститѣ на Битоля и с. Братиндолъ.

P. dumetorum L. Въ околноститѣ на Битоля и с. Дихово.

P. aviculare L. По хълма Керимъ-паша до Битоля. Юни - августъ.

Santalaceae Br.

Thesium L.

T. ramosum L. По хълма Керимъ-паша и по нивитѣ около Битоля. Май.

Aristolochiae E.

Aristolochia L.

A. Clematitis L. Покрай лозята около Сива вода до Битоля. Май—септември.

Euphorbiaceae Juss.

Euphorbia L.

E. stricta L. По пл. Пелистеръ около Буховския монастиръ въ околноститѣ на Битоля и селата Брусникъ, Братучино и Любойна.

E. Gerardiana Jacq. Расте въ околноститѣ на с. Плетваръ.

E. Cyparissias L. Около Битоля и селата Маловища и Кажани.

E. Esula L. Въ околноститѣ на Битоля.

E. virgata WK. Въ храсталацитѣ около Сива вода до Битоля. Априли.

E. rupestris Friv, Надъ селата Любойна и Крани.

Urticaceae E.

Urtica L.

U. urens L. По необработенитѣ мѣста около р. Драгоръ подъ Битоля. Май—октомври.

U. dioica L. По необработенитѣ мѣста около Битоля. Юни —октомври.

Ulmaceae Mirb.

Ulmus L.

U. campestris Sm. *var. nuda* Koch. По пл. Пелистеръ, около Кръстофорския монастиръ. Февруари.

U. campestris Sm. *var. suberosa* Koch. По междитѣ на лозята и нивитѣ около Битоля и селата Буково и Кръстофоръ. Февруари.

Cupuliferae Rich.

Fagus L.

F. silvatica L. По пл. Пелистеръ, около Буховския монастиръ и над[illegible]. Магарево. Априли.

Quercus L.

Q. Cerris L. Около Кръстофорския монастиръ, по пл. Пелистеръ. Май.

F. ovina L. *var. sulcata* Hack. По Братучина планина.

F. ovina L. *var. valesiaca* Koch. Въ околноститѣ на селата Плетваръ, Брусникъ и Дихово.

F. ciliata Pers. Покрай желѣзната линия подъ Битоля. Май.

F. spadicea L. По план. Пелистеръ на височина до 1800 м.

Glyceria Br.

G. spectabilis M. K. По прѣспанското езеро.

G, plicata Fries. По воднитѣ и блатисти ливади около Битоля. Май.

G. fluitans R. Br. По прѣспанското езеро.

Briza L.

B. media L. По план. Пелистеръ, надъ Кръстофорския монастиръ и въ коритото на Магаревската рѣка. Юни.

Eragrostis PB.

E. megastachya Link. Въ околноститѣ на Битоля и с. Дихово въ подножието на пл Пелистеръ.

Poa L.

P. nemoralis L. По план. Пелистеръ надъ Кръстофорския монастиръ и въ околноститѣ на Битоля и с. Кръстофоръ. Юли —октомври.

P. compressa L. По план. Пелистеръ около Кръстофоръ монастиръ и по ливадитѣ около р. Драгоръ подъ Битоля. Юни—септември.

P. pumila Host. Расте по Пелистеръ и Братучина планина.

P. alpina L. По Пелистеръ и Братучина планина на височина до 2000 м.

P. bulbosa L. Въ околноститѣ на Битоля, Плетваръ, Смолево, Братиндолъ и по план. Пелистеръ на височина до 1800 м. Априлъ—Юни.

P. annua L. Покрай пѫтищата и междитѣ около Битоля и по Братучина планина. Май—юни.

P. attica Boiss. et. Hekr. По ливадитѣ около Битоля. Априлъ —юни.

Elymus L.

S. crinitus Schreb. По план. Пелистеръ по хълма Керимъ-паша, въ околноститѣ на Битоля, Брусникъ, Кажани, Маловища и монастира при Сливница. Май—юли.

Hordeum L.

H. bulbosum L. По междитѣ и покрай пѫтищата около Битоля. Май — юни.

H. murinum L. Въ околноститѣ на Битоля и селата Новаци и Кръстофоръ. Май—августъ.

Secale L.

S. montanum Guss. Покрай пѫтищата и по междитѣ около Сива-вода до Битоля. Май.

Aegilops L.

Ae. ovata L. По план. Пелистеръ, около Кръстофорския монастиръ. Май—юли.

Ae. triaristata Wild. По план. Пелистеръ около Кръстофорския монастиръ и по хълма Буковски гробища до Битоля. Май —юни.

Ae. triuncialis L. По сухитѣ безводни мѣста около Битоля. Май — юли.

Triticum L.

T. repens L. По ливадитѣ около р. Драгоръ подъ Битоля. Юни.

T. villosum MB. По план. Пелистеръ около Кръстофорския монастиръ и по хълма Буковски гробища до Битоля. Май—юни.

Brachipodium PB.

B. pinnatum PB. По необработенитѣ безводни мѣста около Битоля. Май—юли.

B. silvaticum R. S. По план. Пелистеръ, около Кръстофорския монастиръ.

Lolium L.

L. temulentum L. По междитѣ и по нивитѣ между житнитѣ растения около Битоля и въ околноститѣ на с. Наколецъ. Май—августъ.

L. perenne L. Въ околноститѣ на Битоля и селата Смолево, Кръстофоръ и Маловища, Май—октомври.

Cryptogamae vasculares.

Equisetum DC.

Equisetum L.

E. arvense L. По влажнитѣ ниви и ливади въ полето подъ Битоля.

E. arvense L. a) *nemorosum* All. Въ околноститѣ на Битоля, с. Братиндолъ и Прѣспанското езеро.

E. ramosissimum Desf. Покрай брѣговетѣ на Буковската рѣка.

Aspidium Sw.

A. aculeatum Sw. По планината Пелистеръ, надъ с. Магарево.

A. Lonchitis Sw. По Пелистеръ и Братучина планина.

A. lobatum Sw. По план. Пелистеръ.

A. filix mas Swartz. *var. crenatum* Milde. По план. Пелистеръ на височина до 1800 м. и по Братучина планина.

A. filix mas Swaztz. *var. dentatum* Form. Новъ варнететъ. Расте по план. Пелистеръ на височина до 1800 м. и по Братучина планина.

Petris L.

P. aquilina L. По план. Пелистеръ надъ 1600 м. и по Братучина планина.

Asplenium L.

A. Trichomanes L. Расте по план. Пелистеръ близу до Битоля.

A. Adiantum nigrum L. *var. serpentini* Tausch. Въ околноститѣ на с. Буково.

Cystopteris Brn.

C. fragilis Bernh. По план. Пелистеръ, около с. Буково.

Polypodium L.

P. vulgare L. По план. Пелистеръ, надъ селата Магарево и Буково.

ВѢСТИ и ОЦѢНКИ.

Една тенденциозна италианска книга по Македонския въпросъ.

La Questione Rumeliota (Macedonia, Vecchia Serbia, Albania, Epiro) **e la politica Italiana,** отъ Giovanni Amadori-Virgilj, издание на *Biblioteca Italiana di politica estera,* № 1 (Vol. I, Bitonto, 1908, стр. 999).

La Questione Rumeliota е първата по рода си италианска книга, издание на новоучрѣдената италианска библиотека за външната политика, която въ сѫщность е една патриотична лига[1]). Първиятъ плодъ на тая лига е „румелийскиятъ въпросъ", за който общественото мнѣние въ Италия се приканва да го вземе присърдце, защото тоя въпросъ не билъ само българо-гръцко-сръбски, а и италиански, ако не и общоевропейски.

Важното е, че подъ името *Румелия,* въпросниятъ трудъ се стреми да извоюва за Италия и Европа една доволно обширна земя отъ народности, които не били нито чисто български, нито чисто гръцки или сръбски, а земя, наречена *Румелия* (Македония, Стара Сърбия, Албания и Епиръ), която можала да стане прѣдметъ на отдѣлно между останалитѣ балкански държави владѣние. Перспективитѣ, обаче, до тоя моментъ сѫ очевидни: Италия, вѣроятно за смѣтка на невъзможностьта, да вземе италианскитѣ краища въ западна Австрия, ще работи за протекторатъ надъ тая *Румелия,* която пъкъ, за да дойде до стажа на автономность, трѣбва да се изнесе прѣдъ очитѣ на Европа, като населена отъ хетерогенни елементи, безъ всѣкакво национално съзнание, а просто прѣдметъ на насилия и пропаганди отъ страна на ония, които всички за своя смѣтка гледатъ, какъ и какъ да откопчатъ парче земя отъ нея (главно българи и сърби). Че това е така, личи почти въ всѣки редъ на тоя трудъ.

Фиаското на Италия въ Африка трѣбва да се компенсира съ нови усилия, вече насочени къмъ краища близки на Италия, съ много по-голѣми економически и стратегически за нея прѣдимства. Влизането на Италия въ тройния съюзъ, изходитѣ отъ който сѫ съвсѣмъ мъгляви за ония, които не знаятъ тайнитѣ съглашения между рѫководнитѣ му членове, както се види най-вече отъ италианскитѣ критики срѣщу Титони, очевидно се обуславя отъ обѣщани компензации за Италия не само въ замѣна на

1) Ср. прѣдговора на издателя, p. V: Questa Biblioteca ha uno scopo patriottico, piu che industriale.

услугитѣ ѝ въ австро-германскитѣ акции, но и въ замѣна на нейнитѣ претенции върху Адриатическото море срѣщу Венеция. Подобно на подтвърденитѣ съ съглашението отъ 1897 г. между Австрия и Русия споразумѣния за респективни сфери на влияние на тия двѣ сили въ Балкана,—съглашение съ база отъ Райхщадския таенъ договоръ прѣзъ 1876 г. мѣсецъ юлий, така и между Италия и Австрия сѫщо сѫществуватъ съглашения за сферитѣ имъ на влияние въ западната половина на Балк. п-въ. Това изпѫкна най-вече прѣзъ по-миналия мѣсецъ януари съ Санджашкия желѣзопѫтенъ проектъ на Еренталъ, паралелно съ който Титони прѣдложи италиански желѣзопѫтенъ проектъ отъ Валона срѣщу Бриндизи до Битоля (прѣзъ Охридъ)—Солунъ.

Тия споразумѣния сѫ толкова тайни, колкото и явни. Важното е, че къмъ тѣхъ Русия се отнасяше съ извѣстна резерва, бидейки обвързана съ сключеното прѣзъ гръцко-турската война тайно съглашение между нея и Австрия, първото нарушение на което, отъ какъ Еренталъ, като австрийски посланникъ въ Петербургъ, се убѣди въ слабостьта на Русия, бѣше Новопазарскиятъ проектъ. Отъ тогава насамъ, Австрия се стреми да води независима отъ Русия политика на Балканитѣ, като разсчита на италианското кооперирание съ начална база въ Албания. Ония, които не познаватъ детайлитѣ на италианскитѣ планове къмъ спорнитѣ западни краища на европейска Турция, и до днесь считатъ участието на Италия въ тройния съюзъ като неестествено. Тия детайли собственно сѫ неясни и за самитѣ италиански политици, защото и до днесь тѣ не се прощаватъ съ мисъльта, да оставятъ за винаги въ австрийски рѫцѣ стратегичнитѣ пунктове срѣщу Венецианския брѣгъ, като компензация за конто Австрия имъ сочи чуждитѣ тѣмъ области въ *Румелия,* която пъкъ авторътъ на тукъ третираната книга изкуствено създава като geografico-etnico-politi-ческо цѣло, на което самото име (Rumelia) издава нишки на стара римска култура, люлката на която е собственото му отечество Римъ—Италия.

Тия прѣдварителни бѣлѣжки, струва ни се, сѫ необходими, едно за да си обяснимъ *италианския* произходъ на тоя нешеговитъ, обемистъ трудъ, и друго за да докажемъ неговата явна тенденциозность, насочена главно срѣщу българската кауза въ Турция. Вече самиятъ фактъ, че Джовани Амадори-Вирджили защищава въ труда си само гърцитѣ и съ еднаква сила оборва всичко българско, е достатъченъ да ни убѣди, собствено кои биха побъркали на италианскитѣ планове спрѣмо нийдѣ несѫществуещата область *Румелия,* и слѣдователно, кой е най-опасниятъ, най-могѫщъ елементъ въ нея.

Прѣди всичко La Questione Rumeliota не е исторически трудъ. За такъвъ не ще претендира и самиятъ му авторъ, който е редакторъ на вѣстника *Popolo Romano,* дѣто, както въ всѣки другъ вѣстникъ, се засѣга главно политиката. Както ще се види, въ труда на Amadori-Virgilj нѣма нищо ново за историческата наука. Книгата La Questione Rumeliota е първиятъ отгласъ на Цвиичовитѣ теории, които доказаха, какъ отъ разногласията между славянски братски народи, изкуствено подклаждани отъ сръбскитѣ учени и партийни шовинисти, могатъ да се ползуватъ чужди намъ народи или неприятелски държави, на първо мѣсто Австрия, слѣдъ нея Турция и днесъ Италия.

Кардиналната мисъль на Amadori-Virgilj, а именно, че Македонското население е безъ национално съзнание, е взета отъ Цвиичовитѣ найнови трудове. Авторътъ се е потрудилъ да цитира всичко, което е отъ характеръ да подкрѣпи неговитѣ тенденциозни твърдения, и игнорира българската история и литература по Македонския въпросъ, а ако си служи намѣсти съ български данни, то не е за друго, освѣнъ да ги експлоатира въ чисто субективни тежнения. Въ тоя смисълъ La Questione Rumeliota е компилация отъ вѣстникарски статии, авторътъ на които, както често се срѣща изъ журнализма на южна Европа, се е опиталъ да излѣзе чрѣзъ него и въ публицистиката. Amadori-Virgilj е извѣстенъ и съ трудове изъ социологията, та на читателя да не се вижда чудно, когато на всѣка почти страница отъ La Questione Rumeliota се повиква социологията и даже економиката на помощь на етнографията.

Да се опълчимъ съ научни данни срѣщу книгата на Amadori-Virgilj е съвсѣмъ излишно, първо защото нѣма никаква научность въ нея, и второ защото, като градена главно върху изводитѣ на Цвинча, професоръ Иширковъ заслужено отговори съ своя „Приносъ къмъ етнографията на Македонскитѣ славѣни" (1907 г.). Ние ще се ограничимъ главно съ излагане мислитѣ на Amadori-Virgilj, оригинални или не, като ги придружимъ намѣсти съ съотвѣтни забѣлѣжки.

Въ прѣдговора си къмъ читателя (p. XI—XII) авторътъ обяснява, защо е озаглавилъ книгата си съ израза *румелийски въпросъ* (questione Rumeliota). Това било за разлика отъ въпроситѣ „балкански" (questione balcanico) или „източенъ" (orientale). Авторътъ не засѣга въпроса за Цариградъ и Одринския вилаетъ, защото, особно въпроса за Цариградъ, „заималъ специална физиономия отъ цѣлата Балканска и даже източна проблема". Па най-послѣ, Amadori-Virgilj си изповѣдва, че употрѣбилъ термина „румелийски", защото „нѣмалъ на разположение единъ по-пъленъ изразъ, който да отговаря на териториалнитѣ краища и политическа проблема, които той зачеква". Изразътъ „Албания-Македония" не прилягалъ, защото можалъ да породи „фалшиви прицѣнки". Думата Rumelia била по-опрѣдѣлена отъ първата, и то въ „географическо, политическо и историческо" отношение.

По-долу ще видимъ, до колко тоя терминъ е правъ въ тия отношения, и издържа ли критика, като ферментъ на нови политически тенденции и международни комбинации.

По-нататъкъ авторътъ заявява, че цѣльта му е да поднесе на читателитѣ си една „прецизна документация" на политическитѣ елементи, които той разглежда,—„прецизна документация" на границитѣ на разнитѣ групи въ „Румелия" (българи, гърци, власи и албанци). Но тая документация е толкова непрецизна и пристрастна, че авторътъ неволно се принудилъ да добави, че втората му цѣль е „да развие една своя, лична критична анализа на политическитѣ елементи отъ румелийската проблема". Именно тая негова втора цѣль, колкото и да не изключва непрецизностьта на българофобската документация около каузата ни въ Турция, е тенденциозна и се обнаружва въ всѣки редъ отъ страницитѣ на труда му. За свѣдение още трѣбва да отбѣлѣжимъ, че Amadori-Virgilj никога не е бивалъ въ Македония или въ другитѣ разглеждани отъ

него „румелийски“ краища, което му отнима правото, да говори *отъ свое име* за тѣхната етнография и въобще битие прѣзъ послѣднитѣ десетина години; при това, той не се ползува отъ първоизточницитѣ на въпроса, не познава срѣдновѣковната и робствена история на Балканския полуостровъ, и най-послѣ, систематически игнорира правилото audiatur et altera pars.

Тенденцията му, да изкара Македонското население, по съзнание и етниченъ произходъ, отдѣлно отъ сърби и българи, респективно на тия въ Сърбия и България, прозира въ думитѣ му, че елементитѣ на Македонския въпросъ сж три: туземнитѣ населници на Македония, балканскитѣ държави и великитѣ сили (12). Нека още тукъ забѣлѣжимъ, че споредъ книгата „la questione Rnmeliota“, като пръвъ отзвукъ на Цвиичовата теория, въ Македония има толкова сърби, колкото и българи, или по-право—Македония е толкова сръбска, колкото и българска, или най-право: — тя не е нито сръбска, нито българска. Amadori-Virgilj твърди, че въ политически смисълъ *Македония* е нѣщо *аморфно;* той задълбочава по-нататъкъ и цитира думитѣ на *Renan* (qu'est-ce-qu 'une nation, p. 26) за *народностьта* (p. 13). Отъ тукъ отведнажъ намисля да оспори славянскитѣ корени въ Македония съ неславянското име Македония и съ факта, че старитѣ македонци били отъ пелазго-елински произходъ. Слѣдъ тоя стажъ на Македония идатъ едно слѣдъ друго елинскитѣ и римски тукъ корени. Великото движение на народитѣ разклаща тия корени, а на Полуострова, срѣщу Цариградъ и Солунъ, се явяватъ два нови елемнета: българи и славяни.

Amadori-Virgilj се е ползувалъ отъ сръбски или гръцки източникъ по историята на Балканския полуостровъ прѣзъ тоя периодъ, защото нищо не споменува за българското владичество въ Македония. Той пише само, че царь Симеонъ окупиралъ Македония, Тесалия и Епиръ, но въ 927 г. тая обширна империя се разкапала, и българитѣ влѣзли въ старитѣ си граници (p. 18).

Заблуждението е очевидно: разкапва се българската империя на Симеона но не и владичеството на българитѣ, защото именно слѣдъ смъртьта на Симеона се зачу за българско царство въ Македония (династия Шишманъ, съ най-виденъ прѣдставитель Самуилъ). Virgilj игнорира най-епохалния промежутъкъ отъ царуването на българитѣ между Дунавъ и Егейско море, именно тоя, прѣзъ който най-южнитѣ отломъци отъ тъй нареченитѣ *български славяни* се ваксиниратъ съ прабългарска кръвь, вематъ името *българи* и сподѣлятъ по-нататъкъ една и сжща сждба—*българска*. Интересно е, че развоятъ на всички тия периоди е изложенъ у Virgilj само въ страница и половина съ игнориране най-жизненитѣ за нашата кауза промежутъци, каквито сж тоя на Самуила, на Владислава, на Дѣляна, на Калояна и т. н.

Отъ Симеона нататъкъ Virgilj отива направо въ 1218 г., когато сърбитѣ взели сѣверия Македония, българитѣ слѣдъ това направили едно „частично“ нахълтване тамъ (1231 г.), послѣдвани отъ „комани и огузи“, но въ 1282 г. сърбитѣ взели цѣла Македония съ достигнатъ тамъ апогей въ 1346 г. Въ 1370 г., обаче, настава нова ера за Македония, защото тя паднала подъ турцитѣ, политически владѣна отъ тѣхъ

а културно отъ гърцитѣ. По тоя начинъ *„социалната“* история на Македония се раздѣля на три главни периода: 1) периодъ *елино-римски*, 2) периодъ *византийски и варварски* и 3) периодъ *турски*. (p. 19)[1]. Чудно е, какъ чрѣзъ термина „социална“ история на Македония Virgilj игнорира българския периодъ въ нея или го приравнява съ тоя на варваритѣ „комани и огузи“, когато малко по-надолу, както ще видимъ, той твърди, че терминътъ *българинъ* въ Македония не е етнически, а именно „социаленъ“! (p. 77).

Въ 1282 г., или по-право въ първитѣ години на Стефанъ Урошовото (Милутиново) царуване, паднали въ ржцѣтѣ на сърбитѣ не цѣла Македония, а само сѣверозападната. Милутинъ се срѣшналъ не съ български, а съ византийски пълководци[2]). Междуособицитѣ въ България дезинтересирали търновскитѣ царе отъ българскитѣ краища въ Македония, кждѣто се явяваха феодални владѣлци съ колебливо повѣдение между Търново и Цариградъ за смѣтка на едно и сжщо население — *българско*. Душанъ отнелъ Македония и Албания не отъ българитѣ, а отъ византийцитѣ, за които е било безразлично, чрѣзъ какви управители или деспоти сж господарствували надъ българскитѣ краища въ Македония— чрѣзъ българи или чистокръвни византийци. За куриозъ нека отбѣлѣжемъ обстоятелството, че въ 1337 г. намѣстникъ на Душанъ въ Албания билъ Иванъ Асѣнъ Комиинъ, братъ на българския царь Иванъ Александъръ. Годинитѣ, прѣзъ които сърбитѣ сж владѣли, Македония не сж

1) Датитѣ на Virgilj сж безконтролни. Въ 1231 г. станало не „частично българско нахълтване въ Македония“, а взимане на цѣла Македония, Епиръ и Албания до Драчъ (1230 г.) отъ Асѣня II, прѣзъ врѣмето на когото, както забѣлѣзва Иречекъ, за втори пжть слѣдъ Самуила *българскитѣ славяни били съединени подъ единъ скиптъръ*, а българското царство се допирало до три морета (Ист. Болг. 336—337). Ако Virgilj не вѣрва на славянитѣ-историци той може прѣкрасно да се ползува отъ хроникитѣ за кръстоносницитѣ походи прѣзъ Via Egnatia, въ които има най-краснорѣчиви данни за българския елементъ и владичество въ Македония и даже Албания прѣзъ 11-я и 12-я вѣкъ. Въ втората експедиция отъ първия кръстоносенъ походъ (отъ 1096 г. нататъкъ) воденитѣ въ 1106 г. отъ Фландърския графъ кръстоносци на пжтя отъ Драчъ прѣзъ днешна Албания и Македония, срѣщнали *българи*. Нѣщо повече: въ хрониката за тоя случай се казва, че кръстоносцитѣ направо отъ Драчъ *влѣзли въ страната на българитѣ*. Рѣката Demon (вѣроятно Дяволъ), която се намирала въ *България* (Македония), завлѣкла много кръстоносци. Ср. Fulcharii Carnotensis, Gesta peregrinantium etc.

2) Нека си признаемъ, че у нашата история липсва нагледното излагане на българското владичество въ Македония. Но колкото и да било промѣнчиво и заплетено съ прѣходни, чужди за насъ владичества, то винаги е визирало *българско население*. Още въ 1254 г. епирскиятъ деспотъ Михаилъ II въ съюзъ съ сърбитѣ взелъ западна Македония и обсадилъ въ Прилѣпъ военачалника Акрополитъ (историка). При това, тукъ сж замѣсени латинскитѣ отайки отъ 1204 г.: Ахайския князъ Вилхардуенъ и краля Манфредъ съ владѣния въ Албания. Българскиятъ царь Константинъ отново взелъ Македония, главно оная часть, която въ 1254 г. била взета отъ съюзенитѣ Михаилъ II и сърбитѣ. Това е било послѣдното *официално* реагиране на българитѣ въ Македония срѣщу византийци, „латини“ и сърби. Нещастията на България отъ врѣме на татарскитѣ опустошения (1265 г.) окончателно я лишаватъ отъ прѣкия контролъ на земитѣ ѝ въ Македония, които впрочемъ още отъ края на XII-я вѣкъ сж били промѣнчиво въ византийски, български, латински, епирски и сръбски ржцѣ. Българското *царско* владичество въ Македония, за послѣденъ пжть при Константина, личи въ дадената отъ него грамота на манастиря Св. Георги при Скопие (Шафар., Рат., 25; Иречекъ, Op. cit., 100, 360).

критериумъ за сръбския произходъ или права върху Македония. Българитѣ сж владѣли много по-дълго врѣме днешна Сърбия и не претендиратъ за нея. Ако врѣменно едно политическо господаруване върху даденъ кжтъ има нѣкакво значение въ опрѣдѣляне етничния съставъ на тоя кжтъ, свързано съ това господаруване, то турцитѣ биха имали право да владѣятъ Македония нѣколкократно повече отъ българи, гърци и сърби. Важното е, че прѣзъ всичкото врѣме насоченитѣ български усилия главно срѣщу Цариградъ-Одринѣ (отъ срѣдата на XIII-я вѣкъ, та дори до края на българското царуване), българитѣ безпрѣпятствено допущаха успѣхитѣ на Сърбия подъ пограничния замъкъ Липлянъ на Косовското поле срѣщу общия сръбско-български врагъ — византийцитѣ. Коронацията на Душанъ въ 1346 г. като „царь на сърби и гърци" стана при общитѣ викове на *българско население* и *сръбски полководци* въ Македония, но не и на сръбско население тамъ. Именно въ тоя смисълъ Душанъ приима българската титла *царь*, като политически отенъкъ на сръбската титла *краль*. Въздигането на архиепископа Иоаникий въ чинъ *сръбски патриархъ* е станало *съ съгласието на българскитѣ патриарси* въ Търново и Охрида. Самата коронация на Душана е била извършена отъ Иоаникий и *търновския патриархъ Симеонъ* (Продължитель на Даниила 378, 380; въведение въ законника XXV etc; Иречекъ op. cit., 401). Душанъ се е намиралъ въ тѣсни дружески връзки съ българския царь, неговъ шуря, и ведно съ Ивана Александъръ е работѣлъ за сломяването на византийската империя. Когато турцитѣ навлѣзоха въ Македония не завариха сръбско население, а сръбски *началници* (въ замъци срѣдъ българско население), по произходъ чисти сърби или българи, владѣещи въ името на сръбскитѣ крале. Съ смъртьта на Душана, великото сръбско господарство, подобно на българското при Симеона и Асѣна II, се разпада. Горнитѣ началници ставатъ деспоти или независими райони владѣтели. Така въ надвечерието да падне Македония, въ нея се чуватъ Иванъ Углешъ въ Сѣресъ и Мелникъ, Войхна въ Драма, Богданъ — отъ Сѣресъ до Вардаръ, севастократоръ Дѣянъ надъ сѣверъ отъ послѣдния и т. н., които еднакво се възпѣватъ отъ българи и сърби, подобно на Крали Марка и Константина. Нѣщо повече: „славянинътъ" Александъръ е господарувалъ надъ албански краища въ Валона и Кянина, а албанецътъ Ропа или Гропа — господарувалъ въ Охрида. Произходътъ на замъковия властелинъ, намѣстникъ на тая или оная корона, е важалъ за населението, което той управлявалъ, до толкова, доколкото произходътъ на днешни нѣкои династии, неимѣещи нищо общо по кръвь съ прѣдставляванитѣ отъ тѣхъ народи, ангажиратъ народното имъ съзнание и важатъ за него въ тая или оная посока.

За да обезличи Македония като българска страна, въ която числеността на българитѣ тамъ спрѣмо чуждитѣ намъ елементи се намира почти въ сжщото отношение, въ каквото се намира и числеността на българитѣ въ самата България спрѣмо чуждитѣ ней елементи, Amadori-Virgilj излиза отъ теорията на Цвиича, а за да се противопостави сжщеврѣменно на сърбскитѣ и българскитѣ претенции за Македония, служи си съ елино-римската теория, по силата на която нѣма ни Македония, Епиръ, Стара Сърбия и Албания, а само една область, която и те-

ографически, политически и етнически е съ *елино-римска тъкънь,* та и за това се нарича *Румелия.* Българи, власи, сърби, турци и албанци сж само *шарки* на тая тъкънь Тази основна мисъль на Amadori-Virgilj, която прозира въ всички негови страници, и за реализирането на която той призовава италианскитѣ насоки къмъ Адриатическото и Егейското море, до колкото тѣ миятъ „румелийскитѣ" брѣгове (вж. р. 2 и 3), е плодъ на австро-рускитѣ дѣлежи на сфери на влияние въ Балканския полуостровъ и на югославянската шаткавость.

Интересно е, че докато сърбитѣ отъ 1868 г. насамъ, а особно отъ 1895 г., се силѣха да убѣдятъ свѣта, че Македония е сръбска, а не българска, слѣдъ научната критика на западни учени за въ наша полза се видѣха принудени да прибѣгнатъ къмъ крайни и чудновати теории, отъ които могатъ да се ползуватъ само неприятелитѣ на южнитѣ славяни. Други не можеха и да бждатъ послѣдицитѣ отъ непослѣдователностьта и противорѣчието на сръбското поведение спрѣмо Македонския въпросъ. Напослѣдъкъ тѣ намалиха сръбскитѣ райони въ Македония, като ги посочиха главно въ скопския вилаетъ съ уговорката, че останалитѣ сж съ население — прѣходъ между сърби и българи, а въ най-ново врѣме, начело Цвиичъ, тѣ прокарватъ идеята, че Македония, бидейки по народность флотантна маса, етнографически не принадлежи нито на сърби, нито на българи. Очевидно е, че при такъвъ случай, отъ Македония трѣбва да се ползуватъ, ако не турцитѣ, то поне най-близки и по-голѣми отъ българитѣ и сърбитѣ сили — Австрия и Италия. Книгата на Virgilj е за Италия, а ний доволно знаемъ за нишкитѣ и пжтищата на задгърбеното отъ Германия австрийско проникване къмъ Солунъ.

Virgilj, подобно на Цвиича, прѣдъ наличностьта на единъ отъ найсигурнитѣ *научни* критериуми за българския съставъ на Македония, а именно неговия *езикъ,* доказанъ отъ безпристрастната критика като *български,* прибѣгва къмъ друга теория за националностьта на македонцитѣ. Споредъ него, единствениятъ сигуренъ елементъ за опрѣдѣляне на дадена народность и за прецизиране, какви сж индивидуумитѣ принадлежещи къмъ тая народность, е *народното чувство,* обнаружено въ групи и индивиди. Останалитѣ фактори: езикъ, територия, раса, религия, фолклоръ и т. н. сж само допълнителни елементи въ случай на съмнѣния, защото въ „Румелия" не всички тия елементи означаватъ едно особно население, а толкова повече да сочатъ на една дадена народность. (р. 24).

Но какъ Virgilj подкрѣпя тая си теория? Той взима за примѣръ меншенствата, отломъци отъ народности, които бидейки прѣкарани прѣзъ разни политико-етични ситá и въ разни периоди, днесъ дѣйствително сж съ едно народно съзнание, но съ другъ етниченъ произходъ, а съ различни отъ тѣхъ езикъ или религия. Така, *власитѣ* въ Крушево припознавали *екзархията:* въ каазата Зихна имало 3048 *гагаузи* или гърци, които говорѣли *турски;* другадѣ—*албанци,* които запазили православната си вѣра, но били по чувства гърци; 20,000 *мохамедани,* произлѣзли отъ гърци. Такива били и *българофонитѣ* — „гръкославянско съчетание", които изгубили гръцкия си езикъ отъ страхъ прѣдъ турски прѣслѣдвания и приели „славянския", но по чувства останали гърци. *Помацитѣ* били потурчени гърци, а *куцовласитѣ* въ Епиръ, ако и да

били по произходъ и чувства гърци, говорѣли албански (arbanito vlaki). Близу при Елбасанъ имало Vallahadi, които били турци, но говорѣли гръцки. Другадѣ обитавали Vlahovci, които пъкъ били славизирани власи, и т. н. (вж. р. 25; cit. „la Macédoine" на Brancoff).

Тия примѣри сж дѣйствително духовити, но не биха направили впечатление на ония, които познаватъ Македония и излизатъ отъ большинството на македонското население, което по твърденията на всички безпристрастни изслѣдвачи е *българско по произходъ, езикъ и народно чувство*. Въ тая посока нѣма интересъ ни Цвиичъ, ни Virgilj. Послѣдниятъ прѣгазва тоя фактъ и, осланяйки се на тая „румелийска" смѣсица отъ народни чувства, произходи, езици и вѣроизповѣдности, посочва Швейцария и Белгия, дѣто респективно: френци-италианци-нѣмци и валони-фламандци, бидейки отъ разенъ етниченъ произходъ, съ разни езици и вѣроизповѣдности, иматъ едно и сжщо народно чувство: „швейцарцитѣ"—швейцарско, а „белгийцитѣ"—белгийско. По сжщия начинъ: Македония, Епиръ, Албания и Стара Сърбия могатъ да иматъ едно народно чувство—*„румелийско"* (ср. р. 25).

Работата е наредъ: както теорията на равновѣсието въ западна Европа изфабрикува двѣ нови народности: швейцарска и белгийска, сжществуещи разбира се до тогава, до когато подписавшитѣ тѣхния неутралитетъ велики Сили сж съгласни помежду си, тъй и тукъ на Балк. полуостровъ трѣбва да се създаде нова народность—„румелийска". За Virgilj не е ясно, какъ Италия ще тури ржка на нея прѣзъ перспективнитѣ стажове на протекторатъ и колония, но важното е да се докаже, че въ „Румелия" нѣма ни сръбска, ни гръцка, ни албанска, ни влашка, ни българска народность. Той пише по-нататъкъ, че въ Македония имало гърци *славофони*, които по традиции и култура сж елини, и очевидно такива и по чувства (р. 26). Недостатъчностьта на лигвистичния критерий за Македония изпжквала още и при разнитѣ македонски диалекти. Въ тая насока той цитира книгата на гръцкия професоръ Bukuvala (la langue des Macédoniens slavophones, le Caire, 1905), който пъкъ изучвалъ тия диалекти посрѣдствомъ учителитѣ въ „Румелия", намѣрилъ, че тоя „езикъ" е смѣсица отъ гръцки, *френски*, турски, албански, сръбски, български и „славянски думи". При такива условия, заявява Virgilj, езикътъ не може да отговаря на народното чувство, а сжщо и на най-елементарното расово или етнично чувство. Тъй че „славянскиятъ" или славянофонския езикъ на македонцитѣ трѣбва да се разглежда като единъ *особенъ диалектъ*, който не може да се квалифицира, но може да се вземе за славянски, а въ сжщность да бжде гръцки въ по-голѣмата часть на елементитѣ си (р. 26)! За примѣръ, Bukuvala е взелъ двѣ македонски думи: παιπλάη=„пепель" и ἀπειχάζω=„разбирамъ", които били старогръцки, но изчезли въ модерния гръцки езикъ, а днесъ се срѣщатъ между gli slavofoni della Macedonia.[1]) Имало другъ единъ фактъ, който

---

1) Приведенитѣ отъ проф. Букувала двѣ думи собствено нищо не доказватъ. Старогръцки думи има не само у македонскитѣ диалекти, но и у българскитѣ въ България. Παιπάλη, собствено значи *бращно*, а не *пепель* (ср. българското *паспáль*). Формата ἀπειχάζω у македонцитѣ е *апикасвамъ* (го апикаса ?=схваща ли го, разбра ли го ?, вѣроятно имаща нѣщо общо съ нашето *съпикáсвамъ*). Подобни

трѣбвало да се земе подъ „голѣмо" внимание, а именно, че гърцитѣ и славянитѣ имали много развитата способность да асимилиратъ езицитѣ; тая имъ способность намирала най-голѣмо приложение въ „Румелия". Въ вжтрѣшностьта ѝ селенитѣ говорѣли два езика и даже два и повече диалекта. Е, при това условие, казва Virgilj, какъ ще се опрѣдѣли народностьта на индивида? (p. 27).

Virgilj никога не е ходилъ въ Македония и не познава не само македонския говоръ, но и славянскитѣ езици. Той цитира *Bukuvala* и не знае други източници за тоя говоръ. Че имало чужди думи въ него— това не е страшно. Въ всѣки езикъ има чужди думи.

Важното е, казва Virgilj, че върху бъркането единъ критерий съ другъ (лигвистиченъ, религиозенъ и т. н.) се гради *тенденциозната* статистика на Македония, която, очевидно е, не може да бжде освѣнъ противорѣчива. Албанцитѣ сж католици, православни и мухамедани; сърбитѣ, гърцитѣ и куцовласитѣ сж патриаршисти, а българитѣ—екзархисти, а нѣкои отъ тѣхъ—католици и протестанти. При това, имената Македония и Албания по сжщество нѣматъ никаква стойность, защото нѣматъ прецизно значение. Границитѣ имъ, било етнико-исторически, било географически или политико-административни, не сж закржглени. Тѣ влизатъ и трѣбва да се считатъ като части на генеричното, общо название „*Румелия*" (nome generico complessivo, p. 28).

Въ глава II на книгата си Virgilj ни занимава главно съ двѣтѣ „румелийски" народности: елинската и мохамеданската; съ отрицателнитѣ чърти на мохамеданската народность, съ нѣйното социалъ економично положение въ „Румелия". Слѣдъ туй иде редъ на елинитѣ; народностьта имъ била съ европейски характеръ, а генезисътъ ѝ е въ историята.

Virgilj разглежда елинизма още въ грърко византийската епоха, каквото не намира нуждно за българизма; пише по-нататъкъ за религиозно-социалната дѣйность на гърцитѣ прѣзъ робството и за тѣхния просвѣтителенъ характеръ въ цѣлия Ориентъ. Главата се завършва съ участието на куцовласитѣ въ елинската народность и съ тѣхния общъ на римляни и елини произходъ. По всички тия въпроси Virgilj се ползува отъ чужди източници, и то главно гръцки (la Macédoine на Nicolaïdes Cleantis; интервю съ Mitzopoulos въ Neue Freie Presse, 1904; la Grèce et l'Hellénisme на N. Kasasis, 1905 и т. н.). Той се заплита по въпроса за елинизация-

думи въ нашитѣ диалекти можемъ да посочимъ сума: *придѐпцвамъ, халдсвамъ, скопдсвамъ, сарандисвамъ, прàксвамъ, калѐсвамъ, фтàсвамъ* и т. н, все отъ респективнитѣ гръцки аористи на тия глаголи. Сжщото явление се срѣща въ сръбския, ромънския и албанския езикъ (ср. Miklosich, Die Fremdwörter in den slav. Sprachen, Wien, 1867). Обратно, въ гръцкия езикъ има славянски, респективно български думи. Номенклатурата на сѣверна Гърция силно е прошарена съ „славянски" географски имена. Самитѣ гърци, които се гордѣятъ съ класическото име *елини*, днесъ се наричатъ Ρωμαῖος (римляни). 2/3 отъ английския езикъ е смѣсъ отъ нормандски и френски думи, и англичанитѣ сж пакъ англичани. Самитѣ италианци не могатъ да се похвалятъ съ чистъ италиански езикъ, а както ще посочимъ по-долу, той се дѣли на много диалекти, които сж почти невнятни единъ на другъ. Примѣръ: епическата поема „Освободения Иерусалимъ" на Tasso (1575 г.) е била прѣведена на Бергамски, Болонски, Калабрийски, Генуезки, Милански, Неаполитански и Венециански наречия, за да може да се разбере отъ всички „италианци" ! Zarousse, 1873 г., T. IX, p. 830.

та на Македония прѣзъ робството, но я отрича като систематически опити на патриаршията да погърчва училища и черкви на тамошнитѣ българи. Тая елинизация била само единъ „естественъ исторически процесъ" (p. 45). Очевидно е, че Virgilj не познава духовнитѣ ни борби съ патриаршията до 1870 г. и дори днесъ, когато съ тероръ и чрѣзъ съучастие на турцитѣ, послѣдната натрапва гръцки учители и свещеници въ Македония. Той се възхищава отъ думитѣ на Mitzopoulos, какво гърцитѣ, бидейки социаленъ, цивилизаторски факторъ, трѣбвало да кооперирать съ турцитѣ като политически факторъ (ср. p. 47). Интересни сѫ обясненията на Papageorgiu (куцовлахъ), който челъ рефератъ за куцовласитѣ въ Атина (p. 54), споредъ когото „valacche, vlaco" излизало отъ латинското villa и значало *селянинъ* (campagnuolo), отдѣто и италианското villaggio=село. Името *влахъ* слѣдователно не било *етнично*. (Сѫщата теория е подържалъ въ срѣдата на миналия вѣкъ и д-ръ Селимински отъ Сливенъ, само че споредъ него *влахъ* е отъ славянското *власъ*= косъмъ, тъй като власитѣ, като горци и скотовъдци, сѫ носѣли *вълнѝти, власѝти* дрехи; израза *влѝша*, сѫществуещъ и въ гръцкия езикъ, е отъ сѫщия коренъ и значалъ *селени*). Думата *цинцаръ* споредъ Papageorgiu била отъ tsintsi=петь, но не било вѣрно, че tsintsar излизало отъ Quinquenari=la famosa quinta legione macedone (p. 55). Куцовласитѣ, заключава Virgilj, още отъ римско врѣме сѫ съ елинско съзнание (p. 59). Най-виднитѣ елински благодѣтели сѫ отъ куцовлашки произходъ, а това говорѣло и за самата общность по култура и съзнание между куцовласи и елини (p. 62—63).

И тъй, къмъ двѣтѣ *„сѫщински"* народности въ Румелия: елинска и мухамеданска би слѣдвало да влѣзатъ и куцовласитѣ (респективно къмъ елинитѣ), та и за това види се, въ глава III на труда си Virgilj пристѫпва къмъ „безнационалнитѣ румелийски групи" (i gruppi etnici anazionali rumelioti): *славянска, албанска* и групата на *аморфнитѣ* (p. 64).

Отъ самитѣ начални думи на Virgilj въ тая глава, а именно, че „мухамеданската и елинска народность сѫ единственитѣ *национални организми* въ турския Ориентъ, а другитѣ групи били населения, които не водятъ националенъ животъ", може да се заключи по-нататъкъ за „критичния му анализъ" въ la questione rumeliota. Тия безнационални групи сѫ „славянитѣ" и албанцитѣ. Особно въ западна „Румелия", „славянитѣ" не били ни сърби, ни българи, ни slavo-macedoni (p. 65). (Послѣднитѣ за разлика отъ *Slavi-rumelioti*). Тия „славяни" симпатизирали ту на сърби, ту на българи, споредъ това, кому принадлежи по-голѣмиятъ шансъ да ги освободи. На много отъ тѣхъ било безразлично, къмъ кои да бѫдатъ присъединени: къмъ българитѣ или сърбитѣ. Тѣ въобще нѣмали национално съзнание, а чувствата имъ били аморфни. Въ тая насока Virgilj навежда твърденията на „българина" Верковичъ въ 1860 г., тия на Солунския ни агентъ Шоповъ, който подъ псевдонима Офейковъ писалъ въ 1887 г., че „прѣди учрѣдяването на екзархията славо-македонцитѣ нѣмали народно съзнание", а днесъ „много западни учени твърдѣли сѫщото" (напр. Gersin, Makedonien, Wien, 1903; проф. Kovačić la Peninsola balcanica; Penker, Oestreich, Rostkovsky, Цвиичъ, Remarques

sur l'ethnographie de la Macédoine, и т. н., p. 66). (К. Gersin не е другъ освѣнъ сърбина Н. Жупаничъ).

Както се каза и по-рано, за горнята мисъль на Virgilj много помогна книгата на Цвиича, отъ която той прѣписва цѣли страници. Virgilj посочва трима четирма автори, за да подкрѣпи тенденциозното си твърдение, а игнорира останалата литература по въпроса, а сѫщо и изумителнитѣ факти на чудеса отъ български патриотизмъ въ македонскитѣ общини (ср. М. Дриновъ въ Псп., кн. 31, стр. 2 и отговора на проф. Иширкова срѣщу Цвиича, стр. 54—69).

Споредъ Virgilj, всичко, съ което биха могли да се похвалятъ „славянитѣ" въ Македония, се длъжало на гърцитѣ (71—73). Той пакъ повтаря, че тѣ нѣмали ни народность, ни чистъ езикъ. Едни казвали, че езикътъ имъ се приближава до българския, други—до сръбския, но и двѣтѣ тия твърдения, добавя Virgilj, били неточни. Ако има български или сръбски отенъкъ въ езика имъ, то той се дължалъ на българската и сръбска пропаганда, па и на обстоятелството, че многото македонски емигранти слѣдъ като се върнатъ респективно отъ България и Сърбия, учатъ туземцитѣ на български или сръбски езикъ. Самъ Ягичъ твърдѣлъ, че славяно-македонскиятъ диалектъ билъ формиранъ отъ разни диалекти на българския и сръбско-хърватски езикъ. (Virgilj, обаче, не цитира, въ кой именно брой на Archiv für Slavische Philologie е писано това); сѫщото се казвало отъ българофила Кочубински (Note di viaggio nei paesi slavi), отъ Rostkowsky (Ripartizione degli abitanti del villayet di Bitolia) и отъ нѣмския ученъ Облакъ (Makedonische Studien, Wien, 1896). Цвиичъ, учитель на Virgilj, трѣбвало да завижда наученика си, че е надминалъ отъ него въ изобрѣтателностьта, и съ собственитѣ му камъни го бие по главата. (Ср. стр. 9 и 10 на Цвиичовата теория, сп. Дело, год. X, кн. 38). Подобно на проф. Иширкова за Цвиича, ние сѫщо така ще забѣлѣжимъ, че е жално, дѣто Virgilj прѣнебрѣгва филоложкитѣ изучвания на нашитѣ учени по македонския езикъ, напр. тия на проф. Теодоровъ (Псп., кн. LXV). Но Virgilj нѣма интересъ да сгори това и нѣма да ни се види чудно, ако извърта и писаното за въ наша полза.[1])

По-нататъкъ той продължава: „славо-македонцитѣ нѣматъ история: въ тоя смисълъ тѣ не сѫ привързани къмъ никакви традиции, къмъ никакво минало" (p. 75). Въ отговоръ на това би слѣдвало да цитираме

1) Така, Ягичъ и Облакъ, напримѣръ, освѣнъ че не казватъ, какво македонскиятъ езикъ не билъ български, но твърдѣтъ тъкмо обратното, подобно на Иречка, Лаврова, Калина, Флорински, Нидерле и др. Колкото и да сме прави съ изповѣдьта, че нѣма защо да се доказва българскиятъ произходъ на македонския говоръ, защото той е български, па и като такъвъ сѫ го посочили горнитѣ незаинтересувани учени, все ще бѫде нуждно, щото нашитѣ филолози да отговорятъ на всички антибългарски филоложки критики. Въ научно отношение ние съвсѣмъ малко сме направили за Македония, а заинтересуванитѣ гърци, сърби и днесъ италианци съ свои трудове, печатани на разни езици, съумѣха да създадатъ на западъ цѣли легенди, свързани съ въпроситѣ около Македония, очевидно за тѣхна полза. Отъ голѣма нужда е, щото българското правителство или зараждаещата се наша академия на наукитѣ да излѣзе съ една обстойна апология на нашата права кауза въ Македония, дѣто да се виждатъ, както филоложкитѣ, тъй и историческитѣ и политическитѣ нейни основания.

историята на Иречека, едната трета отъ която се отнася за българското владичество и борби въ Македония, па и цѣлия сонмъ отъ епически творения на тая българска третина, застжпени най-вече въ Крали Марковия циклъ. Но македонцитѣ не могли и да иматъ una storia loro propria (тѣхна собствена история), защото тѣ не били отдѣленъ народъ, а часть отъ българския. Virgilj нито познава българската история, нито иска и да я знае. Но нѣщо друго. Той забѣлѣзва, че славо-македонцитѣ, като съзнателна колективность, не били спомогнали на никакъвъ духъ, подвигъ, нито пъкъ били се прославили съ нѣщо подъ турцитѣ (p. 75).

Умѣстностьта отчасти на тая забѣлѣжка се оправдава съ собственитѣ ни недостатъчни или съвсѣмъ никакви проучвания на възраждането на българщината въ Македония прѣди срѣдата на миналия вѣкъ. Тукъ е въпросътъ само за робството ни подъ турцитѣ, защото ние знаемъ за борбитѣ на българитѣ въ Македония при Самуила, Дѣляна, на тия при Калояновия войвода Шишманъ, и най-послѣ на тия при първия югославянски авангвардъ срѣщу турцитѣ — Момчилъ — въ Източна Македония, за да не изтъкваме героичнитѣ епилози на отдѣлни тамъ владѣтели до послѣдното падане на Македония, часть отъ които кооперираха съ Скендеръ Бея (особно българитѣ около Дебъръ и рода Мияци; Иречекъ, op. cit., p. 477; още по рано: борбитѣ на Богдана въ Македония при Муса, p. 466; тия на Алексия Асѣнъ III, владѣтель на Кавала и о-въ Тасосъ. p. 436; тия на Крали Марка въ западна Македония и на Константина — въ сѣверна, p. 434—435, и т. н.) Жално е, че нашитѣ историци нищо не сж дали за възраждането на българитѣ въ Македония прѣзъ тъмното робство до началото на духовното ни тамъ пробуждане. Въ народнитѣ ни пѣсни се пѣе за много македонски „бюлюкъ-башии" и „капетани", особно около Солунъ, които, като административни привилигирувани чиновници били фокусътъ на политическото македонско съзнание. Тъй нареченитѣ *мартолоси* (амартоли) въ Епиръ бѣха най-вече българи и куцовласи. Това личи отъ историитѣ на Папаригопуло, Филимона, Гордона (прѣводъ у Цинкайзенъ) и т. н., и най-послѣ отъ кръстнитѣ имъ имена. Тия *мартолоси* бѣха пионеритѣ на гръцката революция въ 1821—1827. У книгата на младия Папаригопуло (на френски: La Régénération de la Grèce) се говори за паметното движение между македонцитѣ и „румелиотитѣ" (Одринско и Източна Румелия) въ третята четвърть на XVIII-я вѣкъ срѣщу турцитѣ, за тѣхния мемоаръ до Русия и за готовностьта имъ, да се срѣщнатъ съ рускитѣ войски при Одринъ, за да ударятъ на Цариградъ.[1]) Гръцката революция въ 1821 г. не бѣше чисто гръцка, защото въ нея участвуваха главно българи, които й дадоха името Завѣра (борба за вѣра). Тя се почна най-първо въ Ромъния и се съсрѣдоточи най-послѣ въ сжщинска Гърция, дѣто, както забѣлѣзва английскиятъ генералъ Йохмусъ (Geogr. journal, London, vol. 24, 1853), най-видно участие взеха „славянитѣ". Йохмусъ е пжтувалъ въ полуострова прѣзъ 1847 г., пише за прѣдимствата на славянитѣ българи и съ остри думи се отзовава за изроденостьта на гърцитѣ. Той изрично

---

[1]) За gardes macédoniennes, които служили на италианскитѣ принцове ср. Berton, Les turcs dans la balance pol., Paris, 1822, p. 76—78.

пише, че българитѣ справедливо ги наричали страхливци („тавшани") и били способни само за „граматици" (писари) и бакали.

За възторгитѣ на Virgilj отъ гръцката култура въ Македония или въобще въ „Румелия" достатъчно е да приведемъ думитѣ на единъ англійски класикъ въ надвечерието на гръцкото пробуждане, защото именно въ врѣме на това пробуждане (края на XVIII-я вѣкъ) настана гръкоманщината на нѣкои българи въ крайегейска Македония. „Днесъ, пише Brerewood (1674 г.), гръцкиятъ езикъ е изроденъ даже *въ самата Гърция, въ Епиръ и въ западна Македония,* славянскиятъ езикъ е унищожилъ първия. Цаконитѣ въ 14 града говорятъ безъ всѣкаква граматика и не разбиратъ обикновения гръцки езикъ". (p. 10—14 на Inquiries touching the diversity of languages and religions, London, 1674: на p. 72 той изрично пише, че обикновениягъ езикъ въ турската имперія е „славянскиятъ"; (ср. Gesner и Roccha, прѣдшедственици на Brerewood въ Postell. de ling. Dalmat., Biblioth. Vatican, 161, etc).

Западнитѣ географи и историци не познаваха отблизу етническия съставъ на обширната и мрачна тогава турска имперія. По традиция отъ класическата и византийската исторія тѣ запомниха само гърци на полуострова, и всѣка проява въ него се приписваще на гърци. Въ това не малко помогна обстоятелството, че въ черковно отношение ние се числѣхме къмъ едно и сѫщо вѣроизповѣдание съ гърцитѣ, а напослѣдъкъ, до 1870 г. се намирахме подъ единъ и сѫщъ гръцки патриархъ. Даже самитѣ турци, които знаяха сѫществуването на *Булгаристанъ,* бѣха забравили думата *българинъ,* като изразъ на народность, и я смѣсваха съ *урумъ* — или *ристянъ-миллети.*

Колкото се отнася до възраждането на македонцитѣ, то не можеше да се начене освѣнъ заедно съ това на българитѣ отъ двѣтѣ страни на Стара-планина, сравнително по-късно слѣдъ това на гърцитѣ, и то по много причини. Важното е, обаче, че както забѣлѣзва Дриновъ, „Македонци сѫ и Паисий, отъ когото се захваща историята на българското възраждане, и Кирилъ Пейчиновичъ Тетовецъ, авторъ на една отъ първитѣ печатни български книги, издадена въ Будимъ 1816 г., и Хаджи Теодосий Синаитски, баща на българското книгопечатане, и Хаджи Иоакимъ, даскалъ Кърчовски, който най-напрѣдъ е захваналъ да печата книги, писани съ народенъ български езикъ, и Неофитъ Рилски, патриархъ на българскитѣ учители, и Іоанъ Димитриевичъ Охридянинъ, единъ отъ първитѣ български книгоиздатели въ Цариградъ, и много други отъ първитѣ дѣйци по възраждането на българския народъ" *(Псп.,* кн. 31). Virgilj не познава участието на македонцитѣ въ духовнитѣ ни борби още прѣди учрѣдяването на екзархията. Споредъ него, българитѣ изникнали въ Македония слѣдъ тъй учрѣдената екзархия, когато въ сѫщность, както забѣлѣзва проф. Иширковъ, не екзархията създаде българитѣ, а българитѣ — екзархията (op. cit., стр. 68).

„Славяно-македонцитѣ, заявява по-нататъкъ Virgilj, нѣмали *унитарно религиозно чувство,* а били екзархисти, патриаршисти и униати" (p. 75). Това било още единъ аргументъ за тѣхната флотантность, аморфность. Между българитѣ въ България има сѫщо православни, католици, протестанти, но важното е, че въ Македония не всички българи сѫ

могли да влѣзатъ въ лоното на българската черква по простата причина, че тамъ патриаршията употрѣбява всички срѣдства да държи въ ржцѣтѣ си цѣли покрайнини отъ български общини. За неотцѣпването на тия общини отъ патриаршията помага обстоятелството, че вѣроизповѣданието е едно и сжщо, а главно гръцкиятъ тероръ. Слѣдъ 11-и юлия, когато тия насилия бѣха за мигъ прѣкратени, много български общини доброволно признаха екзархията и си отвориха взетитѣ или затворени отъ патриаршията училища и черкви.

Горѣспоменатитѣ думи за проблѣсъцитѣ отъ възраждането на българитѣ въ Македония могатъ да отговорятъ на Virgilj и въ заключителнитѣ му думи, че „славо-македонцитѣ не могли да се похвалятъ съ никаква цивилизация, съ никакво вѐлико интелектуално дѣло, съ никаква собствена традиция за политическа способность" (p. 76). Virgilj забравя, че Македония, подобно на България до 1878 г., е подъ двоенъ гнѐтъ, че въ Турция нѣма никакви условия за „велики интелектуални дѣла", че туй което направиха македонцитѣ въ 1903 г., като проблѣсъкъ на тѣхното политическо свѣстяване и усилия за свобода, е безподобно въ историята. Отъ 1878 г. до 1903 г. македонцитѣ обнаружиха много по-голѣма опоритость въ идеалитѣ си за свобода, отколкото, може би, пиемонтинцитѣ, които, раздвижени едва въ срѣдата на миналия вѣкъ, сгрлобиха Италия и ѝ дадоха новъ политически животъ.

Въ втората часть отъ тая глава Virgilj си служи главно, ако не и изключително, съ твърденията и изводитѣ на Цвиича. Терминитѣ „българинъ" и „екзархистъ" въ Македония били прѣнесени отъ България, по силата, очевидно, на българската пропаганда. Тия названия нѣмали никакво значение. Прѣди всичко, заявява Virgilj, славо-македонцитѣ се наричали Bugari, а не Bigari, както това било у сжщинскитѣ българи. Гръцкитѣ селени ги наричали bulgari, но това било по традиция, а албанцитѣ ги наричатъ Skjeji (Slavi). Самъ Качановски чулъ на много мѣста селенитѣ да се наричатъ *Slavi* (p. 76) [1]). Терминътъ Bulgaro, особно въ западна „Румелия", нѣмалъ етнично значение, а билъ *„социаленъ"*; политическото му значение се длъжало само на българската пропаганда. Bulgaro значало просто *селенинъ, земледѣлецъ*, — човѣкъ работенъ и простъ (cit. cp. cit. Kavačič; ср. Цвиича у проф. Иширкова 44—46). Съ една дума — *българи* се наричали най-долнята класа въ Македония за разлика отъ гръцката и мухамеданска класи, които били по-високи (superiori). Тъй че изразътъ *българи* билъ *социална квалификация*, каквато си давали самитѣ славяни въ Македония, а сжщо тъй ги наричали гърци и турци. По-нататъкъ се привеждатъ откритията, длъжими на Цвиича, че когато македонскитѣ славяни нѣмали съ какво да гостятъ нѣкого, казвали „ние сме asli Bugari" (сжщински българи). *Bugarska*

---

1) Думата Slavi, въ смисъль на „славянинъ" у никой славянски народъ или отломъкъ не се употрѣбя. Virgilj ще е криво разбралъ, защото *Слави* е кръстно, а не етнично име.

Колкото за това, че албанцитѣ наричали македонскитѣ българи не българи, а *skjeji* (славяни), това не значи, че албанцитѣ не считатъ тия българи като българи. Албанцитѣ сж наричали така българитѣ не само въ Македония, но и въ цѣла България (шкяу = българинъ и Шкиечия = България). Кантакузинъ и др. византийски историци наричатъ българитѣ — *мизи!*

rabota значало проста, мжчна, уморителна, недодѣлана работа. Долньото жито се наричало *bugarka*.

Че коренътъ bugar нѣмалъ *народно* значение, но просто означавалъ селенинъ — славянинъ, се виждало отъ факта, че самиятъ този коренъ не билъ български, но „вѣроятно гръцки, турски или латински" (volgare)! Думата bulgaro имала коренъ *blgar!* Bugarin значело просто и изключително Slavo-sociale (p. 77). Какво разбира Virgilj подъ послѣдния чудноватъ изразъ — не зная. Важното е, че именно въ тоя смисълъ привърженцитѣ-македонци на сръбската пропаганда се наричали bugari, и че елинизиранитѣ славо-македонци, които се чувствували като гърци, се наричали bugari, защото били селени. Всичко това било „лингвисто-економиченъ" феноменъ: думата *сърбинъ* въ XIV-я вѣкъ означавала въ Ромъния земледѣлецъ, за разлика отъ скотовъдеца влахъ (valacco pastore; Цвиичъ, op. cit.). Virgilj, подобно на Цвиича, обяснява, какъ така името *българинъ* било приписано на славо-македонцитѣ. Много просто: България и „Румелия" паднали подъ турцитѣ въ края на XIV-я вѣкъ, а само вѣкъ слѣдъ това паднали сърбитѣ. Първиятъ народъ между славянитѣ, съ които се срѣщнали турцитѣ, били българитѣ, и ето защо тѣ разширили това име *българи* и на другитѣ побѣдени слѣдъ това славяни. „Славо-румелиотитѣ", които не били ни сърби, ни българи, прѣдпочели да се наричатъ българи, само и само да се избавятъ отъ турското прѣслѣдване. Тукъ Virgilj не е копиралъ точно думитѣ на Цвиича, защото послѣдниятъ по-духовито се изразява: понеже сърбитѣ били по-войствени, бунтовници, то турцитѣ не обичали тѣхното име, а македонскитѣ славяни, които сж сърби, отъ страхъ прѣдъ турцитѣ се наричали бугари, което значало „покорна рая" (ср. Цвиича у проф. Иширковъ, op. cit., p. 44, дѣто е и заслуженията отговоръ на послѣдния, който еднакво се отнася и за Virgilj). Чудно е, какъ така ако македонцитѣ сж сърби, и слѣдователно войнствени, ще се страхуватъ отъ турцитѣ!

Вториятъ аморфенъ елементъ въ „Румелия" сж *албанцитѣ*. Подобно на славо-македонцитѣ и тѣ нѣматъ история. Етничниятъ имъ произходъ и езикътъ имъ били и до днесъ прѣдметъ на спорове. На всѣки случай тѣ нѣматъ национално съзнание и могли да се сравнятъ съ кюрдитѣ въ Мала-Азия (p. 83). Даже могло да се каже, че въ Ориента албанцитѣ въ сравнение съ славо-македонцитѣ сж най-далечъ отъ перспективата да се формиратъ въ народность. Тъй или иначе, славо-македонцитѣ и албанцитѣ били хермафродититѣ (androgini) на политиката (p. 86). Въ „източния въпросъ" българи, сърби и ромъни не могли да участвуватъ като *partiti politici* за „Румелия", защото отломъцитѣ, за които тѣ претендирали не били свързани съ тѣхъ етнически, а изкуствено, чрѣзъ насилия, пропаганди. Единственитѣ слѣдователно *partiti politici* въ „Румелия" били народноститѣ: турци и гърци (p. 87—88). Нуждно било, значи, да се опростотвори „източниятъ въпросъ", да се намалятъ ангажиранитѣ въ него, възъ едно или друго основание, сили. Щомъ останатъ въ „Румелия" само гърци и турци, — по-нататъкъ било лесно. Турцитѣ рано или късно щѣли се оттеглятъ въ Азия, а съ гърцитѣ Италия лесно щѣло се разбере. Русия нѣмало какво да се мѣси, защото нейнитѣ сфери на влияние били въ източната половина на полуострова, а на Австрия, вѣроятно при най-малъкъ опитъ, да се

критериумъ за сръбския произходъ или права върху Македония. Българитѣ сж владѣли много по-дълго врѣме днешна Сърбия и не претендиратъ за нея. Ако врѣменно едно политическо господаруване върху даденъ кжтъ има нѣкакво значение въ опрѣдѣляне етничния съсгавъ на тоя кжтъ, свързано съ това господаруване, то турцитѣ биха имали право да владѣятъ Македония нѣколкократно повече отъ българи, гърци и сърби. Важното е, че прѣзъ всичкото врѣме насоченитѣ български усилия главно срѣщу Цариградъ-Одринъ (отъ срѣдата на XIII-я вѣкъ, та дори до края на българското царуване), българитѣ безпрѣпятствено допущаха успѣхитѣ на Сърбия подъ пограничния замъкъ Липлянъ на Косовското поле срѣщу общия сръбско-български врагъ — византийцитѣ. Коронацията на Душанъ въ 1346 г. като „царь на сърби и гърци" стана при общитѣ викове на *българско население* и *сръбски полководци* въ Македония, но не и на сръбско население тамъ. Именно въ тоя смисълъ Душанъ приима българската титла *царь*, като политически отенъкъ на сръбската титла *краль*. Въздигането на архиепископа Иоаникий въ чинъ *сръбски патриархъ* е станало *съ съгласието на българскитѣ патриарси* въ Търново и Охрида. Самата коронация на Душана е била извършена отъ Иоаникий и *търновския патриархъ Симеонъ* (Продължитель на Даниила 378, 380; въведение въ законника XXV etc; Иречекъ op. cit., 401). Душанъ се е намиралъ въ тѣсни дружески връзки съ българския царь, неговъ шуря, и ведно съ Ивана Александъръ е работѣлъ за сломяването на византийската империя. Когато турцитѣ навлѣзоха въ Македония не завариха сръбско население, а сръбски *началници* (въ замъци срѣдъ българско население), по произходъ чисти сърби или българи, владѣещи въ името на сръбскитѣ крале. Съ смъртьта на Душана, великото сръбско господарство, подобно на българското при Симеона и Асѣна II, се разпада. Горнитѣ началници ставатъ деспоти или независими районни владѣтели. Така въ надвечерието да падне Македония, въ нея се чуватъ Иванъ Углешъ въ Сѣресъ и Мелникъ, Войхна въ Драма, Богданъ —отъ Сѣресъ до Вардаръ, севастократоръ Дѣянъ надъ сѣверъ отъ послѣдния и т. н., които еднакво се възпѣватъ отъ българи и сърби, подобно на Крали Марка и Константина. Нѣщо повече: „славянинътъ" Александъръ е господарувалъ надъ албански краища въ Валона и Канина, а албанецътъ Ропа или Гропа —господарувалъ въ Охрида. Произходътъ на замъковия властелинъ, намѣстникъ на тая или оная корона, е важалъ за населението, което той управлявалъ, до толкова, до колкото произходътъ на днешни нѣкои династии, неимѣещи нищо общо по кръвь съ прѣдставляванитѣ отъ тѣхъ народи, ангажиратъ народното имъ съзнание и важатъ за него въ тая или оная посока.

За да обезличи Македония като българска страна, въ която числеността на българитѣ тамъ спрѣмо чуждитѣ намъ елементи се намира почти въ сжщото отношение, въ каквото се намира и числеността на българитѣ въ самата България спрѣмо чуждитѣ ней елементи, Amadori-Virgilj излиза отъ теорията на Цвиича, а за да се противопостави сжщеврѣменно на сърбскитѣ и българскитѣ претенции за Македония, служи си съ елино-римската теория, по силата на която нѣма ни Македония, Епиръ, Стара Сърбия и Албания, а само една область, която и ге-

ографически, политически и етнически е съ *елино-римска тъкънь,* та и за това се нарича *Румелия.* Българи, власи, сърби, турци и албанци сж само *шарки* на тая тъкънь Тази основна мисъль на Amadori-Virgilj, която прозира въ всички негови страници, и за реализирането на която той призовава италианскитѣ насоки къмъ Адриатическото и Егейското море, до колкото тѣ миятъ „румелийскитѣ" брѣгове (вж. р. 2 и 3), е плодъ на австро-рускитѣ дѣлежи на сфери на влияние въ Балканския полуостровъ и на югославянската шаткавость.

Интересно е, че докато сърбитѣ отъ 1868 г. насамъ, а особно отъ 1895 г., се силѣха да убѣдятъ свѣта, че Македония е сръбска, а не българска, слѣдъ научната критика на западни учени за въ наша полза се видѣха принудени да прибѣгнатъ къмъ крайни и чудновати теории, отъ които могатъ да се ползуватъ само неприятелитѣ на южнитѣ славяни. Други не можеха и да бждатъ послѣдицитѣ отъ непослѣдователностьта и противорѣчието на сръбското поведение спрѣмо Македонския въпросъ. Напослѣдъкъ тѣ намалиха сръбскитѣ райони въ Македония, като ги посочиха главно въ скопския вилаетъ съ уговорката, че останалитѣ сж съ население — прѣходъ между сърби и българи, а въ най-ново врѣме, начело Цвиичъ, тѣ прокарватъ идеята, че Македония, бидейки по народность флотантна маса, етнографически не принадлежи нито на сърби, нито на българи. Очевидно е, че при такъвъ случай, отъ Македония трѣбва да се ползуватъ, ако не турцитѣ, то поне най-близки и по-голѣми отъ българитѣ и сърбитѣ сили — Австрия и Италия. Книгата на Virgilj е за Италия, а ний доволно знаемъ за нишкитѣ и пжтищата на задгърбеното отъ Германия австрийско проникване къмъ Солунъ.

Virgilj, подобно на Цвиича, прѣдъ наличностьта на единъ отъ най-сигурнитѣ *научни* критериуми за българския съставъ на Македония, а именно неговия *езикъ,* доказанъ отъ безпристрастната критика като *български,* прибѣгва къмъ друга теория за националностьта на македонцитѣ. Споредъ него, единственият сигуренъ елементъ за опрѣдѣляне на дадена народность и за прецизиране, какви сж индивидуумитѣ принадлежещи къмъ тая народность, е *народното чувство,* обнаружено въ групи и индивиди. Останалитѣ фактори: езикъ, територия, раса, религия, фолклоръ и т. н. сж само допълнителни елементи въ случай на съмнѣния, защото въ „Румелия" не всички тия елементи означаватъ едно особно население, а толкова повече да сочатъ на една дадена народность. (р. 24).

Но какъ Virgilj подкрѣпя тая си теория? Той взима за примѣръ меншенствата, отломъци отъ народности, които бидейки прѣкарани прѣзъ разни политико-етични сита́ и въ разни периоди, днесъ дѣйствително сж съ едно народно съзнание, но съ другъ етниченъ произходъ, а съ различни отъ тѣхъ езикъ или религия. Така, *власитѣ* въ Крушево припознавали *екзархията:* въ каазата Зихна имало 3048 *гагаузи* или гърци, които говорѣли *турски;* другадѣ—*албанци,* които запазили православната си вѣра, но били по чувства гърци; 20,000 *мохамедани,* произлѣзли отъ гърци. Такива били и *българофонитѣ* — „гръкославянско съчетание", които изгубили гръцкия си езикъ отъ страхъ прѣдъ турски прѣслѣдвания и приели „славянския", но по чувства останали гърци. *Помацитѣ* били потурчени гърци, а *куцовласитѣ* въ Епиръ, ако и да

та на Македония прѣзъ робството, но я отрича като систематически опити на патриаршията да погърчва училища и черкви на тамошнитѣ българи. Тая елинизация била само единъ „естественъ исторически процесъ" (р. 45). Очевидно е, че Virgilj не познава духовнитѣ ни борби съ патриаршията до 1870 г. и дори днесъ, когато съ тероръ и чрѣзъ съучастие на турцитѣ, послѣдната натрапва гръцки учители и свещеници въ Македония. Той се възхищава отъ думитѣ на Mitzopoulos, какво гърцитѣ, бидейки социаленъ, цивилизаторски факторъ, трѣбвало да кооперирать съ турцитѣ като политически факторъ (ср. р. 47). Интересни сѫ обясненията на Papageorgiu (куцовлахъ), който челъ рефератъ за куцовласитѣ въ Атина (р. 54), споредъ когото „valacche, vlaco" излизало отъ латинското villa и значало *селянинъ* (campagnuolo), отдѣто и италианското villaggio=село. Името *влахъ* слѣдователно не било *етнично*. (Сѫщата теория е подържалъ въ срѣдата на миналия вѣкъ и д ръ Селимински отъ Сливенъ, само че споредъ него *влахъ* е отъ славянското *власъ*= косъмъ, тъй като власитѣ, като горци и скотовъдци, сѫ носѣли *вълнàти, власàти* дрехи; израза *влàша*, сѫществуещъ и въ гръцкия езикъ, е отъ сѫщия коренъ и значалъ *селени*). Думата *цинцаръ* споредъ Papageorgiu била отъ tsintsi=петь, но не било вѣрно, че tsintsar излизало отъ Quinquenari=la famosa quinta legione macedone (р. 55). Куцовласитѣ, заключава Virgilj, още отъ римско врѣме сѫ съ елинско съзнание (р. 59). Най-виднитѣ елински благодѣтели сѫ отъ куцовлашки произходъ, а това говорѣло и за самата общность по култура и съзнание между куцовласи и елини (р. 62—63).

И тъй, къмъ двѣтѣ *„сѫщински"* народности въ Румелия: елинска и мухамеданска би слѣдвало да влѣзатъ и куцовласитѣ (респективно къмъ елинитѣ), та и за това види се, въ глава III на труда си Virgilj пристѫпва къмъ „безнационалнитѣ румелийски групи" (i gruppi etnici anazionali rumelioti): *славянска, албанска* и групата на *аморфнитѣ* (р. 64).

Отъ самитѣ начални думи на Virgilj въ тая глава, а именно, че „мухамеданската и елинска народность сѫ единственитѣ *национални организми* въ турския Ориентъ, а другитѣ групи били населения, които не водятъ националенъ животъ", може да се заключи по-нататъкъ за „критичния му анализъ" въ la questione rumeliota. Тия безнационални групи сѫ „славянитѣ" и албанцитѣ. Особно въ западна „Румелия", „славянитѣ" не били ни сърби, ни българи, ни slavo-macedoni (р. 65). (Послѣднитѣ за разлика отъ *Slavi-rumelioti*). Тия „славяни" симпатизирали ту на сърби, ту на българи, споредъ това, кому принадлежи по-голѣмиятъ шансъ да ги освободи. На много отъ тѣхъ било безразлично, къмъ кои да бѫдатъ присъединени: къмъ българитѣ или сърбитѣ. Тѣ въобще нѣмали национално съзнание, а чувствата имъ били аморфни. Въ тая насока Virgilj навежда твърденията на „българина" Верковичъ въ 1860 г., тия на Солунския ни агентъ Шоповъ, който подъ псевдонима Офейковъ писалъ въ 1887 г., че „прѣди учрѣдяването на екзархията славо-македонцитѣ нѣмали народно съзнание", а днесъ „много западни учени твърдѣли сѫщото" (напр. Gersin, Makedonien, Wien, 1903; проф. Kovačič la Peninsola balcanica; Penker, Oestreich, Rostkovsky, Цвиичъ, Remarques

sur l'ethnographie de la Macédoine, и т. н., p. 66). (K. Gersin не е другъ освѣнъ сърбина Н. Жупаничъ).

Както се каза и по-рано, за горнята мисъль на Virgilj много помогна книгата на Цвиича, отъ която той прѣписва цѣли страници. Virgilj посочва трима четирма автори, за да подкрѣпи тенденциозното си твърдение, а игнорира останалата литература по въпроса, а сѫщо и изумителнитѣ факти на чудеса отъ български патриотизмъ въ македонскитѣ общини (ср. М. Дриновъ въ Псп., кн. 31, стр. 2 и отговора на проф. Иширкова срѣщу Цвиича, стр. 54—69).

Споредъ Virgilj, всичко, съ което биха могли да се похвалятъ „славянитѣ" въ Македония, се длъжало на гърцитѣ (71—73). Той пакъ повтаря, че тѣ нѣмали ни народность, ни чистъ езикъ. Едни казвали, че езикътъ имъ се приближава до българския, други—до сръбския, но и двѣтѣ тия твърдения, добавя Virgilj, били неточни. Ако има български или сръбски отенъкъ въ езика имъ, то той се дължалъ на българската и сръбска пропаганда, па и на обстоятелството, че многото македонски емигранти слѣдъ като се върнатъ респективно отъ България и Сърбия, учатъ туземцитѣ на български или сръбски езикъ. Самъ Ягичъ твърдѣлъ, че славяно-македонскиятъ диалектъ билъ формиранъ отъ разни диалекти на българския и сръбско-хърватски езикъ. (Virgilj, обаче, не цитира, въ кой именно брой на Archiv für Slavische Philologie е писано това): сѫщото се казвало отъ българофила Кочубински (Note di viaggio nei paesi slavi), отъ Rostkowsky (Ripartizione degli abitanti del villayet di Bitolia) и отъ нѣмския ученъ Облакъ (Makedonische Studien, Wien, 1896). Цвиичъ, учитель на Virgilj, трѣбвало да завижда наученика си, че е надминатъ отъ него въ изобрѣтателностьта, и съ собственитѣ му камъни го бие по главата. (Ср. стр. 9 и 10 на Цвиичовата теория, сп. Дело, год. X, кн. 38). Подобно на проф. Иширкова за Цвиича, ние сѫщо така ще забѣлѣжимъ, че е жално, дѣто Virgilj прѣнебрѣгва филоложкитѣ изучвания на нашитѣ учени по македонския езикъ, напр. тия на проф. Теодоровъ (Псп., кн. LXV). Но Virgilj нѣма интересъ да стори това и нѣма да ни се види чудно, ако извърта и писаното за въ наша полза.[1])

По-нататъкъ той продължава: „славо-македонцитѣ нѣматъ история: въ тоя смисълъ тѣ не сѫ привързани къмъ никакви традиции, къмъ никакво минало" (p. 75). Въ отговоръ на това би слѣдвало да цитираме

1) Така, Ягичъ и Облакъ, напримѣръ, освѣнъ че не казватъ, какво македонскиятъ езикъ не билъ български, но твърдѣтъ тъкмо обратното, подобно на Иречека, Лаврова, Калина, Флорински, Нидерле и др. Колкото и да сме прави съ изповѣдьта, че нѣма защо да се доказва българскиятъ произходъ на македонския говоръ, защото той е български, па и като такъвъ сѫ го посочили горнитѣ незаинтересувани учени, все ще бѫде нужно, щото нашитѣ филолози да отговорятъ на всички антибългарски филоложки критики. Въ научно отношение ние съвсѣмъ малко сме направили за Македония, а заинтересуванитѣ гърци, сърби и днесъ италианци съ свои трулове, печатани на разни езици, съумѣха да създадатъ на западъ цѣли легенди, свързани съ въпроситѣ около Македония, очевидно за тѣхна полза. Отъ голѣма нужда е, щото българското правителство или зараждаещата се наша академия на наукитѣ да излѣзе съ една обстойна апология на нашата права кауза въ Македония, дѣто да се виждатъ, както филоложкитѣ, тъй и историческитѣ и политическитѣ нейни основания.

историята на Иречека, едната трета отъ която се отнася за българското владичество и борби въ Македония, па и цѣлия сонмъ отъ епически творения на тая българска третина, застжпени най-вече въ Крали Марковия циклъ. Но македонцитѣ не могли и да иматъ una storia loro propria (тѣхна собствена история), защото тѣ не били отдѣленъ народъ, а часть отъ българския. Virgilj нито познава българската история, нито иска и да я знае. Но нѣщо друго. Той забѣлѣзва, че славо-македонцитѣ, като съзнателна колективность, не били спомогнали на никакъвъ духъ, подвигъ, нито пъкъ били се прославили съ нѣщо подъ турцитѣ (p. 75).

Умѣстностьта отчасти на тая забѣлѣжка се оправдава съ собственитѣ ни недостатъчни или съвсѣмъ никакви проучвания на възраждането на българщината въ Македония прѣди срѣдата на миналия вѣкъ. Тукъ е въпросътъ само за робството ни подъ турцитѣ, защото ние знаемъ за борбитѣ на българитѣ въ Македония при Самуила, Дѣляна, на тия при Калояновия войвода Шишманъ, и най-послѣ на тия при първия югославянски авангвардъ срѣщу турцитѣ — Момчилъ — въ Източна Македония, за да не изтъкваме героичнитѣ епилози на отдѣлни тамъ владѣтели до послѣдното падане на Македония, часть отъ които кооперираха съ Скендеръ Бея (особно българитѣ около Дебъръ и рода Мияци; Иречекъ, op. cit., p. 477; още по рано: борбитѣ на Богдана въ Македония при Муса, p. 466; тия на Алексия Асѣнъ III, владѣтель на Кавала и о-въ Тасосъ. p. 436; тия на Крали Марка въ западна Македония и на Константина — въ сѣверна, p. 434—435, и т. н.) Жално е, че нашитѣ историци нищо не сж дали за възраждането на българитѣ въ Македония прѣзъ тъмното робство до началото на духовното ни тамъ пробуждане. Въ народнитѣ ни пѣсни се пѣе за много македонски „бюлюкъ-башии" и „капетани", особно около Солунъ, които, като административни привилигирувани чиновници били фокусътъ на политическото македонско съзнание. Тъй нареченитѣ *мартолоси* (амартоли) въ Епиръ бѣха най-вече българи и куцовласи. Това личи отъ историитѣ на Папаригопуло, Филимона, Гордона (прѣводъ у Цинкайзенъ) и т. н., и най-послѣ отъ кръстнитѣ имъ имена. Тия *мартолоси* бѣха пионеритѣ на гръцката революция въ 1821—1827. У книгата на младия Папаригопуло (на френски: La Régénération de la Grèce) се говори за паметното движение между македонцитѣ и „румелиотитѣ" (Одринско и Източна Румелия) въ третята четвърть на XVIII-я вѣкъ срѣщу турцитѣ, за тѣхния мемоаръ до Русия и за готовностьта имъ, да се срѣщнатъ съ рускитѣ войски при Одринъ, за да ударятъ на Цариградъ.[1]) Гръцката революция въ 1821 г. не бѣше чисто гръцка, защото въ нея участвуваха главно българи, които й дадоха името Завѣра (борба за вѣра). Тя се почна най-първо въ Ромъния и се съсрѣдоточи най-послѣ въ сжщинска Гърция, дѣто, както забѣлѣзва английскиятъ генералъ Йохмусъ (Geogr. journal, London, vol. 24, 1853), най-видно участие взеха „славянитѣ". Йохмусъ е пжтувалъ въ полуострова прѣзъ 1847 г., пише за прѣдимствата на славянитѣ българи и съ остри думи се отзовава за изроденостьта на гърцитѣ. Той изрично

---

[1]) За gardes macédoniennes, които служили на италианскитѣ принцове ср. Berton, Les turcs dans la balance pol., Paris, 1822, p. 76—78.

пише, че българитѣ справедливо ги наричали страхливци („тавшани") и били способни само за „граматици" (писари) и бакали.

За възторгитѣ на Virgilj отъ гръцката култура въ Македония или въобще въ „Румелия" достатъчно е да приведемъ думитѣ на единъ англійски класикъ въ надвечерието на гръцкото пробуждане, защото именно въ врѣме на това пробуждане (края на XVIII-я вѣкъ) настана гръкоманщината на нѣкои българи въ крайегейска Македония. „Днесъ, пише Brerewood (1674 г.), гръцкиятъ езикъ е изроденъ даже *въ самата Гърция, въ Епиръ и въ западна Македония,* славянскиятъ езикъ е унищожилъ първия. Цаконитѣ въ 14 града говорятъ безъ всѣкаква граматика и не разбиратъ обикновения гръцки езикъ". (p. 10—14 на Inquiries touching the diversity of languages and religions, London, 1674: на p. 72 той изрично пише, че обикновениятъ езикъ въ турската империя е „славянскиятъ"; (ср. Gesner и Roccha, прѣдшедственици на Brerewood въ Postell. de ling. Dalmat., Biblioth. Vatican, 161, etc).

Западнитѣ географи и историци не познаваха отблизу етническия съставъ на обширната и мрачна тогава турска империя. По традиция отъ класическата и византийската исторія тѣ запомниха само гърци на полуострова, и всѣка проява въ него се приписваще на гърци. Въ това не малко помогна обстоятелството, че въ черковно отношение ние се числѣхме къмъ едно и сѫщо вѣроизповѣдание съ гърцитѣ, а напослѣдъкъ, до 1870 г. се намирахме подъ единъ и сѫщъ гръцки патриархъ. Даже самитѣ турци, които знаяха сѫществуването на *Булгаристанъ,* бѣха забравили думата *българинъ,* като изразъ на народность, и я смѣсваха съ *урумъ* — или *ристянъ-миллети.*

Колкото се отнася до възраждането на македонцитѣ, то не можеше да се начене освѣнъ заедно съ това на българитѣ отъ двѣтѣ страни на Стара-планина, сравнително по-късно слѣдъ това на гърцитѣ, и то по много причини. Важното е, обаче, че както забѣлѣзва Дриновъ, „Македонци сѫ и Паисий, отъ когото се захваща историята на българското възраждане, и Кирилъ Пейчиновичъ Тетовецъ, авторъ на една отъ първитѣ печатни български книги, издадена въ Будимъ 1816 г., и Хаджи Теодосий Синаитски, баща на българското книгопечатане, и Хаджи Иоакимъ, даскалъ Кърчовски, който най-напрѣдъ е захваналъ да печата книги, писани съ народенъ български езикъ, и Неофитъ Рилски, патриархъ на българскитѣ учители, и Іоанъ Димитриевичъ Охридянинъ, единъ отъ първитѣ български книгоиздатели въ Цариградъ, и много други отъ първитѣ дѣйци по възраждането на българския народъ" *(Псп.,* кн. 31). Virgilj не познава участието на македонцитѣ въ духовнитѣ ни борби още прѣди учрѣдяването на екзархията. Споредъ него, българитѣ изникнали въ Македония слѣдъ тъй учрѣдената екзархия, когато въ сѫщность, както забѣлѣзва проф. Иширковъ, не екзархията създаде българитѣ, а българитѣ — екзархията (op. cit., стр. 68).

„Славяно-македонцитѣ, заявява по-нататъкъ Virgilj, нѣмали *унитарно религиозно чувство,* а били екзархисти, патриаршисти и униати" (p. 75). Това било още единъ аргументъ за тѣхната флотантность, аморфность. Между българитѣ въ България има сѫщо православни, католици, протестанти, но важното е, че въ Македония не всички българи сѫ

критериумъ за сръбския произходъ или права върху Македония. Българитѣ сж владѣли много по-дълго врѣме днешна Сърбия и не претендиратъ за нея. Ако врѣменно едно политическо господаруване върху даденъ кжтъ има нѣкакво значение въ опрѣдѣляне етничния сьсгавъ на тоя кжтъ, свързано съ това господаруване, то турцитѣ биха имали право да владѣятъ Македония нѣколкократно повече отъ българи, гърци и сърби. Важното е, че прѣзъ всичкото врѣме насоченитѣ български усилия главно срѣщу Цариградъ-Одринъ (отъ срѣдата на XIII-я вѣкъ, та дори до края на българското царуване), българитѣ безпрѣпятствено допущаха успѣхитѣ на Сърбия подъ пограничния замъкъ Липлянъ на Косовското поле срѣщу общия сръбско-български врагъ — византийцитѣ. Коронацията на Душанъ въ 1346 г. като „царь на сърби и гърци" стана при общитѣ викове на *българско население* и *сръбски полководци* въ Македония, но не и на сръбско население тамъ. Именно въ тоя смисълъ Душанъ приима българската титла *царь*, като политически отенъкъ на сръбската титла *краль*. Въздигането на архиепископа Иоаникий въ чинъ *сръбски патриархъ* е станало *съ съгласието на българскитѣ патриарси* въ Търново и Охрида. Самата коронация на Душана е била извършена отъ Иоаникий и *търновския патриархъ Симеонъ* (Продължитель на Даниила 378, 380; въведение въ законника XXV etc; Иречекъ op. cit., 401). Душанъ се е намиралъ въ тѣсни дружески връзки съ българския царь, неговъ шуря, и ведно съ Ивана Александъръ е работѣлъ за сломяването на византийската империя. Когато турцитѣ навлѣзоха въ Македония не завариха сръбско население, а сръбски *началници* (въ замъци срѣдъ българско население), по произходъ чисти сърби или българи, владѣещи въ името на сръбскитѣ крале. Съ смъртьта на Душана, великото сръбско господарство, подобно на българското при Симеона и Асѣна II, се разпада. Горнитѣ началници ставатъ деспоти или независими районни владѣтели. Така въ надвечерието да падне Македония, въ нея се чуватъ Иванъ Углешъ въ Сѣресъ и Мелникъ, Войхна въ Драма, Богданъ —отъ Сѣресъ до Вардаръ, севастократоръ Дѣянъ надъ сѣверъ отъ послѣдния и т. н., които еднакво се възпѣватъ отъ българи и сърби, подобно на Крали Марка и Константина. Нѣщо повече: „славянинътъ" Александъръ е господарувалъ надъ албански краища въ Валона и Кзнина, а албанецътъ Ропа или Гропа —господарувалъ въ Охрида. Произходътъ на замъковия властелинъ, намѣстникъ на тая или оная корона, е важалъ за населението, което той управлявалъ, до толкова, до колкото произходътъ на днешни нѣкои династии, неимѣещи нищо общо по кръвь съ прѣдставляванитѣ отъ тѣхъ народи, ангажиратъ народното имъ съзнание и важатъ за него въ тая или оная посока.

За да обезличи Македония като българска страна, въ която числеността на българитѣ тамъ спрѣмо чуждитѣ намъ елементи се намира почти въ сжщото отношение, въ каквото се намира и числеността на българитѣ въ самата България спрѣмо чуждитѣ ней елементи, Amadori-Virgilj излиза отъ теорията на Цвиича, а за да се противопостави сжщеврѣменно на сърбскитѣ и българскитѣ претенции за Македония, служи си съ елино-римската теория, по силата на която нѣма ни Македония, Епиръ, Стара Сърбия и Албания, а само една область, която и ге-

ографически, политически и етнически е съ *елино-римска тъкънь*, та и за това се нарича *Румелия*. Българи, власи, сърби, турци и албанци сж само *шарки* на тая тъкънь Тази основна мисъль на Amadori-Virgilj, която прозира въ всички негови страници, и за реализирането на която той призовава италианскитѣ насоки къмъ Адриатическото и Егейското море, до колкото тѣ миятъ „румелийскитѣ" брѣгове (вж. р. 2 и 3), е плодъ на австро-рускитѣ дѣлежи на сфери на влияние въ Балканския полуостровъ и на югославянската шаткавость.

Интересно е, че докато сърбитѣ отъ 1868 г. насамъ, а особно отъ 1895 г., се силѣха да убѣдятъ свѣта, че Македония е сръбска, а не българска, слѣдъ научната критика на западни учени за въ наша полза се видѣха принудени да прибѣгнатъ къмъ крайни и чудновати теории, отъ които могатъ да се ползуватъ само неприятелитѣ на южнитѣ славяни. Други не можеха и да бждатъ послѣдицитѣ отъ непослѣдователностьта и противорѣчието на сръбското поведение спрѣмо Македонския въпросъ. Напослѣдъкъ тѣ намалиха сръбскитѣ райони въ Македония, като ги посочиха главно въ скопския вилаетъ съ уговорката, че останалитѣ сж съ население — прѣходъ между сърби и българи, а въ най-ново врѣме, начело Цвиичъ, тѣ прокарватъ идеята, че Македония, бидейки по народность флотантна маса, етнографически не принадлежи нито на сърби, нито на българи. Очевидно е, че при такъвъ случай, отъ Македония трѣбва да се ползуватъ, ако не турцитѣ, то поне най-близки и по-голѣми отъ българитѣ и сърбитѣ сили — Австрия и Италия. Книгата на Virgilj е за Италия, а ний доволно знаемъ за нишкитѣ и пжтищата на задгърбеното отъ Германия австрийско проникване къмъ Солунъ.

Virgilj, подобно на Цвиича, прѣдъ наличностьта на единъ отъ най-сигурнитѣ *научни* критериуми за българския съставъ на Македония, а именно неговия *езикъ*, доказанъ отъ безпристрастната критика като *български*, прибѣгва къмъ друга теория за националностьта на македонцитѣ. Споредъ него, единствениятъ сигуренъ елементъ за опрѣдѣляне на дадена народность и за прецизиране, какви сж индивидуумитѣ принадлежещи къмъ тая народность, е *народното чувство*, обнаружено въ групи и индивиди. Останалитѣ фактори: езикъ, територия, раса, религия, фолклоръ и т. н. сж само допълнителни елементи въ случай на съмнѣния, защото въ „Румелия" не всички тия елементи означаватъ едно особно население, а толкова повече да сочатъ на една дадена народность. (р. 24).

Но какъ Virgilj подкрѣпя тая си теория? Той взима за примѣръ меншенствата, отломъци отъ народности, които бидейки прѣкарани прѣзъ разни политико-етични сита́ и въ разни периоди, днесъ дѣйствително сж съ едно народно съзнание, но съ другъ етниченъ произходъ, а съ различни отъ тѣхъ езикъ или религия. Така, *власитѣ* въ Крушево припознавали *екзархията:* въ каазата Зихна имало 3048 *гагаузи* или гърци, които говорѣли *турски;* другадѣ—*албанци*, които запазили православната си вѣра, но били по чувства гърци; 20,000 *мохамедани*, произлѣзли отъ гърци. Такива били и *българофонитѣ* — „гръкославянско съчетание", които изгубили гръцкия си езикъ отъ страхъ прѣдъ турски прѣслѣдвания и приели „славянския", но по чувства останали гърци. *Помацитѣ* били потурчени гърци, а *куцовласитѣ* въ Епиръ, ако и да

били по произходъ и чувства гърци, говорѣли албански (arbanito vlaki). Близу при Елбасанъ имало Vallahadi, които били турци, но говорѣли гръцки. Другадѣ обитавали Vlahovci, които пъкъ били славизирани власи, и т. н. (вж. p. 25; cit. „la Macédoine" на Brancoff).

Тия примѣри сж дѣйствително духовити, но не биха направили впечатление на ония, които познаватъ Македония и излизатъ отъ болшинството на македонското население, което по твърденията на всички безпристрастни изслѣдвачи е *българско по произходъ, езикъ и народно чувство*. Въ тая посока нѣма интересъ ни Цвиичъ, ни Virgilj. Послѣдниятъ прѣгазва тоя фактъ и, осланяйки се на тая „румелийска" смѣсица отъ народни чувства, произходи, езици и вѣроизповѣдности, посочва Швейцария и Белгия, дѣто респективно: френци-италианци-нѣмци и валони-фламандци, бидейки отъ разенъ етниченъ произходъ, съ разни езици и вѣроизповѣдности, иматъ едно и сжщо народно чувство: „швейцарцитѣ"—швейцарско, а „белгийцитѣ"—белгийско. По сжщия начинъ: Македония, Епиръ, Албания и Стара Сърбия могатъ да иматъ едно народно чувство—*„румелийско"* (ср. p. 25).

Работата е наредъ: както теорията на равновѣсието въ западна Европа изфабрикува двѣ нови народности: швейцарска и белгийска, сжществуещи разбира се до тогава, до когато подписавшитѣ тѣхния неутралитетъ велики Сили сж съгласни помежду си, тъй и тукъ на Балк. полуостровъ трѣбва да се създаде нова народность—„румелийска". За Virgilj не е ясно, какъ Италия ще тури ржка на нея прѣзъ перспективнитѣ стажове на протекторатъ и колония, но важното е да се докаже, че въ „Румелия" нѣма ни сръбска, ни гръцка, ни албанска, ни влашка, ни българска народность. Той пише по-нататъкъ, че въ Македония имало гърци *славофони*, които по традиции и култура сж елини, и очевидно такива и по чувства (p. 26). Недостатъчностьта на лигвистичния критерий за Македония изпжквала още и при разнитѣ македонски диалекти. Въ тая насока той цитира книгата на гръцкия професоръ Bukuvala (la langue des Macédoniens slavophones, le Caire, 1905), който пъкъ изучвалъ тия диалектн посрѣдствомъ учителитѣ въ „Румелия", намѣрилъ, че тоя „езикъ" е смѣсица отъ гръцки, *френски*, турски, албански, сръбски, български и „славянски думи". При такива условия, заявява Virgilj, езикътъ не може да отговаря на народното чувство, а сжщо и на най-елементарното расово или етнично чувство. Тъй че „славянскиятъ" или славянофонския езикъ на македонцитѣ трѣбва да се разглежда като единъ *особенъ диалектъ*, който не може да се квалифицира, но може да се вземе за славянски, а въ сжщность да бжде гръцки въ по-голѣмата часть на елементитѣ си (p. 26)! За примѣръ, Bukuvala е взелъ двѣ македонски думи: *παιπλάη*=„пепель" и *ἀπειχάζω*=„разбирамъ", които били старогръцки, но изчезли въ модерния гръцки езикъ, а днесъ се срѣщатъ между gli slavofoni della Macedonia.[1]) Имало другъ единъ фактъ, който

1) Приведенитѣ отъ проф. Букувала двѣ думи собствено нищо не доказватъ. Старогръцки думи има не само у македонскитѣ диалекти, но и у българскитѣ въ България. *Παιπάλη*, собствено значи *брашно*, а не *пепель* (ср. българското *паспáль*). Формата *ἀπειχάζω* у македонцитѣ е *апѝкасвамъ* (го апѝкаса ?=схваща ли го, разбра ли го ?, вѣроятно имаща нѣщо общо съ нашето *съпикáсвамъ*). Подобни

трѣбвало да се земе подъ „голѣмо" внимание, а именно, че гърцитѣ и славянитѣ имали много развитата способность да асимилиратъ езицитѣ; тая имъ способность намирала най-голѣмо приложение въ „Румелия". Въ вжтрѣшностьта й селенитѣ говорѣли два езика и даже два и повече диалекта. Е, при това условие, казва Virgilj, какъ ще се опрѣдѣли народностьта на индивида? (p. 27).

Virgilj никога не е ходилъ въ Македония и не познава не само македонския говоръ, но и славянскитѣ езици. Той цитира *Bukuvala* и не знае други източници за тоя говоръ. Че имало чужди думи въ него— това не е страшно. Въ всѣки езикъ има чужди думи.

Важното е, казва Virgilj, че върху бъркането единъ критерий съ другъ (лигвистиченъ, религиозенъ и т. н.) се гради *тенденциозната* статистика на Македония, която, очевидно е, не може да бжде освѣнъ противорѣчива. Албанцитѣ сж католици, православни и мухамедани; сърбитѣ, гърцитѣ и куцовласитѣ сж патриаршисти, а българитѣ—екзархисти, а нѣкои отъ тѣхъ—католици и протестанти. При това, имената Македония и Албания по сжщество нѣматъ никаква стойность, защото нѣматъ прецизно значение. Границитѣ имъ, било етнико-исторически, било географически или политико-административни, не сж закржглени. Тѣ влизатъ и трѣбва да се считатъ като части на генеричното, общо название „*Румелия*" (nome generico complessivo, p. 28).

Въ глава II на книгата си Virgilj ни занимава главно съ двѣтѣ „румелийски" народности: елинската и мохамеданската; съ отрицателнитѣ чърти на мохамеданската народность, съ нейното социалъ економично положение въ „Румелия". Слѣдъ туй иде редъ на елинитѣ; народностьта имъ била съ европейски характеръ, а генезисътъ й е въ историята.

Virgilj разглежда елинизма още въ гръко византийската епоха, каквото не намира нуждно за българизма; пише по-нататъкъ за религиозно-социалната дѣйность на гърцитѣ прѣзъ робството и за тѣхния просвѣтителенъ характеръ въ цѣлия Ориентъ. Главата се завършва съ участието на куцовласитѣ въ елинската народность и съ тѣхния общъ на римляни и елини произходъ. По всички тия въпроси Virgilj се ползува отъ чужди източници, и то главно гръцки (la Macédoine на Nicolaïdes Cleantis; интервю съ Mitzopoulos въ Neue Freie Presse, 1904; la Grèce et l'Hellénisme на N. Kasasis, 1905 и т. н.). Той се заплита по въпроса за елинизация-

думи въ нашитѣ диалекти можемъ да посочимъ сума: *придѐпцвамъ, халдсвамъ, скопдсвамъ, сарандисвамъ, прàксвамъ, калѐсвамъ, фтàсвамъ* и т. н, все отъ респективнитѣ гръцки аористи на тия глаголи. Сжщото явление се срѣща въ сръбския, ромънския и албанския езикъ (ср. Miklosich, Die Fremdwörter in den slav. Sprachen, Wien, 1867). Обратно, въ гръцкия езикъ има славянски, респективно български думи. Номенклатурата на сѣверна Гърция силно е прошарена съ „славянски" географски имена. Самитѣ гърци, които се гордѣятъ съ класическото име *елини*, днесъ се наричатъ Ρωμαῖος (римляни). 2/3 отъ английския езикъ е смѣсъ отъ нормандски и френски думи, и англичанитѣ сж пакъ англичани. Самитѣ италианци не могатъ да се похвалятъ съ чистъ италиански езикъ, а както ще посочимъ по-долу, той се дѣли на много диалекти, които сж почти невнятни единъ на другъ. Примѣръ: епическата поема „Освободения Иерусалимъ" на Тасо (1575 г.) е била прѣведена на Бергамски, Болонски, Калабрийски, Генуезки, Миландски, Неаполитански и Венециански наречия, за да може да се разбере отъ всички „италианци"! Zarousse, 1873 г., T. IX, p. 830.

та на Македония прѣзъ робството, но я отрича като систематически опити на патриаршията да погърчва училища и черкви на тамошнитѣ българи. Тая елинизация била само единъ „естественъ исторически процесъ" (p. 45). Очевидно е, че Virgilj не познава духовнитѣ ни борби съ патриаршията до 1870 г. и дори днесъ, когато съ тероръ и чрѣзъ съучастие на турцитѣ, послѣдната натрапва гръцки учители и свещеници въ Македония. Той се възхищава отъ думитѣ на Mitzopoulos, какво гърцитѣ, бидейки социаленъ, цивилизаторски факторъ, трѣбвало да кооперирать съ турцитѣ като политически факторъ (ср. p. 47). Интересни сж обясненията на Papageorgiu (куцовлахъ), който челъ рефератъ за куцовласитѣ въ Атина (p. 54), споредъ когото „valacche, vlaco" излизало отъ латинското villa и значало *селянинъ* (campagnuolo), отдѣто и италианското villaggio=село. Името *влахъ* слѣдователно не било *етнично*. (Сжщата теория е подържалъ въ срѣдата на миналия вѣкъ и д ръ Селимински отъ Сливенъ, само че споредъ него *влахъ* е отъ славянското *власъ*= косъмъ, тъй като власитѣ, като горци и скотовъдци, еж носѣли *вълнàти, власàти* дрехи; израза *влàша*, сжществуещъ и въ гръцкия езикъ, е отъ сжщия коренъ и значалъ *селени*). Думата *цинцаръ* споредъ Papageorgiu била отъ tsintsi=петь, но не било вѣрно, че tsintsar излизало отъ Quinquenari=la famosa quinta legione macedone (p. 55). Куцовласитѣ, заключава Virgilj, още отъ римско врѣме сж съ елинско съзнание (p. 59). Най-виднитѣ елински благодѣтели сж отъ куцовлашки произходъ, а това говорѣло и за самата общность по култура и съзнание между куцовласи и елини (p. 62—63).

И тъй, къмъ двѣтѣ *„сжщински"* народности въ Румелия: елинска и мухамеданска би слѣдвало да влѣзатъ и куцовласитѣ (респективно къмъ елинитѣ), та и за това види се, въ глава III на труда си Virgilj пристжпва къмъ „безнационалнитѣ румелийски групи" (i gruppi etnici anazionali rumelioti): *славянска, албанска* и групата на *аморфнитѣ* (p. 64).

Отъ самитѣ начални думи на Virgilj въ тая глава, а именно, че „мухамеданската и елинска народность сж единственитѣ *национални организми* въ турския Ориентъ, а другитѣ групи били населения, които не водятъ националенъ животъ", може да се заключи по-нататъкъ за „критичния му анализъ" въ la questione rumeliota. Тия безнационални групи сж „славянитѣ" и албанцитѣ. Особно въ западна „Румелия", „славянитѣ" не били ни сърби, ни българи, ни slavo-macedoni (p. 65). (Послѣднитѣ за разлика отъ *Slavi-rumelioti*). Тия „славяни" симпатизирали ту на сърби, ту на българи, споредъ това, кому принадлежи по-голѣмиятъ шансъ да ги освободи. На много отъ тѣхъ било безразлично, къмъ кои да бждатъ присъединени: къмъ българитѣ или сърбитѣ. Тѣ въобще нѣмали национално съзнание, а чувствата имъ били аморфни. Въ тая насока Virgilj навежда твърденията на „българина" Верковичъ въ 1860 г., тия на Солунския ни агентъ Шоповъ, който подъ псевдонима Офейковъ писалъ въ 1887 г., че „прѣди учрѣдяването на екзархията славо-македонцитѣ нѣмали народно съзнание", а днесъ „много западни учени твърдѣли сжщото" (напр. Gersin, Makedonien, Wien, 1903; проф. Kovačič la Peninsola balcanica; Penker, Oestreich, Rostkovsky, Цвиичъ, Remarques

sur l'ethnographie de la Macédoine, и т. н., p. 66). (K. Gersin не е другъ освѣнъ сърбина Н. Жупаничъ).

Както се каза и по-рано, за горнята мисъль на Virgilj много помогна книгата на Цвиича, отъ която той прѣписва цѣли страници. Virgilj посочва трима четирма автори, за да подкрѣпи тенденциозното си твърдение, а игнорира останалата литература по въпроса, а сѫщо и изумителнитѣ факти на чудеса отъ български патриотизмъ въ македонскитѣ общини (ср. М. Дриновъ въ Псп., кн. 31, стр. 2 и отговора на проф. Иширкова срѣщу Цвиича, стр. 54—69).

Споредъ Virgilj, всичко, съ което биха могли да се похвалятъ „славянитѣ" въ Македония, се длъжало на гърцитѣ (71—73). Той пакъ повтаря, че тѣ нѣмали ни народность, ни чистъ езикъ. Едни казвали, че езикътъ имъ се приближава до българския, други—до сръбския, но и двѣтѣ тия твърдения, добавя Virgilj, били неточни. Ако има български или сръбски отенъкъ въ езика имъ, то той се дължалъ на българската и сръбска пропаганда, па и на обстоятелството, че многото македонски емигранти слѣдъ като се върнатъ респективно отъ България и Сърбия, учатъ туземцитѣ на български или сръбски езикъ. Самъ Ягичъ твърдѣлъ, че славяно-македонскиятъ диалектъ билъ формиранъ отъ разни диалекти на българския и сръбско-хърватски езикъ. (Virgilj, обаче, не цитира, въ кой именно брой на Archiv für Slavische Philologie е писано това): сѫщото се казвало отъ българофила Кочубински (Note di viaggio nei paesi slavi), отъ Rostkowsky (Ripartizione degli abitanti del villayet di Bitolia) и отъ нѣмския ученъ Облакъ (Makedonische Studien, Wien, 1896). Цвиичъ, учитель на Virgilj, трѣбвало да завижда наученика си, че е надминатъ отъ него въ изобрѣтателностьта, и съ собственитѣ му камъни го бие по главата. (Ср. стр. 9 и 10 на Цвиичовата теория, сп. Дело, год. X, кн. 38). Подобно на проф. Иширкова за Цвиича, ние сѫщо така ще забѣлѣжимъ, че е жално, дѣто Virgilj прѣнебрѣгва филоложкитѣ изучвания на нашитѣ учени по македонския езикъ, напр. тия на проф. Теодоровъ (Псп., кн. LXV). Но Virgilj нѣма интересъ да стори това и нѣма да ни се види чудно, ако извърта и писаното за въ наша полза.[1])

По-нататъкъ той продължава: „славо-македонцитѣ нѣматъ история: въ тоя смисълъ тѣ не сѫ привързани къмъ никакви традиции, къмъ никакво минало" (p. 75). Въ отговоръ на това би слѣдвало да цитираме

1) Така, Ягичъ и Облакъ, напримѣръ, освѣнъ че не казватъ, какво македонскиятъ езикъ не билъ български, но твърдѣтъ тъкмо обратното, подобно на Иречка, Лаврова, Калина, Флорински, Нидерле и др. Колкото и да сме прави съ изповѣдьта, че нѣма защо да се доказва българскиятъ произходъ на македонския говоръ, защото той е български, па и като такъвъ сѫ го посочили горнитѣ незаинтересувани учени, все ще бѫде нужно, щото нашитѣ филолози да отговорятъ на всички антибългарски филоложки критики. Въ научно отношение ние съвсѣмъ малко сме направили за Македония, а заинтересуванитѣ гърци, сърби и днесъ италианци съ свои трудове, печатани на разни езици, съумѣха да създадатъ на западъ цѣли легенди, свързани съ въпроситѣ около Македония, очевидно за тѣхна полза. Отъ голѣма нужда е, щото българското правителство или зараждаещата се наша академия на наукитѣ да излѣзе съ една обстойна апология на нашата права кауза въ Македония, дѣто да се виждатъ, както филоложкитѣ, тъй и историческитѣ и политическитѣ нейни основания.

историята на Иречека, едната трета отъ която се отнася за българското владичество и борби въ Македония, па и цѣлия сонмъ отъ епически творения на тая българска третина, застжпени най-вече въ Крали Марковия циклъ. Но македонцитѣ не могли и да иматъ una storia loro propria (тѣхна собствена история), защото тѣ не били отдѣленъ народъ, а часть отъ българския. Virgilj нито познава българската история, нито иска и да я знае. Но нѣщо друго. Той забѣлѣзва, че славо-македонцитѣ, като съзнателна колективность, не били спомогнали на никакъвъ духъ, подвигъ, нито пъкъ били се прославили съ нѣщо подъ турцитѣ (p. 75).

Умѣстностьта отчасти на тая забѣлѣжка се оправдава съ собственитѣ ни недостатъчни или съвсѣмъ никакви проучвания на възраждането на българщината въ Македония прѣди срѣдата на миналия вѣкъ. Тукъ е въпросътъ само за робството ни подъ турцитѣ, защото ние знаемъ за борбитѣ на българитѣ въ Македония при Самуила, Дѣляна, на тия при Калояновия войвода Шишманъ, и най-послѣ на тия при първия югославянски авангвардъ срѣщу турцитѣ — Момчилъ — въ Източна Македония, за да не изтъкваме героичнитѣ епилози на отдѣлни тамъ владѣтели до послѣдното падане на Македония, часть отъ които кооперираха съ Скендеръ Бея (особно българитѣ около Дебъръ и рода Мияци; Иречекъ, op. cit., p. 477; още по рано: борбитѣ на Богдана въ Македония при Муса, p. 466; тия на Алексия Асѣнъ III, владѣтель на Кавала и о-въ Тасосъ. p. 436; тия на Крали Марка въ западна Македония и на Константина — въ сѣверна, p. 434—435, и т. н.) Жално е, че нашитѣ историци нищо не сж дали за възраждането на българитѣ въ Македония прѣзъ тъмното робство до началото на духовното ни тамъ пробуждане. Въ народнитѣ ни пѣсни се пѣе за много македонски „бюлюкъ-башии" и „капетани", особно около Солунъ, които, като административни привилигирувани чиновници били фокусътъ на политическото македонско съзнание. Тъй нареченитѣ *мартолоси* (амартоли) въ Епиръ бѣха най-вече българи и куцовласи. Това личи отъ историитѣ на Папаригопуло, Филимона, Гордона (прѣводъ у Цинкайзенъ) и т. н., и най-послѣ отъ кръстнитѣ имъ имена. Тия *мартолоси* бѣха пионеритѣ на гръцката революция въ 1821—1827. У книгата на младия Папаригопуло (на френски: La Régénération de la Grèce) се говори за паметното движение между македонцитѣ и „румелиотитѣ" (Одринско и Източна Румелия) въ третята четвърть на XVIII-я вѣкъ срѣщу турцитѣ, за тѣхния мемоаръ до Русия и за готовностьта имъ, да се срѣщнатъ съ рускитѣ войски при Одринъ, за да ударятъ на Цариградъ.[1]) Гръцката революция въ 1821 г. не бѣше чисто гръцка, защото въ нея участвуваха главно българи, които й дадоха името Завѣра (борба за вѣра). Тя се почна най-първо въ Ромъния и се съсрѣдоточи най-послѣ въ сжщинска Гърция, дѣто, както забѣлѣзва английскиятъ генералъ Йохмусъ (Geogr. journal, London, vol. 24, 1853), най-видно участие взеха „славянитѣ". Йохмусъ е пжтувалъ въ полуострова прѣзъ 1847 г., пише за прѣдимствата на славянитѣ българи и съ остри думи се отзовава за изроденостьта на гърцитѣ. Той изрично

[1]) За gardes macédoniennes, които служили на италианскитѣ принцове ср. Berton, Les turcs dans la balance pol., Paris, 1822, p. 76—78.

пише, че българитѣ справедливо ги наричали страхливци („тавшани") и били способни само за „граматици" (писари) и бакали.

За възторгитѣ на Virgilj отъ гръцката култура въ Македония или въобще въ „Румелия" достатъчно е да приведемъ думитѣ на единъ англійски класикъ въ надвечерието на гръцкото пробуждане, защото именно въ врѣме на това пробуждане (края на XVIII-я вѣкъ) настана гръкоманщината на нѣкои българи въ крайегейска Македония. „Днесъ, пише Brerewood (1674 г.), гръцкиятъ езикъ е изроденъ даже *въ самата Гърция, въ Епиръ и въ западна Македония,* славянскиятъ езикъ е унищожилъ първия. Цаконитѣ въ 14 града говорятъ безъ всѣкаква граматика и не разбиратъ обикновения гръцки езикъ". (p. 10—14 на Inquiries touching the diversity of languages and religions, London, 1674: на p. 72 той изрично пише, че обикновениятъ езикъ въ турската империя е „славянскиятъ"; (ср. Gesner и Roccha, прѣдшедственици на Brerewood въ Postell. de ling. Dalmat., Biblioth. Vatican, 161, etc).

Западнитѣ географи и историци не познаваха отблизу етническия съставъ на обширната и мрачна тогава турска империя. По традиция отъ класическата и византийската исторія тѣ запомниха само гърци на полуострова, и всѣка проява въ него се приписваще на гърци. Въ това не малко помогна обстоятелството, че въ черковно отношение ние се числѣхме къмъ едно и сѫщо вѣроизповѣдание съ гърцитѣ, а напослѣдъкъ, до 1870 г. се намирахме подъ единъ и сѫщъ гръцки патриархъ. Даже самитѣ турци, които знаяха сѫществуването на *Булгаристанъ,* бѣха забравили думата *българинъ,* като изразъ на народность, и я смѣсваха съ *урумъ* — или *ристянъ-миллети.*

Колкото се отнася до възраждането на македонцитѣ, то не можеше да се начене освѣнъ заедно съ това на българитѣ отъ двѣтѣ страни на Стара-планина, сравнително по-късно слѣдъ това на гърцитѣ, и то по много причини. Важното е, обаче, че както забѣлѣзва Дриновъ, „Македонци сѫ и Паисий, отъ когото се захваща историята на българското възраждане, и Кирилъ Пейчиновичъ Тетовецъ, авторъ на една отъ първитѣ печатни български книги, издадена въ Будимъ 1816 г., и Хаджи Теодосий Синаитски, баща на българското книгопечатане, и Хаджи Иоакимъ, даскалъ Кърчовски, който най-напрѣдъ е захваналъ да печата книги, писани съ народенъ български езикъ, и Неофитъ Рилски, патриархъ на българскитѣ учители, и Іоанъ Димитриевичъ Охридянинъ, единъ отъ първитѣ български книгоиздатели въ Цариградъ, и много други отъ първитѣ дѣйци по възраждането на българския народъ" *(Псп.,* кн. 31). Virgilj не познава участието на македонцитѣ въ духовнитѣ ни борби още прѣди учрѣдяването на екзархията. Споредъ него, българитѣ изникнали въ Македония слѣдъ тъй учрѣдената екзархия, когато въ сѫщность, както забѣлѣзва проф. Иширковъ, не екзархията създаде българитѣ, а българитѣ — екзархията (op. cit., стр. 68).

„Славяно-македонцитѣ, заявява по-нататъкъ Virgilj, нѣмали *унитарно религиозно чувство,* а били екзархисти, патриаршисти и униати" (p. 75). Това било още единъ аргументъ за тѣхната флотантность, аморфность. Между българитѣ въ България има сѫщо православни, католици, протестанти, но важното е, че въ Македония не всички българи сѫ

критериумъ за сръбския произходъ или права върху Македония. Българитѣ сж владѣли много по-дълго врѣме днешна Сърбия и не претендиратъ за нея. Ако врѣменно едно политическо господаруване върху даденъ кжтъ има нѣкакво значение въ опрѣдѣляне етничния съставъ на тоя кжтъ, свързано съ това господаруване, то турцитѣ биха имали право да владѣятъ Македония нѣколкократно повече отъ българи, гърци и сърби. Важното е, че прѣзъ всичкото врѣме насоченитѣ български усилия главно срѣщу Цариградъ-Одринѣ (отъ срѣдата на XIII-я вѣкъ, та дори до края на българското царуване), българитѣ безпрѣпятствено допущаха успѣхитѣ на Сърбия подъ пограничния замъкъ Липлянъ на Косовското поле срѣщу общия сръбско-български врагъ — византийцитѣ. Коронацията на Душанъ въ 1346 г. като „царь на сърби и гърци" стана при общитѣ викове на *българско население* и *сръбски полководци* въ Македония, но не и на сръбско население тамъ. Именно въ тоя смисълъ Душанъ приема българската титла *царь*, като политически отенъкъ на сръбската титла *краль*. Въздигането на архиепископа Иоаникий въ чинъ *сръбски патриархъ* е станало *съ съгласието на българскитѣ патриарси* въ Търново и Охрида. Самата коронация на Душана е била извършена отъ Иоаникий и *търновския патриархъ Симеонъ* (Продължитель на Даниила 378, 380; въведение въ законника XXV etc; Иречекъ op. cit., 401). Душанъ се е намиралъ въ тѣсни дружески връзки съ българския царь, неговъ шуря, и ведно съ Ивана Александъръ е работѣлъ за сломяването на византийската империя. Когато турцитѣ навлѣзоха въ Македония не завариха сръбско население, а сръбски *началници* (въ замъци срѣдъ българско население), по произходъ чисти сърби или българи, владѣещи въ името на сръбскитѣ крале. Съ смъртьта на Душана, великото сръбско господарство, подобно на българското при Симеона и Асѣна II. се разпада. Горнитѣ началници ставатъ деспоти или независими районни владѣтели. Така въ надвечерието да падне Македония, въ нея се чуватъ Иванъ Углешъ въ Сѣресъ и Мелникъ, Войхна въ Драма, Богдан — отъ Сѣресъ до Вардаръ, севастократоръ Дѣянъ надъ сѣверъ отъ послѣдния и т. н., които еднакво се възпѣватъ отъ българи и сърби, подобно на Крали Марка и Константина. Нѣщо повече: „славянинътъ" Александъръ е господарувалъ надъ албански краища въ Валона и Канина, а албанецътъ Ропа или Гропа — господарувалъ въ Охрида. Произходътъ на замъковия властелинъ, намѣстникъ на тая или оная корона, е важалъ за населението, което той управлявалъ, до толкова, до колкото произходътъ на днешни нѣкои династии, неимѣещи нищо общо по кръвь съ прѣдставляванитѣ отъ тѣхъ народи, ангажиратъ народното имъ съзнание и важатъ за него въ тая или оная посока.

За да обезличи Македония като българска страна, въ която числеността на българитѣ тамъ спрѣмо чуждитѣ намъ елементи се намира почти въ сжщото отношение, въ каквото се намира и числеността на българитѣ въ самата България спрѣмо чуждитѣ ней елементи, Amadori-Virgilj излиза отъ теорията на Цвиича, а за да се противопостави сжщеврѣменно на сърбскитѣ и българскитѣ претенции за Македония, служи си съ елино-римската теория, по силата на която нѣма ни Македония, Епиръ, Стара Сърбия и Албания, а само една область, която и ге-

ографически, политически и етнически е съ *елино-римска тъкънь*, та и за това се нарича *Румелия*. Българи, власи, сърби, турци и албанци сж само *шарки* на тая тъкънь Тази основна мисъль на Amadori-Virgilj, която прозира въ всички негови страници, и за реализирането на която той призовава италианскитѣ насоки къмъ Адриатическото и Егейското море, до колкото тѣ миятъ „румелийскитѣ" брѣгове (вж. р. 2 и 3), е плодъ на австро-рускитѣ дѣлежи на сфери на влияние въ Балканския полуостровъ и на югославянската шаткавость.

Интересно е, че докато сърбитѣ отъ 1868 г. насамъ, а особно отъ 1895 г., се силѣха да убѣдятъ свѣта, че Македония е сръбска, а не българска, слѣдъ научната критика на западни учени за въ наша полза се видѣха принудени да прибѣгнатъ къмъ крайни и чудновати теории, отъ които могатъ да се ползуватъ само неприятелитѣ на южнитѣ славяни. Други не можеха и да бждатъ послѣдицитѣ отъ непослѣдователностьта и противорѣчието на сръбското поведение спрѣмо Македонския въпросъ. Напослѣдъкъ тѣ намалиха сръбскитѣ райони въ Македония, като ги посочиха главно въ скопския вилаетъ съ уговорката, че останалитѣ сж съ население — прѣходъ между сърби и българи, а въ най-ново врѣме, начело Цвиичъ, тѣ прокарватъ идеята, че Македония, бидейки по народность флотантна маса, етнографически не принадлежи нито на сърби, нито на българи. Очевидно е, че при такъвъ случай, отъ Македония трѣбва да се ползуватъ, ако не турцитѣ, то поне най-близки и по-голѣми отъ българитѣ и сърбитѣ сили — Австрия и Италия. Книгата на Virgilj е за Италия, а ний доволно знаемъ за нишкитѣ и пжтищата на задгърбеното отъ Германия австрийско проникване къмъ Солунъ.

Virgilj, подобно на Цвиича, прѣдъ наличностьта на единъ отъ найсигурнитѣ *научни* критериуми за българския съставъ на Македония, а именно неговия *езикъ*, доказанъ отъ безпристрастната критика като *български*, прибѣгва къмъ друга теория за националностьта на македонцитѣ. Споредъ него, единствениятъ сигуренъ елементъ за опрѣдѣляне на дадена народность и за прецизиране, какви сж индивидуумитѣ принадлежещи къмъ тая народность, е *народното чувство*, обнаружено въ групи и индивиди. Останалитѣ фактори: езикъ, територия, раса, религия, фолкловъ и т. н. сж само допълнителни елементи въ случай на съмнѣния, защото въ „Румелия" не всички тия елементи означаватъ едно особно население, а толкова повече да сочатъ на една дадена народность. (р. 24).

Но какъ Virgilj подкрѣпя тая си теория? Той взима за примѣръ меншенствата, отломъци отъ народности, които бидейки прѣкарани прѣзъ разни политико-етични сита́ и въ разни периоди, днесъ дѣйствително сж съ едно народно съзнание, но съ другъ етниченъ произходъ, а съ различни отъ тѣхъ езикъ или религия. Така, *власитѣ* въ Крушево припознавали *екзархията*: въ каазата Зихна имало 3048 *гагаузи* или гърци, които говорѣли *турски*; другадѣ—*албанци*, които запазили православната си вѣра, но били по чувства гърци; 20,000 *мохамедани*, произлѣзли отъ гърци. Такива били и *българофонитѣ* — „гръкославянско съчетание", които изгубили гръцкия си е́зикъ отъ страхъ прѣдъ турски прѣслѣдвания и приели „славянския", но по чувства останали гърци. *Помацитѣ* били потурчени гърци, а *куцовласитѣ* въ Епиръ, ако и да

били по произходъ и чувства гърци, говорѣли албански (arbanito vlaki). Близу при Елбасанъ имало Vallahadi, които били турци, но говорѣли гръцки. Другадѣ обитавали Vlahovci, които пъкъ били славизирани власи, и т. н. (вж. p. 25; cit. „la Macédoine" на Brancoff).

Тия примѣри сж дѣйствително духовити, но не биха направили впечатление на ония, които познаватъ Македония и излизатъ отъ болшинството на македонското население, което по твърденията на всички безпристрастни изслѣдвачи е *българско по произходъ, езикъ и народно чувство*. Въ тая посока нѣма интересъ ни Цвиичъ, ни Virgilj. Послѣдниятъ прѣгазва тоя фактъ и, осланяйки се на тая „румелийска" смѣсица отъ народни чувства, произходи, езици и вѣроизповѣдности, посочва Швейцария и Белгия, дѣто респективно: френци-италианци-нѣмци и валони-фламандци, бидейки отъ разенъ етниченъ произходъ, съ разни езици и вѣроизповѣдности, иматъ едно и сжщо народно чувство: „швейцарцитѣ"—швейцарско, а „белгийцитѣ"—белгийско. По сжщия начинъ: Македония, Епиръ, Албания и Стара Сърбия могатъ да иматъ едно народно чувство—*„румелийско"* (ср. p. 25).

Работата е наредъ: както теорията на равновѣсието въ западна Европа изфабрикува двѣ нови народности: швейцарска и белгийска, сжществуещи разбира се до тогава, до когато подписавшитѣ тѣхния неутралитетъ велики Сили сж съгласни помежду си, тъй и тукъ на Балк. полуостровъ трѣбва да се създаде нова народность—„румелийска". За Virgilj не е ясно, какъ Италия ще тури ржка на нея прѣзъ перспективнитѣ стажове на протекторатъ и колония, но важното е да се докаже, че въ „Румелия" нѣма ни сръбска, ни гръцка, ни албанска, ни влашка, ни българска народность. Той пише по-нататъкъ, че въ Македония имало гърци *славофони*, които по традиции и култура сж елини, и очевидно такива и по чувства (p. 26). Недостатъчностьта на лигвистичния критерий за Македония изпжквала още и при разнитѣ македонски диалекти. Въ тая насока той цитира книгата на гръцкия професоръ Bukuvala (la langue des Macédoniens slavophones, le Caire, 1905), който пъкъ изучвалъ тия диалекти посрѣдствомъ учителитѣ въ „Румелия", намѣрилъ, че тоя „езикъ" е смѣсица отъ гръцки, *френски*, турски, албански, сръбски, български и „славянски думи". При такива условия, заявява Virgilj, езикътъ не може да отговаря на народното чувство, а сжщо и на най-елементарното расово или етнично чувство. Тъй че „славянскиятъ" или славянофонския езикъ на македонцитѣ трѣбва да се разглежда като единъ *особенъ диалектъ*, който не може да се квалифицира, но може да се вземе за славянски, а въ сжщность да бжде гръцки въ по-голѣмата часть на елементитѣ си (p. 26)! За примѣръ, Bukuvala е взелъ двѣ македонски думи: παιπλάη=„пепель" и ἀπειχάζω=„разбирамъ", които били старогръцки, но изчезли въ модерния гръцки езикъ, а днесъ се срѣщатъ между gli slavofoni della Macedonia.[1]) Имало другъ единъ фактъ, който

1) Приведенитѣ отъ проф. Букувала двѣ думи собствено нищо не доказватъ. Старогръцки думи има не само у македонскитѣ диалекти, но и у българскитѣ въ България. Παιπάλη, собствено значи *бракно*, а не *пепель* (ср. българското *паспáль*). Формата ἀπειχάζω у македонцитѣ е *апѝкасвамъ* (го апѝкаса?=схваща ли го, разбра ли го?, вѣроятно имаща нѣщо общо съ нашето *съпикáсвамъ*). Подобни

трѣбвало да се земе подъ „голѣмо" внимание, а именно, че гърцитѣ и славянитѣ имали много развитата способность да асимилиратъ езицитѣ; тая имъ способность намирала най-голѣмо приложение въ „Румелия". Въ вжтрѣшностьта ѝ селенитѣ говорѣли два езика и даже два и повече диалекта. Е, при това условие, казва Virgilj, какъ ще се опрѣдѣли народностьта на индивида? (p. 27).

Virgilj никога не е ходилъ въ Македония и не познава не само македонския говоръ, но и славянскитѣ езици. Той цитира *Bukuvala* и не знае други източници за тоя говоръ. Че имало чужди думи въ него— това не е страшно. Въ всѣки езикъ има чужди думи.

Важното е, казва Virgilj, че върху бъркането единъ критерий съ другъ (лигвистиченъ, религиозенъ и т. н.) се гради *тенденциозната* статистика на Македония, която, очевидно е, не може да бжде освѣнъ противорѣчива. Албанцитѣ сж католици, православни и мухамедани; сърбитѣ, гърцитѣ и куцовласитѣ сж патриаршисти, а българитѣ—екзархисти, а нѣкои отъ тѣхъ—католици и протестанти. При това, имената Македония и Албания по сжщество нѣматъ никаква стойность, защото нѣматъ прецизно значение. Границитѣ имъ, било етнико-исторически, било географически или политико-административни, не сж закржглени. Тѣ влизатъ и трѣбва да се считатъ като части на генеричното, общо название „*Румелия*" (nome generico complessivo, p. 28).

Въ глава II на книгата си Virgilj ни занимава главно съ двѣтѣ „румелийски" народности: елинската и мохамеданската; съ отрицателнитѣ чърти на мохамеданската народность, съ нѣйното социалъ економично положение въ „Румелия". Слѣдъ туй иде редъ на елинитѣ; народностьта имъ била съ европейски характеръ, а генезисътъ ѝ е въ историята.

Virgilj разглежда елинизма още въ гръко византийската епоха, каквото не намира нуждно за българизма; пише по-нататъкъ за религиозно-социалната дѣйность на гърцитѣ прѣзъ робството и за тѣхния просвѣтителенъ характеръ въ цѣлия Ориентъ. Главата се завършва съ участието на куцовласитѣ въ елинската народность и съ тѣхния общъ на римляни и елини произходъ. По всички тия въпроси Virgilj се ползува отъ чужди източници, и то главно гръцки (la Macédoine на Nicolaïdes Cleantis; интервю съ Mitzopoulos въ Neue Freie Presse, 1904; la Grèce et l'Hellénisme на N. Kasasis, 1905 и т. н.). Той се заплита по въпроса за елинизация-

думи въ нашитѣ диалекти можемъ да посочимъ сума: *придѐпцвамъ, халдсвамъ, скопдсвамъ, сарандисвамъ, прàксвамъ, калѐсвамъ, фтàсвамъ* и т. н, все отъ респективнитѣ гръцки аористи на тия глаголи. Сжщото явление се срѣща въ сръбския, ромънския и албанския езикъ (ср. Miklosich, Die Fremdwörter in den slav. Sprachen, Wien, 1867). Обратно, въ гръцкия езикъ има славянски, респективно български думи. Номенклатурата на сѣверна Гърция силно е прошарена съ „славянски" географски имена. Самитѣ гърци, които се гордѣятъ съ класическото име *елини*, днесъ се наричатъ Ρωμαῖος (римляни). 2/3 отъ английския езикъ е смѣсъ отъ нормандски и френски думи, и англичанитѣ сж пакъ англичани. Самитѣ италианци не могатъ да се похвалятъ съ чистъ италиански езикъ, а както ще посочимъ по-долу, той се дѣли на много диалекти, които сж почти невнятни единъ на другъ. Примѣръ: епическата поема „Освободения Иерусалимъ" на Тасо (1575 г.) е била прѣведена на Бергамски, Болонски, Калабрийски, Генуезки, Миландски, Неаполитански и Венециански наречия, за да може да се разбере отъ всички „италианци"! Zarousse, 1873 г., T. IX, p. 830.

та на Македония прѣзъ робството, но я отрича като систематически опити на патриаршията да погърчва училища и черкви на тамошнитѣ българи. Тая елинизация била само единъ „естественъ исторически процесъ" (р. 45). Очевидно е, че Virgilj не познава духовнитѣ ни борби съ патриаршията до 1870 г. и дори днесъ, когато съ тероръ и чрѣзъ съучастие на турцитѣ, послѣдната натрапва гръцки учители и свещеници въ Македония. Той се възхищава отъ думитѣ на Mitzopoulos, какво гърцитѣ, бидейки социаленъ, цивилизаторски факторъ, трѣбвало да кооперирать съ турцитѣ като политически факторъ (ср. р. 47). Интересни сѫ обясненията на Papageorgiu (куцовлахъ), който челъ рефератъ за куцовласитѣ въ Атина (р. 54), споредъ когото „valacche, vlaco" излизало отъ латинското villa и значало *селянинъ* (campagnuolo), отдѣто и италианското villaggio=село. Името *влахъ* слѣдователно не било *етнично*. (Сѫщата теория е подържалъ въ срѣдата на миналия вѣкъ и д ръ Селимински отъ Сливенъ, само че споредъ него *влахъ* е отъ славянското *власъ*= косъмъ, тъй като власитѣ, като горци и скотовъдци, сѫ носѣли *вълнàти, власàти* дрехи; израза *влàша*, сѫществуещъ и въ гръцкия езикъ, е отъ сѫщия коренъ и значалъ *селени*). Думата *цинцаръ* споредъ Papageorgiu била отъ tsintsi=петь, но не било вѣрно, че tsintsar излизало отъ Quinquenari=la famosa quinta legione macedone (р. 55). Куцовласитѣ, заключава Virgilj, още отъ римско врѣме сѫ съ елинско съзнание (р. 59). Най-виднитѣ елински благодѣтели сѫ отъ куцовлашки произходъ, а това говорѣло и за самата общность по култура и съзнание между куцовласи и елини (р. 62—63).

И тъй, къмъ двѣтѣ *„сѫщински"* народности въ Румелия: елинска и мухамеданска би слѣдвало да влѣзатъ и куцовласитѣ (респективно къмъ елинитѣ), та и за това види се, въ глава III на труда си Virgilj пристѫпва къмъ „безнационалнитѣ румелийски групи" (i gruppi etnici anazionali rumelioti): *славянска, албанска* и групата на *аморфнитѣ* (р. 64).

Отъ самитѣ начални думи на Virgilj въ тая глава, а именно, че „мухамеданската и елинска народность сѫ единственитѣ *национални организми* въ турския Ориентъ, а другитѣ групи били населения, които не водятъ националенъ животъ", може да се заключи по-нататъкъ за „критичния му анализъ" въ la questione rumeliota. Тия безнационални групи сѫ „славянитѣ" и албанцитѣ. Особно въ западна „Румелия", „славянитѣ" не били ни сърби, ни българи, ни slavo-macedoni (р. 65). (Послѣднитѣ за разлика отъ *Slavi-rumelioti*). Тия „славяни" симпатизирали ту на сърби, ту на българи, споредъ това, кому принадлежи по-голѣмиятъ шансъ да ги освободи. На много отъ тѣхъ било безразлично, къмъ кои да бѫдатъ присъединени: къмъ българитѣ или сърбитѣ. Тѣ въобще нѣмали национално съзнание, а чувствата имъ били аморфни. Въ тая насока Virgilj навежда твърденията на „българина" Верковичъ въ 1860 г., тия на Солунския ни агентъ Шоповъ, който подъ псевдонима Офейковъ писалъ въ 1887 г., че „прѣди учрѣдяването на екзархията славо-македонцитѣ нѣмали народно съзнание", а днесъ „много западни учени твърдѣли сѫщото" (напр. Gersin, Makedonien, Wien, 1903; проф. Kovačič la Peninsola balcanica; Penker, Oestreich, Rostkovsky, Цвиичъ, Remarques

sur l'ethnographie de la Macédoine, и т. н., p. 66). (К. Gersin не е другъ освѣнъ сърбина Н. Жупаничъ).

Както се каза и по-рано, за горнята мисъль на Virgilj много помогна книгата на Цвиича, отъ която той прѣписва цѣли страници. Virgilj посочва трима четирма автори, за да подкрѣпи тенденциозното си твърдение, а игнорира останалата литература по въпроса, а сѫщо и изумителнитѣ факти на чудеса отъ български патриотизмъ въ македонскитѣ общини (ср. М. Дриновъ въ Псп., кн. 31, стр. 2 и отговора на проф. Иширкова срѣщу Цвиича, стр. 54—69).

Споредъ Virgilj, всичко, съ което биха могли да се похвалятъ „славянитѣ" въ Македония, се длъжало на гърцитѣ (71—73). Той пакъ повтаря, че тѣ нѣмали ни народность, ни чистъ езикъ. Едни казвали, че езикътъ имъ се приближава до българския, други—до сръбския, но и двѣтѣ тия твърдения, добавя Virgilj, били неточни. Ако има български или сръбски отенъкъ въ езика имъ, то той се дължалъ на българската и сръбска пропаганда, па и на обстоятелството, че многото македонски емигранти слѣдъ като се върнатъ респективно отъ България и Сърбия, учатъ туземцитѣ на български или сръбски езикъ. Самъ Ягичъ твърдѣлъ, че славяно-македонскиятъ диалектъ билъ формиранъ отъ разни диалекти на българския и сръбско-хърватски езикъ. (Virgilj, обаче, не цитира, въ кой именно брой на Archiv für Slavische Philologie е писано това); сѫщото се казвало отъ българофила Кочубински (Note di viaggio nei paesi slavi), отъ Rostkowsky (Ripartizione degli abitanti del villayet di Bitolia) и отъ нѣмския ученъ Облакъ (Makedonische Studien, Wien, 1896). Цвиичъ, учитель на Virgilj, трѣбвало да завижда наученика си, че е надминатъ отъ него въ изобрѣтателностьта, и съ собственитѣ му камъни го бие по главата. (Ср. стр. 9 и 10 на Цвиичовата теория, сп. Дело, год. X, кн. 38). Подобно на проф. Иширкова за Цвиича, ние сѫщо така ще забѣлѣжимъ, че е жално, дѣто Virgilj прѣнебрѣгва филоложкитѣ изучвания на нашитѣ учени по македонския езикъ, напр. тия на проф. Теодоровъ (Псп., кн. LXV). Но Virgilj нѣма интересъ да стори това и нѣма да ни се види чудно, ако извърта и писаното за въ наша полза.[1])

По-нататъкъ той продължава: „славо-македонцитѣ нѣматъ история: въ тоя смисълъ тѣ не сѫ привързани къмъ никакви традиции, къмъ никакво минало" (p. 75). Въ отговоръ на това би слѣдвало да цитираме

1) Така, Ягичъ и Облакъ, напримѣръ, освѣнъ че не казватъ, какво македонскиятъ езикъ не билъ български, но твърдѣтъ тъкмо обратното, подобно на Иречека, Лаврова, Калина, Флорински, Нидерле и др. Колкото и да сме прави съ изповѣдьта, че нѣма защо да се доказва българскиятъ произходъ на македонския говоръ, защото той е български, па и като такъвъ сѫ го посочили горнитѣ незаинтересувани учени, все ще бѫде нужно, щото нашитѣ филолози да отговорятъ на всички антибългарски филоложки критики. Въ научно отношение ние съвсѣмъ малко сме направили за Македония, а заинтересуванитѣ гърци, сърби и днесъ италианци съ свои трулове, печатани на разни езици, съумѣха да създадатъ на западъ цѣли легенди, свързани съ въпроситѣ около Македония, очевидно за тѣхна полза. Отъ голѣма нужда е, щото българското правителство или зараждаещата се наша академия на наукитѣ да излѣзе съ една обстойна апология на нашата права кауза въ Македония, дѣто да се виждатъ, както филоложкитѣ, тъй и историческитѣ и политическитѣ нейни основания.

историята на Иречека, едната трета отъ която се отнася за българското владичество и борби въ Македония, па и цѣлия сонмъ отъ епически творения на тая българска третина, застжпени най-вече въ Крали Марковия циклъ. Но македонцитѣ не могли и да иматъ una storia loro propria (тѣхна собствена история), защото тѣ не били отдѣленъ народъ, а часть отъ българския. Virgilj нито познава българската история, нито иска и да я знае. Но нѣщо друго. Той забѣлѣзва, че славо-македонцитѣ, като съзнателна колективность, не били спомогнали на никакъвъ духъ, подвигъ, нито пъкъ били се прославили съ нѣщо подъ турцитѣ (p. 75).

Умѣстностьта отчасти на тая забѣлѣжка се оправдава съ собственитѣ ни недостатъчни или съвсѣмъ никакви проучвания на възраждането на българщината въ Македония прѣди срѣдата на миналия вѣкъ. Тукъ е въпросътъ само за робството ни подъ турцитѣ, защото ние знаемъ за борбитѣ на българитѣ въ Македония при Самуила, Дѣляна, на тия при Калояновия войвода Шишманъ, и най-послѣ на тия при първия югославянски авангвардъ срѣщу турцитѣ — Момчилъ — въ Източна Македония, за да не изтъкваме героичнитѣ епилози на отдѣлни тамъ владѣтели до послѣдното падане на Македония, часть отъ които кооперираха съ Скендеръ Бея (особно българитѣ около Дебъръ и рода Мияци; Иречекъ, op. cit., p. 477; още по рано: борбитѣ на Богдана въ Македония при Муса, p. 466; тия на Алексия Асѣнъ III, владѣтель на Кавала и о-въ Тасосъ. p. 436; тия на Крали Марка въ западна Македония и на Константина — въ сѣверна, p. 434—435, и т. н.) Жално е, че нашитѣ историци нищо не сж дали за възраждането на българитѣ въ Македония прѣзъ тъмното робство до началото на духовното ни тамъ пробуждане. Въ народнитѣ ни пѣсни се пѣе за много македонски „бюлюкъ-бащии" и „капетани", особно около Солунъ, които, като административни привилигирувани чиновници били фокусътъ на политическото македонско съзнание. Тъй наречениятѣ *мартолоси* (амартоли) въ Епиръ бѣха най-вече българи и куцовласи. Това личи отъ историитѣ на Папаригопуло, Филимона, Гордона (прѣводъ у Цинкайзенъ) и т. н., и най-послѣ отъ кръстнитѣ имъ имена. Тия *мартолоси* бѣха пионеритѣ на гръцката революция въ 1821—1827. У книгата на младия Папаригопуло (на френски: La Régénération de la Grèce) се говори за паметното движение между македонцитѣ и „румелиотитѣ" (Одринско и Източна Румелия) въ третята четвърть на XVIII-я вѣкъ срѣщу турцитѣ, за тѣхния мемоаръ до Русия и за готовностьта имъ, да се срѣщнатъ съ рускитѣ войски при Одринъ, за да ударятъ на Цариградъ.[1]) Гръцката революция въ 1821 г. не бѣше чисто гръцка, защото въ нея участвуваха главно българи, които й дадоха името Завѣра (борба за вѣра). Тя се почна най-първо въ Ромъния и се съсрѣдоточи най-послѣ въ сжщинска Гърция, дѣто, както забѣлѣзва английскиятъ генералъ Йохмусъ (Geogr. journal, London, vol. 24, 1853), най-видно участие взеха „славянитѣ". Йохмусъ е пжтувалъ въ полуострова прѣзъ 1847 г., пише за прѣдимствата на славянитѣ българи и съ остри думи се отзовава за изроденостьта на гърцитѣ. Той изрично

---

[1]) За gardes macédoniennes, които служили на италианскитѣ принцове ср. Berton, Les turcs dans la balance pol., Paris, 1822, p. 76—78.

пише, че българитѣ справедливо ги наричали страхливци („тавшани") и били способни само за „граматици" (писари) и бакали.

За възторгитѣ на Virgilj отъ гръцката култура въ Македония или въобще въ „Румелия" достатьчно е да приведемъ думитѣ на единъ англійски класикъ въ надвечерието на гръцкото пробуждане, защото именно въ врѣме на това пробуждане (края на XVIII-я вѣкъ) настана гръкоманщината на нѣкои българи въ крайегейска Македония. „Днесъ, пише Brerewood (1674 г.), гръцкиятъ езикъ е изроденъ даже *въ самата Гърция, въ Епиръ и въ западна Македония,* славянскиятъ езикъ е унищожилъ първия. Цаконитѣ въ 14 града говорятъ безъ всѣкаква граматика и не разбиратъ обикновения гръцки езикъ". (p. 10—14 на Inquiries touching the diversity of languages and religions, London, 1674: на p. 72 той изрично пише, че обикновениятъ езикъ въ турската империя е „славянскиятъ"; (ср. Gesner и Roccha, прѣдшедственици на Brerewood въ Postell. de ling. Dalmat., Biblioth. Vatican, 161, etc).

Западнитѣ географи и историци не познаваха отблизу етническия съставъ на обширната и мрачна тогава турска империя. По традиция отъ класическата и византийската историятѣ запомниха само гърци на полуострова, и всѣка проява въ него се приписваще на гърци. Въ това не малко помогна обстоятелството, че въ черковно отношение ние се числѣхме къмъ едно и сѫщо вѣроизповѣдание съ гърцитѣ, а напослѣдъкъ, до 1870 г. се намирахме подъ единъ и сѫщъ гръцки патриархъ. Даже самитѣ турци, които знаяха сѫществуването на *Булгаристанъ,* бѣха забравили думата *българинъ,* като изразъ на народность, и я смѣсваха съ *урумъ* — или *ристянъ-миллети.*

Колкото се отнася до възраждането на македонцитѣ, то не можеше да се начене освѣнъ заедно съ това на българитѣ отъ двѣтѣ страни на Стара-планина, сравнително по-късно слѣдъ това на гърцитѣ, и то по много причини. Важното е, обаче, че както забѣлѣзва Дриновъ, „Македонци сѫ и Паисий, отъ когото се захваща историята на българското възраждане, и Кирилъ Пейчиновичъ Тетовецъ, авторъ на една отъ първитѣ печатни български книги, издадена въ Будимъ 1816 г., и Хаджи Теодосий Синаитски, баща на българското книгопечатане, и Хаджи Иоакимъ, даскалъ Кърчовски, който най-напрѣдъ е захваналъ да печата книги, писани съ народенъ български езикъ, и Неофитъ Рилски, патриархъ на българскитѣ учители, и Іоанъ Димитриевичъ Охридянинъ, единъ отъ първитѣ български книгоиздатели въ Цариградъ, и много други отъ първитѣ дѣйци по възраждането на българския народъ" *(Псп.,* кн. 31). Virgilj не познава участието на македонцитѣ въ духовнитѣ ни борби още прѣди учрѣдяването на екзархията. Споредъ него, българитѣ изникнали въ Македония слѣдъ тъй учрѣдената екзархия, когато въ сѫщность, както забѣлѣзва проф. Иширковъ, не екзархията създаде българитѣ, а българитѣ — екзархията (op. cit., стр. 68).

„Славяно-македонцитѣ, заявява по-нататъкъ Virgilj, нѣмали *унитарно религиозно чувство,* а били екзархисти, патриаршисти и униати" (p. 75). Това било още единъ аргументъ за тѣхната флотантность, аморфность. Между българитѣ въ България има сѫщо православни, католици, протестанти, но важното е, че въ Македония не всички българи сѫ

могли да влѣзатъ въ лоното на българската черква по простата причина, че тамъ патриаршията употрѣбява всички срѣдства да държи въ ржцѣтѣ си цѣли покрайнини отъ български общини. За неотцѣпването на тия общини отъ патриаршията помага обстоятелството, че вѣроизповѣдането е едно и сжщо, а главно гръцкиятъ тероръ. Слѣдъ 11-и юлия, когато тия насилия бѣха за мигъ прѣкратени, много български общини доброволно признаха екзархията и си отвориха взетитѣ или затворени отъ патриаршията училища и черкви.

Горѣспоменатитѣ думи за проблѣсъщитѣ отъ възраждането на българитѣ въ Македония могатъ да отговорятъ на Virgilj и въ заключителнитѣ му думи, че „славо-македонцитѣ не могли да се похвалятъ съ никаква цивилизация, съ никакво вѐлико интелектуално дѣло, съ никаква собствена традиция за политическа способность" (p. 76). Virgilj забравя, че Македония, подобно на България до 1878 г., е подъ двоенъ гнѐтъ, че въ Турция нѣма никакви условия за „велики интелектуални дѣла", че туй което направиха македонцитѣ въ 1903 г., като проблѣсъкъ на тѣхното политическо свѣстяване и усилия за свобода, е безподобно въ историята. Отъ 1878 г. до 1903 г. македонцитѣ обнаружиха много по-голѣма опоритость въ идеалитѣ си за свобода, отколкото, може би, пиемонтинцитѣ, които, раздвижени едва въ срѣдата на миналия вѣкъ, сглобиха Италия и ѝ дадоха новъ политически животъ.

Въ втората часть отъ тая глава Virgilj си служи главно, ако не и изключително, съ твърденията и изводитѣ на Цвиича. Терминитѣ „българинъ" и „екзархистъ" въ Македония били прѣнесени отъ България, по силата, очевидно, на българската пропаганда. Тия названия нѣмали никакво значение. Прѣди всичко, заявява Virgilj, славо-македонцитѣ се наричали Bugari, а не Bigari, както това било у сжщинскитѣ българи. Гръцкитѣ селени ги наричали bulgari, но това било по традиция, а албанцитѣ ги наричатъ Skjeji (Slavi). Самъ Качановски чулъ на много мѣста селенитѣ да се наричатъ *Slavi* (p. 76) [1]). Терминътъ Bulgaro, особно въ западна „Румелия", нѣмалъ етнично значение, а билъ „*социаленъ*"; политическото му значение се длъжало само на българската пропаганда. Bulgaro значало просто *селенинъ, земледѣлецъ,* — човѣкъ работенъ и простъ (cit. cp. cit. Kavačič; ср. Цвиича у проф. Иширкова 44—46). Съ една дума — *българи* се наричали най-долната класа въ Македония за разлика отъ гръцката и мухамеданска класи, които били по-високи (superiori). Тъй че изразътъ *българи* билъ *социална квалификация,* каквато си давали самитѣ славяни въ Македония, а сжщо тъй ги наричали гърци и турци. По-нататъкъ се привеждатъ откритията, длъжими на Цвиича, че когато македонскитѣ славяни нѣмали съ какво да гостятъ нѣкого, казвали „ние сме asli Bugari" (сжщински българи). *Bugarska*

---

1) Думата Slavi, въ смисъль на „славянинъ" у никой славянски народъ или отломъкъ не се употрѣбя. Virgilj ще е криво разбралъ, защото *Слави* е кръстно, а не етнично име.

Колкото за това, че албанцитѣ наричали македонскитѣ българи не българи, а *skjeji* (славяни), това не значи, че албанцитѣ не считатъ тия българи като българи. Албанцитѣ сж наричали така българитѣ не само въ Македония, но и въ цѣла България (шкяу = българинъ и Шкиечия = България). Кантакузинъ и др. визант. историци наричатъ българитѣ — *мизи!*

rabota значало проста, мжчна, уморителна, недодѣлана работа. Долньото жито се наричало *bugarka*.

Че коренътъ bugar нѣмалъ *народно* значение, но просто означавалъ селенинъ — славянинъ, се виждало отъ факта, че самиятъ този коренъ не билъ български, но „вѣроятно гръцки, турски или латински" (volgare)! Думата bulgaro имала коренъ *blgar!* Bugarin значело просто и изключително Slavo-sociale (p. 77). Какво разбира Virgilj подъ послѣдния чудноватъ изразъ — не зная. Важното е, че именно въ тоя смисълъ привърженцитѣ-македонци на сръбската пропаганда се наричали bugari, и че елинизиранитѣ славо-македонци, които се чувствували като гърци, се наричали bugari, защото били селени. Всичко това било „лингвисто-економиченъ" феноменъ: думата *сърбинъ* въ XIV-я вѣкъ означавала въ Ромъния земледѣлецъ, за разлика отъ скотовъдеца влахъ (valacco pastore; Цвиичъ, op. cit.). Virgilj, подобно на Цвиича, обяснява, какъ така името *българинъ* било приписано на славо-македонцитѣ. Много просто: България и „Румелия" паднали подъ турцитѣ въ края на XIV-я вѣкъ, а само вѣкъ слѣдъ това паднали сърбитѣ. Първиятъ народъ между славянитѣ, съ които се срѣщнали турцитѣ, били българитѣ, и ето защо тѣ разширили това име *българи* и на другитѣ побѣдени слѣдъ това славяни. „Славорумелиотитѣ", които не били ни сърби, ни българи, прѣдпочели да се наричатъ българи, само и само да се избавятъ отъ турското прѣслѣдване. Тукъ Virgilj не е копиралъ точно думитѣ на Цвиича, защото послѣдниятъ по-духовито се изразява: понеже сърбитѣ били по-войствени, бунтовници, то турцитѣ не обичали тѣхното име, а македонскитѣ славяни, които сж сърби, отъ страхъ прѣдъ турцитѣ се наричали бугари, което значало „покорна рая" (ср. Цвиича у проф. Иширковъ, op. cit., p. 44, дѣто е и заслуженияти отговоръ на послѣдния, който еднакво се отнася и за Virgilj). Чудно е, какъ така ако македонцитѣ сж сърби, и слѣдователно войнствени, ще се страхуватъ отъ турцитѣ!

Вториятъ аморфенъ елементъ въ „Румелия" сж *албанцитѣ*. Подобно на славо-македонцитѣ и тѣ нѣматъ история. Етничниятъ имъ произходъ и езикътъ имъ били и до днесъ прѣдметъ на спорове. На всѣки случай тѣ нѣматъ национално съзнание и могли да се сравнятъ съ кюрдитѣ въ Мала-Азия (p. 83). Даже могло да се каже, че въ Ориента албанцитѣ въ сравнение съ славо-македонцитѣ сж най-далечъ отъ перспективата да се формиратъ въ народность. Тъй или иначе, славо-македонцитѣ и албанцитѣ били хермафродититѣ (androgini) на политиката (p. 86). Въ „източния въпросъ" българи, сърби и ромъни не могли да участвуватъ като *partiti politici* за „Румелия", защото отломъцитѣ, за които тѣ претендирали не били свързани съ тѣхъ етнически, а изкуствено, чрѣзъ насилия, пропаганди. Единственитѣ слѣдователно *partiti politici* въ „Румелия" били народноститѣ: турци и гърци (p. 87—88). Нуждно било, значи, да се опростотвори „източниятъ въпросъ", да се намалятъ ангажиранитѣ въ него, възъ едно или друго основание, сили. Щомъ останатъ въ „Румелия" само гърци и турци, — по-нататъкъ било лесно. Турцитѣ рано или късно щѣли се оттеглятъ въ Азия, а съ гърцитѣ Италия лесно щѣло се разбере. Русия нѣмало какво да се мѣси, защото нейнитѣ сфери на влияние били въ източната половина на полуострова, а на Австрия, вѣроятно при най-малъкъ опитъ, да се-

мѣси въ „румелийската“ политика на Италия, ще се посочватъ италианскитѣ краища около Триестъ и въ Тиролитѣ. Работата е наредъ, защото прѣди всичко директивитѣ сѫ начъртани. Остава само да се пристѫпи къмъ работа. Книгата „La Questione Rumeliota“, като официално издание, и то първо по рода си, на италианската патриотическа „библиотека за външната политика“, е интелектуалниятъ прѣдвѣстникъ на тия грандиозни перспективи.

Въ глава IV Virgilj се занимава съ разнитѣ пропаганди въ Македония. Първа била българската, като отзвукъ на руско-славянската мисъль, на панславизма. Българскиятъ народъ билъ longa manus на панславизма въ източната политика. Руското оружие създало българската национальность подъ Дунава, а сега рускитѣ учени създавали българи въ „Румелия“. (p. 97). Тия думи не търпятъ серьозни възражения. Тѣ се опровергаватъ отъ факта, че Русия не единъ пѫть се е противопоставяла на българскитѣ стремежи, какъвто бѣ случаятъ при съединението на Източна Румелия съ България и по Фирмилияновия въпросъ. Ние можемъ смѣло каза, че официална Русия по-вече ни е прѣчила, отколкото помагала слѣдъ 1885 г. Причинитѣ сѫ въ съглашенията ѝ съ Австрия, които съглашения всѣки славянинъ съ горесть на сърдце чувствува, че сѫ не само непанславистки, но и неславянски. Рѣшителното прѣдложение за македонска автономность, малко прѣди Ревелската срѣща, не излѣзе отъ Петербургъ, а отъ „егоистична“ Англия. Германия — Австрия и Русия не желаяха неговото реализиране. Прѣвратътъ отъ 11-и юлия бѣше умно подготвенъ, за да осуети това прѣдложение [1]).

Virgilj по-нататъкъ цитира шовиниста Казасисъ (l' Hellénisme, 1903), споредъ когото у българина нѣмало нищо оригинално; всичко било копирано отъ нашитѣ подстрѣкатели и подържници — руси. Но ние сме били отишли по-далечъ, защото сме били обнаружили руския нихилизъмъ срѣщу враждебнитѣ си народи (чети: гърцитѣ; ср. p. 98).

Vilgilj едва ли не отождествява думата *българинъ* съ думата *пропаганда*. Българитѣ почнали сѫществуването си очевидно чрѣзъ руски внушения съ *пропаганди:* отначало *черковна,* послѣ *училищна* и найпослѣ *политическа*. По тоя пѫть слѣдвало би, щото Virgilj да изкара българитѣ за най-дѣятелния народъ въ Европа, а при това да ни счита за *културтрѣгери* на Балканския полуостровъ, но той твърди на много мѣста, че българинътъ билъ въ стадиума на долнята култура (ср. p. 98).

---

1) Читателятъ ще си припомни, че напослѣдъкъ единъ отъ виднитѣ руски органи („Русь“) бѣше безъ всѣко стѣснение заявилъ, че Русия е направила голѣма грѣшка съ начертаването на санъ-стефанскитѣ български граници, по който начинъ онеправдала Сърбия. Рускитѣ вѣстници изобщо никога отъ 1885 година не говорятъ съ възхищение за насъ българитѣ. Тѣ не могатъ да не признаятъ нашето прѣвъзходство въ сравнение и съ сърби, и съ гърци, ала отъ това никой не трѣба да заключава, че тѣ желаятъ съ това да се създаватъ българи тамъ, дѣто тѣ не сѫществуватъ.

Virgilj очевидно има интересъ да цитира все гърци или българофоби (ср. р. 103, cit. Nicolaides, op. cit.). Българскитѣ училища били противъ всѣка елинска култура, тогазъ когато екзархията била само противъ гръцката религия! (р. 104). Virgilj, разбира се, не пише, какъ тъй „цѣла Македония" приела да се прошари съ български „основни училища, семинарии, читалища и гимназии", но добавя, че тоя напрѣдъкъ се длъжалъ на Санъ-Стефанския и Берленски договори и на побѣдата ни при Сливница. Всичко това било насочено изкуствено да се българизира Македония. Аргументъ за това той черпи въ думитѣ на екзархийския секретарь слѣдъ самия 6-и септември (1885), какво „Македония ще бжде българизирана само чрѣзъ училища, но за това се искатъ продължителни жертви, непрѣстанна дѣйность . . . ." (р. 104). Споредъ Гопчевичъ, само екзархията харчила за българската пропаганда 30,500 турски лири годишно, а като прибавимъ къмъ тѣхъ помощитѣ на българското правителство, цѣлата сума възлизала на 3,700,000 лева годишно. Чрѣзъ чужда помощь и лицемѣрия, продължава Virgilj, българитѣ извоюваха берати за нови епархии въ Македония и въ послѣдствие я прѣплѣтоха съ революционни организации (р. 106). Сърбитѣ почнаха по късно и подражаваха на българитѣ. Отъ врѣме на Берлинския договоръ тѣ се простиха съ мисъльта, да се разширяватъ къмъ адриатическитѣ брѣгове, и за това обърнаха погледитѣ си къмъ Македония. Тѣ нѣмали ни мжже, ни срѣдства, ни международни приятелства, за да могатъ да се освободятъ отъ патриаршнята, та сколасали да прокаратъ само учрѣдяването въ Скопие на една сръбска, народна митрополия, която да бжде подъ ефективното влияние на сръбското кралство.

Подобно на българската, тъй и сръбската и ромънска пропаганди въ Македония, които били по български моделъ, били изкуствени. Властитѣ, подобно на панславистичната амбиция у българитѣ, да създадатъ една Санъ-Стефанска България, искатъ отъ своя страна една велика Влахия (р. 110). Тѣ даже простирали сферитѣ си на пропаганда и между албанцитѣ, а не само между македонскитѣ и епирски куцовласи (р. 111). Това се виждало отъ дружеството *Drita* въ Букурещъ, което било ромънско, но съ албанска маска. Ромънскитѣ блѣнове за „велика Влахия" датирали още отъ срѣдата на миналия вѣкъ. Нейниятъ пръвъ прѣдвѣстникъ билъ *Радулеско,* който въ труда си на френски езикъ „Сънъ на изгнанника" (1853 г.) доказва, че героитѣ на гръцката независимость Марко Боцарисъ, Цавела, Грива и т. н. сж власи, „дѣца на Пиндъ, ромъни отъ Македония, които освободили изродена Гърция" (р. 111). Въ 1860 г. въ Букурещъ е билъ основанъ единъ македонско-ромънски комитетъ, който се грижалъ чрѣзъ организации между Дунава, Адриатическо море и Егейско море да свърже въ едно находещитѣ се тамъ 2 милиона ромъни (Hellénismos, 10 septembre 1906). Virgilj възтава противъ тая амбиция на ромънитѣ и осжжда Радулеско, който билъ ромънинъ, но гръкъ по кръвь, подобно на „ромънитѣ" Братиано, Котадисъ, Лидеридесъ, Джеопулосъ. (р. 112). Слѣдъ Радулеско се появили другитѣ ромънски пионери на велика Влахия. Тѣ били Маргаритисъ, „ромънизиранъ гръкъ" отъ Македонска Клисура и Яшкия професоръ Ксенополъ. Първитѣ ромънски помощи за ромънитѣ въ Турция датиратъ отъ 1870 г. (14,000 лева). Въ

1889 г. тѣ възлѣзли на 145,550, въ 1892 г. на 450,000, а отъ 1895 г. свърхъ това отпущали се допълнителни кредити отъ 200,000 лева. Ромънското правителство систематично работѣло за извоюването на една македоно-ромънска екзархия. Това било на върха да се сбждне въ 1896 г. За екзархъ се готвѣлъ бившиятъ месемврийски владика Антимъ (р. 114).

Срѣщу всички тия пропаганди трѣбвало да се бори самъ еленизмътъ като националность. При това турцитѣ били наежени срѣщу гърцитѣ още отъ 1830 г., па и послѣдуещитѣ гръцки възтания отъ 1856, 1876, 1878, 1883 г., въпросътъ за Критъ и гръцко-турската война ожесточили Турция срѣщу елинизма. Въпрѣки всички тия гонения гърцитѣ отстояли въ своята политика на защита: възпитателна-религиозна-училищна. Тая издържливость се длъжала на гръцката висока интелектуалность въ Македония, на гръцката етнико-морална компактность (пакъ тамъ). Тѣ, слѣдователно, не си служали съ пропаганди, а съ защита на своята народность и култура. Колкото и да билъ изкуственъ политическиятъ животъ на „румелийцитѣ", елинизмътъ като „пропаганда" щѣлъ да си остане най-силниятъ, най-културенъ елементъ въ „Румелия" (ср. р. 121—122).

Virgilj умишлено игнорира съюзническитѣ насилия между турци и гърци надъ българитѣ въ Македония, особно отъ 1904 г. нататъкъ. Къмъ тѣхъ се прибавиха и сръбскитѣ, особно отъ 1906 г. нататъкъ, и не елинизмътъ, а българизмътъ самъ безпомощенъ трѣбваше да се бори срѣщу турци, гърци и сърби въ Македония.

Въ глава V Virgilj ни занимава съ дегенеративната еволюция на „румелийскитѣ" групи подъ насилията на разнитѣ пропаганди, които още по-вече разбъркали етнико-територииалнитѣ граници на тия групи. Въ тоя смисълъ най-голѣмъ грѣхъ се приписва на българскитѣ чети, изпращани отъ България въ Македония. Първата гръцка чета се явила въ 1904 г., но тя дала начало на законни отбрани за еленизма.

Въ глава IV се разправя за четитѣ слѣдъ 1903 г., за борбата между „вжтрѣшната организация" и комитета Цончевъ, за кооперирането на българи и ромъни срѣщу гърци, и за сръбскитѣ успѣхи. Българската пропаганда въ Македония се инспирирала главно отъ София, и правителствата си служали съ организациитѣ, както си искали. Virgilj цитира български вѣстници, като „Балканска Трибуна", „День", „Вечерна Поща" и т. н, отъ които черпи доста работи, за да може да ги експлоатира прѣдъ външния свѣтъ въ тенденциозенъ смисълъ (ср. р. 169—170).

По-нататъкъ, той защищава тезата, че „румелийската" статистика била цѣла проблема. Компилирането на разнитѣ прѣброявания, рапорти, отчети и т. н. било мжчно, а критериумътъ несигуренъ. Всѣка една заинтересувана страна давала фалшиви статистики. Първи, които убъркали статистиката, били пжтешественицитѣ отъ началото на XIX-я вѣкъ (р. 215). Тѣ всички квалифицирали славянитѣ на п-ва като българи, безъ да обръщатъ внимание на факта, че думата bulgaro имала *социално-економическо значение* (р. 215). При това тѣ не познавали и „славяно-балканскитѣ" езици. По тоя начинъ, Pouqueville направилъ „грѣшка" въ 1820 г. като писалъ, че границата на българския езикъ и тоя на албанскитѣ геги била рѣка Дринъ (Voyage de la Grèce, 1826, vol III, p. 59). Сиприанъ Робертъ направилъ още по-голѣма „грѣшка" съ твърдението си, че въ

Тракия, Македония и Албания живѣяли българи (les slaves de Turquie, Paris, 1844). Ubicini се заблудилъ по сжщия начинъ, като мислѣлъ, че първенството между поробенитѣ отъ турцитѣ славяни държали българитѣ и че границитѣ имъ днесь (1854) били Черно море, Егейско, Албания и Дунавъ (Empire Ottoman. 1854, p. 34). Къмъ тия „заблудени" писатели, забѣлѣзва Virgilj, се присъединили Хилфердингъ, Тепловъ и Григоровичъ.

Това отчаяно срѣдство за оборване българската кауза Virgilj го копира отъ Цвиича.

Отъ всичко личи, че Virgilj, посрѣдственъ въ своитѣ доводи, се е старалъ да помѣсти въ обемистия си трудъ цѣлата антибългарска литература по македонския въпросъ. По надолу той привежда Цвиичовитѣ доводи буквално и ги прѣдава като свои (p. 216). Заблуденъ билъ въ картитѣ си геолога Ami Boué (1847). Cousinery (1831), Grisebach (1841), Петерманъ (1869) и Hahn (Ethnog. Ubersicht des europ. Orients, 1879). Кипертовата карта (1879 г.) не била нищо друго, освѣнъ „география на името bulgaro и на славянския езикъ" (p. 217). И тъй, всички учени историци и географи, били заблудени съ изключение на Цвиича и Virgilj....

За да прѣдстави на външния свѣтъ фалшивостьта и противорѣчието на разнитѣ македонски статистики, Virgilj дава една сравнителна таблица между цифритѣ за населението въ тритѣ македонски вилаета извадени отъ *Гопчевичъ,* Кънчевъ, Николаидесъ и Ойстрайхъ (p. 221). Ще приведа само цифритѣ за българи, гърци и сърби. Споредъ Гопчевича, въ Македония имало 57,600 българи, (36,600 християни и 21,000 помаци), 2,048,320 сърби (1,540,500 християни и 507,820 помаци), а 201,140 гърци; споредъ Кънчевъ: 1,184,036 българи (1,037,233 християни и 146,803 помаци), 700 сърби и 225,152 гърци; споредъ Николаидесъ: сърби и българи нѣма, а само славяно-македонци (295,370) и 793,306 гърци; споредъ Ойстрайхъ: 2,000,000 славо-македонци и 200,000 гърци.

Споредъ гръцкия меморандумъ отъ 1878 г.: 140,000 българи, 488,000 гърци, а патриаршисти — българофони 197,000 (тукъ нѣма нищо за сърби, власи и албанци); споредъ Gaston Routier (la Macédoine et les Puissances, 1904 г): 1,136,000 българи, 322,000 гърци и 210,000 сърби; споредъ официалния турски вѣстникъ „Хасъръ", органъ на Хилми Паша (№ 994, 1904 г.): 757,534 българи, 627,962 българо-гърци (Bulgari e Greci, patriarchisti e bulgarofoni), 199,717 власи и сърби; споредъ *Temps* (февруари, 1905 г., съгласно съ една статистика, съобщена отъ българ. министъръ въ Парижъ): 1,200,000 българи, 270,000 гърци и 150,000 сърби (гл. p. 223 на Virgilj).

Въ гл. VIII Virgilj се занимава специално съ гръцкитѣ и български статистики за Македония. Въ българскитѣ статистики имало двусмисленность и неопрѣдѣленость въ понятието Македония, а при това схващането, че статистиката трѣбвало да има за критерий етничния произходъ, било погрѣшно. Гръцкиятъ критерий на компилиране билъ по точенъ. Слѣдъ това Virgilj подлага на критически анализъ статистиката на Brancoff, която била „политическа", тая на Николаидесъ (1896), на Sillogo Macedone (1902), на Казасисъ (1903) и на Bulletin d'Orient (1904). Отъ

балканскитѣ народи първи българитѣ забъркали македонската статистика (р. 229). Статистиката на Brancoff била погрѣшна и тенденциозна, още повече че била издание на българската екзархия! (р. 232). Споредъ Bulletin d'Orient (гръцка статистика) въ Битолския вилаетъ имало 286,754 гърци и 161,695 българи, което съгласно съ Бранковъ, който е единъ авторитетенъ източникъ въ тоя вилаетъ има 370,410 българи и 42,830 гърци! (ср. р. 243 на D. M. Brancoff, la Macédoine et sa population chrétienne, Paris, 1905). Да убѣдяваме Virgilj въ правотата на нашитѣ цифри и да оборваме гръцкитѣ и сръбскитѣ — това е съвсѣмъ неблагодарна работа. Virgilj може да се справи въ рапортитѣ на жандармерийскитѣ офицери, особно въ тия на незаинтересуванитѣ английски, въ които на всѣкждѣ личи, че $^3/_4$ отъ македонското население е българско (ср. American Review of Reviews, статията на E. A. Powell, бивши американски консулъ въ Турция: November 1908: Macedonia, with three — fourths of its population of Bulgar blood).

Въ гл. IX Virgilj разглежда гръко-българската статистика въ съотношение съ турската. Въ гръцката статистика имало единство, а въ българската не, когато въ сѫщность, още на слѣднята страница (р. 258) противорѣчивостьта между гръцкитѣ статистики е очевидна. „Колкото се отнася до Косовския вилаетъ, забѣлѣзва Virgilj, гърцитѣ не оспорватъ болшинството на славянитѣ тамъ" (р. 270). Цифритѣ на Бранкова, добавя той, за тоя вилаетъ не могатъ да служатъ като точни цифри, и то днесъ, защото отъ 1905 г. сърбитѣ сѫ направили голѣмъ прогресъ тамъ (ср. Journal de St. Pétersbourg, юли, 1906 и Politische Correspondenz отъ сѫщото врѣме). Съгласно съ официалната сръбска статистика на Бѣлградското м-во на Външнитѣ дѣла отъ края на 1907 г. въ Косовския вилаетъ имало 282,539 сърби патриаршисти и 27,313 сърби екзархисти (р. 272—273). Virgilj, понеже не признава ни сърби, ни българи въ Македония, а само славо-македонци, не прави разлика между *сърби* и *сърбомани*. Споредъ Кънчева (стр. 289) въ Македония има всичко на всичко 400 сѫщински сърби. *Сърбоманитѣ* сѫ българи, които било чрѣзъ подкупъ, издържки, или чрѣзъ тероръ, въ послѣдно врѣме сѫ заставени да се сърбѣятъ. Съгласно съ Бранкова, въ Солунския вилаетъ нѣма ни сърби, ни сърбомани. Въ Битолския вилаетъ има само сърбомани (14,480), а въ Косовския 37,056 — или всичко за цѣла Македония 52,672 сърбомани (р. 240—246, op. cit.). Несъмнѣнно отъ 1905 г. до 11-и юли 1908 год. числото на сърбоманитѣ се е увеличило. Да вземемъ за примѣръ само каазата Паланка. Съгласно съ Кънчева, до 1900 г. въ тая кааза е нѣмало ни сърбинъ, ни сърбоманъ. Въ самия градъ Паланка до 1903 г. се явяватъ двѣ сърбомански кѫщи, а отъ 1903 г. селата му почватъ систематически да се посърбяватъ. Споредъ Бранкова до 1905 г. само въ селото Ранковци се появили 8 сърбомани (съ едно училище, единъ учитель и *единъ* ученикъ! (р. 142, op. cit.). Днесъ сѫ посърбени слѣднитѣ села на тая кааза: с. Станча, Бащево, Вражогрънци, Габъръ, Гиновци, Голѣма Цорцория, Гулинци, Добровница, Дрѣне, Длъбочица, Киселица, Криви-Камекъ, Кръстевъ-Долъ, Луке, Любинци, Метежево, Милутинци, Огутъ, Осиче, Отошница, Петърлица, Подържи-Конь, Радибушъ и Ранковци. Слѣдъ затишието отъ 11-и юли насамъ, нѣкои

села, като се отървали отъ сръбския тероръ, доброволно приели да влѣзатъ подъ екзархията съ подадено отъ селенитѣ имъ прошение. Такъвъ е случаятъ съ Радибушъ и Милутинци, а с. Гиновци още прѣзъ мартъ 1908 влѣзло подъ екзархията. Останалитѣ села, ако и да не сѫ подали подобни прошения, сѫ сигурни български села, а само Вражогръвци, Гулинци, Криви-Каменъ, Любинци и Станча, ако и населени съ българи, още се сърбѣятъ, бидейки въ района на прочутия Спасъ Гарда, сръбски войвода — разбойникъ. (Изъ частни свѣдения, които притежавамъ за ноември, 1908 г.).

Въ гл. X Virgilj разглежда училищата въ „Румелия" и тѣхното политическо значение; рапортитѣ по посѣщаването имъ, числото на ученицитѣ и учителитѣ (гръцки, български и сръбски). Той разглежда главно гръцката и българската училищна статистика—първата съгласно съ Sillogo di Constantinopoli (1878), Chassiotis (1879) и Bulletin d'Orient (1904), а втората, съгласно съ книгата на D. M. Brancoff (1905). Първиятъ отъ тия гръцки източници се намира и въ английската Blue Book (Turkey № 31. 1878), а вториятъ въ l'Instruction publique chez les grecs depuis la prise de Constant. jusqu'à nos jours, Paris, 1881 (ср. издадената отъ патриаршията книга: Tableau comparatif des écoles helléniques et bulgares dans les vilayets de Monastir, Salonique, Constant. 1902)

Въ гл. XI Virgilj разглежда статистиката на албанско-епирския районъ, дѣто българщината не е засегната ни въ училища, ни въ население. Тоя край, незакрѫгленъ ни географически, ни етнически, трѣбвало да се счита като продължение на Гърция, още повече, че тамъ владѣяло пълно етико-политическо съгласие между гърцитѣ и тоскитѣ. Virgilj почва съ елинската еволюция на тоя районъ подъ Римъ и Византия и свършва съ заключението, че колкото и да е днесъ елинизиранъ, нему може да се даде една по-активна политическа ориентация! (p. 310).

Въ гл. XII се разглежда ромънскиятъ елементъ въ „Румелия" (куцовласи „румъномани"—rumenizzanti). (Статистиката на Вайганда, даннитѣ на Cristovassilis, на Sir I. Kennedy (Blue Book, 1903) и на патриаршията). Virgilj намира голѣма „социална" разлика между ромънитѣ задъ Дунава и македонскитѣ влахофони. Сѫщо такава била разликата между геги и тоски (p. 327). Гл. XIII е повторение на повтаряни мисли въ по-прѣднитѣ глави. Славянскиятъ елементъ въ Македония билъ все отъ селени, обиталци на гори и полета, а градоветѣ се населявали съ болшинство отъ турци и гърци. Послѣднитѣ стояли интелектуално по-високо, а ако и да имало образовани македонски „славяни", то тѣ бѣгали въ България, тъй че въ градоветѣ: медици, адвокати и фармацефти били повече гърци, отколкото българи (cit. Brancoff, op. cit., p. 86: Virgilj, 333). Virgilj очевидно нѣма интересъ да пише, какъ българската интелигенция до 11 юлия е била прицѣлна точка въ прѣслѣдванията и насилията еднакво на турци и гърци.[1])

Въ гл. XIV той разглежда изкуствеността на „политическата румелийска мисъль" у „славянитѣ", албанцитѣ и ромънитѣ. Антагонизмътъ

[1]) Множеството българи, напримѣръ въ Кавала, сѫ останали днесъ двама, и то безъ всѣко значение за насъ. Гръцкиятъ, тероръ изчиства всѣка интелигентна или търговска българска сила отъ крайегейскитѣ покрайнини.

между „румелийцитѣ“ билъ прѣдимно „социаленъ конфликтъ на раситѣ“. Съ тая социоложка мисъль Virgilj отхвърля всѣкакъвъ политически импулсъ въ борбитѣ на „румелийцитѣ“, а ако има такъвъ, то той ще е изкуственъ,—дѣло на пропаганди. У „румелийскитѣ“ християни въобще липсвало всѣко схващание за борба срѣщу турцитѣ.

„Християнската мисъль, продължава той, е изродена въ турската империя, а има голѣмъ контрастъ между „изкуствената тамъ политическа дѣйнсеть и *сѫществената социална борба*“. Virgilj навсѣкждѣ прилага социалъ-економиката. За него въ Македония има само *социални явления,* а всичко това, което се нарича *политическо движение* е фалшиво, присадено, прѣходно. Virgilj много духовито приспособява Марксовата теория върху въпроси, *елиминирането изключително политическата сѫщность на които е единствено съ огледъ на политически спекулации.* Инъкъ мѫчно бихме си обяснили, защо политическото ориентиране, кристализиране на тия аморфни, флотантни „румелийски маси“ да се отчуждава отъ околнитѣ тѣмъ народи и да се прѣдостави на Италия! Плиткостьта на неговата социалъ-економическа научность изпѫква още при факта, че когато дойде редъ за гърцитѣ и турцитѣ въ „Румелия“, тѣ не се разглеждатъ като социални, а като политически маси. Но и тукъ духовитиятъ социологъ ще отговори, че социалнитѣ отношения между гърци и славо-македонци и между послѣднитѣ и турцитѣ не сѫ едни и сѫщи. Славо-македонцитѣ сѫ обработвачи на земята—селени и работници, а турцитѣ и гърцитѣ респективно сѫ господари и интелектуално професионални сили! При това гръцката група е съ самородно политическо съзнание, а не наложено отъ нѣкоя извънгранична пропаганда (p. 341).

Virgilj различава още *етническо съзнание* отъ *национално съзнание*. Етническо (а не национално) е, напримѣръ, съзнанието на славомакедонцитѣ (p. 347), присадено у тѣхъ отъ славянскитѣ държави и насочено срѣщу турцитѣ и гърцитѣ—*тѣхнитѣ антагонисти въ социалното поле!*

Систематичнитѣ усилия за въвеждане реформи въ Турция били правени все върху социални основи. Християнитѣ се борили противъ турцитѣ поради социални злини. Социаленъ характеръ, напримѣръ, имала борбата на гърцитѣ за независимостьта имъ (1821—1827, p. 352). По тоя начинъ националното съзнание се обезличава за смѣтка на класовото, защото за Virgilj въ „Румелия“ нѣма национално съзнание. „Румелия“ не се нуждае отъ политически, а социални реформи (p. 356) Политическитѣ реформи за Македония не значали друго, освѣнъ анексирането ѝ къмъ България, или раздѣлата ѝ между Гърция, Сърбия и България. Социалнитѣ реформи ще извоюватъ една цѣла „Румелия“, а щомъ работата дойде до тукъ,—по-нататъкъ е лесно.

Въ гл. XV Virgilj разглежда историческия ходъ на „социалнитѣ“ реформи въ „Румелия“ (танзимата—1839, хати-хумаюна—1856, Берлинския трактатъ—1878 и послѣднитѣ реформи). Въ края на кранщата „*социалното*“ положение въ „Румелия“ се влошило (p. 373). Враждитѣ и страститѣ между „етнико-социалнитѣ“ класи се увеличили. Хайдушкитѣ чети се обърнали въ политически, а разнитѣ групи направили политика

отъ тия чети, които и до днесъ дѣйствували, за да подпалватъ още повече „социалнитѣ" вражди! Прѣдъ всички тия злини Турция останала неподвижна. Колкото повече се влошавало положението, толкова повече тя се чувствувала слаба, а реформитѣ останали сънъ.

Въ гл. XVI Virgilj разглежда „румелийскитѣ" реформи отъ 1902 г. до 1907. Тукъ се разглежда специално австро-рускиятъ реформенъ проектъ отъ февруари 1903 г., който ималъ теоритическа, но не и практическа важность; слѣдъ това Мюрцщегското съглашение отъ септември 1903 г. и послѣдуещето му интернационализиране чрѣзъ създаването европейски концертъ. Нека изповѣдаме, че тая глава отъ труда на Virgilj е една отъ най-сериознитѣ, ако не и единствено такава, не че допринася нѣщо съвсѣмъ ново за публицистичната литература на македонския въпросъ, но защото е едно старателно историческо изложение на македонскитѣ одисеи въ промежутука отъ 1902—1907 г. Погрѣшно е, обаче, твърдението му, че Турция впослѣдствие прѣдприела реорганизирането и на Одринския вилаетъ. Това искаше най-вече България, подкрѣпена отъ Англия, но се осуети (вижъ статиитѣ ми въ „Илиндень", априлъ — май, 1908, и въ „Демокр, прѣгледъ", юни, 1908).[1])

Въ гл. XVII Virgilj забѣлѣзва, че всѣка реформена програма за „Румелия" имала и своята обратна страна, къмъ която реферирать различнитѣ политики на заинтересуванитѣ държави въ „Източния въпросъ". Въ тая область се прѣплитатъ интереситѣ на Турция, Балканскитѣ държави и великитѣ Сили, които прокарватъ на първо врѣме принципа statu quo и равновѣсие, за да изпжкнатъ впослѣдствие личнитѣ имъ интереси (p. 426). Австрия и Русия изключили автономията на Македония отъ своята програма, защото тя не отговаряла нито на интереситѣ на населението, нито на statu quo-то (p. 439). Албания била изключена отъ района на реформитѣ, благодорение на Австрия, и то въ ущърбъ на Италия (p. 443). Virgilj зашищава гърцитѣ въ противенето имъ да се причисли и Косовскиятъ вилаетъ въ реформенитѣ вилаети Солунски и Битолски, защото по тоя начинъ българитѣ щѣли да изглеждатъ по-многобройни (въ Солунския и Битолския имало 374,000 българи, а въ тия двата, заедно съ Косовския—502,000 срѣщу 475,000 гърци! p. 448). (Ср. интервюто на Temps, décem. 1904, съ гръцкия министъръ въ Парижъ). Virgilj се възхищава отъ дипломатическия талантъ на Титони, който сполучилъ да извоюва за реформенитѣ италиански офицери Битолския районъ, бидейки *въ съприкосновение съ Албания*, тъй като и Русия и Австрия се стремѣли въ сжщия пжть да фиксиратъ зонитѣ си върху критерия на maggiore interesse (вж. Итал. Зелена книга за 1906 г.).

„Балканскиятъ Комитетъ" въ Лондонъ, който билъ българофилски, искалъ автономия за Македония, което въ сжщность било минималната програма на българитѣ, но всичко това, обаче, било насочвано къмъ изтръгване отъ Австрия и Русия прѣката имъ заинтересуваность въ реформеното дѣло на Македония (p. 462).

Въ гл. XVIII Virgilj защищава тезата, че днешното положение на „Румелия" (това прѣди 11-и юли) било по-добро и щѣло се подобрява по-

1) ср. La Crise Macédonienne, 1907; Virgilj, p. 451.

слѣдователно. То се длъжало на прѣдприетитѣ въ 1903 г. реформи и демонстрирало „социалното умиротворяване на страната, поне въ смисълъ, че насилията били прѣмахнати. Прѣдишниятъ антагонизмъ между разнитѣ „румелийски" групи сега билъ вече чисто *социаленъ*. Реформитѣ щѣли се разширятъ и за Албания и за цѣлата турска империя. Отъ явленията, които кооперирали за едно прогресивно социално умиротворяване на „Румелия", Virgilj подчертава „румелийската" емиграция и дребната собственость. (Temps, 13 janvier, 1907; Indépendance Belge, décemb. 1907; Virgilj, p. 480). Мюрцщегскитѣ реформи, добавя Virgilj, нанесоха ударъ на тенденциитѣ на Балканскитѣ държави, а особно на тия на България, която била най-злодѣйска (p. 487).

Втората часть на Virgilj-евия трудъ е застжпена главно отъ публицистика. Така, въ гл. XIX се разглежда общиятъ характеръ на „източната политика" у Балканскитѣ държави.

По-нататъкъ той развива теорията за мотивитѣ, импулса, които каратъ народитѣ да участвуватъ въ развоя на външната си политика (p. 496—500), и впослѣдствие разглежда разликата между политиката на Балканскитѣ държави и тая на великитѣ сили. Послѣднитѣ били за statu quo, а първитѣ—систиматически опозиционери на това и били опортюнисти. Политиката имъ била на моменти и прѣдставлява най-голѣма опасность за мира на Балканитѣ.

Virgilj очевидно говори като синъ на една велика сила и има защо да се радва за това. Опасноститѣ на Балкана се пораждатъ не отъ дѣянията на тая или оная Балканска държава, а отъ тия на заинтересуванитѣ сили, които по прикритъ начинъ посѣгатъ на чуждото. България жертвува много повече отъ Италия, като се отказа отъ своя дѣлъ въ Турция и продължава да жертвува за него всичко свое мило не за да го има, а да го направи сносенъ за своитѣ братя, и то не като български, а като автономенъ дѣлъ отъ Турция. България никогажъ не е искала чуждото. Вънъ отъ Македония тя е пожертвувала Добруджа и източна Сърбия, а туря въ архивитѣ си въпроса за своитѣ 200,000 българи въ Одринско. Източна Сърбия и Добруджа се дадоха респективно на Сърбия и Ромъния не защото тѣ имаха право на тѣхъ, но защото Бесарабия трѣбваше да се повърне на Русия, а Босна и Херцеговина да се подари на Австрия. Отъ тукъ и всѣваниятъ шеметъ на Балканитѣ чрѣзъ обмѣна на чужди области между великитѣ сили тъй, както се обмѣнятъ артикулитѣ на пазаря. Шеметътъ не спира до тукъ. Русия и Австрия особено систематически работятъ за раздѣлянето на Балканскитѣ народи чрѣзъ отровни пропасти, за да избѣгнатъ общия имъ отплотъ и подготвятъ почва за покровителства, сфери на влияния и вмѣшателства.

Въ гл. XX Virgilj разглежда специално балканската политика на България. „Психическиятъ съставъ на народа, пише той, е съставъ, въ който прѣодолява насилническа импулсивность, резултатъ отъ туранско-азийския произходъ на българския народъ, която насилническа импулсивность се е обнаружила и въ външната му политика на безчинства, въ суравости и крайности" (p. 510). Пжть за това ни се дало отъ Берлинския договоръ, който мнмо тенденциозностьта на Virgilj билъ източникъ

не само на българскитѣ днесъ изпитни, но и на цѣлия сонмъ отъ Балкански бури, срѣщу които самиятъ той възтава. Тъй или инъче, България се възползувала отъ тоя договоръ и развивала своята насилническа дѣйность in crescendo, додѣто стигнала днешната си сила,—сила на безпоредъкъ (p. 511).

Външната политика на България зависяла отъ три фактора, различието въ които било въ свързка съ баагоприятностьта на момента: първо, официална Македонска политика—анексирането на Македония по подобие на Източна Румелия; второ, македонска политика на частнитѣ комитети, и трето—противоположнитѣ политики на стамболовисти и русофили. Всичкитѣ тия фактори ангажирали цѣлата външна политика на България и мѣряли единъ и сжшъ обектъ—Македония. Не само това: даже и вжтрѣшната политика на България се обуславяла отъ македонския въпросъ. Насилническата експанзивность и неминуемата необходимость за държавата къмъ една национална консолидация, изключвали за сега отъ обекта на България една по друга насока. Колкото и горнитѣ фактори да били различни, тѣ всички имали единъ и сжщъ обектъ—Македония, а разногласията на ония, които участвуватъ въ тѣхъ, били само разногласия около приготовленията и метода на дѣйствията за постигането на тоя общъ обектъ (p. 512). Екзархията била пионеръ на официалната българска пропаганда. Подъ редъ слѣдъ екзархията въ тая посока идѣли училищата. Владишкитѣ берати отъ три въ 1870 г. (за Македония) днесъ сж седемь. По тоя начинъ сж се увеличили и училищата. Всички тия учрѣждения били центрове на българската пропаганда въ Македония. България, за да прикрияла плана си за присъединяването на Македония изработила фалшивата идея за *автономията* на тая область и съ това заблудила общественото мнѣние въ Европа. Прѣди всичко Европа трѣбвало да се убѣди, че българитѣ били болшинство въ Македония, и въ тоя пжть българитѣ си служили съ фалшиви статистики, оригинални или подъ перото на подкупени европейци. (Така *Moch* въ книгата си „l'Exarchat bulgare", издание на правителството въ София (?) твърдѣлъ, че въ Македония имало 1,458,902 българи, а само 265,340 гърци!) Българитѣ незачитали интереситѣ на сърби и гърци въ Македония и даже разширявали претенциитѣ си надъ Стара Сърбия и надъ Одринско до портитѣ на Цариградъ! „Македония за македонцитѣ" било само една маска (p. 514—515).

По-нататъкъ Virgilj подчертава казаното по-горѣ съ факта, че България не била наклонна да се споразумѣе съ Гърция и Сърбия за Македония, защото я искала цѣлата за себе си. Акциитѣ на България спрѣмо Македония се обнаружвали чрѣзъ правителството и революционнитѣ комитети. Въ всѣки градъ имало македонски комитети, подържани отъ правителството (p. 521). Въ 1890 г. тѣ се сглобили въ единъ общъ, нареченъ „Върховенъ Македоно-Одрински" комитетъ. Първото му дѣло било въ 1895 г., когато въ Македония избухнала една повърхностна революция, насочена да извоюва *българска автономия* за Македония. Въ 1899 г. начело на тоя комитетъ застаналъ Борисъ Сарафовъ и далъ новъ импулсъ на българскитѣ революционни организации — политика на *четитѣ и заплашването*. Настанала епоха на български злодѣйства и насилия.

Първа жертва билъ Михаилиано, който пишалъ въ в-ка си Peninsula Balcanica, че въ Македония нѣмало българо-македонци (cit. Henry, Questions d' Autriche-Hongrie). Сарафовъ трѣбало да се откаже отъ прѣдсѣдателството си на комитета, а на негово мѣсто избрали „българо-македонеца" Михаиловски съ помощникъ Цончева. Скоро, обаче, единъ новъ революционенъ елементъ се появява на сцената, а именно създаването въ България и Македония тъй наречената „вжтрѣшна организация", ржководена отъ българи, които искали да използуватъ силата на „българизиранитѣ" въ Македония елементи.

Virgilj не си задава питането, защо мимо „външни" организиции (македонски) се зародили и „вжтрѣшни", които, ако нѣмаше българи въ Македония, не биха имали и почва, но продължава по-нататъкъ своята тенденциозность и твърди, че цѣльта имъ била да разбойничествуватъ и всѣватъ тероръ между другитѣ елементи (p. 523). Интересно е, че Virgilj мълкомъ минава македонската революция въ 1903, ржководена отъ българи и издържана върху гърба на българи, каквато не би била възможна, ако нѣмаше българи въ Македония, и ако болшинството тамъ не бѣше българско.

Русофилитѣ, додѣ били на власть, гледали да извоюватъ „Велика България" чрѣзъ руска помощь, защото такава можала да се осжществи, само ако това се иска отъ Русия, обаче като паднали тѣ, дошли стамболовиститѣ, които знаяли, че Русия, освѣнъ че не ще създаде „Велика България", но се стреми и за васалничеството на малка България подъ скиптъра на руския царь, та ето защо тѣ повели България къмъ автономна политика, още по-вече, че било нуждно да се покаже на Великитѣ Сили, че България не се влияе отъ никоя заинтересувана сила, а дѣйствува просто съгласно съ своитѣ интереси (p. 527—528). Не оставало освѣнъ България да се обърне къмъ самата Турция, да се разбере съ нея и извоюва нѣщо, до колкото това позволявали международнитѣ обстановки и момента. Нѣкои считали, че тая политика била австрофилска, но Virgilj заявява, че тя е опортюнистическа. Тъй или иньче, България оставала въ зависимость отъ „славянската идея" и винаги щѣла да бжде longa manus на Русия по пжтя й къмъ Цариградъ (p. 529).

Въ страницитѣ 530—539 Virgilj разглежда отношенията между България и Русия отъ Берлинския договоръ до края на първата декада отъ настоещия вѣкъ. България се отървала отъ опеката на Русия и обърнала погледитѣ си къмъ Портата и „централнитѣ" Велики Сили. Първиятъ плодъ отъ тая политическа ориентация билъ извоюванитѣ три берата за български владици въ Македония (1890 г.). Плодътъ на тоя плодъ билъ раздухването огъня въ Македония чрѣзъ систематична българска пропаганда. Правителството на Даневъ, което кооперирало съ руското, прѣчило на българската революционна дѣйность въ Македония, въ противоположность на българскитѣ национални надежди, та и за това трѣбвало да падне прѣзъ май 1903 г.

Българитѣ искали *автономна Македония*, но това било противъ желанието на Русия, която имала съглашение съ Австрия отъ 1897 г. за statu quo на Балканитѣ. Отъ 1903 г. нататъкъ българската политика се мѣнявала заедно съ годинитѣ. „За външната политика на стамболовисткия

кабинетъ не могли сме си дадемъ точна смѣтка (р. 544). Отъ викове за война съ Турция българитѣ чрѣзъ Начовича сключиха съглашение съ нея (1904 г. априлъ).* Отъ това съглашение съ Турция България не могла да извлѣче желаното, защото първата вече приела Мюрцщегската програма. Тъкмо тогава се засилили и отбранителнитѣ чети на гърци и сърби. България протестирала, но въ София се заговорило, че Портата имала намѣрение, да дигне екзархията отъ Цариградъ, защото още въ 1895 г. Русия въ условията за руско-българското подновено сближаване искала отъ България отзоваването на екзарха въ София. При тия условия сближаването на българската черква съ римската щѣло да бжде като отговоръ на руската православна незаинтересуваность. Даже Папата пратилъ 5,000 лева за македонскитѣ бѣжанци, и като отговоръ на раздразнението у православнитѣ българи, че Минини сполучилъ да обърне въ католици нѣкои български свещеници (1906), послѣдниятъ отговорилъ, че „българската уния съ Римъ би била отъ голѣма полза за българитѣ вънъ отъ Княжеството, защото тѣ ще се намирали подъ протектората на католическитѣ сили".

На края Virgilj мисли, че участието на българитѣ въ македонското движение се дължало на разпаленитѣ политически страсти, които отъ своя страна били плодъ на економическата нищета на народа, на ненормалнитѣ социални язви. Ще дойде день, казва той, когато македонствуването на българитѣ ще мине на втора линия за смѣтка на тѣхната социална проблема (р. 553).

Въ гл. XXI Virgilj разглежда балканската политика на Сърбия; нейната теория за сърбизма, афстрофилството ѝ и създадената у нея македонска политика; нейната ефикасность и новъ импулсъ подъ краль Петра; сближаването на Сърбия съ Русия и Англия въ ущърбъ на Австрия и възраждането на сърбизма.

Virgilj, имайки за прицѣлна точка главно България и българското македонствуване, спрѣмо Сърбия се отнася, ако не приятелски, то поне снисходително. Сърбитѣ, подобно на гърцитѣ, били първи, които развѣли знамената срѣщу турското иго. Това не отказваме, но Virgilj игнорира причинитѣ му. Българитѣ бѣха подъ духовната опека на гърцитѣ, а географически заимаха неловкитѣ срѣдини на европейска Турция, тъпкани отъ вѣковни турски разбойнически чети (даалии, дангули, капасъзи, дишлии, кърджалии и т. н.), бидейки на кръстопжтя на военнитѣ походи, разселвани и прѣселвани подъ ударитѣ на разни политически потреси. Virgilj не знае участието на българитѣ въ ромънската, сръбска и гръцка революции. Даже най-крупното движение на християнитѣ въ Турция срѣщу турцитѣ (1821 г.) носи българско име: *Завѣра*. Гърция бѣ на страни отъ Цариградъ и почти автономна до 1827 г.; Сърбия се намираше до Австрия, а Ромъния — задъ Дунава; въ останалата часть на полуострова българитѣ бѣха изложени срѣщу кървавитѣ отомански пещи: Цариградъ и Одринъ. Впрочемъ самъ Virgilj признава, че сърбитѣ били между Ориента и Запада.

Колкото за това, че сърбитѣ, подъ „психо-политическия" си развой отъ началото на миналия вѣкъ, се видѣли въ центра на славянската кристализация, Virgilj трѣбва да си служи съ уговорки. Рамкитѣ на сър-

бизма, изготвенъ на теория и обнаруженъ въ дѣйность, се стѣсниха съ подигането на българския въпросъ и съ очертаването етничнитѣ граници на българитѣ. Сръбскитѣ патриоти трѣбваше дълго врѣме да реагиратъ, додѣ се примирятъ само съ Стара-Сърбия и Босна-Херцеговина. Слѣдъ влизането на послѣднята область подъ австрийцитѣ, зашемадени отъ послѣднитѣ, тѣ трѣбваше въ друга посока да си отправятъ кормилото. Първото удряне о камъкъ бѣ въ 1885 г. Очакваше се едно отрѣзвяване, но и това не стана. Сърбитѣ не се обърнаха назадъ да видятъ братята си задъ гърба си (Босна-Херцеговина) и удариха къмъ Македония. Додѣ се сѣтятъ, Австрия изкустно изигра ролята си.

Цвиичъ, сръбски учитель на Virgilj, трѣбва да вземе урокъ отъ своя ученикъ по ролята на Австрия въ Балканитѣ, първа жертва на която е Сърбия (ср. р. 559—565). Но че сръбската пропаганда въ Стара-Сърбия била културна, а въ Македония — отбранителна, за това прѣпоржчваме на Virgilj да се справи на самото мѣсто и види, кои „славомакедонци" се наричатъ сърби и какъ българитѣ се принуждаватъ да се сматрятъ *сърбомани.*

Колкото за политиката на Черна-Гора може да се каже много и малко. Много, защото тя, като политически и даже економически стипендиантъ на Русия и броеща „заедно съ нея 130,250,000 жители", искала да поеме хегемонията на южнитѣ славяни като най-неколеблива приятелка на руския царь, а малко, защото обективно погледнато, нейната политика не може да бжде освѣнъ политика на *съпротивление* срѣщу австрийскитѣ домогвания (ср. р. 581).

Въ гл. XXIII Virgilj разглежда Балканската политика на ромънитѣ. Споредъ него, ромънитѣ сж сбирщина отъ разни народности, въ основитѣ на които е застжпенъ най-вече славянскиятъ елементъ. Всичко това обаче не прѣчило, щото гордѣещитѣ се съ латинския си произходъ ромъни да се опълчатъ срѣщу бруталнитѣ и тирански славо-руси. Хохенцолерската династия на ромънитѣ ги демобилизирала въ външната политика за смѣтка на вжтрѣшната. Ромъния била единствената Балканска държава, въ която политическиятъ дѣлежъ на партиитѣ зависѣлъ отъ сжществения резонъ на социалната политика. Споредъ Virgilj сравнително много по-доброто економическо състояние на Ромъния се дължало на тихата й вжтрѣшна политика, подкрѣпена отъ чуждитѣ капитали. Обаче, добавя той, тия капитали сж главно нѣмски и тенденциозни. Подобно на България — *longa manus* за Русия, тъй и Ромъния е longa manus за Германия (р. 615—617). Сателитъ на Германия, тя е такъвъ, слѣдователно, и на Австрия. Много право забѣлѣзва Virgilj, че като нѣмско-австрийско орждие, благодарение на династията си, ромъничтѣ, колкото и да сж иредентисти съ по-голѣмо право спрѣмо ромъничтѣ въ Трансилвания и Бесарабия, трѣбваше да се захласнатъ въ Македония и Епиръ. Ромънската македонска политика, слѣдователно, не била освѣнъ *политическа диверсия* (р. 619; това личало най-вече отъ рѣзкитѣ думи на Когалничано, „ромънския Мирабо", cit., ibid.). Въ тая посока Ромъния жертвувала много: 525,000 лева за училища и черкви (отъ м-вото на нар. просв.), а други 172,000 отъ други м-ва. По-вече отъ 13,000 лева за подръжката на два манастира въ Св. Гора; 100,000 лева отъ частното съкровище на краля

били прѣдназначени за ромънската култура вънъ отъ Ромъния, а „албанската лига“ въ Букурещъ давала ежегодно 60,000 лева за разни пропагандистически брошури, вънъ отъ многото частни пожертвувания (p. 622). Тъй или иначе, тая пропаганда не била естествена и нѣмало да ползува Ромъния, освѣнъ, ако се разчита, че тя като участница въ тройния съюзъ, може да иска компензация отъ България въ Добруджа, ако тая послѣдната придобие нѣщо въ Македония. Но именно противъ тая придобивка билъ тройниятъ съюзъ.

На края на тая глава Virgilj се пита при наличностьта на австро-нѣмската ромънска политика, която за Ромъния е основна и която е единственияръ raison d'être на участието ѝ въ Тройния съюзъ, *какво значение могатъ да иматъ днешнитѣ приятелски отношения между нея и Италия!*“

„Латинското схващане за произхода на ромънитѣ било опортюнистическо и прозирало въ по-високитѣ ромънски класи. Това било изкуствено чувство — плодъ на възпитанието, но не отговаряло на етническата истина. Латинското лустро на ромънитѣ импонирало до тогава, до когато Ромъния се намирала подъ протекцията на Франция, но отъ Берлинския договоръ насамъ, когато тя влѣзла подъ опеката на австро-нѣмската политика, а слѣдъ това подъ тая на тройния съюзъ, Ромъния напустнала *латинскитѣ* традиции и френската политика, за да сподвижничи на *романскитѣ традиции,* които могатъ по-прѣко да съединятъ Римъ съ Букурещъ, прѣдставлявани въ тройния съюзъ отъ страна на Италия“.

Тъй че слѣдъ Берлинския договоръ въ кооперирането на ромънитѣ съ *латинитѣ* Франция била измѣстена отъ Игалия. Отъ тая нова ромънска политика, добавя Virgilj, Италия не могла да се ползува, защото тя ангажира само по-високитѣ социални класи на Ромъния. Тя не била неприятелка на Италия, но искала да използува приятелството си съ латинщината, мимо това на австро-германцитѣ, въ борбата си срѣщу руския славизмъ и елинизма. Но тукъ имено билъ въпросътъ: въ случай на разрѣзъ между австро-германскитѣ и италиански интереси, кое чувство ще прѣодолѣе у ромънцитѣ — това на етническото имъ братство съ италианцитѣ или австро-германското? На тия въпроси Virgilj отговаря, че Ромъния щѣла да послѣдва послѣдната ориентация, въпрѣки нейното искренно и популярно латинско чувство, защото тази ориентация била прѣди всичко най-добрата, която гарантирала нейнитѣ национални експанзивни сждбини. Всѣка ромънска побѣда щѣла бжде побѣда на австро германската политика въ Ориента, още повече ако и Италия допринесе нѣщо съ своята кооперация въ тая посока.

Virgilj по-нататъкъ намира Ромъния не само като политическо, но и економическо орждие на германското Drang nach Osten. Примѣри черпи въ отдаването на концесия на една германска компания кабела между Кюстенджа и Цариградъ (май 1905 г.) и въ учрѣдяването на една навигационна линия между Кюстенджа и Египетъ (чрѣзъ Александрия), за развоя на австро-германската търговия съ Ориента (cit., l'Indépendance roumaine и Kölnische Zeitung, p. 639). Ср. Europe Orientale, 20 Octobre, 1906.

Тъй че ромънската политика се свежда къмъ слѣднитѣ чърти: политика на тройния съюзъ, прѣдимно австро-германска; балканска по-

литика, миролюбива, вѣрна на Турцня — фаворизируеща Statu quo-то на Балкана, и най-послѣ, *македонска политика* съ революциониране на куцовласитѣ и албанцитѣ (въ ущърбъ на елинизма и Италия).

Въ гл. XXIV Virgilj разглежда „елинската политика" и външната политика на Гърция. Въ нея нѣмало нищо сложно, нищо прѣплетено. Той различава гърци въ самата Гърция и „елински свѣтъ" въ Ориента. „Политическата кооперация" на елинския свѣтъ правѣла гръцката политика, а цѣлата тая „дълбока и грандиозна" дѣйность излизала отъ една *етнико-национална кооперация,* която и опрѣдѣляла стойностьта на гръцката политика. Съ една дума, ако може да става въпросъ за нѣкаква политика на Балканския полуостровъ, то тя била само гръцката, защото била *етнико-национална* (p. 642). Силата на солидната гръцка политика не била дадена толкова отъ гръцката държава, отколкото отъ политико-социалната енергия на ориенталския елински свѣтъ (ibid.). Причинитѣ били „социално-економически": Гърция била малка и бѣдна, а елинитѣ вънъ отъ нея били по-богати, по-енергични. Споредъ насъ работата е малко иначе: причинитѣ за това сж *политически.* „Гръцката" революция отъ 1821 г. бѣше съ задграниченъ на Гърция ферментъ,—съ такъвъ вънъ отъ прѣдѣлитѣ на тогавашната турска империя. Революционната хетерия бѣ съ седалище въ Одеса, а между членоветѣ ѝ се намѣрваха и руси, и българи, които тогава се брояха като „урумъ" или „ристянъ" миллетъ. Такъвъ е случаятъ съ Априлова, съ Чакалова, съ Антона Ивановичъ (милионеръ въ Брашовъ, родомъ отъ Сливенъ) и други. Българскитѣ търговци въ Одеса, Москва, Виена, Брашовъ и т. н. до началото на XIX-я вѣкъ сж се считали за гърци (ср. Иречекъ, Ист. Болг., стр. 688; Zinkeisen. Gesch. Griech.; въ книгата на Палеолога и Сивиниса на руски, изрично се казва, че Атинскиятъ революционенъ комитетъ за движението въ 1821 г. билъ по-послѣшно дѣло отъ това на „международнитѣ гърци" въ Одеса; главнитѣ агенти на Одеската хетерия сж били българи съ центрове въ днешна България; революцията се съсрѣдочила въ Гърция слѣдъ осуетенитѣ опити въ днешна България и Ромъния; въ нея сж участвували прославенитѣ българи: Хаджи Михалъ отъ Копривщица, Хаджи Христо отъ Пловдивъ, Семко отъ Трѣвна, Хаджи Петъръ, Селимински, отецъ Анастасъ отъ Сливенъ и др., като не смѣтаме ония, за които историята мълчи или сж били съ прѣправени имена, за да минатъ за чисти гърци; както пише Иречекъ, стр. 679, op. cit., гръцкото възтание произвело най-голѣмо възбуждане въ *Македония.* Българскиятъ тамъ родъ *Дарзиловци* около Воденъ и Острово, който възтаналъ срѣщу Али Янински, принуденъ билъ да изгори главния си пунктъ Дарзилово и да се изсели; тѣ били 4—500 фамилии и се занимавали главно съ търговия въ Гърция, Сирия, Египетъ, Австрия и Влахия; ср. Верковичъ Опис. бита на бълг. въ Мак., Москва, 1868 и Иречекъ, op. cit., стр. 679; гръцкиятъ Раковски, *Ригасъ,* прѣдвѣстникъ на революцията въ 1821 г., не можа да борави въ тогавашна Турция и избѣга въ Австрия. Българитѣ, подобно на гърцитѣ, подклаждаха българската революция вънъ отъ прѣдѣлитѣ на турската империя. Първитѣ ни революционни комитети боравяха въ освободената Влахия и отчасть въ Бѣлградъ и Одеса. Туй което Австрия и Русия бѣха за гърцитѣ прѣди 1821 г., а Влахия за българитѣ до 1878 г., сжщото е днесъ България за македонцитѣ.

„Ролята на гръцкия елементъ въ турската империя, пише по-нататъкъ Virgilj, била фундаментална. Ние вече развихме тая научна (?) теорема: турската империя, въ своитѣ по-развити, по-европеизирани части се базира върху два фундаментални елемента: ислямския, който държи въ ржцѣтѣ си политическата сила, военната отбрана и администрацията, и елино-византийския елементъ, който дирижира социалния и економически животъ, социалния, економическия и интелектуаленъ прогресъ на страната" (p. 644—635).

Отъ тия само думи може да се заключи, какъ Virgilj ще защищава правата и ролята на елинизма въ Ориента. Той даже заявява, че политическата роля на турската империя се дължала на гърцитѣ. Тукъ очевидно Virgilj защищава елинизма по инерция отъ неговата апология за класическитѣ врѣмена. При идването на турцитѣ въ Полуострова прѣдставляемиятъ отъ Византия елинизъмъ бѣше съвършено прогнилъ. Турцитѣ завариха българи и сърби на културно стжпало не по-малко завидно отъ това на византийцитѣ—тѣхнитѣ духовни учители. Но което е поважно, болшинството отъ османското царство въ Европа се застжпваше отъ славянски народи. Най-виднитѣ турски държавници и полководци отъ срѣдата на XIV-я вѣкъ нататъкъ сж били славянски ренегати. Въ XVI-я вѣкъ, особно при извѣстния великъ везиръ Мохамедъ Соколовичъ (Херциговинецъ), половината отъ съвѣта на везира се е състоялъ отъ славяни-мухамедани, а други такива сж заимали по разни краища на империята длъжности на беглербегове, капуданъ-паши, губернатори и т. н. Часть отъ държавно-правната терминология на срѣдневѣковнитѣ българи мина и у турцитѣ. Губернаторитѣ, а послѣ аенитѣ, навсѣкждѣ изъ Турция сж се наричали *воеводи;* рекрутиранитѣ допълнителни войски, съ извратена роля напослѣдъкъ, сж се наричали войникъ-*тайфасж* и т. н. Въ края на горния вѣкъ най-голѣмо влияние при султана сж имали три велики везира отъ славянски произходъ, между които и българина Мехмедъ (Дриновъ, Псп., II, 54). Страшната войска, на която Турция е разчитала най-много, а послѣ се обръща на турско преторианство, а именно *еничеритѣ,* е била сжщо съ славянска тъкънь и колоритъ. Както забѣлѣзва Павелъ Иовий (1531), всички еничери говорили славянски. Споредъ Луиджи Басано (1574) султана Селимъ II освѣнъ турски, знаялъ и славянски езикъ, защото, забѣлѣзва той, на тоя езикъ говорѣли много народи въ Турция: въ Далмация, Сърбия, Босна, Албания, Тесалия и Пелопонезъ, въ България, Тракия и въ Влахия. Въ султанската канцелария много актове сж били писани на славянски езикъ съ кириловски шрифтъ. Както забѣлѣзва Миятовичъ, Турция прѣзъ това врѣме била на пжть да стане мухамеданско-славянско царство (ср. Иречекъ, op. cit., p. 478. 576; въ сжщата посока се изразяватъ много венецианци, ср. Гласник XXXVI, и западни пжтешественици и учени, като Georgeviz, Gesner, Roccha, които отчасть споменахме по-горѣ, и др.) Като факторъ въ извѣстенъ смисълъ политически гърцитѣ се издигнаха въ Турция, и то прѣзъ послѣднитѣ два вѣка на християнското робуване чрѣзъ *фанариотитѣ,* които съ огледъ на тѣхния етниченъ съставъ отговарятъ на тъй нареченитѣ *византийци* (императори, държавници и полководци отъ смѣсенъ произходъ). Фанариотитѣ бѣха смѣсь отъ гръцки, италиан-

ски, албански и славянски елементи. Така родътъ *Гика* е албански, *Суцо* —български, *Мурузи*—италиански и т. н. Влиянието на фанариотитѣ бѣше дѣйствително голѣмо, но Virgilj игнорира отрицателнитѣ му черти. (ср. думитѣ на Gaffron въ 1779 г., Zinkeisen. Gesch. d. Osm. Reiches, VI, 252). Влиянието на гърцитѣ въ Турция е било дѣйствително „фундаментално", защото чрѣзъ църквата, която бѣ въ тѣхни ржцѣ, тѣ ржководѣха цѣлата култура на тогавашнитѣ християни, а чрѣзъ фанариотитѣ, като свѣтки бюрократи, тѣ задушваха всѣко политическо начинание на неелинскитѣ елементи въ Турция.

Гръцката „мегали идеа", казва Virgilj, като плодъ на „патриотическа жизненость", била проява на благороденъ патриотизъмъ, съ какъвто само елинигѣ се отличавали между останалитѣ Балкански народи (p. 648—649; cit., Emilio Faelli, secolo XIX, 14 apr. 1907). Самъ Virgilj заявява, че критериумътъ за националностьта била *народното съзнание*, а туй народно съзнание, което българитѣ проявили и проявяватъ днесъ, споредъ него било по-малко благородно, въпрѣки това, че българитѣ, които съ сжщото право трѣбвало би да бждатъ иредентисти, се задоволяватъ само съ автономностьта на своитѣ поробени краища.

На страница 653 Virgilj говори за „политическата философия" на гърцитѣ. Нейнитѣ основи били изработени отъ „позитивно научни разчьоти": силата на съпротивлението и акциитѣ на „естественитѣ социални енергии", и най-послѣ отъ заключението, че *елинското общество* нѣма да умре, защото не могло да умре, тъй като въ Ориента то било поздравата и по-развита социална сила. Гръцкото прѣвъзходство по умъ и число въ Ориента станало причина, щото да се въоржжатъ срѣщу гърцитѣ не само Балканскитѣ държави, но и заинтересуванитѣ въ него велики сили. (Малко по-горѣ Virgilj призоваваше кооперируещитѣ два силни фактори въ Ориента: мухамеданизма и елинизма за борба срѣщу по-долния по умъ и число отъ гърцитѣ български елементъ!) Гръцкиятъ патриархъ въ Цариградъ, като прѣдставитель на елинскитѣ интереси срѣщу балканскитѣ народи, които подъ маската на религия се опитвали да раздробятъ неговата сила, неизбѣжно станалъ политически факторъ. Тия балкански народи се подържали систематически отъ Русия за съсипването достойнството и престижа на патриаршията, само и само да се подготвѣла почвата, когато единъ день Русия стане господарь на Цариградъ, да я подчини на московския митрополитъ или на петербургския св. Синодъ (p. 654—657).

Пунктоветѣ на „конкретната" гръцка политика, казва Virgilj, се свеждали къмъ Критъ, Епиръ и Македония (p. 660). Берлинскиятъ договоръ лишилъ гърцитѣ отъ области, които били дали хора и кръвь за гръцката независимость. Никой не оспорва, че тия области дѣйствително, ако не и изключително, сж кооперирали въ извоюването на гръцката независимость, но ако е въпросъ за етничния съставъ на населението имъ, Virgilj трѣбва да си служи съ уговорки. Въ периода 1821—1827 г. македонцитѣ участвуваха въ гръцката революция като *християни* отъ български произходъ, епиротитѣ като гъркомани отъ влахо-албански произходъ, а критянитѣ като сжщински гърци. Гърцитѣ не могатъ да откажатъ участието на българи въ борбитѣ на самата Гърция прѣзъ

1821—1827 г. Прочутиятъ прѣдводитель на „гръцката конница въ Критъ прѣзъ тия години е билъ х. Михалъ отъ Копривщица, прѣдвожданата отъ когото войска по думитѣ на гръкъ—очевидецъ, който разказвалъ това на Раковски въ Атина, се състояла все отъ българи изъ разни краища (Раковски, Гор. Пжт. стр. 231). Въ критското възтание прѣзъ 1866 г. взеха участие и българи, между които и двамата по-възрастни братя на х. Димитръ отъ Сливенъ. Тѣ сж избѣгали отъ Узунджовския панаиръ, дѣто били записани като доброволци отъ пжтуещитѣ за тая цѣль изъ България гръцки апостоли. Даже и прѣзъ гръцко-турската война въ 1897 г. имаше български доброволци. Българи сж участвували не само въ гръцкитѣ борби, но и въ тия на другитѣ балкански народи (сърби и ромъни), стига тѣ да сж били насочени противъ общия врагъ —турчина, за извоюване на свобода. Македонци е имало въ всички български възтания, но това не може да служи за главенъ аргументъ на свеждането пунктоветѣ на гръцката „конкретна" политика къмъ Македония.

Идеята на Virgilj да счита Македония, Епиръ, Албания и Стара Сърбия като область, която може да извоюва едно политическо гражданство въ Полуострова подъ името „Румелия", не е оригинална. Поводъ за нея се намира въ едностранчивото схващане на нѣкои албански патриоти —емисари на Гърция, които заявили на гръцкия консулъ въ Скопие, че били възмутени отъ маневритѣ на Австрия, Италия и Сърбия, и го молѣли да донесе на правителството си, че сж съгласни да влѣзатъ въ конфедерация съ Гърция, въ която тя и Албания да бждатъ нѣщо като Австро-Унгария. При това, тѣ били съгласни, щото въ тоя планъ да се включи не само долня Албания, но още цѣлиятъ Епиръ и Македония (рапортъ на английския консулъ въ Солунъ sir Alfred Billiotti отъ 15-и apr. 1902, Blue Book, Turkey, 1902).

Английскитѣ прѣдложения, като прѣдисловие на Македонската автономия, не отговаряха на гръцкитѣ интереси. На Гърция не оставаше освѣнъ да кооперира съ Турция, съ Австрия и Италия. Планътъ на нейнитѣ „отбранителни" чети въ Македония, които тероризираха българското население, бѣ даденъ отъ Австрия и Италия, а подържанъ отъ Турция чрѣзъ безпрѣпятственото пропущане на тия чети прѣзъ границата и непрѣслѣдването имъ на турска територия. Горнитѣ думи се подчертаватъ съ изявленията на гръцкия министъръ на външнитѣ дѣла *Скузесъ* прѣзъ 1905 г.: „умиротворяването на Македония ще се постигне само тогава, когато се прокара прѣдложената отъ Гърция система, а именно—раздѣляне на Македония на зони на влияния, като се отдѣлятъ вилаетитѣ Солунски и Битолски, които сж съ болшинство гърци, отъ Скопския (Косовски вилаетъ), който билъ съ болшинство „славяни". (интервю на N. F. Presse, 4 apr. 1908). Тая политика вече не е такава на тая или оная гръцка партия, а официална, обща гръцка политика, подобно на нашата, която иска автономия за цѣла Македония. Президентътъ *Теотокисъ* е за сжщитѣ *зони на влияние* и прѣдлага даже раздѣлянето на Македония на райони споредъ предоминирането на „раситѣ" (гл. 3 отъ Мюрцщегската програма прѣдвиждаше ново административно дѣление на Македония). България искала пристанище на Егейско море;

но това значало да се скжсатъ връзкитѣ на Гърция съ Тракия, която била населена само съ гърци. Па най-послѣ, Европа трѣбвало да знае, че България била руски авангвардъ, че чрѣзъ него руситѣ искали да взематъ Цариградъ и да обърнатъ Черно Море въ едно московско езеро! (интервю на Figaro, 13 mars 1908).

Въ гл. XXV Virgilj разглежда вжтрѣшния развой на гърцитѣ въ Гърция. Споредъ него днешното положение на Гърция, освѣнъ че не било розово, но било даже плачевно. Ср. Europe Orientale, 23 Sept. 1906. Трѣзви гръцки патриоти много остро се изразявали спрѣмо днешното положение на Гърция, визирайки нейната партийна поквара и наличность на гибелни язви у войската ѝ. Въ 1906 г., когато гърцитѣ прѣдложили на Турция военень съюзъ срѣщу България, турскиятъ военень министъръ приелъ прѣдложението, но съ условие, да се подобри положението на гръцката армия. Гърцитѣ мислятъ, че българитѣ диктували на Балкана и тероризирали Турция за туй, защото гръцката войска била слаба, иначе „тѣ биха се видѣли въ чудо, ако знаятъ, че задъ гърба на турската войска се крияли 150,000 гръцки байонети“!

Въ глава XXVI, дѣто Virgilj разглежда специално отношенията между балканскитѣ държави въ 1905 и 1906 г., той намира единъ новъ факторъ въ политическата история на тия държави, а именно *сближаването на южнитѣ балкански славяни.* Тоя факторъ, собствено, не билъ почналъ да функционира, колкото и да билъ желателенъ за насъ. Virgilj заключава за него по мимолѣтни прояви на братимства между Сърбия, България и Черна-Гора. Ето четири години отъ 1904 г.[1]) и балканскитѣ държави още не сж реализирали поне половината отъ това, което би служило за гаранция не само на тѣхния респективенъ иредентизъмъ, но и на тѣхната цѣлость. Къмъ срѣдата на настоещата година сърбитѣ бѣха дошли до война съ българитѣ, а събитията отъ края на миналия септември отново размжтиха положението.

Мюрцщегската програма била насочена срѣщу реализирането на българскитѣ искания (автономия за Македония), а именно по случай на нея, Гърция и Сърбия, които сж за партицията на Македония, не могли да влѣзатъ въ споразумѣние съ България за единъ *Балкански съюзъ*, насоченъ срѣщу австро-германския Drang nach Osten, или както прибавя още *Трикуписъ*—и срѣщу „славизма“ на Русия. „Политическата формула „Балканскиятъ полуостровъ за балканскитѣ народи“, която не е освѣнъ идея, създала една допълнителна формула: „Балканскиятъ полуостровъ за славо-балканскитѣ държави“ (i Balcani agli Stati Slavo-balcanici), насочена срѣщу елинизма“ (!) (p. 761). Подобна формула никогажъ не е сжществувала въ главитѣ на българи, сърби или черногорци, ако и да имъ би правила честь.

Virgilj въобще се стреми да докаже, че всичко било насочено срѣщу елинизма съ цѣль, да изтъкне неговата „политико-социална“ сила и да

---

1) Прѣзъ май 1904 срѣща на князъ Фердинандъ съ краль Петра въ Нишъ, въ присжтствието на президента Стояновичъ, външния министръ Зуйовичъ и бълг. дипл. агентъ въ Бѣлградъ Ризовъ; прѣзъ септември сжщата година—българска мисия въ Бѣлградъ, а прѣзъ октомври, с. г; краль Петъръ посѣти София и заедно съ князъ Фердинанда поздравиха „третия приятель“: черногорския князъ.

оправдае „отбранителната“ му политика, която ние наричаме гръцки шовинизъмъ и тероръ въ Македония. Нѣщо повече: въ началото на настоещата година опорито се пръскаше слухъ за военен съюзъ между Гърция и Сърбия, като официално издание на тоя между гръцкитѣ и сръбски чети въ Македония срѣщу българитѣ и на кооперирането на духовнитѣ имъ власти въ сѫщата область.

Въ послѣднята часть на тая глава Virgilj разглежда антигръцкитѣ вълнения въ България, които били плодъ на антиелинската ни политика въ Македония и на задачата ни, да асимилираме гърцитѣ въ България. Споредъ него ние сме разтуряли гнѣздата на елинитѣ въ България: Варна, Пловдивъ, Бургасъ, Станимака и тия по брѣга на Черно море, дѣто тѣ били въ болшинство (150,000!) и надвишавали българитѣ по култура и търговски способности. Той черпи свѣденията си изключително отъ гръцки източници (Persécution des grecs en Bulgarie, Athènes, 1906; Memorandum des Associations patriotiques d'Athènes, 1906). Virgilj много умно е използувалъ писаното отъ нашия опозиционенъ печатъ прѣзъ врѣме на тия антигръцки вълнения (вж. р. р. 808 – 818).

Въ послѣднята глава отъ първия томъ на труда си Virgilj разглежда по отдѣлно всички балкански държави прѣзъ послѣднитѣ двѣ години: 1907 и 1908. Колкото се отнася до България, Virgilj заявява, че е мѫчно да се направи каква и да е положителна смѣтка за българската политика прѣзъ тия години. Стамбуловиститѣ не сполучили нито въ Балканската политика на България, нито въ дѣйностьта на комитетитѣ, нито въ вѫтрѣшното „социално-парламентарно“ положение на страната (р. 885). Ето защо тѣ паднали и сторили мѣсто на демократитѣ.

Трѣбва да признаемъ, че Virgilj много старателно е проучилъ вѫтрѣшното ни положение прѣзъ тия години. Той си служи съ официални и неофициални данни, съ цитати отъ всички наши вѣстници и кореспонденции на иностраннитѣ. Въ тия цитати ние можемъ да се огледаме цѣли-цѣлинички, такива каквито сме били и сме и както сме се самооплювали. Българинътъ съ горесть вижда, какъ единъ чужденецъ му показва ранитѣ и язвитѣ на външния свѣтъ и на самия него. България се прѣдставя като държава, чиито ржководители сѫ обикновени пристѫпници

Дошли демократитѣ на власть, но тѣ не промѣнили „неориентираната ориентация“ на стамбуловиститѣ, защото продължили външната имъ политика и се намирали подъ благоволението на князъ Фердинанда, а при туй и подъ това на руската дипломация (р. 892). Слабостьта на демократитѣ се замаскирала съ изповѣдьта имъ, че тѣ искали миролюбива политика, защото не могли да боравятъ съ друга (р. 898—900). Пресата нападала правителството, че то нѣмало политика, че бездѣйствувало въ такива сѫдбоносни моменти, каквито били английското прѣлложение за автономия на Македония и Ревелската срѣща.

Virgilj слѣди нишкитѣ на политическия ни развой до юния, въ надвечерието на турския прѣвратъ отъ 11 юлия, защото първиятъ томъ отъ труда му излѣзе прѣзъ септемврия тая година. Ако не цѣлиятъ му трудъ, то поне половината отъ него (втората часть) заслужава да се прѣведе,

защото е единъ обстоенъ и цѣненъ приносъ къмъ развоя на балканскитѣ държави, на тѣхната и тая на великитѣ сили политика.

Въ втория томъ на La Questione Rumeliota ще се разглежда 1) източната политика на великитѣ сили и 2) тая на Италия. Собствено цѣлиятъ трудъ на Virgilj е насоченъ да извоюва правото на Италия, да се мѣси въ работитѣ на Балканския п-въ, ако не изключително за своя смѣтка, то наравно съ Австрия и Русия.

Въ края на първия томъ Virgilj прилага 5 карти съ статистически показания за населението и училищата въ европейска Турция, които карти сж работени върху гръцки източници (особно Bulletin d'Orient) и сж крайно невѣрни и тенденциозни.

Така: въ Янинския вилаетъ имало 294,800 гърци, никакви българи, 250 ромънизирани власи, 211,000 турци и 2,635 евреи.

Въ Битолския вилаетъ: 280,000 гърци, 143,500 българи, 6,150 ромънизирани власи, 15,150 сърбомани, 223,000 турци, 4,950 евреи. (Споредъ *Кънчевъ:* 333,856 българи (християни), 56,908 гърци (християни), 89,421 турци, 45,188 власи, 7,425+62,069 албанци (респективно християни и мухамедани), 6,270 евреи, 11,368 цигани, 500 черкези и 500 разни; споредъ *Бранковъ:* 370,410 българи, отъ които 14,480 сърбомани; 42,830 гърци; 37,040 власи; 11,720 албанци и 2,712 цигани; отъ тукъ се вижда, че у Virgilj цифрата за гърцитѣ е погълнала сърбоманитѣ, патриаршиститѣ, албанцитѣ, потурченитѣ гърци, власитѣ и циганитѣ.

Сжщата комедия е за Солунския и Одринския вилаетъ: Въ Солунския в. имало: 362,000 гърци, 198,000 българи, 7,350 ромънизирани власи, 1,400 сърбомани, 423,500 турци, 8,650 цигани и 63,200 евреи. (Споредъ Кънчевъ: 454,180 българи (християни) и 153,821 гърци (християни), а по Бранковъ: 501,110 българи, отъ които 362,734 сж екзархисти, 132,309 патриаршисти и 1,136 сърбомани; а гърцитѣ сж 147,097).

Въ Одринския вилаетъ имало: 368,000 гърци, 107,500 българи, 448,000 турци, 24,350 арменци, 19,350 евреи; въ санджака Чаталджа нѣмало българи, а само гърци (48,500), турци (18,000), цигани (240), арменци (1000) и евреи (1100); въ европейската часть на Цариградския вилаетъ имало: 260,000 гърци, 6,000 българи, 450,000 турци, 70,000 арменци и 60,000 евреи.

Въ картата за училищата въ Солунския вилаетъ болшинството отъ училищата били гръцки; споредъ Бранковъ, българскитѣ сж: 37 полугимназии и гимназии, 324 основни, 562 учители и учителки и 17,199 ученика (гръцкитѣ училища сж съ петь повече). За Битолския вилаетъ гръцкитѣ училища сжщо сж показани въ прѣувелеченъ и прѣвъзходствуещъ българскитѣ размѣри, когато споредъ Бранковъ българитѣ тамъ иматъ 287 училища срѣщу 166 гръцки.

Въ Одринския вилаетъ имало 416 гръцки училища, 123 български, 32,369 гръцки ученика, 6,881 български, 651 гръцки учители и 210 български. Въ санджака Чаталджа нѣмало български училища и учители; гръцкитѣ тамъ били 63 (4,536 ученика и 101 учители); въ европейската часть на Цариградския вилаетъ имало: 113 гръцки у-ща, 3 български, 15,280 гръцки ученици, 300 български, 510 гръцки учители и 15 български; или всичко за тия три краища: 592 гръцки у-ща, 126 български,

52,185 гръцки ученици,. 7,181 български, 1,262 гръцки учители и 225 български.

Тенденциозностьта на гръцкитѣ цифри респективно за броя на гърцитѣ и българитѣ въ турска Тракия е очевидна. Съгласно съ Т. Карайовова (Мсб. Г. XIX, стр. 14 etc), чиито данни сж единствени въ въ нашата книжнина за Одринско, българитѣ само въ Одринския вилаетъ (безъ санджака Чаталджа и европейската часть на Цариградския вилаетъ) сж на брой 212,884 души (въ 1893 г.), а гърцитѣ — 253,253 (по Virgilj: 368,000 гърци и 107,500 българи!). Не 123 български училища, а 158 сж били прѣзъ 1898—99 г. (пакъ съгласно съ Карайовова, и то само за Одринския вилаетъ). За броя на ученицитѣ (български) въ тая часть на Турция ние нѣмаме свѣстни данни. Въ рапортитѣ на екзархийскитѣ началници на училищния отдѣлъ владѣятъ голѣми празноти и небрежности. Въ единъ отъ послѣднитѣ (1906—1907) сж изложени само цифритѣ на ученицитѣ въ класнитѣ у-ща (654 за Одринско и Ц-дъ); въ тия за *градскитѣ* основни училища на много мѣста се казва, че „нѣмаме свѣдения"; цифри за ученицитѣ въ селскитѣ училища съвсѣмъ липсватъ, а броятъ въобще на българ. училища въ турска Тракия нийдѣ не може да се намѣри за срамъ на каузата ни, върху правотата на която враговетѣ ни градятъ най-тенденциозни легенди, като създаватъ на Западъ за нейна смѣтка отровни за българщината течения*).

Прѣди да завършемъ настоещитѣ си бѣлѣжки съ бѣгълъ погледъ върху участието на Италия въ Тройния съюзъ, до колкото то я ангажира да се мѣси въ работитѣ на Балк. п-въ, и перспективата ѝ въ насока на „Румелия", както адвокатствува Virgilj, нека кажемъ и нѣколко думи върху фалшивостьта на основния аргументъ у Virgilj, че могла да функционира по-голѣмата часть отъ днешна европейска Турция като политическо, географическо и етническо цѣло подъ името „Румелия".

Самиятъ си трудъ Virgilj озаглавилъ „la questione rumeliota", който „румелийски въпросъ" визиралъ Македония, Епиръ, Албания и Стара-Сърбия и, следователно, тѣхнитѣ населения, главно „славо-македонци", македоно-ромъни, албанци и елини (за разлика отъ гърцитѣ въ Гърция). Всички тия населения, освѣнъ елинитѣ, нѣмали народно съзнание, а ако намѣсти и наврѣмени се казвали такива или онакива, то това се длъжало на пропагандитѣ (черковна, училищна, революциона, тероръ и т. н.).

---

*) Нуждата отъ обстоенъ трудъ върху Одринско е въпиюща. За насъ поизносно е да боравимъ съ данни на западни учени и пѫтешественици, отколкото съ такива, които биха минали прѣдъ очитѣ на европейския свѣтъ като едностранчиви и, следователно, заинтересувани. Въ тоя смисълъ съмъ събралъ доста материалъ за Одринско съ огледъ къмъ участьта на българското тамъ население. Единъ отъ пѫтешественицитѣ, напр., който се е произнасялъ прѣзъ миналия вѣкъ, че българитѣ въ Одринско предоминиратъ е Spencer Edm., Travels in europ. Turkey, London 1851, p. 340 (vol. II). До днесъ много отъ българ. села, както въ Одринско, тъй и въ санджака Чаталджа и вилаета Цариградъ, сж или погърчени или разселени. За тенденциозностьта на гръцкитѣ цифри въобще можемъ да приведемъ думитѣ на Baron Th. Renoüard de Bussierre още въ 1829 г.: *Graecia mendax*, on peut le répéter aujoud'hui peut-être même avec plus de vérité encore. (p. 273 отъ Lettres sur l'Orient, Paris, 1829).

Исторически и географически тѣ трѣбвало да се считатъ за *румелийци*, а политически това щѣло се постигне, щомъ прѣстанѣли пропагандитѣ.

Както се каза и по-рано, Virgilj не познава историята на Балк. п-въ. Всичкитѣ си исторически и географически аргументи за въ полза на термина „Румелия" (Rumelia) той черпи отъ единъ „старъ" дипломатически документъ на Австрия, прѣдставенъ отъ Графъ Зичи на Цариградската конференция (1876—1877). Въ него се казвало, че „областьта, населена съ гърци и включваща въ себе си Епиръ, Македония и Тесалия, се е наричала *Румели* („римска страна") и имала управитель (gouverneur général) съ сѫщитѣ граници, каквито били прѣзъ врѣме на завоеванието ѝ (Virgilj, p. XI; libro verde italiano, 1877, Дос. CD X CVII. Смѣсенитѣ краища носѣли обикновено името на главния си градъ (Одрински „ейалетъ", тоя на островитѣ начело съ Родосъ, Критски „ейалетъ" и т. н.). Всичко това, обаче, траяло до царуването на Махмуда II (1839 г.) отъ което врѣме диванската политика, за да заличи тия „исторически" дѣления отмѣнила името *Румели* (подобно на Армения, Лазистанъ, Булгаристанъ, Арабистанъ и т. н.) По тоя начинъ стариятъ „ейалетъ" *Румели* се разпокѫсалъ на 4 вилаета: Шкодренски, Янински, Битолски и Солунски.

Това е цѣлиятъ „старъ" дипломатически документъ, отъ който Virgilj вади исторически аргументи и гради по-нататъкъ върху него двутоменъ трудъ подъ заглавие „Румелийскиятъ въпросъ и политиката на Италия". Това заглавие е фалшиво още въ самитѣ си основи, а послѣдицитѣ му не могатъ да бѫдатъ, освѣнъ още по-фалшиви и тенденциозни.

Прѣди всичко, тоя дипломатически документъ не е точенъ. Турцитѣ не сѫ заварили никаква область състоеща се отъ Македония, Епиръ и Тесалия, която да се е наричала *Румели* или по-точно казано, да е имала *особно име*, обхващащо тия краища. Тѣ навлѣзли въ Македония слѣдъ Чирменския бой (1871 г.) и сѫ се борили тамъ не съ византийци, които прѣзъ това врѣме владѣяха въ Македония само Солунъ, а съ българско население, водено отъ началници, било сърби или българи, управляещи тамъ отъ името на сръбскитѣ крале отъ врѣме Душановитѣ побѣди (1346 г. значи въ промежутъка отъ 25 години). Нѣщо повече: Македония се управляваше отъ полунезависими владѣтели, бивши полководци или придворници на Душана. Така надъ Сѣресъ и Мелникъ господствувалъ *Ив. Углешъ*, въ Драмско *Войхна*, отъ Сѣресъ до Вардаръ *Богданъ*, а на сѣверъ отъ него — севастократоръ Дѣянъ и т. н. Владѣтель на Тесалия, Епиръ и Етолия билъ Симеонъ Палеологъ Урошъ († 1371). Той отстѫпилъ Епиръ на Прѣлюбовия синъ Тома, дѣто се удържалъ до 1385 г. въ борби съ албанцитѣ, а въ Тесалия останалъ Симеоновиятъ синъ Ив. Урошъ до турското тамъ нашествие въ 1410 г. Крали Марко владѣялъ Прилѣпско, а Константинъ — въ сѣверна Македония. Алекси Асѣнъ, потомъкъ на Асѣнъ III, владѣлъ Кавала и чакъ слѣдъ 17 годишно господаруване тамъ приима венецианско гражданство. Въ сѫщинска България сѫщо имало дѣления и полунезависими деспоти — все върху гърба на едно и сѫщо население — българско. Отъ тукъ става ясно, че никаква область, състоеща се отъ Македония, Епиръ и Тесалия, не е фигурирала нито като византийска или сръбска, нито като отдѣлна закрѫглена географически, политически и етнически. Името

Румели излиза отъ *Рум* — *или* = страна на римлянитѣ, защото подъ *Румъ* арабитѣ още прѣди турското господство сж разбирали старитѣ римски владѣния на изтокъ (Въ Балк. П-въ и М.-Азия), които отъ врѣмето, кога се дѣлѣше римската империя на западна и източна, втората отъ тѣхъ придоби постепенно името *византийска*. Къмъ срѣднитѣ вѣкове у арабитѣ подъ името *Румели* се разбираше цѣлиятъ Балк. п-въ, защото тѣ не сж правили политическа или етническа разлика между византийци (румъ, а у турцитѣ урумъ) и българи или славяни, които у нѣкои арабски източници носятъ свои отдѣлни имена (сакелабъ=славяни; *Борджания* страна на българитѣ и т. н.). Терминътъ *Румели* отъ арабитѣ минава послѣдовлтелно у селджуцитѣ и турцитѣ. Подобно на термина Тракия, подъ който въ класическитѣ години се е разбиралъ цѣлиятъ Балк. п-въ, а отпослѣ постепенно се е стѣснявалъ, тъй и *Румели* почва да отстжпва отъ старото си значение. Прѣзъ кръстоносния походъ отъ 1204 г. хроникътъ Вилхардуенъ пише Romania, подъ което име разбира цѣлия Балк. п-въ на югъ отъ Ст. планина, включително и днешна Европейска Турция, даже и Гърция*). Отъ тукъ нататъкъ, името Ромъния систематически си пробива пжть и се срѣща и у византийскитѣ историци отъ онова врѣме. Вече самиятъ фактъ, че днешна южна България се е наричала *Романия*, говори до колко бихме били прави да свеждаме това име само за Македония, Епиръ и Тесалия. Името *Романия* не е било чуждо и на българитѣ. Въ надписа на Ив. Асѣнъ II по случай побѣдата му надъ Киръ Тодоръ Комнинъ въ днешна южна България се чете *Романіа*. Това име се е спазило и въ български народни пѣсни, все визиращи южна България, която се възпѣва почти винаги като „равна Романиа". (Ср. пѣснята Делия гидия въ христ. Д. Мишевъ и Костовъ, стр. 5: Лова ловилъ делия гидия, въ България, *равна Романия*). Жетваркитѣ, когато слизатъ отъ Ст. планина изъ Търновско за южна България, казватъ, че отиватъ на *Романя*. Па най-послѣ южна България се отдѣли въ 1878 г. отъ сѣверна България подъ името „източна Румелия". Самиятъ Virgilj на много мѣста въ труда си споменува за Rumelia orientale. Англичанина Slade, който обиколилъ южна България прѣзъ врѣме на Дибичовия походъ (1829 г.), забѣлѣзва, че Сливенъ е столица на „румелийскитѣ българи";

Турцитѣ, които постепенно покоряваха Балк. п-въ и главно поради това, че сжщинскитѣ имъ масови завоевания почнаха отъ южна България, наричаха всичко завоевано Румели — Румелия. Първиятъ беглербегъ въ Пловдивъ се е наричалъ *румелийски* беглербегъ. Когато той се прѣмѣстилъ въ София, сжщо така се наричалъ. Въ 1595 г. София се споменува като *главенъ градъ на Румелия* (вж. Писмата на Павелъ Джорджича въ Макушевъ, Ж. М. Н. Пр. CLXIII). Извѣстно е, че Х. Калфа

*)-Както пише Иречекъ, *Romania* се чува още въ VII-я вѣкъ, което име у славяни и латини се прилагало за римското господарство въ Тракия, въ македонскитѣ, тесалийски, ахайски, епирски и далматински краища, а Тракия обхващаше въ тѣсенъ смисълъ южна България и днешния Одрински вилаетъ: горня и долня Гракия (Ист. Бълг. 171). Туй което у араби и турци се е разбирало като Румели, у славяни и латини се наричало Романия. Ср. Pachim. I, 105, 135 за Thracia superior и Thracia maritima, дѣто подъ първата се разбира южна България, еднакво наричана Romania. Ср. ibid. II, 562.

озаглави труда си по географията и админ. дѣление на Балк. п-въ подъ турцитѣ: „Румелия и Босна" (нѣмски прѣводъ на Hammer: Rumelie und Bosna, Wien, 1812). Босна не влизала въ „Румелия", подъ което име турцитѣ разбирали цѣлия Балк. п-въ само за това, защото е била подчинена на отдѣленъ беглербергъ. Pinkerton подъ Roumiili разбира цѣлия Балк. п-въ безъ България (Abr. de Géogr. T. I, 488; Busching, Géogr. univ. T. III., p. 325 — все отъ края на XVIII-я вѣкъ).

Не до 1839 г. (Махмудъ II), както се казва въ австрийския дипломатически документъ, *а отъ нея година нататъкъ името Румелия почва да се стѣснява като административно понятие за европейска Турция между Албания, включващо вилаетитѣ Янински, Скопски и Солунски съ центръ Битоля.* Това се дължи на обстоятелството, че източната половина на по-старата Румелия влѣзла подъ Одринския вилаетъ, въ която влизаше и югоизточна България, а при това сѣверна Гърция, която сѫщо се броеше за часть отъ Румелия, въ 1830 г. се числѣше вече къмъ освободена Гърция*). Въ Grand Dict. Univ. Larousse (изд. 1875, стр. 1457) изрично се пише, че тъй ограничената Румелия била населена съ *българи и албанци.* Името Румелия, слѣдователно, е служило послѣдователно за означаване *разни области на турската империя.* (Ср. Pouqueville, Voyage en Grèce, 1820, II. 306). Тъй че отъ име, подъ което отначало се е разбирало цѣла европейска Турция безъ Босна и нѣкои градове, слѣдъ освобождаването на Сърбия, Ромъния и Гърция, *Румелия* се стѣснява още повече и посочва на нѣкои краища отъ тъй смѣсената империя, която отъ гледна точка географическа, историческа и етнографическа нѣма никакво значение. Ще бѫде излишно да привеждамъ разни автори, които споменуватъ името *Румелия.* Горѣпосоченияти англичанинъ Slade пише Romelia и съ това име визира днешна южна България. „Ако тя се култивира, пише той, то би била житница на Изтокъ" (if cultivated, would become the granary of the east; Cp. Blackwood's Edinburgh magazine, vol. 33. p. 938; за *Rumelia* още вж. *Fabri*, Compendio di statistica militari di tutti gli stati europie, Napoli, 1858, I, p. 57; *Slade*, Records of travels in Turkey, Greece etc. London, 1833; ibid. Travels in Turkey, p. 15 (1833); Mémoires du Prince Nic. Soutzo, Vien, p. 5, 13).

Подобни на понятието Румелия, което прѣзъ разни врѣмена се е схващало различно и постепенно се е стѣснявало, сѫ понятията Тракия и Македония [1]). *Тракия* въ класическитѣ врѣмена е визирала цѣлия Балк. п-въ, слѣдъ това се е ограничила между Хемуса и Егейско море, въ срѣднитѣ вѣкове се е прибрала въ днешно Одринско и южна България, а въ най-ново врѣме подъ нея се разбира останалата часть на европейска Турция между Македония, България и двѣтѣ морета. Сѫщото е и съ Македония, сѣверната граница на която въ широкъ смисълъ

*) *Румели Кастро* се е наричала една стара венецианска крѣпость въ Гърция, разположена на края на носа Антириумъ.

1) Съ тая разлика, че въ старата история послѣднитѣ визиратъ народи, респективно тракийци и македонци, когато пъкъ понятието „Румелия" не визира отдѣленъ *народъ* (румелийци), а най-много население „румелийско".

на думата отъ врѣме на Филипа II и римското владичество образувала въ древностьта главенъ вододѣлъ на Балк. п-въ отъ Адриатика до Понтосъ (проф. Иширковъ, op. cit., стр. 5). Подъ името Македония се подразбирала не само сегашна сѣверна Македония, но и Струмската область на Кюстендилско (Йор. Ивановъ, Сѣвер. Мак., 1906). Нѣщо повече. Името Македония често се приписвало на часть отъ Одринско и днешна южна България (вж. бѣлѣжкитѣ ми въ „Илинденъ", Априлъ-Май, 1908). Днешна България и Сърбия дълго врѣме се наричали Мизия (Горня и Долня: „голѣма провинция отъ източна Илирия, простираща се между Македония и Тракия на югъ, и Дакия на сѣверъ, раздѣлена на горня и долния отъ рѣката Киабросъ (Морава)", както пише гърка Мелетий въ XVIII-я вѣкъ; ср. Иширковъ, op. cit., 22)). Сърбинътъ С. С. въ брошурата си „Источно питане и Србија", Београд, 1870, пише: погрѣшно е да се мисли, че въ *Тракия, Румелия и Македония* живѣятъ гърци. Тѣ съставятъ множество само въ градоветѣ, които лежатъ по брѣговетѣ на Архипелага, а селското население е чисто българско. (в. „Свобода" № 30 (1870), Милюковъ, Бпр. V, кн. IX—X, 76). Паисий въ своята история споменува *Тракия, Македония и Илирикъ*. У единъ отъ прѣписвачитѣ му българскитѣ краища се дѣлятъ на *„Загорие"*, сѣверна страна болгаромъ, *Тракия*, восточна страна болгаромъ, *Македония*, южная страна болгаромъ и *Дардания*, западна страна болгаромъ (Ламански, Ж. М. Н. Пр. 1869, септ.; *Псп.*, IV, 19—20). Интересно е, обаче, че нийдѣ въ географически атласи или истор. трудове не се пише за „Румелия" като отдѣлна область или пъкъ като отдѣлно географическо понятие, визиращо отдѣлно население. Въ картината на Х. Руссетъ (1843) се пише само за *„Болгарія, Ѳракія, Македонія"*. Въ резолюцията на „Народния съборъ" отъ 5 априлъ 1867 г. въ Букурещъ се казва за „българитѣ, живущи въ *България, Тракия и Македония*".

Не е нуждно да изчерпваме всички случаи, дѣто понятието *Румелия*, ако не се изключва отъ по-закржглените горни три (България, Тракия и Македония), то поне се визира като административно (напр. отъ 1839 г. когато „румелийската" резиденция отъ София се прѣмѣства въ Битоля, или отъ 1878 г., когато се създаде „Източна Румелия" съ резиденция Пловдивъ). Производното отъ Румелия — „румелийци" или „румелиоти" визира население въ тъй посочванитѣ прѣзъ разни врѣмена *административни* дѣления на „Румелия" *безъ огледъ на неговия етниченъ съставъ*. На сжщото основание можемъ да наречемъ българитѣ въ Одринско — *одринци*. Virgilj-евата „Румелия" наподобява сръбското „Стара Сърбия", което понятие, колкото и да е изкуствено, вече си е пробило пжть съ тенденция да се разшири и върху Скопско и Тетовско.

Отъ тукъ става ясно, че името „Румелия" (Rumelia) на Virgilj, като обхващащо Македония, Епиръ, Албания и Стара Сърбия, е не само изкуствено, но и тенденциозно.

---

2) Ср, Deodat въ Fermendžiu (Mon. Slav. merid., т. 18; Acta Bulgariae eccl., p. 68): la Bulgaria si chiama adesso (1640) tutto quello, che si chiamava prima Misia superiore, et parte delle inferiore Misia tutta la Tracia . . . et la maggiora parte della Macedonia et tutta la Morava sino Ohirida, et sino alli confini d' Albania et di Grecia, et della Servia, et verso l'oriento si esrende sino al Mar negro.

И тъй, Virgilj се мжчи да засели горнитѣ четири области съ особенъ народъ *„румелийци" (румелиоти),* между които само гърцитѣ имали своя националность, а останалитѣ: славо-македонци, власи и албанци били флотантни маси. Цѣльта му е да обезличи тая область (Румелия) главно отъ българитѣ, да я откжсне отъ тѣхнитѣ ржцѣ и я прѣдостави на протекторатъ подъ великитѣ сили, респективно Италия.
Отъ гледна точка политическа и економическа, албанскитѣ, епирски и егейски брѣгове сочатъ на правото и перспективата на Италия да развие въ Ориента италианска зона на политическо и търговско влияние. Италия е принудена да стори това, защото въ Срѣдиземно море нейнитѣ интереси значително сж парализирани отъ Англия, Франция и даже отъ Австрия. За нея, слѣдователно, остава Адриатическо и Егейско море, защото тѣ още отъ срѣднитѣ вѣкове й принадлежали. Слѣдъ Адуа, италианската Сливница въ войната съ абисинцитѣ, за Италия „източния въпросъ" станалъ вече народенъ par excellence (р. 4). Virgilj посочва шемета на балканскитѣ държави, особно на Сърбия и Ромъния, които като диверсирани отъ Австрия, вмѣсто да се обърнатъ къмъ нея и искатъ респективно сънароднитѣ си отломъци въ нея, напущатъ „питомното" и тръсятъ „дивото" въ „Румелия", а не вижда италианския шеметъ въ напущането италианскитѣ интереси въ западна Австрия за смѣтка на не италианци въ Албания и „Румелия". Адуа и Сливница сж съ едно и сжщо начало. Австрия, за да отвлѣче италианското внимание отъ Триестъ и Тиролитѣ, тикна Италия въ Абисиния, тъй както тя отвлѣче вниманието на сърбитѣ отъ Босна и Херцеговина и ги тикна къмъ Сливница.

Ние вѣроятно знаемъ само часть отъ детайлнитѣ планове на Австро-Германия и Италия спрѣмо „близкия Изтокъ". Ако напослѣдъкъ Италия неприкрито работи за сфери на влияния въ „Румелия", въ частности Албания, то въ една послѣдуеща на тия посоки перспектива тя не изключва отъ очи турянето ржка и на Гърция. Защо да не стане това, когато „Русия искала да вземе България и Одринско, а Австрия — Сърбия и Македония"!

До Берлинския договоръ и до напослѣдъкъ дори, балк. народи бѣха прѣдметъ на плячка, или по-дипломатически казано на „съперничество за зони на влияния" само отъ страна на Австрия (задгърбена отъ Германия) и Русия. Отъ врѣме на „Тройния съюзъ", по подобие на руско-френския и отчасть англо-френския entente cordiale, въ перспективнитѣ домогвания къмъ Балканитѣ се включи и великата сила — Италия. Специални споразумѣния около тия перепективи сжществуваха между Австрия и Русия още отъ 1876 г., подтвърдени въ 1897, такива между Австро-Германия и Италия, и най-нови, отъ миналия мѣсецъ ноември, — между Италия и Русия.

Произходътъ на италианското участие въ Тройния съюзъ се обеснява съ развоя на събитията до френското нещастие при Седанъ и по сжщество бѣ дѣло на отбранителна италианска политика. Днесъ обаче това участие има своя *активъ,* защото въ клаузитѣ на тройния съюзъ прозиратъ компезации за Италия срѣщу всѣка придобивка на Австрия въ Балканитѣ, а което е по-важно — уформяване италианскитѣ интереси въ Албания и Македония.

Въ 1859 г. Франция по подобие на Русия спрѣмо България въ 1878 г. се ангажира като покровителка на италианското обединение. Слѣдъ френското поражение въ 1870 г. Италия изгуби надеждитѣ си отъ къмъ Франция и, за да се обезпечи отъ агресиитѣ на Австрия, трѣбваше да влѣзе въ тъй наречения Троенъ съюзъ. Криспи бѣше галофобъ и уничтожи итало-френския договоръ, който бѣ съ прѣдимства главно за Франция. Той е собствено първиятъ, който тури началото на италианското участие въ тройния съюзъ, тъй като въ 1866 г. се боеше отъ Франция. Даже въ нещастната итало-абисинска война (1896 г.) на Франция се приписваше организиранего на абисинската армия срѣщу Италия. Слѣдъ смъртьта на Криспи сближението между тия родствении страни стана по-възможно. Даже Делкасе сполучи да неутрализира Италия въ случай на война между Франция и Германия. Днесъ въ Италия никой не защищава австро-италианския съюзъ, освѣнъ може би самиятъ Титони, който не може да се оправдае открито прѣдъ широката маса съ износнитѣ за Италия тайни съглашения между него и баронъ Еренталъ прѣзъ врѣме срѣщитѣ имъ въ Дезио и Семирингъ. Това сж дипломатически тайни, съ изгодностьта на които може да се обясни защо и слѣдъ непрѣстаннитѣ и силни атаки срѣщу Титони, послѣдниятъ и до днесъ стои на власть и му се гласува довѣрие. Санджашкиятъ проектъ на Еренталъ бѣше извѣстенъ на Титони и въ смисълъ на неговото чисто „економическо" значение трѣбваше да се компензира за Италия съ проекта Валона-Битоля (вънъ отъ прѣдложения, по-скоро за сръбско удовлетворение, проектъ Нишъ — Санъ Джовани ди Медуа).

Тия сж първитѣ по-явни признаци отъ перспективната развязка на италианскитѣ домогвания въ Албания и Македония. Че тия области влизатъ въ прицѣлната точка на Италия, като членка на тройния съюзъ, се вижда и отъ рѣчьта на Титони въ края на мниналия мѣсецъ ноември, какво договорътъ между Италия, Австрия и Германия *гарантира интереситѣ на Италия въ Албания и Македония* (Temps, 6 décem., 1908). Поводъ за тая изповѣдь е дало твърдението на Барзилай, че чл. 8 отъ договора на тройния съюзъ осигурявалъ за Италия компензации въ случай, че се наруши statu quo-то въ Ориента, и че единъ австрийски посланникъ е прѣговарялъ съ Италия (писмено) за даването градъ Трантъ (въ Тиролитѣ) на Италия срѣщу анексията на Босна и Херцеговина. Отъ възражението на Титони, че никога не е ставало дума за цесия на цѣлото или само на часть отъ италианското irredente (претендиранитѣ отъ Италия италиански краища, които сж вънъ отъ днешнитѣ ѝ граници) може да се заключи, че сжществениитѣ съглашения между Италия и Австро—Германия визиратъ главно Албания и Македония, — най-важнитѣ части на Virgilj-евата *Rumelia*.

Книгата на Virgilj „La Questione Rumeliota" е тъкмо на врѣмето си. Италия ще се присъедини съ още по-ефикасни акции къмъ до днесъ заинтересуванитѣ прѣко въ Балканския п-въ само двѣ велики сили: Австрия и Русия. „Румелия" (Македония, Епиръ, Албания и Стара Сърбия) трѣбва окончателно да се изтръгне отъ ежбитѣ на балканскитѣ народи, които се дѣлятъ и острятъ една срѣщу друга чрѣзъ локална дребнавость и външни сплетни, за да се повѣри на околнитѣ велики сили:

Италия, Австрия и Русия. Условия има: економически и политически; първитѣ прѣдшествуватъ и обуславятъ вторитѣ. Економическитѣ принадлежатъ най-вече на Италия и Австрия. За Италия обаче е неясно, какъ ще осѫществи задачитѣ си, респективно нейния иредентизъмъ и „зони на влияние" въ „Румелия", защото първиятъ я ангажира въ ударъ срѣщу страна, съ която днесъ тя е въ съюзъ. Неестественостьта на итало-австрийската задружность донѣйдѣ се поизправя съ сключеното напослѣдъкъ итало-руско съглашение, но австро-рускитѣ тайни договори не сѫ дерогирани.

Положението остава заплетено, и всѣки моментъ може да ни изненада. То ще продължава да бѫде такова до тогава, до когато балканскитѣ държави стоятъ разединени и не се съгласятъ по двата най-жизнени за тѣхъ пункта отъ сѫдбата си: поробенитѣ имъ краища въ европейска Турция (локаленъ факторъ) и отбраната имъ срѣщу сѣверъ и западъ (външенъ факторъ). Тия два фактора се обуславятъ и допълватъ взаимно. Безъ свеждането имъ въ горнята насока на балканския п-въ прѣдстоятъ изпитнитѣ, които потресоха Континента прѣди 500 години. Разликата е само въ посоката отъ дѣто ще се нанесе удара.

Колкото и да ржкоплещемъ на Virgilj като на италиански публицистъ, който съ двутоменъ трудъ се мѫчи да развѣдри тъмнитѣ перспективи на балканскитѣ народи и главно тия на отечеството си въ Ориента, ние съжаляваме, че вмѣсто да подкрѣпи идеята „Балканскиятъ п-въ за балканскитѣ народи" и призове тия послѣднитѣ за итало-балкански отпоръ срѣщу Австрия и Германия, той подклажда враждитѣ помежду имъ, заплита още по вече „Източния въпросъ", и въ стремежа си, да авантюризира Италия къмъ „Румелия", помага на вѣковния врагъ и върви по стѫпкитѣ на юго-славянския шеметъ и катастрофи.

Декември 10, 1908 г. *Д-ръ С. Табаковъ.*